

Sze

SZÁZADOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR
TITKÁR.

1884. ÉVI FOLYAM.

(XVIII. ÉVFOLYAM.)

BUDAPESTEN, 1884.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Armin L. Sigmund

51593

NEMESI AKADÉMIA TERVE

A MÚLT SZÁZAD ELSŐ FELÉBŐL.

Azon reformeszmék közt, melyek a 1722—23-diki országgyűlést mozgatták s az 1723-diki törvényekben kifejezést is nyertek, nem utolsó volt az ifjúság jobb, az újabb kor igényeinek inkább megfelelő nevelése és főiskolai oktatása. Molnár Aladár kitűnő munkájában: A közoktatás Magyarországon a XVIII. században, bőven foglalkozik azzal, mit és mennyit, mily tanrendszer alapján tanítottak hazánkban egyrészt a Jézus-társaság tagjai, másrészt a protestánsok, mint a kiknek kezeiben a hazai felsőbb oktatás kizárólag központosult. Valami nagyon vigasztalónak épen nem mondható kép, melyet Molnár A. könyvéből az ember e részben a múlt század elejéről nyer, daczára annak, hogy pl. a huszas években a nagyszombati egyetem bölcsészeti tanfolyamát 300 tanuló frequentálta. A kor igényeivel szemben bizonyos hátramenés vagy visszamaradás vala érezhető; az előadott tantárgyak nem elégitették ki azt, a ki universalisabb műveltséget óhajtott adatni fiának s nemcsak azt akarta, hogy mint egy később említendő irat mondja, esetleg fogas prókátor váljék belőle. Meennyiben volt ennek oka a protestánsok tanrendszerében vagy a jezsuiták Ratio studiorumában keresendő: nem kutatom. Azonban tény volt s ezzel számolnia kellett főleg a vagyonosabb nemességnek s az arisztokrátiának, mely, a mi az oktatást illeti, a hazai intézetek-

¹⁾ Az e tárgyra vonatkozó adatokat a bécsi áll. levéltárban a boldog emlékü Molnár Aladár felszólítására az ő számára gyűjtöttem, nem sokkal halála előtt, egybe. Midőn azokat, miket ő érdekesnek s tanulságosnak tartott, a következőkben egybeállítva nyújtom az érdeklődők számára: nem vélek haszontalan dolgot cselekedni.

kel s a mi a nevelést nézi, a hazai intézeteken nagyszámú ú. n. nemesi kollegiumokkal méltán nem érte be s ezért — módjában állván — fiait vagy a bajorországi ettali¹⁾, vagy a francziaországi szt.-julieni²⁾ vagy egyéb ú. n. nemesi akadémiákra küldé, hol azok kétségtelenül finomabb, jobb nevelésben, tartalmasabb oktatásban részesültek, olyanban, mely európai színvonalon állott s miveltebb körök igényeinek és várakozásainak is megfelelt.

E nálunk érezhető hiányra utalt az oly igen nevezetes 1723-diki országgyűlés, midőn belátta azt s törvényei 70. cikkében kimondá, hogy az akadémiában ezentúl ne csak a bölcsészeti, theologiai s jogi tantárgyak taníttassanak bővebben, külön-külön és meghatározott órákban, hanem egyéb, a külföldi egyetemeken taníttatni szokott s a polgári és katonai életnek hasznára válandó tudományok is adassanak elő alkalmas tanerők által. A módszert a formát, az eszközöket, (modum, formam et media) a melyek által ez elérhető, a mondott törvény ő fölségére bízta.

A közoktatásügyről az országgyűlésen tartott beszédek-e, a kormány s a rendek közti ismeretlen megállapodás-e, a közfölfogás-e vagy más egyéb tette-e, (mert okának kellett lennie), elég az hozzá, hogy a mód, az alak s az eszközök alatt, melyekkel a rendek óhajukat elérni vélték s melyeket a fölségre bízta: az egykorú világ egy *nemesi akadémia* fölállítását értette, egy nemesi iskoláét, melyben a rendi magyar állam életető s föntartó elemének sarjai ép úgy mint a gazdag mágnásfiú — bárminő volt is különben a vagyonkülönbség köztük³⁾ — tudományos és practicus, magasra törőnek jó alapúl szolgáló oktatást és nevelést nyerjenek *benn a hazában*.

Nevezetes jelenség, hogy a legtágabb magyarázattal, olyanal, mely a legmerészebb *legis interpretatio* korlátain is messze túlrepült, abban az egyszerű tényben, mert a király azt az 1723 70. cikket is a többivel együtt megerősíté s kimondá, hogy a hely-

¹⁾ Ettal felsőbajorországi werdenfelsei kerületében, most kis falucska egykori benezés kolostorral.

²⁾ Hogy a 45 Szt.-Julien közül melyikben volt a nevezetes intézet, sajnos nem tudom megmondani.

³⁾ Tervben volt 3-féle asztaltartás az Akadémiában a vagyon és fizetés szerint.

tartótanácsot e részben instruálni fogja, már húsz év múlva, Mária Terézia alatt a fölség intencióját sőt egyenes *ígéretét* látták egy ily nemesi akadémia föllállítására úgy az ország rendei, mint maga a helytartótanács. Tessék csak megolvasni azt a cikket (1723. 70. tcz. 4. és 5. §.) Nem szól az egy külön akadémia föllállításáról egy hanggal sem. Ám mindegy. A rendek állítása talán királyi szóban birta alapját. Erre mutat legalább az a körülmény, hogy (egy későbbi irat szerint)¹⁾ Károly 1723-ban in privata instructione meghagyta az új helytartótanácsnak véleményt adni ily akadémia felől.

Az 1723-diki törvények testté váltak. A m. k. helytartótanács fölláttaték, az igazságszolgáltatást illető reformok életbe léptek. Akár ez újítások keresztülvitele, akár a lányág örökösödés teljes biztosításának gondja vették Károly s miniszterei figyelmét igénybe: az utolsó Habsburgi leánygyermekét anélkül, hogy az 1723. 70. t. cz. utolsó két paragrafusára csak szelvéstelve lett volna is.

Azt mondják: inter arma silent musae. Azok a múzsák, kik a halva született nemesi (vagy lovag-) akadémia bölcséjét voltak ringatandók a legzajosabb fegyverzörej közt sem hallgattak. Az örökösödési háború javában dült s az 1741. 43. tcz. egy a Pázmán által alapított nagyszombati nemesi convictust érdeklő intézkedés mellett hangsúlyozza az ifjúság nevelésének a dolgok új folyása szerint (moderno rerum cursu) azaz az idők szellemében való jobbítását is s nemsokára e czikk után, a következő 1742. esztendőben a szunnyadó gondolatot álmából erős kézzel kelti föl az egyéni kezdeményezés, mely nélkül a vis inertiae testet lelket egyaránt lekötvé tart.

A vas-megyei Dömölkben a mostani apátsági templom helyén a múlt század elején kis kápolna állt, melybe egy buzgó benézés Mariazellből egy csodatevő szűzanyaképet hozott. Ez a kép keresett zarándokhelylyé tette a kápolnát, úgy hogy a kamarai elnök annak helyére templomot emelt s a király az apátságot res-

¹⁾ Ily című iratban: Epitome repraesentationum ab excelso Consilio Hungarico Locumtenentiali Regio sacr. reg. Majestati pro resolvenda et fundis regiis dotanda *Academia equestri* . . . demisse porrectorum. 1743 ápril 5. után.

taurálta. Az a buzgó benzés, ki ezt a Mária-képet átplántálta, Kop-
tik Oddo, 1741-ben már dömölki apát volt. E férfinak vallásos
buzgalmával párhuzamos vala a tan- és nevelésügy terén kifejtett
tevékenysége. Azok a bizonyítványok s elismerő levelek, melyeket
a pápától XIV. Benedektől, Valentin bíbornok pápai államtit-
kártól, a bécsi nuntiustól, a bécsi érsektől, a győri püspöktől, a
sz.-mártoni apáttól s másoktól kapott, mint fáradhatatlan barátját
az ifjúságnak tüntetik föl. Beutazta Olasz-, Francia-, Németorszá-
got s Belgiumot a nevelésügy tanulmányozása céljából, művei a
vallásos nevelésről tetszésben részesültek s a salzburgi egyetem, a
hol mint tanuló a bölcsészeti s jogi tanfolyamot végzé s bölcsé-
szeti és theologiai doctoratust megszerezte, tanárrá hívta meg.
Első ténye volt itt, hogy a főiskolákon akkor általánosan divatozó
collegiumok vagy akadémiák mintájára (melyek az iskolákon belől
többnyire Mária védnöksége alatt, vallásos célból alakult ifjú-
sági társulatok voltak) ¹⁾ a Josepho-Carolinum nevű collegiumot
szervezte, mely fölvirágozván, jó hírre tevén szert, a salzburgi
főiskola hitelét s tekintélyét nagyban nevelte. Érdemei jutalmazá-
sául a herceg-érsek tanácsosának nevezé s miután a neki följán-
lott apáti infulát egy ízben visszautasítá, az udvar, a bécsi érsek
s a benzés apátok sürgetésére elfogadta a dömölki apátságot²⁾.

Mint dömölki apát meg akarta mutatni, hogy akar és tud is
érdemeket szerezni Magyarország irányában is — a magyar ifjú-
ság nevelése terén. A gondolat, hogy Magyarországon nemesi
főbb iskola nincsen, a bécsi alsó-osztrák tartományi akadémia —
alig fogadván be több, mint 17—18 ifjút — itt is ott is elégte-
len; a körülmény, hogy a megváltozott politikai viszonyok miatt
az előbbkelő nemesek s mágnások egyelőre nem küldhették többé
fiaikat sem a bajor ettali, sem a francia sz.-julieni intézetbe:
arra ösztökélte Oddo apátot, hogy egy Magyarországon föllállí-
tandó olyan nemesi akadémia tervével lépjen fel, mely főként a
magyar nemes ifjúság számára volna szervezendő, melybe azonban

¹⁾ L. Molnár A. id. m. 189 s köv.

²⁾ Extractus authenticorum in cancellaria S. Nuntiaturae apostolicae
revisorum et recognitorum testimoniorum de vita, moribus . . . domini
Oddonis abbatis Dömölkiensis. 1743. april 20.

bizonyos számú *osztrák* ifjú is fölvétessék, hogy a közélet majdani bajnokai egy ugyanazon szellem befolyása alatt s együtt növekedvén föl, szorosabbá tegyék a két állam Magyarország és Ausztria közt¹⁾ a kapcsolatot; másrészt (a mi nem nagy bók ránk nézve) a német ifjúsággal való érintkezésben csiszolódjék a magyar.²⁾

A buzgó iskolabarátnak, az emberek nyelvén beszélni jól tudó³⁾ Oddo apátnak nem nagy fáradságába került a magyar helytartótanácsot arra bírni, hogy rá az apátra hivatkozván, előterjesztést tegyen a fölségnek egy nemesi akadémia föllállítása dolgában, kiemelje az apát ama tervét, hogy ebben az akadémiában is meghonosíttassék a Salzburchban oly szép eredményeket elért Sz. József és Károlyról czimzett társaság a vallásos nevelés s a hitben való erősítés czéljából.

1742. augusztus 25-dikéről költ a helytartótanács repraesentációja ebben az ügyben.⁴⁾ Kimondja e fölterjesztés, hogy az ország rendei elismerték s már régen bölcsen belátták, hogy ami gymnasiumainkban s akadémiainkon taníttatni szokott tárgyak az ifjúság valódi kiművelésére épen nem elegendők s azért egy föllállítandó akadémiáról gondoskodandók, meghozták az 1723. 70. tczikket. »Európa miveltebb nemzetei közt egy sincs, melynek »universalis académiája« ne volna. Egyedül a mi hazánk gyermekei oly szerencsétlenek, hogy nemesebb tudományokra épenséggel nem oktattatnak; vagy ha azt elérni akarják, külföldön nagy költséggel érik csak el, annyira, hogy azon nemesek fiai, kik csekélyebb vagyonúak lévén, a külföldi iskolázás költségeit el nem bírják, ott hon satnyulnak el, gyakran kitűnő talentumokat nem az őket, mint nemeseket illető küzdhelyeken érvényesítik, hanem otthon a semmittevésben és gazdálkodásban temetik el a haza nagy kárára.«

1) E gondolat majd mindegyik e czikkben fölhasznált iratban, ha nem precise is, de megvan.

2) »Und unser Absehen ist, die ungerische Jugend durch die deutsche zu cultiviren.« Oddo levele 1743. oct. 17.

3) Extractus . . . mint fentebb.

4) Epitome repraesentationum ab excelso Consilio hungarico locum-tenentiali regio S. Regiae Maiestati pro resolvenda et fundis regiis dotanda Academia equestri primo 25. Augusti 1742, secundo 15. Decembris 1842, tertio 5. Aprilis 1743 demisse porrectarum.

Mi volt a helytartótanács e fölterjesztésére a kir. válasz, nem tudom. Az akadémiát elvben ellenző semmi esetre nem lehetett; mert mint egy későbbi irat¹⁾ említi, a királyné 1742. nov. 2-diki rescriptumában az akadémia föntartására szolgálható alapok, a hely s az alak felől adandó véleményadásra szólítja föl a mondott testületet, mely Oddo ösztökélésére 1742. dec. 15-dikén a második repraesentatiót nyújtá be a fölséghez.

Ennél a második előterjesztésnél már maga az apát is jól fölfegyverkezve jelent meg. Nyugodni nem tudó buzgóságában fölkereste rendjének az osztrák tartományokban birtokos apátjait s ezeket terve előmozdítására rá is tudta birni. A nemes tűz, hogy a legszebb pályatéren, a nevelés terén versenyezzenek a jezsuitákkal és piaristákkal, bizhatta Sz. Bencze érdemes fiait az ígéretre. Kitűnt köztük s mint később látni fogjuk a vállalat egyik főmotorá lett Róbert osztrákszentkereszti és szt.-gotthardi cistercita apát, ki vagyonos levén, anyagi áldozatok árán sem riadt vissza Oddo tervét előmozdítani.

A helytartótanács második fölterjesztése tehát már biztosabb alapon mozgott.²⁾ »Mert ő felsége a legközelebbi diétán, (11. tezik) megigérte, hogy a magyar nemzet előmenetelére fog törekedni, ehhez pedig főként az is tartozik, hogy az ifjúság a művészetek s tudományok elsajátítására alkalmat nyerjen, mivel pedig ez a föllállítandó akadémia által éretnék el«: a fölség segélyét kérte ez üdvös intézményhez. A korona 1743. november 2-diki leiratára felelően rámutatott az 1550. 19. tezikre, mely elhagyott apátságot közoktatási célokra való adományozását vagy haszonélvezetének engedélyezését teszi mintegy kötelességévé a koronának — s e végből a földvári apátságot vagy más üresedésbe jövő beneficium intercalaris jövedelmét ajánlja a föllállítandó akademia fundusául; vagy ha ez nem lehetne, akkor valami fiscalitást. Rámutatott arra, hogy különben olyan alap, melyből az akadémiát föllállítani lehetne, nincsen s ha arra kell várni, míg lesz, akkor az intézet eltemetve van, mielőtt megszületett volna. Kiemelte, hogy az apáturak ajánlatai habár precár értékűek s csak ideig tartók,

¹⁾ Epitome . . . mint fentebb.

²⁾ Epitome . . . mint föntebb.

mégis számot tesznek, hogy ez s e mellé a királyi liberalitas adományokra fogja a mágnásokat buzdítani s hangsúlyozta, hogy a Josepho-Carolina societás, melyet Oddo apát tervez, szintén hasznot hajtna az akadémiái fundushoz, mert a csillag, mint a társulat rendjévének conferálásáért tetemes összeg gyűlne egybe, főleg miután a társulat a közönséges enemieknél nagyobb szabású lenne s tagjai tetemesen túlnyomó részét az akadémián kívül álló, az élet iskoláját járó egyének tennék.

Áttér aztán az előterjesztés az akadémia hasznai fejtegetésére. Kiemeli, hogy az »embereket fog nevelni, kik majd ő felsége s a haza körül érdemeket szerezni igyekeznek.« Ismervén a vallásos királynő buzgalmát a kath. egyház iránt, rámutat arra a körülményre, hogy az akadémiában a róm. katolikus vallás hívei növekednek; a hány tanuló, annyi új bajnoka lesz a hitnek, főként, mert hihető, hogy a növendékek közül majdan nem egy az államügyek kormányzására lesz hivatva. Legfőbb s legtöbbet nyomó argumentuma azonban a helytartótanács előterjesztésének az volt, hogy az eddigi intézetek az ifjúságot alig-alig vezetik túl az ismeretek legelemein, úgy, hogy mikor az életbe kilépnek, a latin nyelven és némi »philosophiai hallucinatiókon¹⁾ kívül semmit se tudnak s azután is ügyvédek és törvényszékek mellett szolgálván, nem annyira állami s jogi tudományokat tanulnak, mint inkább a pörlekedés mesterségét sajátítják el, hogy egymást annál könnyebben tehessék tönkre.²⁾ És ez az a roppant tudomány, melyre a hazai ifjúság ez ildőszerint eljut!«

Lesz-e valami, nem-e a tervből? az nagyrészt, sőt mondhatni egyedül attól függött, mily álláspontot fog a kérdésben az udvari főcancellár gr. Uhlfeld elfoglalni. Eszterházy József gróf, horvát bán, a helytartótanács egyik legbuzgóbb, minden szépet és jót örömezt pártoló tagja jól tudta ezt. Gondja volt jó eleve megnyerni a főcancellárt s már a helytartótanács első fölterjesztése

¹⁾ »Praeter quasdam e philosophia hallucinationes.« Repraes. 2-da. Epitoméból.

²⁾ . . . ac demum apud advocatos diversaque fora jurium seruiendo non tam rem politicam et juridicam quam artem litigandi ad multum exitium condiscunt . . .« U. o.

után, személyesen óhajtván az akadémia ügyét előmozdítani. — Bécsbe utazott, Uhlfeld pártfogását kérendő. Bószóval mutogatta az akadémia föllállításának hasznait, sőt tervet nyújtott be, hogy a főcancellár teljesen tájékozhasssa magát. Alig küldte föl a helytartótanács második, 1742. dec. 15-diki repraesentatióját, Eszterházy József gróf tüstént utána¹⁾ levélben kereste meg gr. Uhlfeldet s levele átadásával a dömölki apátot bízta meg. Ez írásban újra szívére kötö a főcancellárnak az akadémia, mint Magyarország javára szolgálendő intézmény ügyét s egyuttal melegen ajánlja a levélvivő apátot is, mint a ki fáradhatlan buzgalommal s nem megvetendő anyagi áldozatokkal működik az áldásos terv létesülésén.²⁾

S valóban az Oddóra halmozott dicséret nem üres phrasis vala. Azon idő alatt míg a helytartótanács második előterjesztésére 1743. márczius 21-kén³⁾ leérkezett az első rescriptumba hasonló (az alapok, a hely és alak felől kérdezősködő) kir. leirat: Oddó rábirta az osztrákszentkereszti (s egyuttal sz.-gotthardi) apátot az akadémia ügyét előmozdító liberalis ajánlatnak írásban való benyújtására. Ez az ajánlat olyan, melynek alapján az eszme csakugyan testet ölthetett volna.⁴⁾

Először is kinyilatkoztatá Heiligenkreuz apátja, hogy kezdetnek, addig míg akár a kir. fölség kegye, akár a magyar rendek liberalitása épületet emel az akadémianak, a Magyarország szomszédságában alsó-austriai Oberwaltersdorfbán levő kastélyát kész átengedni helyiségül. Másodsor kötelezi magát e kastélyban a bajorországi ettali akadémia mintájára egy akadémiaát szervezni, a hol taníttatni fognak: bölcsészet (theorica et experimentalis practica) köz- kánon és magánjog, geometria, geographia, architectonica, történet, érem- és régiségtan, dogmatica, polemica és a theologia egyéb részei⁵⁾ — az apát költségén. Ellenben idegen nyel-

¹⁾ Gr. Eszterházy József gr. Uhlfeldhez. Pozsony, 1742. december 17.

²⁾ »ut qui laboribus immensis, sumptibus pariter non contemnendis proiectum praedeclaratum invenit, proposuit ac sollicitavit.« U. o.

³⁾ Epitome mint föntebb.

⁴⁾ Az ajánlat bőven el van mondva a m. k. cancellaria 1743. apr. 26-diki előterjesztésében.

⁵⁾ A tárgyak sorrendje az ered. irat után.

vek, táncz, vivás, lovaglás, zászló-játék (ars vexilla rotandi) ékesszólás a kir. alap segélyéből taníttatnának. Harmadszor, kötelezi magát (rendjebeli) professorok s világi magisterek eltartására. Negyedszer: bebutorozza az intézetet; ötödször: mű- és természetrajzi gyűjteményeket ad; s végre hatodszor rendje egyéb apátjait is közreműködésre szólítandja, hogy esetleg az ő akadályoztatása esetén helyette helyt álljanak.

Az előszámlált kötelezettségekkel szemben a következő föltételeket köté ki Róbert apát magának:

1. Hogy az intézet »királyi akadémia« címét nyerje s kiváltságokban részesüljön. 2. A mint a kir. fölség vagy az ország alapot (jóságot) fogott kimutatni az akadémia fenntartására, az Sz.-Gotthárdra tétessék s az épület ott építtessék. 3. Az akadémia örök időkre a cistercita rend alá tartozzék; feje és administratora a mindenkori osztrákszentkereszti apát legyen. 4. Tanulmányi igazgatónak Oddo apát neveztessek ki s költségei, miket az akadémia létesülése érdekében tön, a kir. fundatió terhére téríttessenek meg. 5. Oddó helyét, ennek halálával, betölteni az osztrákszentkereszti apát fogja. 6. A magyar helytartótanács nyilvános hirdetés útján hasson az országban az akadémia benépesítésére s egyszersmind az ifjak által fizetendő évi összeg nagyságát állapítsa meg.

Róbert apát ez ajánlatára valóban szükség is volt; mert a *Magyarországon fölláttandó* nemesi ifjúsági akadémia tervének az udvar körében irigyei, ellenségei is támadtak. Roszakarók, kik a kákán is csomót kerestek, fölfedezték hogy Salzburgban, az ottani egyetem mellé csatolt Josepho-Carolinum akadémia pénzügyei roszul kezeltettek — Oddo igazgatósága idejében. Tehát arra az emberre, ki a magyarországi akadémia lelke akar lenni, támaszkodni nem lehet. E sugdosások eljutottak gr. Uhlfeld, el a királynő füléig is. Visszautasítani, meghazudtolni kelle azokat — s ezt az osztrákszentkereszti apát meg is cselekedte, kimutatván egy a főcancellárhoz intézett levélben, hogy olyanoktól származott e mendemonda, kik mindent elkövetnének »umb dies gute Werk (t. i. az akadémia) zu hintertreiben.«¹⁾

Ugyan-e levélben, előbbi ajánlatának nagyobb nyomatókat

¹⁾ Róbert apát levele 1743. april 21.

adandó (noha még azokat a magy. cancellaria nem tárgyalta) gr. Uhlfeldet arra kéri az apát, hogy mindenkép igyekezzék az uralkodónó beleegyezését az intézet tervéhez kinyerni, kiemeli hogy ha a királynó előre nem mutathat is ki jószágot az akadémia biztósítására, az semmit sem tesz; ez az ő, az apát részéről nem akadály, mert azzal is el lehet e szép művet kezdeni, a mit az ifjak tartás-pénz gyanánt fizetni fognak, csak ő felsége egy kis sót és fát adjon: biztósítja a kezdet sikerét az a mit ő (az apát) s rendje egyéb apátjai adandnak. Ezért kéri a grófot, hogy a fölség cseh-oroszági útja előtt eszközöljön ki egy helyeslő kir. rescriptumot, hogy ezzel fölfegyverkezve küldhesse ki Oddo apátot s egy más, szerzetbeli tagot a különböző benczésrendi kolostorokhoz, a többi apátok írásbeli hozzájárulásának egybegyűjtésére. Mire a fölség cseh utjából visszajönne, akkorra az akadémia létesítése szerencsésen befejezett tény lehetne. Tudomására jött időközben Róbert apátnak az a körülmény, hogy az ország rendei egy Magyarországon kívül állítandó magyar nemesi Akadémiát ellenezni fognának; ezért gr. Uhlfeldhez intézett e levelében Oberwaltersdorffot elejté s indítványt tón, hogy az udvar birtokát képező sopron-megyei Féltoronyban levő a királyi kastélyhoz tartozó fölösleges épületek adassanak át az akadémia céljaira.

Róbert apát ajánlatát a magyar helytartótanács egy bizottságnak adta ki tárgyalás és jelentéstétel végett.¹⁾ Ez a commissio csakugyan nem látta czélszerűnek, hogy a terv kezdetei idegen földben Austriában csirázzanak; azért a felséget megkeresni tanácsolá valami kincstári épület ideig való átengedésére Magyarországon s csak ha egyébként nem lehetne, fogadá »hálával« a heiligenkreuzi apát által ajánlott oberwaltersdorfi kastélyt. A mi a tantárgyakat illeti, különösen azokra véli, hogy nagyobb súlyt kellene fektetni, melyek a hazai intézetekben eleddig nem taníttatnak.²⁾ A királyi vagy az ország által kimutatantó birtokalapra

1) Ad sacram Hungariae . . . regiam Majestatem . . . humillima propositio circa erigendam in regno Hungarica novam Academiam. A m. udv. cancellaria fölterjesztése. Az ülésen: praesentibus Patáchich praeside, Koller, Palásty, Hittner, Nedeczky. — 1743. apr. 26.

2) »Studia porro et artes eas praecipue, quibus praehabita in regno scholae carent, tradendas esse eadem commissio existimat.«

vonatkozólag ugyanazt ajánlja a bizottság, a mit a helytartótanács már két előterjesztésében javasolt, hogy t. i. e. czélre valami egyházi beneficium non curatum vagy üresedésbejött javak (intercalaris) jövedelme fordítandó vagy végre valami fiskalitas adományozandó. De ezenkívül egy egészen új eszmével lépett föl a bizottság az akadémia jövedelmei szaporítását illetőleg.

Említém föntebb, hogy ebből a különben *magyar* akadémiából az *osztrák* ifjakat sem akarták kizárni, sőt hogy tervben volt a közös nevelés által hozni közelebb a két nemzet ifjúságát egymáshoz. A bizottság e gondolatra támaszkodik. Mivel — úgymond — ez az akadémia magyaroknak és osztrákoknak közös lenne¹⁾, ki kellene eszközölni, hogy évenként 500 hordó jó magyar bor Salzburg felé vám nélkül vitessék a külföldre, a minek hasznáztán az akadémia javára esnék. Ezt a kedvezményt az osztrák rendektől kinyerni azért lehetne remény, mert az export oly helyre irányúlna, a hol az osztrák bort nem isszák, hanem a rajnai és francia borokat. Így Austria jövedelme nem csorbúlna.

A mint a fundatió meglesz s egy benn az országban emelendő épülethez hozzá lehetne fogni (folytatja a bizottság), jobb lenne Szent-Gotthardnál beljebb, az ország szive felé állítani föl az intézetet, noha — ha az oszt.-sz.-keresztii apát ragaszkodnék Sz.-Gottthardhoz — ebbe is bele lehetne nyugodni. A fundatióval összefügg az administratió kérdése, vajjon tanácsosnak véli-e a fölség ezt szerzetesekre, apátokra bízni? Ha az ország ád fundust, akkor az administratió azé lesz, a kit az ország megbiz vele s nem az oszt.-sz.-keresztii apáté. A tanügyi igazgatás mindenesetre — persze ő fölsége engedelmével — Oddo apátot illeti. — Egyébként Róbert apát minden többi föltételeit s ajánlatait elfogadandónak vallja a commissio. Az ifjak által fizetendő tartáspénz meghatározását is egyelőre (miután Oberwaltersdorf e helyt. tanács jurisdictióján kívül eső) az apátra véli bízni²⁾, s végre azt javasolja, hogy az akadémia létrejövén, megýenkint hirdettessék ki s hivassanak föl a szülők fiaik beadására.

Maga a helytartótanács mindenben elfogadta a kebelbeli

¹⁾ »Haece academia Hungaris et Austriacis communis sit futura.«

²⁾ Persze minél kisebb az összeg, annál jobb.

bizottság jelentését s a mellé még egy eredeti gondolattal szaporítá az akadémia anyagi biztosítását czélzó tervek számát. Amint második fölterjesztésében Oddo buzgó számíttatása után a Josepho-Carolina societas csillagjelvényeért fizetendő taksák jövedelmeit szánta az intézetnek, úgy most is ugyancsak Oddo apát ötlete után egy másfajta, nagyobb szabású s előbbkelő társaság tagjai által fizetendő díjakból akart pénzalapot teremteni annak a közhasznú intézetnek. Megpendítette egy magyar királyi rend, a Sz.-István-rend alapításának eszméjét. A dolog nem érdektelen, szabad legyen pár szót vesztegetni reája. Minden uralkodónak van rendje, mellyel az állam szolgálatában kitűnt hazafiakat földíszítheti — mondja a helytartótanács — csak a magyar királynak nincs, noha egy olyan alapítása a kir. fölségnek nagy dicsőségére válnék, mert hiszen ha a már Sz.-István által alapított rendet¹⁾ restaurálja, ez leszen a legrégebb minden rendek között. — »Még az aranygyapjas rend sem oly régi, mint a Sz.-István által alapított jeles lovagrend, melyet Henrik császár, Péter és András királyok ünnepélyesen engedélyeztek, melyet Szt.-Imre viselt s Sz.-László a legnagyobb ünnepélyességgel helyreállított.« A pápa már uralkodása elején megengedé e rend restauratióját s hatalmat adott a magyar királyoknak a statutumok változtatására. »Különösen tetszenék a magyar uraknak, a mint a legutóbbi diéta alatt beszélgettek, ha a fölség *motu proprio* (postliminio) fölállítaná a létezett rendet, nehogy ők kérvén azt, hiú ambitió hírébe essenek«²⁾ — 100 rendtagot ajánlott összesen a helytartótanács, kik egyenkint 500 frnyi taksát fizetvén, a fölállítandó intézet javára 50 ezer frnyi alapot raknának együvé.

Addig aztán, míg ez a pénz lefizettetik s a kir. donatio is kimutatva lesz, úgy vélte a helytartótanács, hogy teljesen elegendő az oszt.-sz.-keresztí apát ajánlata. Egyelőre elég a tudományok elemeinek tanítása, tehát az alsóbb osztályok, a magasabb tudományok, azután a lovaglás s efféle később se késő. A tanítók az ifjak

¹⁾ Ezt az anachronismust úgy látszik alaposan hitték.

²⁾ »Placeret autem dominis Hungaris ut in ultima dieta loquebantur, si motu proprio S. Regia Maiestas hunc ordinem erigeret postliminio, ne illi petendo ambitionis forte notam incurrerent.« Eptome mint föntebb.

által fizetendő évi díjából könnyen fizettethetnének, mert bizonyos, hogy sok növendék lesz, miután a 300 frtot (ha ennyi lesz egy növendék évi fizetsége) a szülők jobban megbírják, mint a 700—1000—1500 frtot, a mennyiben a bécsi provinciális akadémiában való évi nevelés kerül, meg azért is, mert Ettalba vagy Franciaországba már nem szabad küldeni az ifjakat. Bibliothékáról gondoskodik az apát, a professorokat — kik egyébként sokba kerülnének — a kolostorok kitartják. Mert végre az apát szerzett már mű-, régiség- és természettudományi gyűjteményt s van fegyvertára is. Végre ha ráfizetne is eleintén pár száz forintot, az nem épen nagy baj lenne.

Csatlakozott a helytartótanács az általa kiküldött bizottság nézetéhez abban is, hogy az akadémia mindjárt alapításakor ne a külföldön, Ausztriában, hanem bent az országban kezdessék meg s e czélra a mosonymegyei Féltoronyt, e koronai birtokot ajánlák már közelsége miatt is, mivel a magyar akadémia közös lenne osztrák-magyar ifjaknak egyaránt, »hogy gyenge koruktól fogva megszokják egymást becsülni és szeretni« ; az pedig valószínű, hogy a németek (osztrákok) nem fognak nagyon mélyre bekiváncozni Magyarországba. Féltorony jó alkalmas épülettel bír, az oszt.-sz.-keresztli apátnak minichhofeni uradalmából élelemmel ellátható ; aztán királyi lovarda van ott s így az akadémikusok lovai jobban eltarthatók. Féltoronyt különben őszkor az udvar is rendesen meglátogatta. Károlynak igen kedves mulató-helye volt, Mária Terézia is kedvelte uralkodása első éveiben. A helytartótanács bizonyítja, hogy ez a körülmény nem baj, mert az udvar ott létében még tart a vacatio ; de ha nem tartana is, az csak ösztönt adna az ifjúságnak, hogy az udvar előtt fogná producálhatni magát. A víz jó, a levegő egészséges, végre a hely csöndes, pedig Ovid szerint *carmina secessum scribentis et otia quaerunt* — és ez a tanulóokra is ráillik, nehogy a nagyobb városban zajos szórakozások, nők stb. elvonják az érettebb korú akadémikusokat tanulmányaiktól. E miatt küldik ki a szülők részben fiaikat a magános fekvésű Ettalba, vagy a francia Sz.-Julienbe, a hol 400 nemes ifjú nevelkedik. Mindezek ellenére, ha Féltorony az udvarra való tekintettel nem adhatnék át: legyen akkor Magyaróvár az akadémia helye, mely szintén kincstári birtok. Mint hathatós okot a kir. consensus

kinyerésére azt a körülményt hozta még fel, hogy sok, igen sok szülő számít az intézetre, miután Ettalba többé nem küldheti fiait, a lignitzi kis akadémiaféle intézet megbukott, összement, a bécsi tartományi internatus csak 18-at fogad magába és más nincsen.

Gr. Battyány Lajos, az udvari cancellár 1743. ápril 26-dikán terjeszté elé a helytartótanács véleményét, minden egyes pontjaiban elfogadván s elfogadásra ajánlván azt.¹⁾

Kevés nappal azután, május hó elején, az oszt.-sz.-keresztii és a dömölki apát is külön-külön fölkeresték kérő leveleikkel gr. Uhlfeldet. Ütötték a vasat míg meleg. Féltorony mellett kardoskodott különösen az előbbi²⁾, míg az utóbbi már-már a valósuláshoz közel látván azt, a miért 4 év óta kitarással fáradozott, határtalan lelkesedésbe tör ki s föllengző nyelven dicséri a főcancellárt, mint a kinek érdeme (!), hogy a terv nem temetteték el, s a ki iránt ezért az egész Magyarország »ad justissimam venerationem . . . *grandiore cothurno* celebrandam« van kötelezve.³⁾

Ugy látszott, valóban, hogy lesz valami a dologból. Oddó megtudta, hogy az a kedvező relatio »hodie (máj. 1.) volat Pragae« a fölséghez s a relatio mellett az akadémia részére kiállítandó kir. diploma fogalmazata, mely ilyenemű intézet szükségét hangsúlyozza, hivatkozik az 1723-dik országgyűlésre, dicséri Oddó ernyedetlen buzgalmát, különösen nagy súlyt fektet az oszt.-sz.-keresztii apát ajánlatára s (valószínűleg Uhlfeld ellenvetésére) nem Féltoronyt, hanem Óvárt jelöli ki az akadémia helyéül⁴⁾. Oddó, mikor látta e fogalmazatot, örülhetett. Nagyobb szabásúnak tűnik föl ebben az akadémia, mint ő tervezte. »In ea latitudine erigimus« mondja az irat, hogy mindennemű tudományt lehessen benne tanítani; legyenek cancellárjai, dekánpjai, fakultásai, bírjon a doctrandi és magistrandi auctoritással, egyszóval legyen egyetem, noha kir. akadémia leszen a címje. Dotatiója a földvári apátság, mi-

¹⁾ 1743. apr. 26. Comes Ludovicus de Battyany mp., és Josephus Koller mp.

²⁾ 1743. máj. 1.

³⁾ Szintén 1743. máj. 1.

⁴⁾ A fogalmazás datum nélküli, de ekkorinak, az udv. magy. cancellária előterjesztésével egykorúnak kell lennie.

helyt az két év múlva non curatum beneficiummá válik (mert addig az augsburgi püspök birja) s 600 hordó jó magyar bor évi vámmentes szállításán nyerendő haszon. Tanügyi igazgatója a dömölki apát; administratora a heiligenkreuzi, kinek jogait s kötelességeit saját ajánlata alapján szigorú részletességgel sorolja el a kir. diploma fogalmazványa.

Tehát, mint mondom, úgy látszott: lesz valami a dologból s a jó Oddo nem hiába örült; ő látta már a diploma brouillonját, mikor dicsénekét Uhlfeldhez megírta. Nem úgy a szentkereszti.

Mikor ez megtudta hogy szaván fogják: megijedt. Mert másként valóban nem tudom különös viseletének s kétszínűségének, melyről szólni akarok, magyarázatát adni.

Ugyanaz nap, melyen Uhlfeld gróf pártfogását kéri, egészen ellenkező tartalmú levelet intéz egy ismeretlenhez a királynő környezetéből.

»Ich bekenne, dass ich unverhofft und schier wieder Willen in eine nicht geringe Sach mich verwiklet befinde,« — »meg kell vallanom, hogy váratlanul s teljességgel akaratom ellenére egy nem csekély jelentőségű dologba keveredtem«¹⁾, ezen kezd levelet s ez a dolog az akadémia fölállítása, melyet a magyar rendek a helytartótanácsnál sürgettek s melyet elvben a fölség is helyeselt. Fölszólíták őt — folytatja — hogy mint Magyarországon is birtokos és mint sz.-gotthárdi apát az igazgatóság elvállalására késznek nyilatkozzék. E fölszólítás elől becsülettel nem hátrálhattott meg s miután most úgy látja, hogy lesz a dologból valami, nincs mit tennie, mint arra kérni az ismeretlent, hogy a mint az ügy eldöntés végett a királyné elé kerül, hasson oda, hogy a *töle kicsikart vállalkozás teljesítését ne nagyon sürgessék.*²⁾ A terv messzeható — úgymond — és költséges; egyes ember ereje megtörik rajta; a tanítást és igazgatást csak elvállalná, de a dolog lelke mégis a kir. donatio: »Der königliche Zusatz muss die Müntze recht current machen.«

¹⁾ 1743. máj. 1.

²⁾ . . . Wenn solches (az ügy) bei seiner Majestät vorkommen würd, mein hochwertister Herr u. Patron möchte . . . mir mit Dero hohen Potere patrociniren, damit ich mit *meiner gleichsam abgetrungenen Ueberehlung* nicht precipitirt werden möchte . . .

Kár volt pedig a jó szentkereszti apátnak annyira megijedni. Az a diploma csak jámbor tervnek maradt; hiába »röpült« Prágába a fölséghez a cancelláriai propositio; mert sok más fontosabb esemény vette figyelmét a királynőnek és kormányának igénybe. Közel négy hóig minden nyoma megszűnik az intézet érdekében bármely oldalról kifejtett tevékenységnek. Csak augusztus végén találkozunk Oddo apáttal, még pedig Magyar Óvárt, a hova körültekinteni ment. Látván, hogy az udvarnak Féltonyot átengedni semmi kedve nincs, nem ütődött meg, hanem mint afféle practicus ember, más hely után látott. A magyaróvári uradalmi építészszel számadást készíttetett, mely szerint a várkastély átalakítása 20 ezer forintba került volna. Óvatosan járt el kémlő útjában az apát s annak eredményét a m. udv. cancellária elé terjesztvén, az érte el, hogy az óvári uradalmi igazgatóság fölszóllíttaték tervet készíteni. Ez meg is történt, de ellenvetések kíséretében; mert azt mondá a jószágigazgató, hogy ha csakugyan akadémia leszen a kir. várban, mely most magtár, új magtárakat kell nagy pénzen építeni s a kastély része börtönül szolgálván nagy terület népességének, majd új börtönökről is kell gondoskodni, úgyszintén hivatalnoki lakásokról is, mert az urad. tisztviselők jó része a kastélyban bír szállást.¹⁾

Baj volt hát, hogy helyet nem tudnak találni. Oberwaltersdorfot, úgy látszik mindjobban perhorrescálták — s az egész terv rákmódra, inkább hátrafelé, mint előre haladt. Akár ez az utóbbi körülmény okozta, (remélni engedvén, hogy rohamosan nem kívánják a kötelezettségek teljesítését) akár az hogy Oddo apát megint rábírta venni liberalitásra a szentkeresztit: az utóbbi ismét új ajánlattal lépett elé. »Tekintettel arra sok haszonra, melyet a szentkereszti apátok évszázadokon keresztül húztak magyarországi birtokaikból, tehát hálából az ország iránt,«²⁾ újra megajánlotta Oberwaltersdorfot s ha ez mindvégre se kellene, javaslatba hozta a Pozsony melletti *Magyarbél*t. Az intézet életét biztosítva hiszi, ha az a földvári apátságot megnyeri s az osztrák

¹⁾ A m.-óvári jószágigazgatóság jelentése a Ministerial-Banco-Deputationhoz 1743. augusztus 21.

²⁾ 1743. egyéb dátum nélkül.

rendek 4—5 ezer veder bor vámmentes kivitelét megengedik. Ez utóbbiban — mond — nincs kétség, ez lesz a hála »quam statibus inclitis Hungariae praestarent Austriaci ob liberationem hucusque a iugo inimicorum.«

Elmúlt a nyár, de válasz az intézet ügyében mindeddig nem érkezett. Hallgatott, aludt az ügy, mint a kit bűvös álmom karjai szorítanak. Egyik oka az volt, hogy gr. Stahremberg az udv. kam. elnöke Magyar-Óvárt az uradalmi igazgató által megírt okokból nem volt hajlandó átengedni,¹⁾ noha a nagyobb okot s az igazít bizonyára az udvari köröknek a magyar akadémia elleni antipathijára képezé. Ezt azonban se Oddo, se Robert apátok nem tudták, előttük csak az lebegett, hogy alkalmas helyet találjanak. A derék gr. Eszterházy József, kinek mindvégig nagyon szíven feküdt e terv, szintén csak alkalmas hely nem léte miatt féltette az akadémiát, maga is ajánlott egyet: Vácot; de ezt az udvari főcancellár gr. Uhlfeld visszaveté, mert ez nem lenne »anständig für die teutsche junge Herren und unser Absehen ist die ungerische Jugend durch die teutsche zu cultiviren.«²⁾

Ez e körülmény vezette a fáradhatlan Oddot Kis-Martomba, a hol már tavaly járt s a magistratus beleegyezését megnyerte. Három szép házat talált a piacon, alkalmast az akadémia számára s a városi tanács késznek nyilatkozott az esetre, ha az intézet ott állíttatik föl, minden lehető dologban segélyére lenni. 50 növendékre volna itt hely, mondja Oddo egy befolyásos Kammerdienerhez írt levelében, melyben ezt arra ösztökéli, hogy Uhlfeldet bírja rá a magy. cancellaria referatumának a fölség által való gyors elfogadtatására, mert még az ifjúság összehívására 14 napi idő van, hogy ne vesszen újra egy egész esztendő kárba.

Úgy látszott tehát, hogy az az Uhlfeld, kit a szegény Oddo oly igen nagyon magasztalt csak a minap, áll az egész dolognak útjába. Hiába kötelezte magát Oddo a Kammerdienernek, papi és apáti szavára, újra meg újra, hogy, a mint a kir. diploma ki leszén állítva, ígérését (nincs mondva mit) szentül be fogja váltani!

¹⁾ Oddo egy befolyásos udvari Kammerdienerhez 1743. octób. 17

²⁾ U. o.

Ha türelme ki nem fogyott, abban leli magyarázatát, hogy a *benczés apátok már bizonyos összeget deponáltak is az akadémiai épület vásárlására.*

Egy utolsó, költségvetéssel ellátott tervet nyújtott be a magy. cancelláriához¹⁾, melyben sürgetve kéri a kir. consensust a Kis-Martonban állítandó kir. akadémiához. Az apátok, úgymond, látván az ügy húzódását, kedvüket vesztik s visszavonólnak; »az akadémia épületére most készen van a pénz, de később tán nem leszen«; az ifjúság Pozsonyban várja az akadémia megnyitását, az ország sürgeti e siettetést, újra egy esztendő telik el hiába s ő több kiadásra már aztán nem képes. Ennyi ok elég lett volna meggyőzni egy jóakarató kormányt. A nem akarót bizony meg se indította.

Költségvetése Oddonak a kis-martoni akadémiához 50 ifjú számára a következő:

Bevétel:

Az apátok 20 professor tartására adnak	6,000 frtot.
50 ifjú per 300 frt.....	15,000 frt.
A Sz.-József-Károly-társaság 50 csillagja per 100 frt..	5,000 frt.
Összeg	26,000 frt.

Kiadás:

50 ifjú tartása per 150 frt	10,500 frt.
Juris professor s nyelvmester per 500 frt.....	1,000 frt.
Tánc- és vívó-mester per 400 frt.....	800 frt.
6 borbély s szabó per 125 frt.....	750 frt.
Szakács és kukták	400 frt.
Fűtés, világítás.....	800 frt.
Apró költség	100 frt.
Összeg	14,350 frt.

A fönmaradó összegben a házbér s első berendezés fizettetik. De mintha maga is kételkedett volna Oddo a számítás pontosságában; mert nagyon sürgeti a földvári apátságot.²⁾

¹⁾ Datum nélkül.

²⁾ E terv következő *syllabus artium*-ot tüntet föl: 1. Az alsóbb iskolák tárgyain kívül primo arithmetica pro mathesi necessaria. 2. Ars eloquenter et orthographice scribendi. 3. Latin ékesszólás. 4. Szép latin levelek írása. 5. Philosophia et theologia ab inutilibus questionibus

Ez az utolsó nyoma Oddonak. A meleg érdeklődésű, a fáradhatlan ügybarát eltűnik szemeink elől, hogy helyet adjon egy másvalakinek. Beleúnt, vagy a mi valóbszínű, látta, hogy ha nem unna is bele az ösztökélésbe, hiába való munkát végezne. Vagy elhallgattatták. De bizonyára fájdalmas szívvel hallgatott el. Vele együtt elveszett a szentkereszti apát is.

Kis időre a *sz.-mártoni főapát* lépett Oddo örökébe; de csak kis időre, mert a kialvó mécs — az akadémia terve — alig-alig, hogy egyet lobbant.

A hosszú processus alatt ugyanis mind nagyobb népszerűségre tőn szert az országban fölállítandó tanintézet eszméje. Megtetszett az hazai szerzeteinknek is. S ha nem mozdultak érdekében, csak annak tulajdonítandó, hogy concurrentiával nem akarták Oddo terveit és működését zavarni. A mint azonban Oddo visszavonult, az ő ösztökélésére kezébe vette az ügyet a szent-mártoni főapát s memorandumot nyújtván be a fölséghez, késznek nyilatkozzék a terv létesítéséhez minden erejével hozzájárulni; egyszerűsmind Győrt hozta javaslatba. Ez az ajánlat 1743 végén¹⁾ történhetett, mert már 1744 elején²⁾ a magy. cancellária jelentést is teszen ez ügyben a királynőhez.

Ez a propositio elmondja, hogy miután a múlt 1745. évi fölterjesztésre nem jött kir. határozat, a szentkereszti apát jónak

repurgata, úgy hogy másfél év alatt a bölcsészet s 3-adfél alatt a theologia cursusa bevégeztessék. 6. Philosophia experimentalis (a természet csudái = physica). 7. Geometria. 8. Geographia. 9. Topo- és Cosmographia statui militari et politico utilissima, 10. Ars horologiaria pro distractione. 11. Architectonica militaris et variae matheseos species. 12. Historia naturalis, ecclesiastica, civilis ut facile capi possit, per saecula et periodos annorum distincta. 13. Chronologia et ars critica antiquitatis errores castigens et fabulas a veris secernens, quae hodie plurimum in pretio est. 14. Praeter antecinsinuatam theologiam scholasticam docebitur prae primis dogmatica seu positiva, item polemica seu controversiae ac solida moralis. — Ennyi elég volna Hermes (Jus publicum cap. 37. de academicis fol. 328.) szerint egy akademiában, de ha több ifjú jönne, taníttatnának a jogok, nyelvek, vivás, táncz.

¹⁾ Sine dato.

²⁾ 1744. január 28. A tanácskozáson jelen voltak: a cancellár, aztán gr. Pálffy, gr. Patachich, gr. Kollonics, Kollár, Palásty, Hittner és Nedeczky tanácsosok.

látta végkép visszalépni az ügy mellől s hogy helyette most a sz.-mártoni főapát ajánlkozik az akadémia föllállítására, a következő föltételek alatt: Mindenekelőtt kir. privilegium az akadémia számára s a földvári apátságnak, habár csak ideiglenes, assignálása a sz.-mártoni apátsághoz, mely a cura animarum ellátására megfelelő javadalommal egy benzést küldene ki sub titulo prioratus. Az assignálás megtörténnén, a sz.-mártoni főapát kész az épületet fölépíttetni, vagy a szükséges házakat a végből Győrben megszerezni, 30 ezer frtot szánván az építkezésre, a berendezésre s a kézi könyvtár beszerzésére. Kivánja ezek fejében, hogy az akadémia örök időkre Sz.-Bencze szerzeteseire bízassék s örökös feje a sz.-mártoni főapát legyen; végre hogy a dömölki apátnak költségei megtéríttessenek.

E föltételeket a helytartótanács körülbelől minden pontban elfogadta, csak azt kötvén ki, hogy a felügyelet a helytti tanácsot illeti.

Az udv. magy. cancellária azt véli ezekre, hogy a mint a darmstadti herczegnek, ki augsburgi püspök, joga 1744 végén e földvári apátság haszonélvezetére letelik: adassék az az akadémiának alapúl, ne pedig a benzéseknek. Ha ebbe a sz.-mártoni főapát beleegyezik: nincs akadály föltételei elfogadására. Egyszermind benyújtá az udv. cancellaria már isten tudja hanyadik tervét az akadémiaiban tanítandó tantárgyaknak.¹⁾

Ez volt általában a legutolsó erőködés az intézet érdekében. A sok tervet, reményt, óhajt és fáradságot gr. Uhlfeld egy jegyzéke eltemette.

A főcancellár nagyon »száraz«-nak tartá a m. kir. udv. cancellária fölterjesztését, oly száraznak, hogy fölötte nem lehet véleményt se mondani. Részletesb tervet az intézethez, tervrajzokat

¹⁾ *Syllabus artium*: 1. Jus naturale, gentium, publicum et civile. 2. Philosophia relectarum questionum et practicae seu ut vocant magiae naturalis. 3. Architectura civilis et militaris, geographia item ac geometria. 4. Ars saltus et lanistica seu digladiatoria. 5. Linguarum studium. 6. Historia naturalis, ecclesiastica, civilis item ethica et interior politica statuum cognitio. 5. Studium eloquentiae. 8. Theologia dogmatica et jus canonicum. — Ez volna eleintén, később, a helyt. tanács propositiója szerint más hasznos tudományok is.

az épülethez kívánt, óhajtván precise tudni a földvári apátság jövedelmeit. Ezek voltak kicsinyes kifogásai. De volt egy pontja, melyben a sz.-mártoni apát s általán a magyar szerzetesek ellen tőn ellenvetést. »Nagyon kétkedem — úgymond — hogy a magyar szerzetesek értenének a nemesi neveléshez¹⁾, pedig a tapasztalás azt mutatja, hogy efféle intézmények a vezetők személyével emelkednek s romolnak.²⁾« »E pontok — így végzi jegyzékét — meggondolandók s addig nem tartom helyesnek az akadémia fölállításáról beszélni se; mert egy elhirtelenkedett intézmény minden gyümölcs nélkül való volna.«

A magyar nemesi akadémiának ez a jegyzék, mint mondám, halála volt. A gyermek meghalt, mielőtt megszületett volna.

Sokkal szerencsésebbek voltak az *osztrák jezsuiták*. Alig egy tizedév múltán sikerült nekik megalapítaniok a bécsi Theresianumot, melynek számára aztán volt pénz s került donatiós uradalom Magyarországon is. Megette a magyar Theresianumot. Érdekes, hogy Trefort s a boldogúlt Hegedűs Candid Lajos fáradásai folytán annyit sikerült itt kivinni, hogy most legalább a magyar ifjak vannak oly viszonyban az örökös tartománybeliekhez, mint a *magyar* akadémiánál az örökös tartománybeliek voltak volna a magyar ifjakhoz, az 1743-iki Oddó-féle tervek szerint.

De ha nem sikerült is a derék Oddónak s Sz.-Márton lelkes főapátjának tervüket valósítani, ez a pár sor legyen buzgóságuk és jóakaratak emlékének szentelve a magy. közoktatásügy történetében.

KÁROLYI ÁRPÁD.

¹⁾ Hasonl. össze Molnár A. id. m. 288. s köv. lapjait.

²⁾ »... dass ich sehr zweifelte, ob die hungerische Ordensgeistliche sich auf die adeliche Erziehung verstehen. Die Erfahrung aber giebet dass alle dergleichen instituta mit der Person des Directoris steigen odet fallen. . . .« — Nota, die Aufrihtung einer adelichen Academia in Hungarn betreffend. Kelet nélkül.

SZÍNÜGY BÁRTFÁN A XV. ÉS XVI. SZÁZADBAN.

Alig van költészetünknek ága, melynek történetét újabb időben nagyobb szorgalommal és figyelemmel kutatták volna, mint a drámáét. A népmysteriumoktól, a magyar költészetnek ezen állítólag legrégebbi maradványaitól kezdve le egészen a modern kor színpadjának akár ephemer, akár maradandó alkotásaihoz, színiköltészetünk minden korának megvan a maga írott története, vagy legalább készülöben van. Nem lehet ennek következtében szándékom a mások által már egészen vagy nagyrészt befejezett munkát még egyszer megtenni; drámánk történetére vonatkozó csak olyan adatokat kívánok a szakemberekkel közölni, melyek másfelé irányzott kutatásaim közben mintegy véletlenül jutottak kezeimhez.

Szerencsének mondható, hogy ezen adatok egytől-egyig drámánk legrégebbi történetére vonatkoznak, mely időből mind- eddig vajmi kevés hasznavehető anyag áll a kutató rendelkezésére: a hazai mysteriumokat és a protestans iskolai játékokat értem.

Mysteriumainkról már egész kis irodalommal birunk. Úttörők e téren *Ipolyi Arnold*, ki régi mysteriumaink egynehány maradványára hívta föl a közfigyelmet (Uj Magyar Muzeum, 1858. I. p. 349—356) és *Toldy Ferencz*, ki régi kútforrásokból iparkodott meghatározni, mily szerepet játszanak a mysteriumok drámánk fejlődésének történetében (»A magyar költészet története.« Második kiadás. Pest, 1871. p. 98—101). Legtöbbet tett e kérdés tisztába hozásáért *Gyulai Pál*, egyrészt azért, hogy a nép ajkán élő mysteriumokat és vízkereszti játékokat a »Magyar Népköltési Gyűjteményben« összeállította és jellemezte, másrészt pedig azért, hogy az azokhoz való jegyzetekben, a más népek irodalmának folytonos tekintetbe vételével, régi egyházi és világi színiköltészetünk fejlődéséről a Toldyénál minden tekintetben helyesebb hypothesis állított föl (»Magyar Népköltési Gyűjtemény«, szerk. Arany László és Gyulai Pál. Pest. 1872. I. p. 513—540). Az ő nyomdokaiban haladott *Szivák Iván*, ki a magyar dráma kezdetéről írt értekezésében (»Figyelő« 1883.) az egész kérdést újból, de nem elég behatóan

és kevés kritikával tárgyalta, míg *Tóth József* (»Egyház és Színpad«, Fővárosi Lapok, 1868. 48—50. sz.), *Ladányi Gedeon* (»Egyház és Színpad«, Színészeti Közlöny, 1881. 25., 26. sz.) *Bayer Ferencz* (»A magyar dráma történelméből«, Sopron, 1877. 47., 48. sz.) és *Méry Etel* (»A középkori mysteriumok fölelevenítése«, Győri Közlöny, 1867. 3. sz.) népszerű előadásban¹⁾ iparkodtak a figyelmet költészetünknek ezen oly sokáig elhanyagolt ága iránt felébreszteni.

Az anyag, mely fölött a kutató most rendelkezik, ha nem is belső értékénél, de külső terjedelménél fogva mindenesetre elég tekintélyes. A »Magyar Népköltési Gyűjtemény«-ben közzétett tizenöt karácsonyi mysterium (és két vízkereszti játék) helyett most már többet mint még egyszer annyit ismerünk a »Magyar Nyelvőr«-ből és egyebünne²⁾; egy tót nyelvű mysteriumot Szeberényi Lajos fordításában bírunk (»A középkori mysteriumok«, A Kisfaludy Társaság Évlappjai, 1867.); német nyelvűeket *Schröer Károly Gyula*³⁾, *Schuller János Károly* (Herodes. Ein deut-

¹⁾ A hírlapokban elszórt ezen népszerű cikkeket id. Szinyvei József úr szívésségéből ismerem.

²⁾ »Magyar Nyelvőr« III. p. 515—517. Sátoralja-Újhelyről közli Ralovich Lajos. — V. p. 38—42. Saárról (Heves-megye) közli ifj. Káplány József. — P. 93—95. Békés-vármegyéből közli Németh Lajos. — P. 183—184. Nagy-Becskerekéről közli Hantz Gyula. — P. 184—188. Háromszékből közli Paal Gyula. — P. 234—237. Somogyból közli Veres József. — P. 276—278. Dunakeszről közli Veres József. — VI. P. 91—93. Rimaszombatról közli Bodon Józsefné. — P. 137—142. Székelyhídről közli Bakoss Lajos, ki ugyanott (p. 332.) egy székelyhídi vízkereszti játékot is közöl. — VII. p. 134—136. Debreczenről közli Joó Imre. — P. 427—428. (betlehemesek beköszöntője) közli T. Nagy Imre. — VIII. p. 283—286. Pásztórol (Heves-m.) közli Roemer Adolf. (Ugyanott p. 526. jelentéktelen mysteriumtöredék Kis-Kanizsáról Zala-vmben). — X. p. 93. (beköszöntő és bucsuzó Csik-Szentkirályról) közli T. Nagy Imre. — P. 280—285. a Hegyaljáról közli Seemann Gábor. — Kálmány Lajosnak »Koszorúk az Alföld vad virágaiból« című gyűjteményének első kötetében (Arad 1877.) is van Pécskáról való három mysterium (p. 1—7., 7—13., 13—15.; v. ö. Haraszi Gyulának »Pécskai népköltészet« című cikkét a »Figyelő«-ben II. p. 211. s k.) — Becskereken egy öreg vak koldustól Hantz Gyula írt le egy betlehemes játékot (v. ö. »Figyelő« II. A magyar népköltészet Dél-Magyarországon p. 57—68 és M. Nyelvőr V. p. 183—184) Szeberényi Lajos is említ egyes dél-magyarországi mysteriumokat. Szívák csak a Gyulai gyűjteményében található mysteriumokat ismerte!

³⁾ »Ein Weihnachtsspiel aus Ungarn« (Körmöcbányáról) Weima-

sches Weihnachtsspiel aus Siebenbürgen. Hermannstadt, 1859.) és *Hartmann Ágost*¹⁾ (Volksschauspiele. In Bayern und Österreich-Ungarn gesammelt. Leipzig 1880.) tettek közzé.

Ezek alapján fogunk eddig ismeretlen adatok felhasználásával középkori drámáinkról egynehány megjegyzést kockáztatni.

rishes Jahrbuch f. deutsche Sprache, Litteratur und Kunst 3. Bd. 1855. p. 391—419. — »Deutsche Weihnachtsspiele aus Ungarn. Wien 1853.« (a Pozsonytól nem messze fekvő Oberufer [Felsőrév] faluból). — »Nachtrag zu den deutschen Weihnachtsspielen aus Ungern.« (Pozsonyi iskolai értesítő 1858-ból). — »Meistersinger in Österreich« a karácsonyi játékokra vonatkozó észrevételekkel a Bartsch által kiadott »Germanistische Studien«-ben (II. 1875. p. 198—203., 237—239.). Schröckernek Pozsonyvidéki gyűjteménye úgy látszik még nem teljes; v. ö. Remigius *Sztachovics* »Brautsprüche und Braut-Lieder auf dem Heideboden in Ungern. Wien 1867.« az előszóban: »Bald werdet Ihr auch Eure alten vollständigen geistlichen Gespiele in den Händen haben, als: das ganze Weihnachtsspiel sammt allen Euern Weihnachtliedern und den Sterngesang mit Frag und Antworten, das letzte Gericht, den reichen Prasser, die vier letzten Dinge und wann möglich, auch das schöne Passionspiel.« Méry Etel közleménye is ezen darabokra vonatkozik.

¹⁾ »Ofener Christkindelspiel« (p. 1—9.), »Ofener Dreikönigspiel« (p. 9—13.), »Andere Spiele und Weihnachtsitten in und bei Ofen« (p. 13—17.), »Pfingstkönigreiten bei Ofen« (p. 17—23.). Az erdélyi szászok színművei közül Hartmann még a következőket említi: »Ein auf sächsischen Bauernhochzeiten dramatisch aufgeführtes Lied vom sterbenden König, der vergeblich mit dem Tod um sein Leben feilscht (Malmer, Mittheilungen aus Siebenbürgen's Gegenwart und Zukunft, Hermannstadt 1857. V. 75ff. Verwandt sind eine Scene in Schröcker's Oberuferer Weihnachtsspiel (V. 1281ff.) und ein deutsch-böhmisches Volksschauspiel aus der Saazer Gegend). Eine andere auf Bauernhochzeiten übliche dramatische Vorstellung war der »Rösschentanz« (F. F. Fronius »Bilder aus dem sächsischen Bauernleben in Siebenbürgen« Wien 1879. S. 86., 90. Mythologischen Hintergrund dieses Spiels suchte Fr. W. Schuster in einem Mühlbacher Gymnasialprogramm vom Jahr 1863. zu erweisen). — A bántási németekről is azt olvassuk Schwickernél (Die Deutschen in Ungarn und Siebenbürgen. Wien und Teschen. 1881. p. 373.): »Sehnsüchtig richtet sich der Alten und Jungen Sinn auf das kommende Christfest. Am Vorabende flammt in jedem Hause der Christbaum und Geschenke werden an alle Insassen des Hauses vertheilt. Dann kommt wohl auch das »Christkindl« mit dem »Bethlehem« oder »Krippenspiel« und verkündet die Geburt des Herrn in dramatischem Vorgange. Doch sind diese Weihnachtsspiele im Banate grösstentheils durch die Schule und Geistlichkeit wieder eingeführte Scenen.«

Ismeretes dolog, hogy »a keresztény egyház liturgiájából fejlődött ki a mysterium, hit- és erkölcstani allegoriáiból a moralitás, és hogy ez elemek soknemű hatások alatt fejlődve, végre érintkeztek a classicismussal, megteremték a keresztény új drámát« (Gyulai i. h. p. 514.) — Az iránt sem foroghat fönn kétely, hogy a magyar dráma nem a nálunk divó mysteriumokból keletkezett, nem ment végig a fejlődés minden stadiumán, hanem már mint kész valami jött át hozzánk a latin és német irodalomból.

Nézzük csak rendre régibb színműirodalmunkat. Szivák részben Jankovich után azt hiszi, hogy »ismerve Mátyás kiváló műveltségét, ismerve rendkívüli tudomány-szeretetét, melylyel annyi kiváló európai, főkép olasz tudóst vont udvarába: már ezekből is lehetne következtetni, hogy Mátyás udvara nem volt színészeti példül, sőt azt is kimondhatjuk, hogy volt olasz színésze is.« Amde minderről forrásaink mélyen hallgatnak; a Mátyás király udvarán divó mindenféle multság között a színpadi előadásokat hiába keressük. Ugy vagyunk II. Ulászló és II. Lajos udvarával is. Az utóbbinak számadási könyveiben többször találkozunk ugyan *egy* histrióval, de ez nyilván udvari bolond, nem színész. Jankovich említi még (Sziváknál p. 38), hogy »gyűjteményemben van egy N. N. nürnbergi költőnek remek rajzokkal hímezett és ékesen leírt, ezen időből ugyan (Mátyás idejéből), de a mohácsi veszedelem után készített drámája »Herculiscus«, ki az előszóban nemcsak a királyi, de más gazdagabb udvarokban és hazánk nagyjainál divatozó színészet, muzsika és tánczgyakorlásokat bizonyítja; nyilván is vallja, hogy ezen művészeti tárgyak tanítása végett hazánkba költözvén, csak a török háború nem reménylett felzúdulása s hazánk rögtön felháborodása miatt kénytelenítettett visszamenni.« — Minthogy e kézirat, sajnos, a Nemzeti Múzeum könyvtárában, hová Jankovich gyűjteményének legnagyobb része került, föl nem található, nem mondhatjuk meg, mennyi igaz és mennyi költött Jankovich tudósításában. Hogy több benne a költött, valószínűnek fog feltűnni azok előtt, kik Jankovichnak régi stíniköltészetünkre vonatkozó többi adatait vizsgálják. »1490-ből meg van Ludus Pannonius, melyet a híres csillagász, Joannes Regiomontanus Vitéz János egri [?] érsek udvarában előada és Bécsben Winterburger János kinyomata.« Ezen állítólagos színdarab aligha különbözik a Regiomontanusnak Jöcher Gelehrtenlexikonjában említett »ludus pannoniensis sive tabulae directionum profectionumque« című *astronomiai* munkájától, mely gyanítást Nagy Sándor úr közölt velem. E mű különben más cím alatt eléggé ismeretes. »1515. Mária királyné udvarában előadaték »Az erkölcs és gyönyörűség vetekedése«, melyet eszerint Benedek felhévári kanonok (Benedictus Chelidonius) Bécsben Vietor

betűivel kinyomatott.« Denisből (Wiens Buchdruckergeschichte, I. p. 137 és 199) tudjuk, hogy Benedictus Chelidoniumus († 1521) sohasem volt fejevári kanonok és hogy mint a bécsi Schotten-Kloster apátja írta a »Voluptatis cum Virtute disceptatio« című darabot, melyet Bécsben adtak elő az osztrák udvarban, akkor, mikor még Mária II. Lajosnak csak jegyese volt. Hátra vannak még *Bartholomaeus Frankfurter* vagy *Pannonius* »Gryllus« és »Dialogus inter Vigilantiam et Torporem« című pár levélre terjedő »szindarabjai«, melyek azonban már rövidségüknél fogva sem kerülhettek soha a színpadra és minden sorukkal azt árulják el, hogy Plautus gyenge utánzásai.

Régi latin drámának tehát, amennyiben létezett és nem csupán Jankovichnak Szivák által minden megjegyzés nélkül átvett fictiójának köszöni létét, a mysteriumnak éppen semmit sem köszönhet. Hogy áll a dolog régi magyar drámánkkal?

Sztárai Mihály satirico - polemicus drámái (»A papok házasságá«-ról 1550., és »Az igaz papság tükre« 1559.) nyitják meg tulajdonképeni magyar drámairodalmunkat, és jellemző, hogy már ezen első terményei is a német reformatio befolyását tüntetik fel. Köztök és a catholicus vallás szolgálatában álló mysterium közt semmi átmenet; legfeljebb olyan catholicus mysterium képezhetné a kapcsot ezen egymástól oly messze fekvő fejlődési pontok között, melyben sok egyéb mellett a papság is pellengérré van állítva; de ilyenek nálunk semmi nyoma, és nincs is okunk létezését feltenni. Második drámaköltőnknek Karádi Pálnak (?) Balassa Menyhértje (1559.), úgy látszik, csak dialogisált satira, Szegedi Lőrincz Theophaniája (1575.) egy német iskolai drámának, Sellenecker Theophaniájának (1560.) fordítása, szóval legrégibb drámairodalmunk nem a hazai mysteriumokból fejlett; és Toldy Ferencznek idevágó hypothesis is meg van már rég czáfolva, mely szerint már a XIII. században a mysterium-drámából kiszakadt népszínjátékunk és bohózatunk lett volna.

Irodalmunk történetében tehát nem játszik a mysterium oly fontos szerepet, mint pl. a francia és német irodalomében; ha foglalkozunk is vele, csak azért tesszük, hogy megismerkedjünk a nép száján még most is élő karácsonyi és vízkereszi játékok elődeivel és hogy megtudjuk, milyen volt az a csira, melyből önálló, igazán magyar dráma fejlődhetett volna.

De hát volt-e nálunk a középkorban egyáltalában akár tisztán latin, akár latin-magyar vagy latin-német mysterium?

Azon adatokról, melyeket Toldy ennek bizonyítására felhozott, Gyulai kimutatta, hogy mitsem bizonyítanak. Gyulai maga is csak a következő érvekkel képes támogatni ezen különben a priori épen nem valószínűtlen feltevést: »A magyar egyház

liturgiája nem volt más, mint a nyugoti keresztény egyházé s ennél fogva a *mysterium*-dráma elemei éppen úgy meg voltak benne, mint akár Francia- vagy Németországban. A liturgiái *mysterium* bizonyára nálunk is kifejlődött vagy jobban mondva, hozzánk is átszármazott külföldről éppen úgy, mint a *katholicus cultus* más-nemű czerimoniája. Nincsen ugyan reá történeti adat, mi legalább nem ismerünk, de majdnem kétségtelenné teszi két körülmény: egyik a *katholica* egyház liturgiájának egysége, mely a X. század óta kevés eltérést mutat; második, hogy e korból élő emlékek is maradtak ránk, mert... együjteményünk *mysterium*ai alapokban nem egyebek, mint a nép közé szállott s egész napjainkig fennmaradt liturgiái *mysterium*ok.«

E két argumentum nem mondható éppen erősnek. Az előbbi merőben hibás feltevés, az utóbbi pedig aligha több ennél. Mindenesetre feltűnő körülmény, hogy régi egyházi szerkönyveinkben nyoma sincsen az olyan karácsonyi és vízkereszti szertartásoknak, a melyekből Francia- és Németországban a karácsonyi és vízkereszti játékok keletkeztek, és hogy ezen nálunk ki nem mutatható szertartásokból fejlődött volna számos karácsonyi és vízkereszti játékunk — míg másrésről megvolt régi liturgiánkban a husvétii *mysterium*nak csirája, ebből meg alig fejlődött valamire való husvétii játékunk. De ezen körülményt még valahogy ki lehetne magyarázni néptünk hajlamával, mely inkább a pásztori élet dicsőítése felé irányul és egyéb külső körülményekből, melyek Németországban is háttérbe szorították a husvétii passiót a karácsonyi játékkal szemben. Sokkal fontosabb azonban a reánk maradt *mysterium*okon észlelhető idegen befolyás, egybevetve azon ténnyel, hogy ezen drámai jelenetek régi voltát semmivel sem vagyunk képesek behozonyítani. Már pedig régi irodalmunk történetében annyi a mese, hogy jó lesz, ha ide vágó hypothesisek felállításánál a lehető legnagyobb óvatossággal járunk el.

Eddig csak Szivák vetette fel azon kérdést, hogy mutatnak-e a mi *mysterium*aink idegen hatást, összehasonlítva a német irodalommal? Szivák azt feleli, hogy alig mutatnak, és hogy meglehetősen bizonyosan mondhatjuk, hogy ha *mysterium*unk a német irodalommal szemben eredetinek mutatkozik, a többivel szemben még inkább. Nem tartja éppen lehetetlennek, hogy mi előttünk is a németek példája volt, hogy ő tőlük vettük az eszmét, de véleménye szerint maga a *mysterium* nálunk is eredeti, függetlenül csirázott a közös (ugyanazon) talajból, a liturgiából; nálunk is a kereszténység általános elterjedése után, talán már a XI. vagy XII. században tartattak a templomban ily játékok: a fejlődési folyamat pedig ugyanaz volt mint másutt: bevegült a tréfás elem

elhagyták a templomot és eleinte talán a templom-udvarban, később profán helyen is adattak, míg végre az előadás a mai módba terelődött, a mikor házról-házra járva, a parasztleányok adják elő. Csak egy mysteriumnál hajlandó Szivák német befolyást elismerni, a hatodiknál, melyben határozottan német átvételnek tartja, hogy »Mária körüljár a bölcsővel a bábót csókoltatni és mindenki pénzt csúsztat bele; németben a csillagos játékok rendszeren adománykéréssel és köszönettel végződnek, úgy hogy Bajorországban valószínűleg ez adományról, Gebnächte nevet visel a tizenkét éj, a germánok ősi szent ideje (dec. 25.—jan. 6.); az egész hatodik játék nagyon magyartalan; már az is gyanus, hogy semmi tréfa sincs benne.« Csakhogy e tekintetben nem oszthatom Szivák véleményét, mert mysterium tréfa nélkül, mint látni fogjuk, van nálunk is elég, és a kéregetés legtöbb darabjainkban nálunk is előfordul, némelykor ép oly alakban, mint a hatodik számú mysteriumban; v. ö. a pásztói darabban: »a betlehembe ék kis gyertyára valócskát kérnék.« Hogyha különben valaki a Szivák által megrótt ezen vonásokat többi mysteriumainkban is idegen befolyásnak tulajdonítja, én bizonyára nem teszek ez ellen kifogást. — A többi mysteriumot azonban, a 12-ik számún, egy tudákos kántor vagy tanítóféle ember ügyetlen utánzásaán kívül, Szivák eredeti magyaroknak tartja. Elismeri ugyan, hogy a németnek is vannak karácsonyi játékjai, melyek alakra nézve hasonlítanak a mieinkhez, de kiemeli, hogy »mindegyike más jelleggel bír, mint a mieink. Nálunk sok a tréfa, ezek többnyire nyersek, németben kevesebb és egyik általános vonása bizonyos kedves naivítás, a mi a magyarban teljesen hiányzik.«

Első pillanatra szembe tűnik, hogy Szivák argumentumai nem állják ki a szigorú kritikát. Nem tekintve azt, hogy a mi mysteriumaink közt is vannak tisztességes darabok, ocsmány tréfák nélkül, milyenek a saári, a háromszéki, a sátoralja-újhelyi, a két pécskai, egy debreczeni, és hogy a német mysteriumok újabb gyűjteményeiben, pl. a Hartmannéban és a Pailleréban (Weihnachtlieder und Krippenspiele aus Oberösterreich und Tirol. Innsbruck I. 1881., II. 1884.) is találunk itt-ott nyersebb tréfákat, Sziváknak már kiindulási pontja is hibás. Abból, hogy más szellem uralkodik a német mysteriumban, más a magyarban, még nem lehet azt következtetni, hogy a magyar nem a német utánzása; — hogy nem pusztá fordítása, az magától értetődik.

Részemről figyelemre méltónak tartom, hogy nemcsak a magyar-német-oláh Nagybányáról való 8-ik számú mysteriumban fordul elő a *Fedor*, *Fedora*, a hegyaljaiban a *Fedor*, *Iván* tulajdonnév, hanem ami még feltűnőbb, hogy a második számú mysteriumban is, mely Debreczenről, tősgyökeres magyar vidékről való, a pásztorok

nevei: *Fedor, Iván, Andrána*, tiszta tót-rusznjak nevek. *Fedor*-nak hívják az egyik pásztort a Szeberényi által fordított tót mysteriumban is, melynek compositiója különben is egészen egybevág a magyar mysteriumokéval. Ha csak nem akarjuk föltenni, hogy ezen debreczeni mysterium eredetileg magyar volt, tőlünk átvették a tótok, kiktől ismét a debreczeniek vették át, kénytelenek vagyunk elismerni, hogy a debreczeni mysterium, hogy hogy nem, a tótoktól származott át Debreczen vidékére. És ha már ezen tösgyökeres magyar város mysteriuma tót eredetűnek bizonyúl, ki kezeskedik arról, hogy a többi egyenesen a XI-ik századbeli magyar liturgiának maradványa és nem egy pár tudákos kántornak és iskolamesternek műve, kik idegen, tót és német, minták után készítették irodalmunknak ezen állítólag legrégibb maradványait -- elég ügyetlenül és otrombán? Tudákos szerzőkre vallanak maguk a pásztorok nevei, melyek a legtöbb mysteriumban Vergiliusból való reminiscentiák¹⁾. Az első és 5-ik számúban *Koridon*, a másodikban *Titoli*, az 7-ikben *Titire, Koridon, Moksus*, a 9-ikben *Makszus, Telefusz*, a 10-ikben *Tötöre*, a 11-ikben *Mocskos* (=Mopsus), a 14-ikben *Titire*, a saári darabban *Maksus*, a békésmegyében *Titirus, Koridon*, a nagy-becskereken *Koledo*, a háromszékiben *Tuturu, Tittirule*, a dunakesziben *Koredony, Titerom*, a rimaszombatiban *Karodon*, a pásztoiban *Koridul*, a hegyaljaiban *Titulus*, az egyik pécskaiban *Makszus, Menálka, Ménák* nevekkel találkozunk. A második mysterium díszes alexandrinusaiban ott olvassuk, hogy »Sírjál, ó hát sirjál, Sionnak leánya!« (p. 9.), »Pastores regis angyalóra Natus es kívül natus nobis cantas Im Betlehem! Kis Betlehem!« (p. 10. 11.), »Oly erős légy mint Nagy Sándor« (p. 12.), »Mert háló eszközt mulatozik« (p. 22. a helyett hogy: »Myrrha és aloe közt mulatozik«); — a 8-ik számú mysteriumban, melybe egy egész latin vers van beszurva (p. 59.), »Muzsikámnak lantját mostan megpendítem, Orpheussal együtt szájacskám zendítem« (p. 58.), »Feljártam Ázsiát, Afrikát, nagy Brandenburgiát, Hétszer absolváltam a philosophiát« (p. 61.), a 9-ikben »Servus Telefusz . . . Profetiat titulus« (p. 65.), a 14-ikben²⁾ »Oh te Titire, Rosz nequam socias

¹⁾ Egy oberpfalzi karácsonyi játékban is Mops-nak és Corydon-nak hívják a pásztorokat (Hartmann-nál p. 453—463).

²⁾ A 14-ik mysterium, mely Ipolyi Arnold gyűjteményéből való, »hely nélküli.« Keletkezésének helyét *talán* az utolsó versszakból »A sónai nagy helységben, Üres pusztá vendégségben« lehet meghatározni. *Sóna* (Schönau) Fogaras vidékén van Erdélyben. — A 10-ik sz. mysterium Mindszentről való. Mindszent nevű helység van Borsod-, Bihar-, Csongrád-, Heves-, Komárom-, Pest-, Fehér-, Zala-vármegyében és Erdély-

(olv. socius)« és Gvadányinak egy 1791-ben megjelent költeménye, a 10-ikben »Ez az öltözetem Bécsből hozott semmi« (p. 72.), »Pénzt akarnak adni, Ha máriást adnak: El sem fogjuk venni« (p. 73.) A második és harmadik kenetteljes és legújabb keletű szavakkal díszelgő pécskai mysteriumban nagy szerepet játszik a németektől átvett és a parasztság közt csak kevés helyen meghonosított karácsonyfa stb. Az sem utolsó, hogy mysteriumaink zömét catholicus és protestans vallási énekek képezik, melyek a XVI. század második fele előtt még alig létezhetek. — Végre több jel a mellett bizonyít, hogy a ránk maradt számos mysterium csekély számú eredetiből szakadt el. Az, hogy az angyalnak *gloria* kiállítását a pásztorok *gomolyára* értik, nem kevesebb mint kilencz mysteriumban fordul elő (5, 7, 8, 11, 12, 14, rimaszombati, pécskai, hegyaljai mysterium) az »ipsz ipsz ipszilon, Minden ember ugorjon« vers a 10-ik és 11-ik s a pásztói darabban, az »idebenn esztek isztok, az öreg Matyus apátokról nem gondoltok« vagy hasonló szemrehányás a 2., 5., 7., 9., 11-ik, a nagy-beckereki, debreczeni, hegyaljai darabban fordul elő; az öreg pásztor, úgy az 5-ik mint a 8-ik darabban kilenczszáz kilenczven kilencz esztendő; — »vén tehénbe«, »Betlehembe« helyett, »perezcet« »keresztet« helyett és hasonló félreértések előfordúlnak az egyik pécskai és orosházai, a békésmegyei, nagy-beckereki, székelyhídi, s hegyaljai darabokban; — a horgosi és a pásztói darabban a pásztorok a kis Jézuskát »felséged«-nek szólítják. Úgy a göcseji, mint a somogyi mysteriumban a népet azzal szólítja meg a katona, ki itt is, mint a pallingi pásztorjátékban (Hartmann p. 149—170.) csak a bekiáltó szerepét játssza: »Állj fére te vasfogu banya, ne nézz úgy, mint a vasvilla stb.« A dunakeszii és a göcseji darabban van meg csak a »pásztor ez ez Bötlehem fogyitá, Jesu mátem szalutá, et gloriász kontade«-féle vers stb. stb. Még több példát is lehetne az eddig közzétett mysteriumokból összeállítani, de ezek is csak megerősítenék azon tapasztalatunkat, hogy az egymáshoz közelebb fekvő helységekben, pl. a dunántúliakban, a csongrád-megyeiekben divó mysteriumok — a mint nem is igen lehetne máskép — egy közös példányból eredtek, melynek szerzője a legtöbb esetben valami tudákos kántor vagy iskolamester lehetett. Mikor és hol keletkeztek ezen régi darabok, nem tudjuk. Míg pl. a körmöczbányai német karácsonyi játék korának meghatározásánál legalább azon körülményre támaszkodhatunk, hogy egynehány jelenetét, mely a wolfsbergi (Karinthiában) és obergrundi (Sziléziában) játékokban is megvan, Pondo György 1589-ben egyszerűen felvette »Kurtze Comö-

ben. A mysterium szövegénél fogva legvalószínűbbnek tartom, hogy a csongrád-megyei Mindszentet értették a kiadók.

die von der Geburt des Herrn Christi« című karácsonyi darabjába (l. Hartmann p. 522.), addig magyar karácsonyi játékaikra nézve sajnos, mindeddig nem sikerült ilyenmíű chronologiai támpontokat találni. Abból, hogy a tót eredetű debreczeni és az egyik orosházai darabban az mondatik Jézusról, hogy »sem *fris palotája*, sem királyi háza,« illetőleg, hogy »nem fekszik ágyban, sem *fris palotában*, hanem jászolban«, Szeberényivel és Szivákkal azt következtetni, hogy e darabok eredetije nem sokkal Zsigmond király kora után keletkezett, talán mégis csak merész dolog volna. A fönne idézett többi kifejezés pedig egyetlen egy sem szól e darabok régisége mellett, ellenkezőleg mind ifjabb eredetükre utalnak.

Hogy pedig újabb időben írt pásztori játékok is aránylag rövid idő alatt a nép közé mehettek, népszínművekké lehettek, bizonyítja többek közt az is, hogy a felső-bajorországi pallingi, seebrücker, halsbachi karácsonyi játékok és a nép között szintén nagyon elterjedt más tizennégy darab az 1823-ban elhunyt Joly Nándor műve (Hartmann i. m. p. 180.) és hogy a Schmalz György († 1845.) és Angetti Vid (1790—1853.) által írt karácsonyi és egyéb játékokat még most is széltiben játszó Brixleggben (Kuffstein és Schurz között az Inn partján) és az Inn völgyében Tyrolban (Hartmann i. m. p. 319. 338.). A délmagyarországi németek karácsonyi játékaikról is azt bizonyítja Schwicker, ugyancsak szavahihető tanú, hogy többnyire csak újabb időben hozták be ismét a lelkészek és iskolamesterek. Sajnos továbbá, hogy nem tudjuk, mióta divatosak nálunk, nem mondom a mostani karácsonyi játékok, hanem a karácsonyi játékok egyáltalában. Ipolyi ugyan említi, hogy Juhász Máténak »Szép és ajtatos különféle versek« című könyvében még 1761-ből birunk »Ádám és Éváról szóló paradicsomi, úgy karácsoni, passiói, úrnapi s ó-szövetségi történetbeli e nemű játékokat,« melyekben »a színészi cselekvény szorgosan ki lévén jelölve, tanúsítja, hogy ezek is nyilvánosan előadott, nem csupán irodalmi, de színpadi művek voltak.« De alighanem helyes Gyulainak azon gyanítása (i. m. p. 524.), hogy Juhász Máté művének »tartalmát nem valódi népmysteriumok képezik, hanem csak tanodai drámák, vagy a nép számára drámai alakban dolgozott olvasmányok.«

Mindezek után tehát drámánk történetével foglalkozó tudósaink egyik főfeladata kell hogy legyen, hogy kimutassák, régibb irodalmunkban mikor említik legelőször a betlehemeseket, a karácsonyi és vízkereszti játékokat stb. Mindaddig, míg e szokás régisége tényekkel kimutatva niucsen, még csak valószínűnek sem tarthatjuk, hogy mysteriumaink a német és tót mysteriumtól önállóan egyenesen régibb liturgiáinkból származtak át, melyben úgy látszik, sohasem volt helyük. De még azon esetben is, ha sike-

rül kimutatni azon szokás régiségét, hogy parasztjaink karácsonyi és vízkereszti játékokat adnak elő, még azon esetben is bátran megmaradhatunk azon nézetünk mellett, hogy mostani mysteriumaink nagy részt, kivált a magyarországiak, aránylag nem régiek, többnyire költői érzék nélkül szükölködő tudákos kántoroktól és iskolamesterektől valók, XV. és XVI-ik századbeli elődeikből vajmi keveset — talán éppen semmit sem őriztek meg számunkra, szóval, hogy nem nevezhetők költészetünk legrégebbi maradványainak egyesyedül azért, mert szerkezetöknek korrajza s tartalmuk alapja *talán* felvihető a magyar egyház és népelet legrégebbi korszakáig (Gyulai i. m. p. 514.).

Azon kérdésünkre, hogy volt-e nálunk a középkorban egyáltalában akár tisztán latin, akár latin-magyar, vagy latin-német mysterium, részben már megfeleltünk. Láttuk, hogy régebben egyházainkban karácsonykor és vízkeresztkor tudtunkkal nem voltak divatban az olyan drámai szertartások, melyekből később, idegen befolyás hozzájárulásával, vagy akár anélkül, önálló magyar karácsonyi és vízkereszti játékok fejlődhetek volna.

Sokkal szerencsésebb helyzetben vagyunk a husvéti mysteriumokat illetőleg. Akkor, mikor Gyulai még azt írta, hogy tudtával nincsen történeti adat, melyből kitűnnék, hogy nálunk is volt liturgiai mysterium, talán még nem ismerhette Dankó Józsefnek a »Magyar szertartási régiségekről« írt jeles közleményeit (Uj Magyar Sion II. 1871., III. 1872. és külön lenyomatban Esztergom, 1871. 1872.), melyekből kitűnik, hogy ugyanazon egyházi szertartás, mely a német, francia és hollandiai latin mysteriumnak és eszerint a modern drámának alapját képezi, a XIII. század első felében hazánkban is divott. Milchsack¹⁾ kutatásai után többé kétségbe nem vonható, hogy a nyugati népek latin mysterium-drámájának eredeti alakja, amint azt valamely ismeretlen »költő« a XI. században vagy még előbb megállapította és a mint az mindjárt eleinte számos egyház szertartásai közé felvételtett, a következő négy mondatból áll: *Quem quaeritis in sepulchro o Christicolae?* kérdezik a szent sír mellé angyali öltözetben kirendelt egyházi személyek a szent sír látogatására jövő három Máriától. *Jesum Nazarenum Crucifixum, o Coelicolae* felelik ezek. Mire az angyalok: *Non est hic, surrexit, sicut praedixerat* és *Ite, nuntiate quia surrexit*-tel válaszolnak. Ugyanezen

¹⁾ »Die Oster- und Passionsspiele. Literarhistorische Untersuchungen über den Ursprung und die Entwicklung derselben bis zum siebenzehnten Jahrhundert vornehmlich in Deutschland. Nebst dem erstmaligen diplomatischen Abdruck des Kuenzelsauer Fronleichnamsspieles von Gustav Milchsack. I. Die lateinischen Osterfeiern. Wolfenbüttel 1880.«

jelenetet találjuk az úgynevezett Pray-codex misekönyvében, mely kétségkívül s pozsonymegyei deáki-i egyház számára készült nem sokkal 1228 előtt¹⁾. E szerint husvét vasárnap reggelén a hajnali mise (matutina) alatt a harmadik responsorium után az egész celebráló papság keresztekkel, gyertyákkal és tömjénfüstölőkkel ünnepélyes menetben a szent sírhoz vonúlt, hol két diaconus angyali öltözetben ezen kérdéssel fogadta őket: *Quem quaeritis in sepulchro, o Christicolae?* »Kit kerestek a sírban ó Krisztus hívei?« A processio, mely a három Máriát képviseli, azt feleli: *Jhesum Nazarenum!* »A Nazarethi Jézust.« Erre az egyik diaconus (vagy talán mindkettő?): *Non est hic, surrexit.* »Nincs itt, föltámadt.« Azután: *Venite et videte locum* »Jöjjetek és nézzétek meg a helyet.« Amazok pedig oda lépnek a szent sírhoz, meggyőződnek arról, hogy az Üdvözítő valóban föltámadt, és azután visszafordúlnak a chorus felé, megmutatják a veritéktörlőt, melyet az imént magukhoz vettek, és azt énekelik, hogy *Surrexit dominus de sepulchro* »Az Úr föltámadt sírjából«, mire a presbyter rákezdí a *Te Deum laudamus*-t. A magyarországi husvétünnepélynek ezen leírása²⁾ nagyon hasonlít a Milchsack által »Ordo Urceburgensis I. c. a. 1490«-nek elnevezett régi agendához, melytől csak annyiban tér el, hogy kihagyja a *Dicant nunc Judaei*-vel kezdődő antiphonát, és a *sicut praedixerat. Ite nuntiate quia surrexit* szavakat. Az utóbbiban egyezik a Milchsacknál *FIOR* betűkkel jelölt régi mysteriumokkal, melyekről Milchsack (p. 30.) egészen helyesen valószínűnek tartja, hogy ama szavakat nem azért hagyják ki

¹⁾ V. ö. Békési Emil, A halotti beszéd kora és hazája (»Figyelő« III. 1877. p. 321—327.)

²⁾ Közlöm a Pray-codexből valamivel pontosabban, mint a hogy Dankónál olvasható (Új Magyar Sion III. p. 241.): In die sancto pasche ad matutinas dicatur: *Domine labia mea. a. et Deus in adiutorium m. i.* Postea invitorium *Alleluia. Venite exultemus. d. ā. Ego sum qui sum. Ps. Beatus vir q. n. h. decantantes vero tercium responsorium. cum crucibus. et cereis. et thuribus. et timiamatis. omnes simul perveniant ad sepulchrum. diacones autem duo. angelico habitu ibidem sedentes istum inponant versiculum: *Quem queritis in sepulchro o christicole. Illi autem qui thuribula cum timiama: Jhesum Nazarenum. Item diaconus. Non est hic, surrexit. Et iterum Venite et videte locum. Illi autem tollentes posita linteamina revertantur ad chorum cantando: Surrexit dominus de sepulchro. Tunc incipiat presbyter: Te deum laudamus. Sequitur versus. Surrexit dominus vere. Post hec. Deus in adiutorium et sequantur matutinales laudes. Finitis laudibus . . . fiat sermo a sacerdote ad populum. Postea detur pax populis a sacerdote.**

mintha nem akarták volna, hogy elmondassanak, hanem azért, mert a *Non est hic surrexit* kezdő szavak után jól tudták az »angyalok«, hogy az *Ite nuntiate, quia surrexit*-et is el kell mondaniok.

A magyar egyháznak régi szertartásai közt meg volt tehát a latin *mysterium*-drámának legrégebb, eredeti alakjához igen közel álló változata, a melyből a külföldön egyéb tényezők hozzájárulásával a keresztény dráma fejlődött. Hogy e csira Németországból származott át hozzánk, nem lehetetlen, de ezért e feltevés korántsem mondható biztosnak, egyrészt azért, mert arról a würzburgi agendáról, melynek szertartásához a magyar legjobban hasonlít, tulajdonképen azt sem tudjuk, igazán würzburgi-e¹⁾, másrészt pedig azért, mert a francia, olasz és német szerkönyvek ezen tekintetből még nincsenek kellően átkutatva.

Sokkal fontosabb kérdés az, hogy ugyan mivé fejlődött nálunk azon mag, mely a külföldön terepélyes fává nőtte ki magát? A felelet rá az, hogy semmivé; a talaj, melybe elvetették, a magyar népek a színészet iránti hajlama, sivatag volt. A Praycodex utáni időből való (esztergomi, pécsi, zágrábi és egyéb) egyházi szerkönyveinkből, bár elég bő leírását adják a husvéti ünnepélynek, az a csekély drámai elem is egészen kiveszett, mely valamikor meg volt benne. Csak a Telegdy Miklós által kiadott »Ordinarium Officii divini secundum consuetudinem Metropolitanae Ecclesiae Strigoniensis« című szerkönyvben (Nagy-Szombat, 1580.) olvassuk a husvét vasárnapi körmenet leírásban, hogy: »Postquam introitus fuerit finitus duo pueri veniunt ad ostium sepulchri. Quorum unus cantat *Quem quaeris mulier alleluia*. Alter vero respondet *Jesum Nazarenum alleluia*. Rursus primus *Surrexit non est hic alleluia. Ecce locus ubi posuerant eum alleluia*.« De a korán eltűnt régi szertartásnak ezen újra behozott silány maradéka sem tarthatta magát sokáig; később semmi nyomát sem találjuk már, és nem is bírták soha többé feleleveníteni. Mig karácsonyi és vízkereshti újabb játékokat elég tekintélyes számban ismerünk, régi husvéti játékainknak — ha voltak — egyetlen nyomai a »Molnár lettél, pedig kövesdi Krisztus vagy«, »Lisztlopó« »kötve higvj a

¹⁾ A könyv czime: »Agenda sive Exequiale sacramentorum. Et eorum que in ecclesiis parochialibus aguntur,« »deren druckort und jahr ich leider nicht angeben kann, weil das letzte blatt, auf welchem sich die schlussschrift des druckers ohne zweifel befand, in dem mir vorliegenden wolfenbüttler exemplar fehlt. Ihre übereinstimmung mit den . . . würzburger ritualen gibt der vermutung raum, dass dieser druck aus Würzburg stammt und für die würzburger diözese bestimmt war. . . Diese agenda ist jedenfalls noch im XV. jahrhundert gedruckt worden.« *Milchsack* p. 123. 124.

komának« közmondások, melyeket Szirmay, Dugonics és Erdélyi azzal magyaráznak — ki tudja, helyesen-e —, hogy Kövesden a passiói játékok alkalmával, midőn a Krisztust személyesítő molnárt sárral dobálta a nép, ez mindent szívesen tűrt, de mikor valaki lisztlopónak csufolta, megfélemedezett szerepéről, a keresztet eldobta és utána iramodott (Gyulai i. m. p. 523). Nagyjában helyes tehát Gyulai azon gyanítása (i. h.) hogy »nálunk inkább csak a liturgiai mysterium volt divatban akkor is, midőn másutt a mysterium-dráma önállóan fejlődött, s ha itt-ott valamely egyházban külföldről behozott vagy talán itt készült önálló mysterium-drámák adtak is, az csak a kivételek közé tartozott. Ily kivételek lehetek a brassói szerzetesek által 1500-ban előadott mysteriumok, melyekről Ipolyi emlékszik [minek alapján?], s melyek azt is mutatják, hogy e kivételeknek leginkább a magyar birodalom-beli német városok voltak színhelyei.« Gyulainak ezen gyanítása — ismétlem — csak nagyjában helyes, amennyiben t. i. nem valószínű, hogy nálunk azon korban, melyben Gyulai hiszi, voltak liturgiai mysteriumok; helyesen gondolja azonban, hogy önálló mysterium-drámáinknak színhelyei nem magyar, hanem német városaink voltak. Az Ipolyi által felhozott brassói mysteriumhoz és a Knauz által 1440-ből idézett pozsonyi mysteriumhoz¹⁾ ugyanis hozzájárulnak most az amazoknál részben régibb és sokkal fontosabb bártfai mysteriumok. Részben régibbeknek azért mondom, mert egyik darabja kétségkívül a XV. század közepe táján, a brassói pedig 1500-ban került színre, fontosabbaknak pedig egyrészt azért, mert Magyarországból, nem az inkább izolált Bárczaságból valók, másrészt pedig azért, mert sokkal több adatot ismerünk róluk. A szorosabb értelemben vett, magyar nyelven írott, magyar irodalomban ugyan nincs helyük, de ki is fogja hazánk irodalmának történetét csak a magyar nyelven írott munkákra megszorítani? Vagy ki fogja tagadni, hogy hazánk német városai kulturánk és irodalmunk történetében egyaránt fontos szerepet játszanak?

Igen szerencsés körülménynek kell tehát tartanunk, hogy a bártfai levéltárban fennmaradt egy XV. századbéli bártfai mysteriumnak színlapja, melynek segítségével elegendő biztossággal rekonstruálhatjuk magunknak a darab egész meséjét. E becses

¹⁾ Kortan p. 234. Husvét vasárnapját »iskoláinkban [?] szinelőadással ülték; így mondja az 1440-ből való pozsonyi számadás: Am Mitichen nach Domine ne longe (márcz. 23. nagy-hétben) hab wir geben in dy Schul zu den Osterspüell . . vmb 2 fuder holcz (azaz befütésre) 42 denár.« Hogy ezen pozsonyi husvétii játékok nem voltak későbbi értelemben vett iskolai darabok, úgy hiszem, bizonyos.

irodalmi emlék szerencsés fölfödőzője Rhody Alajos úr, Bártfa sz. k. városának polgármestere és egyúttal levéltárnoka, kinek szíves előzékenységének és liberalitásának köszönhetem, hogy drámai irodalmunknak ezen legrégebb emlékét e helyen a tudomány érdekében értékesíthetem. Magyarázásában pedig oly szerencsés voltam, hogy Milchsack Gusztáv úrnak, a wolfenbütteli hercegi könyvtár egyik tudós őrének, tanácsával élhettem, ki különösen »Die Oster- und Passionspiele« című többször idézett nagy munkájával (Wolfenbüttel, 1880) e téren az első rangú tekintélyek sorába lépett.

Az említett »színlap«, — ha ugyan szabad annak nevezni — egy keskeny papírszelet, melynek mindkét oldalán fel vaunak jegyezve egy Urunk Feltámadásáról szóló darabban előforduló szerepek a színészek neveivel együtt. Berendezése nagyon hasonlít a mai kor színlapjáiéhoz, kivéve, hogy a szerepek és személyek jegyzékén kívül semmi egyéb adatot nem tartalmaz, tehát sem a darab címéről, sem az előadás napjáról és idejéről felvilágosítást nem nyújt. Céljáról alig kételkedhetünk. Alkalmasint nem olyan »Dirigirrolle« vagy »Ordnungsbuch,« melyent pl. a hesseni Friedbergből és a majnai Frankfurtból ismerünk (l. Heinrich Reidt, Das Geistliche Schauspiel des Mittelalters in Deutschland. Frankfurt a. M. 1868.) és a milyeneken nem az egész darab szövege, hanem csak a szerepek jegyzéke, a darab meséje és minden egyes szereplő mondókájának első s némelykor második verse is fel szokott jegyeztetni. E feltevés ellen nem szól ugyan azon körülmény, hogy a bártfai jegyzékben a színészek neve is ki van téve, mit a mellett lehetne bizonyítékul felhozni, hogy a jegyzék csak egyszeri előadás számára készült és nem tekinthető állandó szerepkönyvnek — hiszen a friedbergi »Ordnungsbuch«-ban is meg vannak nevezve a szereplők —, hanem igen is azon körülmény, hogy a darab meséjét és az utasításokat a színészek számára nem tartalmazza. Ugyanazon oknál fogva az sem hihető, hogy a bártfai jegyzék a Mone által (Schauspiele des Mittelalters. Mannheim, 1852 II. p. 420. s k.) említett Luczerni kéziratok egyikéhez hasonlít, melyeknek címe »Personen und Ständ des Passions- und Osterspiels zu Lucern, 1583« s efféle szokott lenni, és melyek a darab szövegét ugyan szintén nem adják, de a helyett az előadás módjára vonatkozó becses feljegyzéseket tartalmaznak.

Mindezek után valószínűnek kell tartanunk, hogy a bártfai jegyzék a darab rendezőjének csak egészen magánjellegű feljegyzése — hivatalos jellege ellen a papírszelet egész habitusaszól — mely feljegyzés alkalmasint úgy készült, hogy a darab rendezője, talán az iskolamester (*baccularius*), kinek nevét különben nem ismer-

jük, egy darab papirosra felírta magának a darabban okvetetlenül szükséges szerepeket, és minden egyes szerep mellé oda tette, hogy kit tart a szerepre alkalmasnak, vagy hogy ki vállalkozott rá. A darab 54 szerepe közül — körülbelül annyi személy szokott fellépni régibb külföldi mysteriumokban is, míg később kétszáznál is többre rúgott számuk — abban az időben, mikor a bártfai jegyzék készült, még csak tizenhét szerep nem volt betöltve; névszerint Pilatus szolgájának vagy talán Rubinnak szerepe (az eredetiből nem lehet biztosan kivenni, melyik szerephez van hozzáírva a *Kannengisser* neve), továbbá a négy angyalnak és Évának, végre a különféle polgári foglalkozások képviselőinek szerepei, például a csizmadia, a kereskedő, a paraszt lelkéé stb. Találkozott-e később ezen szerepekre is vállalkozó, nem tudjuk, a mint hogy azt sem tudjuk, egyáltalában létrejött-e ezen darab előadása; abból azonban, hogy az említett szerepek mellé a színész neve nincsen kitéve, még korántsem szabad következtetnünk, hogy nem találkozott; a rendező talán csak rá nem ért a később jelentkezők neveit is feljegyezni, vagy talán nem is tartotta szükségesnek.

De ideje már, hogy lássuk magát a színlapot és megtudjuk, milyen szerepek fordultak elő a darabban és kik adták elő. Közlöm tehát a színlapot hű másolatban:

Precursor	Austin grofe
Pilatus	jorg hawtzke
primus	Lassla Wynter
secundus	Thomas glawehner
tercius	Andreas konstil
Quartus	lorenz bleycher
Primus	Jokesch Richter
Secundus	Mager peter
Servus pylati	kannengisser
Rubinus	
paustirbalg	Mertin grolok
Medicus	Bacc.
Uxor Medici	Erhardus
filia Medici	Michil servus hawtzke
Cayphas	Nicklos Menczel
Vxor Cayphe	lichterstern
filius Cayphe	Jeronimus Slosser
pessak	jorg Eckil
Cayn	Nicklos zymmerman
Ruben	Steffanus pixi di arius
Abraham	Jacob Melezer

Ysaac	Gregor drezler
Scarioth	Marcus Mewke
Mops	Andreas Wolfhart
pynsolt	mebis schuster
Jhesus	Johannes gener petri thor
primus	} angelus
secundus	
tercius	
quartus	
Adam	paulus sub muro
Eua	
primus propheta	Nicklos messersmeth
secundus propheta	Czrysan
Anima pistoris	
Anima sartoris	
Anima sutoris	
Anima Carnuficis	
Anima Brasiatoris	
Anima Mercatoris	
Anima Balneatoris	
Anima pellificis	
Anima Rustici	
Anima Vetule	
Anima penestite (<i>igy</i>)	
Petrus	Stanislaus de Beez
Johannes	Petrus Hertel
Thomas	Johannes Seypener
prima	} persona
secunda	
tercia	
Luciper	Hartmannus
Sathanas	Stanislaus
Belzebob	Kestner
	Sartor Symon
	Andris bleycher
	hasenyeger

E színészek nevei azon két-három ember előtt, kik behatóbban foglalkoztak Bártfa városának történetével a XV. században, nagyrészt ismeretesek. E szük téren együtt találjuk a XV. századbéli Bártfa színe javának tekintélyes részét, többeket a város legjelesebb férfiai közül, kik kétségkívül mind azt hitték, hogy istennek kedves munkát végeznek e darab előadásával. Nők a régi jó szokás szerint Bártfán sem léptek a színpadra.

Mager Péter (máskép *Magar* vagy *Magyar* Péter), ki 1419-től kezdve az adófizetők és a vászonkészítők lajstromában többször előfordul (1456. 58. — 1447. 49., 50., 51., 52., 54.), 1468-ban városi senator, 1459-ben a város bírója volt. 1481. és 82-ben már mint

quondam Mager Peter említették. Felesége Veronica a bártfai Szent-Egyed templomának, melynek kiépítéséhez tetemes összegekkel járult, legnagyobb jótévéi közt első sorban foglal helyet. *Andreas Konstl* (többnyire *de Kunstel* vagy *Kunstler*, Bártfa városának *Kunstel* nevű possessiójából), ki 1439-ben nyert polgárjogot, 1443- és 44-ben az ötvenek tanácsának tagja volt, és később is, midőn ezen tanács tagjainak száma százra emeltetett, mint centumvir 1460., 66., 67., 70-ben részt vett a város ügyeinek igazgatásában; *Thomas Glawchner* 1439., 41., 43., 44-ben quinquagintavir, 1466-ban centumvir, *Georg Hawtzke* (Hauczky), kit legelőször 1436-ban, utoljára 1458-ban találunk az adófizetők közt, 1439., 41., 44-ben quinquagintavir volt. *Mebis Schuster* (Mewis Sutor), ki 1439-ben nyert polgárjogot, 1458., 66., 67., 68., 70-ben mint centumvir, *Hanns Kannengisser* 1443-ban mint quinquagintavir, 1466., 67., 68., 70-ben mint centumvir fordul elő. *Johannes Seypener*, kit már 1435-ben és utoljára 1458-ban az adófizetők lajstromában találunk, 1443-ban quinquagintavir, *Sartor Simon* mint *Simon Sneyder* 1466-ban centumvir, *Jorg Eckil* (Eckel), ki 1453-ban is előfordul, 1466-ban centumvir volt. Továbbá *Lassla Winter*-t 1435-től 1439-ig, *Nicklos Mencil*-t 1435-től 1458-ig, *Nicklos Zymmerman*-t, ki talán azonos azzal a *Nicolaus Carpentarius de Cassa*-val, kit 1426., 27-ben találunk említve, 1441-ben és 43-ban, — *Andreas Wolfhart*-ot 1435-től 1458-ig, *Nicklos Messersmeth*-et 1435-től 1458-ig, *Czrysan*-t (Krisan) 1434-ben és 1436-ban, *Steffanus Pixidiarius*-t 1439-től 1444-ig, *Andris Bleycher*-t 1447-ben és 1449-ben, *Jocop Hasenyejer*-t 1436-tól 1458-ig találjuk a város adókimutatásaiban és számadási könyveiben említve. *Mertin Grolok* vagy az a *Martinus Grolok*, ki 1445-ben mint b. e. Grolok Péter kiskorú fia (puer) fordul elő, vagy az a *Martinus Grolok*, kinek egyik fia már 1462-ben krakkai baccalarius iuris volt. — Még mások a rendelkezésemre álló régi iratokban névszerint nem fordulnak elő, családjuknak egyéb tagjait azonban eléggé jól ismerjük. Így pl. *Austin Grofe*-nek rokona lehetett azon *Petrus Grof*, ki 1426 előtt aléneklész (succentor) volt; *Jokesch Richter*-nek rokona *Peter Richter* 1439 és 41-ben quinquagintavir, *Petrus Amthor*, ama »Johannes gener petri thor« ipja, a város leggazdagabb polgárainak egyike, 1436-ban a város bírása volt; *Petrus Hertel* rokonai közül *Hannes Hartil* 1436-ban, *Jorg Hertl* 1447-től 1458-ig; *Gregor Drezler* rokona *Lorenz Drezler* 1479-ben; *Jakob Melczer* rokona *Nicklos Melczer* 1435 s 36-ban fordul elő régi feljegyzésekben.

Nem kétlem, hogy Bártfa városa gazdag levéltárának kincseiből még több adatot lehet gyűjteni a jegyzékünkben felsorolt egyes egyénekre nézve, és nem is volna ez oly hálátlan fel-

adat, mint a milyennek első pillanatra látszik. Mert ha pontosabb adatokat bírnánk a szereplő egyének életéről, kivált pedig születesöknek és halálozásoknak esztendejéről, alkalmasint sikerülne a darab előadatásának évét legalább megközelítő pontossággal megállapítani. Így csak azt mondhatjuk, hogy e darab sem 1439 előtt, sem 1481 után színre nem került; hogy 1450 táján vagy talán még egy pár évvel előtt adatott, azt fentebb közölt adataim után valószínűnek kell ugyan tartanunk, de egészen biztosnak még sem mondhatjuk. Ajánlom tehát e kérdést Rhody úr további figyelmébe.

Ha már most azt kérdezzük, milyen volt azon darab, melyben a fönt említett, nem csekély részben a honoratiókhoz tartozó polgárok felléptek, megkapjuk a feleletet, ha figyelmesen végig tekintünk a darabban előforduló szerepeken és összehasonlítjuk a szép számban már nyomtatásban is közzétett német mysteriumokban előforduló szerepekkel. Mert hogy a XV. századbeli Bártfán, e tősgyökeres német városban, nem magyar, hanem német eredetű szokásokat és intézményeket kell keresnünk, magától értetődik.

A darabban a következő szerepek fordulnak elő: A kikiáltó (precursor), Pilátus, négy katona, a katonáknak két szolgálója, Pilátus szolgálója, Rubinus, Paustirbalg, a kuruzsló (medicus, kenőcsárús) feleségével és leányával, Kayphas feleségével és fiával, öt zsidó, (Kain, Ruben, Abraham, Izsák, Iskarioth, Mops és Pynsolt) — kik közül az egyiket Mops-ot (Mopsus) ép úgy híznak, mint különben a karácsonyi játékokban classicus írók reminiscentiájából az egyik pástort — Jézus, négy angyal, Adam és Eva, két próféta, a molnár, szabó, csizmadia, mészáros, serfőző, kereskedő, fürdős, tímár, paraszt, vénasszony és kofa lelke, Sz. Péter, Sz. János, és Tamás apostolok, a három Mária, és végül három ördög: Lucifer, Sátán és Belzebub.

E szerepek a következő jelenetekben léptek fel:

Első jelenet. A hírnök (*precursor*, másutt *expositor ludi*) megnyitja a darabot a néző közönséghez intézett beszéddel, melyben a classicus dráma mintájára elmondja a darab expositióját, vagy — mi a jelen esetben, a szentírás elbeszélésének ismeretes voltánál fogva valószínűbb — ennek mellőzésével bemutatja az egyes szerepeket, csendre és rendre inti a hallgatókat és figyelmezteti az előadandó darabban rejlő tanúságra.

A második jelenetben, mellyel tulajdonképen kezdődik a darab, Jeruzsálem zsidói, kiknek főemberei a mi darabunkban Pessak, Cayn, Ruben, Abraham, Ysaac, Scarioth, Mops, Pynsolt névvel híznak, Kayphas elnöklete alatt Üdvözítőnk halálának napján gyűlést tartanak, melyben felemlítik Krisztus urunk azon kinyilvánítását, hogy harmadnapra halottaiból feltámad és elhatározzák,

hogy Pilátustól a szent sír mellé öröket fognak kérni, nehogy a tanítványok Krisztus holttestét ellophassák és aztán azzal kérkedhessenek, hogy a kilátásba helyezett csoda tényleg megtörtént. E tanácskozást azért kell darabunk számára a szokottnál talán valamivel terjedelmesebbnek feltételeznünk, mert ellenkező esetben alig volnánk képesek megérteni, miért kapnak a zsidók külön nevet és miért nincsenek csak egyszerűen — úgy mint az más darabokban történni szokott — mint primus, secundus, tertius Judaeus stb. felemlítve (l. Ludus Judaeorum circa sepulchrum Domini, v. 21—72). Az ülésből valamennyien Pilátushoz mennek (*harmadik jelenet*), hogy előadják kérésöket. Pilátus, úgy látszik, szívesen fogadja őket és kiküldi szolgáját (servus Pilati), hogy híjja a katonákat, kikkel a zsidók kell, hogy kialakjék az őrtállás bérét. A szolgálta nemsokára visszatér a négy katonával és két szolgáljakkal (*negyedik jelenet*); a zsidók megalkuszna velök, mire a katonák nagy fennhézázóan eldicsekedve vitézségökkel, Pilátus engedelmével a szent sírhoz vonulnak, melynek négy sarkánál egy ideig őrt állanak s aztán mély álomba merülnek. (Lehetséges különben, hogy Pilátus szolgája a harmadik és negyedik jelenetben még nem szerepel és hogy a katonák ott voltak már Pilátus környezetében, mikor a zsidók hozzá léptek.) A katonák még csak első álmutat aludták, mikor megjelenik Pilátus szolgája, hogy éber figyelemre buzdítsa őket (*ötödik jelenet*), mikor azonban látja, hogy mily kevésbé felelték meg a bennök helyezett várakozásnak, visszasiet urához, hogy hírvil vigye a történeteket. Erre megjelenik a négy angyal (primus, secundus, tertius, quartus angelus) megszólítják a sírban levő Üdvözítőt (*hatodik jelenet*), ki azonnal feltámad és kilép a sírból. A most következő jelenetek sorrendjét nem lehet egész pontossággal megállapítani. Azon körülményből, hogy a színlapon a katonák két szolgája is fel van említve, azt lehetne következtetni, hogy a katonák, kik a feltámadást kísérő nagy robajra fölébredtek, egyik szolgájukat Pilátushoz, a másikat Kayphashoz és a zsidókhoz küldték, hogy megüzenjék, hogy az Üdvözítő beváltotta ígétét, mire Pilátus és a zsidók odasietnek és kemény szemrehányásokat tesznek a katonáknak hanyagságukért, a zsidók azonfelül meg is vesztegetik őket, hogy azt hazudják, hogy Krisztus nem támadt föl, hanem hogy tanítványai ellopták holttestét. Lehet azonban, hogy a darab szerzője ezen jelenet által nem akarta félbeszakítani a feltámadásnak és az elkárhozottak lelkei megváltásának szorosban egymáshoz tartozó jeleneteit, hanem arra használta fel a katonák szolgálait, hogy a szent sírnál őrt álló katonáknak ételt és italt hozasson, a feltámadás után pedig elég ügyesen, minden félbeszakítás nélkül, az angyaloktól környezett Üdvözítőt mindjárt a pokol kapuihoz vezette

hogy az elkärhozottak lelkeit kiszabadítsa. Míg a Megváltó a kapukhoz közeledik, az ösatyák, kik Illés és Enoch kivételével még mindig a pokolban várják a megváltás művét, egyszerre eltelnek annak sejtelmével, hogy ütött a megváltás órája és örömlüknek élénk kifejezést adnak (*hetedik jelenet*). Míg azonban az egyik részről a primus és a secundus propheta, Adám (a *Cum rex gloriæ* kezdetű antiphonának első felével) és Éva (ugyanazon antiphona második felével, az *Advenisti desiderabilissel*) a megváltásról beszélnek, a másik részről az ördögök (Lucifer, Sathanas és Belzebob) a legmakacsabb ellenállásra határozzák el magukat és megerősítik a poklot. Most megerkezik a Megváltó a pokol kapuinál (*nyolczadik jelenet*); az angyalok ismételve felszólítják az ördögöket, hogy nyissák ki a kaput (Tollite portas principes vestras), ezek vonakodnak, míg végre a Megváltó lábával feltaszítja a kaput és kivezeti a pokolból a prófétákat és az ártatlanok lelkeit. (Talán most történik a fentebb leírt nyolczadik jelenet azzal a különbséggel, hogy a próféták, Adám és Éva csak a Megváltó üdvözlésére szorítkoznak, az ördögök pedig kétségbeesésöknek adnak kifejezést). Most a gonosz lelkek lépnek fel (*kilenczedik jelenet*), kiknek szereplése a költőnek jó alkalmat nyújt a satírára, a különböző foglalkozások csipős jellemzésére. E jelenetet kétféle módon képzelhetjük magunknak; vagy egy rövid jelenet keretébe szorítva, vagy pedig egész középjátékká (Zwischenspiel, intermezzo) kibővítve. Az utóbbi esetben Lucifer veresége feletti kétségbeesésében kiküldi a többi ördögöt, hogy a jó lelkek megváltása által a pokolban támadt ürt gonoszok lelkeivel benépesítsék, az ördögök gazdag zsákmánnyal visszatérnek, a gonosz lelkek pedig elmondják Lucifernek gonosztetteiket. Ellenben az előbbi feltevés szerint az Üdvözítő által meg nem váltott gonoszok lelkei panaszoznak el, mily súlyos bűnök következtében záratnak ki az örök boldogságból. A molnár a lisztet hamisította, a szabó a posztóból lopott, a serfőző rosz sört főzött, a kereskedő megcsalta vevőit stb. stb. Akárhogy volt különben e jelenet a bártfai mysteriumban, elég terjedelmesnek kellett lenni, mert annyi gonosz lelket, mint a mi darabunkban, sehol sem találunk együtt. A költő, úgy látszik, kapott az alkalmon, hogy a város minden egyes jelentékenyebb czéhén és a közönséges életben nagyobb szerepet játszó foglalkozásnemén ugyancsak elverje a port.

Míg az Üdvözítő a megváltottak lelkeit az égbe vezeti (mi talán külön jelenet tárgyát képezte), megjelenik a kuruzsló (medicus, másutt Apotheker, Salbenkrämer) szokott kíséretével és megkezdődik a második comicus intermezzo (*tizedik jelenet*). A kuruzsló eldicsekszik tudományával és ügyességével és kérdezi a közönséget, nem tudna-e számára segédet. Rubinus, a középkori

vallásos drámák Eulenspiegelje és a későbbi drámák Hanswurstjának ősapja, mindjárt ajánlkozik és kialkussza bérét; mire a maga számára is inast keres és talál is Pusterbalg (nálunk Paus-tirbalg) személyében. Rubin és Pusterbalg a népnek minden jót és szépet elmondanak gazdájukról és feleségéről és épen különféle gyógyszereket készítenek, mikor megjelenik a három Mária (prima, secunda, tertia persona): Maria Magdalena, Maria Salome és Maria Cleophe, hogy a kuruzslótól kenőcsöt vegyenek, hogy azzal az Üdvözítő holttestét behalzsamozzák; a föltámadásról ugyanis még nem értesültek volt. Hosszas alkudozás után a kuruzsló végre enged abból a roppant árból, melyet eleinte a kenőcsért követelt, de most megint a feleségével gyűlik meg a baja, ki keserű szemrehányásokkal illeti, a miért hogy oly potom áron túlad a legértékesebb holmiján. A czivakodásnak verekedés a vége, melyben Rubin az asszony pártját fogja, a miért a kuruzsló leánya (más darabokban a kuruzsló szolgálója) rendre utasítja, minek ismét verekedés a vége Rubin és a leány között. Lecsillapodván a zenebona, a kuruzsló aludni megy, de előbb meghagyja Rubinnak, hogy vigyázzon portékájára és feleségére. Rubin megfogadja ezt, de alig hogy ura álomra hajtotta fejét, megszőkteti az asszonyt az egész portékával együtt. A Pusterbalg által felébresztett kuruzsló kétségbeesett jajveszéklésével végződik ezen második intermezzo.

Ezalatt a három Mária a szent sírhoz ér; csodálkozással látják, hogy bejáratáról a nagy kő el van hengerítve, míg a katonáknak se híre se hamva (*tizenegyedik jelenet*), és a sírnál őrt álló két angyaltól azt hallják, hogy Urunk föltámadt. Az angyalok parancsára Maria Salome és Maria Cleophe elsietnek, hogy Urunk tanítványainak megvigyék az örömhírt, csak Mária Magdolna marad vissza a sírnál (*tizenkettedik jelenet*) keseregve a drága halott eltűntén és kételkedve, vajjon igazat mondtak-e az angyalok. Kételyének végre véget vet maga az Üdvözítő, ki megjelenik előtte kertész (hortulanus) alakjában és megerősíti az angyalok nyilatkozatát. Az Úr távozta után megjönnek comikus versenyfutásban Sz. Péter és Sz. János apostolok (*tizenharmadik jelenet*), kik a két Máriától értesültek a történetkről és Mária Magdolna által újra elmondatják maguknak az angyalok üzenetét valamint az Üdvözítő megjelenését. Azután átveszik az angyaloktól a keudőt, melylyel az Üdvözítő a verejtéket homlokáról letörülte és visszatérnek. Útközben találkoznak Tamás apostollal, ki nem akarja nekik elhinni, hogy Jézus csakugyan feltámadt (*tizennegyedik jelenet*); mire újra megjelenik az Üdvözítő és megfeddi őt hitetlenségeért. Ezzel vége a darabnak, kivéve, hogy talán a hírnök (precursor) még egy pár szóval elbúcsúztatja a néző közönséget.

Ezek a XV. századbéli hártfai mysteriunnak körvonalai,

úgy a hogy a szerepeknek jegyzékéből reconstruálhatjuk. Ha nem is találtuk el minden egyes pontban az igazat — alig ismertünk egy pár mysteriumot, mely egymással tökéletesen egyezne — nagyjában mégis, bátran mondhatjuk, hogy helyes fogalmat adtunk a darab compositiójáról és egyszersmind a fejlődés azon fokáról, melyet az egyházi színiköltészet a XV. század közepe táján Bártfán elért.

Első pillantásra is észre vesszük ugyanis, hogy az imént vázolt darab több kisebb vallási dráma meséjét foglalja magában, milyeneket másutt többnyire önállóan szoktak feldolgozni. Egyrészt az első nyolcz jelenet, melyek Krisztus sírjának őrzését, a feltámadást és a megváltás művét tárgyalják, másrészt a darab utolsó jelenetei, a melyekben a három Máriának látogatása a szent sírnál van feltüntetve, két külön darabhoz tartozik; az elsőre példa gyanánt idézem a nyugati Karinthiából való »Ludus Judaeorum circa sepulchrum Domini« című darabot (Erlauer Spiele herausg. von Dr. Karl Ferd. Kummer. Wien, 1882) a trieri »Ludus de nocte paschae«-t és a wolfenbütteli husvéti játékot; az utóbbira a szintén nyugati Karinthiából való »Visitatio sepulchri in nocte resurrectionis«-t és az 1464-ben írt »De resurrectione« című darabot Redentinből Wismar mellett a keleti tenger partján. Ezen két kisebb darab azután egymással kapcsolatban is előfordul a toursi mysteriumban a XII. századból, az innsbrucki Feltámadásban 1391-ből, a bécsi husvéti játékban 1472-ből, két sterzingi darabban a XV. századból, végre a mi bártfai mysteriumunkban, mi egyrészt azt bizonyítja, hogy a kisebb darabok egyesítése már nagyon régi, másrészt azt, hogy a legkülönbözőbb vidékeken találkozik, a mi által, sajnos, meg vagyunk fosztva azon lehetőségtől, hogy meghatározzuk Németország milyen vidékéről származik a bártfai darab. Lehet, hogy még az Árpádok alatt hozták be a bártfai »Saxones« Felső- vagy Közép-Németországból; hogy nem magyar földön keletkezett a Pray-codexből ismeretes régi egyházi szertartásokból, bizonyítja azon szoros rokonság, mely a főt említett német és egyéb darabokhoz fűzi.

Bár, mint láttuk, a bártfai darab közel rokonságban áll több francia, tyroli és bécsi darabbal, mégis nem egy vonást mutat fel, melyekkel más egyházi színművekben nem találkozunk, és melyeket talán a bártfai előadás akkori rendezőjének vagy egyik elődjének rovására hozhatunk.

A darabban szereplő zsidók és elkárhozott lelkek nagy számáról már fentebb megemlékeztem; a kuruzsló leányáról is iparkodtam valószínűvé tenni, hogy ugyanazon szerepet játszotta, mint más rokon darabokban a kuruzsló szolgálja, de ezeken kívül is hátra van még Cayphas felesége és fia, kiket nehéz lesz illő módon

foglalkoztatni. Nem lehetetlen, hogy a *filius Cayphe* ugyanarra való volt, mire a *Lulus Judaeorum circa sepulchrum Domini*-ban Cayphasnak *Medes* nevű szolgálója, kit ura Pilatus házából haza küld, hogy hozza a pénzt, melyet a négy katonának kellett fizetnie azért, hogy Krisztus holttestét őrizzék. A fiú lehet, sőt valószínű, hogy anyjától kérte a pénzt és talán ez egyszer lépett fel csak Kayphas felesége.

A vallásos dráma nem csak ez alkalommal találkozunk Bártfán, hanem még későbbben sem szűnt meg gyönyörködtetni Bártfa városának derék polgárságát. A város számadási könyveiben még többször találjuk említve azon összegeket, melyeket a város a színészeknek vagy csak dologi kiadásaik fedezésére (három-négy frt) vagy — alkalmasint csak a kevésbbé vagyonos színészeknek — fáradozásuk jutalmáért fizetett ($\frac{1}{2}$ —1 frt). 1497-ben husvétkor Krisztus urunk feltámadásáról szóló egy darabot (*ludus de resurrectione domini*), talán az imént bőven leírt darabot, adták¹⁾; 1498-ban egy karácsonyi játékot rendeztek²⁾, mely azonban úgy látszik, nem volt oly nagyszerű, mint a művészi darabok szoktak lenni — más különben a város alig adott volna a színészeknek csak fél forint borraivalót; 1512-ben idős Stöckel Lénárd bírósága alatt husvétkor Urunk kinszenvedését, a *passio Christi*-t, adták³⁾, mely elnevezés aligha akarja ugyanazt kifejezni, mint a »*resurrectio Domini*«; végre 1516-ban Rauber András bírósága alatt husvétkor ugyanazon darabbal léptek fel. Utóbbira vonatkozólag azt is tudjuk a város számadási könyveinek egy feljegyzéséből, hogy kemenczék kijavításáért és a husvétí játékhoz szükséges színpad felállításáért a város mindössze 1 forint 45 dénárt fizetett a mesterembereknek. Hogy ezen összegnek még nagyobb feléből is valami primitív faállványnál több nem igen kerülhetett

1) 1497. VI^{ta} infra conductum pasche (apr. 1.) . . . Eodem die llusoribus qui in festivitibus pasche ludum de resurrectione domini luserunt d. 1° (= száz dénár, egy forint).

2) 1498. VI^{ta} in profesto Epiphaniarum (jan. 5) és VI^{ta} infra octavas Epiphaniarum (jan. 13.) közt: Item llusoribus ludentibus ludum in festivitibus Natalis domini in propinam fl. $\frac{1}{2}$.

3) 1512. Item in subsidium passionis Christi per modum ludi demonstrati fl. III.

4) 1516. Item sexta ante pasce (márcz. 21.) racio communis operarum de reformacione fornacum in alatorio superiore et operariis carpentariis pro edificacione theatrorum ad ludum pascalem fl. 1 d. XLV.

Eodem die (VI^{ta} post pasce, márcz. 28) in subsidium ludi passionis domini fl. III.

ki, már magában véve világos, de azért másutt sem volt a külső insceniozás ennél fényesebb.

Ezzel azonban aligha van még egészen kimerítve az anyag. Bártfa városának többé-kevésbé pontos és terjedelmes régi számadási könyvei csak 1418-tól 1421-ig, 1426-tól 1428-ig, 1432-től 1444-ig, 1457-től 1474-ig, 1493-tól 1523-ig, 1552-től 1588-ig maradtak ránk, és ezek közül is az 1458-tól 1463-ig és az 1501-től 1509-ig terjedőket régi színügyünk szempontjából át nem kutattam, pedig elég világosan emlékszem, hogy akadtam bennök egy-két adatra, melyeket most régi mysteriumaink történetének előadásánál elég sajnosan nélkülözök.

Az 1516-ik esztendő után, tudtommal legalább, Bártfán nem adtak többé mysteriumot; lehet, hogy a nép már nem találta benne kedvét; lehet, hogy az új plébános, Czypszér Péter (1515-től 1519-ig) és utódai ellenezték a vallás szentségének illetően gyakran együgyű profanatióját, sőt az sem lehetetlen, hogy akkor mikor több évi szünet után ismét akartak rendezni husvétii vagy karácsonyi játékot, a polgárság között már lábra kapott a protestantismus, s vele együtt az elkeseredett vallási harcz, mely elvonta kedélyöket a régi hitükkel oly szorosán összefüggő színpadi játékoktól.

Bártfán ezentúl az egész XVI. századon végig (tovább nem terjednek kutatásaim) a színpad a reformatio szolgálatában áll, nem egyéb iskolai játéknál.

Szivák a magyar dráma kezdetéről értekezvén (Figyelő 1883. p. 122) azt jegyzi meg, hogy: A magyar iskolai dráma e főbb vonásokban különbözik a némettől: nálunk a catholicusok, leginkább a jezsuiták művelték; a latin nyelv mindvégig megtartotta uralmát; virágzása a XVIII. sz.-ra esik, a mikor Németországon már rég lehanyatlott. Azonban mind három alól van kivétel: művelték protestánsok, volt magyar nyelven és volt már előbbi korban is. A legelső biztos nyomot a XVI. sz. közepén találjuk, csakhogy ez nem magyar. Gottsched után Toldy és Gödeke is említi, hogy Stöckel Lénárd tanár a bártfai német gymnasium ifjusága által egy drámáját adatta elő, mely 1559. Wittenbergben ily czímmel meg is jelent: »Historia von Susanna in Tragödien weise gestellt zu Übung der Jugend zu Bartfeld in Ungarn.« — Szivák ezen előadása szerint tehát Bártfán adtak legelőször iskolai drámát Magyarországon. Magam is azt hiszem, hogy úgy volt a dolog. Stöckel Lénárd, ki rövid megszakítással huszonegy évig állott a bártfai gymnasium élén (1539—1560), a protestantismus első terjesztőinek egyike hazánkban, Luthernek és Melanchthonnak személyes tanítványa volt; az ő tanaikkal együtt alkalmasint az általuk annyira kedvelt és az új hit terjesztésére

felhasznált iskolai drámát is behozta Bártfára és ezzel Magyarországba. Kassára is, hol 1557-ből említi Fraknoi (A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században) alkalmasint a szomszéd Bártfáról került. Bár a Stöckel által 1540-ben írásba foglalt bártfai iskolai törvények többek közt csak a mendicáns és recordáló tanulóokra nézve tartalmazzak szabályokat, és az iskolai drámákról nem emlékeznek meg, még sem kételkedem benne, hogy nonsokára miután tanári állását elfoglalta, az iskolai drámát is behozta a bártfai gymnasiumba és hogy nem 1552-ben adtak elő Bártfán legelőször ilyen iskolai drámát, a mely évtől kezdve ismét bírjuk a bártfai számadási könyveket¹⁾, melyeknek sora az

¹⁾ Ezen számadási könyvek őrizték meg számunkra a következő adatokat:

1553. Item pro actione latine Comedie Eunuchi et Germanice fratrum Kaym et Abel recitatarum dedimus fl. 3.

1554. Pro germanica comedia incontinentis et per legem Mosis damnati filii recitata solvimus actoribus fl. 1¹/₂.

1555. Item pro recitata historia germanica de Josepho dedimus fl. 1¹/₂.

1556. Item pro recitata germanica comedia vidue scholasticis iunioribus datus fl. 1.

1558. Item pro recitata germanica historia Josephi prima et altera parte donavimus cantori fl. 3.

1559. Actoribus Germanice Historie Susanne studiosis dati fl. 2.

1560. Pro comoedia Germanica acta in senaculo dati fl. 1¹/₂.

1561. Pro acta Danielis Tragoedia scholasticis dati fl. 1¹/₂.

1562. Pro acta comedia germanica de iniquo iudice scholasticis donati fl. 1¹/₂.

1563. Pro acta tragedia Germanica Susannae scolasticis donati fl. 1¹/₂.

1566. Pro acta tragedia Germanica Judith scolasticis donati fl. 1¹/₂.

1567. Pro accione comoediae de iniquo iudice fl. 1¹/₂.

1570. Scolasticis pro comedia publice acta fl. 1¹/₂.

1571. Cantori pro comedia de filio prodigo solvimus fl. 1¹/₂.

1573. Pro tragoedia hic senatui per scolam exhibita collaboratori scole donati fl. 1¹/₂.

1574. Cantori solvimus eodem die [feria 6ta post Valentini] pro tragoedia acta in curia coram senatu fl. 1. d. 50.

Pro acta comoedia in pretorio in nuptiis generi Hancko: solvimus fl. 1.

1575. (6ta ante Valentini?) pro comoedia hic exhibita publice in senatu collaboratori dati fl. 1¹/₂.

1523-ik esztendővel megszakadt. 1552-ben magában ugyan nem találjuk a város kiadásai közt azt a szokásos feljegyzést, hogy az iskolamesternek vagy segédjének, vagy az iskolásgyermeknek ezen és ezen darab előadásáért másfél forintot ajándékoztak, de azért valószínű, hogy ezen esztendőben sem hiányzott a színi előadás; 1553-ból két darabot találunk felemlítve: az Eunuchust, kétségkívül a Terentiusét, az akkori kor legkedveltebb iskolai classicusáét, és Kain és Abel történetét; minthogy két külön darabot egy évben legalább Bartfán alig adtak elő (a kivétel 1574-ben könnyen magyarázható), az Eunuchus alkalmasint még 1552-ből való. Stöckel alatt kezdődött az iskolai dráma Bartfán és élte virágzásának fénykorát is, mely egyszersmind a bartfai gymnasium fénykora. 1552-től 1560-ig, Stöckel halálának éveig, minden esztendőből birunk felmutatni iskolai drámát, míg később Faber Tamás alatt egyik előadástól a másikig némelykor két, sőt több esztendő is eltelik. Csak egy esztendőben találjuk, hogy Stöckel nem tartotta meg a szokásos előadásokat: 1557-ben, egy esztendővel azután, hogy a várossal hosszú viszályok után ismét kibékült és visszatért Késmárkról, hol az 1555-ik év második felét és az 1556-ik év elejét töltötte. Ki tudja, milyen volt akkor még Stöckel hangulata, és az iskola állapota nem-e kényszerítette arra, hogy inkább a tanuláshoz, mint a színház játszáshoz szorítsa a tanulókat?

Stöckel rectorátjának ideje még más tekintetben is fontos korszak protestans iskolai drámánk történetében, azért, mert az ő idejében jelent meg nyomtatásban első és egyetlen protestans iskolai drámánk, a *Historia von Susanna*¹⁾, 1559-ben, ugyan-

1579. Pro actione comoediae scholasticis de more 1//50.

1580. Pro actione comoediae in curia fl. 1//50.

1581. Pro actione comoediae fl. 1 d. 50.

1582. Pro actione comoediae fl. 1//50.

1584. Collaboratori pro tragoedia acta fl. 1 d. 50.

1586. (6ta ante Fabiani et Sebastiani) Juvenibus scholasticis pro actione comediae datus fl. 1//50.

1587. (6ta feria proxima post foelicis) Juvenibus scholasticis pro actione comediae fl. 1//50.

1588. Pro lusu comediae de Nuptiis 2 fl. 1.50.

¹⁾ »*Historia von Susanna* in Tragödien weise gestellet zur Vbung der Jugent zu Bartfeld in Vngern. Durch Leonart Stöckel zu Bartfeld Schulmeister. Gedrucket zu Wittenberg durch Hans Luft. 1559.« Goedeke (*Grundriss zur Geschichte der Deutschen Dichtung*. Dresden. I. 1862. p. 334.), ki szintén csak Gottsched dramaturgiai művéből (II. p. 218.) ismerte e darabot, azt mondja róla: »Der Vorredner entschul-

azon évben, melyben Bártfán színre került. Sajnálom, hogy e darabhoz mindeddig még nem férhettem, pedig kétségkívül érdekes és fontos felvilágosítást adna a bártfai színi comédiáról, és új oldalról, mint színiköltőt mutatná be Stöckelt, kit eddig csak mint theologust, reformátort és iskolamestert ismertünk. Azon körülményből, hogy a Zsuzsánnát öt évvel később ismét előadták, és hogy Stöckel éppen Zsuzsánna dramatizált történetével lépett a nyilvánosság elé, mely előtte már hat egymástól különböző drámának tárgyát képezte, talán arra is szabad következtetni, hogy a maga nemében igen jeles mű volt — legalább a bártfai közönség szemében. Mert hogy absolut értéke nincs, azok után, miket Pilger Róbert »Die Dramatisierungen der Susanna im XVI. Jahrhundert« című értekezésében (Zeitschrift für deutsche Philologie herausg. von Höpfer und Zacher XI. Halle. 1880. p. 129—217) róla elmondott, kétséget nem szenvedhet. Darabja nagyjában Xystus Betulius Zsuzsánnájának (1532.) mása; valahányszor ettől eltér, rosszabbra változtatja az eredetit. A felvonások beosztásánál és a jellemek motivációjában is félreismerhetetlen jelét adja annak, hogy a drámai compositio titkaiba nincsen beavatva. Csak abban az egyben mulja fölül kortársait, hogy — kétségkívül a szereplő tanulókra való tekintetből — a tisztességet soha sem téveszti el szem elől és hogy a didacticának aránytalanul sok tért enged. Ezen igyekezetének tulajdoníthatjuk pl. azon körülményt, hogy nála a vének nem a színpadon támadják meg Zsuzsánnát és hogy a darab végén bűnhődésükből azt a következtetést vonja a költő, hogy így jár mindenki, ki szülőinek és tanítóinak nem engedelmeskedik. Egészben úgy ítél Pilger Stöckel darabjáról, hogy »minden tekintetben jelentéktelen férczmű, mely nem érdemli meg, hogy behatóbban foglalkozzék vele az ember«. Talán fölösleges azonban említenem, hogy a darab azért ránk nézve korántsem érdektelen; talán belső értékéről is kedvezőbben fogunk ítélni, ha el nem tévesztjük szem elől, hogy *iskolai* drámával van dolgunk.

A mi ezen színi előadások tárgyát illeti, nem tekintve Terentius Eunuchusát, mely 1553-ban (1552-ben?) került színre, csak a bibliából vett vagy allegoricus tárgyakkal találkozunk. Az előadások kevés kivétellel német nyelven tartattak. 1553-ban Kain és Abelről, 1554-ben a magát tartóztatni nem tudó és Mózes törvénye szerint elítélt fiúról, 1556-ban az özvegyről, 1562-ben és 1567-ben az igazságtalan bíróról adtak elő comédiát német nyelven, 1571-ben a tékozló fiúról, 1588-ban a két házasságról

digt den Gebrauch der deutschen Sprache mit dem Mangel des Verständnisses der lateinischen bei den Zuhörern »Darumb wir nu *viel* Jar allein In gmeiner Sprach vns hören lan.«

szóló comédia került színre; — milyen nyelven voltak ezek írva nincs kitéve; lehet, hogy latin nyelven, bár azok után, miket Goedeke a »*Historia von Susanna*« előszavából idéz, e feltevés nem mondható épen valószínűnek. »Comédiát« adtak még 1570., 1575., 1579., 1580., 1581., 1582., 1586., 1587-ben, de sem a darab tárgya, sem az előadás nyelve nincs feljegyezve. Találkozunk azonban kívül még tragédiákkal és úgynevezett históriákkal is, mely utóbbiak talán középhelyet foglaltak el a tragédiák és a szűkebb értelemben vett comédiák közt, mely elnevezés alatt azonban Bártfán, úgy látszik, nem annyira vígjátékot, mint általában színdarabot értettek. Különbözik azon körülmény, hogy a »Zsuzsanna története« című darab majd tragédiának (1559-ben) majd históriának (1563-ban) nevezetik, és hogy 1559-ben, ugyanazon évben, melyben e darab a város számadási könyvében mint *historia* szerepel, Wittenbergben mint *Tragedia* jelent meg nyomtatásban, a mellett szól, hogy a história, ha nem is volt egészen azonos a tragédiával, mégis közelebb állott ehhez, mint a vígjátékhoz, a comédiához. Historiát Zsuzsannán kívül csak egyet adtak elő, a József történetét tárgyaló német színművet, melynek 1555-ben első része, 1558-ban mindkét része színre került. Tragédiát valamivel többet találunk még a Zsuzsannát is számításon kívül hagyva; 1561-ben Danielről, 1566-ban Judithról szóló tragédiát adtak elő; 1574-ben és 1584-ben is tragédia került színre, de címét nem ismerjük.

Az előadások külsőségeiről is vajmi keveset árulnak el a városi számadások sovány feljegyzései.

A város tanácsa minden egyes előadásért, milyent évenként csak egyet szoktak tartani, rendszeren másfél forintot fizetett, majd az ifjúságnak magának, (1554., 1556., 1559., 1561., 1562., 1563., 1566., 1570., 1579., 1586., 1587.), majd a segédtanítónak, kinek kötelessége lehetett a szerepeket betanítani és egyáltalában az egész darabot rendezni. 1558-ban Faber Tamás (cantor et synergus), 1571., 1573., 1574., 1575-ben Radaschin György (»qui utroque fungitur cantoris et collaboratoris officio« mondja róla a számadási könyv), 1584-ben Sculteti Severin kapta a szokásos tiszteletdíjat: a többi esztendőkre nézve nem tudjuk, a tanulóknak, vagy pedig a segédtanítónak fizették-e a másfél forintot, valamint arról sem vagyunk értesülve, mily körülmények közt támasztottak igényt a tanulók ez összegre, mely körülmények közt a segédtanító. — A másfél forintnyi tiszteletdíj alól csak ritkán találunk kivételt. Így 1553-ban színi előadásokra három forint kiadást találunk a számadásokban; minthogy azonban ez összeg két előadásra szól, az általános szabály alól nem képez kivételt, 1556-ban másfél forint helyett csak egy forintot fizetett a város,

nyilván csak azért, mert ez egyszer egészen kivételesen a felsőbb osztályok tanulói helyett az alsóbb osztályok tanulói adták a darabot, ezeknek pedig egy forint is elég volt. Még csak egy esetben kaptak a szegény színészek nem többet egy forintnál, 1574-ben, mely évben rendes előadásukon kívül, a város birájának Hancockowszky Bálint leányának esküvőjén is felléptek a tekintetes tanács előtt; ez alkalommal azonban — hasonló esettel Bártfán többé nem is találkozunk — valószínűleg a boldog vőlegény, az örömapa és a lakodalomra hivatalos vendégek sem feledkeztek meg a fiatal művészekről és mesterökről. Végre a szokottnál valamivel többet, két forintot, kaptak a Zsuzsánna históriájának első előadásakor, 1559-ben, de ez esetben kétségkívül a jeles darab betanulásával járó sok vesződé és fáradság, sőt talán a rendkívüli szellemi élvezet is, indította arra a város atyáit, hogy ily rendkívüli összeggel áldozzanak a tragédia muzsájának oltárán.

Az előadás idejéről és helyéről alig birunk egy néhány adatot. 1574-ben feria sexta post Valentini (febr. 20.), 1575-ben úgy látszik sexta ante Valentini (febr. 12.), 1586-ban sexta ante Fabiani és Sebastiani (jan. 14.), végre 1587-ben feria proxima post foelicis (jan. 15.) tartották az előadásokat, melyeknek ideje tehát Bártfán is a farsang volt. Hogy a tanács előtt a városházán a tágas tanácsteremben adták a darabokat, mutatják az 1560., 1570., 1573., 1574., 1575-ből való feljegyzések, melyekből kitűnik, hogy *publice, in senaculo, senatui, in curia coram senatu, in pretorio, publice in senatu* adattak elő az iskolai darabok, úgy a mint az a külföldön is történni szokott.

Ezzel kénytelen vagyok megszakítani a bártfai színügy történetének elbeszélését. Kutatásaim csak a XVI. század végéig terjednek; pedig a következő századokra nézve is kétségkívül sok érdekes adatot rejt magában Bártfa városának dúsgazdag levéltára. Fölhivom rá mindazok figyelmét, kik hazai drámánk és színészetünk történetével foglalkoznak; meg vagyok győződve, hogy kutatásaik nem lesznek sikertelenek.

Dr. ÁBEL JENŐ.

A HATÁRÓRVIDÉK ÉS LEGÚJABB MONOGRAPHUSA. 1)

I.

A XVI. században Adriától a Dráváig mintegy hetven várda állott fenn. Számuk többet mond, mint a mennyit értek; többnyire gyenge erődök, melyek egyáltalában nem elegendők a Dinari-Alpok tövéből sugárszerűleg szétáradó török hatalom fel-tartóztatására. E végett Adriától a Dráváig hadi lábra kellett állítani az egész tartományt, katonává kellett tenni azon a földön minden ép-kézláb embert.

Legelsőbb, még 1538-ban három végkapitányság szervez-kedett: a kapronczai, kőrösi és ivanicsi. A folytonosan terjesz-kedő katonai kerületek, mint vend és horvát végek, 1578-ban Rudolf által Károly főherceg főhadparancsnoksága alá adattak. Nézetem szerint ezzel, t. i. a vend és horvát »ewiges und immer-währendes Generalat« megalkotásával kezdődik a tulajdonképeni Határőrvidék története. Mert ezen intézmény csak azóta viseli magán legjellegzetesebb bélyegét: csak 1578 óta vált a magyar korona országainak e része, a polgári hatóságoktól jóformán egészen független, központi katonai administratio alá rendelt kato-nai gyarmattá.

A Határőrvidék berendezése, összes szervezete, nem valami egységes conceptio műve, nem egyetlen szervező tehetség alkotása; hanem a viszonyoké, melyek megkivánták, hogy csatára mindenkor készen álló katonaság védelmezze a Habsburgok örökségét. Ehhez képest, a viszonyok változásaival karöltve idomult és töké-letesbült a határőrző rendszer, melynek kifejlődését nagy politi-kai nehézségek gátolták állandóan. Alkotmányos ország kebeléből lett kihatósítva e tartomány, mely lassankint experimentáló

1) *Geschichte der österreichischen Militärgrenze*. Von Dr. I. H. Schwicker. Wien u. Teschen, Verlag v. Karl Prochaska. 1883.

földje lett a katonai hatalomnak. Valóságos babyloniai torony, melyen folyvást dolgoznak, bevégezni még sem tudják. Száz esztendő alatt (1702—1803) nem kevesebb, mint harmincz-féle új szervezetet adtak e területnek! ¹⁾

A Határörvidék, csonkán ugyan, de azért fennállott s feladatát bevégezte már a XVII. század végén, midőn a turbános hatalom összezsugorodása, szomszéd államokat veszélyeztető fészerejének ellankadása, világszerte köztudomásúvá lett. Ettől fogva a határőrségnek a határokon nem annyira katonai, mint inkább közgazdasági s közegészségügyi feladata van. Kordont húz, hogy megvédje az országot járványok ellen, s megoltalmazza az államgazdászokat a csempészek kártételei ellen.

Katonai rendeltetése azonban a XVIII. századtól fogva, az egyetemes fegyveres erő emelése. A század közepe felé, mikor szükség van rá, megjelenik Nyugat-Európa csatapiaczáin, mint a félvilág uralmát igénylő dynastia egyik legizmosabb támasza. E véres háborúk emléke keservesen viszhangzik a granicsárok népdalaiban, melyekben ezentúl a *Krajina* (Gränze) szóra, *kérvava haljina* (véres ruha) a nagyon is kifejező rim.

E szerint az eredetileg határvédő, tehát *speciális* czélokra felállított katonaság, eredeti feladatától elütőleg, *egyetemes* czélok előbbvitelére alkalmaztatik. Nyilvánvaló, hogy az intézmény katonai szempontból ott azon a helyen, ahova plántálták, immár túlélte magát. Mégis fenntartják az egész múlt századon át s a mostaninak elején, politikai érdekekből s főkép azért, mert akkoriban aránylag kétségkívül a határör-katonaság került legkevesebbe. Ez intézmény maig való fennmaradásának ez a legfőbb oka, melyet Dr. *Schwicker*, a Határörvidék történetéről ujonnan megjelent művében, egy szóval sem említ. Ő azt állítja (445. l.), hogy a török elleni védelem szükséglete teremté a határőrséget, az tartotta fenn századokon át, s csak akkor veszté el létezési jogosultságát, midőn a török felől nem fenyegette többé veszedelem a monarchiát. Ámde ha ez állna, a határör-intézmény ugyan hogy jöhetett volna át teljes épségében csak a XVIII. századba is, midőn ország-világ előtt tudva volt, hogy már akkor túl voltunk a török betörések veszedelmén?

Szerintünk sokkal valószínűbb az a föltevés, hogy a birodalmi kormány, bár másfél század óta meg volt győződve arról, hogy a keleti határokon a granicsárok roppant katonai telepére nincs többé szükség: az intézményt mégsem szüntette meg főkép azért, mert ez által volt legolcsóbb áron elérhető a birodalom egyetemes haderejének rendkívüli emelése. Egyéb politikai tekin-

¹⁾ Hitzinger: *Statistik der Militärgränze*. Wien, 1817. II. 52,

tetek is járultak e finaciális érdekekhez, melyek együttesen örökletet látszottak ígérni a határórségnek. Felosztatása szóba sem is jött egész századunk második feléig, midőn a közgazdasági viszonyokban beállott gyökeres változás, egyszerre alapjában megingatta az egész institutiot. *Financialis* érdekekből tartották fenn másfél század óta: azok megváltozása vonta maga után felosztatását. Míg annakelőtte a határőr volt a birodalom legolcsóbb katonája: az 50-es évektől fogva hihetetlen gyorsasággal kezd átváltozni a legdrágábbá. Erre nézve, 1868-ban tett hányt-vetett jegyzeteim közt, forrás megjelölése nélkül ugyan, de bizonyára megbízható helyről kiírt e sorokat találom:

„A broódi határőrezred területe 35 négyszög mérföldnyi kitűnő sík föld, mely után Magyarországon legalább egy millió forint fizettetnék, míg ott az összes évi adó csak 237,906 forint (1867-ben). Békében három, háborúban négy zászlóaljat vagyis 3800 embert állít fegyverbe.

Ha most az állam roppant pénzáldozatát összehasonlítjuk 3800 ember harci képességével: ki fog tűnni, hogy minden határőr, még szabadságoltatása idején is kétszer annyiba kerül, mint a rendes sorkatona; és pedig:

1. az egész államban legcsekélyebb földadó által; realitásokra nincs is egyenes adó;

2. évenkénti ingyenes fa-utalványozások által a kincstári erdőkből 6471 határőrcsalád számára; mi 1867-ben 120,932 öl tüzelő- és építési fát tett ki, vagyis pénzértékre számítva 247,117 forintot;

3. ingyenes marha- és gőbőlylegelőben, azon taksa szerint számítva, mit a nem határőrnek fizetni kell, 135,565 forint;

4. az évenkénti limitó sókiszolgáltatásban fejenként 12 font negyedfél krajczárjával; mi mellett a kincstár 22,380 forintot vesz évenként;

5. a dohány-termesztési licentiában, mely az állami monopolum jövedelmét 50,000 forinttal csökkenti.

Ha már most számbavesszük, hogy az állam csak ezen egy határőrezredre 551,062 forintot áldoz 3800 grancsárért, kik kivonulások első napjától fogva csakúgy fizettettek s láttatnak el, mint a sorkatonaság; ha számbavesszük továbbá, hogy az államköltségvetés a Határőrvidék 3.133,000 forintnyi összes bevételét elégtelennek mutatta ki, s 1.496,992 forint állampótléket fizetett: statisztikai igazságként kimondhatjuk, hogy a Határőrvidék már ez idő szerint állami luxus, és hogy a kontinens legdrágább katonája a grancsár!

Az említett állami kedvezmények, az állam szerfölötti megterheltségével jártak s még sem elégíték ki a Határőrvidéket,

mely méltán jajdúlt fel a reá rótt aránytalan magas vér-adó miatt. Míg a Határőrvidéken békében kilencz fi-nemű lakos állított egy katonát, háborúban pedig hat vagy hét: addig a birodalom többi részében béke idején 145-re, háborúban 64 lakosra esett egy katona.¹⁾

Szóval, a Határőrvidék 1868 óta már azon egyetemes céloknak sem felelt meg, melyek érdekében, eredeti céljától elütőleg, eladdig felhasználták. Ily viszonyok miatt kezdődött meg a határőrkerületek polgáriásítása. Ot ezred és egy zászlóalj már polgári lábra volt helyezve, midőn az 1881. jul. 15-én kiadott császári, mint legfőbb hadúri nyílt parancs, a még fennmaradt kilencz határőrezredet is megszüntette, s ezzel a határőri intézményt eltörölte.

A magokat túlélte, s ennél fogva úgyszólván észrevétlenül, minden nagyobb megrázkódások nélkül megsemmisülő intézmények történetét legtanulságosabban a megszűnésüket nyomban követő években lehet megírni. A tárgy iránt ilyenkor még sokan érdeklődnek, kik esetleg megkönnyítik az író kutatását. Magát az író pedig semmi sem csábítja politikai állásfoglalásra, minék, megszűnt intézményről lévén szó, többé semmi realis célja nem lehet. Ennél fogva, mikép Nagy Iván helyesen választá meg az időpontot, midőn közvetlenül azután, hogy a magyar nemesség lemondott privilegiumairól, írta meg Magyarország családainak történetét: úgy Dr. Schwicker is épen jókor, mert végső feloszlata évében látott a Határőrvidék történetének megírásához.

Csak hogy e munka rendkívüli igényekkel lép fel, melyek szembeszökően jogosulatlanok. Előszavában ugyanis ritkított betűkkel azt írja, hogy »jelen munka, »az osztrák Határőrvidék története«, első összefüggő, mindenki számára hozzáférhető tárgyalása a Határőrvidéknek általában.«

E nagyhangú mondásból csak annyi az igaz, hogy az »osztrák« Határőrvidék történetét eleddig senki sem írta meg, amint hogy valamire való historicus nem is írhat olyasmiről, ami sohasem létezett.

A magyarországi Határőrvidék »osztrák« czég alatt sohasem állott fenn. A legkorlátlanabb önkényuralom sem tagadta meg azt a tényt, hogy e terület a magyar szent korona joghatósága alá tartozik s attól soha el nem szakítható. Lényegesen kiegészítő része volt ez a magyar államterületnek és pedig az anyaországnak, ha ennek vármegyéiből, vagy a kapcsolt részeknek, ha azoktól szakíttatott el. Még e század elején is, a Határőrvidék

¹⁾ Utišenović: *Die Militärgrünze u. die Verfassung*. Wien, 1861. S. 66, 67.

némely részében állandóan nyilván tartották, hogy »nach der Provinzial Eintheilung« hová tartozik, melyik vármegyébe? ¹⁾

Igaz ugyan, hogy a katonai kormány a magyar szent korona joghatóságának rovására, a Határőrvidék területén nemcsak a merőben katonai ügyeket, hanem a politikai igazgatást, közigazdaság és törvénykezést is a maga kezébe vette, s nem a törvényes magyar rendszer, hanem mindezekben az osztrák systema behozatalával gyakorolt törvényhatóságot: de nem szabad felednünk, hogy ez mint állandó sérelem szerepel 1578 óta valamennyi országgyűlésünkön, s a központi hatalom mindenkor elismerte a sérelmek jogosultságát. Időnként orvosolni is kívánta a sérelmeket. 1593-ban (Art. 20) a horvát bán kezébe adatott a Határőrvidék katonai főparancsnoksága — igaz, hogy csak papiroson, bár 1608. s 1609-ben e törvény legfelsőbb helyen újabb megerősítést nyert. 1635-ben (Art. 39.) a Határőrvidék összes tisztikara a honi törvény alá vettetett, 1647-ben (Art. 56.) törvénykezési tekintetben az egész Határőrvidék az alkotmányos megyei közegek s az országos törvények hatósága alá rendeltetett. 1703-ban Lipót elrendelte, hogy a Határőrvidék »a királyságba s a báni-fenható-ság alá jure postliminii ismét visszakebleztessék.«

III. Károly, Mária Terézia s utódai alatt minden országgyűlés sérelem gyanánt hozta fel a Végvidék elszakítását. A központi kormány orvoslást ígért, de a pusztá szónál maradt annyira, hogy a végvidékek katonai intézményének positiv kifejlesztése épen 1703-ban, az említett Leopoldianum Diploma kiadása évében veszi kezdetét, s folytonosan halad előbbre, épen azon időszakban midőn a visszakeblezésre vonatkozó ünnepélyes ígéretek legjavában járták, s mindenkor törvényekkel erősítettettek. Végre 1807-ben a Gränzgrundgesetz megalkotásával célját éri a központi kormány, amennyiben az új szervezet a Felség legfőbb tulajdonjoga (jus domini altum et eminens) alapján készítettetik. E szervezés egyenesen oda irányul, hogy a katonai célokra alkotmányos országokból okkupált részeket elszakítsa az anyaországtól s a katonai hatóságot törvényhozó és végrehajtó absolut hatalommal ruhazza fel. A katonaság pusztán végrehajtó hatalmi körével nem érve be, *uralkodó* hatalommá tolta fel magát azon a földön, hol feladata eredetileg csak az volt, hogy az ország területi épségét a már meglevő honvédelmi elemek czélszerű vezetésével védelmezze.

De azért e században tartott diétáinkon az alkotmányos tehetetlenség állhatatosan küzködik a katonai vasmarokkal, s van is legalább annyi eredménye, hogy a királyságból kikeblezett

¹⁾ Benigni: *Stat. Skizze der Siebenbürg. Militär-Grünze*. Hermannstadt, 1816. S. 107—147.

országrészekre nézve a magyar korona főhatóságának jogfolytonossága sértetlenül megőriztetik.

Horvátország és Slavónia 1848-ig, amaz elv elismerése folytán, némi kárpótlásban is részesült, amennyiben a határőrök fentartása rendkívüli teher gyanánt minősítettén, a hadi adónak csak felét fizette.

Mindez ideig a Határőrvidék hivatalos iratokban mint »National-Militär-Gränze« vagy katonailag »National-Gränz-Regimenter« gyűjtőneve alatt szerepel, de sohasem, mint »osztrák.« Tényleg az volt ugyan 1807 óta, de akkor is becsülték annyira e tárgyban gyakorta emlegetett sérelmeinket, hogy ama *jelzõt* nem függesztették ki.

Schwicker úr mindezek daczára osztráknak nevezi a Határőrvidéket. Vajjon mi alapon? Azt hiszem az 1850. máj. 7-diki »Grundgesetz« 1. §-a alapján, mely így szól: »Die Militärgränze ist ein untrennbarer Bestandtheil der österreichischen Monarchie.« Erre azonban méltán elmondhatjuk, amit Dr. Hurban múlt hónapokban lefolyt sajtópörében mondott a védőügyvéd egy bizonyítékul felhozott okiratra: »Ez okirat 1850-ben kelt; ez év száma oly ékesen szól, hogy minden további magyarázat fölösleges.«

II.

Ezzel áttérhetünk Schwicker úr legújabb művének beható méltatására. Vaskos kötet ez, 446 lapra terjed, s a szövegben vagy a szöveg alatt sohasem idézi a forrást, honnan merített. Egybevetve nagy terjedelmét a kútfők nem idézésével: ez már magában véve, külső megjelenésében is eleve elárúlja, hogy se nem népszerű, (mert arra igen terjedelmes), se nem tudományos munka, (mert arra való módszere nincs), hanem a kettő között állva, holmi hosszadalmas, tudákos mű lehet.

Ha belenézünk, említett sejtelmünk bizonyosra válik. Szerzőnk előszavában levéltári kutatásokról beszél: »könyve anyagát — úgymond — részben levéltári forrásokból merítette, u. m. a cs. k. cabineti és a cs. k. hadi-levéltárból Bécsben, a m. k. országos levéltárból és az egykori m. k. udvari kancellária levéltárából Budapesten;« holott — a mint ki fogom mutatni — még a nyomtatott műveket sem ismeri. Részemről a mennyire figyelemmel kísértem az ő encyclopaedicus működését, úgy tudom, hogy eddigelé csupán a Politische Geschichte der Serben in Ungarn (Budapest, 1880.) s Zur Geschichte der kirchlichen Union in der Militärgränze (Wien, 1874) című munkáihoz használt fel levéltári anyagot. Mivel azonban az egyházi viszonyokat jelen művé-

ben nem ismerteti, ebbe még saját, már kiadott műve révén sem kerülhetett levéltári készlet.

Schwicker úr továbbá úgy tünteti föl a granicsárokat, mint ha modern phaeakok, elfelejtett nép volnának, melynek mindedik nem akadt történetírója. Nekünk más a tudomásunk; szerintünk alig van hazai intézményünk, melynek nagyobb irodalma volna.¹⁾ Schwicker úr azonban, előszavában azt állítja, hogy a »Határörvidékről« szóló minden eddigi iratok vagy csak földrajzstatisztikai czélból készültek, vagy csupán közigazgatási tekinteteknek szolgáltak, vagy (mint Vaničeknek adatokban szerföltt gazdag, de rendezetlen s nehezen olvasható négy kötetes műve), mint hivatalos kiadványok nem kerültek könyvkereskedésbe.

Hiú erőlködés Schwicker úr részéről az »úttörő« megtisztelő nevére törekedni éppen a jelen esetben, midőn feje fölött Damokles kardjaként lebeg az, hogy a *plagium* vétségben marasztaltatik el! Ő úgy látszik feljogosítva hitte magát arra, hogy Vaniček nagybecsű munkáját »rendezze, könnyen olvashatóvá tegye« s e végből annak négy kötetes művét egy kötetbe gyúrja össze. Mert Schwicker úr jelen műve nem egyéb, mint Vaniček nagy munkájának elrontott kivonata vagy kiírása, megtoldva a végén hirlapi cikkekkel, föleresztve, elvitathatlanul Schwicker úr tulajdonát képező hig lével s bezárva toast-szerűleg mintha csak mondaná:

Vivat Banus cum Croatis!

Vivant arma Majestatis!

Vivat Rex!

Vivat grex!

Vivat summus pontifex!

Schwicker úr jelen művét úgy készítette; hogy a Vaničeknél nagyon is elaprózott, máskülönben rendezett adatokat összevissza szórva, mozaik-kövek gyanánt kezelte; a mozaik politírozásánál aztán, főtekintettel volt arra, hogy lehetőleg elburkolja gyári kontárműve készítésének módját. Erre vall az, hogy főkép a kikezdések kezdetét jobbára megváltoztatta s egészben átvett részleteknél azon combinatiói műveletet alkalmazta, hogy pl. ha Vaničeknél »Kaiserin« van szóban, ő a helyett »Maria Theresiát« ír, és viszont.

Mindjárt a munka legelején, szerzőnk, bár folyton Valvasor nevét emlegeti: Vaniček munkáját, (melyet mindössze három helyen emlit, t. i. a 61. 161. és 434. lapon), mikép a párhuzamosan idenyomatott szövegből látható, ilyenformán kezdi kivonatolni.

¹⁾ Lajstromát összeállította Orthmayr Tivadar: *A horvát-slavon-magyar Határörvidék*. Temesv. 1871. 3—9. l.

Vaniček. I. 26.

»Die erste bleibende, serbische Ansiedlung in Oberslavonien (1538) Die Ansiedler kamen unter Führung ihrer Kapitäne und Vojvoden aus Serbien (Rascien) mit dem Entschlusse, dem römisch-deutschen Kaiser unter Zusage unerschütterlicher Treue ihre Dienste anzubieten u. darin auszuharren.«

Schwicker, 9. l.

»Gleichzeitig (1538) waren in Oberslavonien serbische Ansiedler aus Rascien unter Führung ihrer Capitäne und Wojwoden angekommen mit dem Entschlusse, dem römisch-deutschen Kaiser unter Zusage unerschütterlicher Treue ihre Dienste anzubieten und darin auszuharren.«

Nyomban ezután Vaniček latinul egész terjedelmében, németül kivonatban közli a telepedőknek adott privilegiumot a zágrábi főhadparancsnoksági levéltárból: Schwicker ugyanezt közli (de nem a levéltárból!) csupán német kivonatban, kinyírva Vaničekből. Mindössze annyit változtatott rajta, hogy Vaniček az egyes pontokat arab számokkal, ő ellenben latin betűkkel (a, b, c.) jelöli s utána veti »u. dgl.« (10. l.)

A kinek kedve tartja, vesse össze Vaniček I. 97—99. lapját Schwicker 17—19-ik lapjával, vagy Van. I. 438. lapját, Schw. 54. lapjával s ugyanezt az eljárást találja. Ide sorozható a csajkás zászlóaljról írt fejezet csaknem az utolsó betűig. Mutatványul ime egy részlet:

Vaniček. II. 120.

»Die Completirung des Bataillons erfolgte erst im Jahre 1769. Obrist Schröder, der damit beauftragt war, erweiterte das Territorium durch die Ortschaften Čurug, Ober- und Unter Kovilj, Kač, St. Ivan und Gospodince und brachte es auf 917 Mann. Die weitere Ergänzung wurde dem Nachwuchs anheimgestellt.«

Schwicker. 145. l.

»Die Completirung des Tschakisten-Bataillons erfolgte est im Jahre 1769; damals erweiterte Obrist Schröder das Territorium durch die Ortschaften Csurug, Ober- und Unter-Kovilj, Kacs, St. Ivan und Gospodince, wodurch das Bataillon auf 917 Mann gebracht wurde. Die weitere Ergänzung erwartete man von dem Nachwuchse.«

Az ilyfajta ollózásnak egyetlen mentsége az lehetne, ha csak nagy ritkán fordulna elő. Akkor azt mondhatnók: egy nagy munkával azonos tárgyról szóló compendium írója, *néhol*, más forrás hiányában, annak a nagy műnek egyes részeit beosztotta a magáéba. Amde a mi szerzőnkénél nemcsak *néhol*, hanem egész művében *mindenhol* kizárólag egyetlen forrásmunka adataival, sőt annak stylusával is, találkozunk. Próbákat tettem ez irányban, s

őszintén mondhatom, hogy ahol csak összehasonlítottam a két munkát, mindenütt megeltem a két munka közti vérokonságot, melyet hogy más is megláthasson, idejegyzem az egészen hasonló részek lapszámaikat:

<i>Vaniček. I. kötet.</i>		<i>Schwicker.</i>	<i>Vaniček. II. kötet.</i>		<i>Schwicker.</i>
86. 87.	=	17.	1.	=	100.
108.	=	21.	65.	=	104.
130.	=	27.	69. 122.	=	111. 112.
202. 203.	=	35. 36.	127.	=	115.
513.	=	67.	161.	=	121.
564.	=	73.	185.	=	127.

Szerzőnk, ha már a kivonatolás dicstelen munkájába fogott, ezt legalább kritikai körültekintéssel kellett volna végeznie. Amde ő vakon követi Vaničeket, átvéve annak minden hibáját.

Vaniček pl. tévesen írja, hogy a tiszai és marosi főkapitányságokba 1703-ban a halmágyi és *deési* kerületek kebeleztettek be, s a határ egész Tótváradjáig terjesztett ki. A ki egy kissé jártas a földrajzban, az előtt méltán feltűnhetik, mit keres Arad tájékán *Deés*, mely Szolnok-Doboka megye fővárosa, s Aradhoz torony iránt is 30—40 mérföldnyire van. Nyilvánvaló, hogy itt nem Deés, hanem az aradmegyei Dézna (oláhul Deszni) értendő, melynek vára 1703-ban bár pusztulóban, de még fennállott. Szerzőnk azonban, ki betűhíven másol Vaničekből, nem veszi észre a hibát, hanem azt is azon mód átviszi a maga könyvébe, melynek 28-ik lapján »Halmagy und *Dees*« kerületek bekebelezését emlegeti.

Landorfejérvár elestének napját Vaniček (I. 5.) hibásan teszi 1521 aug. 28-ára, a mint Pesty Frigyes ezt is kimutatta.¹⁾ Szerzőnk azonban szolgálai másolása közben nem veszi észre a hibát, s ama végvár eleste napjául nála is (6. l.), mint Vaničeknél, 1521 aug. 28-ika van megjelölve.

Attérek most e munkának oly részeire, melyekről nyomott, tehát könnyű szerezni fölhasználható monographiáink vannak. Fürkészni próbáltam, mennyire használta fel ezeket Schwicker úr; s így jöttem nyomára, hogy ő felvett tárgyának, mely körül tett levéltári kutatásokkal merészelt kérkedni, még a nyomtatásban megjelent irodalmát sem ismeri.

Legelsőbb is azt kerestem, mit mond a határörök szerepléséről a *30 éves háborúban*; miután e tárgyról épen tölem jelent meg monographia: »Wallenstein horvát karabélyosai 1623—1626.« cím alatt. Két éve hagyta el a sajtót, szerző tehát egy új,

¹⁾ *Századok.* 1876. 159. l.

levéltári anyagon alapuló mű adataival tarkázhatta volna kedves Vaničekje adatait. Ő azonban ezt nem tette, hanem a helyett, megint csak kivonatolta Vaničeket ilyenformán :

Vaniček, I. kötet.

Schwicker, 23. l.

85. l. Im dreissigjährigen Kriege kämpften die militärisirten Serben u. Kroaten als angeworbene Freicorps.

Im Verlaufe des dreissigjährigen Krieges . . . die Grenzer kämpften als angeworbene Freicorps,

86. l. — unter den Kroaten des dreissigjährigen Krieges auch Civilunterthanen waren.

unter denen allerdings auch Civilunterthanen aus Kroatien sich befanden.

. . . schon am 20. Jänner desselben Jahres (1620) standen zwei kroatische Compagnien als Garnison in Korneuburg.

Schon im Jänner 1620 waren kroatische Compagnien als Garnison in Korneuburg (Nieder-Österreich);

Bei dem ersten von Waldstein angeworbenen Heere (1625) commandirte Isolani 500 Kroaten zu Pferde.

Isolani commandirte unter Waldstein's (Wallensteins) erstangeworbenem Heere (1625) 500 Kroaten zu Pferde. . . .

87. l. Im Jahre 1634 hatten die kroatischen Regimenter . . . (7 ezred név szerint elősorolva) 184 Escadronen formirt.

Im Jahre 1634 gab es im kaiserlichen Heere sieben »kroatische« Regimenter mit 184 Escadronen.

88. l. Die Grenzer . . . wurden vorzugsweise zum Vorpostendienste, zu Streifungen, Allarmirung des feindlichen Lagers, zur Abnahme des feindlichen Gepäcques u. zur Verfolgung des Feindes verwendet. Am Tage der Schlacht eröffneten sie den Kampf, wobei sie die Flanken des Feindes zu turniren suchten. Ihr Angriff war eigenthümlich. Zuerst gingen sie diagonal rechts vor, um die links angebrachte Pistole und dann rechts, um den Carabiner abzufeuern.

Auch jetzt bediente man sich der Kroaten vorzugsweise zum Vorpostendienste, zu Streifungen, zur Allarmirung des feindlichen Lagers, Abnahme des feindlichen Gepäcques, zur Verfolgung des Feindes u. dgl. Am Tage der Schlacht eröffneten sie den Kampf, wobei sie die Flanken des Feindes zu umgehen suchten. Ihr Angriff war eigenthümlich, zuerst gingen sie diagonal rechts vor um die links angebrachte Pistole und dann links, um den Karabiner abzufeuern.

88. l. (Fejezet-czím gyanánt:)

Bei Dessau, 25. April 1626.

Nennenswerthe Leistungen dieser serbo-kroatischen Grenz-Reiterei werden gemeldet: aus der Schlacht bei Dessau (25. April 1626),

289. 1. In der Schlacht bei Breitenfeld, 17. Sept. 1631. (a Plünderung hosszú leírása, egész addig, míg a csata »zu Gunsten des Schwedenkönigs entschieden wurde.«) aus der Schlacht bei Breitenfeld (17. Sept. 1631), wo das frühzeitige Plündern der kroatischen Reiter, nachdem sie vordem die sächsische Cavallerie u. Infanterie geworfen hatten, die Schlacht zu Ungunsten Tilly's entschied;
290. 1. In der Schlacht bei Lützen, 16. nov. 1632. aus der Schlacht bei Lützen (16. Nov. 1632);
292. 1. Bei Nördlingen 1634. aus der Schlacht bei Nördlingen (1634) u. a. m.«

Nem ok nélkül végzi szerzőnk a harminczéves háború alatt szerepelt határőrök viselt dolgait a kényelmes »u. a. m.«-el. Kifogyott a töltés! Vaniček sem említ több csatát.

Vaniček ezután a török háborúkról emlékezik. Schwicker úr is büségesen azokat tárgyalja ép oly eredetiséggel, mint az előbbieneket.

Rákóczi korának gazdag hadi eseményeiről egy kis könyvtárra menőt írt Thaly Kálmán. Schwicker úrnak azonban úgy látszik erről sincs tudomása, mert a mit ő a Rákóczi forradalomról ír, mind az meg vagyon írva Vaničeknél I. 334—344. lapokon. Az itt található anyagot szerzőnk igen furfangosan használja fel műve 148. és 149. lapján. Erre vonatkozó első kikezdése (»Bei Gerencsér«) Vaničeknél a 341; a második (»Im Jahre 1706«) a 335; a harmadik V. 336; a negyedik V. 337. lapon olvasható.

Hiába bizonyította be Thaly Kálmán, hogy Heistert a hajdútól gr. Czobor Márk menté meg¹⁾; mivel Vaniček azt mondja, hogy egy Čopor nevű varasdi granicsár: szerzőnk is azon a véleményen van:

Vaniček. I. 341. l.

Der Feldmarschall (Heister), dessen Leben schon im Beginne des Kampfes (26. Dec. 1704. bei Gerencser unweit Tyrnau) durch einen Heiduken bedroht war, wurde durch einen Warasdiner Grenzer gerettet.

Schwicker. 148. l.

Bei Gerencser (unweit Tyrnau) rettete ein Warasdiner Grenzer in dem Treffen vom 26. December 1704. dem Feldmarschall Heister das Leben.

Az erdélyi határőrség történetéről külön monographiát írt I. H. Benigni Edler v. Mildenberg: Statistische Skizze der Siebenbürgischen Militär-Gränze (Hermannstadt, 1816.) A székely

¹⁾ *A nagyszombati harcz. Pest, 1869. 45. l.*

határőrségnek különösen felállításáról rendkívül sok érdekes adatot közöl Orbán Balázs a Székelyföld II. kötetében, s gr. Teleki Domokos külön monographiát írt, »A székely határőrség története« cím alatt (Budapest, 1877).

Schwicker úr e szakműveket névleg sem ismeri, s pl. a székely határőrség első szervezését, melyre nézve nemcsak Teleki, hanem Orbán is sikerrel lett volna használható, — ekkép írja ki Vaničekből:

Vaniček II. 81.

Maria Theresia . . . bildete aus den Gubernialräthen Bethlen, Lazar u. Niklas ¹⁾ u. aus dem Feldmarschalllieutenant Žišković eine Commission mit der Weisung, ohne jeden Zwang vorzugehen, über die weiteren Modalitäten u. Grundlagen einer dauerhaften Grenzeinrichtung einen umfassenden Plan zu unterlegen, zugleich aber über die in den Székler Stühlen vorgefallenen Unruhen eine genaue Untersuchung einzuleiten.

Die Commission unterlegte einen doppelten Entwurf etc.

Schwicker, 134.

Die Monarchin bestellte . . . eine Commission, bestehend aus drei Gubernialräthen und Siskovich, und gab diesen den Auftrag, ohne jeden Zwang vorzugehen, über die weiteren Grundlagen und Modalitäten einer dauerhaften Grenzeinrichtung einen umfassenden Plan vorzulegen, zugleich aber über die in den Székler Stühlen vorgefallenen Unruhen eine genaue Untersuchung einzuleiten.

Diese Commission arbeitete nun einen Entwurf aus etc.

Megjegyzendő, hogy Schwicker úr utolsó mondatában, az Entwurf szó elől csak tévedésből maradt el a »doppelter« jelző, miután a következő mondatokban ő is, mint Vaniček, kettős tervet ismertet.

Szóljunk még 1848-ról, mint a melynek különösen gazdag irodalma, bő forrásul kínálkozott szerzőnk számára. De la Varrenne: Les Autrichiens et l'Italie; Ant. Edl. v. Hillebrandt: Der Feldzug in Oberitalien im Jahre 1848; s a magyar dolgokra egy egész irodalom állott szerző rendelkezésére. Mégis, művének e korra vonatkozó részéből, tulajdonkép az ő tollából mindössze tíz sornyi bevezetés eredt, melyben gúnyolja a »Völkerfrühling«-et s »Ehrenplatz«-ra helyezi a granicsárt. A bevezetés után ezeket olvassuk:

Vaniček, IV. 179.

Nach Italien, . . . rückten schon im Jahre 1847 um die Mitte des

Schwicker, 322. l.

Schon im Monate September 1847 waren die beiden ersten Wa-

¹⁾ Hibásan, »gr. Mikes« helyett.

Monates September die beiden ersten Warasdiner Bataillone aus; im Jänner 1848 die ersten Bataillone Broder, Peterwardeiner, Gradiškauer, Otočaner, Oguliner u. Sluiner, im Februar die ersten zwei Banal-Bataillone. Diese waren an den Vorfällen bis zur Schlacht bei Lucia am 9. Mai theilhaftig, die Otočaner, Gradišcaner, Oguliner, Warasdiner, Kreuzer u. Sluiner beim ersten Armeecorps in der Lombardei; die Warasdiner, St. Georger, Peterwardeiner u. Broder beim zweiten Armeecorps im Venetianischen.

In dem fünftägigen Strassenkämpfe in Mailand vom 18. bis zum 23. März waren: das Otočaner Bataillon u. die Oguliner engagirt. etc.

Így kezdődik az 1848-ki küzdelmek leírása Vaničeknél, azután, IV. 179—246. lapokon a háború lefolyását ismerteti: a) In Italien; b) In Ungarn, mely a román bánsági ezred viselt dolgainak leírása után, az 1848⁸/₉-iki veszteségek kimutatásával végződik.

Schwickernél, Vaničekkel egyezőleg kezdődik a küzdelmek leírása, azután 322—335. lapokon a háború lefolyását ismerteti: a) In Italien, b) In Ungarn, mely a román bánsági ezred viselt dolgainak leírása után, az 1848⁸/₉-diki veszteségek kimutatásával végződik.

Végül még azt a kuriozus dolgot említem, hogy szerző, ki eddig önnönmagát szokta volt kiirogatni, vagyis öreg írók szokása szerint, saját műveit dolgozta fel újra meg újra, különböző formákban: ezúttal, jelen művéhez, még a maga munkáit sem használta. Erre nézve legékesszólóbb bizonyítékul szolgálhat, hogy ő, ki tudvalevőleg az ú. n. Bánság monographusa, még a bánsági Határőrvidék történetét is Vaničekből vágta ki. V. ö. Van. I. 193—195. (Mercy küldetése) és Schwicker. 34. 35. l. — Van. I. 513. (Banater Ober-Kneze) és Schw. 67. l. — Van. II. 182—214. (Banater Landmiliz) és Schw. 122—131. lapját.

Schwicker úr mástól vette ugyan adatait, de azért még az adatok feldolgozásában *eredeti* maradhatott volna. Hiszen Dante is kizsákmányolta Aquinoi Tamást és a Doctor seraphicust, János evangyeliista állítólag Plátóból több gondolatot vett át, Virgilius Homerből, Tasso Virgiliusból sokat merített. S ki mondhatná

rasdiner Bataillone nach Italien ausmarschirt, ihnen folgten im Jänner 1848 die ersten Bataillone Broder, Peterwardeiner, Gradiškauer, Ottocsaner, Oguliner u. Sluiner, im Februar die ersten zwei Banal-Bataillone. Diese Grenzer waren an den Vorfällen bis zur Schlacht bei Santa Lucia am 9. Mai theilhaftig, die Ottocsaner, Gradiškauer, Oguliner, Warasdiner, Kreuzer u. Sluiner beim ersten Armeecorps in der Lombardei; die Warasdiner, St. Georger, die Peterwardeiner u. Broder beim zweiten Armeecorps im Venetianischen.

Bei dem fünftägigen Strassenkämpfe in Mailand (18. bis 23. März) war das Ottocsaner Bataillon und die Oguliner engagirt. etc.

azért, hogy nem eredetiek? Shakspeare is sokat kölcsönzött régebbről; még is igaza van Landornak, hogy »Shakspeare azért eredetibb volt az eredetieknél, mert holt-tetemekbe életet öntött, s mozgósítá az előtalált bábúkat.«

A mi szerzőnk műve azonban feldolgozás tekintetében is gyöngélik. Valóban történetírói munka nincs benne úgyszólván egy sor sem. Ilyesmit nem is kereshetünk nála, miután szerző, azt meg kell adni, hogy értelmesen, világos, bár nagyon is prózai nyelven: egyszerűen csak kivonatolta Vaničeket. Az egyetemes viszonyokról való felfogása, nem megy túl egy közönséges élelmes nagyvárosi ember eszén; a hazai viszonyokra nézve pedig, mindössze abban különbözik Vaničektől, hogy annál jóval reactionariusabb.

Vaniček legalább megvallja, (IV. 202), hogy 1848—49-ben a császáriak mozgalma valóban reactionárius volt, nem ugyan a szabadság elve, hanem a magyarság irányában. Dr. Schwicker azonban ennek tárgyalását mellőzve föltétlen hódolattal emel diadaloszlopot a granicsárnak s a lepel alatti magyar-szidás egyetlen *eredeti* vonás vastag munkájában.

Ideje lesz már végeznünk e könyvvel! Egy oly szerzővel volt dolgunk, ki valahányszor a nyilvánosság elé lépett, mindenkor bajba került. Oly szerzővel, ki mindjárt történetírói első debut-je alkalmával azon nevezetes quid pro quo-val tünt fel, hogy Sitkey Kocsárdot, *Pápa* várának kapitányát, alapos kutatásai jeléül, megtette »Gotthard Sitkey *püpstlicher* Capitän«-nek!)

Attól fogva egész a legújabb ideig, midőn Heinrich Gusztáv a »*Gesch. der Deutschen in Ungarn*« című művét támadta meg a »Pester Lloyd«-ban: mindenkor úgy emlegették, mint hazafiság dolgában meglehetősen gyöngébe lábba álló könyvgyártót, ki rakásra ír könyveket, bár »sem íre, sem szelenczéje« nincs hozzá.

Mindezen irodalmi szereplése egészen eltölpül a mostani mellett, melyet en résumé ekkép jellemezhetünk: *egyetlenegy, ugyanazon nyelvű* (tehát a fordítással sem kellett vesződnie!), *nyolcz évvel ezelőtt Bécsben nyomtatásban, csaknem ugyanazon cím alatt megjelent négy kötetes munkából egy vastag kötetre menőt írt ki, s azt ugyancsak Bécsben és Teschenben nyomtatásban a maga műve gyanánt adta ki.*

E vakmerő tény elkövetésével az az író, ki hazánkban eddig mint a legszaporább *bookmaker* volt ismeretes: történetirodalmunkban, mint a legmerészebb *plagiator* tette emlékezetessé nevét.

BALLAGI ALADÁR.

1) Schwicker: *Gesch. des Temescher Banats*. 2-te Ausg. Pest, 1872. S. 128.

KÜLÖNFÉLÉK.

A PÁPAI LEVÉLTÁRAK.

A hármias vasajtó zárja, mely a Vatikán levéltárait századokon keresztül elrejtve tartotta a kutatók előtt, XIII. Leo pápa trónraléptével kinyílt. Azóta évről-évre nagyobb számban küldik a művelt világ nemzetei képviselőiket az örök városba, hogy a történelem kimeríthetetlen kincsbányájából merítsenek. Megindult a mozgalom nálunk is; már néhány éve dolgoznak serényen a vatikáni levéltár tisztviselői a magyar »Monumenta Vaticana« vállalata számára; de nemcsak ezek, hazánkból is többen keresték föl ugyanezen vállalat megbízásából Rómát. A fáradozás eredménye sajtó alatt van, rövid idő múltán közkinccsé válik; annak tervszerű berendezését Fraknoi Vilmos úr jelentéséből, mely a jelen számban olvasható, láthatják olvasóink. Nem ezt akarom tehát ismertetni, de alkalmoszerűnek tartom arról az óriási levéltárról, mely századok óta foglalkoztatta a szakembereket s melynek forrása még századok múltán sem válik kimerítetté, egypár tájékoztató szót elmondani.

A vaticani levéltárat a jelenleg uralkodó pápa által történt megnyitása még nem tette ismertté. Annak adatgazdagsága még mindig olyan homályba van burkolva, mint abban az időben, mikor a levéltár helyiségeibe a pápán, a bibornok-államtítkáron és a levéltár igazgatóján kívül másnak belépnie nem volt szabad.

Kiváló egyének ugyan minden időben nyertek a dolgozó helyiségbe bebocsáttatást; sőt maga a curia, jól felfogva hivatását, gondoskodott arról, hogy az ott összegyűjtött adathalmaz lassanként közkinccsé váljék. Elég az Annales Ecclesiastici századokig folyó vállalatára, Theiner Ágoston kiadványaira utalnunk. Ezenfelül mások, kiknek sikerült a bebocsáttatást kieszközölniök, iparkodtak másokkal a levéltárat megismertetni. Dudik, Munch s ujabban Gachard, Pflugk-Hartung s mások, az általok átnézett s különböző szempontokból átvizsgált iratokról elég híű képet adtak. De a baj éppen itt van; csak arról írhattak, a mi kezök ügyében

megfordult; teljes képet adni a Vatikán levéltáraitól egy emberélet is kevés, föltéve hogy valaki korlátlanul kutathat az acták halmazában.

Igy azután, a míg egyrészt igen hézagos volt a kép, a mit róla nyerhettünk, másrészt sok ismertetés túlzásba ment. Munch például a pápai regesta-könyvek számát sokkal nagyobbra tette, mint az valóban. Ő inkább azt tekintette, mennyi mindennek kellett a Vatikánban megmaradnia, tekintve azt a viszonyt, melyben a szentszék az egész középkoron keresztül a világi s egyházi méltóságokkal állott; s nem vette tekintetbe azt, hogy a curia számos viszontagságon ment keresztül, a levéltár sokat szenvedett s az a gond, melyet a pápák a kereszténység e közös kincsére fordítottak, nem volt képes azt a végpusztítástól megmenteni.

Hogy a levéltár viszontagságairól fogalmat szerezzünk, nem lesz érdektelen annak történetéről egyet-mást elmondanunk.

Ha a jelenlegi levéltári anyagot tekintjük, úgy látjuk, hogy az a XIII. századnál régibb időkre nem igen nyúlik vissza. Szörványosan akadnak ugyan egyes darabok, melyek régibb keletűek, de maga a nagy tömeg III. Incze korát nem előzi meg. Pedig hogy már akkor is egészen rendezett levéltárról beszélhetünk, bizonyítják az emlékek, melyek róla szólnak.

A kereszténység első századaiban egyes zsinatok és egyházatyák levelei említést tesznek róla; a XII. századig a pápák akkori palotája, a Laterán, fogadta be a levéltárat is, s ennek viszonya a pápai cancelláriához egészen szabályozva volt. A levéltár hivatalnokai »scrinariii sanctae Romanae ecclesiae« címet viseltek. A XII. század új szervezetet hozott a levéltárban létre. Ez a thesaurarius gondjára bízott. Még ekkor meg volt teljesen a registrumok sorozata I. Leo pápa korától (440.) kezdve, mely magában foglalta a pápák összes levelezéseit s bulláit. Ekkor még a levéltárban őriztek számos oly dolgot, mely szorosan véve nem tartozott volna oda, s melyek később részben egyes congregatiók levéltáraiba kerültek. Így a sz.-atyák iratai, zsinati végzések, canonisatiókra vonatkozó iratok stb. Mikor a pápáknak régi jogaik védelmére kellett kelniök, mindig a levéltárhoz fordultak; az mindenre felvilágosítással szolgált. Így tett IV. Incze 1245-ben a lyoni zsinaton, hová a levéltárból sok oklevelet vitt magával, melyeket aztán visszatérése után oda gondosan visszahelyeztetett.

V. Kelemen pápa 1305-ben a Laterani palotát Franciaországgal cserélte fel; a levéltárnak ez volt első szétदारabolása. V. Kelemen Carpentraszt választá lakóhelyül; ide vitette a levéltár egy részét, s ezek közt néhány elődjének regesta könyveit. A másik rész az akkor zavargó Rómából Assisibe vándorolt. Mikor Kelemen meghalt s utódai lakó helyükül Avignont választották,

a levéltárak is ide kerültek. Itt érte el a pápai registratura legfényesebb korát VI. Kelemen alatt. E pápa tíz évi uralkodásából száznál több óriási folio kötetet őriz ma is a levéltár, a leggyönyörűbb, valóságos izléses modorban teleírva. Maig bámuljuk azt a pontosságot, melyet VI. Kelemen regestakönyvei tanúsítanak, s a világ minden részére kiterjedő levelezést, mely ily teljességében megmaradt. Az avignoni pápák nagy gondot fordítottak levéltárakra, s V. Orbán idejéből bírjuk az abban őrzött levéltári anyagnak első teljes összeírását; mely a míg egy részről annak gazdagságáról tesz tanúságot, másrészt kimutatja azt a veszteséget, melyet a levéltár azóta szenvedett.

Csaknem másfél századig maradt Avignonban a levéltár; s hogy Rómába egész teljességében vissza nem került, mikor IV. Eugén pápa annak visszaszállítását 1441-ben megkezdé, kétségtelen.

IV. Sixtus megveté a vatikáni könyvtár alapjait; de egyszersmind a levéltár szétdarabolását is elősegíté, az által, hogy a legfontosabb okleveleket az angyalvárban helyezteté el. Már most az eredeti pápai levéltár három részre volt szakítva. Egy rész Avignonban maradt, másik az angyalvárban, harmadik a könyvtárban. Hozzájárult ehhez még az, hogy a hány hivatala volt a Vatikánnak, a hol az Avignonból visszatért pápák székhelyöket választották, mindanyinak megvolt a maga külön levéltára.

Az a nagy terv, melyet IV. Pius pápa táplált, s mely a Vatikán levéltárait egyesítette volna, a pápa halálával dugába dőlt. Az lett volna a levéltár, méltó a pápaság akkori fényéhez és állásához, mely magában egyesítette volna nem csak az Avignonban maradt s Rómában szétszórt levéltárakat, hanem egyáltalában az olasz városok, egyházak összes fontos okleveleit. A pápa írt is már Ravenna, Rimini, Peruggia, Anagni, Assisi, Viterbo, stb. városoknak s egyházaknak ez ügyben, de halálával e világra szóló nagy terv is sirba szállt.

Az Avignonban visszamaradt regestakönyvek visszaszállítása ügyében azonban mégis történt valami; V. Pius pápa alatt több száz pergamen kézirat került vissza Rómába, köztük V. és VI. Kelemen pápák regestái, melyek jelenleg a magyar kutatókat ugyancsak foglalkoztatták. E visszakerült kötetek mutatják, mily kiterjedt volt a pápák levelezése avignoni tartozkodásuk alatt; s csodálatos, hogy éppen abban a korban, melyből a legnagyobb hiányokat várnók a kötetek folytonosságában, a szállítás esélyei miatt, éppen akkor a legkevesebb a hézag a pápai levéltárban. A levéltár abból a korból, mikor a pápák Rómában laktak s levéltárak is ott volt elhelyezve, sokkal nagyobb hiányokat mutat föl.

A vatikáni levéltár mai helyiségeibe V. Pál pápa alatt jutott (1611—1613.). Eddig, mint említettem, egy része az angyalvár-

ban volt elhelyezve, de itt a helyiség csakhamar szűknek bizonyult; másik része a IV. Sixtus által alapított vatikáni könyvtárban. Ez az elválasztás a könyvtárban visszamaradandó anyagtól nem történt következetesen keresztülvitt tervek szerint. Sok olyan kézirat, melynek eredetileg a levéltárban kellene őriztetnie, maradt vissza a könyvtárban; sőt nem ritkán egy ugyanazon nemű collectionnak egyik kötete ma a levéltárban, a többi a könyvtárban található meg. Így éppen a Gentilis-féle legatio idejéből a Gentilis előtt folyt pörök jegyzőkönyvei mind a két helyen őriztetnek; ennek magyarázata abban található, hogy a levéltár egy része IV. Sixtus óta a könyvtárban őriztetvén, szétválasztáskor ott maradt egy pár kötet, a többi a levéltárba került.

Az ily módon egyesített vatikáni levéltár voltaképen három nagy csoportot foglalt magában.

Az első az *állami* levéltár (archivio detto di Stato); ez foglalja a regesta köteteket, az államtitkári hivatal és az apostoli nunciosok levelezését, a szent-szék tractatusait és concordatumait magában. A második a *kamarai* levéltár (arch. detto camerale) a bullákat, brevét, adományokat, szerzeményeket, investiturai ügyeket, minden nemű adózásokra vonatkozókat, kiadásokat, bevételket, ezenfelül sok más ügyet tartalmaz. A harmadik az *avignoni* (arch. detto d'Avignone) a pápának Rómába való visszatértekor összegyűjtött okiratokat foglalja magában.

Habár az angyalvári levéltárból sokat el is vittek a Vatikánba, így különösen az ott őrzött regesta köteteket; a levéltárnak legrégibb része továbbra is ott maradt. Csak is kényszerűségből történt a két levéltár végleges egyesítése; mert addig egymástól teljesen szabadok és függetlenek voltak.

A francziák 1798-ban vonultak be Rómába; egy csapatjuk az angyalvárat szállotta meg, s ennek parancsnoka Marinótól az angyalvári levéltár igazgatójától már a kulcsokat is el akarta venni, mire Marini Saint-Cyr tábornokhoz fordult s tőle kieszközölte, hogy az egész levéltárat átvitetheti a Vatikánba, ezt Marini egy nap alatt végre is hajtotta.

A Vatikáni levéltárnak szomorú napjai következtek. A bekövetkezett római köztársasági kormány parancsot küldött Marinira, hogy szolgáltatassa be a levéltárban őrzött arany bullákat. S csak a nápolyi csapatok bevonulása akadályozta meg azt, hogy e barbar kívánat végre nem hajtatott.

I. Napoleonnak Rómában viselt dolgai sokkal ismeretesebbek, semhogy azokról írnom kellene; miként IV. Piusnak, úgy ő neki is megvolt a maga nagyszerű terve a vatikáni levéltárral. Az egész tömeget Franciaországba akarta szállítani; s e szándék kiviteléhez tervszerűleg hozzáfogott. Figyelme nemcsak a Vati-

kán, hanem az összes congregatiók s hivatalok levéltáaira kiterjedt. Kiküldöttei összeírták a penitenzieria, dataria, cancellaria, a propaganda fide, a segreteria dei brevi stb. hivatalok s gyülekezetek iratait, melyek szintén századokra nyúlnak vissza.

1810. február 17-én hagyta el az első szállítmány Rómát, melyet még huszonegy követett. Turinban a francia Archives de l'Empire egy hivatalnok a vette át a csomagokat s indította útnak tovább Páris felé.

Hogy az óriási tömegről fogalmunk legyen, szóljanak a számok.

Három év lefolyta alatt (1810—1813) 3139 láda érkezett Párisba, s az ezekben foglalt iratok súlya a négyszázezer kilogrammot meghaladta. A szállítás költségei hatszázezer francra rúgtak. Az átszállított regesták s egyéb collectiók 102.435 kötetet tettek ki, a Párisban eszközölt összeírás szerint. A regesták visszamentek, bár nem szakadatlan sorrendben, VIII. János pápa koráig 872-ig.

Az ezen század elején történt nagy rázkódtatások nem voltak alkalmasak arra, hogy ilyen, az egész kereszténységre nagyfontosságú változást, a pápai levéltáraknak Párisba való átvitelét, megszilárdítsanak. Az események rohama, mely akkor új trónokat teremtett s régieket törölt el, csakhamar azt hozta magával, hogy a szentszék sürgetéseire a hatalmak annak visszaszállításáról kezdtek gondolkodni. A francia kormány már 1814-ben hatvanezer frankot engedélyezett ezen célra; s ugyanez év május havában már megindult az első szállítmány. De ez csakhamar megint félbeszakadt. Napoleon 1815-ben újra bevonult a Tuillériákba, s természetes, hogy nem egyezhetett bele régi tervének ilyenmő meg-hiusításába. A szállítás tehát Napoleon második rövid uralma alatt nem folyt tovább, de aztán ismét megkezdődött, s 1817. júl. 24-én minden visszakerült Rómába.

Minden ilyen szállításnál vesztek és tévedtek el darabok. Hogy mi veszett el a levéltár többszörös költözései alkalmával, mikor az a Lateránból Avignonba, innen az Angyalvárba, innen a Vaticánba került, a régibb időből nem tudjuk. De hogy sok elveszett, a házagokból látható. Hogy mi maradt vissza Párisban, azt tudjuk.¹⁾ Ily óriási levéltárnál, mint a vatikáni, nemcsak az tekinthető elveszettnek, a mi tényleg elveszett, hanem az is, a mi benne fel nem található.

A sok költözés rendetlenségbe hozta azt. A régi indexek, repertoriumok ma már ki nem elégítők. Uj rendezés óriási fáradság.

¹⁾ Geoffroy felsorolja a Revue des deux mondes múlt évi folyó-mában.

ságba, időbe és költségbe kerül; s ez még nagyobb kérdésekkel függ össze; ilyen a számos congregatió és hivatal levéltárainak egyesítése a törzsszel, s a magánbirtokba került pápasági iratok visszaszerzése.

A mint a levéltár Párizsból visszakerült, s akkor több éven keresztül elrendeztetett, jobbára ugyanazon állapotban maradt a jelenleg uralkodó XIII. Leo pápa trónraléptéig. Ez esemény új aerát nyitott meg a levéltár történetében.

Theiner publicatiói méltán felcsigázták a várakozást a vatikáni levéltár mesés gazdagsága iránt. Mily nagy volt az óhajtás az egész világon, vajha abba a hivatalnokokon kívül másnak is sikerülne bejutnia, ki a maga szempontjából egy egy korra több figyelmet fordíthatna, mint Theiner, ki utóvégre megtette azt, a mit egy ember tehetett, de nagy elfoglaltságánál fogva igen sok elkerülhetette figyelmét. Ez sokáig elérhetetlen vágnak látszott; olyannyira, hogy mikor a levéltár megnyitásának híre kezdett szállingózni, sokan tartottak, hogy ez megvalósulni nem fog. Ma már márványtábla hirdeti a levéltár dolgozó szobájában a pápa e liberalitását, s a világ minden részéből összegyűlő szakemberek csoportja mutatja, hogy e nagyfontosságú újításnak horderejét méltán fel is tudják fogni.

Hergenröther bibornoknak kineveztetése a levéltár élére, a legszerencsésebb választás volt. A bibornok igazgatónak sokat köszönhetnek a levéltár látogatói; s ha az ő tervei keresztülvitetnek, a vatikáni levéltár oly magasan fog állni, hogy még nélkülözhetetlenebb lesz minden nemzet történetének megírásánál, mint most.

A levéltár látogatóira nézve még mindig a régi látogatási szabályok az irányadók. Ezen szabályoknak azon pontja, mely nem engedi meg a dolgozóknak, hogy 1815-ön inneni iratokat használjanak, teljesen érthető. Minden nagy levéltárban megvan egy bizonyos határ, melyen belül tetszése szerint felhasználhatja bárki a található anyagot. Egy másik igen fontos szabály az, hogy a levéltárból kikapott okleveleket a dolgozóknak teljesen lemásolniuk nem szabad, azokból csak kivonatokat készíthetnek. Lemásoltatások iránt mindig a sottoarchivistához kellene fordulni. De e szabály megtartására a levéltár hivatalnokai épen nem ügyelnek s azt egyáltalában nem is követelik; valamely kornak rendelkezésre álló forrásait bárki felhasználhatja, akár kivonatok tétele, akár teljes lemásolás czéljából.

A bibornok levéltár-igazgatónak legelső dolga, mikor az igazgatást átvette, e szabályzat helyébe egy újabbnak kidolgozása volt. Évek óta tanácskoztak az új szabályzaton, de annak életbe léptetése nagyobb nehézségekbe ütközik; addig is elég vívmány

az, hogy a régi szabályzat pontjainak megtartására senkit sem szorítanak.

A készítendő új szabályzat utóvégre is csak a levéltári belkezelésre vonatkozik; s ha segít is az ott dolgozók ügyén, meszszebbre nem igen hat. Ennél sokkal nagyobb tervei vannak a curiának, melyek valóban méltók a levéltár gazdagságához, s a benne rejlő, még sokáig kiaknázhatatlan kincshez. A mult év (1883.) második felében egy levéltári bizottság lépett életbe. Tagjai a bibornok-collégium legkiválóbb férfiai: Hergenröther, Pitra, Bartolini, Parochi. Ez a bizottság dolgozza ki a terveket, a melyek szerint a levéltárban rejlő anyagot értékesíteni kell.

Tervben van az Annales Ecclesiastici folytatása, a régibb folyamok átdolgozása. Ki fogják adni a pápák regestáit, a kiválóbbaknak életrajzát. S mindezzel kapcsolatban megkezdődik a nagy munka, a levéltár összes anyagának revisiója.

Nemcsak a sokszori költözködés, de a levéltárban végzett nagy tudományos dolgozatok, a régi Annalesek írói, Theiner munkálatai is nagy rendetlenséget hoztak abban létre. Mint mondják, a Theiner kiadványaiban közölt számtalan oklevél közül soknak eredetijére maiglan sem akadtak. Theiner ezt mind összehalmozta dolgozószobájában, egyesek talán idegen capsákba és ladulákba kerültek; s így fel nem lehetésük miatt a kutatók számára elvesztek.

Régibb időben a darabok registrálása sem haladt egyöntetű terv szerint. Kapcsolatosan folyt az az Annalesek előhaladásával; a mint ezek is századokon keresztül folytak, úgy a registrálás is ugyanannyi időn keresztül tartott. Hogy lehet igen hosszantartó munkától következetességet várni? Ezt rectificálni lesz hivatása a megkezdendő munkálatoknak.

Ha ezek előbbre haladtak, csakis akkor lehet a valódi hiányokat constatálni. A pápai regesta-könyvek sorozatában, bár így is több ezer kötetre terjednek, itt-ott hiányok vannak; ezek minden bizonynyal kiegészíthetők lesznek a számos congregatiók és egyéb pápai hivatalok levéltáraiból, hová a bejutás még most is igen nehéz; mert a megnyitás csak a törzslevéltárra, az úgynevezett Archivio segreto-ra szólott. De mind ez a tervezett munka oly személyzetet, költséget s annyi időt vesz igénybe, hogy megvalósulására soká kell várunk. A terv azonban megvan, s így megvan a kezdetnek kezdete. A ki pedig mindezt szóba hozta, az Hergenröther bibornok, kinek a történet-tudomány már eddig is sokat köszön; s ha beteges állapota nem gátolná tervei keresztültételében, még többet köszönhetne.

Hogy mit köszönhet neki, az ő pártfogásának és támogatásának a magyar történetírás, megfogják mutatni a Monumenta

Vaticana Hungarica kötetei, melyeknek mindegyike egy-egy korszak történelmét fogja felderíteni. Egyáltalában Magyarország történelmét az olaszországi s első sorban a vatikáni levéltárak ismerete nélkül megírni nem lehet. Batthyányi Ignác erdélyi püspök már jól felfogta ezt, midőn kötetekre menő dolgokat másoltatott onnan. Theiner publicatiói nagybecsűek minden szakember előtt. S mily kevés, elenyészőleg semmi mindez ahhoz képest, a mit e levéltárak még tartalmaznak.

Oly nagy mértékben, mint jelenleg a Mon. Vat. Hungarica, még senki sem eszközölt közlünk ott kutatásokat; de ne higgye senki, hogy — habár e kutatások tíz-tizenöt esztendőtt vennének is igénybe — ezzel ki volna ott merítve minden, a mi hazánk történetére vonatkozik. Nemcsak a Vatikán levéltáraival, ez óriási kimeríthetlen forrással, állunk ott szemben; számolnunk kell azon családok levéltáraival is, melyek pápákat adtak a kereszténységnek. A Borghese, Farnese, Medici, Rospigliosi stb. családok levéltárai, pedig ezek is nem egy dologban nélkülözhetetlenek reánk nézve, csak részben kerültek az állam tulajdonába, nagy részt most is magán kézben vannak. Mindezt felkutatni, úgy hogy minden kimerítve legyen, az anyag halmazánál fogva lehetetlen. De magában a Vatikáni titkos levéltárban is mindig marad kutatni való, s annak éppen az Árpádok korára vonatkozó része az, melynek teljessé tételéről még most, a főt elmondott okokból, nem gondolkozhatunk. Annyi azonban bizonyos, hogy a Monumenta Vaticana Hungarica kötetében oly kútforrást fogunk bírni, mely nélkülözhetetlen lesz minden magyar történetíróra nézve.

FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ.

TORTÉNETI IRODALOM.

Die Deutschen in Ungarn und Siebenbürgen. Von I. H. Schwicker. Wien und Teschen. Verlag von Karl Prochaska. 1881.

A tescheni Prochaska czég által: »Die Völker Oesterreich-Ungarns« cím alatt kiadott vállalatnak harmadik kötetét képezi azon munka, a melynek címét e sorok élére irtuk. Tulajdonkép néprajzi mű, de sokszoros összeköttetésben a történelemmel.

A munka két részből áll, az elsőnek címe: »a németiség (Deutschthum) története Magyarországon«, a másodiké: »a németiség jelene Magyarországon.« Ezen alcíznak tanúságot tesznek arról, hogy szerző nem fogta föl, mi különbség e két fogalom között »a németek története« (Geschichte der Deutschen) s »a németiség története« (Geschichte des Deutschthums), a mi pedig igen jelentékeny. Az utóbbiban kétségen kívül főhelyet foglal el Németországnak időnkinti politikai s majdnem állandó kulturális befolyása, nagy helyet foglal el némely közintézményeknek (pl. a hadseregek) német volta, a középiskolákban a német nyelvnek kötelező oktatása, előkelőink körében még ma is (bár kisebb mértékben) fenlevő rossz szokás németül beszélni, írni, a miknek azonban a magyarországi németek történetéhez semmi közük.

Midőn szerző e művében inkább foglalkozik a »németiség« mint a »németek« történetével, alapjában hűtlenné válik a mű címében kitűzött célhoz, s azt éri el, hogy bár műve elég érdekes, de feladatának nem felel meg.

A mű második része csak kis részben tartozik tárgyunkhoz: csak helytörténelmi részleteinél fogva. Mint irodalmi termék kétségtelenül ez a sikerültebb, de éppen nem alkalmas arra, hogy helyes tudomás közvetítésével kiszorítsa azon balvéleményeket, a melyek a német közönségben hazánkról elterjesztve vannak. — Nem akarunk kifogást emelni az ellen, hogy szerző szükségesnek vagy legalább kívánatosnak tartja, hogy hazánkban a különböző elemek össze ne simuljanak, hogy a magyar önérzettel és a magyar művelődéssel szemben külön német érzés és német kultúra is álljon fenn, nem akarunk azon sem fennakadni, hogy ebből kifolyólag

a szepesiekhez azt az intést intézi, hogy nem elég jó hazafiaknak lenni, ragaszkodniok kell németiségükhöz is, sőt még azon sem, hogy gúnyosan emlegeti német eredetű honfitársaink ragaszkodását a magyar nemzeti ügyhöz.

Nem emelünk ezek ellen kifogást, mert arra, hogy valaki magyarul érezzen, a magyar nemzet érdekeit szívében viselje, senkit sem lehet kötelezni. De lehetetlen nem kifogásolnunk, ha a magyar viszonyokat ismerő ember, azokat hamis világitásban tünteti föl. Nem furcsa-e, a hazánkat rövid turista útból ismerő Löherre, mint tekintélyre hivatkozni s annak előadásai nyomán adni elő egyet-mást — természetesen hamisan. Lehet-e csak tévedés, mikor a megyék kikerekítését olykép adja elő, mintha az a szászokra sérelmes lett volna, mikor minden ember, akinek Erdély térképe a kikerekítés előtti és utáni időktől kezében volt, látja, hogy a tekintetbevételben a kormány a lehetőség végső határáig elment. Teljesen hibás az is, midőn a »németek mai helyzete« című czikkelyben a magyaroknak a németek iránti ellenszenvét emlegeti. Igenis a magyar nemzet neheztel arra a németiségre, a mely a közös hadsereg részében, az előkelő magyar szalonokban található, rossz néven veszi a szászok által rendezett heczzet s nem bírja átlátni jóindulatú voltát egyes német tudósok, mint Wattenbach, Löher, Kiepert magatartásának, de nincs magyar ember, aki csak a legkisebb ellenszenvvel beszélne az alföldi, a dunántúli vagy a szepesi német nyelvű és eredetű polgártársokról. Hibázik, midőn megfélekedzik azon körülmény fölemlítéséről, hogy hazánk német-anyanyelvű lakosságának a zsidók nagy részét képezik. Ezt pedig el kellett volna mondania, mikor a német hírlapirodalom virágzásáról beszélt. Statisztikai adatai nem megbízhatók p. a 495-ik lapon az iskolalátogatók arányszámai; a városok nemzetiségi jellegét is sokszor egész hibásan adja s olyakat mond németeknek, a hol ezek a lakosságnak alig 10⁰/₀-át képviselik, néha azon »drollig« tréfa is megesik rajta, hogy erőnek erejével alkalmazni akarván az elfelejtett német város neveket, azokat hibásan használja p. egy helyt Enyed=Salzburg.

A mű történelmi részéből, mint említők, igen nagy helyet foglalnak el azon részek, a melyek csak a németiségre, de nem a magyarországi németekre vonatkoznak, sőt hosszú fejezet még azoknak a germán népeknek is van szentelve, a melyek hazánkban Nagy Károly előtt elkallódtak, a mi azt eredményezi, hogy csak kis hely marad a magyarországi németek számára.

E rész két főhibában szenved. Az egyik az, hogy nem alapúl eredeti forrásokon s így korántsem adja hazánk eme derék népének oly történetét, a melyet a mai okiratközlések alapján adnia lehetett volna, a másik, hogy ő benne is megvan a részleges törté-

netírók azon általános hibája, hogy a tárgyalt résznek a valónál sokkal nagyobb szabású múltat szeretnek tulajdonítani, pedig helyesen mondja Krones, hogy »a magyarországi német elemnek a múltban is inkább kulturális, mint nemzeti szerepe volt.« Ezen a valónál minden áron nagyobb szerepadási vágy okozza, hogy szerző külön német nemzetiségi politikát űző elemet lát a »német eredetű mágnásokban«, (pedig mindenki tudja, hogy az eredetnek ehhez absolute semmi köze nem volt), ennek tulajdonítható továbbá az a körülmény is, hogy a városokban egyszerűen német elemet lát, pedig a városi rend kezdetei Magyarországon olasz és németalföldi (vallon és flandriai) alapon nyugodtak. S bár maga szerző is azt vallja, hogy azon helyeken is, a hol a német elem tömegesen van együtt (erdélyi szászok földje, Szepesség), az első telepések alsó-rajnaiak voltak (és pedig nemcsak flandrok, hanem vallonok, vagyis belgiumi francziák is), bár ismeretes, hogy éjszakkéleti Németországon, sőt magában Bécsben is a városi életnek ezen elemek voltak alapítói, mégis németeknek ír oly városokat, a melyekben semmi nyomuk nem mutatható ki (p. Esztergom, Fehérvár, Nagy-Várad) s német és magyar nemzetiség közti különbséget és ellentétet keres, mikor városok és nemesség közti viszonyról van szó. Így esik, hogy a németek védelmére hozott intézkedésnek tartja, hogy a városokban csak polgárok tanúságát fogadták el, így az, hogy azon kiváltságot, mely szerint számos városban idegenek vagyis olyanok, a kik nem fizetnek, a vároban házat, telket nem vehetnek, úgy magyarázza idegenek, vagyis nem németek, pedig nem polgárok. S miután szerző a városok lakosságában egyszerűen németeket lát, elmulasztja a ma már meglehetősen bő adatok alapján kimutatni, mely városok voltak s mily részben németek.

Egészen hibás a fölfogás, a melylyel a tizenhatodik és tizenhetedik századot tárgyalja. E korszakban a németeket számos városban háttérbe szorították a magyarok és a tótok. Szerző ezt a jelenséget mindenféle mesterkélty magyarázatokkal akarja megértetni, főleg az oligarchia túlkapásainak és a török pusztításnak tulajdonítván. Pedig a török pusztítás inkább arra szolgálhatott volna, hogy a német elem jelentősége növekedjék, hiszen épen a legtisztább magyar vidékek s velük a legnagyobb városok, mint Fejérvár, Esztergom, Pest, Nagy-Várad, Szeged, Eszék (a török előtt e város — mint polgárainak fönmaradt jegyzékéből kitűnik — teljesen magyar volt), kerültek az ellenség kezére. E jelenségnek különben igen egyszerű a magyarázata: miután e korszakban újabb német betelepések nem voltak (egyesek jöttek ugyan, de számot nem tevőleg), a németeknek, mint minden országgrészben kisebbségnek, vesztetniük kellett. Az is tévedés, midőn a XVI-dik század azon törvényeit, a melyek a városok kiváltságainak

megtartását kívánják, a királyok segélyével a főúri rend ellen hozott intézkedéseknek véli. Ez az osztály tehetett ugyan károkat a városoknak, de mivel nem volt módja a beavatkozásra, nem is sérthette meg szabadságukat, azokat védeni, (ép úgy mint a nemes-ségeit) a király s főként a királyi katonaság ellen kellett, a mely ez időben a török veszedelem czímén magát mindenüvé bevette.

Az is ferde előadás, midőn az ellenreformációban magya-rósítási tényezőt lát. Megtörtént ugyan egy-két német helyen, hogy ennek következtében magyar bírót tettek, de egyetlen egy német városban sem lett ezen áramlat által magyarrá, de igenis németté lett éppen annak korában a tizenhetedik századon át magyar jel-legű Eperjes, Kassa, Kőszeg, német katolikusok kiszorították a magyar reformátusokat Budapest vidékéről, Szatmárból: ellen-ben tény, hogy úgy a németek, mint a magyarok városokat és fal-vakat vesztettek el ennek következtében a tótokkal szemben.

Sikeresebben van megírva a tizennyolczadik század. Szerző a sok német telepítés között igen jól érzi magát, külön tanulmányokat is tett e korra, a melyek megérzenek előadásán. A német nyelvnek a magyar úri rend közti térfoglalása is nagy meglege-déssel tölti el. De e korszaknak az a nagy hiánya, hogy telje-sen elmellőzi a városi németiséget. Pedig érdekesen el lehetne mon-dani, mily kormánykedvezmények voltak, a melyek oly városokban is, a melyekben a lakosság nagy többsége magyar volt, módot nyújtottak a német elemek arra, hogy a városi hatóságban érvé-nyesüljön. Mily viszonyok voltak azok, a melyekben az Egerbe telepített német mesteremberek merhettek oly folyamodással lépni föl, melyben az ottani iparosoknak, a kiknek versenyétől nem élhet-nek meg, elűzését kéri.

Foglalkozik a XIX. század magyar nemzeti mozgalmával, a melyre alkalmilag igyekezik a »chauvinismus« nevet alkalmazni, magyarázza, mennyire ki kellett ennek a visszahatást hívni. Igaz, hogy végül megvallja, hogy német honfitársaink mégis hűek maradtak hozzánk, úgy, hogy nem igen látjuk át, miért foglalkozik egy-általában ezzel a kérdéssel. Csak azért, hogy a németek magyar érzelmiségére fölhozott mentségeket elmondhassa s őket úgy tűn-tesse föl, mint a kik nem őszintén, hanem külső okokból csatlakoztak a magyarsághoz?

E munka is tanúságot szolgáltat arra, hogy politikai tenden-cziából kiinduló és alapos kútfőtanulmány nélkül írott történeti munka még oly ember kezében is, a ki, mint Schwicker, más eredeti kutatáson alapuló munkáival bizonyos történetírói iskolázottságra tett szert, s a ki tárgyát gondosan tudja összefűzni s élvezhetően elő-adni, egyszerűen történelmi adatokkal röpirattá válik s a legke-veésbé sem szolgál a fölvetett tárgy tisztázására. SZALAY JÓZSEF.

A selmezbányai ágost. hitv. evang. egyház és lyceum története. Írta Breznyik. János, a lyceum igazgató tanára. Első füzet. A XVI-ik századbéli események. Selmezbányán, 1883. Nagy 8-r. 364 lap.

A fentebbi cím alatt egy derék munka került a könyvpiacra. Az utóbbi években bizonyos lendületet vett monographia-irodalomunk. Különösen pedig iskolai értesítőkből és külön kötetekben hazai középiskoláink történetét kezdik levéltári kutatások alapján megírogatni. Dicséretre méltó buzgalom, mely reményt ad, hogy összegyűjtik az adatokat, elvégzik az előmunkálatokat s avatott kéz majdan kidolgozza közoktatásunk történetét.

Breznyik is kezdetben a lyceum történetét akarta megírni. Az adatok gyűjtése közben a közoktatásügyi miniszterium a bánya-kerületi superintendens által felszólítja az igazgatóságot, hogy az országos közoktatás állapotáról szerkesztendő évi jelentések számára az intézet multját és jelenét feltüntető munkát szerkesszen. A hivatalos használatra kényszerűségből és gyorsan készült jelentésben sok érdekes adat került napfényre s a superintendens buzdításai még inkább tetterre érlelték a szerzőben az iskola története megírásának gondolatát. A lyceumi és egyházi levéltárban csak a XVIII. század második negyedében kezdődnek a feljegyzések. A XVI. század történetének megírásánál ezekhez a szerző nem folyamodhatott. Felhasználva a régebbi kézírati művek közül Vadász, Bella, Banko, Krösmány évkönyvi jegyzeteit s Rezekiust, valamint Ribini, Klein, Kachelmann, Kanka és Rojko nyomtatásban megjelent munkáit, főforrása a városi levéltár. F város tanácsa a XVI. században kizárólag evang. férfiakból állván, maga intézte az egyház és iskola ügyeit. Értékes adatokat tartalmaznak a jegyzőkönyvek, copierbuch-ok, naplók s különösen a Litteraria et Scholastica, Religionalia, Fundationalia et Votiva, Ecclesiastica et patronatum concernentia felíratú csomagok.

Az előkerült adatok megváltoztatták az író eredeti tervét. Az első vaskos kötet csak a XVI. század történetét tartalmazza, négy nagy fejezetben. De a könyv java részét az egyház története képezi. Az iskola története az utolsó kisebb fejezetbe szorúl, a 705-ik laptól a 364-ikig. Előbb meg a 44—64. l.

Fölkeresi a legrégebbi adatokat, melyek Selmezen a protestantismus keletkezéséhez vezetnek. Rajzolja az egyház keletkezését, küzdelmeit az esztergomi érsekkel s fokenkénti megszilárdulását. Közli időrendben a selmecezi papok és káplánok nevét s a rólok feltalált életrajzi adatokat, a papok és káplánok egymás közt s mindnyájoknak a városi tanácshoz való viszonyát. Az iskola történetében a működő tanárok életrajzát adja, a mennyire adatai engedték. Megtudunk egyetmást a tantervből, az iskola

beléletéből, az egyetemi tanulók segélyezéséről stb. Közben-közben pedig csillag alatt az egyház és iskola történetére közvetlenül nem tartozó mivelődéstörténeti érdekes adatokkal találkozunk.

Az egész munka kétségen kívül értékes. De inkább csak összegyűjtött adatok csoportosítása, mintsem művészileg megalkotott, philosophiai szellemtől áthatott irodalmi termék. Nincs a műnek igazi kerekdedsége, átlátszósága. Az egész nehézkes. Különösen ártalmára van, hogy forrásait a szerző folyvást az eredeti nyelveken szólaltatja. E könyv magyarul, németül és latinul van írva nolytonos váltakozásban. Stylje sem folyékony s nyelve sem correct.

Mindazáltal e munka az adatgyűjtés mai korszakában monographia-irodalmunknak nyeresége.

Dr. VERSÉNYI GYÖRGY.

Bosnyák föld és népe. Bosznia története és néprajzi leírása. Írta Strauss Adolf. Budapest 1881. 8-r. 301 l. Tettey N. és társa.

A magyar történetírás legszebb feladatai közé tartozik a Szt.-István koronájához tartozott egykori államok történetének megírása. 1526 előtt hazánk volt az a keleti birodalom, mely hatalmával ellensúlyozta a keleti foglalást s védelmezte a Nyugatot. A melléktartományoknak egész láncza fűződött a magyar állam teste közé, melyeknek politikai irányát a magyar király szabta meg. E lánczot, mint tudjuk, a török foglalás szakítá meg; a melléktartományok török vilajetekké váltak s e foglalás egyuttal a magyar korona souverenitási jogainak csorbítását is jelzi. Négyszázados állami lét után az ozman birodalom eredeti alkaterészeire oszlik. Azok a népelemek, melyeket a dicsőséges szultánok meghódítani, leigázni tudtak, utódjaik a békés szultánok nem bírták amalgamisálni, nem felejtetni velök egykori állami létök ködös, mondhatni csak ösztönszerű, érzetét.

A hajdani Cumánia török vajdaságból, mint román királyság merült fel; a még görögök által megdúlt bolgár fejedelemség legjobb uton jár, hogy királysággá legyen; a hajdani szerb czárság, a souverain Obrinovics-dynastiát uralja. Bosznia, a mi Rámánk, monarchiánk érdekkörébe tartozik. Az a befolyás, melyet a XIV-ik században az Anjouk a XV-ikben Corvin Mátyás gyakorolt ez államokra, annak kulturai és közigazdasági részében a Habsburgokra ment át. A magyar történetírás feladata tehát, menten minden politikai áramlattól, vizsgálni ez országok történetét s kimutatni a magyar államnak azt a mélyreható szerepét, melyet ez Kelet-Európában játszott.

A feladat rendkívül nehéz. Sok nyelvismeretet, a régi szláv palaeographiában való jártasságot, helyes történeti érzéket s a

mellett az illető országok történetének alapos ismeretét feltételezi. Az egy Romániát kivéve a többi tartomány, illetőleg ország mondhatni ismeretlen volt Európa előtt. Minden utazás egy-egy felfedező járat vala; az illető nemzetek fiai külföldön nevelkedvén majdnem mindig tulozták, sokszor hazugúl adták elő hazai állapotaikat. A helyzet megváltozott. A könnyű közlekedés felnyitotta az olvasatlan könyvet. Strausz Adolf egyike azoknak, a kik olvastak belőle s most tapasztalatait adja elő nagyobb terjedelmű munkában. Nem szólhatunk ethnographiai jellemzéseiről, néprajzi tanulmányai eredményéről; ezekkel e folyóirat nem foglalkozhatik. Dicséretes dolog Strausztól, hogy Bosznia történetének 154 lapon egy terjedelmesebb vázlatot szentelt. Komlóssy Ferencznek: »Bosznia és Herczegovina jogviszonya Magyarországhoz a középkorban 1100—1528.« című tanulmányát kivéve magyar nyelven Boszniáról történeti munka nem jelent meg s e körülmény is igazolja, hogy Strausz munkájáról megemlékezzünk.

Jóakaratot és szorgalmat e könyvtől nem vitathatunk el; felhasználta — a mennyiben hozzáférhetett mindazt, amit Boszniáról írtak. De meg kell vallanunk azt is, hogy felületesen használta. Látszik, szerző tud németül, francziául, horvátul, de legkevésbbé latinul, mely nyelven a középkori krónikások tudvalévóleg írni szoktak. A patarenusokról igen bő és elismerésre méltó részletet kivéve, munkájának többi része sem az összeállításban, sem a felfogásban; de még az adatokban sem mutat föl újat. Sajátságosnak találjuk, hogy szerző sehol sem idézi Engelt a magyar melléktartományok érdemes monographusát, de idézi Hellwaldot a német tuczat-ethnographust, a ki nem röstelte Engelt használni. Idézetei is csodálatosan — ez véletlenség is lehet — egyeznek más íróknál olvasható citatumokkal. Ezen kívül sok forrás elkerülte figyelmét; jelesül: nem használta a Zágrábi Akadémia összes kiadmányait, nem a belgrádi Glasnikot, pedig ebből merítette Kállay Béni is azon adatait, melyeket szerző használ. Azt pedig, hogy a ragusai és velencei, a zárai és bécsi levéltárak adatait nem használta, azt csak a jövőre való figyelmeztetésképp említjük. Strausz úr tehát fáradságáért mindenetre köszönetet érdemel, de hosszabb kutatásai és tanulmányai után, (mint előszavában írja) adhatott volna jobb történetet; Bosznia pedig magyar történetírójára még vár. Kivánjuk, hogy idővel Strausz úr legyen azzá.

THALLÓCZY LAJOS.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

JAN. 3-ÁN közgyűlés tartatott. Ipolyi elnököt hivatalos teendői távol tartván a fővárostól, s b. Kemény Gábor másodelnököt családi gyásza tartván vissza a megjelenéstől, Pulszky Ferencz alelnök volt szíves a közgyűlés vezetését elvállalni. Megnyitván a közgyűlést felhívta a jelenlevő tagokat, hogy az alapszabályok értelmében a választmány 18 tagja kilépván a választmányból, ezek helyeinek betöltésére adják be szavazataikat s a szavazatszedő bizottság elnökévé Csonotosit, tagjaivá: Szendreyt, Thallóczyt és Barabást nevezte ki. Titkár ennek megtörténte előtt jelenti, hogy Beöthy Zsolt választmányi tag megbízta őt megköszönni a közgyűlésnek eddig benne helyezett bizalmát s kéri a tagokat, hogy miután őt egyetemi tanári hivatala annyira elfoglalja aesthetikai tanulmányokkal, hogy ideje nem marad a szorosán vett irodalom-történet művelésére, szavazatukat helyette szakemberre adják.

Beadatván a szavazatok s a szavazatszedő bizottság eltávoztván titkár felolvassa jelentését:

A M. Történelmi Társulat keletkezése óta, minden zaj nélkül a »peragit tranquila potestas« jelszavával zászlaján, eredményeket tudott elérni. Soha sem elégedett meg annyival, mennyit feladata kívánt tőle, hogy folyóirata által népszerűsítse, előbb vigye, terjeszse a történet-tudást. Megleste mindig az alkalmas perczet, melyben valamely érzett hiányon segíthessen. Új bányákat tárt fel, új irányokat jelelt a kutatóknak, szóval minden életrevaló eszmét, mely az idők kívánalmaként tűnt fel, megragadott s létrejönni segített.

Megalakulása első éveiben módot talált rámutatni a kiszámíthatatlan haszonra, mely abból származik, ha a főúri levéltárak nemesak a kutatóknak nyílnának meg, hanem mint családi levéltárak publikáltatnának is, mert ily módon a történet szereplő egyéneinek előéletéről is levonatnék a feledés fátyola. Így jött létre a Zichy-Codex a család már fájdalom elhunyt majorescojának bőkezűségéből a Társulat kiadásában.

Felkarolta az eszmét a Thurzó-család nőágon fenmaradt ivadéka, Thurzó Györgynek s nejének leveles könyve kiadásával és e példát követte a Reviczky család és az ősei emléke iránt kegyelettel adozó gróf Károlyi család, mely gyorsan egymásután két vastag kötetet tett közzé.

Azután látva a rendszertelenséget, mely a városok és megyék monographiáinak kiadása körül lábra kapott, utasítást dolgoztatott ki, mely az anyag miként teendő felhasználását körvonalozta — s e téren csakugyan oly mozgalom indult meg, mely már eddig is szép eredményeket mutatott fel s jövőre még sokat enged várni.

Nem lehet kicsinyleni azt a szolgálatot sem, melyet Balassa Bálint költeményeinek felfedezése és kiadása által az irodalomtörténetnek tett.

Majd ismét egy elhanyagolt térre vetette szemét: az ipartörténetet érttem. Nagybecsű anyagot gyűjtött össze, melynek egy része már is fel van dolgozva, s melyre nézve a publikálás megkezdését már a múlt évben elhatározta. Az előkészületek erre is meg is vannak téve, s csak hetek kérdése, hogy az ige testté váljon.

Maga pedig talált módot, hogy az Akademiával karöltve félig fel dolgozott és nyers anyag publicálása által szolgálja a bűvárok érdekét s a kirándulásai alkalmával összegyűjtött kincs ne maradjon holt anyag.

Történetírásunk jól felfogott érdeke kívánja, hogy a haladás zászlaját ismét egy új irányban lobogtassa. Ezzel sem fog, mint eddig sem tette, a lázas tevékenység terére lépni — csak nem engedi kezéből kisiklani a jó alkalmat, hogy irányt jelöljön meg ott, hol az iránytalan tévelygés idő és erőfeszítést vonna maga után.

Múlt évi pályahirdetésének eredménye meglepéssel töltheti el. Az ifjú pályatárs, kit először ő koszorúzott meg, egyszerre a közönség kedvenczévé lett. Hát ne bizzunk-e mi monographiai irodalmunk felvirágzásában? Hát ne higyjük-e mi, hogy ez egy jót több fogja követni? Engedjék meg önök a helyett, hogy előszámlálnám, hogy mit tettünk, melynek emléke ugy is mindnyájunk előtt tudva van, és a súlyos veszteségek — két buzgó választmányi tagtársunk váratlan halála — által okozott seb felszaggatása helyett, egy indítvánnyal pótoljam jelentésemet.

Az indítvány, melyet két tisztelt barátommal közösen teszek, így hangzik:

I n d í t v á n y.

A M. Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága folyó évi költségvetésében ezer—1000 forintot szavazott meg egy oly gyűjtemény megindítására, mely a magyar történet kiválóbb alakjai életrajzait foglalja magában, a tudomány színvonalán álló s eredeti kutatásokon alapuló de egyúttal vonzó feldolgozásban; úgy, hogy a nagy közönség számára kellemes és tanulságos olvasmányt nyújtsanak.

A Történelmi Bizottságot az vezette elhatározásában, hogy a biographiai forma legalkalmasabb egyes korszakok történetét úgy mutatni

be a közönségnek, hogy az egyszerre ismerkedjék meg a korrall és jelentősebb szereplőivel, az írókat lélektani buvárlatokhoz szoktatja, a törekvésre buzdítja, hogy a történeti problémák megoldására törekedjenek: szóval formájánál fogva fegyelmezi az írókat; vezette továbbá az a tapasztalat, hogy a jól kidolgozott biographiák a közönségnek is kedvenc olvasmányait teszik, és vezette végre azon körülmény meggondolása is, hogy ma már oly számos és hívatott erővel rendelkezünk, a kiktől évenként több biographia megírására bizton számíthatni.

Míg az akadémia pénzerejénél és tekintélyénél fogva kétségkívül leginkább van hívatva ezen fontos irodalmi vállalat megindítására és annak biztosítására, hogy az a tudomány igényeinek megfelelő irányt nyerjen: másfelől a Tört. Társulat azon szoros összeköttetésnél fogva, melybe időszaki közlönyei útján a történetkedvelő közönséggel jutott a vállalat elterjesztése érdekében jelentékeny szolgáltatásokat tehet, minélfogva közreműködését az Akadémia bizonyára készséggel fogná fogadni, amint a Történelmi Tár kiadásában is Társulatunk és az Ak. Tört. Biz. karöltve működik.

Indítványozzuk tehát: mondja ki a Történelmi Társulat, hogy az az Akadémia által megszavazott ezer frt-hoz maga részéről 500 frttal járul. Nevezzen ki egy bizottságot, mely a szerkesztés kiadását és a vállalat terjesztése modozatait állapítsa meg.

Kelt Budapesten, 1884. jan. 1-én.

FRANKÓI VILMOS.
PAULER GYULA.
SZILÁGYI SÁNDOR.

És most midőn megtettem az indítványt s azt egyszersmind a társulat kegyes pártfogásába ajánlom: legyen szabad arra utalnom, hogy az pénzügyi nehézségekbe ütközni nem fog.

Társulatunk mult évi zárszámadása meg fogja arról a társulatot győzni: annak én csak eredményeit sorolom fel:

Társulatunk mult évi forgalma volt..	16,960 frt 04 kr.
Ebből a kiadás.....	12,656 frt 78 kr.

Pénztár maradék 4,303 frt 26 kr.

Erre vonatkozólag azonban bátorkodom megjegyezni hogy ezer frt akadémiai segély a Történelmi Tárra, mely már 1884-re is befizetett, továbbá 600 ft. az Ipartörténeti Füzetek megkezdésére szánt segély levonandó. Marad hát rendelkezésre álló 4303 frt 26 kr. Ha ebből egy bizonyos összeget pl. ezer frtot tőkésítünk s 2000 frt-hoz mint rendeltetéssel bíró pénzhez nem nyulunk is, az 500 frt kiadható anélkül, hogy a társulat megérezné.

Azonban ez indítvány után egy kérelemmel is járulok a tisztelt Társulathoz s ezt megvallom — pro domo van. Némi habozással, s nem szívesen teszem: de kényszerítve vagyok. Társulatunk folytonos emel-

kedése s ezzel kapcsolatban a felelősség nevékedése az, mely arra kényszerít. Kérelmem így hangzik:

Indítvány a titkári iroda szervezésére.

Társulatunk tagjai számának felszaporodása következtében a titkári hivatal teendői annyira felszaporodtak, hogy a Társulat ügyeinek eddigi módon vezetése nemcsak rengeteg időt vesz igénybe, hanem nagy nehézségekbe is ütközik s nehezen legyőzhető akadályokat gördít elébe. Ma már a titkárnak a régi 50 ív helyet 110 ívet kell szerkesztenie, az összes pénztári ügyeket ellenőriznie s az irodai teendőket is ellátnia. Hogy e nehéz feladatnak megfelelhettek, csak a velem együtt működő személyzet önfeláldozó tevékenysége tett képpessé.

Nem kérek semmi újítást, csak a viszonyok által teremtett helyzetnek az Alapszabályok által megszabott modozatok közt fentartását.

Kérem tehát Deák Farkas jegyző urat, ki az ellenőri teendőket eddig is minden díj és cím nélkül vezette, ellenőri czímmel felruházni.

Továbbá kérem Thallóczy Lajos segédtitkár urat, másodtitkári czímmel felruházni, s őt eddigi hatáskörében meghagyni, mely több volt mint segédtitkári, valójában másodtitkári volt.

Végül kérem a segédtitkári állomást a régi szokás által is hasznosnak bizonyult alakban megtartani: úgy t. i. hogy a titkár ajánlatára az elnök által neveztessek ki.

Ez által szervezve volna a titkári iroda, melynek hiányát eddig elé is sajnosan éreztem.

Budapest 1884 jan. 1-én.

SZILÁGYI SÁNDOR,
titkár.

E kérelem teljesítése társulatunk pénztárára alig számbavehető terhet ró, de a munkafelosztás elvénél fogva a titkár helyzetét megkönnyíti. És most nyugodt öntudattal mindkét ügyet kegyes elfogadásra ajánlom.

A közgyűlés a monographiák kiadására vonatkozó indítványt egyhangúlag elfogadta. A titkári iroda szervezésére vonatkozó indítvány Pauler Gyula felszólalására mint nem közgyűlés elé tartozó a választmányhoz utasított.

Évdíjas tagokká megválasztottak: *dr. Lány* Lajos egyetemi tanár, orsz. képviselő; *Szmrecsányi* Pál cz. kanonok Eger; *Szüllő* Géza tanfelügyelő Turocz.-Sz.-Mártonban; *Pallini Inkey* László földbirtokos *Várady* Kálmán kir. járásbíró Nagylakon (aj. a titkár); *Papszász* Károly földbirtokos Nagy-Kerekiben (aj. Thallóczy); *Balogh* Arthur joghallgató (aj. Schönherr Gyula); *Tauszik* B. Hugó banktitkár M.-Vásárhelyen, *dr. Riedl* Frigyes tanár (aj. Szádeczky); Országos casino Bpsten (aj. Takács L.); *Zilahy* ev. ref. gym. tanári kara (aj. Kines Gyula); *Pettko* Béla (aj. a

titkár); *Udvardy* Ferencz ügyvéd (aj. Szücs Miklós); dr. *Medveczky* Frigyes e. rk. tr., *Zarándy* Gáspár, *Patrubány* Lukács tanár (aj. Máté S.)

Pénztárnok bemutatja múlt évi számadását, melyből a titkári jelentéshez már kiemelt adatokon kívül kitűnt, hogy az alaptőke 35400 frtra emelkedett, mely a múlt évi dec. 31-iki állapottal szemben 3000 frt összegnek megfelelő gyarapodást tüntet fel.

Titkár jelenti, hogy Zsivora György a múlt évben elhunyt tagtársunk a Társulatnak végrendeletileg ezer frtot hagyományozott. Ez az első végrendeleti hagyomány, melyet Társulatunk nyert.

Következtek a felolvasások. *Ballagi* Aladár »A határörvidék legújabb monographusa« s *Mayláth* Béla »A kalandosok történetéből« című értekezéseiket olvasták fel.

Ez alatt a szavazatszedő bizottság elvégezvén a szavazatok összeírását, Csontos felolvassa annak jelentését, mely szerint választmányi tagokká megválasztottak:

Bottka Tivadar.	10. Hunfalvy Pál.
Bunyitay Vincze.	Jakab Elek.
Csánky Dezső.	Lehóczky Tivadar.
Csontos János.	Nagy Iván.
5. Dr. Fejérpataky László.	Dr. Pauler Gyula.
Dr. Fraknói Vilmos.	15. B. Radvánszky Béla.
Géresi Kálmán.	Tagányi Károly.
Dr. Hajnik Imre.	Zsilinszky Mihály.
Dr. Henszelmann Imre.	

Egy tagsági helyre azonban a 18-ikra gr. *Lázár* Miklós, *Ballagi* Aladár és *Szádeczky* Lajos mindenik egyformán 27—27 szavazatot kapott. Ennek folytán a 3 közt új szavazás rendeltetvén el a szavazat többséget *Ballagi* Aladár nyerte meg.

Ezzel a közgyűlés véget érven következett a választmányi ülés.

A választmányi ülésben Pauler Gyula indítványa tekintettel az előhaladott időre, a titkári iroda szervezése, továbbá a monographiák kiadására vonatkozó indítvány tárgyalása elhalasztatott egy külön e célból tartandó választmányi ülésre, melynek napjait jan. 4-ike tűzetett ki.

A Bay Ilona-féle pályadíjra, mely valamely megoldatlan történeti kérdés tárgyalását tűzte ki, 1883. dec. 31-ig egyetlen pályamunka érkezett: »Az egri befolyás és az ez ellen vívott harc a munkácsi görög szertartású egyházmegye történelmében.«

Jelige: Quis nescit primam esse historiae legem: ne quid falsi dicere audeat, deinde ne quid veri non audeat.

Az eddig fenállott bizottságok újra megválasztattak. Jelesül:

Szerkesztő bizottság: Deák Farkas, Fraknoi Vilmos, b. Nyáry Albert, Pauler Gyula, titkár, segédtitkár.

Hadtörténeti bizottság: Kápolnai István, Nagy Imre, b. Nyáry Albert, Salamon Ferencz, Thaly Kálmán, Thallóczy Lajos.

Ipartörténeti bizottság: T. elnök: Rómer Flóris. elnök: Deák Farkas. Tagok: Csontos János, Nagy Gyula, Majláth Béla, Tagányi Károly.

Számvizsgálók: Deák Farkas, Horvát Árpád.

Budavár visszavételének 200-ados emlékünnepeét előkészítő bizottság: Majláth Béla, Pauler Gyula, Szilágyi Sándor, Thallóczy Lajos, Thaly Kálmán, Torma Károly.

Titkár indítványára elhatároztatik, hogy a jövő évben Névkönyv fog kiadatni.

Tallóczy Lajos mint a kiküldött bizottság jegyzője felolvasta a Társulat pénzügyei szabályozására kiküldött bizottság jelentését. a mely tudomásal vétetett.

Ezzel az ülés eloszlott.

A JAN. 4-ÉN tartott választmányi ülésben Torma Károly, mint korelnök, vezette az elnökséget. A tegnap függőben maradt ügyek kerültek tárgyalásra s egyhangúlag elhatározottak, hogy a titkári iroda szerveztessék. A személyzet következőleg állapított meg: 1. a titkár, kinek az alapszabályokban megszabott hatásköre érintetlenül meghagyatott; 2. a másodtitkár, ki az irodai ügyek élére állíttatott; 3. a jegyző az ellenőri teendők végzésével megbízott, hasonlóan érintetlenül maradt az alapszabályokban meghagyott hatásköre; 4. a segédtitkár, kit a titkár ajánlatára az elnök nevez ki, az iktatói és expeditionalis ügyek elintézésével bízott meg; 5. egy corrector, ki a correctori teendőket végzi.

Az életrajzi-gyűjteményre vonatkozó javaslat is minden vita nélkül elfogadtatott s indítványozók megbízottak, hogy az akadémia történelmi bizottságával egyesülve állapítsák meg a módokat a megindítandó gyűjtemény kiadására, szerkesztésére vonatkozólag, kössék meg a szerződést a Tört. bizottsággal s ratificálás végett terjeszszék a választmány elé.

Elhatározottak egy pénzügyi bizottság felállítása, melynek tagjainak megválasztottak a titkáron, másodtitkáron, pénztárnokon, ellenőrön, ügyészen kívül, kik állandó tagjai, Horvát Árpád, Takács Lajos, Csontos János.

Az ipartörténeti bizottságba beválasztottak Pulszky Károly, Csánki Dezső. A hadtörténetibe pedig Fejérpataky László, Ballagi Aladár.

Ezzel a gyűlés eloszlott.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

Az irodalomtörténeti bizottság a múlt évben egy nagy hiányt pótló vállalat kiadását határozta el; a XVI-ik századi nyelvtörténeti emlékek kiadását, melyek csak egyetlen, vagy aránylag igen csekély példányban maradtak fent s épen ezért nehezen hozzáférhetők. A sorozatot a múlt évben már megkezdette s annak első terméke az első tisztán magyar szövegű könyv Komjáthytól: »Az zenth Paal leueley magyar nyeluen.« Nem facsimile kiadás, hanem az eredetinek betűhív lenyomása, oly módon, hogy sor sornak, oldal oldalnak felel meg. A címképek, initialék és képek azonban facsimileben vannak visszaadva — finom merített papír van a kiadáshoz alkalmazva, a betűk régi formája megtartva s így az amateur kiadás pompája a czélszerűséggel egyeztetve van. A kiadást Szilády Áron vezette, ki a szöveg végéhez nagybecsű értekezést csatolt Komjáthyról s Sz. Pál levelei krakkói kiadásáról. A II-ik kötet már sajtó alatt van s Telegdy Miklós Agendáját foglalja magában melynek egyetlen példánya a baseli könyvtárban őriztetik. A »Magyar Költők Tárából« a IV. kötet már sajtókész s a napokban fog szétküldetni. Sajtó alá adta ugyane bizottság Szabó Károly Hazai Könyvtárának II-ik kötetét, mely a hazai nem magyar nyelvű nyomtatványokat foglalja magában 1711-ig.

A Történeti Bizottság kiadásában a múlt év végén elhagyta a sajtót az Erdélyi Országgyűlési Emlékek IX-ik kötete, mely 1629—1637-ig terjed, továbbá Levelek és Okiratok I. Rákóczy György keleti ésszeköttetései történetéhez, mely az 1631—48 közt kelt portai levelezéseket foglalja magában mintegy 58 ív terjedelemben. Ehhez az indexet Barabás Samu készítette. Rimay levelezése Ipolyi által összegyűjtve már sajtókész. Történeti, irodalmi és művelődéstörténeti tekintetben egyike az Akademia legfontosabb kiadványainak. Rimay ama munkáit s leveleit, melyek e kötetben világot látnak, Ipolyi nagy részben még az Új Magyar Muzeumban ismertette, azokat ő családi levéltárában őrzi, de 1853 óta igen sok becses darabbal szaporítá gyűjteményét. A bizottság ezenkívül a Mátyás Florián által szerkesztett »Monumenta« III. kötetét segítette, mely sajtó alatt van s magában foglalja a Chronicon Dubnicenset varians lectionokkal a már kiadott Chronicon Pictumon kívűl, a Zsámbóki-féle, (eddig Kézainak vélt) Budai, csonka bécsi és Vatikáni codexekből. — Adja a Budai családhoz tartozó öt codexet lehető teljesen. Ezeket követik a Muzeumi missaleban foglalt chronologicus jegyzetek, s két kivonatos krónika: a Toldy által már kétszer kiadott Posoniense a Budai családból

— és a Csontos János által ismertetett, Mátyás Flórián által másolt, s közzé most először tett Monacense, mely nem egyéb, mint a *Chronicon Pictum*-féle teljesebb krónika egyszerű rövidítése. A többi apróbb nem annyira krónika, mint geneologia, a 4-ik kötetre marad, mert összefüggésben vannak egymással.

Ugyane bizottság jövő évi költségvetését illetőleg a bizottság elhatározta, hogy ez évben ki fogja adni: *Wenzeltől*: a mezei gazdaság történetét, *Nagy Imrétől*: az Anjoukori Okmánytár IV-ik kötetét, az Erdélyi Országgyűlési Emlékek X-ik, a Magyar Országgyűlési Emlékek IX-ik (s *Fraknoi* és *Károlyi Árpád* által szerkesztendő) kötetét, *Marczali*: II. József és kora 2-ik k., *Mircsétől*: Okirattárt Bethlen Gábor velencei összekötései történetéhez, *Fehérpataky Lászlótól*: Városi számadások a XIII—XVI. századból, *Nydry Albert* Heraldicáját, segíve Csontos Hazai Scriptorait, Nilles Okirattárát s esetleg a velencei Dispaccikat a XVI-ik századból, melyek már le is vannak másolva *Károlyi Árpádtól*, s *Dedl* Farkastól Magyar asszonyok levelei II-ik kötetét is kiadja.

Ezenkívül 1000 frtot szavazott meg a Magyar Biographiák Társaságának megkezdésére, melyet a történelmi Társulattal kapcsolatban szándékozik kiadni. Ma már a fiatal nemzedék közt sok jelentékeny írói erő van, kik ha kellő tért találnak, tudnak és akarnak dolgozni. Az anyag szaporodása nem tart lépést a feldolgozással: s a közönség e mulasztásért az írókat s az írók a közönséget vádolják. A bizottság érezte, hogy valamit kell tennie. Egy korábbi pályázatának köszönhetjük Molnár Aladártól a közoktatás történetét s Marczali II. Józsefét. De a forma, mely legjobban képezi az írókat, s a közönség izlésének is legjobban megfelel a történelmi nevezetességű egyének életrajzáinak kidolgozása. Ha egyszer a főbb szereplő egyének jellemezve, s életrajzuk kidolgozva lesz: könnyű lesz egy jó magyar historiát írni. Akárhány nagy emberünk van, ki egyszerre lép ki a cselekvés színpadára, mint egy felfegyverezett Minerva: pedig korábbi élete s az ifjúkori behatások is nagy szerepet játsztak későbbi fejlődésében. Ha ezt is jól fogjuk ismerni, a történet sok rejtélye meg lesz oldva: azért hát szívesen üdvözljük a tervet s óhajtjuk annak létrejöttét.

Ez évben meg fog jelenni az Akadémia kiadásában *Szinnyei* Reperitoriumának II-ik köteté is — mely a hírlapok történelmi cikkeinek indexe lesz. A nagy szorgalommal és fáradsággal összegyűjtött munka eddig egészen elásott kincsek egész halmazát fogja napfényre hozni.

A II-ik osztály által kiadott Értekezések sorában megjelent »A magyar alkotmány felfüggesztése 1673-ban« *Károlyi Árpádtól*; továbbá »Az 1683-iki táborozás történetéhez, a kétszázados évfordulat alkalmából hg Eszterházy Pál nádor kiadatlan kézíratai s levelezései nyomán, írta *Thaly Kálmán*.« Mindkét értekezés az oct. 3-iki ülésben olvastatott fel.

ÉVI JELENTÉS A VATIKÁNI MAGYARORSZÁGI OKIRATTÁRRÓL.

A Vatikáni Magyarországi Okirattár ügyében az ajánlattevők 1882. június 4-én tartott értekezlete, *Ipolyi* Arnold beszterezebányai püspök úr ő excellentiájának elnöklete alatt, *Dankó* József, *Rómer* Flóris, *Tárkányi* Béla, *Knauz* Nándor és *Fraknoi* Vilmos kanonokokból álló bizottságot küldött ki az Okirattár előkészítésére, szerkesztésére, kiadására és a vállalat ügyeinek vezetésére. Együttal megállapította az értekezlet, hogy a munkálatok folyamáról és a vállalat állásáról szóló jelentés minden esztendőben közöltessék az ajánlattevőkkel.

Midőn a bizottság nagyméltóságu Elnökének fölhívására, első ízben van alkalmam ily jelentést bemutatni, mindenekelőtt örömmel emelem ki, hogy míg egyfelől a tényleg befolyó adományok a vállalat anyagi szükségleteit bőségesen fődözik: a pápa ő szentsége kegyelmes engedélye által megnyitott forrásokból már is oly mértékben meríthetett a bizottság, hogy a vállalathoz kapcsolt várazokásnak megfelelni képes leend.

Az alakuló értekezleten kimondatott, hogy az Okirattár két sorozatban fong napvilágot látni. Az egyik *okiratokat* és számadásokat; a másik *nuntiusi jelentéseket* van hivatva tartalmazni.

A bizottság az első sorozat számára mindenekelőtt lemásoltatta a vatikáni titkos levéltárban és a vatikáni könyvtárban *Gentilis* bíbornok (1307—11. évben) magyarországi legátus irományait, melyek hazánk történetének azon válságos átmeneti korszakára vetnek világot, mikor az Árpádház kihalta után a szent szék az Anjou-dynasztia trónrajutását és megszilárdulását vitte keresztül. A bizottság, hogy a palaeographiai képzettségű római levéltári tisztviselők által készült másolatok pontossága iránt teljesen meg legyen nyugtatva, Dr. *Fejérfataki* Lászlót, a M. N. Múzeum levéltárnokát küldötte Rómába, hogy ott a másolatokat az eredetiekkel összevesse és sajtó alá készítse. Ezen irományok egy kötetbe lesznek foglalva, melyből már 22 ív van kiszedve.

Gentilis követségével szoros összefüggésben állanak azon *pápai tizedek*, melyek a XIV. század elejétől kezdve a magyarországi egyházi javadalmakra ki voltak vetve, és a melyek behajtásáról a pápai tizedszedők pontos lajstromokat vezettek és küldöttek Avignonba. Ezen *tizedlajstromok*, melyek hazánk középkori egyházi és politikai *topographiája* szempontjából nagyfontosságúak, ekkorig kis részben és hibás másolatok után vannak közrebocsátva. A bizottság Magyarország középkori helytörténetének legalaposabb ismerőjét, *Pesty* Frigyes akadémiai tagot bízta meg a lemásolással. Ó 1882. november első napjaiban fogott ahoz. De bár a legnagyobb buzgósággal szentelte magát a fárasztó munkára, melynek nehézségeit a nedvesség által megrongált codex is növelte, mikor hivatalos teendői haza szólították, csak felerészben oldotta meg föl-

adatát. Így tehát a jelen év november elején másodizben kellett Rómába mennie, a honnan néhány nap előtt tért vissza. A tized-lajstromok a szükséges commentárokkal, és mindegyik egyházmegye XIV. századbeli térképével, az 1884-ik esztendő folytán fognak megjelenni.

A bizottság ezen első sorozat első kötetébe az Árpádház korából fönmaradt kiadatlan emlékeket szánta. Ezek között egyház- és műveltség-történeti szempontból a legjelentékenyebb IV. Béla király leánya a *boldog Margit* canonisatiójára vonatkozó jegyzőkönyv, melyet 1276-ban a Rómából Magyarországra küldött pápai biztosok, a kihallgatott tanúk vallomásaiból fölvettek. Ezen jegyzőkönyvet a mult század végén, Erdély nagynevű püspöke, gróf *Batthyányi* Ignác Rómában lemásoltatta. A 160 folio-lapra terjedő másolatot Lönhardt Ferencz erdélyi püspök úr ő excellentiája a bizottság rendelkezésére bocsátotta. De azt szükséges lett volna az eredetivel összevetni. Sajnos, a római levéltárakban az eredeti példány kinyomozására eszközölt kutatások ekkorig nem vezettek eredményre. Így tehát ezen kötet kiadását el kellett napolni.

A második sorozat első kötete, mely a mohácsi vést megelőző időkből (1524—6) fönmaradt *nuntiusi jelentéseket* tartalmazza, sajtó alá adatott, és abból ekkorig 42 ív van kiszedve. Három kötetre fognak terjedni az I. Ferdinánd és János király udvaránál működő pápai nuntiusok jelentései, melyek jó részben már le vannak másolva.

Egy külön kötetet fognak igénybevenni a *Martinuzzi* György meggyilkoltatása után a pápai biztosok által vezetett vizsgálat irományai és jegyzőkönyvei.

A bizottság tagjai körében fölmerült azon terv, hogy *Budavára visszafoglalásának* kétszázados emlékünnepe alkalmából, a *pápai nuntiusok* 1686-ik évi jelentéseit és a szent-széknek a magyarországi hadjáratra vonatkozó levelezéseit önálló kötetben bocsássák közre.

A nuntiusok olasz nyelven írt jelentéseinek lemásolása a vatikáni levéltár tisztviselőinek felügyelete alatt, általok kijelölt másolókkal eszközöltik. Az olasz szöveg sajtó alá készítését és a nyomdai correcturát, a bizottság fölszólítására, *Óvri* Lipót országos allevéltárnok, ki olasz oklevéltári kiadásokban jártassággal bir, vállalta el.

Mivel III. Pál pápa (1534—1549.) iratainak nagy része, a Farnese-levéltárral, Nápolyba került, és ott az állami levéltárban őriztetik, a bizottság szükségesnek látta, a vatikáni anyagkészlet kiegészítése végett, a Nápolyban őrzött nuntiusi levelezéseket lemásoltatni. Ezen munkálat végrehajtását szintén Óvári Lipótra bízta.

A bizottság köszönettel fogadta a világi szakférfiak illetén közreműködését. De egyúttal élénk sajnálatát fejezi ki a fölött, hogy ekkorig nem sikerült megnyernie egyházi szakférfiut, a ki hajlandó lenne erejét a Vatikáni Okirattárnak szentelni, és hosszabb időt az örök városban tölteni. A bizottság kezdettől fogva belátta, hogy csak is ilyen állandó munkatárs segítségével érheti el a kítüzött célját. És nem mond le azon

reményről, hogy a legközelebbi jövőben majd találkoznak egyházi szakférfiak, a kik ezen, az egyházi tudományosság ügyére fontos és az ő saját tudományos kiképzésökre kiszámíthatatlan előnyöket ígérő missió betöltésére vállalkozni fognak.

A bizottság kötelességének tartja, hogy azon kegyes támogatásról, melyben a vállalatot és munkatársait a Bibornok-Államtitkár ő Eminentijája minden alkalommal részesítette, úgy szintén a vatikáni könyvtár és levéltár tisztviselői előzékeny figyelméről hálásan emlékezzenek meg.

A bizottság nagymélt. elnöke 1882. tavaszán, a vatikáni levéltár akkori tudós aligazgatóját: *Balan Péter* pápai praelatust kérte föl a vállalat munkálatainak Rómában vezetésére, a másolók kiszemelésére és a másolatok collationálására. Balan monsignore a folyó év szeptember végén lemondott hivataláról, melyet utódja még nem foglalt el.

Mindazáltal időközben is a vatikáni levéltár két tisztviselője folytatja a lemásolt iratok collationálását.

A mint fentebb említettett, a bizottság két kötetet bocsátott sajtó alá, és reméli, hogy a jövő év tavaszán az ajánlattevőknek megküldheti.

A kiadás módjára nézve a bizottság azt határozta, hogy a bevezetések és czímlapok magyar és latin nyelven, a jegyzetek és rubrumok csak latin nyelven adassanak.

A kiadvány formatuma negyedré. A példány-szám 500.

A bizottság szükségesnek látta, hogy a munka kiállítása lehetőleg díszes legyen. A fővárosi nagy nyomdák közül a Franklin-Társulatét választotta, mely a díszes, izléses és gyors kiállítás iránt teljes biztosítékot nyújt. A példányok fele merített, fele velin papíron nyomatik. A nyomda ezen munka számára külön merített papirost gyártatott, melynek vízjegyei a magyar és a pápai czímert tüntetik föl.

Budapest, 1883. december 14.

FRANKÓI VILMOS.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

A »SZEPESE-MEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT« 1883 évi december hó 18-án Lőcsén, a városháza nagytermében tartotta meg alakuló közgyűlését. A dec. 19-én történt megyei tisztújítás miatt az előlegesen jelentkezett társulati tagok kis számban (21-en) jelentek meg a gyűlésen. Mint-hogy az alakuló közgyűlést megelőzőleg a jelentkezett tagok száma már meghaladta a 100-at, a közgyűlés elhatározta a megalakulást.

A közgyűlést Szőnyei Kálmán Lőcse sz. k. város polgármestere mint háziúr és az ideiglenes bizottság elnöke nyitotta meg, röviden méltatva Szepes-megye történelmi múltját, melynek Lőcse volt középpontja és a szép múltnak ma is megkövesedett emléke s mint ilyen hivatva van arra, hogy a történelmi múltnak felelevenítésénél az első lépést meg tegye.

A közgyűlés elnökévé Szőnyei Kálmán, jegyzőjévé Dr. Demkó Kálmán választottak meg.

A napirend előtt Sváby Frigyes indítványára, Dr. Demkó Kálmánnak, ki a Szepesmegyei történelmi társulat alapítását indítványozta és annak létesítését keresztül vitte, jegyzőkönyvi közönetet nyilvánított a közgyűlés. Az ideiglenes bizottság jelentése szerint az alakulás alkalmával volt a társulatnak alapító tagja: 4. rendes tagja: 95, pártoló tagja 5, összesen: 104. — Ezen szám a következő napon 3 alapító és 37 rendes taggal szaporodott, a tagok jelenlegi száma tehát: 144. — A közgyűlés elhatározta új tag-gyűjtő ívek kibocsátását és alapos a remény, hogy a társulat tagjainak száma csakkamar eléri a 200-at.

A megvitattott és megállapított alapszabályok megerősítés végett rövid idő alatt felterjesztetnek felsőbb helyre.

A társulat tisztviselőivé és választmányának tagjaivá megválasztattak: elnökké gróf Csáky Albin Szepes-megye főispánja, ki a választást azon biztató ígérettel fogadta el, hogy a társulat ügyeinek vezetésében tevékeny részt akar venni. Alelnökké választottak: Szőnyei Kálmán Lőcse város polgármestere és Vajdovszky János szepes-olaszii plébános, — titkárrá: Dr. Demkó Kálmán áll. főreáliskolai tanár, — pénztárnokká: Binder Samu takarékpénztári hivatalnok, — muzeum-órré: Szobisek József áll. felsőbb leányiskolai tanár. — Választmányi tagokká: Babura László plébános (Nagy-Szalók), Dr. Beerwaldszky János plébános (Odorin), Dianischka Andor ev. lelkesz (Lőcse), Gresch Ágost ügyvéd (Kézsmárk), Halász László főgymn. igazgató (Lőcse), Hradszky József plébános (Szepes-Várallja), Hradszky Antal ügyvéd (Szepes-Olaszi), Korponay Ágoston alispán (Lőcse), Lányi Mihály ügyvéd (Lőcse), Lip-tay Ferencz nagyprépost (Szepeshely), Mortenson Ede főgymn. tanár (Lőcse), Münnich Sándor tanító (Poprád), Pákh Károly főgymn. tanár (Igló), Still Pál prépost (Lőcse), Sváby Frigyes megyei levéltárnok (Lőcse), Weber Samu ev. lelkesz (Béla).

A társulat Lőcsén muzeumot, levél- és könyvtárt akar berendezni. Évenként a megyére vonatkozó történelmi, közművelődési, régiségtudományi és statisztikai dolgozatokat tartalmazó évkönyvet ad ki. A felolvasásokkal összekötött választmányi üléseket évnegyedenként Szepes-megye azon városaiban, melyekben legalább 20 tag van, felváltva tartja. A közgyűlés, rendszerint a nyári időszakban, Lőcsén tartatik. Más város meghívására a meghívó városban vagy a közgyűlés által előre megállapított más helyen is tartható.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT választmányának december 5-én Déván tartott ülése sok tekintetben érdekes és figyelemreméltó. Ez ülésen *gróf Kuun Géza* elnökölt, örömmel említvén fel szép megnyitó beszédében azt a jóindulatú támogatást és kitűnő figyelmet, melylyel társulatunk mindenütt, mint Hunyad-megye közgazgatási hatóságánál és a nagy közönségnél találkozik.

Ez ülésen több érdekes felolvasás is tartatott. Első volt ezek között *Torma Zsófi*dé, a társulat ezen fáradságtalan munkásáé, ki régé-

szeti kutatásának legújabb eredményeként 4 karczolatos leletet mutatott be az ülésen nagy számmal megjelent tagoknak. A leletek elseje egy mézshasáb, mind négy oldalán tisztán kivehető rovásokkal, melyek csodálatosan hasonlítanak Sayce oxfordi tanár és E. B. Taylor angol anthropolog véleménye szerint az ázsiai syllaboriumhoz, s így tökéletesen be lett igazolva felolvasónak a társulat szeptemberi ülésén kifejezett föltevése. — A német anthropologusok 1882. évi frankfurti congressusán kifejtett abbéli nézete pedig, hogy a mi thrák-dák őslakóink Ázsiából eredt árja népek lehettek: azt Hochstetter bécsi tanár s az anthropologiai muzeum igazgatójának a hallstadti telepre nézve legutóbb kifejezett véleménye támogatja, ki az eddigi véleményekkel ellentétesen erősen vitatja, hogy árja népektől származott Italiába a cultura és nem megfordítva, Közép-Európába pedig a Duna völgyén át hatolt be és terjedett tovább az őskori műveltség. Schliemann is nem rég megjelent művében Troja lakóit Thráziából eredetnek nyilvánítja. Sayce különösen a svavistika jelnek tulajdonít nagy fontosságot s a mint az ősembertan haladásáról kiadott szemle szerkesztője: Klein is hangsúlyozza: ez kijelöli az ázsiai írásmód Európába hatolásának irányát. Tavaly a magyar tört. társulat közlönyében is hangsúlyozva volt, hogy ha e karczolatok írási volta 5—6 vagy 10 év mulva bebizonyítható lesz: társulatunk neve fényessé válik a tudósvilág előtt. S ime ily rövid idő mulva előkelő szakférniak is odanyilatkoznak, hogy csakugyan voltak az ős Dáciának is írásjegyei.

Téglás Gábor főreáltanodai igazgató s társulatunk öre »*Praehistoricus adatok Déváról*« cím alatt nagy figyelemmel hallgatott értekezést olvasott fel, fejtegetvén s a dévai várhegy-déli oldalán talált edények és cserepek bemutatása által bizonyítván, hogy praehistoricus adatok tekintetében méltán sorozható Déva Tordos, Nándor-Válya és Algyógy mellé, melyek oly sok és nagybecsű leleteket szolgáltattak a tudománynak. A bemutatott edények között különös említést érdemel egy meglehetősen ép, primitiv módon égetett, nagy gonddal díszített, kávésbrikhez hasonló csésze, melyet a várhegyen levő kálvária mellett ő maga talált s tanítványai segítségével nagy vigyázattal ásott ki a szikla-törmelékek közül.

König Pál főreáltanodai tanár a »*Mithra-cultus próbáiról*« értekezett. Mithra-cultusról írt nagyobb tanulmányának egyik részlete ez, melyben rövidbe foglalva ezeket mondja: A Mithra-cultus Kr. e. 70-ben meghonosulván a római birodalomban, gyorsan terjedt s Traján legiói áthozták azt Erdélybe is. Hívei bérczeink között is több templomot építettek Mithrának — a legyőzhetetlen napnak. Ilyen a várhelyi (Sarmisegethsai) templom is, melynek még meglevő felíratos kövei és reliéfjei a mi társulatunk birtokában vannak. A cultus titkaiba való fölvétel sok nehézséggel járt. A beavatandóknak szellemi, erkölcsi és testi próbákat kellett kiállaniok, mielőtt az u. n. mystek közé bejuthattak. E próbák (összesen 80) a legválogatottabb kinzásokból állottak. Hideget, meleget, éhséget, szomjusá-

got, ostoroztatást, tüzet, vizet kellett kiállaniok azoknak, kik a szentélybe belépni kívántak. E próbák száma természete és sorrende felől Nazianzi Gergely, Nonnus, Illés, Nikétástól és Eudoxia Macrembolitissa eszászárnétól nyerünk bővebb adatokat. Felolvasó élénken megéljeneztetett.

A folyó ügyek közül említést érdemel, hogy a *társulat II. évkönyve* 1884 januárban fog megjelenni s hogy a muzeumi tárgyak számára készített alkalmas szekrények megérkezvén, a muzeum rendezése és a közönség előtti megnyitása immár rövid idő alatt eszközölhető lesz.

Sz—cs S.

IRODALMI ÉS VEGYES KÖZLÉSEK.

— »ADALÉK ANONYMUS FORRÁSAIHOZ« cím alatt a bajor akadémia bizottsága által kiadott *Forschungen* legújabb (XXIII. k. 3. f.) füzetében Rühl Ferencz tanulmány tárgyává tette azokat a forrásokat, melyekből Anonymus meríthetett s részben polemizál Marczalival, részben igazat ad neki. Azonban ő Endlicher Anonymus-át használta s úgy látszik, tudomással sem bír arról, hogy Mátyás Flórián is kiadta. Különböztetve tudományos apparatussal készült munka, melynek a forrás-criticusok hasznát vehetik. Végeredményben oda jut, hogy »a notarius, mint compiler, valamivel magasb helyet foglalt el, mint a milyet általában neki tulajdonítani szoktak (t. i. Németországon — hol elfogúltan itélik meg), anélkül mégis, hogy okunk volna őt másnak tartani, mint egy középkori tudosnak, kiknél Buckle kifejezése szerint az ostobaság a tudománynyal nő.«

— GELICH RICHARD derék művének »Magyarország Függetlenségi harcának 1848—1849-ben« immár 8-ik füzete is megjelent s ezzel az első kötet, mely 1848 novemberig terjed, be van fejezve. Gelich műve, mint tudva van, főként a hadi események fejlődésére fordít fő figyelmet s így akárhány szakvéleményt helyreigazít s a forradalom történetének éppen azt a részét festi, mely leginkább el volt hanyagolva, a mely pedig a nemzeti küzdelemnek legfényesebb lapját képezi.

— MAGYAR GLOSSARIUM ÜGYE. Az Erdélyi Muzeum-Egylet bölcsélet-, nyelv- és történettudományi szakosztályának múlt évi december 9-én tartott ülésében a magyar történelmi irodalmat közelről érdeklő ügy került szóba: *dr. Fındly* Henrik tett volt indítványt tervezet kíséretében a magyarországi közép- és újkori latinság szótárának előmunkálataira nézve. Elmondotta, hogy Magyarország volt a mivel Európában azon állam, a mely legtovább ragaszkodott a hivatalos latin nyelvhez — és még is ennek a latin nyelvnek, a mely a classicus latinságtól annyira különbözik, melynek szerkezete, de főként szókincse a különböző országok szerint különböző volt, ennek a közép- és újkori latinságnak (*media et infima latinitas*) mi nálunk szótára nincs, úgy hogy eddig külföldiekre vagyunk kénytelenek szorúlni, habár ránk nézve kielégítő szótárt ott sem találunk. Tudvalevő dolog, a külföldön meny-

nyit tettek ez irányban eddig is s méginkább most újabban, midőn pl. Du Cange először 1678-ban kiadott monumentalis nagy szótárát (Glossarium mediae et infimae latinitatis) átdolgozva s bővítve adják újra ki. — Valóban ideje volna nálunk is tenni már valamit ez irányban. Dr. Finály indítványa méltán kelt érdeklődést a magyar történetírók körében; de nem szabad szem elől téveszteni ama nehézségeket sem, a melylyel egy ilyen szótár szerkesztése s kiadása jár. Érezte azt az Erdélyi Múzeum-Egyesület illető szakosztálya is, midőn az eszmét pártolva, a kivitel módoszatai felett való végleges határozatot későbbre halasztotta.

— Az EGYETEMEN felállítandó seminariumok ügyében *Medveczky* e. tanár figyelemreméltó cikket írt, melynek a historiai seminariumokra vonatkozó részéhez a jövő füzetben hozzá fogunk szólani.

— A RÁKÓCZY-ASZTAL, melyet napjainkig kegyeletes erekleve gyanánt őriztek Bereg-megyében s melyet elszegényedett birtokosától nem rég váltott meg Bereg-megye néhány hű fia — most már a sárospataki collegium muzeumában őriztetik. Bay Ilona úrnő adományozott megvásárlására a főiskolának 120 frtot, hogy ezzel mintegy alapját kezdje meg egy Sárospatakon felállítandó *Rákóczi-múzeumnak*. Az asztal (mint a Sárospataki Lapok írják) sajátos alkotású, inkább fedeles nyoszolyához, mint asztalhoz hasonlít.

— »HAZÁNK, TÖRTÉNELMI KÖZLÖNY« cím alatt *Abafi* Lajos és *Szokolay* Viktor szerkesztésében új folyóirat indult meg, mely az újabb 1711 évvel kezdődő kor illusztrálását tette feladatává. E folyóirat valóban érzett szükségén segít. A Történelmi Társulat közlönye feladatánál fogva nem fektethet *kiváló* súlyt egyes korszak történetének tisztázására s az 1791 illetőleg a bécsi béke utáni időket állásánál fogva nem vonhatja be működési körébe. E korszak pedig eseményekben, adatokban igen gazdag. Az előttünk fekvő I. füzet gazdag tartalommal bír: *Pulszky*, *Márki Sándor*, *Jakab Elek*, *Gelich Rikárd*, *Rényi Rezső* közleményei váltják fel egymást benne. Évenként tíz füzetben jelenik meg: ára egy évre 6 frt. Előfizethetni Aigner-nél.

— CSAPLÁN BENEDEK tagtársunk nagybecsű munkájából »Révai Miklós élete és munkái« megjelent immár a II-ik kötet is, mely Révai életének legérdekesebb korszakát, küzdelmeit adja elő. Az adatok rendkívüli szorgalommal vannak összegyűjtve — gazdag tárháza az azon idők irodalom történetének.

— »KERESKEDELMI FÖLDRAJZ« cím alatt dr. *Toldy László* felsőbb ipariskolák számára tankönyvet adott ki, melynek I. kötete Ázsia, Afrika, Ausztrália és Amerika földrajzát foglalja magában, s melyet azért említünk meg, mert szerző mindenütt egy rövid pillantást vet az illető állam történetére is.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTAR.

— **MAGYARORSZÁG** Függetlenségi harcza 1848—49-ben. Írta *Gelich* Richard. I. kötet. Budapest, é. n. 8-adr. 486 és VII. l.

— **ERDÉLYI ORSZÁGGYÜLÉSI EMLÉKEK.** Történeti bevezetésekkel. A M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából szerkeszti *Szilágyi* Sándor rendes tag. Kilenczedik kötet 1629—1637. Budapest, 1883. 8-adr. 601 l. Ára 3 frt.

— **LEVELEK ÉS OKIRATOK** I. Rákóczy György keleti összekötetései történetéhez. A M. Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából szerkeszti *Szilágyi* Sándor rendes tag. Budapest, 1883. 8-adr. 834 l.

— **A MAGYAR ALKOTMÁNY** Felfüggesztése 1673-ban. Dr. *Károlyi* Árpád lev. tagtól. Budapest 1883. (A Történettudományi Értekezések XI. k. 3. száma.) 8-adr. 68 l. Ára 40 kr.

— **AZ 1683-IKI TÁBORZÁS** Történetéhez. A kétszázados évfordulat alkalmából hg Eszterházy Pál nádor kiadatlan kéziratai s levelezései nyomán írta *Thaly* Kálmán r. tag. (A történettudományi Értekezések XI. k. 4-ik száma.) 8-adr. 45 l. Ára 30 kr.

— **DIE POLITIK** der Republik Venedig, während des dreissigjährigen Krieges, von Hans von *Zwiedeneck-Südenhorst*. I. Band. Stuttgart, 1882. 8-adr. 332 l. Ára 3 frt.

— **GEORG RÁKÓCZY** I. im dreissigjährigen Kriege 1630—1640. Mit Urkunden aus schwedischen und ungarischen Archiven von Alexander *Szilágyi*. Deutsche Ausgabe. Budapest, 1882. 8-adr. XXVI és 145 ll.

— **LES DIPLOMATES DE LA REVOLUTION.** Hugo de Basville a Rome, Bernadotte a Vienne, par Frederic *Masson*. Paris, 1882. 8-adr. 295 l.

— **GESCHICHTE DER SEIDEN-CULTUR** in Süd-Ungarn. Nach glaubwürdigen Quellen geschildert von Felix *Millecker*. Werschetz, 1883. 12-dr. 43 l. Ára 30 kr.

— **GESCHICHTE DER BACSKA.** Von Friedrich *Steltzer*. Neusatz, 1883. 8-adr. 86 l.

— **EIN CHORHERRNBUCH.** Geschichte und Beschreibung der bestehenden und Anführung der aufgehobenen Chorherrnstifte: Augustiner und Praemontratsener in Oesterreich-Ungarn, Deutschland und der Schweiz von Sebastian *Brunner*. 1883. Würzburg, Wien, 12-r. 848 l. Ára 4 frt 80 kr.

— **DAS JAHR 1683** und der folgende grosse Türkenkrieg bis zum Frieden von Karlowitz 1699, von *Onno Klopp*. Graz, 1882. kis 4-edr. XIV és 380 l. Ára 6 frt.

— **HISTORISCHE SKIZZEN AUS OESTERREICH-UNGARN**, von G. *Wolf*. Wien, 1883. 8-adr. II és 299 l. Ára 3 frt 50 kr.

III. ENDRE FOGSÁGA 1292-BEN.

III. Endre fogságát, melyről hazai krónikáink mit sem tudnak, de magának a királynak, nejének Fennenának s anyjának Tomasinának az újabb korban közzé tett oklevelei érdekes adatokat tartottak fenn, történetíróink közül legelőször Pray György említi, az 1290-dik év eseményeit tárgyaló elbeszélésében.¹⁾ Praytól kezdve maig legtekintélyesebb történetíróink, Fessler, Szalay László, Horváth Mihály, s ezek nyomán Podhradczky, Ráth Károly, Botka Tivadar és mások, III. Endre fogságát 1290-re, még pedig a koronáztatása előtti időre, akkorra helyezik, midőn Endre a IV. László halálával megürült trón elfoglalására a drávántúli részekből Székes-Fehérvárra igyekezett²⁾. Egyedül Engel tér el e közönségesen elfogadott véleménytől, ki III. Endrének Németujvári Iván által történt elfogatását helyesen teszi 1292-re, akkorra midőn a király a Martel Károly párthívei által támasztott zavarok elfojtása végett hadseregével a drávántúli részekben időzött.¹⁾

Értekezésemben ki fogom fejteni, hogy a maig történelmi valóságul hirdetett téves vélemény ellenében Engelnek van igaza, a mennyiben III. Endre fogsága nem koronáztatása előtt, hanem azután több mint két esztendő múlva az 1292-dik év második

¹⁾ Pray, *Historia regum Hung. Budae. 1801. I. köt. 308. l.* — Pray régibb munkájában, valamint Katona *Historia Criticájában* e fogságot egy szóval sem említi.

²⁾ Fessler, *Gesch. der Ungern. II. 697. l.* — Szalay, *Magyarorsz. tört. II. 111. l.* — Horváth Mihály, *M. O. tört. II. 116. l.* — Podhradczky, a *Chronicon Budense*-hez írt jegyzetében 215. l. — Ráth Károly, *A magyar királyok hadjáratai. 2. kiad. 30. l.* — Botka Tivadar, *Trencsini Csák Máté és kortársai. 17. l.*

³⁾ Engel, *Gesch. des ungr. Reichs. I. köt. 450. l.*

felében történt; kimutatom egyszersmind azt is, mi indította Németujvári Ivánt, III. Endrének trónralépte előtt s azután is esztendőnél tovább kedvelt hívét s tárnokmesterét, hogy királya ellen föllázadjon s letartóztatására merjen vetemedni.

IV. László király életét, ki az ellene fegyverre kelt oligarchák ellen hónapokon át az alföldön táborozott, hazai krónikáink szerint 1290. július 10-én éjjel a körösszegi táborban oltotta ki a gyilkosok töre¹⁾. S az ifjú király halála után tizennyolczad napra, július 28-dikán, az Árpádház egyetlen élő férfi ivadéka, III. Endre, Székesfehérvártt Lodomér esztergomi érsek által ünnepélyesen meg volt koronázva.²⁾ Krónikáink e följegyzésének hitelességét kétségtelenné teszi III. Endrének 1290-ben július 29-én András, Polyán fia, a Berzeviczyek őse részére kiállított két rendbeli kiváltságlevelé.³⁾

Ha tekintetbe vesszük, hogy a Biharban Körösszegen meg-

1) *Feria secunda proxima ante festum Sanctae Margaretae Virginis et Martyris prope castrum Kereszeg. Marci Chronicon CIV. l., Chron. Budense 210. l. Thuróczy, Chron. Schwandtnernél Script. rerum Hung. I. 152. l.* — IV. László halálát, melyet krónikáink szerint a kún Árbocz, Törtöl és Kemencz hajtottak végre, egyenesen a hatalmas hűtlen főuraknak tulajdonítja a Semjén nemzetségbeli Mihály, Öböl fia, a Kállayak őse, azon tiltakozásában, melyet Tamás fia Jakab mester ellen, kit Kopasznak is hívnak, az esztergomi káptalan előtt 1292. július 20-án tett. Elmondja ebben, hogy őt és fiait hatalmas ellenségei egykor jószáguktól erőszakosan megfosztották, fiait részint Lengyelországba, részint Rutheniába kergették, őt magát legkisebb fiával Micskkel Esztergomba szalasztották, azért mert ő és nagyobb fiai néhai László királyhoz híven ragaszkodtak, ki akkor is ezen hatalmasokat üldözte, midőn hűtlenei megölték (*cum a suis infidelibus est interfectus*). *Fejér VI. I. 119. és VII. II. 170. l.* Hasonl. ugyanannak ugyanaz nap az Aba nemzetségbeli Omodé nádor ellen tett tiltakozását, melyben ugyanezen szavak olvashatók. *Hazai Okmánytár. VII. 225. l.*

2) *Marci Chron.* s többi krónikáink *e. h.*

3) Az egyikben átírja és megerősíti IV. Lászlónak a Lomnicz folyó melletti királyi erdőről év nélkül kelt adománylevelét, *Fejér VI. I. 45. l.*, a másikban ugyanannak a Szepes-vármegyei Landok, Rókusz és Nehre helységekről ugyancsak év nélkül kelt adományát. *Hazai Okmt. I. 354. l.* és *Wenzel, Árpádkori Uj Okmt. X. 2. l.*

gyilkolt IV. László halálának híre III. Endréhez, ki ekkor hitelt érdemlő egykoru osztrák krónikák szerint Bécsben tartózkodott, csak napok mulva érkezhett, hogy ismét napoknak kellett eltelni, míg Endre a koronázás helyén Székes-Fejérvártt megjelenhetett, az ő ily körülmények közt föltűnő gyorsan végrehajtott megkoronáztatását csak úgy tarthatjuk lehetségesnek, ha fölteszszük, hogy az ország hatalmas oligarchái, kik IV. Lászlót megbuktatták, trónra lépése elé akadályt vetni nem szándékoztak, sőt kezet fogva a magyar főpapsággal, mely a törvényes trónörökös ügyéhez híven ragaszkodott, a megürült trón betöltését lehetőleg sietteték.

Bizonyos ugyan magának III. Endrének 1293. januarius 10-én kelt leveléből, hogy koronáztatása előtt akadtak ellenzői, kik Sz.-István koronáját előle elrejtteni s így trónra lépését akadályozni előbb alattomosan később nyíltan is törekedtek: de mint a király mondja, Tivadar székesfehérvári prépost és alcancellarius, a legnagyobb hűséggel és buzgósággal, szép módjával és óvatosan, s a hol kellett hatalmasan és erővel is működve kivitte, hogy a szent korona a kellő időben rendelkezésére állott.¹⁾ Ezen oklevélben azonban szó sincs fegyveres ellenállásról, s egykorú hiteles emlékekben legkisebb nyomát sem lehet annak találni, hogy valamely hatalmas főúr III. Endre trónra léptét fegyverrel szándékozott volna akadályozni, s még kevésbé annak, hogy Németujvári Iván éppen a koronázás előtti napokban ejtette volna fogságba a Székes-Fehérvár felé útban lévő trónjelöltet. Sőt az ellenkezőt, hogy t. i. a IV. László ellen fölkelt oligarchák, s ezek közt a Németujváriak, buzgólkodtak leginkább III. Endre trónra emelése mellett, oklevelekkel bizonyíthatjuk.

A IV. László ellen fegyverre kelt oligarchák közt legtekintélyesebbek voltak, a felföldön Omodé az Aba nemzetségből, túl a Tiszán Tamás fiai a Borsa nemzetségből, Loránt erdélyi vajda, s testvérei István és Jakab mester, ki Kopasz név alatt is szerepel, túl a Dunán a Németujváriak s vérrokonaik, a Héderváriak.

Hogy Omodé III. Endre trónra léptekor annak legbuzgóbb hivei közé tartozott. igazolja maga III. Endre 1290-ben

¹⁾ *Fejér VI. I. 236. l.*

uralkodása első évében, nap nélkül kelt levelében, melyelyt Omodét minden IV. László korában szerzett jószágában, nevezetesen az egész Ung-vármegye örökös birtokában megerősíti, illetőleg e vármegyére neki új adományt ad. Fölsorolván a király ez oklevélben Omodé nádornak IV. László korában az Ottokár cseh király elleni háborúban, a kúnok és tatárok elleni harcokban szerzett érdemeit, magasztaló szavakkal emeli ki, hogy midőn ő unokaöccse László halála után születése jogánál és rendjénél fogva trónra lépett, Omodé nádor egész nemzetségével együtt oly hívén ragaszkodott hozzá, hogy minden ősi és szerzett jószágát erősségeit és várait, rendelkezésére följánlotta, s hűségével kivitte, hogy uralkodásának mindjárt legelején (*intra ipsa novitatis inicia*) sok oly vár került könnyedén birtokába, melyet csak igen nagy fáradsággal lehetett volna elfoglalni.¹⁾

A Tamásfi testvérek közül Lorántot III. Endrének 1290. július 29-én, tehát a koronáztatást követő napon, kelt két levelében, valamint az 1291-ben kelt oklevelekben is, az ország zászlós urai közt mint erdélyi vajdát találjuk, és így kételkednünk sem lehet, hogy rokonaival együtt az új király hívei közé sorakozott.

A Németujvári testvérek, néhai Henrik bán fiai, Miklós, Henrik és Iván, kik IV. Lászlónak uralkodása végső éveiben halálos ellenségei voltak, ennek bukása után nagyon is érdeklődésben állónak tartották, hogy az új királyhoz III. Endréhez csatlakozzanak: mert csak ennek segélyével lehetett arra kilátásuk, hogy Vas és Sopron-megyei váraikat, melyeket 36 helységgel együtt tőlök Albert osztrák herceg az 1289-dik év őszén elfoglalt, visszaszerezzhessék. A Németujváriak különben is régibb időtől fogva bizodalmas viszonyban voltak III. Endrével, ki 1278-ban, IV. László öccsének Endre tótországi hercegnek elhalálozása után, mint a király legközelebbi rokona, ősi szokás szerint az egész Tótországot (Tót-, Horvát-, Dalmátországot), habár rövid ideig is birta és kormányozta, s ezen tartományok hercegi czimét később

¹⁾ Kivonatban adja *Fejér VI. I. 75. l.*, egészen közli *Wenzel, Árpád-kori Új Okmánytár. XII. 196. l.* — Omodé még IV. László korában nem viselte a nádori méltóságot, és így azt csak III. Endrétől nyerhette, ki alatt, valamint IV. László korában is, többször találunk egyszerre két nádort, egyiket a Dunán túl, másikat a Dunán innen.

külföldön tartózkodva is viselte. 1287-ben Németujvári Iván akkori nádor és soproni főispán fia Gergely Endre tótországi herceg udvarában étékfogó-mesteri hivatalt viselt¹⁾. Fennent, a Lengyelországból kitűzött s 1287-ben elhalt Zenomisl cujaviai herceg leányát, ki bujdosó atyjával együtt menekült hazánkba, az egykoru Horneck Ottokár verses krónikája szerint éppen Németujvári Iván adta nőül Endre herceghez. S midőn IV. László halála után Endre a trón elfoglalására hazánkba jött, Kemény mester baranyai főispán, néhai Lőrincz nádor fia, a Németujváriakkal egy törzsből származott Hédervári család tagja volt az, ki őt az ország határán, a hódolatra másoknak is példát adva, legelsőb nagy tisztességgel fogadta, saját házánál fényesen vendégelte, s koronáztatásáig oldala mellett maradva rangjához illelőleg költekezett.²⁾

A hatalmas család támogatását III. Endre nem is hagyta jutalmazatlanul. A három Németujvári testvért, kik közzül 1290. jul. 29-én Henrik egész Tótország bánja, János vagy Iván pedig főlovászmester volt, csakhamar az ország legfőbb méltóságaira emelte. 1291. febr. 22-én a nádorságot Máté, Csák Máté nagybátyja, helyett Miklós, a tárnokmesteri hivatalt Domokos helyett Iván viseli, míg a harmadik testvér Henrik a tótországi bánóságban megmaradt. E hivatalokban találjuk a Németujváriakat 1291. octóber 9-dikén is³⁾, s csak ezután váltotta fel Miklóst a

¹⁾ Nos Gregorius, Magister Dapiferorum Domini Ducis tocius Sclauonie. 1287. jun. 1-én kelt levelében, melyben testvérét Miklóst bánnak czímezi. *Fejér V. III. 387. l.*

²⁾ Ezen s egyéb érdemeiért adományozza neki III. Endre Bécs alatt 1291. aug. 9-én kelt levelével ipának, a fiuörökös nélkül elhalt Balog Miklósnak, Sár-Somlyó nevű várát Harsány hegyével és falujával, 1291. oct. 4-én pedig ugyanannak valamennyi örökös és szerzett birtokát. *Fejér VI. I. 135. és 138. l.*

³⁾ III. Endrének 1291. febr. 22., martius 12., julius 10. és october 9-én kelt levelei. *Fejérmél VI. I. 89., 116., 128. és 150. l.* — Tévedésben van *Botka Tivadar*, midőn abból indulva ki, hogy Németujvári Iván III. Endrét koronáztatása előtt fogta el, azt állítja, hogy »az ármányos fogságból való szabadulás ára nem volt kevesebb, mint az ország legfőbb három hivatalát a három testvérnek oda dojni.« *Trencsini Csák Máté és kortársai. 18. l.*

nádorságban Mihály és Ivánt a tárnokmesteri hivatalban Domokos, az egykori tárnokmester.¹⁾

A fentebiekből bizonyos, hogy a Németújváriak, kik Omodé nádorral együtt 1291. nyarán az Albert osztrák herceg elleni háborúban a király táborában harcoltak, s kik közül Iván tárnokmestert és Miklós nádort III. Endre 1291-ben az osztrák háború után kelt levelében is mint kedvelt hiveit említi²⁾, csak az osztrák hadjárat, illetőleg 1291. október 9-dike után pártoltak el a királytól s vesztették el addig viselt méltóságukat.

A IV. László korában féktelen garázdálkodáshoz szokott Németújvári Ivánt, a középkori rabló főurak e példányképét, mi birhatta arra, hogy az osztrák hadjárat után néhány hónap mulva III. Endrétől elpártoljon s a trónkövetelő Martell Károly ügyéhez szegődve királyát elérülje, nem nehéz kitalálni.

Az Albert osztrák herceggel hat hétig folytatott, s Bécs ostromával, külvárosai fölégetésével végződött diadalmas hadjáratot a Haimburgban 1291. augusztus 28-dikán kötött békeszerződés fejezte be. Ennek első pontja pedig azt tartja, hogy Albert osztrák herceg vissza fogja adni a királyt és országot egyenesen illető királyi várakat, t. i. Pozsony várát a várossal és tartozandóságaiival, Nagy-Szombat városát tartozandóságaiival; továbbá a Sopron vármegyéhez tartozó Kabold várát és a Vas vármegyei Ujvárt, melyet Güssingnek hívnak, egyenesen a király kezébe szolgáltatja át; a többi várak pedig, melyeket a herceg hatalmában tart, akár nemesek, akár bármily állású emberek birtokai, hogy a

¹⁾ III. Endrének 1291-ben, uralkodása 2-dik évében, nap nélkül kelt levelében a Szentemágócs nemzetségbeli Mihály van mint nádor említve. *Hazai Okmánytár VI. 754. l.* és *Knauz, Monumenta eccl. Strigoniensis. II. 307. l.*, egy másik hasonló keltű levelében pedig Domokos tárnokmester fordul elő. *Wenzelnél Árpádkori Uj Okmánytár V. 30. l.* — Hogy e két oklevélnek 1291. oct. 9. után kellett kelni, kétségtelen.

²⁾ III. Endrének az osztrák hadjáratban Rorau vár megvívásánál vitézkedett Óvári Bicsó mester részére 1291-ben, uralkodása második évében, nap nélkül kelt levelében olvashatjuk: prout ex veridica relatione *Johannis Magistri Tauarnicorum nostrorum Comititis Suproniensis, et Nicolai Palatini Comititis Symigiensis, dilectorum et fidelium nostrorum . . . constituit manifeste. Wenzel, Árpádkori Uj Okmt. XII. 501. l.*

viszály csirája kiirtassék, földig rombolandók¹⁾. E pont az, mely az önző Németujváriak érdekével halálosan ellenkezett; e szerződés értelmében ugyanis nekik nemcsak ősi fészkekről Németujvárról kellett volna lemondani, hanem többi Vas és Sopron vármegyei váraik is, mint Kőszeg, Rohoncz, Borostyánkő stb. leromboltatandók lévén, nem szolgálhattak volna többé megszokott hatalmaskodásaikban biztos támaszpontokul. Ily lemondásra, ily sérelem elszivelésére olyan gondolkozású és jellemű emberek mint a Németujváriak nem lehettek hajlandók.

A viszonyok már ekkor különben is kedvezőknek mutatkoztak arra, hogy az érdekeikben megsértett Németujváriak a király elleni párttítést a siker reményével megkísérthessék.

IV. László halála után testvére Mária, II. Károly nápolyi s sicíliai király neje, a megürült magyar trónt örökség jogán rá szállottnak hirdette, s azt III. Endre ellenében fia Martell Károly számára törekedett megszerezni. E törekvése támogatásra talált a szent-széknél, mely azzal a követeléssel lépett föl, hogy Szt. István koronája fölött a rendelkezés joga egyedül a szent-széket illeti, s Mária királyné és fia igényét a magyar trón iránt a magyar főpapsághoz intézett rendeletei és hazánkba küldött legatusa által igyekezett érvényre emelni. Ezen hatalmas pártfogásba bizva a szent-szék hűbérese II. Károly nápolyi király már 1291. apr. 21-dikén Vicenzából nyílt levelet intézett Magyarország rendeihez, melyben előre bocsátván, hogy Magyarországot, melynek öröksége László király halálával testvére Máriára, az ő nejeére s utódaira szállott, Velenczei Endre (quidam de Venetys Andreatus nomine) gazúl elfoglalta s magát megkoronáztatván

¹⁾ *Fejér VI. I. 181. l.* — A güssingi hegyet II. Gycics király adományozta a beköltözött Volfer lovagnak, a Németujváriak ősenek, ki e hegyen favárat épített; e várat később III. Béla Volfer fiától becsérelte, IV. Béla pedig mint királyi végvárat újra építtette, s ekkor az Vjvár (Novum Castrum) illetőleg Német-Ujvár nevet kapott. Jog szerint tehát e vár a királyi várak közé tartozott; de hogy a IV. Béla halála után beállt zavaros időkben azt tetteleg a Németujváriak tartották hatalmukban, kétségtelen. Lásd bővebben *Botka, Trencsüni Csák Máté és kortársai. 7—9. l.* S könnyen elgondolhatjuk, hogy oly erőszakos oligarchák mint a Németujváriak az egyszer bármi czímen kezökre kerített bitorolt jószágoktól nem akartak megválui.

bitorolva birja, fölszólítja az ország összes lakosait, hogy Endrének, kinek az országhoz semmi joga sincs, mondjanak ellent, s hódoljanak meg neje s az ő uralmának, melyet, ha a bitorló el nem hagyja Magyarországot, fegyveres erővel is ki fog vívni. ¹⁾

A nápolyi udvar és a szent-szék összevágó működésének némi sikere legelsőben a tengermelléken s a Drávántúli részekben mutatkozott, hol a báni hivatal Németujvári Henrik kezében volt. Frangepán Duim vegliai gróf s Babonics Radiszló, mint II. Károly és neje magyarországi hívei, már 1291. június 6-dikán megérkeztek a manfredoniai kikötőbe, hogy a nápolyi udvarral személyesen értekezzenek ²⁾. Néhány hónap múlva pedig, 1291. sept. 21-dikén, II. Károly és neje Mária, ki magát Magyarország királynéjának czímezte, Párisban kelt levelökben fölhatalmazást adtak három megbizottjuknak, hogy nevökben magyarországi hiveiktől a hódolati esküt vegyék be s az ország kormányát mindaddig vezessék, mig tőlök vagy fioktól Martell Károlytól más rendelkezést nem kapnak. ³⁾

Hogy a rendszeresen üzött igatás nem maradt sikeretlen, s a trónkövetelő pártja a tengermelléken, hol e párt élén a hatalmas brebiri grófok, Pál tengermelléki bán s testvérei György és Mladin állottak, fegyverrel is föl mert lépni, kitetszik III. Endrének 1293. július 11-én uralkodása harmadik évében kelt leveléből, melylyel Radiszló bánnak István fiának adományozza a Zágráb várához tartozott Szelin helységet. Elmondja e levélben a király, hogy midőn kedvelt hívét Ugrin mestert (a Csák nemzetség tagját) édes anyja elébe a tengerpartra küldötte, s azt némely hűtlenek foglyúl ejtették, Radiszló bán az ő parancsára a hűtlenekkel megütközött, azokat egy rokona és öt szolgálja halálával s többek megsebesültével legyőzte, Ugrint kiszabadította, s azután édes anyját Morosini Thomasinát, kinek fogadására ő akkor, országa fontos ügyei által gátoltatva, személyesen nem mehetett, a hűtlenek minden nyilvános cselvetései ellenére fegyveres erővel illő tisztességgel Magyarországra bekísérte⁴⁾.

¹⁾ Wenzel, *Diplomatikai emlékek az Anjou-korból*. I. 76. l.

²⁾ U. ott I. 77. l.

³⁾ U. ott I. köt. 78. l.

⁴⁾ *Hazai Olmánýtár VII.* 230. l. — Hogy az itt említett esemé-

A dolgok ily állásában a Németujvári testvérek, midőn 1291. őszén a haimburgi béke rájuk nézve sérelmes pontja miatt a királylyal szakítottak, pillanatig sem haboztak összeköttetésbe lépni a trónkövetelő Anjou-családdal, melynek pártja már ekkor a tengeremelléken életjelt adott magáról. S az V. István és IV. László korában pártütéseiről oly hirhedtté vált Iván, ki urának elárulásából magának lelkiismereti kérdést nem szokott csinálni, csakhamar úgy tűnik föl, mint a nápolyi udvar legkegyelmebb híve s az Anjou-pártnak hazánkban legtekintélyesebb vezére. II. Károly és neje Mária Aix-ben a Provence-ban 1292. január 5-dikén együtt állítják ki részére a fölhatalmazást, hogy Magyarország bitorlóját III. Endrét és híveit személyökben és vagyonukban megtámadhassa s ellenök a háborút büntetlenül folytathassa¹⁾. A trónkövetelő Martell Károly, kire anyja Mária 1292. január 6-dikán ugyancsak Aix-ben kelt levelével ruházta át a magyar koronához tartott jogát, Nápolyban, 1292. apr. 12-én, Iván mesternek, Henrik bán fiának, magyarországi hívének kérelmére, azon hű szolgálatokért, melyeket néhai László királynak s neki magyarországi ügyeiben eddig tett s ezután is tehet, megerősíti anyjának Máriának adományát, melylyel Vas- és Sopronvármegyét, mint örökös hűbért Ivánnak és fiának Gergelynek adta, azt a föltételt kapcsolva ez adományhoz, hogy azokban a vármegyékben rajta és utódain kívül más urat ne ismerjenek el, s azokat mint hűbéreket a Franciaországban uralkodó szokás szerint birják²⁾. Kilencz nap múlva ezen adománylevél kelte után, április 21-én, Martell Károly, mint Magyarország királya, csaknem azon szavakkal, mint atyja és anyja az év elején tették, felhatalmazást ad Ivánnak és szolgálatában álló embereinek, hogy a

nyek 1291-ben ősszel történtek, biztosan következtethetjük a trau tanácsnak 1291. sept. 18-dikán kelt végzéséből, melylyel intézkedéseket tesz a király anyjának, ki Zárán át Magyarországra szándékozik, illő tisztességgel leendő fogadása és ellátása iránt. *Fejér VI. I. 185. l.*

¹⁾ *Wenzel, Dipl. Emlékek. I. 81. l.*

²⁾ *Ugyanő u. o. I. 87. l.* — Érdekes, hogy ez oklevelet Martell Károly Nápolyban magyarországi pecsétjével állította ki. — Ezen oklevélben, mely a nápolyi regestákból van közé téve, Iván fiának neve bizonyosan csak tévedésből van *Georgiusnak* adva *Gregorius* helyett.

Magyarországot bitorló III. Endre ellen háborút folytathassanak¹⁾).

Midőn Martell Károly Nápolyban e két levelét kiállítottta, már akkor, 1292. április havában, III. Endre a királyi hadakkal a föllázadt Németujvári testvérek ellen a Dráván túl táborozott, hogy az Anjou-ház ott szervezkedett pártjának erejét megtörje.

A király ezen táborozásáról csak néhány oklevélben találunk emlékezetet, melyek a hónapokon át tartott hadjárat egyes eseményeire adatokat nem szolgáltatnak ugyan, de arra nézve, hogy a hadjárat mikor kezdődött s meddig tartott, biztosan tájékoztatnak bennünket.

1292. martius 28-dikán még Budán kel III. Endre levele, melylyel a Szűz Mária szigetebeli (Margit-szigeti) apáczákat a Baranya vármegyei Vaiszló helység birtokában megerősíti.²⁾ De már április 12-dikén a király országa távol részeiben járt, illetőleg a hűtlen Németujváriak ellen táborozott. Bizonyos ez a budai káptalannak ezen nap kelt leveléből, melyben az esztergomi káptalan részére a birtokában lévő ebedi kaszálóra és halastóra vonatkozó négy rendbeli kiváltságlevelet hitelesen átírja. Ezen okleveleket, mint az átirat mondja, az esztergomi káptalan a király ítélete értelmében, az esztergomi kereszturak ellenében, kik a káptalan ezen birtoka ellen pert indítottak, husvét után egy héttel (április 13-án) tartozott felmutatni: « *de mivel a király úr most országa távol részeiben van, s a káptalan az utak veszedelmes volta és a békétlen idő gonoszsága miatt fél az eredetieket a királyhoz küldeni s netalán veszedelemnek tenni ki,* » azért azok hiteles átiratát kérelmezte és eszközölte.³⁾

Ezen adatból bizonyos, hogy a király hadjáratának már április elején meg kellett iñdulni; a királyi sereg leszállására s így a hadjárat bevégződésére pedig hasonlóan hiteles egykorú adatot szolgáltat Pál alországbirónak az ebedi birtok fölött folyt perben

¹⁾ Wenzel, *Dipl. emlékek az Anjou-korból*. I. 89. l.

²⁾ Fejér VI. I. 200. l. és Wenzel, *Árpádkori Új Okmánytár*. X. 77. l.

³⁾ Eodem domino Rege nunc regni sui existente in partibus longinquis, formident casus et eventus fortuitos propter viarum discrimina et malician temporis impacati . . . *Knuuz, Monumenta eccl. Strigoniensis*. II. 321. l.

1292. július 21-én kelt s az esztergomi káptalan részére kedvezőleg döntő ítéletlevele. El van ebben mondva, hogy az esztergomi káptalan husvét után egy héttel (aprilis 13-án) tartozott volna leveleit a király előtt eredetiben fölmutatni, de mivel a király akkor távol, t. i. országa alsó részeiben volt, a felek az utak veszélyes s a háborus idő gonosz voltát tekintetbe véve, a per tárgyalását közmegegyezéssel pünkösdtől után egy hétre (június 1-re) halasztották. Ekkor a káptalan bemutatta ugyan a király előtt leveleit, de csak hiteles átiratban, ezzel pedig az ellenfél nem elégedett meg, hanem az eredetiek fölmutatását követelte. A király azért ezen ügyet *serege legközelebb mult leszállásának tizenötöd napjára* (ad quindenam residencie sui exercitus proxime preteriti) halasztotta, azt is hozzá téve, hogy ha ő akkor a drávántúli részekben találna lenni, a káptalan az eredeti kiváltságleveleket Pál alországbíró előtt tartozzék fölmutatni. Elérkezvén tehát, — mond az ítélet, — a hadsereg leszállásának tizenötöd napja, t. i. keresztelő sz. János napjának huszonkettedik napja (július 15-dike), az esztergomi káptalan az ebedi birtokára vonatkozó négy kiváltságlevelet eredetiben fölmutatta; melyek erejénél fogva az alországbíró a vele együtt széket ülő nemesekkel a peres birtokot az esztergomi káptalannak ítélte.¹⁾

Az oklevél idézett szavaiból tudjuk meg, hogy a király Dráván túl táborozott seregének leszállása július 1. napjára volt az országban kihirdetve, és így magának a Németujváriak ellen intézett hadjáratnak ezen határidő előtt legalább is egy pár héttel, tehát 1292. június közepe táján már be kellett fejezve lenni. Csakugyan III. Endre 1292. június 22-én kelt levelében, melylyel a Guthkeled nemzetségbeli Lothárd bánnak és fiának adományozza az aranyosi (aranyos-medgyesi) szamosi vámot, a Henrik bán hűtlen fiai elleni hadjáratról már mint multról emlékezik.²⁾

Hogy e hadjáratban, mely a fentebbiek szerint két hónapnál tovább tartott, várak vívásai, helységek földulásai, s véres összeütközések adták elő magokat, kitetszik III. Endrének 1292. november 26-án kelt leveléből, melylyel Ogyoz comesnek, Buzád

¹⁾ Knauz, *Monum. eccl. Strigoniensis II.* 329. l.

²⁾ Demum in exercitu nostro contra filios Henrici habito, qui se a nostra retraxerant Maicstate Wenzel, *Arpádkori Uj Okmányok.* I. 67. l.

fiának, a Verőcze vármegyében fekvő Lucsina és Vrihócz királynői falvakat adományozza.¹⁾ A hadjárat egyes eseményeinek színhelyére s az azokban részt vett főbb szereplőkre nézve sem ezen sem más eddig ismert oklevelekben nem találunk ugyan adatokat, de éppen ezen oklevélből, valamint a király anyjának Thomasinának 1295-ben kelt adományleveléből, annyit biztosan megállapíthatunk, hogy ezen hadjáratnak a Németujvári Ivánnal kötött békeszerződés vetett véget, s hogy a királyt azután a hitszegő Iván az egység ellenére esellel kerítette hatalmába s vetette fogságba.²⁾

A hadjárat befejezte után mikor tájban történhetett a király elfogatása, melyet a mölki évkönyvek egykorú folytatója helyesen jegyzett 1292-re³⁾, megkísértem oklevelek keltéből meghatározni.

Láttuk fentebb a budai káptalan és Pál alországbiró leveleiből, hogy III. Endre 1292. apr. 12-én már távol hadjáraton volt, s még július 21-dikén is a drávántuli részekben tartózkodott. Hogy ezen idő közben, május 29-dikén, Zágrábban időzött, bizonyos e napon itt kelt leveléből, melylyel a zágrábi piacz vámját a hűtlen püspök János üldözése ellenére is hozzá hiven ragaszkodó zágrábi káptalannak adományozta.⁴⁾ Hogy a király még július

1) Cum nos exercitum contra filios Henrici Bani mouissemus, idem Comes Ogyoz sue fidelitatis experientiam manifesta, dampna non modica in amissione castris sui et destructione possessionum suarum, que ad valorem mille marcarum ascendebant, est peressus, et multi de suis seruiantibus per eosdem filios Henrici Bani fuissent vulnerati. *Wenzel, Árpádk. Uj Okmt. XII. 525. l.*

2) Cum Magister Johannes filius Henrici Bani rupto pacis federe inter nos et ipsum ordinato, nostre Excellencie personam ausu temerario impediisset, mond III. Endre említett levelében. *e. h. 526. l.* — Cum Johannes filius Henrici Bani prae cogitacionis desideria in secreto sui cordis concepta foras in opus perducere non formidans, sed atrocitate orrendi criminis tam se quam suos posteros maculando, in quibus parissceleris exempla metauntur, ipsum Regem Andream, dominum suum naturalem, captata opportunitate temporis, fidem seu fidelitatem uiolando pollicitam captiuasset, mond Thomasina anyakirályné 1295-ben kelt adománylevelében. *Wenzelnél e. h. X. 185. l.*

3) 1292. Rex Ungarorum a Comite Ywano dolose capitur. *Annales Mellicenses, Pertzel Monumenta rerum Germ. Scriptores. IX. 510. l.*

4) Zagrabiae IV. Kal. Junij A. 1292. kelettel kivonatosan közli

13-dikán is Zágrábban tartózkodott, biztosan következtethetjük a magyar- és tótországi templariusok mesterének Vilmosnak ezen napon Zágrábban kelt leveléből, melylyel a rend Gragina nevű birtokát egy Péter nevű németnek zálogba veti; minthogy, midőn a királyt Zágrábra kísérte, annak oldala mellett a rend érdekében oly sokat költött, hogy mikorra Zágrábra ért, már akkor teljesen pénz nélkül maradt.¹⁾ Még augusztus 4-én is Iváncziban Zágráb vármegyében kél III. Endrének Sopron városához intézett levele, melyben megköszöni a városnak, hogy bíróját s egy polgárát látogatására oly távol részekbe küldötte, s megnyugtatta a soproniakat, hogy Iván soproni és vasi főispánt nem tette kapitányukká, sőt királyi hitére igéri, hogy a várost a régi királyok idejében élvezett szabadalmaiban meg fogja tartani.²⁾

Ez a nap (1292. aug. 4.) az, melyen innen november

Kerchelich, Historia ecclesiae Zagrabiensis. 95. l. és utána Fejér VI. l. 196. l.

¹⁾ Cum nos dominum illustrissimum Andream Dei gracia Regem Hungarie pro diuersis et varijs negocijs Domorum nostrarum in Hungaria et Sclauonia existencium usque Zagrabiam secuti fuissimus, et nos penes eundem Dominum Regem pro negocijs Domorum nostrarum multam pecuniam expendissimus, et Zagrabiam perueniendo tota expensa caruissimus. *Wenzel, Árpádkori Uj Okmánytár. X. 79. l.*

²⁾ Quia Comitem Vlwyrum et Magistrum Andream concius vestros cum literis vestris ad nos ad partes tam remotas ad visitandum personam nostram, et ad propalandum querimoniam vestram ad nos transmisistis, fidelitati uniuersitatis vestre referimus multas gracias. . . . Datum in Iwanch feria secunda proxima post festum Sancti Petri ad vincula (aug. 4.) *Wenzel e. l. V. 69. l.* — Az igaz, hogy III. Endre e levelét az év kitétele nélkül adta ki: de miután bizonyos, hogy ő tiz évi uralkodása alatt augusztus havában más évben nem időzött a Dráván túl, csak 1292-ben, biztosan merem e levél keltét ez évre helyezni. — Van Martell Károlynak is egy kelet nélkül közzétett levele, bizonyosan 1292-ből, melyben híveinek György és Mladin brebiri grófoknak megköszöni, hogy testvérökkel Pál tótországi bánnal és más híveikkel a bitorló magyar király törekvéseinek ellenszegülni igyekeznek, őket kintartásra jutalmak ígéretével is biztatja, kérelmök teljesítését azonban, hogy a tengerpartra gályákat küldjön, mint írja, most azért halasztja el, mert, mint követők s mások jelentéseiből értesült, a bitorló már visszahúzódtott (cum retrocessit idem inuasor). *Wenzel, Diplom. emlékek az Anjou-korból. I. 86. l.*

26-dikáig, majdnem négy hónapon keresztül, III. Endrétől oklevelet nem találunk; miből kétségtelenül megállapíthatónak hiszem, hogy fogságba jutása csak ez időközben, 1292. aug. 4. után s azon évi nov. 26. előtt történhetett.

A király fogságáról és kiszabadulásáról, Németujvári Ivánnak a fogoly királylyal szemben tanusított s csak az ő jelleméhez illő eljárásáról, a következő oklevelekben találunk adatokat:

1. 1292. nov. 26. III. Endre már említett adománylevele Ogyoz comes, Buzád fia, részére. E szerint Ogyoz, ki mindjárt akkor, hogy III. Endre az országba jött, hozzá csatlakozott s neki hű szolgálatokat tett, a Henrik bán fiai elleni hadjárat alatt vára elvesztésében s jószágai földulásában ezer márkányi kárt vallott; »ezenkívül pedig, midőn Iván, Henrik bán fia, a köztünk és közte megállapított békekötést megszegve felségünk személyét elvetemedt vakmerőséggel letartóztatta,« a királyért, hogy a fogságból szabadulhasson, egyetlen fiát adta Ivánnak kezesül ¹⁾).

2. 1292. uralkodása harmadik évében, nap nélkül kelt levelében adja III. Endre Doroszló mesternek (a Rummy-család ősnének) a királyi joculatorok Igriczi nevű földét Zala vármegyében, az ország számos hadjáratában a németek ellen vére ontásával tanusított vitézsegéért, és azon hű szolgálatáért, hogy midőn őt Iván mester, Henrik bán fia, vakmerően letartóztatta, kiszabadításáért folytonos követségekben fáradozott, s érette fiát adta Ivánnak kezesül ²⁾).

3. 1293. jan. 10. III. Endre adománylevele Tivadar székes-fehérvári prépost és alcancellarius részére a Nagy-Szigetben (a Csepel szigetén) fekvő Halásztelekre. Ebben Tivadar érdemei következőleg vannak időrend szerint felsorolva. Midőn IV. László halála után Endre magát Székes-Fehérvártt meg akarta koronáztatni s némely ellenségei a szent koronát előle elrejtteni törekedtek, Tivadar prépost a koronát a kitűzött időre rendelkezésére bocsátotta; az osztrák hadjáratban részt vett s zászlóalja több

¹⁾ Wenzel, *Árpádkori Új Okmt. XII. 526. l.*

²⁾ *Fejér VI. I. 204. l.* és pontosabban Wenzel *e. h. XII. 530. l.* — Ez oklevélből kitetszik, hogy a király fogságának hosszabb ideig kellett tartani, s kiszabadulása csak alkudozás útján sikerült.

osztrák várat megívott és elfoglalt; továbbá »midőn a dráván-túli részeken voltunk, — mond a király — s Tivadar prépost a mi parancsunkra szállásunkkal és a maga szállásával előre ment, s távozása után némely országnagyjaink bennünket erőszakosan letartóztatván fogságba vetettek, ő minden javamkat, nevezetesen a királyi és királynéi arany és ezüst edényeket, öltözeteinket, s legkedvesebb nőnk a királyné asszony öltözeteit, a dühöngők tömegének minden támadása ellen megoltalmazta, s nekünk minden hiány nélkül viszaszolgáltatta; és midőn a fogságban hosszasabban voltunk sanyargatva, hogy bennünket kiszabadíthasson, három unokatestvérét és még egyetlen testvérét Lászlót is kezesekül adta érettünk, kiket aztán helyettünk nehéz bilincsekbe vertek«¹⁾

4. Ugyanez nap kelt Tivadar prépost részére, ugyancsak Halásztelekre Fennena királyné adománylevele, melyben érdemei szóról szóra ugy vannak leírva, mint a király levelében.²⁾

5. 1294. febr. 9. III. Endre adománylevele Ivánka mester András comes fia (a Forgács-család őse) részére a Nyitra várához tartozott két puszta helysége. Ivánka érdemei közt, az ország több táborozásában, különösen az osztrák hadjáratban vére ontásával tett hű szolgálatain kívül kiemeli a király azon szenvedéseket, melyeket, midőn őt Iván mester Henrik bán fia Ivánkával együtt elfogta, a hozzá és a királyi koronához való hűségéért esztendeig börtönbe tartatva kiállott.³⁾

6. 1295. sept. 27. III. Endre adománylevele Péczy Péter, László és János s Adorján vár vivása közben elesett testvérok Aladár fiai részére, a Győr-vármegyében fekvő Bodej nevű, tiz ekényi területű földre. Megemlíti e levélben a király, hogy ezen birtok több megnevezett mosonyi várjobbágy hűtlensége által szállott a a koronára, »kik midőn Iván mester, Henrik bán fia, által le vol-

¹⁾ *Fejér VI. I. 236. l.* — Ezen oklevélből bizonyos, hogy III. Endre elfogatása a Dráván túl és nem azon innen történt.

²⁾ *Fejér VI. I. 240. l.*

³⁾ *Attendentes etiam et benignitatis oculis prospicientes afflictiones eiusdem Magistri Iwankae, quas per Magistrum Joannem, filium Henrici Bani, propter fidelitatem nobis et coronae regiae impendendam, captus nobiscum, et in captiuitatis ergastulo per anni circulum detentus, per eundem est perpessus. Fejér VI. I. 299. l.*

tunk tartóztatva, azon Iván által őrizetünkre voltak rendelve. s királyi felségünk ellen vétettek, fogságunkban bennünket mindenféle méltatlansággal illetvén.«¹⁾

7. 1295 hely és nap nélkül. Thomasina angyakirályné adománylevele a Segesdhez tartozó Szob nevű királynéi földre László comes, Miklós fia, részére. László e levél szerint III. Endrét trónra léptétől fogva hiven szolgált, s midőn a királyt Iván, Henrik bán fia, elfogta, kiszabadításán nem szünt meg buzgón fáradozni. És minthogy az erőszakos ember ravasz álnoksága rettegett a királyi felséget bilincseiből szabadon bocsátni, ha csak kezesek adásával biztosítást nem szerez magának, László a királyért önkényt kezesül adta magát, s fogságából csak úgy szabadulhatott ki, hogy Ivánnak 200 márka ezüstöt fizetett, s azon kívül még maga helyett egyik gyermekét hagyta kezesül, ki is a levegő büzhődtsége miatt betegségbe esve a börtönben halt el.²⁾

8. 1297. július 1. III. Endre adománylevele Kalotai Győrői Miklós mesternek, a hűtlen Roránd (Loránt) erdélyi vajda minden elkobzott jószágára. Elmondja e levélben a király, hogy Miklós mester őt gyermekkorá óta, midőn külföldön sorsa és szerencséje veszedelmek közt forgott³⁾, hiven szolgált; később, midőn kormányra jutása után a lázadók hada által körülvétetve királyi rangjához és származásához méltatlan fogságot szenvedett, Miklós, ki vele együtt tűrte e méltatlanságokat, éjt s napot egygyé téve, életét s aggkora csaknem megtört erejét nem kimélve, kereszttül tört a lázadók csapatain, s némely hívei segélyével őt nem sokára kiszabadította; végre az ellene fegyverre kelt Loránt erdélyi

¹⁾ Qui eo tempore, cum nos per magistrum Johannem filium Henrici bani detenti fueramus, nostri erant custodes, per eundem magistrum Johannem deputati, et contra nostram Regiam Maiestatem processerunt, in detencione nostra omnem nobis iniuriam inferendo. *Wenzel, Árpádkori Új Okmánytár. V. 122. l.* -- Kivonatban s a kelet napja nélkül közölve *Fejérmél VII. II. 183. l.*

²⁾ *Wenzel e. h. X. 184. l.*

³⁾ Inde ab ineunte etate nostra puerili, dum exteris in oris sortem fortunamque nostram periclitari contigit, lateri nostro ingiter adhaerendo. . . .

vajda leverésében (1294-ben) neki a leghasznosabb szolgálatokat tette.¹⁾

Ha történetiróink figyelembe vették volna, hogy ezen oklevelek közt egy sincs, mely 1292. november 26. előtt kelt volna, ha nem mulasztják el észrevenni azt, hogy ezen levelekben az események időrend szerint vannak felsorolva, és így a király fogása csak az 1291-diki osztrák hadjárat és a Henrik bán fiai ellen intézett drávántúli táborozás után van emlegetve, bizonyosan nem estek volna abba a tévedésbe, melyet a legujabb ideig annyi jeles irónk vizsgálatlanul elfogadott s történelmi valóságnak hirdetett.

SZABÓ KÁROLY.

¹⁾ Dum . . . rebellium manu circumventi, indignam regio nostro honori et sangvini subiremus custodiam, in tanta cordis nostri amaritudine ipse Nicolaus fidus antea iam miseriarum et perpessarum iniuriarum socius, non dies non noctes estimando, neque vite sue, ut ut iam senilis, viribusque iam fere fractis parcendo, medios rebellium cuneos viriliter summaque animi constantia perrumpens, moxque fidelium nonnullorum nostrorum stipatus auxilio, brevi post alme libertatis nobis restituerit auram. *Fejér VII. IV. 238. l.*

ERNE BÁN ÉS FIAI.

I.

Borsodi Ákos nemzetségnek ismeretünk szerint legöregebb tagja Erne bán. Erne bán a nemzetségnek kétségkívül legkiválóbb alakja. Hadban vezér, házánál gazda. Az ősök szerzeményét megkésztetve hagyja fiára. Magát a bánóságig küzdve, utána a család már járt úton halad a méltóságok szédítő magaslata felé, és fia nehézség nélkül lesz kir. tárnok-mester, főispán, országbíró, nádorispán, mely főméltóságot nem is egy ízben viseli.

Erne bán, miként nemzetsége, ismeretlen marad sokáig. Mindaddig, míg korának vezérférfiává nem küzdi ki magát. És hogy ebben mennyi érdeme van egyéniségének, mennyi őseinek, eldönteni szintén alig lehetséges.

Történetírásunk Erne bánnak nevéhez főispánsági, tárnoki és országbírói hivatalok viselését köti; azonban mindezen hivatalai mivel sem járúlnak jelleme kidomborításához, részint a rá vonatkozó történeti emlékek csekély voltánál, részint azon körülménynél fogva, mert egy »Erneyei« főrangú kortársa is levén, a név dicsőségében mással kell osztoznania és ma még bajos lenne eldönteni: kit mi illet.

Így állítatik, hogy kétízben is lett volna *országbíró*, 1267—1269-ben, mint vas megyei főispán és 1274-ben szathmári főispán korában. Azonban ezek egyikéről nyilván le kell mondanunk. Sőt azt sem dönthetjük el, hogy Erne bán, vagy Erney volt-e azon Erne, akiről IV. Béla király alig győz a dicséret dolgában eleget mondani; aki »a tatárjáráskor saját lovát adta Bélának s a király üldözőivel küzködve, több lándzsaszúrást és nyílsebet kapott s az ellenség kezei közül sem könnyű szerrel menekedett meg.« Ki, midőn Béla a tengerhez ért, az utak bizonytalansága és az ellenség leselkedése daczára maga járt kémlelődni, hogy híreket hozzon a tatárokról. Az osztrák herczeg ellen viselt háborúban egy német hősnek a király, főurak és nemesek szeme lát-

tára ütötte le fejét. (Máskor ismét, midőn Béla Ausztria ellen küldött hadat, Erne Preucel-t, Imperg vára kapitányát, aki seregével sikra szállt, megtámadva, lováról letaszította és megölte, mit látván Preucel serege, hátat fordított, de bennök így is sok megöletett, a többi alig tudván a várba kapni.¹⁾)

Erne bán a biztos adatokat véve, sajátlag csak 1248 körül kerül előnkbe, midőn Cserepét hatalmasúl lefoglalva tartja; azonban *ekkor már bán* és annyira kis-király, hogy őt, a közel évek leendő ország bíróját IV. Béla parancsszóval nem meri letiltani a bitorlástól, hanem saját királyi falújának adományozása által látja jónak a jogosság útjára édesgetni az elkapott főurat.

Erne bán tehát ekkor már korán sem állhatott pályája kezdetén.

Bánunk tevékeny részt vesz a két királynak, az atya- és fiúnak egymás ellen vívott tusáiban is, és dicséretére legyen mondva, ha kevésse szerencsés sikerrel is, a jogosult fél, az öreg király igazaiért küzdött.

Nem tartozik ide elbeszélni, hogy mely körülmények között gyült halomra a gyülekony anyag, mely később szikrát fogva, éven át pusztítva dúló vészszé fajult. Annyi bizonyos, hogy engemet bánt azon történetírói felfogás, mely Istvánnak szelessége- és »szép kun asszony« feleségével szemben az országos zavarok miatt az öreg királyt akarja felelőssé tenni. Istvánnak rövid élete bizonyosság reá, hogy nagy parancsolatot szegett meg.

Istvánban sok harczias szellem volt, talán innét magyarázható, hogy a dicsőségsovár, merész lelkű fiatalság (főleg a Tiszavidékről) István körében keresi a hírnév és kitüntetés pálya-terét, míg az öreg király udvarában a befolyására féltékeny főnemesség sorakozik leginkább. Köztök látjuk Erne bán is.

A lappangó ellenségeskedés nyílt háborúban törvén ki, a meglepett István az ország határára való futásban keresett menedéket. De az annyira nevezetessé lett »feketehegyi« erődöt is a fegyveresek sokasága táborolta körül. Istvánnak azonban kedvezett a szerencse. István hívei között voltak ugyanis Sándor és Panyit bánok. És utóbbi okosan tervezett és hősileg keresztülvitt kitörés által a megszállást beszüntette és a fiatal királyt, bár nem kevés jó vitézei nehéz megsebesülése és halála árán az ostromzár alúl fölszabadította.

István a kezdet sikere által neki bátorodván, előre tört. Valahol a Körösvölgyén mérközött meg, — és sok szerencsével, nyílt csatában Lőrincz nádorral.

¹⁾ Wenzel Á. Ú. O. VII. 321. és Fejér C. D. IV. 2. 92.

További diadal útjában Erne bán tartoztatá fel. Hol? azt nem jegyzék fel számunkra, a krónikák. Erne bán a király meghagyásából jött, mi István ajkáról hangoztatva, mentő Erne bánra, reánk nézve tájékozó, hogy a fiatal király által későbbi megtorlás indokául nem vétetett; de bizonytalanságban hagy arra nézve ha Erne bán a saját embereivel szállt-e síkra, vagy ami valószínűtlenebb, a várispánságokból össze vont királyi csapatoknak csupán kapitány vezére vala?

Erne bán csatájából csupán egy, de mind ő reá, mind ügyére nézve végzetes körülményt ismerünk, azt t. i. hogy Panyit bánnak sikerült a vezért, Erne bánat elfognia. De ez annál kevésbbé bizonyít amellet, hogy ezen összeütközés nagyobb vérengzés nélkül juttatá Istvánt győzedelemhez, mennél többször és dicsekvőbben látjuk azt fölemlíttetni. ¹⁾

A dolog érdemére annyit megemlíthetünk, hogy ezen többszörös kísérlet és erőfeszítés után a még ingadozók is István mellé álltak és az öreg Bélának nem volt mit tenni mást, mint a fegyveres siker előtt meghajolva, fiával kibékülni.

Még egyszer találkozunk Erne bánnal, pedig alig lehet kétséges, hogy tevékeny szelleme időközben sem hagyta neki nyugtot, 1271-ben, midőn a hajóhalmi ²⁾ és hevesi tábori particuláris országgyűlésen szóba jövé az egri püspökségeknek jogai és kiváltságai is, Erne bán tagja azon 25-ös bizottságnak, melynek eskű mellett tett nyilatkozata királyi oklevél alakjában, mint azon gyűlés egyetlen végzése maig fön vagyon. ³⁾ Erne bán áll pedig a bizottság élén, mi, akár tekintélye, akár a birtok szomszédság volt irányadó, figyelemreméltónak látszik szemben a bizottság többi tagjaival, a Debreiekkal, az Abákkal, a Poroszlaiokkal, Kisvárdiakkal, Kállaikkal, Gutkeledekkel, Csákokkal, zarándi Csótiakkal, Kátaikkal, mindannyi főnemesekkel szemben.

Hogy hol volt bán, azt szintén eldöntetlenül kell hagynunk. Neveztetik »banus Transilvanus«-nak, és mint ilyen a »dézsieket« kötelezte le magának a részökre kiadott szabadalom levél által. ⁴⁾

Mint gazdát sem méltányolhatjuk eléggé adat-hiányok miatt

¹⁾ »quando Ireneus Banus captus exstitit« Wenzel Á. U. O. VIII 292. — »In bello Erney bani« Weuz. VIII. 256. és 260. — Ponyth: »exercitum Erney Bani ex missione patris nostri contra nos venientem debellavit adducendo nobis ipsum Ernerium Banum dicti exercitus capitaneum captiutum«. Wenz. XII. 8. — »in conflictu Ernei Bani« Fejér cod. dipl. IV. 3. 345.

²⁾ Egykor Aba birtok, most Hajó néven puszta.

³⁾ Fejér C. d. V. I. 155.

⁴⁾ Wenzel: Á. U. O. VIII. 8.

noha talán leginkább ő szerezte azon tenger vagyont, melynek szétesztogatása is annyi dolgot adott Károly királynak.

Alkalmilag csupán néhány szerzeményéről értesülünk.«

Ő teszi családi birtokká *Herárd-Németit*¹⁾ A borsodi Kondót és *Dédest*²⁾, és Szabolcs vmegyében *Böszörményt*³⁾, és Nográdban Hidegkutát.⁴⁾

De minden érdemei között talán az legnagyobb, hogy a közügyek szolgálatára, magához méltó fiat nevelt és hagyott hátra István nádorban, annyi előny és kiválóság örökösében.

II.

Erne bámnak, ki 1274. körül halt meg, családi viszonyai merően ismeretlenek. Ugy látszik azonban, hogy országos tekintélyének és fejedelemséggel föléró családi birtokának csak egyetlen örököse volt fia: István, ki gazdag örökségét, hogy máris jellemezzük őt, nem csak nem pazarlá el, hanem még új szerzeményekkel is bővíté. Ő egészen atyjára ütött.⁵⁾

Nincsen kétség benne, hogy mint *aprod*, kora fiatalságában került a királyi udvarba. IV. László, kivel egykorú lehetett, említi, hogy őt csaknem gyermeksége óta szolgálja. Ugyancsak a királynak oldala mellett van *Gede várnál*, Lászlónak a kunok ellen vivott harczában és *Borosnyánkő vára* alatt.⁶⁾

De minden szerencsés családi körülményei és egyéni kiválósága mellett sem tudjuk róla hinni, hogy 1279-ben már országbíró lett volna.⁷⁾

Ezen időtájban azonban már megkezdé pályafutását. 1281. mint lovag (magister), *Gömör és Borsod megyék főispánja* tűnik föl.⁸⁾

Innét fogott történni előléptetése a *királyné főtárnoká*-vá,

1) Wenzel: Á. U. O. XII. 342.

2) Wenzel: Á. U. O. XII. 343. és »Századok« 1871. évf. 684. l.

3) Wenzel: Á. U. O. X. 378.

4) Nagy Imre: Anj. O. I. 90.

5) Wenzel: Á. U. O. XII. 347.

6) István 1284-ben visszaemlékezvén ezen csatákban neki tett szolgálatokra, Kondó földét vallja be vas-vármegyei Herbortnak és örökösének az egri kápt. előtt. »Századok« 1871. évf. 684. l.

7) Ez évben fordul ugyan elő egy . . Stephanus (Fej. V. 2. 492.) de ezen föltevés szerint egyszersmind bánná is kellene tennünk. Észrevételünk szerint István neve mellett alig marad el a *filíus Erne* már ekkor is.

8) Wenzel: Á. U. O. XII. 342.

melynek címével 1293-tól él ¹⁾; 1299 táján a király bírói helyettese.²⁾

A legnehezebb körülmények között, az utolsó árpád-házi király alatt lón tehát az *ország bírása* s gyaníthatólag ezen hivatalos tevékenysége között szerzett magának oly hatalmas ellenségeket, mint Csák Máté és mások.³⁾ Csakhamar nádorispán lett.

Ernefi Istvánt személyisége s a beállott válságok nagy férfivá edzék és magasan állása fölé emelék.

Vezérférfiú a fejedelmi tekintélyű Abák, Rátoldok és Borsák között, pedig vérségi összeköttetésben nem vala mindnyájokkal.

Ő lelke a »hazafiak« pártjának, mely később vezért cserélvén, rablóbandává fajult. Amint leginkább ő volt keresztülvivője, úgy indítványozója is ő lehetett annak, hogy Venczel választassék királylyá.

Hogy mily érzelmek lelkesíték István nádort és elvtársait, megörökítve találjuk egy levelében:

»Midőn — úgymond a nádor — Endre úrnak, Magyarország dicsőséges királyának elhunytával *a szent István első magyar király nemzetségéből, törzsökéből és véréből felnövekedett királyi fiának utolsó arany-ágacska is letörött volna*, midőn az egyházak főpapjai és országnagyok egytől-egyig, nem különben az ország nemessége és minden rendű népsége egyenkint és összesen érezné, tudná és felfogná, hogy igazi és valóságos urától fosztatott meg, és *halála fölött Rachelként keseregvén*, szörnyű nagy zavarban lennének és fölötte való módon aggodalmaskodnának a miatt, hogy a felülről intézkedő isteni irgalom közbejöttével, hol tudjanak a szent király véreből származott királyt találni maguknak, a dolognak megfontolása és meghányása után végtére is egyenlő és közös akarattal László úrban, Magyarország királyában, tudnillik Cseh- és Lengyelország nagyságos királyának elsőszülöttében állapodtanak meg stb.«⁴⁾

István a *királykérő* küldöttségben személyesen nem vett részt; de annál sürűbben megfordultak ott a koronázás előtt követei. Venczel címekkel, méltóságokkal és értékes holmikkal igyekezett a nádorispánt fiának szerencseszekeréhez kötni.⁵⁾

¹⁾ Ipolyi: Hazai Okmányt. VII. 232.

²⁾ Ipolyi: Hazai O. VII. 281.

³⁾ Nagy Imre: Anj. O. I. 52. A korábbi időből ellensége Finta nádor Wenzel Á. U. O. XII. 460.

⁴⁾ Nagy Imre: Anj. O. I. 53.

⁵⁾ »honores et dignitates, et res preciosas«-okat eszközölt ki számára, úgymond folytatólag az okirat. Kérdés, hogy a »honores« mi értendő? Egyebek között nyilván újabb bővített nemesi címere.

Ami azonban leginkább bizonyítja István tekintélyét és tevékenységét, azon körülmény, hogy rokonságba is jön a királyi házzal.

A Rátold nemzetségéből való László bán nem hiába járt országos küldöttségképen Csehországban, nem hiába fordult ott meg István nádor is, Venczel lehozta fiát, ki több erélylyel és képességgel ha meg nem is töri végképen nagy pártfogású ellenfelét; de Károlynak minden esetre jó darabig számba vehető vetélytársa marad és fejedelemsége nem leszen oly hamar lejátszott pünkösdi királyság.

Ő maradt Venczel, *új nevén* László királynak is nádora, azonban csakhamar észre kellett vennie, hogy reménységében csalatkozott, amennyiben Venczel képtelen arra, hogy magát és az országot a bajok tömkelegéből kiküzdje és a Károlyellenes párt óhajait megvalósítsa.

Venczelnek magának is, mihamar tehetetlenségének tudatára kellett jönie; mert atyját védelmére szólítva, híveit cserben hagyva, csehül álló királyságát elhagyta, isten hozzádúl tetemes pusztítást okozván, és Dante, ki már Martell-Károlyt is magyar királynak éneklé,¹⁾ mindinkább valósúlni láthatta az Anjouk magyarországi igényeit.

István nádora tevékeny volt Venczel ügye körül, mutatja azon körülmény, hogy az Anjoukhoz szító egri püspök és káptalan *szihalmi* jószágát elfoglalá. Mert hogy nem rablólovagi eljá-

Ernefi Istvánnak két czímer-peeséte ismeretes. Egyik, a mely talán az Ákosok czímercül tekintendő 1299-ből. Nagy Imre tudósunk leírása szerint: a nagyobb szivalakú paizs közepén egy kisebb szivalakú paizs van elhelyezve, e mellett két lehajtott sasszárny s felül a hatalom jelvényeül egy királyi páleza, melynek nyele lenyulik hosszant a kisebb paizson, a peesét körírata ez:

† S. MAGISTRI STAPHANI
IUDICIS CVRIA DOMINI REGIS

(Archaeolog. Ért. 1877. évf. 300. l.)

A másik 1311-ből. A paizs itt is kettős és az előbbivel hasonlatos. A szárny jellemzőleg nem lehajtott és nem is sasszárny. A kis paizs fölött hiányzik a kormánypáleza, melyet a nagyobb paizs tövéből kiemelkedő kettős kereszt pótol, hanem helyette tollas sisakú, balra tekintő (heraldicailag véve) szakállas fej emelkedik.

† S. STAPHANI. PALATINI-
FILII. GRRAI BANI.

¹⁾ Fulgeami già in fronte la corona
Di quella terra che il Danubio riga
Poi che le ripe tedesche abandona

(Del Paradiso. Canto VIII. V. 65.)

rás volt az egész, mi sem bizonyítja, mint Eger közelsége, melyet nem prédál fel, nem raboltat ki. És eljárásának volt sikere; mert az egri káptalan meghódol Venczelnek, ki őket védelmébe fogadja.¹⁾

Kérdés Ottónak fogta-e pártját? Családi összeköttetése szerint inkább igennel felelhetünk e kérdésre, mint nemmel.

Ottó kétféleképen is elveszítvén koronáját, István megelégedvén két királytétellel (amennyiben az utóbbinak is pártján lehetett) midőn látta, hogy a hazafiak pártjának óhajtása nem valósítható, letette a pártoskodás fegyverét és Károlynak meghódolt és épen ez hazafiságának fényes bizonytsága a tőle elvált töredékekkel szemben, mely trencsényi Csák Máté zászlójához szegődve, »*ország-pusztító*« párttá fajult.

Károly király kétség kívül nagy nyereségnek tekintette az annyi királyok nádorát; de hogy bizodalommal viseltetett volna iránta kimutatni nem lehet. Nádor ispánnak van ugyan feltüntetve 1307. 1313. s miként egyik tudósunk véli 1311 és 12 között is²⁾; de ez csak a kényszerűség mive lehetett. Sőt én azt hiszem, hogy utóbbi években nem is volt nádor, hanem amint a kiszolgált katoná mellén viseli az átélts csaták emlék-péNZét; úgy ezen maga czimzése csak sokszorosán viselt hivatalának emléke. És erre másoknál is találhatunk példát.

De István nádorban az ember is kimagaslik a kortársak közül. Ő pompaszerető főúr; jó család atya, barátai iránt nagylelkű férfiú, és nem hiában, hogy középkori lovag vala, mert mély érzésű és vallásos lelkületű.

Diós-Győrnek nemzetünk virágzó korában, kezdve Nagy-Lajostól, történelmi szerepe van. És ezt István nádornak köszönheti.

Mikor, mely körülmények között került Diós-Győr az Ákosok kezére az még ma talány, melyet föltevésekkel sem lehet csak a valószínűség bizonyosságával sem áthidalni.

István Diós-Győrt szánta nemzetsége székhelyének, miért is a mostani, még végső romjaiban is fölismerhető alakját adván neki, annyira átalakítá, hogy »újvár-nak« nevezteték. Hogy ezen átalakítás fejedelmi volt, azon körülmény bizonyíthatja leginkább, hogy a vár belseje még a későbbben való időkben sem ment át lényeges változásokon, pedig Nagy-Lajos alatt e vár Visegráddal vetekedik és Zsigmond s Mátyás királyok alatt olyan fény környezi, a milyen buslakodó romjait soha sem fogja többé megörvendeztetni.

¹⁾ Fejér: Cod. dipl. VIII. I. 117.

²⁾ Czobor Béla: Magyarország. pecsétcinek jegyzéke 37. l.

A biznyság pedig ily nagy horderejű állításra egyetlen, kicsiny kődarab, mely valaha, mint *czimeres zárkő* annyi nemzedék férfaira tekintett le több, mint háromszáz éven át az összegellő ivhajtások központjáról. E faragványos követ Isten tudja mióta ostromolja szél és eső, és ha még le nem omlott, talán ma is a játszó gyermekek dobálódó ügyességének gyakorló czéltáblája. De e kő azért (ha meg van) ma is czimeres, és bár megkopva és homályosan, de még is fölismerhetőleg tünteti elő az építő családi czimerét, a régibb Ákos czimert.¹⁾ Tehát első sorban nádorunk érdeme, hogy »oly fényes vala e vár, miszerint hasonlója nem láttaték földünkön«

És a diós-győri vár nem lehetett és miként látni fogjuk, nem is volt utolsó mű-alkotása István nádornak.

A mily tiszteletre méltónak tünteti föl Ákos-ivadékunkat a nyilvános élet terén megfutott pályája, oly szeretetreméltó ő otthonjában, családi körében, csak amennyiben föltárják is azt előttünk a fősvény történelmi adatok.

István nádor nejét *Katalinnak* mondja.²⁾ Mely nemzetségből származott, nem találjuk följegyezve. A családi birtokok sem vezetnek nyomra, mert ezek után indulva a hevesi Abáktól, a tiszavidéki Tomjaiaktól, a nográdi Hunt-páznánoktól csak oly joggal származtathatnók, mint a borsodi Rátoldoktól, vagy bihari Borsáktól.

E derék »nagyasszony«, mert férjének emelkedett szelleme és tett szomja után ítélve, mindennapi egyéniségnek őt nem tarthatjuk, — számosabb gyermekkel örvendezteté meg férjét: Miklós lovag, István lovag, János, Jákó, Gergely, Anich és még egy másik leánya, kinek nevét nem ismerjük, valának gyermekei.

Családja gondozása, melyet a közügyek miatt épen nem hanyagolt el, első sorban jószágainak szaporításában és tömegességében nyilvánul.

Közel 40-et tesz a birtokok száma, melyekről tudomásunk van, hogy gyermekeire nézett, vagy már tényleg birtokukba ment át, pedig ezen értesülés, rendszeres összejegyzés nem lévén, egészen véletlen és így bizonyára hiányos is.

És e birtokszaporításban neki is tevékeny része van, bizonyítja egyebek között a bihar-megyei egyik *Pályinak* »Ernefy-Stephan-paulia« nevezete is.³⁾

1) Rajzát a műemlékek bizottságának szolgáltattam be.

2) Nagy Imre: Anjou. O. I. 54. l.

3) Nagy Imre: Anj. O. II. 45. Palkonyát szerzett birtokának mondja (kiadatl.)

Távolabb eső falvait közelebb fekvőkkel cseréli el.¹⁾

Leányai részére nagy tekintélyű férjeket szerez. Így Anicza leányát a Borsa nemzetségből való *Bekéhez*, Kopasz nádor testvéréhez adja nőül, női hozomány fejében a szathmár-megyei Mérket, a bihari Albest-t és a szabolcsi Böszörményteleket engedvén át.²⁾

Kisebbik leányát Rátold nemből való *Dezsővel*, Borsod és Gömör vm. főispánjával házaitja össze; Borsod- és Neográdban fekvő birtokokkal elégítettven ki.³⁾

Fiai közül egynek kiházításáról tudunk. Ez másod-születte István lovag, kinek a cseh és lengyel királylyal rokon bajor hercegnek leányát szerezte meg feleségül. Télviz idején hozta haza a fiatal István a hercezkisasszonyt Diós-Gyórré, mely miként mondva volt, oly fejedelmi fényvel és nagyszerűséggel alakítottatott át, hogy a fényszerető és finom izlésű Nagy-Lajos is megelégedheték vele.

És lőn nagy lakadalom. Jöttek sokan, nagyobb nál nagyobb urak. Jelen valának a kis királyoktól (principes) nézett urak, nagyságos Omode és Roland nádor-ispányok, Beke lovag és bihari főispán, Dezső főispán, ki ekkor már jegyben járt Diós-Győr urának leányával. És miként az okirat mondja sok más egyebek is a rokonok és ismerősök közül.

E menyegző fényét elképzelhetjük. Az ünnepély királynéjáról, az *új magyar menyecskéről* tudjuk, hogy hozományában egész sokadalma volt aranynak, ezüstnek, és ruháknak, melynek hasonlója itt még nem láttaték.⁴⁾

Istvánt nem kevésbé jellemzi a nagylelkűség, s a szolgálatok jutalmazása körül tapasztalható bőkezűsége. Mennyi hévvel és nemes elismeréssel emlékezik vissza hiveinek hűségére, neki és családjának tett szolgálataikra, már is tapasztaltuk.

Hivei, bizodalmanak és kegyeinek részesei közül a következőket ismerjük csupán:

1. A Vas vármegyéből elszakadt *Herbort*, ki *Gede várúdl*, és *Borostyánkő* vára alatt tett neki hasznos szolgálatokat, kit *Kondóval* (Borsod) jutalmaz.⁵⁾

2. *Lodomérfi István*. István nádor teljes bizodalmit bírta, mert őt országos ügyben is útaztatá. Egy ilyen alkalommal Csák

¹⁾ Így cseréli be Parasznyáért Hernádnémeti, majd meg Dédest. Wenz. Á. U. O. XII. 343.

²⁾ Wenz.: Á. U. O. X. 378. Nagy Imre: Anj. O. I. 53.

³⁾ Nagy Imre: Anj. O. I. 90.

⁴⁾ Nagy Imre: Anj. O. I. 53.

⁵⁾ »Századok« 1871. évf. 684. 1.

által elfogadván, csak ruhákban és fegyverekben 50 márka kára esik. Magát csak 100 márkán válthatja. Ő képviseli a cseh királynál. Ő közvetíti a fiának a bajor herceg leányával való házasságát. *Varbó* helységgel (Borsod) jutalmazza.¹⁾

3. Beéli *Ivánka László* szolgálatában álló lovag, ragaszkodását véreontásával mutatván ki, Palkonyát (Borsod) adja neki.²⁾

4. *Szuhai János* miatta sebesül meg, Finta nádor fogságába kerülvén, 60 márkán azonban kiváltja magát, *Föl-Barcsát* (Borsod) kapja tőle.³⁾

5. *Gechei Gergely comes* fegyveres szolgálatokat tett neki és Csehországban 100 márkát kölcsönzött neki ezüstben, *Pogát* (Zemplényben) adja neki.⁴⁾

7. Az Ományi család hagyománya szerint ő ezen család-alapítója, ősöknek adományozván Omány falut (Borsod.)

István nádor (hogy jellemzésével végezzünk) azon, nem anyagelvű kornak gyermeke vala, midőn a lovag kardja, a költő lantja, a szobrász vésője és a festő ecsetje a vallás szolgálatában állott. Legkevésbé sem csoda tehát, ha nádor ispánunk, kora jobbjainak egyike, meghozza áldozatát a vallás oltárára is.

És csakugyan meghozta, amint az alábbi néhány adat is eléggé igazolja:

Ő alapítja a diós-győri egykor híres pálos zárdát,⁵⁾ és ő alapítja a dédes-szentléleki regényes fekvésű, és szintén pálos monostort.⁶⁾ A hagyomány szerint ő megalkatója a miskolci ugynevezett »avasi« gőtizlésű szentegyháznak is.⁷⁾

A mai Szent-István borsod-vmegyei községet hogy ő alapította az egykori Olaszi helyére Kezőkövesdről megnépesítve, onnét sejtjük, mert az egyházat és községet védszentének védelmére alá helyezé.

És ezen felül mennyi községben volt kegyúr, hol hogy köteleességeit teljesíté, nem ide tartozik kimutatni.

István mély érzésű férfiú volt. Ezt bizonyítják alapító és adományozó levelei. Utolsó éveiben lelkülete a borongós kedélyűségbe csapott át. De szavai nem egy életuntnak békételen igéi, hanem egy öreg bölcs eszméi. És e mellett, mintha családja

1) Nagy Imre Anj. O. I. 51.

2) Egrí kápt. levélt. kiadatlan.

3) Wenzel Á. U. O. XII. 460.

4) Nagy Imre. Anj. O. I. 91.

5) Wenzel. Diósgyőri Regesták 1. szám.

6) Wenzel, Diósgyőri Regesták 3. sz.

7) Kandra Kabos: Borsod-vm. főispánjai, Századok 1874. évfolyam 660.

romlásának sejtelve foglalkodtatná, az enyészet, a mulandóság sötét képekben nehezül lelkére.¹⁾

Hát ha még tudja vala, hogy fiai egy negyed század alatt földön futók lesznek s nevét nem a hálás unokák emlékezete fogja fentartani; hanem egy véletlen okirat néhány sora s még az is a kérdés tárgyát fogja képezni, ki ültette be és mily körülmények között magasra nőtt család fáját, melybe éppen legvirágzóbb korában üt bele a pusztulás váratlan mennyköve.

1313. után egészen nyomát veszítjük. Bizonyosan romba dőlt kolostorai egyikében pihennek porai, s állott sírköve, emléke az utolsó árpádházi király nádorának.

III.

István fiai közül a hasonnevű ad magáról legtöbb életjelt. Ez a Guthkeled Bátoriakkal viszályban volt és nagyon a fejökre nőtt, s jelesen bátori Bereczknek oly sok és jelentékeny kárt tőn, hogy már 1299 sok ártalom tételei miatt elmarasztalta a nádor.²⁾ Az ellenségeskedés, ami jellemző, az Ernefiak által okozott pusztítás, égetés és szolgálgyilkolásban nyilvánult.³⁾ A panaszkodó Bereczknek fia; az ellenségeskedés tehát örökös, és családi baj köztök.

A fiatal István nádorfinak békételen hajlandóságáról tesznek a Dorogfi-Guthkeledek is bizonyosságot a váradi káptalan előtt tett tiltakozásokban azt vallván, hogy Ernefi István és hasonnevű fia (viri magnifici) sok időktől fogvást nyílt ellenségeskedésben állanak velők s ők mit sem tehetnek ellenök, noha borsod-megyei *Palkonyát és Tarját* hatalmasúl elfoglalva tartják.⁴⁾

István nádor, úgy látszik, mindvégig hive volt Károly királynak és eleintén atyjok tanácsa és akarata szerint így tevének fiai is. A Tarcza vize mellett vívott rozgonyi csata bizonyosan részvételök nélkül folyt le, különben Károly okleveleiben említené őket a lázadok főbbjei között. 1312-ben még az öreg nádor is élt.

A rozgonyi csatában *Maté*, miként nagynevű történetírónk megjegyzi,⁵⁾ »csak legyőzetett, hanem nem törtetett meg.« Még ezen vidéken is számos szövetségese, pártostársa volt a kényurnak. Károly ezek ellen a következő 1313 évben is szerencsésen

¹⁾ Nagy Imre Anj. O. I. 76.

²⁾ Wenzel Á. Ú. O. XII. 653.

³⁾ Nagy Imre: A. O. I. 458.

⁴⁾ Nagy Imre: Zichy Okm. I. 104.

⁵⁾ Horváth M.: M. tört. 1871. kiad. II. 175.

folytatta a háborút, míg nem őket több apró csatában megvervén, s különösen az Omodékat, Cserepieket, Csobánkákat s Feketéket Zemplén, Abaúj és Sáros-megyéből kiűzvén, javaikat lefoglalván, a békét e vidéken helyreállította.«

A részletes monographiák bizonyos, hogy az utolsó állítást módosítani fogják, így a borsodi Cserepieket és hevesi Csobánkákat illetőleg. És kitűnik ez a következőkből is.

Csák Máté halála után legerősebb sziklavárai is részint megadták magukat, részint véres ostrommal vívattak meg, mint Trencsén és Tapolcsány.

Azonban alig töretett meg a Csák-párt, egy másik párt támadt, melynek fészke a bihar-vármegyei Adorján vára levén, leginkább a tiszai részekre szorítkozott. A halicsi fejedelmet tenni királylyá, volt az új párt jelszava.

És az Ernefiak ezen párthoz kötötték sorsukat, oktalanul és végzetesen. Nem tudni, a zempléni Pető vonta-e őket magához, vagy a Borsák, a *nyugtalan természetű sógorok*? Az is valószínű, hogy maguk is terjesztői voltak a népszerű vállalatnak és a jó szomszédság czímén ők vonták be a veszedelmes játékba a *Cserepieket és Csobánkákat*.

A mozgalom megindulásának körülményei eddig bizonytalanok; de mintha a meghatározhatlan fekvésű »Cheewár« fölperzselésével vette volna a tettek ideje, kezdetét.¹⁾ Majd Debreczen ellen indulnak, hol a király hívei a nagy tekintélyű és hatalmas Dózsa vajda körül csoportosulának. Köztök vala Omodéfi János is. A támadók erejökben hívva s a győzedelmet biztosnak tartva, nem fejtettek ki kellő erélyt, miért a harcztér ura Károly hívei maradtak. Az Istvánfiak, úgy látszik nem vettek benne részt; mert a támadók főbbjeiül Kopasz, Beke testvérek, Moys, Lotárdfi Pál emlegettettek. Ezen végzetes csatában nagy erővel lépvén föl a pártütők, annak elvesztésével úgyszólván egész haderejök megsemmisült. A vert had Erdélyben összeszedve magát megkísérté az utánok nyomult Dózsától a győzedelmet visszavívni. De mind hiába, a csata itt még fényesebb kimenetelű²⁾.

Ez után könnyen ment a dolog, nem levén egyéb hátra, mint elfoglalni a fölségsértők várait és prédára hányni javaikat. Haladt is a munka.

A borsanemzetségbelieknek, az Istvánfiak ősi fészkeének Adorján várának ostrománál már Károly is jelen van.³⁾ Váraik és

1) Nagy Imre Anjouk. O. I. 522.

2) Nagy Imre Anj. O. II. 404. — Hazai O. VII. 374. — Zichy O. 173.

3) Zichy O. I. 251.

falvaik lefoglaltatnak, népeik és ingóságaik pedig zsákmányúl esnek ¹⁾).

Erdély és Bihar illetén lecsendesítése után Zemplén, Nográd, Heves és Borsod pártütőinek megtorlása következett.

A zemplémi lázadokkal jobbjára Miczbán bánt el.²⁾ Elesett Regécz, Fülel, a Mátrában *Hasznos, Solymos*, melyeket Károly király jobbjára a maga részére tartott vissza és csupán *várnagyságot* tette kitüntetésül adománytárgyává. Így esett el Sirok³⁾ és Dédes, mely helyen összpontosíták Diós-Gyórból már bizonyoson kizorítva minden erejüket az Istváni nádorfiak.⁴⁾ Mind hiában.

Az István nádor fiai együttes és végső erőfeszítését mi sem bizonyítja inkább, mint birtokaiknak szétdarabolása és szétosztása a hívek között.

Az Ákosok borsodi családja meteor nemzetünk egén.

És ők? Menekültek, ki merre tudott; talán annyi felé a hányan élve maradtak.

Élő halottaink valamelyike másutt kiküzdötte-e magát a névtelenség sírjából? nem tudható.

KANDRA KÁBOS.

1) Nagy Imre Anj. O. I. 522. és Zichy O. I. 173.

2) Fejér Cod. dipl. VIII. 2. 292.

3) Sirok alatt itefi János, később régecezi és dédési várnagy több foglyot ejt. Anj. O. II. 85. 1320. aug. havában ostromolja maga Dósa, jelen van Kállai Mihál is Anj. O. I. 274. Korábbi birtokosa Bodonyfi Demeter Anj. O. II. 523. Elus János is jelen van az ostromnál Zichy O. I. 258. Fonyi Balás szintén Fejér Cod. dipl. VIII. 3. 227. és Várnagya lesz. VIII. 2. 538.

4) Nagy Imre Anj. II. 332. l.

LIPTÓ-ÚJ-VÁR TÖRTÉNETÉBŐL.

Középkori történetünk könyvében még számos oly lap van, melyet Clió vagy tisztán hagyott, vagy csak hierogliphekkel jelzett, melyek megfejtése részben a jelen részben a jövő-kor történetíróira és bűvására vár.

A lezajlott századok történetének tiszta lapját immár alig lehet beírni, de az ernyedetlen kutatás, a kitartó, szorgalmas bűvárkodás a hierogliphekre, ez élő kérdőjelekre még adhat kielégítő választ; adhat mindaddig, míg az idő, az emberek, vagy az események azokat el nem pusztítják a föld színéről.

Hazánk ezeréves múltjának ilyen kérdőjelei azon vár-omladékok, melyeket elszórva hazánkban, még nagy számmal találhatunk.

Mikor, ki építette azokat, hány urat cseréltek, kik tanyáztak benne, minő eseményeket fűznek magukhoz e romok már-már elporló falai? Oly kérdések, melyekre az adandó válasz, ha nemis bír mindig történelmi fontossággal nemzetünk egyetemes történetében, elég érdekes arra, hogy építési, birtok, családi viszonyaink régen letúnt, homályban lappangó múltjára némi fényt, gyakran teljes világosságot derítsen; s oly mozzanatok tudomására jussunk, melyek történelmünk hézagaiba beleillenek még akkor is, ha bár azok csak egyes vidékek, vagy országosan nem szerepelt személyek régen múltját érintik is.

Egy ilyen kérdőjelhez, váromladékhoz vezetem az olvasót, s ha, az egykor hatalmas falak alatt állva, föltekint a csonkán meredező toronyra, s önmagában akaratlanul kérdést intéz a némán beszélő romokhoz: valjon ki építette? mikor látta először a kelő nap sugarait, a vár népeinek fegyvereit csillogni? mikor látta utójára a leáldozó nap, a bástyafalak büszke homlokán a fegyvertények diadalát villogni? nem érti meg sem a düledező falak néma válaszát, sem a vár dombblejtőjét koszorúzó óriás hajlongó fák susogását, mert hiszen a pusztulás szelleme magával söpörte a múltat, a hirt, a várat, egykori lakóját, fényét, dicsőségét mindannak a mi, s aki a szemlélőnek érthető választ adhatna kérdésére; s csak a kutató történetbűvár megsárgult pergamenek, elhalványult betűk sorából, gyakran csak megközelíthetőleg válaszolhat arra, mit tudni óhajt.

Hazánk felföldének egy ilyen váromladékához lépünk most, melynek régi híre és neve, habár távol áll attól, hogy váraink történetében első helyet foglaljon el, távol áll attól, hogy nevéhez világhírű események fűződjenek, de mégis érdemes arra, hogy keletkezési története, viszontagságai, fénykora, s hanyatlása eseménycsoportjai köztudomású legyen.

* * *

Kassáról a vasúttal fölfelé menve, ha a Hernád völgyet elhagyjuk, a Poprád völgyébe érünk. A tájkép imponans háttérül emelkedik előttünk a magas Tátra bizsar, toronyszerű szagatott sziklaszerű csúcsaival: s míg a Poprád vize kiszabadulva a hegyesség szűk, vadregényes völgyeiből, hirtelen kanyarúlással déli irányból kelet felé siet, mi, elérve a poprád-felkai vasuti állomásra, nyugatnak vesszük útunkat, közvetlen aljában a központi Kárpátoknak. A magas Tátra fantastikus csoportzata jobbról, folytonos változatokban varázsolja szemünk elé a hegyvonalt regényes szépségeit, a mint útunk közelebb vagy távolabb esik, a felhőkbe meredő szikla-tömbökhöz, vagy egy gyors kanyarodás más oldalról mutatja fel festői alakulását a szürkés gránit ormoknak. Poprádtól rövid félóra alatt elérjük az úgynevezett európai víz-választó lábát: a Hochwald alját. Ezen fölfelé haladva folytonos zakatolás közt csak lassú lihegéssel vontatja a gőzgép maga után a vasuti kocsikat, s mire felértünk a csorbai állomásra, három ezer lábnyi magasságban vagyunk a keleti tenger színe felett.

Innét mindig lefelé haladva nyugati irányban, még egy darabig kíséretünkben látjuk az elmaradó hegygerinczeket; s a mint a fehér Vág völgyének első kanyarulatát elértük, eltűnik szemünk előtt a Tátracsúcsok gyönyörű látványa, s egy szűk völgy magas párkányán haladva; jobbra-balra fenyvesek koszorúzza hegyek közt, mélyen alattunk, a fehér Vág sötétzöld vizét pillantjuk meg, mely a medrébe lehömpölygött óriás sziklák élein megtörve átlátszó fehér hullámokban foszlik szét, s hull alá a szikla túlsó oldalán, míg végre Király-Lehota alatt a fehér és fekete Vág egyesülve, elérjük a liptai medenczének keleti végét. Itt egy gyönyörű rét zöld bársonyát végigmetszve a vasuti sínek a liptó-új-vári állomáshoz érünk. Innét, néhány percnyi gyaloglás után Liptó-Új-Vár romjai előtt állunk.

A felsők, mely a vár omladékaiból keletnek és kelet-északnak elterül, s hullámosan húzódik egyfelől a központi Kárpátok aljáiig, másfelől pedig a liptai havasok, a felső Tátra felé vonul: a földképződés negyedik korában még egy egész majdnem két mértöldnyi területet foglalt el; most azonban az árhullámzat, a vízözönök, azon természeti forradalmak, melyek a Kárpátok köröszt-

völgyeit kivájták, e fensikot is kétfelé metszették, s most húsz-harmincz öl mély, helyenként egy nyolczad mértföld széles vízmeder választja el egymástól. Ezen szakadást a Kriván-csúcs lábánál hömpölygő rohamos esésű Béla vize kisebb-nagyobb, néha száz meg száz mázsányi gránit-sziklákkal tölti meg, melyeket a vad hegyi folyó az anyakőzetről elszakasztva lehengerget. Néhány puska-lövésnyire azon ponttól, hol a Béla vize a Vágba szakad, s mint egy deltát képez, emelkedett, a régenmúlt időkben büszke vár, s várja végpusztulását az idő és viszontagság megrongálta puszta fal, melynek háttérét az úgy nevezett »Hradska Hora« --- erdőséggel benőtt halom foglalja el, míg maga a vár, a domb alatt a Béla folyó partján a puszta síkon lelt helyet.

Azon történelmi nyomok, melyeket követnünk kell, hogy Liptó-Újvár keletkezési idejét megtudjuk, visszavezetnek bennünket a XIII. század első felébe. Itt azonban a világító szövéknek végképen kialszik, meg nem határozható az év, melyben a vár fenállott; bár ha a múlt század történetírói közül Bél Mátyás a tatárjárás idejére teszi: építettvén az -- úgymond -- hogy onnét a népség a betörő tatárhordákat kémlelhessen, vagy hogy oda a vidék lakosai menekülhessenek¹⁾. Az első állításnak ellene mond a vár helyzete, mely alacsony fekvése, a körülötte emelkedő magasabb hegyek miatt, de a vajmi szűk határok közé szorított kilátás miatt is, arra alkalmas épen nem volt. A másik föltevést megczáfolja maga az építmény szerkezete, melynek fenmaradt romja, keletkezésének legrégibb korszakából, épen csak egy kerek tornyot -- donjont -- mutat fel; s ez menedékhelyeül tíz embernek is alig szolgálhatott, a várnak fenmaradt többi része pedig mind újabbkori építmény.

Mindez azonban nem zárja ki azt, hogy a vár a tatárjárás alatt fenn nem állhatott. A liptó-újvári katholicus plébánia évkönyveinek feljegyzései megerősítik, az ezen kincstári uradalom levéltárának egy okmányát, mely szerint az az 1222-ik évben épült volna²⁾ Részemről az oklevelet ki nem nyomozhattam, s ez állítást bebizonyítandónak tartom. Annyi azonban tény, hogy ezen várat Donch Csorbának fia építé, ki azon területet, mely Belezkának hivatott, az Onth, Pettew Tachik és Denke birtokos nemes családoktól elfoglalta, s önhatalmilag a várat fölépítette.³⁾ Churba Dominik, Donch apja a XIII-ik század második felében már elő nem fordult, mint olyan, ki a várat építhette volna, s minthogy

¹⁾ Math. Bél. Nat. Not. Reg. Hung. II. köt. 561 lap.

²⁾ Arch. közlem. XI. köt. II. füz. 14 l.

³⁾ Demke-család levéltárban Malatinban, Bobronyiczky - család levéltára.

1262-ik évben a vár, mint már régen meglevő, említették egy okmányban¹⁾ ez kellő bizonyíték azon feltevésre, hogy a vár a XIII-ik század első felében már fenállott. A vár építőmestere pedig bizonyos Hong nevű ember volt²⁾, a hadi felszerelést meg Izombár³⁾ nevű egyén végezte, ugyancsak, kik Liptó-Óvárt Procop morva betörő lovag elűzése után restaurálták, s úgy a vár vívásánál mint helyreállításánál maguknak érdemeket szerzvéen, 1262-ik évben Liptó-Új-Vár alatt három ekényi földet kaptak adományul Béla királytól.⁴⁾

Meddig birtokolta Donch a várat, adatok hiányában el nem dönthető, de hogy az még IV. Béla király által Bogomér comes testvéreinek Lőrincznek adományoztatott, azt, oklevelileg bebizonyítani lehet. Ugyanis Lőrincz egyik unokája 1359-ik évben t. i. Pongrácz saját és István Bodó fia nevében bizonyoslevelet szerez a szepesi káptalantól a felől, hogy adománylevelei Andrásfalván saját házában elégvén, ezeknek Lajos királytól újabb kiadását óhajtja kérelmezni⁵⁾. Az új adománylevél, a kérelmezőnek 1368-ik évben kiadatott, melyben megemlíttetik azon birtokok neve, melyek IV. Béla király által a család részére adományoztatottak, így a többi között Liptó-Új-Vár is »Hraduk« név alatt jeleztetik.⁶⁾

A Pongráczok épen nem voltak zavartalan birtokosai Liptó-Újvárnak. Az Onth, Pethew, Lachk és Denke családbeliek, azon területhezi jogukat folytonosan fentartották, s vizsgálkodás közben, a várat fegyveres erővel is megtámadták; míg végre 1341-ik évben kelt oklevél szerint a virtualis birtokosok és Tamás mester, Nagy Péter liptai comes és chókakói castellanus, Ugali Pál mester prothonotarius mint királyi emberek között egység jött létre. Ezen egység szerint az, Pethew Lachk és Denke családbeliek Liptó-Új-Vár Belezka nevű területéért Malatint és Mese földét kapták cserébe.⁷⁾

Ez időn túl még 1368-ik évben is, mikor Lajos királytól új adományt kapnak⁸⁾ háborítlanul birtokolták Liptó-Újvárt.

Rövid hat év mulva, a vár urat cserélt, 1374-ik évben ott, grizani Horváth Andrást mint királyi castellánust találjuk. —

¹⁾ Történelmi tár, IV. köt. Liptói regestrum 1391 évből.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Bobrovniczky-család levélt.

⁴⁾ Történelmi tár IV. kötet, liptói regestr.

⁵⁾ Szentiványi-család levélt.

⁶⁾ Pongrácz-család levélt., Tört. tár; liptói regestrum.

⁷⁾ Demke-család levéltára Malatinban.

⁸⁾ Pongrácz-csal. levélt. Andrásfalván.

Horváth András 14 évig töltötte be helyét, mint liptó-újvári castellánus¹⁾, mert a bocsabányaiaknak egy határjárási pöréhez 1401. évből kelt tanúvallatási jegyzőkönyv szövegében 1388-ik évben Zuhaj Oroz Mihály liptó-újvári királyi várnagy, a vár népével a király-lehotai nemeseket megtámadja, kik Dora nevű leányát onnét elrabolták.²⁾

A vár ekkor már terjedelmesebb volt, s külső bástyafalak is épültek hozzá, s a várnak — most neveztetvén először »arx«-nak élelmi és löszerekkel való ellátása rendeltetik el. Mire azonban Procop morva betörő vezér Liptó-Ó-Várt bevette, s Új-Vár ellen készülne Zuhaj Oroz Mihály gondatlansága és tékozlása miatt a várban sem élelmi szerek, sem fegyverek nem voltak. Zuhaj Oroz Mihály elcsapatván 1398-ban, oda mint várnagy Putnoki János beállittatik.³⁾ 1400-ik évben Bubek Detre nádor meghagyja Putnoki Jánosnak, hogy Zuhaj Mihály volt várnagynak minden jóságát elfoglalja, mint a ki Liptó-Új-Vár összes élelmi szereit elfecsérelte.⁴⁾

A vár 1433-ik évig királyi kézen marad, midőn is a betörő cseh taboriták Felső-Magyarországot pusztítván, Késmárkot sarchozlják, s onnét Liptó-megyébe vonulva, Újvár szomszédságába Hybbe felé viszik Gorlicze Ábrahám, és Brzinaí Vladkót, kiket Késmárk városa, háromezer forint sarch vezében túszerül adott, innét Liptó-Újvár alá mennek, a várőrséget kiostromolják és a várat elfoglalják.⁵⁾

A cseh bitang taboriták azonban nemsokáig bitorolták a várat, s az ismét királyi kézre kerül, midőn is Borbála királyné 1435-ben Tarkói Rikolf Lászlónak adományozza.⁶⁾

A tarkói Rikolfok nyugtalan természete, László és János testvérek dulakodása egymás közt, s a megye népének sanyargatása miatt 1439-ik évben az országgyűlés által hűtlenségi pörbe fogatván, birtokaik elkoboztatnak.⁷⁾ Az ítélet azonban nem fogatosított, sőt Rikolffi Fagas Lászlót Albert király halála után Liptó-Újvárott mint praefectust találjuk⁸⁾ s 1440-ben Liptó-Óvart jutalmúl kapja⁹⁾ s már 1441-ik évben mint liptai főispán, János

1) Bocsabányai levélt. káptalani hit. másolat.

2) Lehoczky-család. levélt. Király-Lehotán.

3) Liptó-újvári uradalom levéltár.

4) Fejér Cod. Dipl. IX. 3.

5) Wagner Anal. Scepus. tom. I. pag. 52.

6) Hyros Zamok Lykova 71. lap.

7) U. o. 1) alatt.

8) U. o.

9) U. o. 72. l.

testvérével Liptó-Újvárt nyolez faluval együtt újabbi adományúl nyerik.¹⁾

Ez időtájban Giskra cseh huszitaival a felső vidéken javában garázdálkodott. Komorovszky Péter hatalmaskodni kezdett, a magyar kényurak: Szentmiklósi Pongrácz, Ország Mihály sasfészkeikből dúlták a vidékeket; s a Rikolfok Liptó-Újvárott megvetvén lábaikat, innen kalózkodtak Szepes-megyébe. 1445-ben a markusfalvi Mariássy-család batizfalvi jobbágyaitól 40 lovat ellajtanak, s azokat Liptó-Újvárhoz zárják. Ez ügyben Vask Péter szepesi alispán ellenük vizsgálatot rendel a Máriaassy-család megkezesésére.²⁾

A két Rikolfit ismételten hűtlenségi pörbe fogják, de már 1447-ben kegyelmet nyernek oly föltétel alatt, hogy Liptó-Újvárt lerontsák.³⁾ Azonban, kisebb gondjuk is nagyobb volt Liptó-Újvár ferontásánál, mert ha volt is akkor elég bátorsága a törvényhozásnak a felső vidéki dynasták valamelyikét pörbe fogni, elítélni, de nem volt, aki az ítéletet végre hajtsa; s a vár lebontása irott malaszt maradt. A két Rikolfi testvér még 1449-ben is büntetlenül száguldoz, jobbra balra harácsolni a vidéket liptó-újvári fészkekből. Bizonyítja ezt a szentmiklósi Pongrácz és Giskra János között 1449-ik évben⁴⁾ kötött véd- és dacz-szövetségi szerződés, a melybe a Rikolfiak sasfészkekkel Liptó-Újvárral együtt be foglaltattak.

A Rikolfi Fogasok hatalmát azonban, még hatalmasabb kényurak leszorították a szereplés teréről. Az időközben félelmissé lett Komorovszky Péter 1450-ben a dulakodó Rikolfiakat kiűzte Liptó-Újvárból, s azt a maga részére saját zsoldosaival rakta meg.⁵⁾

A vár urat cserélt, de a vidék rabló helyett montalóczot kapott. Az egyik dúlt, a másik rabolt, az egyik pusztított vassal, a másik tüzzel; s a védtelen nép, a felpörzsölt vidék, remegve látta, félelemmel nézte Liptó-Újvár erősítéseit, sánczainak magasabbra emelését s lőréseinek szaporodását.

Féktelenül dúlt Komorovszky Liptó-Újvárból, de nagyobb úr volt Szentmiklósi Pongrácz, s a kettőnek egymás ellen fordúlt legyvere. Pongrácz irigy szemmel nézte Komorovszkyt liptó-újvári

¹⁾ U. o.

²⁾ Wagner Anal. Scepus. III. k. 241 l. Nagy Iván: Magy. csal. XI. köt. 43 l.

³⁾ Sokol 1864 évf. 438 l. Slovasnost 1865 évf. 79, 365 l.

⁴⁾ Letopis matice Slov. IX. foly. I. füz. 18 lap. Archiv Český IV. k. 230 l.; Századok 1878 évf. VIII. füz. 116 l.

⁵⁾ Hyras Zámok Lykova 73 l.

félszékében, mert méltán tarthatott attól, hogy szomszédos birtokait elpusztítja; de Pongrácznak fegyvere lepattant a vár falairól, véres fővel hagyták oda zsoldosai. Látván Pongrácz, hogy a harci szerencse nem kedvez neki: megkísérlé politikai ravaszságával Komorovszkyt Liptó-Újvárból kiszorítani. Sikerült is Szentmihályi Pongrácznak a várat tartózkodásugaival együtt 1453-ban László királytól adományul kapnia.¹⁾ Az adományozás és birtokbavétel közt azonban nagy hézag volt, mert Liptó-Újvár kapui a új birtokos előtt meg nem nyíltak s a tetteges bitorló a vár sánczai mögül kacajjal fogadta a virtualis birtokost. Komorovszky Péter még 1454-ik évben is eme sasfélszékében ült²⁾, pedig ekkor már nagyon megnöttek Szentmihályi Pongrácz hatalmának szárnyai, minthogy Hunyady János is kényszerítve érezé magát Pongráczczal egyezségre lépni Giskra János ellen; midőn is ezen szerződés szerint Liptó-Újvár Pongrácznak átadandó volt az esetben, ha azt László király Komorovszkytól kezeihez veheti.³⁾

Könnyű volt ezen ígéretet megtenni, de annál nehezebb azt végrehajtani, mert Komorovszkytól kicsikarni azt, a mit egyszer megmarkolt, nem csekély nehézséggel járt. Komorovszky egyik fő-és meghitt emberét Valgatát ülteté Liptó-Újvárba, s védelmére bízta a várat. Rozgonyi Sebestyénnek jutott a feladat Valgatát félszékéből kizavarni, s midőn ezt nehezen bár, de fényes sikerrel keresztül vitte, daczára az 1454-ki szerződésnek, mit László király is megerősített. Liptó-Újvárba Szentmihályi Pongrácz be nem vezetett, de az jutalmul Liptó-Ovárral más néven Nagyvárral együtt, egy 1458-ik évi szent Egyed apát napján Szegeden kelt oklevéllel Rozgonyinak adományoztatott.⁴⁾

Sajátságos eljárás vala ez László király részéről. Röviddel erre Komorovszkyt 1459-ben ismét ott találjuk nemcsak, de akkor már Liptó-Újvárnak jogos és törvényes birtokosa is volt, mert azt neki Mátyás király nemsokára Budára érkezete után odaadományozta. Pongrácz István, Mátyás király mint adományozó, és Komorovszky Péter, mint elfoglaló ellen a budai káptalan előtt ünnepélyes óvást emelt⁵⁾.

Az óvás sikertelen vala. Az elhatalmasodott csehek Komorovszky zsoldosainak, a féktelenkedő felső-magyarországi urak ellen, óvással sem várat bevenni, sem abból a bent ülőt kiűzni nem lehetett.

1) Letopis Mat. Slov. XI. évf. II. füz. 75 l.

2) U. o. 76 l.

3) U. o.

4) Gyurákovich gyűjtem. a m. nemz. muzeumban.

5) Kostalányi-család levélt. Kostolányban; — Let. mat. Slov. XI. évf. II. k. 80 l.

tett. Komorovszky kis király lett Liptó-megyében. Újvárból száguldotta be a megye felső részét, onnét csapott le a védtelenek közé; míg végre Mátyás király is megsokallván harácsolásait, Zápolya Istvánt 1462-ben kiküldi ellene hadaival; Liptó-Újvárt eredménytelenül vívja Komorovszky ellen, s odább állott ostromló hadával, míg végre a bazini grófok György és László seregükkel Sárosból és Liptó-Újvárból kiűzik a cseheket s Mátyás király részére elfoglalják. 1464-ben Rikolffi Fogas Zsigmond, Lászlónak fia, Liptó-Újvárt Mátyás királytól adományul kapja.¹⁾

Nem oly könnyű volt azonban a törvénytelenséget, a fejtelenséget megszokott bitangokkal elbánni. A jus majoris potentiae legfőbb virágzásban volt a magyar felvidéken, s Komorovszky, ki már több ízben ura volt Liptó-Újvárnak, ismét a vár falai közé kíváncszott, a miért is Rikolffi Fogas Zsigmond fiával Istvánnal, csak négy évig uraskodhatott Liptó-Újvárbán, minthogy 1468-ban onnan őket Komorovszky kiverte, s a várat ismét elfoglalta. Ezen erőszakos foglalás ellen 1469-ik évben²⁾ Pongrácz István, Venczel, Jakab és János, mint régebbi virtualis birtokosok ünnepelesen tiltakoztak a turóczy convent előtt, hasonló óvást emeltek Rikolffi Zsigmond és István a szepesi és budai káptalan előtt. Az óvás óvásnak maradt, Komorovszky Péter 1470-ik évben a király nevének ürügye alatt megrakta a várat zsoldosaival, s 1471-ben már mint saját korlátlan birtokában ült ott.

Féktelenségeit Liptó-Újvárból Komorovszky annyira üzte, hogy előtte már senki biztos nem lehetne. Végre is midőn Mátyás király Gallieziából visszatérve, útját hadaival Szepesmegyéből Liptón keresztül vette, hogy valahára a zabolátlanokat megfékezze, a népet, a vidéket nyűgétől, a bitang rablóktól megszabadítsa: 1473-ban Komorovszkyt elűzi Liptóból, s Újvárt bevéve, királyi hadakkal rakta meg.

Mátyás seregének vitézsége nyugalmat hozott a népnek. Elpusztultak a kóborló csapatok, s Liptó-Újvár tartozékával együtt 1476-ig királyi kézen maradt. Ez évben három évi időtartamra t. i. 1479-ik évig, Trenka 3600 frt erejéig Liptó-Újvárnak zálogos ura lett.³⁾ A három év leteltével új zálogos birtokost eserél, minthogy a várat Tarczy Tamás a fenti összegért hat évre zálogba vesszi.⁴⁾ 1485-ben letelvén a zálogos évek, Liptó-Újvárt Zápolya

¹⁾ Hyros: Zómok Lykava 73. lapon.

²⁾ Let. Mat. Slov. XI. évf. II. füz. 80 l.

³⁾ Palugyai-család. oklevélt. Bodafalván.

⁴⁾ U. o.

Imre s utána István birtokában találjuk, kinek még 1497-ik évben ott castellanusa Warkoch Kristóf volt.¹⁾

Zápolya István özvegye Hedvig tescheni hercegnő, trencsényi várából 1501-ben Pottornay Ferencz liptó-újvári kapitányának írja: hogy miután ő felsége a legközelebbi György-napjára országos gyűlést hirdetett s arra fiát is meghívta, úgy intézkedjék, hogy őt minden felszerelésével s hadaival Liptó-Ujvárott készen várja.²⁾ Innen túl, a vár birtokjogát Zápolya István özvegye, átadja fiának Jánosnak, ki is 1527-ig a várnak és tartozékainak ura volt.

Alig hogy elmúlt a cseh martalóczok vésze a felvidékről, a szerencsétlen mohácsi vész után új veszedelmek tanyája lett a felvidék. A nemzeti érzület, mely mindig termő talajra lelt az ország északi részében, a mohácsi vész utáni király választásnál is Zápolya János pártján állott, kinek ott tetemes birtokai és várai voltak. Még meg sem melegedett a korona Zápolya fején, midőn őt harzi szerencsége elhagyván, Lengyelország felé húzódott. — Nyomban követte őt Kacziáner, Ferdinand seregeivel, s Liptó-megyébe jöve Ujvárt 1527-ben ostrom alá veszi, s azt Ferdinand részére többi erősségeivel együtt elfoglalja, s így az ismét királyi kézre került.

Röviddel erre Ferdinánd Liptó-Ujvárt Paczoltnak adományozza³⁾, ki is azt mindössze csak egy évig élvezte, mert az 1528-ban Battyányi Ferencz kezére jut: elrendelvén ugyanis Ferdinand Pekry Lajosnak, hogy Késmárkot és Liptó-Ujvárt mielőbb elfoglalja oly czélből, hogy azt Batthyányi Ferencznek, a kinek ő az említett várakat adományozta, átadhassa.

Liptó-Ujvár rövid ideig volt Batthyányi birtokában; s ezen időközben történt, hogy a midőn a nyilvános rablásáról ismeretes Basa Tamás 1531-ik évben elfogatván, Nyáry Ferencz által Lőcsére vitetett, előbb Szalaházy Tamás egri püspök, Antal eperjesi hitszónokot, Bertalan nevű szepesi káptalani káplánt s a kassai praedicatorot — valószínűleg Dévait — Ipoltfi szepesi kapitány által elfogatta, s mindnyájukat Liptó-Ujvárba vitette, honnan azután az eperjesiek kértére Bertalant szabadon bocsátották, a többiek pedig Liptó-Ujvárból Pozsonyba vitettek.⁴⁾

A koronás fejedelmek viszályai és harzi szerencsége, mérvadója lón pártosaik hűségének is; s ezen körülmények idézték elő, hogy az eladományozott javak ma egynek, holnap másnak birto-

1) Pongrácz-család levélt. Andrásfalván.

2) Saját levélt.

3) Palugyai-csal. levélt.

4) Lányi Károly: Magyar Egyház történ. II. köt. 76, 77 l.

kában voltak. Ily viszonyok között történt az is, hogy Liptó-Új-Várt Ferdinand 1533-ik évben Pekry Lajosnak adományozza a liptói főispánsággal együtt. De Pekry Lajos sem élvezte tovább a szép uradalmat, mint Batthyányi, mert Zapolyához szegődvén, javai elkoboztattak, s Liptó-Újvárt a királyi fiscus 1539-ben ismét elfoglalja. Míg Pekry Lajos hét évig fogságban ült, azalatt a vár a kincstár birtokában volt, s annak castellanusául gryzani Horváth Andrást ültették be, kit, egy 1542-ik évben kelt oklevél szerint a Rásztakai nemes család tagjai adoptálnak, s Dubravai birtokuk felét neki adományozzák.¹⁾

Pekry Lajos 1546-ban megkegyelmeztetvén, jószágával együtt Liptó-Újvárt ismét visszakapja, a melyhez egyébbiránt a Paczoltok után, neje révén törvényes igényeket is tartott. Ez időtől kezdve 1550-ig a vár praefectusa Usaly Péter volt, castellánusul azonban Horváth Andrást megtartotta. 1551-ben is a vár kapitánya Usaly Péter lett. Ez évben Pekry Lajos elhalálozván, Liptó-Újvár özvegyére Batthyányi Erzsébetre szállt, ki azt 1553-ig birtokolta, midőn is özvegyességét megúnván, Kerecsenyi Lászlóhoz férjhez ment, s Liptó-Újvárt Ferdinand Malatesta Frigyesnek adományozza. Ez ellen ugyanazon évben Pekry Lajos fia, János a pozsonyi káptalan előtt óvást emel. Az óvásnak csak annyiban lett foganatja, hogy Malatesta Liptó-Újvárból kikopott ugyan, de Pekry János tiltakozása daczára is az, 1554-ik évben május 26-án Balassa Jánosnak érdemei jutalmául 12 évre 13,500 forintban zálogbirtokul impignoráltatik.²⁾

A zálogévek letelte előtt még hat évvel meghosszabíttatván a zálogjog, Balassa János Liptó-Újvárt 1572-ik évig háborítlanul bírta. A fölségárulás miatt Pozsonyban fogva tartott Balassa János 1572-ben kegyelmet nyervén, a zálogösszeg, Miksa király által 3000 frttal fölemeltetett s így a vár és tartozékainak birtoklása Balassa Jánosnál élethossziglan meghagyatott.³⁾ 1573-ban Balassa János Liptó-Újvár birtokába bevezettetik, s midőn az 1577-ben elhalt, fia Bálint és Ferencz. kezén találjuk a várat.

Liptó-Újvár s a hozzá tartozó javak, a vizsály magvát hintették el a Balassák között, kivált pedig Bálint és András között, ki hasonló birtokjogot igényelt Liptó-Újvárra, mint Bálint, és testvére Ferencz. András ugyanis Bálint és Ferenczcel 1578-ik évben a birtokon osztozkodni akar, de a tervezett osztályt Ferencz határozottan ellenzi.⁴⁾ A vizsálkodás végeredménye mégis csak

¹⁾ Dedinszky János rásztakai levélt.

²⁾ Palugyay csal. lt. Századok XVI. évfoly. 728 lap.

³⁾ Palugyay-csal. levélt.

⁴⁾ U. o.

az lőn, hogy Bálint. Ferencz és András Balogh Gergely proto-
notarius előtt a pozsonyi dietán egymás között kiegyeztek.

Hogy mily tisztelet és szeretetnek örvendettek a Balassák Liptó-megyében, annak a megye 1581-ik évi közgyűlésén igen fényes bizonyítékát nyújtotta. Ugyanis közgyűlési határozat szerint Okolicsányi Sebestyén országgyűlési követnek utasításul adatott odaműködni, hogy az akkor elhunyt Krusich János helyébe, Balassa János a megye főispánjává neveztessek ki.¹⁾ Ez azonban nem történhetett meg, mert már 1582-ik évben a megyei gyűlésen kihirdettetett, Illésházy Istvánnak főispánná történt kinevezése.

A Liptó-Újvár birtoklására vonatkozó viszály a Balassák között. bár ha egy időre békés uton elintéztetett, az különösen Bálint és András között újra kitört s, 1582-ik évben András jogigényeinek. Bálint ellen komoly érvényt óhajtott szerezni, s kimondatott az ítélet — melynek végrehajtásával Vizkelety protonotarius bízott meg — hogy Liptó-Újvár fele része Andrást illeti, s azt az utóbb nevezett csakugyan át is vette.²⁾

A pörvesztett Bálintot heves vére nem hagyta nyugodni, s ekkor már csak negyedrészt birtokosa lévén Liptó-Újvárnak, András mint felerész birtokos elleni haragja megtorlásra ingerelte őt, s föltett szándékának mihamarabb érvényt is szerzett azáltal, hogy Újvárból Andrást erőhatalommal kiverni elhatározá, s ezt 1588-ban csakugyan fogatosította. minthogy András provisorát a várból kiűzte, s András birtokrészét javadalmaival együtt elfoglalja. Segítette ez erőszakos eljárásban őt Ferencz testvére is. Ez ügyben Liptó-megye közönségéhez 1589-ik évi augustus 25-én királyi parancs küldetett, mely szerint Bálint hatalmaskodása következtében Andrásnak Liptó-Újvárott okozott kárát Bálint által megtéríttetni rendeli.³⁾

1592-ben Balassa Bálint és Ferencz Liptó-Újvárt javaival együtt elakarják adni, de ezen szándékukban megakadályozza őket Balassa Zsigmond és Imre. 1599-ben a zálogösszeget 3000 frttal megtoldják, s a zálog szerződés szerint Újvár további hat évre most már 33,011 frt összegben ismét náluk hagyatik.

A Balassák azonban már 1601-ben a záloglevelet Sándorffyra átruházzák, s Liptó-Újvárt annak özvegye Zay Magdolna veszi birtokába, ki is a várat még ez évben bővíteni, új épületeket rakat a vár körül, a bástyafalakat magasabbra emelteti, s oly állapotba hozza, mely sajátképpen csak most felelt meg azon igé-

1) Protoc. Comit. Liptó. VII. szám 134., 135. ll.

2) Századok XVI. évfolyam 730., 731. ll.

3) Protoc. Com. Lipto. VIII. sz., Századok XVI. évf. 732. l.

nyeknek, miket egy vár fogalmához kötni lehet. Ezen építkezést Sándorffy Miklos özvegye a külső vár falán meg is örökíté az évszám, saját neve s a következő latin vers bevésése által:

»Sic vos non vobis mellificatis apes
Sic nos non vobis fertis aratra boves.

Magdalena Zay.

1603.«

Ha ezen éles satyrával alkalmazott vers, az előbbeni birtokosra vonatkozott, úgy az önmagára nézve is jóslatszerű lett; mert habár az özvegy még a jelzett év november 26-án, mint Liptó-Újvár birtokosa a Boldogasszonyfalván tartott megyei gyűlésen megjelenve, a többiekkel együtt a királynak hűség nyilatkozatot ad. ¹⁾ Bástta megelőzőleg ezen nyilatkozatot, Szepességből Liptó-megyébe jövet, Liptó-Újvár alatt táboroz, s azt megszállja, s csak az adott hűségnyilatkozat után hagyta el. Egy időben ezzel, Zay Magdolna decemberben kénytelen volt a várat a zálogösszeg fölvétele mellett Pogrányi Benedeknek átengedni. A Balassák az új zálogbirtokos ellen zálogváltási pört indítanak, de Pogrányi a várat kiadni vonakodik, s kilencz évi porlekedés után 1612-ben Thurzó György nádori ítélettel elrendeli, hogy az a Sándorffy utódoktól elvétessék, és Balassa Zsigmondnak visszaadassék. Mindennek daczára Liptó-Újvár Pogrányinál marad. Özvegy Sándorffyné időközben Hosszutóti István nejévé lön, és ennek II. Mátyás király 10,000 ft fölülfizetés mellett inscribáltatja. Zay Magdolna férje révén ismét birtokosa lett a várnak, s most már negyedszer nősülvén Karvy Ollé Miklóssal, 1612. év végén Liptó-Újvárt ismételve zálogba veszi.

Ekkor már azonban Liptó-Újvár tartozékával együtt a Zayak után részben ghiletnczi Ostrosich István birtoka is volt, ²⁾ részben pedig még 1623-ban is a negyedszer nősült Zay Magdolnáné, midőn is azt, a most említett évben, Ferdinand egészen Ostrosich Istvánnak és neje Tökölyi Annának 52,011 forintban impignorálja.

Ghiletnczi Ostrosich Istvánnak fia Miklós, Pál és Mátyás egymás után birták Liptó-Újvárt. Birtoklási jogukat háborítlanul élvezték 1644-ik évig. A Rákóczy György-féle szabadságharcz alkalmával azonban, Miklós, II. Ferdinandnak nemcsak hogy tántoríthatatlan híve volt, de Rákóczy ellen mint kapitánya működött, a miért is, midőn 1644. évben Kemény, Rákóczy egyik

¹⁾ Protoc. Com. Liptó nro IX. 191—192., 195. ll.

²⁾ Eszterg. kápt. levélt. Capt. 6, fasc. 1, nro 28; — Berényi levéltár fasc. 10, nro 29.

vezére Felső-Magyarországon a császáriakat, Sáros, Szeben, és Lőcseig üzte s Bajnócz mellett megint csak sarkukban volt, Ostrosich Miklós birtokait elfoglalta, Liptó-Ujvárt megostromolván, háta fedezéseül azt csapataival megrakta; s april 4-én abba Baan János mint Rákóczy György várkapitánya belé ült. 1) Megkísérlé Ostrosich Pál Ujvárnak visszavételét, miben őt Illésházy Gáspár szóval ugyan segélyezé, de alattomban Rákóczy érdekeben működött. Ferdinand hűsége jutalmául uradalmait visszaadta neki, s 1647-ben ismét ura lett Liptó-Ujvárnak, zavartalanul bírván azt haláláig 1660-ik évig. Borbála leányán kívül fiörököse, nem levén, birtokai testvére Mátyásra maradtak, ki Liptó-Ujvár javadalmait 1670-ig háborítlanul élvezé.

A Thököly-féle szabadságharcz zavarai elűzték Liptó-Ujvár nyugalmát is. Ostrosich Mátyás bárha hű embere volt a császárnak. Spork János a felső-megyékbe küldetvén, Kassát és Eperjest elfoglalta, onnét titkos utasítással Liptó, Árva, Turócz és Trencsén megyébe ment, hogy az ezen megyékben nagy mérvet öltött Tökölyi-féle forrongást megbénítsa, s az ottani városokba német őrséget vessen. 1670-ik évben megszállotta Liptó-Ujvárt is.

1672-ben Thököli hívei s seregei oktober 7-én Késmárkon gyülekeztek, 8-án a sereg zöme Lőcse alá érkezett, honnan Liptó megyén át Árva, Turócz és Trencsénbe voltak menendők; de Petróczy oct. 17-én Csorba, Liptó-megyei határszéli községből azon biztos hirt hozta a táborba, hogy Cobb nagy sereggel jön Liptó felől, s Ujvár alatt tanyáz.

Ezen izgalmas idők alatt, majd a császári, majd a Tökölyi seregei átvonulva a megyén, zaklatták a népet. Ily körülmények között a megye közönsége, kivált a megye pecsétét óhajtotta biztonságban tudni, s egy 1677-ik évi határozatával a pecsétet ládába elhelyezve Liptó-Ujvárba vitette,²⁾ s azt a vár alépitményeiben elrejtette, rendeletet bocsátott ki, hogy az alispán és négy szolgabíró kiadványaikat saját pecséteikkel hitelesítsék.

1678-ik évben a mint Würben-Dünewald császári tábornokok Kassát elfoglalták, Thököly a bányavárosok felé indulva, seregének egy részét Teleki parancsnoksága alatt Sáros és Szepes megyén keresztül Liptóba rendelte, hogy itteni uradalmait visszafoglalják. Liptó-Ujvár az első felszólításra mindjárt megadta magát, s az ismét a fölkelők kezébe került.

A hadi szerencse állhatatlanságát nehéz csapásokban érezte Liptó-Ujvár. A kuruczok féktelensége, a fegyelmetlenség, melylyel gyakran csak saját személyük érdekeit szolgálták, s igen

1) Prot. Com. Liptó. XII. köt. az 1645-ik évhez.

2) Prot. Com. Liptó. nro XV.

laza, néha semmi összekötetésben Thököly hadával nem levén: elkeseríték a megye népét, a közönséget, kivált midőn a Kárpátok völgyeiben bujkálva, magukat a császári, és Thököly seregei elől biztonságban érezték, bebecsapták, Sáros-, Szepes-, Turóc- és Liptó-megyébe, s megsokálva a végtelen zaklatást, 1680-ik évi martius 2-án az összegyűlt megyei közönség, Tökölyi felszólítását, Likava megerősítése tárgyában, el nem fogadta, s kinyilatkoztatták, hogy inkább Liptó-Ujvárt helyezik kellő védelmi állapotba, mely már akkor ismét császári hadakkal volt megrakva. ¹⁾

Ostrosich Mátyásnak Liptó-Ujvár urának, nem sok nyugalma volt várában, mert azt a csatangoló kőszá kuruczok 1683-ik évben hallatlan merésséggel megtámadták és kirabolták. E felől írja Thököly Imre a vármegyének 1683-ik évi febr. 6-án a megye gyűlésén felolvasott levelében: hogy Liptó-Ujvárat a kuruczok kirabolván, e szökevényeket ne tőrjék a megye területén. ²⁾

1686-ban a megye közönsége, semmiféle biztosságot nem találván a rablások, sarczolások, s az egymást kergető hadak zaklatásai ellen, elhatározták Liptó-Ujvárt megerősíteni, s magukat ott elsánczolni, a mely erősség akkor jogos tulajdonosa Ostrosich Mátyás kezén volt. ³⁾ Ezen terve a megye közönségének fogamatot nem lelhetett, mert a sors másképpen intézkedett, a négy századon túl annyi urat cserélt, annyi viszontagságot látott vár felett. 1686—88-ig folytonos katonai megszállásnak, ostromnak levén kitéve, ⁴⁾ hol az egyik, hol a másik fél hadserege által, végpusztulásához mindig közelebb jutott, s mire a XVII. század leáldozna, a XVIII. század a Rákóczi-féle szabadságharczczal beköszöntött. Liptó-Ujvár romokban hevert. Elveszté jelentőségét, mint erődítvény, helyzetét mint stratégiai pont, s a hadiműködésnek még csak kétszer volt színhelye 1706-ik évben. Rákóczi tábornoka, és Ordódy György elfoglalták Rákóczi Ferencz részére, minthogy annak birtoklása Kassa védelmére szükségesnek mutatkozott. ⁵⁾

1709-ik évben látta Liptó-Ujvár a harczai fegyverek villogását bástyáin és sánczain, midőn Wawrisó, Szentpéter, Pribilina és Újvár alatt a császári seregek elsánczolva táboroztak, s Steinwilt, Lüffelholz, Ebergényi, Tollet, Hartleben s Lubomirszky György herczeg hadaikkal Liptóból a Szepességbe vonúlva, Újvárról helyőrséget hagytak. Augustus 4-én a betört kuruczok Csáky-

¹⁾ Protoc. Com. Liptó. nro XV.

²⁾ U. o. 125—127. ll.

³⁾ U. o. 175., 176., 179., 180. ll.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ Lehoczky Stemmalagr. II. köt. pag. 322.

val élükön, Tollet hadait Liptó-Újvárba, s a wawrisoi, szentpéteri, dovallai és pribilinaí csillagsánczok közé szorította, s a beszorúlt császáriak augustus 9-ig ostrom alatt levén, végre is elvonultak a kurucz hadak Liptó-Újvár falai alól.¹⁾ Itt fogadta végre 1710-ben több liptó-megyei úrnak hűségesküjét.

Liptó-Újvárnak letűnt csillaga, s mire történelmi szereplése véget ért, csonka romokban heverték bástyafalai is szerteszét; s az utolsó időben a vár úra, ki a Wesselényi-féle lázadásban részes volt, 1703-ban elhalálozván, birtokai elkoboztattak s Liptó-Újvár még halála előtt Lichtenstein herczegnek adományoztatott,²⁾ de az ismét visszavétetvén tőle, mind ez ideig a kincstár birtokában van.

MAJLÁTH BÉLA.

¹⁾ Thaly Kálmán: Ocskay László élete 587—603. II.

²⁾ Bél M. Notitia Hung. nov. 1736. tom. II. p. 555.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. LIPÓT MÁTKÁJÁNAK BEVONÚLÁSA BÉCSBE

— 1666 decz. 5-én. —

Az újabb időben erősen divatozó díszmenet-ek nem új keletiek, — értettek azok rendezéséhez kétszáz évvel ezelőtt is. 1666-ban is tanúja volt Bécs városa egynek: Lipót császár mátkája bevonulásának. Ennek itt közlendő egykorú leírása érdekes világot vet az akkori udvari etiquettere, a kifejtett nagy pompára, a díszruhák gazdagságára s ami minket első sorban érdekel: a magyar főurak s seregek részvételére. Egykorú leírását a marosvásárhelyi gróf Teleki levéltár őrizte meg.

Az római császárnak Leopoldus Primus, Magyar- és Csehország királyának és az ő felsége mátkájának, Margaréta infantin Spanyol országnak királyának leánya bejüvetelének rendi, a ki volt karácsony havának 5. napján 1666.

Midőn az esászár ő felsége mátkája napról-napra közelgetvén és az bejüvetelnek napját pro die 5. Decembris denemínálták, hogy pedig az ő felsége solennitásának napja csendesebben véghez menne, tehát ő felsége az itt való városnak főbersterit külön-külön piaczkora rendelte jó vigyázó istrázsákkal és az ágyukkal való lövésekre vigyázzván.

Az megnevezett napra délelőtt 11 és 12 óra között az esászár ő felsége sok számú gavallírokkal, melyek igen bőségesen arany és ezüst csipkéekkel, prémekkel kiczifrázott ruhákban voltak, és azoknak szolgálai némely része angliai, némely része hollandiai skárlát és egyébféle vékony posztóból csinált és igen bőven arany és ezüst csipkéekkel prémezett köntesekben, kikhez hasonlót nem is láttak, — husznál több hat-hat lovú szép módjával felékesített új hintókkal az *Magyar-kaputól* fertály mélyföldnre kíválképpen való kiválasztott helyen állottak, a hol egy drága sátor és kristály üvegből csinált kabinet, a ki mintegy ház formára volt felépítve, mely tiszta aranyból való tödzett kárpitokkal

volt alant bevonva (és azon üvegeknek egyik-egyik táblája tíz tallér érő volt): az menyasszonyt abban nagy böcsülettel befogadták.

És midőn ő felsége az megnevezett helyre érkezett volna, állottak ottan Alsó-Ausztriának statusi, négy sereggel, mind vas derekakban; item más négy sereg, vörös ruhákban, ezüsttel prémezett; — és az itt való polgármester, belső és külső tanácsurakkal, — és az ő felsége városi tanácsi, — és az polgároknak az elei, mind fekete bársonyban, az nyakokon arany lánczok voltak, — és az titkos botosok, — és derék kereskedők, — és ő felsége privilegiarius kereskedői.

Az magyarok tizenkét elrendelt seregeikkel állottak.

Annak utána ő felsége mátkája maga mellett levőkkel oda érkezett és az invitatiót excipiálták és így az bejüvetelnek módját szépen kezdték, az mint következik; — és mentek az Augustinianusok templomában:

1. Midőn megindultak volna, elől ment az *ő felsége tanácsa és udvari quartély-mestere*: Joann Cunibertl, — mind merő arannyal tödzött ruhákban, egy igen szép drága felöltötött lovon; és két felől két kengyelfutó, igen szép kék liberiában; utána az több officírek.

2. Következnek az *tizenkét magyar seregek*. I-ső sereg állott ötven lovasbúl, veszpréni katonákbúl, Karácson Péter lovas kapitány volt előtttekjárójok; — II-ik sereg pápai katonákbúl, Araszi Pál előtttekjárójok; — III-ik sereg nagy-győri katonákbúl, hatvan lovas, veszpréni kapitán Jakosics Péter előtttekjárójok. Ezeknek egy-egy mezítelen kard levén kezekben.

3. Annak utána következik *gróf Esterházy Pálnak négy serege*, — elől menvén, lovon, megnevezett gróf úrnak commissariususa, nemzeti Despot Simon; ő utána három nemes ifjak, igen szép három kopjával, ezüst aranyos tűz-láng formára csinált és meglhánt vörös skárlát kecsékben; azután vittek három igen szépen felékesített vezeték-lovat; — két sípos utának, kék ruhákban; — item négy *magyar trombitás*, vörös ruhákban; — utána Banza György vörös skárlát kecsékben, ezüst aranyos csillagokkal rakva; — utána egy vicehadnagy Mazalin Pál, — és az kornétával Subarics János, az több főnemesekkel és tisztviselőkkel. És így megyen vala az egész sereg tecz-színű pánczélíngekben és kezekben egy-egy kopját tartottak, melyeken vörös és kék lobogók, ezüst és arannyal tűz-láng formára festettek voltak. 148 lovasbúl állott.

Második sereg előtt ment három nemes ifjú, vörös pánczélíngekben, ezüst-aranyos csillagokkal rakva, — mindeniknek volt a kezében egy-egy karabély; — azok után drága szerszámiban felékesített három vezeték-lovak, rajtok való tegezzel és nyilakkal; azután két sípos, kék ruhákban; — négy *magyar trombitás*, vörös ruhákban; — ezek után Csovics Fábián, lovas kapitán, vörös skárlát, — ezüst aranyos csillagokkal való kecsében; utána vicehadnagy Stanko Péter, és az kornétával Dominkovics Péter; utána az főrendek és tisztviselők, vörös, ezüst aranyos

sűrűn reá varrott csillagokkal felékesített pánczél-ingekben, karabélyok az kezekben. 120 lovasbúl állott.

Harmadik sereg ment az szerint: három nemes ifjak kopjájkkal, arra szegeztetett karmasin színű és világos kék lobogók, — vörös skárlát kecsékben, ezüst aranyos csillagokkal rakva; utánok három igen szépen felöltötötett vezetéklovak; ezekután két sípos, kék ruhákban; hat *magyar trombitás*, vörös köntesekben; utánok lovaskapitány Vörös Pace (!), vörös iskárlát ezüst és aranyos csillagokkal felékesített kecsében; utána egy vicehadnagy Vörös Miklós, és az kornétával Paztzeni Tamás, az több főemberekkel és tisztviselőkkel; utánok az egész sereg tecc-színű pánczél-ingekben, ezüst és aranyos tűz-láng formára festettek. 120 lovasbúl állott.

Az *negyedik sereg* előtt hasonló öltözetekben három ifjú gavallírok, török dsidákkal, az hegyit lefelé tartván; utánok tizenkét szépen felöltötötett vezetéklovak, melyeken való nyergék és egyéb eszközök igen gazdagon ezüst és arannyal meg voltak verve és azokon függő tegez és puzdrák, igen bőven drága kövekkel meg voltak rakva és mindenik ló ezüst patkóval volt megpatkolva és minden lovat vörös és kék ruhákban öltöztetett hajdú vitte. Ottan ment gróf Esterházy Pál uram ő nagysága örögbik fia. *Miklós* párducz-bőresen, mezítelen karddal, öt igen szépen felöltötötett gavallérókkal; — ezekután Szegedi András lovaskapitány, vicehadnagyával Robocs Andrással, az kornétával Kürtösi Ferencz; — azok után az egész sereg. Az seregnek az eleje mind tigris és párducz bőresek voltak, mezítelen pallosokkal, — melyek között voltak gróf Esterházy Pál uram atyafiai: Esterházy Farkas, Amade Ádám, Esterházy Imre, Bossány Gábor; Raby István ő felsége protonotariususa. Az megnevezett négy urak vörös skárlát kecsékben voltak, — vigyázzván az seregeknek rendesen való menetekre.

Ezek után mentek *gróf Draskovits* uram ő nagysága, főember, és egyéb nemesek, 130 lovasbúl, jó erős férfiakbúl állók. Ez megírt sereg ily rendesen menván, három nemesek elől menván szépen felöltötötett ruhákban; ezekután vittek öt vezeték-lovakat, gazdag tűdzett arany és ezüst czafrangokkal és szép szerszámokkal felékesítettet; négy trombitás utánok és két *lengyel sípos*; lovaskapitány: Kanisay Gáspár és két hadnagy-utánok.

Ezekután megyen vala méltóságos *gróf Nádasdy Ferencz* uram ő nagysága *négy serege*. *Első serege* előtt megyen vala négy főember aranyos kopjájkkal és azokon aranyos lobogók; — utánok három vezetéklovak, szépen felöltötötette; utánok két *török sípos*; Balusti György lovas kapitány tigris bőrrrel és mezítelen karddal. Az egész sereg farkasbőresek voltak, aranyos kopjájkkal, vörös, sárga, kék lobogók rajtok; két vicehadnagy utánok. 130 lovasbúl álló.

Második sereg előtt vittek három vezetékét; *Kisfaludi* lovaskapitány vélek. Az egész sereg kék kopjásak voltak és igen gazdagon

megaranyozott lobogók rajtok; két vicehadnagy utánok. 130 lovasbúl állott.

Harmadik sereg előtt vittek szép hat vezeték-lovakot, hat magyar trombitás utánok, két réz dobbal és aranyos kornétával és két török sipossal. Ezek után megyen vala *Kisfaludi Pál* párduez és tigris bőrrrel felékesített seregével; azoknak lovain nagyobb része ezüst aranyos szerszámok voltak; két vicehadnagy utánok, az seregekre, rendes voltára vigyáztván. 130 lovasbúl állott.

Negyedik sereg előtt *Anyos Gergely* kapitán egy ezüstös aranyos öreg bottal, — és ő utána hat derék főember hosszú skárlát ruhákban, melyek igen szép ezüst holdokkal és csillagokkal voltak felékesítve; azok után nyolcz vezetéket, melyek között három meg volt festve persiai formára, rubintokkal, törkesekkel, cristaldosokkal rakott nyergek és szerszámok voltak rajtok, és az lovakon két felől tegez és puzdrák, és hasonlóképpen drága kövekkel ki voltak rakva, és azokhoz hasonló czafragok is voltak rajtok. Ezekután megyen vala az lovászmester, egy igen szép lovon. *Hamerle György* nevű; — hat trombitás utána, sárga, vörös, kék, gazdagon arannyal varrott köntesekben. Ezekután 18. igen cifrán és pompásan felöltöztetett gavallírok, grófok és nagyságos urak, páronként, igen szépen felékesített lovakon. Ezekután mennek vala *gróf Nádasdi Ferencz uram* ő nagysága két fia: *Ferencz és István*, — mellettük két *Draskovits urj*: *Miklós és János*, melyeknek gombjok és gombházok gyémántokkal és rubintokkal voltak rakva; ezekután megyen *Milicz és Esterházy Mihály*. Azon sereg merő nemesek és az udvara népéből állottak; igen szép párduez és tigris bőresek mezítelen kardokkal; azoknak lovok nagyobb része ezüst aranyos szerszámokkal és szép virágos czafragokkal felékesített valának. 150 lovasbúl állott; két vicehadnagy utánok és négy előkelő tisztviselők is.

Ezekután megyen vala *Staffen György de Staffenberg*, császár ő felése tanácsa az ő compániájával, egy igen szép lovon, sűrűn pántlikával felékesített; azután vittek három vezetéket, az kettein igen szép vörös, törökes és az harmadikon világoskék és fejér czafragokkal befedeztetett; hat trombitás utánok és egy dobos, vörös és fejér libériában és két felől két lokáj, vörös és fejér köntesben. Ezekután megyen vala maga felyül megírt *Staffen*, — azután egy lajtnam és az városbeli polgárok is, — az kornétával *Mészáros Melchior* és a többi. Azoknak a süvegén vörös és fejér strucztoll vala, — az derekakon vörös materiával valának öveztetve, fejér és vörös zászlójok. 130. lovasbúl állott.

Ezután az titkos botosok és az ő felése *privilegiarius kereskedőknek compániájok*, vezeté *Bertalan Triangl*, igen szép drága arany materiából csináltatott ruhákban, pántlikákkal felékesített lovon, — azon való nyerge és főkömlője töldzett materiából állott; azután három vezeték-lovak, vörös bársony arannyal varrott czafragok rajtok és azonkívül is egynehány tisztviselők külön-különféle drága eszközökkel felékesített

lovakon; utánok tíz trombitás és egy dobos, vörös bársonyban, arannyal prémzett köntesekben; az trombiták igen szépek valának. 100. lovasbúl állott; és azon compania alatt volt 20 derék kereskedő, egyik sem volt arany és ezüst öltözetek nélkül, és igen szépen felöltöztetett lovakon.

Ezekután az ő felsége tanácsa és polgármestere három vezetékkel, igen szép vörös és fejr czafragokkal felöltöztetve valának.

Ezekután Ivdn György Diet major, egy igen sűrűn szőtt arannyal elkészített ruhákban, egy igen szép udvari lovon, pántlikával felékesített, azon való szerszáma is szép vala és czafraga nyerge hasonló arany materiából való volt. Azon compania külső-belső tanács urak- és főpolgárokból állott, 150. lovasbúl; — azok között 60-ig való mind fekete bársonyban voltak felöltöztetve és arany lánczosok.

Ezekután az Alsó-Ausztriának statusi 8 companiák lovakon, két fejr és hat vörös zászlókkal; egyfelől az ő felsége címere, másfelől az ausztriai címér volt kivarrrva. Annak négy companiája mind vas derekokban és vörös materiával övezve voltak; az négy compania viszont mind vörös posztó ruhákban, sűrűn reá varrott prémekekkel voltak felékesítve, fejr süvegekben fejr és vörös tollak rajta. Az első négy companiának előtt megyen vala adjutant Joannes Unger és az több tisztviselők utána, — azoknak lovok igen szépen felöltöztetve valának. Négy trombitás és egy dobos éltek, vörös ruhákban, ezüsttel prémezett; az több companiáknak avagy seregeknek éltekjárójoknak is hasonló öltözetek volt és az trombitásoknak is.

Azon companiák után mentek az ő felsége hadsirosi, ugyan az ő felsége adta új liberájában; és utánok egy compania 62. lovasbúl álló, és az bekisérőkkel derék urak, tisztviselők, igen szép ruhákban, arany és ezüsttel igen bővön prémezett.

Azután ő felsége két trombitása, lovon, ezüsbül csináltatott trombitákkal és azokon igen szép lobogócskák; azok is fekete bársonyban, az ő felsége liberájában; — utánok az ő felsége két lótanító az udvari kovácsnal, ugyan fekete bársonyban, hasonló liberájban és tollason.

Ezután 32. igen derék ő felsége vezeték-lovait, 12. vörös bársonyos czafragokkal igen bőven arannyal tödzett ő felsége címérét u. m. az kétfejű sast kikészítettvén; 12. viszontag mindenféle színű igen bőven arany és ezüsttel tödzett felfedett nyergekkel, — az kengyelek arany és ezüsbül voltak, — az nyolcz pedig mind merő vörös bársonnyal befedezve voltak és az bársonyon igen bőven arannyal tödzve volt, hogy az bársonyt is alig volt látni; és minden ló két-két lótanítótól vitetik vala, azok is az ő felsége adta liberájában, azokon az lovakon való szerzőszámok drága kövekkel voltak megrakva, zabolájuk czüs és aranybúl állottak.

Azután mentek lovon ő felsége 12. trombitási, négy-négy együtt, ezüst trombitákkal és azokon szép zászlócskák, — két dobbal, a melyek

ezüsthől voltak csinálva, az trombitások is fekete bársonyban az ő felsége libériáiban voltak; azután mentek egymás után *hat ő felsége inasi* igen pompáson és leginkább felöltöztetett lovakon, melyeken való nyergék, szerszámok, czafragok drága eszközökből állottak; — ezekután megyen megint *négy inas*, igen gazdagon arannyal tödzett ruhákban, egy igen szépen felöltöztetett lovon; ezután megyen *egy ifjú*, merő aranyos vas derékban, egy igen szép és kitanúlt lovon; ezután mennek igen szép pántlikákkal felékesített lovakon és tödzett nyergék, czafragok, szerszámok, drágakövekkel rakott *az ő felsége komorniki, főrendek*, királyságokból és országokból való *német és magyar urak és fejedelmi personák és ő felsége titoktanácsi*, igen drága arany öltözetekben, gyémántokkal és egyéb drága kövekkel, süvegeken való sinórok, rózsák, medálok voltak rajtok és tiszta aranyból való szép munkájú kosperdekre (!) való keresztek, melyek alatt egy kereszt is ezer tallér érő volt és azon keresztek drágakövekkel meg voltak rakva; — azoknak szolgálói is arany, ezüstes prémes köntöseken valának.

Ezekután megyen lovon *ő felsége titoktanácsa és főhofmestere Lobkovicz herczeg*, merő arany köntesben, egy fekete indiai, felyül és alul arannyal vert páczával, egy igen szép felöltöztetett lovon; és *hat inas* és *12. lokáj*, igen szép ruhákban, utána.

Ezekután megyen *vala ő felsége titoktanácsa és főkomornikja Lamberg*, egy igen szép felöltöztetett lovon, merő arany materiából való köntesben, hajadon fővel és mezitelen pallos kezében.

Azután megyen *vala az császár ő felsége*, igen szép munkájú tiszta arany materiából való köntesben, egy sötét színű süvegben feltéve, mely süveget az ő felsége mátkája küldte ajándékban, azon igen szép égszínű sinór, és legdrágább gyémántból csinált bokréta rajta; azon lovon való nyerge, czafraga, gazdagon arannyal töldzve volt, — rajta való szerszáma arany és drágakövekkel rakva; az ő felsége lova igen finum pántlikával volt felékesítve és ő felsége egy velum alatt megyen *vala*, a ki tiszta vont aranyból való materia volt, melyen hölöl az ő felsége címere, kívül az királykorona ki volt arannyal varva, azokkal az böttikkel *L. et M.*; — azon menyezet ezüst aranyos oszlopokon állott, melyet az városi magistratus csináltattak, mely két ezer forintért került; — és azon menyezetet vagy velumot mind az városnak belső tanácsurakkal vitették *vala*, — de hogy nehéz lött volna, rendelték másokat, kik megsegítenék.

Ezután megyen *vala ő felsége mátkája, Margarita infantin*, merő ezüsttel tödzett ruhákban, gyémántokból és egyéb drágakövekből felékesített, — előtte ülven az főkomorniknak felesége egy karmasin színű bársonnyal belől és kívül burítatott és igen bőven arannyal tödzett hintóban. *Hat fejr* lovak vonták; mindenik lovon tiszta aranyból csinált rojtok, u. m. három rojt egy lovon; azon három rojt nyomott öt fontot. Az kocsis és felajtár vörös bársonyban, arannyal tödzve való ruhákban

voltak; az lovak mellett járó három kocsis vont aranybúl való köntesekben voltak és igen szép egyveles tollak süvegekben. Az menyasszony szekere mellett ment jobb kéz felől az *ő felsége főhofmestere, méltóságos fejedelem Dietrichstein*, merő arany materiákbúl való köntesekben, — egy igen szépen felöltöztetett lovon; azután az *nemes ifjak és lokájok és hadsírok*; az *ő felsége liberájában*.

Azután vitetett vala egy *lectika*, küvül és belől igen gazdagon arannyal tödzett, kihez hasonló nem is láttatik, a ki mintegy templom formára csináltatott, hogy ugyan istenasszony templomához hasonlítottik; — és két szép öszvéren vitetett; annak az fedele vörös bársony egész földig vala és hasonlóképen ahozvaló szerszámok is arannyal gazdagon töldzve voltak. Azután vitetett egy *szeczel-szék*, mely hasonló gazdagsággal vala kivarrva; és az kik vitték, vörös bársony igen bőven arany és ezüsttel prémezett ruhákban voltak.

Ezekután megyen *ő felsége belső-companiája*, méltóságos fejedelem markgróf hadsírosoknak kapitánya, tiszta arannyal tödzett köntesben, egy igen szép lovon, mellette négy inas és nyolez lokáj, igen drága öltözetekben, utánok az trombitások fekete bársonyban, az *ő felsége adta liberájában*. Utólszor az *udvari dámdák vagy kisasszonyok* hat lovú hintókban.

Az *ő felsége bemenetele* előtt mentenek *spanyor kisasszonyok* lectikákban és sok tisztviselők hintókban utánok; és az *menyasszony javait* 13. megrakatott szekerekkel vitték, mely szekereken való fedelek vörös bársonybúl voltak és mindeniken két-két spanyor címerek voltak kivarrva.

Az bejüvetelnek rendi: az megnevezett helyről szép rendesen az városon által menének és az *piaczokon három aranyos kapukon* ment által *ő felsége*, melyet az titkos boltosok és *ő felsége privilegarius kereskedői* és a városiak csináltattak. És így mentek az *Augustinianusok templomához*. Ottan *ő felsége mátkájával* együtt leszállván és megesküdtenek és az áldást elvevén az pápa követitül, egy óra mulván az ceremoniák után megint az *ő felsége belső tanácsi és fejedelmi personák*, német és magyar urakkal kísértetett *ő felsége* az ebédre. Ülnek pedig az asztalnál az császár *ő felsége mátkájával* és az örög császárné két leánival, pápa-, spanyor-, velenczések követek és az prágai érsek vagy cardinál.

Az bemenetelig és az benedictio és ceremoniak alatt háromszor lötték ki az ágyukat, nro. 120-at.

Közli: Sz. L.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A nagy-károlyi gróf Károlyi-család Oklevéltára. A család megbízásából kiadja gr. Károlyi Tibor. Sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. Második kötet. Nagy 8° XXXVII. és 578 lap.

Nincs még egy esztendeje, hogy ez Oklevéltár első kötete a sajtót elhagyván, e füzetek (1883. mártius) hasábjain ismertetve lőn és ime már a második, hasonlóan testes kötet fekszik előttünk. Közel negyedfélszáz oklevelet foglal magában 1414-től Mátyás haláláig. A ki visszaemlékezik az első kötet megbeszélésénél mondottakra, — hogy terv szerint e díszes és tanulságos vállalat második kötete a mohácsi vészig fogna érni — kellemesen tapasztalja, hogy előnyösen családott, hogy az áldozatkész főúri család képviselője történetirodalmunknak újabb ajándékkal kedveskedék, midőn a XV. századnak bővebb helyet juttatott, mint eredetileg, tervezve volt. — E kötetnek is ugyanaz belbecse és alaki értéke-mint előzőjének. A mint arra megjegyztük, hogy nem az országnos történet szempontjából, hanem a grófi család s a vele rokoe kihalt családok, általán az egész Kaplyon-nemzetség történetérk bír kiváló érdeklél s hogy belőle az illető megyék és vidéke monographusa, aztán a jog- és művelődés-történet bűvára fog első sorban hasznót húzni: úgy e kötetre is hasonlót kell mondanunk

Lehetnek, a kik ezt nem tartják elégnek. Én s velem, azt hiszem, a legtöbbben ellenkező nézetnek hódolunk. Ha a mozaik-képet az apró kövek alkotják, s vastag kéve sok vékony szárból áll, vagy magyarán szólva: sok krajczár egy forint, akkor kétségtelen e kötet értéke is, mely az ország egyik nevezetes vidékének, a Kaplyon-nemzetség bírta és lakta nagy földnek történetére oly sok részletet tartalmaz; akkor nemcsak relativ, de abszolut s pedig igen nagy becsét el kell ismernünk ily családi oklevéltárák azon kötetének is, melyek ugyan még nem az országos szerepet vitt ősök, még nem az események kerekébe merész kézzel nyúló elődök facinusait tárják föl előttünk, hanem azon csendes, kitarató munkásság titkairól beszélnek hozzánk, mely a sűp-

pedőkes talajt biztos-keménynyé verte s alapot rakott a nemzeti állampépület egyik oszlopának. S ki az, a ki ekként fogván föl a dolgot, nagy fontosságot nem tulajdonítana mind eme, mind ama körülménynek ?

Csak ismételnünk lehet itt azt a dicséretet is, melyet az első kötet alaki értékére, a kiadás módszerére elmondottunk ; sőt a mi az enemű vállalatok kulcsát, az indexet illeti, a dicséretet még meg is kell toldanunk, ennél pontosabbat és *ilyen kimerítő-t* eddigelé nem ismerünk.

Kifejezést adtunk az első kötet birálatánál abbeli reményünknek, hogy a mi az oklevél-közlések helyesírását illeti, az *ii-k* és *ij-k* helyett használt *y*-nal a második kötetben már nem fogunk találkozni. De G. meghagyta az *y*-t s ha csak azért hagyta volna meg, mert csupán e miatt az egész kiadás egyöntetűségét megzavarni nem akarta : hagyján ; de azt az okot, hogy »az *y*-t már származása és alkata is az *ii* vagy *ij* nem botránkoztató képviselőjének« tünteti föl, nem fogadhatjuk el, már csak azon egyetlenegy okból sem, mert ha az eredeti *ij-k* helyett, melyek alkalmazása által az oklevél írója *két* magánhangzót legalább *két* rokon betűvel igyekvék kifejezni, *y*-t azaz *egy* hangot képviselő betűt alkalmazunk : bizony az oklevéllel s az oklevél írójának logikájával szemben is bizonyos tekintetben visszamaradtunk. — No de nem akarok én szörszálat hasogatni, se zabot hegyezni, legfőlebb azt hiszem, hogy a kiadás egyöntetűsége kedvéért maradt meg G. az *y* mellett.

A kötet elején 2 nyomott íven a Kaplyon-nemzetség és a régi Károlyiak Mátyás király haláláig való történetét mondja el in nuce a szerkesztő. Most, mikor genealogia és heraldika fejlődő virágzásnak indul nálunk, kétségtelenül korszerű e kis, teljesen megbízható tanulmány s az illető szakfolyóirat bizonyára nem fogja elmulasztani az érdekes, tanulságos értekezés és a rákövetkező családfa kellő méltatását.

Melléklet gyanánt Mátyás király két oklevelének igen szép phototypikus hasonmását hozza e kötet, melyet azonkívül még Chapy András és Rezegei György gyönyörű színnyomatban kitűnően sikerült címerei (1418 és 1421) ékitenek. Az előbbit a Turul legutóbbi száma is átvette. Ennyit akartunk a díszes vállalatok folytatásáról pár rövid szóban tudatni e füzetek olvasóival.

Das Alte und Neue Kronstadt von George Michael Gottlieb von Herrmann. Königl. Rath. — Ein Beitrag zur Geschichte Siebenbürgens im XVIII. Jahrhundert, bearbeitet von Oscar v. Meltzl. Herausgegeben vom Ausschuss des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Erster Band. Von dem Uebergang Siebenbürgens unter das Haus Habsburg bis zum Tode der Kaiserin-Königin Maria-Theresia (1688—1780.) Hermannstadt. In Commission bei Franz Michaelis. 1883.

A régi és új Brassóról ír e könyv szerzője, de jegyezzük meg, hogy a szerző új Brassója már szintén a történeté, mert Herrmann 1801—1802-ben írta művét. Herrmann Mihály György 1737-ben született Brassóban, kitünő nevelésben részesült, hivatalnoki pályáján kiváló állásokat töltött be, de érzékeny lelkét megtörték a sors csapásai és az emberek méltatlansága úgy annyira, hogy tébolyodott volt majdnem két éven át halála előtt, mely 1807-ben váltotta meg. Néhány órával halála után a brassai pap özvegye, ki Herrmann nővére volt, egy hivatalos leirat által értesítettet, hogy testvérét valamennyi ellene fölhozott vád alól fölmenté a vizsgálat. A világi igazságszolgáltatás e nyilatkozata nagy szenvedéseknek vehette volna elejét, ha néhány évvel hamarább adatik ki ama rendelet helyett, mely Herrmannt fölfüggeszté hivatalától több terhére rótt rendellenesség miatt. Az ilyenformán szerzett otium sivársága ellen a munkában keresett menedéket az irodalommal sokat foglalkozó férfiú, ki alig két év alatt három nagy kötetben megírta szülővárosa történetét. A munka első kötete a legrégebb időktől a tizenhetedik századig terjedő, körülbelül hat évszázadnyi korszakot tárgyalja, de a szász történelmi társulat nem tartotta szükségesnek kiadni e kötetet, mert a benne foglalt anyag részint közzé van téve, részint fölhasználott bővebb forrástanulmányokon alapuló könyvekben. Azonban a második kötet, mely így elsővé lett, oly korszakról szól, melyet kevesebben foglalkoztak és a melynek nagy részét a szerző saját élményeinek benyomása alatt tárgyalhatja.

Herrmann régi szabású szász, ki szereti nemzetét, Erdélyt, az uralkodó házat és nincs eltelve vak gyűlölettel a magyarok ellen. Oly korszakban élt, midőn a protestánsok mellőzésben részesültek, akár szászok, akár magyarok voltak, azért nem kiméli a katolikusokat, ha magyarok, ha nem azok és a magyarországi fölkelések aspiratiói ellen, melyek Erdély békéjét gyakran kegyetlenül megzavarták, oly érzéssel viseltetik, mint Cserei. A jó Cserei egyike kedvencz írónak, sokszor idézi és egészen az ő szellemében írja a Rákóczi kor történetét. Mert foglalkozik az országos eseményekkel is, de főleg a szászok és Brassó viszonyainak minél teljesebb megértetése végett. Mindenütt egyszerű és világos stylje

az átértett invectiva ékesszólásáig emelkedik, midőn kitör azon hivatalnoksereg ellen, mely Mária Terézia idején csak litének, vagy épen litehagyásának köszönte előmenetelét. »Az volt« — ugymond — »a jezsuiták embere, ki lemondván azon reményéről, hogy egyenes uton boldogúl, karjaikba dobta magát, gondolkodása és cselekvése módját inyök szerint igazgatta és elég bátor, elég önző volt, hogy túltegye magát saját ürességén és hogy a vallás védpajzsa alatt daczoljon az érdemmel ép úgy, mint az önnön nyomorúságán érzett szégyennel.« Több ily élenken irott hely változatosságot hoz a nagy anyagalmazba, melyet a szerző többnyire csak külső összefüggés szerint rendezett.

De az így is nagyérdekű munka becsét emelik a tudós kiadónak nagy szorgalommal és érdekesen irott előszava és számos jegyzete. Meltzl ismeri a magyar történeti irodalmat, kiigazítja vagy pótolja Herrmann adatait és fejtegetései nem kerülhetik el azok figyelmét, a kik a 18-ik század történetével foglalkoznak. Tárnyilagossága oly mozgalmakkal szemben, melyek iránt nem érez rokonszenvet, nagy méltánylatot érdemel. Csereinek ismert vadját a Rákóczi által állítólag Lengyelországba szállított ezüstpénzt illetve, nem ismeri el bizonyosnak, Horváthra hivatkozván. A kurucok kegyetlen harczmódja ellen felhozott vádakhoz jutva, így szól: »Az igazság követeli annak fölemlítését, hogy a császári tábornokok hadviselése, különösen a Heisteré és a Rabutiné semmivel sem volt külömb.« Mindez igen természetes, de ritkán olvasható a Rákóczi korról irt német művekben. Általában a kiadó nagy buzgalommal teljesíté feladatát, mit az is bizonyít, hogy valamennyi Herrmann által használt kéziratit forrást megvizsgált oly czélből, hogy meggyőződjék Herrmann megbízhatóságáról.

A vizsgálat eredménye kedvező a műre nézve, melynek legfőbb becse ép abból áll, hogy sok máshonnan csak nagy utánjárással, vagy épen nem kapható korrajzi részletet tartalmaz. Hogy ezek nem csupán Brassó, vagy a százok történetére nézve érdekesek, az néhány példából is kiviláglik.

Az 58. l. egy föl nem használt adatot találunk Zrinyi Ilonáról. Horváth Mihály csak annyit mond életrajzában (99. l.) hogy Zrinyi Ilona férjéhez utazván, 1692. febr. 2-án még Tokajban volt és csak május elején ért Karánsebesre. Meltzl a *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum* nyomán fölemlíti, hogy Zrinyi Ilona február 24-ét Hosszúfalun töltötte és más nap eltávozott. A szász papnál volt szálláson és nejének elmondta, hogy miért hagyja el Bécset. »Ha eszébe jut« úgy mond — »atyjának szomorú sorsa, őseinek az osztrák ház körül szerzett érdemei, az annak védelmében hiában kiontott vérok, lehetetlen Bécset nem gyűlölnie.« Föltűnőnek találjuk, hogy Zrinyi Ilona csak május elején érkezett Karánsebesre.

A 67. lapon egy érdekes szóbeli hagyományt találunk a labanczok harczmódjáról. »A szerzőnek« — ugymond Herrmann — »gyermekkorában több öreg ember beszélte, hogy az önkénytesek elbúvtak a mélyedésekbe, hogy lest álljanak az ott kószáló kuruczokra. A mélyedésekből, mintha mellvéd mögött volnának, tüzeltek a kuruczokra és az elesetteket kirabolták.« Ez nem épen új, de igen helyén van a szerző művében, ki ugyancsak szidja a »gyáva s vérengző« kuruczokat.

A 119. lapon a soldatesca kihágásairól van szó az elszállásolások alkalmával. »Minden fő- és altisztnek, az ezredestől egész az őrmesterig, volt segédszállása, azaz voltak háztulajdonosok, kik szabadulni akarván a szállásolás bosszúságaitól, pénzzel vagy másféle értékekkel váltották meg magokat. Így a brassai parancsnoknak 30 segédszállása volt, sőt 1710-ben a Brassóból kivonult Wallenstein tábornok nejének 10, az alezredesnek 12, az őrnagynak 10, minden századosnak 6, a többi tisztnek 2—3 segédszállása volt.« Így gazdálkodtak a tisztek egy hí városban képzeltető, hogy a rebellis helységekben miként csillapították a kedélyeket. Nem folytatjuk a példákat, a kik a XVIII. század történetével behatóan foglalkoznak, még több és érdekesebb korrajzi részletet fognak találni e műben, melynek folytatását az 1780—1800-ig terjedő korszakról érdeklél várhatjuk.

— d.

Az erdélyi szászok által a Luther-ünnepély alkalmából kiadott »Festschrift«-ek.

A Luther-ünnepély, melyet a múlt év alkonyán Németország rendezett, ugyancsak élénk viszhangot támasztott az erdélyi szászok közt. A »Festschriften« egész sorozata jelent meg ez alkalomra: egy okirattár s egy sereg értekezés, melyek mind a reformatio első korának idejéből vétettek s mindannyian egy-egy kis monographiává domborodtak ki. Sok történeti anyagot hoztak felszínre, néhány homályos kérdést tisztáztak s általában a történetírásnak jó szolgálatot tettek. Mindenik önmagában is önálló s még is összefoglalva vagy összefüggésbe hozva, úgy is egy célra dolgoznak. A reformatio behozatalának, elterjedésének történetét új színben állítják elé, akár újra meg is írhatják ezek alapján.

Terjedelemre nézve is legnagyobb, de legbecsesebb is köztük »az első század zsinatának tárgyalásai.« Második kötetét teszi ez azon egyházi »Urkundenbuch«-nak, melyet épen 21 év előtt hasonló kép Teutsch adott, ki, s mely az Universitas, az országgyűlések valóságügyi végzéseit s a nemzeti fejedelmek elhatározásait foglalta magában. Sorrendben is a zsinati tárgyalások következnek ezek után.

Teutsch nagy erudícióval és nem kisebb apparatussal dolgozik. Bevezetése számot ad a forrásokról, melyekből merített. Csak kevés zsinati tárgyalás maradt fenn eredetiben, legtöbbször másolatokból kelle merítenie. Leginkább a XVII-ik században készült codexekből s itt erős criticaí érzékre volt szüksége, hogy hibátlan szöveget adjon, melynek megválasztásánál tárgyismerete igen jó és hasznos szolgálatot tett neki. Szerencse, hogy a szász archivumok meglehetősen épen megmaradtak: sokkal épebben, mint a magyarok, s hogy a szászok közt mindig erős hajlam mutatkozott gyűjteni s megőrizni a meglevőt.

Epen Teutsch volt a szászok közt, ki évtizedek előtt rámutatott a culturalis viszonyok rajzainak horderejére. Azóta sok követője akadt — azt lehet mondani mainapság minden szász történetíró az ő iskolájához tartozik. Sőt túmentek a mesteren: a mennyiben specialis históriájuk egyetlen feladatának tekintik ezt: anélkül, hogy egyes tüneményeknek az országos viszonyokkal összefüggését vázolnák — mi aztán munkájukat, minden alaposág mellett is, bizonyos egyoldalúságtól nem menti meg.

E megjegyzés nem vonatkozik s nem is vonatkozhatik akár e jelen kötetre, akár a többi Festschriftre, mely a mostani alkalmából látott világot. A kör, melyben e tárgyak mozognak, kizárja a más felfogás lehetőségét — sőt olyan is van e monographiák közt, mely a felvett iránytól eltér. Ilyen Herberttől Szeben s a szebeni káptalan reformatiója, mely kimutatja, hogy ha hamar talált is a reformatió viszhangra Szebenben, de gyökeret lassan vert, s Oláh érseknek 1554-ből négy érdekes levelét közli. Aztán Amlacher »a megyesi káptalan legrégibb történetéhez« irt adalékjában visszamegy az Árpádok koráig, keresve a legrégibb nyomokat s azon eredményre jutva, hogy a primásnak befolyása csak a szász telepedés emelkedésével növekedett. Hogy kevés adatból sokat következtet, az következménye azon törekvésnek, hogy a nemzet kiváltságolt állását szeretik a legrégibb időkhöz visszavinni. De e kis értekezés is bizonyosságul szolgál arra nézve, hogy a szász földön mennyi kiadatlan történeti kincs rejlik mai napig s hogy a Codex diplomaticus Transylvaniae folytatása csakugyan hasznos volna. Höchsmann munkája az 1520-ik év historiai jelentősége történet-bölcsészeti munka. Vajjon nem birna közvetlenebb érdekléssel egy más, mely Luther s az első reformátorok összeköttetéseit Erdélylyel vette volna tárgyúl? Wittstock Disznód multjából közöl adatokat az ottani levéltárból, azok közt sok mivelődéstörténetit, többi közt a hires disznódi egyházi kincsről, melynek egy része, az ékszerek, jobbadán ma is megvannak. Werner az 1708-iki zsinatot, s Amlacher Dürrnek egy XVI-ik századi szász papnak életét dolgozta fel. A Luther-ünnepek alkalmából Brassóban könyvé-

szeti kiállítást rendeztek: a kiállítás cathalogusa Grosz által szerkesztve megjelent s több bibliographiai érdekes és becses adatot foglal magában.

Mint mondtuk, Teutsch munkája mindezeknél nagyobb s fontosabb. Mig azok inkább egy-egy epizodot festenek, ez egy egész századot ölel fel. Nem korrajz ugyan, mint azok, nem is bir kidolgozott részletekkel, de a forrásokat együtt összefoglalva bemutatja. Vegyesen zsinati végzések s a zsinati tárgyalások hivatalos és félhivatalos, de egykorú leírásai, sőt ilyenek hiányában a zsinatok nyomainak megjelölése. Így még is képet nyerünk a vallásos eszmék és vezérelvek alakulásáról, az egyházi fegyelem fejlődéséről s az egész egyházi szervezet megteremtéséről. Szóval a legfontosabb egyház-történelmi adattár.

Azon időben pedig minden egyháztörténelmi adattár egyzersmind köztörténelmi adattár is: oly szoros összefüggésben állt a vallásos mozgalom a politikai történettel. S épen azért, a mint nem lehet egyiket a másiktól elválasztani, külön-külön megítélni sem lehet. E könyvből ismerjük meg csak igazán, hogyan vált ki Erdélyben a protestantismus a catholicizismusból s hogyan nyerte első fejlődését. A vallástügyre vonatkozó országgyűlési törvények keletkezését e könyvből tanuljuk megismerni. A többi »Festschrift« mind bizonyos czélra szolgált: ez az egészre vet világot. —r.

Die Türken in Perchtoldsdorf im Jahre 1683. Von Ad. Latschka. Wien, 1883.

E 34 oldalból álló kis munka egy német városka pusztulását beszéli el a hirhedt bécsi ostrom idejéből. Perchtoldsdorf Béctől másfél, két mértföldnyire fekszik a déli vonalon s 200 év előtt kemény kőfalakkal volt bekerítve, melyek közé sok vidéki ember menekült a törökök közeledtével, volt elég élelmiszere, volt 500 fegyveres embere s hadiszere is — de nem volt egy tapasztalt, vagy eszes, bátor vezére. Ezért aztán a török a fegyvereseket a legotrombább módon kicsalta a várból, fegyvereiket lerakatta s ott városuk kapuja előtt minden fegyverhordásra alkalmas férfit lemészárolt; soha ilyen bárgyú módon keresztyén csapat el nem veszett, mint ez a szegény tudatlan, burger nép. Vagy adni kellett volna nekik valami kitanúlt, tapasztalt katonavezetőt, ki már látott törököt és háborút, vagy el kellett volna költöztetni a gyámoltalan népet a nagy tábor utjából. Furcsa azonban Latschka urnak történelmi jártassága, melyet ez értekezésében feltüntet: azt írja t. i., hogy a Zápolyák és XIV. Lajos (5. lap.) addig izgatták a török szultánt, míg Ausztria ellen ismét hadjáratra kelt. Ha már most eszünkbe jut, hogy a Zápolyák közül 1571-ben az utolsó (János Zsigmond választott király) is meghalt

s hogy XIV. Lajossal, ki a XVII. század végén s a XVIII. század első éveiben uralkodott, nem szövetkezhetett, egyikét látjuk a legcsodálatosb anachronismusoknak. Azonban Latschka úr munkácskája 11-ik lapján még más különös adatokkal is szolgál, hogy t. i. a törökök és a perchtoldsdorfiak közt a tolmács *az erdélyi fejedelmnek egyik írnoka volt, különben egészen török módra öltözve, de vállán német gallér-köpeny; született olasz volt, de a törökök nem engedték, hogy más nyelven beszéljen, csak magyarul, mert ezt a nyelvet ők is értették stb. stb.*

T. olvasóim láthatják, mennyi történeti obsoletum van e néhány sorban. Jó Apafy Mihályunknak nem igen voltak olasz születésű irnokai, s ha lettek volna is, bizony Kara-Mustafa tábora tolmácsait nem a gyulafehérvári kancellária tagjaiból állította ki, s végre a Győr táján kullógó bús Apafy egész táborában aligha volt valaki, a ki csak sejtette volna a jámbor perchtoldsdorfiak keserves sorsát, — mely sajnálatos esemény ugyan, de ilyen adatok társaságában épen nem megindító s nem is azért emlékeztem meg e művecskéről e helyen, hanem azért, hogy amaz időből egy kis napló-töredéket közöl, melynek közvetlensége megkapó s melynek egy része minket is érdekel. Az életben maradt polgárok közül ugyanis többeket rabszolgaságra hurczoltak; egy Frey Wenzel nevű ezek közül útközben megszökött, visszatért s kalandját leírván — mely ez egész könyvecskének egyik fő forrása — miután a város történetét elbeszéli, így folytatja: »Nyakamra kapván egy útét, a földre estem, Istenhez, Jézushoz, Máriához, Szent Józsefhez és Szent Barbarához imádkoztam s aztán egy kissé felemelkedtem s vártam az utolsó vágást, mert láttam, hogy ez másképp nem történhetik. Azonban, habár körülöttem mindenkit levágtak, engemet az Isten életben tartott. E közben jöve egy török, kézen fogott s szemem közé nézett s látva, hogy élek s eszmélek, felemelt s a halottak mellé taszítva, kezem lábam összekötötte. Mire elájúltam, de csakhamar ismét eszméltre tértem. És körülnézve, csak most láttam, hogy miként bántak velünk, szegény emberekkel. Hozzám közel ült a mi két papunk s szomorúan nézték az előttünk terjedő borzasztó képet, a plébános úr öszszekulcsolt kezekkel hozzám fordulván, mondá: óh kedves barátom, milyen szánalomra méltó sorsra jutottunk! Erre az a gazember, a ki engem felemelt és egy másiknak eladott, oda jött s engemet egy lóhoz kötöttek, mely mellett nekem amugy véresen másfél mértföldet kelle futnom, a bécsi hegyek felé, amíg a táborba érkeztünk. A mint oda jutánk, a sebemet apró sóval hintették be, mely az első negyed órában kínos fájdalmakat okozott, de aztán nyállal nedvesített tépést tettek a sebbe és csakis e gyógyszer használva, két hét alatt meggyógyultam.

Ami törökjeinknél még öt férfi és egy asszony-személy volt fogságban, s nem is voltak rosszak hozzánk, csak szolgálók bántak rosszul velünk, néha ütöttek s mindig leleskedtek utánunk. Ami az ételt illeti, reggel és este liszt-levest kaptunk, melyben sem só, sem zsír nem volt, olyan volt, mint a csiriz, melyet ami asszonyaink használnak, emellett kaptunk három négy lapotyt, (zablisztból) melyet tüzes pléhen vékonyra sütöttek s bár keserű volt, szívesen ettük, csak eleget adtak volna; néha főtt búzát is kaptunk s nagy ritkán egy-egy darab hust, ami után nagyon sovárogtunk. Italdol-gában is rosszul állottunk. Reggel kaptunk egy kis tiszta vizet, de minthogy a kútak hamar kimerültek, ezzel kellett megérni egész nap. Kötelességünk volt a lovakat takarítani, a szamarak trágyá-ját kihordani, a szőlőket és a legszebb élő fákat levágni és apróra vágni tüzelésre; a kézi-malomban őrölni, mely valóságos marha-munka volt s ha nem ment elég gyorsam, mindjárt ütöttek, vertek.

Nappal nem voltunk bezárva, de éjszakára lánczczal össze-fűztek. Ha az összefűzésnél lábunkat nem jól tartottuk, mindjárt ütöttek a lánczczal, s nagy fájdalmak között e gyászos rabságban szemeinket égre emelve, vallást tettünk, hogy e kegyetlen bilincsekbe szorítva, minden bűneinkért meglakoltunk.

Minden reggel, amint a nap feljött, zárainkat felnyitották s munkára kergettek. A keresztyénekkal úgy üzérkedtek, mint a marhával, egyik a másiknak eladták s az ifjú emberért tiz, sőt husz birodalmi tallért is megadtak. A keresztyén embernek, mint lónak, a fogát nézték, hogy lássák, hány esztendő. Időnként a tá-tárok az erdőkben keresztyéneket fogdostak össze s előhajtván, a törököknek eladták.

Mikor e nagy nyomorúságban a bécsi táborban 8 hetet és hat napot töltöttünk volna s a keresztyén segítség megérkezvén, a törökök futásban kerestek menekülést, azt hittük, hogy minket ir-galom nélkül lemészárolnak, de nem tették. Csak is annyit tettek, hogy kettőnként a lovakhoz kötve, velök kellett haladni árkon, bokron s néha övig érő vizeken. Az idő már hideg kezdett lenni s ruháink a nedvesség miatt nehezek, még is menni kellett mialatt sok szomjúságot szenvedtünk.

Ha táborba szállottunk, kényszerítettek, hogy kutat ássunk s szomjúságunkat a talált vízzel enyhítsük.

A menet Győr felé vonult s a város mellett tábort ütöttünk s ott két nap és két éjjel nyugodtunk. A harmadik nap a keresztyén sereg közeledése miatt siettetnünk kellett a menetet s a kö-vetkező nap már öt mértföldet voltunk túl Komáromon. Itt két erdő közt egy réten töltöttük az éjszakát.

Az eső erősen hullott. Mintegy három órával napfelkelte

előtt, az úttól oldalvást feküdtem, a nélkül, hogy szándékom lett volna megszökni. Rákiáltottam a szolgára, ki minket a bilincsbe szokott zárni, hogy jöjjön, nyissa fel. A szolga a tűz mellett hevert s nem akart felkelni. Erre én aztán próbálgatom a bilincset, míg végre kinyilik s így én csaknem minden czélzatosság nélkül a bilincsből, melyhez még hat társam volt kötve, magam kiszabadítottam. Mire rövid imádságot mondva, magamat Istennek ajánlottam s helyemből felemelkedve, az erdőbe huzódtam, mely mintegy 80 lépésnyire volt, úgy gondolván, hogy ha csak az erdőig jutok Isten oltalmával, aztán biztosságban vagyok. Így haladtam mindig előre délelőtt mintegy kilencz óráig s mindig a tüzeket figyelve, hogy a török táborhoz ne közelítsek. E közben az ég kitisztult és igen szép idő lett. Én egy öreg fához érkeztem, melyben nagyterjedelmű odú volt s abban elrejtöztem s Istennek szabadulásomért hálát adva, két óráig nyugodtam, mert nagyon fáradt valék. Aztán tovább mentem egész este feléig. Éjjeli szállást egy mocsár mellett a nádban találtam s napokig kóborolva, csak vadalmát és vaczkort ettem, de inya valót egy csepp vizet se találtam. Végre megláttam egy földmivelőt, aki egyszőlőben dolgozott. Meg mertem szólítani s darab kenyeret kértem tőle, mert erősen vágytam kenyeret enni; de bár németül és csehül szólítám meg, végre is csak jelekkel érthettem meg, hogy éhes vagyok; kenyér hiányában négy gerezd szőlőt adott, melyet megköszönve, leültem s megettem, aztán az utat Komárom felé megkérdezve, tova siettem. Alig voltam az erdőben egy puska lövésnyire, mikor az az ember utánnam szaladott egy sipka szőlővel. Először megijedtem, hogy a parasztot magam felé szaladni láttam, midőn azonban láttam, hogy semmi rossz szándéka sincs, leültem s a szőlőt enni kezdtem, ő mellém ült. Hirtelen csak egy nagy kést vett elő s kívánta a török-kabátomat, melyet a német ruhám feljül viseltem. Kezdetben nem akartam adni, mert az idő már hideg volt (lehetett már október) s nekem nagyon jól fogott, de erősebben fenyegetvén, önként odaadtam, mert féltem, hogy ha a kabátot nem adom, még életemet is elveszi. Ezután aztán ismét megbarátkoztunk s ő megmutatta utam irányát. A következő éjjel egy bokorba háltam. Nagy félelmek közt aludtam el, de nem lett semmi bajom. Napfelkeltével tehát ismét tovább indultam s egy helységhez értem, hol falusi suhanczok lovakat őriztek, amint megpillantottak, vagy hat felém szaladt, a min én felette megijedtem és zsebeimet kikutatták; (Pusztamászig, teszi oda zárjelbe Lotschka úr) de csak valami hét darab törökpénzt találtak nálam, ha többet találtak volna, bizonyosan elvették volna. Ellenben adtak egy jó nagy darab kenyeret és hozzá sajtot, mit jóízűleg megettem. (Ide nem tesz semmi megjegyzést Lotschka úr.) Isten

segítségével aztán tovább mentem, s négy óra mulva egy faluba érkeztem, mely Komárom előtt feküdt. A faluban egy szép kastély volt, de körülötte minden elpusztítva. Valaki után néztem, a kitől tudakozódhassam, végre találtam egy embert, kivel németül és csehül is beszélgethettem. Elbeszélvén neki sorsomat, nagy részvéttel volt irántam s ott marasztott ebédre is, ott töltöttem aztán a nap hátra lévő részét s más nap örömmel mentem Komáromba. A mint az első őrséghez értem, egy katona jelentést tett s aztán csakhamar bebocsátottak.

Először is a templomba mentem s hálát adtam a mindenható Istennek, hogy hozzám oly kegyes volt s a barbárok kezei közül atyailag megszabadított. Mintegy huszonkilenczen voltak a várban, a kik ugyanazon éjjel a török táborból megszabadultak s különböző utakon ide vonultak. Mintegy két napig maradtunk ott s a parancsnok jól tartott bennünket s aztán vizen Győrbe küldött. Ott is két nap időztünk, aztán több mesterlegénnyel együtt Pozsonyba gyalogoltunk. Három napi mulatás után Petersdorffba (mostani nevén: *Perchtoldsdorf*) indultam, a hol elfogtak volt.

Mikor megérkeztem, a törökök által lemészárolt személyek, kik mint egy 500-an lehettek, még ott feküdtek halomban. A nehéz szaggal küzködve, végig néztem, hogy ha valakit megismernék-e? aztán a toronyban mentem s mindenütt kerestem, ha valjon feleségemet s gyermekeimet megtalálhatnám-e, de sehol senkit se találtam. Az a nyomor, melyet mi keresztyének a törököktől ekkor szenvedtünk, leírhatatlan. Az Isten tartsa meg az elrablott keresztyéneket hitőkben s engedje, hogy ők is a rabszolgaságból megszabadulván, szülő földjekre visszakerülhessenek. Így végződik Frey Venczel uram egyszerű feljegyzése, mely ha nem is közvetlenül, de közvetve minket is érdekel s egy élénk kis adat a hanyatló török-hódoltság végnapjaiból.

DEÁK FARKAS.

Studien über die Geschichte Ungarns im Zeitalter der Arpaden. Von Alfons Huber. Wien, 1883. 8-r. 78 l.

Mióta Kronos oly előszeretettel foglalkozott Magyarországtörténetével és kútfőivel, egyre jobban szaporodik a külföldön azoknak száma, kik részrehajlatlanul foglalkoznak velünk, s kútfőinket alaposabban méltatják, mint ez annak előtte történt. Most Rühl Ferencz írt rendkívül érdekes combinatiókat a sokszor megvitatott Anonymusunk forrásai felől a bajor akadémia Forschungengén vállalatában, nem rég pedig Huber adott érdekes episodokat Magyarország XIII. századi történetéből a bécsi Archivban. Ez a dolgozat külön is megjelent, s ez az, melyről pár szót vagyunk elmondandók.

XIII. századi történetünkről írni okleveleink ismerete nélkül, melyek azonban szerencsére elég nagy számmal maradtak reánk, nem lehet. Egykorú krónikánk alig van e korból, s ezek is oly kuszáltak, hogy okleveleinkből kell a tévedéseket rectificálni. S hogy ezeket német író annyira ismerje, mint Huber, a priori nem is mertük feltételezni. Nemcsak Fejér gyűjteményének kötetei fordultak meg kezén; ismeri az Árpádok Uj Okmánytárt, sőt a Hazai Okmánytárt is. Igaz, hogy nyelvünket nem értve, kénytelen volt Szalay német fordítására, Feszlerre s ennek Klein által eszközölt új átdolgozására szorítkozni, s így sok tűnik föl a beavatatlan előtt munkájában újnak, a mi nálunk már régóta ismeretes, így például a Gertrud királyné ellen elkövetett merényletnek igazi indoka; de azért munkájától az érdemet elvitatni nem lehet.

Hubert az Árpádok történetének egy sajátos vonása vezette műve megírására. A folytonos harcz és viszálykodás, melyben a királyi család tagjai egymással, s a nemzet főurai királyukkal állanak. Majd testvér áll testvérral, apa fiúval egymással szemközt; a trónra egy uralkodó család tagjai sem vágyakoztak annyira, mint az Árpádok. Habár kevés volt közöttük hosszú életű, az uralomra szomjazó fiú vagy testvér ezt is hosszúnak tartá.

Ezekből a viharos századokból ragad ki egyet Huber, tán a legviharosabbat. S ebből öt epizódot emel ki, melyek a királyi család egyes tagjai s a nemzet előkelői közt dívott egyenlenségeknek majdnem minden nemére példát szolgáltatnak. Elsők ezek közt Imre harczai öcscsével Endrével, melyekben testvér áll testvérral szemben. Merániai Gertrud meggyilkolása 1213-ban az idegen befolyás ellen fellázadt főurak műve volt. IV. Béla egyenlenségei fiával képezik a harmadik epizódot. Melyhez elég sötét háttérül szolgál a IV. László és III. Endre alatti fejtelenség állapot.

Ez öt epizódot világosítja meg az előttünk fekvő kis füzet. Újat igaz nem ad elénk, hisz ugyanazon oklevelekből meríti tárgyát, melyeket már régóta ismerünk; de a tárgyat, annak összes forrásait, ideértve természetesen a külföldieket is, felöleli; hibái tehát nem forrásismeret hiányából, hanem a magyar viszonyok nem ismeréséből erednek, mit, tekintve egyéb előnyeit, könnyen megbocsájthatunk neki.

A magyar historicus mindenesetre haszonnal forgathatja e füzetet, mely több, nálunk még kellőleg nem méltatott külföldi évkönyvet és egyéb kútfőt felhasznál, a nélkül azonban, hogy ezeknek hitelét az oklevelek szavainál többre becsülné. F.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Ipolyi Arnold elnök megnyitván a gyűlést, felhívta Thaly Kálmánt, hogy a Petneházy-család iratait mutassa be.

Thaly Kálmán tekintettel Budavár visszavételének 200-dos évfordulója ünnepélyére, megindította a gyűjtéseket a Budavár visszavételéről irandó monographiához. Eddigelé is meglepő eredményt mutatathat föl. *Narkas* Balázs képviselő az ő kérésére felhozta Szabolcsmegyéből Petneházáról a Petneházy Antal urnál őrzött családi okmányokat, melyek közt a budavári hős Petneházy Dávidra is több adat található. Van köztük igen érdekes 25 db okmány, p. o. Zsigmond király 1411-iki okirata, melyben Petneháza községet Szatmármegyéből Szabolcsmegyébe átkebelezi; azután 1417-ből Zsigmond királynak Constanzból kelt adománylevele, melynek crejével hű udvarnokának Petneházy Mártonnak érdemeiért (aki vele Lombardiában, Németországban, Aragoniában, Francia- és Angolországban utazott) öt és a Petneházy család többi tagjait pallosjoggal ruhazza fel. Ugyancsak 1417. évben kelt az 1839-iki levéltári lajstrom szerint akkor még meglévő eredeti nemesség-újító czímerlevele Zsigmond királynak a Petneházy család számára. Továbbá Hunyadi Mátyás királytól 1462-ben kiadott másik nemesség-újító levél is említetik. Bemutatott továbbá értekező 50 db. a család erdélyi ágára vonatkozó XVII—XVIII. sz. oklevelet; 7 db. terjedelmes családi periratot, 1603—1636; és 6 db származékrendi táblázatot 1382-től a jelenkorig. A bemutatott számos leleszi conventi és váradai káptalani kiadványok közül (1425—1707) egyik 1533-ból a temesvári hős Losonczy István és testvére Antal adománylevele Petneházy Tamás részére. Mind e levelekből a család geneológiája a XIV. század végétől egész a jelen századig szakadatlan láncolatban összeállítható; kiderül az is, hogy a budai hős, Dávid, melyik ágból származik. Dávid fiai gyermektelenül haltak el, csak leánya Éva, Máriássy Miklósné után maradtak utódok, a kiknek kettejét, mint ifjú apródokat II. Rákóczi Ferencz maga mellett udvarában neveltette.

Nevezetes egyebek közt I. Lipót császárnak 1686. jan. 14-én b. Mercy tábornokhoz írott levele, melyben a Thökölytől ennek elfogatása után a királyiakhoz pártolt Petneházy Dávid hű szolgálatait és hősiességét különösen dicséri és számára Arad várának a töröktől lett visszafoglalásáért saját képére vert nagy aranyéremmel díszített aranylánczot ajándékoz.

Vonatkoznak némely levelek Petneházy Istvánra is, a ki Bethlen

Gábor idejében jenei kapitány, Világosvár ura és híres katona volt s a kinek neje Szathmári Király Anna hosszú éveken át a halhatatlan emlékeztető Lorántffy Zsuzsánna fejedelemsasszony főudvarmesternője volt.

Általában az adatok eléggé mutatják a Petneházy családnak egykor nagyon előkelő voltát s Szaboles, Bihar, Szathmár vármegyék legelső családjaival való összeházasodásait.

Felmutatott még értekező két másolatot, ú. m. Lipót császár 1687. és 1689-ben kelt levelét, a melyekben Petneházy Dávidot már néhányak mondja, kitünő vitézségét emlegeti, s erre való tekintettel özvegyének Bölönyi Zsuzsánnának és gyermekeinek S.-A.-Ujhelyen házat, birtokot és lizskai szőlőket adományoz.

Thaly ezekenfölül is jelenti még, hogy a gyűjtéseket és kutatásokat Petneházyt és családját illetőleg minden irányban megkezdette. Végül indítványozza, hogy mindezen bemutatott okmányok tétessenek át lemásoltatás és kivonatok készítése végett a jubileum rendezésére kiküldött bizottsághoz s ezen bizottság intézkedjék majd a leleszi conventnél őrzött Petneházy-íratok másolatainak megszerzéséről is.

Ezzel kapcsolatban, öröndetes tanúságául annak, hogy a magyar történeti munkák ismerete a külföldön is mindinkább terjed, bemutatott Thaly néhány a külföldről hozzá intézett levelet, melyekben egyesek és családok magokat részint a Rákócziakkal, részint a Rákóczi-emigránsokkal iparkodnak összekötni. Így Düsseldorfból f. é. január 26-áról ír egy egyén, a ki magát Egon Rákóczynak nevezi s eredetét Rákóczi Ferencz ifjabbik fiától Györgytől iparkodnék leszármaztatni és említést tesz a Németországban élő Ragotzky, s az olaszországi Ragazzi és Ragozzini családokról, a kiknek azonban Rákóczitól való eredetét Thaly nagyon kétségesnek tartja.

Sokkal alaposabb és érdekes genealogiai részleteket tartalmaz egy más ilyen levél, melyet mult év dec. 13-án a franciaországi d'Ornansi zárda fejedelemsasszonya intézett Thalyhoz, ennek Rákóczi ifjúsága cz. műve francia fordítására hivatkozva. Ugyanis Baufremont-Courtenay herceg családfijának összeállításában közben rájött családjának a Rákócziakkal való rokonságára, t. i. hogy Rákóczi József neje a d'Estiral családból s ennek révén Baufremont hercegi vérből származott. Nejétől d'Estiral Claudintól Rákóczi Józsefnek egy Joseph-Charlotte nevű leánya született, a ki a de la Visitation zárdába lépven, ott is halt meg Párisban 1780-ban. Érdekes még a Baufremont herceg által írt s az apáca fejedelemsasszony leveléhez mellékelte genealogiai táblázat azon adata is, hogy II. Rákóczi Ferencz ifjabbik fia a kalandos életű György herceg, — a kinek végét eddigelé nem tudtuk — Párisban 1756. június havában halt volna meg.

Ezután *Barna* Ferdinánd értekezését felolvasta *Ballagi A.*: »A magyarok utjáról az Uraltól Lebediába«, mely a »Századok«-ban fog kiadatni.

Ipolyi elnök a felolvasások végeztével a választmányt zártülés tartására hívta fel, mi is megtörténvén, évdíjas tagokká megválasztattak:

dr. *Vajda* Ignác, Bpsten, (aj. *Tetty N.*); *Németh* Gy. Kálmán, Kolozsvárt; *Hoffmann* Arnót, Bécsben; *Szilnyai* József, Selmezbányán; *Milleker* Bódog, Verseczen, (aj. a titkár); *Márton* Mátyás, Kalocsán, (aj. Kandra Kabos); *Komáromy* András, Bpsten, (aj. Fejérpataky); dr. *Radda* Ignác, Pancsován, (aj. Kiss Lajos); dr. *Kanyurszky* György, Bpsten, (aj. Szádeczky); *Király* Ernő, Bpsten, (aj. Matavovszky Béla); *Szell* Ákos, Makón, (aj. Szell Farkas); dr. *Máizner* János, Kolozsvárt, (aj. Szabó Károly); *Popovics* Mladen, Bpsten, (aj. Csontos).

Titkár bemutatja a Bay Ilona által 1883-ban kitűzött 20 † pályadíjra beérkezett pályamunka megbírálására kiküldött bizottság jelentéseit s azokat következőkben összegezi:

A M. Tört. Társulat által 1883-ban valamely történeti esemény, vagy életrajz írására kitűzött Bay Ilona-féle 20 arannyal kitüntetendő pályakérdésre m. é. dec. 31-ig »Az egri befolyás és az ez ellen vívott harc a munkácsi görög szertartású egyházmegye történelmében« cz. pályamű érkezett. A f. é. jan. hó 3-án tartott ülésből kiküldött bírálók egyike: *Lehoczky* Tivadar a pályadíjat szerzőnek odaítéli. A műnek több hiányát, jelesül, hogy a *Koriatovics* Tódor 1360. alapító levelét igaznak véli, hogy kútforrásokat nem idéz, hogy sokszor elfogult s hevében elragadtatja magát, hogy nyelvezete sem kifogástalan, bíráló részletesen kiemeli, de a tárgy érdekessége, s a sokhelyütt használt új források, a jelzett hiányok pótlása mellett, díjra érdemesé teszik. A másik két bíráló, jelesül dr. *Pauler* Gyula, s a vele egy nézetet valló dr. *Fraknoi* Vilmos nézete: hogy a pályamű nemzeti életünknek egy eddig a felekezeti körön kívül még kevés figyelemre méltatott epizódjával foglalkozik, s arról helyes ítélettel, történetíró érzékkel, folyékony, bár nyelvtani hibáktól nem egészen ment nyelven elég világos képet ad; másrészt azonban jobbára csak az események külső folyását írja le; a Bécsben, Rómában működő, valamint a szereplők jellemében fekvő rugókat még ott, a hol lehetne sem emeli ki; és mint mű, nélkülözi a compositió ama kerekdedségét, és egy két jelesebb részlete daczára is az előadásnak ama csinját, melyet már most az ilyféle tanulmányokban megkívánhatunk. Ez okból tehát nem tartják a jutalomra érdemesnek, de tartják igen is méltónak arra, hogy társulatunk közlönyében a szokott tiszteletdíj mellett mielőbb megjelenjék.

A pályabírák többségének e nézete következtében a díj nem adatik ki, de szerzője felhívatik, hogy 14 nap alatt jelentse a titkárnál, hajlandó-e a bírálók által ajánlott javítások és pótlások megtétele mellett, művét a »Századok«-ban leendő közlésre átengedni?

Titkár jelenti, hogy a vallás és közoktatási ministerium múlt évi dec. 21-én 43,212. sz. a. kelt leiratával kérdést intéz a Társulathoz, ha

nem akar-e kiadványaival részt venni az 1885-iki országos-kiállításon? A választmány hajlandó kiadványait az országos-kiállításon bemutatni, ha e czélra ingyen helyet nyers a módoszatok megállapításával megbizza a szerkesztői bizottságot.

Deák F. és Horváth Á. mint kiküldött számvizsgálók következő jelentése felolvastatott:

Tisztelt Választmány!

A f. évi január hó 3-án tartott választmányi gyűlésből alóírtak az elmúlt 1883-ik évi pénztári állás megvizsgálására küldetvén ki, feladatunkat ugyanazon hónap 23. 24. és 25-én teljesítettük s a társulati pénztári könyv és a pénztári kimutatások bevételeinek és kiadásainak minden egyes tételét átvizsgáltuk s a mellékelt okiratokkal (utalványokkal és számlákkal) összehasonlítottuk.

A felszámításokat hibátlanoknak, a kiadásokat az utalványokkal, számlákkal összhangzóknak s általában a pénztári kezelést szabatosnak találtuk s a pénztári könyv 1883. deczemb. 31-én:

16,960 frt 4 kr és 40 db arany bevétellel és

12,656 frt 78 kr és 40 db arany kiadással

4,303 frt 26 kr követelési egyenleget mutatott.

Ennélfogva indditványozzuk, hogy a mélyen tisztelt elnökség Balthasár Béla pénztárnok úr részére a szokásos évi felmentést kiszolgáltatni méltóztassék.

Végül a 35,400 frtot (deczemb. 31-én) tevő értékpapírunk kimutatását is ide csatolva maradtunk a t. választmány alázatos szolgálai

Bpsten, 1884. jan. 28-án.

DEÁK FARKAS,
számvizsgáló.

HORVÁT ÁRPÁD,
számvizsgáló.

A magyar történelmi társulat

alaptökejét képező értékpapírok kimutatása 1883. deczember 31-ről.

1. Magyar földterhermentesítési kötvények	n. é.	1,300 frt.
2. Erdélyi » » » »	» »	3,550 »
3. Szőlőváltásági kötvények	» »	2,350 »
4. Magyar arany járadék kötvények $6\frac{0}{10}$	» »	2,600 »
5. id » » » $4\frac{0}{10}$	» »	6,700 »
6. id papir » » $5\frac{0}{10}$	» »	3,000 »
7. Osztrák járadék kötvény	» »	100 »
8. Magyar jelzáloghitelbank záloglevelek $5\frac{1}{2}\frac{0}{10}$	» »	4,800 »
9. id » » » $5\frac{0}{10}$	» »	600 »
10. Magyar földhitelintézeti » $5\frac{1}{2}\frac{0}{10}$	» »	3,500 »
11. id » » » $5\frac{0}{10}$	» »	200 »
12. Magyar kereskedelmibank » $6\frac{0}{10}$	» »	3,400 »

13. Lloyd társ. elsőbbségi kötvények	n. é.	200 frt.
14. Magán kötelezők	» »	3,100 »
	Összesen	n. é. 35,400 frt.

azaz: *Harmánczötezerégy száz forint* nevértékű értékpapírok, mely összeg az 1882. az december 31-ki állapottal szemben *3000 frt n. é. összegnek megfelelő gyarapodást* tüntet fel.

A számvizsgálóknak elnök a választmány nevében köszönetet szavaz, s a pénztárnoknak a felmentvény a szokásos záradékkal megadatlik.

Pénztárnok bemutatja mult havi számadását.

E szerint a bevétel	3563 frt 06 kr,
kiadás	2209 frt 58 kr.

Pénztár maradék 1353 frt 48 kr.

Végül a titkári iroda szervezője által s az állandó bizottságok részére szükségessé vált ügyrend kidolgozására egy bizottság küldetik ki, melynek tagjaivá Ipolyi Arnold elnöklete alatt Thaly Kálmán, Pauler Gyula, Deák Farkas, Szilágyi Sándor és Thallóczy Lajos választatnak meg.

IGAZÍTÁS. A Századok mult január havi füzetének 86-ik lapján a Társulat közgyűlésére vonatkozó tudósításba egy különben mindenki által könnyen észrevehető sajtóhiba csuszott be *correctori vigyázatlanságból*, t. i. Thaly Kálmán neve kimaradt a szerkesztői bizottság névsorából. Annyival feltűnőbb a sajtóhiba, mert a tudósítás eleje mondja, hogy a bizottságok újra megválasztattak, s Thaly Kálmán a szerkesztői bizottságnak — mely ismereteit, tapasztalatait s buzgalmát különben sem nélkülözheti — kezdettől fogva tagja volt.

Ugyan-e füzetében a 83-ik l. *Zsivora Gy.* van megemlítve, mint első, ki a Társulatról végrendeletében megemlékezett. Hosszabb idő óta valóban ő volt az első: de tényleg nem. Tartozunk a kegyeletnek annak kijelentésével, hogy b. Nyáry Alfonz (Albert és Jenő vál. tagtársaink elhunyt fivére) már 1871-ben 200 frt hagyományt tett a Társulatnak.

F E L H Í V Á S.

»Az egri befolyás és az ez ellen vívott harc« című pályamunka szerzője felhívatik, hogy a M. Történelmi Társulat titkári hivatalában

(Budapest, Egyetemi könyvtár) jelentse ki: hajlandó-e művét a bírálók által ajánlott javítások megtétele után a »Századok«-ban leendő közlésre a szokott tiszteletdíj mellett átengedni.

A titkári hivatal.

TÖRTÉNETI SEMINARIUM FELÁLLÍTÁSA EGYETEMEINKEN.

A vallás és közoktatásügyi minister, ki már annyi üdvös reformot létesített legújabbán a magyar egyetemeken seminariumok felállításának eszméjét pendítette meg. Hogy kezdeményezését siker koronázzandja, arról semmi kétségünk: a mi szépet és jót kigondol ő, annak létesítésétől semmi nehézség sem riasztja vissza — s e tervét bizonynyal az egyetemek is gyámolítják. Annak szükségét *Medveczky* tanár is fejtegette egy jól átgondolt cikkben, melyet egy szakfolyóirat a »Nemzet« is kiadott.

A cikknek a historiai seminariumokra vonatkozó része így hangzik:

»A budapesti egyetemen nem létezik történelmi seminarium. Oly országban, melyben annyian foglalkoznak történelmi tanulmányokkal s történetírással, hiába keressük egy történelmi seminariumnak a nyomát. Már pedig éppen ily sajátos helyi viszonyok között kétszeresen szükséges ily intézet. Nem lehet beérni azzal, hogy évenként elküldiünk egy törekvő fiatal embert Bécsbe. Egy fa nem erdő. Igaz, hogy éppen ilyen intézmény létesítése követelne lényegesebb költséget, hogy történelmi seminarium csak aránylag nagyobb apparatussal eszközölhető. De a célért áldozni kell, és a szükséges költségek össze sem hasonlíthatók más köznevelődési célokra fordított költségekkel. A mostani állapot oly anachronismus, melyet meg kell szüntetni. Minden szép beszéd, melyel a humanisticus szakok létjogát és fontosságát védik, teljesen hiábavaló, ha e szakok színvonala az egyetemeken nem emelkedik lényegesen, ha a tanítás e szakokban, kellő eszközök hiányában, magasabb célokat nem tűzhet ki. A legjobb természettudományi intézetekkel ellátott egyetem szervezetében hézag marad, ha más szakok érdekében seminariumok nem szervezettek. Tökéletes modern egyetem kellékeihez tartozik különösen egy jól szervezett történelmi seminarium. A történelmi segédtudományokat tulajdonképpen csakis ily intézetben lehet kielégítő eredménnyel tanítani. A nagyobb áldozatokat, melyeket ennek fölszerelése követelne, némileg ellensúlyozná azon kedvező körülmény, hogy a szükséges tudományos apparatust esetleg nagy részben már meglévő eszközökből lehetne összeállítani, a miről talán a budapesti egyetem könyvtárának igazgatója adhatna bővebb fölvilágosítást.«

Hogy magának egy hist. seminariumnak felállításával is nagy lendületet venne a történet-tanítás ügye, az kétségtelen: de véleményünk szerint azzal nem volna *minden* elérve. Ma pl. egy történet-tanártól meg se kívánják, hogy jártas legyen a palaeographiában, vizsgát tegyen a chronológiából, értsen a forrás criticához: ha hallgatja Horváth Árpádot — jó, de ennek előadásai nem kötelezett tantárgyak. Így történik aztán, hogy alig van vidéki város, hol olyan tanár volna, ki egy XVII-ik századi okíratot el tud olvasni, s olyan értekezéseket írnak Árpádkori mivelődéstörténeti dolgokról, melyben Fejér, Wenzel vagy Knauz idézve sincs. A seminariumok mindenekelőtt ezen segíthetnének. De szakemberek magasabb kiképzésére olyan intézetek is szükségeltetnek, mint a bécsi institut vagy a párisi école des chartes, — hol a legjelesebb öt-hat ifjút 3 éven át 4—5 kiváló szakember neveli.

Azonban kezdetnek a seminarium is elég, az egyetemi könyvtár — hála Trefort bőkezűségének s az egyetemi tanárok előrelátásának — évek óta gonddal gyűjti mindazt az agyagot, mi egy ilyen intézet létesítéséhez szükséges: a bécsi, párisi, berlini e nemű intézetek nagybecsű kiadványai megvannak. S ez az első beruházás szükségén segítve. Egyik termében a történeti forrásmunkák, a könyvtár másod-harmad példányaiból, össze vannak állítva: tehát szoba is van, hol dolgozhat, a ki akar. Sőt egy másik teremben a művészettörténeti munkákból is szép collectio van: mindezt könnyű volna kiegészíteni. Így hát csak akarni kell s meglesz az egész dolog. Aztán ha egyszer a seminarium megvan az Institut belőle önmagából is ki fog fejlődni.

Bizzunk a ministerben, — az életrevaló eszmét nem fogja ő elejteni. S ez bizony a történetírásnak is hasznára fog válni. ¹⁾

TÖRTÉNETI SZAKOKTATÁSUNK AZ EGYETEMEN S AZONTÚL.

A vallás és közoktatási minister a tudomány egyetemhez legutóbb leíratot intézett, melyben megpendítette a történeti szakoktatás helyesebb szervezését az egyetemen s így napirendre tűzött oly kérdést, mely

¹⁾ A m. k. bud. tudomány-egyetem történet-tanárai jan. hó 26-án tartott értekezletükben dr. Hampel József tanárt bizta meg egy a karbeli történet-tanárok véleményeit összefoglaló referatum elkészítésével. E vélemény a karbeli bizottság (Kerékgyártó, b. Eötvös, Medveczky és Török) véleményének tárgyalása után készül el.

szakkörünket már régebb idő óta foglalkoztatja s melynek gyakorlati megoldását örömmel várja az érdeklődő közvélemény.

Köztudomás szerint a történelem cursorius előadása úgy a mint előbbi időkben mindenütt divott és a mint ma nap is majdnem túlnyomólag és egynémelyik tanár által kizárólag kezeltetik, nem elégséges arra, hogy a történeti szak leendő képviselői a középtanodákban s az irodalomban kellő szakmíveltségre szert tegyenek és kivált nem elég alkalmas arra, hogy általa önálló kutatásra ösztönöztessek és vezéreltessek a fiatalság.

Külföldön már néhány évtized óta tették ugyanazt az észleletet és buzgó szakemberek, kik legelőbb fődözték föl a hiányt, a göttingai, berlini, lipcei s más egyetemeken már több mint egy nemzedék óta tartottak a rendes cursorius föleczkék mellett kisebb collegiumokat, melyek a történeti kütfőknek, a kritikának, a segédtudományoknak stb. voltak szentelve; majd meg egyes válogatott tanítványainkkal gyakorlatokat tartottak és csak később hozták mindez ugyanegy célra szolgáló szakfolyamokat «seminariumok» czimén rendszeres formába. Mai nap ily történeti szakseminariumok már sok helyütt léteznek és buzgó kezdőknek módot nyújtanak arra, hogy hivatott tanárok közvetlen vezetése alatt szakemberekké képezhessék magukat.

E seminariumok Németországban kétségtelenül hatalmas lendületet adtak az irodalomnak és bizonyára üdvösen fognak hatni nálunk is, ha viszonyainknak megfelelőleg létesítjük.

Ez irányban tehát örömmel látjuk a miniszter kezdeményezését és meg lévén a remény czélirányos indítványok gyakorlati megvalósítására, a szönyegen lévő kérdések szellőztetéséhez a következőkben coneret javaslattal akarok hozzájárulni, elmondván röviden, hogyan képezem a mi viszonyaink közt az érintett intézményeket megvalósíthatóknak. Cél-szerűnek vélem belévonni a történeti szakoktatás egész körét.

Mert a midőn hasznosnak és égetőnek tartom a seminariumi kérdés megvitatását, nem kevésbé fontosnak látszik a cursorius leczkék kellő szervezésének kérdése is, mely nézetem szerint legelőbb oldandó meg.

Továbbá, létezően már nálunk egy tanári seminarium, melynek történeti osztálya van, annál inkább szóba kell hozni ennek viszonyát az alapítandó seminariumokhoz, mennél zavarosabbak nálunk a nézetek, erről is, meg a külföldi történeti szakseminariumokról is.

Végül, csak kevesen ismerik nálunk a bécsi történeti intézet, valamint a párisi école des chartes szervezetét s azért kapcsolatosan ezeket is szóba hozzuk és megtoldjuk egy pár megjegyzéssel a római és áthénei archaeologiai intézeteket illetőleg.

I. A történeti collegiumok dolga az egyetemen jelenleg úgy áll, hogy tízenyolez tanár hirdet leczkéket — tekintet nélkül egymásra vagy a bölcsészeti hallgatóság szükségletcire. Sem ugyanazon tanév tanszakmái közt nincs concordantia, sem a bölcsészeti négy évi tanfolyama alatt a leczkék sorrendjében nem igen szokott módszeres következetesség lenni.

Ily viszonyok közt a történehallgatóknak, daczára a tömérdek tanárnak és rendkívül sok collegiumnak, legtöbbnyire nincs megadva a lehetőség, hogy a négy év lefolyása alatt természetszerű sorrendben végezhessék tanulmányaikat a világtörténebből, a magyar históriából és a szükséges segédszakokból.

Ez oly baj, melyen könnyen lehetne segíteni és melyen segíteni kell, akár hozzuk be a seminariumi intézményeket, akár nem. Mert a főcollegiumok kellő dispositiójában érdekelve van a hallgatóság nagy zöme, a seminariuumok által pedig csak a kisebbség érdeke van érintve.

Nem is kell ez ügyben sem ministeri rendelet, se más minémű megszorítása a tanszabadságnak. Fejezze be minden főszak rendes vagy rendkívüli tanára a maga tárgyát egy nagy collegiumban és hagyja a részleteket specialis leczkékre: akkor a történehallgató az első évben az ókort és az archaeológiát végezheti, a másodikban a középkort s az általános diplomatikát, a harmadikban végezheti a modern históriát és a műtörténetet, végre fönmarad egy éve a magyar történetre, magyar diplomatikára, magyar műtörténetre.

Ily tanfolyam az érdekelt tanárok megegyezése által meg volna állapítandó és évről-évre a tanterv kihirdetés előtt e nézponokból gondosan revideálandó és az egyetemi leczkerendben a kezdő történehallgatóknak határozottan figyelemökbe ajánlandó.

Ismervén fiatalságunk józan észjárását, nem kétlem, hogy a szorosan vett történeti szakokra, melyek úgyis kötelezők, az ajánlott tantervet el is fogadják — kényszer tehát e részben is fölösleges volna.

Csak arra kívántatnék hatósági rendelkezés, hogy a tanári vizsga tárgyai közé a történelem candidatusaira nézve a történeten kívül vétessenek föl az u. n. történeti segédtudományok is, u. m. az archaeologia, az általános és specialis magyar diplomatika, valamint az általános és a specialis magyar műtörténelem.

Igy volna a főcollegiumok tanfolyama megállapítandó.

Ezentúl is a főleczkék volnának azok, melyre a bölcsészeti kar egyéb hallgatói és más karok hallgatói, nevezetesen a jogászok eljárának.

Tapasztalás szerint igen tarka közönségünk szokott lenni e leczkéken és nagyon változó a hallgatóság, nagy többségét ritkán szoktuk egy féléven túl kezünk alatt tartani. Nem e nagy közönség számára fogjuk a seminariumi fáradságokat életbe léptetni; nagyon téved, ki ilyesmit föltételez.

Másrészt azonban tévesnek tartom azt a fölfogást is, mintha a tanárnak nem volna módjában ily collegiumot is bizonyos pontig tanár és tanuló közti szorosabb érintkezés előnyeiben részesíteni és e tarka többfelé-húzó sokaság javarészt némi öntevékenységre ösztönözni.

A mi egyetemi fiatalságunk általában époly tudvágyó mint akár az osztrák, akár a külföldi, kivált a német, észbeli tehetséggel is csakúgy

meg van áldva mint az. Tehát nem ezekben vannak a mi bajaink. Más bajok állják a tanár üdvös tevékenységének útját. Egyik, hogy sok fiatal ember haladását gátolja a szegénység, az életföntartásért való küzdelem; másik, hogy igen soknál a középtanodából hozott műveltség hiányos volta, különösen holt és élő nyelvekben való járatlanság nehezíti a munkát; végül nagy társadalmi baj, mely leginkább a jogászokra hat és okoz náluk bizonyos könnyelműséget, hogy közéletünk gyakori példáin látják, mint lehet országunkban tanúltság nélkül is boldogúlni.

Mégis tévedés azt hinni, hogy a tanárnak ne volna módjában egyet-mást keresztülvinni, miáltal vegyes közönségben is öntevékenységet ébreszthet.

Rendszerint nem lesz hasztalan a félév elején behatóan megismertetni a fiatalságot a kútfőkkel, az irodalommal és minden szükséges segédeszközzel, sőt czélszerű lesz ezeket kezükbe adni és az évfolyam alatt is minden fontosabb munkát, melyről a tanár szól, bemutatni és figyelmeztetni melyik közkönyvtárban található.

Kétszer félvévenként házi dolgozatokra tűzhet ki a tanár alkalmas témákat; tekintettel lesz arra, hogy legyenek azok közt olyanok, melyek a philologusokat, olyanok melyek inkább a jogászt és ismét mások, melyek első sorban a történeti tanárságra készülöket érdeklik.

A kidolgozott munkák tárgyalására tűzzön ki a tanár az osztályban egy napot szóbeli colloquiumra, mikor a hallgatókkal egyenként a tárgyalt kérdést megbeszéli, vagy a megfelelő régi íróból az eredeti szöveget fordíttatja.

Írásbeli és szóbeli colloquium oly alkalom, midőn a tanár bőséges tapasztalást szerezhet a hallgatók java részének haladásáról. Pessimisták azt hiszik, hogy ily önkénytes munkálkodásra nem akad vállalkozó. Kedvezőbb hírt adhatok. Négy félvéven át folytattam e gyakorlatot, mindig növekvő sikerrel és jelenthetem, hogy nemesak tandíjmentesek vállalkoztak, de mások is, még jogászok is és hogy nem mindig férczművek adattak be, de gyakran dicséretre méltó dolgozatok. Legtöbb súly volt fektetve a kútfők tanulmányára és ebben is dicséretes dolgozatok akadtak.

A colloquiumokon kívül van még egy módja, hogy a hallgatóság a kútfőkkel tüzetesen ismerkedjék. — Külföldi egyetemeken a nagy collegiumok mellett külön leczkében szokás ily gyakorlatokat tartani. A mi viszonyaink közt még nem szokott ily leczke hirdetése a leczkerendben kellő eredménynyel járnai. Azt kísérlettem tehát meg, hogy az iskolában a heti négy órából egyet Tacitus olvasására és magyarázatára fordítjuk; az eredmény eddig az volt, hogy egy 50 főnyi collegiumból, tizenhároman rendes közreműködésre jelentkeztek és a collegium többi hallgatóságából önkénytes hallgatók is jó számmal vannak.

Nem jogosult a pessimisticus panasz oly fiatalságra, mely mindczekeket csak tanulási vágyból, erőszak és jutalom nélkül, csupa nemes

ambitióból cselekszi, nem félelemből; tanáruktól félniök nem kell, mert semmiféle vizsgánál nem találkoznak vele.

Ennyit a történeti főcollegiumokról. Hogy azokat oly kedvező sikerrel meg lehet tartani ez egyik kecségtető symptoma arra, hogy a seminariumi oktatásra is meglesz nálunk a kellő számú alkalmas tanúlóság.

Más kecségtető jelenség, hogy a hány specialis leczkét hirdetnek a tanárok, majd mindig akad hallgatóság olyanokra is, melyekre absolute nincs semmi hivatalos kötelezettség, és nem egy fiatal ember, de néha húszan vagy többen is.

II. Mindezekből tehát kétségtelen, hogy a seminariumi oktatás első előfeltétele, a tanulási vágy s a buzgalom megvan ifjainkban és hogy tehát bátran hozzáfoghatunk ez intézmények meghonosításához, ha egyébként meglesznek hozzá a többi szükséges tényezők.

Szükséges tényezők a következők: *a)* tanerők, *b)* szorgalmi díjak és stipendiumok *c)* költség tanszerekre *d)* kellő helyiség.

Tanerőkben szerencsénkre oly bőség van, hogy akármely európai egyetemmel versenyezhetünk e részben.

Az erők következőleg csoportosulnak:

<i>α)</i> Ókorra van egy rendkívüli és két magántanár	3 tanár
<i>β)</i> Közép- és újkorra van egy rendes, egy rendkívüli s egy magántanár	3 »
<i>γ)</i> Magyar-történelemre van egy rendes és négy magántanár	5 »
<i>δ)</i> Műtörténetre van egy rendes és három magántanár	4 »
<i>ε)</i> Archaeológiára van egy rendes tanár	1 »
<i>ζ)</i> A diplomatikára s vele összefüggő szakokra van egy rendes és egy magántanár	2 »

A hat szakcsoportra tehát egészben tizennyolcz tanár van, kiknek legtöbbje bizonyosan vállalkozik seminariumi szakfolyamok tartására, úgy, hogy valószínűleg lehetséges volna mind a hat szakcsoportra külön-külön egy-egy seminariumi folyamat nyitni. Kiváló súly volna fektetendő arra, hogy a magántanároknak mennél jelentékenyebb részük jusson a seminariumokban.

Az elérendő cél, az alkalmazandó módszer s az apparatus az egyes seminariumi folyamatok sajátos természete szerint módosul és azért minden csoportról részletesen kell majd programot adni. Néhány megállapítás mindannyira közösen szól s ezek a következők volnának:

1. Az intézmény magával hozza, hogy minden szakfolyamban csak kevés számú seminarista lehet, tehát a rendes seminaristák száma minden folyamatra megszorítandó (legkevesebb három); legtöbb nyolcz vagy tiz.

2. A seminariumba csak oly hallgatók bocsáthatók, a kiknek képessége reményre jogosít. A képesség kitudására szükséges, hogy egy éven át valamelyik seminariumi csoportnak megfelelő főcollegiumot hall-

gatta legyen a candidatus. A seminariumokba tehát első évesek nem vétetnek föl.

3. A seminariumi folyam legalább négy félévre terjedjen, némely szakfolyamban hat félévig is tartson és kívánatos, hogy a rendes seminaristák végig járják mind a négy, illetőleg hat félévet.

4. A rendes seminaristák szorgalmi díjakban részesülnek; kívánatos, hogy minden szakcsoportra legalább három stipendium legyen, melyeknek magassága egyenként egy félévre az első évben harmincz frt lehetne, a második évben fölszállhatna 40-re, a harmadikban 50-re. E fokozást indokolja az a körülmény, hogy a seminarista annál több időt fog szentelni munkájára, mennél előbbre halad szakmájában; a stipendium pedig egyrészt jutalom a szorgalomért, szegényebb sorsúak pedig némi kárpótlás azon időért, melyet életföntartási küzdelmében a szaktanulmányokra fordít. A rendes seminaristák mellett lehetnek mérsékelt számú ingyenesek, ugyanazon jogokkal és köteleességekkel, mint a rendesek.

5. A rendes stipendisták megválogatása a félév elején, a jutalom kiutalványoztatása a félév végén történjék, mindkét intézkedés az illető seminariumi főnök indítványára történjék, a seminariumokban működő történeti tanárok értekezletén. Ugyanott volnának egyúttal bemutatandók a félév folyamában végzett írásbeli dolgozatok. Ez intézkedés ezéjja az, hogy minden a seminariumokat érdeklő ügyek, mint közérdekű szakügyek, lehetőleg a szaktársak nyilvántartása alatt álljanak és minden fölmerülhető pædagogiai vagy administratív kérdés közösen fontoltassék meg.

Áttérvén ezek után az egyes seminariumok specialis ügyeire, csak nagyjából vázolhatjuk a célt, melyre fölfogásunk szerint mindegyiknek hazai viszonyaink közt törekednie kell, minden egyes seminarium vezetőjének egyéni képességétől és buzgalmatól fog azután függni, mikép akarja és tudja a célt megvalósítani.

a) Az ókori seminarium tanfolyamát három évre kell szabni, melyekből egy évet az egyiptomi és keleti népek története, egyet a görög s egyet a római történet venne igénybe. Szövegek és emlékek bemutatása, magyarázata, vitás kérdések megbeszélése, szakirodalmi fontosb művek megbírálása, ebben áll a közös működés. Kijelölendő kérdések megfejtése, írásbeli kidolgozása, élő szóvali előadása, a seminaristák általi megvitatása a tanár vezetése alatt, ez a seminaristák öntevékenysége. A római seminariumban különösen a Pannoniát és Daciát közelebbről érdeklő kútfők érdemelnek majd különös figyelmet. A tanfolyamhoz kell egy szoba; apparatus gyanánt kellene a régi történetírók néhány példányban és specialis mappák.

b) Az archaeologiai seminarium tanfolyama szintén három évre volna teendő. Az archaeologiai gyakorlatokban fősúlyt kellene fektetni arra, hogy a stipendisták az archaeologiai módszert alaposan elsajátítsák, hogy megtanulják az antik építészet, szobrászat és festészet emlé-

keit helyesen magyarázni, hogy mennél több emlék szcenlélete által szemüket az emlékek kellő megtekintéséhez és megítéléséhez szoktassák, hogy a kútfők, különösen Pausanias kellő használatát megtanulják és hogy tisztán fölismerjék az archaeologia körét és rendeltetését, mit hazánkban még oly kevesen ismernek.

Ha ezeken az első fokokon túl vannak a hallgatók, az archaeologia egyes disciplináiba vágó fontosabb kérdések jöhetnek szóba. A tanár szabad választásra akár az architectura, akár a szobrászat, akár a festészet történetébe, az edények tanába vágó problémákat állít föl, melyekből egyet-egyet kiki választ és földolgoz. A munka tárgyát előszóval a seminariumi hallgatóság s a tanár előtt előadja, majd vita tárgyává tétetik, mely az előadó és előleges készülettel fellépő bíráló közt foly, vagy általánosan külön előkészület nélkül foly a vita. A nemzeti muzeum szép gipszöntvénygyűjteménye a módszeres magyarázatokra megadja a nélkülözhetlen mintákat és a n. muzeum régiségosztályi szakkönyvtárában a candidatusok meg fogják találni a szakmunkák nagy tömegét, mely nélkül irodalmi munkálkodás lehetetlen.

Semmiféle más történeti seminariumra nincsenek meg fővárosunkban annyira az előfeltételek, mint épen az archaeologiaira. E seminarium utolsó három évfolyamaiban, midőn a fiatal archaeologusok megtanulták már mindazt mi nélkül az archaeologiai tudomány nélkülözi a tudomány criteriumait, akkor következnének némely különösb szakok: Pannonia és Dácia helyrajza, antik érmészet és az epigraphica, kiváló tekintettel a hazai leletekre. Az utóbbi két szakra ismét a n. muzeum gazdag gyűjteményei adják meg a szükséges tananyagot. Az egyetemen helyisége is van már, tehát e seminarium aránylag a legcsekélyebb költségekkel teremthető meg.

Az említett két intézet közt lehetőleg oly kapcsolat létesítendő, hogy a candidatusok esetleg mindkettőben vehessenek részt.

c) A modern historiai seminariumban megférne a közép és ujkor egy hároméves folyamban és az általános diplomatika is úgy illesztetnék e seminarium keretébe, hogy a modern történeti seminaristákkal az írott kútfőkből (diplomák stb.) épúgy tartatnának gyakorlatok mint a nyomtatott kútfőkből (chronikák stb.)

A diplomatikai (kiváló kép palaeographikus) gyakorlatokra igényelhetnek mindazok az értékes könyomatú és egyéb nagy gyűjtemények, melyek századunkban a palaeographikus tanulmányoknak oly nagy lendületet adtak. Jórészők talán az egyetemi könyvtárban is található. Hasonlókép meg vannak ott a Monumenta Germaniae, a byzanti írók stb., úgy hogy a történeti seminarium bármely perczben megindúlhatna, csak helyiség igényeltetik hozzá és stipendiumok.

d) A magyar történeti seminarium jó szervezése és lelkiismeretes vezetése viszonyaink közt természetesen a legfontosabb kérdés. Eredeti okmányok mennél sűrűbb olvasása, és magyarázata, diplomatikus, jogi s

helyrajzi szempontból; a középkori chronikák s egyéb kútfők komoly kritikai olvasása és összevetése egymással s a külföldi kútfőkkel; az utóbbi századok közokmányainak szorgalmas olvasása; az egykorú memoirirodalom; korábbi századokbeli, valamint a korunkbeli történetírók kritikája, továbbá különösen mindazon kútfők méltatása, melyek első kézből adnak fölvilágosítást hazánk közgazdasági állapotára, (fináncz, kereskedés, ipar) közigazgatási viszonyainkra a múltban — ezek a föladatok. Kívánatos pedig, hogy különösen oly kérdések megvitatása élő szóval és írásbeli földolgozásban foglalkoztassa e szakbeli seminariumistákat, minőket eddig kevésbé méltattak hazai tudósaink.

Mennél inkább a részletekbe menő, mennél lelkiismeretesebb a munka, annál inkább fog épen ezen seminarium céljának megfelelni. Azért is többfelé kell osztani a föladatokat; van elég tanerőnk arra, hogy a magyar diplomatikát, az árpádkori, az anjoukori, a specialis erdélyi s a magyar habsburgkori szakot külön-külön tanárra hagyjuk. Az egyetemi könyvtár igazgatóságának gondoskodása következtében már is egy kellőkép berendezett szakkönyvtár várja a tanárt, az országos és a muzeumi levéltár tisztjei, kik a seminariumban tanítanak, e levéltárak kincseit értékesíthetik candidatusaik érdekében.

Több lévén ezen seminariumban a tanerő, mint másokban, a candidatusok száma is több lehet; talán mindegyik alcsoportra három, egészen tehát tizenkettő.

e) A műtörténetnek talán semmiféle egyetemen Európában sincs anynyi képviselője, mint nálunk, és kevés egyetem van, a hol ugyanegy helyen oly képtár, oly kézrajzgyűjtemény és oly gazdag fényképi apparatus állana a tanár rendelkezésére, mint itt az országos képtárban. Az apparatust csak a közép és újkori építészetre és szobrászatra nézve kell kibővíteni és akkor páratlan tancszközökkel fog az általános műtörténet tanára rendelkezni.

A hazai műtörténetre a műemlékek országos bizottságának rajzkészlete adja meg a természetes gyúponatot; hogyha ezekhez hozzáveszszük a n. muzeum gazdag iparművészeti kincseit és ha gondunk lesz arra, hogy az országban szétszórta létező szobrászati művek gipszmásolatait a n. muzeumban továbbra is gyűjtjük, akkor idővel a magyar műtörténet igényei is ki lesznek elégítve. Addig sok részben fényképekkel és rajzokkal kell beérnie.

A műtörténeti anyag seminariumi kezelése körülbelül oly nézponatok szerint és oly módon fog történni, mint az archaeologiai szaké, melyről már föntebb volt szó és annál eredményesebb lesz, mennél inkább alkalmazzák a körülbelül egy nemzedék óta kipróbált archaeologiai módszert, az újabbkeletű műtörténeti körben. Kétszeresen fontos pedig a szigorú módszerrel megismerkedniök azon ifjainknak, kik hívatást érznek magukban az alig kezdő korán túllévő hazai műtörténetet tovább vinni és irodalmát magasra emelni.

Az itt röviden vázolt seminariumok föllállításánál még a hely és a költség kérdése jó szóba.

Föltéve, hogy öt vagy hat történeti seminarium állíttatik föl, az egyetemi épületben hat dolgozó helyiség szükségeltetik, oly terjedelmű, hogy benne 6—20 fiatal ember dolgozhassék, hogy a tanároknak is jusson helyük és hogy az apparatus, néhány száz kötet könyv, mappa, rajz stb. elférjen egy szekrényben.

A költségtételek az első évben ezek volnának. Dologi költségek: bútorok, légszuszbevezetés és tudományos apparatus. Személyes költségek: huszonnégy stipendista jutalma és a seminariumokban működő tanárok járandósága.

Hozzávetőleg és számítás szerint a helyiségek

fölszerelése	1,500 frtba kerülne ;
--------------	-----------------------

az apparatus beszerzésére hatszor ötszáz forint volna fölveendő :	3,000 frt
---	-----------

24 stipendium első évben (félvévenként 30 frtot véve föl)	1,440 frt
---	-----------

18 seminariumi tanár járandósága, az eddigi seminariumi tanárok járandóságát véven alapúl és föltéve, hogy mind a 18 tanár vállalkozik a seminariumokban közreműködni	7,200 frt
---	-----------

Tehát az első évi költségösszeg volna 13,140 forint

III. A történeti seminariumok meghonosítása után fölöslegessé válnék a paedagogiai seminariumban a történeti cursus további föntartása, mert mindazt, mit e cursus a tanárságra készülő fiatal embereknek nyújt, a seminariumok is nyújtanák és pedig biztosabb eredménnyel.

IV. A történelmi tanulmányok betetőzésére lelkes szakemberek egy magyar történeti intézet föllállítását sürgetik. Szilágyi Sándor ily intézet legbuzgóbb szószólója és vele tartanak mindazok, akik a bécsi történeti intézetben ¹⁾ nyerték végső kiképzetésüket, vagy legalább ismerik ennek nagy érdemeit az osztrák történésszek tudományos színvonalának emelése körül.

Az intézet 1855 óta áll fön — 14 évig Jäger vezetése alatt volt, azóta a híres Sickel az intézet igazgatója.

Jobban mint bárki más tehetné, adott ő maga számot az intézet hivatásáról, történetéről és belső szervezéséről. Értekezése alig pár éve (1880-ban) egy közkezen forgó történeti folyóirat első kötetében jelent meg ²⁾, tehát oda, mint legilletékesebb forrásra utalom szaktársainkat, kik a híres intézet szervezetét talán nem ismernék eléggé.

¹⁾ Az intézet neve »K. K. Institut für österreichische Geschichtsforschung.«

²⁾ Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. I. Bd. I. Heft. Innsbruck 1880. 1—18 ll.

Itt elégségesnek tartom megjegyezni, hogy 1855—1880-ig az intézet tizenkét évfolyamában 91 szakembert képezett, a kik azóta osztrák egyetemeken, középtanodákon, nyilvános levéltáraknál működnek, részben nagyírú tudósok és írók lettek és majdnem egy ember élet óta átvitték és alkalmazták e magastökélyű szakintézet tudományos tradícióit a többi egyetemekre és a középtanodákba.

A mi az osztrákoknak a bécsi intézet, az a francziáknak az »*école des chartes*«, csakhogy ez inkább katonásdi minta szerint rendezett szakiskola, mint tudósok szabad gyülekezete. ¹⁾ Az iskola már 1821 óta áll fön s azóta 1871-ig háromszáznál több szakképzett levéltárnokot, könyvtárnokot, muzeumi tisztet és egyéb szakembert nevelt Franciaországnak. Ez iskola tette lehetővé, hogy megvalósult a francia törvény rendelkezése, melynek értelmében csak szigorú vizsgában nyert bizonyítvány alapján, tehát csak szakképzett egyének nyerhetnek ily állásokat. Nagyon indokolt lesz majd hasonló rendszabály nálunk is kívált a megékénl.

Már e gyakorlati szükséglet is reá utal egy magyar történeti szakintézet föllállítására.

Meggyőződésünk szerint nem késchetik az, mihelyt a seminariumi intézmény meg lesz honosítva és az első szakfolyam befejezése után huszonnégy szakvégzett egyetemi hallgatóból kiválogathatjuk intézetünk számára a fiatalság legjavát.

Ugyanakkor idején lesz megfontolni azt is, nem volna-e ezélszerű fiatal szakembereket évenként vagy kétévenként stipendiumokkal Rómába és Athénébe küldeni. A németek évenként öt fiatal archaeologist küldenek Rómába és Athénébe. Mindkét helyen alapítottak német archaeologiai intézetet kutatók számára, melyben hajlékot, szakvezetést, kitünő szakkönyvtárt, és alkalmat találnak a tudomány vezérférfiaival folytonos érintkezésben lenni és alkalmuk van e classicus vidékeket alaposan tanulmányozni, a fontosabb pontokra kirándulni, a muzeumokban és a künlévő nagy emlékekkel szemben közvetlen, maradandó, semmivel se pótolható benyomásokat nyerni, sőt régészeti ásatásokban is vehetnek részt és irodalmi munkásságukra ott kapják legtöbbször az irányt.

A francziáknak Rómában és Athénében hasonló intézetük van, az amerikaiak alig egy éve alapítottak egyet Athénében és az osztrákok ép most készülnek a műtörténeti kutatók számára ily intézetet alapítani Rómában.

Mi nem tartozunk a nagy nemzetek közé és a tudományért nem hozhatunk *oly* áldozatokat mint ők, de azért szerényebb eszközökkel mi is járhatunk majd az ő nyomaikban.

Előbb azonban meg kell adni fiatalságunknak minden lehető mó-

¹⁾ Kimerítő fölvilágosítást ad: *Livret de l'école des chartes publié par la société de l'école des chartes Paris Picard. 1879. 8°*

dot arra, hogy tudomány szomját itthon elégtse ki. A minister rendelte az első mérföldjelző az úton, melyen ez megtörténhetik. Bizonyára követni fogják az első lépést a többiek is és Clio hervadatlan koszorúval fogja meghálálni tetteit.

HAMPEL JÓZSEF.

II. ULÁSZLÓ UTÓLSÓ ÓRÁI.

Neustadt Louis, ki Brandenburgi Györgyre vonatkozólag több becses adalékkal gazdagítá a történelmi irodalmat s életírása érdekében jelentékeny levéltári kutatásokat tett, az *Ungarische-Revue* januári füzetében az örgrófnak egy 1516 márcz. végén vagy april elején írt levelét, történeti bevezetéssel ellátva tette közzé, melyben az örgróf II. Ulászló király utolsó betegsége s halála történetét írja le. A levél maga, mely a bambergi levéltárban őriztetik s két folio ívet foglal el, már írója egyéniségénél fogva is rendkívül érdekes, de az a király utolsó óráit annyi közvetlenséggel írja le, hogy érdekesnek tartjuk olvasóinknak bemutatni.

A király hétfőn *misericordia* vasárnap ¹⁾ után megbetegedett s virágvasárnap előtti hétfőn (márcz. 10.) este 8 órára már anyira elgyengült, hogy tüstént összehívták a püspököket és az urakat, mert azt gondolták, hogy mindjárt meg fog halni. Ő felsége az urakat Lajos király iránt hűségre intette és kérte őket, hogy Lajosnak hűségesen szolgáljanak, a mint neki is szolgáltak volt. Kérésére és kívánságára meg kellett ő fgének fogadnunk, hogy Lajos királyhoz hívek leszünk. Az urak erre hazamentek, nekem azt parancsolta ő felsége, hogy mellette maradjak és ápoljam; a mit én meg is tettem, úgy hogy kevés nyugalom volt, minden órán ápolgatnom kellett, »ben yn der flvs dersteck« [erstiecke.] Kedden [márcz. 11-én] sokat beszélgettünk ő felségével, s ő felsége meggyónt és misét mondatott. Az urak összejöttek s a kardinalis [Bakacs Tamás] az urak jelenlétében feladta neki a szentségeket; a mi után az urak ismét hazamentek, nekem meghagyván, hogy ő fgét ápoljam. Délután 2 óraker jobban lett a király s jól tudott beszélni. Az urak ismét meglátogatták ő fgét. Akkor a király magához szólította az esztergomi érseket s mondá neki, hogy akarja és úgy rendelí, hogy én és Barlamyssa [Bornemissza János] neveljük és tartuk kezünk között Lajos királyt és nélkülünk a kardinalis tanácsa semmit se kezdjen. Ez az urakat elidegenítette, mert nekik másképp mondották, s azt gondolták mintha gubernatorságról lenne szó; azért négy urat küldtek a királyhoz, hogy ő fgc akaratát meghallgassák. Így a négy ur előtt ismét megkérdeztem ő fgét.

¹⁾ Így! valószínűleg *Lactare* vasárnap helyett.

véleménye az volt, mint előbb, kinyilatkoztatta az urak előtt, hogy igenis úgy rendelte és nem akarja máskép. Szerdán [márcz. 12-én] d. u. 4 órakor előhozták a szent olajat és az érsek a szent kenettel ellátta a királyt. Ezután a király pápa ő szentsége és a lengyel király követéért küldött s nekem megparancsolta, hogy fiát hozzá vezessem Bornemisszával együtt. Ezzel Lajos királyt a pápa, a császár és lengyel király kegyeibe ajánlotta. Mig ez történt, sokan sirtak; nagyon szomorú jelenet volt. Lajos királynak fejét az ágyra kellett hajtani s ott megáldotta őt, miközben az öreg királynak szemei könnyel teltek be; Lajos király is sirt és csaknem minden jelenlevő, annyira megindító jelenet volt. Azután ismét hazavezettem Lajost; ő felsége pedig végrendeletet csináltatott »gen Behem,« azt felolvastatta és az urak előtt megerősítette. Az urak erre eltávoztak, nekem meghagyván, hogy ő felsége mellett maradjak, a mit én meg is tettem s ápoltam mindvégig az éjen át. Reggel felé [márcz. 13-án] jobban lett, a doktorok vigasztalták és enni adtak neki s ő felsége jó ízűen evett is. Elküldtem az urakért, tudósítván őket s el is jöttek mindnyájan. Ő felsége misét hallgatott és maga is elmondotta a confiteor-t, annyira áhítatosan, hogy szemei könnybe lábadtak. A mise után aludt 6 óráig, akkor erősen rosszabra fordult betegsége. Az urak megjelentek, ott ültek egy óráig, azt hívének, hogy mindjárt meghal; azután elmentek étkezni, nekem meghagyván, hogy mellette maradjak s ha látom, hogy ideje lenne, gyóntassam meg. 4 órakor újra rosszabbul lett, tudattam az urakkal, akik összegyűltek s elküldöttek a követekért. Az érsek feloldotta őt vétkei alól és feladta neki a halotti szentségeket. Fájdalmas jelenet volt, sokan sirtak. Az urak is megáldották, de ő már nem tudott beszélni. Az urak hazamentek, megbízván Károly herceget, a győri püspököt, Báthori Istvánt és engem, hogy mellette maradjunk haláláig. Mi ott imádkoztunk felette; és midőn a salve-t imádkoztuk, éppen 7 órakor: ő felsége nagyot sóhajtott és kimult, legyen neki Isten irgalmas, kegyelmes. Azután bebalzsamozták és (byxena)-kendőkhöz göngyölték és magas ravatalra kiterítették, hogy mindenki láthassa s énekeltek felette, a mint illik. — Virágvasárnapján [márcz. 16-án] a szt.-János templomába vitték nagy processióval s ott letették. Másnap [márcz. 17.] nagy tiszteességgel kivitték a városból; én vittem több urral együtt; a vajda [Zápolya János] nem akarta vinni. A boldogult királynét is kiásták és egy fekete kocsira helyezték. Erre megindult a menet, elől a követek az érsekkel és a püspökökkel; azután a megboldogult király kocsija, utána a néhai királynéé; mindkettőjüket Székesfehérvárra vitték át; az urak mindnyájan velök mentek a temetésre. Nekem itt kellett maradnom, uram Lajos király mellett, vele vagyok éjjel-nappal.

Azt is meg akarom írni, hogy ment végbe a temetés Fejérvárt [márcz. 19-én]. Bár nem voltam ott, de értesülést szereztem mindenről. Az összes papság elibe vonult processióval, átvették ő fgét, bevitték a városba, a templomba letették s egész éjjel énekeltek felette. Másnap

reggel elkészítették a sirt. Találtak egy régi sirt, a melybe száz év előtt egy királynét temettek el és Károly király leányát, meg egy Lengyelországban született királyt is megtaláltak. Uram királyomat aztán feleségével és a talált királynéval együtt temették. Az érsek misét mondott s erre nagy tisztességgel eltemették a királyt; mondják, egy királynak sem volt oly fényes temetése.

Eddig a levélnek Ulászló halálára vonatkozó része — mely történetünket csakugyan érdekes adatokkal gazdagítja.

LŐCSE LEVÉLTÁRÁNAK REGESTRUMA.

A hazai történelem kútforrásainak felkutatása, feldolgozása és általában a történelem iránt való érdeklődés indította Lőcse sz. kir. város hatóságát arra, hogy gazdag levéltárát a kutatás megkönnyítése czéljából rendeztesse s az addig teljesen rendezetlen anyagot hozzáférhetővé tegye.

Az 1780-ik éven innen eső iratokról vannak latin nyelven írott régi regestrumok s így csak az említett évig terjedő daraboknak feldolgozása képezhette feladatommak tárgyát. Az 1280-ik évtől 1779-ig bezárólag terjedő iratok történelmi tárgycsoportokba osztva, időrendben, betűsoros név- és tárgymutatóval ellátott, magyar nyelven írott teljes regestrumban vannak feldolgozva.

A regestrum 3316 sorszám alatt 28821 darab íratnak tartalmát tünteti föl úgy, hogy az ugyanazon tárgyra vonatkozó darabok ugyanazon sorszám alatt és egy csomagban vannak bevezetve és elhelyezve.

Az egész levéltári anyag az osztályok szerint következőleg oszlik meg:

I. osztály: Hadi ügyekre vonatkozó oklevelek, levelek és tudósítások 1528-tól. 374 sorszám alatt 3782 db.

II. osztály: Városi, megyei és általános országos érdekű ügyekre vonatkozó iratok 1507-től. 499 sorsz. a. 2650 db.

III. osztály: Országgyűlési iratok, követi utasítások és jelentések, 1550-től. 139 sorsz. a. 890 db.

IV. osztály: Adó-, vám- és harminczadügyekre vonatkozó iratok, 1439-től. 274 sorsz. a. 2443 db.

V. osztály: Egyházi, vallási ügyekre, a hazai és külföldi iskolázatásra vonatkozó iratok 1516-tól. 324 sorsz. a. 1775 db.

VI. osztály: Lőcse birtokaira s az azok miatt folyt perekre vonatkozó iratok 1280-tól (másolat) 1319-től eredeti. 293 sorsz. a. 2633 darab.

VII. osztály: Lőcse szőlőbirtokaira és borkereskedésére vonatkozó iratok, 1549-től. 72 sorsz. a. 650 db.

VIII. osztály: Lőcse kereskedelmére, árúlerakási jogára, általános kereskedelmi, földművelési és állattenyésztési ügyekre vonatkozó iratok 1437-től. 231 sorsz. a. 697 db.

IX. osztály: Az országos pénzérték és az árok szabályozására vonatkozó iratok 1539-től. 73 sorsz. a. 271 db.

X. osztály: Lőcse kiváltságaira, szabadalmaira, a város hatóságára vonatkozó iratok. Statutumok. 1547-től. 159 sorsz. a. 989 db.

XI. osztály: Lőcse falai-, bástyái-, fegyverzet- és polgárőrségére vonatkozó iratok 1528-tól. 53 sorsz. a. 166 db.

XII. osztály: A lőcsei céhek és egyesületekre, általános iparügyekre vonatkozó iratok, 1516-tól. 194 sorsz. a. 1117 db.

XIII. osztály: A) Magyarországi és külföldi városok hatóságainak Lőcse hatóságához írt levelek. — B) A felső-magyarországi sz. kir. városok együttes ügyeire vonatkozó iratok. — C) Magyarországi várak kapitányainak levelei. — 1521-től. 121 sorsz. a. 5328 db.

XIV. osztály: Lengyelországgal való érintkezésre vonatkozó iratok 1530-tól. 51. sorsz. a. 686 db.

XV. osztály: Törvénykezési ügyekre, büntetésekre vonatkozó iratok 1535-től. 79. sorsz. a. 338 db.

XVI. osztály: Családi ügyekre vonatkozó iratok 1542-től 143 sorsz. a. 1608 db.

XVII. osztály: Nemes- és polgár-levelek 1526-tól. 11 sorsz. a. 11. db.

XVIII. osztály: Világtörténelmi adatok 1587-től (A reformatio és 30 éves háború történetéhez). 16 sorsz. a. 268 db.

XIX. osztály: Ügyíratok 1528-tól. 43 sorsz. a. 1646 db.

XX. osztály: Vegyesek. (Művelődés-történeti adatok). 1582-től. 82 sorsz. a. 248 db.

XXI. osztály: Jegyző-könyvek, telekkönyvek, levelezések gyűjteményei, 1550-től 85. sorsz. a. 85 kötet és füzet.

Az összes említett anyag 128 csomagban, 87 önálló kötet és füzetben és a pergamene írott, függő pecsétes, vagy megrongáltabb darabok, egy zárt szekrénynek fiókaiban vannak elhelyezve.

Mint hogy a szétszórt anyagot minden tárgy és időrendi válogatás nélkül kellett kezdetben regisztrálni, az így készült általános registratúrának sorszáma, minden sorszám kezdő darabjára vörös tintával van rá vezetve.

Ezen osztályozott regestrumnak minden osztályában 1-el kezdődik az osztály sorszáma. Minden egyes íraton kék tintával van felírva az osztálynak római jeggyel írt száma és az osztály sorszáma arabs szám-

jegygyel. Az ugyanazon sorszám alá tartozó darabok pld. III³/₁, III³/₂, III³/₁₅ számokkal jelölvék s így a használt csomagokat igen könnyű lesz kezelni és rendben tartani.

Ila helyenkint a chronologiai egymásutában (csakis a napoknál) némi hiány van, vagy egyes darabok olyan osztályba kerültek, melybe nem egészen illenek be; ezen ritkábban előforduló tévedésekért kegyesen elnéző lesz mindenki, aki egy nagy levéltárnak teljes feldolgozásával foglalkozott és aki ismeri a volt m. kir. helyt. tanácsnak szon szokását, hogy 4—5, sőt többféle rendeletet expediált ugyanazon íven, melyeket tehát külön szám alatt nem is lehet bevezetni. Ezen hiányon van hivatva segíteni a betűsoros teljes név- és tárgymutató.

Dr. DEMKÓ KÁLMÁN.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

A »SZEPEs-MEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT« 1884. jan. 26-án Lőcsén tartotta választmányi ülését. A társulat elnökének akadályoztatása következtében Szőnyei Kálmán első alelnök vezetése mellett szerveztette a társulat. Az alakuló közgyűlés jegyzőkönyvének hitelesítése után az elnökség és a titkár megbízattak az alapszabályoknak megerősítés végett való felterjesztésével.

A legközelebbi teendőkre nézve határozottatott:

1. Lőcse város hatósága felkératik, hogy a társulat gyűjteményei: levél-, könyvtár, muzeum elhelyezésére helyiségeket adjon s muzcumi tárgyait a tulajdonjognak fenntartása mellett engedje át a létesítendő muzeum alapjául.

2. A szeptesi-káptalan, Szepes-megye és a szepességi városok hatóságai, valamint a rendezett levéltárakkal bíró családok felkératik, hogy a társulat részéről megbízatást nyert kutatók előtt levéltáraikat megnyitni és azokat ismertetni sziveskedjenek.

3. Kérelmet intézünk a megyei közönséghez, hogy aki rendezetlen levéltárnak, vagy levéltári maradványoknak birtokában van, engedje azt át rendezés és megőrzés végett társulatunknak. Ugyanarra kéretnek mindazok, kik megyénkire vonatkozó egyes történelmi emlékekkel u. m. okmányok-, nyomtatványok-, térképek- tervrajzok-, nemesi címerek-, községek vagy czéhek pecsétjei-, e megyebeli kitűnő férfiak arczképei-, régi fegyverek-, érme- stbvel bírnak. A szeptesi püspök úr ő nagyméltósága különösen fel fog kéretni a társulatnak támogatására és arra, hogy ha az általa tervezett szeptesi régészeti muzeum létesítését elejteni szán-

dékoznék, eddig gyűjtött tárgyait engedje át társulatunk előlájainak előmozdítására. A tulajdonjognak fentartása mindenkor kiköthető.

4. A Szepességnek az irodalom bármely ágát művelő fiai megjelent műveik egy-egy példányának, a tanintézetek értesítőiknek, a nyomdások ezután kiállítandó nyomtatványaik egy-egy példányának ajándékozására fognak kéretni. A szepességi származású elhunyt írók művei és a szepességi nyomdák régi termékei lehetőleg összegyűjtendők.

5. A történeti irodalomnak minden barátja felkérte a Szepességre vonatkozó egyházi-, politikai-, művelődés- és régiségtörténelmi dolgozatoknak, a Szepességnek az egyházi-, politikai élet vagy az irodalom terén kitént fiainak életrajzait és műveik ismertetését tárgyzó dolgozatok írására, továbbá a Szepesség városai-, várai-, kolostorai stbre vonatkozó népmondák gyűjtésére. Mindezek a társulat évkönyveiben vagy esetleg külön kiadványokban lesznek közlendők.

6. Feladataink körébe tartozik továbbá a megkezdett szepességi okmánytárak folytatói által összeszedett okmánygyűjtemények megmenetése és folytatása.

A kérelmek és felhívások szerkesztésével a titkár bizatott meg s azok szövegének végleges megállapítására Still Pál prépost, Halász László főg. igazgató és Lányi Mihály választmányi tagokból álló bizottság kéretett fel.

A titkár ezután Lányi Mihály által ajánlott 3 alapító, 38 rendes tagot, továbbá Babura László és dr. Beerwaldszky János által ajánlva 4—4-et, és a titkár által ajánlott 2 tagot, összesen 51 új tagot jelentett be. A tagok száma jelenleg 155. — A társulat gyűjteményei részére is öttek némi adományok.

A titkári iroda és a pénztár kezelés szervezése után intézkedés történt a társulati tagsági-oklevelek és a peesét elkészíttetéséről.

Végre sajnálattal vétetett tudomásul Pákh Károly, iglói főgymnásiumi tanárnak nyilatkozata, mely szerint hajlott korát és sokoldalú elfoglaltatását adva okúl, a választmányi tagságot nem fogadhatja el.

DR. DEMKÓ KÁLMÁN
titkár.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULAT január hó 30-án Temesvárt a vármegyeház kis-termében *Ormos* Zsigmond főispán elnöklete alatt rendes havi választmányi ülest tartott. Az ülés tárgyát a folyóügyeken kívül *Stancsa Gyula* főreáltanodai tanár felolvasása képezte: *Az ó-kori üvegfestészetéről*.

— A FEJÉR-MEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT Huttyuffy Dezső tollából, egy kis 27 lapra terjedő monographiában kiadta Moha

község történetét — azon mohai községét, melynek határában van az Ágnes-forrás. Összegyűjtötte szerző, a mit összegyűjthetett a XIV. századtól fogva, de részletes leírás mégis arra az időre esik, midőn az 1374-ben már ismert Áldókat 1782-ben ismét felfedezték s azután ismét elfeledték, hogy egy század múlva újra ráakadjanak.

FOLYÓÍRATOK SZEMLÉJE.

— A »TURUL«-ból a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság közlönyéből az 1883-ik évi utolsó füzet is megjelent — melylyel a folyóirat első kötete be van fejezve. E füzetben *Deák* Farkas bő és alapos ismertetést közöl az első magyar heraldikai munkáról a Pariz-Papai-féle *Ars Heraldicáról*, mely kora színvonalán állott s ma is használható munka. Nagy Iván azon család ismertetését közli, melyből Istvánffy a történetíró származott. *Fejérvataky* László a Csapy czimert színyomatban mutatja be s ez alkalomból a Sárkány-rendről értekezik. Legterjedelmesebb közlés a *Komáromy* Andrásé, ki a Rhédey család nemzedék-rendét állítja össze, a családnak a nemz. muzeumban elhelyezett levéltára alapján — s mondhatni röviden a család történetét írta meg oly gondos utánjárással, hogy lehetetlen azt nem méltányolnunk s egy egész sereg kis biographiát is közöl. *Szendrey* régi pecséteket ismertet, s *Tagányi* folytatja az előbbi füzetben megkezdett jegyzékét az orsz. Itárban őrzött s hazánk főuri és nemesi családaira vonatkozó oklevelekről. A füzetet apróbb közlések zárják be.

— A »BUDAPESTI SZEMLE« februári füzetében két történelmi czikk van: *Thallóczy* gróf *Keglevich* Jánosné rendkívül érdekes naplóját mutatja be, mely az 1821—39 közt történt eseményeket sok érdekes részlettel illusztrálja s *Bullagi* Aladár folytatja szépen és jól írt nagyobb tanulmányát I. Frigyes Vilmos porosz királyról.

— A *CZOBOR BÉLA* által szerkesztett Egyházművészeti Lap négy évi pályafutása alatt a téren, melynek közlönyéül vállalkozott, valóban tekintélyessé nőtte ki magát s hatása mind jobban észrevehető. Novemberi füzetében többi közt a nagyváradi ásatások eredményeit közli s a fehéregyházi pálosok leltárát mutatja be. Ismerteti *Demay* munkáját a középkori öltözetekről a pecsétek után: érdemes volna, hogy a mi szakembereink is készítsenek hasonló munkát a hazai pecsétek nyomán. A decemberi füzet befejezi *Széchy* János bibornok kelyhéről írt tanul-

mányt s bemutatja rajzok kíséretében Müntz nagyíri munkáját a szövezsetről. E füzethez van mellékelve a kötet betűsoros tárgya és czím-mutatója.

— A »HAZÁNK« februári füzete igen érdekes tartalommal jelent meg. Első czikke *Kazinczy* Gábor védírata 1849-ből, »Szerepem a forradalomban« czím alatt, melyben, czíméhez híven, Kazinczy a forradalom alatti működését írja le. Azután *Mayláth* Béla közli Széchenyi két Döblingben 1850-ben írott levelét Tasnerhez, terjedelmes bevezetéssel, mely azon kérdést elemezi, örült volt-e Széchenyi? Megható olvasmány e két levél, telve az önvád tépelődéseivel, melyben a legnagyobb magyar erőtéljes stílje megragadja az olvasót. Mondhatni a »Blick« előhangja. *Torma* Károly, *Rettegi* György Emlékiratai közlését kezdé meg: memoire-irodalmunk nagybecsű terméke ez, mely Apor Metamorphosisának méltó folytatása. *Ferenczy* József *Dessewffy* Aurél külföldi utazását ismerteti levelei alapján. *Rényi* Rezső a 64-ik honvédszászlóalj történetét beszéli el, s *Szinnyei* J. az első (de elkobzott) magyar humoristicus naptárt mutatja be.

— A FIGYELŐ januáriusi füzetében Porzolt Kálmán az 1883-ik év irodalmát ismerteti. Részletesen kiterjeszkedik a szépirodalomra, de a tudományosról csak néhány szóval tesz említést. Kevésre becsüli az egész s nagy részben »bevallott és be nem vallott fordításoknak« állítja. Megrója a visszaélést a »tudós« czímmel, mert szerinte az egyetemi tanulók is »fiatal tudósok« — de nem írja meg azt a másik visszaélést a »lángész« czímmel, melyet a fiatal poéták használnak. Igaza van, hogy történeti irodalmunk munkásai nagyobb részt az anyaggyűjtéssel foglalkoznak, de abban nincs igaza, hogy a megjelent munkákról egy hiányos és tökéletlen s csak találomra összeállított névsort közöl. *Dódk* F. (Csáky), *Márki* (Dózsa), *Csánki* (Mátyás udvara) s *Károlyi* (Illésházy) munkáinál több feldolgozást nem ismer. Pedig a múlt év csakugyan nem volt meddő — s az ő névsorából épen a legterjedelmesebb, alaposabb és legszebben írott munkák egyike a *Bunyitay*-é maradt ki. Kinnaradt a *Kovács* Gyuláé is (Házasságkötés Magyarországon) *Jedlicska* Kis-kárpáti emléke, *Szentimrei* Svédországi Krisztinája, *Gelich* Függetlenségi harcza, a *Vámbéry* munkája (Magyarok eredete) körül keletkezett vitaíratok, *Fraknói* Országgyűlési emlékei, melynek fele feldolgozás, *Horváth* Á. Oklevéltári jegyzetei, az Új Plutarch, *Gyárfástól* a Jászkunok Története (nagy monographia), *Wenzeltől* a Fuggerek, a millenium ügyében támadt pole-

nia. Főlenlít egy pár értekezést — de e névsora is hiányos: sok jót mellőzött. Legkülönösebb azonban, hogy a Régi Magyar Költők Táráról meg sem emlékezik: mintha nem is léteznék — pedig az irodalmi szemlében sehogyssem mellőzhető.

— A LUDOVICA AKADÉMIA KÖZLÖNYE januári füzetében Székely Samu az 1241—42-iki mongol invasiót ismerteti katonai szempontból, s a muhi pusztán szenvedett catastrophának s általán a magyarok megveretésének okait a magyarok által elkövetett hadtani hibákból magyarázza ki.

— MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE cím alatt egy új folyóirat indult meg Bacher és Bánóczy által szerkesztve, melyben Kohn Sámuel »A honfoglaló magyarok és a zsidók« cím alatt történelmi cikket közöl, mely a Történelmi Tárban ugyancsak általa közölt adatoknak feldolgozása.

— A PONTELY által szerkesztett Történelmi s Régészeti Értesítő f. évi 1. száma ismét becses adatokkal s dolgozatokkal járul Délmagyarország történetéhez. Karácsonyi János a Csanád-nemzetség genealogiáját s történetét állítja össze. *Milleker* Bódog újabb és felértemplomi barbár leleteket mutat be. *Foltin* János a zástyi apátság kérdésében czáfolja Rácz Károlyt, s fenntartja munkájában kifejtett nézetét. A Tárca hivatals közléseket kívül apróbb cikkeket hoz.

— Az UNGARISCHE REVUE januári füzetében Szalay József »Magyarische Archiv-Entfúrung« cím alatt igen ügyes cikket közöl, mely a Turulban megjelent »Magyar levéltár-szöktetés« című cikkének átdolgozása. Ugyan is a müncheni »Archivalische Zeitschrift« adott ki a fennebbi cím alatt egy éles és igazságtalan cikket, mely a gyulafehérvári és kolosmonostori káptalanok levéltárainak illetékes helyre, az állami levéltárba való áthelyezését használta fel a magyarok megtámadására, s melyre válaszolt Szalay a Turulban s most a Revueben. Bármily szellemes cikk is a Szalayé: de a német közönségre nézve az a Turulban el volt temetve. Igen helyes volt hát annak az Ungarische Revueben közlése: hadd lássa a higgadtan gondolkodó, kit nem vakít el a szenvedély, hogy minő fegyverekkel élnek ellenségeink.

— A BÉCSI HADI LEVÉLTÁR közleményeinek ez évi I. füzetében Gömör kapitány ismerteti a hadi levéltár adatai alapján Zrínyi Miklós párbajra hivatását Mehemed bosnya pasa által. Ez a XVI-ik században szokásban volt. 1554-ben különböző ürügyek alatt a bosnya pasa Zrínyit párbajra hívta. Ez el is fogadta, de Ungnad jelentést tett a császárnak s ez 1554.

aug. 13-án szigorúan megtiltá a bánnak, hogy a párbajt elfogadja, attól tartva, hogy ez utójára is a béke felbontását fogja maga után vonni. De Zrínyi nem volt hajlandó engedelmeskedni: becsülete sérelme nélkül úgy hitte nem teheti azt. Ungnad Mehemednek is elküldte a császár tiltó parancsát, de ez válaszában, melyet Ungnad sept. 4-én kapott, ugyan csak nem akart tágítani. Azonban megtörtént-e a párbaj? arra a hadi levéltárban nincsenek adatok.

— A MITTHEILUNGEN des Institutes für österreichische Geschichtsforschung részletes és alapos ismertetést hoz az 1881-iki magyar történeti irodalomról.

TÖRTÉNETI REPERTORIUM
ÖSSZEÁLLÍTVÁ A HAZAI HIRLAPOKBÓL. 1884. JANUÁR.

Hazai hírlapjainkban szétszórva jelennek meg történeti dolgozatok. De hírlapok a fővárosban és vidéken oly nagy számmal jelennek meg, hogy azokat mind senki sem képes figyelemmel kísérni, s így könnyen megtörténhetik, hogy egyik másik szaktudósnak figyelmét olyan cikks is elkerüli, melyről szeretett volna tudomást szerezni. Épen azért alkalmoszerűnek tartottuk, hogy most, midőn az 1880 előtt megjelent hírlapok repertoriumát az Akadémia sajtó alá adta, mi is rovatot nyissunk, mely a most folyó hírlapok histórai cikkeit felemlítse. A szakember, ki az Akadémia számára e fáradságos munkát végezte, id. Szinnyci J. úr volt szíves az összeállítás munkáját elvállalni.

Bartalus István. A magyarok zenéje és zenészei. *Egyetértés* 1884 16—18. sz.

»*Csánky Dezső.* Mátyás király udvara. Koszorúzott pályamunka «
Ism. Barabás Samu. *Bud. Hírlap* 21. sz.

Csulhy Zsigmond. Székelyhid vára. Történeti rajz. *Érmellék* 2. és köv. sz.

Hölke Lajos. A vegyes házasságok történetéből. *Fővárosi Lapok.* 23. sz.

Ösmagyarok Svájcban. *Egyetértés* 21. sz.

Pulszky Ferencz. Az ötvösmű-kiállítás. *Pesti Napló* 20. sz.

Rudó Antal. Legújabb ásatások a Forum Romanumou. *Nemzet* 21. szám.

Szerémi György. II. Lajos király végéről *b. f. Bud. Hírlap* 30. sz.

»*Szilágyi Sándor.* Régi magyar diplomaták. Levelek és okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetési történetéhez. Bp. 1883.«
Ism. *Acsády Ignác.* *Pesti Napló* 27. sz.

Tugányi Károly. A nyitrai káptalan alapító oklevele (1006.)
Nyitrai Kéziratok Közlöny 1. sz.

Thaly Kálmán. Buda ostromának hőse. *Egyévtér* 19 sz.

Toman József. Mózes mint történész. *Magyar Állam* 12—30. sz.

Tóth Lőrincz. II. Lajos magyar király meggyilkolásáról. *Bud. Hírlap* 27. sz.

Zwingle Ulrich életrajza —ú—r— *Vasárnapi Ujság* 2. sz.

IRODALMI ÉS VEGYES KÖZLÉSEK.

— A KÉPVISELŐHÁZBAN jan. 24-én a közoktatási költségvetés tárgyalásakor Thaly Kálmán kétszer is felszólalt a magyar történeti emlékek érdekében. Először a Nemzeti Múzeum régiségtárának hazai tárgyú gobelinekkel és menyezetekkel való feldíszítését ajánlotta a minister figyelmébe. Utalt arra, hogy Bécsben a magyar államnak a bank-utczában levő palotájában jelentékeny gobelinek vannak, melyek Mária-Terézia alatt szövettek és a melyeken a magyar czímer is látható s ezek mint a magyar állam tulajdonai, a muzeum régiségtárába hozathatók volnának. Tudomása van Thalynek arról is, hogy az uralkodó családnak oly nagyszámú gobelinjai vannak, hogy azoknak alig egy harmada használtatik s számos gobelin, mely a magyar történetből vett jeletet ábrázol, összegöngyölve ládáknak tartatik. Úgy hiszi Thaly, hogy a minister kérésére ő felsége átengedné azokat (fentartva tulajdonját) a muzeumban való kifüggesztésre. Ajánlja még a minister figyelmébe a zólyomvári s más hasonló műbecsű menyezeteket, melyekkel a muzeumi régiségtár pusztá menyezetét fel lehetne díszíteni. Trefort minister szívesen vette Thaly figyelmeztetéseit s a mennyre lehet kész örömmel mozdítja elő ez óhaj teljesülését. — Thaly Kálmán másodszer a műemlékekről szóló czímnél szólalt fel, mely alatt a magyar történelmi és irodalomtörténeti források és emlékek kiadására és feldolgozására előirányoztatott 15,000 forint. Thaly Kálmán e tételnél lelkes felhívást intézett az aristocrata családokhoz, hogy ne várjanak e téren mindent az országtól, hanem családi levéltáraik közérdekű okmányait adják ki magok. Kiemeli Thaly, hogy e tekintetben némely főúri család, így a gr. Zichy- és gr. Károlyi-család igen jeles szolgálatokat tettek a magyar történetírásnak is családi okmányaik kiadásával. »Azt hiszem — így végzi felszólalását a szónok — nem cselekszem helytelen dolgot akkor, midőn azon főúri családoknak, a kik rokon czélra áldoznak, az összes

történetbúvárok hálóját tolmácsolom a parlamentben és kifejezem abbeli kívánságomat, vajha minél több család követné az eddigiek példáját (általános élénk helyeslés), mert csak akkor fog dicsőséges múltunk kellőképp kideríttetni, ha az ország által hozott áldozatok mellett az egyes családok is épügy, mint eddig a Zichy és Károlyi családok tették, közre fognak hatni az okmányok kiadásában.« — A ház erre a 15,000 frtos tételt megszavazta. — Azon szívélyes éljenzés, melylyel az országgyűlés pártkülönbség nélkül kísérte Thaly előadását, nyilvános bizonyossága annak, hogy az egész nemzet osztatlanul méltányolja főuraink nemes buzgalmát, hogy levéltáraikat történeti forrás-ismereteink érdekében közéteszik. Vajha a Károlyiak, Kállay s a Zichyek példája mennél több követőre találna.

— A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTER dr. *Szédeczky* Lajost Magyarország XVI. és XVII. századi történetéből, a budapesti egyetemen magántanárrá nevezte ki.

— EGY NAGYSZABÁSÚ FÖLDRAJZI MUNKÁNAK első kötetét adta ki az Athenaeum, mely *Hunfalvy* János tollából került ki. Ma már az iskolákban is nagy súlyt fektetnek a történeti tanításnál a földrajzra: Hunfalvy János pedig ama nagy munkáját, mely hivatva van a mívelt közönséget a világ földrajzával megismertetni, történeti alapra fektette. S ez így van helyesen: mert a jelenkori viszonyoknak, t. i. a statisztikai, föld- és néprajzi viszonyoknak megértésére a történeti előzmények tudása elkerülhetetlenül szükséges. Ezen »Egyetemes Földrajznak« I. kötet »Dél-Európa, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra.« Egy általános áttekintés után a balkáni félsziget, Montenegro és Szerbország, Bolgárország, európai Törökország, Görögország, az apennini s pyrenaei félszigetek leírását adja: tehát nagy részben azon államokét, melyek mint szomszédaink bennünket legközvetlenebbül érdekelnek. Hunfalvyt ezen munka megírására még Eötvös szólította fel, s közvetlen akkor, midőn »A magyar birodalom történeti viszonyainak leírása« megjelent. De ily nagy munka elkészítése s kivált ily apparatussal írva, időt kíván — s nem csoda, hogy akkor adott szavát csak most váltá be. De soha alkalmasabb időben nem jöhetett: mindig minden körülmények közt hézagot pótolni volna, most azonban időszerű is. Mert ezen államok viszonyaival megismerkedni nekünk áll érdekünkben, s e könyvből élvezhető olvasmány alakjában biztos és jó tájékozást nyerhetünk.

— HORVÁT ÁRPÁD »Oklevéltani Jegyzetek« című igen derék s

hézagpotló művének harmadik füzetét is elkészíté: »A diplomatikai kortan alapvonalai«-t s hogy e munkára nézve a szakemberek s általában olvasóink tájékozhatassák magukat, bemutatjuk annak tartalmát: *A kortan, mint a diplomatika része.* Mi a matematikai vagyis astronomiai kortan? és mi a technikai vagyis historiai kortan? Hogy viszonylik e kettő egymáshoz? Mi a diplomatikai kortan? hogy viszonylik ez a historiai kortanhoz? A diplomatikai kortannak fontossága a diplomatikai kritika szempontjából. — Hogyan tárgyalják a kortant a diplomatika főbb írói, ú. m. Mabillon, a Nouveau Traité de Diplomatie szerzői, Gatterer, Gruber, Schönemann, Fumagalli, Ficker? — Néhány önálló chronologiai munka ismertetése, amilyenek: Ideler, Littrow, Bouchex, Grotefend, Brinckmeier, Dreyss, Carraresi; Pilgram, Weidenbach, Kulik; Karap, Knauz, Torma. — *Chronologiai alapfogalmak, előismeretek.* A nap, a feria, a vigilia, a különféle óra-számítások, a hét, a naptári-hónap, a holdhónap (periodicus, synodicus), az év (sidericus, tropicus), a szökő-év. — Humfalvy Pál véleménye a »szökő-nap, szökő-év« kifejezés ugor eredetéről. — *A római naptár.* A Julius Caesar által javított római naptár szerkezete. — Hogyan számítjuk át a római naptár datumait a jelenben divó Gergely-féle naptárra? — A római naptár hónapjainak összehasonlító táblája. — Hogyan idézték a római naptár datumait az ó-korban, és hogyan a középkorban? — *Az úgynevezett modulus numerandi melii aevi.* Miben állott ez a számítás? — Milyen analogia van ezen számítás és a régi görögök hó-felosztása közt? — E számításnak kulcsául szolgáló tábla. — *A Calendarium Julianum a középkorban s a naptárjavítás 1582-ben.* Milyen szabályt követ a római egyház a husvét megünnepelését illetőleg? — Vajjon a niceai zsinatnak canonja ez a szabály? — A tavaszi éjnapegy (a husvét egyik szabályozója) a századok folytán egyre korábban állott be astronomiailag, mint amikor a naptárak annak beálltát jelölték. — E tüneménynek egyedüli oka az a 11 első-percz és 12 másod-percz volt, amelylyel az astronomiai év a polgári évnél rövidebb; és ez a körülmény tette szükségessé a naptárjavítást. — Hogy segítettek 1582-ben a bajon a multa nézve? Milyen intézkedés történt akkor a jövőre nézve? — Kiknek a műve ez a naptárjavítás? — Mikor fogadták el nálunk a javított naptárt? — *Az egyházi naptár alkatrészei.* Sz. László törvénye az ünnepekről. — Az álló-ünnepek. — A mozgó-ünnepek teljes sorozata, az »introitus«-okkal együtt. — Mire kell ügyelnünk az ilyen keltezesek átszámításánál: »quarto, sexto, vel octavo die festi«? *Miért van harminczöt-féle egyházi naptár? és miért nincs sem több sem kevesebb?* Kifejtése annak, hogy a legelső tavaszi-holdtölte legkorábban mártius 21-edikére esik, legkésőbbben pedig aprilis 18-adikára; és hogy ehez képest mártius 22-edike a legkorábbi, aprilis 25-ödike pedig a legkésőbbi husvét. — Párhuzam azon chronologia munkák közt, melyek a 35 naptárt fölvettek, és azok közt, melyek a 35 naptár helyett különféle táblákat adnak. — *Gauss husvét-számítási szabálya.* A husvét kike-

resése táblákból. — Husvétszámítás az ó-naptár szerint. — Husvétszámítás az új naptár szerint. — Gauss husvét számításának méltánylása a szakemberek által; annak nagy fontossága a diplomatikusra nézve. — *A naptár-szerkesztés*. Ennek részletes szabályai. — *Cyclus solis. Litterae dominicales. Concurrentes*. Miért térnek vissza 28 év múlva a hét napjai a hónapoknak ugyanazon napjaira? — Mi a napkör? Mi a vasárnapi-betű? Hogy számítjuk ki a napkört? Hogy számítjuk ki a vasárnapi-betűt? — Mik a concurrentsek? Hogy számítjuk ki ezeket? — A concurrentsek hazai okleveleinkben. — *Cyclus lunae. Numerus aureus. Epacta*. Miért térnek vissza 19 év múlva a holdnak egyes fényváltozásai a hónapoknak ugyanazon napjaira? Mi a holdkör? Mi az arany-szám? — Hogy számítjuk ki a holdkört s az arany-számot? — Mik az epacták? Hogy számíttatnak ki az epacták? — Az epacták hazai okleveleinkben. — *Indictio*. Az indictio fogalma és eredete. — Az indictio háromféle; ú. m.: a) a görög, b) a Beda-féle, c) a római. — Hogy számítjuk ki az indictiót? — Az indictio hazai okleveleinkben. — *Az év kezdetéről hazánkban*. Az év kezdete a külföldön. — Az év kezdete hazánkban. — *A 35 egyházi naptár*. — *Évtábla Krisztus utáni 300-tól 2000-ig*. — NB. Az »Oklevéltani Jegyzetek« ezen harmadik füzeté Horvát István születésének százados évfordulóján az ő emlékének leszen ajánlva.

— HELYI MONOGRAPHIÁINK száma egy jóra való kis munkával szaporodott. Ez »Csesztve község története és leírása« Kálnay Nándortól. 68 lapnyi kis füzet érdekes tartalommal. Magának Csesztvének levéltára nem nyúlik be a régi időbe, de a mi itt s az anyakönyvekben fel volt található, azt Kálnay mind felhasználta, sőt igyekezett más forrásokból vett adatokkal pótolni. Külön fejezet szól a község, külön az egyházak történeteiről, az iskolákról, a nemzetiségi, műveltségi viszonyokról. Tüzetesen szól a helység gazdasági viszonyairól, s a jelenkori állapotokat is ismerteti. Az egész történeti visszpillantás zárja be. Csesztve kedvenc tartózkodási helye volt Madách Imrének s ez alkalmat szolgáltatott szerzőnek, hogy egy fejezetet szenteljen Madáchnak s egy más Csesztve földes urainak: a Madách és Majthényi családoknak. Az ilyen helyi monographiák lényeges szolgálatot tesznek azoknak, kik egy-egy nagyobb területet ölelnek fel, mert munkáikkal előre készítik, tisztázzák az anyagot. De Kálnay munkájában annyi az érdekes adat, hogy mindenki érdeklél olvashatja.

— KONCZ JÓZSEF tagtársunk a maros-vásárhelyi ref. collegium mult évi értesítőjében megkezdte a collegium történetének leírását s lehozta egész a XVII-ik század közepéig. Nagy szorgalommal s alapos

tanulmánynyal készült monographia: mely a főiskola tanárainak életrajzait s irodalmi működésüket is adván, nemcsak tanügy- hanem irodalom történeti szempontból is figyelemre méltó munkává fogja magát kinőni s épen azért óhajtható volna, hogy ha az egész elkészül, külön kiadásban is közzététessek.

— BALLAGI ALADÁR »Wallenstein horvát karabélyosai« című munkáját, (melyet 1882-iki III. füzetünkben ismertettünk) a német közönség számára átdolgozva közzé tette. Wallenstein szereplését a 30 éves háborúban újabb időben tüzetes kutatások tárgyává tették: magyarországi vagy azzal összeköttetésben álló szereplését a mi történetíróinknak kell felderíteni — s épen ezért örömmel látjuk, hogy Ballagi e munkáját a német közönségnek is bemutatta.

— MANGOLD LAJOS »VIII. Henrik angol király« cím alatt egy nem nagy terjedelmű, de annál nagyobb apparatussal készült jellemrajzot dolgozott ki, mely az ócsárlói által emelt vádakkal szemben e nevezetes királyt új világlátásban tünteti fel.

— Az ORTVAY ÉS SALAMON közt folyt polemia ügyében, társulatunk egy dunántúli tagja következő sorok közzétételére kért fel: *Ortvay* Tivadar a Magyar Tud. Akadémiában jan. 14-én tartott értekezésében *Salamon* Ferencz ellenében azt állította, hogy a Pannoniából Italiába vezető római útvonal nem Aquincumtól délnyugoti irányban a Balaton felé, hanem délre Sirmiumnak vezetett s állítása bizonyításául szónagyarázat s *Peutinger* atlasára hivatkozott, mint a melyben ily utvonallal nincs följegyezve. Minden állítás leghitelesebb magyarázóiban azonban a tények; ezekkel dönthető el határozottan a vita. Ime nekem a kérdésben forgó utvonallról tudomásom van, annak megmaradt s jól kivehető részére hivatkozom fel az érdeklődők figyelmét. Ez utmaradvány *Fejér*-megyében *Pátka* község határában azon hegyek tetején látható, a hol 1848-ban a pákozdi-csata vívatott. Ez utvonallal folytatását képezte egy még maig is fennálló római fal, melylyel két hegy között levő völgyet zártak el, a végből, hogy a vizek lefolyását gátolják s nagyterjedelmű tavat létesítsenek. A fal négyszögkövekkel burkolt kőzet mész és kötőmellekkel volt kitöltve s két vízleocsátó zsilip van rajta. A fal mellett levő hegyen látható ama halom temető, melyet *Rómer Flóris* ásott fel s hol nagy temetkezési urnákat s abban vasszögeket talált. A tóból halászat alkalmával római felírtos köveket vontak ki, melyek az uradalmi szérű-kert falába vannak beépítve.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTAR.

— A VÁRADI PÜSPÖKSÉG káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566 évig. Nagyméltóságú s főtisztelendő Lipovnoki *Lipovicsky* István váradi püspök rendeletére. Irta *Bunyitay* Vince. (A váradi püspökség Története II-ik kötete.) Nagy-Várad 1883. Nagy 8-adr. 540 l. (A szövegbe nyomott képekkel s facsimilékkel.)

— CODEX Diplomaticus Comitum Károlyi de Nagy Károly. A nagy-károlyi gróf Károlyi-család Oklevéltára. A család megbízásából kiadta gr. *Károlyi* Tibor. Sajtó alá rendezé *Géresi* Kálmán. Második kötet. Oklevelek 1414—1489. Budapest, 1883. 8-adr. 578 l. (facsimilékkel.)

— DÉL-EUROPA, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra. Irta dr. *Hunfalvy* János. A Magyar Tud. Akadémia támogatásával, Budapest, 1884. 8-adr. 767 l. (Az »Egyetemes Földrajz« I. kötete.) Ára 5 frt

— RÉVAI MIKLÓS élete. Irta *Csaplár* Benedek. II. kötet. 8-adr. 416 l. Ára 3 frt.

— CSESZTVE KÖZSÉG Története és Leírása. Irta *Kálnay* Nándor. Budapesti, 1884. 8-adr. 68 l. Ára 50 kr.

— PÁZMÁNY PÉTER egy ismeretlen levele Bethlen Gáborhoz. Közli *Fraknói* Vilmos. Budapest, 1883. 8-adr. 8 l. (facsimilével.)

— MOHA KÖZSÉG történelmi vázlata. Irta Hattyufi Dezső. Székesfehérvár, 1883, 8-adr. 27. l.

— AZ ERKI PAP. Egy magyar Abraham a Santa Clara élete. Okos emberek számára írta *Armóthi*. Eger, 1883. 8-adr. 111 l.

— VIII. HENRIK ANGOL KIRÁLY. Jellemrajz. Irta *Mungold* Lajos. Bpest, 1883. 8-adr. 30 l.

— IPARVISZONYAINK a czéhek szabályozásátúl a mohácsi vészig 1376—1526. Irta *Körömy* Árpád. Budapest, 1883. 8-adr. 73 l.

— A RÉGÉSZET becse, fejlődése általában és alkalmazása Mozsony vármegyében. Irta *Ivánfi* Ede. Magyar-Óvár, 1883. 8-adr. 22 l.

— ADATOK a zilahi ev. ref. collegium 16 évi történetéhez. (1867—1882) Irta *Berényi* János. Kolosvár, 1883. 8-adr. 72 l.

— GESCHICHTE KAISER KARL IV. und seiner Zeit. Von Dr. Emil *Wernusky*. Zweiter Band (1346—1355.) I. Abth. Innsbruck, 1882. 8-adr. 324 l. Ára 3.50.

— AUS SIEBEN JAHRHUNDERTEN. Ein Cyclus historischer Erzählungen aus der Vergangenheit der Siebenbürger Sachsen. Von Fr. *Teutsch*. Erste Erzählung: Schwarzburg, Kronstadt, 1882. 8-adr. 610. l. Ára 3 frt 80 kr.

— CH. F. MAURER Entscheidungsschlachten der Weltgeschichte Leipzig 1882. 8-adr. 603 l. Ára 4 frt 20 kr.

SZÉKESI BERCSÉNYI IMRE.

(1589—1639.)

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

I.

Bercsény (Berchen, Berchÿn, Berchieny, Bercheny) tősgyökeres magyar és nagy régiségű helynév, mely az illető határra talán még Pannoniának Árpád által lett meghódításakor, hason-nevű első megszállójától ragadt. Ős hangzása mindenesetre pogány eredetre vall. Oklevélben Bercsény, mint helynév legelőször Szent-László király 1082-iki azon új adománylevelében említettetik, — és pedig már ebben is I. Béla hasonló adománylevelére utalva vissza, — melylyel a veszprémi káptalant jószágai birtokában megerősíti. ¹⁾ Feküdt pedig e »praedium« a Séd avagy Veszprém vize, másként Saár vize mellett, a nevezett káptalannak Csatár (Chatar), Peremarton és Kovácsi (Koachy) nevű birtokai között. ²⁾ Virágzó, népes pusztta volt, melynek a Séd folyón két malma, zsíros szántóföldei, rétjei, erdeje, sőt a XV—XVI-ik században már szőlőhegye is vala. ³⁾ Viszontagságairól 1521-ig a veszprémi káptalan levéltára elég bő adatokat tartalmaz, mígnem Szolimánnak 1526-iki pusztító hadjárata örökre elsöpörte. Ma nevét már csak egy dülő tartja fenn Berhida (a régi Berenhyda) község határában, Peremarton tőszomszédjában. ⁴⁾

¹⁾ Hazai Okmánytár, IV. köt. 1. l.

²⁾ 1352-ik évi határjáró-levél a veszprémi káptalan házi levéltárában, capsula III. fasciculus »Berchen.« *Eredeti.*

³⁾ 1388-iki, 1389-iki, 1393. és 95-iki, 1464. és végre 1521-iki *eredeti oklevelek* ugyanott.

⁴⁾ *Végfelj Dezső* tisztelt barátom, Veszprémmegye tudós monographusának szives közlése szerint.

A Magyar-s később Franciaország történetében nevezetes szerepet játszott *gróf Bercsényi-család* nevét s valószínűen eredetét is e helyről vevé. Tehát származására nézve dunántúli; azonban a már II. Lajos idejében előkelő nemes családnak egyik tagja, *László*, Budán udvarnoki tisztet viselvén, a most nevezett királytól 1525-ben jelentékeny adományt kapott Hont s Bars vármegyékben,¹⁾ és ideszakadt.

Később Bercsényi I. László ivadékai, egy családjukat 1549-ben ért véres tragoedia után, úgy látszik, Izabella királynő révén, Erdélybe származván el, ott a legelőkelőbb családokba házasodnak s új otthont alapítanak magoknak, mint János-Zsigmond, de különösen *Báthory István* és *Kristóf* fejedelmek kedvelt lívei. Ők is, mint a Báthoryak, híu katholikusok. Bercsényi I. Imre Báthory István királynak, majd Kristófnak udvarnoka volt, s ezen utóbbi fejedelemtől 1577. január 6-kán *fiúágra* örök adományban kap két Maros-széki székely falut: *Székest* és *Kendeöt*.²⁾ Ettől fogva írták magokat a Bercsényiek *Székes-ről*; előbb két más erdélyi nagyobb birtokuk után »*de Kutfalva*« és »*de Bozás*« előnevekkel fordulnak elő.

Székes impetatorának idősb fia *Bercsényi II. László*, Báthory Zsigmond alatt 1596-ban szörényi bán volt, a hírneves Borbély Györgynek és Lugassy Jánosnak híu fegyveres társa. Ő építtetett 1590-ben Székesen kastélyt, miután a gazdag Ozdi és Bessenyei *Baládfy Borbálát*, Pekrovinaí Pekry Gábor váradi főkapitány, bihari főispán és hat székely szék főkapitányának fiatal özvegyét 1589. januárban nőül vevén, kutfalvi udvarházában fényes lakodalmat ült. A fejedelem személyét e menyekzőn Kendy Sándor tanácsúr képviselte.³⁾

Ezen házasságból származott első gyermek *Bercsényi II. Imre* volt, kinek változatos, kalandos életéről jelen tanulmányunk

¹⁾ *Eusewd* egész községre, s *Nagh Malonijan* és *Kalachna* részbirtokokra. (*Nyitrai képtalan jegyzőkönyve* 1520. s köv. év., 103. l.)

²⁾ Az adománylevel *eredetije* a leányági Bercsényi-utód Sófalvi Illyés István által 1834-ben a maros-vásárhelyi kir. ítélőtáblán felmutatva, róla hiteles másolat vétetett.

³⁾ L. *Szamosközy-nél*, Monum. Hung. Hist. Irók, XXX. köt. 21. l. s *Bethlen Ferkas*: Hist. Tom. II. 564. l.

szól és a ki éles esze, sokoldalú fényes tehetségei, erélye s vitézsége által közpályán szerzett bokros érdemeivel régi nemes nemzetségét a *mágnási rendbe* emelé. Történetirodalmunk eddigéle nem részesíté őt kellő figyelemben, — pedig, mint olvasóink látni fogják, Bercsényi Imre oly érdekes alak s oly következetes jellem, a kivel érdemes tüzetesen megismerkednünk.

Imre úrfi, — atyjáról egyszersmind *Tholdy-, Bethlen- és Sadrossy-*, s anyjáról *Thomorj-vér* és *Pekry-testvérség*, — 1589 végén vagy 1590 elején lett világra, Kutfalván avagy Székesen. Egyetlen fiú volt, szülőinek szemefénye. Utána négy gyermekök született ugyan még, de mind leány, név szerint *Margit*, később Ákosfalvi Ficsor Péterné; *Borbála*, Gyalakúti Lázár Jánosné, kitől a gr. Lázárok gyalakúti ága; *Zsófia*, Kaáli Kún Jánosné,¹⁾ kitől többek közt Kaáli Kún Ilona, Cserey Mihály a történetíró neje; és *Zsuzsána*, Farnosi és Ablánczkürthi *Ghyczy* (Géczy) Györgyné. — E Bercsényi-leányokról különben még alább, Imre jószágos ügyeinél lesz emlékezet.

Bercsényi László és Baládfy Borbála egyetlen fioknak a leggondosabb nevelést adták, költséget nem kímélve a széptehetségű gyermek s mind fényesb jövőt ígérő ifjú méltó kiképeztetésére. Báthory Zsigmond udvara is nyitva volt előttük, hol a serdülő ifjoncz, más előkelő családokbeli nemes apródok s olasz udvarnokok körében az udvari szokásokat, finom modort, nemkülönben az akkori időkben a főnemességnél elmaradhatatlan s a hadi pályára oly szükséges lovagi fegyver- és tornagyakorlatokat idejekorán elsajátíthatta.

Minthogy pedig a középiskolák szorgalmas látogatása közben az ifjú Imre feltűnő szellemi képességeknak adá jeleit: atyja őt, — azalatt míg maga Lugassy János ezredes-kapitány barátjával Rudolf király ügyét, Basta tábornagy és gr. Rákóczi Lajos tábornok oldalánál híven szolgálá, — a felsőbb tudományok hallgatására külföldi, bizonyára catholicus jellegű egyetemre küldé. Ez valamelyik olaszországi, talán a magyarok által akkoriban s előbb is már sűrűen látogatott *páduai* vagy *bolognai egye-*

¹⁾ Bercsényi Zsófia sírköve a kaáli »Kripta-hegyen,« a ma már kihalt Kaáli Kún-család beomlott sírboltja romladékai közt 1868-ban még látható volt. (L. *Orbán Balázs* »A Székelyföld,« IV. köt. 99. l.)

tem lehetett. Mindazáltal az egyetemet, a melyen Bercsényi II. Imre a felsőbb oktatást nyeré, határozottan megjelölni nem tudjuk, — de, hogy egyetemi tanfolyamot kellett végeznie: az e férfúnak magas képzettségét és soknemű ismereteit tekintve, bátran állítható. Olasz egyetemet pedig két okból gyanítunk: először a család szigorú katholikus jellegénél fogva, mely épen Imrénél éri tetőpontját, és másodsor ama körülményből, hogy Imrét hajlamai későbbben is Olaszországba, ifjúkori emlékei színhelyére vonták. Lehet, hogy a nevezett két egyetemnek a XVII-ik század elején volt látogatói s nevezetesen a »magyar coetus« tagjainak névsorát a hely színén átvizsgálva, a bűvárlat reáütné, így, adatok hiányában, csak egyszerű combinatióra támaszkodható föltevésünkre a bizonyosság bélyegét.

Az egyetemről visszatérve, nem bizonyos, ha vajjon apját még életben lelte-e? Azonban csakhamar új, szerető apát lelt ő magának néhai atyja vitézlő barátjában: Magyar-Peterdi és Karán-Sebesi *Lugassy János*, most már Bocskay és Rákóczi Zsigmond fejedelmek alatt *lippai főkapitányban*, a kinek egyetlen, széplelkű leányát, a dús örökségű *Borbálát*, nemsokára külföldről hazajövele után eljegyezte, (1612—1615 között.) E vele rokonszellemű, mély vallásos érzületű nőt Bercsényi Imre még mint gyermeket jól ismeri vala; atyjaik benső barátsága jóformán egymásnak nevelte őket. És az áldott lelkű hív nő mindvégig a legpéldásabb szeretettel csüngött férjén, készséggel követte őt változatos életpályáján messze, ismeretlen tájakra, elválhatatlan ragaszkodással vonzódott hozzá, szelid megnyúgovással teljesíté minden kívánságát: elhagyta, elzalogosítá érette ősi birtokait, hogy az országnak másik szélére költözzék vele, midőn a szeretett férj politikai elvei úgy hozták magokkal.

Lugassy Borbála hozományja valódi főúri vagyon volt: egész *Hód-Mező-Vásárhely városa*, sűrű népességével, taksás és regalé-jövedelmeivel, óriási terjedelmű és dúsán termő határával, Pörös, Kutas, Pecskés és Monyorós nagy pusztai gazdaságokkal; 1) továbbá a Lippával majdnem átellenes, Maros-melléki

1) E nagy uradalom — hajdan a Macedoniay-családnak — a Lugassyknak immár több nemzedék óta örökös birtoka vala.

Sólymos vára és a hozzá tartozó kiterjedt *Arad*-megyei birtokok; ¹⁾ végre *Zaránd-vármegyében* négy falu s a *Karán-Sebes* tájéki *Lugassy*-javak. ²⁾ Ezen egész kis hercegséggel fölérvő, több mint 20 □ mértföldnyi roppant jószágok mellett, Bercsényinek Erdély különböző részein: Fejérben, Küküllőben, Dobokában, Marosszéken, továbbá Biharban és Zarándban lévő, bár magokban szép és nagyszámú, de igen szétszórtan fekvő s négy nővérével megosztott apai és anyai részjóságai jóformán elhomályosúlnak.

Ám azért ő mégis székelyföldi ősi fészkebe: nagyatyjának kedves *székési udvarházába* vivő menyasszonyát, a hol a házaspár későbbben is sokat és szívesen tartózkodik vala, kivált miután a szép sólymosi uradalom Lippának török kézre jutása következtében tönkre ment.

Bercsényi Imre nemcsak magas képzettségű, hanem sokoldalú férfiú is vala, megáldva tanulékony, éles elmével, bátor szívvel, ép testi erővel. Ez okozá, hogy úgy a hadi, mint a diplomatiái pályán, továbbá a pénzügyi és közgazdasági téren egyaránt ki bírt tűnni. A milhez ő hozzáfogott: neve nem maradt ismeretlen, mindenütt sikert mutathatott föl. Soknemű fényes tehetségeit családjában, lángeszű unokáját gr. Bercsényi II. Miklóst kivéve, senki sem érte el. De meg volt benne a Bercsényiek nyughatatlan, tüzes vére, hevessége, türelmetlensége is, — és bizonyos kalandvágy, hajlam a regényességre, egész a rajongásig menő felekezeti hitbuzgósággal párosultan.

Egy Basta oldalánál eleinte Bocskay ellen is küzdött buzgó katholikus atyától ugyan ilyen irányban neveltetve, a bigott Báthory Zsigmond udvarában s az olasz egyetemeken hasonló légkört szíva magába, — ha még a kor éles vallási jellegét is számba vesszük: lehet-e csodálkoznunk a fölött, hogy az ifjú Bercsényi Imre olyanná fejlődött, a milyennek őt a róla fennma-

¹⁾ 1602-ben Sólymos várát Lugassy János ostromlá ki a rácz martalóczoktól. Rákóczi Zsigmond fejedelem aztán 1607-ben neki adományozá e várat a hozzá tartozó 10—12 faluval együtt, hadi érdeme jutalmául.

²⁾ Az utóbbiakról ifj. gr. Bercsényi Miklós emlékezik.

radt történelmi adatok mutatják? — Politikai irányát, melyet ezen körvonalak előre kijelölnek, szilárd jelleme iránt tiszteletet parancsoló állhatatossággal követte mindvégig, és elveihez, benső vallásos meggyőződéséhez való szívós ragaszkodását utóljára a csatatéren, kiontott vérével pecsételé meg.

Bercsényit, a mint a fiatal férfikor hajnalát elérte, szilaj vére, tettvágya, tehetségeinek érzete, a közeselekvés terére kilépni ösztönzék. S valóban, ha akkor Erdélyben az ő nézeteivel rokon, vagy legalább nem ellentétes irányú fejedelem uralkodik: Bercsényi Imre ritka képességei számára ott is kétségkívül fényes jövő kínálkozik vala. Azonban az 1613 óta a trónon ülő *Bethlen Gábor*, tudvalevőleg épen az ellenkező irányt képviselő, a mennyiben határozott protestáns, Róma- és Ausztria-ellenes politikát inaugurált, egyéni vallásos meggyőződésére nézve is részről épen oly buzgó kálvinista, mint a milyen rajongó pápista volt Bercsényi.

Oly hatalmas szellemtől, oly nagyszabású államférfitől, minő Bethlen vala, a ki eleve kitűzött politikai céljaira nézve annyira tisztában volt magával, nemhogy kívánni: de még föltételezni sem lehet, hogy ezek elérésére törő útjaiban ellentétes irányú egyénektől akadályoztatni engedje magát, avagy hogy az élesebben nyilatkozó ellentétes irányokat megtűrje. Ehhez véve Bercsényi tüzességét és nyakasságát, — előre látható, hogy Bethlen Gábor uralkodása alatt Bercsényi Imre tehetségei számára jelentősebb állandó szerepkör nem fog nyilhatni; sőt, hogy emennek első föllépésénél a köztérre, ki fog közöttük törni a határozott nézetkülönbség, a mikor is, természetesen, az uralkodó szorítandja le az alattvalót.

Bethlen Gábor különben — a mint későbbben is még megmutatta, — Bercsényi kiváló tehetségeit ismervén, szívesen nyit vala tért ezek érvényesítésére, — csakhogy, a mint ezt a viszonyok követelték, saját politikai irányának megfelelően. És pedig annál inkább, minthogy a fejedelmet Bercsényihez *rokoni kötetlenség* is csatolá. Bethlen Gábor és István ugyanis a Bercsényi Imre atyjával II. Lászlóval harmadfokú unokatestvérek valának; közös ősük ifjabb Tholdy László volt, s azonfölül Bercsényi II.

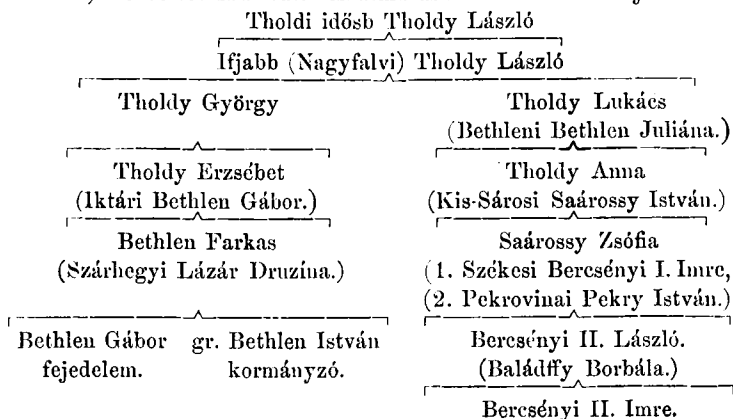
Imre még dédanyja Tholdy Lukácsné után is Bethlen-vér vala. ¹⁾ Kétszeres rokonság, — szóval, kedvező indiciumok.

Mint ezekből látható, Bethlen Gábornak semmi oka nem volt Bercsényit a közszereplésből visszatartani, vagy őt épen elidegeníteni magától; s ha a viszonyok mégis így fejlődtek: az nem Bethlen rokonszenve hiányából, — hanem Bercsényi Imrénnek a Bethlenétől merőben eltérő vallási és politikai meggyőződéséből következett.

Az első komoly eltérésre, elidegenedésre közöttük az alkalmat a *lippai ügy* hozta meg, 1616-ban. Lippa várát, a Maros-völgyének kulcsát és az erdélyi sókereskedésnek gazdag jövedelmű fő lerakó helyét, — az átellenes *Sólymos várával* és a hozzátartozó többi négy kastélylyal együtt, Báthory Zsigmond vitéz vezére Borbély György foglalta volt vissza 1595-ben »sok vérrel, munkával,« s a benne való, felében rácz őrség segítségével, kik a várhad török részét elárulván, az erősséget Báthory kezére jötszötták. Lippa meghódolását követte azután még Boros-Jenő, Csanád, Nagy-Lak, Versecz, Facset, stb. váraknak is kiragadása a török kezéből, illető kerületeikkel, sőt 1596-ban magának Temesvárnak kemény szorongatása, ostroma.

1602-ben a Sólymos őrségét képezett martalócz ráczok ismét a törökhöz hajolván, e várat tőlök — mint föntebb láttuk — Bercsényi Imre ipja Lugassy János foglalta volt vissza Bor-

¹⁾ Közös törzsből való leszármazásukat e tábla mutatja:

bély György megbízásából, s nyerte adományúl Rákóczi Zsigmondtól. Sőt Szalárdy krónikája szerint a csak zsákmányon kapdozó, jellemtelen rácok később (valószínűen már a Bocskay háborúja kezdetén) magát Lippát is török kézre juttaták, »elárúlyán a bennevaló magyarokat.« De alig melegegdedhetett meg benne az új török helyőrség: 1605. martiusban megint újból »ugyan a rácok — Bocskaytól megnyeretve — levágván a bennevaló törököket, magyar kézbe ejtették vala Lippa várát.«¹⁾

Szóval, jól jegyzi meg Szalay László, hogy ezen időben »Lippa és környéke *rác mozgalmaknak* szolgált színhelyül, melyek irányukat *Kassáról* (vagyis a *bécsi udvar* titkos machinatióitól) vették.«²⁾ Nagyon helyes volt tehát Bocskay választása, a ki a criticus viszonyok közt hányódó oly fontos fekvésű fő-végházat, a tőle függő öt apróbb várral s kerületekkel egyetemben 1606-tól oly régi, tapasztalt, szemes és bátor hadi főtiszt gondviselésére bízta, a minő az öreg Lugassy János vala.

Meg is tartotta azt azután Lugassynak hív és éber vigyázata az ország hűségében, egész 1615-ben bekövetkezett haláláig. Utána Bethlen Keresztessy Pál lugosi és karán-sebesi bánt nevezé ki lippai kapitánynyá: de ennek gyöngé kormánya alatt a rácok megint felütötték fejöket, s irányukat Kassáról és Homonnaytól, Bethlen versenytársától véve, ismét kezökbe ragadák a gyeplőt, noha még nem nyilván.

Azonban a török porta is egyre sürgeti vala Lippa, Jenő várak és tartozékaiknak, mint jogtalanúl, »az áruló rácok árúltatásuk miatt magyar kézbe esetteknek« visszaadatását Erdélytől. Báthory Zsigmond óta nem volt erdélyi fejedelem, a kitől a törökök ez iránt ígéretet ne vettek volna.³⁾ Bethlen Gábor is, még 1613-ban, athnáméja kiadatásakor kötelezettséget vállalt

¹⁾ *Szalárdy János* »Siralmas Krónika,« 36. l. — Bocskay már 1605. mart. 20-kán tudósítja Báthory Istvánt, hogy *Lippa*, Lugos, Karán-Sebes immár az övé. L. *Thaly Kálmán* »Bocskay I. leveleskönyve,« Magy. Tört. Tár XIX. köt. 65. l., továbbá 67. és 86. l. másoknak is ugyanezt írja. Téved tehát Szalárdy, midőn Lippát csak 1606-ban juttatja Bocskay kezére.

²⁾ *Szalay L.* Magyarország. Tört. IV. köt. 538. l.

³⁾ U. o. 537. l.

volt e tekintetben magára, melynek teljesítését azonban — természetesen, országának javát tekintve, — három év óta mind húzta-halasztá, és örömezt halasztotta volna tovább is. De a portán e késlekedés miatt súlyos neheztelés támadt ellene, melyet Mehemet pasa nagyvezírnek egy legközelebb vett szemrehányó — sőt Szalárdy szerint »erős fenyegető« — levele érzékenyen éreztetett vele. ¹⁾

A fényes kaput és pasákat leginkább az ingerlé föl Bethlen ellen, hogy a bécsi udvar által az erdélyi fejedelemség elnyerésével kecsegtetett Homonnai gr. Drugeth György újabban ismét rezgelődvén, a porta pártfogását is megnyerendő, Khlesl püspök és mindenható cs. minister biztatására írt a budai vezérpasának: mozdítsa elő a portán ügyét, s ő kész leszen nemcsak Lippát és Jenőt, de még Lugost és Karán-Sebest is, díjúl az erdélyi fejedelemségért, átadni a portának. ²⁾ Erre aztán megnőtt a török hatalmasok étvágya Lippára, és mind erősebben kezdik vala levelek- és követségekkel Bethlent sarkalni régi kötelezettségének teljesítésére.

E már-már fenyegetővé váló sürgetésekhez járula másfelől, hogy a bécsi udvartól Bethlen ellenében, catholicus voltáért pártolt dúsgazdag Homonnay 1616. elején a lengyel széleken, unghvári és homonnai uradalmaiban elkezdett zsoldosokat toborzani a Bethlen ellen indítandó hadjáratra, gróf Esterházy Miklós, b. Perényi Gábor, Dóczy András, Lónyay András, s más nagy befolyású urak is melegen támogatták ügyét, és a trónjáról elűzött Sorbán Raduly havaselvi vajda combinált támadó működésre szövetkezett vele. ³⁾ Ha Homonnay az erdélyi urak között is igyekezett titokban párthíveket szerezni, — és pedig, hogy igyekezett, azt bizonyítja a lippai várőrség magaviselete, — akkori mi természetesebb, mint hogy ő, Khlesl bíbornok s a bécsi udvar kegyeltje, a protestáns-üldöző Esterházy Miklós barátja és maga is buzgó catholicus, a pártfeleket Bethlen birodalma alatt is a *kath. urak*

¹⁾ V. ö. Szalárdy, 36. l. — Katona, XIX. 521. — Pray, Epist. Proc. III. 304. — Horváth M. V. kötet. 149.

²⁾ Tholdalaghy Mihály emlékirata. (L. gr. Mikó Imrénél, Erd. Tört. Adatok, I. 224. l.) És Pestynél: A Szörényi Bánság. I. 90.

³⁾ Szalay L. IV., 537. — Horváth M. V. 149—150.

között keresse. Összeköttetésbe lépett-e Homonnay *Bercsényi Imrével*? adatok híján nem tudhatjuk; de Bercsényinek politikai elveit és vallási érzületét ismerve, nem lehet kétségünk az iránt, hogy ő inkább óhajtotta volna a katholicus és alapjában törökellenes Homonnayt Erdély trónján látni, a református és törökbarátnak hitt Bethlennél.

A két oldalról fenyegető veszélyek közepette, Bethlen Gábor 1616. april havában összehívá Erdély rendeit, és az ügyet eljők terjesztvén, azok a fejedelem tanácsából — ki egynehány várért nem akará az egész országot veszedelembe ejteni, — elvégzek, *hogy megadják török császárnak Lippát.*«¹⁾ Mindjárt el is indítának azon gyűlésből 102 kék drabantot Erős Benedek hadnagysága alatt, s Balassy Mihálylyal 500 székely gyalogot Lippa felé, hogy a jobbára rácz őrsegtől vegyék kézhez a várat kastélyaival, és azután Keresztessy resignálja készséggel a töröknek. A lippai lakosság betelepdedhetik Erdélybe, Fejérvár és Tövis között fog helyet kapni, Vajasad nevűt.²⁾

Mire e gyalogság Lippához érkezék: az itteni helyőrséget Homonnay György már megnyerte volt magának; felbízta az ellenszegülésre, és rövid időn fegyveres segítséget ígért nekik.³⁾ A lippai »latrok« — mint őket Bethlen nevezi⁴⁾ — erre Balassyt és gyalogságát be sem bocsátották a várba, hanem Erős Benedeket a 102 kék drabanttal s az 500 székely egy részét is magokhoz csábítván, — bezárkóztak, a lágy Keresztessyt kirekeszték, és Balassyt a székelyek vonakodó részével »futva szabásuan« üzték vissza Erdélybe.⁵⁾ Erélyes védelemre készültek, nem akarván török alattvalókká lenni és a várat török birtokul átengedni.

¹⁾ *Tholdalaghy Mihály* emlékirata, 225. l.

²⁾ L. és v. ö. *Tholdalaghyt, Pestynel*: »A Szörényi Bánság« I. köt. 91. lapján olvasható jegyzetét és *Szalárdyt*, 36. l.

³⁾ L. a nevezett kútföket, továbbá *Szalay* L. IV. köt. 537. és *Horváth Mihályt* (V. köt. 149.) ki egyenesen azt állítja, hogy: »A királyiak, főleg Homonnay György, e várak (Lippa, stb.) kapitányait s őrségeit megvesztegetvén, Bethlen ellen fellázították, miszerint ez fegyverhatalom alkalmazása nélkül, ha akarja vala, sem adhatá át azokat a töröknek.«

⁴⁾ *Keresztessy Pálhoz* Lippa átadását sürgetőleg írt május 6-diki levelében. *Pestynél* az id. munka 91. l.

⁵⁾ *Tholdalaghy*, 225. l. és *Pesty* idézett jegyzete.

A dolgok ilyenén állásában Bethlen Gábor maga készült erős táborral és ostromszerekkel a nyakaskodók megtörésére. Ámde készült viszont azoknak védelmére Homonnay György is, a ki magyar és lengyel zsoldos csapatait Fekete Péter nevű kapitánya alatt Bethlennel egyidejűleg, ú. m. június elején megindítá Lippa s Jenő felé. Másfelől pedig szövetségese Sorbán Raduly vajda jött.

Bethlen Gábor e határozó pillanatban, június 1-jén személyesen Lippa alatt terem, és míg jenei kapitánya Petneházy István Homonnay közelgő lengyel-magyar hadát, a hajdúságtól is támogatva, Debreczentől három mértföldnyire Jenő felé szétveri,¹⁾ Sorbán vajda csapatain pedig Rhédey Ferencz Konyárdnál ejt érzékeny csorbát az erdélyiekkel:²⁾ addig maga a fejedelem körül-táborolja a még mindig makacszkodó Lippát, melyet azonban csak »sok munkával, fáradsággal, vérhullással, tizenketted napi lőtetés után,« június 12-kén vehetett vala meg.³⁾ Bethlen azonnal, a benne levő lőszerszámokkal együtt általában az erősséget a temesvári beglerbégnak.⁴⁾ Úgy nemkülönbén hasonlót tőn a Lippához tartozó öt kisebb várral is, nevezet szerint *Sólymossal, Araddal, Facsettal, Bozsánnal és Nagy-Lakkal.*⁵⁾

Ekként Erdélytől e hat végházzal jó nagy darab tartomány elszakadt: de legalább azután egy ideig Jenőért nem zaklatóldzott Bethlennél a török, és kárpótlásul Lippáért hat évi adót elengedett Erdélyországnak,⁶⁾ melynek lakói mindazáltal sirva nézték hazájoknak ezt a veszteségét.⁷⁾

A nevezett hat vár tehát a töröké lőn, városaikkal, falvaikkal

1) *Horváth* M. V. köt. 151. l. -- *Szalay* L. IV. 537. *Pesty* F. 90. l.

2) *Tholdalaghy* emlékirata, 226. l.

3) »Ez így lévén, in mense Junio az fejedelemnek haddal kelle alája menni Lippának, és meg kelle lőtetni, — úgy adhaták meg császárnak.« *Tholdalaghy*, 225. l. V. ö. Bethlen G. politikai levelei, közli *Szilágyi Sándor*, 57. l.

4) *Pesty* F. A Szörényi Bánság, I. 91. l. — *Szalay* L. IV. köt. 538. l. a »*Mercure Francois*« után említést tesz azon levélről is, melylyel Bethlen 1616. jun. 14-én Lippa átadását kísérte.

5) *Pesty* az i. h., 83. és 91. l. — *Szalay*, *Horváth*.

6) *Szalaynál*, 538. l.

7) L. *Szalárdy* sajnálkozását, *Siralm. Krón.* 36. l.

kal, virágzó kereskedelmével, gazdagságaival. Közöttük *Sólymos* is, Bercsényinek a Maros hullámaira magas szikláról alánéző, regényes fekvésű büszke vára, szép és kiterjedett, népes uradal-mával; melynek jószágain most török spáhiák osztakoztak s ők vetették ki és szedték be a falvak lakóitól a harácsot. A jogosult magyar földesuraknak legfőlebb némi csonka jövedék maradt, a moddig maradt.

Bercsényi Imre politikai elveit Bethlen győzelmével súlyos vereség, vagyoni állapotát pedig Sólymos elvesztésével érzékeny csorba érte. Csoda-e, ha ingerlékeny lelke a kettős csapás alatt megbúsult, elkeseredett? Heves természetéből következtetve, bizonyára nem hagyá szó nélkül Bethlennél a dolgot, és ha megfelelő kárpótlást kért Sólymosért, — méltó követelése volt.

Mi történt közöttük? A buzgó kath. érzületeiről Bethlen előtt különben is eléggé ismert férfin a keserűség hevében talán Lippa átengedését s egyáltalán a fejedelem törökösségét kárho-zató szavakat is talált ejteni? — Elég az, hogy Bercsényi Imre nemcsak hogy kárpótlást nem kapott, sőt Bethlennek irányában tanúsított magatartása által teljességgel elkedvetlenített. — Ugyanis okvetlenül idecéloz Kemény János fejedelem, midőn Önéletírásában főlemlíti Bercsényinek Bethlen Gábor által ekkor tájban lett »*disgustáltatását.*«¹⁾

A kedvevesztett Bercsényi ezzel hazamene Székesrc és ott sorsa felől töprengvén, miután mindinkább átlátta, hogy élénken érzett tettereje számára Bethlen alatt megfelelő tér nem nyilik: e fölötti bánkódását hosszabb utazással enyhítendő, s vallási buz-galmát a szent helyek bejárásával fokozandó, — eltökélé, hogy idegen országokba: olasz földre, Rómába utazik, és ha lehet, Palástinába a Megváltó sírjához is elzarándokol. A bánat, a sér-tődöttség érzete, a tétlenség kerülése és a lelkében föltámadt ka-landvágy, távol, ismeretlen országokat, világrészeket látni, egy-aránt üzték őt. Szándékának főleg vallási színezetet adva, — a minthogy jó részben az is volt, — engedélyt kért utazásaira a fejedelemtől, a ki készséggel bocsátá el a »*njughatatlanzkodót.*« (Kemény János kifejezése).

¹⁾ L. az alább következő idézetet.

Mint a székesi leányági utódoknál fennmaradt családi följegyzések tanúsítják: Bercsényi Imrének ezen első nagyobb külföldi utazása, — nevezetesen római útja — 1616—17-ben, tehát közvetlenül Lippa és Sólmos elvesztése s a fejedelemmel ezek miatt bekövetkezett meghasonlása után történt.¹⁾

Jól fölkészülvén, útra kelt tehát, egy gazdag és főrendű magyar nemest megillető kísérettel s pompával. Járt Rómában, hová valószínűleg Pozsonyon és Bécsen át — és így a kath. magyar főurakkal s a bécsi udvarral útközben érintkezve, — érkezék. Tisztelgett a pápánál, áhítatoskodott a szent helyeken, meg szemlélé a classicus kor maradványait.

Nem lehetetlen, hogy egyenesen Rómából indult el Palästinába, — valószínűbb mégis, hogy előbb Rómából hazatért és úgy kelt ismét útra a távol Ázsia partjaira; annyi — a kútfők egybevágó tudósításai szerint — mindenesetre bizonyos, hogy Krisztus sírhelyéhez tett *első* zarándoklása (mert másodszor is járt ott) Erdélyből lett kibontakozása *előtt*, sőt közelebről 1625. előtt esett. Lássuk az idevonatkozó forrásokat.

Az ezen időkbén, mint fiatal udvarnok, Bethlen Gábor udvarában élt *Kemény János*, a későbbi főhadvezér és végül fejedelem, írja: »Végre Bercsényi Imreh, kit *azelőtt* az fejedelem (Bethlen G.) *disgustált vala*, mely miatt amaz nyughatatlankodván, *egykor Rómában* devotiójának praetextussával kéredzék és jára, *másszor Jeruzsálemben*; mert igen catholicus ember vala. *Nekünk atyánkfia*. Azok megjárása *után* ugyan ki is bontakozék és római császár birtokában (értsd: *Magyarországba*) telepedék.«²⁾

Továbbá, unokája *ifj. gr. Bercsényi Miklós* a karán-sebesi jezsuiták alapítványáról beszélvén, azt írja, hogy ezt őse »*redux factus Hyerosoljmis*« tette.³⁾ Ezzel tökéletesen összevágólag ír és még jobban felvilágosít bennünket a tudós jezsuita Bonbardi, midőn a karán-sebesi kath. istenítiszteletről és jezsuita missióról följegyzi: »Habebat ab Anno MDCXXV. Karán-Scbesinum missionarios e Societate Jesu..... Fovit has operas Apostoli-

¹⁾ Sófalvi *Illyés István* úrnak velem közlött adatai szerint.

²⁾ *Kemény János* Önéletírása, Rumynál II. 133., Szalaynál 137. l.

³⁾ Extractus meritorum III. Familiae Bercsényi, 1699—1700-ból.

cas pietas *Emerici Bercsénii* ejusque conjugis *Barbarae Lugos-siae*,« etc.¹⁾

Tehát Kemény azt állítja, hogy Bercsényi »egykor« Rómában, »másson« Jeruzsálemben járt, azaz: két különböző utat tett, mindkettőt Erdélyből való kiköltözése (1626.) előtt; Bercsényi Miklós szerint pedig őse a jezsuitákat Karán-Sebesbe *Jeruzsálemből való visszatérte után* telepíté be. E telepítésnek évét is megmondja Bonbardi: 1625. Ezekhez képest világos, hogy Bercsényi Imrének jeruzsálemi első utazása *mindenesetre 1625. előtt* történt, sőt a körülményekből okunk van föltenni, hogy 1620. előtt, legvalószínűbben 1618—19-ben, nemsokára Rómából meg-térése után.

Ugyanis 1616—1617-iki római tartózkodása alatt vehette a pápától az ígéretet, hogy őt az akkoriban még ritka kitüntetésül adományozott »*Szent Sír lovagja*« (Eques Sacri Sepulchri) czímmel és jelleggel díszítetteti föl a jeruzsálemi patriarcha által, hogyha — e lovagrend szabályainak megfelelően — a Megváltó sírjához személy szerint elzarándokoland. Lélektanilag véve, s Bercsényinek jellemét és Bethlen alatt egyelőre legalább tétlenségre kárhoztatott állapotát is látva vetve: nagyon valószínű tehát, hogy a két utazást — t. i. a rómaid és palästinaid — egymástól nem nagy időköz választotta el. Ha még Bethlennek csakhamar kifejlett vallásháborúit is idegondoljuk: azt is egybevágónak kell találnunk, hogy az »igen catholicus« Bercsényi inkább hosszas külföldi utazásokkal igyekezett eltölteni ezen éveket, (1617—1619.) hogysem saját vallása ellen kényszerüljön harcolni, avagy az esetleg hirdetendő személyes fölkelésről való elmaradása által hűtlenségi bűnbe essék fejedelme, hazája ellen. A háború ugyan tényleg csak 1619-ben tört ki, de Bethlen a hadikészületeket tudvalevőleg már 1617—18-ban nagy zajjal megkezdte.

A béke Bercsényit már újra itthon találá. Nagy költséggel tett hosszas utazásai a különben is jeles képzettségű s éles elméjű férfiú ismereteit, tapasztalatait nagy mértékben gazdagították. Sokféle nép erkölceit, szokásait, nyelvét ismerte meg, s számos

¹⁾ Topographia M. Regni Hung. — Bécs, 1750-iki kiad. 556. l.

kalandon kelle általesnie (akkor még!) keleten. Latinúl, németül, olaszúl már azelőtt is tudott, iskoláztatása idejéből; most az olasz nyelvet Rómában időzése alatt még jobban elsajátította, és Ázsiában a törökben is alkalma volt magának bizonyos jártasságot szerezni, a minek később idehaza — a végekben — jó hasznát vevé. Általában pedig látköre, világ- és emberismerete véghetetlenül tágúlt.

Azonkívül Jeruzsálemben a pápa ajánlatára megkapta a kilátásba helyezett kitüntetést is: az »*Eques Sacri Sepulchri Salvatoris*« lovagrend jelvényeit,¹⁾ mely czímmel és jelleggel Bercsényinek csak igen kevés honfitársa — Erdélyben csupán ő maga — dicsekedhetett.

E lovagrenddel egyszersmind a Bercsényi-család czímere is változtatást, bővítést nyere. Az ősi Bercsényi-czímer a vért egyetlen (vörös) mezejében koronás hármasczimból emelkedő egyszarvú vala; fölül a sisak koronájából ugyanily alak szökik elő. Miután pedig a Szent-Sír lovagjainak azon kiváltságuk van, hogy a szent városnak Jeruzsálemnek czímerét saját családi czímerökkel — de a díszhelyre téve — egyesíthetik; ennél fogva a Bercsényi-czímerpaizs is hosszában két mezőre osztatott, úgy, hogy a díszhelyet, a vért jobboldalát (heraldice) a jeruzsálemi czímer: ezüstmezőben egy nagy és négy kis aranykereszt foglalja el,²⁾ míg a baloldali mezőt a család ősi czímere tölti be. A sisak marad a régi, a kiemelkedő egyszarvúval, a mely czímertani állat azonban telamon gyanánt a vért két oldalához is odaállítatik.³⁾

Mindazáltal a családtagok élhettek — a minthogy kivált

¹⁾ *Bél Mútyás* ekként írja Bercsényinek lovagi czímét: »*Emericus Bercsényi, Sacri Sepulchri Salvatoris Eques Auratus.*« (Not. Hung. Nov. Geogr. Hist. Tom. I. p. 457.) Az »*auratus*« talán csak a jelvények minőségére vagy rendfokozatára vonatkozik. Az sem lehetetlen egyébként, hogy Bercsényi a Szent-Sír lovagja rendet és czímet csak *második* jeruzsálemi útja befejeztével nyerte volt el.

²⁾ Jeruzsálem e czímert, mint a két nemes érczből alkotottat, tehát heraldicai fogalmak szrint a lehető legnemesebbet, Bouilloní Gottfried által történt visszafoglaltatása idejében kapta.

³⁾ L. *Bercsényi Imre* Kassán 1635. június 23-kán gr. Pálffy Istvánhoz intézett levelének pecsétét a gr. Pálffyak senioratusi levéltárában Pozsonyban.

magánjellegű kisebb pecséteiknél éltek ezután is — ősi címereikkel, a jeruzsálemi jelvényekkel való bővítés nélkül; azonban közjellegű kiadványaiknál használt nagy pecséteiken — sőt grófi diplomájok kelte óta kis gyűrűpecséteiken is — sohasem hiányzik a Szent-Sír lovagjai jelvénye, a szent város ragyogó címere.

Bercsényi Imre ezután úgy látszik, nyugton volt néhány évig. Nejének, két fiának, és terjedelmes birtokai kezelésének élt, a mi — ezeknek az ország különböző részein (Marosszék, Fejér, Küküllő, Doboka vármegyék), a Partiumban (Bihar, Zaránd, Szörény), továbbá a török hódoltságon (Arad, Csanád) szétszórtnak és egymástól nagy távolságokban való fekvésük miatt — nem csekély föladat vala. Nejének hódmező-vásárhelyi és sólymosi uradalmi a török iga alatt, a harácsolások s a végbeleik kölcsönös rablókalandozásai, dúlásai miatt folyvást pusztulának és néptelenedének. Hód-Mező-Vásárhelynek virágzó praediumai már csaknem mind a földdel egyenlőkké lőnek, csupán maga a tömörült város maradt meg. Sólymosnak is több falujából a lakosság, a folytonos zaklatásokat nem állhatva, mindenestől kiköltözék s szanaszét bujdosott, csak a romladozó puszták házak maradtak hátra.

Ily körülmények között, ha már e két főbirtok így bitangoltatott: Bercsényinek oda kelle fordítania igyekezetét, hogy legalább bihari és zarándi jószágait minél gondosabban kezeltesse. És e célból, miután Sólymos várától elesett, most a még egyelőre erdélyi kézen meghagyott jenei vártól védett Boros-Jenő városában szerzett egy derék nemesi házat, hozzávaló részjózággal s jogokkal. E jenei curiájából azután egyaránt adminisztrálhatta úgy bihari, miként zarándi birtokait, és ügyelhetett némileg sólymosi földesúri jogainak is viszonylagos érvényesítésére, vagy legalább lehető óvására.

Ekként ideje családjá körében, 1615—16-ban született két idősb fia nevelésével, birtokai gondviselésével, s az ezek közötti utazgatásokkal, könyvek olvasásával, vadászatokkal, stb. telik vala el.

Időközben újabb buzgalmi tény létrehozatalára tökéllé el magát. Vallási áhitatos érzelmeit követve, Bethlen Gábor fejedelemnél kieszközlé, hogy a csupán görög-keleti szertartás szerinti egyházi cultussal bíró *Karán-Sebes* városába bevilhesse a r. kath. rőt, s e célból ott jezsuita-missiót alapíthasson. A magyarság kö-

zött a reformált hitfelekezetet pártoló fejedelem, sok kérésre megengedé ezt az oláhoktól, örményektől, ráczoaktól lakott vidéken Bercsényinek, csupán azt kötvén ki, hogy az illető jezsuiták, nagyobb feltűnés kerülése végett, polgári ruhákban utazzanak Karán-Sebesbe. Bercsényi buzgólkodásának főként azért sikerült czélt érni Bethlennél, mivel ennek sógorát: a kath. Károlyi Mihályt és Kornis Zsigmond jenei főkapitányt is eleve megnyeré az ügynek; kik azután hathatósan támogatták kérelmét a fejedelemnél. Hanem a kath. isteni tisztelet és ecclesia, rendház és iskola felállítására kívántató költségeket és a jezsuita-missió léteztetésére szükséges alapítványt csakis Bercsényi Imre és neje Lugassy Borbála kogyessége hozá áldozatul a r. kath. egyház ügyének.¹⁾

Igy jött létre 1625. Karán-Sebesben a rom. kath. missió; azonban ezen intézmény nem sokáig virágozhatott: mert a Bethlen Gábort a trónon követett még szigorúbb református lelkiismeretű I. Rákóczi György fejedelem, kemény parancsával 1642-ben — tehát már Bercsényi Imre halála után — kiüzeté valamint egész birodalmából, úgy Karán-Sebesből is a jezsuitákat.²⁾

¹⁾ Ifjabb gr. Bercsényi Miklós „*Extractus meritorum*“ etc. czímű 1699—1700-ki már többször idézett emlékiratában följegyzé, hogy őse »... primus in Metropolim Szörényiensis Provinciae Civitatem Karán-Sebessiensis Catholicae Religionis exercitium et signanter P. P. Societatis Jesu introduxit, *ibidemque Foundationem faciendo, Collegium et Ecclesiam extruere curavit, redux factus Hierosolymis.*« *Hevenessy Gábor* is ugyanazt írja Bercsényiről, hogy »in Karán-Sebes Jesuitas advocavit, *ibidemque Collegium — ut dicitur — fundavit, redux Hierosolymis.*« (Új Magy. Múzeum, 1860. II. 174.) *Bonbarði* pedig bővebben ír: »Habebat ab Anno MDCXXV. Karán-Sebesinum Missionarios e Societate Jesu, bona Gabrielis Bethlen Principis Transsylvaniae gratia. Is enim precibus Michaelis Károly, affinitate sibi juncti, et Sigismundi Kornis de pertinacia tandem deductus, in hac ditionis suae Civitatem aliena veste tectos duos ejus Instituti Sacerdotes admisit, a quibus res Christiana procuraretur. *Fovit has operas Apostolicas pietas Emerici Bercsényi ejusque Conjugis Barbarae Lugossiae.*« (Topogr. M. Regni Hung. 556. l.) V. ö. még *Pesty Frigyes*: A Szörényi Bánság. I. 296. és *Horváth Mihály*: Magy. Tört. V. 348.

²⁾ »Dum Manliano Georgii Rákóczi, Bethlenum in Principatu Transsylvaniae secuti, mandato, stationem deserere Anno MDCXLII. jubetur.« (*Bonbarði*, u. o. folytatásúl.)

Bethlen Gábornak említett engedékenysége ismét közelebb hozzá hozzá Bercsényit, ki ettől kezdve gyakrabban megfordult a gyula-fejérvári udvarnál. A közeledést a fejedelem is bizalmának jeleivel mozdítá elé; s e bizalom csakhamar tettekben nyilvánult. Ugyanis a Bercsényi kiváló tehetségeit régóta ismerő fejedelem, ezeket megfelelő téren óhajtván érvényesíteni: jelentősebb diplomatiái küldetésekkel bizá meg a szépképzettségű s ország-világ látott férfit. Így pl. még azon 1625-ik év őszén a *budai vezérhez* küldé őt követségben.

Az utasítás, melyet Bethlen Gábor 1625. szeptember 25-én tasnádi udvarházából keltezve e küldetésre Bercsényinek adott, főbb vonalaiban ez:

1. Budára érkezvén, a vezért mi neviünkkel illendő böcsülettel köszöntse.

2. Megemlékezvén arról, hogy minket ő Nga fiának fogadott: mi is ő Ngát atyánk helyett tartván, böcsüljük minden üdöben és szeretettel igyekezzünk kedveskedni.

3. Erdélyi birodalmunkból ideki való végházaknak és sok rendbéli egyéb dolgainknak igazgatására kelletvén kijönniünk: nem akartuk elmúlatni, hogy ő Ngát meg ne látogatnánk.

4. Küldöttük annakokáért őt (Bercsényit) ő Nga látogatására, általa minden jókat kívánván.

5. Hogy pedig ő Ngához való szeretetünknek valami külső jele is megessék: »egy kis almányi (aranyalma? valami kiváló szép erdélyi ötvösmű? angol óra?) ajándékoeskát« küldünk ő Ngának, — kérvén, fogadja kedvesen, mint fiúi szeretetünk jelét.

6. Ha a vezér előhozná *„az hódultságról való kívánságát,* kiről mostan Muharem bék által izent volt,« — csak azt felelje: »azokról semmit neki nem parancsoltunk, noha ő is érti rész szerint az dolgot; minthogy Muharem bék úr barátunktól minden dolgokban böségesen izentünk és írásban is pöcsét alatt adtuk: reméllettük, hogy ő Nga azzal az választéttel megelégszik; mert mi hatalmas császár javára igyekezzünk mindenkor, — hagyja abban. *És ha valamit izen, avagy élötte panaszolkozik felölünk: minden szavaít tartsa elméjében, szállásán consignálji, — mielőttünk tudjon mindeneket referálni.*«

7. »Ha híreket tudakozik: megmondhatja magunk felöl, hogy esendességben, veszteg vagyunk, — hatalmas császár adaját mostan indítjuk szintén a portára.« Német császár Magyarországnak gyűlést hirdetett; franczia király velenczésekkel együtt az spanyol ellen nagy hadakat visel; dániai király is haddal jött által az tengeren és német császár ellen hadakozik, Fridericust akarnák helyére állítani, — de az németnek

is nagy hada vagyon ellenek. A svéciai király is általjöve a tengeren és lengyel király ellen hadakozik, egyik országát el is vette már. A lengyelnek a moldva határon is van tízezer embere, azzal a generállissal, kit az hatalmas császár elbocsáta a fogságból; ez indította volt fel a kozákokat és Sain Giráj szultánnal is ez alkudozott. *A moldvai vajda is titkon mindenben egyet ért velök.*»

8. Tudakozódjék ő (Bercsényi) is minden ott és körül való állapotokról, és hogy micsoda kedvességben vagyon a portán? a vezér lovászmestere a portáról minő választ hozott? a békességet elfogadták és megerősítették-e a császár neve alatt a portán, avagy halasztották jóváhagyását? van-e valami hír a német követről? várnak-e Bécsből a portára menő főkövetet a ki a császár diplomáit és ajándékait viszi a végezés szerint? ha várnak, tudják-e: ki lesz-e? Tudja meg nevét, és hogy mikor indul meg? Tudakozódjék egyéb dolgokról, a tengeren túlról is: várnak-e az Kazullal, vagy békességet tartanak?

9. »Az vezérnek (ajándékul) négy egyforma, szállógerézdés kupákat adjon be; de először megértse: az ajándékot mint titkon-é, avagy publice vigye bé?»

10. A tihájának és cancellárius Mehemet effendinek is leveleink mellett adja által a poharakat, s barátságunkat ajánlja nekik.

11. Jahia pasát is látogassa és levelünk megadása mellett nevéünkkel köszöntse, barátságunkat ajánlja neki *„magunktól hallott szók szerint.”*

12. »Az zsidó doctor felől az vezérnek emlékezzék *az szeréul, az mint tőlünk informáltatt.*»

13. Ha a székes-fehérvári bék Papazogli, Budán lésson, legyen szemben vele és egy-két lovat, kit szekeres-lovaink közzé commendálnak, hogy vele együtt maga emberétől idekiülde, kérje; az árát megküldjük neki. Ajánlja jóakarattal való gratiánkat neki, magával is örömet beszéljenék, ha abban módot találna, hogy az vezér hozzánk küldené valami követséggel. Ha pedig Budán nem találna lenni azon bék, — levelünket küldje meg neki egy szolgától s a lovat kérésse el tőle, — Budáról egy nap Fehérvárra mehet, másnap visszamehetni.¹⁾

Az ezen utasításnak magvát képező 6., 7. és 8-ik pontok mutatják Bethlennek egész ravaszságát, diplomatai ügyességét: *miként akar a budai vezérnek a hódoltságok iránt való kívánsága elül kitérni, további érzéleteit kikémleni, és mint igyekszik ellenségét a moldvai vajdát a török előtt szép szerével, csak úgy en passant elúztatni . . .* Ily kényes természetű ügyek elintézésére éleseszű és tapasztalt ember kellett, s ilyenül ismeré és azért választá ki Bethlen Bercsényit, a ki különben a vezérnek a hódoltsági

¹⁾ Török-magyarokori Állanokmánytár. I. k. 433 — 436. l.

részekre nézve követelt czélzatai által mint *Hód-Mező-Vásárhelynek* és *Sólymosnak* ura, maga is nagyon közlről volt érdekelve.

A 11. és 12-ik pontok nyilván tanúsítják, hogy Bercsényi ezen írott instructión kívül bővebb, szóbeli utasítást is kapott a fejedelemtől.

E budai követségjrással való megbízatás — melyhez valószínűen több hasonló bizalmi küldetések is járúlnak, — kétségtelen tanúsága Bethlen Gábor bizodalmának Bercsényi iránt. Azonban e barátságos viszonyt az időknek ismét háborús föllegekkel fenyegető jellege és ezzel kapcsolatban Bercsényi némely gonoszakaróinak a fejedelemtől ellene tett vádlásai csakhamar megbonták.

Tudjuk, hogy Bethlen Gábort a bigott II. Ferdinánd által a magyarországi protestánsokon a békekötések nyílt sérelmével elkövetett folyton megújuló erőszakoskodások arra bírták, hogy a nyugati protestáns hatalmak, továbbá a francziának és Venczének izgatásaira hajolva, ezekkel újabb szövetségre lépjen. A porta engedélyét e czélra és a Ferdinánd ellen indítandó újabb háborúra már 1626. január elején megnyeré, és ettől fogva bár alattomban, de folyvást készült. ¹⁾ Azonban Bethlen készülődései, bár mennyire leplezi vala is, *nem maradtak titokban Ferdinánd előtt*, ki jó eleve értesült az Erdély felől kitöréssel fenyegető zivatarról, ²⁾ és hogy ezt netalán még elháríthassa: nem késett Sennyey István cancellárt s váczai püspököt barátságos levéllel és gazdag ajándékokkal küldeni Bethlenhez, — *eredménytelenül*. Bethlen tavaszra kelve még nagyobb erélylyel folytatá hadkészületeit. ³⁾

A dolgok ilyenén változása nem hathatott kellemesen a hí római hitű Bercsényi Imrére, a ki megint egy új, anti kath. válásháború küszöbén látta Erdélyt. Meggyőződésének sugallatút követve, *lebeszélni igyekvél fejedelmét a háborúról*; sőt, — ha unokája Miklós gróf emlékirata némileg irányzatos állításának

¹⁾ *Hammer-Purgstall*: Geschichte d. Osm. Reiches. III. 74. — *Horváth M.*: Magy. Tört. V. 323—24.

²⁾ U. o. és *Jászay*: A szőnyi béke. (Tudománytár, 1838. IV. 169.)

³⁾ *Horváth M.*: az i. h.

lihetünk, — *Bethlen harczias czézzatainak minden módon elléne is kezd vala működni.* Ez elég volt, nagyon is elég volt irigyének arra, hogy őt a fejedelem előtt bevádolják: *Bercsenyi a bécsi udvarral kölcsönös levelezésben áll, s ezt titokban a fejedelem készületeiről tudósítja . . .*¹⁾

Bethlen e jelentésekre gyanús szemekkel kíséré az »igen *katholicus*« Bercsenyit, s hogy ellene haragja kitörjön, még csak valami véletlenül fölmerülő kellemetlen esemény kellett. És Bercsenyinek szerencsétlenségére ez csakhamar bekövetkezék.

A székesi földesúri kastélyhoz közel feküdt a református templom, s a híveknek ottani buzgólkodása, éneklése, zavarólag hatott a rajongásig szigorú *katholicus* Bercsenyi Imre vallási nyugalomára, ingerlőleg felekezeti türelmetlenségére. A ref. híveknek — ilyenekből állt pedig az egész falu — templomi hangos éneklése miatt Bercsenyi már régóta viszályban élt velök, de egyik fél sem engedett, mindenik magát tartván a teljes jog birodalmában.

Ezen viszálykodások amyrira élesedtek, hogy az indulatos Bercsenyi tettegességekbe ment át, s az ünnepnapokon kastélya előtt templomukba menő reformált híveket több ízben háborgatta. Végre azonban e keménynyakú székeltek megsokallották már a dolgot, s midőn az 1626-ik év husvéti vagy pünkösdi ünnepin templomba menőket türelmetlen földesurok újolag — ezúttal tán nagyon is hevesen — megtámadná: ők is bosszúra gerjedének, félrekongatták harangjaikat, és azzal ki fejszét, ki vasvillát, ki dorongot ragadva, fölzendült, összetódult az egész falu népe.

Hogy a templomukon elkövetett sérelmet megtorolják: a dühöngő tömeg egy része a Bercsenyi nagyapja (I. Imre) által a falu feletti dombon építtetett *katholicus családi kápolnát* rohanta meg, és betörvén az épületbe, azt székelymódra földig rombolták, széjjelhányták, úgy, hogy ott kövön kő nem maradt.²⁾ A zendü-

¹⁾ I. gr. Bercsenyi Miklósnak az „*Extractus meritorum Familiae Bercsenianae*“ban írott följegyzését, alább idézve.

²⁾ A székesi leányági *Bercsenyi-utódok* levéltári adatai, és a köztük élő hagyomány szerint. — *Rákóczi-Tár*, 2-ik köt. XII. l. — *B. Orbán*

lők más része pedig a földesúri kastélyra tört; melyet Bercsényi szolgáltaival keményen védelmezvén ellenök, a küzdelem hevében a *támadók közül egynehányat lelött.*¹⁾ De csakhamar menekülnie kell vala: mert az ostromló tömeg az omló vér láttára még inkább felbőszülvén, fejszéivel kivágá, befeszíté a záros ajtókat, berohant a kastélyba, irgalmatlanul zúzott, tört, vágott mindent, a míg csak valami rontani valót talált. A dühöngők vandal munkájoktól csak akkor álltak el, midőn már nem volt többé mit pusztítaniok. Bercsényi ingó vagyona a székely boszúnak áldozatul esék; családi szentélye, kedves otthona fel volt dúlva.²⁾

Ilyes, vallási villongásból eredő jeleneteket csakis a XVII-ik század merev és mindkét részről egyaránt elfogúlt felekezetessége idézhetett elő.

E székesi véres és borzalmas catastropha után Bercsényi Imre valószínűleg legközelebbi birtokára Kendeőre menekült családjával, ha ugyan családjá akkor Székesen vele volt. A zajos eseménynek, természetesen, hirtelenében nagy hire kelt mindenfelé. Bercsényi ellenségei a védelem közben elejtett székelyek megölését mint *gyilkosságot* hirdették;³⁾ megvívék a hírt a *feje-*

Balázs szerint, a ki e helyeket bejárta, Bercsényinek ezen lerombolt kápolnája, — melynek helyét ma csak szétszórt meszes kövek és az alapfalnak némi nyomai jelölik, — a falutól délnyugotra fekvő magaslaton állott, s ez róla még ma is „*Kápolna-domb*“ nevet visel. („*A Székelyföld.*“ IV. kötet: Marosszék, 104. l.)

¹⁾ *Rákóczi-Tár* II., u. o. — B. Orbán Balázs is írja: Bercsényi Imre »türelmetlenségével felingerelvén a székesi reformátusokat: ezek kápolnáját feldúlták s *kastélyára törték, ő pedig az önvédelemben néhányat a támadókból elejtett.*“ (Az i. h.)

²⁾ »A hagyomány úgy mondja, hogy II. Bercsényi Imrenek Székesen az udvara mellett lévén a ref. templom, nem szívelhette ezt, és sokat insultálta a reformált községet; *miért a székelyek megrohanták, kápolnáját lerontották, házáat, vagyonát összerombolták.* És Imre ekkor menekült volna Erdélyből végképen, *mivel Bethlen Gábor fejedelemnél is pártfogást nem talált.*“ (Bercsényi nőági utódának néhai Sófalvi *Illyés István*nak a részemre 1868-ban beküldött Bercsényi-családfán olvasható jegyzete.)

³⁾ Hogy Bercsényi Imre véres tettét általában mint *gyilkosságot* fogták föl, kivált a reformátusok, s a dolog úgy is ment át a köztudalomba: legjobban bizonyítja *Cserey Mihály*, a ki »Historiájá«-ban ifj. gr.

delemnek is, ösztönözvén őt, hogy a vakmerő vallásháborítót és »gyilkost« fogassa bűnperbe s börtönöztesse be.

Bethlen Gáborra — a ki, mint mondók, már az állítólagos bécsi levelezés miatt is gyanakvó szemmel vigyáz vala Bercesényire, — kétségtelenül nagyon bántólag s ingerlőleg hathatott a székesi váratlan tragoedia híre. Egy oly buzgó református fejedelem előtt, a minő ő volt, a ki épen most akar — immár harmadszor — csatasíkra szállani ezen vallásfelekezet sértődött szabadságaiért a császárral: nem kevésbé lehetett bántó, sőt bosszantó, hogy saját birodalmában ily ecclatáns vallásháborítás, zavargás és öldöklés történik. És a zavargás kezdeményezője, a pusztító zendülés előidézője s a vérontás közvetlen tényezője tagadhatatlanul — *Bercsenyi Imre volt.*

Mind ezen körülmények összehatása alatt a fejedelem elhátározá felelősségre vonni és megbüntetni a féktelen főurat; főbenjáró pört rendelt ellene foganatba vétetni, sőt elfogatására is kiadá a parancsot. Bercesényi azonban ezen intézkedésekről jóakaróitól idejekorán értesülvén, minden jószágának hátrahagyásával Magyarországba, II. Ferdinánd császár-király általma alá menekült.¹⁾ Gr. Bercesényi II. Miklós 1700-iki emlékirata szerint Imre úr nejét s gyermekeit is mindjárt ekkor magával szöktette Magyarországra (*»sibi, suisque fuga consulisset«*), a mi azonban — ha a menekvésnek csakugyan oly gyorsan kellett történni — bajosan hihető. Valóbbszinű, hogy később, midőn a béke helyre-

Bercsenyi Miklósról szólván, megjegyzi, hogy annak »az eleje (ősc) *Marusszékről Székesről bujdosott volt ki* (Magyarországra) *gyilkosság miatt.* A feleségemnek a Kún-ágról közel való atyjafia.« (315. l.)

¹⁾ »Et cum Georgio Rákóczy seniori (hibásan, *Gabriele Bethlen* helyett) Principi Transsylvaniae idem Emericus Bercesényi arma contra Augustissimam Domum capere — fidelitatis zelo ductus, quem inviolabiliter observare conatus est — *disvadere*, suprafatique Principis intentioni modis omnibus contravenire coepisset: de mutua cum altititulata Aula correspondentia accusatus, a dicto Principe, ejusdemque asseclis adeo est persecutus, ut nisi universa deserendo bona, sibi suisque fuga consulisset, de vita actum fuisset ejusdem. Deinde per insidiatores fugatus, inque exilium missus, sub umbra Augustissimi Imperatoris Ferdinandi alarum cum prolibus suis vitam egit inculpate, sanguineque contestatus est suam quam coluit fidelitatem.« (*Gr. Bercesényi Miklós, 1700-iki emlékiratában.*)

állta után ismét belátogathatott Erdélybe, vivé ki őket magával. A székesi leányági levéltár adatai legalább idemutatnak, nevezetesen azon egységlevél, melyet Bercsényi Imrének férje menekülésekor egyelőre Erdélyben maradt neje Lugassy Borbála Székes községgel kötött. Bercsényiné ugyanis a vihar csillapultával a zendülésben részt vett székelyeket, vagyis mivel mindnyájan részt vőnek, az egész falu közönségét perbe fogván a kastélyban okozott rombolásért, dúlásért: a per oly kiegyezéssel végződött, melynek értelmében *Székes község bizonyos földeket és egy házat engedett át az uraságnak kárpótlásul.*¹⁾

Ebből egyszersmind az is kitűnik, hogy a Bercsényi-családtól erdélyi jószágait a kincstár *teljességgel nem kobozta el*; vagyis Bethlen a zavargás okozójától annak Ferdinándhoz menekülésével megszabadulván, *az ellene megindított föbenjáró pert* — böles mérséklettel — *abbanhagyatá*; a mi, az előfordult események után, bizonyára a Bercsényi Imre és családja iránt viseltetett atyafiságos jóindulatáról tanúskodik a nagylelkű fejedelemnek. Az ifj. gr. Bercsényi Miklós emlékiratában előforduló »*exilium*« kifejezés alatt tehát Bercsényi Imrének egyszerűen csak *bujdosása*, nem pedig formasierü számkiűzetése (*proscriptiója, megnótáztatása*) értendő; a minthogy B. Imre sohasem is proscibáltatott: mert — mint látandjuk — ezután is, úgy Bethlen Gábor, mint I. Rákóczi György alatt többször, bántatlanul megfordula Erdélyben, és józágaival (melyeket maga vetett volt azután zálogba) teljes szabadsággal rendelkezék.²⁾

¹⁾ »Bercsényi Imre-hé Lugassy Borbára a székesi közönséget ezen rombolásért perbe fogatván, a község béke fejében bizonyos földeket és egy házat adott által nékie. *Erről az okmány eredetileg megevan.*« Írja az 1868-ban velem közölt genealogián olvasható föntebb idézett jegyzetében néhai *Ilyés István úr*. Nagy kár, hogy ezen okmánynak teljes másolatát is, vagy legalább dátumát le nem írta s meg nem küldötte.

²⁾ Hogy Bercsényi Imre soha meg nem nótáztatott volt, legjobban bizonyítják magának az erdélyi jószágait visszaszerezni óhajtó *ifj. gr. Bercsényi Miklósnak* családja levéltárából merített adatokon alapuló levelei. A ki is midőn Unghvárában 1699. aug. 31-kén utasítást ad az ezen jószágok ügye végett Erdélybe indított Szirmai Miklósnak — praefectusának, — ezen utasítás 3-dik pontjában szórul szóra ezeket írja: »Szegin üdvözült *nagyapám*, az ki az erdélyi lakást *az alkori fejedelemtől*

A bujdosó Bercsényi Imrét, mint buzgón vallott kath. lite és az osztrák dynastia iránt táplált ragaszkodása miatt szülőházából kiüldözött nemest — fehér holló lévén ily szellemű ember az erdélyi urak közt, — Pozsonyban a nagyhatalmú *Pázmány Péter* esztergomi érsek, és a római hitfelekezetű főurak: *gr. Esterházy Miklós* nádor, *gr. Forgách Ádám* főkapitány, az elhúnyt nádor fia, *gr. Forgách György*, *gr. Pálffy István* koronaőr, érsek-újvári tábornok, *gr. Pálffy Pál* kir. kincstartó — a későbbi nádor, — *gr. Erdődy Zsigmond* horvátországi bán, és az ifjabb Erdődyek: *György*, *Imre*, *Gábor* stb. kitüntető szívességgel fogadták, — a mi az akkori politikai viszonyok közt nagyon jól érthető, de a mit különben Bercsényi, kiváló szellemi tulajdonságaiért, meg is érdemlett.

való feltében s rész szerint s majd egészen hű s kegyelmes Urunk ő Főlséghez való hűsége miatt hagyta vala el, soha törvényesen az országtól meg nem vótítatott, s meg sem érdemlette vala; hanem csak az ellenségnek *Lippa s Jenőnek* — az hol felessebb vala jószágá — elvetele akadályozta bírodalmát.“ Egyéb jussa azokhoz nem is lehet senkinék, hanemha csak zálogos. (Eredeti a *Szirmay-család* levéltárában, 1871. óta a m. tud. Akadémia kéziratárában letéve.) Ugyancsak *gr. Bercsényi Miklós* 1707. ápril 15-kén Besztercebányáról így ír e tárgyban II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek: »Az erdélyi jószágim iránt való kegyelmességét Ngodnak alázatosan köszönöm; de, Kegyelmes Uram, nem lehet nem adnom válaszul Ngodnak némely emberek barátsága felül: hoc moris est in tota nostra patria, — régen vallotta az székely diák azt; s igazán *csudálom* familiám *proscriptiójának emlékezetit, holott én azt régen vizsgáltam, s contrariumot tapasztaltam, nemcsak hallottam.* Mert, ha proscibáltatott volna: miként lehetett volna az üdvözült Rákóczi (I. György) fejedelemhez való követség-járása alkalmatosságával ugyanazon, oman kiüzetett-é vagy kiszakadt nagyapámnak (II. Imre) jószágit zálogosítani résziben? — *quod constat*; miként lehetett volna ifjabb Rákóczi György fejedelem mellett bátyáimnak (III. László és III. Imre) s kivált apámnak (I. Miklós) becsülettel lakni, *jószágit usudni és azok iránt pörteni, contrahálni?* Mutatják processusim. Miként remélhettem volna, hogy Apor s Bethlen Miklósék alkuban akartak volna Szirmay Miklós és Szent-Iványi János uraimék által eredni velem? De, *lassa correre!* Ugyan talám nem proscibáltatott nemzetem annyira, hogy Bercsényi Imre felesége (Lugassy Borbála) jussát s consequenter anyai successiómat elvesztettem volna. De, ám isten neki, — *et haec meminisse juvabit,*« etc. (L. Thaly: *Archivum Rákócziánum*, V. köt. 393—394. 1.)

Valószínűleg e nagy befolyású főurak barátsága biztosítja a bujdosó Bercsényit arról is, hogy ha állandóul áttelepül családjá eredeti fészkébe, Magyarországra: a királynál tehetségeinek s rangjának megfelelő állást fognak kieszközölni számára. Bercsényi Imre ugyanis, mint levelezései mutatják, csakhamar nagyon meg tudá magát kedveltetni II. Ferdinándnak legbensőbb magyar tanácsosaival és hadi főtiszteivel. Alkalmasint a vele közeli ismeretségbe lépett neophita buzgalmú új nádor Esterházy és a lángeszű Pázmány érsek mutatták be a vallásfelekezeti martyról feltüntetett erdélyi bujdosó urat a vakbuzgó királynak, a ki a Bethlennel nemsokára csakugyan kitört háborúban illő rangban hadi tisztül alkalmazá Bercsényit.¹⁾

Azonban a béke a király és az erdélyi fejedelem között 1627. sept. 12-kén megkötöttet. Bercsényi Imre, most immár Ferdinándnak alattvalója, ezen uralkodó kormánya alatt tehetségeinek tágabb tért nyilni tapasztalván, és az udvartól előkelő, jövedelmes állás helyzetetvén kilátásba részére: szívesen enged vala főúri pártfogó barátai tanácsainak, s elhatározá erdélyi jószágait magyarországiakkal cserélni föl s állandóul visszaköltöztetni nemzetségét oda, a honnét azt ősei általtelepíték Erdélybe.

Miután tehát a békesség Bethlen Gáborral megvala, s öneki — mint immár magyar kir. hadi főtisztnek — nem volt, de a fejedelem nemes természetét ismerve, másképen is alig lehetett volna oka tartania Bethlen boszújától: eltökélé, hogy belátogat Erdélybe, családjának felköltöztetése s ottani jószágainak zálogba adása, illetőleg osztályos rokonaival leendő megállapodás végett.

Birtokai azonban sok helyütt fekvén, és egyik jószágcsoport egy, másik más jogüggyel: vérségi, ágazati, örökösödési, osztályos, várományos, szavatossági stb. viszonyokkal s igényekkel lévén, nemesi birtokok természete szerint kapcsolatos; míg mindezen ügyeket, összeköttetésben a foganatba vett elzálogosí-

¹⁾ »Filius ejus (Ladislai II. Bercsényii) Emericus pro Caesare contra Gabrielem Bethlen pugnavit,« etc. (*Hevnessy* Gábor följegyzése ifj. gr. Bercsényi Miklós elbeszélése után. Új Magyar. Múzeum. 1860. II. 174.)

tással, kicseréléssel, rendbehozhatta, — abba húzamos idő telt. Elnélfogva, miután már családját — úgy látszik, 1628. tavaszán, — Magyarországra felhozta volt: magának még azután is több-ízben le kell vala rándúlnia Erdélybe és ott addig időznie, míg a czélba vett complicált természetű ügyeket lebonyolíthatta.

Így, okmányos bizonyítékaink vannak reá, hogy Bercsényi Imre 1628., 1629. és 1630-ban is megfordult Erdélyben. Az illető adatok rövid ismertetése a viszonyokat jobban meg fogja világítani.

Petryevitth Horváth György és Czegei Wass János, özv. Bethlen Gáborné Brandenburi Katalin fejedelemasszony ő Főlsége »táblájának hűtös assessori, úgy, mint az ide alatt megírt dolgokban közbírák,« tudtúl adják levelök rendiben, hogy e most folyó 1630-ik év april 24-kén, Kolozsvár városa Faskas-utczájában, a Várad Bodoni Mihály házánál, »a ki mostan az mi Kegyelmes Asszonyunk ő Felsége jenei udvarbírája,« jövének eleikbe »egy felől az Nemzetes *Székesi Bercsényi Imreh* Uram, magára vévén feleségének *Lugassy Borbára* Asszonnak, fiainak *Lászlónak, Imrehnek*, leányának *Erzsóknak* ¹⁾ és minden atyjafiainak terheket,« — másfelől pedig »Nztes Kolozsvári *Bornemisza Ferencz* Uram és Maros-Járai *Bálintffy Christóphné* Asszonyom *Bornemisza Kata* Asszony. És tőnek egymás között ilyen végezést:« Mivel ennekelötte *két esztendővel és három hónappal (tehát 1628. január vége felé)* Berchény Imreh Uram »bizonyos és elkerülhetetlen szükségére« vett volt fel a nevezett Bornemisza testvérektől 5500 magyar forintot, mely is azóta való »csak igen keresztynül« számított kamataival nevededett a két év és 3 hó alatt éppen 6000 magyar írtra. »Mivel pedig Berchény Uramnak *mind az Magyarországbán lévő jószágira való perei és egyéb gondviselési miatt* ²⁾ az mostani (1630-iki) magyarországi pozsoni gyűlésre fel kölletik menni, — mind pedig Istennek hűtellel kötelezett

¹⁾ Tehát *I. Miklós*, ki az 1640. években is még mint „gyermek“ cmlítettik, 1630-ban még nem született volt meg.

²⁾ Itt aligha a hód-mező-vásárhelyi uradalom értetik, mely a török hódoltságban, tehát nem a II. Ferdinánd országrészében fcküdt; inkább hiszszük, hogy Bercsényinek az 1629-ben túl a Dunán zálogba vett birtokai gondviselése, és a néhai nagyatyja I. Bercsényi Imre honti és bars

fojadása szerént kötelesség alatt is már az Szentföldre Jeruzsálemben (újabban) nem kevés költségével költetik elfűradni»: ez okon azért egyezett meg mostan mielőttünk nevezett Bornemisza Ferencz Urammal és Bálintffy Christóphné Asszonyommal olymódon, hogy e most említettek a fentebbi 6000 frt-hoz most itt mielőttünk ismét adtak ő Kglmének még 2000 magy. frtot kölcsön, oly föltétel alatt, hogy ha ő Kglme — vagy maradéki — mind az egész 8000 frtot e folyó 1630. évi nagy-karácsony napjára, azaz dec. 25-kére le nem fizetik: tehát akkor a nevezett Bornemisza Ferencz és Kata Bálintffy Christóphné, azonnal és tettelegesen, »minden törvénybéli remedium ellen Beresényi Imreh Uramnak mind maga ösétül maradt jószágit, *kít most az boros-jenei házához bír* (a Tholdy és Thomory-örökség). azon jenei házával és ahhhoz való örökségével együtt, mind pedig feleségére az Nztes *Lugassy Borbára* Asszonra nézendő jószágit, t. i. *Arad* vármegyében *Sólymos* vidékin lévő, *Maros* mellett való faluit, kik mostan *populosusok*, ú. m. *Hatinczát, Tulkost, Milovát, Sebest, Borzovát, Alsó-Magyarrestet, Felső-Magyarrestet, Teszpedét*, és ezeken kívül valami pusztá helyek és egyéb akármi néven nevezendő *javai és örökségi egész sólymosi jószághoz tartoznak*,« item *Zaránd* vármegyében *Selündet, Alsó- s Felső-Árkosokat, Kövedet*, felesége *Lugassy Borbára* Asszonnak östől maradt jószágit, nemkülönben u. o. *Teczi* falut s a *píppalyi, echiokai és gorbai* részjószágokat, az ő összes haszonvételeikkel és tartozandóságaikkal egyetemben, magok és mindkét nemű örököseik részére, az illető vármegye alispánja és szolgabírája közbejöttével, a jelen levél ereje következtében szabadosan elfoglalhatják s békén bírhatják és használhatják mind a *kiváltásnak* (redemptio) *idejéiglen*. Ha pedig időközben a jelen szerződés hatályát és érvényét akár egészben, akár részben, nevezett *Berchény Imreh Uram* vagy maradéki akadályozni, visszavonni vagy megsérteni akarnák: »tehát eo ipso mindgyárást *Berchény Imreh Uramnak* akárminémű helyen, országban és tartományban, vármegyékben *acquirált* jószágihoz és akármi néven nevezendő *javaihoz*« *Bornemisza Ferencz és Kata* a jelen levél

ősi jószágai megkísérlett visszaszerzése vagy kiváltása végett indított pürciről van szó.

erejével hozzá nyúlhassanak, foglalhassák, minden tövénykezési eljárás kirekesztésével. »Sőt ha ez dologért ő Kglmeket perpatvarral fásasztanak avagy molestálnák vagy Berchéni Uram vagy posteritássi: in poena calumniae et amissione omnium bonorum convincáltassanak cum perpetuo silentio.« De viszont, ha Bornemiszáék is vagy maradékaik a nevezett 8000 frt summát Berchényiéktől föl nem akarnák venni s a jószágot kezökre vissza nem hocsátani, — tehát ök is »calumnián maradjanak és az jószágra kiadott summát is elveszessék.« »Végezetre pedig, mivel az *Berchény Imreh Uram östül maradt jószágához: Teczihez, Pippalyban és Ecziokában lévő portióihoz* az Berchényi Uram atyjafiai közül lehetne valami praetensiójok az *leányágnak* is, — *de viszont mivel az leányágak is bírnak ily jószágot, ki csak fiúágot illetve,* — de mindazonáltal köti erre is magát Berchényi Imreh Uram, hogy ha valami úton *az húgai* avagy annak maradéki Bornemisza Uraiméket és Bálintffy Christóphné Asszonyomot háborgatnák avagy pörrel fásasztanak:« Bercsényi Imre mint szavatos, minden abból eredő káraikat és költségeiket meg fogja nekik téríteni. Kinek bizonyására és erősségére, — stb. a szokott záradék.¹⁾

A föntebbi okmányból Bercsényi Imre viszonyaira nézve nagyon sokról értesülünk. Mindenekelőtt megtudjuk, hogy ő 1630. april 24-kén is, de meg két évvel és három hónappal előbb, tehát 1628. január vége felé is, személyesen Kolozsvárott, vagyis Erdélyben időzik vala, és hogy ezen utóbbi alkalommal vett volt föl ott »*bizonyos és elkerülhetetlen szükségire*« 5500 frtot kölcsönképen. E körülmény Bercsényi egyéb életviszonyaival összevetve, azon következtetésre vezet bennünket, hogy mivel a béke II. Ferdinánd és Bethlen Gábor között 1627. september 12-kén kötött meg: ennek folytán Erdély 1627. őszszel nyílt meg ismét Bercsényi számára, a ki sietett is az alkalmat felhasználván oda leutazni, rég látott családjához s birtokaira.

Míg azonban ez utóbbiaknak ügyeit és övéinek Magyarországba való végleges felköltöztetését rendbehozhatta, arra több

¹⁾ A *pozsonyi káptalan levéltárában* proth. 1650—1651. folio 134. foglalt azon hiteles átiratról, mely 1650. a szent-kereszt fölfedeztetése napján, a III. Bercsényi Imre és Bornemisza Ferencz által felmutatott creditiról, ezek kértére készült s kiadatott.

hónapi időre volt szüksége, kivált mivel utazására, magyarországi tartózkodására, ottani ingatlanok szerzésére, stb. minél több készpénz szerzésére kell vala igyekeznie. *Ezen czélből vevé ő föl a kolozsvári Bornemisza-testvérektől is az 5500 frtot 1628. január végén*; és így családostól való végleges kibontakozását Erdélyből 1628. tavaszára tehetjük, a mikor is öreg málhával, társzekerekkel és tetemes készpénz-összegekkel költözött át Magyarországba, s előbb talán bihari jószágain vagy jenei házánál pihenőt tartva, — úgy fel *Pozsonyba* utazott.

Itt már készen várta őt és családját a Bornemisza-féle kölcsönpénz egy részén szerzett kényelmes lakóháza a *magyar-utczában*.¹⁾ Mert Bercsényi Imre az ország akkori fővárosát Pozsonyt választá lakhelyéül, mint a politikai élet központját s a főhivatalok székhelyét. A szerepre vágyó és királyi főbb hivatalra kijelölt férfiú számára ugyanis e város kínálkozék logalkalmasabb lakóhelyül. Az itteni derék iskolákban, serdülő fiait is — László és Imre, ekkor már 12—13 éves suhanczok valának — taníttathatta, a családi házból.

A magyarországi jószágok gondviseléséről s perekről az oklevélben foglalt adatra már megtettük tájékozó észrevételünket; a Szent-Földre való újabb zarándoklását illető fogadásáról Bercsényinek, továbbá a pozsonyi országgyűlésre való meneteléről pedig alább léssen szó.

Igen becses adalék itt a sólymosi jószág faluinak részletes elősorolása: *mert e faluk egy része ma már névleg sem létezik*, a törökvilágban végkép elpusztultak. De látható a föntebbi okmányból az is, hogy a sólymosi uradalomban már 1630-ban, — tehát a török uralom 15-ik évében is valának »puszta helyek«, azaz oly faluk, melyeket lakosságuk, az adózási súlyos terheket, gyakori nyomorgattatást, stb. nem állhatva, már is oda hagyott. Így járt, így pusztúla el azután lassanként a többinek, az 1630-ban még lakottakúl említett nyolcz falunak nagyobb része is.

Megtudjuk továbbá Lugassy Borbála Zaránd vármegyei ősi jószágának, úgymint négy falujának neveit is; valamint azt, hogy Bercsényi Imre a maga zarándi ősi javai köztül, Teczi falut

¹⁾ L. e házra nézve alább az 1631-ik évet.

egészen, Pipalyt, Ecsiókat és Gorbát pedig csak részben bírja vala, a nővéreivel előzőleg tett osztály szerint.

Ezen osztály véglegesen alkalmasint csak 1628. ősszel, Imrének Erdélybe visszamenetelekor történt meg, vagy legalább ekkor eszközöltetett köztök ama jószágcsere, melyre az okmány végpontjából következtetni lehet. Ugyanis Imre annál fogva mer szavatosságot vállalni nővérei jogigényeivel szemben zarándi ősi javaiért: mert viszont »a leányágak is bírnak oly jószágot, ki csak fiúágot illetve.«

Csupán a fiúágot illető Bercsényi-jószág pedig Erdélyben csak *Székes* és *Kendeő* volt. (Már annak helyén figyelmeztettük a t. olvasót, hogy Báthory Kristóf fejedelem adománylevelében az »*utriusque sexus*« kifejezés bent nem foglaltatik). A többi jószág mind házasodás által jutott időnként a családra, és így már eredeténél fogva is mind kétnemű utódokat egyaránt illette.

Szükségképen Székest s Kendeőt fogja vala tehát itt az okmányban érteni Bercsényi. És így megtudjuk azt is, hogy Imre úr Székest és Kendeőt, a Bercsényi István magtalan halálával egyedül csak őt, családjának egyetlen férfi-tagját illetett székely birtokokat, — a melyeken előbb rendszeren lakott, — 1628. ősszel, ú. m. az Erdélyből való végleges kibontakozását megelőzőtt családi értekezleteken, — önként átengedé *Margit*, *Borbála* és *Zsófia* nevű húgai, illetőleg ezek árváinak, egyéb (ú. m. a zarándi, bihari, dobokai s némely fejei és küküllői) jószágokban tett viszontengedmények fejében.¹⁾ Bizonyosága ennek az is, hogy Székest ma is még a leányág utódai bírják, a minthogy a Báthory-féle — fiúgra szóló — adománylevelnek eredetije is náluk van, melyet bizonyára a jószág átengedésekor adott volt át nekik Imre, jogaik védelmére.

¹⁾ Ez az átengedés azért történhetett, hogy Imre ezen családi törzsjószágokat átállá *idegen kézre* bocsátani még akkor is, midőn Erdélytől megvált. Inkább adá tehát a *leányágnak*. Különben, *őneki*, ha Erdélyből ki nem költözik is, az 1626-iki véres tragoedia után sohasem lehetett volna többé kellemes maradása Székesen. Mindenképen érdekében állá azért a birtokcsere nővéreivel, noha az a fiscusnak némileg praejudiciumára volt, a mennyiben Székes és Kendeő csak fiúgra adományoztattak. Ámde ez a fiúg nem halt ki, — csak cserét tett.

Imrének legifjabb nővérét *Zsuzsánnát* készakarva mellőztük; ő ugyanis Székes- és Kendeőben aligha kapott vala részt: mert vele a bihari és zarándi jószágokra nézve, bátyja — mint látandjuk — külön egyezett ki.

Végre a »*húgai*« kifejezés bizonyosságra emeli az 1699-iki Bercsényi-családfa sorrendjét, hogy t. i. *Imre volt a testvérek legidősbike.*

Ily sokfélére tanít meg bennünket az ismerttett Bercsényi-Bornemisza-féle szerződés.

De haladjunk időrend szerint.

THALY KÁLMÁN.

ERDÉLY ORSZÁGGYŰLÉSEI TÖRTÉNETE

II. JÓZSEF CSÁSZÁR ÉS FEJEDELEM ALATT.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Feltűnőnek tetszhetik az olvasó előtt az önhatalmú uralkodó alatt országgyűlés tartásáról hallani, a mi a fejedelmi jogteljesség megoszlásának világos jele; holott történelmileg be van bizonyítva jellemének azon fővonása, hogy mint isten kegyelméből való autocrata, az uralkodást senkivel megosztani magát kötelezettnek nem érezte. S mégis trónra léptekor egy saját tetszése szerint összehalkotott országgyűlést tartott, egyedül örökösödésének törvényesítése végett, egy másikuak az ország érdekében megtartását tiz év múlva elvben kimondotta; de mielőtt az előleges lépésekre kiszabott idő eltelt volna, hirtelen és váratlanul meghalt s a tervezett országgyűlést utóda II. Lipót fejedelem tartotta meg. Csak feltűntek szemvakító fényben, bámulatos önuralmat tanúsító méltóságban fejedelmi nagy szándékai s valósítatlanul enyésztek el ismét.

Igen! A legkorlátlanabb önkényű uralkodó, melyet valaha a Habsburg-ház adott, szükségesnek látta az ország törvényei és alkotmányos szokása előtt kétszer meghajolni... Csodálatos belső ereje ez a magyar alkotmánynak! Egy uralkodó sem merészelt egyszerre irtó fejszét mérni gyökerére, nem birt bátorsággal akarátát parancs-szóval foganatosítani soha anélkül, hogy maga is súlyos következményeit ne érezte volna!

I. Lipótnak bámulatos szerencséje volt hadviselésben és politikában s okos tanácsosokra hallgatott. I. József békés kedélye uralkodása viharai alatt kimerült. III. Károly vasakarátú és furfangos eszű, a ki az autocratia és alkotmány felváltva használt fegyvereivel szilárdította meg számos országai trónján maga és uralkodó-háza uralmát. Mária-Terézia atyja nyomdokán járt s mosolylyal és könnynyel vagy fenyítő vesszővel és szuronnyal uralkodott népei szívében és akarátán. Mind hárman tartottak országgyűléseket, azok ősi alkotmányos formáit céljaik szerint

idomítva. De a II. József országgyűlése egészen sajtáságos Erdély jogtörténetében. s létrejöttét, formáit, úgy mint a gyűlési tárgyakat tekintve alapos megismerésre méltó.

E sorok czélja a megismertetés.

1780. nov. 28-án még imát rendelt az erdélyi udvari cancellaria a súlyosan szenvedő felséges fejedelemnőért minden hitfelekezet egyházaiban. ¹⁾ Az erd. kir. főkorm. dec. 6-án hirdette ki a rendeletet országszerte, de a felséges beteg másnap, novemb. 29-én már meghalt, s elsőszülött trónörökös fia és utóda, II. József novemb. 30-án, az erdélyi cancellaria utján tudatta az ottani kir. főkormánysszékkal ²⁾ »hogy felséges császári és királyi anyja földi trónját az égi boldogság örökkévaló trónjával cserélvén fel, helyébe mint természetes és jogszerű örökös, minden országaiban és örökös tartományaiban, tehát az erdélyi nagyfejedelemségben is ő felsége következett; meghagyta tehát, hogy az üdvezültet gyászolják meg, lelkeért a fennálló szokás szerint a r. catholikus egyházakban imák és engesztelő, ő felsége szerencsés uralkodásáért pedig szent mise-áldozatok tartassanak; végre a trónra lépett ifjú felség uralkodása ezen kezdetében Erdély nagyfejedelemség kk-it és rr-eit biztosította arról, hogy igaz jogaikban, kiváltságaikban és hivatalaikban mindenkit különösen és az országot együttesen megtartja és megoltalmazza, egyszersmind megparancsolta, hogy mindenki állásán maradjon s kötelességét és szolgálatát az eddigi módon, utasításaik és esküjük értelmében mindnyájan pontosan folytassák,« — a mit a kir. főkormánysszék dec. 9-én az ország törvényhatóságaiban, a Continua tábláknál és a különböző vallás-felekezetek püspökei által azok ecclesiáiban kihirdettetett, országos gyász és harangozás rendeltetett el s a nem catholikus hitfelekezetek superintendenseinek meghagyatott, hogy meghatározott napon halotti tisztességet tegyenek, templomaikban imát és szent beszédet tartsanak s a hol lehet dicsőítő verseket is készítenek; a trónra lépő felséges új fejedelem irányában pedig örömeiket és szerencsekívánataikat minden kitelhető módon fejezzék ki, egyszersmind azt is elrendelte, hogy a kiadványokat — *expeditio* — míg új köriratú pecségekről gondoskodni fognak, szüntessék meg s ezt hódolatteljes feliratában a fejedelemnek is tudomására hozta. ³⁾

Mialatt ez történt, a felség az erd. udv. cancellaria által dec. 6-án megküldvén legnagyobb, közép és legkisebb czimét és czímereit mindazoknak, kik kir. pecsétet bírnak, megparancsolta,

¹⁾ Kir. főkorm. levélt. 6377 sz. 1780.

²⁾ Kir. főkorm. levélt. 6440 sz. »

³⁾ Kir. főkorm. levélt. 6442 sz. »

hogy addig, míg újakat szerezhetnek, a régiakat használják s maguk igazolásául ezen kir. rendeletet igtattassák jegyzőkönyvbe; ez kiadványaiknak mind polgári, mind törvénykezési kérdésekben hitelességet ad; önként értetvén, hogy ez által a kir. főkormány-széknek azon rendelete, hogy a kiadványok egyideig függesztesse-
nek fel, — érvényen kívül helyheztesett.

Ez alkalommal a kir. főkormány-szék a leküldött fejedelmi címekből a »*Székelyek ispánja*« címet hiányozni látván: ő felségét hódolattal megkérdezendőnek tartotta, hogy, miután Mária Thereszia üdvözült királyné és fejedelmasszony 1742. jul. 20-án kelt kir. leiratában a székely nemzet kérésére bele egyezett, hogy az udvari kiadványok címei közé a »*Székelyek ispánja*« cím is beigtattassék, szintugy, mint az más erdélyi fejedelmek alatt használtatott, ő felsége is engedje meg, hogy ezen cím az erdélyi kiadványokban használtassék s ez az Erdélybe küldendő pecsét-nyomókra is rá metszessék. 1) Előterjesztetvén ez a felségnek: az a kívánságot azon okból, hogy a fejedelemséggel mint örökösre, a cím használata is rá szállott, egészen igazságosnak látta, s 1781. jan. 3-án kelt udvari cancell. rendeletben meghagyta, hogy a »*Székelyek ispánja*« cím az udvari kiadványoknál a felség többi címei közé a régi helyen fölvétessék, s a kir. főkormány-széki kiadványokban is az eddigi módon használtassék. 2)

Jellemző az üdvözült uralkodásának Erdély iránti azon utolsó kegyelmi ténye, hogy pótvégrendeletében 1500 forintot hagyott azon célra, hogy halála után azonnal Szebenben, Braszóban és a fogarasi görög katolikus egyházban, lelkeért egesz-
telő áldozat tartassék, s akkor azon városokbeli szegény, de erdélyi születésű polgárok és parasztok közt öt—ötszáz forint osztas-
sék ki azon megjegyzéssel, hogy ezen megszorítás a katonai özvegyekre és árvákra, ha bár azok külföldiek, ki nem terjed, hanem az ilyek ezen jó téteményben az erdélyiekkel egyformán részesüljenek. 3)

Az erd. udv. cancellaria a kir. főkormány-széknek fennérin-
tett fölterjesztését, mely a mellett, hogy a legmélyebb hódolatot fejezte ki, az országnak alkotmányos jogi garantiáit, a minők a szabadválasztás, adómegajánlás és sérelmi panaszok, nem is érintette, a már különben is csekélyre olvadt s erejéből kivetközte-
tett alkotmány még inkább meggyöngítésére kívánta felhasználni. közigazgatási uton, országgyűlés tartása nélkül kívánta a hódolati eskü letételét végbevitetni. 1740-ben ezt az udvari cancellá-

1) Kir. főkorm. levélt. 6710. sz. 1780.

2) Kir. főkorm. levélt. 169. sz. 1781.

3) Kir. főkorm. levélt. 6441. sz. >

ria előtt a bécsi legfőbb udvari hadi tanács hozta volt javaslatba; de a cancellár, kászoni b. Bornemisza János, magyar volt, s ezt csak országgyűlésen vélte törvényesen megejthetőnek, a királynéhoz ily értelemben tett előterjesztést, minek következtében 1721. febr. 20-án az országgyűlés ki is hirdettetett. ¹⁾ Most azonban a cancellár osztrák államférfi, b. Raischach Tádé Antal volt, a ki hihe-tően inkább kereste az autocrata uralkodó kegyét, mint respectálta Erdélynek — mely nem volt hazája — törvényeit és hagyományos szokásait, udvari tanácsosok Horváth Sándor, előadó. Haan Lipót, Székely Dávid. Együtt felelőssek alkotmányellenes tanácsukért, a mit jóvá csak azon véletlen tett, hogy a kir. főkormányzók ez ügyben meghallgattatott. 1740. az udvari cancellária, most a kir. főkormányzók mentette meg egy nagy sérelemtől az alkotmányt.

A cancellária t. i. dec. 21. élénk színekkel rajzolva adta elő a felségnek a kir. kormányzók fölterjesztését, mely a hazafiak mély gyászát tolmácsolja s vigaszt csak abban talál, hogy a fejedelem előre is biztosította az ország jogait s hivatalaikban a honfiakat meghagyta, ezért ők is hűséget s jobbágyi hódolatot fogadtak ő felsége iránt, egyszersmind elsorolja, hogy a kir. főkormányzók ez alkalomból minő rendeleteket bocsátott szét az országban, hogy a többek közt, nem ruhával, külső, de szívben s lélekkel való gyászolást kötött a hazafiak lelkére az üdvezült fejedelem aszszonyért stb. A cancellária véleményében (*notum*) megjegyzi, hogy a kir. főkormányzók 1740. nov. 14-én VI. Károly császár halálakor, Mária Therezia királyné és fejedelemasszony trónraléptekor is a mostanihoz hasonló felterjesztést tett, a mi, mint azon idő viszonyai közt igen fontos erdélyi ügy, egy, 1740. dec. 30-án tartott miniszteri konferenciában tárgyalatván: egyértelműleg kimondatott annak szükséges-volta, hogy az erdélyi kk. és rr. a királyné iránt hűségi esküt tegyenek le, az pedig az alkotmány és ősi szokások szerint egy köz országgyűlésen történjék; így következett be az 1741-ki országgyűlés s azon a hódolati eskünek az egész ország által szokott ünnepélyességgel letétele.

Bárha azóta — mondja az udv. cancellária — az országnak sem törvényei, sem ősi szokásai meg nem változtak és a hódolati eskünek azon módon kellene most is letéetni; mindazáltal némely körülmények említést érdemelnek, melyek a mostaniaktól lényegesen különböztek. Akkor ugyanis a hűségi eskületétel ünnepélyes jellegén kívül, azon nagyfontosságú körülmény forgott fenn, hogy a *Pragmatica Sanctio* tényleg akkor lépett életbe, ő felségének szük-

¹⁾ Lásd erről többet: *Századok*, 1880. évi IV. füzet, 301—302. lapjain.

sége volt az örökös tartományait megtámadó külső ellenség ellen az erdélyi kk. és rr. rendkívüli segélyére. minél fogva a honpolgárookra adót kellett kivetni, s némely oly peresügyeket elintézni, melyekben illetékes bíróság az országgyűlés, — mindezeknél fogva az országgyűlés megtartását kikerülni nem lehetett.

Ez indokok két elsője azonban most nem forog fenn, a két utóbbi sem teszi azt halaszthatlanná, mert időközben az adó kirovásának oly állandó szabályrendszere állapítatott meg, a mi az adó behajtását a kk. és rr. közbejövetele nélkül is lehetségessé teszi, az országgyűlésre tartozó perek elintézésére nézve is részint a *Productionale Forum* felállítása, részint a kir. főkormányzéseknek adott nagyobb hatáskör által kellő gondoskodás van téve. E szerint az országgyűlés megtartását igénylő tárgyak közül csak a fejedelmi hűségi eskü letételének indoka marad fenn: a hol egyébiránt azon kérdés merül fel, hogy, mintán amaz ünnepeles eskütétel Erdélyre nézve is — mint más örökös tartományokra nézve — multhatatlanul szükséges, vajjon csak ezért kell a formaszerénti országgyűlést kihirdetni? vagy pedig nem lenne-e tanácsosabb, azt még most elhagyni s a hűségi eskütételre nézve a törvényekkel megegyeztethető s lényegileg ugyanoly hatású valamely más módozatot találni?

Ő felsége hű udvari cancelláriája az utólsót választaná, mert előre látható, hogy a tartományi pénztár mostani szorult állapotában egy országgyűlés megtartásához szükséges kiadásokra a halaszthatlan folyó kiadások hátránya nélkül nem lenne képes, és most az összegyűlt kk.-nak és rr.-nek nem lenne megtiltható, hogy ősi szokásaik szerint országos sérelmeikkel elő ne álljanak, melyek minthogy nem mindig oly természetűek, hogy az ő tetszésük szerint megvitatni lehessen, ez a kedélyekben elégedetlenségnél egyebet előidézni nem alkalmas: ezt pedig a cancellaria igénytelen nézete szerint egy kezdő kormánynak gondosan kerülni kell: a mit azonban nem kíván állandó elvül fogadtatni, sőt azon szerény véleményben van, hogy ha majd a közigazgatás nem egy fontos ágában czélba vett új intézmények a megszilárdulás azon pontjára jutottak, hogy a kk. és rr. helybenhagyása alá terjeszthetnek, mindenesetre szükséges lesz országgyűlést hívni egybe, a mikor áztán a kk. és rr. is sérelmeik iránt kihallgatandók lesznek.

Ha már most — mondja a cancellaria — a felség ezen alázatos véleményét elfogadni méltóztatik, annak valószínűsítését úgy látná eszközölhetőnek, hogy a kir. főkormányzék tegye meg a szükséges intézkedést az iránt, hogy a hűségi eskü letétele mindenki által, minden kerületben és valamennyi önálló törvényhatósággal bíró községben azon módon menjen végbe, amint az 1741-ben az országgyűlésen meg nem jelent községekben és hatóságokban tör-

tént s az arról készült ünnepélyes esküokirat a hitet letevők aláírásával megerősítve a kir. főkormányzókhoz küldessék fel. Midőn az mindenütt megtörtént, a kir. főkormányzók tiszte lesz a főispánokat, a főkirálybírókat, illetőleg a városok főbíráit s mindazokat. kiknek a kk. és rr. elé szabott hűségi esküt letenni s az esküoklevelet aláírni kötelességök. egy meghatározott napon Szebenbe meghívni, tőlük egy a végre kinevezendő királyi biztos jelenletében [a ki az erdélyi főhadvezér lehetne] a hűségi esküt elfogadni azután az összes behívottak jelenletében az országos kk. és rr. hűségi esküokiratát a maga ünnepélyes formája szerint elkészítve. mindenki által saját maga aláírásával és pecsétével utoljára az erdélyi három nemzet közpecsétével megerősítve a kir. biztosnak a felséges udvarhoz juttatás végett átadni.

Önként értetik. hogy miután ezen eljárási mód az eddigiekkel összehasonlítva, némileg új s ezért tán itt-ott ellenzésre is talál. a mi csak úgy lesz kiegyenlíthető, ha az, a minek újításképen behozása czélba van véve, azok által, a kiknek segélyére a kivitelnél szükség van. előre elfogadtatik: ez okból az udvari cancellária a felség engedélyét kérte a végre. hogy azon ügyben előre az erdélyi kir. kormányzóval érintkezésbe bocsátkozzék, s őt felkérhesse, hogy ezen kezéhez magán uton jutott eljárási módozatot akár a kir. főkormányzók teljes ülésében, akár — ha tán ez iránt aggodalmi lennének — némely bizalmasabb főkormányzók tanácsosokkal tegye megbeszélés és megfontolás tárgyává, s ha a kivitel módjára nézve észrevétele vagy az egész tervet illetőleg valami hozzáadni valója lenne, vagy ha általában a hódolati esküvel, úgy a mi itt tervezve van. kerületenkint eszközölhető nem lenne s egyéb hasonlókra nézve tegyen tudósítást s véleményadólag nyilatkozzék. ¹⁾

A fejedelem határozata ez volt: »Az erdélyi kormányzó ezen javaslat iránt az irt módon meghallgatandó s nyilatkozata után elem új javaslat terjesztendő«.

A kormányzó véleményes jelentése 1781. január 20-án kelt és igen tanulságos. »Amint vette — úgymond — a cancellár megbizását, tartalmát a magához hivatott tanácsosokkal közölte. Egyet sem zárt ki azon bizalomból, a mire őket a felség méltatni kegyeskedett, s melytől azok teljesen át vannak hatva. Csak az alárendeltek mellőzte, hogy a dolog feltűnést ne okozzon s felőle kevesebb hír keletkezzék. A kir. főkormányzók tanácsosok ajánlata az, hogy a hódolati esküvel úgy történjék, mint a törvény rendel, és hogy a tényből semmi se hiányozzék, a mi annak teljességéhez és lényegéhez tartozik. Ezen bölcs felfogáshoz képest a hűségi esküt a kir. biztos előtt kell letenni s az arról készitendő

¹⁾ Erd. udv. cancell. levéltár, 1646. sz. 1780.

okiratot a három nemzet és minden esküt tevő egyesnek pecsétével megerősíteni s utóbbiakkal aláírattai.

A kormányzó egy pillantást vetett a korábbi hasonló alkalmak tényeire, mellőzve a legrégiebbeket, midőn még a viszonyok nem voltak egészen rendezve, s idézi az 1713-ki hódolati eskütételt, a midőn a kir. biztos legelebb az ország kormányelnökének és bizottságának esküjét vette be, s azzal elhagyta a kk.-at és rr.-ket. Ezután a kormányzó bizottság bevette az országgyűlés tagjainak esküjét, a hódolati esküokiratot minden jelenlevő aláírta és megpecsételte, utójjára a három nemzet pecsété ranyomatott s így adatott át a kir. biztosnak. A távollevőknek, valamint minden honpolgárnak az országgyűlés bezárása után azonnal régi szokás szerinti meghiteltetése a kerületek főtiszteinek tétetett köteleességévé, azon meghagyással, hogy az így készült esküokiratot az ország kormánytanácsához küldjék be. Ezután a főkormányzó hiányzó tagjainak kijelölésére jött a sor s ekkor az országgyűlés bezárattott. Erre következőleg a kerületekben történt meg a hódolati esküvetétel. A nemesség személyesen írta alá az okiratot s meg is pecsételte, a községek nevében az előljárók, a faluk nevében a tisztviselők és esküdtek, mindezt a kerületi főtisztek és volt országgyűlési követek előtt, a kik az okiratot maguk is aláírták s a községi pecséttel hitelesítették.

A *Pragmatica Sanctio* alkalmával is ez eljárás volt megtartva.

VI. Károly császár halála után 1741-ben, Mária Thereszia, mint jogszerű trónörökös nő következően: a hódolati eskütétel szintezenképen történt kir. biztos előtt. Ekkor a kormányzó és kir. főkormányzó is esküt tett le, a kir. biztos olvasván fel előttük az esküformát. Ezután ezt egyik ítélőmester vette át, s annak értelmében megeskette az országgyűlési tagok cathalogusa szerint valamennyit, mindenik nemzetet külön. Következő nap minden megeskettet aláírta a kir. főkormányzó jelenlétében s az ítélőmesterek felügyelete alatt a kormányzóki és három nemzeti pecséttel már az előtt megpecsételt hódolati esküokiratot. Gróf Teleki Sándor kormányzóki tanácsoshoz s néhány távollevő főtiszthez biztosok küldettek, a kik azok esküjét bevették. Hasonló történt a bevett vallások superintendenseivel. A superintendensek neveiket a kk. és rr. esküokiratába írták be a nekik kijelölt helyre meghatalmazottjaik által, a többi papok pedig az illető kerületek papsága által készített esküokiratba. Végre minden kerület főtisztének és tanácsának, valamint minden superintendensnek megparancsoltattott, hogy kerületükben és esperesti kerületeikben mindenkitől vegyék be a hódolati esküt, a hódolati esküokiratot a nemesség és papság személyesen írja alá s pecsételje meg, a községek és faluk nevében

tegyék a tisztviselők és esükdtek, az országgyűlésen volt követek jelenlétében. a kik azt szintén írják alá s pecsételjék meg.

A cancellár előtt ismeretes fog lenni — írja tovább a kormányzó — hogy az erdélyországi kk. és rr. három nemzetből állanak. s hogy azok közt úgy a királyi hivatalosok. mint a kir. tábla s a taxális helyek értetnek. Azon esküokiratok tehát. melyeket a három nemzet pecsétével kell megerősíteni, ezen tényezők jelenlété és közreműködését nélkülözhetlenül látszanak föltételezni.

Mindezeknek megfontolása után úgy látja a kir. főkormány-szék s a kormányzó maga is, hogy ő felsége legmagasb szándékának megfelelő lenne, ha a kk. és rr. egy meghatározott napon *csakis ezen hódolati esküvitétel végett* belívatnának s megtörténte után azonnal elhocsáttatnának. Az erdélyi fővezért ki lehetne kir. biztossá nevezni, a kir. főkormány-szék azzal együtt a hódolati esküvitétel tervezetét előre elkészíthetné s mindent úgy intézhetne el. hogy a kk. és rr. az első nap, a kir. előadások után az esküt letennék, az esküokiratot aláírnák, s két, legfeljebb három nap alatt ismét hivatalaik és közszolgálatuk helyére szétoszolhatnának.

Az összehívó rendeletben ki lehetne fejezni és nyilvános-ságra hozni — nygmond a kormányzó — hogy ő felsége nem lenne idegen, ha az idő és körülmények engednék és kívánnák, formaszzerű országgyűlést hirdetni és megtartatni; de azt is, hogy *ezuttal a kk. és rr. egyedül csak a hódolati esküvitétel végett hívatnak össze*. A kir. biztos és kir. főkormány-szék örködnének a legfelsőbb parancs teljesítése fölött s annál semmi egyebet ne engednének meg.

Ez látszott a kir. főkormány-szék és kormányzó előtt a legrövidebb s legkönnyebb útnak, mely egyszersmind minden czélszerűtlen lépést mellőz, s a szóban levő fontos cselekvénynek mindazon ünnepélyes jellegét megadja, a mit a törvény vagy szokások meg kívánnak. A szükségtelen költség is kizárva lenne, mert a kir. hivatalosok és kir. tábla tagjai semmi dijt nem vesznek, a főtisztek és követek nem lesznek tovább feltartóztatva, mint a mig egyszer esküt tesznek le, s másodizben a hódolati okirat aláírása végett bejönnek.

Ha a kir. főkormány-szék és kormányzó ezen alázatos nézetei így végződik a jelentés — a kormányzó előtt ismeretlen okoknál fogva el nem fogadtatnak, akkor nem marad hátra egyéb, mint a mi a cancellári leirathban foglaltatik. Ez esetre a kormányzó azt hiszi, hogy a kir. főkormány-széknek és a kerületek s oly községek főtiszteinek, melyeknek külön törvényhatóságuk van, nemkülönbén a püspököknek és kir. tábla elnökének egy ítélőmesterrel a kir. biztos előtt legelőbb kellene a hűségí esküt letenni, azután ezeknek kellene saját alárendelteiktől esküjüket

bevenni, arról ünnepélyes okiratot készíteni, a meghitelttekkel aláírtni s mint e végre kinevezett biztosoknak nekik is aláírni s megpecsételni. Ha mindez a különböző kerületekben, rendeknél és helyeken megtörtént, akkor az itt jelen volt s eskübevételre kiküldött főtisztek és más tisztviselők egy meghatározott napra az eskütételi okiratokkal együtt, a fő- és kerületi tiszttel, ezenkívül két-három felhatalmazott követtel együtt be fognának jöni, az egyetemes hódolati esküokiratot aláírnák, s úgy a kir. főkörmányszék. mint a három nemzet és valamennyi követ pecsétével megpecsételve s aláírásaikkal hitelesítve állítnák ki s a hódolati eskütétel tényét e szerint végeznék be.

Ezek a kormányzó előtt oly lényeges részleteknek látszóttak, melyekből semmi el nem maradhat s kénytelen megvallani, hogy ő ez esetben is legalább néhány királyi hivatalosnak jelenlétét kívánná, mivel azok különösen és kiválólag tartoztak a kk. és rr. közö s az egyetemes hódolati esküokirat aláírók közül ki nem zárathatnak. Ez út elágazottabbnak látszik az elsőnél. ¹⁾

A cancellária febr. 7-én terjesztette a felség elé az erd. kormányzó és kormánytanács véleményét és javaslatát azon megjegyzéssel, hogy a kettő közt azon lényeges különbség van, hogy míg a cancellária csak a főrendek és a községek előljárói Szebenbe hívását látta szükségesnek a hódolati eskü letételére, a kormányzónak ellenben nézete az, hogy törvényesebb és így szabályszerűbb köz országgyűlést hívni egybe s azon végezni el, ebben is követni kívánván a felség dicső elődei példáját. Miután azonban e szerint is csak a hódolati eskü letétele lehetne az országgyűlés tárgya s az csak 3—4 napig tarthatna, és a kk. és rr. sérelmeik s más jogaik tárgyalását nem kívánhatnák: a cancellaria aggodalmait megszünteknek tekinthetők, annál fogva készséggel hozzájárult a kormányzó javaslatához. csak azt kérve, hogy kir. biztossúl az erd. főhadvezér neveztesék ki, a hódolati esküokirat előre dolgoztassék ki s helybenhagyás végett terjesztessék a felség elé, végre, hogy a cancellária a legfőbb udvari haditanácscsal netaláni szükség esetére érintkezésbe bocsátkozhassék. A fejedelem rövid s categoricus határozata a cancellária módosított javaslatára ez: *Jóvá hagyom a tett javaslatot.* ²⁾

Ennek értelmében lőn szerkesztve az 1781. febr. 21-kén kelt s a kir. főkörmányszékhez intézett kir. leirat, melyben az uralkodó, a kormányzó és a kormánytanács által a kk. és rr. hódolati eskütétele tárgyában tett javaslathoz készséggel hozzájárulván, meghagyta, hogy annak alapján Erdélyország s a hozzá kapcsolt

¹⁾ *Erd. udv. cancell. levéltár.* 158. sz. 1781.

²⁾ *Erd. udv. cancell. levéltár.* 182. sz. »

részek számára. *csak a hódolati eskü letétele végett* közországgyűlés hirdettessék, s az eskütétel azon módon és ünnepegyességgel vitessék végbe, a mint dicső édes anyja, Mária Theresia fejedelemnö trónuraléptekor 1741. márcz. 2-án történt. De mielőtt ez országgyűlés egybelihivatnék, a kir. kormányzék báró Preisz Ferencz erdélyi főhadvezérrel mint azon országgyűlésen leendő kir. biztossal, a ki erről illető katonai hatósága útján egyidejűleg értesítetett, egyetértve a hódolati esküokirat [Instrumentum Homagiales] szövegtervét készítse el, s jóváhagyás végett terjeszse a felség elé, arról is véleményt adván: a jelen év melyik részét látná a kir. főkormányzék az országgyűlés megtartására alkalmasnak, hogy ehhez képest mind hozzá és a kir. birtoéhoz, mind a kk.-hoz és rr.-hez a szükséges rendeleteket megtétethesse. ¹⁾

A kir. főkormányzék a fejedelem ezen kegyelmét alattvalói hódolattal fogadta s ápril 14-ki üléséből kelt fölterjesztésében felfejtette, hogy a haza törvényein s legfelsőbb kir. rendeleteken alapúl azon intézmény, hogy ezen Nagyfejedelemség országgyűléseire a kir. főkormányzék mellett s a kir. táblán szolgáló köztisztviselőkön kívül, a megyék és székek főtisztei s a taxális helyek és városok követei, sőt azokon kívül a grófok, bárók és főnemesek közül is többen »királyi hivatalos« czímen a király nevében kelt külön levelekben meghivatnak, s azon jogot, hogy a midőn országgyűlések tartatnak, azokat kiválaszszak és megerősítés végett a felséghez fölterjeszszak. egy 1755-ik évi mart. 8-ki kir. elhatározás a kir. kormányzónak a kk. és rr. elnökének adja. Minthogy a felség Erdély kk.-nak és rr.-nek a folyó évben országgyűlés tartását engedélyezte, a kir. főkormányzék kötelessége volt jelenteni, hogy azon idő óta, mióta országgyűlések nem tartattak, a kir. hivatalosok száma halál és előléptetés által annyira megapadt, hogy újak kinevezése vált szükségessé. Ennélfogva két jegyzéket terjesztett a felség elé, egyiket azokról, kik az 1761-ki országgyűlésre meg voltak híva, de azóta az érintett okok miatt azok lenni megszűntek: egy másik jegyzéket azokról, kik élnek és meghívhatók. Minthogy pedig a leendő országgyűlés czélja a hódolati eskü letétele, a mivel minden törvényes kort elért tartozik: a kir. főkormányzék úgy vélte, hogy ezen Nagyfejedelemség dísze és méltósága megkivánja, hogy az ország kk. és rr. minél nagyobb számban hívassanak meg; ez indokoknál fogva a grófok, bárók és főnemesek sorából egy lajstromát készítette el azoknak, a kik dicséretes tulajdonaik vagy birtokaik tekintetéből figyelembevételre méltóknak s a kir. hivatalosok közé meghivandóknak látszottak, mely jegyzéket megerősítés végett szintén sietett a felség

¹⁾ Kir. főkorm. levéltár. 1450. sz. 1781.

elő terjeszteni¹⁾, egyttal a kir. főkörmányszék a kir. biztost is értesítette, megigérvén, hogy mihelyt a rábizott munkával készen lesz, azt vele nézetei megértése végett közleni kötelességének ismerendi.²⁾

Az erdélyi főhadvezér a kir. felség által febr. 21-én országgyűlési kir. biztossá neveztetését a bécsi udvari haditanács elnöksége útján márczius 10-én tudta meg s róla a kir. főkörmányszéket 11-én kelt átíratában értesítette, azon nyilatkozattal, hogy egészen a kir. főkörmányszék tetszésére hagyja annak elhatározását, hogy az ez ügyben vele való érintkezés írásban vagy szóval, a főkörmányszék teljes ülésében, vagy valamely főkörmányszéki tanácsos által történjék!³⁾

Késvén a kir. főkörmányszék megbízatásának teljesítésével: a kir. biztos márcz. 28-ki átíratában megsürgette, azzal indokolva, hogy e munkálatoknak a felséges udvar jóváhagyása alá kell terjesztetni.⁴⁾

A kir. kormány egyszerűen levéltárba tette a sürgető jegyzékíratot, mert az előtt egy nappal márcz. 27-én már átküldötte volt nemcsak a hódolati esküokirat tervezetét, a mit a felség kifejezetten parancsolt, hanem egy más tervezetet is azon ünnepélyrendről, a melylyel az egész hódolati esküötételnek megtörténnie kell, a mit a kir. főkörmányszék felsőbb meghagyáson kívül látott jónak, rendelt el és hajtott végre.⁵⁾

A kir. biztos márcz. 31-én vette a kir. körmányszék közleményeit s átíratából megértvén, hogy az országgyűlés megtartása alkalmas idejének augustus 21-két tartja, azon indoknál fogva, hogy az országgyűlés kihirdetése és megtartása közt a régi időkben is négy hét szokott lenni, különben is tartván tőle, nehogy az esküötétel ily hosszúra terjesztése legfelsőbb helyen kérdéstételre adjon okot, ápril 2-ki jegyzékíratában azon nézetét fejezte ki, hogy jobb lenne az országgyűlés összehívását június 18-kára tenni; azon körülményre is figyelmessé tevén a kir. főkörmányszéket, hogy a katonaságnál augustusban s részben septemberben gyakorlatokra kellvén egybegyűlni, ez az országgyűlés egybegyűlésének is akadályára lehet, megjegyezte azonban, hogy ha a kir. főkörmányszék a két dolgot egyeztethetőnek véli s augustus 21-ke mellett megmarad, a kir. biztos maga is kész abba beleegyezni.⁶⁾ A kir. főkor-

1) *Kir. főkörmányszéki levélt.* 1450. sz. 1781.

2) *Kir. főkörmányszéki levélt.* Lásd a kir. főkörmányszék márcz. 8. 1450. márcz. 15. 1494 és 1566. sz. alatt.

3) *Kir. főkörmányszéki levélt.* 1566. sz. 1781.

4) *Kir. főkörmányszéki levélt.* 2175. sz.

5) *Kir. főkörmányszéki levélt.* 1450. sz. 1781.

6) *Kir. főkörmányszéki levélt.* 2506. sz.

mányszék apr. 3-ki átiratában kifejtette: »hogy aug. 21-két azért állapította meg az országgyűlés kihirdetése napjául, hogy addig elég idő lesz a királyi biztossal nézeteik közlésére, az udvarhoz felvilágosító jelentéstételre, onnan a legfelsőbb elhatározás kiadására s annak országszerzte kihirdetésére, a mire különben is az országgyűlés megtartásáig hat heti idő szokott hagyatni; továbbá indokolja ezt az is, hogy a kir. táblának, mely az országgyűlésen jelen kell hogy legyen, júniusban szünete van, sőt a követek is augusztusban inkább elmehetnek az országgyűlésre, mert már akkor terményeiket nagyobbára betakarították. Ami pedig a katonaság augusztus végén össze vonásának az országgyűlés tartásával összességét illeti: ez azért nem akadály, mivel az országgyűlés egy hétnél tovább nem tart; ha egyébiránt addig a legfelsőbb elhatározás leérkezhetik s a szükséges idő meglesz, a kir. főkormányzóknak nézeteivel nem fog ellenkezni, ha az június 18-ra tétetik is.¹⁾

A kir. biztos erre apr. 4-ki jegyzékiratában kijelentette, hogy ő azon hónap 7-én a hódolati eskütétel tervezetét ő felségéhez jelentéssel fölterjeszti s ő felsége akaratától függ jun. 18-kára vagy augusztus 21-kére tűzni ki az országgyűlés napját. Azon ünnepélyességi rendre nézve is, a melyet a kir. főkormányzóknak vele közölt, semmi ellenészrevétele nincs, sőt annak minden pontját helyesli. Mely előzőkenységet a kir. főkormányzóknak ápril 5-ki átiratában megköszönvén: egyidejűleg a felség elé terjesztvén a többször említett *hódolati hitlevél tervezetét*, valamint azon alkalommal leendő *ünnepélyességek és végrehajtandó tények soráról és módzatáról készült tervet is*, melyek az üdvözült Mária Theresia császárné és királyné trónraléptekor 1741—4 kiállított hódolati hitlevél és ünnepélyességi rendtartás szerint készültek, kérte azok megerősítését s a kihirdetés idejének a főhadvezérhez intézett átiratban kifejtett indokoknál fogva augusztus 21-kére tételét.²⁾

A felség május 2-án kelt kir. leiratában válaszolt a kir. főkormányzóknak ápril 14-ki fölterjesztésére, helybenhagyta a meghívandó s általa a kir. biztossal egyetértőleg megállapított ujonnan kinevezett királyi hivatalosok felterjesztett névlajstromát,³⁾ a

¹⁾ *Kir. főkormányzóknak levél.* 2506. sz. 1781.

²⁾ *Kir. főkormányzóknak levél.* 2518. sz. 1781.

³⁾ Érdekesnek látom az ujonnan kinevezett kir. hivatalosok nevét a kir. leirathoz mellékelte eredeti leirathból itt megismertetni. *Consignatio Dominorum Regalistarum neoresolutorum.* Grófok: Andrásy Károly tábornok, id. és ifj. Bethlen Gergely, Bethlen Ádám, iktári Bethlen Sámuel kamarás, Béli Venczel és Kelemen.

Bárók: Alvinczy József tábornok őrnagy, Alvinczi Gábor, Bánffy

kijelölteknek az országgyűlésen helyet és szavazati jogot adott s a kir. főkormányzásoknak meghagyta, hogy a kik még a szokásos hódolati esküt nem tették le, a maga módja szerint letételéről s azoknak az erdélyi kir. hivatalosok névsorába igtatásáról gondoskodják.¹⁾

Midőn minden így el volt készítve, a felség május 18-án kelt kir. leiratában, hivatkozott a kir. főkormányzók 1780. dec. 9-én tett fölterjesztésére, elismerőleg fogadta annak üdvözült királyi anyja halála felett kijelentett fájdalmát, átlátta hűségét csak azokból is, a miket ennek következtében az ország törvényhatóságainak rendelt s kegyelmesen kijelentette, hogy nem kételkedik abban, hogy azok továbbra is iránta mint törvényes és örökös fejedelmök iránt való hűségökben megmaradnak. Minthogy pedig ő felsége — ugymond — kegyes és tisztelt emlékezetű

Ferencz, Sándor József, Bánffi Elek kamarás, Bánffi Zsigmond, id. és ifj. Bánffi László, Bálintih István.

Főnemese [Primor]: Bartsai Ábrahám, Ádám, Pál és Lajos.

Özvegyek küldöttei: nmlgu br. Bornemisza Ignác özvegyéé, kormányzói tanácsos gróf Bethlen Sámuelnéé, gróf Bethlen Ádám tábornoknéé, Cserei Farkas udvari tanácsos özvegyéé, Dániel Gábor és Ferencz özvegyéé.

Egyháziak: tisztelendő Delpini Teofil apát ur, ungu Major György fogarasi püspök ur.

Más kinevezettek: Grófok: Gyulai József kamarás, nmlgu Haller Gábor tábornok és államtanácsos, nmlgu Haller Pál államtanácsos, Haller János és Antal, Haller József kamarás, Kornis István, Gáspár és Antal, nmlgu Korda György, Korda Ádám kamarás, Kun István és Zsigmond, Lázár István és Antal, Mikó Ferencz, Nemes Ferencz, Székely Ádám kamarás, Teleki Ferencz alezredes és kamarás, Teleki Domokos, ifj. Teleki Mihály, Teleki József, Tholdalagi László kamarás, Tholdy Zsigmond kamarás, Vass Dániel kamarás, Vass Sámuel és Miklós.

Bárók: Dioszeghi István, Henter Antal, Huszár József, Inczédi Sámuel, Mihály és Gergely, Jósika Dániel, id. Kemény Simon, Kemény György, Nalácsi József, Nalácsi Károly kamarás, Orbán Antal, Radák Ádám, Szentkereszti György, Thoroczka József, Josintzi Lajos, Weselényi Miklós kamarás.

Főnemese [Primor]: Fekete Ferencz, Forrai András Aradmegye alispánja, Gál János kincstári tanácsos, id. és ifj. Henter István, Petri-tyevityi Horváth Dániel, Kendefi Miklós, Pál és Mihály, Kabós László és Farkas, Macskási Pál őrnagy, Macskási Péter és Ferencz, Sombori Elek és György, Szilvási János őrnagy, Székely Dávid erd. udv. tanácsos, Thoroczka Mihály, Tornyá Sámuel, Zeyk András, János és Zsigmond, Vay Dániel. Együtt 107 új kir. hivatalos.

¹⁾ Kir. főkormányzói levél. 3641. sz. 1781.

anyja halálával, mint első szülött fiú, felséges nemzetségek hitbizományi intézménye értelmében, örökös jogon, Magyar- és Csehországok, valamint más országok és örökös tartományok s egyszersmind Erdély Nagyfejedelemség kormányzását, azon országok és tartományok királyi székeit, koronáit és hadseregeit és az azok feletti uralkodást isten kegyelméből teljesen és általában szerencsésen átvette: természetes, hogy ő felségének mint jelenleg uralkodó felségnek alattvalói által a szokásos hódolati eskü letétessék.

Ez okból, a mint február 21-ki kir. leiratában kijelentette volt, hogy Erdélyben és a hozzá kapcsolott részekben közgyűlés tartassék, s azon az alattvalói hódolati eskü, oly módon és ünnepélyességgel, mint dicső emlékü felséges anyja trónraléptekor történt, letétessék, de ezen országgyűlés hatósága ezen egy tényen kívül egyébre ki ne terjesztessék: úgy most is helybenhagyva azokat, a miket a kir. főkormányzék ápril 5-ki felterjesztése kíséretében bemutatótt t. i. a hódolati eskü szövegét és az ezen alkalommal követendő ünnepély rendjét,¹⁾ a fennforgó s a költség és idő lehető legnagyobb megtakarítása mellett megtartandó országgyűlés idejét ezen kiszabott egyetlen tény végrehajtása végett Nagyszében kir. városba a következő augusztus 21. napjára tűzte ki. Egyébiránt a felség arra is hajlandó, hogy a midőn az idő és körülmények erre kedvezőbbek lesznek a mostaniaknál, midőn ő felsége uralkodása kezdetén más sürgősebb gondokkal van szerfelett elfoglalva, több tárgyak elintézése végett is országgyűlés tartassék.

Midőn e szerint a kir. főkormányzéknek megparancsolta, hogy ezen legmagasb akarata teljesítéseül, mindazokhoz, a kiknek a bevett szokás és gyakorlat, úgy a törvények és felsőbb rendeletek szerint az országgyűlésen jelen kell lenniök, a királyi meghívó leveleket kibocsássa, egyszersmind felhatalmazta annak tudatására, hogy ő felsége hajlandó más köztárgyak elintézése végett is országgyűlést hívni egybe, mihelyt azt az idő és körülmények megengedik. Ő felsége bízik a kir. főkormányzék és az országgyűlés minden tagjában, hogy őszintén kedvelt és nagyságos Preiss Ferencz főhadvezér és királyi biztos ő felsége nevében teendő előterjesztéseinek teljes hitelt adnak s az iránta és felséges háza iránt való hódolati esküt azon minta szerint, a mint nekik az elő fog mutattatni, jelenlétében készséggel leteendik, a távollevő országgyűlési tagok, úgy a megyéken, székeken, vidékeken, kir. és mező-városokban lakók pedig az 1741-ben gyakorolt módon s az ezen országgyűlésen törvényesen kiállított hódolati eskü okira-

¹⁾ Ez 26 pontból állott, a minek megtartásától semmiben eltérni nem volt szabad; az országgyűlési tárgyakról vitt jegyzőkönyv is egészen e sorrendben van szerkesztve.

tot a k. főkörmányszék és bevett három nemzet pecsétével hitelesítve, valamint azok aláírásaival és pecséteivel megerősítve, a kik a megyében és székekben s más mondott helyeken teszik le hódolati esküjüket, ő felségéhez fel fogja terjeszteni.

Ennek következtében a kir. főkörmányszék az országgyűlést május 31-én kelt rendeletében augusztus 21-re országszerte kihirdette, a királyi hivatalosokat külön és személyesen, az özvegyeket megbizottjuk, ¹⁾ a megyéket és székely székeket a Continua táblák, a szász székeket és városokat, valamint a többi királyi és mező városokat s taxális helyeket királybiráik és tanácsaik útján követeik általi megjelenésre királyi levéllel törvényszabta büntetés terhe alatt meghívta, tudtára adván a felség azon kegyelmes kir. leiratát, hogy a mostani országgyűlésnek tárgya csak a hódolati eskületétel lehet, de ő felsége hajlandó kedvezőbb alkalommal más tárgyak elintézésére is tartani országgyűlést. ²⁾ E közben a kir. biztos tudatta, hogy az országgyűlés kihirdetése iránti kir. leirat hozzá is megérkezett s ahhoz a kir. kormány és erdélyi kk. és rr. czimére szóló két királyi leirat volt mellékelve, melyek közül az elsőt átküldvén: kérdezi, hogy az utóbbit mily alakban juttassa rendeltetése helyére, egyszersmind kérte a kir. főkörmányszéket, hogy a mit az érintett kir. leirat alkalmából az országba kibocsát, vele is tudassa. ³⁾ A kir. főkörmányszék úgy a hozzá érkezett kir. leiratot, mint az általa kibocsátott királyi meghívók egy példányát megküldvén: a kk-hoz és rr-hez intézetre nézve megírta, hogy az az országgyűlésen lesz a királyi előterjesztés megtétele után azoknak átadandó.

A főhadvezérség jul. 16-ki jegyzékiratában azt is tudatta a kir. főkörmányszékkel, hogy a kir. biztos ez alkalomból a szolgálat érdekében szükségesnek látta egy osztály Kálnoky ezredbeli huszárt rendelni Szeben mellett levő Schellenberg és Neppendorf falukba, s annak elhelyezése iránti intézkedést kíván tétetni, a a mit a kir. főkörmányszék megejtett s erről a főhadivezérséget jul. 24-én értesítette. ⁴⁾

Daczára a fejedelmi kimondott szónak, a kir. főkörmányszék országgyűlést kihirdető rendeletének, melyek annak tárgyát egyedül a hódolati eskületételre korlátozták, volt mégis egy második, mely ez országgyűlésen magának tárgyalatásra jogot nyert, t. i. erdélyi sarkalatos hivatalokra nem alkotmányosan és a hazafiak mellőzésével alkalmazott oly német főtisztviselők honfűsítésának

¹⁾ Kir. főkörmányszéki levélt. 4092. sz. 1781.

²⁾ Kir. főkörmányszéki levélt. 4092. sz. »

³⁾ Kir. főkörmányszéki levélt. 4093. sz. »

⁴⁾ Kir. főkörmányszéki levélt. 5283. sz. »

törvénybe foglalása, a kiknek hivatalviselése csak így volt igazolható. Maga a fejedelem így indokolja azt 1781. júl. 20-án Brüssselben kelt s az országgyűléshez intézett kir. leiratában. Ámbár május 18-ki k. kir. leiratából azon szándéka volt megérthető, hogy az aug. 21-ki országgyűlés hatásköre egyetlen tárgyra, a hódolati eskületételre fog kiterjedni; miután azonban arról értesült, hogy Erdély utolsó országgyűlése óta dicső előde által mind ő felsége hiv. erdélyi udvari cancellára, b. Reischach Tádé, mind más Erdélyben maguknak érdemeket szerzett férfiak erdélyi hazafiakká és indigenákká vétettek fel, a kiknek azonban honfiúi jogosultsága a hazai törvények és felsőbb rendeletek szerint csak közországgyűlésen hozott törvényezikki bekebelezés által válik törvényessé s emelkedik teljes érvényre: ez okból kegyelmesen megengedte, hogy a mi azok honfiúsításának teljes törvényesítése érdekében, a kiket akár az ország hívott meg erre, akár a felség ajándékozott meg, a következő aug. 21-ki országgyűlésen jog és szokás szerint még megteendő, minden megtétethessék s ez ügy is teljesen bevégeztessék. ¹⁾

JAKAB ELEK.

¹⁾ Az 1781-ki országgyűlés azon évi 7882. szám alatt levő írott jegyzőkönyvéből. Aláírva a fejedelem és Horváth Sándor erdélyi udvari tanácsos által. A cancellárnak, mint érdekelt félnek aláírása nincs a kir. leiraton.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. BALASSA BÁLINT ÉS LOSONCZY ANNA.

A »Századok« 1882-ik folyamának két utolsó füzetében Károlyi Árpád és Szilády Áron néhány fontos adattal és több észrevétellel járul Balassa Bálint élete és költészete megértéséhez.

Valóban Balassa Bálint egyénisége megérdemli azt a kiváló figyelmet, melyben általában irodalomtörténet-íróink, de kivált a »Századok« lapjain előbb Thaly és Toldy, újabban Szilády és Károlyi részesítik. A nagy eseményekben és a nagy emberekben oly gazdag XVI. századnak egyik legvonzóbb alakja, a ki nemcsak mint költő, de mint regényes hős is felkölti érdeklődésünket. Neveli az érdeket az a sejtelmes félhomály, mely főleg néhány évvel korábban élete és költészete fölött lebegett. A regényesség eme borúját számos lappangó adat napfényre került sem osztotta el, nem az az életrajz sem, melyet Szilády sok fáradsággal és éleselmével egybeállítva, összes műveinek elébe bocsátott.

Ez életrajz ugyanis talán az adatok hiányából, de talán más okokból, is nem fejt föl azt a sokszoros ellentétet, azt a gyakran érthetetlen ellenmondást, melyre Balassának úgy élete folyásában, mint egész költészetében lépten-nyomon reábukkanunk.

Főúri származás és a hatalmasok gyakori feddése, szigorú vallásos nevelés és erkölcsi feslettség, hazája sorsán való keserűség és a haza törvényeinek folytonos megszegése, a Habsburgházhoz hű ragaszkodás és az erdélyi udvarral jó barátság, rendkívüli műveltség és durva erőszakoskodás, az elnyomott nép mellett szószólás és saját jobbágyain kegyetlen zsarnokság, erős protestáns érzület, majd buzgó katolikus hit, testvéri szeretet és rokoni viszály, egyetlen *kegyes* iránt táplált tartós szerelem és virágról-virágra szálló lepkei csapodárság, hitvesi hűség és könnyelmű házasságtörés, imé azon ellentétes vonások, melyek Balassa életét érthetatlenné, melyek jellemét képtelenné, vagy őt magát jellemtelenné teszik. S a míg ezen ellentétek nagyobb része megma-

gyarázóra nem talál, nincs kulcsunk a részint költészetében magában, részint e között és élete között feltűnő ellenmondások megfejtéséhez sem.

Szilády Áron Balassa életrajzában nagy szeretettel és így nagy elnézéssel van hőse iránt. A fényes, megkapó vonásokat ugyancsak kiszínezi, míg azokon, melyek a költő nevére nem nagy dicsőséget hoznak, könnyű szerrel tovasíklík. A nagyon is szembetűnő ellentéteket pedig rendszerint a költő javára oldja meg. Így jár el akkor is, midőn Balassa szerelmét és szerelmi költészetét igyekszik megértetni, illetőleg erkölcsösebb színnel bevonni. Szerinte ugyanis Balassa talán első, de mindenesetre hosszan, sőt élte végéig tartó szerelemmel csak egy nő iránt. Losonczy Anna, Losonczy Istvánnak, a temesvári hősnek leánya, Ungnád Kristóf egri főkapitánynak felesége iránt égett. Ily állandó, hű szerelem megnemesíti a költő alakját és érthetővé teszi szerelmi költészetének szüntelen tartó lángját. De ily állandó érzésnek maga Balassa mond ellent, midőn költeményeiben legalább 5—6 kegyesért eped, nem is számítva a Julia és Coelia álneveket, mely két névben azonban Ungnád Kristófnét keresni, a mint azt Szilády teszi, nem nagy okunk lehet.

Általában Balassa szerelmi viszonyait lélektanilag magyarázni, és szerelmi nyilatkozatait egymással megegyeztetni nem könnyű feladat. Nem is akarunk szerelme történetének tüzetes magyarázatába bocsátkozni, de annyi bizonyosnak tetszik előttünk, hogy a költő legalább is két nőért hevült tartósabb szerelmi lánggal. Ezek egyike kétségkívül neje, Dobó Krisztina, másika az az Anna, a kit később Julia és talán majd Coelia néven is imád.

Hogy ez Anna-Júlia-Coeliában Ungnádné, Losonczy Anna rejlik-e? az ellen sok minden szól, mindenek előtt az a bűnös szerelmi viszony, mely Balassa Bálint és Harrach Anna, Nogarrolli Ferdinánd kassai kapitány fiatal neje között szövődött s a melyet éppen Károlyi Árpád bécsi levéltári kutatása hozott napfényre.

Károlyi több okból azt kívánja, hogy a költő virágénekeit e két Anna között osszszuk meg, még pedig úgy, hogy a radványi codexben és a Szilády kiadásában XXV. számú dalra következők mind Harrach Annát illessék. A XXV. számú szerelmi költeményt Károlyi azért állítja föl választófalúl, mivel ez valószínűleg 1578-ban keletkezvén, búcsú Losonczy Annától, a ki férjével, a hánná kinevezett Ungnád Kristóffal Szlavóniába költözik. Károlyi szerint ez elszakadás után Balassa rövid időn feledte Ungnádnét és szerelmével csakhamar Harrach Annát vívta és nyerte meg; s e nő iránt soha sem szűnt meg forróan érzeni,

mivel Julia és Coelia név alatt is bizonyára érte és nem az előbbi Annáért eped, a ki ez idétt úgy is már tisztos matrónává öregedett.

Szilády Károlyi következtetésére nem marad adós a válaszzal. Balassa és Ungnádne között nem lát oly nagy korbelti különbséget, mely mellett a köztük való tartósabb szerelmi viszony lehető né volna, továbbá ama XXV. számú búcsúdál szerinte nem 1578-ban, Ungnádéknak Szlavóniába költözésükkor kelt, hanem Losonczy Anna menyekzője táján. Az egész énekből, de kivált az utolsó strófából:

»Az ki most ezeket összeszedegette,
Szeretője után kesereg szívébe,
Kit más szüz kezére,
— Mint tudatlan ember—ok nélkül ereszte,«

kétségkívül kitetszik, hogy a költő nem messze költöző, de más-hoz szakadt kedveséhez intézi búcsúját.

E magyarázattal — már pedig Balassa szavainak mi egyéb értelme lehetne? — Szilády épen nem dönti meg Károlyi véleményét. Az a Losonczy Anna ugyanis, a kitől e költeményében Balassa Bálint búcsúzik, nem lehet a temesvári hős leánya, nem Ungnád Kristóf hitvese. Losonczy Anna lakodalma idején a mi költőnk nemhogy virágének szerzéséhez, de az olvasás és írás mesterségéhez is keveset érthetett. *Anna ugyanis legkésőbb az 1562-ik évben lett Ungnád nejévé, a mikor a kis 10—11 éves Bálintka a jámbor Bornemisza Péter prédikátortól szívta magába a tudomány és vallás első elemeit.* Ez évszámot nem támogatja oklevél, de erősebb bizonyosság mellett, hogy Losonczy Annának, Ungnád Kristófnának 1577-ben egy legalább is 14—15 éves leányára következtethetünk Bornemisza Péter azon ajánlásából, melyet Ungnád leányához, Anna-Máriához egy vallásos munkája elején intéz. »Láttam keserűségeteket — írja Bornemisza ez ajánlásban, Semptéről, 4. Augusti 1577. — ez napokban, midőn csak igen rövid nap egymás után két tisztos leánzó öcséidet az Úr, szemetek elől magához vötte volna. Azonkívül is tudom az te szerelmes anyádnak mennyi lelki óhajtási legyenek. — — Megolvastam az te kezéd irását is, kibe kértél, hogy tenékad egy jámbor tanyítót szerzenék, hogy jobban-jobban gyarapodhatnál az isten akaratjának értelmébe, kiből jó reménséget vettem felőled. Im azért én is előbb egy kis könyvecskét küldtem az ti megkeseredett sziveteknek vigasztalására, kit ezelőtt *Füves Kertcskének* is hittak, mert mint az kis orvos kertcskébe az betegnek drága és hasznos füveket szedegetnek és öszvetörnek az orvosok, nagy nehéz fájdalmú betegségeknek meggyógyítására,

és mint az szép leánzók szép és jó illatozó virágokból ékes koszorókat kötnek az ő külső ékességekre; így ez kis könyvecskéből is, mind egészséget, mind szépséget vehetsz lelkedben.«

E levél után, mely, a költő 26 éves korában, Losonczy Annának egy írni olvasni tudó, két »tisztos leánzó öcsét« elveszített serdülő leányáról tanuskodik, — azt hiszem — fölösleges más egyébbel bizonyítani állításunkat; Losonczy Anna nem volt, nem lehetett az a szűz, a kit a költő »más kezére, mint tudatlan ember, ok nélkül ereszte«; mert a legjobb esetben is Bálint 15 éves koránál későbbben Anna leányzót pártában nem érte; 15 éves ifjútól pedig, ha még oly korán fejlik és ha még akkora tehetség is, nem telik oly költői mű, mint a Losonczy Anna nevére szerzett virágének.

De tovább menve, úgy gondolom, hogy Balassa Bálint e Losonczy Annának, akár mint leánynak, akár mint asszonynak szerelmi rabságát soha sem viselte.

Károlyi Árpádnak nagy oka van megütközni oly szerelmen, mely egy fiatal dalia és egy ennél legalább 5—6 évvel idősebb¹⁾ férjes nő között évek hosszú során annyi hévvel, oly lángoló szenvedélyvel lobog. Nekünk e szerelmen még több a megütközni valónk. — Azon időben ugyanis, mikor Balassa lantján az első szerelmi dalok megpendülnek, úgy 1575—1576 táján, midőn költőnk 24—25-ik évét, ifjúsága virágát éli, ez időkorban Unguádné Losonczy Anna élete delén álló, szépsége-foszlott nőként tisztos családanyaként tűnik elénk, a ki a szép és csapodárságáról híres ifjút oly huzamos ideig le nem bilincselhette.

De ha nem Ungnád Kristófné, hát ki az a Losonczy Anna, a kinek nevére a költő a XXV. számú búcsúéneket szerzte és ki az az Anna, a kit már egy korábbi dalának. (IV. számú virágének) versfőiben magáénak mond? Talán erre is kapunk választ. Épen Bornemisznak idézett levele mutatja be a költő soká keresett szerelmesét. Ez ugyanis szerintünk nem más, mint Losonczy Annának hasonnevű leánya, Ungnád Anna-Mária, a ki Balassa legszebb idejében legalább is 13—14 éves fakadó bimbó, de akár 16—17 éves kifeszlett rózsa is lehetett.

De honnan a Losonczy-név az Ungnád helyett? E különöség sem megfejthetetlen. Erre nézve tudnunk kell, hogy Unguádné fiúsított leány volt. Atyja érdemeit jutalmazta az árvában Ferdinánd király, kit e tetteért meg is dicsér a jó Tinódi Sebestyén, midőn kívánja, hogy

¹⁾ Szilády nem tudom, honnan mondja Annát Losonczy István fiatalabb leányának; Nagy Iván családfája Annát ismeri idősebbnek.

»Sok jó adassék felséges királynak!
 Szolgálatjáért vitéz Losonczinak,
 Minden várait engedé leányinak,
 Fiakká tevő ő sok jószáginak.«

Ungnád Anna-Máriát fiúsított anyja után joggal megillette a Losonczy vezetéknev, és így épen nincs mit csodálkoznunk, ha Balassa szép »kegyesét« a jó hangzású és dicső emlékezetű magyar Losonczy és nem az idegenből szakadt, Ungnád néven említi és örökíti meg.

E néhány lap talán valószínűvé tette a szíves olvasó előtt azt, hogy Balassa első tartósabb szerelme nem a temesvári hős leányát illette, és hogy akár Károlyi, akár Szilády szerint osszszuk is meg a virágénekeket a két Anna között: Ungnádné, Losonczy Anna egyre sem tarthat számot belőlük. Az utolsó sorok pedig talán azt is valószínűvé tették, hogy a költeménybeli Losonczy Annában Ungnád Anna-Máriát, az egri főkapitány leányát, Losonczy István *unokáját* kell látnunk.

Hogy azonban ezen Anna-Mária és a későbbi Harrach Anna között mikép oszlik meg Balassa szerelme és szerelmi költészete?; valamint, hogy a Júlia és Coelia nevek alatt vajjon az első vagy a második Anna és vajjon a két alakban egyazon személy rejlik-e? ezen kérdés megvitatásába ezúttal nem bocsátkozunk.

KARDOS ALBERT.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Anjoukori Okmánytár. A m. tud. Akadémia történelmi bizottsága megbízásából szerkesztette Nagy Imre m. akad. lev. tag. Második és harmadik kötet. Nagy 8°. Budapest, 1881. és 1883.

Épen húsz éve most, hogy a német diplomatikai tudományosság egyik mestere, a német oklevél-publicatiók egyik hivatott kritikusa, Schreckensteini Roth báró, a fürstenbergi fejedelmi levéltár igazgatója, úgy nyilatkozott, — természetesen saját nemzetére értve, — hogy az az idő, a mikor az okleveles források kiadói hanyagúl és kritikátlanúl dolgozhattak, a nélkül, hogy kitették volna magukat a méltó megrovásnak, immár szerencsésen elmúlt.¹⁾

Nálunk épen abban az időtájban indultak meg, Fejér György Codex Diplomaticusa óta, a nagyobb szabású gyűjteményes- és családi oklevél-kiadások. Azóta adta ki Wenzel Árpádkori Új Okmánytárát tizenkét kötetben, azóta jelent meg a Hazai Okmánytár hét kötete, a Zichy Codexből négy kötet, a Hazai Oklevéltár, Kubinyi Ferenc Árpádkori oklevelei, a Szabó Károly szerkesztette Székely Oklevéltárból két kötet, a Károlyi Codexből szintén kettő, s hogy említetlenül ne hagyjuk, azóta adta ki Knauz is az esztergomi főegyháznak okmánytárát, s az ennél teljesebb és ritka gonddal szerkesztett Monumenták két első kötetét; azóta indult meg végre az Akadémia történelmi bizottságának kiadásában, Nagy Imre szerkesztése alatt az *Anjoukori Okmánytár*, a melyből eddig már három vaskos kötet került ki a sajtó alúl.

¹⁾ Hogy saját szavait idézzük: »Die Zeit, in welcher die Editoren von Urkundenbüchern, oder die Verfasser von Schriften, welche Urkunden als Beilagen enthalten, mysteriös, unfeissig und kritiklos sein durften, ohne sich gerechtem Tadel sofort auszusetzen, ist glücklicher Weise jetzt vorüber.« L. ily című munkájában: »Wie soll man Urkunden ediren? Ein Versuch von Dr. K. H. Freiherrn Roth von Schreckenstein. Tübingen, 1864., a 8-ik lapon.

Ime, aránylag rövid idő alatt, mily hosszú sora a legbecsebb okleveles kútfőknek, melyek legnagyobb részének folytatása is munkában van, vagy legalább tervbe vétetett. És ma, húsz év múltán, mi alkalmazhatjuk magunkra a német tudós főntebb idézett szavait. Legújabbán nálunk is felszólt a komoly szakszertí kritika, s ha üdvös hatásának már is szépen mutatkozó jelenségeiből következtetnünk szabad, azt hisszük, hogy a magyar oklevél-publicatiók megbírálásában ezentúl csakis a haladás mértékéről lehet szó, s habár még sok kívánni való van hátra, de visszaeséstől többé nem tarthatunk.

Az Anjoukori Okmánytár első, és a Zichy Codex utolsó kötetének megjelenése adott rá alkalmat, hogy valaki a Századokban, névtelenül ugyan, de kétségbevonhatatlan tárgyismerettel és alaposággal, bírálat alá vetve a két munkát, kifejtse azokat a fő szempontokat és elveket, a melyek nélkül a tudomány mai követeléseinek megfelelő oklevél-publicatio nem képzelhető, s megismertesse velünk azt a modort és rendszert, a melyet ebben Európa pallérozottabb diplomaticusai, bizonyos közös megállapodások és szokás szerint, már régóta követnek.¹⁾

A névtelen bíráló meglehetősen terjedelmű és a legapróbb részletekre is figyeltető értekezésétől, legalább az általános elvekre nézve, senki sem tagadhatta meg helyeslését, a minek legvilágosabb bizonyítéka az, hogy az általa sürgetett módszer nem maradt pusztán elméletnek, hanem mindinkább gyakorlatilag is életbe kezd lépni. Fejtegetéseinek mintegy alapelvét képezi az, hogy az oklevelek betűszerinti hűséggel készült másolatai jó anyagúl szolgálhatnak ugyan, de még nem teszik egyszersmind a jó publicatiót is. Legelső követelése a helyes és hibátlan olvasás, de megkívánja, hogy a sajtó alá adandó szöveg orthographiája egyöntetű és következetes, az interpunctiók használata a mondatok szerkezetének és értelmének megfelelő legyen. E két főpont körül csoportosítja aztán részletesen a követendő szabályokat, s fejt ki — példákkal illusztrálva — a nálunk addig divott szokással szemben az oklevél-publicatio helyesebb rendszerét.

A bírálat alá vont kiadványok szerkesztőinek teljes elismeréssel adózik a hibátlan olvasás, példás pontosság és megbízhatóság tekintetében, de megrójjá őket, hogy feladatuknak ezzel határt is szabtak, s a további követeléseknek megfelelni szükségte lennek tartották.

Fölösleges legyen ismételnünk, hogy a bíráló nézeteit »*ratas gratas et acceptas habendo*« általában véve helyeseljük, de szemben az elítélt szerkesztőkkel talán méltányosabb lesz vala, ha a

¹⁾ Századok, 1879. 223. és 320. ll.

magasabb európai mérték helyett először a kisebb hazai mértéket veszi hozzájuk, s abban a viszonyban nézi őket, a melyben előzőikhez, nevezetesen Fejérhez és Wenzelhez állanak.

Fejér György codexéről nem szükség bővebben szólnunk. Hibás olvasásait, pontatlan datumait, kritikátlan közléseit mindenki ismeri. Wenzelről sem szándékozunk ezúttal bírálatot írni, csak annyit jegyzünk meg, hogy a »Codex Diplomaticus Arpadianus continuatus« valóban folytatása Fejérnek még gyarlóságai-ban is; az egyik is, a másik is megbízhatatlan, s csak kellő óvatosság mellett használható kútfő.

Élénken érezhették ezt a dunántúli történet-kedvelők, midőn megindított vállalatukban, a Hazai Okmánytárban, azt az elvet kezdték el szigorúan követni, mely a jó publicatio első és utolsó, fő és egyetlen föltételül az eredeti szöveg betűihez való hűséges ragaszkodást vallotta, s a mely elv azóta uralkodóvá lett nálunk. Tekintsük ezt úgy, mint üdvös reactiót a Fejér óta lábra kapott felületesség, pontatlanság-, sőt ne habozzunk kimondani, a teljes kritikátlanság ellen. Oly reactio volt ez, mely nekünk egyszersmind haladást jelentett; első lépésünk a helyes irány felé, tehát természetes és szükséges, igazolható és menthető.

Meg kellett szoknunk és tanúlnunk azt, hogy a jó oklevél-publicatio legfőbb és soha el nem engedhető postulatuma a lelkiismeretes hűség, hibátlan olvasás és pontos másolás. Szükséges volt először ebbe mintegy beleélnünk magunkat, hogy többet is merhessünk, hogy végre vállalkozhassunk arra, a mit tudós német szomszédaink »Bearbeitung des Textes« kifejezéssel jelölnek.

Talán nem volt egészen helyén kívül való, ezt a kis reflexiót éppen itt megtennünk, a hol a megrovás esett; s tehettük annál bátrabban, mert a siker, mely derék névtelenünk bírálatát követte, egyszersmind a mi álláspontunkat is igazolja.

Haladásunk az oklevél-publicatio terén tagadhatatlan, s midőn ezt egyfelől constatáljuk, más felől örömmel jegyezzük fel azt, hogy a kritika is folyvást ébren van, s az egyszer jól indúlt mozgalmat nem hagyja lankadni.¹⁾

Ereznie kell, hogy még sok a tenni való.

A kérdés nem is tisztázott még annyira, sem kimerítve nincs annyira, hogy annak minden kínálkozó alkalommal újra meg újra szellőztetése fölöslegesnek volna mondható. Mentül több

¹⁾ L. a gr. Károlyi-cs. Oklevéltára ismertetését, Századok, 1883. 275. l. — Ugyanarról Fejérpataky László cikkét a Turulban, 1883. 42. l. — Ugyanannak 2-ik kötete ismertetését: Századok, 1884. 149. l. — Az Anjoukori Okmánytár 3-ik kötetének bírálatát Károlyi Árpádtól, Turulban, 1883. 87. l.

szempontból, mentül több oldalról szólunk a tárgyhoz, annál közelebb érünk a célhoz, a tudomány minden kívánalmainak teljességéhez.

Az eddig számba vehető bírálatok főleg az oklevelek orthographiájával, a betűk következetes használatával, s az interpunctio kérdésével foglalkoztak, kiterjeszkedve még az oklevelek rubrumaira, az indexekre és registrumokra; egyszóval, leginkább a szöveg külső megjelenését tették figyelem tárgyává. Az oklevél-publicatio sok más kérdése még jóformán érintetlen. De ne legyen ez panaszképen mondva; a kritika megtette a mit eddig tehetett, megvitatta a mit megvitatnia alkalom adatott, további feladatait nem anticipálhatta. A még függőben levő kérdéseknek jelentkezők kell, s hiszszük, hogy idő, tapasztalás és okulás, mindegyikre meg fogja adni a kívánt feleletet.

Egy ilyen kérdés már is előttünk áll, s ezzel, midőn az Anjoukori Okmánytár 2-ik és 3-ik kötetéről szólunk, okvetetlen foglalkoznunk kell.

A második kötet előszavában azt olvassuk, hogy — »a XIV-ik század harmadik tizedétől fogva hazai levéltárainkban a még ismeretlen oklevelek már oly tömegben találhatók föl, hogy ezúttal mindannyinak nyomtatásban való közzététele azon kitűzött cél elérhetését, hogy a közérdekkel bíró okleveleket minél előbb nyomtatásban bírassuk, csak hátráltatná. Ezen kötetben tehát csak oly oklevelek vétettek föl, melyek a köztörténelemre, a vármegyékre, egyházi és világi hatóságokra, tisztviselőkre, vagy pedig egyes nevezetesebb családok viszonyaira vonatkoznak s felvilágosító adatot nyújtanak a művelődés történetére s a családi beléltre, egyszóval olyanok, melyek ezen szempontokból tekintve, közérdekkel bírnak.«

Ha egy — bár a teljesség érdemére is számot tartó oklevél-codex a közlendő anyagot megválogatja, s mindent a mit a gazdag levéltárak a felölelt korszakból nyújtanak, közzé nem tesz, ezt csak helyeselni tudjuk; s e részben sem szándékunk nincsen, sem okunk nem volna az Anjoukori Okmánytár felett bírálatot mondani. A mit a szerkesztő az eddig megjelent kötetekbe felvett, mindaz oly becses, hogy valóban bajos lenne csak egyetlen egy közleményét is kivetőnek találni, míg másrészt, ismerve szerkesztőnk kiváló gondosságát, arról is meg lehetünk győződve, hogy a rendelkezésére állott anyagból semmit el nem hagyott, a mi a publicatiót megérdemlette.

A közlésre szánt oklevelek megválogatása ellen tehát semmi kifogásunk; de nézzük, mit mond tovább az előszó: — »A föntebbi cél elérhetése tekintetéből — t. i. hogy a közérdekkel bíró okleveleket minél előbb nyomtatásban bírassuk, — szükségesnek

tartotta a Történelmi Bizottság, az eddigi szokástól eltérve, azon eljárást is alkalmazni, hogy az ismeretes címek, bevezetések és oly mondatok, melyek a tárgyukra nézve egymáshoz hasonló oklevelekben majdnem mindég ugyanazon szavakkal fordulnak elő, kihagyassanak; hogy ekkép az oklevelek teljes (?) tartalmukban ugyan, de minden felesleges mondatnak vagy ismételt körülírásnak kihagyásával, rövidítve, és pedig a jelenleg dívó latin helyesírás szerint tétessenek közzé«. Az ily rövidítések, illetőleg kihagyások a szövegben két ponttal vannak megjelölve.

A történelmi bizottság idézett intézkedése újságával és szokatlanságával nemcsak meglepett, de valljuk meg, hogy e *szöveg-csonkításokat* a legelső percztől kezdve sem helyeselhettük volna. Azonban a szerkesztő alávetette magát a bizottsági utasításnak, s az ebből folyó temérdek nagy fáradságnak; s immár két testes kötetten végig végezte a háládatlan munkát, melynek eredménye nemcsak hogy meg nem nyugtatott bennünket az életbe léptetett új rendszer helyessége felől, sőt inkább meggyőzött róla, hogy az sem az előszóban jelzett célhoz képest, sem semmi más elképzelhető szempontból nem helyeselhető, hibás és káros rendszer.

Mily meggyőződésre jutott a történelmi bizottság a két kötettel megejtett próba után, nem tudjuk, nem tudjuk, ez a ragaszkodik is még az egyszer megkezdett eljáráshoz, azt hisszük, ezzel a felnerült kérdés eldöntve nem lehet, s hozzá szólnunk és megvitatnunk szabad.

Károlyi Árpád az Anjoukori Okmánytár 3-ik kötetéről a Turulban adott bírálatos ismertetésében néhány rövid szóval érinti a kérdést, s azt mondja: — »okadatolatlan takarékosság, s nem is hiszem, hogy a szerkesztőnek valami nagyon tetszett légyen, azon rendelkezése az Akadémiának, mely a királyi címeket s a közönségesen ismert formulákat kihagyatta. Perse, a historicust ez a dolog kevésbé érdekli; annak ez nem kár, mert ő csak az esse rei-t keresi. De jöhet ám idő nálunk Magyarországon is, mikor a diplomatika theoreticus művelése tért hódít, s akkor az a jövő nemzedék keservesen érzi majd e *test-csonkításokat*. Azért jó volna ily, mondhatnám örök- s nem ephemer értékű vállalatoknál a jövőre s ily kicsinységekre is gondolni.«¹⁾

Igaz és helyes szavak; csak azt kell sajnálnunk, hogy Károlyi Árpád, kinek az újabb oklevél-publicatiók nevében már eddig is sok köszönettel tartozunk, e »kicsinységek« körül is bővebben nem fejt ki nézeteit; mert kicsinységeknek mondja ugyan, hanem azért meg vagyunk róla győződve, hogy a kérdést a maga egész fontosságában érzi és látja.

¹⁾ Turul, 1883. 90. l.

Azt mondja az előszó: »*hogy a közérdekkel bíró okleveleket minél előbb nyomtatásban bírassuk*«, — ez a cél, melyet a történelmi bizottság a szöveg-csonkítások által elérni óhajtott. — Hát lehet ez cél? Lehetséges-e az, hogy az Akadémia *monumentalis*¹⁾ kiadványaiban a tudománynak a sietségnél minden bizonynyal fontosabb más érdekei áldozatul essenek? Ertjük és tudjuk azt, hogy a tudománynak is vannak olykor sürgős szükségei, s a magyar történetírásnak is lehetnek; de vajjon nem volna-e sokkal inkább célra vezető vállalkozás, ily esetben csupán regestákat adni? Azóta már akár az egész Anjoukort nyomtatásban bírhatnánk. Hanem azt hiszszük, hogy levéltári lajstromokat készíttetni, megint nem tartozhatik az Akadémia feladatai közé.

Maradjunk tehát a *monumenták* mellett. Csekély nézetünk szerint az ilyenmű kútfő-publicatióknak mindenek előtt egy fő célja van, s ez maga a kútfő, oklevéltárakban maga az oklevél. Már pedig ezzel az önczéllal merőben ellenkezik az, hogy p. o. az oklevelek, mint ilyenek, leglényegesebb alkatrészeiktől, úgynevezett *solemnitáiktól* megfosztva, csonkán tétessenek közzé.

Mondhatja, a ki ellenvetni akar, hogy az oklevél-publicatio nem önczél, hanem csak eszköz, melynek egyedüli feladata lehet: a történetírást szolgálni; ennek érdekei pedig nem hogy szenvednének, sőt talán inkább nyernek az által, ha az oklevelek tekervényes stylusát a történetíróra nézve fölösleges és alkalmatlan szóhalmaztól megtisztítjuk, s előtte lényegtelen formuláitól megszabadítjuk.

Igen, érthető és megengedhető ez az eljárás ott, a hol az oklevelek bizonyos előre kitűzött és meghatározott történelmi kérdés kedvéért, valamely »*thema probandum*« okáért, vagy monographicus czélból gyűjtetnek egybe és adatnak ki. Így p. o. Knauz, a »*Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*« című oklevéltárban, szorosán kitűzött céljához tartva magát, s mellőzve a mi tárgyára nem tartozik, helyyel-közzel csonkán is közli az okleveleket, sőt töredékeket is ad; és ezt teljes joggal teszi, mert maga szabta meg publicatiója körét, s előre tudja a célt, melyre szolgálnia kell; más tudományos érdekekkel szemben nem felelős. De nem így az Akadémia és a Történelmi Bizottság. Itt az egyoldalú felfogást és szűkebb szempontokat a leghatározottabban kárhoztatnunk kell; akadémiai kiadványokban a történelmi emlékek megnyirbálásának semmi okos célja nem lehet. A történelmi bizottság oklevél-publicatiói hivatva vannak minden képzeltető irányban szolgálni nemcsak a történetírást, hanem a jogtudományt, a nyelvészetet, és kiváltképen az *oklevéltant* is; ezekben tehát a legkis-

1) Monumenta Hungariae Historica.

sebb rövidítés, a leglényegtelenebbnek látszó formula elhagyása is oly hiba lehet, mely a jelenben nem igazolható, a jövőben talán pótolhatatlan.

Ha tisztán csak a szorosabban vett történetírás szempontjából nézzük is a kérdést, mihelyt nem csupán arról van szó, hogy egy-egy száraz dátumot, vagy nevet halászszunk ki az oklevelek tengeréből, hanem valami általánosabb benyomást, a kort s a benne élt emberek észjárását jellemző sajátságokat keresünk, már alig érhetjük be az oklevelek csontvázszerű közlésével. De menjünk tovább. — A történet, és különösen nemzetünk története első sorban is *jogtörténet*. Egész középkori beléletünk, művelődésünk, kiváltképen való módon sajátos jogi fejlődésünkben áll; a nemzeti szellem legfőképp ebben nyilatkozik; és ennek egyedüli emlékei, az erre irányuló kutatások egyedüli forrásai: törvénykönyveink és *okleveleink*. Miért ezeket megcsonkítva adni? — Az oklevél fogalmából, t. i. abból, hogy tárgyát mindég valamely jog-ügy képezi, önként következik az, hogy a diplomatikusra nézve a középkori jogi intézmények ismerete egyáltalán nélkülözhetetlen; és megfordítva, a jogtörténet alapos művelése, megfelelő diplomatikai tudomány nélkül alig képzelhető. Kérdjük mármost: minő forrásokat, minő segéd-eszközöket nyert a magyar diplomatika az Anjoukor megcsonkított okleveleiben? A ki csak a XIV-ik században divatozott cancellariai praxist akarná is tanulmányozni, vajjon vehetné-e valami hasznát az Anjoukori Okmánytár 2-ik és 3-ik kötetének? Nehezen hiszszük. — Nézzük csak a királyi adománylevelek expeditiójának különféle módjait; hány kérdés merül fel itt: p. o. mikor expediálták a donatiót először csak *patens* alakban, mikor mingyárt *privilegialiter*? Mikor a »*dum nobis reportatae fuerint*« formula mellett, mikor a nélkül? Mikor éltek a legünnepélyesebb fornákkal, mikor nem? Mi a *collatio*, mi a *nova donatio*, mi a *consensus regius*? stb. — Mindezek igen fontos kérdései a jogtörténetnek és az oklevéltannak; de hol keressünk rájuk feleletet oly diplomatariumban, melyben az oklevelek szokásos formuláiktól elv szerint meg vannak fosztva!

Mondják, hogy a diplomatikus úgy sem elégedhetik meg a nyomtatott kútfókkal, hanem egyenesen az eredeti oklevelekhez kell fordulnia, azokat kell tanulmányoznia. Tökéletesen áll ez a külső jelekre, az írásra, a pecsétekre, az oklevelek anyagára nézve; de mihelyt a belső kriteriumokról van szó, bizony merjük állítani, hogy az oklevéltan az eredetiek mellett épen úgy nem lehet el a teljes monumentalis publicatiók nélkül, mint a história.

Távrolról sem akarjuk feltenni, hogy az Akadémia történelmi bizottsága talán kicsinylené, vagy épen semmibe sem venné a jogtörténeti és diplomatikai szempontok fontosságát és jogosult-

ságát; hanem akkor annál nagyobbat hibázott, midőn az Anjoukori Okmánytár szerkesztőjét a közlendő anyag oly annyira káros megcsonkításaira utasította. Kimutattuk, hogy ez eljárásnak elfogadható czélja nincsen, s a bizottság csak azt érte el vele, hogy adott oly publicatiót, mely a szerkesztő minden rá fordított gondja, fáradsága és tudománya mellett is, mind a mellett, hogy az editio különben a legszigorúbb bírálatot is kiállaná, még sem felelhet meg teljesen a tudomány minden követeléseinek.

Azonban vegyük a dolgot úgy, a mint adva van; nézzük, miképen tette meg a szerkesztő gyakorlatban, a bizottság által civileg szükségeseknek ítélt kihagyásokat és rövidítéseket; lehető volt-é e kényes természetű és nehéz munkában valami rendszert alkalmaznia, valami következetes eljárást keresztül vinnie? — Roth báró, kinek az oklevél-publicatiókról írt igen jeles könyvét már elől idéztük, a szóban forgó kérdést tárgyalván, ezt mondja: »man — — setzt voraus, dass die vom Herausgeber unterdrückten Theile der Urkunde nur reinformelle und unwesentliche Dinge enthielten. Gleichwohl werden durch diese Voraussetzung nicht alle Bedenken entkräftet. Es ist oftmals kaum möglich, mit sicherem Griffe das Unwesentliche vom Wesentlichen zu trennen; eine Schwierigkeit welche um so grösser wird, je grösser der Leserkreis ist und je manigfaltiger die an urkundliche Quellsammlungen gerichteten Anforderungen.«¹⁾ Majd alább így folytatja: »man veröffentlicht jetzt insgemein Urkunden nicht zu Gunsten eines Thema probandum, sondern in der mehr oder minder klar erkannten Absicht, *den ganzen Gehalt dieser Quellen zur Verfügung zu stellen.* Was dem Genealogen werthlos erscheint, ist vielleicht von grosser Bedeutung für den Rechtshistoriker; was diesem keine Ausbeute gewährt, kann für die Sprachforschung von höchster Wichtigkeit sein. Und selbst allbekannte Formen und Formeln werden unter Umständen wichtig, wenn es sich um deren örtliche Verbreitung und zeitliche Dauer handelt. *Welcher Herausgeber will nun sicher ermessen können, welche Theile einer Urkunde füglich ganzhinwegfallen oder verstümmelt gegeben werden dürfen?*«²⁾ Mintha csak az Anjoukori Okmánytár szerkesztője szólna hozzánk, méltó aggodalmában a bizottsági utasítás felett. — Hiszen mi fölteszszük róla, hogy mindaz, a mit okleveleiből kitörült, elhagyott, csupán lényegtelen szó, csupán stylaris formáság; hanem a mi föltevésünk mit sem könnyít a szerkesztő gondjain. Valóban, nem is csekély feladat, egyfelől az utasítás intentióinak megfelelni, másfelől az oly sok különböző irányban,

1) L. id. m. 50. l.

2) U. o. 51. l.

különböző czélokra törekvő, oly sokféle szemmel néző és sokféle ízléstől vezérelt forrás-kutatók minden várakozását betölteni, érdekeiket nem csorbítani. És valljuk meg, hogy a különben oly hecses tartalmú két kötetnyi oklevél-gyűjteményt megalégedetlenül kellett végig forgatnunk. Az a két pont a kihagyások helyén a szöveg közt, mindig eltakar az ember szeme elől valamit, a mit tudni szeretne, s a mit legfeljebb sejtenie lehet, már a hol t. i. ezt a stylus curialis menete megengedi; de a legtöbbször úgy vagyunk vele, nem tehetünk róla, hogy sokkal többet képzelünk ott, mint a mi talán valósággal kihagyatott. Másrészt pedig oly háládatlan és következtelen az ember, hogy a rá nézve nem érdekes vagy nem fontos mondatok és szavak helyén akárhányszor inkább a két pontot akarná látni. Egyszóval, ha van két pont, az is baj, ha nincs két pont, az is baj.

Mindez subjectív felfogás dolga, mondhatná valaki; de kérjük, vajjon a codex szerkesztője megőrizhette-e teljes objectivitását a szöveg-csonkítás munkája közben? Vajjon nem főleg és szükségképen subjectív alapon áll-e ő is? Vajjon lehetséges-e objectíve ítélni oly munka fölött, a melynek épen az a sarkalatos hibája, hogy ezer meg ezer subjectív szempontot sért meg, vagy hágy kielégítetlenül?

Mindazáltal igyekezzünk objectívek lenni, s keressünk valamely objectív ítéletre alkalmas kriteriumot. Ilyen lehetne, s talán egyedül az, hogy a szerkesztő mennyiben volt következetes a kihagyásoknál, mennyiben járt el egyöntetűen a stylusban ejtett rövidítéseknel? Kénytelenek vagyunk megvallani, hogy e részben mind a két kötetben végig némi habozásnak és ingadozásnak nyomait találjuk; de midőn ezt kimondjuk, egyszersmind mentenünk is kell a szerkesztőt, a ki sokszor a legjobb akarattal sem lehet oly következetes a kihagyásokban, mint p. o. az orthographiában. Igen gyakran magának a stylusnak alkata nem engedi, — már pedig a mondatok constructioján változtatni csakugyan nem szabad — hogy néha valóban lényegtelen dolgokat elhagyjon, míg másrészt gyakran épen a stylus menete csábítja rá, hogy fontosabb helyeket is kipontozzon.

Arra nem vállalkozhatunk, hogy az egész gyűjteményt apróra átvizsgálva, minden egyes kihagyott mondatot vagy szót mérlegre vessünk; ily munka fölérne a két kötet újra szerkesztésének fáradságával; azonban egy-két példát a szöveg-csonkítások eléggé nem hangoztatható helytelenségének és károságának illusztrálására, mégis legyen szabad felhozunk.

Vegyük mindjárt a 2-ik kötet 1-ső számú közleményét: Róbert Károly királynak 1322. jan. 27-én kelt privilegialis levele, melyben Tiboldfia János fiait mindennemű szepézenek fizetése

alól fölmenti. — Honnan tudjuk, hogy ez oklevél *privilegialis*? A királyi czím teljessége, a »datum per manus vicecancellarii« formula, a római kalendák szerinti keltezés, mutatják ugyan privilegialis voltát, de épen az a része az oklevélnek, mely a megpecsételő záradékot foglalja magában, melyben *megmondja* a király, hogy »presentes concessimus literas nostras privilegiales duplicis sigilli nostri munimine roboratas«, el van hagyva; egyszerűen azért, mert e formula szavai: »in cuius rei memoriam« — stb., közönségesen ismeretesek. Közönségesen igen, de erre az oklevélre nézve csak akkor, ha benne olvashatjuk. Szerencsére itt még az alúl álló szerkesztői jegyzet, mely a selyem-zsinóron függött kettős királyi pecsét maradványairól emlékezik, némileg segít a bajon; de mit szóljunk a következő 2-ik számú oklevélről, a mely nem az eredeti kiadvány után, hanem egy későbbi átiratból van közölve? Ebből már a királyi czím is elmaradt, a pecsétnek pedig az egész közleményben sehol semmi nyoma. Azt hisszük, hogy abból a mi az oklevelekben a pecsétre vonatkozik, soha semmit sem volna szabad elhagyni.

Az 1-ső számú oklevélből — hogy még egyszer arra térjünk vissza, — a bevezető rész úgynevezett *arengája* is kimaradt: »Personam decet sublimium et maiestati congruit imperantis, votis subiectorum prospectis, manus eis porrigere largitatis, ut satisfiat et gracie cum pro meritis impenditur, et digne respondeatur accipientibus cum eis gracia non negatur. Proinde« — — stb. Nem rójjuk meg érte a szerkesztőt, mert föl kell tennünk, hogy egyenesen a bizottsági utasítás szerint járt el, midőn az idézett szavakat kipontozta; de megjegyezzük, hogy e bevezető formulák kihagyását nemcsak a diplomatika, hanem a história szempontjából is határozottan károsnak tartjuk. Az arenga mindig jellemző az illető korra, mindig hű képe az akkori felfogásnak, kifejezése valami uralkodó eszmének. Hasonlítsuk csak össze p. o. a pannonhalmi apátság alapító oklevelének arengáját a jelen kérdés alattiival. Ki nem látja amabban Szent-István királynak mindent a hitért, a keresztyén vallásért áldozó szellemét, emebben pedig az Anjouk udvarának királyi fényét, adakozó bőkezűségét? Avagy nem érdekes összehasonlítás tárgya lehet-e magának Károly királynak valamely későbbi arengája a föntebb idézett 1322-ikivel?, p. o. az, mely a 3-ik k. 137. sz. alatt közölt, 1335. aug. 17-én kelt okleveléből maradt el: »Justis petencium desideriiis facilem prebere consensum ius invitat, ratio expostulat et regalis sublimitas merito exortatur. Eapropter« — — stb. Hányszor lehet rá eset, hogy a diplomatikai kritika az ilyen összehasonlításoknak még nagy hasznát venné.

Pál országbírónak a 3-ik k. 18-ik sz. alatt olvasható, 1333.

apr. 24-én kelt ünnepélyes okleveléből, melyben az Ákos nemzetségbeli Cselénfia Sándor fiai- és Edelényi László fiai közt némely Borsod vármegyei birtokok dolgában létre jött egyezséget documentálja, az egész corroboratio el van hagyva, sőt még az egyezségi pontok is csonkán közöltetnek. A corroboratiót ide iktatjuk; lássa meg az olvasó, mily érdekes és jellemző passusai a régi okleveleknek mehetnek veszendőbe a szöveg-csonkító rendszer mellett: »Ut igitur ea, que extra iudicium parcium voluntate terminantur, ad perpetuam rei memoriam legitimis firmentur documentis, ne effrenata cupiditas sui prodiga captata opportunitate temporis, in negociis iusto deliberate concordie examine terminatis nova in posterum valeat litigia generare, presentes concessimus literas nostras privilegiales, pendentis sigilli nostri autentici munimine roboratas. Datum« — — stb. — Maholnap nálunk is akadhat ember, a ki okleveleink arengáit s az ezekkel rokon jellegű egyéb formulákat specialis tanulmány tárgyává teendi; csakhogy az Anjoukori Okmánytár újabb köteteit hasztalan fogja végig lapozni.

A 2-ik k. 76-ik sz. alatt Károly királynak 1323. aug. 4-én kelt privilegiumát találjuk, melylyel Elefánti Dezsőt és rokonait Pozsony- és Nyitra vármegyei birtokaikban megerősíti. Az oklevél a legünnepélyesebb formában, az egyházi- és világi főméltóságok bezáró sorozatával adatott ki; e sorozat azonban, utalással egy előbbi oklevélre, s a változások rövid megjelölésével, a közlésből el van hagyva; s ez az eljárás ismétlődik minden hasonló alkalmal. Egyebek közt még tűrhető módja a takarékoságnak, mert végre is a dolog lényege mentve van; inkább csak kényelmi tekinteteből emelünk ellene kifogást, a mennyiben e rövidítések és hátrautalások, míg egyrészt igen nehézkessé teszik a codex használatát az olvasóra nézve, másrészt a szerkesztőt is sok fölösleges vesződséggel terhelik.

Érintettük föntebb, hogy a kihagyásokban és rövidítésekben némi következetlenségek nyomait is találjuk oklevéltárunkban. Sem időnk, sem terünk hozzá, hogy ezt a példák teljes sorozatával bizonyítsuk; legyen elég e részben is csupán egy-két feltűnőbb esetet megjelölnünk. Vegyünk például egy formulát, mely az expeditio módjára nézve mind jogi- mind oklevéltani szempontból elég figyelmet érdemel: »presentes autem cum nobis reportate fuerint, privilegium nostrum super hoc conferemus.« A 2-ik k. 18-ik sz. alatt a nagyváradi convent 1322. jun. 1-én kelt levelének záradéka gyanánt ott olvassuk az idézett szavakat, míg a váradi káptalannak valamivel alább, a 22-ik sz. alatt, jun. 27-ről közölt okleveléből ugyanazon formula a datum elől már elhagyott. — Egy másik, és különösen jogi tekintetben nem kevésbé fontos formula az, midőn a király valamely szabadság, p. o. vásár-

jog adományozását »per fora publice proclamari« rendeli. Így találjuk ezt Károly királynak 1322. jun. 24-én kelt. 2-ik k. 21-ik sz. alatti oklevelében, melyben Tamás szepesi várnagynak szalóki birtokára heti-vásárt enged; de már a turnuai apácza-szerzet részére 1325. jul. 19-én kiadott hasonló tárgyú leveléből. u. o. 185-ik sz. alatt, az egész ide vonatkozó passus elmaradt. — A perbeli megjelenéseknél kétségkívül lényeges különbséget tett, hogy valaki »cum literis procuratoriis« vagy »sine literis procuratoriis« jelent-é meg küldője nevében a bíró- vagy a káptalan előtt; s ezt a formulát is egyszer, p. o. a 3-ik k. 11-ik sz. alatt kipontozva, másszor, u. o. 62-ik sz. alatt, megtartva találjuk.

Ezek után és végül lássuk még néhány oly példáját a meg-cjtett kihagyásoknak, melyekről igazán nem tudjuk mit tartsunk, hacsak az utasítás szigorúsága azt nem parancsolta, hogy az Anjoukori Okmánytárban egyetlen egy oklevélnek se legyen szabad rövidítés nélkül megjelenni.

A 2-ik k. 15-ik sz. alatt Lampert országbíró két lapra terjedő levelében három kis kihagyást találunk; az egyik mingyárt elöl ennyi: »viris discretis dominis et amicis suis reverendis«; a másik egy sorral alább: »amicicium paratam«; a harmadik a levél végén: »post hec tocius facti seriem domino nostro regi fideliter rescribatis.« — Az 55-ik sz. alatt két kihagyás van; az egyik: »memorie commendantes«, közbe jön e szó: »significamus«, azután a másik kihagyás: »quibus expedit universis presencium per tenorem.« — A 286-ik sz. alatt Erzsébet királyné leveléből csupán e két szócška van kipontozva: »dei gracia«. — A 3-ik k. 69-ik sz. alatt pedig Pál országbíró leveléből a »Nos comes Paulus iudex curie« kezdő szavak után elmaradt ennyi: »domini regis«, s tovább közölve van az egész oklevél az utolsó betűig.

Nem azért hoztuk fel ezeket, mintha talán a szerkesztőt akarnánk megrovással illetni e megmagyarázhatatlan kihagyások miatt, csupán illusztrálásaúl annak, hogy a Történelmi Bizottság által az oklevél-publicatiókra nézve életbe léptetett új módszer, ha a vele czélba vett megtakarításokat effectuálni akarjuk, akkor határozottan a tudomány kárával jár, ha pedig ezt kerülni óhajtvá, csak »cum grano salis« alkalmazzuk, akkor az egésznek kevés az értelme, s a módszer maga-magát csúfolja és neveti.

NAGY GYULA.

Adatok az 1825. évi országgyűlés történetéhez. Közli Vaszaray Kolos a győri kath. főgymn. igazgatója. Győr, 1883.

Midőn 1875-ben a Magy. Tud. Akademia alapításának ötven éves jubiaeleumát ülte, gróf Lónyai Menyhért maga az Akademia

elnöke így szölt: *a tekintetes karok és rendek azon nap tartott kerületi ülésének menetéről* (midőn az akademia alapítása indítványoztatott és arra Széchenyi egy évi jövedelmét felajánlotta) *nem léteznek feljegyzések.*

Az Akademia elnökének e nyilatkozata, vagy tán az Akademia történetének hiteles adatokra alapítandó megírása szolgált alkalmúl arra, hogy az 1825. évi országgyűlésre vonatkozó, eddig napvilágot nem látott feljegyzések előkerüljenek.

Mindenki sietett az általa ismert vagy kezei közt levő adattal, mely a híressé vált országgyűlés részleteire vonatkozott, előállani, hogy a tények, az ülés lefolyása teljesen tisztáztassék. Így jött először 1876. január 17-én Szilágyi István s a *Tar Gáspár* naplójából közlé az 1825. nov. 2-án és 3-án tartott ülések tárgyalásait. Ugyanazon év febr. 14-én a jelen mű szerzője közlé a birtokában levő Guzmics-féle napló adatait. Májusba közölte Révész Imre Szoboszlai leveleit s aztán nyilvánossá tétettek a Széchenyi napló jegyzetei is, melyeknek ide vonatkozó része meglehetősen száraz. De most maradjunk csak a *Guzmics Izidor-féle* napló kiadása mellett.

Nemcsak azért dicsérendő e megjelent mű, hogy a kiadó a legnagyobb gondnal hasonlította össze az országgyűlési jegyzőkönyvekkel és a többi fenmaradt szövegekkel s így a tények valóságát mintegy kétségtelenné tette, hanem magában is e mű egyike újabbkori történeteink legbecsesebb adatainak. Magának a naplónak keletkezése is érdekes.

Guzmics Izidor a nagyhirű Benedekrendi szerzetes, bár még mint ifjú ember, de már jó nevű író, maga is jelen volt az 1825. évi országgyűlés megnyitásán és kezdetén. Hisz bizonynyal sok fia volt az országnak, ki vágyott e nagy izgalmak közt létre jött és sokat ígérő és sok reményt nyújtó országgyűlésen megjelenni, látni, hallani, tanulni — hát meg egy olyan nyílt szellemű, tudományos ifjú ember mint Guzmics Izidor. A megnyitás után azonban kötelessége *Pannonhalmára* szólítván, Pozsonyban levő rendtársait és az ifjúság közt levő barátit felkérte, hogy ötet az országgyűlés folyamáról ezután is tudósítsák. A kérésnek elég tétetvén, Guzmics időnként vette az irott értesítéseket. Az első csomót okt. 16-án kapta, melynek oldalán külön levél gyanánt e jegyzet olvasható: »Minden itt következő vitatások hosszabban adattak elő mint írva van itt, de hej nehéz csak ennyicskét is jegyezni, mikor íróasztal helyett, hol egyik, hol másik térdünket használjuk, vagy kardunk markolatját vagy barátunk hátát, vagy a merően álló palota falát.« E kifejezésből *kardunk markolatját* következtetjük, hogy a Guzmics napló írója juratus, vagy követi irnok volt. A jegyzésből azonban az is látszik, hogy a beszédek

nem gyorsirólág és nem szószerint közöltettek, de hogy lényeges semmi sem maradt ki, ezt a többi tudósításokkal való egybevetések eléggé bizonyítják. Valamint bebizonyítva látjuk, hogy a Guzmics-napló a legterjedelmesebb, legmegbízhatóbb s legértékesebb mindazon tudósítások közt, melyek az 1825. évi országgyűlésről fennmaradtak. S csak elismeréssel és hálával adózhatunk kitűnő tudós hazánkfiának, hogy e naplót közzétette, sőt művét oly gondosan felszerelte, hogy amaz oly emlékezetes országgyűlés történeteinek nélkülözhetetlen adattárává tette azt.

Javára van a mostani idők tanulmányozóinak, hogy a régibb kor eseményeit és viszonyait kissé behatóbban tanulmányozzák s lássák meg kivált a túlzók — ha egyáltalában a túlzók szoktak volna tanulmányozni! — hogy még amaz oly híresnek tartott 1825. évi országgyűlés is, mily tehetetlen tömeg volt a kormány egyenes képviselote nélkül, illetőleg felelős ministerium nélkül, s hogy akár a nádor, akár a personalis mily gyarló személyesítői voltak a végrehajtó hatalomnak.

Azonban a napló igen érdekesen írja le a nov. 3-án tartott kerületi ülést, melyben a magyar nyelvről vitatkoztak, Mariássy, Bezerédj, Kubinyi, Takács, Ghyczy, Marczibányi, Csáky, Stojka, Laczkó, Kricska, Kolozsvári, Kászoni, Vay, Vitéz, Komáromi, Ragályi, s végre nagyhatással Nagy Pál. Ma sem lehet e vitát megindulás nélkül olvasni s akkor sem maradt hatás nélkül, mert bár nagyon röviden de a napló is így ír:

»Ezen szavai voltak Nagy Pálnak, melyek gróf Széchenyi Istvánt arra bírták, hogy jószágainak egy esztendei jövedelmét (60,000 frtot) a felállítandó magyar tudós társaságra szentelje. Szokatlan vivátok közt kevéssel azután, hogy gróf Széchenyi ajánlatát megtette Vay Abrahám úr is felkelt, könnyes szemekkel jelentvén, hogy a nagy tette lelkesegett s eddig nem szólhatott, most hát ígér ő is 20,000 frtot váltóban a magyar tudós társaságra.«

»Gróf Andrássy 10,000 frtot váltóban conventionalis pénzben, gróf Károlyi György félesztendei jövedelmét s míg él ezer ezüst forintot esztendőnként.«

»*Jegyzet:* A nov. 3-án tartott kerületi ülés azon édes reménnyel oszlott el, hogy a magyar nyelv egészen lábra kapván, a felállítandó tudós magyar társaság azt idővel annyira fogja pallérozni, hogy a több európai tudós nyelvekkel egykarban lesz.«

»Miféle intézet lesz pedig az, melyre itt ajánlást tettek Széchenyi, Károlyi, Andrássy grófok, Vay kamarás (pár év múlva ez a Vay is gróf lett) azt már munkába vették némely tudós hazánkfiái, sőt már maga Vay a nádorispán elejébe is terjeszté ezen intézetről csinált planumokat.« (115—116. ll.)

Ugyancsak a magyar nyelvre vonatkozólag rendkívül érdekes dolgokat olvashatunk az 1826. évi január havi feljegyzésekben, sőt találunk olyan mozzanatokat milyeneket magunk is átélünk. Január 21-én tartott gyűlésen »*Mariássy és gróf Desewffy* hevesen kikeltek az ellen, hogy Pestvárosa a theatrumot németeknek adja ki, kik a magyart vagy épen nem, vagy igen súlyos feltételek allatt hagyják játszani. *Boráros* Pestváros követje mentvén városát, azt mondotta, hogy lehetetlen ott a magyar theatrumot fenntartani, mer tñincs publikumja s az arendás belebukik, ha a magyar játszókat engedí játszani. »*Mariássy és Izsák* kívánták, hogy a német theatrum Pesten zárattasson be 20 esztendeig.« Ezután conferáltak a Pozsonyban helyt levő színészek számára. Tökölyi adott 500 frtot, báró Ditrichné Nagy Pál által 400 frtot, minden követ egy zártszéket stb.

»Olvasván a praefentialék nunciiumában azon §-t a kerületi jegyző úr, mely a koronai örökösöknek azon kötelességökről, hogy a magyar nyelvet tanúlják, Bezerédj úr azt az észrevételt tette, hogy ne csak a koronahercegek köteleztessenek erre, hanem minden királyi herczeg, mivel nem tudni az Isten rendelését s e javalat helyben hagyódott.« (197. l.)

Ugyanezen ülésben *Somsits úr* javallá, hogy »a fenséges nádorné magyar beszédje, melyet az ötet köszöntő statusokhoz intézett, diariumban tétessen, sőt különösen kinyomattasson, mivel-hogy ő az első az uralkodóház asszonyai közül, ki magyarul szólt a magyarokhoz.« Melyhez *Nagy Pál* azt adta, hogy a kézirat pedig, melyet a fenséges nádorné a deputatio orátorának átadott a muzeumba tétessen. *Desewffy* ilyenformán kívánta diariumba tétetni; ő volt a ki először érezte, hogy a magyarokhoz honi nyelven lehet legérzékenyebben szöllani, melyhez *Nagy Pál* azt ragasztotta: és a magyar dámáknak példát adni méltóztatott.«

Az üdvözlő követség szónoka *Kopácsi József* veszprémi püspök volt, kinek magyar beszédére a nádorné szintén magyarul válaszolt; a napló közli a nádorné beszédét is. A küldöttség febr. 17-én számolt eljárásáról s jelentésében így szól: »Ad quam gratulatoriam dictionem Serenissima Archi-Dux (Mária-Dorothea) pro inexplicabili omnium jubilo, perinde *patrio idiomate* et quidem exacte ac svaviter sequentibus respondit.« etc. etc. (198. l.)

Az 1826. márc. 22-én tartott országos ülésben pénzügyi viták folytak a bankjegyek kibocsátását és elfogadását illetőleg stb. *Ragályi Tamás* egyebek közt így szólt: Győr vármegye követjétől hallom, hogy a status adósságai lefizetéséről gondoskodjunk. En ezen projectum ellen committenseim nevében solenniter protestálok, mert mi semmiféle adósságot hazánk részéről nem ismerünk. Azonban nagyon gyanús vagyok, hogy (valjon) Győr-

vármegye követje nem azon ministeri lélek suggalatából szölte így, ki midőn a status financiáját ily szerencsétlen lábra tette, a magáét oly polczra emelte, hogy most fejedelmeket vendéghelhet? (Ragályi Tamással éppen szemközt állott ekkor a finánczminister gróf Zichy-Ferraris fia.) Ki ne emlékeznék ama jelenetre, mely 1871. november havában folyt le a képviselőházban? Csak hogy *akkor* a minister valószínűleg mosolygott a követ úr hánykolódásai felett — *most* pedig lemondott állásáról, pedig *akkor* a támadás jogosultsága alapos volt, *most* pedig nagyon is kétes. (216. l.)

Még csak egy körülményt említek fel ez érdekes könyvből; 1826. márc. 31-én a *felső tábla* ülésén gróf Széchenyi István így szóllott: Méltóságos urak! Fennséges palatinus! Minek előtte a szóban forgó kérdésre felelnék s a már több ízben vitatott »sistere« szó iránt mi értelemben vagyok, rövideden előadnám, két észrevételenet terjeszttem a méltóságos urak elibe:

hogy *katona* lévén, azzal ne vádoltassam, hogy az igaz ügyben azt, a mint a dolog van, nem bátorkodom kimondani. Fájjalva kell ugyanis megvallanom, hogy elgondolván diaetai dolgaink folyamatját ama szemlátomást való ellenkezésekből, melyek az országgyűlése kezdetétől itt estek, oly nyomós következtetéseket hozhatok én ki, melyek szerint ama kérdést kell magam elibe tenni: van-e nekünk constitutióink? Nem azért jöttünk-e mi ide mélt. urak, hogy a haza boldogságán munkálódjunk s orvosoljuk sebeit ezen áldott édes anyának, mely minket annyi javaiban részeltet és oly constitutionalis szabadsággal dicsőít, melynek megszerzéseért más nemzetek utolsó csepp véréket is készek volnának kiadni s miért palástolnám a dolgot? mi itt mégis csak a drága időt töltjük: *tizenegyedik izenet* már ez a mi most itt felolvastatott ezen correlatiók dolgában s szálljunk magunkba méltóságos urak s valljuk meg, hogy *ez a tábla hátráltatja a tanácskozások kívánt előmenetelét.*

Több constitutionalis országokban is voltam én már, láttam diaetai dolgok folyamatját, de hogy azok ily vontatva mentek volna, nem láttam.« stb. stb. ily módon leczkértette a főrendeket tovább is, kijelentvén végül, hogy a karok és rendek izenetét pártolja egész terjedelmében. Mire nádor ő feunsége latinul mondá:

»Gróf Széchenyi édes atyjának érdemei iránt való tiszteletből, elnézem jelenleg mondott szavait, de tanácslom, máskor jobban fontolja meg, a mit mond s beszédét alkalmaztassa a helyhez, hol beszél és a leczkézésektől tartóztassa magát. A méltóságos főrendeknek nincs szükségük a grófnak sem tanácsaira, sem intéseire!«

Csodálatos tanúságok rejlenek e könyv minden sorában s

valóban nem lehet eléggé dicsérni szerzőt, hogy ez úgyszólván 50—60 évig rejtőzködő történeti művet oly szakszerű apparatussal mindnyájunk gyönyörűségére és nagy hasznára közzé tette s különösen, hogy az ifjabb nemzedékeknek mintegy a múlt idők tükörét mutatva figyelmezteti őket, hogy rugaszkodó politikai lázaikban, midőn minden létezőt rossznak nézzenek kissé hátrább is, hogy mik voltunk s miből mivé lettünk. Emelkedjenek magasabb nézőpontokra, hallgassák meg a régi emberek s az oly lelkes és okos tanárok beszédét tanítását is, mint szerzőnk s csak azután alkotó agyokban ítéletet; ne csupán a kávéházi füstös levegőben készült szónoklatok s olyan újságok czikkei után, melyeknek tén-tája bolondító csalmatokból készült.

A napokban egy jeles értekezésből azt olvastam, hogy a régi századokban, a hol a Benedek-rendiek felléptek, mindenütt áldás kísérte működésüket. E részben vigasztalhatjuk jelenkorunkat is, mert ama történeti igazság mai napig is fenn áll.

—D. FARKAS.

T Á R C S A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A MARCH. 6-án tartott választmányi ülésben *Ipolyi* Arnold elnökölt. Tagok szép számmal voltak jelen, kik *Thaly* Kálmán felolvasását »Beresényi Imre életé«-ről, mely a Századokban fog megjelenni, zajosan megéljenezték. Azután ugyancsak ő a Petneházy család történetére vonatkozó újabb kutatásainak eredményéről tett jelentést, röviden vázolván, hogy mult hónapban tett jelentése óta mennyi újat talált. Bemutatta a családfát, melyet a Nagy Lajos korában élt Petneházy Lászlótól az újabb időig hozott le, tagjai közül kiemelvén Barnabás kanonokot, Mártont, ki Zsigmond alatt élt, György kanonokot Mátyás korában, Zsigmond alispánt s István borosjenei kapitányt, kinck özvegye Szathmáry Király Anna Lorántfy Zsuzsánna kedvelt főudvarmesternője volt. Dávidnak két neje volt: Csernel Mária, kitől egy lánya Éva (Marjássyné) maradt s Belényi Zsuzsanna kitől két fia maradt. Az újabb adatokat *Thaly* részint az országos levéltárból, részint a Csernel s Marjássy családok levéltáraiból vette.

Folyóügyekre kerülvén a sor titkár felolvasta a vallás és közoktatási minster úrnak 209. ch. sz. a. kelt leíratát, melyben tudatja, hogy ő felsége »jan. 29-én kelt legfelsőbb elhatározásával megengedni méltóztatott, hogy dr. Csánky Dezsőnek a M. Tört. Társulat által bemutatott »Mátyás király udvara« czimű munkája a legf. családi hitbizományi könyvtárba fölvétessék; Rudolf trónörökös úr ő fensége pedig ugyanazon munkát szintén kegyelmesen elfogadni s egyúttal meghagyni méltóztatott, hogy a M. Tört. Társulatnak köszönete nyilváníttassék.«

Titkár bemutatja az első hazai takarékpénztár febr. 29-én kelt átiratát, a mely tudatja, hogy a közgyűlés a hazai életrajzok táranak költségeihez száz frtot utalványozott. A társulat köszönettel fogadja az adományt.

Évdíjas tagokká megválasztottak: *Matavovszky* Artur, ügyvéd Bpsten, (aj. Szádeczky L.); *Puky* Andor, Tomoron (aj. Téglássy István); *Bihari*

Geza, Nyitrán (aj. Janits Imre); Vajai *Vay* Kázmér, Darány (aj. Kovács Károly); dr. *Matta* Árpád Bpsten (aj. Tettey N.); Püspöki Batthyányi-könyvtár. Gyulafehérvárt (aj. Beke Antal); *Bésán* Mihály Lugoson, *Czimer* Károly Bpsten (aj. a titkár); *Hradzsky* János Szepesváralján, (aj. Hradezki Antal).

Titkár bemutatja Budapest főváros tanácsának febr. 9-én kelt átíratát Budavár visszavétele jubilauma ügyében. A tanács képzőművészeti állandó bizottsága, valamint a Társulat e czélra kiküldött bizottsága által készített javaslatot a főváros törv.-hatósági bizottsága jan. 9-én kelt közgyűlési határozatával elfogadta, a belügyminiszter pedig a felmerülő költségek tekintetében jóváhagyta. Minthogy pedig már az ünnepély egyes részleteinek előkészítéséhez hozzá kell fogni, a f. v. tanácsa felhívja a Társulatot, hogy maga is küldjön ki egy bizottságot, mely a képzőművészeti állandó bizottsággal együtt tanácskozzék. A választmány a már kiküldött bizottságot megbizsa a tárgyalások folytatásával, s a bizottságba Bubicus Zsigmondot, mint új tagot bevásztja.

Titkár jelenti, hogy Szádeczky Lajos *Szócs Ignác* ügyvéd urnál *Kerelő-Szent-Pálon* egy szép történelmi okmány-gyűjteményt talált, melyet felszólítására tulajdonosa hajlandónak nyilatkozott átengedni a Tört. Társ. számára. Ez oklevél gyűjtemény egy nagyobb levéltár töredéke, 50—60 db. levélből áll a XIV. századtól egész a jelen századig. A levelek közt vannak Zsigmond, V. László, I. II. Ulászló, Hunyadi János, Mátyás, II. Lajos, Zápolya János, Báthory István (a vajda és a fejedelem) Báthory Kristóf, Zsigmond, Gábor, Brandenburgi Katalin, Rákóczi György stb. levelei s egy csomó missilis levél, káptalani kiadványok, peres acták, tanúkihallgatások stb. s egyéb historicumok. — A társulat köszönettel fogadja a nagybecsű ajándékot s megbizsa a titkári hivatalt, hogy ezt az adományozóval tudassa.

Pénztárnok bemutatja mult havi számadását.

E szerént a bevétel volt	4314 frt 67 kr,
a kiadás	180 frt 70 kr.

Pénztár maradvány	4133 frt 97 kr.
-------------------	-----------------

Végül zárt ülés tartott, melyben a mult febr. 7-iki választmányi ülésben kiküldött bizottság javaslata elfogadtatott s ugyanczen bizottság utasított, hogy ennek alapján készítse el az ügyrendet s azt terjeszse a választmány elé.

A jövő évi költségvetési előirányzat jóváhagyatott.

A TÖRTÉNETI ÖTVÖSMŰKIÁLLÍTÁS MEGNYITÁSA.

(1884. FEBR. 17.)

A történeti ötvösműkiállítás a n. muzeum képtári helyiségeiben megnyílt ez évi februárius hó 17-ikén. A kiállítás messze túlhaladja mindazon kiállítások gazdagságát, melyeket eddig hazánkban és a külföldön magyar műkincsekből rendeztek és nemcsak vetélkedik a nagy európai kincstárakkal, de túlzás nélkül mondhatjuk, hogy ennyi diszes ötvösmű az elmúlt századokból sehol sem volt együtt.

A kiállítás a n. muzeum és az országos iparművészeti muzeum részéről indult ki, mindegyik kincseivel, butorokkal, anyagi- és munkakerővel járult hozzá, a vallás- és közoktatásügyi ministerium hathatós pártfogásába vette, egy országos bizottság fölügyelt az előintézkedésekre, Ráth Györgynek része volt az administratív ügyekben, Pulszky Károly mint titkár vezette a rendezést, fölállítást és a leíró szaklajstrom elkészítését és legfőbb elismerés illeti a nagylelkű hazai amatőröket, kik kezdve ö felségétől a legszerényebb gyűjtőig ritka áldozatkészséggel állították a közügy érdekében rendelkezésre kincseiket. A nagy gyűjtemények közül csak egy tett kivételt, csak egy tüntet távollétével — az esztergomi egyházi kincstár. A haza legelső székesegyháza távol maradt mikor a mária-zelli és aacheni egyházak egyszerű kérelemre legbecsesebb kincseiket készséggel elküldték!

A fényes kiállítást febr. 17-én vasárnap, 11 órakor a lehető legnagyobb egyszerűséggel nyitották meg. A megnyitására eljött miniszterek, főurak, főpapok, bizottsági tagok és meghívott szakértők a felső világítási teremben körbe állottak, előlépett Ipolyi Arnold, a rendező-bizottság egyházi elnöke és a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a következő szavakat intézte:

Nagyméltóságú miniszter Ur! Kegyelmes urunk!

Szerény és csendes, de méltó és köteles ünnepet tartunk ma itt, a magyar műipar és műtörténet magasztos ünnepét, midőn hazai ötvösműveink fényes kincseinek páratlan dús kiállításának megnyitására kérjük fel nagyméltóságodat.

A magas kormány fenkölt pártfogásának köszönjük ezt is első sorban. És köszönjük minden nemesért és magasztosért lelkesülő jobbjaainknak. Mert kezdve felséges urunk és királyunktól, egyházaink és főpapjaink, főuraink és nagyjaink, műismerő gyűjtőink és műintézeteink mindannyian, alig *csekély kivétellel*, valódi nagylelkűséggel és önmehtagadással

siettek egyszerű hazafiúi felszólításunkra legbecesebb kincseiket és drágaságaikat e célra feláldozva megküldeni, hogy velök a magyar műipart és műtörténetet magasabbra emeljék, a hazát és nemzetet díszítsék.

S ez által sikerült is, uraim, ismét egy magas hazafiúi célzt kitűznünk s előmozdítanunk, melynek kettős irányát általános és hazai műveltség-történeti és műipari jelentőségét itt e ténynyel szemben röviden jelezhetem.

A közel múltban immár a műizlés hanyatlása a műiparban oly általánossá vált, hogy a közönséges üzletlen és kereseten felül nem lelkesítette többé a nagynek eszméje s a szépnék kultusza s alkotása. A közönség pedig a stiltanulmány és ismeret hiányában, minden magasabb izlés nélkül, csak a selejtes és kóros, a véletlen és szeszélyes divatnak és szokásnak hódolt.

A korszakias nagy műirányok és műizlések, melyek az ókortól kezdve az antik művészet óta, s a középkori bizancci és román, az átmeneti és gót izlésen át a renaissanceig a nemzetek műveltségi életének egyik feltételét képezték, fejlődésükben mintegy megakadva, elhanyagoltak.

A javulást csak az újabb művelődési fordulat hozta meg, mely a műtanulmányra fektetve ismét az alapot, műiskolákat s műipartanodákat állított, muzeumokat és múkiállításokat ez irányban, e célra rendezett: a nagy közönség s az iparosok elé állítva a tanulságos művek s az alkotások mintáit és példányait.

Erre törekeshnek nálunk is jobbjaink. S e törekvésnek egyik újabb eredménye ötvösműipartárlatunk. Ez célja kiállításunknak, hogy a hazai és nemzeti műipart, mely nélkül nincs és nem volt soha nemzeti műveltségi élet, a nemzeti műtörténeti alapon létesítsük és minden irányban emeljük.

Mert ily nemzeti műveltségi életünk, ily magasb műipari gyakorlatunk volt a múltban nekünk is! A mint több évtized óta immár kerestük és vizsgáljuk, tanulmányozzuk és ismertetjük műveit, úgy mindinkább azon tanulságra jutunk e téren is, hogy a művelt világnak nem volt oly művelődési ténye, nem egy oly eszméje s ága, mely országunkat és nemzetünket, habár számunkhoz s erőnkhez mért kisebb arányban is, meg nem ragadta és át nem hatotta volna. De feltűntetik ezek nemzeti művelődésünk sajátosabb jellegét is, amint az a nyugat és kelet határán különböző műáramlatoknak és műhatásoknak kitéve, saját műgyakorlatában külön vonásokat s árnyalatokat mutat.

De a mit irataink holt betűje és elhangzó szózatunk nem volt képes eddig a nagyobb közönséggel megértetni, azt imc itt a valóságban mutatjuk be most, tanulságul és lelkesedésül öseink, atyáink fenmaradt műkincse és drágaságai töredékemlékeit; melyeket részben hazai műiparunk alkotott, részben emelkedettebb hazánkfiái a külföldön kiűnő művészek által alkottattak és megszereztek egyházaink isteni tisztelete emeléséül, palotáik díszéül, gyűjteményeik és muzeumaik műemlékcül s az élet szépítéséül.

Ezeket állítjuk most itt hosszú sorban, és sok ezer számban önköké, hogy adjanak tanulságot magasabb műveltségi multifunkról s adjanak reményt és bizalmat, lelkesedést és erőt, tanulságot és példát jobb jövőnk ipara fölvirágoztatására! Mire adja Isten szent áldását.

S ezzel méltóztassék immár, nagyméltóságú miniszter úr, e kiállítást megnyitottnak kijelenteni!

Ezután szólt a miniszter:

Két éve, hogy könyvészeti kiállításunk volt és ez teljes sikert aratott; e siker felbátorított arra, hogy a jelen ötvösmű-kiállítás létesíttessék. Feladata ugyanaz: a művészeti ipar izlésének nemesítése, a történelmi érzék előmozdítása és főleg a művészeti ipar s különösen az ötvösműipar fejlesztése — és erre kell a fősúlyt fektetnünk: hogy arany és ezüstművészeink az előre haladt külfölddel e téren is versenyképesekké váljanak.

Igaz, a mi már gyakran mondatott, hogy nem elég, hogy művészeti iparcikket állítsunk elő, de szükséges, hogy azok kedvelőket és vevőket is találjanak. Kiállításunk egyik célja tehát a hazai művészeti iparcikkre iránti szeretet és érdeklődés felébresztése is, mert ha igaz, a mit Európaszerte éreznek, hogy a társadalomjövője a közgazdasági érdekek fejlődésétől nagy mértékben függ, épp oly bizonyos, hogy Magyarország jövője is közgazdasági érdekeink kedvező fejlődésétől van feltételezve.

Kiállításunk e fontosságát tartva tehát szem előtt, azt hiszem, én is a közérzületnek adok kifejezést, midőn őszinte köszönetet mondok Ráth György úr ő méltóságának, ki e kiállítást kezdeményezte, valamint mindazon tisztelt uraknak, kik ernyedetlen munkával vettek részt e kiállítás rendezésében, nem különben azon előkelő uraknak, hölgyeknek és testületeknek, kik birtokukban levő műkincsciket e kiállításba küldeni méltóztattak.

Remélem, hogy a közönség is ezen kiváló érdemeket elismerni és elismerésének az által fog kifejezést adni, hogy e kiállítást gyakran és szorgalmasan fogja látogatni. Az illető műiparosok pedig, kiknek itt alkalom nyílik együttesen szemlélni e műkincseket, hálájukat rovardják le, hogy azokat tanulmányozni, belőlük mintákat venni s e mintákat az élet mai szükségéhez képest tanulmánynyal és izléssel fogják alkalmazni. Az országos magyar ötvös-műkiállítást ezennel megnyitottnak nyilvánítom.

E beszédek meghallgatása után a jelenlevők csoportokra oszlottak és Pulszky Ferencz, Pulszky Károly, Szemere Attila, Thallóczy Lajos és Radisich Jenő urak vezetése alatt megsemlélték a kiállítást.

A kiállítás összesen öt teremre terjeszkedik és könnyen áttekinthető korrendi osztályokban mutatja föl az ötvösművesség fejlődési történetét az őskor legkezdetétől a XIX. századi utánzások és hamisításokig, melyeknek a két utolsó szekrény van fölálldozva.

Az első szobában öt csoportra oszthatók a kiállított művek: *a)* történelőtti kor; *b)* a történeli kor belföldi barbár-ötvössége a népvándorlások időszakáig; *c)* a classikai népek ötvösművei; *d)* a népvándorláskori népek maradványai; *e)* az ősmagyarok pogánykori ötvössége. E terem fölállításában közreműködtek Pulszky Ferencz, Torma Károly és Pulszky Károly.

A II. terem az egyházi művészet emlékeinek van szentelve. E terem Czobor Béla közreműködése mellett fölállította Pulszky Károly.

A III. terem a középkor s a renaissance remekeit tárja föl; ez az egész kiállítás legfényesebb része. Itt a tárlókban őrzött remek ékszereket Szemere Attila, a többi tárgycsoportokat Pulszky Károly rendezte.

A IV. terem néhány közép tárlában az előbbi terem folytatásait látjuk; a középén felállított serlegek és egyes díszedényekhez, a falak oldalain az öltöny ékítésére szolgáló övek és csatok, más tárlóban hajdíszek vannak. Az ablakok mellett egy díszesen fölkanthozott ló- és lófejek, a lófükre való ékszerekkel, alul a nyergék. A lószerszámok ízléses fölállítása Torma Imre honvédszázados érdeme. A falon függő fegyvereket Thallóczy Lajos rendezte, a középszekrényt Lipcsey József, a kiállítás administratora állította, a többi szekrények rendezését Pulszky Károly vezette.

Az V. terem túlnyomólag a két utolsó század műveit tartalmazza; a középszekrényben és a falmelletti tárlókat Pulszky Károly és Radisich Jenő, a fegyvereket Thallóczy Lajos és Lipcsey József csoportosították, a szelenczék, kereszték és ékszerek fölállítása Radisich Jenő és Szigeti József uraknak köszönhető.

A kiállítást eddig — a második hét végéig — több mint tizezer ember látogatta meg és anyagi sikere előreláthatólag biztosítva lesz, a mennyiben eddig is majdnem 5000 forintra ment a jövedelme.

Hivatva van biztosítani tudományos és művészeti sikerét a nagy illusztrált lajstrom, mely hallomás szerint néhány hét múlva fog megjelenni; addig pedig egyes szakemberek jóakarata, kik a hely színén magyaráznak és egy kis útmutató pótolják a szakszerű katalogus hiányát; az útmutatót ¹⁾ kiadta a kiállítás három rendezője Sz. T. P. s a közönség a kis könyvecskét oly mohón vette hogy rövid egy hét múlva már a második kiadás jelent meg.

¹⁾ Utmutató az országos ötvösmű-kiállítás helyiségeiben. Budapest 1884. 8°, 50 l. (javított kiadás.)

Miután ily kedvező viszonyok közt megindult a hazafias fényes vállalat, remélhető, hogy meg fogja hozni mindazon sikereket, melyeket tőle megnyitó beszédjében a miniszter és vele együtt minden jó hazafi remél.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— MOSONY MEGYÉBEN sikerült egy történeti és régészeti egyület alakítani, melynek eddigelé 4 örökös (100 frtos), 3 alapító (50 frtos) és 56 rendes (3 frtos) tagja van: a mi a kis s nagyrészt idegen ajkú megyét tekintve örvendetes dolog. Az egylet már meg is alakult, s tisztviselői a következők: elnök: dr. Sótér Ágost; alelnök: Ivánffy Ede; titkár: dr. Nagy Kristóf; választmányi tagok: Alleker Lajos tanár, Braun Adolf plebános, Deininger Imre tanár, Fábry Nándor régész és Zechmeister József ügyvéd, kik az ügyek vezetését átvevén, egyesültek a megye színe-javával tört. adatok gyűjtésére és esetleg régészeti ásatások eszközésére, illetőleg egy mosony-megyei történeti és régészeti muzeum alapítására. A nemes megye oly nagylelkű volt, az országos képzőművészeti társulatnak egyszer-mindenkorra 1000 frtot és évenként 500 frt subventiót megszavazni, a megye multját felderíteni akaró egyletenk protectoratusát is szíves volt elvállalni, muzeumi helyiséget kijelölni, évi subventiót kilátásba helyezni.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULAT febr. 27-én rendes havi választmányi ülést tartott Temesvárt Ormos Zsigmond főispán elnöklete alatt, melyen *Korácsonyi János* olvasta fel »*A Csanád nemzetség és birtokai Magyarországon*« cz. értekezését. Szerző tauulmányának ezen részében kiterjeszkedik a Csanád-nemzetség által alapított községek kultur-állapotára, a földművelési viszonyokra, a lakosságnak az egyes falvakban való számarányára, a malmok és halastavakra, mint fontos jövedelmi forrásokra, és végül az alapított monostorok polgárosító jelentőségére és jövedelmeiknek a monostorok és a patrónusok közötti megosztására.

MAGYAR EREKLYÉK KRAKKÓBAN.

Lengyelföldi történeti műkincsek átnézésére s a budapesti ötvösmű kiállításba való átengedés kieszközlésére a kiállítás bizottsága Krakkóba és Tarnowba küldte volt *Szádeczky* Lajost. A kiküldött egy hetet töltött

a régi lengyel királyi-városban és Tarnowban, kutatva mindenekelőtt a magyar vonatkozású történeti műkincseket és lajstromot készítve lengyel műkincsekről is. Megbízatása mindenekelőtt a krakkói püspökhöz szólt, a ki a régi királyi-vári székesegyház, a Wawel-templom kincsei felett rendelkezik a káptalannal egyetemben. A székesegyháznak nagyon becses kincsei vannak, pl. kelyhek a XIV—XVII-ik századból, egy kereszt a megváltó keresztjéből való szöggel, két gyönyörű reliquarium szelencze, egyik a lengyelek védszentje Szt.-Szaniszló fejét, a másik Szt.-Flórián fejét őrzi. De e kincsek között magyar eredetűt nem ismerünk. A legbecsesebb magyar ereklyét azonban mégis e templom őrzi, itt van Báthory István, Nagy Kázmér után a lengyelek legnagyobb királya, eltemetve. A templom legfőbb részén, a főoltár megett, külön kápolna sírboltjában nyugszik a nagy király, domborművekkel ékített rézkoporsóban; a koporsó fedelében üveglap alatt látható egykorú arczképe. A mint a restaurálás alkalmával a koporsó fedelét felemelték, meglepetve látták, hogy Báthory karddal van eltemetve, a mit a kath. vallás ritusa ellen lévőknek hittek, míg Fraknoi Vilmos fel nem világosította őket, hogy Báthory azért van karddal eltemetve, mert a pápától felszentelt kardot kapott a muszkákon vett győzelme emlékeül. — A kápolnát nem régen, a 70-es évek közepén, restauráltatta *Lepkowski* egyetemi régészettanár és tartományi es. k. conservator, Potocka grófné költségén. A kápolnában a falból kidomborodik Báthory István síremléke: piros márványból faragott életnagyságú fekvő alakja, fején koronával, kezében királyi pálczával, felette márványtáblán felírással; alább két oldalt családi czímerével. Nem érdektelen tudnunk a conserválás történetét. A monumentum körül ugyanis a fal onladozni kezdett; Lepkowski, hogy megudja, mi annak az oka, bontatni kezdte a falat s így akadtak rá egy boltozatban Báthory koporsójára, a melyet a hagyomány szerint a kápolna más részében hittek. A koporsót aztán kiemelték, lefényképezték, külön is a rajta lévő domborműveket, sőt lefotographirozták magát a koporsóban nyugvó csontvázat is, melyet Matejko is lerajzolt — s azután nagy ünnepélyességgel fényes közönség jelenlétében temették el újra a kápolna alatti sírboltba.

Krakkóban a Báthory-cultus általános. Így a herczeg Czartoryski-féle nyilvános muzeumban őrzik azt a kardot, melyet XIII. Gergely pápa küldött a muszka győzelmek után Báthorynak. Ezenkívül két más kardját is mutogatják ott. Van ott két gyönyörű kócsag-forgója is Báthorynak: sasszárnyat ábrázol, finom aranylemezekből áll s az egész mintegy kis zászlónyélen srófon forog, abba jöttek még a tollak, úgy hogy a csatában mint egy kis zászló lengett sisakján. Ugyancsak itt őrzik Jagello Annának, Báthory István nejeének az ékszerait. Van ott Báthorynak három olajfestményű képe is, egy életnagyságú s ennek kicsinyített másolata, épen olyan, mint a koporsója fedelében üveg alatt lévő, (tehát a leghitelesebb képe) s még egy kis képe francia aláírással. A muzeum gazdag műkincsei között több magyar vonatkozású is van még

pl. Hedvig (Jadwiga) királynő könyve, két lap, elefántcsont faragványú képcsoportozatokkal a szenttörténetből; van egy Hedvignek tulajdonított (de valószínűleg későbbi) szelencze is. Ugyancsak a muzeum palotájában lévő hg Czartoryski-féle könyvtárban találjuk leggazdagabb írott emlékeit Báthory István lengyel uralkodásának, gyűjteményeket eredeti leveleiből s vagy nyolcz kötetnyi másolatot a Naruszewicz gyűjteményében (Teka Naruszewicza). A muzeum igazgatója *dr. Sokolowski* Maryan s a custos *Bethowski* előzékeny szívességgel fogadják a magyar kutatót.

De Báthory István története még a lengyeleknél sincs megírva; *dr. Zakrzewski* Vincze egyet. tanár gyűjti hozzá az adatokat, a ki a Báthory választása előtti interregnum történetét »Henrik futása után« (Pocieczenie Henryka) cz. jeles művében már meg is írta, s a ki jelenleg magyar nyelvi tanulmányokkal is foglalkozik munkája folytatásához. Szép oklevél gyűjteménye van Báthory korából még *Polkowski* kanonoknak.

A gróf Potockiak muzeumában Báthory István gyűrűjét őrzik. Ugy ez, mint a hg. *Sanguszko* s a többi lengyel főurak kincstára sok becses műkincset őriz, melyek jórészt minket is érdekelnek. Van ezeken kívül az Akadémiának és az egyetemnek muzeuma. Az egyetemi könyvtár tulajdonában is van egy magyar eredetű műkincs, Mátyás király globusa, melyet a tudós magyar király ajándékozott a krakkói egyetemnek. A templomok közül legtöbb műkincset őriz a waweli székesegyházon kívül a krakkói ódon Mária-templom (40—50 kelyhet) s a tarnowi székesegyház a tinieci kolostor régi kincseit. — A szandeczi apácza-zárdában őrzik *szt. Kunegunda* (IV. Béla királyunk leánya) arany kanalát és késnyelét stb. stb.

A kép úgy volna teljes, ha belevonhatnók a lengyelföld többi részeit is, így legfőlebb csak következtetést vonhatunk a részből az egészre. — De ennyiből is láthatjuk, hogy méltó volna kutatásunk tárgyává tenni történelmi és műtörténeti szempontból az egész lengyelföldet, melylyel a multban annyi érintkezésünk volt.

I N D Í T V Á N Y

az előmunkálatok megkezdésére, a melyek a magyarországi közép- és újkori latinság szótárának szerkesztésére az anyagot egybegyűjtve megvetetik az alapot.

(Olvastatott az erdélyi muzeum-egylet történelmi szakosztályának 1883. december 8-kán tartott szakülésén.)

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Blumauer az ő kifordított Aeneisében elbeszélvén Aeneas megérkezését Latiumban, azt a kérdést veteti fel Aeneas egyik kiscrójével, hogy vajjon miféle ország ez itt? és erre az a válasz: Itt latinul beszélnek, tehát vagy Latiumban vagyunk, vagy — Magyarországon. A csufon-

dáros hécsi poéta annak a köztudomásnak a benyomása alatt írhatta le e roszt élezetet, hogy II. József germanizáló rendeleteivel szemben, a magyar közvélemény roppant méreggel kardot kötött, nem a magyar, hanem a latin nyelv hivatalos nyelvnek megtartása mellett. Annyi bizonyos, hogy Magyarország volt a mívelt Európában az az állam, a mely legtovább ragaszkodott a hivatalos latin nyelvhez, és noha már az 1834-ki országgyűlés visszahelyezte a magyar nyelvet a maga természetes jogaiba, mégis magam is emlékszem, hogy még 1840 ben is latinul írt pl. a *causarum regaliū directoratus* nem csak a curiához, hanem az első folyamodású törvényszékhez is a *fiscus* peres ügyeiben; sőt az erdélyi részekben is, a hol pedig a fejedelmi korban a magyar nyelv nem csak hivatalos és udvari nyelv volt, hanem a mívelt társadalom általános társalgó nyelve is, I. Lipót óta a latin nyelv lépett hivatalos használatba, és úgy az *excelsū regium gubernium* mint az udvari *cancellaria* hivatalosan csak latinul tudtak, csaknem egészen 1848-ig.

Még nincs tehát 50 éve, hogy Magyarországon és Erdélyben nem csak minden hivatalnok, minden ügyvéd, minden orvos, minden pap, minden professor, hanem lehet mondani majdnem minden kaputos ember, olykor hivatalozgák, sőt nem ritkán még nők is nemcsak értettek, hanem olvastak, írtak és rendszeren folyékonyan beszéltek is latinul; holott ma a szoros értelemben vett philologusokon kívül csak imitt-amott akadnak még egy-egy régi emberbe, a ki az ő latin nyelvét még nem felejtette el; az újabb nemzedék beéri ha baktatva meg tud érteni egy latin szöveget; írni latinul már ma nem divat; beszélni, éppen folyékonyan beszélni még magok a philologusok se tudnak többé.

Nem mint valami laudator temporis acti mondtam el az eddigieket. Szükségem volt rá indítványom indokolására.

Kétségtelen dolog, hogy a nyelvek fejlődésének alapfeltétele annak a nemzetnek az értelmi és tudományos fejlődése, a mely az illető nyelvet beszéli. A mint a beszélő nemzet gazdagodik fogalmakban és eszmékben, éppen oly arányban kell gazdagodnia a nyelvnek kifejezésekben és fordulatokban, hogy az újonnan hódított értelmi tért elfoglalni, birtokában megtartani és annak rendje szerint még tovább terjeszteni is bírhasssa. Ha már az a nyelv, a melynek ily fejlődésen át kell mennie, élő nemzet eleven nyelvérzékében gyökerező, mozgalmass és virágzó irodalom termékein táplálkozó, tudományos, művészeti és társadalmi közetlen érintkezések, súrlódások és közlések, sőt a mi ennél is fontosabb jogi, közgazdasági és politikai tárgyalások, vitatkozások és harczok folytában hol eszközül, hol támadó, hol védő fegyverül szolgáló, szóval saját szerves életet élő nyelv, a maga saját termékeny törzséből fogja kihajtani és erőssé nevelni azokat az ágakat, lombokat és virágokat, a melyekre szüksége lesz, vagy ha esetleg egyebünne fogja is magába oltani, oly annyira magáévá fogja tenni, mint ha éppen saját hajtásai volnának. De ha a nyelv a beszélőkre nézve idegen, ha olyanok-

nak kénytelen szolgálni, a kiknek irányában velök született eleven érzékek nincs, ha oly fejlődés eszközüvé kell válnia, a mely az ő természetes eszmekörén kívül esik; sőt ha a nyelv maga halott, ha az a nemzedék, a melynek életfájához volt kötve saját szerves élete, nincs többé; ha olyanok fognak gazdagításához, a kik csak hézagos hagyományból ismerik, a kik mint a modern vegyész a szerves anyagot alkatelemeire felbontani tudják, de ez alkatelemből életre való szerves új lényeket előállítani nem bírnak, ezeknek a száján és tolla alatt minden gazdagítás éktelen foltozás vagy rüt kinövés képiben fog meglátszani rajta, a nyelv hanyatlani fog, el fog romlani, és ha érthető lesz is, ha szükségből hasznát vehetik is, de sok tekintetben egészen más nyelv lesz belőle.

Igy hanyatlott és romlott el a latin nyelv a nyugatrómai birodalom hanyatlása korától kezdve, és még rohamosabban teljes felbomlása után az u. n. középkorban; lett belőle előbb a media aztán az infima latinitas. A hol a latinul beszélő népek a nyelvet, mint még élet közvetlen érintkezés útján vették volt át, a nyelv törzsanyaga némiképpen fentartotta magát és inkább magához idomította a beléje oltott idegen alkatelemeket, mint a mennyire ő módosult és simült hozzájuk. Ily helyeken lassanként átváltozott a latin u. n. román nyelvvé, a mely aztán mint egészen új és élő nyelv ismét új szerves életet kezdett. De a hol az átvétel nem volt közvetlen, a hol a latin egy tőle merőben különböző és életrevaló nép száján forgó élő nyelv mellett előbb csak egyes személyek vagy osztályok különleges közlekedésére szolgált, de a nemzettest zömére nézve mindig idegen nyelvnek maradt, ott annál rohamosabban folyt tovább a romlás, mentől többen és mentől tökélytelenebbül sajátították el mind szélesebb körökben, és mentől inkább szolgált idegenszerű és alkatához nem simuló eszmelánczatok és észjárások kifejezésére. Az infima latinitas, előbb barbar, utóbb éppen u. n. konyhalatinsággá korszosodott; de a latin nyelv tudása egy bizonyos szellemi előkelőségnek levén igazolványa, másfelől a nemzetközi irodalom kényelmét lelvén benne, hogy oly nyelvvel éljen, a melyet mindenütt megértenek, sőt a diplomatikai érintkezés különböző ajkú államok közt is nagy könnyebbséget találván e nyelv használatában, az a megromlott, elkorcsosodott, elparasztosodott latin nyelv bámúlatos elterjedést nyert. Nemcsak az egyház tartotta fenn mint egyedül jogosított hivatalos nyelvét, nemesak az egyház kormányzatában, hanem az isteni tiszteletben és ehhez tartozó szertartásaiban is, hanem a világi államok is követték e példát, a még akkor valósággal kosmopolitikus tudomány csak e nyelvvél élt, és így természetes volt, hogy írva ritkán és csak initt-amott élt valaki más nyelvvél. Hiszen még költők és regényírók is folyamodtak hozzá! Innen van, hogy a középkor csaknem egész irodalmi és írásbeli hagyományja mindenütt latin, de nem latin a Cicero latinságában, hanem az infima, sőt, elég gyakran éppen *culinaris* latinsággal.

Ezt a latinságot nem lehet megérteni, ha az ember külön meg

nem tanulja. Nyelvtana nagyjában azonos ugyan a valódi latin nyelvvel, de mondatszerkezete már nagyon elüt, szókincse pedig éppen merőben más, nemcsak azért mivel roppant számmal szerepel benne oly szó, a mely nem is latin, hanem azért is, mivel az igazán latin szók oly jelentéssel is szerepelnek, a melyet az ókori élő latin nyelv nem ismert. Éppen azért, mivel az új korban ennek a romlott latin nyelvnek a közvetlen hagyományossága is megszakadt, tudományos vizsgálódásainknál és tanulmányainkban pedig még is folytonosan rá vagyunk utalva e középkori latin irodalomra, előállott annak a szüksége, hogy gondoskodjunk segédeszközökről ez irodalmi nyelv megérthetésére. E segédeszközök első sorban értelmező szótárak.

Ez értelmező szótáraknak természetszerű feladata:

a) elésorolni a középkori és újkori összes latin irodalomban szereplő mind azokat a szokat és szólamokat, a melyek nem latin eredetűek, kimutatni, hogy melyik idegen nyelvből származnak, és mily jelentésben használták;

b) felvenni mind azokat a latin eredetű szokat, a melyek eredeti alakjuktól és jelentésüktől többé kevésbé elütő alakokban és jelentéssel fordulnak elő, és kimutatni, mit jelentenek a középkori latinságban, különös tekintettel arra, hogy az elváltozott jelentés mellett szerepelnek-e eredeti jelentésükben is vagy sem.

Igen természetes dolog, hogy az irodalom szó itt legtágabb értelemben veendő, tehát nem csak a szoros értelemben vett könyveket akár nyomtatott akár csak kéziratban levőket öleli fel, hanem rövid értekezéseket, röpiratokat és főleg okleveleket is belé kell érteni. Sőt² tekintve, hogy az oklevelek, kivált pedig magánoklevelek leginkább tárgyalnak oly ügyeket és viszonyokat, a melyek a mindennapi élet változatos fejleményeinek kifejtésai és következményei, ezek fogalmazóit hagyta leggyakrabban cserben az ókori nyelvkinés, ezek írói jöttek tehát leggyakrabban abba a kényszerhelyzetbe, hogy egy-egy oly tárgy vagy viszony jelölésére, a melynek megfelelő szó vagy szókapcsolat az eredeti latin nyelvben nem létezett, vagy ha létezett is, ők nem tudták: vagy idegen szót használjanak, a melynek a magok felfogása szerint latinos formát adtak, vagy pedig latin szónak tulajdonítsanak oly jelentést, a mely neki eredetileg nem volt, akár meghagyván a szónak eredeti formáját, akár önkényes hajlítással vagy szerkesztéssel módosítván rajta, hogy külsőleg is jelezze a megváltozott jelentést. Önkényt következik ebből, hogy a fennjellemzett szótárak éppen az oklevelekben találunk legbővebb anyagot, mert a tudományos és irodalmi művek szerzői jobbadán mégis inkább bírtak alkalmazkodni ókori mintáikhoz, mivel gondolatjaik írásba foglalásakor se törvényes formások nyomása alatt nem voltak, se nem szoritotta őket semmi rá, hogy oly dolgokat tárgyaljanak, a melyeket a magok nyelvén kifejezni nem tudtak.

FINÁLY.

FELELET BALLAGI A. ÚR BIRÁLATÁRA.

Ballagi Aladár úr a »Századok« f. é. első számában közölt, s »Geschichte der österr. Militärgränze« cz. könyvemről írt bírálatára akárok egypár czáfólo és jellemző megjegyzést tenni.

Bírálóm maga bevallja, hogy elfogultsággal fogott könyvem olvasásához, mert már előre azt sejtette, hogy munkám »valami hosszadalmas, tudákos mű lehet«. És miért? Állítólag azért, mert könyvem »igen terjedelmes« (446 lap!), tehát »nem lehet népszerű munka«, de tudományos munka sem lehet, »mert arra való módszere nincs«. Nézzük meg a valódi tényállást!

Könyvem »előszavában« világosan és őszintén megjelöltem ezen műnek feladatát, czélját. Azt mondtam, hogy »tárgyalom a művelt közönséget általában vette tekintetbe és azért kerültem a tudományos apparatus részletezését«. És ezen szempontot az »előszó« végén újra hangsúlyoztam. Minden olvasó tehát már az »előszóból« kivetheti a könyvnek tendenciáit és minden igazságos bírálónak első kötelessége megbírálásánál is a szerző álláspontjára helyezkedni és innen könyvét megítélni.

De könyvem nem lehet a nagy művelt közönségnek írva, mert »igen terjedelmes«. Ez különös argumentum; Ballagi úr talán csak a »Rontó Pál«-féle irodalmat tartja »népszerű«-nek? Nem ismeri pl. a »Österreichische Geschichte für das Volk« cz. nagy vállalatot? Ezen népszerű történelmi munka nem kevesebb, mint *tizenhét* részből áll és egyes részek 2—3 kötetből; csak az én részem (»die letzten Regierungsjahre der Kaiserin-Königin Maria Theresia«) két kötetének van 448 lapja!

A mi a tudományos apparatus részletezésének kihagyását illeti, hivatkozom ugyanazon történelmi munkára, hol a nagy művelt közönség érdekében szintén elmaradt a szokott forráscitatio. Hasonlóan jártunk el a nem kevésbé terjedelmes vállalatnál, a »die Völker Österreich-Ungarns« cz. történelmi és néprajzi munkánál. Pedig itt is ott is kitünő szakfelelők működtek közre, mint pl. Kroncs, Zeissberg, Huber, Höfler, Zahn, Gindely, Helfert, Wolf stb. Ezek tehát mind — plagiatorok?

Mert bírálóm elég merész könyvemről azt állítani: »Híú erölködés Schwicker úr részéről az »úttörö« megtisztelő nevére törekedni éppen a jelen esetben, midön feje fölött Damokles kardjaként lebeg az, hogy a *plagium* vétségben marasztaltatik el«.

Mindenekelőtt erélyesen tiltakozom azon nekem imputált intentio ellen, mintha az »úttörö« megtisztelő nevére törekedtem volna; ez Ballagi úr találmánya és épen oly igaz, mint ama másik állítása, hogy nevezett munkám »rendkívüli igényekkel« lépett volna fel. Mi a való?

Könyvem »előszavában« azt mondom, hogy »jelen munkám az *első* összefüggő, mindenki számára hozzáférhető tárgyalása a Határörvi-

dék multjának általában«. Ezen állításomat ugyanott igazoltam. Vagy ismer Ballagi úr még egy másik munkát a könyvkereskedésben, mely ugyanazt a tárgyat ugyanazon szempontból a nagy művelt közönség számára megismerteté? Tessék azt megnevezni!

Hogy azon állításommal nem azt akartam mondani, mintha eddig még senki sem foglalkozott volna a Határőrvidék multjával, ennek bizonyítéka épen könyvem »előszava«, hol egész sereg oly írók neveztem meg, kik eddig ezen tárgyról írtak. Nem való tehát Ballagi úr ama további állítása sem, hogy úgy »tüntetem fel a granicsárokat, mintha modern phalakok, elfelejtett nép volnának, melynek mindeddig nem akadt történetírója.« És azután oda teszi: »Nekünk más a tudomásunk; szerrintünk alig van hazai intézményünk, melynek nagyobb irodalma volna.« Hát mit mondok én? Ugyanazt a tudomást megszerezheti mindenki könyvem »előszavából«, hol az eddigi irodalomról szólok.

Bírálom legsúlyosabb vádja, hogy művem »nem egyéb mint Vaniček nagy munkájának elrontott kivonata v. kiírása, megtoldva a végén hirlapi cikkekkel, föleresztve »hig lével« stb. Miért is »e vakmerő tény elkövetésével« engemet »történetirodalmunkban, mint a legmeresebb plagiatort« mutat be.

A »vakmerő tény«, melyet állítólag elkövettem, a következő. Könyvem »előszavában« két helyen, az egyikben pedig nyomatékosan neveztem meg Vaniček művét, mint használt forrásműveim egyikét, és ámbár a könyvnek világosan kitett rendeltetésénél fogva a szövegben nem szokás a feldolgozott anyag eredetét megnevezni, mégis több helyen hivatkoztam Vaniček művére és kiemeltem annak történetírási becét. A ki ezen művet ismeri, tudja, hogy legfőbb érdeme a szétszórt történelmi anyagnak felkutatásában és annak szószerinti közlésében rejlik. Ezen műnek nagyobb részét teszik a különféle alaptörvények, rendszabályok, statutumok, utasítások, jegyzőkönyvek, jelentések, számadások, lajstromok stb. Ha tehát valaki határőrvidéki dolgokkal foglalkozik, ezen munkát, mely a könyvkereskedésben meg nem jelent, el nem kerülheti.

Nem való tehát, hogy ezen munkának használatánál »főtekin-tettel voltam arra, hogy lehetőleg elburkoljam gyári kontárművem készítésének voltát.« Nem való ezen állítás azért, mert ismételve és egész határozottsággal hivatkozom Vaniček munkájára; itten semmi »elburkolás« nincsen, a mire különben nem is szorultam; e mellett tanúskodnak a többi könyveim is, valamint egész irodalmi működésem. De bírálóm csakugyan elhallgatja azt, hogy van könyvemben sok fejezet, melyek tartalmát hiába keresi Vaničeknél. Azt sem mondja, hogy sok helyen egyéb írókra is hivatkozom, mint pl. Hietzinger, Csaplovics, Utičenovič, Kállay és másokra. Nem én, hanem bírálóm üzte a szándékos eltusolást. Vagy talán nagy dicsőség, nyitott ajtón betörni. Ime, ez Ballagi úr kritikusi dicsősége! Hogy könyvem tartalma Vaniček munkájával sok helyen összevág, nagyon természetes; hiszen ugyanazon tárgyról írtunk,

ugyanazon forrásokot használtuk és nem állott sem jogom-, sem hatalmamban a kútfők tartalmát megváltoztatni. Ballagi úrnak igen könnyű dolog ezt a találkozást kimutatni, mikor én magam ezen körülményre határozottan figyelmeztettem. Hol van itt »plagium«? A Vaničeknél levő anyagot részint azon könyvből merítettem és dolgoztam fel, részint már meg volt nekem ugyanazon anyag levéltári kutatásaimból. Ime itt van az összevágásnak egy másik megfejtő oka.

Persze Ballagi úr tagadja »előszóm« azon állításának valóságát is, hogy nevezett munkámnál levéltári anyagot is használtam. De merész tagadásának itt nincs helye, mert itt is hiányzik annak alapja és bizonyítéka. Igenis könyvem anyagát részint levéltári forrásokból merítettem, ámbár ezt könyvem rendeltetésénél fogva részletesen ki nem jelölhettem. Ott van pl. a varasdi fölkelés története, a tiszta-marosi határőrvidék alakulása, a szerb határőrök lázadása, kivándorlása, és az osztrák-szerb királyság határőrvidéki intézményei stb., hol levéltári anyag rendelkezésre állott. Ballagi úr azt véli, hogy levéltári kutatásaim csakis a szerb egyház viszonyaira vonatkoznak és ő maga citálja ugyanazon helyen »*Politische Geschichte der Serben in Ungarn*« cz. könyvemet. Hogy a többi tudományos dolgozataimat nem ismeri, szinte világos bizonyítéka annak, mily lelkiismeretes figyelemmel kísérté birálóm »encyclopaedicus működésemet.«

Dr. SCHWICKER J. H.

VÁLASZ A FÖNTEBBIEKRE.

Ha én Schwicker urat történetírói módszere vagy felfogása miatt támadom meg: akkor helyén lehet a vita, pro et contra.

De mikor azt mondom róla, hogy *plagiátor*, és e súlyos vádat műve egyetlen forrásából vett párhuzamos idézetek, merőben kivágott részletek, critica nélkül átvett hibák egész sorozatával igazolom: ily bírálatra csupán oly válasznak van értelme s lehet hatása, mely bebizonyítja, hogy én rosszul idéztem, hamisan utaltam a hibák átvételére, szóval, hogy idézeteim s utalásaim légből kapott hazugságok.

Mivel Schwicker úr ezt nem teszi, mert nem teheti: bírálatom igazságáról úgyszólván önnön maga állítja ki a végérvényes bizonyítványt: válasza, mint üres szóhalmaz, hatástalanul pendül el, s tisztán láthatjuk, hogy csak azért szólalt meg, *ut aliquid dicere videatur*.

Vitának, a jeleu esetben, nem lévén értelme közöttünk, csak futólag emlitem szerzőnk azon állítását, mely szerint művének a Vaničekével való vérrokonságára, önmaga is figyelmeztette volna olvasóit. Ebből mindössze annyi a való, hogy Vaniček nevét háromszor idézi, a mint ezt bírálatomban (az 58. lapon), a lapszámok pontos megjelölésével feltüntettem. Vaniček neve említésénél azonban, nyoma sincs Schw. úr olyforma kijelentésének, mely csak annyit is mondana, hogy e mű volt

főforrása! Midőn pedig jelenlegi feleletében így szól: »A Vaničeknél lévő anyagot részint azon könyvből merítettem és dolgoztam fel, részint már megvolt nekem ugyanazon anyag levéltári kutatásaimból«: ugyan kinek ne jutna eszébe az a középkori író, ki midőn szemére vetették, hogy művét két auctorból írta ki, ily szavakra fakadt: »*Dii male perdant, mea qui praeripiunt mihi!*«

Mellőzve továbbá szerzőnknek nagy általánosságban tartott, s a tárgy lényegét elkerülő okoskodásait, valamint amúgy is szembeszökő ferdtéseit: áttérek hosszú válaszának azon *egyetlen* helyére, mely a dologra tartozik, s melyre nézve ennél fogva szóba kell állanunk vele. Ő ugyanis, felelete legvégén, *határozottan specifikálja műve eredeti részeit*: »Igenis — úgymond — könyvem anyagát részint levéltári forrásokból merítettem. . . . Ott van pl. a varasdi fölkelés története, a tiszamarosi határörvidék alakulása, a szerb határörök lázadása, kivándorlása, és az osztrák-szerb királyság határörvidéki intézményei.«

Ha ez igaz volna, megsemmisülve kellene állanom a közönség előtt, melynek bizonyítani bátorkodtam, hogy szerzőnk, az egyetlen Vaniček kivételével, még nyomtatott munkákat sem használt fel. Amde, nézzük csak mi igaz abból a levéltári munkásságból?

Erre nézve első sorban a varasdi fölkelés történetét hozza fel. Valóban bajos jellemeznem, mit mivel szerzőnk, midőn ama fejezetre mint eredetire mer utalni; holott annak bő tartalma, teljes feldolgozása, jó részt ugyanazon szavakkal van átvéve Vaniček II. 44—62. lapjairól, Schwicker úr műve 104—111. lapjaira!

Szerzőnk másodsorban a tiszamarosi határörvidéket jelöli ki önálló búvárlatai bizonyosságául. Már ezt a fejezetet, megvallom, össze se hasonlítottam Vaničekkel, mivelhogy ennek a tiszamarosi végvidéknek a történetébe tartozik az, hogy szerzőnk (önálló kutatásai jeléül) szóról szóra átvette Vaničekből azt a szarvashibát, mely szerint »a halmágyi és a *deési*« kapitányságok is odatartoztak. Ami olyanforma beszéd, mintha azt mondanók, hogy Pestnegyéhez tartozik a kecskeméti és a *temesvári* járás.

Végül Schwicker úr az osztrák-szerb királysági határörvidék körül tett levéltári búvárlataira hivatkozik. E tárgyban sem szaporítom a szót, hanem egyszerűen bemutatom Schw. úrnak ezen *eredeti* fejezetét, *egész terjedelmében*:

Vaniček. I. 202., 203.

Schwicker. 35., 36. l.

»Im Jahre 1726 wurde auch in österreichisch Serbien, so weit es an die Türkei angrenzte, eine Grenzniliz organisirt.

»Aber auch in dem neugewonnen serbischen Landstriche, im österreichischen Königreiche Serbien, wurde entlang der Grenze gegen die Türkei eine Landniliz organisirt.

Sie bestand aus drei Oberkapitanaten und 15 Kapitanaten und formirte: 18 Compagnien zu Fuss à 150 Mann = 2700 Heiduken, 18 Compagnien zu Pferde (Huszaren) à 50 Mann = 900 Husaren, zusammen 3600 Mann.

Die Aufstellung derselben in Čardaken u. Schanzen an der türkischen Grenze war der Einrichtung in der Savegrenze nachgebildet. Sie wurde folgendermassen verpflegt: ein Oberkapitän erhielt jährlich in Barem 200 fl., ein Kapitän 100 fl., ein Hadnak 76 fl., ein Harambaša 45 fl., ein Barjaktar 40, ein Stražmeštar 20, ein Desetnik 10 fl. Der gemeine Mann erhielt statt des Brodes u. Soldes Zehent- u. Contributionsfreiheit.

Jeder Compagnie war es gestattet, 50 Uskokon aus der Türkei zur Aushilfe bei der Feldarbeit aufzunehmen.«

Visszaélnék a t. közönség türelmével, s lenézni belátását, ha ezek után még tovább is fejtegetném, hogy a *Schwicker ur »levéltárát« igaz nevén Vuničelnék hívjék!*

BALLAGI ALADÁR. ¹⁾

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

— A MAGYAR KÖNYVSZEMLE 1883-iki I—IV füzeté megjelent, 14 iv gazdag tartalommal, igen díszes kiállítással. E füzetet Csontos János a szerkesztő méltánylandó kegyelettel Horvát István emlékének szentelé, — kinek 1884. máj. 3-án születése százados évfordulóját fogjuk ünnepelni. És szentelé oly módon, mint ez elhunyt nagy nevű férfi nevéhez legméltóbb: az egész füzetet kivétel nélkül a muzeumi könyvtár tisztikara írta. Az első czikk: (*Nagy Sándortól*) Horvát István kéziratának

¹⁾ S ezzel az ügyet befejezettnek jelentjük ki. *Szerk.*

jegyzékét közli — egy tevékeny és úttörő élet bámúlatos munkásságának elévülhetetlen momentumát, melyet a bívások és feldolgozók ma is nagy haszonnal forgathatnak. — *Mayláth* két új adalékot közöl Szabó Károly régi magyar könyvtárához. — *Komáromy* András a Rhédey-család levéltárát ismerteti, regestaban közölvén a leveleket s okleveleket s méltatván és kiemelvén azok históriai vonatkozásait. — *Csontos*i adalékokat közöl Oláh Miklós könyvtárának azon darabjairól, melyek Kismartonban őriztetnek. — *Horváth* Ignác négy hazai könyvrajstromot mutat be. — Ezt követi *Mátray* Gábor hátrahagyott munkája : József nádor törekvései a wolfenbütteli corvin-codexek visszaszerzésére. — *Marlovics* Sándor a legelső magyar ábéczés könyvet mutatja be a XVII. század derekáról. — *Fejérvataky* a németújvári sz.-ferenczrendi zárda könyvtárát ismerteti, összeállítván egy latin codexben levő magyar szókincset, s több codex feljegyzéseit kiszedegetvén. — A szerkesztő a következő cikkben meleg szavakkal áldozik Mirese emlékének. — Dr. *Szinnyei* József a magyar nyelvészeti irodalom bibliographiáját állítja össze Révay előtt. — Végül *Csontos*i folytatja a hazánkat érdeklő külföldi szemlét, ezúttal a velencei könyvtárt mutatván be. — A füzetet érdekes vegyes rovat zárja be. Ime egy folyóirat, mely feladatának valóban megfelel: minden füzete előbb viszi ismeretünket, tisztáz egy csomó kétes kérdést s gazdagítja az irodalom és történet forrásait. Méltó hazánk első intézetéhez, s megérdemli a pártolást, melyben részesül.

— Az »ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ« 1883. évfolyamának I. része tizenhárom ívnyi terjedelemben megjelent. A mennyi jogosult panaszt és kifogást hallottunk e füzetek rendszeres meg nem jelenése miatt: annyi dicséretet mondhatunk e tartalmas és becses kötetről. Feldolgozott cikkei, adatai és könyvismertetései kútfő érdekűek. Művelődés-történelmi szempontból kiemeljük b. *Radvánszky Béla* cikkét Radvánszky György 1576. nász poharáról, mely az ötvös-kiállításon látható. Radvánszky teljes kútfő-készlet alapján tárgyalja az effajta XVI. és XVII. századbeli ötvösmunkákat s adja a Besztercebánya város Radvánszky Györgynek ajándékba adta nász pohár leírását. A pohár — mely sima ezüst, — dereka felső részén komikus vadászjelenet látható, alább meg egy allegoria. A cikk az ábrákat is közli: *Némethy Lajos* a budapesti XVII. és XVIII. századbeli festők életrajzos sorozatát közli. Nem Urbinoi Rafaelek sorozata, de érdekes adatok fővárosunk fejlődési történetéhez. *Szalay József* egy ügyesen írott cikkben tisztázza Atilla *mondái* sírjának helyét

levéltári adatokkal bizonyítván, hogy Keveháza, Curve azoa, Kajászó, a mai Baracska községhez tartozó Szt.-Iványi pusztá területén volt. Ugyancsak *Némethy Lajos* szólal fel Fehéregyháza és Árpád sírja érdekében, Tholdt nézetéhez csatlakozván, hogy t. i. Fehéregyháza a Radl-féle malom tőzsomszédságában keressendő. A hosszas vita után minő pozitív eredményt várhatni, majd az ásatások derítendik föl.

— Az EGYHÁZMŰVÉSZETI LAP januári s februári füzetével *Czobor Béla* szerkesztése alatt ötödik évébe lép. E füzeteknek fontos feladata az egyházművészet terén odahatni, hogy a papság ízlése és érzése művészetben a valóban szép s a stilszerű iránt fejlődjék. A folyóirat következetes eljárás által befolyást biztosított magának a papságra s ma már majd minden nevezetesebb javításnál vagy újabb beszerzésnél tanácsot kérnek a füzetek szerkesztőjétől. A januári füzetet *Mathias Literatus* kelyhének ismertetése nyitja meg, mely az esztergomi kincstár egy nagybecsű darabja ügyében támadt kis irodalmat összefoglalja s részben igazítja. Következő cikk »Besztercebánya az egyházi művészetekért« cím alatt felsorolja azt, a mi *Ipolyi székhelyén* e téren legújabbán történt. Mert azt mi általában történt egy kis rövid czikkkel nem lehetne elmondani. Azután megkezdődik a *Paulinusok sassini kincseinek jegyzéke 1782-ből*. Az irodalmi rovat *Bunyitay munkáját*, különösen annak egyházművészeti gazdag adatait ismerteti. — A második füzetben *Bogisich M.* régi templomi énekeket mutat be, folytatja a pálosak kincseinek jegyzékét s *Bunyitay munkájának* ismertetését; *Némethy Lajos* érdekes közlést hoz a budai városházán 1785-ben elárverezett miseruhákról. Bemutatja *Tárkányinak* a Képzőművészeti Társulathoz intézett levelét, melylyel egy egyháztörténelmi vagy vallásos tárgyú képre 500 frtot tűz ki. Mindkét füzetben van közlemény a »lelkészkedő papság köréből« mely az egyházművészeti téren támadt mozgalmakat mutatja be.

— A MAGYAR HADÜGY TÖRTÉNELMI FEJLŐDÉSE, a mohácsi vésztől az állandó hadsereg felállításáig (1526 — 1715) cím alatt, mintegy két ívre terjedő tanulmányt írt *Melichár Kálmán*. Megjelent a *Ludovica-Academia* közlönye februáriusi számában. *Melichár* régebben a mohácsi vészig terjedő korszakot is tárgyalta s már akkor megmondottuk folyóiratunkban, hogy szorgalma és igyekezete dícséretet érdemel. Ugyanezt mondhatjuk e közleményről is, de többet nem. Szerző nem kútforrásokból, hanem kézikönyvekből dolgozik. Az efféle munkálat neve *compilatio*, melynek *legalább* is jól kell megírva lenni. Ezt a szóban forgó tanulmányról nem

mondhatjuk. Felsorolja lelkiismeretesen, mit olvasott, s elmondja úgy, mintha hivatalos jelentést írna. Ime a kezdete: »Az 1526. évi mohácsi vész hazánk legszomorúbb korszakát nyitotta.« Azután azok a hosszú rosszúl megírt extractusok Salamonból, s a Kriegsarchiv publicatioiból! Miért nem használta szerző Verancsicsot, Szerémit, Istvánfit, Forgáchot, s a többi kútfőt, a közvetlenül levéltári kutatást nem is említve, mert ahhoz idő, szakismeret kell. Nagyon sajnáljuk, hogy szerző, ki buzgó-
nak látszik, mindjárt az omegán kezdi: a hadügy fejlődésén s nem kisebb, de specialis kutatásra hozzáférhetőbb themát választott. A Ludovica-Academia Közlönyének, Thaly Dunántúli hadjárata, s Kápolnai cikkei után alacsonyabb színvonalú tanulmányokat nem kellene publicálni. Szerzőt megjegyzéseinkkel elriasztani nem kívánjuk, csak ajánljuk, dolgozzék alaposabban és tanuljon.

— A FIGYELŐ februári számában több érdekes irodalomtörténeti közlemény közt (Arany levelei Kazinczy Gáborhoz, Eötvös élete, Vajda Péter méltatása, Desseffy levelei) Csaplár Benedek folytatja nagybecsű adatokban gazdag munkáját Révay életrajzáról. — Márcziusi füzetben Jakab Elek »Aranka György és az erdélyi nyelvmívelő és kézirat kiadó társaság« történetének leírását kezdi meg, nagyrészen új s eddig nem ismert adatok alapján. — Dr. Váli Béla egy mult századi magyar iskolai színművet mutat be Boross Daniel pálosrendi szerzetestől »Omnia vincit amor« cím alatt s Csaplár folytatja Révay életét.

— Az »UJ MAGYAR SION« januári számában *Békési* Emil közli Náray György életrajzát (1645—1649.) jobbadán ismeretlen adatok alapján, nagy szorgalommal s fáradtságos kutatással állítván ezeket össze. — A febr. füzet tüzetesen ismerteti Kovács Gyulának »A házasság-kötés Magyarországon« című történeti munkáját. — A márc. füzetében »Budapestről Pannónhalmáig« cím alatt Vigeron utirajzának egy fejezetét mutatja be.

— A »MAGYAR FIGYELŐ« Egyháztörténeti adatok cím alatt öt levelet mutat be I. Rákóczy György korából, melyek közül a 4-ik, adat a Gradual történetéhez.

— A KERESZTÉNY MAGYERŐ I. füzetében Gyöngyösi János a mult századi leoninista költő életéhez járúl érdekes adatokkal s bemutat néhányat az általa gyűjtött egyháztörténelmi adatokból, főként József császár korából. *Koncz* József a héjasfalvi reformatusok s unitáriusok I. Rákóczy György idejében folytatott versengéséhez szolgáltat adatokat, közvetlenül a deési complanatiot követő időből.

— A NYELVÖR januári füzetében nyelvtörténeti adatokat közöl Csapodi István (Parizpápai orvosi nyelve.) Goldzieher igen helyesen megtámadja a moshe szó használatát, mikor van jó szavunk rá: »meceset.« A februári füzetben Fialovszky a Csaba-írt magyarázza, s Márki Sándor nyelvtörténeti adatokat közöl. Az »ezten« szóhoz többen hozzá szólnak e két füzetben. Hunfalvy, Simonyi, Szarvas, Szily. A vége a dolognak az, hogy »ezten«=nyolczad. »Ezten ma«=mához egyhétre, »ezten kedd«=keddhez egy hétre — *de soha sem quindena.*

— A »KORRESPONDENZBLATT« 1-ső száma Hunter János, egy a reformator Hunter utódjának egykoru biographiáját, s a sorostélyi határban feltalált régi templom nyomait írja le; a 2-ik számban *Teutsch Fr.* régi erdélyi térképeket ismertet s a brassai aranyművek neveit állítja össze 1516—1800 közt.

TÖRTÉNETI REPERTORIUM,
ÖSSZEÁLLÍTVÁ A HAZAI HIRLAPOKBÓL. 1884. FEBRUÁR.

Batthyány Tihamér gróf. A hajózás története *Fiume* 2—4 sz.

Bacsányi Miksa. Öngyilkosságok kora a hajdani Rómában. *Magyarország és a Nagyv.* 8. sz.

Bereczky Károly. Még egyszer a »Laczi konyha«. *Vasárn. Ujság* 6. sz.

Bloch Imre. A zsidók története az osztrák-magyar monarchiában.

Dr. Gerson Wolf. »Die Völker Oesterreich-Ungarn« VII. kötet. Bécs és Teschen, 1883«. *Ism. Magyar Zsidó Szemle* 29—33 l.

Egyptomi leletek. *Ország-Világ* 5. sz. négy képpel.

Fest Aladár. Részletek Fiume középkori történetéből. *Fiume* 7. és köv. számok.

Hampel József. Nemzeti kincseink az országos ötvösmű-kiállításon. *Egyetértés* 56. sz.

Hochmuth Ábrahám. A zsidóság a kereszténység viszonya időszámításunk két első századában. *Magyar Zsidó Szemle*, 11—18 és 81—88 l.

Hölke Lajos. A Bocskai korona. *Nemzet* 58. sz.

Jakab Elek. II. Ulászló udvartartása. *Magyarország és a Nagyvilág* 6—9 sz.

Kávé története. *Tátravidéki Híradó* 6. és köv. sz.

Kiséri. No még egyszer a »Laczi konyha«. *Vasárn. Ujság*. 7. sz.

Kohn Sámuel. A honfoglaló magyarok és a zsidók. *Magyar-Zsidó Szemle* 3—10. l.

Melichár Kálmán, dr. A magyar hadügy történelmi fejlődése a mohácsi vérsztől az állandó hadsereg felállításáig. (1526—1715.) *Lud. Akad. Közölye* 154—184. l.

Nemes Ödön. Az irás- Művelődéstörténeti tanulmány. *Erdélyi Értesítő* 8. és köv. sz.

Némethy Lajos. Buda ostromának hősei 1686-ban. *Egyetértés* 57. sz.

Nyitrai József. Az országos ötvösműkiállítás. *Nemzet* 47. sz.

Ötvösműkiállítás. *Nemzet* 45. 48. sz. *Főv. Lapok* 40. 42. 44. sz. *Egyetértés* 47. 53. sz. *Pesti Napló* 48. P. *Hírlap* 48. sz. *Függetlenség* 39. 47. 48. sz. — Öseink kincsei Yan-csi. P. *Hírlap* 47. sz. — Pulszky Károlytól. *Egyetértés* 52. sz. Válasz. Sz. Ugyanott. 54. sz. — Régészeti társulat az ötvösmű-kiállításon. — di. *Bud. Hírlap* 57. sz.

Pulszky Ferencz legújabb művéből. A rézkor Magyarországon' *Nemzet* 59. sz.

Salamon Ferencz. A pesti aranybulla történetéből. *Bud. Hírlap* 42. sz. P. *Hírlap* 42. sz. *Egyetértés* 42. sz.

Scherer István. Megilleti-e a középkort az annyiszor hangoztatott »sötét« jelszó. *Zulamegye* 8. sz.

»Strausz Adolf. Bosznia és Hercegovina történeti, néprajzi, politikai, közgazdasági és földrajzi leírása. 2. kötet. Bp. 1883«. Ism. *Egyetértés* 27. sz.

Szabó István, akadémiai tag. A tót népnév. *M. Állam* 36. sz.

Szendrei János. Az országos ötvösműkiállítás. P. *Napló* 47—49. sz.

Szilágyi Sándor. Luther és a török háboru. (1524—1542.) *Ország-Világ* 6. sz. 3 hasonmással.

Vay Dániel. Mátyás király utolsó napjai. *Ország-Világ* 7. sz.

IRODALMI ÉS VEGETES KÖZLÉSEK.

† LUGOSSY JÓZSEF a M. Tud. Akadémia r. tagja, a debreczeni ref. főiskolai nyug. tanára, f. é. márcz. 7-én elhunyt Debreczenben. A magyar tudományosság egyik legrégebb és legkitünőbb bajnokát vesztette el benne. Sokoldalú tudós és gondolkodó fő volt. Magyar nyelvtudományi és irodalomtörténeti munkássága a legelőbbkelő helyek egyikét vívta ki számára a magyar irodalomban; unicumokban gazdag könyvtára, melyet hátra hagyott, ritkítja párját. — Társulatunk is egyik legkitünőbb tagját vesztette el benne.

— PULSZKY FERENCZ ezelőtt ötven esztendővel választatott meg a római archaeologiai intézet levelező tagjává. Azóta folyvást működik a régészeti tudomány terén. Szébb emléket alig emelt magának jubiláns, mint társulatunknak köztiszteletben álló harmadik elnöke, megírván a »Rézkor Magyarországon« czimű tanulmányát. A 79 lapra terjedő, ábrák-

kal ékes, ívformájú füzet végeredménykép kimondja, hogy a rézkor Magyarországon közvetlenül követi a kőkort, abból fejlődött, s ettől kölcsönözte formáit, megelőzte a bronzkort, mely az emlékek bizonyosága szerint is egészen új, idegen s a kőkorról s a magyarországi rézkorról semmi rokonságban nem álló formákat hozott elő. Kivánjuk törhetetlen munkásságú tagtársunknak, alelnökünknek, hogy tudományos munkásságát még számos évig folytassa.

— A M. K. ORSZÁGOS LEVÉLTÁRRÁ vonatkozó, máig érvényes törvényeket és rendeleteket egy 26 lapnyi füzetben kiadta az országos levéltár, tájékoztatóul azoknak, kik a magyar országos levéltár iránt érdeklődnek s annak ügymenetét ismerni akarják. A füzet az országos levéltárban kapható, francia fordítása is nemsokára megjelenik.

— Az IPAROSKÖR helyiségeiben télen át nevesb íróink és tudósaink népszerű felolvasásokat szoktak tartani. Febr. 21-én *Thaly* Kálmán tartott felolvasást, melyben egy épen most igen alkalomszerű tárgyat választott. T. i. Budavárának a töröktől való visszafoglalásáról beszélt. Azért választá e tárgyat — mondá — hogy érdeket keltsen az emlékünnepegy iránt, melylyel a főváros, e nevezetes fegyverténynek kétszázadik évfordulóját 1886. szeptember 2-án megülni szándékozik. Budavár visszafoglalását az egész kereszténység közös kötelességnek tartotta: Európa összes nemzetei képviseltették magukat az ostromló had soraiban, a magyarokon és németeken kívül francziák, angolok, olaszok, spanyolok, svédek stb. S mégis mindezen nemzetek közül a magyarok tüntették ki magukat leginkább, a magyar vezérek közül heten vittek végbe bámúlatos hőstetteket, köztük Petneházy Dávid huszárezredes, ki a sept. 2-ki döntő rohamnál első volt a belső várfalon, örményesi Fiáth Ferencz, ki júl. 27-ikén legelőször tüzte ki a magyar zászlót az alsó-bástyára, ifj. Beresényi Miklós, a későbbi híres kurucz vezér; Tüzes Gábor, a szerzetes, ki pyrotechnikai tudományával vált az ostromló hadak nagy hasznára. *Thaly* érdekesen írta le az elkeseredett harcokat, melyet jun. 17-dikétől sept. 2-ikáig vívott a körülbelül 10,000 főből álló ostromló sereg a várbeli 14—16 ezer, magukat páratlan hősiességgel védő török sereg, s Szoliman nagyvezér 50—60,000-nyi hadával: két tűz közé levén szorítva. Méltó elismeréssel adózott Abdurahman pasa emlékének is, ki jancsár ruhában ott esett el a bécsi kapunál, utolsó lehelleltéig védve a megőrzésére bizott helyet. A másfél óráig tartott szóbeli élénk előadást feltűnően nagy közönség hallgatta és éljenezte meg.

— THALY KÁLMÁN jelenleg egy nagyobb munkán, a Beresényi-család monographiáján dolgozik, melyre a hazai és külföldi levéltárakból igen sok nagybecsű adatot gyűjtött össze. Az életrajz, melynek közlését jelen füzetünk kezdi meg, szintén e munka keretébe tartozik, de úgy mint folyóiratunk közli, egészen önálló dolgozat.

— A SZÁZADOK februári füzetében a vegyes hírek közt van egy kis közlemény, melyben egy dunántúli tagtárs reflectál dr. *Ortway* Tivadar tisztelt barátunk februári akadémiai felolvasására. E közleményre vonatkozólag *Ortway* úr felkért bennünket annak kijelentésére, hogy ő soha egy szóval sem állította azt, amit ama bizonyos dunántúli tagtárs reá diktál. Ellenkezőleg ő is állítja s az *Itinerarium* alapján kell is állítania, hogy az Italiába vezető római ut Aquincumból a Balaton felé vezetett. Sőt említi egyenként a római út nyomait is. Arról a pátkai római falról nemcsak hogy tudomása van, hanem vizrajzában (II, 93) róla a dunántúli kritikus többet is olvashat.

— A POZSONYI JOGAKADÉMIA f. évi máj. 14-én fogja megtartani száz éves fennállásának jubilacumát. A jogakadémia történetének megírását *Ortway* Tivadar vállalta el s a munka az ünnepély napjára fog elkészülni.

— »A HONFOGLALÁS KEZDETE ÉS BEFEJEZÉSE« cím alatt *Csuday* Jenő egy 53 lapra terjedő monographiát adott ki, melyben hozzá szól a millenarium kérdéséhez, bírálja a forrásokat s az e kérdésben megjelent dolgozatokról is nyilatkozik, feltétlenül senkihez sem csatlakozván s egyiknek egyben, másiknak másban adván igazat. Végén reassumálja tárgyalásait s a honfoglalás kezdetét 884—899 teszi, az első évet *Method* meghívásával s az utóbbit azzal igazolván, hogy *Arnulf* halálának s *Pannonia* elfoglalásának éve összeesik. Ezen két szám közé helyezi be a többi eseményeket.

— *Csuday* Jenő a »Zrínyiek Magyarország történetében 1566—1704.« című munkára megrendelő felhívást adott ki. Tulajdonkép *Salamon* Ferenc »Első Zrínyiek« című munkáját akarja folytatni. E munkának egy része »Egy magyar család« cím alatt már 1882-ben megjelent. A kedvező fogadtatás, melyben ez részesült, bátorítá fel a szerzőt, hogy a megkezdett munkát befejezze és közzétegye. Munkájában nemcsak a történelmi adatokra volt tekintettel, hanem »a hazai törvényekre is kiterjeszkedett s ezek szerint bírálta meg az eseményeket.« A munka 22—23 nagy ívből álland, június első napjaiban fog megjelenni, megrendelési ára 2 frt 50 kr. A megrendelés szerzőhöz intézendő Szombathelyre.

— DUDÁS GYULA tanár több év óta gyűjté az adatokat Zenta város monographiájához, s már annyi anyagot szerzett össze, hogy nemsokára a kidolgozáshoz is hozzá fog. A monographiából mutatványul a »Zentai csata történetét« közzé fogja tenni. Ez a legújabb kutatások felhasználásával készült tanulmány.

— »IPARVISZONYAINK« történetéről az 1376—1526 közötti időben egy nem nagy terjedelmű előtanulmányt adott ki Körömy Árpád. A nyomtatott hazai forrásokot jól felhasználta s az egészről áttekintést is ad, mindamellett az egész nem egyéb vázlatnál. Behatóbb levéltári kutatások nélkül e tárgyat, melyen még annyi a tisztázni való, kimerítően megírni nem lehet, s így e munka is nem egyéb előtanulmánynál, — melynek mindenesetre meg van az az érdeme, hogy a nyomtatásban szét-szórt adatokat összegyűjti.

— A KÜLÖN LENYOMATOK újabb időben mindinkább divatba kezdenek jöni; s a kutatóknak már azért is, mert könnyebben hozzáférhetők, hasznos szolgálatoakat tesznek. *Iványi* Ede értekezését Mosony-vármegye régészetről, mely a múlt évi programmban látott világot s melyről decemberi füzetünk már szólt, önállóan is kiadta. — *Berényi* János zilahi tanár az ottani iskolai programmból kiadta külön az iskola történetét 1867—82 közt. — *Fraknoi* Vilmos Pázmánynak egy Bethlen Gáborhoz 1629. apr. 3-án írt s eddig ismeretlen levelét a fejedelem válaszával az 1882-iki Könyvszemléből facsimilével ellátva külön is kiadta. — Továbbá megjelentek: *Wagner* Lajostól: Pozsonymegye helyneveinek magyarázata, első közlemény. *Kanitz* Ágosttól Cluvius Stirpium Nomenclatora németujvári 1583-iki, eddig ismeretlen kiadásának bemutatása; ugyancsak *Kanitztól* a legrégebb növénytani magyar munkák sorozatának összeállítása, mindkettő a Növénytani Lapokból; *Timon* Ákostól »az osztrák concordatum és a magyar közjog« az Igazságügyből (Zilahynál 20 krért kapható); *Teutsch* Frigyesztől az »Unsere Burgen« című cyclusból négy Szeben közelében eső várnak leírása, az erdélyi Kárpát-egylet évkönyvéből. E leírások historiai része levéltári adatokat is használt fel, s figyelemreméltó adalékot képez Erdély helyrajzához.

— MILLEKER BÓDOG tagtársunk Verseczen f. évi jan 14-én felolvasást tartott az ottani német iskola történetéről s azt egy 21 lapra terjedő füzetben kiadta, mely érdekes adalékot képez a hazai iskolázás történetéhez.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A HONFOGLALÁS kezdete és befejezése. Irta *Csuday Jenő*. Szombathely, 1884. 8-adr. 53 l.

— SYMBOLAE ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in Terris Coronae Sancti Stephani. Nunc primum ex rariis tabulariis romanis austriacis hungaricis Societatis Jesu aliisque partibus erutae a Nicolao Nilles S. J. Patrocinate alma hungarica Literarum Academia editae. Specimen. Oniponte, 1884. 8-adr. 126 l.

— STUDIEN über die Geschichte Ungarns im Zeitalter der Arpaden. Von *Alfonz Huber*. Wien, 1883. 8-adr. Ára 60 kr. (Külön lenyomat az Archiv für Oesterreichische Geschichte-ből.)

— GESCHICHTE OESTERREICH-UNGARNS. I. Buch. (Von der ältesten Zeit bis zur Mitte des 11. Jahrh.) Von *Anton Gregorowicz*. Wien, 1883. 12-edr. 176 l.

— DIE OESTERREICHISCH-UNGARISCHE MONARCHIE. Geographisch-statistisches Handbuch mit besonderer Rücksicht auf politische und Kultur-Geschichte. Von *Prof. Dr. Friedrich Umlauf*, Wien, Pest, Leipzig, 1882. 8-adr. Ára 6 frt.

— DAS ALTE UND DAS NEUE KRONSTADT von *Georg Michael Gottlieb v. Hermann*. Ein Beitrag zur Geschichte Siebenbürgens im XVIII. Jahrhundert, bearbeitet von *Oscar v. Meltzl*. Herausgegeben vom Ausschuss des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. I. Band 1688—1780. Hermannstadt, 1883. 8-adr. XLV és 476 l.

— WALLENSTEINS Kroatische Arkebusiere, 1623—1626. Aus ungedruckten archivalischen Quellen von *Dr. Aladár Ballagi*. Budapest, 1884. 8-adr. 42 l.

— DIE SERBEN in südlichen Ungarn, in Dalmatien, Bosnien und in der Herzegovina. Von *Theodor Ritter Stefanović Vilovsky*. Mit einem Anhang: *Die südungarischen Bulgaren* von *Géza Czirbusz*. Wien und Teschen, 1884. 8-adr. 403 l. (Die Völker Oesterreich-Ungarns XI. kötet.)

— WIENS Buchdrucker Geschichte 1482—1881. Herausgegeben von den Buchdrucker Wiens verfasst von *Dr. Anton Mayer*. I. Band 1482—1682. 4-edr. 404 l. Ára 12 frt.

— RECUEIL DES INSTRUCTIONS données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu' a la révolution Française, publié sous les auspices de la commission des archives diplomatiques au ministère des affaires étrangères. Autriche. Avec une introduction et des notes par *Albert Sorel*. Paris, 1884. 8-adr. XV és 552 ll.

— VTE DE CAIX DE SAINT AYMOUR. Les Pays Sud-Slaves de l'Austro-Hongrie (Croatie, Slavonie, Bosnie, Herzegovine, Dalmatie). Ouvrage illustré de 58 gravures et d'une carte. Paris 1883. 12-edr. 301 l.

SZÉKESI BERCSÉNYI IMRE.

(1589—1639.)

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

II.

Bercsényi Imre 1628. tavaszán, midőn családjával Pozsonyba letelepedék, noha erdélyi jószágai zálogba vetése iránti ügyleteit még csak kisebb részben fejezi vala be, — mégis tetemes összeg pénzzel rendelkezett. Elképen hozzá láthatott, hogy pozsonyi házához valami nagyobb fekvő birtokot is szerezzen, ettől nem távoli környéken. Az alkalom nem soká váratott magára, és ezt az anyagi dolgokban is véghetlenül ügyes és gyakorlatias Bercsényi úgy tudá megragadni, hogy magának is használna belőle s még hozzá, az udvarnál és országban egyik legbefolyásosabb főfő-urat kötelezé le maga iránt. mivelhogy vele ő, a bujdosó, szivességet tőn.

Ugyanis 1629. elején értesülvén, hogy a *nádor*, gr. Esterházy Miklós, bizonyos nagyterjedelmű zálogos jószágainak már legközelebb bekövetkezendő határidejű kiváltására tetemes pénzösszegeket kívánna fölvenni: magához vett rögtön jó nagy összeg készpénzt, 4000 ezüstitallért, s elutazott a hozzá, buzgó katolikus voltáért és személyes megnyerő tulajdonaiért különben is jó indulattal viseltető nádorispánhoz, ennek kis-martoni várkastélyába. Eszterházy jó szívvel látá Bercsényi Imrét, és készséggel elfogadván ajánlatát, — febr. 15-kén adóslevelet ada neki a kölcsön vett 4000 tallérról, (akkoriban a mai pénzérték 8—10-szeresének megfelelő, tehát fogalmaink szerint 50—60,000 frtot képviselő összeg,) melynek kamatai fejében általadott »Nemzetes Berchény Imrének« s mindkét nemű örököseinek zálogbirtokul, teljes haszonélvezettel, Soprony vármegye »Fraknó városabeli Fraknó várához tartozó egy egész kőházat, eddig Eschenpolch

Ádám kezei közé lévő,» minden hasznaival s tartozékaival; nemkülönb a fraknai uradalombeli eddig b. Kinsperger Lajos által zálogba biratott, de most tőle kiváltott 24 jobbágytelekből álló Czemendorf (Zemenye) helységet, szintén teljes tartozékaival s jövedelmeivel. ¹⁾

Így Bercsényi, a regényes fekvésű Fraknó-Váralján, az ausztriai határhegyek lábainál, családjának nyári tartózkodásul alkalmas udvarházat, s hozzá egy termékeny határú s a Vulka vizén derék malommal bíró 24 egész telkes, szép jövedelmű falut szerzett birtokul; azonfölül — a mi lényeges előny volt részére — a hatalmas nádor további pártfogását is megnyeré maga és övéi számára.

Ezen ügyletének megkötése s új birtokának átvétele után Bercsényi csakhamar, úgymint 1629-nek még kora tavaszán, leutazott ismét Erdélybe, ottani jószágai s ingó marhái eladásából további összegeket fölszedendő és fölhozandó.

Leérkezvén, udvarias kötelességének tartá személyesen tisztelkedni volt fejedelménél: Bethlen Gábornál, Gyula-Fejérvárott. Ez szokott kegyességével fogadá a tisztelgőt. Bercsényi megdöbbenve látá: mennyire erőt vett a betegség az élte delén levő, egykor oly ép, erős, katonás férfiún, a kin ekkor (1629. martius) már többé nem leplezhetően mutatkoztak a *vizkór jelei*. A fejedelem lélekzetvételeét ugyanis már a »fúladozás igen háborgatá, s lábai kezdének dagadozni.« ²⁾ Bercsényi Imre rokonának, a nagy embernek e veszedelmét látva, hogy rajta segítsen, »commendála néki egy morvai doctor-embert, *ki római császárnak is ordinárius medicussa vala*, jelentvén, mintha ötet hasonló nyavalyából gyógyította volna meg. Mellyen kapván és hívén az fejedelem, mint az vízben halálozó ember szokott cselekedni,« — elfogadá Bercsényi tanácsát; jele, hogy *bízott benne*. Bethlen rögtön iratott Bécsbe az udvarhoz, a Bercsényi ajánlotta császári orvost »kérétvén s hivatván, — az igen könnyen el is bocsátta-

¹⁾ L. Esterházy Miklós ezen Kis-Marton várában 1629. febr. 15-én kelt adós-, illetőleg záloglevelének hiteles átiratát a *pozsonyi káptalan* levéltárában, proth. 1628—35. fol. 80—87.

²⁾ *Kemény János* fejedelem önéletírása. Rummy-féle kiad. 133—134. lap.

ték.«¹⁾ A leérkezett udvari orvos a súlyos beteg fejedelem állapotát megvizsgálván: mindenekelőtt a fuldoklás gyógyítását állítá sürgetőnek valami megfelelő ásványvíz italával, — azután lesz majd idő a dagadt lábak lecsapolására. Bethlen saját orvosai azonban »kivált egy Schultetus nevű német doctor és más, Ribericus zsidó doctor« ellenzék a savanyúvíz-gyógymódot, mint a mi a tagok dagadozását még előmozdítja.²⁾

A fejedelem II. Ferdinánd rendelő orvosának javaslatára hajlott és elköltözék ezzel az Udvarhelyszéken levő száldobosi savanyúvíz-forráshoz, melyet a morva doctor, Erdély számos ásványvizei közül e célra kiszemelt. Három-négy hétig itta ott a vizet, — ámde a sajnos eredmény *régi orvosainak* adott igazat: a vízkór még inkább kifejlődék. Fűröszötték azután a fejedelmet Al-Gyógyon, a váradi hévízben, a zombori forrásban, — de mind hiába.³⁾ Állapota mindinkább elnehezedik vala, s 1629. november 15-kén Erdélyország legnagyobb uralkodója kiadá erős lelkét, életének 49-dik évében.

Bercsenyi Imrére kétségkívül igen bántólag hathatott, hogy az általa — föltehető: a legjobb szándékkal — ajánlott híres udvari orvos gyógymódja a fejedelmet nem menthette meg, vagy mint az erdélyiek, úgy mint *Kemény János*, gyanakodva állíták: sietteté avagy épen előidézé annak halálát. *Kemény* ugyanis úgy látszik feltüntetni akarni a dolgot, mintha Bercsenyi Imre Bethlen Gábornak »*egész gonoszakarója*« volt volna, és állítását, »mintha őtet (Bercsenyit) hasonló nyavalyából gyógyította volna meg azon doctor,« — csak a fejedelem elámítására és halálba taszítására gondolta volna ki; szóval, mintha Bercsenyi a morvai orvossal (»kinek hazáját ezelőtt pusztították Bethlen hadai«) s a bécsi udvarral titkos egyetértésben odaműködött volna, hogy a rettegett fejedelem mielőbb eltétessék láb alól.⁴⁾ Nyilván ugyan nem írja ezt *Kemény*: de sorai közül ilyesmit lehet kiolvasni. Mi mindazáltal nem képzelhetjük sem általában oly elvetemedett, sem különösen oly hálátlan embernek Bercsenyit, hogy az iránta

¹⁾ *Kemény János*, u. o.

²⁾ *Ugyanaz*, u. o.

³⁾ *Kemény János*, 134 - 135. l.

⁴⁾ *Ugyanaz*, u. o.

elvégre is a székesi eset alkalmával nagyon kíméletes Bethlen Gábornak az ő személye és tanácsa iránt tanúsított bizalmát ilyen gonoszúl fizette volna vissza.

Bercsényi Imre teljes életében lelkiismeretes ember volt, és jelleme — mint indúlatos embereké rendesen — nyílt vala. Ilyen ember nem lehet orvgyilkosság előmozdítója, mérgezők szövetségese! És Bethlen Gábor oly rossz emberismerő volt volna? Kemény Bercsényi gyanúsításával egyúttal *Bethlent kicsinyíti*, bár szándéktalanul. Aztán a *vízkever* magában is oly gonosz betegség, a melylyel az orvosi tudomány még ma sem bír, — hát századok előtt, az experimentatiók, homályos tapogatózások korában?! És így, ha a szárdobosi ásványvíz-gyógymód nem ütött is ki jól, — lehet-e rajta csodálkoznunk? szabad-e az orvost szándékos gyilkossággal, és azt az embert, a ki ezen nagyhírű, nagytapasztalatú s a császár-király által is saját rendelő doctorául használt orvost ajánlá, bűnrészeséggel vádolnunk? — Hiszen nincs semmi bizonyosság arra, hogy Bercsényi e morva orvost nem a legtisztább szándékkal, a legőszintébb jóakarattal ajánlá rokonának: az iránta és családja iránt az 1626-iki székesi tragoedia után gonoszakaróik bujtogatásai daczára is oly elnéző Bethlennek. Sőt ép az a körülmény, hogy a Bercsényivel őszintén kibékült, öt gyermekora óta ismerő Bethlen, az oly éleseszű Bethlen, habozás nélkül elfogadá az előbbinek tanácsát és sietett életét, egészségét az általa kijelölt egyénre bízni, — egyenesen *Bercsényi mellett* szól! Bethlen Gábor nem tartá az egyenes jellemű, a mély vallásosságú Bercsényit alattomos, aljas tettekre képesnek, s mi hiszszük, hogy *nem csalódott* benne.

Nagyon valószínű azonban, hogy Bercsényi a balúl kiütött gyógymód, illetőleg a fejedelemnek — bizonyára a nélkül is rövid időn bekövetkezendett — elhúnyta után szemrehányásokat tön önmagának: *miért ajánlott orvost?* Ha pedig a Kemény emlékirata szerint táplált vélekedések a fülébe jutottak, — a mi majdnem bizonyos, — e körülmény természetesen csak növelé, csak annál inkább nyugtalanítá, gyötré lelkét; legjobb szándékú tanácsáért, a baleredmény következtében sokak előtt az ő becsületének kell gyanúsíttatni! Ez nagyon kínzó tudat lehetett.

Ehhez járult a *székesi tragoedia*, az akkori fölindulás hevé-

ben kiontott vér emléke is, mely őt azóta sem engedé nyugodni, folyvást nyomta lelkiismeretét, miután magának is be kellett lelke előtt ismernie, hogy az egész megrázó eseményt elvégre is az ő keresztyéni szeretetellenes türelmetlensége okozá.

Nagyhamar és sokszorosan megbánta ezt a tettét, s mindjárt Magyarországra menekülése után »*hüttel kötelezett fogadást*« tőn a mindenk Urának, hogy engesztelő vezeklésül ismét el fog zarándokolni a *Megváltó sírjához*. E fogadalmát azonban a háború (1627.) befejeztéig és családja ügyeinek rendezéséig be nem válthatá. Most, a Bethlen Gábor halálának vázolt körülményeiből eredett újabb lelki bánata is idejárúlván, — immár nem tudott békén lenni; rajongásig vallásos lelke a reá ónsúlylyal nehezülő kettős gyötrellem enyhülését csupán az Üdvözítő szent sírjánál remélé elérhetni.

Ezen lélektani alapokból véljük s magyarázzuk mi ki az 1630. april 24-iki okmányban említett szent fogadalom keletkezését és annak következtében Bercsényinek második, 1631-iki jeruzsálemi búcsújázatát.

Hogy e fogadását minélelőbb valósíthassa: azért sietett le ismét Erdélybe 1630. tavaszán, és ott a hosszú utazásra szükséges költségekre Kolozsvárott a Bornemisza testvérektől még 2000 frtot vett föl aprilis 24-kén, s kiállítá számukra, most már 8000 frtnyi főösszegről az adós-, illetőleg zálogos-levelet, melynek erejével t. i. boros-jenei, aradi és zarándi jószágait Bornemisza Ferencznek és Katának, Bálintffy Kristófnának s utódaiknak elzálogosítja. A 8000 frt — tudjuk, — a mai 60—80,000 frtuak felel meg; a nagyterjedelmű birtokokhoz, főként a sólymosi uradalomhoz képest mindazáltal még ez az összeg is csekély volt volna, ha Sólymos nincsen török kézben; de *így* a földesúr vajmi gyér hasznot látott ezen idegen hódítók, spáhiák által bitangolt szép birtokból.

Ugyanekkor, 1630-iki erdélyi útja alkalmával intézett el egy másik ügyletet is Bercsényi, nővérel Ghyczy Györgynével. Láttuk ugyanis föntebb, hogy a legifjabb Bercsényi-nővér, *Zsuzsánna*, Székesből és Kendeőből nem részesítettett, onnét kibontakozó bátyja által; hogy tehát a zálogba adott Bercsényi-féle zarándi és bihari birtokokra nézve magára vállalt szavatosságot

Bercsényi Imre Bornemiszáéknak, ezen hűgával szemben is beválthassa: Ghyczynével ugyanekkor olyképen egyezett meg, hogy tőle Zaránd vármegyei Teczi, Pipaly, Ecsióka és Gorba helységeken, valamint Bihar vármegyei Nagyfalun, Szent-Miklóson és Teleken (?) bírt jószágrészeit zálogba vevé. ¹⁾

Ekként erdélyi birtokügyeit jóformán elintéztén, ugyancsak 1630. tavaszán megint tetemes pénzüsszeggel indulhatott vissza Magyarországra, ápril végén, vagy május elején. Útjának sietős volta egyik indokául okmányunkban a megnyilando *pozsonyi országgyűlés* is felhozatik, *udvari kamarásságáról* azonban még szó sincs. Mi tehát valószínűnek tartjuk, hogy Bercsényi csak a Szent-Földről lett visszaérkezése után, tehát 1632., vagy Bél Mátyás szerint 1633-ban ²⁾ állítaték be a Kemény János által említett »*főkamarási*« hivatalba. ³⁾

Bercsényi erdélyi és partiumbéli jószágai elzálogosításából bevett újabb pénzüsszegeit is azonnal befektette magyarországi birtokokba. Ismét régi pártfogójának: a nagy szerző gr. Esterházy Miklós nádornak kedveskedett pénzével. Kis-Martonban 1630. octóber 18-kán kelt szerződés iratott alá köztök, melynek értelmében Esterházy, Soprony vármegyei Lánzsér vára uradalmához tartozó »egész és teljes *Pangorth* (Baumgarten, *Kertes*) nevű faluját, portióját,« Gyarmathi Balassa Borbálától b. Koháry Péternétől kiváltván, azt minden földjeivel, rétjeivel, szőleivel, erdei vel, vizeivel, stb. szóval összes tartozékaival és haszonvételeivel 8000 tallérért zálogbirtokul adja és általengedi Nemzetes Bercsényi Imrének s örökösének, határozatlan időre, míg ki nem váltatik. A fölött még jogot ad neki az ottani majorházat s épületeket — melyek pusztások — 1000 frt erejéig megépíthetni, mely építményeinek is méltó becsárát a kiváltáskor ő Esterházy, megtéríteni tartozik, a zálogösszegezen fölül. ⁴⁾

¹⁾ *Gyula-fejérvári képtalan* levéltára, Bőjthy G. proth. fol. 64.

²⁾ Not. Nov. Hung. I. 455.

³⁾ »... Azután pozsonyi főkamarásságban állítaték,« t. i. Bercsényi. (*Kemény János* önéletírása, az id. h.)

⁴⁾ A zálogszerződés hiteles átiratát l. a *pozsonyi képtalan* levéltárában, proth. 1628 — 1635. folys 80 — 87. Ez a *Kertes* Sopronytól alig több egy mértföldnél, dús gabnatermő határu s a mellett szőlős, gyümölcsös, kertes helység. Szép erdeje is van.

Ekként tehát Bercsényi a nádortól 12,000 tallér (ma 150.—160,000 forint) értékű, 2000 holdnál terjedelmesebb, egymáshoz közel fekvő két szép jószágot szerzett, az ország legcultiváltabb vidékén: Soprony vármegye nyugati szélein.

Családját és anyagi ügyeit így jó rendben hagyva, készült palästinai fogadott útjához, melyet a következő 1631-dik év kora tavaszán akart megkezdeni. Hogy háborgó lelke a sóvárgott enyhülést a Megváltó sírjánál annál bizonyosabban meglelhesse: rajongó hitbuzgalmát követve, nagy búcsújáró útjához az első lépést egy még itthon teljesítendő vallási áldozattal kíváná megtenni. Ehhez képest elhatározá, hogy pozsonyi magyar-utczai lakóházának tulajdonjogát odaajándékozza a kath. vallás legtevékenyebb harczosainak, a — *jezsuitáknak*, a kiket már Karán-Sebesben oly bőkezűleg pártfogolt.

A kegyes adomány megtételére rábírá nejét is, a kivel az 1631-iki Szent-Fábián és Sebestyén vértanúk ünnepét követő pénteken, ú. m. január 24-kén, személyesen megjelent a pozsonyi káptalan előtt, és ott férj és nő, név szerint »Generosus Dominus Emericus Bercezényi et Consorts ejus Generosa Domina Barbara Lugasi« ünnepélyes kijelentést s bevallást tőnek, hogy »totalem domum suam Danchianam, suburbanam Posoniensem in vico seu platea Magyar-utcza nuncupata, in Comitatu Posoniensi existentem, habitam, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis« a jezsuita-rend pozsonyi collegiumának adják s adományozzák, kikötvén mégis, hogy »quamdiu ipsi fatentes vivent et volent, ad eadem divertere possint,« vagyis míg ők a bevallók élnek, (*gyermekük már nem,*) azon házba ennekutána is beszállhassanak, de a háznak és tartozékainak jövedelmét a jezsuiták élvezzék.¹⁾

Ugyanazon napon, 1631. január 24-kén, s ugyancsak a pozsonyi káptalan előtt Bercsényi, mint veszedelmes és hosszú útra készülő ember, megtevé egyszersmind *végrendeletét*, mely »*Dispositio Emerici Bercezényi, ad Hierusalem proficiscentis*« czím alatt a káptalan hiteles jegyzőkönyvébe iktattatott.

Előrebocsátja ebben, hogy ő, midőn az Úr sírjának meglá-

¹⁾ »*Donatio Emerici Bercezényi, Collegio Posoniensi Patrum Societatis Jesu.*« Hiteles átirat a pozsonyi káptalan levéltárában, proth. 1628—1634. fol. 26—27.

tására, fogadalma szerint indulua, (*»cum ipse peregre ad visendum sepulchrum Domini, voti solvendi gratia proficiscens«*) maga előtt viselvén az életnek változékony s töredékeny voltát, nejéről, gyermekeiről, örököseiről eleve gondoskodni akar; azért, szabad akaratjából és érett megfontolás után a következő végrendeletet teszi:

»A minémü zálagos jószágra Soprony vármegyében, úgymint Pangartra (Kertes), mely Lánzsérhoz tartozott, és cimendorfi (Zemenye) portióra, mely a fraknai jószág között vagyon, az Tekéntetes és Nagyságos Gróff Eszterház Miklós Palatinus Uramnak tizenkétezer ezüst-tallért adtam, -- mivel annak egy része magam keresménye, más része pedig részből magamra s részből feleségemre nézendő elzálogosított ősi jószágunknak árra, arról így végeztünk a feleségemmel egy akaratból, hogy még az én nevemet tisztességgel viseli, -- mindaddig bírhasa a jószágot: és ha a gyermekim felnevekednének is: valamint és valamikor akarja, mind azt és mind az őstől maradott jószágunkat (Hód-Mező-Vásárhely, stb.) olyanformán és akkor ereszsze kezökbe. Ha pedig holtom után férjhez menne: úgy is, ha úgy viseli magát mint jó gondviselő anya, bírhasa tótórul a jószágot. De mivel fele a zálagos jószágnak olyan, mint ősimtól maradott jószág, azért, hogy ősimtól maradott jószágnak árra vagyon benne, csak magamat és gyermekimet, nem feleségemet illeti: tartozzék minden esztendőben a jószágnak fele jövedelméből 400 ezüst-tallért gyermekim számára deponálni a káptalonba vagy a tótórok kezébe, a gyermekimre és magára való költségen kívül. -- Arra nevekedvén pedig a gyermekim, hogy tótórólkül lehessenek: a zálagos jószágnak fele és az esztendőnként deponált summa csak a fiaimat illesse. A feleségemre jutott fele rész pedig, holta után az én gyermekimet úgy illesse, mint más urától való gyermekit, ha lennének.

De, ha gondviseletlensége, vagy az urának tékozlása miatt az esztendőnként való 400 tallért, vagy a mennyit a tótórok ítélnek, -- t. i. az időkhez képest, -- gyermekim számára nem deponálná: computálván, férjhez menése után meddig bírja, mennyire menne az esztendőnként való depositióra rendelt jószág jövedelme? annyi héával maradjon fele a zálagos jószágnak a feleségem kezénél, -- a többit tartozzék a fiam kezébe eresztetni.

Ha pedig Palatinus Uram ő Nga vagy a successori a jószágot kiváltanák: az árrát se gyermekimnek, se feleségemnek egyéb szükségekre ne hagyják elkölteni, hanem a tótórok adják más zálagos jószágra, és azt is bírják a följlül megírott formán.

A mi őstől maradott jószágunk vagyon, azzal az ország törvénye szerint osztozzanak.

Ha pedig a fiam maradék nélkül meghalvának, vagy szerzetesek lennének: a reájok nézendő jószág pappá leendő magyar alumnusoknak

tartására fordíttassék a pozsonyi collegium-beli jezsuita páterek gondviselések által, de úgy, hogy esztendőnként a magok szükségére 200 magyar forintot fordíthassanak a jövedelemből. Hogyha pedig a feleségem özvegyiségben, vagy más urától való magzatok nélkül halna meg: az ő részére való mind zálagos s mind östől maradt jözsága felől is azon dispositio légyen, azt éppen az alumnusok tartására fordítván.

A mi ezüstnimem, köntösöm és katonaszerszámim azokon kívül vannak, mellyek vagy atyjától (Lugassy János) maradtak, vagy entőlem adattak néki: azokat a fiaim számára tartsa meg a feleségem.

Vagyon egy köves marhám, melyben 100 gyémánt vagyon, — azt arra hagyom, hogy, ha a leányom az apácák között megmarad, eladják, és az árrát adják a kalastromban; mely ha másfélezer forintra nem menne, a jözság jövedelméből teljék ki az a summa, és légyen a leányom jegyruhája másfélezer magyar forint.

A tútorok legyenek: *Cardinál Uram (Pázmány Péter), Palatinus Uram, (gr. Esterházy Miklós), Csáki László Uram, fejevári nagy-prae-post Nagy György Uram, Réchei Bálint Uram, Szepesi Jeremiás Uram, Vági István Uram.*

Hogyha pedig az Isten egészségessen visszahozand: ottan (akkor) légyen énnékem szabad ezt az én mostani végezésemet helyén hagyni, avagy másképpen rendelni, az mint énnékem fog tetszeni.

Unde nos praemissam dispositionem praefati Emerici Berchényi modo praemisso coram nobis factam,« — etc. (Következik a káptalani hitelesítő záradék. ¹⁾ Végül még ez az érdekes pótintézkedés áll:

»*Collicillus.* Hogyha pedig a pozsonyi páterektől az a gondviselés nem lehetne: más collegiumbéli páterekre szálljon, a mint a Páter Generális rendelí, — csakhogy az alumnusok magyarok legyenek.« ²⁾

Ezen végrendelet a leghívebben tükrözi vissza Bercsényi Imre jellemét. Előttünk áll ő intézkedéseiben, úgy, mint szerető és angyalszelidségű neje iránt méltányos, lovagias férj; mint gondos apa: mint kitűnő gazda, a ki szerez, szaporít, és előnyösen forgatja vagyonát; előttünk áll a vakbuzgó katolikus és nagy jezsuita-pártfogó, a ki színtolyakká nevelni szándékolta fiáról fölteszi, hogy tán szerzetesekké lesznek, és ekkor egész vagyonát a jezsuitáknak s alumnusaiknak javára hagyja; de előttünk áll a kemény magyar ember is: a mennyiben kétszer is kiköti, hogy

¹⁾ Bercsényi Imre végrendeletének hiteles átirata a *pozsonyi káptalan* levéltárában, proth. 1628—1634. fol. 20—24. A végrendelet kelte: »Datum feria sexta proxima ante festum conversionis beati Pauli Apostoli Anno Domini 1631.« Vagyis január 24-ike.

a segélyezendő alumnusok *magyarok*, és csakis magyarok legyenek.

E végrendelet után kétséget nem szenvedhet, hogy Bercsényi Imre ekkor már 14—15 éves fiait: Lászlót és Imrét a jezsuiták pozsonyi iskolájában taníttatta; de csalódott bennök, midőn őket esetleg szintén jezsuitákül szánta; egyik sem lőn biz az barátta, — kalandos harczfiak váltanak belőlök. Hanem leánya, a kis »*Erzsók*«, az ekkor 10—12 esztendőös gyermek, ki tehát már a végrendelet keltekor is kolostorban: a *Clarissa-nénék* pozsonyi zárdájában, a magyar főbb nemesi családok lánygyermekeinek e kedvelt nevelő-intézetében vala elhelyezve, — csakugyan búcsút mondott a világi élet gyönyöreinek, és mint ezen kolostornak, anyai magyar főúri hölgy temető-helyének fejedelemasszonya felező be ártatlan életét. Nála tehát az apja s anyja szellemében adott nevelés csakugyan megtermé gyümölcsét. A fiúkat a Bercsényi-vér szilaj, tüzes pezsgése megóvta a zárdai élettől.

Jellemző még Bercsényi Imre előkelő összeköttetéseire s szigorú kath. gondolkozásmódjára nézve az is, hogy első sorban a híres *Pázmány Péter* bíbornok-érseket s a szintoly buzgó hittérítő *gr. Esterházy Miklós* nádort kéré föl árvái gyámjait. Hogy ezt tehesse: mindenescetre jó viszonynak kellett köztük lennie, a minthogy ezt a nádorra nézve a zálogjóságok adásából is látjuk. A harmadik gyám *gr. Csáky László*, ország bírása, Komárom és Zólyom vármegyék főispánja, Léva, Tata, Pápa várak örökös főkapitányja, szintén egyike volt a legbuzgóbb katolikus mágnásoknak. A negyedikről elég, hogy fejevári prépost volt. Végre az ötödik fölkért gyám Gálosházi *Réchev Bálint*, Soprony vármegye alispánja és derék birtokosa volt. Nagy-Vági *Vághy István* is Soprony megyei nemes. Szepessy Jerémiásról bővebb tudomásunk nincs.

Bercsényi Imre ekként minden ügyeit rendbe hozván, fölkészüle hosszú útjára, búcsút vőn szeretett nejétől, gyermekeitől, barátai- és pártfogóitól, kiknek kegyes gondviselésébe ajánlá övéit, ha árvákül maradnának. Azzal megindúla szent fogadalma betöltésére, hánykódó lelke nyugalmanak keresésére, az emberi-ség üdvözítőjének, a bűnbocsánat szerzőjének sírjához.

Olaszország vagy Konstantinápoly felé indúlt-e? merre ve-

zetett, mily viszontagságokkal vala elegyítve, és meddig tartott vezeklő útja? meglátogatta-e mentében vagy tértében Rómát? és a Megváltónak sirtemplomából, Jeruzsálem szent városából, Bethlehemből, az olajfák hegyéről, a Jordán partjairól, Palästina ős emlékekkel telt vidékeiről megkönnyebbült lélekkel érkezett-e vissza? — Mindezekről irott följegyzés nem maradt reánk; de Bercsényinek buzgó áhítatosságát, rajongó, mély vallásosságát ismerve: a lélektan azon következtetésre jogosít fel bennünket, hogy a vígasz után sóvárgó ájtatos zarándoknak gyötrődő lelke a szent olajfák árnyékában kibékült Istenével és meglelel óhajtott nyugalját.

A sok költésbe, sok fáradságba s nem kevesebb időbe került, számos veszélylyel járó — de egyszersmind annál tapasztalatdúsabb — nagy utazásból Bercsényi Imre szerencsésen érkezett hazájába, övéi közé, s a megenyhült lelkű férfiúnak végtelen öröme lehetett hű nejeinek, immár szép ifiacskákká felnőtt fiainak s áhítatos, szelíd leánykájának viszontlátásában. Visszaérkezése vagy az 1631-ik év végére, vagy 1632. elejére esik.

Az utóbbi év vége felé, vagy 1633—34-ben született aztán legifjabb gyermeke, a nyilván a Szent-Földről hozott Jordán-vízzel keresztelt *I. Miklós*, ki a — talán Pázmány bíbornok által végrehajtott — szent szertartásban, keresztatyái elsejéről *gr. Esterházy nádorról* kapta nevét. ¹⁾ Egyébiránt Bercsényi keresztkomái közé tartozott bizalmas barátai egyike: *gr. Erdődy Gábor* is. ²⁾

Ezen idő tájban, úgy látszik az 1633-ik év január 1-jétől foglalal el Bercsényi Imre új hivatalát, a melyre II. Ferdinánd király őt a nádor, a bíbornok-prímás és más nagyúri pártfogó-barátai ajánlatára kinevezé, ú. m. a *kamarai tanácsosságot*, vagy

¹⁾ Hogy *Bercsenyi I. Miklós* 1630-ban még nem volt a világon, már föntebb, a Bornemiszáékkal kötött zálogszereződésnél láttuk; az 1640-es évek okmányaiiban még »*gyermek*« néven emlegettetik, s 1650-ben is még Bécsben tanult. Ha anyja 1631-ben lett volna vele várandós: akkor atyja bizonyára nem indul vala el a családi esemény bevárása előtt bizonytalan zarándok-úttjára; minden valószínűség szerint tehát atyjának a Szent-Földről visszatérte után kellett fogantatnia.

²⁾ *L. gr. Erdődy Gábor* levelét 1639-ből Bercsényi Imréhez alább.

»főkamarásságot,« — mint Kemény János fejedelem írja, — a magy. kir. udv. kamaránál Pozsonyban. Bél Mátyás legalább az 1633-ik évtől számítja Bercesényi kamarásságát.¹⁾

E fontos hatáskörű, igen jövedelmes, és rendszerint még magasabb állásokra lépcsőül szolgáló udvari főtisztviselői állomás, már természeténél fogva kétségtelen hűségű, teljesen megbízható, szorgalmas, szemes, ügyes, a közigazdaság és pénzügytan téerein, nemkülönben az örökösödési jog mezején is egyaránt járta, az ország adóképeségét és a katonai viszonyokat gyökeresen ismerő, s mindenekben lehetőleg a kir. kincstár hasznát kereső egyént igényelt. Az udv. kamara tervezé ugyanis az országos adókat; ez állapítja meg előre az országos szükségletet, melyet aztán a király az ország rendeitől fődöztetni kívánt, és terjesztette elő a különböző adóalapok és adónemek közötti arányokat; ez ügyelt fel az államkincstár jogaira és tartá nyilván: hol és mikor száll s szállhat valami birtok magvszakadás révén a koronára? avagy hűtlenség esetében micsoda jószágok, ingóságok stb. válnak bevonhatók és elkobozhatókká? E hatóság kezeltette a kamarai uradalmakat, hányákat és egyéb javakat, szedette be az országos adókat s vett számot a »kir. ravók«-tól; befolyt az adó-alapot képező porták újabb és újabb összeírásának elkészítésébe; fizette a kerületi kapitányok, várparancsnokok és végekbeli katonaság zsoldjait; felügyelt ezek létszámára, a várak közmunkás és pénzes erősítéseire, stb. stb.

Szóval, az ország legvitálisabb érdekeit felölelő hatáskörű és igen sok ágazatú hivatal volt a magy. kir. udvari kamara, melynek tanácsosait mindezekon fölül még nem ritkán, — egyéni tehetségeikhez képest — diplomatai küldetésekre, vagy hadügyi feladatokra is alkalmazák.

Ezeknél fogva természetes, hogy a főkamarási és kamarási állomások igen keresettek valának, úgy, hogy az ország legelőkelőbb méltóságaira jutott egyéneket, a főnemes és régi kiváló nemes családok tagjait találjuk ezen tisztségekben. Bél Mátyás (Not. Nov. Hung. Tom. I. 455—462. ll.) közli a pozsonyi magy.

¹⁾ »1633. *Emericus Bercesényi, Sacri Sepulchri Eques Auratus.*« (Bél Mátyás, a pozsonyi kamaratanácsosok névsorában. Not. Nov. Hung. Tom. I. p. 457.)

kir. udv. kamara tanácsosainak neveit 1531-től 1733-ig; s e névsorból látjuk, hogy 1577-ben gr. Illyésházy István a későbbi nagyhírű nádor is pozsonyi kamara-tanácsos vala, és e kamarások között találjuk a Dessewffy, Sibrik, Serényi, Hosszútóthy, Thapolcsányi, gr. Sintzendorff, Baranyay, Kubinyi, Ebeczky, Loránth de Inke, Kittonich de Kosztainicza, Ordódy, Péchy, b. Majthényi, Paczoth, b. Szápáry, Vathay, Aszalay, b. Kissevitth-Horváth, b. Ghyllányi, b. Thavonáth, b. Mednyánszky, Stubik, b. Sbarra, Budetini b. Szúnyogh, gr. Szent-Iványi, b. Thalheim, Jajczai gr. Brankovich, b. Laffert, Jeszenszky, Hunyady, Pongrácz, b. Grassalkovich, b. Maholányi, b. Sigray, b. Fischer, Reviczky, stb. családok tagjait.

Bercsényi Imrét kitűnő képességei és oly sokoldalú képzettsége mind a fent jelzett feladatok teljesítésére alkalmasnak, állhatatos, tiszta jelleme, politikai múltja és vagyoni független helyzete teljesen megbízhatónak, valamint családi származása amaz előkelő udv. hivatalra méltónak ajánlák Ferdinánd és tanácsosai előtt. Nem is csalódtak várakozásukban: Bercsényi Imre csakhamar egyikévé lőn a pozsonyi udv. kamara legjelesebb, legtevékenyebb tagjainak, a ki nemsokára nagyfontosságú különleges missiókkal is megbizatók, ¹⁾ s néhány év leteltével más, felsőbb állomásra léptettetett elő.

Bercsényi mindjárt hivataloskodása első évében anyyira érdemesíté magát, hogy a nádor méltónak találá őt külön jutalomban részesíteni, a mi palatinális donatió alakjában történt. Ugyanis *Eöszte László* tokaji lakos »az elmúlt időkben« (nyilván 1631. tavaszán, Esterházy Miklósnak, I. Rákóczi György erdélyi fejedelem hadai által Rakomaznál lett veresége korában) való »azon lázadó tettéért, hogy a házára tűzött császári zászlót levette, az utca porába dobta és király ő Fölsége szent személye

¹⁾ *III. Ferdinánd* király, az 1639-iki bárói diplomában »... rebus ac negotijs durante muneris Consiliariatus Camerac nrae Hungaricae, quo per aliquot Annorum revolutiones et singulari erga te propensione Regia laudabiliter fungebaris, fidelitati et dexteritati tuae concreditis strenue drsudasti, in omnibusque ad satisfactionem industriam tuam praestitisti, in diversisque Expeditionibus pro bono publico et salute Regni, te homini Patriae Ceterum et gratum Principi fidelem exhibuisti.« etc.

ellen szidalmazó szavakra fakadt,« fölségsértés bűnében elmarasztaltatván, vagyonvesztésre ítéltetett. Elkobzott és az ország kincstára számára lefoglalt javait, ú. m. Tokaj városi házáát és a tokaji hegyen bírt szőleit tehát most a nádor, a magy. kir. kamarara három buzgó tisztjének, névszerint »Nemzetes *Berchénij Imre* consiliáriusnak,« Corbelj János perceptor és Dobrasowsky Venczel registrátornak adományozá. Időközben azonban Eősze Lászlóért némely tekintélyes férfiak közbenjárnak; mire Bercsényi és adományos-társai a vagyonvesztéssel kiegyeztek, s 1634-ik év Szent-Iórincz napja utáni pénteken, aug. 11-kén a pozsonyi káptalan előtt személyesen megjelenvén, ünnepélyesen kijelentették, hogy adománylevelöket semmisnek tekintik, s nevezett Eősze Lászlót és örököseit említett házának s szőleinek békés birtokában háborgatni nem fogják.¹⁾ A mi, kivált ha minden váltságdíj nélkül történt, mindenesetre igen szép tett Bercsényi és társai részéről; pedig, hogy Eősze az adománytól való ellátsukért valamit fizetett volna nekik, — a káptalani levélben nyoma nincs.

1634. tavaszán Ferdinánd király nevezetes diplomatiái megbizással tüntette ki hű kamarását Bercsényi Imrét, ki bizalmát — mint látszik — teljesen megnyeré. Őt választá, alkalmasint Pázmány Péter a bíboros érsek és Esterházy nádor javaslatára, speciális követéül az erdélyi fejedelemhez. Az ezen virágzó és a XVII-dik században európai szerepet játszott ország trónján 1631. óta Rákóczi teljesen megerősödött, és főként a mély politikai belátású Pázmánynak, — a ki maga is nemzeti érdeknek tekinté, hogy Erdély erőskezű *magyar* fejedelmet uraljon, — befolyása s közvetítése következtében, a bécsi udvar ekkor már tűrhető békés lábón áll vala véle. Ám a svédek és a német birodalmi protestáns liga fejei, — kiknek hadseregei ezen évben Csehországba újra betűtöttek, — titokban mindent elkövetének, hogy Rákóczit a magok részére szövetségesül megnyerjék és őt Bethlen Gábor példájára a császár ellen támadásra bírják; más részről a lengyel királylyal háborúba keveredett török porta az erdélyi fejedelmet folyvást sarkalá, hadait az övéivel együtt Lengyelország

¹⁾ *Pozsonyi káptalani levéltár*, proth. 1628—34. fol. 493.

ellen vezetni, a mi viszont sehogysem egyezett volna Ferdinánd érdekeivel.

Ily viszonyok között nagyon szívéen fekvék a császárnak Rákóczit mindkét irányban békén maradásra bírhatni, rejtett szándékait idejében kitudni, és őt magához minél szorosabban lekötni. E fontos missióval bízott meg Bercsényi, a ki Bécsben formaszzerű követi utasítást kapott, melynek alkotásába Pázmány érsek befolyt.¹⁾ A királytól sajátkezű levelet is vitt a fejedelemehez.²⁾ Egyszersmind némely speciális érdekű ügyek mellett, melyekről alább lészen szó, az is feladatává tétetett a követnek, hogy útjában Kassán, az ottani főkapitánynyal gróf Forgách Ádámmal egyetértve, olyan titkos közlekedési módról gondoskodjék, a melyen Rákóczi levelei török kézbe jutás félelme nélkül jár hassanak Pozsony és Bécs felé.³⁾

A Bercsényi Imrének adott utasítás sem a császári ház levéltárában, sem a nádoriban nem maradt ugyan fenn: mindazáltal követjárásának történetét a kis-martoni hg. Esterházy-archivum idevonatkozó irataiból s Pázmány és Rákóczi György levelezéseiből meglehetősen részletességgel kinyomozhatjuk. Nevezetesen Esterházy Miklós nádor irományai közt maga Ferdinánd által számára megküldött másolatban megmaradt a főokmány: *Bercsényinek a királyhoz beadott követjelentése, az uralkodók stb. leveleivel.* E fontos államiratok biztos kalaúzaikúl szolgálnak, s a folytatást az érsek levelei megadják.

Bercsényi három ívre terjedő jelentése »*Relatio Emerici Berchenj protectionis ad Georgium Rákóczi Principem Transsylvaniae*« címet visel, s élénk képét nyújtja úgy a tárgyalt ügyeknek, mint szerzője ügyes, eszes, szellemes voltának.

A követ — miut írja, — május 7-kén indult el Bécsből s e hó 18-kán érkezett a gyula-fejérvári udvarba, hol Erdély országgyűlése is épen együtt ült. Rákóczi másnap, a rendek főbijeinek

1) Pázmány Rákóczinak 1634. ápril 15-én Pöstyénből: »Kglmednek egyebet most nem is írhatok, hanem hogy ő Felsége császár urunk aplegatasa Bercsényi uram Kglmednek minden dolgairól bőségesen szól, instructiója szerint.« Történelmi Tár, 1881-iki évfolyam, 653. l.

2) L. Bercsényi követjelentését, alább.

3) L. ugyanott 653. és 663. l.

jelenlétében ünnepélyes kihallgatáson fogadá Bercsényit. Ez Ferdinánd császár-király nevében illő tisztelettel üdvözlőlvén a fejedelmet. átadá megbízó-levelét. Azután pedig magános, zárt audien-tián nyújtá által a császár másik, titkos levelét, s utasítása értelmében élőszóval bővségesen előterjeszti vala a fejedelemnek — ki őt egyébként személyesen is jól ismeré a régi időkől, — a küldői által rábizott fontos ügyeket. Előterjesztésének első részét Ferdinánd és Pázmány bizalmas közlései, izenetei képezték a törökök készülődéseiről. Ezeket Rákóczi köszönettel vevé, s hasonlóban hasonló őszinte közlékenységet ígért. A többi pontokra nézve, illendő resolútiót helyezett kilátásba, azok higgadt megfontolása után. Ezzel rátértek a lengyel-török hadakozás tárgyalására. A fejedelem főlemlité: mily bajos Erdélynek, már földrajzi fekvésénél, de politikai viszonyainál fogva is, a török ellen nyílt hadat viselni, s bizonyosságul utalt Báthory Zsigmond példájára. Különbén, minapi követe Pathay Sámuel, — a mint Bercsényi előterjesztéseiből észreveszi, — úgy látszik. nem egész hiven adta elő izeneteit Ferdinándnak s a cardinálnak. Bercsényi megjegyzé: ily fontos ügyben tán czélszerűbb volt volna írásban közlekednie a császárral. »Megtörtént már — válaszolá Rákóczi, — hogy leveleimet a törökök felfogták; a viszonyok óvatosságot parancsolnak, mert még maga ő Felsége körül is akadhatnak oly rosszakaróim, a kik irataimat veszedelmemre, ő Felsége tudta nélkül a törökhöz juttatnák.« A minthogy most is íme azon ígérte, hogy a töröknek a császár ellen nem fogna segílyt adni, immár nyilván rebesgetik; mely hír kiszivárgásáról ő a nádort gyanúsítja.¹⁾ A fejedelem és a nádor között még mindig tartó régibb eredetű merev hidegséget, sőt ellenséges érzületet Rákóczi e nyilatkozata eléggé illusztrálja.

Mire Bercsényi nem is késett Esterházy mentségére azonnal megjegyezni, hogy ő, aki pedig a nádor körében eleget forog, sohasem hallá ő Ngától, hogy a fejedelem ígért-e, vagy nem olyan segedelmet? *Rákóczi*: Pedig én másra nem gyanakodhatom, — egyéb ha netalántán ő Felsége portai követei fecsegték volna ki!

Ezután a török állapotokról beszélgetvén a fejedelem, mondá: Ámbár még bizonytalan, hová czéloz készülleteivel a török? mind-

¹⁾ »Cujus rumoris promulgationem suspicatur a Domino Palatino ortam esse.«

azáltal ő jó forrásból értette, hogy magok között leginkább *Kassát* emlegetik. Melyből is, ha magokévé tehetnék, következő hasznukat remélik: 1. Onnét lenne legjobb alkalmuk benyomúlni Lengyelországba. 2. Kassa bírása a hajduság és egyéb háborgó elemek megfékezésését vonná maga után. 3. Továbbá onnét Erdélyt, Moldovát és Oláhországot is, mintegy ék közé szorítva, járom alá hajthatnák. 4. Végre, mily nagy veszedelme következne Kassa elvesztéséből Magyarországnak, — arról is beszélgettünk.

Ezek után a fejedelem másnapra bővebb értekezést ígérvén, elbocsátá a követet.

Mint csak e föntebbi sok ágú jelentős ügyek vázlata is mutatja, Bercsényi erdélyi követjárása elsőrendű diplomatiiai fontossággal bírt.

Másnap, úgymint május 20-kán, már kora reggel izent a fejedelem, kéretvén Bercsényit, hogy a császár nevében tett előterjesztéseket írásban adja be. Megtörtént; s ugyanez nap ebédre hivatván a követet, ebéd előtt a már beadott pontokról beszélgett vele. Mondá, hogy meg fogja azokat kormánytanácsosaival hányni-vetni, resolvál, s aztán őt minden késleltetés nélkül visszabocsátandja. Majd, beszélgetés közben előhozá Rákóczi, hogy, ha ugyan a török ellen segítségre lenne szüksége: honnét adhatna illyet ő Felsége? Mire Bercsényi utasítására hivatkozott, a melyben erről nincs szó; discursusképen azonban megjegyezte, hogy ha német katonaság kellene segélyül: illyet küldeni van módjában ő Felségének egynehány ezerig valót. Egyébiránt nincs a töröknek Európában annyi ereje, hogy ha Erdély Magyarországgal egyet ért és 8000 német zsoldos segítsége léssen, magát ellene oltalmazni ne bírná. — sőt még árthat is. A fejedelem válaszolt: Úgy vagyon; nem 8, hanem csak 6000 német is elég volna akkor, ha Magyarország Erdélylyel kellően összefog; de a kérdés az: honnan fogná ő kapni azt a 6 vagy 8000 németet? Mert ő ismervén a katonai helyzetet, jól tudja, hogy ő Felsége hadai mennyire eldarabolvák. — Erre a követ: Rosszúl informálták Nagyságotat ő Felsége haderejéről, mert ebből 10—12,000-nyi segédsereg is mindenkor kitelnék. Rákóczi: Nem akarom a császár erejét kisebbiteni, — ámde engem így informáltak.

Majd a *lengyel ügyről* kezdett a fejedelem beszélni, azon

befejezéssel, hogy ha ő neki a török fenyegető kívánalmaira némi segédhadat kellene adnia Lengyelország ellen, az a jelen viszonyok közt megbocsátható volna. Bercsényi erre csodálkozását fejezte ki: »Keresztyén fejedelem keresztyén állam ellen hogyan adhatna segítséget pogánynak!« Rákóczi azt felelte, hogy magoknak a beavatott lengyeleknek véleménye szerint az ő segédcsapatái ott inkább használni tudnának, mint ártanának, különösen akkor, ha meghagynák nekik: a mennyire lehet, ne ártsanak a lengyeleknek, — *ellenben ezeket a táborokból a törökök szándéklatairól titkon értesíthetnék.* Bercsényi: Ha így történnék is, mégis nagyon meggondolandó a dolog, már csak azért is: nehogy az Erdély részéről való segélyadást a török jövő hadakozásaiban mások ellen is szokásba vegye.

Ez oly ügyes, eszes, diplomata-válasz volt, hogy a fejedelem nem tudott rá egyebet felelni: *S mégis csak úgy kell lenni, — ha másképp nem lehet!* Viszont e válaszban tán némi fenyegetés is rejlett Ferdinánd ellen az esetleges jövőre.

Ezek után ebédhez mentek, melynek végeztével Rákóczi György magánszobájába híván Bercsényit, ismét a lengyel ügyet folytatta és nagyfontosságú bizalmas leleplezést tőn a követ előtt. Nevezetesen megvallotta, hogy *a török császár*, mielőtt e jelen lengyel-ellenes expedícióhoz kezdett volna, *neki, Rákóczinak, ajánlatot tőn, hogy ha Lengyelországhoz és a királyi méltóság elnyeréséhez kedve volna: a szultán meg fogja azt szerezni neki;*¹⁾ ő azonban kitérő választ adott: nem bízik egészen ezen expedícióban s azért nem kötheti le szavát, hanem majd későbbben az időtől vár tanácsot. — Megvallja mindazáltal előttem, hogy ő sohasem gondolt a lengyel korona elnyerésére, s ne adja Isten, hogy azt, vagy egyebet, valaha ő a keresztyénség akarata ellen óhajtana magának biztosítani.²⁾

¹⁾ »Princeps in conclavi suo recensuit, quod Imperator Turcarum adhuc priusquam expeditionem hanc contra Polonos suscepisset, requisiverit sese, intimando, quod si animus sibi esset ad Regnum Poloniae et regiam dignitatem acceptandam: velle illum promovere,« etc.

²⁾ »Tametsi nunquam mente conceperit aut cogitavit, ut id ipsum faciat, — neque faxit Deus, ut aliquando contra Christianitatem intendant quidpiam.«

Végül nem tagadta, hogy az eperjesi békeszerződés megkötése előtt küldötte volt ugyan emberét külföldi országokba ő Felsége ellenségeihez, a ki is mintegy hat hét előtt tért vissza; meg lévén azonban immár kötve a béke: ő annak pontjait a legtávolabbról sem sértendi meg, s most már semmi olyasról többé nem gondolkodik. (Itt Rákóczi nyilván a svédekkel és a német birodalmi protestáns ligával való szövetkezést értette.)

Ezen s egyéb kevésbbé fontos beszélgetések után Bercsényi a fejedelemtől szállására ment.

Május 22-kén újra hívatta őt a fejedelem, s közlé, hogy azon tudósítások, a melyeket a török készülődések felől portai residensétől várt, megérkeztek; ezeket előmutatta s Bercsényinek nemcsak végigolvasni, de különös bizalma és a császár-király iránt megmutatandó őszintesége zálogául, másolatukat venni is megengedé. És Bercsényi Rákóczi konstantinápolyi oratorának e jelentéseit oly kiváló fontos tartalmúaknak, a török állapotok rajzát azokban oly kimerítőnek találta, hogy e lemásolt irományokat visszaútja közben már az első biztos állomásról: Kassáról külön futár által sietett Bécsbe küldeni.

A fejedelem ugyanis, a ki a követet főképen ezen már útban volt portai tudósítások érkezétségéig várakoztatta, most már kijelenté neki, hogy a császár levelére szóló válaszát már írják a cancellárián, a szóval előterjesztett és később írásban beadott pontozatokra adandó resolútióját is átgondolta és tollba fogja mondani, — azután ünnepélyes búcsú-kihallgatást ad és őt útjára bocsátja.

Ezen beszélgetés a fejedelem dolgozó-szobájában folyt; a ki is Bercsényit ezután saját íróasztalához ültetvén, kétféle, előbb a nagy politikai kérdésekre vonatkozó, s aztán egy másik: némely speciális, félig magántermészetű válasz-pontozatot dictált neki. Bercsényi mindent szórúl szóra úgy írt, a mint a fejedelem tollba mondotta,¹⁾ s e resolútiókat követjelentéséhez mellékelve nyújtá be azután Bécsben Ferdinándnak, előbb Nagy-Szombatban már Pázmány bíbornok-prímással is közölvén, a kivel, mint

¹⁾ Principis Resolutio »de verbo ad verbum scriptione excepta est in propria ejusdem mensa, ipsomet verbotenus praelegente, sub Lra B.« írja *Bercsényi Imre*, követjelentésében.

a koronának kivált erdélyi ügyekben főtanácsosával, több ízben meghányta-vetette még később is e pontozatok tartalmát s létrejöttük körülményeit. ¹⁾

A mi az *első rendbeli* válasz-pontozatokat, — melyek »Responsum Georgy Rákóczi Principis Transsylvaniae ad scriptum Emerici Berchéni, nomine Suae Majestatis eidem Principis assignatum« cím alatt egykorú másolatban mellékelve Bercsényi Imre követjelentéséhez maradtak fenn a kis-martoni levéltárban, — tehát a mi ezen, a nagy politikai kérdésekre vonatkozó válasz-pontokat illeti: az óvatos fejedelem ezek formulázásában annyira megtartotta szokott zárkózottságát, hogy válaszával Ferdinánd főtanácsosainak, köztük magának Pázmány érseknek is, nem kis fejtörést okozott. Rákóczinak ugyanis főként Esterházy nádorral való feszült viszonyánál, de általában erős protestáns érzületénél fogva is, oka volt a római császár titkos tanácsával szemben nyílnak nem lennie. S ezért a császári kívánalmakra s kérdőpontokra — ámbátor sorra vette is őket — oly leplezetten resolvált, hogy ez a bécsi udvart Erdély politikai magatartása iránt kielégíteni, sőt még tájékozni sem bírta. És a ravasz államfő éppen ezt akará elérni. Például magára a főpontra nézve: adand-e a törököknek a lengyelek ellen segélyhadat, vagy nem? Rákóczi annyira határozatlanul, oly elburkoltan válaszolt, hogy maga Bercsényi már követjelentésében ekként hívja föl erre Ferdinánd figyelmét: »Majestas Vestra clementer viderit totum illius factum esse *meram inconstantiam*, et quodlibet responsum ad singulum punctum non esse aliud, *quam ut mentis et animi sui sensa et cogitationes palliet, effugiatque reali affectus propalatione excusationum praetextibus.*«

¹⁾ Pázmány Péter, cardinál említi 1684. aug. 1. és 2.-kán Rudnáról Rákóczi György fejedelemhez intézett leveleiben: »Én nem egyszer, hanem emihányszor szorgalmasan megolvastam az minemű válaszzsal becsátotta Kglmed *Bercsenyi* uramat, és a mint ő Kglme mondja: *azt ugyan szórúl szóra Kglmed szavai után írta az Kglmed íróasztalánál.*« Továbbá: »Kétszer, háromszor is in specie előhozattam Bercsényi urammal, mellyet Kglmed a maga asztalán iratott vele.« (*Történelmi Tár*, 1881-iki évf. 655—656. I. közli *Szilágyi Sándor.*)

Mint e jellemzésből látható, az éleselméjű Bercsényi jól belátott Rákóczi György lelkének rejtekeibe.

A császár azon kérdésére pedig: ha a török megtámadná őt, — mily erővel s mily módok szerint tudná magát ellene védeni? a fejedelem így felelt: *mily erővel?* Főlséged ismeri állapotunkat, azokból ítélhet, — *direct választ nem adhatunk*; ellenben mi kérdezzük inkább, hogy ha a török és tatár által megtámadtatnánk: extremum esetében mennyi segílyt remélhetnénk Főlségedtől? És, *mily módok szerint?* Mivelhogy köröskörül török tartományoktól vagyunk környezve: tehát az idő és az akkori összes körülmények fognák majd megmutatni a védekezési módokat, valamint a közlekedési viszonyok, ahhoz képest: mely oldalról s mely helyekből támadtatnánk meg?

E válaszból ugyan a k. k. Hof-Kriegsrath capacitásai nem sokat okoskodhattak ki.

Ellenben a császár speciális tárgyú, némileg egyeseket érintő kívánalmaira Rákóczi teljesen nyílt s határozott válaszokat mondott tollba Bercsényinek; úgymint: 1. Prépostváry javait melyek eddig az ő, vagy fiscusa kezénél voltak, igenis, kész kiadni, az egyetlen Pér jószágot kivéve, mint a melyhez neje, Lorántffy Zsuzsána tart családi jogot; e jogigényt a törvény döntse el. 2. Gr. Csáky István erdélyi jószágait, a mint megígéré, hogy visszaadatja, — immár meg is parancsolá e visszaadás végrehajtását. 3. Reversálist ő nem vett senkitől semmi szín alatt, s nem is kívánt a diplomák (az eperjesiek) megkötése után. 4. Brandenburgi Katalin fejedelemnő ingó értékeit, bútorait, egy év leforgása alatt, ígérete szerint, ki fogja adatni, — noha attól tart, hogy ezzel a törököt maga ellen ingerli; a minthogy előre ünnepestélyes óvást tesz, ha e veszély bekövetkeznék. Czélszerű volna tehát a fejedelemnő kielégítését még kissé elhalasztani. ¹⁾

E második rendbeli válaszpontozatokkal Ferdinánd teljesen meg lehetett elégedve.

A fejedelmi resolútiók tollba mondása alkalmával Rákóczi

¹⁾ »Responsa et Declarationes Principis Transsylvaniae Georgy Rákóczi ad nonnulla puncta, privatas et particulares personas concernentia.« (Melléklet Bercsényi követségi jelentéséhez.)

még egyebekről is értekezett Bercsényivel. Nevezetesen fölemlíté abbéli óhajtását, hogy, ha már a német hadküldés őhöz a császár részéről, feltűnés elkerülése végett másképp meg nem lehetne: tehát, — mint már Réz Andrástól is ízené Pázmány érseknek, — ő Felsége engedjen legalább 7—800 németet a véghelyekből az ő szolgálatába *általszökni*. Hogyan? veté ellen tüstént Bercsényi; hisz azon német katonaság a végváraknak a töröktől való megvédésére tartatik ott; nem tanácsos a végek helyőrségeit kevesbíteni. Azután meg, ha a török csakugyan — mint a fejedelem említette volt, — *Kassa* elfoglalását tervezi: ő, mint a porta fenntartósága alatt álló, kénytelen lenne ily esetben még ezen csapatokkal is a török haderejét támogatni. Miként engedtethek tehát meg az olyan általszöktetés! Mire a fejedelem azon kijelentéssel iparkodott megnyugtanni Bercsényit, hogy ő a legszorosabb kötelezettséget (*strictas obligationes*) kész magára vállalni, hogy ily esetben ama németeket azonnal visszaküldené. Bercsényi még ezen kijelentés után is feuntartá aggodalmát. Az sem jó lenne — felelé, — mert abból viszont a török mindjárt megsejtené, hogy Ngod titokban a császárhoz hajlik, s veszedelmet vonna magára. Rákóczi: Hagyján az, — módját tudnám én ejteni a zsoldosok visszabocsátásának veszedelem nélkül is, ha másként nem: titokban, szökés színe alatt! Bercsényi még ekkor is ellenkezett: Bajosan lehető ez táborból vagy végházból.

Más tárgyra tértek át, nem kevésbbé érdekesre. A fejedelem ugyanis hivatkozván imént ledictált válaszának egyik pontjára, azon óhajtását fejezé ki még, hogy ha — a töröknek ellentámadása esetében — Magyarországnak insurgálni kellene: *ne Esterházy nádor. — hanem a császár bármelyik tábornoka állítassék a hadak élére.*¹⁾

Szerfölött jellemző körülmény, hogy Rákóczi a nádortól való idegenkedését szükségesnek találta ily nyíltan hangsúlyozni Ferdinánd király követe előtt, kiről pedig jól tudja vala, hogy épen Esterháznak is bizalmas embere. Bercsényi természetesen,

¹⁾ »Quod, si Regno insurgendum esset, cuperet (Princeps), ne Dominus Palatinus, sed alius quispiam Generalis Mattis Vrae constitueretur, qui ijs praecisset.«

a fejedelem e nyilatkozatára, részéről semmi választ nem adott, s bár jelentésében megjegyzi, hogy Rákóczinak e kívánságát »ok nélkül való«-nak (ratione carens) tartja, — mindazáltal, tisztéhez képest, hűségesen referál róla királyának.

E nagyérdékű magánkihallgatás utáni napon következett az ünnepélyes búcsú-audientia, a szokásos szertartásokkal; de midőn már ennek is befejeztével a követ szállására bocsáttatott s a fejedelemtől végképen expediálva volt, — az utóbbi két udvari főemberét küldötte még Bercsényihez, ily üzenettel: Vigye meg Urának azt is, hogy mivel Szathmár és Kálló várakban bizonyos kóborló hajdúk találnak menedéket Kuczora Máté nevű hadnagyokkal, kik is a pusztákra rabolni, fosztogatni járnak és már az ő Jenő várához tartozó két falut fölprédáltak; de különben is, ha e prédálók török portyázókkal összeakadván, ezekből levágnának, — a török ezt a jenei vitézeknek tulajdonítaná, a mint már tette is, s ebből súlyos bonyodalom keletkezhetnék. Nehogy tehát e szabad-hajdúk zabolátlan csínjai miatt Jenőt — mely fontos végvárra a török folyvást áhítozik — valami baj érje: a fejedelem kéreti ő Felségét, parancsolja meg végbeli kapitányainak, hogy efféle kóborló hajdúkat a hűségükre bízott helyekben ne tűrjenek meg. — Végre, száz mázsa salétrom vásárolhatására Magyarországou kér még engedélyt.

Ez az utolsó pontja a nagybecsű követjelentésnek, melyet — a mint rá van jegyezve — az útjából szerencsésen visszaérkezett Bercsényi 1634. június 10-kén nyújtott be Bécsben. ¹⁾

Bercsényi Imrének Gyula-Fejérvártt létekor, mint már említők, Erdély rendei épen együtt voltak országgyűlésen. Alkalma volt tehát érkezéséről valószínűleg előre értesített rokonival, sógoraival s nővéreivel is találkozni s családi ügyeikben végeznie, kivált mivel egészen szabad napjai is valának, pl. május 21-ike. E mellett Ozd, Kövesd és Kutfalva Fejérvár közelében esvén, ott lakó véreit útja közben meg is látogathatta. Visszafelé kíséretével május 24—25-kén indulhatott el Gyula-Fejérvárról. Bécsig az nagy út volt, melyet legalább Kassáig lóháton kellett

¹⁾ Kis-martoni hg. Esterházy-levéltár: »Actorum Palatini, Anni 1634—1643. Liber Tertius.« (Bekötött codex.)

megtenni. Tordának, Kolozsvárnak, Zilahnak, Somlyónak, Debreczennek, Tokajnak, Kassának, Eperjesnek, Lőcsének, Liptónak, Trencsénynnek, Nagy-Szombatnak, Pozsonynak kénytelenítetett a török végek miatt kerülni, s úgy Hainburgon át Bécsbe. Megtartott 10—12, sőt alkalmatlan időjáráskor 14—15 napig. S öneki Nagy-Szombatban Pázmány érseknél még kősnie is kelle. Mikor érkezett Bécsbe? nem tudjuk, de jelentését június 10-kén adta át a királynak. E jelentésen és a már Kassáról előküldött törökügyi fontos tudósításokon kívül Bercsényi még Rákóczi fejedelemlnek Gy.-Fejérvárott 1634. május 21-kén keltezett levelét is átnyújtá Ferdinándnak, mely válasz ennek május 4-iki levelére. A fejedelem udvariasan megköszöni ebben a császárnak iránta tanúsított jóindulatát, melyet buzgón ígér viszonzatszolgálni. Utal egyébiránt arra, hogy Bercsényitől — a ki ő Felsége akaratát bőven declarálta volt előtte, — mindenekre jól megfontolt választát küldi. ¹⁾

A Bercsényi által hozott relatiókat a király oly nagy fontosságúaknak találá, hogy azokat a betegeskedő Esterházy nádor távollétében, véleményének meghallgatása nélkül nem engedé titkos tanácsának előterjeszteni, hanem Sennyey István udv. cancellárt utasította, hogy a követjelentést és hozzátartozó ügyiratokat másoltassa le s küldje Kis-Martomba, sőt a nádornak még részletesebb informálása végett Bercsényi személyesen is ránduljon el oda. ²⁾ Mikor aztán mindez megtörtént, és Esterházy Miklós véleménye is megérkezék: a titkos tanács tárgyalás alá vevé a dolgot. A ministerek Rákóczinak a főkérdésekben tanúsított zárkózottságával sehogysen voltak megelégedve; s talán a nádor befolyásának tulajdonítható, hogy elhatározták a fejedelmet a törökkel szemben további bizonytalanságban tartani, az által, hogy pontozataira egyelőre választ nem adnak.

Czélt érték. A késlekedés miatt türelmetlen Rákóczi már

¹⁾ Rákóczi e levelének eredetije Kis-Martomban, az id. codexben.

²⁾ L. Sennyey cancellár Bécsben, 1634. június 22-kén kelt levelét a nádorhoz. Bercsényi követjelentését közli, ő Felsége meghagyásából. Ő Felsége kívánja, »hogy Bercsényi Uram maga is Ngodhoz siessen, hogy szóval is bővségessen informálhassa Ngodat. Várván ő Felsége Ngod opinióját, in secreto consilio nem hatta proponálni.« (Eredeti, ujjantott.)

június 21-én Gy.-Fejérvártt kelt levelével bizalmasához, Pázmányhoz fordul. »Mi Berchéni Imre által Császár ő Felségének resolváltuk magunkat mindenekre,« — s válaszunk késik; sürgeti ezt a cardinál útján: mert a török tábor Drinápolytól minden órán megindul; hír szerint Moldvát, Havaselvét passák kezére akarja adni és ezentúl velök kormányoztatni, Erdélyt is úgy jobban szorongathatván. Mivel ily veszedelmes szándék forog fenn: tájékozva kell lennünk eleve. ¹⁾

Pázmány közlé a nyugtalanzkodó fejedelem levelét az udvarral és Esterházyval. Ezek csak halogatták a dolgot. Rákóczi a portától mindjobban sarkaltatva, július 25-ki levelével magánál Ferdinándnál sürgeti a határozatot a Bercsényi Imre által izentekre. ²⁾ A császár aug. 11-kén csak általánosságban, udvariassággal válaszol. ³⁾ Pázmány pedig aug. 1-jén és 2-kán Rudnáról írt válaszaiban azt felelé Rákóczinak, hogy ő kétszer, háromszor is elolvasta a Bercsényinek saját íróasztalánál dictált jegyzéket: de abban semmi olyas királyi elhatározásra való pontot nem talált, hanem csak általánosságokat; »és ez volt oka, hogy én sem tudtam: miről kellessék ő Felségének resolútióját kívánni?« Hanem írja meg a fejedelem *tüzetesen, világosan: mire akar királyi biztosítást?* és ő, a bíbornok ajánlja közbenjáró készségét mindenekre ő Felségénél. ⁴⁾

A magyarlelkű cardinál eme soraira aztán megnyílt egy kissé a politikus fejedelem zárkózott szíve. Elismeri aug. 24-iki válaszában, hogy a Bercsényinek tollba mondott pontozatban némi homályosság volt: de hát izent ő általa bővebben, szóval. Mert »levélben hogy mindent úgy meg nem írhattunk, az mint mi is akartuk vagy talám némely részről az dolog is kívánta volna: *azt sok példák halasztatták velünk s most is elég consideratiók idegeníthetnének el attól.* De tekintvén mind papi hivatalját s mind életmedésre jutott böcsületes hírét-nevét, hazájához, nemzetéhez s az egész keresztyénséghez való nagy szeretetét Kglmednek: im

¹⁾ Egykorú másolat, Kis-Martonban.

²⁾ Rákóczi e levelének egykorú mása Kis-Martonban.

³⁾ Egykorú másolat, ugyanott.

⁴⁾ L. Történelmi Társ, 1881. 655—656. l.

megnyitjuk Kglmednek szívünket, nem tartva semmit az meglott példáktól, sem az megtörténendő dologtól. Kényszerítjük azért Kglmedet idvözülendő lelkiismeretére, méltóságos papi hivataljára: éljen keresztyéntül nagy synceritásunkkal, s mások eleiben is úgy terjeszsze Kglmed: *omnét is ne fordúljon vissza reánk!* Már az Úr-Isten is Kglmedet naponként utolsó czéljára is közellítettvén: hadd holta után is commendálhassuk az Kglmed igaz keresztyén szeretetét mindenek előtt, s ez a szegény haza is, ki Kglmednek szülőatyja, anyja is volt, mondhasson jót Kglmed után és vehesse el azt a hálaadóságot Kglmedtől, *melylyel minden igaz hazafi tartozik hazájának.*

Ezen a honfi-érzet melegétől áthatott, bensőségteljes szép sorok után kitárja az érsek előtt titkait három pontban s oly nyíltan, mint Bercsényi Imre előtt még nem tette, nem tehetette. 1. »Az török császár nekünk azt parancsolja, hogy szerdárja mellé menvén országostól: azzal együtt az lengyelekre menjünk s neki kedve szerént szolgáljunk.« A szerdár már a Duna mellett táborozik és írt: legyünk oly készen, hogy táborostúl hozzá csatlakozhassunk, mihelyst a Dunán általjön. E mellett int: »ne higyjünk az német tanácsadásának; fejedelemségünk változtatásával is fenyeget, ha kívánságának nem engedelmesszünk; megmutogatván azt is, hogy hatalmas császár ellen Erdélyt senki meg nem ülheti. Ha azért mi kívánságát nem cselekeszszük: ő azonnal megbékélvén az lengyellel, mireánk, országunkra akarna fordulni, rajtunk bosszúját kitölteni.« Ellenben ha mellé megyünk hadastól: császár nevével minden jót ígér, Székely Mózeset is Rodusban, vagy odaküldik, valahová akarjuk, hogy hírt se halljunk felőle. 2. Igen orrolja s bánja a török »császár ő Felségével való békeségünket, sőt még azt is, hogy embereink ő Felségéhez és az lengyel királyhoz is jőnek-mennek; nagy gyanúsággal vagyou hozzáunk, és egyáltaljában azt szitta be elméjében, hogy mi őtőle elhajlottunk.« 3. A még Bethlen Gábortól Típpával együtt odaígért Jenő várának s tartományának átadását is igen forgatja.

Ezekből bölcsen megítélheti a bíbornok a helyzet egész nehézségét. Ő, ha törökös volna, hát részére »salva res esset.« De ő nem a maga, hanem a keresztyénség s hazája érdekeit tekintvén: nem fog a szerdárhoz csatlakozni, — sőt követei által a len-

gyekekkel való békességet munkálja a portán. Ám azért ő is »többet várhatna ő Felségétől és a keresztyénségtől,« hogyha a török haragja mindezekért öllene találna fordúlni. Különösen, mint már Bercsényi által is, német gyalogból álló segítséget kér ez esetre, — s Pázmány aztán válaszaiban erősen biztatja is a fejedelmet tíz-tizenkét ezer emberrel.

Ím, a föntebbieken ismertethetjük Bercsényi erdélyi küldetése ügyét. S a tárgyalások az általa megnyitott úton csakugyan oly szerencsével füzettek tovább, hogy a fenyegető török veszély is elhárítottatott s a békés viszony a bécsi udvar és Rákóczi fejedelem között évekre megszilárdula. Ekként Bercsényi e diplomatiái missiója hű és ügyes teljesítésével kétség kívül hasznos szolgálatot tön mind magyar, mind erdélyi hazájának.

Bercsényi Imre ezen követjárásáról unokájának a nagynevű szabadsághősnek is volt tudomása: mert ő hagyta írva, hogy nagy-atyja e követségi útja alkalmával zálogosította volt el az őt illető erdélyi részjóságokat,¹⁾ a mennyiben tudniillik voltak ott oly családi javadalmai, a melyekről, nővéreivel való osztatlanságuk miatt, Erdélyből lett kiköltözésekor még nem rendelkezhetett.

Az év többi része kir. kamaratanácsosi működésében telt el.

1635-ből Bercsényi Imréről három okmányt találunk. Ketteje a pozsonyi káptalan által martius 14-kén adatott vala ki. Az elsőben tudatja a káptalan, hogy »Egregius Venceslaus Dobrowsky Camerae Hung. S. C. Regiaeque Majestatis Registrator et Aulae Familiarius« ő előttök személyesen megjelenvén, »nomine et in persona *Generosi Domini Emerici Bercsényi*, praefatae Camerae Suae Mattis Consiliarj, eredetiben bemutatta néhai Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelemnek szintén néhai Nemzetes Lugassy János lippai főkapitány részére kiállított introductoria és statutoria-levelét, melynek erejével azon Lugassy János »in *Dominium Arcis Solymos vocatae* in Comitatu Orodienis existens ac pertinentiarum ejusdem, possessionumque *Plizka* et *Tezpede* nuncupatarum« bévezettetett és béiktattatott. Kérte azután, hogy ezen eredeti és hiteles pecséttel megerősített okmányt átír-

¹⁾ L. Bercsényi Miklós levelét 1707. april 15-kéről II. Rákóczi Ferencz fejedelemhez. *Thaly*: Archivum Rákóczianum V. köt. 393. l.

nók és az átiratot a mi káptalani szokott pecsétünkkel megerősítetők. A mint is fölülnevezett Berchényi Imre úr jogos kívánataira azon introductoria és statutoria-levelet ezennel átirjuk és kiadjuk, az ő és jogutódai jövedőbeli biztosítékául, az okmány eredetijét neki a bemutató által visszaszolgáltattván. Datum feria quarta proxima post Dominicam Oculi Anno Domini 1635. ¹⁾

E levélből — melyet Bercsényi Imre kétségtelenül Sólymoshoz való örök tulajdoni jogának nagyobb biztossága okáért iratott vala át, — megtudjuk, hogy Tezpede és Plizka falvak eredetileg nem tartoztak a sólymosi uradalomhoz, hanem külön birtokokként adományoztattak volt Rákóczi Zsigmond által Lugassynak, a ki aztán együtt kezelte és így tényleg beolvasztá azokat a sólymosi jószágba; a mint is Bercsényi Imre 1630-iki zálogos levelében Tezpede már odasoroltatik a sólymosi népes falukhoz, mint ezeknek legutolsója, — Plizkáról azonban ama záloglevél hallgat, valószínűleg azért, mert 1630-ban már ez is a csak az általánosságban fölemlített lakatlan helyekhez tartozik vala. ²⁾

A második okmány. Szintén a pozsonyi káptalan, ugyanezen napon hiteles alakban átirja *Szeölösy Gábornak* Pozsonyban egy nappal előbb, ú. m. 1635. martius 13-kán kelt recognitionális-levelét 100 magy. frtról. *Szeölösy* e rövidke levélben előadja, hogy őt »Generosa Domina *Susanna Berczénij*, özv. *Ghyczy Györgyné*, meghatalmazvánnyal küldötte fel Pozsonyba testvérehez »Generosus Dominus *Emericus Berczénij*«-hez bizonyos ügyei és a végett, hogy ettől ama 100 magy. frtot, melylyel neki *Tez*, *Eszoka* és *Pípal* falukban való részbirtokaiért a gyulafejevári káptalan előtt kettőjük közt kötött egyezés szerint tartozik, de a mely pénz bizonyos akadályok miatt mostanáig le nem tétethetett, most tőle fölvegye. A mint hogy föl is vette, minélfogva föntnevezett Berchényi Imre urat, említett úrnője helyett és nevében azon 100 magy. frtról ezennel nyugtázza. ³⁾

Ezen összeg a Bercsényi Zsuzsánna zarándi birtokrészei zálogba-vételére nézve bátyjával 1630-ban kötött szerződésben

¹⁾ Pozsonyi káptalani levéltár, proth. 1635—39. fol. 11.

²⁾ L. fölebb, az 1628—30. éveknel.

³⁾ Pozsonyi káptalani levéltár, proth. 1635—39. fol. 188—189.

foglalt főszó utolsó részlete vala, — azért hivatkozik is e kötésre Szeőlősy menedéklevele.

A harmadik 1635-iki adat a két elsőnél annyiban érdekesebb, a mennyiben ez Bercsényi Imrének kezecink közt megfordult *legelső eredeti missilis-levele*. Ebből tudjuk meg, hogy Bercsényi 1635 közepén Kassán működött valami hivatalos küldetésben; hihetőleg a szepesi kamarai administráció ügyködése s számadásai felett tartott fölülvizsgálatot. Egyszersmind főúri barátai és pártfogói: gr. Esterházy Miklós nádor, gr. Pálffy Pál kamarai elnök és gr. Pálffy István érsek-újvári főkapitány s dunáninneri tábornok is megbizák Kassa és a Hegyallya tájékán fekvő jószágaik ügyeinek rendezésével az igen ügyes, találékony elméjű és gyakorlati felfogású férfit. Bercsényi nem késett dolgaikat a lehető legjobban elintézni, s »*Datum Cassoviae, 23. Junij Anno 1635.*« kelettel és »*Emericus Berchéni m. p.*« aláírással jegyzett sajátkezü levélében tudósítja gr. Pálffy Istvánt:

»Az minémő levelet Pálfi Pál uramnak Ngod akaratjából *Tállya* állapotjáról írtam vala, választ írt ő Nga reá, s azt írja, hogy immár egy-néhány napig, még az Palatinus Uram resolútiója meglészen, maradjon úgy, az miut eddig volt; s ennekutánna, ha keziben adjuk Regéczet Palatinus uramnak, Ngod kezénél maradjon Tállya, addig bírja Ngod, míg Palatinus uram ki nem váltja. Azért nem késvén már Palatinus Uram resolútiója sokáig, mihelyt az meglészen, — Tállyát mindjárt az Ngod szolgálai kezében bocsátom.

Az másfél ezer forint practensiója felől Ngodnak még Erdődy urammal bizony semmit nem végezhetünk; nem akarja érteni, hogy adós volna rúlla; mindazáltal mégis azon leszek, hogy, ha lehet, feiben verjem.« etc. ¹⁾

Ennyit a jószágos ügyi természetű, tehát nem valami érdekes tartalmú levélből, mely mindazáltal mutatja a benső, bizalmas viszonyt és sűrű érintkezést, melyben Bercsényi Imre az ország első kath. főuraival: az Esterházyak, Pálffyakkal s Erdődyekkel állott. Továbbá a levél világos, könnyed stylja, valamint a sajátkezü jó folyó-írás, az iskolázott embert s gyakorlott írótt azonnal elárúlják.

Igen nevezetes még e levélen Bercsényi Imrének épen

¹⁾ A levél eredetije a gr. *Pálffy-senioratus* archivumában Pozsonyban, Arm. I. Lad. 5. fase. 2. nro 26.

főnmaradott szép *gyűrűpecsége*. A finom metszetű pecséten az ős Bercsényi-czímer már a Szent-Sír lovagjainak jelvényével, a jeruzsálemi címerrel egyesítve áll: t. i. a vért balmezejében a koronás halomból emelkedő egyszarvú, s jobb mezejében a nagy középkereszt, négy oldalán négy kisebb kereszttel. A paizs mellett két oldalt, telamonok gyanánt, két egyszarvú ágaskodik. Körirat: EM. BERCHÉNY EQUES SACR. SEP. (Berchényi Imre, a Szent-Sír lovagja; és csakis e cím, kir. kamarási rangja s hivatala, legalább ezen a pecséten, nincsen jelezve). Ez eddig-elő legrégebb czímeres ép pecsét a Bercsényiektől, a mit ismerünk.

Az 1636-ik évről is bírunk egy levelet Bercsényi Imrétől, megint valami exmissio közben, Gyarmathról, 26. *Julij* 1636. gr. Pálffy István újvári tábornokhoz intézve. De e levél rövidke és szakadozott; tartalma érdektelen; Vinárról való eljövetelet említi, és hogy a »borok dolgárúl« várja a Palatinus resolútióját. Aláírása ezen levélnek is — valamint a többieké, mindig következetesen — »Emericus *Berchéni*.«¹⁾

Nevezetes az 1636-ik év a Bercsényi-családra nézve arról, hogy *Lugassy Borbála* ezen esztendei ápril 7-kén kapott II. Ferdinánd királytól *új adományt* a különben általa és ősei által mindig békén birt *hód-mező-vásárhelyi uradalomra*. Az adománylevél magyar fordításban — tartalmilag lényegtelen kihagyásokkal — így szól:

Mi Ferdinánd, stb. Adjuk emlékezetül, stb. Hogy Mi rész szerint némely híveinknek a Mi hívünk s magyar kamaránk tanácsosa Vitézlő *Berchiény Imre* hitvestársa Nemzetes *Lugassy Borbála* asszony érdekében előttünk ez iránt tett alázatos esedezését, rész szerint pedig említett *Berchiény Imrén*ek hűségét s mindenekelőtt a magyar szent korona és azután a Mi Főlségünk javára eldigelé tett, most is folytatott és jövendőre is abban nem hagyandó hív szolgálatait méltó tekintetbe vévén, s azonkívül Nemes *Lugassy Borbála* úrnő iránti királyi kegyelmességünkötől viseltetvén: Csanád vármegyében fekvő *Pörös, Kuthas, Monyorós, Pecsács* és *Vásárhely* nevű jószágokat teljesen és egészen, mint a melyeknek említett *Lugassy Borbála* úrnő s ősei és eldődei

¹⁾ Eredeti *ugyanott*, nro 30.

régtől fogva mindenkoron békés és háboríttatlan birtokában valának, s azokat ő most is békésen bírja, amint hogy azokról elégséges jószágoslevelek is voltak, azonban az elmúlt háborgó idők és a zavargások miatt ide-oda való költözködések közepette e levelek tőlök, a mint állítja, elidegenítették vagy elvesztek; ¹⁾ tehát ezen előszámlált jószágokat, továbbá mindennemű királyi jogainkat, melyekkel e Pörös, Kuthas, Monyorós, Fecskés és Vásárhely nevű birtokokban ²⁾ bírnánk, (kivéven, ha azon javak valamely egyházhoz, várhoz vagy erősséghez tartozandók volnának), a nevezett Lugassy Borbála úrnőnek s mindkét nemű összes örökösének adtuk és adományoztuk *új adomány czímén*, (novae nostrae Donationis titulo). A minthogy adjuk is és adományozzuk örök joggal, visszavonhatatlanul, stb. — Kelt Bécsben, 1636. évi április hó 7-ik napján. ³⁾

Kitűnik e levélből, hogy az akkor Csanád, ma Csongrád vármegyébe keblezett Hód-Mező-Vásárhely városát, a hozzá tartozó pusztákkal egyetemben — mindössze 135,180 holdat, tehát csaknem 14 □ mértföldet tevő roppant határ — Lugassy Borbála ősei örök tulajdonúl rég idők óta háboríttatlanul bírták, valamint ő is folyton bírta. Kitűnik továbbá, hogy a nagyszámú puszták közül ⁴⁾ megnevezett *Pörös, Kutas, Monyorós és Fecskés*

¹⁾ »Totales et integras possessiones *Pörös, Kuthas ac Monyorós, Fecskés és Vásárhely* vocatas, omnino in Cottu Chianadiensi existentes habitas, in quarum quieto et pacifico dominio eadem Dna Barbara Lugassy, majores et progenitores suos inde ab antiquo semper perstitisse et se nunc quoque persistere, literasque et literalia instrumenta superinde sufficientia habuisse, verum superiorum tumultuosorum temporum in diversis hincinde factis commigrationibus a sese abalienata et deperdita esse asserit.« Eredetileg így voltak a helységek (s helyebben) elősorolva: „*Oppidum* nempe *Mező-Vásárhely* ac praedia deserta *Kutas et Fecskés* nuncupata,« stb.

²⁾ Az első fogalmazás szerint így volt: »*Oppido* utpote *Mező-Vásárhely* et praedijs desertis *Kutas et Fecskés* vocitatis« etc.

³⁾ »Nova Donatio pro Domina Berchéniana.« *Eredeti fogalmazat* a magy. kir. udv. cancellária levéltárában, Anni 1636. nro 111.

⁴⁾ *Fényes E.* Geogr. Szótára a következő 17 elpusztult helységet vagy praediumot sorol elő Hód-Mező-Vásárhely határában: Szent-Király, Gorsa, Kopáncs, Báthida, Férged, Szent-Erzsébet, Csomorkány, Sámson

négy puszta ekkor ugyan még »*possessio*«, de ketteje Kutas és Fecskés immár »*deserta*«, azaz: elpusztúlt, lakatlan, míveletlen vala, t. i. a török háborúk dúlásai miatt. Egyedül a város daczolt még, — a praediumok lakosságának beköltözött maradványai-val is népesedve, — az idők viharaival. Kitűnik végre, hogy a Lugassy-családnak a város és uradalom birtokát biztosító oklevelei a lezajlott Bocskay- vagy Bethlen Gábor korabeli zavarok alkalmával veszték el, már Lugassy Borbálától, a ki tehát új adománylevélért folyamodik, melyet a királytól, *különös tekintettel férje Bercsényi Imre kir. kamarás hűségére s érdemeire*, nyer meg. S így erősítették meg a Bercsényi-utódok e nagyterjedelmű s Kanaán-földű uradalom örök-tulajdonában.

Vásárhely ekkor török hódoltság lévén, — alkalmasint a szegedi vagy a gyulai bék fennhatósága alatt, — adaját az ottomán uraknak fizette, természetményeit a török várakba, táborokba szolgáltatta; s ha e fölött igazi földesurainak a Bercsényi-családnak is juttathatott még valamit: ez csak a lakosság vagyonságának és ragaszkodásának (melyről alább leszen szó) köszönhető. Mindazáltal Bercsényi Imrének már csak a kedvezőbb jövő reményében is biztosítania kellett gyermekei örökösödési jogát új adománylevél kieszközlése által, miután az eredeti, régi birtoklevelek elpusztultak.

A következő 1637-ik évből Bercsényi Imrére vonatkozólag csupán egy okleveles adat áll rendelkezésünkre. Ennek tartalmából azt kell következtetnünk, hogy a nagy vagyonszerző nádor az 1629. és 1630-ban Bercsényi Imrének 12,000 tallérban elzálogosított Soprony-megyei kertesi és zemenyei birtokait 1637. folyamában visszaváltotta légyen; mert különben, Bercsényi Imrének minden takarékosága és ügyes gazdálkodásai daczára sem tételezhetjük föl, hogy az utóbbi, ezen év végével *ötezer aranyra* menő tetemes készpénzzel rendelkezhetett volna. Rendelkezett pedig, mint mindjárt meglátjuk.

(ez újra népes), Tót-Kutas, Szőlös, Fecskés, Újváros, Rárós, Derekegyháza, Mártély (ez is újra népes), Sóth és Körtvélyes. Csomorkányon templomrom áll, Szőlösön nagy sánczok nyomai. Pörös, Monyorós nem említettek. Lipszly nagy térképén még Veres-Kutas nevű praedium is van, nemcsak Tót-Kutas, de Pörösről s Monyorósról e térkép sem tud már semmit.

Midőn III. Ferdinánd atyja halála után az uralkodást átvette: a német birodalomban folytatott hosszas hadakozások következtében az államkincstárt kimerítve találá. A svédek és csehek harczaí a császár ellen nagy hévvel újulának meg, — a hadsereg szaporítására pénz kellett minden áron. Midőn az új király az 1637. szeptember 21-kétől egész 1638. mart. 2-káig együtt ült magyar rendekkel Pozsonyban tanácskozmányait folytatta: nem utolsó tárgyát képezé a vitáknak az országos szükségletek miként fődözhetőének kérdése. Bercsényi, mint az udv. kamara tanácsosa, legjobban tudván: milyen üres a kincstár, és mily nehéz az államnak pénzt kapni? a korona és hazája iránti hűségében elhatározá, hogy összes nélkülözhető készpénzét önként odakölcsönzi a kir. kincstárnak, a törvényes hatos kamatra. Elhatározását előterjeszté a Fölségnek, a ki a kincstár szorúlt állapotában meleg elismeréssel fogadá hű kamarásának áldozatkész ajánlatát, s azonnal királyi szavával és az udv. kamara közbejöttével készült s 1637. dec. 10-kén teljes hivatalos alakban kiállított oklevéllel biztosítá derék hívének az általa felajánlott s az udv. kincstárba be is fizetett 5000 aranynak jószágúl vagy pénzül leendő megtérítését. Az oklevélnek néhány főbb pontját itt adjuk:

»Nos Ferdinandus III. etc. Memoriae commendamus, etc. Quod cum Fidelis Noster Egr. *Emericus Berchényi*, Camerae Nrae Hung. Consiliarius, ad urgentes ac arduas necessitates Nras, habita inter ipsum et Cameram Nram Aulicam praevia tractatione, *quinque millia Ducatorum Aureorum in specie prompte dederit* et ad manus Fidelis Nri Christophori Castele solvationum Nrarum Aulicarum Praefecti numeravit.« Mi is annakokáért biztosítani kívánván őt a visszafizetés, illetőleg teljes kielégíttetés iránt: ezennel császári és királyi szavunkra fogadjuk, hogy a most folyó országgyűlés bevégeztével, az említett 5000 aranynak megtérítése fejében vagy a Thurzó jószágokból ¹⁾ tartozunk neki *tizenötezer forintot* érő javakat adományozni, — úgy, hogyha az átadandó jószágok ezen összegnél többet érnének, tehát ő az alku szerint meghatározandó többletet kincstárunkba lefizesse, s azután azon birtokokat békességgel bírja, — avagy, ha ily alku létre nem jöhetne: akkor tartozunk neki a kölcsönadott 5000 aranyat in specie, vagy 15,000 frtot az országgyűlés berekesztése után 4—5 hó múlva készpénzül megtéríteni, hat száztöli kamataival egye-

¹⁾ A Bethlenfalvi gr. Thurzó-család fiúgon 1636-ban kihalván, fiú ágot illető javai a koronára visszaszállottak.

temben. Melynek nagyobb erősségére adtuk föntuevezett Berchényi Imre hívünknek ezen assecutoria-levelünket. Dabantur in Civitate Nra Regia Posoniensi, die 10. Decembris Anno 1637. etc.

Ferdinandus m. p.

Uldaricus Franciscus Colovratt m. p. 1)

Bercsényi míg e tényével a kir. udvarnak sürgős szükségén készségesen segítvén, magának új érdemet szerze s az imént trónralépett uralkodó kegyeit megnyeré, — egyszersmind családját is kellőleg biztosítá a föntebbi kir. oklevéllel, hogy pénze nem fog elveszni, sőt esetleg számára értékesebb — mert több biztosítékot nyújtó — fekvőségekkel kárpótoltatik.

Nem is csalódott. Az alkudozások egyrésztől közte s másrésztől a magy. kir. kamara, illetőleg az udvar között, a kárpótlásul átengedendő zálogbirtokok iránt, csakhamar az országgyűlés berekesztése után megkezdődtek és Bercsényi Imrének 1638. april s május havak folyamában történt többszörös Bécsbe rándulásai 2) s ott valószínűleg magánál az uralkodónál is tett előterjesztései után szerencsésen befejeztettek. — Azért mondjuk, hogy: *szerezcsésen*, mert a Bercsényi által kiszemelt és el is nyert birtok gyöngye volt a Thurzó-javaknak; kies fekvésű, jó termékenységű, igen szép jövedelmű, munkás jobbágyoktól sűrűn lakott, s az országnak legépebb, a török dúlásoknak legkevesébbé kitett részein fekvő, Nagy-Szombathoz, Pozsonyhoz közel; természetes közlekedési útja is volt: a Vág folyam, melyen már akkor is nagyban divott a tutajozás.

Bercsényi ugyanis a néhai gr. Thurzók *Galgócz várához* tartozó roppant uradalmából választott és nyert ki a királytól magának, a múlt évi decemberben a kir. kincstárnak kölcsön adott 5000 aranyja értékének jól megfelelő kitűnő birtokrészeket. Állanak vala pedig ezek a következőkből: az egész *Püstyén mezőváros*, a mellette folyó Vág szigetén fakadó nagyhirű *hévvizeivel* és az ezeken épült *gyógyfürdőikkel*; az átellenben fekvő *Bánka* falu, jövedelmes révjével, vámjával; továbbá a Vág-völgyében

1) Hiteles átirat a *pozsonyi káptalan levéltárában*, proth. 1635—39. fol. 125.

2) L. Bercsényinek 1638. apr. 29-iki és május 12-iki leveleit gr. Pálffy Istvánhoz, alább.

Pöstyéntől délre az országútban, jeles termékenységű szép síkságon épült *Drahóc* község szintén egészen; *Madonicz* vagy *Nadonicz* nevű faluban két — akkor puszta — jobbágytelek; végre mindezekhez residentiául *Galgócz* városában egy terjedelmes udvarház, »curia nobilitaris« a hozzá tartozó borméréssel s szőlőkkel. ¹⁾

E birtokok kihalítása és Bercsényinek s utódainak 5000 arany zálogösszegben kezére adása, a kir. kamara által 1638. június havában történt meg. Bercsényi Imre július 1-jére mind e jóságokba már annak rendi szerint be vala iktatva zálogbirtokosul, és ott ült galgóczyi kőházában. ²⁾

THALY KÁLMÁN.

¹⁾ » . . . quam diu Nos memoratum Dominium Galgócz a Comite Adamo Forgách non redemptivum essemus: tam diu Egregius Camerae Nrae Hung. Consiliarius et Fidelis Nobis dilectus *Emericus Berchénj* in possessione *Peösténj* dicta, alias ad Arcem Galgócz pertinente, unacum *Thermis* ibidem, et possessionibus *Bánka* et *Drahóc*, unacum duabus desolatis sessionibus in *Madonicz* et una domo in *Oppido Galgócz*, quiete reliquatur,« etc. III. *Ferdinánd király* leirata a magy. kir. udv. kamarához, 1639. febr. 15-kéről. (Egykorú másolat a magy. kir. udv. cancellária levéltárában, sub nro 31. Anni 1639. L. továbbá és v. ö. Ferdinándnak 1646 nov. 6-án kelt, s a Bercsényi-örökösök közt osztályt engedélyező kir. levelét is, u. o. 431. sz. a.

²⁾ Bercsényi Imre 1638. július 1-jén gr. Pálffy Istvánnak írván, már Galgóczyról datál. (*L. alább.*)

ERDÉLY ORSZÁGGYŰLÉSEI TÖRTÉNETE

II. JÓZSEF CSÁSZÁR ÉS FEJEDELEM ALATT.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Ily sok tapogatózás, ennyi előrekészülés után nyílt meg végre 1781. aug. 21-én Nagyszebenben II. József császár és erdélyi nagyfejedelem első országgyűlése. A mi alatt a kk. és rr. elnöke — a kinek jelenléte nélkül az országgyűlés és tényei a törvényesség jellegével nem bírnak — gróf Bethlen Miklós, súlyosan megbetegedvén, sőt később meg is halván: helyét a kir. kormányzék rendelete folytán báró Bánffy Farkas tartományi főszámvevőségi elnök foglalta el s e minőségében a kk. és rr. gyűlekezetében megjelenvén: azok üdvözlése s a jegyző ítélőmester által a kk. és rr. nevében viszonyüdvözlötése után az országgyűlés tagjainak névsorát átadta az ítélőmesternek, a jelenlevők magukat bejelentették. A névlajstromban legelől állott a kir. tábla elnöke és Szeredai Antal praelatus, a 3 ítélőmester, 15 rendes és 10 számfeletti királyi táblabíró, azután Thorda-, Doboka-, Alsó- és Felső-Fejérvármegye, Belső- és Közép Szolnok-, Hunyad-, Kraszna-, Küküllő-, Kolozs- és Zaránd vármegyék főispánai, Kővárvidék és Fogarásvidék főkapitányai, Udvarhely-, Háromszék, Aranyos- és Marosszék főkirálybírái, [Csík-Gyergyóé nem volt jelen], ezután a gróf és báró királyi hivatalosok, ezután öt főrangú özvegy megbízottja, a fejérvári káptalan és kolosmonostori konvent képviselői, Delpini kolosmonostori apát, azután a főnemesek [primores], a 11 vármegye és Kővárvidék, az 5 székely és 11 szász szék és város, Fogarásvidék, Kolosvár, Maros-Vásárhely, Gyula-Fejérvár, Abrudbánya, Vizakna, Vajda-Hunyad, Kézdi-Vásárhely, Sepsí-Szt.-György, Székely-Udvarhely, Csík-Szereda, Bereczk, Szék, Zilah, Kolos, részint királyi-, részint mezővárosok két-két követei, Hát-szeg és Ilyefalva egy-egy követe. Ezután a kormányzótól vagy kormányzékétől nyert engedelemmel vagy a nélkül távollevők nevei vétettek jegyzőkönyre, kiknek száma 16 volt.

Ezután a febr. 21-ki kir. leirat olvastatott fel, melyben a kormányzéknek az országgyűlés tárgyában adott véleménye helyben hagyatott, és a május 2-ki, az ujonnan kinevezett kir. hivatalosok ügyében, melynek felolvasása után azok az 1744-ik évi VI. törvényczikkben levő esküforma szerint a jegyző ítélmester által feleskettetvén, a többi kir. hivatalosok sorába fölvétettek.

E szerint az országgyűlés ki levén egészítve: a kk. és rr. a kir. kormányzék üdvözlésére követeket küldöttek s gyűlésökbe meghívták, az viszonzta s a királyi biztos üdvözlétére és az országgyűlésben megjelenésre felkérés végett a maga részéről két tanácsost küldött ki, míg a kk. és rr. a vármegyék részéről 1 főispánt, a székely törvény hatóságokból 1 főkirálybíró, a kir. hivatalosok közül 2-öt, a vármegyék, székely és szász székek követei közül kettőt-kettőt, a városok és taxalis helyek követiből egyet. A kir. biztos kedvesen fogadta s viszonzta az üdvözléteket, kijelentve, hogy azonnal meg fog jelenni a kk. és rr. között. Midőn nagy pompával közeledett, a kir. kormányzék elébe ment, s üdvözlét után a kk. és rr. gyűlekezetébe bevezette, a felség képe alatt jobbtól díszes trónemelvénynél levő széken helyet foglalt s a következő kir. előterjesztést olvasta fel: »Ő felsége — így hangzik az — üdvözli Erdély nagyfejedelemség és a kapcsolt részek kk.-it és rr.-it, s kegyelméről biztosítván, tudatja, hogy miután kegyeletes emlékeztű királyi anyjának halálával, országai és tartományai s azok közt igen kedvelt Erdély nagyfejedelemsége is rá, mint első szülött fiúra, s törvényes és örökös fejedelemre szállott, s ő felsége azon országok és tartományok trónjait, koronáit, hadsergeit és uralkodását isten kegyelméből szerencsésen birtokába vette s tényleg birja is: önként következik, hogy alattvalóinak iránta hódolati esküt kell letenni. E czélból hívta össze e mai napon az együttlevő országgyűlést, s általa kijelentetni kívánja, hogy annak egyetlen tárgya e hódolati hitletétel. Ő felsége kegyesen fogadja a kk. és rr. eddigi alattvaló hűségét, s szándéka, mihelyt az idő és körülmények inkább megengedik, mint most, midőn uralkodása kezdetén gondjai szerfelett elfoglalják, más tárgyak elintézése végett is országgyűlést tartani; de hiszi, hogy mindazok, a kik jelen vannak az országgyűlésen — mely egyedüli a hódolati hitletételre van összehíva — készséggel teendik le az ő jelenlétében ő felsége és felséges uralkodó háza iránt, az általa előterjesztendő hitforma szerint, a távollévők pedig azon módon és alakban, amint az 1741. ő felsége üdvözült felséges anyja trónraléptekor történt, s az így ezen országgyűlés által készítendő hódolati esküokíratot a kir. kormányzék és három nemzet pecsétével s mindazoknak, akik e hitet letették, aláírásával és pecsétével megerősítve ő felségéhez alázattal fel fogják terjeszteni.

Értésére esett ő felségének — így szól tovább a királyi előterjesztés, — hogy az utóbbi országgyűlés óta, még kegyes emlékü császári és királyi anyja uralkodása alatt erdélyi udv. cancellár b. Reischach Tádé és többen, akik maguknak Erdélyben érdemeket szereztek, akik között van b. Buccov Miklós Adolf, Pölsér József, gróf Auersperg József, az erdélyi nemes honfiak [*indigenák*] közé felvétettek, de ezen honfúsitás a törvények és felsőbb rendeletek szerint csak országgyűlés és törvényczikkbe foglalás s bekebelezés által nyer teljes erőt és érvényt: kegyelmesen megengedte azért, hogy ezek honfúsitásának bevégződése és teljes érvényre juttatása végett a jelen országgyűlésen mindazok megtétessenek, a mit jog és szokás szerint meg kell tenni.

Ezek voltak a hozzá érkezett két kir. leirat mellett — így végzé előterjesztését a kir. biztos — ő császári felsége nevében a kk.-kel és rr.-kel közlendői, a kir. kormányzék tiszte levén a távollévők hódolati hitét bevenni s aláírásaikkal és pecséteikkel megerősítve vele közleni. Ami a kir. biztos személyét illeti: ő e napot, melyen a legjobb fejedelemről, ily nagyhirű férfiak gyülekezetében szólhatott, a legszerencsésebbnek tartja, a melyet feledés soha el nem töröl, és a melynek boldogító emléke, általa hódolattal tisztelve, maga ajánlása mellett, előtte mindig ünnepélyes és kedves maradand.

Ezután a kir. biztos átadta ő felségének május 18-ról a kk.-hoz és rr.-hez intézett kir. leíratát, mely csaknem szószerint egyezik a kir. kormányzékhez intézettel és azzal, melynek lényege a kir. biztos előbbi előterjesztésébe híven föl van véve. ¹⁾

Ezt követőleg a kir. kormányzó a kir. biztostól balra, alantabb helyen székét elfoglalván, a meghalt fejedelemasszony és most uralkodó felségnek országaik és tartományaik jólléte előmozdítására irányuló hív gondoskodását dicsőítve, a kir. biztost a kk. és rr. nevében hosszas ékes beszéddel üdvözölte. Husz évi nagy időköz után — így szóla — az ismét egybegyűlt kk. és rr. hálát adnak az isteni gondviselésnek azon boldog és biztos létért, melynek Mária-Therézia üdvözült fejedelemasszonyuk csaknem félszázados uralkodása alatt részesei voltak. Szent árnya a dicsőült felségnek! ha halandónak szabad halhatatlanokkal szólni, s ha téged földi dolgok érdekelnek, vedd tudásúl s fogadd szívünk hálájának e kijelentését

Az uralkodó felséghez szintén magasztaló szókat intézett s biztosította a kk. és rr. állandó hűségéről, minek legközelebről az eljők szabott hódolati eskü készsége letételével, a hitlevél aláírásával s megpecsételésével akarnak és fognak eleget tenni, és

¹⁾ Kir. főkorm. levélt. 6239. és 6240. sz. a 1781.

hogy nincs forróbb kívánságuk, mint hogy a gondviselés ő felsége uralkodását tegye békéssé s dicsővé, kiterjesztve azt az unokákra is.

Üdvözölte végre a kir. biztost, a ki jóakarata számos jeleivel már is lekötölte az országot s kérte, hogy a kk. és rr. ezen ünnepélyben nyilvánuló gyorsaságát, igaz hűségök jeleként, mint nagy tekintetű tanú, ő felsége trónja elé juttatni méltóztassék.

Ekkor a kir. biztos átadta a kir. kormányzónak az esküformát, ¹⁾ melyet maga a kormányzó elolvastván, utána az egész kormányzói tanács hódolati hitét letette; azután átadta a jegyző ítélőmesternek, a ki elébb a kormányzói titkárokat, levéltárnokokat, a kiadót, igatatókat, díjki szabót, [taxator] fogalmazókat, allevéltárnokot, a tartományi postamestert; azután a kir. tábla elnökét, az ítélőmestereket, valóságos és számfeletti táblabírákat, a közügyigazgatót; azután a vármegyék, vidékek és székely székek tiszteit; azután az államtanácsosokat és tábormásokat, később a kir. hivatalosokat; még később a vármegyék, vidékek, székely székek, a szász székek és vidékek és városok s taxás helyek követeit,

¹⁾ Szövege ez: *Formula Juramenti. Ego N. N. juro per Deum vivum, verum ac aeternum, fideque mea spondeo et promitto, Serenissimo et Potentissimo Domino IOSEPHO SECVNDO, Divina favente Clementia Electo Romanorum Imperatori semper Augusto, Regi Germaniae, Hierosolymarum, Hungariae, Bohemiae etc. Archiduci Austriae, Duci Lotharingiae, Magno Principi Transsilvaniae, Domino Domino et Principi meo legitimo et haereditario mihi Clementissimo, quod Suae Sacrae Caesareo Regiae Majestati, ejusque Haeredibus et Successoribus legitimis toto vitae meae decursu, fidelis, obediens subditus, rectus et sincerus, amicorum amicus, inimicorum inimicus ero, contra suae Majestatis Haereditumque et Successorum Sacras Personas, Statum, Dignitatem, Honorem, Ditiones, nec clam, nec aperte quidquam mali machinabor, aut aliis id faciendi quocunque modo auctor, consultor, aut adjutor ero, quin potius si alius quospiam quid simile moliri, aut aliud quidpiam in Suae Majestatis, Haereditum et Successorum aut Ditionum suarum detrimentum vergere adverterem, seu intelligerem, talia vel ipse, vel per alios suae Majestati immediate, aut mediate tempestive significabo, simulque molimina hujusmodi et quaecunque alia damna pro meis viribus inpediam, et avertam, atque e contrario Suae Sacrae Regiae Majestatis, Haereditumque et Successorum commoda et utilitatem quantum potero, pro movebo, ita me Deus adjuvet, animaeque meae salutem largiatur. [Az országgyűlést kitűző május 18-ki királyi rendelettel leküldött eredetiből.]*

A kik latinul nem értettek, a latin szöveg magyar fordítása szerint tették le az esküt; de az nem lévén a felségtől helybenhagyva, szorosán véve nem bír diplomatikai hitelességgel s ezért nem tartottam közlendőnek.

utóbbiakat magyar szövegű eskümintá szerint, kivéve gr. Gyulay Ferencz egy gyalog ezred ezredesét és tábornokot, valamint Szombatfalvi György, Küküllőmegye és Kolozs mezőváros követeit, a kik közül az utolsó betegség miatt a jegyző ítélőmester szállásán, az első saját lakában másnap a hűségi esküt letette.

Ezután a kir. biztos a honfűsítandók ügyében Brüsszelben jun. 20-án költ s fennebb már ismertetett kir. leíratot olvastatván fel s a kk. és rr.-től elbucszván: azon ünnepélylyel, a melylyel ide jött, ismét szállására távozott. Ekkor felolvastatott a szintén ő felségétől leérkezett ünnepélyes hódolati hitlevél szövege, melynek tartalma lényegileg a következő: Mi, ő császári, királyi és apostoli felségének, II. József úrnak, választott római császárnak, Németország, Jeruzsálem, Magyarország, sat. királyának, sat. Erdélyország nagyfejedelmének. sat. erdélyi királyi kormányzóke s ezen három nemzetből álló országnak és hozzá kapcsolt részeknek kk-ei és rr-ei, kik ő felsége által a hódolati hitletétel végett ezen augustus 21-ik országgyűlésre Szebenbe egybehívatva, azon jelen vagyunk, a dolog örök emlékezetére tudtúl adjuk, minden jelenvalóknak és jövődöbelieknek, hogy: minekutána Mária-Therézia felséges fejedelemasszony, római császárné, Magyar- és Csehország özvegy királynéja, Ausztria főhercege, Lotharingia és Bary hercege, Hetruria nagyhercege, Burgundia, Styria, Karinthia és Karniol hercege, Erdély nagyfejedelme, Flandria, Tyrol, Görtz és szekélyek grófja, az Erdély által 1722-ben márczius 30-án megállapitva elfogadott Pragmatica Sanctio erejénél fogva rá szállott országoknak és tartományoknak s azok közt Erdély nagyfejedelemségnek, mint rá örökös következési jog szerint szállott országnak ideiglenes kormányzásától a múlt 1786-ik évi nov. 29-én a halhatatlan dicsőség örök koronája bírására hivatott el, s elől említett II. József császár és király úr, mint az említett császárné, királyné és fejedelemasszony első szülött fia utána minden örökös országaiban és tartományaiban természetes örökös és úr, mindazon országokban és örökös tartományokban, s így ezen Erdély nagyfejedelemségben és kapcsolt részekben alaptörvényeink, jelesen az 1744. 1., 2., 3., 4. törvényczikkek intézkedése értelmében törvényesen következett, s az őt megillető jog szerint, örökös országainak és tartományainak, mint szintén ezen nagyfejedelemségnek és kapcsolt részeinek rászállott uralkodását és kormányzását népeinek javára és holdogítására átvette volna: ő császári királyi felsége, legkegyelmesebb örökös urunk 1780. november 30-án kelt k. kir. leíratában, minket Erdély nagyfejedelemség összes hív kk-it és rr-eit közönségesen és külön, úgy köz- mint magánjogaink megtartásáról — a miért most is legalázatosabban esede-zünk — kegyelmesen biztosított s 1781. febr. 21. kelt kir. leíra-

tában megparancsolta, hogy ezen valódi és tényleges átszállás és örökösödés erejéért és tartósságáért báró Preiss Ferencz, főhadvezér sat. mint teljhatalmú kir. biztos jelenlétében ő császári királyi felsége, urunk és kegyelmes fejedelmünk s felséges uralkodó háza iránt hódolati hitünket tegyük le — a mit mi, a nekünk előmutatott hitforma szerint a tisztelt kir. biztos úr előtt a legnagyobb gyorsasággal, lelkünk ujjongó örömeivel, ünnepélyes szertartással és alázattal letettünk s ennek erősségeül ezen hódolati hitlevelet mindnyájan aláírtuk. ¹⁾

Legelső aláíró volt a kir. kormányzó, utána a kormányiszéki tanácsosok és tisztviselők, következtek a kir. táblai rendes és számszelelti bírák, 3-szor a vármegyék és vidékek főispánjai és főtisztjei, 4-szer a székely székek kir. bírái, 5-ör a kir. hivatalosok betűrendben, utóljára a szász székek, kir. és mezővárosok s taxális helyek követjei, sat. Összesen aláírta 187 királyi hivatalos [kik voltak ezek? fennebb már el volt mondva], 24 vármegyei követ, 11 székely követ, 23 szász követ, Fogaras vidékéről 2 királyi, és mezővárosok s taxális helyek követjei 29-en, együtt 272 országgyűlési tag.

Záradéka ez:

Mely hódolati eskületételről szóló, a királyi kormányiszék, Erdély nagyfejedelemség három nemzete és mindenikünk saját külön pecséte alátételével s neveink aláírásával megerősített és hitelesített oklevelet ő császári felségének, a mi természet szerint való legkegyelmesebb urunknak, örök hódolatunk és alattvalói engedelmisségünk zálogául, bizonyosságára kiadjuk. Szabad kir. Szeben városában 1781-ben augusztus 27-kén. Aláírva: b. Bruckenthal Sámuel, főkormányzó m. k., b. Bánffi Farkas, helyettes kk. és rr. elnöke m. k., Zeyk Dániel, ítélőmester, m. k., Kőszegi Antal ítélőmester m. k., Csernátoni Ferencz ítélőmester m. k.«

Eddig a hódolati hitlevél.

Megjegyzendőnek látom, hogy a kolosmonostori apátságot még ekkor külön képviselte Delpini apát, mely jog később a kolosmonostori konvent örkanonokára ment át; más kezével iratták alá magukat: hidvégi gróf Mikó Ferencz, szepsi-szentiváni id. Henter István, ábrahámfalvi Ugron István, mind három kir. hivatalos s mind három testi erőtlenség miatt; továbbá hasonló okból Gentsi Zsigmond krasznamegyei, Szakács Sándor udvarhelyvárosi képviselő, szintén mindketten testi erőtlenség miatt; Dinna Mihály első oláh határőrezredi tizedes és Hátszeg város

¹⁾ Itt fenn közepben áll rányomva a kir. kormányiszék pecséte, alatta egy sorban: a vármegyék, székely nemzet, szász nemzet pecséte, tovább a következő aláírók és pecséteik sat. sat.

követe, Jeddi Péter Kolos mező város követe írástudatlanság miatt szintén más kezével írták alá magokat; Dániel Sofia kormányzó gr. Haller János özvegye nevében aláírta csik-taploczai Lázár Imre, gróf Kornis Krisztina, kászoni b. Bornemisza Ignáczné nevében b. kászoni Bornemisza János, gr. Nemes Klára, kormányzféki tanácsos gr. Bethlen Sámuel özvegye nevében hadadi b. Wesselényi Farkas, losonczi gr. Bánffy Zsuzsánna, gr. Bethlen Ádám özvegye nevében osdolai gr. Kuun Gergely, gr. Thoroczkai Borbára, b. Naláci József, kormányzféki tanácsos özvegye nevében nagyvárad b. Inczédi Mihály.

Aláírás kezdete előtt a kk. és rr. egyetértőleg elhatározták, hogy a kir. előterjesztés a kir. főkormányzó beszédével együtt, a kegyelmes kir. leiratok és más ezután felolvasandó iratok ezen-től. megtekintés végett velök dictaturán közöltessék.

Az aláírás tartott augusztus 23. 24-kén. Augusztus 25-kén az egybegyűlt kk. és rr. követeik által tudatták a kir. kormányzfékkel, hogy az országgyűlés első tárgya elintéztetett. A kir. kormányzfék az izenetet örvendetes tudásúl vette s tudatta, hogy nemsokára meg fog jelenni a kk. és rr. között a második tárgy elintézése végett. Megjelenvén, felolvastatta a Mária-Terézia császárné és királyné által. 1780. aug. 2. b. Reischach Tádé kamarásnak és udvari tanácsosnak b. Auersperg Mária József államtanácsosnak s volt erdélyi kir. kormányzónak 1771. febr. 6. az erdélyi hazaiak közé felvételéről adott kir. adománylevelet, valamint azon két fölhatalmazó levelet, melyekben gróf Teleki Károly kamarás és kir. kormányzféki tanácsos a két honfiúsított nevében eskületételre hatalmaztatott fel, a mit letévé: a kk.-hoz és rr.-hez azok nevében lelkes beszédet tartott, s főleg b. Reischach nevében háládatosan köszönte meg azon kegyességöket, hogy maguk közé fölvenni kegyeskedtek; óhajtotta volna személyesen tenni le a hitet, — mondja gr. Teleki — de hivatalának rendkívül fontos teendői nem engedték meg, ígérte azonban, hogy a jótéményről soha elfeledkezni nem fog, s egy alkalmat sem mulaszt el, midőn a kir. kormányzféknek, a kk.-nak és rr.-nek háláját s a törvények, kivált-ságok és kedvezmények megtartása iránti készségét tanúsíthatja, s azon lesz, hogy soha senkinek megbánni oka ne legyen, hogy őt a haza fiai közé fölvelték. Hasonló ígéretet tett gr. Teleki gr. Auersperg nevében is. Ezután mindkettőnek kiadatott a hódolati eskü letételéről szóló bizonyítvány, a felséghez jelentés tételét, nekik utasításúl adatott, hogy honfiúsításuknak a hazai törvények sorába felvételét ő felségétől megnyerni maguk is igyekezzenek.

Ezután a Pölsér János erdélyi udvari tanácsosnak 1761. jan. 18. az uralkodó fejedelemasszony által honfiúsítás iránt költ királyi leirat és a Türi László kormányzféki titoknoknak eskü-

letételre adott felhatalmazás olvastatott fel, a minek következtében az a hódolati esküt letette ¹⁾, a kk.-nak és rr.-nek örök háladatosságot, törvényeik és alkotmányuk iránt engedelmességet ígért s megbizója nevében az eskü letételéről bizonyítványt kért.

A királyi főkörmányszék a maga hivatali helyiségébe visszatérvén: a kk. és rr. a honfiúsítottak által fizetendő díjról tanácskoztak, a mit az uralkodóház és ország iránti érdemeikért — jövőre való következtetés nélkül — elengedendőnek határoztak, annál inkább, mivel csak ideiglenes országgyűlési elnök alatt, az *Approb. Const.* 3. r. 12. czime 1. czikke s az 1744-ik évi 9-dik és 1751. évi 7-dik *Novellaris Articulis* szerint ez alkalommal ily törvényczikk nem levén alkotható: ez ügy végleges elintézésének a következő országgyűlésre kell maradni.

Az itélőmester által az országgyűlési tárgyalásokról készített s az udvarhoz fölterjesztendő jelentés olvastatott fel és helyben hagyatott, a mi a kir. kormányzékhez vitetvén át: attól is elfogadtatott.

Ebben a kk. és rr. élénk kifejezést adván a dicső császárné és királyné halála feletti országos gyásznak: vigaszt abban találtak, hogy ő felsége, 1780. nov. 30. kelt kir. leiratában biztosította erdélyi összes hű alattvalóit, a kk.-at és rr.-ket együtt és külön, hogy mind köz, mind magán jogaikban és eddig viselt hivatalaikban meg fogja tartani; a fejedelem különös kegyelme jeleül vették továbbá, hogy 1781. febr. 21. a hódolati hitletétel végett közországgyűlés megtartását megengedte s az iránti hajlandóságát is kijelentette, hogy mihelyt az idő rá kedvez, más tárgyak feletti tanácskozássra is országgyűlést fog engedni. A fejedelem ezen kegyelme iránti hálától indítatva, az országgyűlés megnyíltával névsorolvasás s az új kir. hivatalosok fölesketése után, a kk. és rr. ő felsége biztosát szokásos tisztelettel körükbe meghívták, az a kir. előadásokat felolvastatta, s az általa előadott hódolati esküminta szerint a hódolati hitet minden a jelenlevők gyors és örömteljes készséggel, a lelkek teljes egyetértésével letették s az erről készült hódolati hitlevelet a kormányzék, a három nemzet és mindenki külön pecsétével és aláírásával hitelesen kiállították.

Ezután a honfiúsítottak iránti legfelsőbb kir. leiratukat olvasták fel, felhatalmazottjaiktól a hűségi esküt bevévén s főleg jövőre való következtetés nélkül a díjfizetéstől felmentvén; nem volt egyéb hátra, mint az, hogy azon honfiúsításról törvény alkot-

¹⁾ Ez eskü a kir. hivatalosi, fennebb ismertetett esküvel mindenben egyező.

tassék. De minthogy az országgyűlés folyama alatt a rendes országgyűlési elnök gr. Bethlen Miklós elébb betegeskedett, később meghalt s így állomása üresedésbe jött, törvényeket pedig az Approb. Const. 3. r. 12. czíme 1. czikke s az 1744-ki 9-ik s az 1751. 7-ik Novellaris Articulus szerint országos elnök nem létében alkotni nem lehet: azt a felség által egybehivandó későbbi országgyűlésre halasztandónak látták.

Ez volt az országgyűlési felterjesztés veleje.

Ezután az ideiglenes országos elnök előadta, hogy mind a kir. kormányzékhez, mind a kir. biztoshoz küldöttség lenne választandó, a mely jelentse, hogy a kk. és rr. elvégezték, a miket a felség az országgyűlés elé kitűzött, ennél fogva a kiszabott módon aláírt hűségi oklevelet s a felterjesztés másolatát a kir. biztosnak átadván: az országgyűlés szétbocsátása iránt nála tudakozódjának és ha lehetségesnek tartja, tőle bucsuzzanak is el. E választás aug. 27-én történt meg, felolvastatott a felséghez a kk. és rr. nevében készített jelentés, mit a kir. kormányzó a kk. és rr. ideiglenes elnöke s a három ítélőmester aláírván, a kir. biztoshoz juttatás végett a küldöttségnek adatott át. A kir. biztos megköszönte a kk. és rr. készségét, a felségnek tudtára adását ígérte, s a kk. és rr.-eket haza bocsátá, a mi a kir. kormányzéknek is tudomására adatván: a szétoszlásra az is szabadságot adott. Ekkor a kk. és rr. a kir. kormányzékától bucsuztak el. Ez után a névsor újból felolvastatott, az ideiglenes elnök megköszönte a kk. és rr.-nek a felsőbbszolgálat teljesítésében való készségöket, s tőlük elbucszott, a jegyző ítélőmester pedig az elnöknek köszömvén meg a kk. és rr. iránti kedvező hajlandóságát, az országgyűlés szétoszlott; j.-könyve aug. 27-én kelt Nagy-Szebenben s aláíratott és megpecsételtet Zeyk Dániel jegyző ítélőmester által. ¹⁾

A kormányzék is tett aug. 27-én a felséghez jelentést az országgyűlés folyamáról, a kir. kegyelem azon három tényét emelve ki, melyeket a kk. és rr.-ek, tudatta, hogy a hódolati eskü letételére az ország összes törvényhatóságában octóber 1-ét tűzte ki s mihelyt a kiállítandó hitlevelek beérkeznek, ő felségéhez fogja juttatni. Ezen jelentésében a kir. kormányzék b. Preiss Ferencz főhadvezér és kir. biztos honfűsítését ő felségénél azon indokoknál fogva, melyek a többieknél felhozattak, s azon későbbi országgyűlésen melyet a felség megígért, kérelmezte. ²⁾

A honfűsítettakra nézve megjegyzem, hogy a kir. biztos elő-

¹⁾ Látható a kir. főkörm. levéltárban.

²⁾ Látható a kir. főkörm. levéltárban. 6239. és 6240. 1781. sz. alatt.

terjesztésében benne volt b. Buccov Miklós Adolf azelőtt erdélyi főhadvezér is, de az országgyűlési jegyzőkönyvben semmi további emlékezet nincs róla: tárgyalták-e? s így hagyták ki? vagy szó nélkül mellőzték? nincs nyoma. Az egyszerű mellőzés föl nem tehető, mert ez sértette volna a felséget, az ő nevében tétetvén a királyi előterjesztések. Hihetőbb, hogy magánlag tárgyalták s a kir. biztos értesülvén, mily rosz emlékezettel van Erdélyország a *mádéfalvi vértanú* [*a Siculicidium*] szerzője iránt, egyszerű mellőztetésébe — hihetően felsőbb jóváhagyás után — beleegyezett. Másik megjegyzésem Pölser volt erdélyi udvari tanácsos honfűsítését illeti. Ez ausztriai kormánytanácsos volt, Mária-Terézia királyné és fejedelemsasszony a felsőbb szolgálat érdekében, mint németül tudót, 1761. sept. 18. kelt kir. leíratában erdélyi udvari tanácsossá nevezte ki, neki adván Vest J. György udvari tanácsos fizetését, ennek a Benök Mihály udvari tanácsosét, ezt nyugdíjba helyezte, rendelvén számára élete fogytig az ugynevezett *Benemeritorum Fundus*-ból 1441 fírtot és 40 kr ezen kívül kárpótlásul fizetésének felét mind a tartományi, mind a kamarai pénztárból ¹⁾); Pölsert és fiágon egyenes irányban leszármazó örököseit az 1761. sept. 17-től octob. 23-ig Nagy-Szebenben tartott országgyűlés az erdélyi hazafiak sorába kérése következtében fölvette, erről az azon országgyűlésen hozott három törvényczikk közül a II-dikat alkotta, oly föltétellel, hogy az 1744. évi törvényczikkben meghatározott honfűsítási esküt maga vagy meghatalmazottja által tegye le. Azonban sem ő esküt nem tett, sem azon évi törvényczikkek meg nem erősítették. ²⁾ Pölser kétszer nyert honfűsítást, de törvényessé egyik alkalommal sem vált. Az is nevezetes, hogy ő 1761. a királynéhoz adott be felségi folyamodványt s abba másik kettőt zárt bele, egyiket az erdélyi kir. kormányshoz, másikat a kk-hoz és rr-hez intézve, melyekben díjtalanul honfűsítését kérte, nem érdemeiért, hanem nagylelkűségöknél fogva; ígérte, hogy a fejedelemség javát és gyarapodását minden erejével eszközölni fogja, jogait és kiváltságait, melyek szent királyok és fejedelmek s a most uralkodó fejedelemnő által is meg vannak erősítve, szentül és sértetlenül megtartja s azok iránt mindig engedelmes lesz. A cancelláris ajánlólag irt mellette, felhozva, hogy ő már úgy is erdélyi udvari tanácsos, sat. A kk. és rr. beleegyeztek ugyan díj nélküli honfűsítésába, de ő felségét megkérni határozták, hogy jövőben a Leopold-hitlevél 7-ik pontja értelmében mind az országos, mind a bécsi udvari hivatalokra a haza fiait

¹⁾ Látható az 1761. országgyűlési j.-könyv 68—69. lapján.

²⁾ Látható az 1761. szebeni országgyűlés j.-könyve 151. lapján.

mozdítsa elé, ne az idegeneket, mert azok között is nem kevesen vannak, a kik a német nyelvet tudják. ¹⁾

Ugy látszik, Benók udvari tanácsos nyugdíjaztatása ily okból származott.

A fejedelem octob. 3. válaszolt a kk. és rr. és kir. kormányzók felíratára, utóbbihoz intézvę kir. leíratát, melyben megelégedését fejezte ki aziránt, hogy a kk. és rr. a hódolati hitet oly készséggel, egyetértőleg és örömmel tették le, a miből a felség személye és uralkodó háza iránti igaz szeretetőknek és hódolatlaknak bizonyosságát látta. S hogy a kir. biztossal a rend és összlhang érdekében egyetértőleg jó eleve tett intézkedéseknek azon kívánt következése lett, hogy ily nagyszámú gyülekezetben teljes rend és tökéletes béke volt, a mi a kir. kormányzónak és kormányzések nemcsak a közdolgok intézésében való ügyességét és eszélyét igazolta ez alkalommal is, de a felség legmagasb tetszését is kiérdemelte. Tudatta ő felsége, hogy beleegyeznek abba, hogy a honfújíítottak becikkelyezése a kk. és rr. határozata szerint a következő országgyűlésre halasztassék s akkor az erdélyi főhadvezér és kir. biztos Preiss Ferencz is — elébb esküt tevén le — a honfújíítottak közé fölvétessék, valamint abba is bele egyeznek, hogy az ország lakóitól a hódolati eskü a megírt módon, kerületenként vétessék be. Ezen k. kir. leírat tartalmát a kir. kormányzók octob. 23. adta a főhadvezér kir. biztos tudára ²⁾, valamint ez is közölte az e tárgyban hozzá is érkezett legfelsőbb k. kir. leírat másolatát s a kir. kormányzéknek azon szíveségért, hogy őt honfújíításra ajánlta, köszönetét fejezte ki s mind az ország, mind a hazafiak java iránti készsége szolgálatáról biztosította. ³⁾

Hogy II. József császár és fejedelem magát a magyar alkotmány által korlátoztatni nem akarta, kitűnt mindjárt trónra léptét tudató kir. leíratából, midőn a törvényekkel és eddigi szokásokkal ellenkezőleg Erdély kk.-nak és rr.-inek nem a Leopold-hitlevél s a törvények által biztosított alkotmányát, jogait és szabadságait ígérte megtartani, hanem egyszerűen *igaz jogait*. Ez a kir. kormányzék előtt oly szokatlannak és aggályosnak tűnt fel, hogy az nem ezen formában, de a köz- és magánjogok általános fentartása ígérétevel helyettesítve közölte a törvényhatóságokkal, a tágas magyarázatokra utat nyitó *igaz jog* kifejezés csak az eredeti kir. leíratban s a királyi tábla fölterjesztésében maradt fen s jutott köztudomásra.

¹⁾ Ugyanott.

²⁾ Látható az *erd. kir. főhorm. levéltárban* 1781. 7458. sz. alatt.

³⁾ Látható az *erd. kir. főhorm. levéltárban* 1781. évi 7838. sz. a.

Igy tette jóvá felszólalásával a kir. kormányzék a »*Széke-lyek ispánja*« czimnek e kir. czimek közül kihagyása tévedését is, a mi mutatja, hogy a korlátlanul uralkodni szerető fejedelmek hibáiért legtöbbször tanácsosaik felelősek: félnek szólni, vagy nem az igazat és törvényest szólnak ki, míg ha azt kimondani bátorságuk lenne, sok téves lépéstől és erőszaktól visszatarthatnák őket.

II. József ezen országgyűlése röviden így jellemezhető. Az nevének kívül a törvényesség más jellegével nem birt, gúny volt a népfelségi joggal szemben, megvetése az alkotmánynak, önkényű fejedelmi tény, tanácsosai által kedvére kigondolva, s a kormányzék által engedelmesen végrehajtva, helyben állomásozó katonaság fedezete alatt, melynél némi külső formaságra azért volt tekintet, a más közügyekben tartandó országgyűlés csak azért ígértetett meg, hogy a törvényességnek legalább színét mutassa s a hazafiak hódolati eskütételét a trón iránt, ha jogilag nem is, tényleg kötelezővé tegye. Az országgyűlés összealkotása, a kir. előadások, elnökség, tanácskozási rend, határozatok mind ezt constatálják.

Az erdélyi udvari cancellár s egyik udvari tanácsos a Leopold-hitlevél ellenére nem volt hazafi, két főbb hivatalt a törvény ellenére viseltek, a fejedelemnek tanácsot ők adtak. A kormányzó kinevezett, nem országgyűlés által választott volt, tanácsosainak egyrésze, a tartományi számvevőségi főbiztossági és kir. táblai elnökök szintén nem országgyűlésen választottak. A kir. kincstárnoki állomás, mely a kormányzósággal csaknem egyenjogú, fel volt függesztve. Az országgyűlési elnök nem vett részt, más helyettesítette. Szeredai Antal, mint praelatus, törvényellenére ült a kir. hivatalosok padján. A fejedelem a hódolati esküt a hazafiaktól követelheti, de az ország kk. és rr. is igen a fejedelemtől az ország alkotmányának és törvényeinek megtartására való eskütételt. A fejedelemnek uralkodói joga a királyi előterjesztések megtehetése, de a népnek is alkotmányos joga sérelmeit előadni, azok orvoslását kívánni, a sarkolatos hivataloknak országgyűlési szabad választás útján betöltését követelni, adót vagy hadi segélyt és katonát ajánlani — egyidejűleg, egymástól el nem különíthetőleg. Mindez mellőztetett, az alkotmányos élet szünetelt.

Az udvari cancellár és erdélyi kormányzó tudták ezt, s mégis a fejedelmet ily irányban tanácsolták. A hódolati eskütétel dynastiai érdekének az ország közérdekeit fölállozták, s az még sem jogérvényes; mert nem törvényesen összealkotott országgyűléstől törvényes tény nem származhatik. A honfűsítési tény is törvényes akadályba ütközött, a mi a fejedelmet is engedésre bírta. Az ország közügyeiben sem kir. hivatalos, sem követ indítványt nem

tett, az iniciativa jogával csak a korona élt egyoldalúlag. A Bécsből leküldött királyi előterjesztés, a hódolati esküokirat szövege, esküforma, az ünnepélyek kényszerrendje — ami a szabad szót tiltva, a törvényhozót természetes és alkotmányos jogaiból kizárta — felülről kiszabva, egyszerűen elfogadtattak, hivatalos egyének szóltak és határoztak, tervezték s végezték az országgyűlést.

Ez II. József 1781-dik évi országgyűlésének története. Tanúságai elvonhatók, ha összehasonlítjuk azzal, a minőt tíz évi kísérlet és tapasztalás után 1791-re tervezett. Mikor óriási erőfeszítéseinek sikertelensége, vesztett csaták, a franciaországi nagy forradalom nyugtalanító hatása, mindenfelől érkező panaszok, a papság, a legfőbb kormányközegek előterjesztései s az ország lázasan háborgó közérzúlete az erőteljes uralkodót testben lélekben megtörvén: addigi politikája megváltoztatására s az alkotmányos útra visszatérésre bírta, 1790. jan. 28-án kelt egy második országgyűlés tartása iránti kir. rendelete. E nevezetes okirat igaz kifejezése a fejedelem lelki hangulatának, esodálatosan jelzi az időt és áramló koreszméket, teljes fényben mutatja a magyar alkotmányosság és nemzeti ellenállás diadalmát. A hatalmas monarchát hirtelen halála meggátolta terve valóításában, utóda II. Lipót nyitotta meg az egészen másképen tervezett s más eredményű országgyűlést még ez évben dec. 15-én. Az osztrákház alatt hozott törvényeink közül messze kimagaslának az 1791—92-iek, miknek magva már e rendeletben benne van. E királyi rendelet eszméinek és tényeinek nagy körvonalai szembeállítva az imént rajzolt országgyűlés nyomorú képével, tanúságos ellentéteiben egymagára a nagyszerű politikai változásnak kulcsát adja kezünkbe, sőt csaknem egész történetének magyarázója. Érdekesnek látom azt értekezésem bevezetésül egész terjedelmében ide igtatni.

»Jól emlékezzvén azon ígétünkre — így szól a fejedelem — melyet tettünk az erdélyi kk-nak és rr-nek 1781. midőn május 18. a hódolati hitletétel végett országgyűlésre egybegyűltek, hogy mihelyt az idő és körülmények engedik, országgyűlés tartassék: kegyelmesen elhatároztuk, hogy ezen országgyűlés a következő 1791-ik évben okvetlen megtartassék. Ezért nektek, hív kormányzékünk, ezennel parancsoljuk, hogy kegyelmes elhatározásunkat Erdély nagyfejedelemségünk minden vármegyében levő kk-nak és rr-nek tudtára adni el ne mulassátok.

»Azonban atyai indulatunk gyöngédségét ezen nemzet irányában nem akarván csak e határok közé szorítatni: hogy kivánságotknak azon kevés időre nézve is, a mi ez országgyűlés megtartásaig közben esik, teljesen elég tétessék, önként, saját szívünk jószántából kegyelmesen meghatároztuk, hogy az ország közigazgatásának folyama a jövő május 1-jén kezdve azon állapotba helyeztessék vissza, melyben volt 1780-ban, midőn a mi kedves emlékezetű anyánk, a felséges özvegy császárné és

apostoli királyné halála után a kormányzást megkezdetük, midőn t. i. mi némely közigazgatási intézményeket a közboldogság előmozdítása iránti törekvésünknek fogva egyedül azon reményben véltünk megváltoztatandóknak, hogy az nektek, ha a gyakorlat igazolja, tetszeni fognak; most azonban arról bizonyosodván meg, hogy ti inkább szeretitek régi közigazgatástok formáit és hogy ti csakis abban keresitek s találjátok fel boldogságotokat: perczig sem késünk kívánságaitokat ebben is teljesíteni, annyival inkább, mert mi egyedül és forrón óhajtuk az uralkodásunk alá bizott népek jóllétét, ez ránk nézve annak elérésére annál kellemesebb, mert a nemzet közegyetértéséből megtudtuk, hogy az bizonyosan célhoz is vezet.

»Minél fogva az ország minden vármegyéjét, úgy a megyei közgyűléseknek megtartása, mint a közigazgatás az előtti intézménye s tisztviselőinek törvényes választása tekintetében fenállott régi törvényes hatóságába és jogkörébe visszahelyeztetvén, úgyszintén az erdélyi három nemzetnek és szabad királyi városoknak régi törvényes hatáskörét visszaadván: uralkodásunk kezdetétől fogva kiadott mindazon rendeleteinket, melyek a közvélemény szerint a törvényekkel ellenkeznek, ezennel eltörölteknek s érvény nélkülieknek nyilvánítjuk; mindazáltal megkívánjuk, hogy a míg azoknak egyenkénti eltörlése iránti intézkedéseink — a miknek kiadását már elrendeltük — hozzátok elérkezniének, a közigazgatásban támadható zavarok kikerülése tekintetéből, önkényes változtatás semmiben ne tétessék.

»Egyébiránt meghatároztuk, hogy úgynevezett türelmi rendeletek, a papi telkek és birtokok szabályozása, valamint a jobbágyokkal való bánás, és azoknak földesurokhoz való viszonyuk tekintetében semmi jogmegszakítás ne történjék, annyival inkább, mert ezeket a törvényekkel jól lehet egyeztetni, ezek a természeti igazságon alapulnak s igazságrzésekéről feltesszük, hogy megnyugosztok abban, átlátva, hogy a papitelkek és birtokok rendezését tőlünk egyházi véduri tisztünk követelte.

»Ezeknek a törvény rendelete szerint ily módon elintézésében azon atyai érzésünknek, melylyel Erdély három bevett nemzetét öleljük, újabb jeleit veszitek és veszitek annak megmáshíthatatlan és örök érvényű bizonyítékát, hogy mi a törvényhozás hatalmát, minthogy az az ország alkotmánya értelmében az ország fejedelme és kk. és rr-et közt egyenjogúlag oszlik meg, elismerve, a kk. és rr. ezen jogát sértetlenül megtartjuk, s a mint azt magunk dicső eldődeinktől vettük, úgy utódainknak is sértetlenül adjuk át, remélvén, hogy ti, a mi kormányzékünk és megyéitek, mindent meg fogtok tenni arra nézve, hogy a megyék az ezt kérő hazának segélyt, a biztonságát védő katonaságnak élelmet s a folyó évi hadviselésre a szükséges számú újonczot az általuk legezélszerűbbnek látszó módon megadják.« Aláírva: József m. k. ¹⁾

1) Az erd. udv. cancellária levéltárában 1790. 2362. sz. a.

E kir. leírat vigasztaló kifejlődése azon nagy és nemes küzdelemnek, melyre II. József absolut uralkodása alatt Erdélyt kényszerítette. Alkotmányos nép és országgyűlés inkább megalázva a hatalom által nem lehetett, mint Erdély népe volt az 1781-ki szebeni országgyűlésen; de fényesebb elégtételt sem kaphatott, mint ez kapott a — már általa kezdeményezett — 1791—92-ki kolozsvári országgyűlésen, melynek előre vetett fényes sugára e tartalom és alak tekintetében nagy értékű politikai okírat.

JAKAB ELEK.

A SÁRVÁRI VÁRISPÁNSÁGRÓL.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Sárvár az ő egykori várispánsági területével az a-fajta történeti helyek közzé tartozik, melyeknek hollétéről nem sokkal tudunk és mondhatunk többet, mint a mesebeli tündér birodalomról, melynek tudvalevőleg ilyenforma a helyrajza: hol volt, hol nem volt, mégis csakugyan volt, volt egyszer egy ország. — Avagy, hogy látszatra se vétsek tárgyam és a hely ünnepélyes komolysága ellen, a történetírók nyelvén szólva: *a sárvári várispánság is középkori helyrajzunk föl nem fedezett szigeteinek egyike.*

Még mindössze csak két tudósunk szól hozzá; de olyanok, hogy méltán kap az ember rajta, hogy utánnok indulva, az ismeretlennek fölkeresése után lásson.

Kik is nem mások, mint *Botka Tivadar*, történelmünk veterán buvárlója, ki azt az első századok 72 várispánságai egyikének vallá és éles belátással a Tiszavidékre helyezé. És *Pesty Frigyes*, aki az ő közmondásos fáradhatatlan munkásságával az Árpádoknak közel fele-birodalmára vetett immár tájékoztató világosságot; aki azonban hogyan, hogyannem, az előtte említett tekintélyes író társ felfogásán csodálkozva, más tájakra veté tekintetét, de végül is a szemügyre vett vidékeken egyik helyütt sem állapodott meg, sehol sem találván meg, amit keresett, pedig tapodá buvárló útjában várispánságunk földét is.

Midőn ekként máris szint vallok, és véleményemet a kérdéses tárgyról, ha kereken ki nem mondtam is még, de inkább, mint nem, sejtetem; egyszersmind kimondtam azt is, minek még hangsúlyozását is helyén látom, hogy t. i. önálló kérdések után nem kapaszkodva, csak mint az említettem nagy érdemű tudósok műkedvelő *commentátora* lépek elő, az levén meggyőződésem, hogy az ő szellemi termékenységek után *kalászszedeket* lenni sem meddő és egészen háladatlan dolog.

Ennyit előzetes tájékozásul.

Mit mond Anonymus Sárvárról ?

Már ami bizonytalan kilétű Anonymusunk is regél Sárvárról; regél mondom, nem mintha elbeszélését regeszámba venném, mi eszemágában sem lehet, hanem amennyiben várunkat is fölvevé azon öreg idők megírt eseményeinek sorába, melyek maholnap az ezer év mértékét ütik meg.

Elbeszélvén ugyan is Szabolcs várának alapítását, imígyen folytatja a rákövetkezett dolgok esetét:

»Akkor Szabolcs és társai az egész sereget két részre oszták, hogy egyik rész a *Szamos vize mellett*, a másik pedig a *nyíri részen* menjen. Szabolcs és Tas, Lél atyja a *Tiszapartján* nyomulának elő, hódítva a népeket, s *elérkezének a Szamos folyó mellé azon helyre, melyet most Sárvárnak hívnak, és azon helyen, a mocsárokon alól, Tas, Lél atyja, sok népet összegyűjtve nagy árkot ásata, és igen erős földvárat építete, melyet először Tas várának neveztek, most pedig Sárvárnak hívnak, s a lakosok fiait túszoikul vevén, azt vitézkel megrakva hagyák.*¹⁾

Mily érdekes egy adat akár személy, — akár helytörténeti oldalról tekintünk!

A tárgyhoz szabva, első történetírónknek eme helyrajzolata annyira tájékoztató, hogy többre mehetünk vele, mint sok okmánybeli határleírással.

». . . *uenerunt uersus fluuium Zomus*, úgymond ő, és a vidék előttünk áll, *Szathmár vármegyében a Szamosnak mente*, szomszédsága. Hogy pedig a helyszínén ne kelljen soká keresgélünk, *Sarvuár* fekvésére bővebben is tájékoz: *in loco infra paludes*«.

E mocsárok alatt mást nem érthetünk, mint a mai *ecsedí lápot*, mely e szerint már a honfoglalás korában is meg volt, habár talán nem a mai neve alatt s a mostaninál kisebb terjedelemben.

Ezen anonymusi leírás tehát elegendő arra, hogy bennünket a Tas építette várnak hollétére nézve útba igazítson, és a hely színére a szathmári *ecsedí láp* közelébe elvezessen.

¹⁾ »*Tunc Zobolsu et socii sui totum exercitum in duas partes dividerunt, vt vna pars iret iuxta fluuium Zomus et altera pars per partes Nir. Zobolsu et Thosu pater Lelu cum medietate exercitus egressi sunt per crepidinem Thyscie subiugando sibi gentes, et uenerunt uersus fluuium Zomus ad illum locum, qui nunc dicitur Sarvuár et in eodem loco infra paludes, Thosu pater Lelu, congregata multitudine populi, fossatam magnam fecit, et castrum munitissimum de terra construxit, quod primo castrum Thosu nominatum fuit, nunc uero Sarvuár uocatur. Et acceptis filiis incolarum in obsides castrum militibus plenum dimisserunt.*« Anonym. cap. XXI.

Ezen leírás azonban még érdekesebb történelmi oldaláról tekintve.

Nem nagy dolog kútfőnkéből kiérteni, miszerint Tas vezérnek e várral a helyzethez képest csak annyi célja volt, hogy miként Szabolcs vezér is tevő, *hátsó védelem- és fedezetről gondoskodjék* és a Szerencs mellett táborozó derék haddal való összeköttetésnek fentartására egy *közvetítő érintkezési helyet* teremtsen. Azonban amint értesülünk arról is, hogy a természetes védelmül kiszemelt mocsárokon kívül *a föld népe nagy sokaságának össze-parancsolásával* vitte keresztül szándékát olyképen, hogy *velők nagy árkat ásata és igen erős földvárat építtete* (congregata multitudine populi fossatam magnam fecit et castrum munitissimum de terra construxit): úgy természetes vala, miszerint a vár ideiglenes rendeltetését túlélte és a későbbeni időkben is a nemzeti *honvédelemnek egyik számbavehető őrszeme* lett. Utolsó állítás krónikánkból amnyiban olvasható ki, a mennyiben a Névtelen jegyző nem csupán létezőnek mondja (*most pedig Sárvárnak hívnak*) várunkat, hanem kivehetőleg Sárvár kedvéért, azt kiemelendő, állapodik meg várunk táján ¹⁾).

Végül pedig a »*Tas vára*« — nevezetben várunknak első; de két század mulva már csak a hagyományban élő nevérol veszünk tudomást. Újabb *Sárvár* neve, mely helyett ma »*tó-várat*« mondanánk, bizonyosan lapályos fekvésénél fogva ragadt reá. Hogy egészen vízzel volt körülveve, újabb nevére támaszkodva, állíthatónak gondoljuk.

A Névtelennek krónikája tehát fölötte becses adatokat szolgáltat várunk történelméhez. Nélküle alig lenne módunk meghatározni, hol voltaképen hol keressük a középkornak sárvári ispánságát? . . . avagy, hogy a csak nagy szárazság idején (a milyennek a hagyomány az 1794-ikét mondja ²⁾) *felfeltűnedező földalkotmány* nem egyéb, mint egy, valamikor *igen erős földvárnak* közel ezer éves maradványa, és mint ilyen honalkotó őseinktől ránk maradt tiszteletre méltó *mű-emlék*, annál tiszteletre méltóbb, mert

¹⁾ Tasnak letelepedési helye a Vág völgye Nyitrában, miként látni fogjuk; tehát nem az előkelő utódok iránt való személyes tekintetek; hanem a hely kiváló volta birta rá a Név. jegyz. hogy itt talán helyi tanulmányt téve, Sárvár keletkezésének történetét krónikájába fölvegye.

²⁾ Szirmay, *Szatmár vármegye ismerete* I. 22. l.: »ez az *ecsedői várhoz* közel délfelől a láp között régi romladékaiban mai napig is fennáll, mely, mostani élő emberek emlékezetére csak 1794-dik esztendőben mutatta ki magát legelőbb, midőn a mód nélkül való szárazság miatt a nádas láp körülötte leszállott és máig sem veszítette el *Sárvár* nevezetét«.

egyszersmind az is mondatik róla, hogy egyike lett volna, a a számra hetvenkét ős védelmi őrvárnak, és e szerint kétszeresen nagy emlékü történeti hely.

De lássuk immár, miképen lettek ezen adatok értékesítve.

Tudósaink a sárvári várispánság szolgálatában.

Botka Tivadár, a régi várispánságok első felelevenítője, kevés szóval sokat mond Sárvárról, midőn róla a »A vármegyék alakulásáról« című koszorús dolgozatában ezt írja:

»A Tiszántúl Sár a *Várad Regestrum* 124-ik §-a szerint kétségtelen várispánság a 72-ek sorából«. ¹⁾ Ebben ugyanis nem kevesebb mondatik Sárvárunkról, mint hogy az nem csupán állandó használatba jött vár lón; de egyszersmind az ős honvédelmi várhálózatnak is egyik szemét tette és a hon hetvenkét védbástyáinak egyike volt.

Nagy tudományú hazánkfia a hely fekvését körül nem írja, de hibátlan tájékozottságának a »tiszántúli« kitételrel elégséges tanúbizonyságát adja. Es ezen helyitájékozást bizonyára a Névtelen Jegyző idézett helyének köszönheti; mert a váradi Regestrum, ha ráhagyatkozunk, tévedésbe visz és hazug külsejével elámit, amint ez épen t. írónk háta mögött esett meg egy tudós társával.

A sárvári várispánság körül fáradozott történetíróink másika *Pesty Frigyes*, ki már e kérdésnek egész hasábotkat szentel, és sajnos, hogy kevesebb sikerrel, mint a mennyit máskor fáradohatatlansága még nehezebb kérdésekben is eredményezett.

Nevezett írónknak, a »várispánságok története« t. szerzőjének, ha szabad nyiltnak lennem, épen nem sikerült a történelem részére Sárvárt területével együtt meghódítani. Vereségét a Váradi Regestrom árulásának és a süppedékes talajnak, melyet elfoglalt, tulajdoníthatja.

A V. R. ámitó sugallatára mindjárt kezdetben elveti a *sárvári címet* és »sasvári várispánságot« keres.

»A Váradi Regestrum 124. §-a alapján — úgymond ő — Botka egy Sárvár nevű várispánság lételet kétségtelennek tartja, és a hetvenkettesek közé számítja«

»Az idézett forrásban nem Sárvár, hanem *Sasvár* vagy *Sásvár* van említve. Ezt a castrumot én is várispánságnak tartom, minthogy *Hangony* falubeli lakosok a sasvári várjobbágyokat és *Dravec* falubeli várnépbeliket (castrenses de villa Drancy) földjeik pusztításáért beperlik; ennél fogva a várispánság szolgálatához szükséges emberek megvoltak«.

»Azon kérdésre, melyik volt a *sasvári várispánság*, egész biztos-

¹⁾ *Századok* 1872. évf. 37. l.

sággal még nem lehet nyilatkozni, miután a Várad Regestr. idézett szakaszán kívül ezt semmi más forrás nem említi. ¹⁾

Ekként érdemes jelesünk véletlenül, de már kiindulásában vakösvényre kerülve, visszatarthatatlan vala, hogy azon tovább ne haladjon, s így mentől tovább haladt a megkezdett oldalirányban. annál inkább eltántorodott a történeti valóság útjától, amely pedig, miként láttuk, máris nem vala járatlan ösvény.

Igy téveteget útjában messze elhaladván, Nyitramegyében a Miava folyó mellett fekvő Sasvárnál állapodik meg, mint az általa keresett várispánsági középponton. ²⁾

Azonban mintha erős történetírói érzéke észrevétegné most, hogy talán nem is helyes úton jár, hozzáteszi: »bizonyosságot e kérdésben akkor fogunk nyerni, ha sikerülend Sasvár közelében Hangony és Dravecz falvak egykori létezését kimutatni.« ³⁾

Majd alább Sasvár történet-adatait elsorolva, kételkedőleg rázva fejét fordul el Sasvártól, hogy Sárvárnak vegye útját:

»A nyitramegyei Sasvár vidékén azonban sem Hangony, sem Dravecz falut nem említenek forrásaink.« ⁴⁾

Érdekes a t. szerző elmékedése Sárvár fölött; igaz, hogy csak a történeti igaz keresésének szempontjából. Kételemek ezek, melyek megoldásra várnak, melyeket tehát ismernünk kell.

»Mi birhatta — írja töprenkedve — Botka Tivadart arra, hogy a Várad Regestrum-féle Sasvárban (?), a tiszavidéki Sárvárt ismerje föl? el nem gondolható.

Tudjuk azt, hogy a névtelen jegyző Tas vezérről azt állítja, hogy a Nyir és Tisza között Tasvásárhelyet alapítá, és hogy az általa épített várat először Tasvárának, utóbb Sárvárnak nevezték, és hogy végre Szabolcs vezérrel innét Szatmárba elindult. — Botka véleménye mellett kevés hozható fel. A Kalatha nemzetség, melyből való volt a pristaldus, a biharmegyei Kalathai családot jutattja eszükbe. A villa Draucy tán megfelel Király-Darócnak, villa Scily pedig, miután ily helység ma e vidéken ismeretlen, tán a szatmármegyei Sályi a Tisza mellett.

Ami magát Sárvárt illeti, ezt az ecsedi láp borítja, mely mai nagy kiterjedését csak a XIV. században, az ecsedi várnak a Báthoriak által történt építése után nyerte. Sárvár romjai e lápból csak igen nagy szárazság idején tűnnek ki.

Ha tehát a várispánságot itt akarjuk keresni, először is Sasvárt azonosnak kellene tartanunk, és tudnunk, hogy ez a Sár-

¹⁾ *A magyarországi várispánságok története* 397. l.

²⁾ U. o. 398. l.

³⁾ I. m. 398. l.

⁴⁾ I. m. 399. l.

vár már a XIII. században, vagy már korábban létezett. El kellene hinnünk, hogy Draucy vagy Draveczi Király-Daróczi. És még akkor sem találunk az utóbbinak szomszédságában Hangony falut. A gömörmezei Hangony falu pedig innét messzire esik ¹⁾«.

E szerint tehát t. szerzőnk Sárvárnál sem állapodik meg, és annyira nem állapodik meg, hogy még az *ugocsa-vármegyei Sásvár* kérdését is fölveti. Természetesen, tudva lévén előtte, hogy még csak a XIV. század elején építette Miklós ugocsai főispán a Tiszának egy sásos szigetén és hogy nevét még később kapta, — inkább csak önnön magának megnyugtatója végett hozza csak említésbe is. ²⁾

Helytörténet-íróink állásának eme feltűntetésével forduló ponthoz értünk, kötelességünkkel lévén a válatlanul fogva, hogy a helyes nézetet támogassuk, az ingadozó véleményt pedig a helyes útra tereljük a fölmerült és már idézetbe vett kételyek alapján, melyek a következő cikkeknek mint egy programját képezik.

Mindezt a Váradi Regestrum idézett helyének megvizsgálása által érjük el, szem előtt tartva különösen, vajjon itt csakugyan *Sárvárról*, avagy *Sasvár-* és *Sásvárról* van-e szó? Figyelembe vesszük *Draucy* vagy *Draveczi* milétét, nem különben *Hangony* fekvését és mineműségét.

Am lássuk!

¹⁾ I. m. 399. l.

²⁾ Tanulmányom megírása után veszem észre, hogy Pauler Gyula kiváló akadémikusunk is a *Sárvár hollétét* kutató tudósaink sorába iktatandó. Igaz, hogy nem veti föl a várispánság vitás kérdését s ő Sárvárról csak mint várról szól; azonban más tekintetben szokott mély elméjűségére vall, s a következtetéseimet annyira igazolja nyilatkozata, hogy véteknél tartanám mellette szótalanul elhaladni.

Ő újabb, »Anonymus külföldi vonatkozásai« című közleményében Sárvárról mellékesen szólva írja: »Megemlítendőnek tartom, mert eddig ez adata — tudtommal legalább — még senki sem reflectált, hogy 1250. a sárvári erdélyi egyházmegyében fekvő — quondam celebre et possessionibus opulentum — monostor patronusai, István Slavonia bánja, Privartus és többen, annak futaki birtokát eladják, mert a kolostor épületjei, birtokai a tatárdúláskor annyira elpusztultak, quod adhuc vix addici valeat, ut resurget. Már most ha tudjuk, hogy e patronusok a Gutkeled nemzetségből valók, hogy a Gutkeledek Szathmárban az ecsedi láp mellett birtak, és Szathmár az erdélyi püspökséghez tartozott: alig kételkedhetünk, hogy a sárvári monostor azon a Sárváron keresendő, melyet Anonymus szerint Tas, mint Tasvárat épített, (»nunc vero Saruar vocatur«). *Századok* 1883. 115. l. 2. jegyzet.)

A váradi Regestrum 124-ik száma.

Szakkérdéssel szemben egy mákszemnyi szükségét sem látom annak, hogy a *váradi regestrum* ismertetésébe vagy taglalásába távolról is belebocsátkozzam; minélfogva akár minden kitérés nélkül mindjárt a kérdéses okmány szövegével is kezdhettük ez oldalról körültekintésünk sorát.

A váradi regestrumnak (vagyis az ott tartott ordaliák jegyzőkönyv-töredékének) 124-ik száma így szól:

»Vztras, frater Tubul de uilla Hongun impeçyt *Joubagiones castri Sárvár* scilicet Zoboslou, Vtesam, Bagdanum, Chequelen, Polouk, et *castrenses de uilla Drancy* scilicet Kraznet, Coetan, Visatan et alios etc.«¹⁾ az az: *Hongunfaluba való V. a sásvári várnak tisztviselőit és a Drancyfalvi várszolgáknak egyik-másikát* arról vádolta, hogy tanyájának pocsékká tétele által neki 20 ezüst márka kárt ténének. A panasz Demeter országbíró előtt tétetett; esküdt bíró szilfalusi Adorján vala a Kalota nemzetségből. Kik is Váraddá utasítódván, a vád istenitéletileg megbizonyosodott.

Ennyit mond, az okirat, melyből csakugyan meggyőződhetünk, hogy így *sásvári vagy sásvári várispánság* volt, miután a Vár. Regestr. stylusa szerint *jobbagiones castri* »vártisztviselőket«, »castrenses«²⁾ pedig *szolgálattevő váralattvalókat* jelentenek.³⁾

Hanem amennyire megbecsülhetetlen egy adat idézett okiratunk a maga nemében, t. i. a máshonnan nem ismert várispánság létezésének kérdésében: szerintem annyira álarczos és csalóka az a helyi tájékozás megadásában.

Szerencsés voltam már máskor is, különösen t. *Bunyitay Vincze* barátommal egyetemben szólalván föl, abban, hogy a Váradi Regestr. tanulmányozóit óva figyelmeztethettem azon sajnálatos hiányokra, a melyekben ezen, különben megbecsülhetetlen kútfőnk szenved.³⁾ A fölhozott példákban méltán hivatkozhattunk volna, a föntidézett szám szövegére is; mert annak betűit Kliéó vonásai-ként venni sok részben annyi, mint a balhiedelmek kibontakozására nem nyiló tömkelegébe behunyt szemmel hatolni be.

Ha a jó Anonymus nincsen, teljes lehetetlenség, hogy kútfőnk kérdéses helyével valaha tisztába jöjünk; de így könnyű szerét ejthetjük, hogy a hibát hibának ismerjük föl, és a köntösről elmondjuk, hogy nem viselőjére van szabva.

KANDRA KABOS.

1) Bél: *Adparatus* etc. 122. lap. 124. sz.

2) Bartal: *Commentarii* I. 222. és 276. ll.

3) *A váradi Regestrum ismertetése* Bunyitay Vincze és Kandra Kabos által, a m. t. Akadémia 1881. ápr. 4-ikén tartott osztályülésében.

KÜLÖNFÉLÉK.

TÁBORILELKÉSZEK BUDAVÁR BEVÉTELÉNÉL

1686-ban.

Midőn Budavára 1686-ban történt bevételének második saeculumát készülünk megünnepelni, figyelmünket el nem kerülheti semmi, mi a diadalmas győzelemnek tényezője vala. Ezen tényezőkre kell, hogy megemlékezzünk, és az esemény történetében az őket megillető helyet tőlük meg nem tagadhatjuk.

A tábori lelkészek Budavár visszafoglalásánál *igen lényeges tényezők* valának, mert a hosszantartó fáradalmas és sok veszéllyel járó ostrom alatt, igen is elkelt a lelkesítő, a buzdító. Hisz tudjuk, hogy ha még oly ügyes hadvezérrel bír is a sereg, de nincs lelkesedve az ügy iránt, melyért harczolnia kell, akkor mindig kétes a győzelem, de ha van a ki azt lelkesíti, akkor oroszlán módon megküzd és szembeszáll a tetemesen nagyobb ellenséggel is. Tanusította ezt a magyar sereg, midőn Hunyady János vezetése mellett Kapisztrán Sz.-János által lelkesítve, fényes győzelmeket aratott.

A Budát ostromló seregnek lelkesítését Kapisztránként több tábori lelkész nagy sikerrel eszközölte. A történelmi feljegyzések a Budát ostromló seregben működő tábori lelkészek közül többnek megörökítették nevét, kikről fel vagyon jegyezve, hogy buzdító szavuk és tetteire vonzó példájuk által, lelkesedéssel vezették övéiket a biztos győzelemre. Lássuk tehát e hős egyházi férfiakat.

Világi papok.

Ilyenek ezen időben igen csekély számban működtek a hadseregben mint tábori lelkészek, mely tisztet leginkább a szerzetesek viselték. Buda ostrománál nem is találtam többet alkalmazva egynél. Ez: *Zenarolla János Pál*, Sz.-Miklósról nevezett székesfehérvári prépost, a szépművészetek és bölcelet tudora. Aquileai Rizzoleo helységből származott, és már Buda ostromát megelőző

időben magának nagy érdemeket szerzett, melyekért I. Lipót királytól, 1686-ban jun. 10-én kelt resolutio¹⁾ által, a »Praepositura S. Nicolai extra Muros Albae Regalis« méltóságával ajándékozott meg. Buda ostromáról, mint szem és fültanú tette feljegyzéseit, melyek között kivált azok becsesek, amelyeket a hadi főparancsnokságtól nyert. Művének címe: »Giornale Militare Overo Buda expugnata«. ²⁾ Jelen volt ő Lotharingiai Károly táborában hosszabb ideig és ott szerzett tapasztalatait több jeles műben tette közé. ³⁾ Kivált figyelmet érdemelnek Székesfehérvár bevételéről tett feljegyzései. ⁴⁾ További sorsáról mit sem találtam feljegyezve. E jeles férfiú természetesen nem a közkatonaság, hanem a fővezérek lelkiügyeit gondozta.

A jézustársaságiaiak.

Midőn I. Lipót király 1696. octob. 10-én kelt okmányával a jezsuitákat Buda és környékének egyetemes lelkészeivé tette, és a Széchenyi György eszt. érsek által nekik Budán tett alapítványokban megerősítette, akkor mindkét okmányban hangsúlyozza, miszerint őket e kegyekben csakis azért részesíti: »mivel jelenleg is Buda tényleges ostrománál övéik élete nyílt veszélyeztetése mellett seregeinknek segítségére voltak!

A rend számára ezen elismerést főképp kiérdemelték:

P. Kolich Lukács, kinek Buda ostroma alkalmával kifejtett tevékenységéről így emlékezik meg életirója ⁵⁾: »Budának, Magyarország fővárosának bevételénél, az ostromló sereggel a golyó-

¹⁾ Resolutions Regiae ad an. 1686. 36. l. az országos levéltárban.

²⁾ Hely és év nélkül 16-r. 224. l. Igen érdekes ezen műnek függeléke, mely az ostromnál felhasznált löanyag álladékát, és az elfogott török tisztviselők névsorát adja.

³⁾ Ilyenek: *Relatione sopra le operationi, fatte dopo l'Assedio di Buda con l'aggionta della nuova Ribellione etc.* Vienna 1687. 16-r. 140 lap.

Effetti di Guerra et Trattati di Leopoldo I. Vienna 1688. 118 l. (az az 218 l.) Ehhez szinte érdekes jegyzetek vannak Buda állapotáról csatolva.

Operationi di Leopoldo Primo Imperatore ... l'Anno 1688. Vienna 1689. 8-r. 270 l.

Trionfi di Leopoldo I. nell' anno 1689. etc. Vienna 1690. 8-r. 352 lap.

⁴⁾ Pauer, *Historia Dioecesis Alba-Regalensis.* 51 l.

⁵⁾ Életrajzát lásd: Tanner, *Societas Jesu Apostolorum Imitatrix.* 940 lap.

záporban az elsők között hatolt be a városba, főképp azon szándékból, hogy az ostrom által elfoglalt város pusztításában, midőn még a gyermekeknek sem szokott a dühöngő katona kegyelmezni, ő legalább azok lelkének legyen segítségül és a sz. forrással öntözve őket az ég számára megnyerje. Ohaja teljesült, mert midőn a város bevételét, és a katonaság mindent a mi útjába akadt kardélre hányt, feldulva mindent, a házakba befurakodott, sem nemnek, sem kornak nem kegyelmezett, akkor Lukács atya a gyermekeket kereste fel, kiket még sebeikből vérezve talált, ezekre kendőjéből, melyet gyakorta vízbe mártott, bőségesen vizet locsolt és így egyszersmind megkeresztelt, sőt többnek, kik nem kevésbé veszélyesen valának sebesítve, életét megmentette, kiket a táborba vezetett».

P. *Metzger*, vagy *Mektzer* ker. *János*, ki magát három év alatt, mint tábori lelkész annyira kitüntette, hogy a bajor sereg tábori főlelkészének tisztére méltónak találtatott. Mint ilyen, lelkésült buzgalmit kivált veszélyes esetek alkalmával mutatta ki. Így Budának utolsó, de legkeményebb ostroma alkalmával, nem csupán a sebesültek és haldoklók gondozásával, azoknak fáradhatlanul a szentségeket kiszolgáltatta, hanem az élet nyílt veszélyét megvetve, részint, hogy buzdítson, részint, hogy az elesőknek lelkiségély nyújtására kéznél legyen, az általános rohamban résztvett, kezében láudzsát viselvén, nem hogy azzal ez ellenséget támadja, hanem hogy vele magát a menésben segítse, midőn Buda várfalainak leomlott romjaira másznék. Bevételén Buda, ott a jézustársasága új házának első főnökévé méltán választatott meg. Mint olyan 1687-ben halt el és katona pompával temettetett a bold. szűznek félig leomlott templomában, ¹⁾ a basa háza mellett.²⁾

Braun Alajos, ki mint tábori hitküldér, a császári seregben működő jézustársaságbelieknek és más lelkészeknek hat éven át püspöki helyettesi hatalommal főnökük volt. Budának, Magyarország fővárosának kétszeres ostroma alkalmával, mely utóbbi által be is vétetett, valamint más alkalmakkor a császári keresztény seregben a katonák között a legalkalmasb tért nyerte arra, hogy magát legyőzhetetlen béketűréssel a lelkipásztorkodásnak adja, más után nem törekedve, mint elsőrendben a lelki, másodrendben az ideig való segély nyújtásával. Mindezt a legnagyobb kitartással teljesítette. És habár egyik lábán szenvedett, mégsem kimélte magát, hanem ezer veszély és halál között sürgött a sérültek és

¹⁾ E templom hollétééről v. ö. Némethy, Török meesetek Budán. 7. l. és »Új Magyar Sion«. 1882. 658 l.

²⁾ Életírata meg van: Elogia Soc. Jesu DD. ab anno 1676. 88 l. Kézirat az egyetemi könyvtárban.

betegek körül. ¹⁾ Miután Buda szerencsésen bevétetett, P. Braun bízott meg, mint tábori püspöki helyettes, a jezustársaságbelieknek, mint budai lelkészeknek elhelyezésével. Ezen ügyet Beck Lipót báróval, az ideiglenes várparancsnokkal olykép intézte el, hogy a lelkészettel, míg Győrből a társaságnak lelkészekül ide rendelt tagjai megérkeznének, P. Darasóczy Mártont bizta meg. ki a tábori kórodában működött és öt nyelvben jártas volt. ²⁾

Darasóczy Márton, kiről az előbbeni sorokban megemlékeztünk. ³⁾ E jeles férfiú a kórházakban és utóbb Buda romjai közt, hol a mételeyező betegségek uralkodtak, annyira megrongálta egészségét, hogy csakhamar hivatásának áldozatává lett.

Pleszl Ulrik, szelidsége és kedves modora miatt mindenki által tiszteltetett, különösen kedvelték őt a katonák, kik benne őrangyalukat tisztelték. Buda bevétele után, midőn a várban a kevés lakható épületben a katonaság elhelyeztetnék, neki is, mint tábori papnak jutott valamiféle lakás, azonban az imént említett Darasóczy, mint városi lelkész lakás nélkül maradt, P. Ulrik szokásos előzékenységgel meghívta őt magához és szívélyesen megosztotta vele szerény hajlokát. ⁴⁾

Sz. Benedek rendűek.

E rend első sorban a gyermekek nevelését tűzte ki feladatául, de ha az egyház java kívánja, kész más hatáskört is kitűzni tagjai számára. A keresztény hadseregben Buda alatt szinte működött egy, ez:

Freschot, helyesebben *Fraichot Kázmér*. Buda ostrománál szerzett tapasztalatait érdekesen leírja »Ristreto dell' historia d'Ungheria« című művében. Ő Lotharingiának Morteau helységéből származott, eleinte a bölcsészetre adta magát, és az epikur rendszert óhajtotta ismét érvényre hozni, később azonban történetíróvá lett. A már említetten kívül még 11 mű ismeretes tőle, melyek között »Idea generale del' regno d'Ungheria, Bologna 1684.« 8-adrét, kizárólag Magyarországgal foglalkozik. Mint benedekrendű előbb sz. Vannus congregatiojának tagja volt, utóbb a Monte-Cassinóiba lépett át. ⁵⁾ Mivel lotharingiai származású.

¹⁾ Életrajza: Elogia S. I. Tyrnaviae DD. ab anno 1680. Kézirat u. o.

²⁾ Historia S. I. Budae. Kézirat a Nemzeti Muzzeumban I. k.

³⁾ U. o. Életrajzát nem sikerült megtalálnom.

⁴⁾ U. o. és Elogia S. I. DD. ab 1676. 152. l. és DD. Tyrnaviae ab anno 1680. 429 l. Kéziratok az Egyetemi könyvtárban.

⁵⁾ Adelung, Gelehrten Lexicon. II. 1193.

zású volt ¹⁾ sok valószínűség van benne, hogy magának a fővezérnek Lotharingi Károlynak volt udvari-papja, vagy gyóntatója. ²⁾

K e g y e s r e n d ű e k.

Habár ezen rendnek tagjai is kizárólag a gyermekek oktatásával foglalkoznak, mégis egy jeles tagja Buda ostromában is tevékeny részt vett, ez:

P. Moesch Lukács, Pálffy Károly grófnak lelki atyja és fiainak nevelője. Különben igen ügyes mathematicus. Midőn Pálffy János-Károly gróf mint altábornagy és lovassági dandárnak Buda ostromára költözött, *P. Moesch*t is magával vitte, ki felhasználva matematikai ismereteit, tetemesen előmozdította az ostrom jó sikerét. ³⁾

B a r n a b i t á k.

E szerzet alig volt a birodalomban képviselve, és mégis találunk közüle is egyet a táborban, ez:

Bizozeri Simplician, milanói sz. Pálról nevezett szabályozott clericusok congregatiójának tagja. Az ostrom alatt gyűjtött, és egyáltalán hosszabb időn át Magyarországhban szerzett tapasztalatait feljegyzéseiben megörökítette, melyek czime: »La Sacra Lega contro la potenza Ottomana« ⁴⁾. El nem mulaszthatom többi életadataiból felemlíteni, miszerint 1658-ban lépett a rendbe, a mailandi zárdának perjelévé lön, és 1710-ben elhalálozott. ⁵⁾

F e r e n c z r e n d ű e k.

Névleg a szűz Máriáról nevezett tartománybeliek. Ezek mint magyarok, a magyar ezredeknél valának alkalmazva, ilyenek voltak:

Gleisner Károly és *Prentaller Bernát* ezredbeli káplányok. Ezekon kívül ideiglenesen még hat más is vala a seregnél alkalmazva. Ezek:

¹⁾ A »Ristreto dell' historia« etc. című művének approbatiójában e szavak fordulnak elő: »Rev. Padre D. Casimiro Frechot *Alemano*,« melyek szerint, mind a mellett, hogy olaszúl írt, francia hangzású nevet viselt, mégis német volt. Munka is jelent meg tőle német nyelven, ily czímmel: »Denkwürdigkeiten des Wiener Hofes. Köln. 1706.«

²⁾ Gyurits Antal, A magy. történelemnek egy ismeretlen kútforrása. Magyar Korona tárczája. 1878. 210. és kk. sz.

³⁾ Horányi. *Scriptores Piarum Scholarum* II. 347. l.

⁴⁾ Milano 1690. 4-r. 428. és 44. sztl. Ezenkívül még egy más művet is adott ki, melynek czime: *Notizia particolare di Regni d'Ingheria*. Bologna 1687. 12-r. 305 l.

⁵⁾ Adelung i. m. I. k., 1904 l.

Tamaskovics Ferencz, Csatáry Athandz, Pörös Mihály, Munkácsy Miksa, Zách Antal és Pomperger Arzen atyák, kik mindannyian a seregben a katolikusokat lelkesülésre buzdították. a betegeket, sebesülteket, haldoklókat a vallás vigaszaival és szentségeivel erősítették, a holtakat keresztény módon eltakarították. Kik az aratott győzelem után a fővezér parancsára ezredeikkel a várba bevonultak, hogy ott övéiknek lelkiizolgalatára legyenek.¹⁾

A ferenczrendűek közé tartozott még:

Tüzes Gábor is, kiről e folyóiratnak 1882. évf. 415. l. már megemlékeztem, mire Thaly Kálmán úr, u. a. évf. 852. lapján: »Tüzes Gábor valódi neve« című cikkében bebizonyítani kívánja, hogy őt Gabrieli Rafaelnek hívták, támaszkodva Zichy Ignác grófnak két levelére, melyekben két ízben *Gabrieli*-nek és Lotharingiai Károly naplójára, melyben szinte két ízben *Rafael*-nek neveztetik.

Erre, ez alkalommal a következőket bátorkodom megjegyezni: 1. miszerint a szerzeteseket, kivált a ferenczieket, mindég a szerzetben kapott neven szokás nevezni, nem pedig vezeték nevükön. Tehát Gábor, vagy Gábrriel szerzetbeli név volt. 2. Zichy István gróf ép oly alaptalanul idomította azt »Gabrieli«-re, a minő alaptalanul cserélte fel Lotharingi Károly, Gabrieli Rafaellel. Magától értetődik, hogy előbb feltehető, miszerint kettő tévedett, mint hogy valahányan tévedtek, kik őt »Gábor« vagy »Gábrriel«-nek nevezik. 3. Az olasz auctorok, ha őt Gabrieli-nek hívják, ezen olasz hangzatú nevet bizonyosan jól kiírják vala, de ép ezeknél következetesen mindég »il Padre Gabriele Franciscano« fordul elő.²⁾

Kapuczinusok.

Ezek közül habár csak egyet birunk felmutatni, de ez a seregnak védszentje volt.

P. Aviani Mark, őt XI. Incze pápa 1681-ben küldte a keresztény seregekhez, utközben bejárta a fejedelmeket, fölhíván őket a harczra a keresztény közös ellensége a török ellen s buzdítván a népet lángszónoklatával.

Ő volt az, ki midőn Bécs 1683-ban sept. 12-én az ostromló seregtől felszabadítatott, Kahlenberg hegyen sz. József kápolnában a lengyel király és a többi fővezér jelenlétében sz. misét mondott, melyen a lengyel király fia ministrált neki. Mise után

1) Kósa Antiquarii Collectanea. Kézirat a tartomány levéltárában. Pozsonyban, 410 l.

2) Zenarolla, Giornale Militare a 138. és 140. ll.

a jelenlevők felé fordúlva, ezen jósló áldását adta reájok: »Menjete, támadjátok meg az ellenséget és győzők lesztek!«¹⁾

Buda ostromában is tevékeny részt vett, neki tulajdonították az egyenetlenkedő fővezérek kibékítése. A rohamban keresztel a kezében vett részt és vezette övéit a vár falaira.²⁾

P. Mark, Lipót királynak és Lotharingi Károly herczegnek kedveltje volt. Előbbi nejevel együtt jelen volt, midőn Márk atyja szentül kiadá lelkét. Emlékkül a fejedelmi család szép sírkövet állíttatott neki.³⁾

Habár bizonyos, hogy más egyházi férfiak és szerzetes-rendbeliek is vettek volt részt ezen, korszakot képező hadieseményben, mindazáltal az eddig rendelkezésemre álló forrásokból csak ezekről nyerhettem biztos adatokat, de a legnagyobb hálával fogadnám, ha ezek jeles sorának teljesítésére tájékozottabb bűvárok új adatokkal kedveskednének.

NÉMETHY LAJOS.

¹⁾ Annales Conventus Capucinatorum Viennae. Kézirat a bécsi zárdában 286. l.

²⁾ Anno Klopp, Das Jahr 1683 und der folgende grosze Türkenkrieg bis zum Frieden von Carlovitz 1699. Graz. 1882.

³⁾ Történelmi Adattár. Csanád Egyházmegye Hajdana és Jelene I. 182. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A MAGYAROK UTJÁRÓL AZ URALRÓL LEBEDIÁBA.

Dánilevszki N. I.-nak Gróth Jakabfi Szilárd »*Nagy-Morvaország és a magyarok*« című művére tett észrevételei, a Groth válaszképeni ellen-észrevételeivel együtt.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A múlt 1883-ik évben látogatott meg bennünket Groth Jakabfi Szilárd fiatal orosz tudós, kinek Moravia i Madjari špovinii IX. do načala X. vjeka (Moravia és a magyarok a IX. század derekától a X. század elejéig) című terjedelmes műve 1881-ben látott napvilágot. E mű annyi részrehajlatlansággal és igazságérzettel van írva, hogy a terjedelmes ismertetést valóban megérdemlette volna, már csak azon oknál fogva is, mert a tárgyat oly oldalokról is taglalgatja, melyek egy oroszoknak igen is megközelíthetők, ellenben nekünk egészen más körülmények között élőknek, kik a nomádok életét még csak nem is mindig megbízható leírásokból ismerjük, a dolog szerfölött meg van nehezítve. De míg angol, francia íróknak némelykor az igazságtól nagyon távol álló műveik, ha történetesen Magyarországról szólnak, kivétel nélkül terjedelmesebb ismertetésekben részesülnek a magyar irodalom férfiai részéről, e figyelemben az orosz írónak nagy lelkiismeretességgel írott s valóban érdekes és alapos műve teljességgel nem részesült, ha csak Mayr Aurél úrnak a Századokban megjelent néhány sornyi megemlítését nem vesszük annak. (E megemlítés egyébre sem volt jó, mint arra, hogy megakadályozzon másokat e mű tüzetes és kimerítőbb ismertetésében.)

E műre nézve ott a hol megjelent, Szt.-Pétervárott legújában egy bírálat jelent meg Dánilevszky N. J. orosz tudóstól, melyet mivel röviden van tartva s alkalmas magával a Groth művével is megismertetni, legcélszerűbbnek látok e helyütt egész terjedelmében közölni, mielőtt azonban azt tennem, szükségét látom néhány szó előrebocsátásának és pedig:

Dánilevszky a bírálatát magán levél alakjában küldötte meg a szerzőnek Groth J. Szilárdnak, ki ezt a császári orosz Földirati-társaság szerkesztőjével közölte, ez pedig azt ugyanezen társaság kiadványai XIX. kötetében közölvén, különnyomatot vétetett róla, melyet aztán Groth úr szíves volt nekem is megküldeni. Az egészet a szerkesztő előszava ekképen vezeti be:

E tanulmányban igen sok történelem-néprajzi és történelem-földrajzi természetű kérdés van fölvetve: a szerző legelőször is a különféle ethnikai forradalmakat érinti, melyek a Közép-Duna területén, különösen a szlávságnak ottani megjelenésével (V. században Kr. sz. u.) kezdődtek s ugyanazon területen a magyar orda¹⁾ megtelepedésével a IX. század végével végződtek; másodsor Groth úr vizsgálata tárgyává tette magát a magyarok eredete és őshazája kérdését is, majd azután vázolja onnan való kiköltözésüket és mostani hazájuk elfoglalását és végleges megtelepedésüket is a Közép-Dunánál. A magyarok nemzetiségét illetőleg Groth úr elfogadja a ma már a tudományos világban általánosan elfogadott véleményt, hogy a magyarok a finn népcsaládhoz, avagy szabatosabban szólva annak keleti ágához tartoznak; a mi pedig ősi, történelmileg tudvalevő lakóhelyeiket illeti: Groth úr föltételezi, hogy azt az urali hegycsoport éjszaki részének mindkét oldalán kell keresni. Groth úr további buvárlataiból azt látni, hogy a magyaroknak az éjszaki Ural területéről a Duna és Tisza vidékire való átköltözködésök a IX. században nem egyszerre egyetlen vállalat gyanánt, hanem fokozatosan történt. A vizsgálódó helyesen jegyzi meg, hogy az arra vonatkozó kérdések: mely utakon húzódtak, hol állapodtak meg huzamosb időre, mennyi időbe telt ezen utazás és minő események, találkozások és összeütközésekkel tűnt az ki, mindezek a legnagyobb érdekű és fontosságú kérdések; sajnos azonban, hogy történelmi bizonyítékok e körülmények megvilágosítására lehetőleg kevés adatokat szolgáltatnak.

Mind a mellett is Groth úrnak sikerült a magyarok költözködésének történetét legalább általános vonásokban megállapítani, mely tekintetben való búvárkodásának eredménye egybek közt abban összegezhető, hogy a magyarok eme költözködése legalább is két, hosszabb avagy rövidebb ideig tartó megszakításra osztható; ezek közül az első a déli Oroszország pusztáin, a Don és Dnieper folyamok közt s Biborban született Konstantinnál Lebediának nevezett területen, a második pedig a Duna lapályain a

¹⁾ E szóban senki meg ne ütközzék, ugyanis a szerző a pogány magyarokat nevezi így, ellenben mint keresztény nemzetről mindig tisztelettel szól és különösen Palaczký ellenében igazságot szolgáltat neki, s mint keresztényeket nem nevezi ordának, hanem nemzetnek.

Konstantinnál Atelkuzunak nevezett vidékeken, vagyis a mostani Beszarábiában és Moldaviában volt, a honnan már a magyarok a Tisza völgyébe is átléphettek.

A Danilevszky N. J. észrevételei és a Groth J. Sz. véleményei ellenében való ellenvetései tehát főleg azon kérdést illetik, mely uton költözködve jelentek meg a magyarok Lebediában. Nyilván való, hogy e kérdés közel viszonyban áll Ó-Oroszország avagy szabatosabban szólva keleti Európa földrajzával is az orosz birodalom alapíttatása korszakában. Belemenvén az adott kérdés vizsgálatába Gróth úr, szükségesnek látta foglalkozni a magyarok beutazta vidék jellegével és természeti sajátágaival is. Danilevszky a maga érveléseit egyszersmind phiziko-földrajzi szempontból is tette és kétségkívül ezek mint ilyenek a lehető legnagyobb fontossággal bírnak, mit maga Gróth úr is elismert az alább szinte közlendő feleletképeni észrevételeiben.

De hogy a Danilevszky észrevételei teljesen világosak legyenek az olvasó előtt, múlhatatlanul szükséges előrebocsátanunk néhány lapot a Gróth úr könyvéből, a hol ez utóbbi kifejti a maga nézeteit mind Lebedia földirati fekvésére nézve, melynek neve kétségtelen szláv eredetű s a történelmi kútőkben csakis a magyarok költözködése alkalmából van fölemlítve, mind magát a magyaroknak az Uralról e vidékre tett utazását illetőleg

Moravia és a Magyarok 206—217. l.

Az egész északi s részben a középső része is az európai Oroszországnak az Oka és a Volga többi mellékfolyói felső folyásáig egy szóval a televény földterületig élesen különbözőt Oroszország déli felétől a maga természeti jellegével. Azon időben, midőn éjszakon sűrű rengeteg erdők uralkodtak, melyek magoknak az éjszak lakosainak és az ő életmódjuknak is saját, úgyszólván erdei jelleget kölcsönöztek, délen puszták és messzeterjedő mezőségek voltak túlnyomók a magok kedvező viszonyaikkal egyrészről a földművelésre, másrészről pedig a korlátozhatatlan mozgalmas barangoló életre. Mentül messzebb ment az ember délre, annál ritkábbak lettek az erdők, míg utóljára egészen eltűntek s az egész vidék pusztasággá változott, melyet delünk számos folyói metszenek vala át, mielőtt a Fekete tengerbe ömlenének.¹⁾

¹⁾ Azon kérdés, vajjon régente a déli puszták erdővel voltak-e borítva, melyek csak későbbben tűntek el, vagy nem, szerintünk az utolsó értelemben eldöntöttnek tekinthető. Ismeretes, hogy az erdők e vidéken lehető díszlését éghajlati okok gátolják (a hosszan tartó szárazságok és a nedvesség hiánya) mert magában a talaj minősége az erdők díszlését

E pusztai vidékek egész élleme és ipara e folyókon összpontosult, melyek magokhoz vontak minden megtelepedett és kifejlettebb lakosságot. A nagy kiterjedésű pusztákon a jött-ment barangnépek terjeszkedtek, melyek, mind nyugot felé igyekezvén s egyik a másikat szűnet nélkül váltogatván csaknem kiszorították és a magok pusztító hadjárataikkal örökös félemben tartották a megtelepedett lakosságot. Ezek a pusztai nomádok a magok nyájaikkal helyről-helyre barangoltak, nagykönnyen tovább szállítván a magok ingó bingó holmiaikat, és valamely tájon való időzésüknek nyomául csupán az egyes magában álló kurgán temetkezésüket hagyván hátra, melyeket a halottjaik fölött szoktak volt emelni.

A IX. században, vagyis azon korszakban, melylyel foglalkozunk, és még régebben is a fentérintett vidék földrajzi tekintetben a következő képet mutatta.

A Kaspi-tengertől éjszakra és a mostani Volgától keletre, a közép-ázsiai beláthatatlan rónaságokkal határos pusztákon különféle eredetű népek, például *bessenyők*, *palócok*, *úzok*, stb. barangoltak s már akkor is készek voltak nyugot felé vonulni; ezektől éjszakra a *keleti finnek* tanyái terülnek vala, a széleken vegyesen a török barangnépekkel (például Baškirokkal), feljebb éjszakra pedig zárt tömeget képezve. A Közép-Volgán és Alsó-Kámánál elég messze terjedő területen a volgai és kámai *bolgárok* tanyáztak, kiknek tartományában finn és meglehet részben szláv elemek is voltak.

A bessenyőktől nyugatra, a Kaspi-tenger éjszak-keleti partján a mai Volgánál és a Kaukazustól és Azovi tengertől éjszakra az egész Don és mellékfolyói folyásának hosszában éjszakra az Okától, délkeletre a Deneper torkolatáig, végre a krimi félszigeten a *Kazarok* uralkodának, egy félnomád nép, mely azon időtájtban a hatalmi és polgári fejlődésnek immár jelentékeny fokára jutott el. Ezek a VIII. században és a IX. század első felében hatalmuk és erejük teljes fényében díszlének. Egy sereg különböző nemzeti-séggű szomszéd nép, kiknek számában nem kevés szlávtság is találtaték, de minden látszat szerint finnek valának, képezik vala ezen nagy hatalmasság állagát, s vagy adót fizettek neki, vagy hadiszolgálatot teljesítenek vala. Éjszaki szomszédai a kazar birodalomnak ott, hol immár az erdős vidék és a Volgának a déli mezőségtől egy nyugotról keletfelé húzódó és a Volgánál a samarai kanyarulatnál végződő, jelentéktelen magaslat által elválasztott medenczéje kezdődék, a daczos finnek valának, valószínűleg elődei

nem akadályozhatná. E nézet (az erdők hiányozása) mellett bizonyít a történelem is.

a mostani, meščerjakoknak és mordváknak¹⁾, ezek által voltak benépesítve a déli határai a messzeterjedő finn ugor őshazának, mely a mai Oroszországnak egész éjszaki és éjszakkéleti részét magában foglalja vala. Végre nyugotra és éjszaknyugotra a kazarktól, sőt az ő birtokaik határain is az *orosok* nem kevésbé terjedelmes tanyái feküdtek, ezeknek néptörzsekre való felosztásuk ismeretes előttünk az évkönyvekből. E néptörzsek közül kiválóbb szerepet azok visznek vala, melyek a Deneper folyásától, éjszakra pedig az Ilmén tó körül szóval a hírneves »Varjagból Görögországba« vezető kereskedelmi uton tartózkodtak, nevezetesen a Polyánok Drevlyányok, Krivicsek, Szlovenok, sat. Ezeknek az orosz szlávoknak sarjai elég messze elterjedtek dél-nyugotra és nyugotra, a mostani Deneper, Bug, Neszter folyókon lementek az Al-Dunáig, megtelepedtek a mostani Moldaviában és Bukovinában, azután nyugotra tovább is huzódtak túl a Kárpát-hegyeken Erdélybe és éjszaki Magyarországra, a hol éjszaki rokonaikkal (a tótokkal) érintkeztek. Végre az orosz szlávásgtól éjszakra a Balti-tengeren a *litovok* telepedtek meg.

Európai Oroszország éjszakkéleti része a Káma folyónál az éjszaki Dvina és az Ural hegylánczolat között régenten éjszakra *Biarmia* név alatt volt ismeretes, a melynek legelső történelmi fölemlítése a IX. századra esik.²⁾ Még emlékezetet haladó időkötől fogva már e vidék s különösen annak az Uralon lévő keleti része (a hol bányászatot űztek) mindenfelé nagy hírnek örvendett a maga természeti dús gazdagsága miatt és nevezetes kereskedelmi fontosságra emelkedett. Az e korszakbeli nyomokat még maig is föl kutatják a permi kormánykerületben. Mind a közel szomszédok, (kámái és volgai bolgárok) mind a távolabb vidékek népei kereskedelmi összeköttetésbe lépének a biarmiai lakosokkal. Már Herodot mesés dolgokat beszél e tartományról. Kereskedelme a déli vidékekkel, különösen a Kaspi-tenger-mellékkal a legtermészetesb t. i. a vízi uton a Kámán és Volgán haladván, igen korán megindult, ezen az úton szerezték meg magoknak

¹⁾ A magyar nemzetségi nevek között a mordvák, moksa és irsa (de genere Moksa) fordúlnak elő, valamikor e család a legfőbbek közé tartozott, még máig fenn van az ungvármegyei Moksay nemes családban, — Erdélyben maig is van Moksa falu, a Boksa és Baksay családnevek e szónak csak változata. Maga e családnév képes némi világot vetni a magyar nemzetségekre (de genere) is, így hívták a sajátképeni magyar nemzetségeket is, de így hívták az innumerabilis multitudo confederatorum-ot, a rokonnép, de nem egynyelvű szövetségeseket is.

²⁾ Bestusev Rümín : Oroszország történelme. Szent-Pétervár, 1872. 71. lap.

Közép-Ázsia kereskedelmi forgalmát és gazdagságát. De a Fekete-tenger melléki görög gyarmatosok is csakhamar megismerkedtek és kereskedelmi viszonyba léptek a biarmi lakosokkal. Ilyeténképen a mi Fekete-tengerünk dúsgazdag népének is ősidóktól óta egyesülve kellett lennie ezen kereskedelmi utak segítségével a távol éjszakkelttel, Biarmiával, valamint ismerősnek kellett lennie annak lakosságával Jugrával ¹⁾ (egyik székely népmesénk e nevet *Johara ország* alakjában tartotta fenn, l. Kriza J. Vadrózsák.)

Ilyen út minden valószínűség szerint több is volt s természetesen közlekedési eszköznek nem más, mint a folyókon vezető legtermészetesb vízi út használtatik vala. A nyugoti út (Olbia görög gyarmatból) a Deneperen és Desznán azután az Ókán a Volgába és Kámába vezetett. A keleti út a Bosporustól és Azov-tengertől a Donon egész e folyamnak nyugotra kanyarodása irányát követte s azután átment a Volgához és a Káma torkolatánál egyesült az elsővel. Azonban alig férhet kétség ahhoz, hogy ezek között még egy harmadik középút is volt, mely a Felső-Don irányában ment s onnan a Volga vízi rendszerében vagyis a Rjázani területen az Okába (valószínűleg ennek Próna nevű mellékfolyóján) és ismét a Volgába és Kámába vezetett.

A Kr. sz. utáni első századokban a Kaspi-tengertől és Kaukazustól éjszakra, az Alsó-Volgánál és Jajknál, mint láttuk a számos tagból álló török eredetű kazar nemzet tanyázik vala. Ezekkel ősidóktól fogva kereskedelmi összeköttetésben valának, mind a volgai bolgárok, mind kétségkívül az éjszakkelti finn ugor (jugor) népek is (biarmiaiak.) És így ez utóbbiak és a kazarok már igen korán megismerkedhettek s közeledhettek egymáshoz. Alig hibázunk föltételezvé, hogy a magyarok őseleji is (ugorok) még az őshazában csekerekeskedést íztek már a kazar kereskedőkkel, és ez esetben a kazarokkal való ismeretségek igen nagy régiségre vezethető vissza.

Mint látszik a VII. és VIII. századra tehető a kazarok némi térfoglalása és uralmoknak kiterjesztése nyugoton. A török barang ordák (besenyők és úzok) betörése következtében kénytelenek voltak nyugotra vonulni és az Azovi-tengertől éjszakra eső területen meg is erősíteni magokat. S ezzel egyszersmind belgazdasági és politikai érdekeik is a Kaspi-tenger partjairól (a hol a Volga torkolatánál Itil fővárosuk virágzásnak indult) a Don-partjaira helyeződtek át. Ekkor még a VIII. században és még a IX-ben is uralmuk tetőpontján állottak. Magától értetődik, hogy e korszakban az ő ugor urali éjszakvidéki kereskedelmi összeköttetések nem csak nem gyengültek, hanem ellenkezőleg erős-

¹⁾ Beltusev Rűmin : Ugyanott.

bedniök kellett. Változás csak is a kereskedelmi közlekedés útjainban kellett, hogy a körülmények ráhatása folytán előállott legyen. A volgai út a partjain minduntalan barangoló bessenyők és úzok rablásai miatt nem volt már többé biztos az ő kereskedelmi vállalataikra nézve. Nem maradt tehát egyéb hátra, mint a Donon felfelé való utat az Okába való átevezéssel választani, melyről fentebb emlékeznék vala. A doni lakosokra nézve egy ily út a legtermészetesb és legkényelmesb vala. Nagyon lehetséges, hogy éppen ennek a kereskedelmi útnak biztosítására építették a kazarok görög mérnökök segítségével (835-ben) Sárkel¹⁾ erősséget (megközelítőleg a Don folyamnak hirtelen délnyugotra kanyarodtánál)²⁾ a bessenyők betörései ellen, a kik a Volgához is el-ellátogattak, és a Donon is könnyen megjelenhettek ott, a hol az a Volgához legközelebb eső csekély távolságban párhuzamosan fut. Ez az út, melyen a kazar kereskedők Jugriába és az északi Uralra jártak, nem maradhatott ismeretlen azon nép előtt sem, melyekkel kereskedésüket üzik vala, azaz a finn-ugor népek előtt sem. Többet mondunk, magok a keleti-finnek (mindig a magyarok eleiről van szó) vállalkozóbb emberei is járhattak ezen az uton Khazarországba.

Mindezen indokok³⁾ azon következtetésre juttatnak bennünket, hogy midőn a magyarok a fentebb kifejtett okoknál fogva őshazájuk odahagyására és új haza keresésére szánták el magukat, nem választhatának más utat, mint a Kámán és Volgán az Oka és az Okán fölfelé a Don felső része irányában (vagyis az előttök régóta ismeretes kereskedelmi utat a kazarokhoz.) Az Okánál egyébiránt két út között választhatának, mert az út kétfelé ágazott: egyik a Donon átevezve a kazarokhoz, a másik a Desznára és a Desznán a Deneperhez illetőleg deneperi szláv népekhez vitt. A magyarok mint mindjárt látni fogjuk ezek közül az elsőt választák⁴⁾.

¹⁾ Itt Groth a Sárkel szót Nestorra és az újabb írók közül Kunik és Hunfalvyra hivatkozva a csuvaš (šora kil Nestornál Бллой Вѣжон = fejezház) összetett szóval magyarázza.

²⁾ Sárkelnek, mely tájon feküdtére vonatkozólag Grigorijev V. Végig pillantás a kazarok politikai történetén v. ö. »Oroszország és Ázsia« című művére hivatkozik.

³⁾ Én az indok szót nem ugyanazon az alapon, melyen azt a nyelvújítás alkotta: »ind-ok« vagyis összetett szó gyanánt, hanem mint a *birtok*, *bírok* sat. egyszerű szavak hasonmását egészen jó szónak tartom, s azért használom is.

⁴⁾ A második út az Okától s annak mellékfolyóin (az Ugrán és Zsidrán) a Deszna irányában szintén nem volt, mint látszik megközelít-

Magáról a magyaroknak Lebediába való átköltözködéséről semmi történelmi tudósítások nem léteznek. Biborban született Konstantin már e tartományban találja őket.¹⁾ A mi a magyarok hadi szervezetét az átköltözködésről illeti, ha a tudósításoknak hitelt adhatni, ez hét nemzetségből állott, melyek közül mind-egyiknek megvolt a maga vezére, legalább Biborban sz. Konstantin ily felosztásról szól (így a Névtelen is). Általános fejedelem avagy vezérök nem volt. Minden valószínűség szerint nagyobb kényelem és rend végett költözködés közben minden nemzetség több avagy kevesebb csapatra vala fölosztva az illető vezér által. Általában a magyarok és török fegyvertársaik, utazásuk tartamában kétségkívül birtak némi olyatén hadi szervezettel, a milyen volt újabb időben a Kalmuk torgotoknak a múlt században végrehajtott fölkerekedésök alkalmával a Volga partjairól Khina határáig.²⁾ Táplálkozásuk eszközeül ez uton természetesen ugyanazon halászat és vadászat szolgált, melyekkel az őshazában is fenntartják vala magokat. E tekintetben utjok a nagy folyamokon különös előnyükre vala. Magától értetődik, hogy a magyarok e vállalata az elibök akadt békés falvakba való betérés és fosztogatás által kísértették. E tekintetben a magyarok fölött természetesen a török elemek túntették ki magokat bevonván magokkal ez utóbbiakat is.

Utjok folytában a magyarok, minden valószínűség szerint néhány ízben hosszabb időre meg is állapodának. Így nem minden alap nélkül föllehet tenni, hogy ily állomásúl szolgált nekik az Oka melléke a mai Kalugai kormányzóságban. E föltételezésre vezet bennünket az Ugrának (az Oka mellékfolyójának) neve, mely nevét nyilván ezen körülménynek, (azaz a magyarok itteni átszállásának) köszöni. Így kétségkívül nem magok a magyarok, hanem a szomszéd szlávok nevezék el.

Átmenvén az Okáról (valószínűbben az egész Upáról) a Donra, s tovább folytatván utjokat a Donon, a magyarok immár kazar földre léptek. A kazarok valószínűleg magok jelölték ki nekik ama területet, melyen barang életmódjokat folytathatták. Biborban sz. Konstantin szerint, a ki, mint fentebb már említve

hető az ugoroknak, mert különösen itt a Deszna és Ugra mellékein hajdan roppant rengeteg erdők voltak (a néphagyományban Brinski nevezet alatt ismeretesek) Majkov L. N. birálata a Barsov könyvére) melyek lehetetlen, hogy ne képeztek volna akadályt a lovas ugorok áthatolása ellen.

¹⁾ A mi Névtelenünk tudósítását elveti mint hitelt nem érdemlőt.

²⁾ Pallas, Sammlungen histor. Nachrichten über die Mongol. Völkerschaften. I. T. S. Petersb. 1776. S. 90—96.

volt, a maga tudomásait egyebek között szláv kútforrásokból is merítette, e területet a magyarok Lebediának (*λεβηδία*) nevezték. Hátra van tehát e terület helyifektének meghatározása.

Konstantin állítása szerint e vidék »Lebediának« a magyarok első vajdájának Lebediásnak nevééről nevezteték el így. Benne folyik a *Νιδυας*; máskép *Χιγγιλιους* folyó; ez közel fekszik vala a kazar földhöz. Semmi biztosabb tudósításunk nincs róla. Később a magyarok e vidékről a bessenyők által kiszorítottva, Atelkuzu tartományba költözének, a hol Konstantin idejében a bessenyők laktak. A »Lebedia« és »Lebediász« nevek szláv eredetűek, melyek nyilván nem lehet, hogy ne emlékeztessenek bennünket a szintilyen oroszországi elnevezésekre, mint *Lebedján* (a Don mellett) a Tambovi kormányzóságban, *Lebedin* városa a Kharkovi kormányzóságban; a *Lebedini* erdő (ma *Fekete erdő* a Jekaterinoszlavi kormányzóságban), stb. De hogy van-e valamely közvetlen összeköttetés e nevek s a Konstantin által említett föld és vezér neve között; oly kérdés, melynek eldöntésére fájdalom, semmi tevőleges adatok nincsenek. A tudósok nagy része a Kharkovi kormányzóságban Lebedint tartván szemök előtt, a Konstantin Lebediáját is eme helyekre tették.¹⁾ Ehhez még a Biborban szül. császárnál említett *Νιδυας* vagy *Χιγγιλιους* folyó is számba véteték, mely, mint látszik azonegy az egy másik helyen (c. 42 : 179) említett *Σιγγουλι* folyóval, melyben lehetetlen föl nem ismerni az Ingul (vagy Ingulicza) folyót. És így öszhangzásban ezzel Lebediának a Don és Deneper között kellett feküdni a kharkovi kormányzóságban, a Denepéri vízesések irányában, valamint a Deneperen az Ingulicza és Ingul folyók területén. Más oldalról némely más történetbuvárok nem a Kharkov kormányzóságban Lebedinre, hanem a Tambovi Lebedjánra irányozván figyelmöket, a magyar Lebediát a Don felső folyásához a Tambovi kormányzóság nyugoti szögletébe és a vele szomszédos tájakra tették. Mi azonban csupán ezen talányszerű vélekedések alapján nem tartjuk lehetségesnek Lebedia helyi fekvését a kijelölt vidékek egyikére vagy másikára tenni. Általában, létezett e valóban *egy egész*, az egész magyarságot magában foglaló *Lebedia* nevű terület és aztán minő viszonyban áll ez a földirati elnevezés a mi irónk- (Konstantin)-nál található Lebediás vezér tulajdonnévéhez, oly kérdések,

¹⁾ Thunmann, Untersuch. 142. Fessler 236—237; Zeuss, Deutschen u. die Nachbarstämme, S. 750—V. Ö. Jurjevics Odess. Tört. és Rég. Társ. kiadv. IV. köt. 71. a ki mint ismeretes a Deneper vízesések (попорт) orosz neveit a magyar nyelvből fejté meg, és Kievnek a Bib. szül.-nél található *Σαυβαράς* nevét is magyarnak tartja.

melyek eldöntésére a Konstantin adatai nem elegendők.¹⁾ Ez utóbbinak bizonyítékai között reánk nézve legfontosabb az, hogy nála a magyaroknak Oroszország déli pusztáin a kazarok szomszédságában való időzése tisztán szláv eredetű nevekkal áll kapcsolatban, E tényből, azt hisszük, jogosan hozzuk le azt a következtetést, hogy mihelyt a magyarok a Felső-Dónon a déloroszországi pusztákra leereszkedtek s a khazarokkal szövetségre léptek, legott a legközelebbi érintkezésbe léptek a szlávokkal (oroszokkal) kiknek telepei akkoron már keletre a Deneper balparti mellékfolyóig, az Oka felső folyásáig és valószínűleg felső s részben a Közép-Dónig terjednek vala. Maga a »Lebedia« név is csak e szógyökér s a belőle képzett topographiai elnevezéseknek Oroszországban való nagy régiségét és elterjedtségét mutatja: és még máig is nagy számban találhatunk szétszórva Oroszország különböző partjain.²⁾ A kharkovi kormányzóságbeli Lebedin városa az adott kérdésben valóban különös figyelmünkre érdemes, de csak azért, mert ugyane helyre, mint a magyarok barangolása helyére vezet bennünket egy másik még sokkalta meggyőzőbb ténykörülmeny. Nevezetesen a »Nagy Athlas (книга большаго чертежа)« cz. könyvben az Ugrin folyó (a Kharkovi kormányzóságban) mint a Don folyam mellékfolyóját képező Ud folyóba ömlő van megjelölve.³⁾ Ebben az Ugrin elnevezésben (valamint az Ugra folyóban is) lehetetlen megint nem ismerni föl a magyarok nyomát, a kik némi (nem nagyon jelntéktelen) idő leforgása alatt ezen a vidéken barangoltak vala. Ezt a nevezetet pedig kétségkívül a szlávok adták, a kik tehát már ez időtájban eme vidékeken laktak.⁴⁾ A mi a Konstantinnál említve levő *Χιγγυλούς* folyót illeti (a hol kétségkívül a Lebediában folyó Ingul vagy Ingulesz értetik) hát

¹⁾ Šafarik Szl. r. II. 1. k. 390. l. Fessler — Klein S. 49. V. ö. Cassel, Magyar Alterthüm. Berl. 1848. S. 128. (Az utóbbi még inkább jobban összebonyolítja, semmint tisztázza a maga magyarázataival a Bib. sz. író tudósításait.

²⁾ A fentnevezetteken kívül a Lebedini tó (Novgorodi korm.) Lebedino (Kaz. korm. falú) Lebedinczi (falú a kievi korm.) Lebedin (f. u. o.) Lebed (Tomszki korm.) L. Szemenov P. földirati szótárát III. k. 18—20 l.

³⁾ L. Földirati szótár. Moszkva, 1808. 540. l.

⁴⁾ Fentebb már (174 l.) említők, hogy a főntebbi földirati mű, »Dentum« hegyet is említi a mostani Voronezi kormányzóságban, következőleg megközelítőleg ugyanezen vidékeken, Kunik úr e névvel a Névtelemnél Dentumegernek nevezett őshazáját a magyaroknak egyeztetni. Nem bocsátkozunk annak megbirálásába mennyire alapos ez az egyeztetés. (Kunik és Rozen Alb Bekri értesítései 109 l.)

ez még koránt sem ad jogot e tartománynak a Deneper tulsó (jobb) partján való keresésére, hanem nézetünk szerint csak azt tanúsítja, hogy a magyarok kazár területen helyet foglalván korántsem szorították a magok fosztogatósaikat és rabló vállalataikat valami meghatározott helyre, ellenkezőleg egyes csapatok, mihelyt a donmelléki pusztákon megjelentek, tovább folytatták mozdulataikat dél és délnyugat felé s s majd itt, majd ott tűntek elő, a szerint, a mint a körülmények és természeti föltételek engedték s ugyanakkor különféle irányban rabló betöréseket intéztek. Innen van az, hogy oly korán (a IX. század első felében) megjelentek az Al-Dunán, azután pedig a krími félszigeten is.

A császári orosz Földrajzi Társaság Tudósításai XXIX. kötetéből vett különlenyomat után fordította :

BARNA FERDINÁND.

Historiae Hungaricae fontes domestici. Volumen III. Chronicon Dubnicense etc. Recensuit et praefatus est M. Florianus. Quinqueecclesiis 1884.

4° V + 276 ll.

Az árpádházi korszak belső történetére nézve újabb időben örvendetes tevékenységet tapasztalunk. Elég e részben Hajnik Imre, Pesty Frigyes, Marczali Henrik, Kerékgyártó Árpád, Bunyitay Vincze és másoknak különféle e tárgyú dolgozataira utalunk. Az ugynevezett politikai történetre nézve azonban — egykét kérdés kivételével — csak ott vagyunk még, a hol Katona volt egy századdal ezelőtt, s nem tudunk felmutatni irodalmunkban oly munkát, mely az eddigi conventionalis tartalom annyira felül tudott volna emelkedni, mint — több-kevés szerencsével — az idegen Büdinger, Ein Buch ung. Geschichte művében, és legújabban Huber Alfons. Ennek egyik oka vagy legalább mentsége az, hogy krónikáink e korszak politikai történetének főforrásai, még nincsenek, a mai tudomány igényeinek megfelelőleg, kritikailag átvizsgálva, alkatrészeikre szétszedve, hanem legkülönbözőbb, gyakran egymással homlokegyenest ellenkező, hol egykorú, hol nagyon is későbbkori adataik, mind egy rangú, egy hitelű forrásokképp szerepelnek. E kritikai munkába azonban a forrásoknak lehetőleg pontos és hű kiadása előtt alig foghatni kellő sikerrel, mert tudjuk, hogy néha egy szó, egy kifejezés ad felvilágosítást valamely forrás koráról és dönthet meg constansan elismert balvéleményt. Kiadásaink pedig — daczára sok jóigyekezetű törekvésnek — még eddig épen nem feleltek meg az újabb követelményeknek ; s azoknak eleget tenni csak most vállalkozott egy magán, szerény körülmények közt élő tudós, Mátyás Flórián, — mert ő lappang köztudomásúlag az M. Florianus név alatt — ki 1881. óta a »His-

toriae Hungaricae fontes domestici» czim alatt régibb forrásainknak már harmadik kötetét nyújtja a hazai közönségnek, igen gondos és általában véve igen sikerült kiadásban. Mennyire hátra voltunk pedig az ilyféle editiók dolgában, sokkal hátrább, mint a mult század és a jelen század elejének nagy gyűjtői, legvilágosabban bizonyítja az, hogy Endlichernek, gyarlóbbnál gyarlóbb Monumenta Arpadianait, még jeles tudósok is, valami kitűnő gyűjteménynek tartották, holott azt, tartozunk e feltevással az érdemes tudós emlékének, kivéven Anonymust és Sz.-Istvántörvényeit bizonyára maga sem tekintette még sajtó alá való gyűjteménynek, hanem csak előkészítő, magánhasználatra elég jó, másolatoknak, melyeket azonban halála után kegyeletes, de járatlan kezek közzétettek. S ily körülmények között Mátyás Flórián vállalatát, és kiadásait valóban korszakot alkotónak kell tekinteniünk. A szöveg helyességéről általában véve nem szólhatunk; arra a kodexeknek önálló vizsgálása volna szükséges; a kiadónak egyéb dolgozataiban tanúsított lelkiismeretessége, pontossága, palaeographiai jártassága azonban kezeskednek arról, hogy e tekintetben is teljesen megfelelt a tudomány követelményeinek. De azt constatálhatjuk, hogy a különféle variánsokat, elemeket, hol jegyzetben, hol külön nyomással sat. sat. feltüntetvén, kiadásai oly kézírati apparátussal készültek, mely nálunk párját ritkítja, és a kutatónak véghetetlen könnyebbségére és hasznára szolgálnak. Csak az, ki például már maga elvégezte a fárasztó munkát és szent István három legendáját elemeire és kifejezéseire nézve összevetette, tudja kellőleg méltányolni a szolgálatot, melyet Mátyás Flórián a különböző részeket szemléllhetőleg feltüntető kiadásával tett. Oly sokféle felvilágosító jegyzet ugyan nincsen kiadásaiiban, mint p. o. a Monumenta Germaniaeiben, de azt kellő előmunkálatok hiányában nálunk még méltányosan nem is követelhetni. A sokféle felvilágosító jegyzet helyett az I. és II. kötetben disquisitiókat és animadversiókat veszünk, melyek a kiadott források koráráról, elemeiről becses észrevételeket tartalmaznak. Kiválóan becses az értekezés Anonymus koráról, a II. kötetben, melyben a kiadó recapitulálva az akadémiában tartott, e tárgyú korábbi, de soha teljesen napvilágot nem látott értekezéseit, e kérdés helyes megoldásával, e megoldás módjával, latinul írván, a külföldet is megismerteti. Hogy Anonymus korára nézve oly sokáig tévedésben volt a tudomány, és tévedésben vannak még most is tudósok: annak oka csak abban rejlik, hogy nem keresték a kulcsot ott, a hol valóban és leginkább rejlik, ámbár már Bartal rámutatott: nyelvében, terminológiájában; hanem felállítottak bizonytalan hypothesiseket, a bizonytalan homályos kérdés megfejtésére. Idegen íróknál az némileg érthető és megbocsátható, kik nem ismerik a segédesz-

közöket, melyeket oklevéltáraink a kérdés megoldására nyújtanak: Mátyás Flórián értekezéséből azonban most már ők is felvilágosítást szerezhetnek, és meggyőződhetnek, mily alaptalanok az elméletek, melyek Anonymust IV. Béla jegyzőjének, Kézai Simon kortársának tartják, habár oly komoly tudós, mint Hunfalvy Pál, vagy oly szép olvasottságú, és éles eszű író, mint Marczali Henrik is ezt hirdetik nekik, német kiadású művekben.

A most előttünk fekvő III. kötetben nincsenek értekezések: hanem csak források a dubniczi, müncheni, zágrábi, nagyváradi krónikák, a pozsonyi feljegyzések, Utino János epitoméje. A dubniczi krónika kiadásával Mátyás Flórián tudományosságunknak egy nagy mulasztását hozta helyre. Tudvalevőleg e krónika a budai krónika codexének családjához tartozik, de emennél bővebb és Nagy Lajos koráról egy egészen önálló részt tartalmaz. Endlicher csak ezt és variánsait közlőtte, de a *Jahrbücher der Litteratur*ban 1826-ban több mint félszázad előtt megjelent közleménye alig ismeretes többé. Toldy tervbe vett, ki is nyomtatott, de mint czimlap és bevezetés nélkül maradt, soha forgalomba nem jött *Analectai* I. kötetében, csak a Nagy Lajosra vonatkozó sajátos részt nyomatta ki, Podhraczký pedig a budai krónikában jegyzette közlé némely fontosabb *részeit*. A mostani kiadás megfordította a dolgot, még pedig igen helyesen. A bővebb dubniczi krónika képezi a szöveget, melynek sajtószertűségét külsőleg a nyomtatásban is kitünteti: a budai krónikának, a *Sambucus* és vaticani codexnek variánsait pedig jegyzetben közli, s így a krónikának teljes és hű közlése által nem egy érdekes felvilágosítást nyújt a Képes Krónikára vonatkozó egynémely kérdésnek megfejtésére is.

Az *Annotationes Saeculi XII. és XIII.* már kiadta Koller, Endlicher: »*Chronicon Posoniense*« néven és a *Monumente Germaniában* Arndt az *Irók XIX.* kötetében. Mátyás Flórián most teljesen híven, az eredetinek megfelelő alakban közli, mi ugyan az első pillanatra kissé *confususnak* tűnteti fel e jegyzeteket, de mégis igen helyes, mert több kétséget, — melyet Endlichernek úgy szólva rendezett kiadása okozhat — eloszlat.

A müncheni krónikát Csontos János, szorgalmas tudósunk fedezte fel, és most lát először napvilágot. XV. századbeli codex, és inkább csak irodalmi, mint történelmi becsű kivonata a képes krónikának, azzal a curiozus vonással, hogy Szent István Mihály fiának és Géza unokaöccsének tartja. Érdekes még benne, ha nem tollhiba csak, hogy Vak Béla II. István korában Görögországban tartózkodott és nem Magyarországon, valamint hogy Gertrud királynéknak megöletése Bánk bán által nincs említve, mi folyhat a kivonat természetéből, de folyhat talán abból is, hogy oly eredetiből készült, melyben ez epizód még nem volt meg.

A zágrábi és nagyváradai krónikákat párhuzamosan, egymás mellé nyomtatva közli a gyűjtemény, mi igen helyes, az utóbbiban elkerülvén a szarvas hibát, mely Batthyány Ignác püspök kiadásában van: »Comitatus Véber,« e helyett, hogy: Békés, mit egyébiránt már Bunyitay is a nagyváradai püspökségről írt szép művében, kijavított. Azt azonban sajnáljuk, hogy kiadó úr épp e két krónika szövegére nézve szolgál oly kevés felvilágosítással előbeszédében, melyből még az sem tűnik ki világosan, mely textus szolgált a kiadás alapjául? annál kevesebbé, mi az oka amaz eltéréseknek, melyek a zágrábi krónikának jelen kiadása és a Tkalcíč által az eredetiből eszközölt kiadás közt fenforognak? A zágrábi krónikának teljes hűségű szövegét birnunk pedig felette fontos, mert ez — legalább sok jel mutat arra — II. Endre koráig közvetlen kivonat ama *legrégibb*, kimutatható magyar krónikából, melyet már Kézay is csak bővített és módosított alakban használt; abból tehát következtetéseket lehet vonni a legrégibb krónika tartalmára, míg a nagyváradai csak a zágrábinak másolata, megbővítve localis vonatkozások és a Képes Krónikából vett némely adatokkal. Ily adatnak látszik lenni — s ha ez áll, akkor az a legrégibb krónikában valószínűleg nem volt meg — mi Szent Istvánnak születési évéről mondatik, mert az, Tkalcíč kiadása szerint, a zágrábi krónikában nem található. Már most kiadó úr, igaz, hogy zárjel közt, ez adatot a zágrábi krónika szövegéhez is csatolja; annélkül, hogy ennek okára nézve csak a legkisebb felvilágosítást is nyujtaná.

Legvégül következik Utino rövid krónikája, melyet már Toldy fennérített Analectáiban kinyomatott, s most kiadó úr némely variánsal szintén közöl. XV. századbeli kivonat, rövidebb és értéktelenebb, mint a müncheni epitome; de azért mégis jól tette kiadó úr, hogy felvette gyűjteményébe és így közhasználatra bocsátá. Vártuk volna e kötetben még az ugynevezett Chronicon Posonienset is, melyet Toldy külön, és javítva, Analectaiban, kinyomatott; de talán nagyobb terjedelme miatt egy jövő kötetre marad. Erre hagyta valószínűleg kiadó úr azt a két kisebb krónikát is, melyet Knauz a »Századok« 1874. folyamában (623. és 684. ll.) közrebocsátott, s ebből reméljük, nem fog hiányozni Müglen sem, kinek epitomeje rendkívül becses és érdekes, kivált árpádkori historiographiánk tekintetéből. Mindenesetre kívánunk kiadó úrnak, szemben sötét sejtelméivel, melyeket előbeszédében kifejez — tudományosságunk érdekében, még igen sokáig jó kedvet, és egészséget munkálkodásának folytatására; az anyagi támogatás, meglesz, ha az illető tényezők — min nem kételkedünk — kellőleg felfogják kötelességüket.

PAULER GYULA.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Az APRIL 4-ÉN *Ipolyi* Arnold elnöklete alatt tartott v. ülésben két felolvasás volt: *Óváry* Lipót jelentése olaszországi kutatásairól s a *Réthy* Lászlóé »Magyar-persa érintkezések az ős hazában« cz. a.

Folyóügyekre kerülvén a sor titkár jelenti, hogy *Szabó* Albert k. táblai bíró az évdíjas tagok sorából az alapítók közé lépett. Továbbá évdíjas tagoknak megválasztottak: *Magay* Károly járásbíró, Kis-Ujszálláson, (aj. dr. Dévay Gyula); *Nalácsi* Ödön joghallgató, Budapest, (aj. Szádeczky Lajos); dr. *Réthy* László, Budapest, (aj. Csontos); *Székelly* Samu tanárjelölt, Budapest, (aj. Szádeczky); *Verzár* István, Arad, (aj. Máté Sándor) és *Pichler* Ármin, Bpest, (aj. Borovszky Samu).

Székes-Fehérvár közönsége márcz. 10-én kelt átíratával tudatja, hogy »Horvát István a nagy tudós, történetíró és nyelvész születésének évszázados fordulóját f. é. máj. 11-én kívánja kellő fénynyel megünnepelni és szülőházát emléktáblával a jövő számára megjelelni.« Ennek kapcsán felhívja társulatunkat, hogy az ünnepélyen küldöttség által képviseltesse magát. A választmány örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy Horvát István emléke iránt érzett kegyeletének kifejezést adjon, s az ünnepélyen képviselőivé megválasztotta *Kellemessy Melczér* István alapítótag elnöklete alatt *Kőváry* László alapító, *Czobor* Béla választmányi, dr. *Réthy* László és dr. *Szádeczky* Lajos társulati tagokat.

Szolnok-Dobokamegye közönsége a megye monographiájának megírásával *Zilahi Kiss* Béla orsz. ltári tisztviselőt bírta meg. A monographiának négy év alatt kell elkészülni. A megye közönsége a szerzővel kötött szerződés s a munka tervrajz másolatának beküldése mellett felkérte a társulatot, hogy a szerződés értelmében »a szerző által elkészítendő munka részleteket s az egész műnek megbíráását« vállalja el. A választmány e kérésnek engedve, elvállalta a munkának, valamint ezt megelőzőleg egyes kidolgozott részeinek megbíráását, s bírálókká *Torma* Károly, *Szilágyi* Sándor, *Tagányi* Károly és *Thallóczy* Lajos v. tagokat nevezte ki.

Szőcs Ignác ügyvéd úr múlt hóban tett ígérete alapján levéltárát a Társulatnak ajándékozta. A 92 dból álló gyűjteményről *Szádeczky* Lajos, a ki azokat rendezte s regisztrálta, tett előszóval jelentést.

E szerint az oklevelek között XIV. századi van 2 db, XV. sz. = 26 db. XVI. sz. = 31 db. XVII. sz. = 29 db. XVIII. sz. = 3 db. és XIX. sz. = 1 db. A legelső 1317-iki a zágrábi káptalan egy transuntuma, melyben átírja saját 1313-ban kiadott levelét körösmegyei Gosztovich nevű birtok eladásáról; a második ugyanerről a birtokról, Lajos király oklevele 1382-ből. — A XV. századiak is legnagyobbára birtokügyi oklevelek, többnyire a Zenche családot és körösmegyei birtokaikat illetők. Két oklevél (Báthori István országbíróé 1472. és 1476-ból) a Turóczi családot Turóczi János krónikásunk családját érdekli. XV. századiak között vannak Palóczy Mátyas országbíró, a zágrábi káptalan, Zsigmond király, Báthori István országbíró, a csazmai káptalan, Hunyadi János, Csupor Ákos és Cziráki Tamás vicebánok, a boszniai káptalan, a posegai káptalan, a körös-megyei szolgabírák, Mátyás király (rendelet Posega megyének), Egervári László bán, Geréb Mátyás bán, Zápolya Imre szepesi gróf és nádor, II. Ulászló király és végül Corvin János levelei. Ezek és még a XVI. sz. elejéről 3 levél többnyire szlavoniai birtokügyeket tárgyalván, az ottani magyar megyék és magyar lakosok viszonyai ismeretére politikai tekintetben is tanulságos adalékokat szolgáltatnak. A XVI. századiak 1524-en elkezdve mind erdélyi oklevelek és pedig szintén többnyire birtokügyiék, a Tamási, Geréb, Zeleméri, Ujfalusi Szász, Haller stb. családokra vonatkozók. Az oklevelek kiadói között: Zápolya János király, Majlád István vajda, Balassa Imre vajda, a kolozmonostori káptalan, Statilio János erdélyi püspök, Kendi Ferencz és Dobó István társvajdák, Báthori István, Kristóf és Zsigmond fejedelmek a nevezetesebbek. Van köztük sok magyar tanúkihallgatás, egy számadás lajstroma, kincsek és házi eszközök, gazdasági javak felől, melyek művelődés történelmi tekintetben figyelmet érdemelnek.

A XVII. századiak szintúgy jórészt birtokügyi dolgok, és pedig főképen a gr. Haller családra vonatkozók, azonkívül a Bethlen, Béli, Bánfi, Telcki családokat is érdeklők. Sok köztük a tanúvallatás. A legérdekesebbek egyike Rákóczy György fejedelem egy 1633. évi levele Haller Gábornak Leidenbe, a melylyel neki külföldi tanulmányai folytatására 300 tallért küld az angol követ által.

A XVIII. századiak között kiváló érdekű egy magyar napló töredék az 1717-iki nagyszebeni országgyűlésről, a melyen Mikes Kelemen és mindazok nótáztatása is előfordult »kik az ő felsége gratiáját s kegyelmességét megvetvén, most is vagy Rákóczi vagy mások mellett tekeregnek.«

Az utolsó 1804-ik évi oklevél tanúkihallgatás egy a kolozsmegyei mócsi oláhok között történt mozgalomról, arra a biztatásra, hogy a ki

Moldyába kiakarna költözni, annak ökröt, szekeret és földet adnak 10 évi adómentességgel.«

Ezután pénztárnok mutatja be múlt havi számadását. E szerint a bevétel volt 6106 frt 98 kr,
kiadás 453 frt 32 kr.

Pénztár maradék 5653 frt 66 kr.

Végül zártülés tartatot, melyben megállapított az ügyrend szövege, mely az Alapszabályokkal kapcsolatban az Évkönyvben fog közzététetni, s tudomásul vétetett, hogy a titkár ajánlatára az elnök által másodtitkárrá dr. Thallóczy Lajos, s titkárisegéddé dr. Szádeczky Lajos neveztetett ki.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A II-ik OSZTÁLY APR. 5-ÉN tartott értekezletén Trefort és Pulszky tiszteleti s Ipolyi, Szilágyi, Pesty, Fraknoi v. tagok nevében Ipolyi a következő indítványt olvasta fel:

Az akadémia tagjai körében régóta élt azon óhajlás és nyilatkozott azon kötelesség érzete; hogy hazánk történeti múltja és műemlékei ismertetését az akadémia a nemzetnek olyan monumentális műben nyújtsa, mely a tudományos kutatások eredményeit földolgozza és egyttal a magasabb irodalmi forma követeléseit kielégítse, fényes műmellékletekkel ellátva és a nyomdászati technika igényeit kielégítve, a nemzeti kegyelet méltó kifejezése és hatalmas ápolója legyen.

A történelmi és archeologiai bizottságok két évtized óta folytatott munkássága ily mű létesítésének előkészítője volt és innár biztosítékául szolgál.

Az összegyűjtött anyagkészlet, a munkaerők száma és képessége olyan, hogy az eszme valóítására az időpont elérkezettnek látszik. Az akadémia anyagi ereje sem elégtelen arra. Sőt azon nagy alapítványok, melyek legújabb időben az akadémia vagyonát gyarapították, szinte követelik, hogy a normális tevékenység lassú folyama mellett nagyobb vállalkozás tényeivel álljon elő.

Egyttal állami létünk ezredéves ünnepének közeledése is az akadémiaira azon halaszthatatlan kötelességet rója, hogy a nemzeti ünnep emeléséhez az egész nemzethez szóló művel járúljon, a melyben az összes szakferfiak közreműködését igénybe venné, és egyszersmind az összes műmellékleteknek magyar művészek és mesterek által előállítását lehetővé tenné.

És mikor a korona jövődő örököse a jogarára várakozó magyar állam jelen állapotainak ismertetésére fényes munkában vállalkozik,

ennek kiegészítése: a nemzet múltjának illusztrálása az akadémia kétségtelen hivatása, melynek betöltésével nem szabad késnie.

Alulírottak azon indítványt terjesztik az osztály elé, hogy az ügyet karolja föl, tegye magáévá és keresztülvitelét ragadja kezeibe.

Indítványozzák, hogy az osztály öt tagból álló bizottságot küldjön ki részletes terv- és költségvetés kidolgozására, a melyet az osztály maga idején az akadémia elé terjesszen.

Ez indítványt meleg szavakkal indokolta, kifejtvén röviden annak programját. A munka két fő osztályból állana: t. i. történeti és műtörténeti osztályokból, mindenkinek egyes részeit szakemberek írják, s mindenik 6—10 kötetből fogna állani. Egyforma gond fordítatnék arra, hogy szöveg és műmellékletek a mai kor igényeinek megfeleljenek. De mindezt indítványozó akkép szeretné létesíteni, hogy az Akadémia jelenlegi költségvetéséből semmi sem vonatnék el. Minthogy pedig jelenlegi hazai műintézeteink a műmellékleteket olyan fényesen, mint az óhajtott volna, nem tudnák előállítani, a cultusminister kilátásba helyezte, hogy maga fog egy intézetet felállíttatni, mely a műmellékleteket elkészítse. Az osztály magáévá tette az indítványt s egy hat tagú bizottságot küldött ki a költségvetés és részletes terv elkészítésére.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TARSULAT f. évi március hó 5-én dr. Sólyom-Fekete Ferencz elnöklete alatt Déván megtartott választmányi ülésén tagok szép számmal voltak jelen, s hallgatták az érdekes felolvasásokat, melyek elsejét dr. Hankó Vilmos főrealisk. tanár tartá Hunyadmegye melegforrásairól.

Értekező szerint Hunyadmegyében 29 ásványforrás van; ezek közt 12 hideg, égvényes, földes, vasas savanyúvíz; 4 hideg sósforrás; 4 égvényes földes meleg víz, és 2 meleg kénes víz. Meleg források vannak Bábólnán, Gyógyon, Kis-Kalánban, Kis Rápolton, Al-Vácán és Nándoron. A rómaiak ismerték és használták a bábólnai-gyógyi és Kis-Kaláni forrásokat; a múlt századokban, kivált az erdélyi fejedelmek korában virágzottak a gyógyi és al-vácza. Hunyadmegyének jelenleg egyetlenegy, még csak tűrhetően berendezett fürdője sincs, s ennek daczára Gyógyot az 1883. évi nyáron 952 — s Al-Vácát 140 egyén látogatta meg.

Hankó után König Pál főrealiskolai tanár értekezett a dácziai collegiumokról, melyek a római vidéki életnek legfontosabb tényezői voltak.

Szám szerint 12 ilyen dacziai collegium emléke maradt reánk. Ezeknek némelyikét magyarul egyesületnek, másrésztét czéhnek nevezhetnők. Apulumban (Gyulafehárvár) volt a takácsok czéhe, mely a tizenharmadik legiot látta el a szükséges posztó- és vászonruhával, sátrakkal, ponyvákkal, pokróczokkal, stb. Ugyanitt székelt a marosi hajósok és révészek egylete is. A collegiumok sorozatát az ulpiatrajanai hordárok egyesülete fejezi be. E collegiumok szervezete mind egyenlő volt. A tiszteletbeli elnökséget mindig valamely előkelő hivatalnokra vagy tekintélyes polgárra ruházták, kinck patronus collegii volt a czéne, néha lady patronesse-t is találunk, ki a mater collegii tisztes nevét viselte. Vöröspatakon és Tordán voltak temetkezési egyesületek is.

E collegiumok egyik fontos feladata a társas multságok, összejövetelek gondos ápolása volt; s így nemcsak a munkát védelmezték, hanem a társas életét is kellemesebbé tevék.

Téglás Gábor bemutatja a Várhelyen talált azon római pénzek lajstromát, melyek Buda Ádám birtokába jutottak, s melyeket ismertető König Pállal együtt határozott meg. E gyűjteményben néhány igen értékes és ritka darab van, melyeket a társulati muzeum számára érdemes volna megszerezni. Dr. Súlyom-Fekete Ferencz társulati alelnök fölkértek, hogy ez ügyben a tulajdonossal érintkezésbe lépjen.

Dr. Reichenberger Zs. beterjeszti a pénztári kimutatást február hóról. E szerint pénztári készlet volt február elején 1423 ft. 85 kr. Tagsági díjakban befolyt 9 ft. Br. Jósika János altábornagy által befizetett alapítványi tőke 50 ft. Ugyanannak adománya ásatási czélokra 50 ft. — Kiadás nem volt.

Mínthogy a hátralékok még mindig nem apadnak, a választmány fölkéri a társulati alelnököt, hogy megbízható vidéki tagokat kérjen fel, kik a vidékükön lakó tagtársakat szólítanak fel hátralékaik kifizetésére, illetőleg vennék fel azoktól a pénzt.

Felolvastatik Trefort Ágoston vallás és közoktatási miniszter úr ő nagyméltóságának a társulati elnökséghez intézett leírata, melyben értesíti a társulatot, hogy a várhelyi ásatások folytatására a jelen évre is kiutalványozta a már két ízben folyóvá tett 500 forintot. A választmány miniszter úr ezen nagylelkű adományáért köszönetet szavaz.

Elnök indítványozza, kéretnék fel az alispáni hivatal, hogy a várhelyi amphitheatrum romjainak szándékos pusztítását és elhordását akadályoztassa meg.

Száz éve annak, hogy Hunyadmegyének kivált zarándi részeiben a IIóra-féle mozgalom megindult; a választmány megbizza König Pált, hogy a lázadásra vonatkozó s eddig meg nem jelent adatokat gyűjtse össze, hogy azok a társulati évkönyvben napvilágot láthassanak. Hasonló irányú munkálkodásra hivatik fel a választmány történelmi szakosztálya is.

KUN R.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT f. évi márcz. 26-án Ormos Zsigmond elnöke alatt tartott választmányi ülésén először is Pontelly István titkár tett jelentést a Délmagyarországi Múzeum újabb gyarapodásáról. Majd Odor Samu pénztárnoki jelentése után *Pontelly István* tartott felolvasást »*Az országos ötvösmű-kidállítás*«-ról. Vázolta a művészeti motívumokat, melyek korszakok szerint a barbár, római, bizanti, román, gót stb. idomú és technikájú készítményeket jelzik. Értekezett az egyházi edények stíljéről; a XIV—XV. sz. ötvösségnek fejlettségéről, a nyugoti és keleti jellegek befolyásának különösen a násfákon szemlélhető egymáshatásáról, és az ötvös művészet hanyatlásáról a következő századokban. Végül jegyzőkönyvi köszönetet szavaztak azoknak, kik a Múzeumot újabban adományokkal gazdagították.

INDÍTVÁNY

az előmunkálatok megkezdésére, a melyek a magyarországi középf- és újkori latinuság szótárának szerkesztésére az anyagot egybegyűjtve megvetelik az alapot.

(Olvastatott az erdélyi múzeum-egylet történelmi szakosztályának 1883. december 8-kán tartott szakülésén.)

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Mentől korábban szűnt meg valamely országban a latin nyelv hivatalos nyelv lenni, annál korábban állott elő természetszerűen a jellemzettem szótárak szükséges volta. Eleintén igen szerény kísérletekkel segítettek magokon. Még az ókorból bírnak glossa-gyűjteményeket, a melyek az avúlt és ritka kifejezések értelmezését tüzték ki célul. Már a korai középkorban írtak hasonló szószedeteket a bibliában és az egyháziatyák műveiben előforduló idegen nyelvbeli szók és kifejezések értelmezésére; de a mint későbbben lendületet kezdett venni a szótárírodalom általában, a latin szótárak vegyesen és megkülönböztetés nélkül vették fel a valódi latin és a barbar szókat és vegyesen értelmezték, a minnek nyomai még a Facciolati-Forcellini féle thesaurus régebb kiadásában is megvannak, a míg a tudományok újra-éledése korában a tisztább ízlést

tanító klasszika philologia művelői a barbar kifejezéseket lassanként kezdték a tulajdonképeni latin szótárakból kiküszöbölni. Minthogy pedig e barbar szók értelmezésére is szükség volt, a megromlott és barbar latinság szóanyagát külön szótárakba kellett gyűjteni.

Legelőbb érezette magát e szükség Franciaországban, a hol a francia nyelv legkorábban szorította ki a latin nyelvet a hivatalos használatból, és minthogy a norman hódítás következtében Angliában is a francia nyelv volt az udvar és a főnemesség nyelve, körülbelül itt is francia uralom előzte meg a sajátképi angolt a latin nyelv kiszorítása után. Dufresne Károly, neemesi praedicatumnán Ducange, lépett fel legelőbb 1678-ban egy kimerítő szótárral, a melynek czíme volt: *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Latinitatis*, és 3 ívrétű kötetben jelent meg Párisban (csakhamar két utánnyomás követte, a mely Frankfurtban 1681-ben 1710-ben jelent meg.)

Ha végig tekintünk azon a lajstromon, a melyben Ducange maga elésorolja azoknak a szerzőknek a neveit a kiknek műveit feldolgozta és azokat az oklevélgyűjteményeket, a melyeket átkutatott anyagjának összegyűjtése végett — természetesen nincs kimerítő tudomásunk róla, mennyiben használta fel régibb szótárak és glossariumok már összehordott anyagját — azonnal feltűnik, mily csekély oklevélbeli anyag állott rendelkezésére a más irodalmi anyaghoz képest. Ez természetes is. Oklevelek a XVII. száz vége felé még ritka madarak voltak a szabadban, csak a hét zár alatt őrzött köz- és magán levéltárakban hevertek, mint aggodalmasan féltett kincsek. De körülbelül ugyanez időre esik az a nagy mozgalom is, a melyből a diplomatika keletkezett mint új tudomány, és e mozgalom nyomán mind több és több oklevél és ügyirat vált ismertessé, a mely mind új anyagot hozott napfényre, olyat, a mely Ducange glossariumában még nem volt meg. Ennek felvételével megbővítve jelent meg a Ducange glossariuma 1733—1836-ig Párisban 6 ívrétű kötetre növe (a velencei 1736—49 és a baseli 1762-beli 3 kötetes kiadások nek utánnyomatai) és 1766-ban a Charpentier, a ki már az 1733-ki kiadás átdolgozásában részt vett, egy 4 kötetes pótléket adott ki hozzá, a melyben feldolgozta mind azt az új anyagot, a melyet Mabillon és a többi Sz.-Móri-Benezések lassanként közzé tettek volt. Később Didot vállalkozott egy új kiadás közre bocsátására, és e végce megnyerte Henschel-t, a ki a Charpentier supplementumából és mások járulékaiból beleillesztvén az új anyagot 1840—50-ig megjelent az új kiadás 7 kötetben (*Adeburg Glossarium manuale-ja*, a mely 1772—84 Halle-ban jelent meg, kivonata ugyan a Ducange-énak, de mégis sok új anyagot hozott, a melyet Henschel feldolgozott). Jelenleg Favre Niortban egy 10 kötetes új kiadást bocsát közre, a melynek első kötete az idén jelent meg.

Ujabb időben ugyanis mindinkább érvényre jutván az a meggyőződés, hogy az okleveleknek titokban tartása nem csak czéltalan, hanem nagy kárára is van a történelmi alapos kutatásnak, mindenütt

lassanként megnyílnak nemcsak a köz-, hanem a családi magánlevéltárak is a kutató tudomány előtt, és évről-évre szaporodik azoknak a kiadványoknak a száma, a melyek gazdag tárházát nyújtják úgy a politikai, mint kivált a közművelődési és közgazdasági történelmi adatokkal bővelkedő okleveleknek és más iratoknak. Roppant halmaza van ezekben az eddig vagy egészen ismeretlen, vagy legalább még meg nem értett kifejezéseknek, a melyek egybegyűjtve mind újabb meg újabb járulékokat fognak nyújtani a glossarium mediae et infimae Latinitatis jövődöbeli kiadásainak.

Németországban folyton dolgoznak e pótlékok összegyűjtésén. Csak Brinckmeyert és Dieffenbachot említem meg, a kik roppant szorgalommal összegyűjtött supplementumokat adtak ki. Ezeket a Javre-féle új kiadás már mind besorozta.

Hazánkban a középkori oklevelek és más iratok közlése újabb időben roppant lendületet vett. Akadémiánk és történelmi társulatunk nemes vetélykedéssel támogatják és mozdítják elő az ily irányú törekvéseket és egyesek se maradnak hátra. Vaskos kötetekben jelennek meg folyvást az új meg új oklevéltárak, e mellett egyes értekezések és közlések folyóiratokban mennyiségileg és minőségileg gyarapítják a feldolgozandó anyagot. Annál furesább, hogy tudtomra még nem történt semmi annak a nyelv- és szóanyagának az összegyűjtésére, a mely ez iratokban, mint a magyarországi közép- és újkori latinság különleges sajáttságá kétségen kívül fenn van tartva. Ennek az egybegyűjtése pedig főleg azért vált már sürgössé, mert most még vannak élő tanúi a latin kornak, a kik saját biztos tudomásukból sok oly kifejezés értelmét tudják megmondani, a melyek jelentése tán már egy pár évtíz mulva többé nem lesz kifürkészhető.

Ennek a gyűjtésnek a megindítására czéloz az én indítványom.

Kétséget nem szenved, hogy ma, a mikor az e végett átkutatandó könyvek terjedelme és száma oly roppantúl meggyarapodott, ily munkát egyes embertől várni lehetetlen. Csak is sok közreműködő ügybarát egyesült fáradozása bírna célhoz jutni, de az is csak úgy, ha a munkát kellően felosztják és rendszeresen szervezik. Szerencsére ennek a módját nem kell újból feltalálnunk; az eljárás mikéntje meg van adva, csak alkalmazkodnunk kell a mi viszonyainkra és különleges célunkra, ez pedig szerény nézetem szerint így történhetnék:

Mindenek előtt egy röpirat volna kibocsátandó, a mely kifejtvén a czélt a melyre törekszünk, felszólítná, mind azokat az ügybarátokat, a kik iránta érdeklődnek, hogy jelentkezzenek munkatársakúl.

A munkatársak lehetnek rendesek és rendkívüliek.

A rendes munkatársak arra kötelezik magokat, hogy az eddig közzé tett magyarországi latin oklevéltárakból legalább *egy* akkora kötetet, a mekkorák a Fejér-codex kötetei átlagosan, figyelmesen átolvas, és kijegyzi belöle mind azokat a szöveget és kifejezéseket, a melyek a Du-

cange legújabb kiadásában vagy éppen nincsenek felvéve, vagy oly jelentésben vannak használva, a melyet Ducange nem ismer.

Rendkívüli munkatársak csak arra köteleznék magokat, hogy a hányszor középkori oklevelekben vagy más iratokban kutatva oly kifejezésre bukkannak, a melynek jelentését a rendelkezésökre álló segédeszközökkel egész bizonyossággal nem bírják kipuhatolni, ezt a kifejezést feljegyzik és beküldik.

Úgy a rendes, mint a rendkívüli munkatársak közleményei következőleg szerkesztendőek :

a) Minden egyes kifejezés külön papírlapra írandó, a melynek nagysága lehetne egy közönséges ív írópapír egy nyolczada, tehát hossza 17 cm. szélessége $10\frac{1}{2}$ cm. E lapocskák úgy írandók be, hogy az írás sorai a lap hosszabb szélivel legyenek párhuzamosak.

b) Legfelül csak maga a kérdéses kifejezés írandó egy külön sorban ; azután megjelölendő a hely, illetőleg, ha többször fordul elő, a helyek, a melyeken előfordúl, az illető munka berendezéséhez alkalmazott oly módon, hogy az illető helyet vagy helyeket az illető műben vagy kötetben hosszas keresés nélkül könnyen meg lehessen találni. Ha a kérdéses kifejezés kéziratban levő kiadatlan darabból való, kiírandó az egész mondat, a melyben áll.

c) A rendes munkatársak jelentkezések alkalmával azt is tudatják, hogy melyik gyűjtemény melyik kötetét vagy köteteit kívánják a közös célra átböngészni. Ez azért szükséges, hogy a munkát kellően fel lehessen osztani, és többen ne csináljanak egyet.

d) A gyűjtött adatok beküldésére bizonyos határnapok tűztnek ki ; pl. vagy kettő : December és Junius utolsó napjaira, vagy három, pl. Nagy-Szombat, September 15-ke és Karácson.

e) Az egész munka szervezésére egy központi bizottság alakítatik, a melynek feladata a beküldött adatok rendezése és feldolgozása, az ismeretlen eredetű és jelentésű kifejezések eredetének és jelentésének kipuhatolása, és a munkatársak értesítése a nyert eredményekről, vagy az időközben felmerült kérdésekről. E célra folytonos levelezésben áll a munkatársakkal, és minden évnegyedben u. m. Márczius, Junius, September és December végén egy jelentést tesz közzé.

f) A központi bizottság nála felvetett kérdésekről értesíti a munkatársakat, hogy mindeniknek módja lehessen hozzá szólni, esetleg a megoldásra adatot szolgáltatni vagy útát mutatni.

g) Átalában hivatva van a központi bizottság szellemi központja lenni az egész működésnek, az egy oldalról vett tudást mindenféle kisérgározni, és az elért eredményeket egybegyűjteni, rendben fentartani és az elvesztéstől megóvni mind addig, a míg célszerű mód kínálkozik közzétételükre.

h) Minthogy oly munka megindításáról van itt szó, a melyet előre láthatólag rövid időn nem lehet bevégezni, nem okvetetlenül szükséges,

hogy mindjárt annyi munkatárs jelentkezzeék, a mennyi elég volna, hogy a már meggyült egész anyagkészletet felosztlhassa maga közt. A központi bizottságnak azért egyik feladata lesz számon tartani, hogy mi van már feldolgozva, mi van munka alatt, mi vár még vállalkozóra, és e szerint időről-időre új munkatársak megnyerésére törekedni, vagy a régieket új munkarészlet elvállalására bírni.

i) Különös gondot fog fordítani a központi bizottság a tárgyalása alá kerülő nem csak új, hanem már ismert kifejezésekre is tökélyesen megfelelő és kifogástalan magyarságú magyar kifejezések találására.

k) A mikor az anyaggyűjtés annyira elő lesz haladva, hogy czélszerűnek fog mutatkozni egy középkori latin-magyar glossarium összeállítása és kiadása, a központi bizottság lesz hivatva czélra vezető mód és eljárás iránt indokolt javaslatot tenni.

Ezekben véltem összeállíthatni a tervezett munka alapvonalait. A kivitelnél természetesen a központi bizottságnak dolga lesz a maga számára nemcsak ügyrendet megállapítani, hanem úgy saját tagjai valamint a munkatársak közt is a munkát czélszerűen felosztani.

Kolozsvárt December 7-kén 1883.

FINÁLY.

Finály ezen indítványáról a M. Tud. Akadémia II-ik osztályának értekezletén jelentés tétetvén, az elhatározta, hogy ez indítványt tárgyalásba fogja venni, s e czélből javaslattétel végett kebeléből egy bizottságot küldött ki, melynek elnökévé Wenzel Gusztáv, s tagjaivá Finály Henrik, Hajnik Imre s Wenzel Gusztáv nevezettek ki.

A bizottság márcz. 21-én összeülvén bizottsági előadóvá Finály Henriket nevezte ki, s az előmunkálatok megkezdésére javaslatot terjesztett az Akadémia elé, melyet közelebbi füzetünkben fogunk bemutatni.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

— Turul. A Magy. heraldikai és genealogiai társaság közlönye 1884. évi folyamának I. füzeté, szakembert és laikust egyaránt érdeklő tartalommal jelent meg. A füzet legelőjén olvassuk a magyar heraldikai és genealogiai társaság véleményét Magyarország és társországai czimere felől. Végre valahára tizenhárom esztendei szünetelés után ismét, és most úgy látszik, eredményre vezetőleg előkerült a magyar államezimer ügye, melyet br. Nyáry Albert felszólalása következtében 1871-ben legelőször Társulatunk hozott szőnyegre. A mostani tárgyalások Thaly Kálmánnak országgyűlési felszólalása következtében indítottak meg s a miniszterelnök legelőbb az orsz. levéltárt bizta meg javaslattétellel, melyet a heral-

dikai társaság minden adatában és következtetésében helyeselt, csak még pótlólag óhajtanónak tartja a történeti vagy (comemorativ) államczímer megállapítását, melyben a Magyarországot jelenleg alkotó részek czimerein kívül, a volt tartományok czimerei is benfoglaltatnának, még pedig abban az alakban, a mint ezek azon korbéli királyaink pecsétéin s egyéb emlékeinken előfordúlnak, mikor tényleg a magyar koronához tartoztak. Szilágyi Sándor családtani adalékokat közöl. Br. Nyáry Albert Bosznia czimeréről közli az akademiában tartott adatokban gazdag jelentését, melyben Bosznia czimerét a magyar közjog szempontjából óhajta megállapítandónak s Fiedler bécsi levéltárnok véleményét érveivel teljesen megdönti. Tanúlságos Nagy Gyulának értekezése a királyi hadbaszállások, hadak osztása és eztenkedd-nap themákról, melyekben e keltezési módokhoz adatokat szolgáltat. Majláth Bélának a Laczk nemzetségről szóló tanulmánya teljes és csinosan írt geneologiai tanulmány. Tagányi Károly folytatja a nemesi oklevelek jegyzékét e közleményben a B. betűt fejezvéen be. Vegyesek és hivatalos közlések zárják be a füzetet, melyet e rövid felsorolás után, azt hisszük, nem szükség bővebben díesérni.

— Az »EGYHÁZMŰVÉSZETI LAP« III. füzetében megkezdí Ipolyi Arnold elnöki beszédét, melyet a Képzóművészeti Társulat f. évi közgyűlésén s mely formái szépség és eszmegazdagság tekintetében méltán csatlakozík Ipolyinak társulatunk kirándulásai alkalmával tartott monumentális beszédeihöz. — A Pálosok sassini kincseinek leltárát egy 1782-ben készült összeírás alapján folytatólagosan közli. A rövid közleményekben az ötvösmű-kiállítás megnyitását írja le, s egy pozsonyi kánonok házi felszereléseit ismerteti. Az irodalmi rovat Bunyitay munkájának ismertetését folytatja. A füzetet vegyes rovat zárja be.

— A LUDOVICA AKADEMIA KÖZLÖNYE III. márcziusi füzetében Kápolnay befejezi »Esztergom hadtörténete« című becses hadtörténeti tanulmányát.

— Az »UNGARISCHE REVUE« III. márcziusi füzetében Hunfalvy János hozzá szól a horvát kétdéshez. Stare munkájának s a Kroatische Revuenek néhány alaptalan s a történeti valósággal ellenkező állítását czáfolja »Horvátország állami önállósága« című ezikkével, anélkül azonban, hogy ezekkel polemizálna, inkább csak reflectálva ezekre helyezi a kérdést tiszta világitásba. E füzetben van befejezve »Absolon külföldi követjárása« is.

— A »KORRESPONDENZBLATT« márcziusi füzetében Teutsch Gy. egy nagyobb tanulmányt kezd meg az erdélyi szász egyházak »generális dekan«-jának jogi- és historiai állásáról s hatásköréről kiindulási pontúl Salzernek a megyesi káptalanról írt munkáját vevén. A szász egyházak egyházi egységét bizonyítja a XIV—XVI-ik században. Egy másik közlemény 1700 előtti szász aranyműveseket sorol fel.

— Az ARCHIV DES VEREINES für Sieb. Landeskunde IX. kötetének 1. füzetében Zimmermann a szász egyetem levéltárnoka néhány számadási könyv bekötési tábláiról kivett okíratot, számadást, könyvet mutat be, ezek közt három magyar nyomtatványt: 1. Décsi Sallustius fordítását, 2. Jydicivm az 1605. esztendőre Az Joannicevs Gábor . . . által bőlesen meg íratott . . . Szebenben nyomtatta Zeöldfü Simon. 3. Catechismus . . . Siderius János által íratott . . . Szebenben. Nyomtatott Lintzi Márton által. Ezenkívül több latin és német ismeretlen nyomtatvány töredékét mutatja be. Nagybecsi közleménye e füzetnek Keresztury Acta dierumjának első fele, egy a Bruckenthal-Muzeumban őrzött példány után kiadva, melyben az eredetiben magyarul levő oklevelek deák fordításban közöltenek.

TÖRTÉNETI REPERTORIUM,

ÖSSZEÁLLÍTVA A HAZAI HIRLAPOKBÓL. 1884. MÁRTIUS.

Adatok (Egyháztörténelmi —) LXXIII—LXXVIII. A hejasfalvi orthodoxus és unitárius atyafiaknak tusakodása a XVII. században. Közli Koncz József. *Keresztény Magvető* 27—32 l.

Balics Lajos, dr. A katolikus iskolaügy Magyarországbau a mohácsi vész után. *Győri Közöny* 21—24. sz.

Beliczay Jónás, dr. Árpádházi királykisasszonyok. Magyarországi szent Erzsébet arcképével. *Ország-Világ* 10. sz.

Bertrandon de la Broquiere. Adalék a Tisza-Dunaköz négyszázéves történetéhez. Dudás Gyulától. *Szegedi Híradó* 54. sz.

Ballagi Aladár, dr. Az ötvesmesterségről való vetélkedés. *Egyet. Philol. Közöny* 45—56. l.

Barbarok az antik művészetben. *Kolozsv. Közöny* 70—72. sz.

Bihari Péter. A középkor zenésze. *Koszoru* 11. sz. — A vallások és erkölcsök kezdete. *Fővárosi Lapok* 61. sz.

Gömöri történeti adomák Szentlélekfalva hogy változott Oldalfaluvá. (16-dik század.) A himlőlepett hanvai nők. (1676.) *Rozsnyói Híradó* 10. sz.

»*Gregorovius*, F. Der Kaiser Hadrian. 3. kiadás. Stuttgart, 1884.«
Ism. Bloch Henrik. *M. Zsidó Szemle* 177—182. l.

Güdemann Mór. A zsidók Olaszországban a XIII. században. *M. Zsidó-Szemle* 161—167. l.

Hampel József, dr. Nemzeti kincseink az ötvösműkiállításon. Öskori terem. *Egyetértés* 60. sz. — Antik művek. Népvándorlási leletek. *U. ott* 61. sz. — Egyházi művek. *U. ott* 63. sz. — Ékszertár. *U. ott* 66.68. sz. — Asztalkészlet. *U. ott* 70. sz. — A Jamnitzer-legenda és Hans Petzold. Ötvösműkiállítási tanulmány. *Harmonia* 10. sz.

Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat. *K. Hunyad* 10.

Ipolyi Arnold, mint osztályelnök. Az akadémia és a millenium. *Nemzet* 60. sz.

Káddár József. Pórlázadás megyénkben Zsigmond király alatt. *Szolnok-Doboka* 1. sz.

Kápolnai. Esztergom hadtörténelme. *Ludov. Akad. Közlönye* 222—236. l.

»Károlyi grófok családi oklevéltára. 1. és 2. kötet. 1253—1489.« *Bp.* 1882—83. Ism. *Harmonia* 3. sz.

Képek a munkaoktatás történetéből. 1. Comenius 1592—1681. *Néptanítók Lapja* 13. sz.

Latkóczy Mihály. Zrinyi és Frangepán hamvainál. Bécsujhely, márcz. 23. *Pesti Hírlap* 88. sz.

Lechmezei csata 955. »Kostler: Die Ungarnschlacht auf dem Lechfelde am 10. August 955. und die Folgen des Ungarn-Krieges überhaupt.« *Ludovika Akad. Közlönye* 290—302. l.

Méregkeverés történetéből. *Függetlenség* 71. sz.

Nagy József. A pauliciánusok szektája. Egyháztörténelmi tanulmány. *Prot. Közlönye* 3. sz.

Nemzeti Múzeum levéltára. *Bud. Hírlap* 61. sz.

Ötvösműkiállításról. Az ékszerek. (II—th.) *Fővárosi L.* 49.56. sz. — Aranyfüst. Irontól. *P. Hírlap* 71. sz. — Magyarország és a Nagycilág 9. sz. képekkel. — Dr. Cz—r. *Kathol. Hetilap* 12 és köv. sz. — Ampepos. *Harmonia* 3. sz.

»Pulszky Ferencz. A rézkor Magyarországon. *Bp.* 1883.« Ism. *P. Napló* 76. sz.

Szabó Károly. A löseői 1675-ki énekeskönyv. *Prot. Közlönye* 8. sz.

Székelly Samu. A mongol invasio 1241—42-ben. *Ludovika Akad. Közlönye* 84—85. l.

Szendrei János. Az országos ötvösműkiállítás. *Vasárnapi Ujság* 9. 10. sz. képekkel.

»Szilágyi Sándor. Levelek és okiratok. I. Rákóczi György keleti összeköttetései történetéhez. *Bp.* 1883.« — Erdélyországyűlési emlékek. IX. kötet. *Bp.* 1883.« Ism. *P. Napló* 76. sz.

Tóth Lőrincz. II. Lajos király meggyilkolásáról. *Felvidéki Közölynye* 8. sz.

Zsidóheczcz a mult században. (1700—1706.) *Függetlenség* 67. sz.

IRODALMI ÉS VEGYES KÖZLÉSEK.

— PÉCH ANTAL, ki hazai bányászatunk történetét eddig is több nagybecsű értekezéssel gazdagította, »A selmeczi bányavállalatok története« czim alatt egy nagyobb monographiának első kötetét adta ki, mely a felvett tárgyat 1650-ig hozza le. Levéltári buvárlat alapján készült munka, mely bányászatunk történetének egészen új forrást nyitott s az egyes aknák történetét betürendes összeállításban közli. Tüzetesebben is fogjuk ismertetni: addig is ajánljuk a közönség figyelmébe.

— »OROSZORSZÁG ÉS HAZÁNK« czim alatt Thallóczy Lajos egy nagyobb terjedelmű, közgazdasági irányú munkát írt, melyet csak azért említünk fel, mert szerző orsz. levéltári s egyéb eredeti kúforrások alapján a magyar gabonakivitel történeti vázlatát is megírta. A 275 lapra terjedő munka ára 2 frt 50 kr.

— KÖVÁRY LÁSZLÓ alapító tagtársunk s akad. t. a francia Akadémia által dicsérettel kitüntetett palyamunkájának egy szakaszát: »Az életbiztosítás rendszere« czim alatt kiadta. E munka minket azért érdekel közelebbről, mert annak fejezete az életbiztosításügy történelmi fejlődését adja az őskori nyomoktól s első kísérletekből kezdve egész napjainkig. Az egész 210 lapra terjedő munkát ajánljuk olvasóink figyelmébe.

— BEKE ANTAL gyula-fejérvári székesegyházi kanonok tagtársunk igen hasznos szolgálatot tett, midőn a »gyula-fejérvári káptalani levéltárnak címjegyzékét« egy külön kis füzetben kiadta. A gyula-fejérvári volt orsz. levéltár az 1882: XXIII. tez. alapján az orsz. levéltárral egycsítettett s most Budapesten őriztetik. Nyolcz főrészből áll: 1. Liber Regiusok. 2. Protocollumok. 3. Országgyűlési czikkelyek. 4. Megyék szerint rendezett oklevelek. 5. Centuriáknént elrendezett oklevelek. 6. Levéltári indexek. 7. Rendezés alatt levő oklevelek. 8. Urbéri conscriptiók. Ezeknek részletes, tájékoztató jegyzékét tartalmazza a kiadott címjegyzék.

— »A KATHOLICUS ISKOLAÜGY MAGYARORSZÁGON« czim alatt egy nagybecsű forrásgyűjtemény jelent meg Kalocsán a bibornok érsek költségén. Az I. füzet bevezetését képezi a forrásoknak, melyben dr. Városy Gyula a kath. alapítványok jogi természetét bírálja. A II-ik részből a két első kötet jelent meg, s ez az egyes tanintézetek történetéhez tartozó okiratokat s adatokat közli. Illető rovatunk fogja ismertetni.

— A MINORITÁK folyó évi schematismusa közelebről megjelent. A rendes és szokott rovatokon kívül van ez évkönyvnek igen becses történeti része: »Pium memoriale historicum ex documentis archivi ordinis minorum conventualium provinciae S. Elisabethae in Hungaria congestum« mely a rend tudósairól, íróiról, magyarországi tagjairól becses adatokat s összeállításokat közöl.

— A VASMEGYEI RÉGÉSZETI EGYLET 1882—83-iki évkönyve, Szombathelyen *Rezsőfy* György által szerkesztve megjelent. Tartalmát a vasmegyei régészeti egylet gyűjteményének jegyzéke teszi. E jól rendezett és kimerítő jegyzék az egész gyűjteményt a Szombathelyről távol lakó szakemberekre nézve is használhatóvá teszi. Az egyletnek jelenleg 48 alapító s 592 évdíjas tagja van.

— »AZ ŐSKOR TÖRTÉNETE« cím alatt *Sebestyén Gyula* az *Athenaeum* kiadásában az ifjuság és nagy közönség használatára összeállítá biztos kritikával s csak a megállapított eredményeket használva fel az e tárgyra vonatkozó kutatások és megállapodások eredményeit. Rövid összefoglalás, jól írva, épen elég annak, ki az őskori állapotokkal meg akar ismerkedni.

— A MAGYAR HELIKON történelmi sorozatában (melyet *Stampfel Károly* ad ki *Pozsonyban*) újabban 3 füzet jelent meg (25. 26. és 27-ik) *Esterházy Miklós* nádor, *Wesselényi Ferencz* nádor és *Széchenyi Pál* kalocsai érsek életrajzával; mindhárom *dr. Márki Sándor* tollából. Rövid (24. 24. lapnyi.) életrajzok, könnyed módon a nagy közönség számára írva, de tömören s historiai hűséggel. Külön-külön fejezetet szán *Esterházy*nál ifjúságának, politikai szereplésének, nádorságának, külön jellemzi, mint író és embert. A XVII. sz. másik nagynevű nádora *Wesselényi*nél is külön szakaszokban beszéli el ifjúságát, a »*Murányi Venus*«-sal való viszonyát, nádorságát s a róla nevezett összeesküvést. — *Széchenyi Pálnál* ifjúsága története után nyilvános élete kezdetének szentel külön fejezetet, majd a *Rákóczi szabadságharc*zában való szereplését beszéli el s jellemrajzával fejezi be életírását. A Magyar Helikon életrajzai jótékony hatással lehetnek a történet népszerűsítésére, programjában több más historiai életrajz közeli megjelenése is jelezve van szakemberek tollából.

— KÜLÖN LENYOMATOK, *Fejérfalvy László* »A németújvári ferencz-rendi zárda könyvtára« a M. Könyvszemléből külön lenyomatban is megjelent, 37 lapnyi érdekes füzet, mely könyvészeti irodalomtörténeti érde-

kes adatokban gazdag, nyelvészeti tekintetben pedig a legbecsesebb munkák közé tartozik: a németújvári latin praedicationis könyv magyar szavait s mondaít közli, kár hogy nem készített hozzá egy kis pár lapnyi indexet, mely használhatóságát nagyban emelte volna. — »A visitatio canonica a magyar egyházjogban« cím alatt *Timon* Ákos külön kiadta a magyar igazságügyben megjelent tanulmányát, mely historiai s jogtörténeti tekintetben egyaránt hasznos munka, s a tárgyra vonatkozó adatokat önálló s nagy részben levéltári bűvárlat alapján állítja össze. — »Lugossy József Kölcseyről« cím alatt az Aradi Lapokból külön lenyomatbhn megjelent Dr. *Márki* Sándornak az aradi Kölcsey egyeletben mondott elnöki bejelentő beszéde.

— SZENDREI JÁNOSRÓL: *Borsodmegye őstelepeiről* nagyon esinos kiállítású és szépen írt régészeti tanulmány jelent meg, mint különlenyomat az Archaeologiai Értesítő 1883-ik évfolyamából, két fénykép nyomatú táblával; egyik borsodmegyei őskori erényeket és hamvvedreket, a másik őskori egyéb régiségeket (kardokat, ékszereket) ábrázol. Tanulmányában általános bevezetés után a kelta uralom emlékeiről szól, a milyeneknek nevezetes lelhelyei vannak Borsod területén, azután borsodmegyei őstelepeiről értekezik külön a kő- külön a bronz és végül a vaskorszakiakról. Szendrei rég óta nagy elöszereettel foglalkozik Borsodmegye régiségeivel és történelmével: praehistoricus tanulmányainak eddig is sok szép jelét adta e munkáján kívül is, történeti tanulmányainak terméke Miskolcz városa sajtó alatt levő monographiája.

— Az UNITÁRIUSOK főegyháztanácsa mint örömmel halljuk, *Kőváry* László akad. tagot s tagtársunkat akarja felszólítani az erdélyi unitáriusok történetének megírására. Egészséges s életrevaló eszme melynek megvalósulását szívünköl óhajtjuk. Kőváry a Keresztény Magvető korábbi folyamaiban már írt néhány monographiát az unitáriusok történetéből, s mint ez mutatja gazdag kutfőgyűjteménnyel is bír. Irodalmi munkáiban tekintettel volt arra, hogy azokat a nagy közönségnek élvezhetővé tegye: oly tulajdonok, melyek óhajtandóvá teszik, hogy a munka megírását ő vállalja el, melyre annyival nagyobb szükség van mert a Székely Sándor által 1839-ben kiadott »Unitaria vallás-története Erdélyben« már nemesak elfogyott de el is évült. Óhajtandó volna, hogy az unit. egyháztanács e vállalattal kapcsolatban a Kénosy-Tüzsér-féle forrás munkának kiadására is megtenné a lépéseket s e fáradságos de mindenestre igen érdemes munkával *Jakab Elek* tagtársunkat bizná meg.

— ÚJABB LELETEK PUSZTASZER KÖRNYÉKÉN. A Pallavicini Sándor örgróf tulajdonát képező s a mindszei gőzhajó-állomás helyéül szolgáló úgynevezett »Telek« magas partban Fodor Ferencz bérlő szántás közben egy régi harangot talált. A bérlő rögtön jelentést tett az uradalmi mérnökségnél, mely a nagyértékű leletet azonnal kiásatta. A harang egy lapos terményköre volt borítva s alatta megtalálták az ütőt, továbbá találtak egy kétágú akasztó-vasat, egy karikát s csöveket, a melyeket a rozsdá nagyon megviselt. A harang magassága a fülekkel együtt 472 milliméter, súlya $43\frac{1}{2}$ kilogramm. Írás vagy jegy nem látható rajta. A partban régebb idő óta eszközölt különböző czélú ásások tömördek cserépedény-darabot, hálónchezéket, stb. hoztak napvilágra. Valamikor tehát itt népes halásztelep lehetett s a talált tárgyakat a török- vagy tatárpusztítások alatt menekülő, vissza nem tért lakók rejtették el. Az érdekes leletek további intézkedésig az uradalmi mérnöknel vannak letéve.

— A KISFALUDY-TÁRSASÁG ÉVLAJPAI IX-ik kötete közli Kisfaludy Sándornak 1769-iki naplóját, mely évben t. i. Cremonba rendeltetett az ottan állomásozó őrséghez. A napló, tulajdonkép levelek, márt. 6-tól sept. 24-ig terjed s Kisfaludy Sándor életéhez érdekes és fontos adalékot képez.

— AZ ERKI PÁP, EGY MAGYAR »ABRAHAM A SANTA CLARA« ÉLETÉT megírta Arnóthi humoros és adomázó modorban. Az erki pap nem más, mint Blaskovits András, ki a múlt század végén s a folyó elején élt, s mint a magyar pap eredeti typusa volt ismeretes.

— ZWINGLI ULRIK élete és a helvét reformatio megállapítása című munkára leőfizetést hirdet *Benke* István ref. gymnasiumi tanár S.-Sz.-Györgyön. A munka a reformator négyszázados emlékünnepe alkalmából jelenik meg, Christofel, Mörkofer s mások munkáinak alapján készült. Előfizetési ára 1 frt 5 kr postai bérmentes szétküldéssel. Czélszerű volna, ha szerző egy függelékben vázolná Zwingli hatását hazánkra.

— MEGYEI MONOGRAPHIA. Szolnok-Doboka-vármegye monographiájának megírásával az illető megye közönsége Zilahi *Kiss* Béla tagtársunkat bízta meg, ki azt 1888 május 15-ig tartozik elkészíteni. A munka három kötetre van tervezve. *Kiss* Béla már hosszabb idő óta gyűjti az anyagot hozzá.

— CZIMERFESTŐ. A m. k. országos levéltár czímerfestője *Pesicc* Antal meghalálolván, helyére a külügyministerium *Bajai* Béla ismert szépíró és rajzoló nevezte ki, kit enmű munkálatokra a magunk részéről is ajánlhatunk.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A RÉZKOR MAGYARORSZÁGBAN. Írta dr. *Pulszky* Ferencz. Kiadja a M. Tud. Akadémia archaeologiai bizottsága, 21 ábrával. Budapest, 1883. nagy 4-edr. 79 l.

— A SELMECZI Bányavállalatok története. Írta *Péchy* Antal. I. k. 1650-ig. Selmeczbánya, 1884. 8-adr. XV és 562 l. Ára 3 forint.

— A VASMEGYEI Régészeti-Egylet évi jelentése 1882—1883. Szerkeszté *Rezsöfy* György. IX—X. évfolyam. Szombatbely, 1884. 8-adr. 167 l.

— MAGYARORSZÁG ÉS A CAMBRAYI LIGA. 1509—1511. *Fralnói* Vilmostól. Budapest, 1883. N. 8-adr. 87. l.

— VÁRADI PÉTER kalocsai érsek élete, 1483—1511. *Fralnói* Vilmostól. Budapest, 1884. N. 8-adr. 64 l.

— MAGYARORSZÁG FÜGGETLENSÉGI HARCZA 1848—49 ben. Írta *Gelich* Rikhard tábornok. 9 füzet. Budapest, 1884. 8-adr. 64 l. 40 kr.

— OROSZORSZÁG ÉS HAZÁNK. Írta dr. *Thallóczy* Lajos. A szöveg közé nyomott 41 képpel, Dörre Tivadartól. A m. k. földmívelés-, ipar- és keresk. ministerium támogatásával. Budapest, 1884. 8-adr. VI és 276 l. Ára 2 frt 50 kr.

— BORSODMEGYE ŐSTELEPEI. Régészeti tanulmány. Írta *Szendrei* János. (Különnyomat az »Archeol. Ért.« 1883-ik évf.) Budapest, 1884. 4-edr. 33 l. és két fényképnymatú lappal borsodi őskori edényekről és régiségekről.)

— ÉSTERHÁZY MIKLÓS NÁDOR. Írta dr. *Márki* Sándor. (»Magyar Helikon« 25. f.) Pozsony, 1884. Budapest, 8-adr. 24 l. Ára 20 kr.

— WESSELÉNYI FERENCZ NÁDOR. Írta dr. *Márki* Sándor. (»Magyar Helikon« 26. f.) Pozsony, 1884. Budapest, 8-adr. 24 lap. Ára 20 kr.

— CZUCZOR GERGELY. Írta *Köthalmi-Klümstein* József (Magyar Helikon 31. f.) Pozsony, 1884. Budapest, 8-adr. 32 l. Ára 20 kr.

— A NÉMET-ÚJVÁRI FERENCZRENDI ZÁRDA KÖNYVTÁRA. Ismeretű *Fejépataky* László. (Különnyomat a »Magyar Könyvszemlé«-ből) Budapest, 1883. 8-adr. 37 l.

— CHRONICON DUBNICENSE, cum codicibus Sambuci Acephalo et Vaticano, cronicisque Vindobonensi picto et Budensi accurate collatum. Accesserunt II. Adnotationes chronologicae seculi XII. et XIII-i. III. Chronicon Monacense. IV. Chronicon Zagrabieense et Variadiense. V. Joannis de Vtino narratio de regibus Hungariae. Recensuit et praefatus est M. Florianus, Quinque-ecclesiis 1884. 8-adr. V és 276 l. (Hist. Hung. Fontes Domestici vol. III.)

— GESCHICHTE der »Deutsch-Werschetzter« Schule (1717—1795.) Dargestellt von Felix *Milleker*. Werschetz, 1884. 8-adr. 21 l.

SZÉKESI BERCSÉNYI IMRE.

(1589—1639.)

HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

III.

Bercsényi Imre rendkívüli tehetségeinek elismerését, áldozatra kész hűségének s hivatali tevékeny buzgalmának jutalmát a főntebbieken kívül, a királyi kegy másnemű nyilvánulásában is tapasztalá, ugyanez idő tájban. 1638. april 29-iki, mindjárt ismertetendő leveléből látjuk, hogy már ekkor ki volt nevezve *Nógrád vára főkapitányává.*

Magyarország azon időben, honvédelmi tekintetben ú. n. országos kapitányságokra, generalatusokra volt osztva. Mindenik kapitányság székhelye valami fontos vár volt, és ennek fő- s alkapitányai valának egyszersmind a hadkerület fő- és vice-generalisai. Tőlük függöttek aztán az összes végvárak parancsnokai és őrségei; azonban ezen általános függés mellett minden végvár parancsnoka a saját véghelyeiben bizonyos katonai önállósággal bírt. Ilyen országos főkapitányságok valának az *érsek-újvári, győri, kanizsai, kassai* és *várad*, mindegyik a maga nagyszámú kisebb-nagyobb végváraival. Csakhogy Várad állandóan, s Bocskay, Bethlen és I. Rákóczi György fejedelmek alatt Kassa is Erdély fenhatósága alá tartozott.

Valamennyi országos főkapitányság között rangban elsőnek s hadászatilag — a török terjeszkedésekkel szemben — legfontosabbnak tartatott az *érsek-újvári*, másként *dunáninnyi*, vagy mint 1663. után nevezték: *bányavidéki* generalatus. Ennek főkapitánya Bercsényi Imre korában ennek régi jóakaró barátja: *gr. Pálffy István* tábornok és a hatalmas Érsek-Újvár erősségének parancsnoka volt. Alatta állának az összes végek a Vágtól

és Dunától kezdve, a bányavárosokon át, le a Mátráig. Az érsek-újvári tábornokság hatálya alá tartozó végvárak közül ekkoriban, úgy a török ellen leginkább kitett fekvésüknél, mint erődítéseiknél s őrségeik számánál fogva elsők valának: *Léva*, *Nógrád* és *Füleki* végházak, melyek mindegyikétől egy csomó apróbb kastély és palánk függött.

Mind e három nevezetes végház főkapitányságai — mert külön-külön vice-kapitánya is volt mindeniknek, — valamint nem kis felelőséggel: úgy viszont nagy hatáskörrel járó katonai állomások voltak, s azért rendszeren a legelőkelőbb családokból származott kiváló vitézségű főtiszteknek szoktak adományoztatni, a kik aztán *ezredesi rangban* állottak, s rendszerint e három végház valamelyikének főkapitánysága képezte a lépcsőt az érsek-újvári vice-generálissághoz.

Ezen időben *gr. Csáky László* vala lóvai, *gr. Wesselényi Ferencz* (a későbbi nádor) füleki, és *br. Esterházy Pál* (a Miklós nádor öcsese) nógrádi főkapitány; s az újvári altábornokság már régebben megürülvén, a nádor pártfogása oda az 1638-ik év tavaszán ücsesét juttatá. Ekként aztán viszont a nógrádi főkapitányság jött üresedésbe; mely fontos véghelyi állomást, e kiterjedt erődítésű s számos őrségű várnak a budai, esztergomi, visegrádi, váczi, szécsényi és hatvani törökök közelsége miatt egy perczig sem lehetővén főgondviselő nélkül hagyni: ezúttal e főkapitánysági állomásra *Bercsényi Imrét* emelé a király.

Bercsényinek 1638. april vége felé már rég kezében volt a nógrádvári főkapitányságról szóló decretum, s e hó 29-én megkezdte levelezéseit *gr. Pálffy István* érsek-újvári főtábornokkal, új tisztébe leendő beiktatása végett; mely beiktatás azonban — épen Bercsényinek ekkor tájt a póstyéni jószág ügyében való alkudozásai, majd e jószág kihasítása, átvétele, továbbá kamarási sürgős hivatalos teendői, és így Nógrádon személyes meg nem jelenhetése miatt, — egész július elejéig, tán közepéig haladt. Lássuk az idevonatkozó levelezéseket, kivonatosan.

»*Emericus Berchéni* m. p.« 1638. april 29-kéről, Pozsonyból írja *gr. Pálffy István* tbknak Érsek-Ujvárra: »Mivel úgy értem Ngos Uram, hogy 7. Maý Esterhás Pál Uram Nógrádból kijün: igyekeztem rajta, hogy azelőtt egynehány nappal Ngodhoz mehessenek Újvárban, és onnan

Nógrádban menvén, Ngod rendelkezéséből személyem szerint instelláltassam. De *szintén akkor magamnak is nagy dolgaim lévén Bécsben, ő Felsőge dolgiban is kell foglaltatosnak lennem*: kihez képest semmi úton rá nem érkezhettem, hogy odamehessek most; hanem ez levelem által akartam Ngodat alázatosan kérnem: ne ítélje véteknék magam személyemben való oda nem menetelemet, és írjon Esterhás Pál Uramnak, hogy a mikor onnan kijün, engem instelláljon a kapitánságban. Szolgáimat is küldöttem oda, kik mind magam és mind lovaim jövődjö szükségire gondot viseljenek bemenetelem előtt. Ezután rövid üdjö alatt ha bemegyek, reméllem, Ngod maga ajánlása szerint méltóztatik bejüni egynehány napra.

*Az én decretumomnak parüdjät odaküldöttem Ngodnak. Az mandatumot (a beiktatás és a vár s örség átadása iránt) még amakelőtte Ngod kezéhez adtam vala. Most Bécsben létemben emlitém Guestembergh ¹⁾ Uramnak, ha szükség újabban mandatumot hoznom Ngodra az instellatióm felöl? ²⁾ De azt mondá, hogy nem, mert immár Ngodnak demandálva vagyon; hanem az fizetésem mikor kezdessék? arról szólván, arra hagyá Guestembergh uram, hogy Ngoddal beszél felöle, — mivel akkor már bizonyos híre vala, hogy bejün Ngod Bécsben, — és a mikor az újvári (vice-generálisi) fizetése kezdetik Esterhás Pál Uramnak: *nekem is akkor kezdettethetik az nógrádi, úgymint valami egy esztendővel ezelőtt*; de azért erröl való conclusiót az Ngod Bécsben való jövetelire hagyá; kihez képest az instructiómat is addig nem akartam megíratnom, mivel abban kell inserálni. Arröl is szóllottam, hogy ötven lovassal ha megtöbbitéük az nógrádi praesidiumot, — arra is ajánlá magát, hogy Ngoddal beszélvén, ha módot talál benne, megeselekeszi.« ³⁾*

Látható e levélből Bercsényinek buzgó szorgalmatoskodása: még át sem vevé a parancsnokságot, s már is a várörség szaporításán dolgozott.

Bercsényi, május elején Bécsben végzett dolgai után, ismét alájövéu Pozsonyba, úgy vevé május 11-kén a föntebbi levelére adott válaszát Pálffy-nak, és a Nógrádba előreindított szolgálútól Esterházy Pálhoz intézett levelére írott feleletét is ez utóbbinak. Azért e válaszoknak tartalmához képest május 12-kén Pozsonyból újra megkeresé gr. Pálffy István tbkot, ím e soraival:

»A mely levelet Ngod nekem írt az én nógrádi állapotomról, szintén akkor jöttem Bécsből alá, a mikor más úton felvitték utánam Bécs-

¹⁾ Báró Guestenberg Gellért, Ferdinándnak első ministere.

²⁾ E mondatból az következtethető, mintha Bercsényi kineveztetése már némi idővel előbb történt volna.

³⁾ Sajátkezüleg írott *eredeti levél* a gr. Pálffy-senioratus-levéltárában Pozsonyban, Arm. I. Lad. 5. fasc. 2. nro 35.

ben az levelet, — egynehány napig odajárt, hanem csak tegnap vettem kezemhez. — Esterhás Pál Uramnak azt az írását a mi illeti, *hogy nem resignálhatja szolgáltnak a tisztet*: mert, hogy azt is resignálja és az másikban se legyen, nem volna igen okosság! Nem értem, micsoda consideratio lehessen benne; mert akár magamnak, s akár szolgáltnak resignálja ő Kglme: *ugyan tiszt nélkül kell addig lenni, míg Nógrádból Újvárra megérkezik*. De ám maradjon abban; Isten Ngodat felhozván, én az Ngod tetszéséhez és parancsolatjához alkalmaztatom magamat. *Magam Ngodat megrárom itt, és együtt megyek Ngoddal Bécsben.*« ¹⁾

Járt-e csakugyan Bercsényi Pálffyval együtt Bécsben, vagy ezen tervezett útjok elmaradt? — Nem tudni; annyi bizonyos, hogy május 22-én ismét Pozsonyból tudósítja tábornokát:

»Esterhás Pál Uram írja nekem, hogy *kijött Nógrádból*, de még hertelen be nem mehet Újvárra; hanem az innepek után Galánthára jün. Elvárom, és szemben lévén ő Kglmével, meglátom, mikorra rendeli bemenetelit? és annak utánna szemben lévén Ngoddal, én itt az Ngod tetszéséhez alkalmaztatom Nógrádban való menetelemet.« ²⁾

Ennek következtében a beiktatás új kapitányságúba megint némi haladást szenvedett; majd júniusban következett a püstyéni jószágbejárás, becslés, kiharítás, átvétel, beiktatás, a kir. kamara, a nyitrai káptalan és Nyitra vármegye hivatalból kiküldött közgei közreműködésével, a mi Bercsényit egy egész hónapon át jól igénybe vette; és így csak mindezek véghezmenetele után, 1638. július elsején ír újra gr. Pálffy István tknak Galgóczi Újvárra, a nógrádi kapitányság dolga iránt:

Pálffy Pál Urammal újabban is szólottam a Ngod praetensiója iránt. — »Az én instellatióm felől nekem a volna szándékom, hogy *ez jövő hétfőn (júl. 5-kén) vagy vasárnap bemennék Újvárra, hogy másnap onnan megindulhatnék*, úgy, hogy ha Ngodnak is akarhatja és tetszése léssen; kércm Ngodat, méltóztassék tudósítani akarattjáról, és ahhoz alkalmaztatom magamat.« ³⁾

Mit válaszolt legyen e levélre Pálffy? — Nem maradt fenn

¹⁾ *Eredeti levél*, a gr. Pálffy-senioratus archivumában. (U. o. nro 36.) E levelét Bercsényi Inre új és más pecséttel pecsételte le, mint az 1635. június 23-ikét. Ezen új pecsét igen finom metszetű; a paizs jobb mezejét ismét a jeruzsálemi czímer öt keresztje, míg a balmezőt a családi czímer: a koronázott hármás lérczből kiszökő egyszarvú tölti be. *Telamonok helyett a paizsot itt czífrázatok veszik körül*. A sisakból az ősi egyszarvú emelkedik föl. Körirat: EMERICVS. BERZENY. EQUES. S. S. SEPVL.

²⁾ *Eredeti levél*, u. o. nro 1.

³⁾ *Eredeti levél*, u. o. nro 42.

nyoma; azonban a pozsonyi káptalannak egy átirási datumából azt látjuk, hogy Bercsényi Imre július 5-kén (»feria secunda proxima post festum Visitationis B. M. V. Anno 1638.«) Pozsonyban személyesen jelent meg a káptalan előtt;¹⁾ (»Generosus Dominus Emericus Bercsényi Camerae S. C. Regiaeque Mattis Hung. Consiliarius, nostrum *personaliter veniens in praesentiam*;«) nem lehetett tehát — legalább az akkori közlekedési viszonyok között igen hajosan lehetett — ugyanazon napon Érsek-Újvárbán is.

Mindazáltal Nógrád várába bemenetele és az ottani főkapitányságba való ünnepélyes beiktatása elvégre július 10—15-ike táján csakugyan végbement; miután augusztus 2-ikáról már mint parancsnokságát átvett s abban immár javában működő főtiszt tudósítja Nógrád várából az érsek-újvári főkapitányt a fennforgó események felől. »Kassa tájáról — jelenti ezen levelében Bercsényi Pálffy-nak, — semmi gonosz híreink nincsenek; az erdélyi készüllet is a török ellen való oltalmazkodás okáért mondatik csak lenni. A szakmári commendáns híreit megküldöttem Ngodnak. — Minap *Nándor* névű faluban²⁾ nógrádi, gyarmathi, palánki 18 hajdú együtt lévén, a parasztemberek felverték őket, meg is öltek benne. marhájokat (javaikat) kótyavetyére hánták.« Nem jó lesz ezt eltűrni; azért Ngod engedelmével én rajtok küldök s behozatok benne.

Ezután vagy 5—6 nap múlva megkezdendő 12 napi szabadságot kér tábornokától, hogy azalatt bizonyos dolgainak elintézésére Galgóczra rándúlhasson. Végre az utóiratban a közelebbiről Budán járt marosi bíraktól értett némi török híreket közöl.³⁾

Egy szóval, ezen tudósításból — melynél több levele aztán gr. Pálffy Istvánhoz nem is maradt fenn, — nyilván kitűnik, hogy már huzamosb idő óta kellett tartózkodnia Nógrád várában, mivel a parancsnokság vezetésének folyamában már egészen bent volt, portyázókat s kémekeket járatott és az azok útján beszerzett híreket felsőbb hatóságával tudatja.

¹⁾ *Pozsonyi káptalani levéltár*, proth. 1635—39. fol. 125. (Ferdinánd király 1637. dec. 10-iki assecuratoria-levelének átirata.)

²⁾ Ma puszta, Nógrád vármegyében.

³⁾ Bercsényi Imrének »Datum in Arce Nógrád, die 2. Aug. 1838.« kelt eredeti levele gr. Pálffy Istvánhoz, *Gr. Pálffy sen. ltár*, u. o. nro 43.

Készakarva időztünk ily soká Bercsényi Imre nógrádi főkapitánynyá lett kineveztetésénél s igyekeztünk annak idejét és körülményeit lehető részletességgel vázolni; azért, hogy elvégre tisztába hozzuk e dolgot, mely történetíróinknál — az egykorú vagy közeli korú források tévedése avagy rosszul értése következtében félremagyarázásoknak vagy eligazíthatlan zavaroknak lőn szülőokává. Ugyanis Kemény János fejedelem önéletírásában Bercsényiről szólván, azt mondja, hogy miután ez Erdélyből »kibontakozék és a római császár birtokában telepedék, — *elsőben* nógrádi kapitányságban, *azután* pozsonyi főkamarrátságban állították; noha valami magyar hadakat is *azon tiszti alatt* fogadván, svécusok ellen való hadra is ment vala, és oda is vesze el; fiai élnek.«¹⁾

Kemény, mint a mi előtárt okleveles adataink bizonyítják, a sorrendben tévedt: mert Bercsényi *öt évvel előbb* lett »pozsonyi főkamarrás,« s csak *azután, 1638-ban* nógrádi főkapitány.

Bél Mátyás ellenben, a magy. kir. udv. kamara tanácsosairól beszéltében, ekként ír a dologról: »1633. Emericus Bercsény, Sacri Sepulchri Salvatoris Eques Auratus. Fit Capitaneus Praesidii Neograd. 1638 in bello contra Suecos traiectus globo.«²⁾

Végre *Lehoczky* (Collectio Heraldica, Ms. p. 106.) még hozzáteszi, hogy Bercsényi *1639-ben báróságot is kapott*.

Ez aztán zavarba hozta a magyar nemesi családok jelenkori tlerék genealogusát: *Nagy Ivánt*, a ki elfogadva *Bélnek* a Kemény állításával is egyező azt az adatát, hogy Bercsényi a svédek elleni harcokban esett el *1638-ban*: lehetetlennek mondja s elveti *Lehoczky* állítását a bárói diplomának 1639-ki keltét illetőleg, s egy helyütt azt véleményezi, hogy Bercsényi 1633-ban,³⁾ más helyütt, hogy 1638-ban lett báróvá.⁴⁾

Pedig *Lehoczkynak* tökéletesen igaza van. Szándékosan közöltük 1633. óta mindenütt Bercsényinek az idézett hiteles ok-

¹⁾ *Kemény J.* autobiographiája, *Runymál* 134, *Szalaynál* 137. l.

²⁾ *Mathias Bel* Not. Hung. Nov. Tom. I. p. 457.

³⁾ *Nagy Iván* Magyarorsz. Családai, II. köt. 10. l. az 5-ik jegyzetben; avagy ez talán csak sajtóhiba?

⁴⁾ U. o., a szövegben. *Nagy Iván* u. o. a *Bél »Eques Auratus«*-ából »*aranyarkantyús vitéz*«-t csinál, — hibásan, mert *Bél* hozzáteszi »*S. Sepulchri Salvatoris*,« a mire Bercsényi címere is nyilván utal.

mányokon olvasható »*Generosus*« s a királyi oklevelekben előforduló »*Egregius*« czímeit, a mint ezek minden okmányban még 1638-ban, sőt 1639 első felében is, — mint még közlendjük, — következetesen iratnak; holott 1639 végén és azon túl, az elesett Bercsényi Imre özvegye és árvái már mindig »*Nagyságos*«-oknak, azaz báróknak neveztetnek. Tehát Bercsényi Imre a *báróságot csakis 1639. nyarán*, a svédek ellen indúlta idejében kaphatta. Miről alább bővebben lesz szó. És így tökéletesen helyes Lehoczky állítása

De hát miként, ha Bercsényit Bél szerint már 1638-ban letéríté a halálos svéd golyó? Nem 1638-ban teríté le; a mint-hogy ezt Bél munkájából is *egy pontnak* helytelen rakása következtében lehet csak így érteni. Bél idézett helye ugyanis szerintünk helyesen ekként olvasandó: »*Fit Capitaneus Praesidii Neograd 1638. In bello contra Succos traiectus globo.*« Igy aztán Bél állításai is teljesen megfelelnek a valóságnak, Lehoczky is igazat írt, — csak Nagy Iván téved következtetéseiben, a mi egyöbiránt a meg- lehetős homályban való tapogatódzás miatt könnyen megeshetett.

Még egyet kell megemlítenünk. Bercsényi Imre nógrádi főkapitánynyá való kineveztetésével nem szűnt meg mindjárt a magy. kir. udv. kamara tanácsosa lenni. E fontos hivatal már természeténél fogva sem engedi meg a folytatott ügyleteknek rögtönös félbeszakítását, sőt csak bizonyos határidőkben eszközölhető, hosszas míveletű leszámolásokkal jár, — különben a végleges absolutorium az illetőnek ki nem adható. Igen valószínű tehát, hogy Bercsényi egyszermind főkamarási tisztét is folytatta még az 1638-ik év végéig. Legalább az 1638. július 5-iki pozsonyi káptalani kiadvány még nyilván kamarai tanácsosnak czímezi őt,¹⁾ a már áprilban kinevezett nógrádi kapitányt; — sőt egy másik, kétségtelen hitelű, mert a legfőbb központi hivataltól: az udv. cancelláriától eredő adat még 1639-iki február 15-kén is mint a magy. udv. kamara tanácsosáról beszél Bercsényiről.²⁾ Végleges fölmentetésének tehát még ezután kell vala kiadatni.

¹⁾ Főntebb már idéztük. — Maga Bercsényi is említi Pálffyhoz szóló egyik (apr. 29-iki) levelében, hogy »*ő Felsője dolgaiban is kell foglalatosnak lennem,*« — tehát még folytatta kamarási tisztét.

²⁾ Ferdinánd királynak Bécsben ezen napon a galgócezi jószág ügyében kelt leirata. (Magy. kir. udv. canc. ltár, nro 31. Anni 1639. L. alább.)

Bercsényi az 1639-ik év elején további birtokszerzéseket tervezett a galgóczyi uradalomból, s ez iránt az ezen nagy uradalmat a királytól impetrálni akaró gr. Forgách Adámmal s illetőleg a kamaraelnökkel vala alkuban. Hogy e birtokvételre elegendő pénzzel rendelkezzenek: a hód-mező-vásárhelyi jobbágyaitól fölerkezendő Szent-György napi censushoz és máshonnan várt jövedelmekhez kézzelvezetéseig egy jó ismerősétől: *Nagyfalvay Gergely* váci püspök és kir. tanácsostól 2000 aranyat vett fel kölcsön a pozsonyi társas káptalan előtt 1639. évi január 25-kén, e naptól számítandó három óra, — a hitelesen beiktatott kötelezvény erejével hatalmat adván hitelezőjének, hogy, ha a fentirt összeget a kitűzött határidőre letenni elmulasztaná: tehát Nagyfalvaynak (esetleg legatáriusainak) hatalmában álljon az ő, Bercsényi, bármely vármegyében fekvő javaiból, vagy ha addig meghalna, örököseinek jószágaiból, a kölcsön adott összeg erejéig, csakis egy vármegyei alispán vagy szolgabíró közbejöttével s minden jogorvoslat kizárásával elégtételt vehetni, vétethetni. ¹⁾

Ez történt Pozsonyban, 1639. Pál fordulója napján, vagyis január 25-kén, mely napon »*Generosus Dominus Emericus Bercsényi, S. C. Regiaeque Mattis Praesidij Nógrádiensis Supremus Capitaneus*« személyesen jelent meg (»personaliter constitutus«) a nevezett káptalan előtt, s »sponte et libere« vallotta be említett kölcsönvételét. ²⁾ Azonban e 2000 arany a Bercsényi birtokvásárlási terveihez még nem volt elegendő; és a püspök készséggel ajánlkozott neki néhány nap múlva még 2500 magyar forintot letétni Győrött, — csak küldje alá oda megbizottait. Ezek aztán az újabb kölcsönt, a győri székes káptalan kiküldött tagjainak jelenlétében, 1639. január 29-kén realizálták; miről a győri káptalannak »*Sabbatho proximo post Festum Conversionis Beati Pauli Apostoli (vagyis jan. 29.) Anno Dni 1639.*« kelt tanúságtévő levele szól. E levél által ugyanis a győri káptalan emlékeztül adja, hogy Tisztelendő Nagyfalvay Gergely választott váci

¹⁾ A *pozsonyi káptalannak* »in Festo Conversionis S. Pauli Appli et Doctoris Gentium Ao Dni 1639.« kelt testimonialis-levele. Az udv. cancellárián Újváry Imre regisztrátor által 1703. sept. 24-kén hitelesített másolata a magy. kir. kamarai archivumban, Acta Neo-Registr. fasc. 239. nro 24.)

²⁾ Az imént idézett bizonyáglevél szavai.

püspök s kir. tanácsos megkeresésére, Tiszt. Chákány János pápai, Prim Márton győri és Herber Illyés komáromi esperesteket a káptalan kanonok-tagjait kiküldvén az alábbirott dolog végett, ezek, mint hites tanúk, visszatértök után előadták, a mint következik. Ugymint, ők ma, e testimonialis-levelük kelte napján, itt Győr városában Vitézlő Junel Claudiusnak a győri várórség bizonyos számú német gyalogjai kapitányjának házához menvén, ott találták a főntczímett váczü püspök urat, a ki is előttök »ad requisitionem et petitionem *Generosi Domini Emerici Berchényi*, S. C. R.-que Mattis Praesidy Neogradiensis Supremi Capitanei, urgente quadam necessitati adacti, certis ejusdem hominibus ad id destinatis, et per ipsum unacum Literis suis Credentialibus missis,« kölcsön gyanánt, körmöczi veretű érozpénzben 2500. magy. frtót leszámlált, általadott, »ac ipsi Emerico Berchényi afferendos assignavisset;« mely mondott és e pénz átvételére rendelt emberek viszont ezen összeget általvették, hogy nevezett küldöjöknek s uroknak kezeihez szolgáltatassák. — Mely hiteles jelentése következtében tanúkképen kiküldött káptalanbéli társainknak, kiadtuk e bizonyágtévő levelünket a főntczímett püspök úrnak, mint hitelezőnek, jogos követelési jövendő biztosítékául, stb. Kelt mint fönt, t. i. 1639-iki Pál fordulása után legközelebbi szombaton. (Január 29-kén.) ¹⁾

Mikor Bercsényi Imre ezeket a pénzeket fölszedte: akkor gr. Forgách Ádámmal, a galgóczyi volt Thurzó-féle, ekkor kincstári uradalom impetrátorával, az ezen uradalomból átveendő újabb birtokrészek iránt már formasierű szerződése volt, melynek hatályba lépte azonban még a királyi jóváhagyásig függőben tartatott. De időközben, míg az ügy az udv. kamaránál és cancelláriánál forgott, Bercsényi meggondolta a dolgot; a magy. kir. udv. kamara 1639. február 8-iki fölterjesztése az uralkodóhoz, már Bercsényinek habozását sejteti, — s midőn ennek folytán Ferdinánd király a hú kath. lovag és kedves kamarása iránti figyelemből még egyszer megkérdezte őt: kíván-e a galgóczyi zálog-ügyletben gr. Forgách-csal társulva részt venni és az illető kir.

¹⁾ Újváry Imre magy. kir. udv. cancelláriai lajstromozó által Bécsben 1703. oct. 24-kén hitelesített másolat a magy. kir. kamara levéltárában Budán. Acta Neo-Reg. fasc. 239. nro 34.)

oklevélbe mint egyik impetrátor beiktattatni? Bercsényi megköszönve a királyi kegyet, határozottan azt felelé, hogy »*ob certas considerationes*« előbbi szándékától örömmel visszalép, a további alkudozásokból kihagyatni kéri magát, és csak abbéli kir. biztosítás-nyújtásért esedezik, hogy az általa már zálogban bírt Pöstyént és tartozékait ő és utódai mindaddig békén bírassák a kir. kinestártól, míg csak Galgócz az uradalomnak többi részeivel együtt gr. Forgáchtól vagy örököseitől vissza nem váltatik; ne adassék jog továbbá sem Forgáchnak, sem senki másnak arra, hogy Pöstyént stb. őtöle vagy utódaitól magához válthassa. Ferdinánd hívének e méltányos kérésébe készséggel beleegyezett és febr. 15-iki leiratában ily értelemben utasítja gr. Pálffy Pál kamaraelnököt s vele a magyar kamarát. ¹⁾

¹⁾ E sokérdekű kir. leiratnak idevonatkozó első részét szükségesnek látjuk szöveg szerint közölni. »Ferdinandus III. etc. Splis Magec, ac Egregij Fideles Nobis dilecti! Demisse relata sunt Nobis omnia, quam Tu praefate, tractationem in primis cum utroque, nimirum Mageo et Fideli Nobis dilecto *Adamo Forgách* Comite de Gyemes, et *Egregio Camerae Nrae Hungaricae Consiliario* et Fideli Nobis dilecto *Emerico Berchénj*, ratione Dominij Nri Galgócz, simul utriusque in certa summa paratae pecuniae, jure impignorationis seu redemptibili conferendi iniisti, et qualem postmodum rursus eventualiter excluso Berchénio, cum memorato Comiti Forgách super dicto Domino eidem solum simili titulo inseribendo conventionem instituiisti, et desuper 8-va labentis mensis humillime informasti et insinuasti. — Cum Nos itaque a praefato *Berchénjo*, ejus hac in parte categoricam declarationem benigne peti curaverimus, illeque ob certas considerationes a sua priore intentione lubens recesserit neque amplius in tractatum insinuatam admitti petierit, sed id dumtaxat demisse supplicavit, quatenus clementer annueremus, ut quamdiu Nos memoratum Dominium Galgócz a fato Comite Forgách non redemptivum essemus: *tandiu ille in possessione Pösteni dicta, alias ad Arcem Galgócz pertinente, unacum Thermis ibidem et possessionibus Bánka et Drahóc, unacum duabus desolatis sessionibus in Madonitz et una domo in oppido Galgócz quiete reliquatur, neque antelatus Comes Forgách vel quisquam alius, ullam horum redimendi habeat potestatem*; ac nos in hanc Supplicantis demissam instantiam, excepto dumtaxat educillo penes memoratam domum in Oppidum Galgócz habitam, clementer condescenderimus; — Ideo vobis in primis benigniter committimus et mandamus, ipsum Berchénj hujus Nrae clementissimae annuentiae benigniter certiore reddere, ac desuper necessaria expedire curare, Eidemque juxta injungere velitis, ut praelibato Comiti Forgách contractum inter ipsos ambos antea ratione Dominij Galgócz exortum, cum

Mi bírta Bercsényit a már-már kialakodott s kezében levő galgóczi ügylettől való visszalépésre? Talán nagyobb adósságokat — családjára való tekintettel, — bár vételi czélokra is, nem akart csinálni? vagy időközben mind jobban kiismeri vala a fősvény Forgáchnak kapzsi természetét, s kényes dolognak tartá a hatalmas főúrral újjhúzásokra alkalmat szolgáltatható közös vásárlásba bocsátkozni? — adat híjján nem tudjuk; az azonban bizonyos, hogy a vácsi püspöktől e vásárlásra fölvett két rendbeli összeget vissza nem fizette. A visszafizetési határidő, april 25-ike, ugyanis Bercsényi Imrét nagyfontosságú királyi küldetésben Pozsonytól igen távol: Erdélybe való útjában találá; s a kikölcsönzött összeg egy része is tán épen ezen országos, követjárasi utazására költetett el általa, remélt megtérítettetés fejében.

Lássuk e nagyfontosságú ügyet.

1631 óta, mint tudjuk, I. Rákóczi György ilt Erdély fejedelmi székén, ez az országa gyeplőit erős kezekkel kormányozó, Bethlen Gábor politikai iskolálájában nevedett, eszélyes, számító, ravasz államfő, a kit sem a török, sem a német, sem a magyar főurak nem szerettek s a nádor gyűlölé, — de mindnyájan tartottak tőle, és ő szembe mert nézni valamennyivel. Rákóczi ezen fölül még szigorúbb református volt Bethlennél; a protestánsüldöző Ferdinándoknak tehát nagy okuk vala gyanús szemmel kísérni őt. A mint II. vagy III. Ferdinánd valami jelentéke-

res ad alium statum devenerit, restituat.« Ezután jó a helybenhagyás az iránt, hogy a galgóczi uradalom, a Bercsényi által bírt föntemlített részek kivételével gr. Forgách Ádámnak zálogos birtokul inscribáltassék és assignáltassék, oly föltétel alatt, hogy a gróf itt Bécsben rögtön (statim) jó folyó-pénzül 100,000 fírtot s 15 nap múlva ismét 50,000-et a hadipénztárba lefizessen, ha pedig azon javak 150,000 frtnál többet érnének, a többletet is becsü szerint tartozzék lefizetni. Van még több más föltétel is, pl. hogy a király vagy trónutódai Galgóczot két havi felmondás és a 150,000 frt letétele után bármikor visszaválthatják; hogy Forgách »in ijsdem Bonis Catholicum Sacerdotem et Religionem per se et per suos successores semper servari faciet, Praedicantem vero nunquam admittet neque patietur; Praesidium Nrum tempore necessitatis semper admittet,« a várépületeket jó karban tartja, stb. stb. *Dabuntur Viennae, die 15. Februarij 1639. Ad Mandatum Electi Dni Imperatoris proprium.* (Hiteles másolat a m. kir. ndv. cancellária levéltárában, Anni 1639. nro 31.)

nyebb sérelmet követett el a protestánsokon, — s ez Pázmány, Lippay és Esterházy Miklós korában csaknem mindennapi eset volt, — odabent Erdély bércei között Rákóczi megsörgette kardját, a bécsi és nikolsburgi békekötések megszegését emlegette, s kitöréssel fenyegetődzött. Készülődéseiről úntalan megújulának a hírek.

III. Ferdinánd igen jól tudá, hogy Rákóczi, ha csakugyan hadakozni akar: a szabadságaikban sértett protestánsok elnyomatása mindig kész alkalmúl kínálkozik neki a hadüzenetre; azért folyvást különös gondja vala a keleti végek parancsnokait utasítani: kiváló vigyázásuk legyen az erdélyi készülődésekre és a protestantizmus felső-magyarországi gyűpontját képező Kassatájéki mozgalmakra. Kémeket járassanak, levelezenek arra felé, és ha mi gyanúsat értenek, — tüstént tudósítsák följjebbvalóikat. Már föntebb láttuk, hogy ez irányban *Bercsényi Imre* is, mint nógrádi főkapitány, éberem örködék, s 1638. aug. 2-ikán arról tudósítja gr. Pálffy István érsek-újvári tábornokot, hogy »*Kassatájáról semmi gonosz híreink nincsenek, az erdélyi készület pedig a török ellen mondatik csak lenni.*«

Azonban Rákóczi György nagyon zárkózott, ravasz ember vala; voltaképeni szándékait sohasem lehetett tudni. Célzatait fölötté ügyesen leplezé; ha készülődék, s a gyanakvó török ennek okát tudakolá: »*A német ellen!*« — nyugtatá meg a vezérpásákat; ha pedig Bécsből kérdeztek, nagy ártatlanúl felelé: »*Csak a török ellen* vagyok óvatos, — nem lihetek neki!« Azután, talált ő még sok egyéb ürüggyöt; ott volt a háborgó Bethlen István, Zólyomy, Székely Mózes, ott a lengyel, moldvai és havaseltvi ügyek, — mindezekkel igen jól lehetett takaróznai. Ezért aztán minden szomszédja tartott tőle, egyik sem tudván: mely felé fog vágni a kaszája?

1639. kora tavaszán megint megújulának Pozsonyban és Bécsben a hírek Rákóczinak rezgelődéseiről, s hogy már ezúttal csakugyan Ferdinánd ellen fog jőni, titkos szövetségben lévén a svédekkel. Ez veszedelmes hír volt, s nagyon nyugtalanítá Ferdinánd császárt. Ugyanis a francia király által segélyezett svéd hős vezére: Banner tábornagy kikeletkor Saxoniából Csehországba, Sziléziába rontott seregeivel, s a császárnak a francziák

elleni harczterekről elvonhatott összes haderejét keményen sarkalá ; félő volt, hogy ha Rákóczinak kedve támad, a császár ellenségeinek folytonos ösztönzéseire hajolva, Bethlen Gábor szerepét játszani : Erdélyből kijővén, — a Vágnál vagy Morvánál fog csak megállani és ott Bannerrel egyesül.

E terv valósíthatása igen aggasztá Ferdinándot, nemkülönb a nádort. Az erdélyi készülődések híre sohasem jöhetett volna alkalmatlanabb időben, mint ekkor. Erdély felé figyelő hadtestet tartani nem volt honnan s miből : mert akkor a svéd Pozsonyig hatol ; egészen nyitva hagyni pedig a zúgolódó protestánsokkal és fizetetlen végbeliekkel teljes országot, egy tölt kincstárú és nagyravágyó fejedelem fegyveres készülődéseivel szemben ? — nagyon problematicus dolog.

A nádornak e szorongattatások közepette jó eszméje támadt. Rákóczi ravaszságát ismervén : egy oly eszes, ügyes és mind a fejedelemmel, mind Erdélyben általában ismerős, nemkülönb teljesen megbízható hívségű férfiút óhajtott a királylyal holmi ürügy alatt Rákóczihoz követségbe küldetni, a ki úgy a fejedelem hangulatát s czélzatait jól kiismerhesse, és a francziákkal, svédekkel stb. netalán kötött vagy kötendő szövetségről bizonyost értheszen, — valamint a folyvást gyanús élénkséggel híresztelt hadkészületek valóságos mibenlétéről megbízható tudósítást hozhasson.

Mind ezen czélok elérésére keresve sem lehetett volna alkalmasabb embert találni a már egyszer Rákóczihoz követségben sikerrel járt *Bercsenyi Imrénél*. A nádorispánnak is ő rajta akadt meg szeme, mint a kinek sokoldalú fényes tehetségeit, ügyességét jól ismeri, s hűségében váltig bízhatik vala. A király helyeslé a választást. Ekkor a nádor szólott Bercsenyivel, a ki is Esterházy főlhívására késznek nyilatkozott a titkos követséget elvállalni s lemenni Erdélybe ; az alkalom, vagy ha úgy tetszik, ürügy, mindjárt készen volt hozzá : *erdélyi zálogos jószágai s ezek ügyében fennforgó pörei után lát, és ott lakó nővéreit, rokonságát, családi, örökösödési ügyek rendezése czéljából látogatja meg*. Ezen ürügy lesz utazásának állítólagos főindoka ; — követséggel ő Főlsége csak úgy mellékesen s annyiban bizta meg : mivel már úgy is leutazik, tisztelkedjék a fejedelemmel s adja meg neki ő Főlsége titkos, továbbá ajánló-levelét. Ez utóbbi levél így hangzik :

»Ferdinandus III. etc. Illustrissime Princeps, Nobis honorande! Fidelis Noster *Egregius Emericus Bercsényi*, Praesidy Nri Neográdiensis Capitaneus proficiscitur *privatorum suorum negotiorum causa* in Transsylvania. Quem ad consequendas suas legitimas praetensiones Sinceritati Vrae benigne commendamus. Cui in reliquo vitam longenam et prosperos rerum successus comprecamur. — Datum in Civitate Nra *Vienna, die 10. Mensis Aprilis 1639.*« — Legalól: »Principi Transsylvaniae.«¹⁾

Hogy pedig Bercsényi kényes természetű útjára jó kedvvel induljon s a fontos küldetésben annál nagyobb buzgalommal igyekezzék eljárni: a nádor ugyanekkor tájban egy épen nem megvetendő jószágadományyal kedveskedék neki. Palatinálisdonatiót adott kezébe, a melynek erejével néhai magvaszakadt *Pélj István*nak Bars vármegyében fekvő s most a koronára szállott igen jelentékeny kiterjedésű fekvő birtokai és Szakoleza szab. kir. városában bírt derék háza fele részben ő neki *Bercsényi Imrének*, fele részben pedig mint társ-donatáriusnak, b. *Esterházy Pál* újvári vice-generálisnak adományoztatnak.²⁾ Jellemző az Esterházy-család és Bercsényi Imre között fennállott benső viszonyra, hogy a nádor őt *saját fivéréhez* veszi föl adományos-társúl.³⁾

Bercsényi Imre ekként királyi ajánló-levéllal és titkos utasítással ellátva s új birtokkal megadományozva indult el Erdélybe 1639. április közepén, de az árvizek miatt csak május 24-kén jutott el oda, Nagy-Váradon át.

¹⁾ *Eredeti fogalmazat* a magy. kir. udv. cancellária levéltárában. Nro 103. Anni 1639. V. ö. *Horráth Mihály*nál: »A fejdelem szándokainak kikémlése végett tehát — írja *Horráth* — a nádor, *magának a királynak megbízatából*, Bercsényi Imre nógrádi kapitányt oly utasítással küldé Erdélybe, hogy magánügyek örve alatt látogassa meg a fejedelmet is és ügyekezze kikémleni indulatát s terveit.« (Magyarorsz. Tört. V. 415.)

²⁾ L. e nádori adományosok egyezséglevelét a királyi adományosokkal, alább.

³⁾ A kir. fiscus tiltakozott is ezen terjedelemre nézve a nádori adományozás jogkörét túlhaladó donatió ellen, de mint a következmények megmutatják, hiába. (»1639. Protestatio Fiscii Regj, quod *Paulus Esterházy* et *Emericus Bercsényi*, in semine deficientis Stephani *Pélj* bona, utpote Nagy-Pél, Alsó-Pél, Bessenyő, Biszta, Árma, Marosfalva in Cottu Barsiensi et quandam liberam domum in Citte Szakolezensi, ex donatione palatinali impetraverint.« Kis-Martoni hg. *Esterházy-levéltár*, Repert. 47. Pag. 57.)

Az épen Gyálu várába érkező Rákóczi nagyon udvariasan fogadá őt: eleibe küldött főemberekkel üdvözlötét, azonnali kihallgatást ígért s ebédre kétszer is meghívá. Minthogy azonban Bercsényinek eszes, ravasz voltát, élénk észlelő tehetségét s bizalmas összeköttetéseit Erdélyben jól ismeri vala: válasza sürgős voltának ürügye alatt sietett őt visszaküldeni, hogy tüzetesebb observatiók tételére alkalma ne nyílják. És mégis nyílt; elég volt erre »az ügyesnél ügyesebb« Bercsényinek a kolozs-monostori jezsuitáknál egypárszor megfordúlni, néhány katolikus úrral és egy főhadí tiszttel — régi hadnagyával — érintkezni, hogy megbízható tudósításokat hozhasson mindenről, mi Ferdinándot érdeklé. Június közepén a következő relatiót nyújtá be Bécsben a császárnak:

»Augustissime Imperator, etc.

Főlséged parancsából, de az árvizek miatt megkésve, a múlt május hó 24-dikén érkeztem Erdélybe, Gyálu városába, a hová másnapra a fejdelmet is várták. Mivel a fejdelem a váradi kapitány által megérté, hogy én Főlséged ügyében jövök: főembereit küldé élém üdvözlésemre. En azonban még az nap, emberem által azt üzentem a fejdelemnek, hogy a magam dolga hozott Erdélybe s csak az alkalmat fölhasználva küld Főlséged általam a fejdelemnek üdvözlötet s levelet.

Másnap, mivel a fejdelem csak estvére későre váratott, hajnalban Kolozs-Monostorra mentem a *jezsuitákhoz* »pro rebus indagandis«; s ott velök, valamint »cum quodam alio probo viro catholico« a kit ott találtam, a fejdelem felől sokat kitudtam. Estvére Gyáluba visszatérvén, a fejdelem üdvözlötetett s tudatta, hogy bármikor vehetek tőle audientiát.

Rákövetkező nap (máj. 26.) reggel fogadott Rákóczi s Főlséged levelét illő tisztelettel vette. A török ügyek állása felől beszélgetvén, hangsúlyozta, hogy vigyázásban jó lenni: mert ha az idén esendben marad is a török, a jövő évben a magyarok ellen kimozdul, noha Velenczére is haragszik. Midőn erre én ellenvetém, hogy ha Velenczére támad a szultán, akkor a magyarok nem félhetnek, mert a török nem szokott két ellenség ellen egy időben harcolni; azt felelé a fejdelem, hogy inkább Magyarországra jő, mint Velence ellen a szultán, stb.

Ebédre meghítt a fejdelem, s ott poharát Főlséged egészségére ürítvén, a nagy asztaltársaság előtt azt mondá, hogy a Főlséged és elle-neivel létesítendő békének csak az az egy módja van, t. i. ha a három föltét teljesül: szabad vallásgyakorlat, a rajnai választó-fejdelemség viszaruházása Frigyes fiára s a kártszenvedettek kártalanítása.

Az elsőre én azt feleltem, hogy nem áll: mert Főlséged legmegrögzöttebb ellensége, a francia király, maga is catholicus; de meg a

kinek Fölséged a szabad vallásgyakorlatot megengedte, azt abban nem is gátolta. Ezt a fejdelem tagadta s rámutatott Magyarországra, hol templomokat vettek el a protestánsoktól, stb. (Itt Bercsényi aztán a földesúri jogokat és visszaéléseket fejtegette hosszasan a fejdelem előtt). A beszélésbe beleelegyedtek az asztalnál ülők is, s ebéd végéig folyt az.

Másnap (máj. 27.) újra hívatván engem a fejdelem, fölemlíté, hogy Fölséged a hozzá intézett levélben négy dologról szól, ú. m. : 1. hogy táborba akar szállni ; 2. könnyű magyar hadak toborzását rendelé el Magyarországon, kérvén a fejdelmet, hogy ne akadályozza ; 3. hogy a végekbe néhány száz német katonát küld ; 4. hogy mi van abban, miszerint a fejdelem Fölséged ellenségeivel levelez ?

Az elsőt nem helyesli a fejdelem, tekintettel arra, hogy kudarc esetén a császárnak a visszavonulás szégyenére váland. Fölhozta Bethlen példáját, a ki az ő (Rákóczi) tanácsa ellenére saját maga kezdvén Fülek ostromához, azt szégyenszemre félbeszakítani volt kénytelen. Egyébként sok szerencsét kezdett kívánni a fejdelem Fölséged táborbászallásához ; de hirtelen félbeszakítván magát, így szólt : Ám mit kívánok én ő Fölségének jó szerencsét, mikor az csak az én romlásomra szolgálna ? — Mit én határozottan tagadván, észrevettem, hogy a fejdelem maga is megbánta e szavait.

A másodikat, a hadfogadást illetőleg ezt mondá a fejdelem : ő Fölséged ditiójában nem akarja, de nem is tudná azt megakadályozni ; saját maga ditiójában azonban nem engedheti meg, tekintettel Székely Mózesre s másokra, mert szükség idején neki magának nem maradna toborzani való. Egyébként sem javasolja, hogy Fölséged a maga végeiből kivigyé a fegyverfoghatókat, mert ezzel csak a töröknek ad vérszemet.

Hogy, harmadszor, a magyar végekbe német katonát hozzon Fölséged : nem tanácsolja Rákóczi, mert az ország alkotmánya ellen van. Fölhozta a fejdelem például saját magát ; 1636-ban szeretett volna német katonáiból a végházakba bizonyos számút behelyezni a török ellen : de tekintettel az ország törvényeire, mégsem tette.

Hogy végre, negyedszer, Fölséged elleneivel ő tárgyalásokat folytat : azt nem tagadja, mert naponként jönnek hozzá új meg új ajánlatok és nagy ígéretek. (Elmondja a fényes ígéreteket, melyekkel őt a svédek biztatják, ha Ferdinánd ellen támad). Mindezekre azonban ő valamint eddig nem hajtott, úgy nem hajt ezután sem, ha satisfactiót nyer Fölségedtől. De sokban megsértetik és nem kap elégtételt.

Mikor kérdeztem : mi sértést mondhatna és mi elégtételt kíván ? azt felelte, hogy ellene a törököt Magyarországból ingerelték s noha Pázmány megígérte volt, hogy az illetők el nem kerülnek büntetésüket, — mégis büntetlen maradtak. Azonkívül sértés reá nézve a szabad vallásgyakorlatnak korlátozása Magyarországon.

Újra kérdeztem, mily elégtételt akar ? s nem Bethlen Istvánt érti-e a büntetlen maradtak alatt ? — Erre válaszolá : Bethlennek meghocsított ;

egyébként az elégtétel módjairól Fölséged gondoskodjék. S midőn újra meg újra ismétlém, hogy Fölséged sem Isten, a ki a veséket vizsgálja; azért szükséges tudnia, minő elégtételt akar Rákóczi? — a fejdelem azt felelte: a cancellár úr (t. i. a magyar) fog módokat találni az ő kielégítésére.

Ezek után kezembe adván Fölségedhez szóló levelét, kért, hogy siessek vissza Fölségedhez. S midőn erre azt feleltem, hogy magánügyeim végett jövén Erdélybe, ezeket kell előbb elintéznem; de ha a dolog sürgős, megbízható futárom által tüstént elküldhetem a Fölségedhez írt levelet, míg egyébként 10—12 nap múlva magam adandom át: azt válaszolja a fejdelem, hogy magánügyeim végett jőjjenek máskor, mert a dolog sürgős; adjam át sietve magam a levelet. — E sürgetés nem egyébért volt, mint hogy Kornissal ¹⁾ s más bizalmasabb ismerősimmel, kik épen távol voltak a fejdelmi udvartól, össze ne jőjjenek.

Meggondolva tehát, hogy ha tovább időzném is Erdélyben, a fejdelem ügyeit még jobban és mélyebben ügysem tanulhatnám ki: nem sokat tördtem magamban a távozással, csak forma kedvéért sürgettem maradhatásomat; végre azt mondtam, hogy a következő vasárnapot (máj. 29.) még itt Erdélyben töltöm, mert szolgálmat, kiket lovak vásárlása végett küldék ki, ekkorra rendeltem Kolozs-Monostorra. Ezt csak azért mondtam és tettem, hogy Kolozs-Monostorra mehessek, ott találkozáván a mise alkalmával (a mi nem föltűnő) a környékbeli előkelő katholicusokkal. Másik oka pedig az volt, hogy lóvásárlás ürtgye alatt a fejdelem mezei hadai egyik ezredeséhez küldtem, a ki azelőtt az én szolgálatomban állott, a fejdelem zsoldosai számának kitudakolása végett.

Okaimban Rákóczi megnyugodván, elkezdett Fölséged elleneiről beszélni; mondá többi között, hogyha ezek a portán ki tudják eszközölni a parancsot, hogy a moldvai s oláh vajdák és ő (Rákóczi) a császárra támadjanak: akkor öneki támadnia kellend.

Ebédem ismét a fejdelemnél voltam, (máj. 27.) Ebéd után a fejdelem Gyaluból távozott, én ott maradtam.

Május 29. Vasárnap. Monostorra mentem s a kiket reméltem, ott találtam. »Signanter unum inter reliquos, qui rerum Principis tantum habebat notitiam, quantum forte Dominus Korniss.«

Azon pontokból, melyeknek kipuhatólása végett küldött Fölséged, a következőket tudhattam meg:

Hogy a fejdelem, mint maga sem tagadja, tárgyalásokat folytat Fölséged elleneivel. Még ha tagadná is, hiába, mert:

1. A francia követek martiusban nála jártak; egy katholicus férfit, erdélyi ²⁾ saját szemével látta a conservator (orsz. levéltárnok)

¹⁾ Katholicus főúr.

²⁾ Nem nevezi meg, kicsoda?

asztalában a követek leveleit mart. 14-ről, sőt számosról a címet s az exhibitum számát ki is írta.

2. A weimári herczegnek is járt követe áltürgy alatt Rákóczinál.

3. Hollandi követek szintén.

4. A portai hollandi követ Erdélyen keresztül ment a portára.

5. Maga a fejdelem Bisterfeld professort küldé a múlt őszszel Lengyelországon keresztül Fölséged elleneihez.

De már készen is volt a fejdelem a múlt őszszel Fölséged ellen támadni, mint hívei állítják, s folytatott is e tárgyban Körössy István által a budai pasával tárgyalásokat. A támadásra bizgatják őt a Fölséged alatt álló városok és magánszemélyek is; úgyszintén a Fölséged ditiójabeli hajdúk, kiket prédikátoraik beszélnek teli a fejdelem iránt való jóindulattal. — Egy megbízottam látta Kassa, Eperjes, Lörse és Wass Mihály kassai lakos fölhívó leveleit a fejdelemhez a múlt télen; a levelet valami Patay Máté, szaknári ember, hozta-vitte, a ki a Fölséged ditiójabeli emberek közt izgat. — Lónyay Zsigmond, Fölged tanácsosa, bizalmas embere a fejdelemnek is sokakat térít a fejdelem hűségére. — A fejdelemnő is levelez magyar mágnásnökkel a hit elnyomása dolgában; olyantúl tudom, a kire magára ily levél vitele bizva volt. — A készületekről tanúskodik az, hogy a fejdelem a gyűlés előtt egy sereg szekeret és sátort rendelt Váradra, s a hadakat lustráltatta. A hajdúk közt azon hírt terjesztette a fejdelem, hogy Fölséged akar Erdélybe törni, hogy így a maga betörését szépítse.

De a fejdelem e szándéka megváltozott, mert meg kellett változnia, miután az oláh vajda Máté helyett, ki a fejdelemmel nagy barátságban áll, mást tesz a porta; a moldvai vajda pedig, Rákóczinak s az oláh vajdának ellensége, hitelét a portán, fiának kezesül odaküldése által megerősíté. Továbbá az oláh vajda tudatta, hogy tatár csapatok készen várják a moldvaiakhoz való csatlakozást s indulást Erdély és Oláhország ellen. Végre valami katholicus férfiú, ki Moldvában is birtokos, mondá, hogy a fejdelem intést kapott volna Moldvából, vigyázni magára.

A fejdelem hadainak száma ez idő szerint nem sok. (Elszámlálja.)

Tudakozódtam, vajjon az esetre, ha Rákóczi Fölséged ellen támad, a vármegyék hadai s a székelyek vele tartanak-e? s azt a választ nyertem, hogy félelemből *igen*, mert a kik 1636-ban ellene voltak: azoknak javait mind elkoboztatá; de ha volna, a ki ellene merne Rákóczinak támadni: akkor bizony sokan eszerben hagynák őt.

Kérdezősködtem, s megtudtam, hogy fia trónöröklése iránt még a fejdelem nem egyezett s alkudott meg a rendekkel.

Végre több tapasztalt férfiúval abban állapotam meg, hogy ha a székelyek pünkösdi lustratioja után észre fogják venni, hogy a fejdelem csakugyan Fölséged ellen szándékozik: azt velem azonnal tudatandják.

Mind ehhez még hozzáteszem. hogy ha a fejdelem félelme a török-

től elmúlik : akkor ő, nézetem szerint, Fölséged ellen támadni el nem mülantandja. A végekben igen sok híve lesz, a hajdúk tömegestül ; ezért jó volna ott idegen katonát tartani. — Mivel pedig ez most lehetetlen : legalább arról kellene gondoskodni, hogy valami 8000 lengyelt lehessen szükség esetére toborzani. Ezekkel és a hű magyarokkal a fejedelmet meg lehetne verni s ezzel az erdélyieknek alkalmat adni, hogy Rákóczinak elmozdítását sürgecsék. A török és a hajdúk szerencsétlenség esetén elállanának mellőle, az erdélyiek haza futnának s a fejedelem Váradra menekülne. Fölséged hadai Erdélybe nyomulván, ott új fejedelmet választanának. A lengyel katonaság az alatt Rákóczit függőben tartaná, hogy előbb ki ne mozdúlhasson.

Vestrae Majestatis Sacratissimae

humillimus subditus et servus

Emericus Berchéni m. p. a ¹⁾

Ferdinánd másait vétette e figyelmét teljes mérvben felköltött nagyérdékű jelentésnek ; melyre nézve mielőtt határozna : június 22-kén megküldé azt a nádornak s az esztergomi érseknek, tanácsaikat kérvén. ²⁾

Bercsényi e jelentéséről *Horváth Mihály* — ki annak teljes szövegét Jászay másolatáról ismeré — ekként ír :

»Az ügyes Bercsényi már június közepén beadta jelentését mindazokról, miket látott s magától a fejedelemtől és másoktól hitelesen hallott. *Ezek szerint legkisebb kétség sem maradhatott fenn, hogy ő Felsége ellen-ségei a törököt folyton izgatják* : intéznie hadjáratot Magyarország ellen ; s ha arra a még folyamatban lévő súlyos persa háború miatt hajlandó nem volna : engedné meg legalább az erdélyi fejedelemnek, hogy az al-dunai tartományok vajdával törjön be Magyarországra. Rákóczi maga elég őszinte

¹⁾ A terjedelmes jelentés eredetije a cs. kir. udv. titkos levéltárban : Hungarica, 1639. június, nro 3. (A föntebbi bő kivonatot *Dr. Károly* ²⁾ *Arpád* szivességéből közöljük. *Fidellernél* nemsokára egész terjedelemben meg fog jelenni.)

²⁾ »Ferdinandus III. etc. Splis ac Magee, Fidelis Nobis sincere dilecte! Fidelis Noster *Egregius Emericus Berchéni*, peracto itinere sibi commisso, qualemnam relationem rerum Transsylvanicarum Nobis demisse fecerit, ex inclusis intellecturi estis. Circa quae antequam nos clementer resolvimus, opinionem Fidelitatis Vrae quantocius praestolaturi sumus. Gratia et clementia in reliquo, etc. Datum in Civitate Nra Vienna Austriae, die 22. Mensis Junij Anno Dni 1639.« Legalól : »Comiti Palatino. — In simili Archieppi Strigon.« (Eredeti hivatalos fogalmazat a magy. kir. udv. cancellária levéltárában, nro 173. Anni 1639.)

volt ezt bevallani Bercsényinek, hozzátévén, hogy, ha reá ilyféle parancs érkezne a portáról, — ő kénytelen lenne ennek engedelmesskedni. Nem hallgatta el a fejedelem azt sem, hogy ő Felsege a császár ellenségei őt magát is nagy ígérekkel izgatják a támadásra. Ígérik különösen, hogy az egész háború folyama alatt hatezer német zsoldost fognak tartani zászlai alatt, s ezenfölül az első évben 300 ezer, a következő években 200 ezer tölgyvel pótolják hadi költségeit; hogy a töröknél kieszközleendő fának örökösödését, s ha netalán magyarországi javaiban kárt vallana, azért bőségesen kártalanítják. «¹⁾

Mint ebből és fentebbi kivonatunkból látható: Bercsényi Imre kitűnőleg oldá meg kényes természetű feladatát, elannyira, hogy bizalmas értesülésein fölül még magából Rákócziól is nem egy becses titkot kiáskált, a ki, szokása ellenére, ezúttal nem volt oly zárkózott, kivált a külhatalmak ígéretéseinek fölfedésére nézve nem, — *tán épen számításból?* De Bercsényinek más forrásokból merített értesülései is rendkívül becsesek valának. Ennél fogva nagyfontosságú leleplezése azután a bécsi udvarnál sokszoros tanácskozásoknak képezték tárgyát s több rendbeli diplomatiái küldetés alapját.

Mindenekelőtt a nádor tartott értekezletet az esztergomi érsekkel. Megállapodásaik eredményeül hosszú véleményadást tettek papírra és terjesztettek föl a királyhoz július első napjaiban; s noha ebben a portának a persa háborúval való elfoglaltságában bizakodva, bizonyos optimismussal azt vitatták, hogy az erdélyi fejedelem csak ravaszkodik s fenyegetődik, mert nézetük szerint sem maga a török nem fog komolyabb ellenségeskedést kezdeni, sem Rákóczit föl nem hatalmazandja hadviselésre,²⁾ — mindazáltal a dolgok további szemmel tartása végett újabb követ küldését hozák javaslatba Rákóczihoz, s föl is tették az utasítást e követ számára. Ferdinánd ezen utóbbi indítványt elfogadá, s júl. 7-kén kelt válaszában felhívja a nádort: ajánljon ezen újabb követségre alkalmas személyt.³⁾

¹⁾ *Horráth Mihály*: Magyarország. Tört. új dolg. II-dik bőv. kiad. V. 415.

²⁾ *Horráth M.* u. o. 416. l.

³⁾ »Ferdinandus III. etc. Splis ac Magee, etc. Opinionem Fidelitatis Vrae seu consultationem cum Archiepippo Strigon. super punctis relationis Fidelis Nri Egregij Emerici Bercsenij Matti Nrae representatae, benigne

Máskülönbén azonban a király épen nem vala olyan optimista; hanem mivel összes hadierejét a Cseh- és Szilézsországba tört svédok vevék igénybe, más részről viszont a Bercsényi jelentése által oly világosan jelzett eshetőségekre Magyarországot sem akará fegyveres erő nélkül hagyni: tehát tanácsát a lengyel hadakra nézve elfogadván, Wesselényi Ferencz füleki főkapitányt küldé aug. elején a szepesi jószágain időző krakkai palatinushoz, hogy általa 5—6000 főnyi zsoldos had fogadását eszközölné ki Lengyelországban, a mitől a lengyel főúr nem is volt idegen. ¹⁾

A nádor az erdélyi újabb küldetésre ismét a magy. kir. kamaránál keresett és talált alkalmas egyént, Bercsényi volt collegájának: *Törös* (vagy *Törös*?) *János* kamarai tanácsosnak, Pázmány érsek egykori titkárának személyében. Ferdinánd elfogadta az ajánlatot s már 1639. július 15-én egy 9 pontból álló tüzetes utasítást — hihetően az Esterházy és az érsek által javasoltat — írt alá *Törös* számára, továbbá egy igen udvarias levelet *Rákóczi*hoz. Az utóbbiban nem győz eléggé hálálkodni a király a fejedelemnek, a Bercsényi Imre által izent őszinte közléseiért. Kéri és inti: ezután is legyen hozzá jóakarattal, s ne engedje magát az ő ellenségeinek ígéretései által elcsábíttatni, sőt mihamarább és minél őszintebben tudassa áskálódásaikat jövőre is. Bizik, hogy a török sem fogja a békét megszegni; feldicsekszik *Piccolominin*nak a francziák ellen vívott győzelmével; a többiről *Törös* fog bővebben szólni. ²⁾

accepimus. Et quidem de mittendo aliquo ad Principem Transsylvaniae certo Cursore, cum Instructione deducta, idipsum Nosquoque clementer approbantes: Fidelitatem Vram benigne hortamur, quatenus Nobis personam pro obeunda tali Provincia idoneam et sufficientem proponere et denominare quantocius velitis. Datum *Viennae. die 7. Julij 1639.*« Legálól: »Comiti Palatino.« (Eredeti hivatalos fogalmazat a magy. kir. udv. cancellária levéltárában, tévesen az 1649. évi acták közé iktatva, sub uro 233.)

¹⁾ *Horváth Mihály*, u. o. 416. l.

²⁾ »Illustrissime Princeps, Nobis honorande! Quanto studio et conatu diffisi proprijs viribus inimici Nri apud Portam Otthomanicam elaborent, ut hostes Nros multiplicare, diversionesque nouas concitare valeant, quin etiam Synceritatis Vrae animum et constantiam pluribus

A Törösnek adott utasításnak is mindjárt első pontjában hangsúlyozva van, jelentse ki Rákóczi előtt: »kedvesen vette ő Felsége azokat, a miket a fejedelem *Bercsényi Imre* által tudatott, különösen azt, hogy oly őszintén és nyíltan leleplezé ő Felsége ellenségeinek nemcsak azon igyekezetét, hogy a törököt támadásra ingerlik, hanem ő vele is hasonlóképen alkudoznak s föltételeket és ígéreteket tesznek.¹⁾ Mindazáltal ez csak mézes-madzag és szép szó volt Ferdinánd részéről; mert már a 6-ik pontban azzal a méltánytalan követeléssel áll elő, hogy Rákóczi a királyi alattvalók közül Magyarországból területére menekvőket, a kik őt kérésekkel és panaszokkal ostromolják, (*t. i. az üldözött protestánsok*), necsak visszaűzze, de rólok őt a császárt is értesitse.²⁾

propositis promissis et pollicitationibus experiri voluerint, tum alias, tum ex intimatione Sync. Vrae *medio Fidelis Nri Emerici Berchény facta*, benigne intelleximus. Quae quidem conveniens fuerat a Sync. Vra. Nramurum rerum amante et studiosa protinus detegi et aperiri, cujus nihilominus candorem etiamnum libenter ac benevole accepimus. Confidentes eam non immemorem suarum erga Mattem Nram obligationum, et in quo haec tenus quietis et pacis, gratique animi studia perspeximus, nequaquam eo accessuram, ut in sententiam partesque ipsorum traducatur. Quin omnem eiusmodi tractatum nunciorum communicatione, prout constantem Nobisque adhaerentem et fidelem decet Principem, aversaturum, ac siquid ulterius machinationes ipsorum animadverterit, Nobis quantocius syncere detecturam esse,« ect. Datum in Civitate Nra *Vienna, die 15. Julij 1639.* (Ferdinánd király levele I. Rákóczi Györgyhöz Törös által. Eredeti fogalmazat a magy. kir. udv. cancelláriai levéltárban, nro 198. Anni 1639. V. ő. *Lippay* érsek 1639. július 18-iki levelét Rákóczi fejedelemhez: »Vévén ő Felsége kegyelmesen az Ngod levelét és izenetit *Bercsényi* Uram által: im megint Törös Uramat küldötte Ngodhoz, az ki szegény Cardinal Uramnak igen meghitt belső embere és sok esztendeig secretáriusa vala,« etc. (I. *Történelmi-Tár*, 1882-iki évf. 304. l.)

¹⁾ »Benigne accepisse Suam Mattem ea, quae medio *Egregij Emerici Berchény* nuper Suae Matti significasset, et potissimum illud, quod Princeps candide et aperte detexisset ab inimicis Suae Mattis nonmodo Turcam ad faciendam ex hac parte diversionem sollicitare: verum etiam cum ipso Principe tractare et condiciones offerre, promissionesque facere.« (Instructio pro *Fideli Nro Egregio Joanne Törös*, *Camerae Nrae Hung. Consiliario*, ad Principem *Transylvaniae* internuntio data.« (Eredeti hiv. fogalmazat a magy. kir. udv. cancell. levéltárban, nro 198. Anni 1639.)

²⁾ »*Scato*. Intelligere Suam Mattem reperire etiam nonnullos pas-

Még nyíltabban színt vall azonban a 9-ik pont, mely Törös küldetésének főfeladatát s utasításának magvát képezi: »Tudja ki — így szól e pont — némely megbízhatóbb és ő Főlsége ügyei iránt őszintébben érdeklődő egyénektől: *min forgatja elméjét a fejedelem? vajjon szándékozik-é betörni Magyarországra? tesz-é rendkívüli hadikészületeket? gyűjtet-é hadat? Járt-é a moldvai vajdának követe a fejedelemnél? miről tractált, mily válaszszal tért vissza? És más egyebeket, melyek ő Főlsége ügyeire és a dolgok mostani állására befolyással lehetnek, szorgalmasan és óvatosan tudakozzék ki.* Siessen visszajöni, hogy ő Főlségének mihamarább kimerítő jelentést tehessen.«¹⁾

Ferdinánd tehát, mint látjuk, épen nem bízott Rákóczi őszinteségében; s a dolog tudvalevőleg elvégre is oda fejtett ki, hogy Rákóczi kijött Magyarországra, bevette Kassát, s a császár hadait a Morván túl üzve, — egyesült a svédekkel.

De Bercsényi Imre ezt már nem érthette meg. Erdélyből hozott híreit ugyan az aug. közepén visszaérkezett Törös relatiója is megerősíté, s azért Wesselényi Ferencznek a krakkai palatinussal való megállapodásaival és Törösnek újabb híreivel egyetemben a király, a mindezeknek alapúl szolgált Bercsényi-féle követjelentést aug. 16-kán újból előterjeszté magyar tanácsosainak, megvitatás és a teendők iránti határozathozatal végett.²⁾ Bercsényi felől azonban tanácskozhattak: ő akkor már kardját köszörülte, tarsolyát övezte, s készülőt fuvatott, indulót veretett. A diplomatából megint katona lón.

sionatos ex Ditionibus Suae Mattis, qui subinde nonnullas requisitiones apud Principem facerent, suasque quaerelas deferrent. Ut tales non modo rejiciat, verum etiam Suae Matti significet, et syncerum suum affectum hoc quoque argumento declaret.« (!) (U. o.)

¹⁾ »*Nono.* Ab aliquibus confidentioribus et Suae Mattis rebus ad dictis resciet: cuius animi sit Princeps? an eruptionem in Regnum Hungariae intendat? praeparationes bellicas, praesertim extraordinarias, faciat? militem conscribat? — An legatus Vajvodae Moldaviae ad Principem advenerit? quid tractaverit? et quali responso redierit? — Et plura alia, quae ad rem Suae Mattis et moderni status rumorumque passim gliscentium conditionem facient, diligenter et caute seiscitabitur. Reditum suum ad maturabit, et relationi Suae Matti faciet sufficientem.« (U. o.)

²⁾ *Horváth Mihály*, V. 416.

A mint Erdélyből visszaérkezék s Bécsben hírül vevé, hogy Banner svéd csapatai már Prágát szorongatják: föltámadt benne a *jeruzsálemi lovag, a keresztes vitéz*. Nem bírt nyugodni; tán attól is tart vala, hogy ha Rákóczi háborúja kitör: ő hazája Erdély s verrokonai ellen leendő kénytelen, nógrádi főkapitányi minőségében, küzdeni. Ezt megelőzendő, kalandvágját kielégítendő, s híi katholicus érzelmeihez képest a római egyház és királya esküdt ellenségei a svédek és szövetségeseik ellen harczolandó, — felajánlá kardját a császárnak. Ajánlkozott, hogy tekintélyesb számú magyar könnyű-lovas osztályt fog a végek megcsorbítása nélkül rövid időn összetoborzani Banner ellen, és ha e huszárság vezérletével megbízatik: kész azokkal életét, vérért a csatatéren fölszentelni Ferdinánd és az »egyház« ügyéért. *A Szent-Sír lovagjához így állik vala ez!*

Ilyen ajánlat kellett csak a túlbuzgó katholicus III. Ferdinándnak; képzelhető, mily kapva kapott rajta, mint megdicséré buzgalmáért Bercsényit, s mi minden szép ígéreteivel, császári és királyi kegyeivel biztatta! A toborzó-pátens Bercsényi mint huszárezredes számára kiadatott, némi pénzzel együtt, és ő lemenvén az országba, — Nógrád, Hont, Bars, Estergom, Komárom, Nyitra, Pozsony megyékbe szétküldözött tisztei által egész erélylyel hozzálátott a hadfogadáshoz. A törökkel való béke miatt a végekbeli katonaság csekélyszámra lévén reducálva: szolgálat nélküli katona elég volt, a ki jó zsoldért és a remélt gazdag zsákmányért szívesen fölcsapott magyar főkapitány alatt német ellen, svéd ellen harczolni, cseh földet pusztítani, német házáat dúlni. A katona a confessiót, dogmát nem keresi, nem kérdi; az ő hivatása a harczolás, — elég, hogy nem hazája, nem vérei ellen, — többel ő nem igen törődik.

Ily viszonyok, ily hangulat között Bercsényi Imre és toborzó tisztei buzgalmának nem nagy megerőltetésbe kerülhetett július hó folytán tetemes számú magyar huszárcsapatot (»cum exercitu militiae Hungaricae numeroso...«) gyűjteni. E hadosztály a már előbb toborzottakkal oly tekintélyes volt, hogy mind létszámáért, mind a könnyű-lovasági fegyvernem és a magyar katonai hírnév méltó repraesentatiójáért érdemes, sőt harczászati tekintetéből szükséges vala azt, mint külön csapatnemet, egy osztályparancsnoki

önállósággal bíró saját *magyar tábornok* vezénylete alá rendelni. S e tábornok ki lehetett volna más, mint a hadosztály főmegteremtője: *Bercsényi Imre*, a ki mint nógrádi főkapitány már különben is ezredesi minőségben szolgált; a király tehát követjárásai, hadgyűjtési stb. sikeres fáradozásai és buzgalmaért, hűségeért, -- kitüntető jutalmul 1639. július 20-ika körül *bárái rangra* emelé őt s utódait, augustus elején pedig, midőn huszárságával a harcztérre megindult, *tábornokká* nevezte ki. ¹⁾

Azonban, még el sem indul vala, már nevezetes katonai szolgálatot tőn Ferdinándnak. Ugyanis a svédekkel és fölkelőkkel való titkos egyetértés gyanúja miatt elfogott gr. *Kratz* tábornok, (vagy a Nördlingennél hadifogságba került *Krass*?) június végén bécs ibörtönéből megszökött, s hír szerint Banner táborai felé menekült. Ezen esemény szeget ütött az udvar fejébe: mert *Kratz* a katonai állapotokat tüzetesen ismervén, -- veszedelmes szolgálatokat fog vala tehetni az ellenfélnek. Ez aggodalmak közepette *Bercsényi Imre* július első napjaiban csak megjelent Bécsben és bemutatja az örvendező császárnak a megszökött, de már ismét visszahozott — *Kratz grófot*; ki is a Szokolcza táján táborozó Bercsényinek éber figyelmét ki nem kerülhetvén: ez egészen saját kezdeményezéséből mindenfelé utánaküldé huszárait, és már a sziléziai határokhoz közel, szerencsésen elfogatta a szökő hadvezért. Bercsényi e jó fogással nagyon kedves dolgot cselekedett a bécsi udvarnak; a mint is az uralkodó, a hű magyar főtiszt

¹⁾ A bárói diplomáról kissé alább szólandunk. A tábornokságról maga Bercsényi Imre unokája, gr. Bercsényi Miklós, határozottan írja: »*Emericus Bercsényi, Supplicantis Avus . . . sub umbra Augustissimi Imperatoris Ferdinandi alarum . . . sanguine contestatus est suam quam coluit fidelitatem. Nam cum alte jam titulato Imperatore, post alia militaria et politica servitia, contra Rebelles eotum Bohemos, qua Generalis cum Exercitu militiae Hungaricae numero expeditus fuisset, lethali accepto vulnere . . . extinctus est.*« (Az »*Extractus meritorum,*« etc. című 1699—1700-dik évi emlékirat a b. Sennyey-levéltárban). Továbbá *Hevenessy* is írja: »*Emericus Bercsényi . . . deinde a Ferdinando Imperatore contra Bohemos missus qua Generalis militiae Hungaricae, lethali vulnere est extinctus.*« (L. gr. *Kemény Józsefnél*, Új. Magy. Múz. 1860. II. 174.) Bercsényi magyar hadairól s elestéről, mint már idéztük, *Kemény János fejedelem* is szól.

ebbeli kiváló érdemét, a számára csakhamar ezután kiadott *bárái diploma* szövegébe is dicsérőleg beiktattatá. ¹⁾

Bercsényinek, míg a toborzás folyt, magánügyei is akadtak, melyeket a családjáról való gondoskodás kényszeríté őt rendbe hozni. Ilyen volt pl. a Bars-megyei és szakolczai Pély-féle kincstári javak kérdése. Láttuk, hogy ezen jószágokra Bercsényi, Esterházy Pál altbkkal együttes adománylevelét nem sokkal Erdélybe indulása előtt kapta volt a nádortól. A míg azonban ő odajárt követségben Rákóczi fejedelemnél: egy-pár volt collegája ott a pozsonyi kamaránál reáérkezett, jó ajánlatokkal ellátva Bécsbe menni és a *nádori adományozásról* mitsem tudó királytól, ugyanazon Pély-jószágokra a *királyi adományt* kinyerni. E ravasz collegák *Ordódy Gáspár*, és az erdélyi második követséggel megbízott *Törös János* valának.

Így a baj megvolt; a kincstárivá vált Pély-javakba mind a két — illetőleg mind a négy — donatárius felet beiktatni nem lehetett; egyik félnek vissza kell hát lépni, de mindenik ragaszkodott a maga jogához. A királyi adománylevelét hatályosabb a nádorinál: úgyde viszont a nádori *korábbi keletü* vala, emnyiben volt előnye. Végre is tehát az *utóbb kelet* adománylevelét tulajdonosai meggondolták, hogy oly hatalmas országnagygyal, a minő a nádor, egy oly befolyásos főúrral, mint ennek öcsce Esterházy Pál báró, továbbá a királynak oly méltó kedveltjével, mint a fok-rúl fokra oly gyorsan emelkedő Bercsényi, — nem lesz tanácsos újjat húzniok. Elhatározták azért »némely jóakaró barátaik közvetítésére,« hogy »a jó békesség kedveért« kiegyeznek, de nem ám *ingyen!* Igényeikről való lemondásukért és a kir. adománylevelének kiszolgáltatásáért Bercsényiéktől 3000 magy. frtot kértek. Megkapták. Erre aztán Ordódy és Törös 1639-ik évi július hó 6-kán

¹⁾ » . . . propriisque virtutum tuarum stimulis laudabiliter fidelitatem tuam Nobis declarasti, quod ipsum in rebelli profugo Generali Exercitus de Familia Comitum Kratz ex carcere Viennensi, ad conjungendos animi suae machinationes cum rebellium et aemulorum Nostrorum perniciosis factionibus et conatibus, in partes Silesiae in fugam faciente, clare et contestatus, quem jam in finibus fere Silesiae, virtute duce comprehensum reduxisti et hic Viennae praesentasti.« („*Creatio in Magnatem Egregij Emerici Berchényj.*“ Bécsi Liber Regius, IX. köt. 236—239. l.)

(feria quarta proxima post festum Visitationis B. M. V.) a pozsonyi káptalan előtt személyesen megjelenvén, kötelező bevallást tőnek, s »Ngos Esterházy Pál és *Nemzetes Berchéni Imre* urak« mint nádori adományosok részére cessionalis-levelet állítottak ki. E levél értelmében, mintán az utóbb nevezettekől a közöttük létrejött egyezés szerint nekik járó 3000 magy. frtot immár fölvtették, ünnepélyesen kijelentik, hogy a néhai Pélly István-féle Bars vármegyei javakra és szakolczai házra nézve a kegyelmes kir. adománylevélben gyökerező minden jogaikról lemondanak, és készséggel beléegyeznek, hogy eme javaknak s háznak birtoka a nádori adományos Esterházy Pál és Bercsényi Imre urakra s örökösöikre szálljon át, a minthogy a kir. adománylevelet is nekik eredetiben átszolgáltattni magokat ezennel kötelezik. Kelt mint fönt, stb. ¹⁾

Ezen ügy tehát ezzel el vala intézve. Az adományozott javakon Esterházyval megosztozván, Bercsényi Bars megyében *Alsó-Pél* falut, *Árma* pusztát, a *marosfalvi, nagy-péli, bessenyei, bajkai, endrédi* és *bisztai* kisebb-nagyobb részbirtokokat, nemkülönben a szakolczai házat tartozandóságaival tartá meg magának. ²⁾ Ezekhez még a Nagyalvay püspöktől kikölcsonzött összegek maradékan s Erdélyből legújabb elzálogosításaiért kapott pénzein, — mindössze 4000 frton, — egy igen szép zálogos uradalmat szerzett családjának, mielőtt még a hazából a harctérre kiindúlt volna.

Ezen uradalom a gr. Pálffyoknak Esztergom vármegyei *nagy-bényi* birtoka vala; melynek elzálogosítására nézve a pozsonyi káptalan 1639. évi július 29-kén (feria sexta proxima post festum B. Jacobi Appli) kelt testimonialis-leveleiben tudatja, hogy Mlgos Erdődi gr. Pálffy István Pozsony vármegye főispánja, aransarkantyús lovag, a Dunán-inneni országrészek és a bányavárosi véghelyek tábornoka s Érsek-Újvár főkapitánya, előttök személyesen megjelenvén, vallotta, hogy ő bizonyos eltávoztathat-

¹⁾ *Pozsonyi káptalani levéltár*, proth. 1635—1639. fol. 177.

²⁾ I. az 1646. nov. 6-kán kelt kir. levelet az udv. cancelláriai levéltárban, és a szakolczai házra nézve özv. Bercsényi Imréné s legifjabb fia b. Bercsényi Miklós 1650-iki óvását a pozsonyi káptalanban.

lan szükségétől kényszerítette, »a *Generoso Domino Emerico Berchénj, Praesidy Neogradiensis Supremo Capitaneo*« 4000 frtot vett légyen fel kölcsön, jó folyó-pénzül, melynek is okvetetlenül bekövetkezendő megtérítéséig, nevezett Bercsényi Imrének és mindkét nemű örököseinek átengedi birni és birtokolni Esztergom vármegyebeli *Nagy-Bén, Leánd, Kis-Gyarmut és Csuda* nevű egész jószágait, szántóföldjeivel, rétjeivel, erdeivel, szőleivel, vizeivel, stb. és összes haszonvételeivel, zálogjogon, — *a minthogy immár kezéhez is adta és assignálta légyen neki* ezen javakat, és a kiváltatásig leendő békés birtokolhatásért ezennel szavatosságot vállal. Mely bevallásról kiadtuk ezen bizonyáglevelünket. Kelt mint fent, stb. ¹⁾

Imé, ezen új birtokszerzéssel is igyekezék Bercsényi családját minél jobb módban hátrahagyni. Úgy látszik azonban, hogy — mint mondók, — a Nagyalvaytól fölvelt kölcsönnek maradványából, az Erdélyben legutóbbi otléte alkalmával elzalogosított maradjavaiért nyert összegből, továbbá a Hód-Mező-Vásárhelyről kapott félévi földesúri taxából, póstyéni uradalmának újabb bevételeiből, végre tisztii fizetéséből megtakarított pénzkészletei, az Ordódyéknak lefizetett 1500 frt és a bényi 4000 frtos kiadás által még nem valának kimerítve. Ide mutat legalább a Bercsényi körülményeit közelebbről ismerő kedves komájának, a szomolyáui várúr *gr. Erdödy Gábornak* ép ezen napokban hozzáintézett nyájas, bizalmas levele, melyben tőle ezer frtnyi kölcsönt kér.

E levél — mely a Bercsényi Imréhez intézett *utolsó* fennmaradott irat, de egyéb tekintetben is becses, — teljes szövegében így következik:

»Ajánlom szolgálatomat Kgldek édes komám!

Bizony, édes komám, szinte elravsodott; nem tudom, ha *az erdéli aër* tehette-é ennyi változást Kgldeb, hogy régi jóakaró komjának nemhogy magárúl írna avagy izenne, de levelemre sem ad választot?

Nekem szükséges beszédem volna Kglddel, *minekelötte ki-
menne hazájából*, kiról kérem is KglDET, tudósítson. — Györi

¹⁾ *Pozsonyi káptalani levéltár*, proth. 1635—1639. fol. 180.

püspök uram (Nagyfalvay?) levelit megküldöttem vala Kgldek harmadnapja, melyet ír az pénz vígett. Édes komám, in confidentia requirálom KglDET, ha olyas alkalmatlansága nélkül lehetne Kgldek, mivel az szegény bán uram (gr. Erdődy Zsigmond, a levélíró nagybátyja, † 1639.) halála miatt distractus és feles költséggel vagyok: kérem szeretettel s becsülettel KglDET, maga erszínnyiből adna kölcsön ezer frtot; assecurálom KglDET obligatoriám által, hogy vagy Kgldek, *avagy mivel KglD eltávozik valamennyire hazájátúl*, Asszonyomnak ő Kglmének két hónap alatt megtérítem az ezer frtot; s ha casu quo vagy in toto, vagy in parte nem contentálnám KglDET, ottan (= azonnal) annyi érő jószágot bocsátok keziben Kgldek.

Úgy vagyon, édes komám, hogy halandók vagyunk; de én oly hiszemben vagyok KglD felől, hogy, ha nekem holtom történnik: minden jóakarattal volna maradékimhoz Kglmed, — légyen hasonló elmilkedisben felőlem is Kglmed. *Isten ne adja, hogy Kgldek ne lenne többszer visszajövele hozzánk; de ha e világnak bizontalan voltára nézve úgy történnik is az dolog: nemhogy megkárosítanám maradikát Kgldek az ezer frt vígett, — hanem inkább tíz annyit kívánnék és igyekezném is szolgálnom.*

Ez iránt várom bizonyos választadó levelit Kgldek. Isten KglDET éltesse egízsígsiben!

Kgldek

Szomolyántt, 28. Julij 1639.

szeretettel szolgáló komja

Gróff Erdődy Gábor m. k.«¹⁾

Megadá-e a kívánt kölcsönt nyájaskodó és árváihoz annyi szeretetet ígérő kedves komájának Bercsenyi? továbbá, miként jutott gr. Erdődynek ezen levele a Pálffy-levéltárba, gr. Pálffy István correspondentiái közé? — Nem tudjuk; de nem is ez a fődolog itt, hanem kiváltképen *a levél külczíme*, mely különös figyelmet érdemel. E külczím így szól:

»*Magnifico Domino Emerico Berchényj, S. C. Regiaeque Mattis Praesidy Neográdiensis Capitaneo, etc. Dno Compatri observandissimo.*«

¹⁾ Eredeti, s. k. írott levél a gr. Pálffy-seniorátus archivumában P'ozsonyban. Arm. I. Lael. 5. fasc. 2. nro 3.

Tehát »*Magnifico*«, azaz, hogy Bercsényi a levél keltekor, 1639. július 28-kán már »*Nagyságos*« volt, *báró volt*. S ezzel ott állunk a bárói diploma keltének meghatározásánál.

Hogy e tekintetben az 1639-dik évre nézve Lehoczkynak van igaza, és Nagy Iván — akár az 1633-dik, akár az 1638-dik évet vitatta legyen is, — *tévedett*, azt már föntebb bebizonyítottuk. — Most kísértünk meg önálló bizonyítást mi, a magunk részéről.

Az udv. cancelláriai levéltárban őrzött Liber Regiusok hogy épen nem tökéletesek, — a mennyiben igen sok nemesi, bárói, grófi diplomának beiktatása hiányzik belőlük, — a történetbúvárok előtt ismeretes. A Bercsényi-család baronatusáról szóló diploma is e hiányzók közé tartozik. Az 1701. július 27-én Unghvárott készült gr. Brankovich János-féle szepesi kamarai leltár is, midőn gróf Bercsényi Miklósné szobájában, egy ötfiókos vörös almáriomban talált 58 fasciculus családi iromány között az összeíró bizottságnak ezen oklevél is kezeibe akadt, csupán ennyit tartott fenn róla: »*Donationales pro Baronatu, Emerico Bercsényi collatae.*«¹⁾

Ha az érdemes kamarai conscriptor urak nem röstellették volna a diploma *dátumát is* megtekinteni és a lajstromba fölvenni, — most nekünk nem kellene fáradságos nyomozásokkal combálgatnunk, s végre mégis tökéletlen eredménnyel megelégednünk. Ámde ez nem a mi hibánk. Kísértünk meg tehát annyit, a mennyi eddig ismert adataink határai között lehető.

1633-tól kezdve mindenütt kiírtuk Bercsényi Imrének »*Generosus*,« (Nemzetes) illetőleg a királyi kiadványokban »*Eg-regius*« (Vitéztlő) czímeit, melyek következetesen így fordulnak elő az 1639-ik év első felében is. Sőt a Törös János kamarai tanácsos részére Bécsben 1639. július 15-kén kiadott királyi utasításban is — a mint idéztük, — Bercsényi Imre még mindig csak »*Eg-regius*« czímmel említettik; tehát ekkor *még nem volt báró*: mert az udv. cancelláriának, hol a Törösféle utasítás fogalmaztatott, csak kellett volna erről hivatalos tudomással bírnia, épen ez

¹⁾ L. Thaly Kálmán: »Rákóczi-Tár.« (Pest, 1868.) II. köt. XV. l.

a főhatóság lévén a királynak a címek és rangok osztogatásában is végrehajtó legfelsőbb közege.

Ellenben, mint a gr. Erdődy Gábor 1639. július 28-kán kelt iménti levelének külczíméből látjuk, Bercsényi ekkor már báró volt. És ezért teszszük mi a Bercsényi baronatusi diploma keltét 1639. július 15-ike s 28-ika közé, vagyis *júl. 20-ika tájára*. Közelebbi meghatározás ez idő szerint még lehetetlen; ennyivel be kell érünk.¹⁾

Megjegyezzük itt még, hogy a Liber Regiusoknak a magy. kir. országos levéltár volt udv. cancelláriai osztályában őrzött példánya megtekintésével — melyben a Bercsényiek bárói diplomája merőben hiányzik — meg nem elégedvén, a Bécsben a Felső személye körüli magy. kir. ministerium elnöki irattárában őrzött másik példányt is megvizsgáltuk. És itt, nevezetesen az 1637-től 1647-ig kiadott kir. diplomák kötetében, a 236—239. lapokon feltaláltuk ugyan a keresett bárói diplomának egykorú mását, (*»Creatio in Magnatem Egregij Emerici Berchénj.«*) azonban a kelet meghatározásához ezzel vajmi kevésel jutottunk tovább: mivelhogy *a datum e másolatban nincs kitéltve.* (*»Datum per manus fidelis nri, Nobis dilecti Rndi Georgy Lippay de Zombor Eppi Agrien., perpetui Comitis de Hewes, Consiliarj Nri et Aulac Nrae per Hungariam Cancellarj, in Civitate Nra Vienna, Austriae, die (üres hely) Mense (üres hely) Anno Dni 1639.«*

Mégis, legalább maga az 1639-iki évszám helyessége ezzel hivatalosan meg van állapítva. Az ezen oklevél előtt legközelebb álló kir. kiadvány 1639. február 20-kán, a legközelebb utána következő pedig 1639. szeptember 14-kén kelt. Tehát e körülmény is egyező a gr. Erdődy Gábor levelére alapított föntebbi combinationkkal.

¹⁾ Azon körülmény, hogy a pozsonyi káptalan a gr. Pálffy István-féle bevallásról kiadott 1639. július 29-ki bizonyáglevelében is még *»Generosus«*-s nem *»Magnificus«*-nak czimezi Bercsényit: onnan magyarázható, hogy az új keletű bárói diploma Pozsonyvármegye gyűlésén ekkor még nem vala kihirdetve, és így a káptalan arról hivatalos tudomást még nem vehetett; ellenben a magánlevelet író gr. Erdődy Gábornak nem volt szüksége a hivatalos kihirdetés bevárására.

Miután azonban ezen közelebbi datumot nélkülözö, de különben hivatalos, tehát teljes hitelű egykorú másolatból magának a baronatusi diplomának *teljes szövegét* megismerjük: ennek jellemzésére a következőket említjük föl. E diploma; III. Ferdinándnak Bercsényi Imre és utódai iránt mindenha kimutatott kiváló kegyessége, vonzalma s hálás érzületei jeléül, a szokott stylus curialistól igen eltérőleg van szerkesztve: a mennyiben benne Bercsényi Imre sokféle érdemei, — vitézsége, példás hűsége és buzgalma, hitbéli lángoló kegyessége, kitünő és hasznos közszolgálatai, — szóval erényei a szokottnál melegebb hangon és ismételve emlegettetnek s nagy dicsérettel emeltetnek ki. Még volt fejedelmei: az erdélyi uralkodók iránti állandóságát is kiemeli a diploma, a mellett, hogy többszörösen igen melegen hangsúlyozza az elhúnyt II. Ferdinánd király, úgy az adományozó, nemkülönb az austriai ház iránt sokszor fényesen megbizonyított törhetetlen hűségét, és a király s haza ügyeinek tett nagyhasznú, jeles szolgálatait. Ezekhez járúl még — úgymond — minden erények fejedelme: *a kegyesség* (pietas), a mely Bercsényi Imre lelkét nagy mérvben hevíti, és őt az elmúlt években *a Szent-Sírhoz való zarándokolásra* készítet, melyért méltán megérdemli kapott *lovagi* címét, (« . . . ob cujus venerationem titulum praemissum Equitis digne meruisti. ») A diploma Bercsényit »*fideli athleta*« (hív bajnok) címmel is megtiszteli; dicsérve említi követségjárásait, s udv. kamarassági és nógrádi kapitányságabeli kitünő tevékenységét; a szökevény gr. Kratz tbknak általa lett elfogatását s a csehországi ellenség ellen, mint lelkes és vitéz ezredesnek táborba szállását, életének kockára vetését, stb. stb. A címerbővítésre nézve pedig megjegyzendő, hogy e diploma Bercsényinek ősi címerét olymódon bővíti ki, *mint azt Imre már 1635. s 1638-iki pecsétjein* (l. fölebb) *használta*, t. i. a Szent-Sír lovagjait megillető *jeruzsálemi kereszttel*; csupán azt a változtatást teszi, hogy a kereszteknek különben alakját meghagyván, az ezüstmezőben levő aranykeresztek helyett *kék mezőben álló vörös kereszteket határoz*. A sisak fölötti, jobb felé fordúlt egyszarvú *fehér*; a foszladék jobbról arany s kék, balról ezüst s vörös.¹⁾

¹⁾ L. a baronatusi diploma szövegét az idézett helyen.

Gr. Erdődy Gábornak, mint júl. 28-iki leveléből láttuk, szomorú sejtelmek valának a svédek elleni hadjáratra Csehországba induló kedves barátjának báró Bercsényi Imrének ezen útjáról: midőn a »világ változandóságát«, Bercsényinek talán *soha többé vissza nem térését s gyermekei árvául maradását* emlegette. Úgy lőn; a gyászsejtelem csakhamar beteljesedett. Azonban, mielőtt a hitelvei s királya mellett végzetes küzdelemre bátran készülő hóst utolsó útjára elkísérnök: szükséges némit elmondanunk a cseh harczterekről s magyarországi toborzásokról.

Banner svéd főtábornok, miután Chemnitznél a császárpárti szász választó-fejedelem hadait 1639. april 4-kén megverte és szétszórta, Freyberg, majd Pirna városát vevé ostrom alá, s a táborában levő menekült cseh urak és nemesek biztatására elhátározá Pirna bevétele után a császár örökös-tartományaiiba, úgy-mint Csehországba és Sziléziába törni. Ezt megelőzőleg Freyberg alól april 14-kén manifestumot intézett Csehország lakosaihoz, kiknek vallási és világi szabadságai helyreállítását igérvén kivívni, fegyverre, csatlakozásra hívta föl a rendeket, honn békén maradásra a népet. ¹⁾ Pirnát 8 napi ostrom után, april 23-kán vette be. Már az ostrom alatt fölkészített egy hadi expeditiót Liljehoecks tábornokkal Sziléziába. Stalhanske és Wrangel tábornokokat pedig 9 lovas-ezreddel s 500 muskatélyossal egyenesen Csehországba inditá. Ezek gyorsan egymásután foglalták el itt april végső s május első napjaiban Aussig, Teschen, Melnik és Leitmeritz városokat s várakat. Május 6-kán maga is követte őket Banner a sereg főerejével Leitmeritzbe. Majd a Brandeisnál állomásozó Hofkirch cs. tábornokra rontott, s míg öt áltámadásokkal foglalkoztatná, — ügyesen csalt vete és egy éjjel Melniknél hirtelenül átkelvén az Elbán, ott Montecuccolit s magát a segélyére siető Hofkirchet is keményen megveré s mindkét tábornokot elfogta. ²⁾ A császáriak most Brandeist is kiürítették, s a svéd lovasság által üzetve, hanyatthomlok takarodtak ronesolt hadaikkal Prágába.

¹⁾ L. e manifestumot: *Theatrum Europaeum*, Frankfurt am M. 1692. az 1639-ik évnél, 101. l.

²⁾ Br. *Laroche*: »Der dreissigjährige Krieg.« Schaffhausen, 1852. III. köt. 179—180. l.

A zavar és félelem leírhatatlan volt, fölriasztá egész Csehországot, Sziléziát, Morvát, Austriát, Bécs kapuiig. A cs. udv. hadi tanács lázasan kapdosott most mindenfelé. A veszélyben forgó Prága megmentésére még a helyőrségekből is minden lehető hadat kivonván, gr. Hatzfeld tbkkal útnak indíták; Piccolomini parancsot vón a Rajnától Csehországnak fordúlni; s ekkor láttak hozzá Magyarországon is a nagyobb mérvű hadfoglaláshoz, toborzáshoz, mint már Bercsényinek Rákóczi fejedelemhez való küldetésénél követjelentésében említve volt.

Horvát ezredek már korábban is részt vőnek a svédek elleni háborúban, mint állandó zsoldosok; számukat ezen évben a Theatrum Europaeum 6000-re teszi.¹⁾ A magyar végbeliek s egyéb fegyverviselők — kivált könnyű-lovashad — toborzása azonban csak Hofkirch-Montecuccoliék veszedelme hírére, május közepén kezdetett meg. Ferdinánd hadgyűjtő pátense, mely valamennyi magyar vármegyének s a végházak parancsnokainak megküldetett, 1639. május 17-kén kelt. A császár a nélkülözhető végbeli hadak gyors fölszedését s a lázas sietséggel toborzott csapatok szervezését gr. *Pálffy István* érsek-újvári s bányavidéki főtábornokra és alatta b. *Bercsényi Imre* nógrádi főkapitányra bízta, a kik valóban hihetetlen gyorsasággal feleltek meg földadatuknak. A magyar segédcapatok zöme, mintegy 6000 volt többnyire végbeli huszár, két hét alatt teljes harczkészséggel fölszerelve együtt vala Pozsonynál, ezredi tagozatokba osztatott, s a hadi szemle megtartása után átlépven a Morvát, 4000 főnyi osztrák haddal erősbülve, június 14-kén már a Tábor-hegyére, Prágához érkezett.²⁾

Itt valóban nagy szükség volt reájok és a mindenfelől ideirányzott erősbitésekre. Banner ugyanis, kinek hatalmas svéd lovasai a Brandeisból menekülő császári sereget egész Prága kapuiig kergették, derék-hadaival maga is ezek után nyomult. Május 30-kán a cseh főváros alatt táborozott a svéd főerő; s miután azt három napon át bombázta és a falakon olyan a milyen rés volt törve: Banner június 2-kán rohamot vezényelt. E roham ugyan a városban parancsnokló gr. Schlick és gr. Gallas cs. tábor-

¹⁾ »6000 Krabaten.« (110. l.)

²⁾ U. o.

nokok által szerencsésen visszaveretett, s a svéd fővezér az erődítések tüzetes szemle alá vételénél meggyőződött, hogy Prága bevétele hosszabb munka, rendszeres ostromlás nélkül lehetetlen. — s ezért, gr. Hatzfeld táborának közelgéséről is értesülvén, Brandeisba vonúlt főhadiszállásra; mindazáltal Nimburgot, Bunzlaut, Königgrätzet és Pardubitzot megrakván hadakkal: mind e helyekből Prágát folytonos csapdozásokkal háborgatta, mintegy zárolva tartá és környékét kegyetlenül pusztítá, hogy a szorongatott fővárosban szükség, éhség álljon be. ¹⁾

Egy ily becsapás alkalmával, június elején, Bannernek csak ezer lovasa, a horvátokat Prágától félmérföldnyire vigyázatlanul meglepé éji szállásukon, tökéletesen zavarba hozta őket és közülök sokakat levágván, a három horvát ezredtől húsz századzászlót, 200 lovat s tömérdek podgyászt elnyere. ²⁾ A horvátok rémülten és rémítve futottak a városba.

Azonban Hatzfeld és a 6000 magyar megérkeztével, június közepén 30,000-re szaporodott Prágában a császári haderő, míg Banner tábora csak 26,000 főből áll vala. Ennek daczára a császáriak támadni nem mertek, s így július hava s augusztus eleje csak kölesönös portyázásokban tölt el Prága körül. Ezekben, természetesen, a magyar könnyű-lovasságnak kiváló szerep jutott.

Ezalatt odahaza a hadszervezés egyre folyt; s mivel aug. elejére már ismét mintegy 2000 jó huszár volt együtt Szakolczánál: *Bercsényi* ezekkel személyesen volt megindulandó. Valószínűen magával vivé két idősb fiát is, *Lászlót* és *Imrét*, ekkor már fiatal tiszteket. A magyar hadnak még föl nem készült hátra levő része gr. Pálffy István tábornokkal két-három hét múlva fogja vala követni Csehországba Bercsényi dandárát.

A magyarok érkezését Prágából azért siettették, mivel az ottani táborból aug. 10-ike táján két horvát ezredet Frankóniába s más ezredeket Sziléziába kellett vezényelni, mi által Hatzfeld ereje jelentékenyen megkevesbedék. ³⁾ Maga Hatzfeld tdk. e közben a szász választó-fejedelem nógatásaira, hadai jó részét titok-

¹⁾ *Laroche*, id. m. 182. l.

²⁾ *Theatrum Europaeum*, 110. l.

³⁾ U. o. 111. l.

ban ennek segélyére Pirna alá indítá. De Banner kémei által e mozgalomról értesülvén, Brandeisből 15 lovas-czreddel és három gyalog-dandárral rögtön fölkerelkedék s egyenesen Prágának tört, hogy a meggyöngyült császári tábornot meglepje. 600 lovasból álló előcsapata a Moldva hídjánál magyar huszárokra bukkan, össze-csap és foglyokat ejt belőlök, kiktől a kivonúlt császári hadoszlop irányát és célját bővebben megtudta.¹⁾ Mielőtt ez oszlop ellen fordulna, — eredeti tervéhez híven, a prágai tábornot hirtelenül megakará ütni.

Meg kell itt említenünk, hogy b. Bercsényihez Morvában némi gyalog csapatok csatlakozának, az ő fedezete alatt nyomulandók Prágába. A tábornok tehát e gyalogság miatt csak lassúbb menetekben haladhatott, mindazáltal 6—800 huszárt előcsapat gyanánt előreküld vala. Ezek aug. 25-ike táján érkezének a cseh fővárosához s Hatzfeld által mindjárt a tábor szélére állítottak, ennek biztonságát fedezni.

A most hirtelenül ott termett Banner, híd hiányában hadai zömével a Moldván át nem hatolhatott: azonban lovasságának része gázlóban mégis általvergődvén, aug. 29-kén Hatzfeld táborát, málhás-szekereit, nagy hévvel megrohanta, s az újon érkezett magyarokból (»von den neuen angekommenen Hungarn«.) *tehát a Bercsényi előhadát képezett huszárokból nyolczvanat levágott, s néhány száz lovat és egyéb tetemes zsákmányt vitt el.*²⁾

Szerencsétlen kezdet, melynek híre Bercsényit méltán szomoríthatá. A vitéz magyar tábornok e csapás után negyednapra: szeptember 1-jén érkezett meg a prágai táborba 18 századdal, melyekben 1200 huszárt számlált; míg a magyar segédhad végső dandára, 1500 fő, Pálffyval csak sept. 21-kén csatlakozók hozzájuk.³⁾

Gr. Pálffy István és b. Bercsényi Imre tábornokok, miután Bannernek a svéd erő nagyobb részével Szászországba a Hatzfeld által lövetett Pirna fölmentésére sietését megtudták, a minapi kudarczot megtorolandók: mindjárt a Pálffy megérkezése utáni napokban, — tehát szeptember 24—25-kén, — a prágai táborban

¹⁾ *Theatrum Europaeum*, 111. l.

²⁾ U. o. — ³⁾ U. o.

fekvő magyar huszárság színe-javát lóra ültetvén, kicsaptak Leitmeritz felé, a hol ekkor *Torstenson* svéd tábornok állomásozék. Meglepésről azonban a svédek kifejlett kémrendszere s folytonos ébersége mellett szó sem lehetett. Bármennyire gyorsan járt is azért a magyar huszárság, — a túlnyomó számú svéd lovasezredekét már szemben, hadirendbe sorakozva találá.

Ekkor *Bercsényi* vakmerőül az előhadat képező 500 huszár élére álla és rohamot fuvatott, mire a magyarok nagy tüzzel neki vágattak s keményen összecsaptak a svéd nehéz-lovasság zárt soraival. *Bercsényi*, mint veszélyt, halált megvető hős, saját példájával akarván ösztönözni katonáit: a rohamoszlop élén legelő, személyesen vágott be, s halált osztó kardjával vitézül megbontá a svéd hadsorokat. De sarkantyúba kapott túltüzes arabs paripáját e pillanatban annyira elragadá heve, hogy a nemes mén mindent gázolva, igenis mélyen berohant lovagjával a svédek tömegébe, — *eggedül*. *Bercsényi* övítől el volt vágva, a svédek körül fogták s minden oldalról elkezdték támadni; ő bámulatos hősiességgel védé magát a nagy tömeg ellen, melyből sok ellenséget levágott vagy megsebzett. Ámde őreá is sűrűen hullottak a csapások annyi kardtól; vérező sebek borították el s gyilkoló őn járta át testét. ¹⁾ Huszárai a mint szeretett vezérok veszedelmét sejtették: ellenállhatatlan tüzzel rohantak be utána a svédek sorai közé. Rettentő, dühös tusa támadt; az ütközet hevében maga gr. *Pálffy István* érsek-újvári főkapitány is sebet vőn, és a huszárokból mintegy száz elhullott, míg a svédek kezeiből ki birták ragadni — ám mégis kiragadták — szomorú diadaljelüket: *hét halálos sebbel borított véres testét Bercsényi Imre tábornoknak.* ²⁾

¹⁾ *Bél Mátyás*: »Emericus Bercsény Sacri Sepulchri Salvatoris Eques Auratus . . . in bello contra Suecos traiectus globo.« (Not. Hung. Nov. Tom. I. pag. 457.)

²⁾ »Der Ungarische Feld-Marschall Graf Stephan Pálffy wagete darauff mit 500 Ungarn den Bannerischen auch ein Einfall zu thun, und verliesse sich auff sein all zu muthiges Türkisches Pferd, welches mit ihm unter seinen Feind geloffen, und ob er sich wohl ritterlich darauff gewehret und viel seiner Feinde beschädiget und erlegt, — so wurde er doch endlich mit 7 tödtlichen Wunden auch darnieder gelegt; über welchem bey 100 seiner Hungarn, bis dass sie seinen Leib errettet und hinweg-gebracht, auff den Platz blichen seyn.« (*Theatrum Europaeum*, az 1639-ik évnél, 111. l.)

Volt-e még élet ekkor az elesett hős testében s hű vitézeinek karjai közt lehellé ki törhetlen, bátor lelkét? avagy már akkor holtan hanyatlott volt lova nyakára? — a forrásokból biztosan tudni nem lehet; csak annyi bizonyos, hogy ezen csatában elesett.¹⁾

A Theatrum Europaeumra nézve, melynek idevonatkozó elbeszélése legrészletesebb, és illető helyét imént szó szerint idéztük, meg kell jegyeznünk, hogy annak majna-frankfurti német írója a *Pálffy* megsebesülését és *Bercsényi* elesését — tehát két különböző ténytet — összezavarja. Mert a mit ő leír, hogy t. i. a vezérok mentésére rohanó huszárok annak már csak *testét* («seinen Leib») hét halálos seb fődte testét ragadhatták ki az ellenség közül, — *ez tisztán Bercsényire illik*, nem Pálffyra, a ki könnyű sebéből csakhamar kigyógyult, úgy, hogy még azon 1639-iki október 28-kán a cs. hadseregben lévő magyar lovasság főtábornoka lón, érsek-újvári tábornokságát 1644. január 14-kéig viselé, és csak hét év múlva, 1646. május 29-kén halt meg.²⁾ Világos tehát, hogy nem ő, hanem tábornok-társa b. Bercsényi Imre volt, kit a svédek Prága alatt holtra vagdaltak.

Bercsényi holttestét huszárai a csata után visszavivén Prágába: ennek valamelyik temploma sírboltjába tették le, rangját megillető hadi gyászszertartással. A vitéz férfiú hősi halálának híre mélyen megszorítá nemcsak családját és barátait: de honfitársait, sőt magát *III. Ferdinánd királyt* is, — a ki árváinak kegyes pártfogójukká lón, és kedves hív bajnokának »*véré kiontásával megpecsételt példás hűségét*« még hosszú évek múltán is meleg hálával emeli ki diplomáiban.³⁾

Néhai kamarás-társas-követségi utóda *Törös János*, Pozsonyból 1639. október 6-kán Rákóczi György erdélyi fejedelemhez írt

¹⁾ Unokája, Bercsényi Miklós följegyzése szerint: »Emericus Bercsényi, Supplicantis Avus . . . sanguine contestatus est suam fidelitatem. Nam . . . contra Rebelles eotum Bohemos, qua Generalis . . . expeditus fuisset, *lethali accepto vulnere, ibidem misero crutiabilique extinctus est exitu.*« (»*Extractus meritorum*, etc.) *Hevenessy*, mint láttuk, majdnem szóról szóra: » . . . *lethali vulnere est extinctus.*«

²⁾ *I. Nagy Icsán*, Magyarország. Családai IX. köt. 46. l.

³⁾ *I.* a Bercsényi-családra vonatkozó kir. diplomák s egyéb levelek fogalmazatait a magy. kir. udv. cancellária levéltárában.

levelében így emlékezik Bercsényi elestéről: »Értette Ngod az szegény Bercsényi halálát. *Vitézül, de vakmerőn vesze nyavalyás!*« ... »Értettük.« Rákóczi kézjegyzése a levél szélén.¹⁾ Ugyancsak Rákóczinak írja zborai kapitánya *Máriássy Ferencz, 1639. október 9-kén Zborórúl*: »Mostan semmi oly félelmes híreim nincsenek, *az egy prágai veszedelemnél*, az melyet jól tudom, hogy constál Ngodnál. Az a kevés magyarság *Bercsényivel nagyobb része ott veszett*; sőt, az mint mondják, *Pálfi István uram maga is sebben esett.*«²⁾

E két utóbbi — kétségtelen hitelű — adat különös figyelemre méltó. Ugyanis, ha valakinek, úgy bizonyára *Törösnek* az udvari kamarás- és királyi diplomatának módjában volt, hogy néhai collegájának, követségi elődjének, régi barátjának vitézi halála körülményeiről leghitelesebb értesülést nyerhesse. A minthogy nyert is, és erre hivatkozva sóhajthatott fel: »*Vitézül, de vakmerőn* (a svédek tömegébe való berohanás) *vesze nyavalyás!*« (= szegény.) Pálffy könnyű sebe ellenben oly jelentéktelennek tűnt föl előtte, hogy arra ugyanezen levelében nem is reflectál. A másik tudósító pedig, — ki ott a lengyel és sziléziai határok közelében Zborón szintén gyors és tüzetes értesítéseket szerezhett a cseh harczterekről, a minthogy ezzel urától meg is vala bizva, — tehát a másik tudósító, *Máriássy*, viszont mind Bercsényi elhulltát, mind Pálffy sebesültét említi: de e két eseményt *világosan megkülönböztetve*, és míg amaz teljes bizonyossággal írja, az utóbbit csak hírképen.

Ha most már ezeket a *Theatrum Europaeum*nak a két különböző, de egyszerre történt eseményt összezavaró előadásával egybevetjük: az idézett mindkét rendbeli elsőrendű hazai forrás teljesen a mi főntebbi okoskodásunk helyessége mellett bizonyít, a kettős eseményt szétválasztja, és Bercsényi halála körülményeit a három rendbeli adat összevetésével tiszta világításba helyezi.

¹⁾ *Eredeti levél* a gyula-fejérvári Batthyány-könyvtárban. (*Szilágyi Sándor* t. barátom szívességéből.)

²⁾ *Eredeti levél* az orsz. levéltárban. (Régi lýmbus.) Másolata Szilágyi Sándornál sajtó alá készítve.

Később netalán még napfényre kerülendő közvetlen és tüzetes följegyzések ezen állításunkat kétségkívül igazolni fogják.

* * *

Így fejezé be még nem egészen 50 éves korában, sokat hányatott, sokféle viszontagságok között forgott, de aránylag mindig jó szerencsével folytatott életét *bárvó Bercsényi Imre*. Távól keleten, a Székelyföldön születve, kétszer is még távolabb keletre: Sýriába, az ázsiai Szent-Földre bolyongva, Olaszországot is bejárva, s családjának Magyarország nyugati határszélein rakva fészket, — végre Csehországban érte el a halál.

Élete változásokkal teljes: de jelleme változhatatlan volt. Rendkívüli tehetségei őt, bármely pályára lép vala, mindenütt kitűnő polczra emelék, kedveltté tevék; azonban rendíthetlen hit- és politikai elvei úgy a diplomatai, pénzügyi, mint a katonai pályán, úgy a köz-, mint a magánéletben, mindig ugyanazok maradtak. Bercsényi Imre a *Pázmány* és *Esterházy Miklós*-fajta férfiak sorába tartozik: *dynasticus* érzelmű, *buzgó catholicus*, *de kemény magyar*. E fővonások jellemzik egész életét, ezek vezérelték őt tetteiben; ezeknek köszönhette Erdélyben súlyos bajait, Magyarországon gyors emelkedését, — és ezek vitték őt a halálba is. A *dynasticus* hűségű, a *vakbuzgó catholicus* Bercsényi, a *Szent-Sír* lovagja, a *vitész nógrádi főkapitány*, királyának örökös-tartományait s ezekkel a *katholicizmust* eretnek-hadak által megtámadva látván: régi kalandvágya feltámad keblében, vágyat kap megküzdeni ez »eretnekek«-kel; szilaj magyar huszárosztályt gyűjt tehát önként királya oltalmára, és mint ennek ezredese s tábornoka, — elhagyja szeretett övéit, el édes hazáját, szép birtokait, rohan a dicsőség után, és megleli a — *vértanú-halált*. Csatatéren, kardcsattogás között; hitéért és uráért hősileg küzdve, eretnekek aczélaitól leterítve, *vitészül* esett el a *Szent-Sír lovagja*; kívánhatott-e ennél szebb halált?!

És habár mi, oly hévvel vallott hit- és politikai elveiért nem lelkesülünk is: tisztelettel hajlunk meg *vasjellemének következetessége* előtt; és benne, családjá második státorában, e jellemkövetkezetesség, valamint az átható jeles ész, a nyughatatlan tettvágy s nagy munkabírás tekintetében is, fényes nevű unokájának II.

Miklósnak *előképét* látjuk. Bár merőben különböző viszonyok közt mozogtak, — sok bennök a rokon-vonás.

Mindakettő éles elme, sokoldalúlag művelt, képzett fő; buzgó katolicus és buzgó magyar; mindakettő kalandos vállalatokra kész, sokat merő, veszélytől vissza nem rettenő, szenvedélyes véralkat; mindakettő egyaránt jeles hadvezér, diplomata és nemzetgazda, sőt financier egyszersmind, — helyét mindenütt jól betöltő; és mindakettő hűséggel, kitartással, rajongással ragaszkodott fejedelméhez: amaz Ferdinándhoz; emez Rákóczihoz, — noha egyik merőben dynasticus jellegű alakja történelmünknek, míg a másik minden ízében szabadsághős.

Bercsényi Imre fényes tehetségei és a közpályán való serény tevékenysége emelék családját, a már előbb is előkelő nemest, a mágnás-nemzetségek sorába; s ezért és a Bercsényi-névnek országosan ismertté tételéért, e mindenesetre kiváló — szép elméjű és vitéz — férfiút, a Bercsényi-család történetében díszes hely illeti meg.

Még neje és gyermekei iránti gyöngéd szeretetét s jóllétök érdekében valóban atyai gondoskodását kell kiemelniünk, melyről különösen 1631-ben kelt végrendelete tanúskodik. Fennél újabb végintézkedése — legalább a pozsonyi káptalanban, mely efféle irományainak legdúsabb tára, — nem maradt fenn; valószínű tehát, hogy a svédek elleni utolsó harcaiba indulásakor is ezt hagyá érvényben.

THALY KÁLMÁN.

A SÁRVÁRI VÁRISPÁNSÁGRÓL.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Várispánságunk székhelyének neve a Vár. Registrumnak mindhárom kiadásában »Sásvár«-nak iratik, és mint ilyen magán viseli a lelkiismeretlen másolás és torzítás eltörülhetetlen bélyegét; mert a középkori írásokban az »á« még személy- és helynévileg is mindig ékezetlenül (mint: a) jelentkezik, így péld. Sárvarnak is, miként még látni fogjuk diplomaticus kiírási alakja ez: *Sarvar*.

A másolat hűtlensége már ebből is nyilvánvaló, mindazon által az irodalmi közérzület e tiszteletre méltó régiséggel szemben csak annyit engedett meg magának, hogy az első ékezetet megszüntesse¹⁾, holott a két ékezet ugyanannyi intő jelként veendő, hogy itt két betűnek gonosz csereberéje által a tév útra rés lett ütve.

Hogy az »r« és »s« okirataink írásmodora szerint némileg hasonlatosak és elnézésből könnyen összetéveszthetők, régibb okmánytárainkból kiböngészhető akárhány példa bizonyítja.

És ily hiba kiigazítása sokszor mily erős munka!

Legnehezebb boldogúlni, midőn a megtámadott helynévnek (mert ezekkel gyűl meg leginkább a bajunk) sebei eltakarvák; midőn, mint itt is, a torzítás álarczába bujtatott névalakban ismerőst sejtünk és kilétét komolyan kérdőre sem vonjuk.

Igy lett Sárvárból is Sásvar, mi mellett bizonyágot tesznek helynév-társai is.

Hanem mesterségesebb a »*uilla Hongun*«-nal való elbánás. Szegény gömör-vármegyei Haugony! Ez már egészen beleélté magát azon hitbe, hogy az cesedi lép szakította el azon köteléket, melylyel a Szamos mentéhez volt fűzve.

¹⁾ »Sasvár arx et oppidum Comitatus Nitriensis« úgymond Bél a szöveg alatti jegyzetében; Vajda Gyula meg már »*a váradi Registrum*« című tanulmányában (44. l.) *Sárvár*-t írja alá.

Hogy himezés nélkül kimondjam azt a rejtelmes *Hongun*-t nem másnak tartom, mint a szathmárvármegyei *Czegény*-nek, mely okmánygyűjteményének eredetijében középkoriasan *Chegen*- vagy *Zegen*-nek fogott írva lenni. A régi irások 3 és 5 betűi ugyanis sokban egymásra ütnek és mint ilyenek veszedelmes hibák okozói lehetnek; ilykép lehetett *Zeguen* vagy *Chegun* is Hongun-nak olvasva és egészen kifordítva. És hogy a váradi Regestrum másolója máskor is elkövette az e fajta csinyt, és föltevésünk korántsem elvont elmélet, bizonyítja azon körülmény, hogy ugyancsak ő a *Zaggyva* folyónak nevét csavarja »Hogouvá-ra«¹⁾; és megfordítva másutt »Houmik-ot«²⁾ ír »Zounuk« helyett³⁾.

A »*uilla Draucy*« meg bizonyosan *Draucy*, voltaképen pedig *Drauch* helyett áll, ami Darócz helyneveink egyik egykorú kiírási alakja. *Villa Draucariorum*.

Szathmár vármegyében, mely mindennemű vadászatra alkalmas területtel bír, több Darócz helynév van, mint Király-D., Pusztá-D., és Fülöp-Darócz. Hogy a három közül itt melyikről van szó? — kérdés. Pesty Frigyes Király-Darócz mellé áll; Czegény tőzsomszédságánál fogva valószínűbb azonban Fülöp-Darócz.

Várjobbágyokul ötven említetnek. Nincsen mondva; de ezek elseje bizonyosan várnagy, másika hadnagy és így tovább. Érdekes lenne tudni, hogy közülök hányan valának századosi (centurio) számban; mert ez a várispánsági területnek kiterjedésére lenne annyira-mennyire tájékoztató. Maguk e vártisztviselők nevei annyira el vannak torzítva, hogy alig tarthatjuk lehetőnek, miszerint az idegen kéz szennyétől valaha teljesen tisztának láthassuk.

Sárvár kiterjedt várispánság nem lehetett, miután vidékét, miként látni fogjuk, már elég korán egyes nemzetségek birtokolák.

Sajátságos, és alig-alig érthető, hogy várispánságának emlékezetével többé sehol sem találkozunk.

Okiratunkra visszatérve megjegyezzük még, hogy bíróként magát az ország bíróját látjuk működni, segédbíró pedig *Szilfalusi* Adorján, a *Kalata* biharvármegyei nemzetségből. Hogy Szilnél a szathmárvármegyei Sályira gondoljunk, miként ez fennebb vélemény yzve volt, arra semmi szükség. Szili Adorjánnal különben Demeter társaságában, amint törvénytörő körutat tesznek, más vármegye területén is találkozhatunk, ha jól körülnézünk.³⁾

1) Váradi Reg. 133. okl.

2) U. o. 30. okl.

3) Vár. Reg. 11. okl.

Okmányunk éve 1233 és 1234-re tehető, ekkor lévén Pápuch-i Demeter, vagyis I. Demeter országbiró.¹⁾

Sárvár vidékének első birtokosai.

A Sárvárhoz fűzhető további történelmi kombinációk miatt még egyszer vissza kell tekintenünk a honalkotás nagy eseményére.

Azon kérdésre, hogy Szathmár vármegye, jelesen pedig annak szamosmenti része a pusztaszeri végmegállapodás után mely nemzetségnek esett osztályrészül? — inkább tagadólagos, mint igenlő feleletet adnak krónikáink.

Igy Szabolcs vezérről és Sárvárának megalapítójáról tudjuk, hogy nem állapodtak meg e tájakon, a mint hogy csakugyan törzseik hadi népe volt csupán velök, midőn e részeken diadalmasan és hódítva átvonultak. sőt hogy még csak nem is a közel szomszédságban telepedtek meg, hanem a Duna mentén.²⁾

A »Kölcsey-család« ősi származását bevett szokás anonymszéle hagyományra visszavinni. »Ond, Ete atyja. ugymond Névtelenünk a hét fejedelem előszámlálása közben, kitől a Kalán és Kölcei-nemzetség származik.³⁾ Innét énekelhető annyi önérettel *szülő-meggyém* nagy fia, Kölcsey Ferencz: »Büszke magyar vagyok én. keleten nőtt törzsöke fámnak«. Amde ezt a szathmár-vármegyei Kölcseyekre átruházni legalább is bajos; mert ezen Ond fejedelmi férfit, kitől Anonymus szerint az ő korában virágzott és nagy tekintetű Kalán és Kölcsey nemzetség származik

¹⁾ Frankl (Fraknoi) Vilmos: *A nádori és országbirói hivatal* 167. l.

²⁾ Hogy az *Ibrány* szabolcsvármegyei helység határában levő »fekete halom« nevű ősdomb alatt alunná nagy álmait Szabolcs vezér, miként ezt a népmonda tartja, nem való; mert Előd, Szabolcs atyja a Vérteshegy aljában foglal magának birtokot, és Csák is, a Szabolcs unokája itt építi *Csákvárt*. Itt vannak *Csákvár*, *Csákberény*; *Szabolcs* és *Elő*-(Előd)*szállása* puszták. V. ö. Szabó Károly: *Magyar Vezérek Kora* 99. l. és *Anonymus* 50. f. A *Budai Krónika* meg (41. l.) magával Szabolcsal épített föl Csák várát.

Ami pedig illeti Lehelt, várunk alapítójának fiát, kinek törzéből a *Szodárd nemzetség* magaslék ki, ez a Vág völgyében, Galgócz vidékén telepíti le hadi népét *Kézai Krónika* II. könyv I. feje. 10. §.

³⁾ »Ound pater Ete, a quo genus Calan et »*Colsoy*« descendit. Anonym. C. VI.« — Hogy *Colsoy*-t Kölcsey-nek lehessen olvasni, nem hiszem, és gondolom paleographiai kitérőseink által is helyeslésben részesül azon felfogásom, hogy Anonymus szövegéhez mérve a már elég idős és magát szívesen fentartó Kölcei-értelmezés meg nem állhat. Az *Kalsay*-nak olvasandó.

vala, a Tiszától a Bocsa mocsárig és Körtvélyes tótól Alpár homokjáig terjedő földön települe meg, hol aztán évek múltával Ete, Ond fia összegyűjtve a sok szlávást, Alpár vára és a böldei rév között igen erős földvárat építtetett, melyet a szlávok saját nyelvükön Chorongrádnak, azaz fekete várnak neveztek; ¹⁾ tehát ezen hely épen családi hagyományától, miszerint első foglalási jögon birtokosok Szathmár vármegyében üti el e nemzetség vérörököszeit.

A mai Szathmár és Szabolcs vármegyék behódításáról beszél a műve után annyira ismerős királyi Jegyző; ellenben benépesítéséről hallgat, pedig még csak föltennünk sem szabad, miszerint ily tenger-nagydarab síkfüld a jövevény hazakeresők által semmiibe se vétetve, egészen a benszültött nép kezében hagyott volna.

Ilyen felfogás ellen elegendő czáfolat lenne már magának ezen területnek helynévi áttekintése, mely bárkit meggyőz arról, hogy ős vonásokkal írt magyar arczulatú vidékkel van dolgunk.

És eszerint Anonymus hallgatagságába belenyugodnunk nem szabad, hanem új kútfő után kell látnunk.

A névtelen Jegyzővel hitelesség dolgában mérkőzik, sőt amint némely írónk hiszik, felül is mulja őt másik krónistánk: *Kézai Simon* mester.

És Kézai már tud Szathmár vármegye e részének benépesítéséről, így írván róla:

»Az ötödik sereg kapitányát *Könd*-nek hívták.²⁾ Ez a *Nyír körül* lakott, fiait *Kücsid*-nek és *Kopjón*-nak hívták³⁾«.

¹⁾ Szabó Károly: *Béla király jegyzőjének könyve* stb. 55. l.

²⁾ Kiváló tudósunk Szabó Károly úgy szövegünk *Könd*-ját, miként a névtelen Jegyző *Cunduját Könd*-nek olvassa; de újabb tanulmányokból tudjuk, hogy ennek inkább a *Kend* és *Kende* ma is használatos névalakok felelnek meg, és jelentésére nézve *király* és *főnök* élő szavaink synonymjának vehető, *Századok* 1871. évf. 476. l.

³⁾ »Quinti vero exercitus Cund est dictus Capitaneus. Hic circa *Nir* habitavit, huius filii *Cusid* et *Cupian* sunt vocati« II. könyv I. fej. 9. §.

A mi *Kendén*ről-e? vagy másról emlékezik Anonymus is. A hét fejedelmet elsorolván, a harmadik helyre teszi »Cundu-t« a *Cursán* atyját (6. fej.) Alább pedig így szól: »Cundunck (!) *patri Cursan* dedit terram a civitate Attylae regis usque ad *centum montes* et usque ad *Gyogy*, et filio suo dedit unum castrum ad custodiam populi sui. Tunc *Cursan* castrum illud sub suo proprio nomine iussit appellari quod nomen usque in hodiernum diem non est oblivioni traditum.« Vagy miként *Szabónál* találjuk: » . . . ada földet *Köndnek*, a Csörsz atyjának Attila király városától *Százhatomig* és *Diólig* és fiának ada egy várat a maga népének

Sárvár vidéke tehát Köndé vagy Kendéjé, ki fejedelmi férfiú volt *nomine et omine*, lett honfoglaláskor.

Azon századok alatt, melyeknek körében tanulmányunk mozog az ősök iránt való kegyelet a hagyomány családi szent tüze által élesztette, a nemzetség-alapító nagy elődöknek emlékeztét neveik használata által ápolá és tartá fenn. Így lőn annyira kegyelt az Aba-nemzetségnél az Aba név, a Csanádnemzetségben a Csanád, a nagykállai Ballog-Semjének közt az Ubul, a Bors-Miskolczoknál a Bors-személynevezet stb.

Némely nemzetségeink kivételével aztán hamarabb vagy később beköszönt az elágazás korszaka. Mi természetesebb, minthogy ilyenkor új nemzetség-alapítók magaslanak ki és benők új hagyományok támadnak, az ősöknek alakjai pedig a késő

védelme végett. Csörsz osztán azon várat tulajdon nevére nevezette, mely név mai napig sem ment feledésbe. *Névt.* 67. l.

Ime! Anonymus máshol telepíti le *Cundat*, és máshol Kézai; melyeknek van igazsága? Ugy vélekedem, hogy bizonyos tekintetben mind a kettőnek; mert lehetetlen észre nem vennünk, hogy a két krónikásnál két Kundról van szó: Anonymus Kundjáról Kézai mit sem akar tudni; a névtelen meg Kucsid- és Cupian-nak atyjáról hallgat, mint aki csupán Cursan vagy (?) Csörsz atyjával ismerős, *egy kisebb törzs* fejével. Kisebb törzs fejének mondom; mert a neki jutott terület a Duna mellett vett hosszúságában másfél órai távolságnál alig rúg többre, t. i. ó-Buda és Diód között, mi a hét fejedelem harmadikának népe számára bizonyára alig lesz elégséges.

Két Kundnak szereplését a honfoglalásnál nem merészség föltételeznünk, mert Kende, vagy a krónikások hangtana szerint vett Kund hivatal-név levén, egyetlen család körére épen úgy nem szorítkozhatott, mint a többiek. Ennek igazolását magukban krónikáinkban is föltalálom, amennyiben valamely cselekedet mindig két név fölemlítése által köttetik egy személyhez. P. Eleud pater Zobolsu, Ound pater Ete, Lelu filius Tosu, Bulsuu filius Bogat stb. levén e nevek közhasználatúak.

Abban azonban talán elmarasztalható Anonymus, hogy a Kendék közül épen azt állította a fejedelmek sorába, a kit ez nem illetett; de ezt a Névtelen jóhiszeműleg fogta tenni és hitelességének megróvása nélkül tehetette.

A fejedelmi Kendének ugyanis két fia volt és köztök megozlott a családi hagyomány, sajátlag ők válván nemzetség-fökké, nevök elnyomta, vagy hát csak háttérbe szorította atyjoknak emlékeztétét. Nem így a dunántúli Kende, kinek ivadékát és hagyományát, mint királyi jegyző »a *székesfejérvári törvény*« napok bő tapasztalatainál fogva is ismerhette. Nem menthető-e tehát, midőn az ország krónikájában talált adatok alkalmazásában tévedett?

unokák meggyöngült szemei előtt, mint a ködfátyol-képek mindig jobban elmosódnak. A folyam megfeledekezik a patakról, honnét pályája kiindult. A régi ősnék neve esetleg örökségül jut még egyiknek, vagy másiknak: de ezután már jobbára vonatkozásának és jelentőségének tudata nélkül hangoztatva.

A *Kende-névnek* ilyenkor egykori kegyeletét és állításunkhoz képest annak e tájakon való szerepét gondolom megörökítve a Kende család nevében, mely Szathmár vármegyének országosan tisztelt családja. Hogy azonban csakugyan a sárvári Kende fejedelmi törzs ágazatát képezik, elégséges okmányok hiányában könnyebb vitatni, mint bebizonyítani; de mégis könnyebb bebizonyítású, mint az Erdélyben virágzott *Kendieké*, kiket Bethlen Farkas (VIII. könyv 555. l.) *Kund-Kendéinktől* származtat. ¹⁾

Másod sorban a Kézai nyomán készült *Budai krónika* érdemel sok figyelmet Turóczival egyetemben, mivel nem csupán átírják és magokévá teszik Kézai állítását, de értelmezik, sőt némi részben bővítik is. A budai krónika péld. határozottan azt mondja, hogy *Kund Szathmárnak a Nyír körül eső részeit foglalta el és fiait keresztyényekké levén, monostort alapítottanak* ²⁾

A Kende törzs nyíri megletelepülésének igazolását látom továbbá a Kézai által említett fiakban. »... fiait Kücsidnek és Kopjánnak hívták«.

Az elsőt Szabó Károly jeles történetírónk *Kücsid*-nek mondja. A 13-ik században a Cusid személynév még szélteben használatos volt; azonban nyom nélkül elenyészett, hacsak a szathmármegyeyei *Kasod* és *Kosod* helynevek reá nem vallanak.

Kücsid a történeti adatszámba alig vehető *mondai* hősök egyike, kinek a nemzeti hagyomány azon hivatalt tulajdonítja, hogy két ízben is követe volt Árpádnak Szvatoplughoz. Első ízben Duna-vizet, egy nyalálb-füvet és néhány marok-földet kért volna tőle fejedelmi ura, Árpád nevében, mibe a szláv vezér szíves örmest beleegyezett; másod ízben Árpád ajándékaül az országvétel árában fehér lovat aranyos nyereggel és fékkel vitt volna a semmi rosztat sem gyanító tót királynak. ³⁾

¹⁾ Azt hiszem a szathmári várispánság birtokainak kivételével a Szamosnak egész jobb partja a kölcei-kende dominiumnak fog bebizonyodni. Még a 14-dik században is tekintélyes birtok fölött rendelkeznek *Fejér cod. dipl.* VIII. 1. 575—581.

²⁾ » *Quartus Kund oras Szatmarienses occupat. Quarti siquidem Capitanei vocabulum fuerat Kund, cuius filii Kusid et Cupa prope Nyir fixere sua castra, ibique post baptismum Manasterium fundaveres.*

³⁾ *Budai krónika* 37—39. l. *Turóczy krónika* II. könyv 3. feje. és rövidebben a *Pozsonyi krónika* 21. 22. ll.

Miből, ha nem szabad is következtetnünk *Cvcsid, Kwnd* fia népszerűségének hagyományos fenmaradására; de következtetnünk nemzetségének, mely e hagyomány örököse volt, — előkelőségére, mint a melynek udvarában és lakomáin éneklék először dalnokai a szép költői regét, mely vonatkozásánál fogva századokig fönmaradva, a krónikákba is fölvetetett.

Kézai, Kund-Kendének másik fiát *Kupján* néven találta az elő korból áthagyományozva. Hogy ő zavartalan forrásból merített, azon nincs mit kételkedni; de hogy a forrás, melyet krónikájában nyitott, semmi részben se zavartatott volna föl, még csak gondolni sem lehet. Példa lehet erre maga *Kupján személynevünk* is.

A *Pozsonyi krónika* és *Thuróczi* (mindkettő Kézainak átírása) már nem *Kupján*-ról, hanem csak *Kupán*-ról tudnak; a legfiatalabbak egyike: a *bulai krónika* még tovább megy; mivel szerinte a mi Kende-fiunk sem nem *Kupján*, sem nem *Kupán*, hanem *Kupa*. Pedig a történeti *Kupával* ábrándozni ép oly kevés okunk lehet, mint a szathmárvármegyei *Koppány* helynév mellett *Cupánra* emlíkezve megállapodnunk. Mindkét névalak másolási tévedés.

Ami *Cupián*-t illeti, amint a legrégibb kiírási alak: úgy a valósághoz is legközelebb áll, habár ezen is eshetett valami kevés másolói sérelem.

Sejtelmem szerint a Kézai keze írta név ez volt: *Coplyan*, vagy *Coplun*; és *Kapjony*-vagy *Kaplony*-nak olvasandó *Copian*-unk; vagyis ezen *Kendefi* lett volna őse és alapítója azon kemény nemzetségnek, a *Kaplonyoknak*, mely nemzetség nem csupán fentartá magát, de a dicsőség és nagyság útján folyton emelkedőben van.

Hogy a *gróf Károlyiuk őse*: a nemzetség-alapító *Kaplony* értendő itt, kitűnik onnét is, mert *Kaplony* vára körül terülnek el jobbra-balra a szamosmenti nemzetségi birtokok épen azon a részen, a hol *Kendét* megtelepedni látjuk; *Kaplony* mellett tehát nemzetségi birtokai is bizonyoságot tesznek, hogy annyira *Kendefi* miszerint más nem is lehet.

A *Kaplyon* nemzetségben napjainkig fentartá magát a hagyomány, hogy »az *Árpádok* alatti magyarok bejövetelekor az első foglalás útján nyerte birtokait¹⁾«. E hagyomány, melyet birtoklási adatok hitelesnek bizonyítanak, élet-halál harczot üzen a Szathmár vármegye elfoglalásáról beszélő krónikának, ha egymással ki nem békítjük. Két igazság közt csak látszólagos lehet az ellentét, mely az azonosság kiderítésével eltűnik.

Cuplon nemzetségnevünk egynek vehető a *kaplan* török-

¹⁾ Nagy Iván, *Magyarorsz. Családai* VI. kör. 98. l.

tatár szóval, mi a *tigris* fogalmának felel meg ¹⁾, s e szerint személynevünk ázsiai visszaemlékezésekre vall, tehát inkább Kende fia korának, mint egy későbbi időszaknak felel meg magában véve.

Ezen nemzetségnév kiírásában rendkívül változatos, előfordulván: Caplon, Coplen, Cupulun, Cuplun, Keplen, Kupolon, Kapulon, Kaplyon, Kopleen, Kopleyan, Koplín, Koplón alakban, előfordul végre krónika szövegének szellemében: *Capian*-nak is. ²⁾

Elvetve föltevésünket, Kézai Cupian-ja kisiklik kezünkéből, és mit sem tudunk többé róla, pedig krónikai fölemlítése nem történt fontos okok nélkül, és a Kaplony nemzetség eredete továbbra is talány marad.

Ami szerény nézetemet illeti, előttem a krónikás szövegénél fogva a gr. Károlyiak őseinek, a Kaplonyoknak a fejedelmi Kendei Capjántól, mint nemzetség főtől való leszármazása valóságos történeti ténynek látszik, és szinte nyugtalanul várom, hogy a történelmi kritika e kérdést napirendre tűzze, és az őseinél vagyokban és honfiúi érényekben nem szegényebb gr. Károlyi családnak megadja az igazolványt, hogy fejedelmi ivadék ivadéka és a nemzet ezredéves örömnépén önérzetesen léphetnek a dícsőség csarukában Kendének és fiának szobrához, hogy mint unokák megkoszorúzzák őket.

Végül a már több pontról megvilágított letelepülés mellett még újabb bizonyossággal is előállhatunk, az eddig ismeretlen úgynevezett *sárvári apátúrságban*.

A sárvári apátúrság.

Némi megfigyelés után könnyű rájönnünk, hogy a középkorban minden valamire való nemzetség apátságok alapításában adta létezése és magabírása jelét, úgy hogy *minden monostor ugyanannyi előkelő nemzetségnek, vagy nemzetségi ágazatnak igaz bizonyosságául tekinthető*.

Ha tehát Sárvárott és vidékén, amint állítatik, valamely előkelő nemzetség ütötte föl sátorát, ennek nyomának kell lenni monostorában is. És csakugyan lehet beszélni sárvári apátságról.

A sárvári apátúrságnak első okleveles bizonyosságát ismét a Várad Regestrumban találjuk föl. A 32. sz. oklevél szerint:

»Güs, *Szent-Márton falrából*³⁾, *Szent-Péter sárvári egyházának: birtoká-*

¹⁾ Vámbéry: *Magyarok eredete* 188. l.

²⁾ Fejér *Cod. dipl.*, Wenzel *Árpád-kori U. Okmt.*, *Károlyi Okmt.* számos helyein. A Kaplony nemzetségről a Károlyi Okmt. II. köt.

³⁾ *Szentmárton* most az ecsedi láp által van borítva. A Nyíren laktomban hallottam, hogy a mérki erdőben a Szentmárton nevű erdő részen, ez egész kis sziget, különben töviskes dombos hely. Itt állott

ról való férfiú lopással vádolta *Ceunand*¹⁾ falubeli Csekát, ugyanczen egyház jobbágyát.«

Itt nincsen ugyan szó sem monostorról, sem apátságról; de a V. R. az *ecclesia* alatt, mint azt számos idézettel lehetne igazolni, kizáróan mindig azt ért.

Apátságunk tehát okmányos bizonyság szerint a tatárjárás előtti messze korba nyúlik be régiségével.

Ez azonban nem minden, amit apátságunk előkoráról tudunk; a *budai krónikában* (43. l.) ugyanis már olvastuk, hogy *Kende fiai már fölvtették volna a keresztiséget és monostort alapítottanak*. Ezen adat betűszerint véve apátságunkat a legrégebbe, legelsővé avatja, mert még a kereszténység előtti korba vezet bennünket vissza. Hogy azonban már Kendének fiai keresztények lettek volna, szó szerint alig vehetjük, annál kevésbbé, mert a hagyomány idő és személy tekintetében másutt is feledékenynek és hibázónak tapasztalható.

De ezen állítás így is igen becses; mert útbaigazít, bizonyos tekintetben még a Kende fiakra nézve is. Szerintünk a Kende fiaik alapítottak monostort, de nem a maguk, hanem már keresztény unokáik személyében, és két ág levén két apátságot melyek közül az egyik a sárvári, a másik kutatás tárgya marad²⁾.

Midőn ekként Kendének fiai, vagy felfogásunknál fogva

volna Szent-Márton temploma. Már besüppedt a templom alatti sírhely is, hol több koporsó, s bennök mell-lánczczal (?) és keresztrel ellátott víz vala látható még 40—50 év előtt.

¹⁾ *Ceunand*, a Vár. Registr. ide vonatkozó 180. száma sem derít nagyobb világosságot helyneveinkre, mert itt meg *Ceunad*-nak mondatik; sőt más tekintetben még növeli a zavart, mert az apátság jobbágyai (joubagines s. Petri) közt a *kolozsi ispán* bíraskodik; de kimondja meg mint egyház kegyur-e, vagy hivatalánál fogva? . . .

²⁾ A sárvári apátsággal párhuzamosnak vehető a kölcei Kende-knek boldogs. Szűzről nevezett czégényi monostora, (Chegen-Monustura), a hol a családnak temetkezési helye volt (vbi progenitores eorum sepulturam habere dignoscuntur), és mely a XIV. században még jelentékeny birtokok fölött rendelkezett. V. ö. Fejér *Cod. dipl.* VIII. I. 575—581. és IX. I. 200. l.

A Kende-Károlyi rokonság igazolására bizonyságul lehet még hívni a *heraldicát* is. A mélt. Károlyi család ősi czímeréül inkább a karvaj, vagy karuj madár tartatik, pedig régibb czímeréül inkább a koronás fejű, farkát szájában tartó sárkány veendő; ugy de szakasztott mása ennek a Kende-k czímerének régibb, mint vélem a Károlyiakkal egy és közös forrásra visszavihető czímer-részlete. V. Ö. Nagy Iván: *Magyarország családai*. VI. köt. 110. 187. ll.

igazabban : unokái, tehát közel ivadéka által emelteti a sárvári apátúrságot, önkényt az *expíátíó*, a *kiengesztelés* keresésének gondolata szállja meg lelkünket, és ha nem minden részében is, a tomaji monostor keletkezésének indoka látszik ismétlődni, hol a buzgó keresztény unokák űsüknek ellenséges macacsságát sietnek vallási alapítványuk által jóvá tenni.¹⁾

És lehető-e itt ily kiengesztelődés szükségessége?

Igen is; mert annál tartósabban loboghattak az ős vallás szent lángjai a Szamos mentén, midőn nyugaton az már kioltatott: mentől távolabb esett a már megcsontosodott keresztyén nyugattól, miután mint példánk is vagy on reá, hogy a byzanti császárok által már akkor a képeihez hasonlóan lenyűgözött közelebbi, keleti kereszténység korántsem tudott magának kelendőseget kivívni a szomszéd, de a byzanti udvartól nem függő magyar nép között; mert az ős vallás mellett fegyvert ragadott erdélyi Gyuláknak nem csupán tözsomszédja volt fejedelmi nemzetségünk, hanem e részeken birtokos is.²⁾ Azt pedig alig lehet hinni, hogy ezen erdélyi Gyulák föltámadása az ős vallás mellett kivételes és elszigetelt eset lett volna. Nagy, közös veszély, milyennek az ős vallás eltiltása fogott vétetni, nagyott és kicsinyt megtámadott istennek védelmére lelkesített; az ellenkező adatok hiányában tehát méltó okunk van hinni, hogy a Kendefiak és jelesen a Kaplonyok első siettek az erdélyi zászló alá, az őserkölcsök népszerű oltalmazására; mert ilyenén föltétel nélkül alig tudjuk érteni, hogyan lesz Sárvár királyi várispánság, miután a vidék fékentarására és védelmezésére különb vár áll vala rendelkezésre a természet által annyira megerősített *Szathmárlan*, midőn minden nemességi törzs-várak nem mennek át királyi kézbe, mint Sárospatak, Orsur vára, az Abák, Pata vára stb; továbbá és végül amint nyoma van annak, hogy a Tomajaba (Thonuzoba) által felzendített kemeji részek, alkalmasint a további fékentarás tekintetéből, Erdélybe lettek, mint közelébb; központba beosztva³⁾; úgy akként, bár még homályosabb és csak éles tekintet által fölismerhető jele vagyon Sárvár odatartozásának is⁴⁾.

Apátságunkról tehát már is tudunk annyit, hogy a kereszténység hajnalán támadt, hogy Kende fiai alapították, hogy voltak jobbágyai, birtokai, a többi között Szentmárton, a bizonytalan Curnád (? Kocsord) és mint látni fogjuk, Ocsva-Apáti.

¹⁾ Anonymus utolsó fej.

²⁾ Árp. U. Okt. VI. 545.

³⁾ V. ö. Pesthy Frigyes; a magyarországi várispánságok története. 291 — 2. II.

⁴⁾ Vár. Reg. 180. okl. Erre talán még visszatérünk.

De lássuk, kik lehettek alapítói, vagy birtokörökösei ?

Kétség kívül a Kaplonyok. Kaplony lehetett a fiatalabb testvér. Bátyját a krónikák a honfoglalásnál működteik. Kaplonyról egyik sem emlékezik meg ; az atyai hajlék ősi jog szerint pedig mindig a kisebbet illette. De meg e nemzetségnek birtokai mind a sárvári oldalon fekszenek, aminek részletezésétől azonban ezúttal fölmentetni kérem magamat.

A sárvári apátság ezután sokáig nem ad magáról életjelt, mint a boldog ember, kinek nincsen élettörténete, pedig a belviszályok korában, melyek az utolsó Árpádok uralkodását jellemzik és a melyekből annyira kijutott Szabolcs és Szathmárnak is, a pusztulás lobogó fákláját alig tarthatá magától távol ezen ősi szentély is.

Az apátságok míg rendesen az alapítók hitbuzgalma- és virágzásának igaz bizonyosságai: úgy más részről a kegyúri család hanyatlásának is hű tükei szoktak lenni.

Igy teszen sárvári apátúrságunk is, néma bizonyosságot arról, hogy az alapító Kaplony-nemzetség az Árpádok kihalltával megrendülést szenvedett, és elnyomóban volt. Monostorunk krónikájából tudjuk ugyanis, hogy a Gutkeledek telhetetlen birtokszomja az Anjouk korában már elnyelte *monostoros Sárvárnak* környékét is.

1347. a Gutkeledek már egymás között pörlekednek Sárvár miatt ; mert az egi káptalan előtt Várdai János a Sárvár monostorhoz (*Monast. de Sarwar in Comitatu Zathmariensi*) tartozó birtokoknak és kegyúri jognak Bátori János és Miklós által való bitorlása ellen óvást tesz azon czímen, hogy már elődei is gyakorlák azt, a Bátoriak pedig bizonyos extraneus nemesektől (a száműzött vagy menekült jogutódok lehetnek) pénzen vásárolván meg, magukat csalárdúl a monostor kegyurainak nevezgetik. Nyoma van itt annak is, hogy ezen dolog szóban forgott már a nádor előtt is, midőn e tájakon nádori gyűlést tartott volna.¹⁾

A tiltakozásból pör lett ; mert még ezen évről olvassuk, hogy Miklós nádor Várdai Jánosnak Bátori János és Miklós ellen a sárvár monostori (*Monast. Sarwar monastra*) birtokok és kegyúri jog iránt való perében halasztást engedélyez azon oknál fogva, mert a fölöpörös Kiszárdai királyával indúlóban van Olaszországba. Sajátságos, hogy a kegyúri jog itt csak negyedrészből mondatik kereset alatt levőnek.²⁾

1348. Miklós nádor a Várdai János és Bátori Bereczk fiai között *Sárvár monostora* (*Monast. Sarwarmonastra*), és tartozékai iránt fenforgó ügyben a megbékülés kilátásával halasztást ad³⁾.

¹⁾ Nagy Imre: *Zichy Okmánytár* II. 271. — ²⁾ U. o. 273. l. —

³⁾ U. o. 319. l.

1349. Sárvár monostorának (*Monast. Saarvarmonustura*) kegyúri jogának kérdése az engedélyezett nádori halasztás következtében ismét függőben maradt ¹⁾.

1350. Bátori János halálával fiai állnak helyt, de a király különben levén ismét Olaszországba, a véle menendő Várdai Jánosnak ismét perhalasztást enged a nádor a sárvár monostori kegyúri jog negyedét illető kérdésben. (*mon. Saarmonustora*) ²⁾.

1351. Miklós nádor Várdai Jánosnak Bátori László és György, nem különben Miklós ellen Sárvármonostora kegyúri joga iránt folyamatban levő ügyére halasztást engedélyez azon okból királyi parancsolatra, mert Miklós István herceggel az erdélyi részeken van elfoglalva (*M. Saruarmonustura*) ³⁾.

1351. Az ügy mint látszik, a Bátoriak vereségével végződött, mert a szent-Márton-nyolczada alatti törvény napokban Várdai János megjelenvén Budán, haszontalan várakozik ellenfeleire, kik *non uenerunt, nec miserunt*. És így *Saruarmonostora* kegyúri joga eldöntetett, a Bátoriakra birság szabott ⁴⁾.

Sárvármonostori apátúrságunk *1371-ban* egy határjárás alkalmából ad magáról ismét életjelt. ⁵⁾

*

Végig tekintve várunk kevés adatain, constatálhatónak látszik, hogy az Szathmár vármegyében feküdt és Kendében vezéri birtokosra tett szert, hogy később várispánság lett és maradt a tatárjárásig, de inkább alárendelt, mint vezér-szerepe levén.

Sárvár várával és monostorával egy időben a legélénkebb helye Szathmár vármegyének; de előkelőségéből a Gutkeledek mindinkább kiforgatják, és a Kende-fiak hátrálni kénytelenek, míg végre az ecesdi vár nem csupán merész tornyaival vet árnyat a süllyedő monostoros Sárvárra, de lépjének árjával is elborítja.

Talán a Báthoryakról tartja a hagyomány, hogy nevöket az ecesdi lép félelmes sárkányának legyőzetésétől vevék. Való igaz ez; de a sárkány nem a lép ingoványaiban fetrengett, hanem címerül a kendei Kaplonyok paizsán díszlett.

KANDRA KABOS.

¹⁾ Nagy Imre: *Zichy Okmánytár* II. 364. l. — ²⁾ U. o. 425. l. —

³⁾ U. o. 463. l. — ⁴⁾ U. o. 474. l.

⁵⁾ Géresi Kálmán: *A nagykárolyi gr. Károlyi család oklevéltára*: I. 322. l: Dobos határára vonatkozólag, »ab oriente iuxta fluuium Zamus . . et ibi duę mete terree que separarent eisdem quatuor possessionibus Dobus Deeg Akal et Tehne ac terre ad monasterium Saravar pertinenti »Apati« vocate . . .«

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A váradai püspökség története alapításától a jelenkorig. Irta *Bunyitay Vince.*
Első kötet. A váradai püspökök a püspökség alapításától 1566. évig.
Nagyvárad 1883. Nagy 8. r. X. és 473. l. *Második kötet.* A váradai püspökség káptalanai és monostorai a püspökség alapításától 1566. évig.
N.-várad, 1883. 540. l.

Egy püspökség története, különösen oly régié és nagy szerepet játszóé, mind a váradai, mindig érdekes olvasmány a szakembereknek. Fölösleges hivatkozni arra a nagy szerepre, melyet a magyarországi püspökök hazánkban mindenha játszottak és játszanak; úgy az egyházi mint a világi történelemben övék volt az intéző s gyakran a döntő szó is. Ha a püspök oly előkelő egyháznak állt élén, mint a váradai, e befolyása még nagyobb volt, szerepköre még tágabb.

Ily módon a püspökség története legnagyobb mértékben belevág a köztörténetbe; s ez az előbbinek háttéréül szolgál.

Lapozgatva az előttünk fekvő nagy monographiában, első pillantásra látjuk, hogy a szerző, kit főpásztorának bőkezűsége s áldozatra kész figyelme nem méltatlanul bízott meg e széles alapokra fektetett monographia megírásával, jól felfogta céljáját, mikor a kötetekben leírt püspökök működésének háttéréül oda állította a köztörténelmet; s ha következtetései egyben-másban merészek is, és egy-egy püspökről felnaradt hézagok tudósítások gyakran oda nem tartozó adatokkal bővíték is ki, az adatgyűjtés, a feldolgozás s előadás szempontjából a szerző munkája ellen kifogást alig tehetünk.

A monumentális mű sok, legkevesebb hat kötetre van tervezve. Mindezek pedig két részre oszlanak; a részek közötti határvonalat az 1566. esztendő képezvén, mikor is a püspökség ideiglenesen megszűnt. Miként a munka fennközölt címéből is látható, minden kötet egészen önálló s külön megérthető része az egésznek; az első a püspökök történetét, a második a monostorok, káptalanokét, a következő harmadik az egyházmegye területét ismerteti, az egyházak, főesperesi kerületek s kegyúri családok történetével egyetemben. E felosztás szerint előre láthatólag a második series is ugyanezen tárgyakról fog szólni, az 1566-ik

éven innen. Tán feltűnik, hogy a püspökségnek, mint jogi személynek, történetére hely szánva nincs; igaz, hogy a püspökséget a püspökök, a területén levő monostorok, káptalanok, archidiaconatusok, lelkészségek alkotják; de ezenfelül a püspökség még mint magasabb intézmény is szerepel, melynek kulturális, történeti, vallás-erkölcsi hivatása, célja és multja van, s véleményünk szerint ennek, mint egésznek, történetét oly nagy eruditióval és nagy apparatussal rendelkező író, mint Bunyitay, megírni a leg-hivatottabb. Nézetünk szerint ennek legelől kellett volna helyet foglalnia. s ezután következtek volna a püspökséget alkotó elemek. Igaz, hogy ily értelemben vett püspökség-történetünk egyetlen egy van, a besztercebányai, melynek csak százados fennállása könnyebbé tette e nehéz feladatot; míg a váradi egyház nyolczszázados multja, s az első századok hézagossá tétele e feladatot nehézzé s helylyel-közzel megoldhatatlanná tették volna.

De ne legyünk telhetetlenek; elégedjünk meg azzal, a mit nyertünk, annnyival is inkább, mert ezzel a legkövetelőbb várakozás is megelégedhetik.

A Gánóczy és Keresztúry munkáiban foglalt hézagossá tételek után alig mertük reményleni, hogy valaha akad valaki, ki ez adatokat évek hosszú során át folytatott kutatás után kibővíti, hézagaikat kitölti, tévedéseiket helyreigazítja, s fáradhatlan munkásság után oly művet alkot, melyre főpapja s egyházmegyéje méltán büszke lehet. Igaz, hogy a szerzőnek oly alkalma volt erre, milyennel kevés rendelkezik. Állása s megbízójának bőkezűsége lehetővé tette, hogy éveken át erre a nagy célra fordítsa minden idejét s igyekezetét. Nem volt levéltár, ha abban céljára valamit találni remélt, melyet fel ne keresett; nem volt publicatio, melyet felhasználatlanul hagyott volna.

Száz esztendő óta, mert idő szerint csaknem ennyi, a haladás foka szerint sokkal több idő választja el korunkat attól az időtől, mikor Gánóczy és Keresztúry munkája napvilágot látott. — száz esztendő óta, mondjuk, nagyon sok történt a szakirodalomban. Levéltárak nyíltak meg, a világ első levéltárától, a vaticánitól kezdve az utolsó nemesi levéltárig; oklevél kiadványok — nemcsak pontosságban, de belső értékben is versenyzők a megelőző korbellekkel — százával-ezrével közöltek új adatokat, s ezekből a váradi püspökség története is új világitásba volt helyezhető. Az újabban megjelent munkák számos, előbb homályban volt kérdést világitottak meg új oldalokról. A XV. század irodalmi mozgalmi, melyekben a váradi püspököknek nagy szereplési kör jutott, egyre jobban derültek fel. A Magyar Könyvszemle által okozott üdvös mozgalom sok ismeretlen adatot hozott napvilágra, s ezzel kapcsolatban az irodalmi renaissance kora tisztázva tűnt

föl. Vitéz János váradi püspök működését Fraknoi Vilmos, Ábel Jenő, Csontos, részben összefüggőleg, részben adatok közlése által ismertté tették. A váradi püspökök legnagyobbikának Fráter Györgynek politikai s részben egyházi tevékenységét levelezésének közzététele minden oldalról feltüntette. Ily módon a váradi püspökség történetében sok fontos mozzanat, s tán éppen a legnehezebben megírhatók közül, hivatott feldolgozókra talált. Kedvező auspiciunok közt indúlt meg tehát Bunyitay nagy munkája; s a kritika csak igazságos dolgot cselekedett, mikor annak egyhangúlag az őszinte clismerés szavával adózott.

A monographia első kötete, mint említők, a püspökök történetét tartalmazza. Ezt megelőzőleg a szerző számot ad a püspökség alapítási éve felől folyt harczról. A vitatkozók majd sz. Istvánnak, majd sz. Lászlónak tulajdoníták azt; a vitát utóvégre is egy kézirat döntötte el, melyet Bunyitay a váradi püspökség *chartulariumának* nevez. Ezen u. n. chartularium reánk maradt formájában egy a XVI. század elején írott kézirat, mely magamagát »Constitutiones et statuta capituli ecclesiae Varadiensis« czímmel illeti. Lássuk tartalmát, melyből világosan kitűnik, viselheti-e a kézirat a chartularium nevet, vagy sem.

Chartularium alatt oklevélmásolatokat értünk, melyek régente egy könyvben, minden magyarázatok, jegyzetek stb. nélkül egymásután összeíratnak oly czélből, hogy az az eredetiek elvesztével, ezek helyét pótolja, vagy hogy egyáltalában az oklevelek fontosabbjai egy könyvben összegyűjtve legyenek. Ily czélből írták össze a pannonhalmi Liber Rubert, a zágrábi Liber privilegiorumot s a topuskoji okleveles chartulariumot. A chartularium tehát nyers anyagot tartalmaz; okleveleket egész terjedelmökben. Ezért nem lehet chartulariumnak tekinteni és mondani a Keszthelyen őrzött »Inventarium privilegiorum domorum ordinis Heremitarum s. Pauli« czímű kéziratot; először mert oklevél kivonatokat, regestákat is tartalmaz, másodsor mert íratása (1550. körül) túl esik a chartulariumoknak nevezni szokott gyűjtemények korán. XVI. századi hasonló gyűjteményeket elenchusoknak, inventariumoknak, conscriptioknak stb. szoktuk nevezni.

A váradi egyház u. n. chartulariuma azonban teljes szövegű okleveleket nem tartalmaz sem mostani csonka alakjában, de nem tartalmazott teljességében sem. A kézirat fentartotta a három rész tartalmának rövid felsorolását, s e szerint:

In *prima* de fundatione ecclesiae nostrae Waradiensis et de nominibus et temporibus regiminum regum Hungariae et episcoporum ecclesiae eiusdem, necnon de iuribus, redditibus et statutis nostris communibus;

in *secunda* de iuribus et redditibus singulorum ex nobis et officii ipsorum perstringentur;

in *tertia* autem tenores privilegiorum, instrumentorum, litterarum, munimentorum, iura et libertates ecclesiae nostrae et nostra continentium *summarie* supponentur.

Mellőzve azt, hogy a második részből csak pár fejezet van meg, a többi és a harmadik rész teljesen hiányzik; mutatja a *summarie* szó, hogy itt kivonatos közlésekről, nem pedig *de verbo ad verbum* lemásolt oklevél-szövegekről van szó. A tartalom felsorolása pedig világosan bizonyítja, hogy itt egy feldolgozott munkával van dolgunk, a váradi egyház statutumaival s constitutioival, melyekbe az egyház krónikája is bele van fűzve. Egészen más jellegűek a pannonhalmi és zágrábi chartulariumok, melyek e nevet méltán viselik. Chartulariuma tehát a váradi egyháznak nincs; de ha az elnevezés változik is, a szóban forgó kézirat az egyház történetére nézve oly nagy fontosságú, hogy megérdemli azt a beható vizsgálatot, melyben azt a szerző részesíti.

A Sz. László által alapított váradi prépostságot ugyan ő püspökséggé emelte. »Várad első apostolainak neveik nincsenek, csak — tetteik,« mondja Bunyitay; oly mondat ez, mely az első püspökökre megfordítva talán jobban illenék. A kútforrások mostohaságának tulajdonítható ez, melyek a névnel többet alig hagytak reánk. A váradi püspökök feltűnnek egyes oklevelek záradékában, a király tanácsában, mint néma személyek; emlékek fönmaradt, de tetteik nem. Az első század püspökeinek csak neveit tudjuk. Sixtusról (1103—1112.) csak azt tudjuk, hogy létezett; Valther (1124—1138) egy ügyben istenítéletet rendel, s alatta kezdenek szerepelni az egyház kanonokjai. Mihály püspök (1156) neve is csak oklevél-záradékban fordul elő. I. Miklós püspök (1163—1180) az első, a ki a királyi udvarnál tisztséget viselt; a királyi pecsét és kápolna őre volt. I. János és Vatha tettei sem ismeretesek előttünk.

A püspökség második százada már sokkal dúsabb az eseményekben a váradi egyházra nézve. Az istenítéletek korában e hely nagy szerepet játszott, s különösen az alapító sz. királynak sirja; a reánk maradt váradi registrum, az egyetlen ily nemű jegyzőkönyv, ezt eléggé bizonyítja. Várad fontossága folyton emelkedett, s vele a püspök tekintélye. Elvin püspök már politikai szerepet is játszott; s bár annak a pörnek, melyet a káptalannal s Imre királylyal folytatott, tárgyát tisztán ki nem vehetjük, az a váradi püspök hatalmas állásáról tesz tanúságot.

De nem folytathatjuk tovább a püspökök hosszú sorát. Az ország legelső családjai, a Czudarok, Báthoriak, Bebekék stb. adtak püspököket az egyháznak. Később a Thurzó, Perényi, Forgách családok egyes tagjai ültek a püspöki széken. Ebből magyarázható meg azon nagy politikai és minden irányú befolyás, melylyel a

váradai püspök korára volt, nemcsak a közügyekben, hanem a tudományszeretet és pártolás terén is.

Különösen a tudományosság terén tünt föl Várad a XV. században, a püspökség fennállásának negyedik századában. A váradai iskola, melynek 1444. körül Szegedi László állt élén (ugyanaz a ki Bunyitaynál II. 141. l. említették) igen híres volt; Gordowai János, annak egyik hallgatója ott egy érdekes kéziratot is írt. Tetőpontját érte el e téren Vitéz János püspöksége alatt (1445—1465), ki korának legjelesbjeivel állván összekötetésben, Váradot »az újkor múzsáinak állandó lakhelyévé« tette. Az ő nevéhez fűződik minden nevezetesebb szellemi mozgalom ebben a korban hazánkban; s páratlan szépségű könyvtára, mely a Corvinának is előképül szolgált, s melynek egyes codexeit sajátkezűleg javítá át, eléggé bizonyítja bőkezűségén felül igazi tudományosságát.

Bár Vitéznek az esztergomi érsekségre emelkedésével Váradnak tudományos praeponderantiája alább szállott, de ott a tudomány szeretete ki nem halt. Mikor a püspöki szék üresedésben volt, annak világi gubernátora Egervári László is készítetett könyveket 1474. és 1475. években, melyek közül kettőt a budapesti egyetemi könyvtár őriz (Cod. lat. 25. és 71.)

A mint a XV. században Várad a tudományosság terén vitt vezérszerepet, oly fontos szerep jutott neki osztályrészeül a XVI-ikban, Frater György püspöksége alatt, a közügyekben. E legnagyobb politikusunk és diplomatánk működése oly sokoldalú és nagyfontosságú, hogy a szerzőnek munkája keretén belül csakis a legfontosabb mozzanatokra lehetett kiterjeszkednie.

E rövid vázlat mutatja, mily érdekes korokról szól Bunyitay munkája, mikor két ízben jutott Váradnak a vezérszerep. És munkája valóban, nemcsak mikor ily kiváló püspökökről szól, hanem mindenütt, a legérdekesebb. A szerzőben megvan az a szerencés tapintat, hogy gyakran a kevésbé érdekes részeknél is, élvezetesen, vonzóan tud írni. A püspökök életéről szóló hézagoss tudósítások háttéréül mindig az ország állapotának, az uralkodó viszonyoknak, felfogásnak s eszméknek rövid de találó jellemzését teszi; előadásának néhol journalistikai könnyedsége a mű szigorúan tudományos jellegéből semmit le nem von. A mint a szövegben az egész művelt közönséghez szól; úgy bő jegyzeteiben a szakembereknek ad számot az elmondottakról. Lelkiismeretesen idézi forrásait s azok megválogatásában erős kritikát gyakorol.

Emeli munkájának becsét a számos illustratio. A hol valamely püspök pecsétjére, aláírására akad, azt pontos másolatban vagy metszetben közli, kezdve az első püspöki gyűrű rajzától. Közli a káptalan legelső pecsétjét, kiadványainak egyik legrégebb darab-

ját, Vitéz könyvtára egyik legszebb darabjának czímlapját (kár, hogy nem színnyomatban) stb. Ezzel a kötetet oly érdekessé, változatossá és tanulságossá tette, minővel szakirodalmunkban ritkán találkozunk.

Ennyit a nagy munka első kötetéről.

A második kötet, mint ez ismertetés elején említettük, a váradi püspökség káptalanairól és monostorairól szól. A legérdekesebb fejezetek vezetik be e kötetet. A káptalan régi szervezetéről, tagjai kötelességeiről, lakásukról, a papok öltözetéről, a káptalani iskoláról, a káptalan mint hiteles helyről stb. a legérdekesebb fejezeteket olvassuk; ezekben, mint forrás, nagy szerepet játszik az u. n. chartularium, mely mindezeknek szervezetére, az egyes káptalani tagok kötelességeire, jövedelmeire nézve megbecsülhetetlen adatokat őrzött meg számunkra. A káptalan, mint hiteles helyről szóló fejezetben a káptalan két nevezetes, eddig csak tökéletlenül közölt pecsétjét látjuk rendkívül sikerült metszetben. Az egyik az ismeretes nagyobb pecsét, melynek körirata a szokásos szavak után »AD PRIVILEGIA«, — a másik »AD CAUSAS« szavakkal világosan megjelöli, mely esetekben használandó az egyik, s mikor a másik pecsét. A diplomatikai praxisra érdekes adatokat jegyzett föl a sokszor említett »Chartularium«, feljegyezvén az egyes oklevelek árait is. E szerint privilegiális oklevélért egy arany forint, patens alakúért 24 dénár, zárt levélért 12 dénár volt fizetendő a káptalannak.

Ez érdekes fejezetek után elérünk a munka legfáradtságosabb s ezért legbecesebb részéhez. A prépostok, kanonokok s karbeli papok névsorához. Nem pusztá névsor ez; mindegyik neve mellett ott áll mindaz, a mit az illetőről emlékeink fentartottak. Gyakran, kiválóbb egyéneknél egész kis értekezésekké bővíti ki a magyarázat, azt szakemberek számára a legnagyobb becsűvé téve. Így Csanád prépost, Rogerius kanonok, Upori István, Vépi Péter, Rothos István, Csezmiczei (hibásan Cesinge) János (Janus Panonius) stb. neveinél bő magyarázatokból értesül az olvasó az illetők kivoltáról. Ha e rész nem olvastatja is úgy magát, mint a többi, a szakember ennek becsét félre nem ismerheti. Nagy segítségére voltak Bunyitaynak e részben a vatikáni levéltárban őrzött tizedlajstromok, melyek számtalan egyházi tisztet viselőnek tartották fenn nevét.

A váradi székes káptalan mellett fennállott három társas káptalan története s tagjaiknak korrendes összeállítását következik a kötetben. Majd a püspöki palota s udvartartásának vonzó előadására, a püspöki s káptalani birtokok felsorolására s történetére tér át a szerző, teljesen uralkodva azon az óriási anyagon, mely rendelkezésére állt.

A váradai egyházmegye területén létezett szerzetes rendek, apátságok, monostorok története, a fenmaradt műemlékek szakismertetése, s az apátok névsora fejezi be a vaskos kötetet; melynek minden egyes része a legnagyobb gonddal kidolgozott önálló értekezés. Így különösen a sz. jobbi apátságról szóló fejezet válik ki kerek feldolgozása által, mi a róla nagyobb számban fennmaradt adatok mellett lehetségessé vált.

Egy ismertetés szűkre szabott keretein belül nem lehet részletesebben kiterjeszkednünk a n.ú minden egyes fejezetére. Azt, hogy a szerző e két kötetben mily óriási anyaggal állott szemben, s azt mily sikerült, a művelt közönség igényeihez mért formába önté, az elmondottakból is láthatják olvasóink.

Oly munka ez, melynél az áldozatkész főpásztortól és a szakavatott, lelkiismeretes szerzőtől kezdve a kiállító nyomdáig mindenki elkövetett mindent, hogy a legszigorúbb követelményeknek megfeleljen.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.

A házasságkötés Magyarországon egyházi és polgári jog szerint, tekintettel törvényhozásunk feladatára. Irta Koráts Gyula jogtudor stb. Budapest, 1883. nagy 8-adr. VIII, 327 l.

A könyv czíme jogi tartalomra utal, mely azonban a történelmet kedvelőkre nézve is háládatos olvasmány, mert egészen historiai alap n épül, s egyes fejezetei épúgy tartoznak a történelembe, mint a jogtörténetbe. Szolgáljon ez magyarázatul arra, hogy mi is tüzetesebben megemlékezünk a munkáról, melyet inkább a jogászok vallhatnak magokénak, mert örvendetes jelenségnek tartjuk, hogy a szorgos történelmi kutatás a tételes jog művelésében is kezdi éreztetni erejét.

Mi itt a munka historiai részeivel kívánunk foglalkozni. A jogi rész méltatása a jogi, különösen egyházi jogi kritikusok tolla alá való, a kik közül többen foglalkoztak is már e munkával, a mely réven a munka jó hirneve ismeretes, sőt a legutóbb lefolyt parlamenti vitákra is erős befolyással volt.

A házasságkötés módjáról a tridentinai zsinat reformjáig szóló első fejezetben foglaltatik a legtöbb kiváló történelmi érdekekkel bíró régiség. A fejezetnek mintegy központja Kálmán király házasságkötési törvénye, mely megmutatja, hogy Kálmán király hogyan bánt el az alattomos házasságkötésekkel, melyek mint a közép-kornak állandó bajai igen elhatalmasodtak.

»De desponsatione conjugali placuit sanctae synodo, ut omnis conjugalis desponsatio in conspectu ecclesiae, praesente

sacerdote coram idoneis testibus aliquo signo subarhationis fiat, *aliter non conjugium sed opus fornicationis reputetur.*»

Szerző unicumnak tartja azt, a mikép Kálmán a magyar hazában a házasságkötést szabályozta. A törvény sanctiójára nézve az a megjegyzése, hogy a törvény meg nem tartása esetére nem azt mondta ki, hogy a házassági kötés érvénytelen, hanem csak az érvénytelenség vélelmét állapítja meg, ami annyit jelent, hogy az, ki alattomosan házasodott, annak a terhét vette magára, hogy a házasságkötés valójában megtörténtét bizonyítani tartozott. Ez aztán — mert a vélelem ellene szólott — nem volt sokszor könnyű dolog, ha elgondoljuk, hogy a bizonyítás okából a sor a tűz és vízprobára is kerülhetett. A nagyváradi regestrum nem egy helyen tanúsítja, hogy a későbbi időben is a fornicatio — Czövek fordítása szerint a bordélyság vagy tisztátalanság munkája — miatt az ártatlanság bizonyítása okából a tűz és vízpróba nem egyszer alkalmaztatott. Kálmán idejében nem lehetett különben.

Szerző a Kálmán király által előírt házassági kötetést a Sacramentarium Gregorianum házassági miséjével hozza kapcsolatba. Tehát az egyház szeme láttára történő házassági kötés már jóval Kálmán előtt meg lett volna. Csakhogy abból, ami a hívőknek úgyszólván csak moralis kötelessége volt, Kálmán jogi kötelező erejű törvényt alkotott. Ebben aztán a saját korát Kálmán jóval megelőzte.

Házassági vagyis nász-misének nálunk is van egy régi nyoma. Ez a Pray-codexben foglalt »missa super sponsum et sponsam.«

Ebben a szerző szerint épúgy játszik maga a házassági kötés, mint a Sacramentarium Gregorianum házassági miséjében. Persze, hogy a házassági kötés nincs sem az egyikben, sem a másikban úgy kifejezésre hozva, hogy a házasságkötő felek beszéljenek. házassági egyezsöket szavak által nyilvánítanak. Minden csak a felek helyett magokért beszélő concludens tények által fejeztetik ki, melyek között a gyűrű adása — mi még a Sacramentarium Gregorianumban nem észlelhető — a legfelölőbb. A feleknek beszédébe kifejezett jogi nyilatkozásokat csak a későbbi kor tette szükségessé, amikor aztán a házassági kötés a nászmiséből ki is válik elannyira, hogy a templom kapujában végeztetik. Ennek igen szép példája tárul fel azon »ordo ad faciendum nuptias«-ban, mely egy anjoukori missaleban foglaltatik; melyre szerzőt *Knauz Nándor* tette figyelmessé.

A házassági mise itt sem hiányzik, csakhogy a házassági szertartásnak a végére esik, mintegy hálaadó isteni tisztelet, mi a Pray-codex szerint nincs így. E szerint a házassági misébe

szövődik belé a házasság kötési actus. Az »ordo ad faciendum nuptias« szerint a házassági kötés a templomon kívül végeztetik: »in introitu«, mely hogy már ekkor minő díszes hely lehetett, a román stílus kapuzat után elképzelhetjük, melynek pitvarát a kapuzat oszlopos művü bélése adja, mely a házasságkötő felek befogadására, az elébök jövő pappal igen alkalmasnak tűnik fel. A Pray-codex szerénti házasságkötés oly időben esőnek tűnik fel, midőn még nincs meg a díszes kapuzat; tehát azon építészeti időre esőnek, midőn még az ő keresztény templom fogadja be a híveket. — Ekkor aztán az apsisban foglalnak helyt a házasságkötő felek s innen járúlnak a házasságkötésre az oltár elé. Szerző nem fogja rossz néven venni, ha a két külön időbeli házasságkötésre illő építészeti motivumot is kerestünk. — Adatai oly érdekesekek, hogy a képzeletnek is tért nyitnak.

A munka első fejezetében egy XV. századbeli házassági ritus is foglaltatik, mely egy magyar missaleből van véve s melyben az »ante fores ecclesiae« történő eljárásnak semmi nyoma. A XVI. sz. (1508-iki) »Ordinarius Strigoniensis« már arra utal, hogy az egyház részvétele a házasságra nézve csak ennek megoldásában áll, mi nincs magával a házasságkötéssel összekötve. A házasságkötés úgy látszik az áldás előtt a pap közbejötté nélkül is köthető volt.

A XVI. sz. (1596-iki) Agendariusban a házasságkötő feleknek a pap által való copulálása iratik le:

»Deinceps sacerdos dextras utriusque jungat et junctas stela circumvolat et hac forma verborum eos copulet: Ego vos in matrimonium conjungo in nomine patris et filii et spiritus sancti amen.«

Ez a forma a Pázmár Péter rendeletére készült »Rituale Strigoniensis«-ében (1625.) is megvan s mai nap is érvényben van.

Mi, kik a munkának történelmi adatokkal összefüggésben álló becsét kutatjuk, az első fejezet után midjárt a hatodikra térünk át, mely a házasságkötés belső természetéről szól.

Hogy van az, kérdjük itt mindénekeelőtt, hogy a házasságkötés a magyar történelmi emlékekben az »eljegyzés« neve alatt szerepel.

Már Kálmán király törvényében arról van szó, hogy a desponsatio, az eljegyzés, történéjk az egyház szeme láttára, máskülönben az eljegyzés nem eredményezi a házasságot (aliter non conjugium, sed opus fornicationis reputetur.) A mai felfogásnak valójában idegenszerű szólam. Hisz nem maga az eljegyzés a házasság causa proximája, hanem a házasságkötés.

Kováts kifejti, hogy az eljegyzés alatt hajdanta nem a mai eljegyzést, hanem magát a házasságkötést kell érteni és azt a követ-

kezőkép magyarázza. A házasságkötéssel régente még nem ment végbe a *férjhezmenetel*, melyet nem szabad a házasságkötéssel azonosnak venni. A házasságkötés után a nő még szülői vagy hozzátartozói kezén maradt, kik a leányt csak később adták ki. A mikor ez megtörtént került csak a férjhezmenetelre — szószerinti értelemben — a sor. Ily körülmények között a házasságkötés sem jelentkezett annak, a minek mai napság jelentkezik s elnevezték eljegyzésnek, mely az eljegyzéshez annyiban hasonlított, hogy a házasságkötéssel még nem kapta meg a férfi a nőt.

S valójában Kováts magyarázatának történeti emlékeink igazat adnak.

Nemcsak Kálmán király törvényéből tudja az eljegyzés házasságkötő erejét bizonyítani. Verbőczy is igazat ad neki, midőn előadja azt, hogy a leányok miképp szabadúlnak az atyai hatalom alól, tudniillik: *per desponsationem* (házasságkötés) *nuptiarum solemnitate* (lakadalom) seu *matrimonii consummationem* (férjhezmenetel által.) Az a bizonyos egymásután, melyről Kováts szól, Verbőczyből is kitetsző. Hogy a házasságkötés (desponsatio) után szokásos átadás (*traditio puellae*) nálunk is divatban volt — mi később copulációnak hivatott — szerző igen meggyőző adatokkal bizonyítja. Így 1289-ben III. Endre király maga copulálja a leányát: »*In eadem septimana feria quarta in praesentia tantorum nobilium supradictorum copulavit rex Ungariae filiam suam Elisabetham filio regis Bohemiae.*« Az 1309-ben tartott pozsonyi zsinaton a pápai legatus kimondja: »*perpetua prohibemus edicto, ut nullus legationi nostrae subjectus praesumat decaetero, haereticus, Patareno . . . filiam, nepotem consanguineam suam *conuubio tradere, vel eas eis aliquo modo copulare.**« Robert Károly egyik adománylevelében említi, hogy ő és neje egy rokonuknak leányt copuláltak. . . . »*quam (Elisabetham) nos cum eadem domina regina ipsi compatri nostro (Jacobus) matrimonialiter copulavimus.*«

Szerző az eljegyzés házasságkötő erejéről vallott nézetet a magyar jogi életben még azon leírásban is felismeri, melyet altorjai Báró Apor Péter ad a régi erdélyiek lakadalmi szokásairól. Ezen leírást szerző beható kánonjogi analysis alá veszi. Ugyisintén ezt teszi azon leírással, melyet házasságáról Gróf Bethlen Miklós ad önéletrésében. Meg kell vallani, hogy mindkét történelmi emlékünket a régi magyar házasságkötésről a szerző által adott fölvilágosítások után más szemmel kell néznünk, mint eddigél! Nem mulaszthatjuk el azonban megjegyezni, hogy szerzőnek munkája megírásakor könnyebbségére eshetett, hogy ép ő előtte Báró Radvánszky Béla magyar lakadalmakról a Századok 1883. évi folyamának III. füzetében értekezett, habár Kováts

más nézetnek is ad kifejezést az eljegyzés felől mint Radvánszky. Annak természetesen ismertetésünk keretéből ki kell esni, hogy az eljegyzésnek mint házasságkötésnek (*sponsalia de praesenti*) a mai jogban még milyen jelentőséget kell tulajdonítani, a mivel szerző mint jogász igen behatóan foglalkozik.

Az már azonban a jogi és pedig érdekes antiquitások sorába való, amidőn szerző a Kálmán korabeli házassági törvénykezés egyes tételeit benső összefüggésekben méltatja. Így, hogy csak a legfőbbet említsük, a házasság felbonthatlanságának kimondása a házasságkötésnek egyház elé rendelkezésével mélyen összefüggő. Ennek alapját Kováts abban találja, hogy az egyház előtti házasságkötéssel a papi áldás kombinálandó, a mely mindenütt a még el nem hált házasságnak is szigorítására vezetett, úgy hogy az el nem háltás esetében csak két felbontási ok maradt meg, tudniillik a szüzi fogadás és pápai *dispensatio*. Nem hiába történt az a második esztergomi zsinaton, hogy midőn a házasságkötésre azt írták elő, hogy az az egyház szemé láttára történjék, a házasságkötés felbonthatlanságának elve is kimondatott, az apostollal szólva: *quod deus conjunxit, homo non dissolvat*. Mi is fejezné ki az isten által való összekötést, mint az egyház előtt történő házasságkötés. Midőn még ez be nem hozatott, a házasság felbonthatlansága sem állt oly szilárdan. El tekintetben az első és második esztergomi zsinat határozatai között nagy a különbség.

A munka II. fejezetében »A mai házasságkötési formák« tárgyaltatnak, természetesen történelmi alapon. Ezen fejezetben tárgyaltatik a tridenti zsinaton létrejött nagy reform a házasságkötés tárgyában, mely tudvalevőleg azt szabta elő, hogy semmiség terhe alatt a házasság a felek saját *parochusa* előtt köttessék. Ezen házasságkötési formával a II. József császár házassági pátenzában előszabott házasságkötési forma állítatik szembe. Mindkettőt a szerző történelmi adatok során ismerteti, melyek részint az illető szabványok keletkezésére, részint arra vonatkoznak, hogy azok miként mentek át az életbe. A tridenti vita ismertetésénél is magyar forrásokat szolgált meg a szerző, Ferdinánd követneinek jelentését használva. Továbbá, hogy a pátenzában előszabott házasságkötési forma minő surlódásokra adott okot. Itt persze a josefinismus harczával van dolgunk, melyekre a szerző a magyar históriából érdekes adatokat tüntet fel.

A harmadik fejezet »Egyes formai különbségek az egyházi és polgári jog között«: a munka *casuisticus* része, mely telve van a magyar jogi életből vett esetekkel, melyek a historikust is bizonyára érdekelni fogják, nem különben a negyedik és ötödik fejezet, mely a vegyes házasságok kötését adja történelmi kifejlésök szerint.

A hetedik fejezetben a protestáns jogfejlődés tárgyalatik. Szerző itt is majdnem kizárólag a magyar jogfejlődéssel foglalkozik. Érdekesnek találjuk az 1562. évi debreczeni hitvallás következő passzusát ideiktatni annak tanúságául, hogy valamilyes polgári házasság nálunk régente létezhetett.

.....»Mindazáltal nem kötjük egyedül a papokhoz, mint a pápisták az egybekötést, hanem ha közegyetértésből választatnak ki tisztességes és becsületes emberek, kik a házasságügyeket értik, azok is helyesen kötik össze az isten törvénye szerint a házásokat.«

A nyolczadik fejezet »Törvényhozásunk feladatá«-val foglalkozik, de a könyv itt sem sem szűnik meg történeti alapokon állani. Bajaink főokát abban keresi, mit Erdélyre nézve már Bethlen Gábor exheresált, mit szerző az Erdélyi országgyűlések történetében (VIII. kötet) talált megírva:

»Minémű nagy confusiok legyének kegyelmes urunk az ecclesiákban predicator uraink ő kegyelmök relatiójából értjük. A házásoknak is ódásában kötésében semmi jó rend nem tartatik, mert avagy vérség, avagy egyéb akadály találtatik az mátkások közt, melyre képest nem copuláltatnak, mindjáraست configuálnak az adversariusokhoz, csak az oláh paphoz is, kik sine discrimine et examine copulálják őket.«

Nincs helyén e folyóiratban a szerző törvénykezési terveibe elegyedni. Elég itt megjegyezni, hogy szerző nem menne el, mint törvényhozó, az általános kötelező polgári házasság behozataláig.

A munkát, mely tételes jogot történelmi alapokon úgy ad elő, hogy abban a történet emberének is kedve telhetik, kész örömet ajánljuk olvasóink figyelmébe. Szerző a magyar tételes jog művelésére nézve úttörő munkát végzett. Vajha minél többen követnék a megkezdett úton, a melyen a magyar jogi tudományosságnak haladni kellene.

Sz—y L.

A MAGYAROK ÚTJÁRÓL AZ URALRÓL LEBEDIÁBA.

Danilevszki N. J.-nak Gróth Jakabi Szilárd »Nagy-Morvaország és a magyarok« című művére tett észrevételei, a Groth válaszképeni ellen-észrevételeivel együtt.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Kivonat a Danilevszky N. J. leveléből.

Én úgy találom, hogy azon út, a melyet ön a mostani magyarok őseit őshazájukból Lebediába utaztatja, egyszerűen lehetetlen.

Mindenekelőtt engedjen tennem egy észrevételt. Szólok a Biar-miába vezető útról a nyugotinak és keletinek mellőzésével, mint-hogy azok ellen semmi ellenvetésnek nem lehet helye. De volt még — mondja ön — egy középső út és azt a Dónon e folyam felső részéig, és a Prónán az Okába vivőnek jelöli meg. Én azt gondolom, hogy ilyen nem egy, hanem több volt. Ön maga is megjelöl egy másodikat a magyarok számára Lebediába az Upán és a felső Dónon, következőleg a kereskedés is követhette azon utakat, de miért nem mehetett volna ez az út a Dónból a Voronezs-ba és onnan a Cznába; mért nem a Choprán s azután a Szurán egészen kikerül-vén az Okát, hisz ott nagy kerülőt kell csinálni. De ezt csak úgy mellékesen hozom szóba. Ezzel csak azt akartam megmutatni, hogy ha a magyaroknak egy a kereskedelem által már azelőtt használt úton kellett utazniok, úgy tetszés szerint választhatták volna a legrövidebbet. Egyébiránt a mi engem illet, hát én abban a nézetben vagyok, hogy ezek közül az utak közül egyikén sem mehettek azon egyedüli oknál fogva, hogy mindezek az utakon éhen haltak volna. »Táplálkozások eszközéül az uton, magától értődik mind az szolgált nekik, a mit a halászat és vadászat fog-lalkozások, melyekkel az őshazában is fentartják vala magukat, szolgáltatathattak.« De bocsásson meg, ugyan hányan lehettek? Kevesen nem lehettek, mert ez esetben feloszlottak s elenyésztek volna a többi népek tömegében, de meg nem is szaporodhattak volna el Lebediában és Atelkuzuban való 60—70 évnyi tartózkodásuk alatt annyira, hogy több háborút különösen kettőt a bol-gárokkal (és Atelkuzuban a bessenyőkkel valót) kiheverve a Dunán és Tiszán oly hatalmas ordául jelenhettek meg. Az ön által fölhozott Ibn-Dasta-féle bizonyítékban az mondatik, hogy 20,000 harczost állítottak ki, következőleg az egész lélekszámuk nőkkel és gyermekekkel együtt fölmehetett 80,000 sőt valószínűleg 100,000 emberre is. Nálunk a kozák katonaságnál, hol minden felnőtt ember szolgálatot tesz, a legnagyobb erőfeszítés mellett a haderő a lakosság $\frac{1}{6}$ -át teszi; fölteszem, hogy a magyaroknál a harcz-térre az öregebb emberek is kiállottak s azért az $\frac{1}{6}$ helyett $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{4}$ -et veszek föl. Többet lehetlenség fölvenni.

És egy ily 80,000 egész 100,000-ig terjedő néptömeg nem széledvén el nagyobb területre, hanem többé kevésbé zárt tömeget képezve következőleg zajt és zsvajt idézve elő s így még a vadállatokat is megfélemlítve, kénytelen volt vadakkal (és halakkal — erről utóbb) táplálkozni. És minők voltak ezek a vadak? leginkább madarak, nyulak, nagy ritkán jávor szarvasok; bölények valószínűleg nem voltak, mert különben hogyan nem maradtak fenn Nagy-Oroszország rengeteg erdeiben, ha mindjárt nem is napjainkig, legalább a mult avagy hacsak a XVIII. századig. De

hisz egy közép nagyságú madár egy napra egy embernek kevés, következésképp ha utjuk csak 200 napig tartott is, úgy 20,000,000 darab fajttyukot vagy megfelelő másféle kisebb vadat kell vala elpusztítaniok. De ennél huzamosb ideig utaztak és a közben egyszer ki is teleltek. Mi a halakat illeti, általában nagyított az a fogalom, melylyel közönségesen birnak az emberek ezeknek mennyiségére nézve az olyan folyamokban, melyek oly távol vannak a torkolattól mint a Volga, Oka és különösen mellékfolyói. Nagyított továbbá a halak mennyiségére nézve uralkodó fogalom az oly nagy folyamokban mint a Pecsora, Ob. Én magam láttam a mint a Pecsorában meghúztak egy óriási hálót (száz százsén hosszút) s néhány tized apró halat emeltek ki. Sok hal, elegendő nagyobb néptömeg táplálására is csak az oly folyók mélyedéseiben találhatik, melyek gyöngén sós tengerbe ömlenek, mivel hogy az ily fajok a sík tengerben élnek, melyek bizonyos tudvalevő időszakokban az évnék a folyók torkolataiban zsufolódnak össze. Ilyenek az Ural, Volga, Terek, Kuban, Dón, Kura. De a halak ily nagy mennyiségét egy olyan folyó sem szolgáltatja, mely a már sósabb Feketetengerbe ömlik, a torkolatoktól ezer versztnyire pedig csakis oly halak tartózkodnak, melyek állandóan ott élnek, az ilyenek mennyisége pedig nem lehet nagy. A tengerből pedig ily magasságban csak jelentéktelen mennyiséget emelnek ki.

De azután mivel fogták volna ezt a nagy halmennyiséget? Az egyetlen eszköz, melylyel egyszerre nagy mennyiséget lehet előteremteni, a nagy háló (сѣборъ). Ezt magokkal nem hurczolhatták, föltéve, hogy tudtak vele bánni. De meg az erdei folyók dült fákkal eltorlaszolva, nem is engedik meg a nagy háló használatát, e végett szükség a folyó ágyát megtisztítani, kénytelenek voltak tehát megelégedni varsákkal. De ezzel 100,000 embernek nem lehetett volna elegendő halat előszerezni. Ez egy. Más meg az, hogy egy nagy kiterjedésű vadon erdőn oly roppant embertömegnek áthatolni lehetetlen. A folyók partjai egész a vízíg be vannak növe erdővel, tele fagalylyal. A kereskedők, egynehány tiz ember, hajókon járnak, de hogyan hatolhat át a gyalogos? Ezt azért mondom, mert én utaztam ily folyókon az archengalszki kormányzóságban és ilyennek kellett lenni a IX. században az egész Káma és Oka mellékének. Ön maga is azt mondja egy helyütt, (212. l.) hogy az Okán a Desznába nem mehettek, mert ott hajdan roppant vadon erdők voltak, melyek a néphagyományban brinszki erdők nevezete alatt ismeretesek. Ez tökéletesen igaz. De megemlítvén a brinszki erdőt, miért felejtí el a muromai erdőt, mely nem kevésbé, hanem még nagyobb mértékben híres, és azon időben ez a muromi erdőség borította egész azon területet, melyre ön a magyarok útját helyezi egész a Kámától az Uu-ig, kétségen

kívül rengeteg vadon erdőt képez vala, folyóvizekkel, melyek mellett meglehet itt-ott telepek is voltak szétszórva, mint most a Pez és Czilma mellett, a hol én a Mezentől a Pecsoráig áthattam. És igazat szólva az a néhány ritka telep épen nem volt képes őket a kellő mennyiségű tápszerekkel ellátni, még ha a magyarok mindenüket föltették volna is. Föltételezvén, hogy e telepek lakossága földművelő volt. Hiszen abban az időben, ha volt is kereskedelem, az nem terjedett ki az élelemszerekre, következőleg mindenkinek annyi elesége volt, a mennyi a maga fentartására elegendő volt, de bizony felesleges senkinek sem vala. Még valamit a táplálkozásról. Az éjszakamerikai indiánok igaz, hogy vadászathól élnek, (avagy legalább még nem régen abból éltek) kizárólag. De nem kell feledni, hogy az ottani pusztákon (prairie) roppant pézsmakör nyájak legelésznek, a melyek táplálkozásuknak legfőbb tárgyát képezik; de Nagy-Oroszország erdeiben ily állatok sohasem éltek. De meg ezek az indián törzsek nem is tesznek ki 100,000 főnyi embertömeget, hanem szerte barangolva keresik az élelmőket s nem követnek meghatározott ut irányt, mint a hogy a magyarok utaztak volt. Én annyira meg vagyok győződve a vadászat által szolgáltatott élelmi szerek emez elégtelenségéről egy oly nagyszámú embertömeg táplálására a szóban forgó helyiségekben, hogy még csak azt sem tudom magammal elhitetni, hogy ősi lakhelyeiken a vogulok és osztyákok hazájában is képesek lettek volna a magyarok őselei kizárólag ezzel (vadászattal) tartani fenn magukat. Múlhatatlanul föltételeznünk kell, hogy hasonlólag a most említett rokonaikhoz akkor sem hiányozhattak a megélhetés gazdagabb és biztosabb forrásai nevezetesen a jávorszarvasok. Már kezdetben is nemcsak vadászok és halászoknak, hanem jávorszarvas tenyésztőknek is kellett nekik lenniök.

Az idézett kivonat 212. l. az mondatik továbbá: »ezek az erdők nem lehet, hogy ne szolgáltak volna akadályul a lovas magyarok mozdulatainak.« A lovasokra gondolni sem lehet, de még a gyalogjárók sem hatolhattak ott át. S ugyanez áll egyszersmind a brinszki és muromi erdőségekre nézve is (azon értelemben, melyet én tulajdonítok nekik). És itt megint egy másik nehézség tűnik szemünk elé. Ha az ugorok az ön által kijelölt úton lóháton nem mehettek Lebediába, az a kérdés támad, mivel táplálkoztak hát Lebediába lett megérkezésökkor, ha nem voltak velök sem lovak sem általában nyájak, másodszer föltéve, hogy például a szláv lakosságtól kicsikart természetbeli adókból éltek, de hogyan alakultak át Lebedia erdős részében barang (nomád) néppé? Hiszen erre először is magoknak kellett lábas jószágot: lovakat, teheneket, valószínűleg juhokat is fölnevelni, azután mindezeknek a harmoknak szaporodni kellett és pedig mily arányban? nem

kevesebb, mint 1.000.000 darabra, ugyanis 80.000—100.000 embernek csak tűrhetőleg elégséges táplálására ennél kevesebbet fölvenni nem lehet. Ne feledjük, hogy a tejet adó tehenek- és kancazon kívül több ménlóra és bikára, bizonyos számú csikó és tinó állományra is van szükség, úgy hogy egy emberre 30 darabnál kevesebbet tenni nem lehet. Ne tévesszük szem elől azt sem, hogy a nomád marhatenyésztésnél a jószág igen kevés tejet ad. 1. a téli takarmánytalanság miatt, mert szénát nem takarnak 2. mert a csikók és tinók szopnak, az emberi szükségletre épen csak az a tej szolgál, a mi ezután még megmarad. Végre a marhaállomány kielégítő száma mellett szükség volt egészen megszokni a barang életmódot, valamint kezök alá kellett idomítani a lovakat, csak így válhattak oly féktelen lovasokká, milyeneknek magokat a honfoglaláskor betöréseikkel bizonyították. Vajon lehetséges volt mindezt oly kevés idő alatt elérni, mint 70 év? mert e 70 év alatt nyájakat kellett nevelni, azokat 1.000.000 darabra szaporítani. még pedig igen igen kedvezőtlen körülmények (havas telek és takarmány hiány) között, végre halászok- és vadászokból nomádokká, lovas barangokká kellett átalakulniok. Ime hány lehetlenség adja itt elő magát az én fölfogásom szerint, ha az ön által kijelölt erdei ut fogadtatik el a magyarok számára. 1. A költözködés tartama alatt a táplálék hiánya. 2. Egy ily nagy, 80.000 egész 100.000-ig terjedő nagy tömegeből nemcsak a lovasoknak, hanem a gyalogoknak is lehetlen volt egy ily uton áttörni magukat. 3. Lebediába érkeztekkor sem volt mivel táplálkozniok. 4. Arra, hogy magokat marhákkal ellássák, ezeket megszaportítsák s vadászokból nomádokká s lovasokká legyenek 70 esztendő számot sem tehet.

Hogyan térhetni ki eme nehézségek elől? Nézetem szerint ennek csak egy módja van, mely azonban valamennyi nehézséget elenyésztet és a melynek a magyarokról létező összes tudósítások közül egy sem mond ellent. Föl kell tennünk, hogy midőn a magyarok a Biarmiából Lebediába való utjokat megkezdték, már nomádok s lovasok valának, következőleg azon az uton haladtak, mely a nomádoknak lehető volt t. i. nem erdőkön, hanem pusztákon. De hogyan lehet ezt összeegyeztetni, az ő finn természetökkel. Ez nekem nagyon egyszerűnek tetszik. Egész költözködéseket két izben valónak kell föltételeznünk. Az első az volt, midőn ősi *finn lakhelyeiket* Biarmiát, a permi vagy viatkai kormányzáság erdős részét odahagyták és egy *pusztai hazával* fölcserélvén elnomádosodtak, a második pedig az volt, midőn ez utóbiből Lebediába költöztek. Hol kereshetjük ezt a közbenső állomást? Ott, a hol az erdő végződik, és a pusztavidék kezdődik, a hol ez a két képződés egymással érintkezik, és a hol föl lehet

teni, hogy más náloknál hatalmasb nomádok (bessenyők, úzok stb.) hosszú idő elforgása alatt nem akadályozzák vala őket a vadászok- és halászból nomádokká való átalakulásban, a mi századokig is eltarthatott. A természetszerű táj melyet erre nézve kijelölhetni, az ufimi kormányzóság keleti és az orenburginak éjszaki része azaz a déli Ural előfoka, a mostani Baskirföld, a hol a finneknek, a vogul-osztyák ugoroknak, magyaroknak el kellett baškirosodniok, mielőtt távolabbi utjokra kelhettek volna. Midőn e szót »elbaškirosodni« használom, nem veszem saját, hanem általános értelemben vagyis nem oly értelemben, hogy itt nekik azon életmódot, szokásokat és erkölcsöket kellett elfogadniok. melyekkel ma vagy a közelmúltban különböztették meg magokat e tartomány lakosai, a baškirok; ön is maga elismeri ezt, mert ezt mondja (219. l.) »Általában nem kell felednünk, hogy az ugorok a khazarok részéről való sokoldalú befolyásnak elfogadására immár a törökökkel való kora együttalakás és elvegyülés által elő voltak készítve« — csakhogy ezt nem a kellő mértékben ismeri el. Nekik t. i. az ugoroknak még ősi lakhelyeiken már (nem az elsőkben, hanem a másodikban, nem Biarmiában, hanem Baškiriában) teljesen el kellett törökösödniök, *baškirosodniok*, vagyis tökéletesen *nomádokká* kellett lenniök. Mikor és hogyan történhetett ez meg? Itt időben nincs fogyatkozás. Mert a dolog történelem előtti időben történt s lassankint fokozatosan Biarmiából Baškiriába a VIII. VII. VI. V. századok lefolyása alatt egy szóval mindegy akárhány század alatt apródonként való átköltözések során ment végbe. Itt aztán az erdei vadász életmódból a Baškirföld erdeiben fokozatosan átléphettek a pásztori életmódra, úgy lehet, az ott békésen éledelő kevés számú török nomádoktól sajátítván el azt, és pedig azért, mert a nomád élet könnyebb is, biztosabb is a vadászéletmódnál, a közben a finn elem túlnyomóságra vergődött, s a törököt minden tekintetben elborította mind számban, mind nyelvben.

Ez az én hypothesisem, mely elől egyébiránt kitérni nem lehet, mert a magyaroknak erdőkön áthatolniok lehetetlen volt, valamint 70 év alatt nomádokká lenniök, a mik azelőtt nem valának, szintugy lehetetlen volt. De vajjon nem ejtünk-e most egyszerre két nyulat?¹⁾ Én azt gondolom, hogy igen, úgy lehet hármat is: az első és főnyúl az, hogy a magyarok így kikérültek az éhhalált, a melynek multhatatlanul ki lesznek vala téve, ha a folyóvizeken haladva a rengeteg erdőbe jutnak; megszabadúlnak ama kényszerű helyzettől, hogy át kelljen hatolniok egy 100,000 emberre nézve átjárhatatlan erdei vadonon; a magokkal hajtott

¹⁾ Egy csapásra két legyet.

nyájakban biztosítva van nekik a boldogulás és megélhetés biztos eszköze a Lebediába való átköltözésükhöz s arra sincs szükségök, hogy végrehajtsanak egy lehetetlen dolgot, 70 esztendő elforgása alatt megszerezni és 1.000,000 darabra felszaporítani a harmaiakat és vadász és halászsokból pásztorokká és lovasokká alakúlniok át (ebben az egy nyúlban már négy nyúl foglaltatik.) Második nyúl: ezzel össze lehet egyeztetni a Fessler-féle véleményt is, melynek ön is súlyt tulajdonít (188 l.) »Ha a magyarok finnek volnának, valószínűleg máig is együtt élnének a rokonaikkal, éjszak-keleti Oroszországban a cseremiszekkel, votyákokkal, zürjékekkel (a zürjénekre különben ez nem vonatkozhatik — ez egy kereskedő, iparos és nagyon gazdag nép. Danilevszky észrevétele.) permiekkal, vogulokkal, mitsem engedvén nekik durvaságban, butaságban, restségben és nyomorban« — össze lehet egyeztetni a nyelvészetnek a magyarok finn eredetére vonatkozó megdöntetlen adataival. Világossá lesz előttünk a Baskirföldnek adott középkori Hungaria Magna elnevezés is: nem azon értelemben, mintha az ottani baškírok egyeredetűek volnának a magyarokkal, hanem abban az értelemben, hogy a magyarok egy elnomádosodott finn nép onnan jött ki s helyökben megmaradt avagy később telepedett ott meg egy tiszta tatár nép — a mostani baškírok. ¹⁾ A 178 l. ön azt a kérdést állítja föl, vajjon a magyarok ős otthonukban is lovasok voltak, (mint Hunfalvy gondolja.) Erre azt mondhatni, mindkét félnek igaza van és egyik félnek sincs igaza. Ha azt tételezzük föl, hogy már ősi lakhelyeiken t. i. Biarmiában lótenyésztők voltak, akkor Hunfalvynak nincs igaza. Ha pedig azt tételezzük föl, hogy Lebediában váltak ilyenekké, akkor meg Kuniknak nincs igaza; de ha úgy gondoljuk, hogy Baškiriában lettek lótenyésztőkké, akkor mindkettőnek igaza van, mert ez azon tartomány, melyből kiindultak a magok távol utjokra nyugot felé, következésképp ez volt az ő honuk, de csak második, nem pedig első, hanem ebben a második otthonjukban lettek lótenyésztőkké, kétépességkivül nomád török népek, egyre megy baškír-e avagy valamely más török népek befolyása alatt, de mindenesetre csakis itt — a török népek és topografiai föltételek kettős ráhatása következtében. Az első befolyás egymagában nyilván nem volt erre elegendő, mert (179. l.) a csuvasok is tatár faj s mégis sem nomád sem nem lovas (ámbar meglehet, hogy ők is azok voltak előbb) mivel-hogy most erdős vidéken lagnak.

Ha a magyarok itt mint második hazájokban éltek, akkor

¹⁾ Ezeknek a mostani baškíroknak a szokásai, erkölcei annyira emlékeztetnek a magyar népre, hogy nem ok nélkül lehet gyanítani, az őshazában visszamaradt magyarságnak ebbe történt beleolvadtát.

a harmadikba Lebediába általmenniök nem volt nehéz. Barmaikkal együtt pusztai uton jártak, a mi nekik csak oly könnyű volt, mint utóbb a kalmukoknak az utjuk a Volga mellékéről a távol khinai határokra. Átmentek a szamarai kormányzóságon, a khazarok engedelmével áteveztek a Volgán valahol Szaratovnál (valamivel följebb vagy lejjebb, valószínűleg följebb, de mindenesetre ott a hol az erdő végződik és a pusztamezőség kezdődik) azután a Donon áteveztek a doni katonaság (doni kozákok) földjére azaz ott hol a Choper és Medvedina a Dón folyamba ömlik és akkor már Lebediában voltak. Továbbá úgy tetszik nekem, hogy a fentebb kifejtett okokon kívül (a táplálkozás és a nomád életbe való átmenetnek marhanyájak nélkül való lehetetlensége) egy a magyarok részére fölvelt másik uton, lehetetlen a Biborbanszületett Konstantinnak ön által idézett helyét (190 l.) a magyaroknak a bessenyőkhöz való közös viszonyát illetőleg megvilágítani: »A turkok igen félik a bessenyőket, minthogy gyakran legyőzettek és majd hogy végképen ki nem irtattak általok.« De hát hol eshetett meg ez? Alig ha nem a lebediai úton azaz a szamarai kormányzóság pusztáin. Ön is (190 l.) maga azt mondja, a magyaroknak az ő nyugoti utjokra való fölkerelkedésüket tárgyalva: »nagyon meglehet, hogy a magyarok közvetlen üldözői már akkor is a bessenyők valának, mint a kik azon idő szerint a Volga és Jajk közötti pusztákon barangolnak vala.« De a bessenyők aligha mentek a Baškirföldre, hanem a Baškiriából Lebediába való útjokban igen is szorongathatták és arra határozhatták őket, hogy kikérjék a khazarok engedélyét a földjükön való átutazásra, és a közös ellenség ellen való szövetség kötésére. De akármiképp lett legyen is a dolog, más útjuk déli Oroszországba a szamarai kormányzósági és doni kozákság földjebeli pusztákon kívül nem lehetett. Ez mindent egyszerűen és természetesen fejt meg, mire való tehát a lehetetlen erdei úthoz folyamodni, mikor erre semmiféle bizonyíték nem kényszerít bennünket, mikor, ha a pusztai utat föltételezzük, az ő lebediai nomád és lovas voltuk magától kimagyarázódik, más út elfogadása mellett pedig véglegesen megfejteni lehetetlenség. De hát mi is ez a Lebedia?

A császári orosz Földrajzi Társaság Tudósításai XXIX. kötetéből vett különlenyomat után fordította :

BARNA FERDINÁND.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

MAJ. 1-én tartott választmányi ülésen Ipolyi Arnold püspök elnök. *Zsilinszky* Mihály »Horvát István életrajza« című művének azon részleteit olvasta fel, melyek Horvát történetírói működését ismertetik. Mélyebb és behatóbb tanulmány, mely Horvát és más egykorúak levelezéseiben foglalt adatokból inkább festi, mint bírálja az ő működését s életrajzát nagyrészt ismeretlen adatok alapján tisztázza. Láttuk e rajzból, hogy kortársai fellépése kezdetén egész rajongással ragaszkodtak hozzá s erre vonatkozólag szépen illusztrálta viszonyát Kazinczyval. Az újabb írói nemzedék azonban theoriáját már több criticával fogadta, s ez meghasonlításba hozta az Aurora-körrel és Akadémiával. Végül igen szépen ecsetelte hatását kortársaira s általán a magyar történetírásra, s beszédét következő, zajosan megéljenzett szavakkal zárta be:

Az a föld, az a nemzet, melynek dicsőítésén annyit fáradozt, meg van ma is, és ha fiait azon önzetlen és mindent feláldozni kész hazafiság fogja áthatni, mely Horvát keblét véglehelletéig dagasztotta, akkor fel fog maradni továbbra is méltó testvéreként az európai nemzeteknek. Ha lehet emelő gondolat egy eltévesztett úton nemes czél felé törekvő tudós fáradozásánál, úgy bizonyára emelő azon fáradhatlanság és az igazságkeresésének azon önzetlensége, melynél fogva Horvát nemzetének jövője iránt soha kétségbeesni nem tudott.

Az a tudományág, melynek művelésére ő annyi időt, annyi erőt és pénzt pazarolt, azóta sokra haladt. Akadtak újabb és nálánál szelleme- sebb és szerencsésebb művelői: de nem akadhatott egy is, aki azt lángolóbb szeretettel magasabb polczra kívánta volna emelni, mint Horvát István. S ez az, a miért mi most, születésének százados emlékünnepe, teljes készséggel hódolunk emlékének. Az ő melegen érző szíve, melynek lángja értelmét is felgyújtotta, megérdemli, hogy hálával emlékezzünk meg róla, ki multunkat talán csak azért festé oly dicsőnek, hogy a jelen nyomorúságai között az utódokba annál erősebb vágyat ébresszen egy még sokkal fényesebb jövő után.

Folyó ügyekre kerülven a sor, évdíjas tagokká fölvétettek: *Szőcs Ignác* ügyvéd, *Kerellő-Szent-Pálon* (aj. Szádeczky); *Tölcséry Ferencz* k. r. áldozár, (aj. *Bartos József*); *Mosonmegye* történeti és régészeti-egylete (aj. a titkár.)

Titkár jelenti, hogy *Bay Ilona* úrhölgy, ki már egy általa kitűzött pályadíjat, melyre pályamunka nem érkezett be, 175 frtot a monographiák tárnak költségeire felajánlott, most e czélra újabban 100 ftot küldött be. A válaszmány *Bay Ilona* úrhölgy ez újabb áldozatát hálás köszönettel fogadja s annak tolmácsolására az elnökséget kéri fel.

Pénztárnok bemutatja múlt havi számadását; e szerint	
a bevétel.	8252 frt 86 kr.
kiadás.	592 frt 50 kr.

Pénztár maradék 7600 frt 36 kr.

Ezzel az ülés eloszlott.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— »A SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT«, alig hogy megalakult: derék titkára *Demkó Kálmán* buzgalmából azonnal meg is kezdte működését. Igen helyesen, ott fogja folytatni, a hol *Wagner* elhagyta, s mindenekelőtt az anyag összehordozására fordítja a társulat legfőbb figyelmét. E czélból egy körlevelet adott ki, »Kérelem és felhívás Szepesmegye közönségéhez« cím alatt, melynek bevezetése röviden vázolja a társulat czélját, megemlítvén, hogy már eddigelé is a társulatnak 7 alapító-, 146 rendes- és 5 pártoló-, összesen 158 tagja van, mennyi elég nagy ugyan a társulat fennállásának biztosítására, de a sikeres működésnek legelső feltétele az, hogy az értelmiségnek minden tagja tehetőséghez képest hozzájáruljon a munkához, s e czélból fel is kéri a megye fiait, hogy részvételökkel támogassák a társulatot feladata megoldásában. Még pedig nemcsak az által, hogy a társulat tagjává legyen, hanem hogy szellemi s anyaggyűjtési munkájával is segítse azt. Ez utóbbi legsikeresebben úgy lesz megoldható s a Szepesség gazdag történelmének anyaga csak úgy lesz összegyűjthető, ha a rendezett levéltárak tulajdonosai ismertetik levéltáraikat és megnyitják azokat a megye történelmének érdekében kutatók előtt. Erre a rendezett levéltárak birtokosai külön-külön kértettek fel.

»Kétségkívül — mondja a körlevél — sokan vannak megyénkben, kik hihetőleg sok érdekes anyagot tartalmazó levéltári maradványokkal bírnak, de azon töredékes maradványok rendezetlen állapotukban a történetírás céljaira nézve használhatlanok. Nagyon sok régi irat elveszett már. Mentsük meg, a mi még megmenthető.«

Továbbá felkéri mindazokat, kik a megyére, egyes városok-, községek-, vagy családokra vonatkozó egyes történelmi emlékekkel, u. m.: okmányok-, nyomtatványok-, térképek-, tervrajzok-, nemesi czímerek-, községek és czéhek pecsétjei-, iparczikkek-, érmek-, régi pénzek-, e megyebeli kitűnő egyének arczképei stb.-vel bírnak, hogy azokat a társulat muzeumának engedjék át.

»A levéltár és muzeum mellett — folytatja a körlevél — egy történelmi és különösen a Szepességre vonatkozó nyilvános könyvtárnak alapítása is feladataink körébe tartozván, tisztelettel kérjük a Szepességnek bármely ágát művelő fiait, szíveskedjenek megjelent műveik egy-egy példányával megtisztelni alakuló könyvtárunkat. A kik szepességi származású elhunyt írók műveivel bírnak, fontos szolgálatot tennének társulatunknak, ha azon művek adományozása által lehetővé tennék a szepességi származású írók könyvtárának teljes összeállítását.«

»A szepességi nyomdák régibb termékeinek összegyűjtése szintén igen óhajtottó lévén, kérésünk ezen irányban is kiterjed ezen társulatunk összes barátaihoz.«

»Mint hogy a »Szepesmegyei történelmi társulat«-nak legfőbb célja Szepesmegye történelmének művelése és lehetőleg teljes feldolgozása; társulatunknak összes tagjait és a történelmi irodalomnak minden barátját kérjük a Szepességre vonatkozó egyházi-, politikai-, művelődés- és régiségtörténelmi dolgozatok írására, a Szepesség városai-, várai-, kolostorai-, községeire vonatkozó népmondák gyűjtésére.«

A körlevél utolsó pontja a társulat által kiadandó Évkönyv utolsó pontját ismerteti.

»A társulat által kiadandó »Évkönyvbe«-be szánt dolgozatok tárgyai lehetnek: egyes városok-, várak-, községek-, templomok-, kolostorok-, iskolák-, czéhek-, családok története, — szepességi származású, az egyházi-, politikai élet vagy az irodalom terén kitűnt egyének életrajzai és műveiknek ismertetése, — a megye történelmének egyes kidolgozott részletei, művelődés történelmi, statistikai adatok stb.«

A társulat igazgató választmánya egy második körlevelet a sze-

pesmegyei lelkészekhez intézett, melyben felkéri ezeket, hogy »a parochia területén levő templomok, iskolák keletkezésére, a lelkész-lak építésére, a patronatusi jog gyakorlására, a parochialis birtokok donatiójára és szerzésének egyéb módjára vonatkozó adatokat, — a templomi szerelvények régibb leltárait, a parochia hívei népesedési mozgalmának régibb statisztikáját (nemzetiség, születés, halálozás, esketés, halálesetek okai stb.) és az egyházi viszonyokra vonatkozó egyéb adatokat akár rendszeresen feldolgozva, akár hű másolatban vagy gondos kivonathban szíveskedjék társulatunk titkári hivatalának megküldeni.

Ez egyes parochiák rendszeresen kidolgozott történetei a társulat évkönyveiben fognak közöltetni, a másolatok és kivonatok pedig rendszeres feldolgozásukig a levéltárban helyeztetnek el, hol azután is megőriztetnek.«

E körlevélnek már is lett eredménye. A társulat egyik tagja Wagner életrajzát küldte be, egy másik pedig parochiája történetét. Egy harmadik is megígérte a parochiájára vonatkozó adatok összegyűjtését, feldolgozását. Weber Samu társulatunk egyik buzgó tagja a Szepes-Bélai hitközség monographiáját dolgozta ki s okíráttárral ellátva beküldte, megbirálás végett oly czéllal, hogy az a szepesmegyei tört. társulat ajánlásával ellátva nyomassék ki.

Reméljük, hogy Szepesmegyének buzgalma a jól indult kezdet után nem fog laukadni. A társulat, melynek élén oly ügybuzgó és szakértő emberek állnak, mint gróf Csáky Albin és Demkó Kálmán, kétségtelenül rövid idő alatt kiváló helyet fog kivívni hazánk közmívelődési intézetei közt.

AZ 1886-IKI ÜNNEPELY.

1886-iki emlékünnepelely a megvalósulás stadiumába lépett. Ugyanis a föv. tanács előterjesztése alapján s a magyar történelmi társulat ez iránt tett indítványának elfogadása mellett harározatilag kimondotta Budapest fővárosa f. é. jan. 9-én tartott közgyűlése, hogy 1886-ik évben, vagyis Budavárának a törököktől 1686 szeptember 2-án történt visszafoglalása két századik évfordulója alkalmából, ezen, az egész kereszténységre, de kiválóan hazánkra, nemzetünkre s főleg fővárosunkra nézve örvendetes esemény emlékének, mint a magyar hősiesség és férfi bátorság dicsőségének megünneplése céljából. 1. a szóban forgó eseményre vonatkozó tárgyakból történelmi kiállítást rendez. 2. a nevezetes esemény történeti monographiáját megírhatja és kinyomatja. 3. ugyan e monographiából népszerű rövid kivonatot készített és ad ki; 4. az

örvendetes és nagy jelentőségű esemény emlékére emlékérmeket veret. 5. azon helyet, a hol Petneházy Dávid hős első tüzte ki a győzedelmes magyar lobogót, díszes emléktáblával jelöli meg, 6. Lotharingi Károlynak, és Petneházy Dávidnak vagy egy más magyar hősnek arczképeit vagy mellszobrait elkészíteti, esetleg azok helyett a nevezetes eseményt megörökítő más képet festet; 7. kizárólag ez eseménnyel foglalkozó ünnepélyes diszülést tart, 8. díszebédet rendeztet. 9. népnünnepet rendez és 10. a magyar történelmi társulatot felhívja, miszerint ugyanezen ünnep tárgyában diszülést tartson. Ennek kapcsában kimondja a közgyűlés, miszerint az ezen ünnepélyességeknek rendezésénél a képzőművészeti bizottmány előirányzata szerint felmerülendő kiadások fedezésére a községi alapból 22,200 frt azaz huszonkétezer kétszáz forintnak igénybe vételét engedélyezi oly módon, hogy a befolyandó bevételek ezen kiadás törlesztésére fordítatván, az esetleg vissza nem térülő maradvány összeg a községi alap terhére elszámoltathassék. Egyúttal kimondja a közgyűlés, miszerint annak idején fel fognak kéretni a felséges uralkodó pár, a trónörökös és neje, a fenséges főherczegek s azon bel- és külföldi nevezetes családok, a kiknek ősei a diadalmas ostromló sereg soraiban részt vettek, hogy az ünnepélyességek díszét és fényét minél nagyobb mérvű személyes megjelenésük, illetve képviseltetésük által emeljék; továbbá Bécsváros közönsége, a magas kormány, főpapság, tudományos testületek, intézetek, testvértörvényhatóságok stb. szintén meghívandók lesznek. Az ünnepélyességeknek a fentebbi keretben s a m. é. december 8-án kelt bizottmányi javaslatban vázolt módon és sorrendben való rendezésének előkészítése és végrehajtása a főv. tanácscsal egyetértőleg a főv. képzőművészeti bizottmányra ruháztatik át, felhatalmaztatván a bizottmány, hogy magát e célra a magyar történelmi társulat néhány tagjával kiegészíthesse. E határozat végrehajtás előtt jóváhagyás végett a m. k. belügyminister urhoz felterjesztetvén, a ministerium a határozatot megerősítette.

F. május hó 2-án d. u. a főváros képzőművészeti bizottsága társulatunk kiküldött bizottságával elegendő ülés tartott. Felolvastatván a programot, Ipolyi társulatunk jelenlevő elnöke megjegyezte, hogy a bécsi palota elfogadó termében levő gobelinek lehozatala azoknak díszes kiadása kívánatos lenne. Erre bizottság küldetett ki, valamint a kiállítás tervezetének előkészítésére, a Petneházy emléktábla s az emlékérem tervezetére.

JAVASLAT A GLOSSARIUM MEGINDÍTÁSA ÜGYÉBEN.

Tekintetes Akadémia!

Azt a megtisztelő megbízást kapván, hogy a közép- és újkori magyarországi latinsági szótára számára az anyag- és adat-gyűjtés megindí-

tására közelebről felmerült indítvány tárgyában véleményes jelentést terjesszünk elé: alólírottak a mai napon egybegyültek, megvitatták az ide vonatkozó kérdéseket, és ennek folytán a következő egyhangú megállapodásokra jutottak:

A) Legelőbb is arra a kérdésre nézve, ha vajjon ajánljuk-e a tekintetes Akadémiának a jelzett indítvány elfogadását, illetőleg a benne tervezett munkálatok megindítását és saját hatáskörében és felügyelete alatt való folytatását és bevezetését: úgy láttuk, hogy miután a tekintetes Akadémia éppen a mi kiküldésünkkel e tekintetben elvileg már határozott, úgy kell tekintenünk az indítványt, mint a melynek pártolása és felkarolása már többé nem kérdés tárgya, hanem bevezetett tény, annyival is inkább, mivel ez az indítvány az illető szakkörökben mindenütt a legnagyobb tetszéssel fogadtatott.

B) Mint második elvi kérdést azt állítottuk fel, hogy miképpen értjük és értelmezzük, illetőleg miféle időbeli határok közt fogjuk fel e kifejezést: »közép- és újkori latinság.« — Erre nézve abban állapodtunk meg, hogy a kiinduló időpontnak mindenesetre annak kell lenni, a melyben a latinul írás Magyarországon általában kezdődik, a véghatár ellenben nem jöhet le a legújabb korig, hanem csak a XVII-ik század végeig, illetőleg addig az időig, a melyben III. Károly uralkodása alatt megtörtént a hivatalok újjászervezése és annak a curialis stilusnak megállapítása, a melyet az ú. n. *styliariumok* szabályoztak.

C) A mi a kútföket illeti, a melyekből a gyűjtendő anyagot egybe kell szedni, úgy láttuk czélszerűek, hogy e kútfökbé sorozandók:

a) Valamennyi oklevél a B) alatt körülírt korból, az oklevél kifejezést legszélesebb értelmében véve; tehát nem csak a formszerűen kiállított és kiadott leveleket, hanem valamennyi hivatalos és nem hivatalos értesítő levelet, jelentést, jegyzőkönyvet, számadást, leltárt, szerződést, végrendeletet stb. stb.

b) Az e korban írt krónikák, beleértve a történelmi eseményekre vonatkozó bárhol található és bármi rövid feljegyzéseket.

c) A mennyiben az e korból fenmaradt magyar irományok is telve vannak a magyar szöveg közé szúrt latin szókkal és kifejezésekkel, sőt magyarosított latin szókkal, ezek is átkutatandók.

Ellenben egyelőre kihagyandóknak véljük a szoros értelemben vett szépirodalmi különösen költői műveket, a melyek minden időben a classicae minták utánzására törekedtek; nem különben a tisztán tudományos műveket, a melyeknek nyelve és műszavai alig tértek el az akkor még kosmopoliticus latin tudományos nyelv külföldön is divott formáitól.

D) A munkakör illetén körülírása után szükségesnek véltük az egész ügy szabályozására és az első előmunkálatok megindítására egy bizottság alakítását, a melynek feladata volna:

1. Egy röpírat kibocsátása, a melyben a czélba vett munka minősége, iránya és terjedelme részletes körülírása és ismertetése mellett az

érdeklődő szakférjak felszólíttatnának, hogy csatlakozzanak mint munkatársak a vállalathoz. Itt czélszerűnek látjuk az eredeti indítvány megkülönböztetését elfogadni, a melyet t. i. rendes és rendkívüli munkatársak közt tesz; rendes munkatársnak tekintvén azt, a ki legalább egy kötet oklevelet, vagy hasonló terjedelmű más iratot a C) alatt említett fajkból feldolgozásra elvállal, holott a rendkívüli munkatárs csak alkalmas előforduló egyes adatok közlésére kötelezné magát.

2. A kibocsátott felszólításra jelentkező munkatársakat számba venni, még pedig úgy, hogy a számontartás végett berendező névkönyvbe ne csak neve és lakhelye legyen meg a jelentkezett munkatársnak, hanem az is kimerítően legyen kimutatva, melyik gyűjtemény vagy mű, melyik kötetének vagy kötetének feldolgozására vállalkozott. Természetesen nem szabad a bizottságnak az önkényes jelentkezőkön megnyugodni, hanem abban kell járnia, hogy oly búvárokat, a kiktől sikeres és gyümölcsös közreműködést várhatni, külön személyes felszólítás útján megnyerjen az ügynek és rábírjon a munkában való részvételre.

3. Mihelyt a kiküldött bizottság meglátja, hogy van annyi munkatárs, hogy hozzá lehessen fogni a tényleges munkához, indítványt fog tenni az Akadémiánál a voltaképpeni munkavezető központi bizottság megalakítására. Ennek a központi bizottságnak lesz aztán feladata, hogy a maga számára szerkesszen alapszabályt és ügyrendet, hogy adja ki a munkatársoknak a kellő részletes útmutatásokat a munka formai és szellemi egyöntetisége szempontjából. E szabály és ügyrend megalkotásánál figyelmébe lesz ajánlandó a központi bizottságnak az a részletezés is, a mely a kivételre nézve már az eredeti indítványban foglaltatik.

Nézetünk szerint egyelőre további és részletesebb intézkedés szükségessége még nem forog fenn.

A Magyar Tud. Akadémia II-ik osztályának apr. 14-én tartott ülésében Pesty Frigyes osztálytitkár a fennebbi javaslatot bemutatóván az osztály következő határozatot hozta:

A glossarium kiadását tárgyzó és annak előmunkálataival megbízott bizottság véleményezését mutatja be az e vállalatnál követendő elvekről és a megindítás legczélszerűbb módjáról.

Az osztály elfogadja a közzölt javaslatokat, azon hozzáadással, hogy az 1790. év szolgáljon ama kor határául, melynek latinsága a glossarium anyagát képezi. Az anyag gyűjtésére, rendezésére, a munkások fölkeresésére, megnyerésére és az eljárás szervezésére, utasítások készítésére stb. a következő bizottságot nevezi ki:

Nagy Imre, Wenzel Gusztáv, Torma Károly, Hajnik Imre, Pesty Frigyes, Szabó Károly, Pauler Gyula, Károlyi Árpád, Ortvay Tivadar, Finály Henrik és Szilágyi Sándor.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

— A »HAZÁNK« 4-ik füzete István nádor arczképét hozza. A czikk, melyhez ez arczkép tartozik, *Gelich* Richárd tollából folyt, s első közleményét teszi egy sorozatnak, melynek czíme »István nádor életéből.« Ez I. czikk a főherczeg schauburgi tartózkodását írja le, életének utolsó éveit egész haláláig. Jótékonyága, melylyel ott elfoglalta magát s melyben kereste szenvedései enyhítését, kibékülése családjával s látogatása Bécsben egy melegen írt képben vannak összefoglalva, melyet senki sem fog megindulás nélkül olvasni. *Jakab* Elek Bem tábornok irataiból érdekes közleményeket mutat be. *Iványi* István a tiszai határőrvidék történetét állítja össze: s e füzetben az első intézkedések vannak bemutatva levéltári kutatások alapján. *Szilágyi* Károly Beöthy Ödön néhány levelét közli. *Torma* Károly folytatja Rettegi naplóját a XVIII-ik századból, mely mennél tovább halad, annál érdekesebbé s tanulságosabbá válik. *Abafi* Lajos a szabadkőművesek történetéhez szolgáltat adatokat. A tárcza apró közléseket hoz.

— A CZELDER által szerkesztett »Figyelő« III—IV füzete közöl egy »Emlékiratot« a szigeti lyceum multjáról és jelenéről, melybe be van foglalva a főiskola története 1600-tól a jelenkorig. Aligha csalódunk, hogy ez adatokban gazdag s szépen írt dolgozat Szilágyi István tollából eredt. A »Régiek« czímű rovat igen érdekes adatokat hoz: Debreczeni Syderius István a leydai egyetemből 1638. márcz. 30-án ír Nagy-Bánya városának, utazását s megérkezését tudatván. *Koncz* József Kapusi J. gyulafehérvári professornak egy versbe foglalt erkölcsi tanítását közli, életrajzi bevezetéssel látva el azt. E rovatban utolsó közlemény Tisza-Várkony monographiája H. *Kiss* Kálmántól.

— Az ÚJ MAGYAR SZION márcziusi füzetében *Békesi* Emil folytatja Náray Györgynek nagy szorgalommal eredeti kútforrásokból összeállított biographiáját s azt egész 1684-ig, pozsonyi kanonokká lett kinevezéséig hozza le.

— A FIGYELŐBEN *Jakab* Elek folytatja: Aranka György s az erdélyi nyelvmívelő és kézirat kiadó társaság történetét, magának a társaságnak irományaiból állítva össze. Dr. *Vácsi* János Vachott Sándor életrajzát állítja össze, s méltatá a költő irodalmi működését. Gonddal és kellő esinnal írt dolgozat. *Csaplár* Benedek folytatja Révay biographiáját.

— Az EGYHÁZMŰVÉSZETI LAP IV-ik füzetében folytatja *Ipolyi* Arnold elnöki megnyitóját, melyet a Képzőművészeti Társulat ez évi nagygyűlésén mondott el. *Sándorfi* Nándor Mátyásföld egyik érdekes történelmi emlékééről a haluziczi román templomról értekezik: ez első, négy ábrával díszített közlemény meggyőző érvekkel igazolja, hogy ez érdekes emlék legalább a XII-ik században épült. Következik a pálosok sassini kincseinek leltárából a befejező közlemény. Ebenhöch kanonok a »poculum pro communicantibus« nevű egyházi edény magyarázatát adja. Az irodalmi rovat Bunyitay munkájának ismertetését folytatja. A füzetet apró közlések rekesztik be.

— A MAGYAR NYELVÖRBBEN még mindig folyik az »ezten« feletti eszmecsere s most ismét *Simonyi* és *Szily* szólnak hozzá. Van e füzetben több érdekes nyelvtörténeti közlés is.

— Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ 1883-iki utolsó füzetében a hivatalos közléseken kívül egyetlen közlemény van: »Kecskeméti ötvöskönyv« *Ballagi* Aladártól, melyről, minthogy önállóan is megjelent, könyvészeti rovatunkban van szó.

— A TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ 1884-iki II. füzeté *Pontelly* István által szerkesztve, folytatja a Csanád-nemzetség történetét *Karácsonyi* Jánostól, *Boleszny* Antal Mehadai nevééről s történetéről értekezik. A füzetet hivatalos közlemények s egy érdekes tárcza zárja be.

— A »MITTHEILUNGEN des k. k. Kriegs-Archives« folyó évi második füzeté első és nagyobb közleménye *Jihn* századostól az 1761-iki sziléziai s szászországi hadjáratot adja elő hadtudományi szempontból tárgyalva. Egy második hasonlóan kimerítő közlés *Netzer* főhadnagy tollából a Wallenstein irodalomhoz képez igen becses adalékot; tüzetesen tárgyalja az 1634-iki pilzeni eseményeket; katonai szempontból bírálja azokat, még pedig a kor gazdag irodalmának teljes felhasználásával. *Wiener* folytatja közléseit az 1799-iki hadjárat történetéhez. A füzetet néhány apróbb közlés zárja be.

TÖRTÉNETI REPERTORIUM, ÖSSZEÁLLÍTVA A HAZAI HIRLAPOKBÓL. 1884. ÁPRILIS.

Bakonyi ispánokról s más egyebekről. *Székelyföld* 27. sz.

»*Benke* *István* *Zwingli* *Ulrik* élete és a helvét reformáció megalapítása. Bp. 1884.« *Ism. Dr. Veres Gyula. Ellenzék* 74. sz.

Glossarium mediae et infimae latinitatis Hungaricae. — Közép- és újkori latin szótárügyében az akadémia II. osztálya bizottságának javaslata. *Pesti Napló* 97. sz.

Kemenczky Kálmán. Egy nagy reformator családi életéből. *Tátravidéki Híradó* 15. 16. sz.

Kenedi Géza. Porto-Re és Buccari. A Frangepánok ősi birtoka, *Magy. és a Nagyvilág* 15. sz.

Latkóczy Mihály. Magyar emlékek Bécs-Ujhelyen. *Magy. és a Nagyv.* 14. sz. képekkel. — Még egyszer Zrinyi és Frangepán. *U. o.* 16. sz. rajzzal.

Lipp Vilmos, Dr. Ötvösműipar Pannoniában a népvándorlás korában. *Nemzet* 108. sz.

Mikulik József. Rozsnyó városa a török igában 1556—1686. *Rozsnyói Híradó* 15. és köv. sz.

Munkálatok a vaticani levéltárban. *Magyar Állam* 96. sz. *Irodalmi Szemle* 4. sz.

Nemzeti vállalat. Indítvány. Trefort Ágost, Pulszky Ferencz, Ipolyi Arnold, Szilágyi Sándor, Pesty Frigyes, Fraknoi Vilmos. *P. Napló* 95. sz. *Népetymologia* a helynevekben. *Nemzet* 97. sz.

Pulszky Ferencz. Adalék a magyar ötvösipar történelméhez. *Nemzet* 93. sz.

Stessel József. Sopronmegye régi földrajzához. *Sopron* 31. és köv. sz.

Szádeczky Lajos. Kendi Margit históriai világitásban *Egyetértés* 94. sz.

Szilágyi Sándor. Az »Özvegy és leánya«-nak történeti háttere. *Nemzet* 183. sz.

Szitnyai József. A selmeczi bányászat állapota a 14-ik században. *Bányászati és Kohászati Lapok* 3—7. sz. ¹⁾

IRODALMI ÉS VEGYES KÖZLÉSEK.

— Az AKADÉMIA TAGAJÁNLÁSOK egy 38 lapra sűrűn nyomtatott füzetkében megjelentek s a tagoknak szétküldettek. Az újabb akadémiai szabályzatok, értelmében minden tagajánlást indokolni kellvén, minden ajánlatba hozotról egy vagy több szakember adott rövidebb vagy hosszabb irodalmi méltatást. Hazai történetíróink közül 1. *Ballagi* Aladárt Henszلمان és Pesty, 2. *Bunyitay* Vinczét Henszلمان, Ipolyi, Pauler, Szilágyi, 3. *Fejérfataky* Lászlót Nagy Iván, Mayláth, 4. *Hampel* Józsefet

¹⁾ Hogy ezen repertoriumot mennél teljesebbé telessük, felkérjük a vidéki lapok szerkesztőit, hogy lapjaik azon számából, melyekben historiai közlések foglaltatnak egy példányt küldjenek be hozzánk. Szerk.

Nagy Iván, Torma, 5. Horvát Árpádot Szilágyi Sándor, 6. Marczali Henriket Szilágyi, 7. Báró Orbán Balást Thaly, s a külföldi történetírók közül 1. Bartolomeo Capassot, 2. Cesare Guastit, 3. Dr. Kronos Ferenczet Szilágyi hozták ajánlatba. A hazai ajánlattok érdemei sokkal ismeretesebbek, hogysem azokról bővebben kellene szólni — de a külföldi tagságra ajánlatba hozottakra vonatkozólag megjegyezzük, hogy azok nemcsak elismert hírű európai tudósok, hanem olyanok, kik a hazai történetírás körül is kiválóbb érdemeket szereztek.

— Az ERDÉLYI MUZEUM-EGYLET, mely tudományos munkálkodásainak eredményeit eddigelé Évkönyvekben adta ki, mely a különböző osztályok dolgozataiból állítottatott össze, a dolgozatokat ezentúl szakosztályok szerint fogja kiadni. A bölcsészet-, nyelv- és történettudományi szakosztály meg is kezdte az ily »kiadványok« közrebocsátását s az I. k. első füzeté már meg is jelent. Két értekezés van benne: egy történeti s egy aestheticai. Minket az első érdekel. »Az investitúra kérdése« Mika Sándortól. Ez már a második nagyobb dolgozat Mikától, melynek tárgyát ő a középkor történetéből vette: az első volt »a pápaság fölemelkedése a XI-ik században«, mely a Budapesti Szemle múlt évi sept—nov. füzetében látott világot s ez utóbbi, mely külön kiadásban is megjelent: »Az investitúra kérdése a pápaság és császárság első küzdelmeiben« a kiadványok» nagyobb felét foglalja el. Daczára, hogy mindkét nagy fontoságú világtörténeti kérdéstről előkelő történetírók nagy munkákat írtak, Mika egyenesen a forrásokhoz tért vissza s azokból merített. Alapos ismerettel dolgozott, szeret a kérdések mélyébe hatolni s előadását szín és választékosság jellemzik. A füzetet jelentés zárja be a szakosztály eddig tartott üléseiről.

— HORVÁT ÁRPÁD Oklevéltani jegyzeteinek 3-ik füzeté a »Diplomaticai kortan alapvonalai«, melynek tartalmát már februári füzetünkben ismertettük, megjelent. E munka egyszersmind a fiui kegyelet áldozata is: szerző azt atyja dicső emlékezetének szentelte, születése százados évfordulóján. A 35 egyházi naptár, mely e kötethez van csatolva, teljesen correct és hibátlan s mindenki által könnyen kezelhető módon van készítve. Tüzetesebben is fogjuk ismertetni.

— A MAGYAR TÖRTÉNETI ÖTVÖSMŰKIÁLLÍTÁS fényes sikert mutathat föl. Ő Felsége koronás királyunk mult hó 10-én tisztelte meg a kiállítást s örömet fejezte ki annak berendezése és gazdagsága fölött. Ugyancsak a királyi háznak számos tagja szerencsétlente látogatásával a kiállítást.

Több külföldi tudós csakis e czélből jött fővárosunkba: a nagy közön-ség pedig tömeges látogatásával emelte a kiállítás anyagi sikerét. Eddig a látogatók száma meghaladja az 50 ezeret. Az összes bevétel pedig 30 ezer frt körül van. A kiállítás május hó 20-án fog bezáratni. Az a kedvező eredménye már is van e kiállításnak, hogy egyfelől egy kis irodalom van keletkezében az itt kiállítva volt főbb tárgyakról, másfelől pedig az iparművészeti muzeum pályázatot hirdet ki stylszerűleg készítendő ötvösműtárgyak tervezeteire. A kiállítás nagy katalogusa a kiállítás bezárta előtt fog megjelenni s mintegy 1200 rajzzal lesz díszítve. Közölni fognak benne a főb és jellemzetesebb tárgyak rajzai, a mesterek bélyegei, czímerek stb. Ugyancsak ez alkalomból Herpka Antal, az iparszaktanoda tanára a zágrábi Szt-István mellszobrot kicsinyben ezüstbe öntötte; e példányok az ötvösműkiállításon meglehetősen keresletnek örvendenek. A nagyobb példány ára, mely pecsétnyomóul szolgálhat: 10 frt, a kissebbé 2 frt. Megrendelhetők az ötvösműkiállítási irodában. Ugyanitt árúlják Ballagi Aladárnak máshelyt tüzetesebben említett munkáját. Szendrey János »ötvösmű-kiállítási emlék«-ét, mely díszes kiállítású kötet érdekes összefoglalása Szendrey e nemű hírlapi közleményeinek. Erősen készül az a nagyszabású díszmunka is, melyet Lévy párisi czég ad ki, s melynek előfizetési felhívása e napokban jelent meg. E szerint a vállalat 15 füzetben 150 táblával fog megjelenni, ezek között mintegy 30 színnyomatú, melyek Párisban készülnek. A japáni papiroszon kiállított példány ára 500 frt; a finom velin papírra nyomtatotté 150 frt; minden példány számozott lesz, rajta az előfizető neve, esetleg czímere. A magyar példányokra előfizethetni Grill Károly könyvkereskedésében. A kiállításon látható híres nagy-szt-miklósi lelet beható történeti és műrégészeti leírásával Hampel József foglalkozik, ki az Egyetértésben a kiállításnak, jelesül a muzeumi tárgyaknak érdekes és szakszerű leírását bocsátotta közre. A kiállítás tárgyain látható czímerek sorozata a heraldikai társulat ülésén mutattatik be. Mint látjuk e kiállítás mélyreható műipari és műtörténeti mozzanat, melynek hatása el nem maradhat.

— Dr. KOHN SÁMUEL, a helybeli izr. hitközség tudós rabbija, a Történelmi Tár két év előtti folyamában közölte a héber kútforrásoknak a magyar történetre vonatkozó adatait több füzetre terjedő cikksorozatban, melyek külön lenyomatban is megjelentek. Most ez adatokat s a hazai történetírás valamint a külföldi kútfők e tárgyra vonatkozó adatait

egy pragmaticailag feldolgozott munkában összeállítá »a Zsidók története Magyarországon« czím alatt, melynek I. kötete megjelent, mely a zsidók történetét a mohácsi vészig tárgyalja. Ezen kötethez 68 újabb kiadatlan oklevél is van csatolva. Fogjuk ismertetni egyik közelebbi füzetünkben.

— KECSKEMÉTI W. PÉTER »Ötvös könyve« megjelent külön kiadásban s mint az Archaeologiai Értesítő 1883-iki évfolyamának második fele. Bevezetéssel és glossariummal Ballagi Aladár látta el, kinek birtokában van az Ötvöskönyv. Az egész lexicon-alakban 192 lapot tesz. A magyar és erdélyi ötvösség hazai műirodalmunkban már több év óta különös figyelem tárgyát teszi, sőt már az európai irodalomban is a szakemberek behatóbban kezdenek vele foglalkozni. Kétségtelenül az ötvös-kiállítás olyan lendületet adhat, s fog is adni a magyar ötvösség történetének, milyent előre ki sem tudunk számítani, mert az ma inkább, mint valaha, az európai tudósok figyelmének tárgyát teszi — s épen ezért soha munka alkalmoszerűbben nem jelent meg, mint ez ötvöskönyv. Már magában véve is nagy ritkaság egy ötvöskönyv: a világi irodalomban is rendszeresen kidolgozott ötvöskönyv, Ballagi szerint csak kettő ismeretes — a Kecskemétié pedig, a harmadik e nemben, a magyar ötvösség virágzásának fénykorában készült. Ezen harmadiknak kiadása ha már magában véve is érdem: de annak becsét neveli az, hogy a kiadás miként történt. Maga a terjedelmes bevezetés bő irodalmi jártaságot árul el: Kecskeméti Pétert beillesztette az a maga korába. Hasonlag rendkívüli szorgalommal s nagy apparatussal készült a glossarium is, mely az ötvöskönyvet használhatóvá s érthetővé teszi mindenkire nézve, ki e tárggyal foglalkozni akar. Csak egy téves idézésre kívánjuk a kiadót figyelmeztetni; e szavakat: »az tékozlással való köntösbeli luxus nem az magyar humorhoz való« nem Bethlen Gábor mondta. A szerző által idézett memoriale 9-ik pontjában Bisterfeldre történiük hivatkozás. Bethlen pedig akkor, midőn Bisterfeld már Erdélyben volt (1629), nem házasodni, hanem halni készült. Daniel János a Rákóczy Zsigmond háztűz látója volt 1649-ben.

— A »SÁROSPATAKI FŐREÁLSKOLAI KÖNYVTÁR TÖRTÉNETE« czím alatt Szinyey Gerzson tanár és könyvtárnok egy 71 lapra terjedő füzetkét adott ki, mely eredeti, részint az anyakönyvekben, részint magában a könyvtárban található adatok alapján nagy szorgalommal készült. Egy ily munkát csak az írhat, ki annak a könyvtárnak, melyről ír, úgy szólva minden darabját ismeri. Mert nemcsak az iskolai törvényeknek e könyv-

tárról szóló pontjai, hanem magok a könyvbejegyzések is alapúl szolgáltak e munkához s a protestans iskolai élet történetéhez sok érdekes adatot nyújtottak. A könyvek provenienciáira utolsó időben, a Könyvszemlének példaadására nagy gond fordítottak, s hogy abból mennyi érdekes közmívelődési adatot lehet kihozni, azt e derék kis füzetke is igazolja. Valóban óhajtható volna, ha minden nagyobb hazai könyvtár történetét azon szakemberek, kik azokban foglalatoskodnak, megírnák. Ismételjük, hogy szerző igen derék munkát végzett, melyet nemcsak a szakember, hanem a laicus is élvezettel s tanulsággal olvashat.

— A »MAGYAR HELIKON«-ból ismét néhány érdekes és tartalmas füzet hagyta el a sajtót. »Deák Ferencz«-ről: *Deák* Farkastól, ki igen helyes tapintattal nem életrajzot írt, a szó szoros értelmében, hanem a helyett emlékrajzot. Mint fiatal ember ismerkedett meg vele a passiv ellentállás korában gyakran volt társaságában s mint a »P. Napló« munkatársa érintkezett is vele. A mint ez érintkezésekből megismerte Deákot, úgy írja le. — Továbbá *Horvát* István életrajzát *Vass* Bertalan, a Katona Józsefét *Ferenczy* József s a Czuczor Gergelyét *Köhalmi* Klimstein József írták meg. Minden egyes képekkel díszített füzet ára 20 kr.

— »ADATOK SELMECZBÁNYA MONOGRAPHIÁJÁHOZ« czím alatt Szitnyai József tagtársunk egy levéltári kutatások alapján írt füzetkét adott ki, mely tüzetesen a selmeczi bányászat állapotát tünteti fel a XIV-ik században, s mely külön lenyomat a »Bányászati és Kohászati Lapok«-ban megjelent dolgozatából. Nagybecsű adalék a hazai bányászat történetéhez, melynek szerző is egyik alapos művelője.

— GELICH Rikárd méltó feltűnést keltett munkájának »Magyarország függetlenségi harca 1848—9-ben« a X-ik füzete megjelent.

— MAYLÁTH BÉLA v. tagtársunktól két becses munka hagyta el a sajtót: »A felső-vármegyék rendinek gyűlése Kassán« s a »Laczk nemzetség«, melyek közül az első a Századok és Történelmi Társaság az utóbbi a Turulban látott világot.

— A MAGYAR TUDOM. AKADEMIA 1884. előtt megjelent kiadványaiban tagjai számára a múlt hét végén nagyobb arányú árleszállítást rendezett, mely azoknak lehetővé tette a munkákat $\frac{1}{4}$ áron megszerezhetni. Az elért siker által felbátorítva s főként azon ezélt tartva szem előtt, hogy azon szakemberek által is, kik nem tagjai az akadémiának, megszerezhetők legyenek, elhatározta, hogy folyó évben a holti ár egy harmadrészen fogja kiadványait a tanárok által megszerezhetőkké tenni.

Összesen öt csoportot állított össze. 1. Nyelv és Irodalomtörténet. 2. Magyar történet. 3. Régibb történet. 4. Újabb történet. 5. Matematikai és természettudományok. Hogy pedig ezen csoportok könnyebben megszerzhetők legyenek, úgy intézkedett, hogy a különben is csekély árt két részletben lehessen lefizetni. Minden közép- és főiskola igazgatóságának megküldetett a programm. Az akadémia ezintézkedése által minden szaktanárnak lehetővé tétetett, hogy magának a szakjába vágó igen becses munkákból olcsó áron egész kis könyvtárt állíthasson össze. Az eredmény, úgy tudjuk már eddig is megfelelt a várakozásnak, s már többen akadtak tanáraink közül, kik egyik-másik csoportra jelentkeztek.

— SZÉCHY MÁRIA, a költők által annyiszor megénekelte murányi Venus életrajza kiadatlan levéltári adatok alapján fog valószínűleg még ez évben megjelenni. A nagyobbra tervezett munka korhű illusztrációkkal lesz díszítve. E czélra már több értékes történelmi kép van kiszemelve. Csakis Széchy Mária egykorú, hiteles arczképét nem sikerült eddig megtalálni, ámbar minden valószínűség szerint főúri családaink arczképgyűjteményei valamelyikében meglesz a híres nádorné arczképe is. Tisztelettel kérjük tehát hazafias főúrainkat, társulatunk tagjait s általában a magyar történelem barátait, hogy a ki Széchy Mária egykorú arczképe birtokában van, vagy hollétéről tudomással bír, erről a történelmi társulat titkáráat mielőbb értesíteni sziveskedjék, hogy a tulajdonos beleegyezésével a képnek a hely színén való lemásolása iránt meg lehessen tenni a szükséges intézkedéseket. Természetesen csak hiteles vagyis XVII. századi kép jöhet szóba. Széchy Máriát illetőleg más emléktárgyra vagy kiadatlan okmányra való figyelmeztetést is köszönettel vesszünk.

— GYÁRFÁS ISTVÁN elhunyt tagtársunk nagy monographiája, melyet a boldogult szerző sajtó készen befejezve hagyott hátra, csakugyan egészen meg fog jelenni. Jász-Kun Szolnokmegye marc. 13-án tartott közgyűlésében Széll Farkas tagtársunk tett erre vonatkozólag indítványt s ezzel kapcsolatban előterjesztést, melynek alapján elhatároztatott, hogy a hátralevő kötetek is ki foguak nyomtatni, s a nyomtatás költségeit a megye fogja hordozni. Örömmel regisztráljuk a megyének e határozatát s annyival inkább, mivel legközérdekűbb kötetei, Jászkunságnak a hódolt ság alatti története, valamint a német lovagrendnek elzalogosíttatása s a redemptio, ezek által egész új világlátásban fognak feltűnni.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— ADATOK SELMECZBÁNYA MONOGRAPHIÁJÁHOZ. I. közl. A selmeczbányai bányászat állapota a XIV. sz. (különlenyomat). Írta *Szítnyai József*. Selmeczbánya, 1884. 8-adr. 28 l.

— A ZSIDÓK TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON. I. k. A legrégibb időktől a mohácsi vészig. Írta dr. *Kohn Sámuel*. Budapest, 1884. 8-adr. XXXII. 489 l.

— A SÁROSPATAKI FŐISKOLAI KÖNYVTÁR története, Írta *Szinyei Gerzson*. Sárospatak, 1884. kis 8-adr. 71 l.

— A KATH. ISKOLAÜGY MAGYARORSZÁGBAN:

I. A MAGYAR KATH. ALAFÍTVÁNYOK jogi természete, különös tekintettel a kath. iskolaügy körül újabb időben felmerült téves nézetekre. Írta *Városov Gyula*. Kalocsán, 1882. 8-adr. 44 l.

II. LITERAE AUTHENTICAЕ exhibentes origines scholarum Hung. quas pro informanda juventute post cladem ad Mohács viri cath. condiderunt et dotarunt, reges apostoloci confirmarunt. Collectae et editae a sacerdote archidioceseos Colocensis. Coloczae, MDCCCLXXXII. 8-adr. XXVII, 192 és 5 l. — Fasciculus secundus. Coloczae, 1884. 8-adr. 343 lap.

— GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN. Írta dr. *Kerékgyártó Árpád*. (A »Magyar Helikon« 21—24. füzete). Pozsony, 1884. Bpest, 8-adr. 96 l. Ára 80 kr.

— SZÉCHENYI PÁL kalocsai érsek. Írta dr. *Márki Sándor*. (A »Magyar Helikon« 27 füzete). Pozsony, 1884. Bpest, 24. Ára 20 kr.

— DEÁK FERENCZ. Írta *Deák Farkas*. (A »Magyar Helikon« 28 f.) Pozsony, 1884. Bpest, 24 l. Ára 20 kr.

— KATONA JÓZSEF. Írta dr. *Ferenczy József*. (A »Magyar Helikon« 34. f.) Pozsony, 1884. Bpest. Ára 20 kr.

— HORVÁT ISTVÁN. Írta *Vass Bertalan*. (A »Magyar Helikon« 35. f.) Pozsony, 1884. Bpest. Ára 20 kr.

— ARANY JÁNOS. Írta dr. *Badić Ferencz*. Pozsony, 1884. 8-adr. 48 l. Ára 40 kr. (A Magyar Helikon 32. 33. f.)

— A TEMESVÁRI MAGYARNYELV-TERJESZTŐ EGYESÜLET FELADATAI. Írta *Pontelly István*. Temesvárott, 1883. 8-adr. 74 l.

— POZSONY ÉS A HARMADIK EGYETEM. Írta dr. *Pávay Vajna Gábor*. Pozsony, 1884. 8-adr. 43 l. Ára 30 kr.

— UTMUTATÓ AZ ORSZÁGOS ÖTVÖSMŰ-KIÁLLÍTÁS helyiségeiben. Kiadják Sz. T. P. Budapest, 1884. Kis 8-adr. 42 l. Ára 20 kr.

— MAGYARORSZÁG FÜGGETLENSÉGI HARCZA 1848—49-ben. Írta *Gelich Rikhard*. 10. f. Bpest, 1884. 8-adr. 65—128 l. Ára 40 kr.

— AZ ŐSKOR TÖRTÉNETE. Írta *Sebestyén Gyula*. Budapest, 1883. kis 8-adr. 109 l. Ára 80 kr. (A történeti könyvtár X-ik kötete.)

AZ 1290-DIKI Ó-BUDAI ORSZÁGGYŰLÉS

V É G Z É S E I.

III. Endrének azon törvényzikkait, melyek a koronáztatása után tartott országgyűlésen keletkeztek, történettudósaink az 1291. február havában Székes-Fehérvártt tartott országgyűlés végzéseinek tartják, s azokat attól fogva, hogy a jelen század elején ismeretesekké kezdtek lenni, mai napig III. Endre 1291-diki decretumának nevezik.

Ki fogom mutatni, hogy ezen eddig közönségesen elfogadott és hirdetett vélemény az úgynevezett 1291-diki törvényzikkiek keltének mind helyére mind idejére nézve tarthatatlan, s megkísértem bebizonyítani, hogy ezen törvényzikkiek nem 1291. febr. 22-én, nem is Székes-Fehérvártt, hanem a III. Endre által koronáztatása után néhány hét mulva, 1290. sept. 1. körül, Ó-Buda mellett tartott országgyűlésen keletkeztek.

A kérdéses törvényzikkiek a gyula-fehérvári káptalan levéltárában őrzött hiteles átiratból ismeretesek voltak már 1803-ban Éder József Károly előtt, ki azoknak egyes pontjait idézi is. Ő volt az első, ki ezen törvényzikkiket tévedve tartotta és nevezte a III. Endre által 1291-ben Székes-Fehérvártt tartott országgyűlésen kiadott fölvatási oklevélnek.¹⁾

¹⁾ Memorabile est *Diploma Inaugurale*, ut vocant, regis Andreae III. anno 1291. octavo Kal. Martii exaratum et nondum uspiam vulgatum, quo percensetur ea, quae in comitiis Albae Regiae habitis decreta fuerunt, solenni sponsione regis ante inaugurationem adfirmanda. *Eder Observationes criticae et pragm. ad historiam Transilvaniae. Cibinii. 1803. 24. l.* — Egyes czikkek ki vannak írva *U. o. 19. 24. és 48. l.* — Éder tévedésében osztozik *Horváth Mihály* is, ki azt állítja, hogy ezen törvénykönyvet III. Endre 1291. febr. 22-én a székes-fehérvári országgyűlésen

Idézi és közli ezen végzéseknek az erdélyi szász praedialisokra, azaz nemesi jószágokat bíró és nemesi jogokat élvező szászokra vonatkozó cikkeit Ballmann János Mihály megyesi tanár is már 1805-ben, a II. Endre 1224-diki kiváltságlevelében emlegetett szász praedialisokról írt cikkében.¹⁾

Ismerte és fölhasználta ezen végzéseket Engel János Keresztély is, ki megemlíti, hogy ezen decretum másolatát 1811. november havában szíveskedett vele közölni Kovachich Márton György, ki azt ki is szándékozik adni az Auctuarium ad Vestigia Comitiorumban.²⁾

Kovachich Márton György közölt ugyan ezen végzésekből egyes cikkeket 1815-ben,³⁾ de azokat egész terjedelemben nem ő, hanem fia Kovachich József Miklós adta ki legelsőben 1815-ben,⁴⁾ megjegyezve az előbeszédben, hogy a közzétett másolatot 1813. oct. 13-dikán, midőn atyjával együtt Gyula-Fehérvártt időzött, az ottani káptalan levéltárában őrzött 1291-diki hiteles átirattal a legpontosabban összehasonlította.

Kovachich kiadása után nyomatta ki újra e végzéseket Fejér György, valamint Endlicher is.⁵⁾

Legújabban a gyula-fehérvári káptalan hiteles átiratából

adta ki, *Magyarorsz. tört. II. köt. 119 l.*, s bár krónikáink hitelére elfogadja, hogy III. Endre 1290. jul. 28-dikán koronáztatott meg, nem mulasztja el *e. h. 117. l.* megjegyezni, hogy »az 1291-diki törvénykönyv előszava szerint azonban csak ezen 1291-diki gyűlésen koronáztatott volna meg,« a mit, mint látni fogjuk, III. Endre a törvénykönyv bevezetésében teljességgel nem mondhatott, nem is mondott, s onnan csak félreértés útján lehetett kiokoskodni.

¹⁾ *Siebenb. Provinzialblätter. I. Bd. Hermannstadt. 1805. 12—22. l.*

²⁾ *Engel, Gesch. des ungr. Reichs. I. 445. l.*

³⁾ Lásd a papi tizedről szóló cikkeket, *Kovachich, Codex Juris decretalis Ecclesiae Hung. Tom. II. 159. 164. 172. l.*

⁴⁾ *Kovachich, Monumenta veteris legislationis Hungaricae. Claudio-poli 1815. 13—29. l.* — Ujra kiadta *Ugyanő, Sylloge Decretorum Comitiorum Tom. I. Pestini 1818. 11—26. l.* — Ő osztotta föl e végzéseket 41 törvényezikkre.

⁵⁾ *Fejér, Codex dipl. R. Hung. Tom. VII. Vol. II. 139—147. l.* és *Endlicher, Monumenta Arpadiana. Sangalli. 1849. 615—621. l.* — Endlicher kiadása csak abban különbözik elődeitől, hogy ő az egy tárgyról szóló cikkeket összefoglalta és így a 41 törvényezikkből 34-et csinált.

Teutsch és Firmhaber tették közzé, az Erdélyre vonatkozó Árpád-kori oklevelek gyűjteményében,¹⁾ kik e gyűjtemény kiadásában gróf Kemény Józsefnek most az erd. muzeum kéziratárában őrzött eredeti és másolt diplomatariumát s jegyzeteit is fölhasználták. Ez a kiadás a Kovachichétől lényeges eltérést mutat, éppen ott, ahol a III. Endre által 1291. febr. 22-én kiadott kiváltságlevél bevezetésében annak a koronázás után tartott országgyűlésnek helyéről van szó, melyen III. Endre ezen törvényczikkei keletkeztek.

Ha ezen törvényczikkek az eredeti kiadásban fönmaradtak volna, ha a III. Endre által később 1291. febr. 22-én kiállított kiváltságlevelet eredetiben bírónók, vagy ha ennek a gyula-fehérvári káptalan által eszközölt hiteles átírata rongálatlanul, teljes épességben szállott volna ránk, tudósaink bizonyosan nem estek volna abba a tévedésbe, hogy ezen törvényczikkeket 1291-ben székes-fehérvári országgyűlésen kelteknek higyjék és hirdessék.

Azonban a gyula-fehérvári káptalan átíratában, — mely ezen káptalan levéltárával együtt ezelőtt néhány évvel az országos levéltárba kebeleztetett, — III. Endre 1291-diki kiváltságlevelének bevezetése nem maradt fön épen, hanem abban egér- vagy molyrágás következtében két helyen is több szóra terjedő hézag támadt. Nevezetesen a székes-fehérvári koronázási országgyűlés évszámából csak az ezeret jelentő M látszik (anno domini M-
.....); alább pedig, a mint a király a koronázás utáni országgyűlésen általa a nemesség jogainak biztosítására kiadott törvényczikkekről szól, éppen azok a szavak hiányzanak, melyekben ezen országgyűlés helye volt megemlítve.

Az első hézag nem okoz nehézséget, mert az ott hiányzó évszám könnyen kiegészíthető; miután tudjuk, hogy III. Endre Székes-Fehérvárt 1290. július 28-dikán volt megkoronázva. De már a második hézagban, mely Kovachich, Fejér és Endlicher kiadásaiiban így van adva: *habita congregatione generali in vo. nobilium regni nostri*, sokkal bajosabb a kiveszett

¹⁾ *Urkundenbuch zur Gesch. Siebenbürgens. I. Thl. Wien. 1857. 159—164. l.*, kiadva a bécsi csász. akadémia által *Fontes Rerum Austriacarum, Oesterr. Geschichtsquellen. II. Abthl. XV. Bd.*

helynevet kitalálni és helyreállítani. S ha csak az említett kiadásokat vennők tekintetbe, bizony soha rá nem jöhetnénk, hogy az a koronázás utáni országgyűlés, melyen III. Endre a nemesség jogait biztosító törvénycikkeket kiadta, Ó-Budán (*in ueteri Buda*) még pedig 1290. sept. 1. körül volt tartva, és így a közönségesen úgynevezett 1291-diki végzések valósággal 1290-ben keltek.

Hogy Kovachich olvasása és közlése ezen helyen (*in vo.*) nem megbízható, sőt bizonyosan hibás, arra engem gr. Kemény Józsefnek egy jegyzete tett figyelmessé, ki Fejér Codexének azon példányában, mely birtokában volt, s mely ma az erd. Muzeum könyvtárában van, a kérdéses helyet így javította ki: »*in ueteri*«, a mint olvashatók e szavak a Teutsch és Firnhaber legújabb s legmegbízhatóbb kiadásában is.

Minthogy gr. Kemény József a gyula-fehérvári káptalan levéltárát alaposan ismerte s a leggondosabban átkutatta, mint az annak ismertetéséről közzé tett két kötetes munkája bizonyítja,¹⁾ nem lehetett kétségem a felől, hogy ő a Fejér Codexében tett kiigazítást a káptalani levéltár általa figyelmesen megvizsgált hiteles átiratából vette. S hogy Kovachich hibás olvasása ellenében gr. Keménynek van igaza, arról mindenki meggyőződhetik, ha a most már Budán az országos levéltárban őrzött hiteles átirat eredetijét megtekinti, melyben a kérdéses helyen *in uet.* ma is tisztán látható és olvasható. Ezt tudva, igazán nem lehet eléggé csodálkoznunk, hogy a legpontosabb összehasonlítással dicsekedő Kovachich József Miklós hogyan olvashatta és adhatta ezen betűket *in vo.*nak.

Az igaz, hogy gr. Kemény József, midőn ezen javítást a Fejér Codexébe bejegyezte, bizonyosan nem tudta, hogy ezen *in ueteri* szóban a koronázás után Ó-Budán tartott országgyűlés helyének neve lappang; mert még akkor az egyetlen egy oklevél, melyből ezen országgyűlés helyéről és idejéről egykorú hiteles bizonyosságot nyertünk, nem volt ismeretes: de nekünk ma már nem nehéz a gr. Kemény által még föl nem ismerhetett helynevet

¹⁾ Kemény, *Notitia hist. diplom. archivi Capituli Albensis Trans. Cibinii. 1836.*

in ueteri Buda-ra kiegészíteni, és így az ő olvasása helyes voltát igazolni.

Hogy ugyanis III. Endre, koronáztatása után körülbelől egy hónap múlva, 1290. szeptember elején, Ó-Buda mellett országgyűlést tartott, kétségtelenné teszi Ó-Buda mellett 1290. sept. 1-én kelt levele, melyben előadván, hogy Lodomér esztergomi érsek az országgyűlés színe előtt (in congregacione nostra circa Weterem Budam post coronacionem nostram una cum omnibus prelatibus Baronibus et nobilibus Regni nostri vniuersis facta) bemutatta IV. Lászlónak 1289-ben a fővényi országgyűlésen kelt levelét, melylyel az érseknek az eddig tőle elvont szeptességi dézmát visszaadta, e levelet szóról-szóra átírja és megerősíti.¹⁾

Ez az országgyűlés volt az, melyen III. Endrének eddig hibásan 1291-dikieknek tartott törvényczikkei keltek, melyeket III. Endre későbbben, midőn Erdély ügyeinek rendezésével foglalkozva Gyula-Fehérvártt időzött, az erdélyi nemesség részére 1291. febr. 22-dikén kiváltságlevél alakjában újra kiadott. Ezen kiváltságlevelet aztán az erdélyi nemesség a gyula-fehérvári káptalan levéltárába, mint hiteles helyre tette le, honnan küldöttei által azt a maga részére hiteles másolatban kiadatta. És éppen ez a hiteles átírat az, mely később a káptalan levéltárába visszakerült s ezen törvényczikkeket az enyészettől megmentette; miután azoknak Ó-Budán 1290-ben kiállított eredeti példánya, valamint III. Endre 1291-ben kiadott kiváltságlevelének az erdélyi káptalan levéltárába letett eredetije is, elveszett.

Az eddig mondottakat igazolja maga az 1291-ki kiváltságlevél hiteles átírata, mely ezen törvényczikkek keletkeztére a leg-hitelesebb fölvilágítást adja. Nem tartom azért mellőzhetőnek a

¹⁾ Datum prope Weterem Budam in festo beati Egidij confessoris (sept. 1.) anno domini M-o .CC. nonagesimo. Az esztergomi érseki levéltárból kiadta Knauz Nándor, *Az esztergomi főegyház okmánytára I. füz. 96. l.* és *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. II. köt. 267. l.*, mindkét helyt megjegyezve, hogy ezen ó-budai országgyűlés végzései ismeretlenek. — Reményem, hogy közleményemben sikerül kimutatnom, hogy ezen elvesztetteknek vélt végzések az úgynevezett 1291-diki törvényczikkekben fönmaradtak.

káptalani átirat bevezetését, valamint III. Endre kiváltságlevelének előbeszédét és záradékát az országos levéltár egyik tisztje: Nagy Gyula barátom betűhű másolata szerint ezennel közleni.

Capitulum ecclesie beati Mychaelis archangeli Transsiluane vniuersis Christi fidelibus presens scriptum inspecturis salutem in omnium saluatore. Ad vniuersorum noticiam harum serie uolumus peruenire litterarum. quod cum dominus Andreas dei gracia illustris Rex Hungarie, conscriptis libertatibus nobilium Regni Hungarie antiquis, insertis eciam quibusdam articulis de nouo concessis eisdem nobilibus priuilegium concesserit, et per ipsos nobiles idem priuilegium apud nos tamquam in loco communi, pro eo ut recursus facilior ad ipsum habeatur, sit depositum, nobiles prefati per quosdam ex ipsis nobis suplicarunt, ut tenorem huiusmodi privilegij rescribi facientes sigillo nostro firmari faceremus; ad hoc ut tempore necessitatis sue eo uti possent, cuius quidem priuilegij tenor talis est. *Andreas* dei gracia Hungarie. Dalmacie. (C)rouuacie. Rame. Seruie. Gallicie. Lodomerie. Comanie. Bulgarieque Rex. Omnibus Christi fidelibus presentes litteras inspecturis salutem in omnium saluatore. Ad vniuersorum tam presencium quam futurorum noticiam harum serie uolumus peruenire. Quod cum anno domini M-o e et consensu venerabilium patrum, archiepiscoporum, Episcoporum, Baronum, procerum, et omnium nobilium Regni nostri, apud Albam in loco nostro cathedrali annuente domino fuissemus coronati, et in Regni gubernaculum successissemus, iure et ordine geniture, habita congregacione generali in uet(eri Buda, iura) nobilium Regni nostri a sanctis progenitoribus nostris data et concessa, que in articulis exprimuntur infra-scriptis, inuiolabiliter firma fide promissimus obseruare. Primum uidelicet . . . (*következnek a törvényczikkek, és azok után a berekesztés*) . . . Vt igitur nostra ordinacio ymmo potius a predecessoribus nostris Regibus illustribus Hungarie primitus obseruata robur obtineat perpetue firmitatis, presentes concessimus litteras duplicis sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus discreti viri magistri Theodori Albensis ecclesie prepositi aule nostre vicecancellarij dilecti et fidelis nostri anno domini M-o

C^oC^o. Nonagesimo primo. Octauo Kalendas Marcij, Regni autem nostri primo ¹⁾).

Itt kellene következni az átíró káptalan záradékának, az átírat keltével együtt; a káptalan záradéka azonban átíratunk végén elmaradt, mely eljárásra e hiteles átíratokban nem egy példát mutathatnak föl nagyobbyszerű levéltáraink ²⁾).

A ki oklevelünk főntebb közlött sorait figyelmesen átolvassa, meg fog győződni arról, hogy III. Endre szóban forgó törvénycikkei nem a székes-fejérvári koronázáskor, hanem az után külön helyen és időben tartott országgyűlésen keltek, s be fogja látni, hogy magából ez oklevélből teljességgel nem támogatható az eddig közönségesen elfogadott hibás vélemény, hogy III. Endre ezen törvénycikkeket az 1291. febr. 22-én tartott székes-fehérvári országgyűlésen adta ki.

Ha oklevelünk általam kiegészített helye nem emlitené is az ó-budai országgyűlést, ha ezen országgyűlés idejéről semmi hiteles adat sem maradt volna fön, még akkor is könnyű volna az említett állítás téves voltát kimutatnunk: minthogy III. Endre leveleinek keltéből kétségtelenül bebizonyítható, hogy ő 1291. február havában Székes-Fehérvártt nem lehetett, ott országgyűlést nem tarthatott, s kiváltságlevelet nem adhatott.

III. Endre ugyanis 1290. jul. 28-án tartott koronáztatása után egy hónap múlva Ó-Buda mellett tartott országgyűlést, mint ezt sept. 1-én itt kelt s főntebb említett levele bizonyítja. Néhány nap múlva Esztergomban időzött, hol Mencseli Móricz, Lodomér esztergomi érsek tisztje, a Nyulakszigetebeli apácák és az esztergomi káptalan részére sept. 6. 7. és 9-dikén öt rendbeli levelet adott ki ³⁾. Sept. 22-én Zólyom mellett adott vámentességet az

¹⁾ Eredetije nagy alakú hártján, függő pecsétje híjával, az országos levéltárban. (Gyula-fehérvári káptalani levéltár. Miscellaneorum Cista III. fasc. 3. nro 8.)

²⁾ Teutsch és Firnhaber a gyula-fehérváni káptalan bevezetését külön szám alatt közölvén, annak keltét 1291-re martius 22. utánra teszik. *Urkundenbuch zur Gesch. Siebenbürgens. I. Thl. 178. l.* Itt azonban csak tollhibából áll mart. 22. a helyes febr. 22. helyett.

³⁾ *Hazai okmánytár IV. 74.* — *Wenzel, Árpádkori uj okmt. X. 6., u. ott V. 2. X. 5.* — *Knauz, Monumenta Eccl. Strigon. II. 269. l.*

esztergomi piacon az esztergomi érseknek és káptalannak a város sánczán kívül lakó jobbágysai és népei részére, tekintettel Lodomér esztergomi érsek érdemeire, ki őt a szent koronával megkoronázta ¹⁾. Sept. 26-dikán Zólyomban erősíti meg az esztergomi érsekség jogait, különösen megparancsolván, hogy az érseket Szekelbirtokában senki háborgatni ne merje ²⁾.

1290. november első napjaiban III. Endre az esztergomi és kalocsai érsek, az egri és nyitrai püspök, Omodé nádor, Rolánd erdélyi vajda s több főúr kíséretében a Szepességen időzött, ezen vidék viszonyainak rendezésével foglalkozva. Itt adományozta Bors és Ottrok szepesi várnagyoknak, kik a szepesi királyi várat neki minden nehézség nélkül kezéhez szolgáltatták, a Nyitra vármegyei Nyárhid helységet, melyet a csuthi monostor bírt, azt e helyett a Bodrog vármegyei Borkán helységgel kárpótolván. ³⁾ Valószínűleg itt mulatott a király még nov. 29-dikén is, a mikor a kíséretében volt Lodomér érsek Szepes várában a szepesi várjobbágyok dézmájának a szepesi prépost Jakab mester részére természetben teljesítendő fizetése iránt intézkedett ⁴⁾. Bizonyosan a Szepességen adta ki a király 1290-ben nap és hely nélkül kelt levelét is, melylyel Omodé nádornak új adományt ad IV. Lászlótól nyert minden birtokára, nevezetesen az egész Ung vármegyére, a nádor számos érdemei közt azt is kiemelve, hogy az ő buzgó közbenjárására sok oly vár könnyen hatalmába került, melyet csak nagy fáradsággal lehetett volna megvenni ⁵⁾.

¹⁾ *Fejér VI. I. 55. és Knauz e. h. II. 271 l.* — Ezen levelet a király egyszerű pecsétje alatt adta ki; mert, mint mondja, az ország főpapjai és zászlós urai azt határozták, hogy koronáztatásától fogva esztendeig levelei egyszerű pecsétje alatt keljenek, melyeket esztendő múlva, ha bemutattnak, kettős pecsétjével megerősítve állítson ki.

²⁾ *Knauz e. h. II. 272. l.*

³⁾ Az esztergomi érseki levéltár ezen igen rongált állapotban fennmaradt levelét, melynek kelte: Datum per manus viri discreti, magistri Theodori prepositi. (No)nas Novembris, Regni autem nostri anno primo, *Knauz e. h. II. 232. l.* a levél hátára a XVI. században írt jegyzet által félrevezetve, hibásan tette 1291. novemberre, a mikor III. Endrének uralkodása második évét kellett volna írni.

⁴⁾ *Knauz e. h. II. 273. l.*

⁵⁾ Kivonatban adja *Fejér VI. I. 75. l.*, egészen közli *Wenzel e. h. VII. 496. l.*

1290. december utolsó napján III. Endrét Váradon találjuk, a hol, mint azon nap kelt levelében mondja, koronáztatása után azon részek nemeseivel közgyűlést tartván ¹⁾ bizonyóságot tesz, hogy némely megnevezett királyi tárnokok Bihar vármegyei Léta nevű birtokukat, mely hajdan a bolondóczi várhoz tartozott, de a melyet V. István nekik adományozott, a Guthkeled nemzet-ségből való Kozmának, Kozma fiának, örökösen eladták ²⁾.

Váradról a király 1291. január vége felé Erdélybe utazott, s folyvást itt tartózkodott martius közepe tájáig, a mikor martius 11-dikén Gyula-Fehérvártt az erdélyi összes nemesekkel, szászokkal, székelyekkel és oláhokkal, viszonyaik jobb rendbe hozatala végett (pro reformatione status eorundem) közgyűlést tartott.

A király Erdélyben mulatása alatt számos oklevelet állított ki, melyek időrend szerint így következnek: 1291. jan. 29-dikén Fülöpösön, Torda vármegyében, kél parancsa az erdélyi káptalanhoz, hogy Dénest, Dénes nádor fiát, a Losonczy Bánfiak ösét, igtassa be a Szolnok vármegyei Lápos birtokába³⁾. Febr. 3-dikán, hely nélkül, ad parancsot az egri káptalannak, hogy Lodomér esztergomi érseket igtassa be Rosnyóbánya birtokába⁴⁾. Febr. 10-dikén hasonlóan hely nélkül írja át és erősíti meg IV. Lászlónak 1290-ben a beszercei polgárok részére kiadott szabadalomlevelét⁵⁾. Febr. 22-dikén, hely nélkül, de kétségtelenül Gyula-Fehérvártt, kelt

¹⁾ In congregacione nostra generali quam varadini unacum nobilibus illarum parcium post coronacionem nostram habuimus.

²⁾ *Hazai okmánytár VI. 360. l.*, hol ezen oklevél kelte így van adva: Datum Varadini in dominica proxima ante (így post helyett) festum Epiphanie domini A. d. 1291. és így a kiadó által e levél kelte 1291. jan. 8-ra van határozva, azonban hibásan; mert miután 1291-ben vízkereszt napja (jan. 6.) szombaton esett, az arra következő vasárnap jan. 7. s nem 8. volt. — Véleményem szerint nem szükség az eredeti szövegen önkényes változtatást tennünk, s ante helyett post-ot olvasnunk, hanem a szöveg szerint a vízkereszt előtti vasárnapot az előző év utolsó napjára (decz. 31-re) kell számítanunk; miből egyszersmind az is bizonyos, hogy ezen oklevél írója az újévet nem január 1-től, hanem karácsonytól számította. — Hogy ezen számítás hazánkban divatban volt, számos példával igazolja *Knauz, Kortan. 97. l.*

³⁾ *Fejér VII. II. 166. l.* és *Urkundenbuch 157. l.*

⁴⁾ *Fejér VI. I. 98. l.* és *Knauz e. h. II. 278 l.*

⁵⁾ *Urkundenbuch zur Gesch. Siebenb. I. Thl. 157 l.*

az erdélyi nemesség jogai biztosítására kiadott s a káptalani levéltárban elhelyezett kiváltságlevele, mely értekezésünk tárgyát képezte, továbbá az erdélyi káptalan részére kiadott levele, melyben IV. Lászlónak az erdélyi káptalan népeit a vajda hatósága alól fölmentő kiváltságlevelét átírta és megerősítette ¹⁾, valamint Péter erdélyi püspök részére a tordai sóakna adományozását megerősítő levele ²⁾. Két nap mulva febr. 24-én hasonlóan hely nélkül, de bizonyosan Gyula-Fehérvártt, adta ki Péter erdélyi püspök részére kiváltságlevelét, melylyel IV. Lászlónak az erdélyi egyház népeinek szahadalmairól szóló 1282-diki levelét átírta és megerősítette ³⁾. Mart. 11-én Gyula-Fehérvár mellett az erdélyi nemesekkel, szászokkal, székelyekkel és oláhokkal tartott közgyűlésből kelt levele, melylyel Fogarast és Szombathelyt az Olt mellett, mint ősei örökös birtokát, Ugrin mesternek visszaitélte.⁴⁾ Ugyanaz nap Gyula-Fehérvártt adott kiváltságlevelet Dénesnek, Dénes fiának, láposi birtokára ⁵⁾, más nap pedig, mart. 12-én, hely nélkül, de bizonyosan Gyula-Fehérvártt írta át IV. Lászlónak 1289-ben az Aranyos széki székelyek részére adott kiváltságlevelét ⁶⁾.

Ezen levelek keltéből bizonyos, hogy 1291. február havában III. Endre Székes-Fehérvártt országgyűlést nem tarthatott, s ott az eddig hibásan 1291-dikieknek tartott és nevezett törvényczikkeket, melyekről most már tudjuk, hogy valósággal 1290-ben szeptember elején Ó-Buda mellett keltek, ki nem adhatta.

SZABÓ KÁROLY.

1) *Fehér VI. I. 89 l.* és pontosabban *Urkundenbuch 158. l.*

2) *Urkundenbuch 164. l.*

3) *Fejér VI. I. 149 l.* és *Urkundenbuch 165. l.*

4) *Fejér VI. I. 118. l.* és *Urkundenbuch 167 l.*

5) *Fejér VII. I. 165. l.* — *Urkundenbuch 166. l.* — Pontosabban *Hazai okmánytár VI. 362. l.*

6) *Fejér VI. I. 150 l.* — *Urkundenbuch 167. l.* — *Székely Oklevéltár I. 26. l.* — *Knausz e. h. II. 280. l.* — Van még III. Endrének 1291-beu hely és nap nélkül, de bizonyosan Erdélyben kelt két kiváltságlevele Torda és Toroczko városok részére. *Fejérnél VI. I. 105. és 119. l.* és *Urkundenbuch 173. 174. l.*

GRÓF WESSELÉNYI FERENCZ NÁDOR

H A L Á L A.

Wesselényi Ferencznek nemcsak kalandos férfikorát, hanem utolsó napjait, halála körülményeit is sokféle híreszteléssel szőtte be a hagyomány. Élete végén az események árja a nemzeti mozgalmakba sodorta az elaggott nádort, ki azelőtt meglehetősen ügyességgel tudott az udvari és nemzeti politika ellentétei közt átsiklani. Ő, kire a törvény a korona és az ország közti közvetítés tisztét ruházta, egyszerre a nemzeti ellenállás élére állott s nemcsak otthon szította a tüzet, hanem idegen államok segélyét is kereste. E tevékenysége közben lett nehéz beteg s húnyta be néhány heti szenvedés után szemét örökre.

De a megindított nagy mozgalom nélküle is folyt tovább, míg évek multán vérbe nem fojtatott. Az összeesküvők vérpadra, börtönbe kerültek. Ilyen büntetéssel Wesselényit nem sujthatták többé. Ettől megóvta végzete. De ha nem büntethették, legalább azzal feketítették be emlékét, hogy irányzatosan azt híresztelték róla, hogy halála előtt megtért s kész volt elárulni politikai barátait. Beszélték, hogy a közeledő vég érzetének sulya alatt megbánta a párttűtést; hogy kegyelemért Bécsbe akart sietni s királynak be akart vallani mindent; hogy szándéka kivitelében neje, Széchy Mária vagy környezete gátolta meg; sőt hogy neje méreggel ölte meg, nehogy csakugyan árulója lehessen az összeesküvésnek.

Mindez a sok kósza hír elvesztette ugyan legcsekélyebb valószínűségét is, mióta Pauler Gyula kitűnő műve a Wesselényi-összeesküvésről megjelent. E munka, melyben a roppant gazdag és hiteles kutatóanyag éles történetírói kritikával van földolgozva,

meglehetősen eloszlatja a homályt, mely Wesselényi utolsó napjait borította. Különösen azt tudjuk meg belőle, hogy a nádor sokkal mélyebben el volt keseredve az udvar iránt, semhogy környezetének attól kellett félnie, hogy árulóvá lesz. E kétségbevonhatatlan hitelességű okiratokkal igazolt ténynyel szemben a fent érintett kősa híreknek végkép el kellett volna nemúlniok. Annál feltűnőbb, hogy még mostanában is, jóval Pauler Gyula nagy műve daczára reflectálnak némelyek e mesékre. Sőt azóta egy újabb változat is került elő. Fuchs János, ki nemrég egy besztercebányai német lapban néhány tárczát írt Lipcse vára történetéről, forrás idézése nélkül azt állítja, hogy a nádor lelki furdalásoktól gyötörve öngyilkos lett s méreggel vetett véget életének.

Betegségének története azonban ezt a föltevést ép úgy kizárja, mint a régibbeket. Wesselényi már férfi kora virágában sokat betegeskedett; köszvény gyötörte s még jóval a murányi kaland előtt gyakran használta a hévvizet. Komolyabb jelleget azonban baja csak utóbb 1666 tavaszán öltött, még pedig a stubnyai fürdőben, hol épen gyógyulást keresett. Szükségesnek tartotta elkészíteni végrendeletét. De mivel nagy gyöngesége miatt maga nem mehetett hiteles hely elé, kívánatára a thuróczi convent Zavodny Ádám és Bohus György presbytereket küldötte hozzá. A kiküldöttek 1666. május 20-án jelentek meg a betegnél, ki Stubnyán Körmöcz város kőházában lakott. A nádor testileg elgyöngülve, »mente tamen solida et incorrupta« saját maga diktálta végakarátát a kiküldötteknek. A végrendelet rövid. A legmelegebb szavakban emlékezik meg nejeéről, kit egyetemes örökösévé nevez ki, minthogy első házasságából származó fiát, Lászlót már előbb kielégítette.

Akkor azonban Wesselényi nemsokára meggyógyult s élénk tevékenységet fejtett ki nyilvánosan a közügyek terén, valamint titokban az összeesküvés érdekében. Az év végén nejével együtt részt vett a fényes ünnepélyekben, melyeket Lipót császár-király házassága alkalmából Bécsben rendeztek. 1667 januárban a pozsonyi nagy tanácskozásokat vezette s azután Besztercebányára útazott, hol február végén nádori széket akart tartani s ennek leple alatt az összeesküvőkkel tanácskozni. De itt csakhamar megbetegedett. Már 1667 jan. 31-én írja neje Nagy

Ferencz nádori ítélőmesternek »Csak az isten adjon egészséget ő kelmének. Most nem szintén vagyon jól az fulladás miatt.«¹⁾ Februárban komoly baja daczára még egy utolsó felterjesztést intézett az ország sérelmei miatt a királyhoz. De semmi kedve sem volt többé az udvarral közvetlenül érintkezni. E fölterjesztést sem egyenesen a királynak küldötte, mert mint bosszúsán írta Rottal grófnak előre tudta, hogy hatástalan marad. A nádor nemcsak hazafiúi érzelmeiben volt sértve; keserűségét fokozták a személyén ejtetsérelmek is. Ily hangúlatban csakugyan nem juthatott eszébe Bécsbe utazni s ott leleplezéseket tenni azok ellen, kik közül sokan, főkép a hozzá való bizalomból csatlakoztak a mozgalomhoz.

De ha, mint bizalmas levelei mutatják, nem lehetett kedve ilyen czélből a pozsonyi vagy bécsi fárasztó utat megtenni, még kevésbé volt meg hozzá a phisicai ereje, annyira kimerítette a betegség. Február 12-én írja neje »sem mire sem jó nyavalyája vagyon uramnak ő kelmének. Magam, isten tudja mint vagyok a sok alkalmatlanság miatt.«¹⁾ A baj olyan mérveket öltött, hogy a beteget még haza a közeli Lipsére sem lehetett elszállítani Ereje folyton hanyatlott. Ismét végrendeletére kellett gondolnia. A thuróczi convent 1667 március 14-én Grebliczky György, Spolarics Ferencz és Vlassics János nemesektől Wesselényinek egy újabb, a nádori pecsét alatt hitelesen expediált, sajátkézüleg aláírt és Szakmárdy János kir. személynök jelenlétében készült fiókvégrendeletét kapta. Wesselényi ezt is beteg testtel, de tiszta és ép lélekkel dictálta március 13-án. A convent utóbb a fiókvégrendelet érvényessége iránt szigorú nyomozást tartott, mely kiderítette, hogy az teljesen törvényes formában készült s így jogérvényes. Ez újabb okmány bevezetésében Wesselényi ismét a legnagyobb szeretettel és hálával emlékezik meg nejeről s nemcsak régibb végrendelete értelmében őt nevezi ki egyetemes örökösévé, hanem különös védelmébe fogadja fia László ellen is.²⁾

1) Orsz. Lev.

2) Orsz. Lev.

3) A végrendelet e pontja azt mondja Lászlónak, hogy ki levén elégitve, mostoha anyját a részére juttatott javak birtokában ne háborgassa. »Casu quo vero (quod non sperarem) ex instinctu fors aliquorum

Az új végrendelet szavai s a gyöngédség, mely benne nyilatkozik, eléggé bizonyossá teszik, hogy Széchy Máriának nem kellett attól tartania, hogy férje árulójává lesz az ügynek, melyhez önkényt szegődött s melynek feljelentésével önmagának, a haldoklónak már semmit sem használt, az életben maradónak, de kivált nevének annyi bajt okozott volna. Így tehát senkinek sem volt oka méreghez vagy más gyilkos eszközhöz folyamodni. Egyébiránt a nehéz betegség kizárja a méreg vagy más efféle szükségét is. Elvégezte a rombolás művét maga a természet. Méreg nélkül is bekövetkezett a catastropha csakhamar. Végrendeletével Wesselényi befejezte nyilvános pályáját. Van ugyan tőle a berszterczebányai városi levéltárban még mártius 20-iki kelettel egy hivatalos okmány, de azt már sajátkezüleg alá sem tudta írni. Ereje napról-napra csökkent s míg az időközben Beszterczebányára gyűlt összeesküvők lakása egyik termében tanácskoztak, ő maga a másik szobában vívta végtusáját. Már ekkor a »halál fia« volt, mint neje később írja róla. Pár nap mulva csakugyan meghalt.

Melyik napon halt meg és hol? A halál napját illetőleg nagyon eltérők az adatok. Fuchs János fentebb említett cikkeiben azt állítja, hogy a nádor holttestét március 21-én éjfél után egy órakor vitték számos gyertya és fáklya fénye mellett a lipcei

malevolorum quidpiam praetensionis contra dictam Consortem meam charissimam idem filius moveret, candemque quocunque tandem modo vel praeter turbare, impetere, molestare vel studio offendere praesumeret, maneat super caput ejusdem paternum meum anathema et vindicet ipsum Deus.» — A végrendelet szövege másolatban nem ismeretlen történetíróink előtt. Megvan a »Liber Regius«-ban, melyet Szalay László használt és a Wesselényi család kolosvári levéltárában is. A királyi szentesítéssel ellátott eredeti példány az Orsz. Levéltárban őriztetik Neoreg. Acta 181. fasc. 4 sz. Az okmány violaszín bársonyba kötve aranyos betűkkel pergamentre írva előbb a királyi hivatalos bevezetést, azután a thuróczi convent nyilatkozatát, magát a végrendelet latin szövegét, a fiókvégrendeletre vonatkozó, conventi vizsgálat eredményét és a fiókvégrendeletet, továbbá a convent azon nyilatkozatát, hogy a végrendelet hiteles szövegét az özvegy a conventtól 1667. — mart. 31. — vette ki. Végül következik a király szentesítő záradéka, mely Bécsben 1667. april 21-én kelt. A király sajátkezű aláírásán kívül rajta van az ország főpapjainak és zászlós urainak neve s Szegedy Ferencz váczai püspök és cancellár valamint Orbán István aláírása.

várba. Wolf Ádám Lobkovitz herczegről szóló művében említi, hogy Wesselényi március 23-án halt meg. Végre Pauler Gyula idézve a Palatini Regni Hungariae című munkát és Katonát ezek alapján a halál napjául március 28-át, a halálozás helyéül Tót-prónát vagy Lipscét fogadja el. Noha Pauler maga is csak némi fentartással — forrásaira hárítva a felelősséget — fogadja el a datumot, azok, kik azóta írtak Wesselényiről, a helyett, hogy a bizonytalan adatokkal szemben további kutatásokat tettek volna, egyszerűen teljes bizonyosnak vették azt, a mi Pauler művében sincs minden kételyen kívüli ténykép felhozva. Széchy Mária életével foglalkozva az eltérő adatok közül a hitelest igyekeztem kinyomozni. Először is az egykorúakhoz fordultam. Az 1668 utáni naptárakban közölt krónikák tartalmaznak is erre vonatkozó följegyzést. Mindnyájan azt írják, hogy Wesselényi 1667 március 27-én halt meg, még pedig Besztercebányán. Így tehát az egykorúnak egészen új napot említenek a halál napjául. Most már négy: március 21, 23, 27 és 28-ka közt kellett választanom. A leghitelesebbnek az egykorú följegyzés látszott ugyan. Csakhogy ez iránt meg az keltett némi kétséget, hogy néhány naptár azt is állítja, hogy Wesselényi élte hatvanadik évében halt meg. Már pedig életírói szerint Wesselényi 1605-ben született s így 1667-ben nem hatvan éves volt. Ha pedig az egykorú naptárak az életkorra nézve tévedtek, úgy tévedhettek a halál napját illetőleg is. Ámbár végre nem épen valami nagy fontosságú, akár 27-ét akár 28-át fogadjuk el a halál bekövetkezte napjának, de mivel a legcsekélyebb történeti tény tisztázása sem egészen értéktelen, tovább folytattam ez iránybeli kutatásaimat. Végre a lőcsei konvent tulajdonában levő Gosnovizer-Codex megadta a minden kétséget kizáró felvilágosítást. E gyűjteményre Hanthó Lajos irányozta először a figyelmet. De azon hosszasabb ismertetésben, melyet róla a lőcsei evang. főgymnázium egyik értesítőjében közölt, meg sem említi az alábbi leveleket, valószínűleg, mert nem képzelte, hogy egy XVII. századi magyar nádor halála napja iránt kétség foroghatna fenn. Az említett gyűjteményben összesen hat levél, az 59—64 számú vonatkozik Wesselényi halálára és temetésére. Az első — az 59. számú — a halál napját nem említi. A 60. számú levél így hangzik:

»Méltóságos gróf uram! Értette eddig már édes méltóságos gróf uram Kgd, minemü keserúséggel s elfelejthetetlen gyászszal látogatott meg istenem ő szent felsége, szegény szerelmes uram az *elmúlt vasárnap* e világból istenes és üdvösséges kimúlásával. Mely özvegyi keserves gyászom gyámolítására, holmi szükséges dolgaiban kelletvén ő felségéhez, a mi kegyelmes urunkhoz alázatos könyörgő supplicatiómmal s következőképpén Kgd méltóságához is nemzeti Mednyánszky Pál uramat küldenem. A mely nagy bizodalma s egész holtáig vetett reménysege volt szegény üdvözült édes uramnak s nekem is Kd méltóságában: azon teljes bizodalom és reménységem bátorít mostan keserves sorsomban is Kd méltóságához folyamodnom izenvén szóval Mednyánszky Pál uram által Kd méltóságának. Kérem azért nagy becsülettel és bizodalommal Kdt méltóztassék hitelt adni nevemmel mondandó szavainak s mindazokban patrocíniumját és segítségét nyujtván, kívánatos jó válaszzal ő kgt visszabocsátani. Abbeli árvákhoz mutatandó Kd kegyes affectiójáért istentől érdemét veszi Kd méltósága. Kivánván isten sokáig tartsa és éltesse szerencsésen Kdet.«

Noha a levél kelet, aláírás és cím nélkül van az említett gyűjteményben lemásolva, tartalma kétségtelenné teszi, hogy azt Széchy Mária írta és pedig még márciusban, mert márc. 31-én vétette ki elhunyt férje végrendeletét hiteles másolatban a thuróczi konventtől s Mednyánszky által küldte fel a királyhoz megerősítés végett.

A következő 61. számú levelet, mint tartalma sejteti, Nagy Ferencz nádori ítélőmester írta. A levél így szól:

»Nem kétlyük értésére vagyon eddig Kdnek, az nagy jó emlékezetü kegyelmes urunk, méltóságos magyarországi palatinus urunk ő nagysága 27. *Mensis három négy óra között déli est Beszterczebányán* e világból istenes kimulása. Kinek meghidegült testét, minthogy minden külső pompa és ceremonia nélkül (a mint azt maga istenben elnyugodt urunk átok alatt testamentaliter rendelte) mindjárt az ünnepek után murányi várbeli kápolnában kölletik eltemetnünk. Nem írhatván maga kegyelmes asszonyunk ő nagysága a nagy keserúségében való beteges állapotja miatt Kdnek, ajánlja általunk becsülettel való szolgálatját Kdnek s minemü harangokat csináltatott istenben elnyugodott urunk Kd jó akaratja által Eperjesen, jóllehet tett vala rendelést asszonyunk ő nagysága, parancsolván az enyiczkei tisztartónak elhozatások végett. De ha casu quo az aránt fogyatkozás esett volna, a minthogy igen kétséges is asszonyunk ő nga benne, szükségesek levén pedig azon harangok az úr temetésére, nagy szeretettel és bizodalommal kéreti általunk ő nga Kdt, mutassa annyi jó akaratját üdvözült urunkhoz való utolsó szolgálatjánál, ne nehezteljen azon harangokat Lőcséig az ott való bíró

uram kezéhez promovealni, hogy onnan késedelem nélkül fölhozattathas-
sanak Murányban oda tett rendelés szerint. Abbeli Kgd jóakarátját s
promptitudóját nagy kedvesen veszi asszonyunk ő nagysága s mi is meg
igyekezzük szolgálni Kgdnek. In relinquo élterse isten Kgdet szerencsésen.»

Végre a 62. számú s c levél adatait teljesen megerősítő
további levél így hangzik :

»Méltóságos uram! Nem kétlem eddig is megértette Kd azon
édes uramnak váratlan halála által minemű ostorral és keserűséggel
látogatott meg engem az én istenem, *a ki az jelen való hónap: 27-ik nap-
ján három négy óra közt déli est Beszterczébányán szép csendesen, istenesen
és áhítatosan kimúlt ez árnyék világából* nékem megkeseredett özvegyének
koporsómig való elfelejthetlen szomorú gyászt és keserűséget hagyván
maga után. Azonban édes mélt. gróf uram akarván ezen keserves gyá-
szomat Kgdnek is repraesentálnom, minthogy üdvözült édes uramnak
nagy reménysége s bizodalma s úgy nekem is volt és most is vagy az
Kgd nagy jó akaratjában, nagy becsülettel és bizodalommal kérem Kgd-t
én tölem megkeseredett özvegytől se vonja meg szokott jó akaratját,
hanem ha miben kívántatni fog Kgd segítsége, annak megmutatója lenni
ne nehezteljen. Mely iránt való jó akaratját igyekezem becsülettel való
kötelességgel megszolgálni. Kiváuván isten sokáig éltesse Kgdet szerencsés-
sen jó egészségben.«

E levelet szintén Széchy Mária írta még pedig márczius
utolsó napjai egyikén. Kihez van intézve., mi különben egészen
mellékes, az a tartalomból ki nem vehető. Valószínűleg Rottal
János grófhhoz, kivel Wesselényiek szívélyes viszonyban éltek,
ámbar nem bizonyos, mert van a Gosnovizer-gyűjteményben Széchy
Máriának ugyanez időből hasontartalmú és szintén igen meleg
hangú egy másik levele, mely ép úgy lehet Rottalhoz intézve, mint a
fentebbi. A mi a közlött három levélben lényeges az, hogy Wesselényi
nádor 1667 márczius 27-én, mely akkor vasárnapra esett, délután 3
és 4 óra közt halt meg, még pedig nem Tótprónán vagy Lipésén,
hanem mint Spangár és az egykorú krónikák is írják, Besztercze-
bányán, a hol megbetegedett s hol állapota csakhamar olyan
súlyos lett, hogy onnan többé elszállítani nem lehetett. A hosszas
szenvedés a nádor erejét annyira kimerítette, hogy kimúlása már
csöndes és küzdelem nélküli volt. Hogy a beteget ellátták az egy-
ház vigaszaival is, a közlött levelekből kétségtelenül kitűnik.

De Wesselényinek nemcsak halála, hanem temetése napja
sem volt eddig teljes bizonyossággal megállapítva. Ezt kétségki-
vül a nádor végrendeletének határozatai okozták. Wesselényi a

temetésről a fiók végrendeletben intézkedett. Elrendelte, hogy a murányi várkapornában tegyék nyugalomra testét, még pedig az általa nagyon kedvelt és pártfogolt Ferenczrendi szerzetesekéhez hasonló ruhában, — veste ad forniam patrum Franciscanorum comfecta. Másrészt átok terhe alatt megtiltotta, hogy neje főúri rangjának és nádori méltóságának megfelelő pompával temettesse el.¹⁾ E végóhaja folytán, mely tiszteletben is tartatott, a gyász-ünnepély nem öltött olyan terjedelmet, mint más főúrnaknál, még inkább nádoroknál szokásban volt. Kevesen hívtak meg s ez okozta, hogy a temetés napjáról az egykorúaknál nem igen tétetik említés. Eleinte április 22-re volt kitűzve, mint Bory márczius 30-ki leveléből, melyet Pauler Gyula idéz, kitűnik. Ezt a napot fogadja az említett levélre hivatkozva Pauler is. A temetés napja azonban utólag változást szenvedett.

A holttestet kevéssel a halál bekövetkezte után Besztercebányáról Lipcse várába, Wesselényi nem messze eső birtokára szállították. A fentebbi levelek már kétségkívül ottan irattak. Ottan kezdte meg Széchy Mária a temetési előkészületeket, mert habár a végrendelet ki is zárta a nagyobb arányú világi pompa kifejtését, azt viszont elrendelte, hogy az özvegy a koporsónál gyászbeszédet tartasson és alamizsnát osztogasson a szerzeteseknek s más szegényeknek.

Széchy Mária ez intézkedéseket is lelkiismeretesen meg akarta tartani. Április első feléből több levele maradt fenn, melyekből kétségtelenül kitűnik, hogy az özvegy, noha maga szintén folytonosan betegeskedett s nagy anyagi bajokkal küzdött, mindent elkövetett, hogy »annyival inkább rendesebben s dicsérete-sebben végben mehessen az szegény urnak temetése.« Bory Mihály azt ajánlotta, hogy a szendrői ferenczrendi barát tartsa a halotti prédicatót. Ezt Széchy Mária nem tartotta elegendőnek s április 3-án Lipcséből azt írja Borynak, hogy »Tassy Mátyás nevű kassai káptalanbeli becsületes papi személyt« óhajtja, kinek »predicatioját szegény ur is éltében igen kedvelte s predicatiojára

¹⁾ A végrendelet ez ügyben azt mondja: Praefata consors mea dilectissima nullam ceremoniam vel sumptuosam pompam instituat, ad quod eandem sub anathemate obligo et obstringo.

mindenkor el is ment.« Ugyancsak Lipszéről írja az özvegy ápril 9-én Nagy Ferencznek: »Az pater jezsuitaknak elküldtem már az levelet az genealogiával és fölírásokkal. Az más rendben levő papoknak nem irattam, gondolván meg nem fogyatkozom ő kegyelmökben.«¹⁾

Hogy a temetés Murányban eleinte ápril 22-re volt kitűzve, az Bory fentebbi leveléből kétségtelen. De hogy ki volt tűzve 23-ára is és sem 22-én sem 23-án nem tartatott, azt bizonyítja Széchy Mária következő levele, melyet ápril első tíz napjának egyikén írt s mely az említett Gosnovizer-féle gyűjteményben van lemásolva, kelet, cím és aláírás nélkül. Tartalma azonban kétségtelenné teszi, hogy a levél a gyászbeszéddel megbizottak egyikéhez intéztetett még Lipszéből. A levél, a gyűjteményben 63. számú így hangzik:

»Multum venerande in Christo pater.

Nem kétljük néhai boldog emlékezetű szerelmes uram s férjem Magyarország palatinusa temetésére hívó levelünket eddig elvette, a kiből arról való dispositióink meg voltak írva. Incidálván pedig pro 23 hujus Szent-Albert király napja, a ki magyarországi ünnepe, melyen egyébiránt a test dispositiójának költett volna megjelenni, de ez okból anticipálni akartuk pro 21 hujus szegény úr testének letételét ugyan Murány várában a designált helyen s 22 immediate sequente a ceremoniák peragáltatását. Hogy azért ezen terminusnak anticipatiója idején tudtára essék Kgdnek, s jobban accomodálhassa magát ezen újabb dispositiókhoz, Kgdet meg is kérjük, valamint előbbeni levelünkben kértük, nem szánván fáradságát ugyan pro 17 hujus estvére ide Lipszse várában kész predicationával megjelenni s szegény üdvözült uram meghidegedett tetemeit ez ő destinált helyéig több összegyűlendő religiosusokkal együtt elkísérni ne nehezteljen. Hogy pedig méltóságához s jó dicséretes nevéhez, életéhez confirmálhassa teste fölött teendő predicationját, méltónak s illendőnek ítéltük genealogiáját és azon adjungált dicséretes életének sok nevezetes Hectorsi actáinak leábrázolását megküldeni. Mikhez fogja tudni accomodálni magát. In relinquo.«

E levélből következtetve Wesselényi holttestének átszállítása Murányba ápril 18-án történhetett. Harmadnapra azután végbe ment a temetés úgy, mint a végrendeletben elő volt írva. Ebben annál kevésbé kételkedhetni, mert az az állítás, melyre legújabbán a nádor egyik életrajzírója azon gyanúját alapítja,

¹⁾ Az idézett levelek az orsz. levéltárban.

hogy a temetés még sem volt egyszerű, téves. Azt állítja ugyanis, hogy az elhunytat elsírató »harangokat is egyenesen ez alkalomra öntette Széchy Mária.« A fent közölt levelek egyike megmondja, hogy e harangokat még Wesselényi készítette; a temetésre csak haza szállították a már kész harangokat. Eperjesen újakat öntetni ez alkalomra az idő rövidsége miatt sem lehetett volna akkoriban. Magáról a temetésről szemtanú följegyzése még eddig nem került elő. Fuchs János idézett közleménye azt mondja, hogy a temetés számos szerzetes jelenlétében ment végbe. Ez összhangzatban áll a végrendelet óhajával s Széchy Mária fentebbi levelével is.

Hogy a temetés napját, april 21-ét utólag meg nem változtatták, azt mutatja Fuchs János közleménye is, ki azonban itt sem idézi a forrást, melyből merített. De minden kétséget eloszlat e tekintetben Nagy Ferencz Zemplénmegye levéltárában fennmaradt egyik levele. 1667. april 21-én ugyanis Nagy Ferencz a többik közt azt írja a megyének »az úr ő nagyságát most temeténk.«

Mindez adatok kétségtelenné teszik, hogy gróf Wesselényi Ferencz nádor 1667 március 27-én hűnyt el Besztercebányán s hogy végóhajának megfelelő temetése minden világi fényűzés kizárásával, de számos egyházi ember jelenlétében ment végbe april 21-én, mely akkor csütörtökre esett, a murányi várkapornában, hol másnap az engesztelő gyászmisét megtartották.

ACSÁDY IGNÁCZ.

STYL ÉS TÖRTÉNELEM.

(JEGYZETEK AZ ÖTVÖSMŰKIÁLLÍTÁSRÓL.)

A magyar történeti ötvösműkiállítás, a pusztá leírásokat¹⁾ és Kecskeméti Péternek a régi magyar ötvösmesterségről írt becses könyvét²⁾ kivéve, a tudományra nézve eddigelé meglehetősen meddő volt, a min különben, szakkatalogus hiányában, nem is csodálkozhatunk.

Ha tehát mégis s éppen e helyen foglalkozunk véle, annak oka az, hogy a kiállítás tudományos eredményeként már régtől fogva egy axiomát hallunk emlegetni, mely következtetéseiben egész historiai tudásunkat fölforgatni készül.

Az egyik főrendező *Pulszky Károly* szerint a kiállitásból kitűnt, hogy a hazai műtárgyak korának meghatározásánál, midőn a külföldi emlékeket vették alapúl, eddig átlag mintegy száz évet tévedtek, vagyis; hogy míg nálunk javában virágzott a csúcsíves styl, külföldön már a renaissance uralkodott s így ment ez fokozatosan korrúl-korra minden stylen keresztül.³⁾

Véletlenül a bizonyítékokra sem kellett soká várakoznunk.

Pulszky Ferencz a nemz. muzeum részére, egy Szigethy Sámuel nevű ötvösnek rajzolókönyvét⁴⁾ kapta ajándékba, melynek rajzai után semmi kótség, hogy ötvöseink a múlt század végén, sőt a jelen századnak elején is, renaissance minták után dolgoztak.

1) E nemben majd minden lap hozott kisebb-nagyobb közleményt.

2) Kiadta ez alkalomból dr. *Ballagi Aladár* szótárral ellátva az *Arch. Ért. Új foly. III. kötetében*, egyúttal külön is.

3) *Fővárosi lapok* tárezája idei 49. sz.

4) Ismertette ugyanő a *Nemzet* idei 93. sz. tárezájában.

»Ezen körülmény is, bizonyítja a tapasztalást — mondja ismertetésében *Pulszky Ferencz* — melyet az ötvösműkiállításnál szereztünk, hogy hazánkban a régi formák és hagyományok sokkal tovább tartották fenn magukat, mint külföldön, s hogy a divat nem változott oly gyorsan mint máshol, mi elszigetelt helyzetünk-ből s a közlekedés nehézségeiből kimagyarázható.«

I.

E theoriából szórúl-szóra az következnek, a mit politikai ellenfeleinktől oly gyakran hallhatunk, hogy Magyarország már Ázsia volt, a hova minden eszme megkésve, eltörpülve érkezett s művészeink, tudósaink, költőink mind csak a másutt már divatja ment ideálokért lelkesedtek. Ezért már eleve is, pusztán csak a térképre utalva, — hiszen maga *Pulszky Ferencz* is hazánk fontosságát az őskorban éppen geographiai okok miatt vitatja főleg — kimondhatjuk, hogy *e theória téves!*

De ugyanezt találjuk akkor is, ha magukat a bizonyítékokat vesszük szorosabban szemügyre.

Miként is keletkeztek azok a renaissance — tárgyak, a melyekről Szigethy Sámuel vagy mások rajzaikat vették?

Az az ötvös, ki e tárgyakat csinálta, igaz, csak olyan mesterember volt, mint Szigethy Sámuel. Az is csak úgy fűrt, faragott, vésett, foglalt, hajlított tűzzel és kalapácscsal, mint ő; csakhogy míg a renaissance ötvösének modellje maga az anyag volt, melyből dolgozott: Szigethy uramnak mintául ott állott a kész rajz.

A renaissance ötvösénél tehát a formák nem előzetesen, de munkája közben, ahogy anyagát épp akkor idomíthatta, annak természete szerint, az ihlet pillanatában állottak elő: Újabbnál-újabbak, szebbnél-szebbek, a mennyivel keze ügyesebb, phantáziája termékenyebb volt.

Szigethynek a kész formákat reá kellett erőszakolnia az anyagra, bármily minőségű volt is, s öntése vagy általan kikészítése bármint is sikerült. Munkája így, pusztá utánzat maradt, melynél nem a phantásia, hanem csak a kéz működött gépiesen.

De ez máskép sem vele, sem mással meg nem történhetett, mert ennek oka nem az egyes egyénben, hanem abban rejlik, hogy

a renaissance korában igazi művészet előállítására minden kellék meg volt, míg a Szigethy Sámuel korában mindegyik hiányzott.

Azok a renaissance tárgyak csakis abban a korban keletkezettek, mikor az *eleven physikai élet* uralkodott a *morális* fölött. Az emberekbe soha addig nem érzett hæv, érzékiség, találékonyság, gonoszság gyülemlt. Agyukban az eszmék nem elvont logikai láncszemekké, de eleven képekké váltak. Mindannyia látott és nem *okoskodott*. Csak ilyen emberek proklamálhatták az állam alapjának a lelkiismeretlenséget, tudománynak és művészetnek a phantáziát; csak így válhattak olyan költők, mint Baco s akkora tudósok mint Lionardo da Vinci vagy Shakspeare s hogy hozzájuk hasonlókát a világ soha se lát többé. ¹⁾

Ugyanez a szellem, ugyan abban a korban, adta nekünk is, legnagyobb politikusaink egyikét, Machiavelli tanítványát: Martinuzzit. Ez szülte első lyrikusunkat: Balassát s első igazi drámaírónkát: a »Balassa Menyhárt árúltatásának« íróját. Honnan kapták eszméiket, ha nem a közszellemből? Hol veszik vala azt a féktelenséget, érzékiséget, találékonyságot, vagy azokat az egyszerű plasztikus szavakat, a hatalmas tragikai vénát, melylyel Menyhárt úr, e szakasztott Borgia-fajzat van festve, ha ugyan azok az érzelmek ugyanoly hőfokban nincsenek meg a körülük nyüzsgő emberekben? Ezek csinálták ötvösműkiállításunk legszébb darabjait, a násfák százait, a híres Losonczy-serleget, mert életük az örökös harczban, örökös veszélyben állva, ideáljok: a művészet igazi forrása: az ép, erős test s a természetes volt.

Milyen más volt minden a Szigethy Sámuel korában!

Két század munkált azon, hogy az embereknek biztos kényelmük legyen s azt mindenekfölött szeressék. Illó korlátokba szorította szenvedélyeiket s a phantázia éktelenségei helyett logikát tanúltatott velük. Ez a szép rend aztán, a költők és tudóskból szónokokat, a politikusokból ügyes udvaroncokat és philantropokat csinált, mert mindehhez képest a természetet is

¹⁾A renaissance igazi mivoltát, keletkezése törvényeit soha senki sem tudta úgy megmagyarázni, mint *Taine* az ő »*Philosophie de l'art en Italie*« című kis művében; százszorta több van ebben, mint akár *Burchard*, vagy *Lübke*, akár az angol *Symonds* kötetekre menő munkáiban.

kiszépitette, hegyeivel, nyájaival s parasztjaival együtt úgy, akár csak egy opera díszleteit.

Nékünk magyaroknak is kijutott e nagy hazugságból, mely Európaszerte annyi véres kiábrándulásra¹⁾ vezetett. A mi irodalmunk is telve van ekkor idyllgyártók és költő-szónokokkal, a mi philantropjainknak se tudjuk számát s társadalmi életünk minden nyilvánulása le egészen a levélczímig, hol a régi »judlium« szó helyett a »juge des nobles« áll, mindenütt a kimért, rendes, abstract embert mutatja.

Ilyen korban hát, a művészet se lehet más mint decoratió s mértani formulák alkalmazása. És Szigethy Sámuel is, bármennyire alkalmazta s ismerte a renaissance motivumait, mint külföldi kortársai az antik világ művészetét, gépies munkája mint amazoké rideg maradt, hisz a közérzűlettel talált. Igaz hogy eddig csak rajzait ismerjük, de bátran megjósolhatjuk archeologusainknak, hogy, ha művei előkerülhének, munkáján, minden egyébmellett is, korának szellemét látnók.

De nemcsak a Szigethy rajzai mondanak ellent teoriájuknak, hanem mindazon műemlékeink is, melyek az 1580- 1630. évi időközben készültek.

Ez a kor képezi ugyanis Európaszerte (még Ausztria, sőt Lengyelországban is) a renaissance hanyatlását és átmenetét a barokkba, mely processus a művészetben általában a »jezsuita-styl« neve alatt ismeretes, amint ugyanazt a politikában *katholikus reformatió*-nak, az irodalmi és társadalmi életben pedig *szenvelgés*-nek (précieuses ridicules, secentismo, estilo culto) nevezhetők.

Igy tehát, ha csakugyan állna, hogy ez a stylum is csak száz évvel később juthatott el hozzánk, úgy emlékeinken, a jelzett időben, a renaissance hanyatlásának vagy a barokknak legkisebb nyomát sem tapasztalhatnók.

Pedig éppen az ellenkezőt észlelhetjük.

Ez időben a művészeteknek egyik kiváló központja II.

1) A francia forradalomnak okául ezt a szellemet állítja oda *Taine* a »*Les Origines de la France contemporaine*« című már magyarra is fordított művében, hol e szellem alkotó elemeit oly bámúlatra méltó észszel analysálta, hogy eljárását *Leroy Beaulieu* méltán a modern chemia módszerével hozza párhuzamba.

Rudolf királyunk prágai udvara volt. Olasz, német, spanyol művészek legjobbjai gyűltek ide. Többnyire kitűnő tehetségek mind, áthatva a renaissance szellemétől, de több hév s kevesebb energiával bírván, műveiken már koruk bélyegét, a túlzást látjuk. Nekik a renaissance ama sok élénk határozott színe a zománczban nem volt elég, ők azoknak mindenféle árnyalataira is találtak zománczot, például a barnára, szürkére, lilaszínre stb. Ezekkel s a meglevők túlzásával csinálták aztán azt a pompát, mely éppen akkor, a protestantismus ridegsége mellett rihattott ki legjobban.

A rudolfi zománcz legszebb kivitelét — mert így nevezik az e korbeli zománczot — az ötvösműkiállítás legremekőbb darabján, a Forgách Ferencz nyitrai püspök (1596–1607.) kelyhén lehetett látni. Nagy művész keze munkája kétségkívül, akár a formát, akár a zománczozást tekintjük. De mit tehetett róla, ha a zománczszínek csoportosításában nem tudott mérsékletet tartani, ha egyes színei a renaissance egyszerűségétől eltérnek, s ha szemforgatólag még a Forgách-czímer habléányát is nyakig érő ruhába öltöztette: mikor mindezt kora hozta így magával. Bezzeg, nem jutott eszébe az esztergomi »kalvária« művészenek, hogy gyönyörű sphynxeimél, vagy Zeus, Seléné és Helios alakjainál illetét elvont eszméknek áldozá föl!

A hanyatlásnak még világosabb példája, az ötvösműkiállításon, a híres Eszterházyféle násfás serleg volt. Itt a rudolfi zománczon kívül még a barokkstyl legjellemzőbb motivumát: cartouche-t is látunk.

De ha e két tárgyra, — mert a szintén ily ízlésű Pálffy billikomról nem is szólok — azt találják mondani archaeologusaink, hogy nem magyar művész munkái, mit szólának a székesegyháznak szintén kiállított pásztorbotjához, mely eredetileg csúcsíves volt, de barokk-modorba dolgozták át az 1600. évben, mint a rajta levő évszám mutatja? Hát ezért az átdolgozásért szintén külföldre kellett futtatniok, mikor a hazában annyi ötvös volt?

Még annál is kevesebb kifogás alá eshetnek a specialis magyar műtárgyak, melyeket a kiállításon százával láthattunk: a násfák, boglárok, övek, lánczok, csokrok stb. Ezeket annál inkább magyar művészek munkáinak kell elfogadnunk, mert —

mint arra dr. Hampel József¹⁾ figyelmeztetett — azokból a külföld leggazdagabb muzeumaiban is csak igen keveset találhatunk.

A kiállított násfák százai közt a renaissance hanyatlását, annak remekei mellett, láthattuk legjobban. A gyönyörű színpompát, ríktó csoportosítás (p. a Bethlen Gábor násfáin), rudolfi határozatlan, sokszor piszkos színek váltják fel. Míg sokon a formák constructivek, az alakok nyugodtak, egyszerűek, a hanyatlás művein a díszítések kirúgók, alakjaiknak, mint Bernini szent Istvánjának arcza eltorzúl, mert művészüik mindenáron »kifejezést« hajhász s baját erőltetett mozdulatok előállításával tetézi.

Mindazonáltal, ezek mellett, a kiállítva volt tömérdek mindenféle pohár, kancsó stb. egyike sem jöhet itt szóba a művészet szempontjából, bár még az ez időből származó poharak némelyikén is, főleg a hólyagok alkalmazásában, a hanyatlás szintén constatálható. Csakis Hann Sebestyén, szebeni ötvös művei jellemzetesek köztük, mert igazi művész munkái, de már a mi időpontunkon túl, a XVII. század végén és a XVIII.-nak elején keletkezvén, azok csak a barokk ízlésre nézve bírnak fontossággal.

Tárgyunkra, az 1876. évi történeti kiállítás is elég adatot szolgáltatott; mi azonban csak azokat emeljük ki, melyeket egy kiváló szakértő: *Ipolyi Arnold* éppen e folyóirat hasábjain ismeretett amaz alkalomból.²⁾ Ezek voltak a zborói szentségtartó és kehely Kapy László czímerével 1622-ből, és az esztergomi kincstárból származó Pázmányféle kehely: mindannyi barokk ízlésben.

Ugyanezt találta maga *Pulszky Károly* is az esztergomi kincstárnak két e korból származó darabján³⁾, s azt a Dankóféle publicatióban, e kincsek photographiáin is észlelhető. Teljesen igaza van, hogy Zeleméry Lászlónak 1586. évi kelyhén néhány barokk részlet is van, s hogy az 1607. évből származó Baráthy kereszt túlzott karcsúsága s kirúgó díszítései, sőt a Baráthy-féle cartouche-czímer is a renaissance hanyatlását mutatják, a minek

1) *Egyetértés* idei 68. sz. tárczája.

2) *Századok* 1876. évt. 520. és 539. lapján.

3) *Archaeologiai Értesítő*. XIV. köt. 288. és 302. lapon.

pedig theoriájok szerint csakis száz évvel régibb emlékeken kellene előfordúlnia.

II.

Ezen — mint látjuk — téves theoria azonban, tulajdonkép nem is annyira emlékeink helyesebb ismeretén, mint inkább a stylről való szintén téves fölfogásukon alapszik.

Ők, és mentségükre legyen mondva, majd minden műtörténész s eszteticus, a stylt csak múltó *divatnak* tartják. Egy-két művész találta ki, szeszélyből-e vagy genieből mindegy, és a többire erőszakolta. Előbb hazájára, azután ha sikerült más országokra is, a hol aztán a »közlekedés nehézségei« arányában több vagy kevesebb ideig tartott, a míg megint más stylt nem hoztak helyébe s mi megint elfogadtuk, akár akartuk, akár sem.

Lehetetlen reá nem ismernünk ebben a *véletlen* theariájára, amit Voltaire és Vicótól kezdve annyiszor kilöktek a historiából, de, hála a közepszerűségnek! más és más bőrben újra előkerül.

Ilyen szemmel aztán természetes, hogy a stylben ők csak téglát, motívumokat, egyszóval külsőségeket látnak, pedig már száz évvel ezelőtt megmondotta Buffon, ha nem is éppen erre célzott, hogy *a styl az ember!* s hogy mind e külsőségek alatt egész gondolat- s érzelem-világa lappang.

Mert tulajdonképen nincsen művészet, nincsen irodalom, politika és társadalom sincsen: hanem *emberek* vannak, kik gondolataikat s érzelmeiket ecsettel, vésővel, tollal, tetteikkel s külsőjükkel fejezik ki.

Innen van aztán, hogy ecset, véső, toll, tettek és külső mind, ugyanazon korban, más és más alakban bár, ugyanazon eszméket, ugyanazokat az érzelmeket ugyanúgy fejezi ki.

Más szavakkal — mint azt e *törvény* fölfedezője *Taine* kilencz népnél, a civilisatió legfőbb képviselőinél, történetük legfontosabb phásisaiban, a mathematicus biztonságával kimutatta — ugyanazon időben ugyanaz a styl, mely a művészetben uralkodik, különböző nevek alatt, az irodalom, politika s társadalmi élet minden nyilvánulásában egyformán jelentkezik. ¹⁾

¹⁾ Tán hasznát veszik olvasóink, mert hiszen ilyennek *kellene*

Igy állván a dolog, a styl nem egy-két művész találmánya, hanem az minden nemzet egyéni complexumából fejlett ki, vagyis az a styl *sajátja*, azt tehát *nem hozhatták be sehonnan, mert hiszen ott a saját földjén önnönvilágából fakadt.*

Ekkép támadt az angol, francia, német stb. renaissance, Angliában, Franciaországban, Németországban stb, önnönföldén, egymagára, minden olasz renaissance nélkül.

Igy fejlődött ki másrészt abból a jezsuita-styl, a barokk, a rococo, az empire stb. *minden* spanyol és francia befolyás segítségével nélkül, mert az emberek gondolkodásmódja s érzélemvilága fokozatosan ugyanoly stylben egyszerre változott át Európaszerte.

Ezért más és más aztán minden stylnem a mint más talajban más vérből fejlődött.

Honnan van hát mégis az, hogy a műtörténészek általán például a renaissance-ot tisztán csak olasz, a barokkot, rococót francia befolyásnak, olaszok s francziák művének tartják s a fajkülömbőségek szerint csak *azután* öltött más és más formát?

Éppen a külsőségek nézése vezette őket tévútra, mert mikor például a renaissanceban minden más nemzetnél általában ugyanazokat a külsőségeket, ugyanazt a stylt látták, azt mint »merő divatot« az olasz befolyásra vezették vissza, mely logbámúlato-sabb műremekei által a legészrevehetőbben nyilvánult.

Ha pedig e külsőségekből megismerik vala az olasz embert, az olasz fajt, látták volna hogy a renaissance szellemében, a legtöbb pszichologiai elem, az olasz fajból való. Ha már most például azt a féktelen hevet, lelkesültséget, gyors elcvén észjárását

lennie a magyar nemzet történetének is, ha összeállítom azokat a nemzetekeket, kiknek történetét Taine e rendszerben tárgyalta. Ezek a *hindu* a (»Nouveaux essais de critique et d'histoire« egy cikkében), a *görög* (»Philosophie de l'art en Grèce«), a *római* (»Essai sur Tite Live«), a *byzanci* (»Voyage en Italie« II. köt. 206—225. l.), az *olasz* (»Philosophie de l'art en Italie« és a »Voyage en Italie« mindkét kötetében), a *spanyol* (az »Essais de critique et d'histoire« Voyage en Espagne de Mme d'Aulnoy című cikkében), a *német* és *németalföldi* («Philosophie de l'art aux Pays-bas«), az *angol* (»Histoire de la litterature anglaise.« 3 kötete magyarra is fordítva) és a *francia* nemzet (»Lafontaine et ses fables« s főleg a »Les origines de la France contemporaine« magyarra is fordított művében.)

tekintjük, mely a renaissance-ot egyáltalán s az olasz fajt közösen jellemzik: egyszerre be kell látnunk, hogy e hév, ez elevenség stb. amit például Angliában vagy Spanyol- és Franciaországban csakis a renaissance tudott előidézni, mily kevéssé talált az angol moralistaságával, a spanyol komorsága s vakbuzgóságra való hajlamával, s a francia udvarias jellemével.

Ezért vált az olasz renaissance az olasz faj fénykorává s messze kimagaslott a többi nemzetek renaissancea közül, s egyúttal ez adott neki praeponderantiát a többiek fölött.

Igy történt ez minden egyéb styllel. A jezsuita és barokk-styl egyforma okokból, mindenütt, önállóan fejlett ki, de legkiválóbb a spanyolországi, mely mivel népe főjellemvonását a vakbuzgóságot legteljesebben tudta kifejezni, Spanyolország fénykorával esik össze.¹⁾ Ugyanígy hozza létre az udvarias salonélet Európaszerte a rococó idejét, mely azonban mégis csak a francia dicsőségnek válik fénykorává XIV. és XV. Lajos alatt, mert a francia jellem önmagát találja föl benne.

Valamely styl tehát kisebb vagy nagyobb műveket bizonyos népnél csak a szerint produkálhat, a mint fajbeli tulajdonságaival kevésbbé vagy jobban megegyezik.

És ismét ugyanazon styl különböző népeknél, az emberi tevékenységnek más és más terén produkálhatja a legkiválóbb műveket, a szerint, a mely térre a stylnek és saját fajbeli tulajdonságai leginkább utalják. Igy teremtette meg például a renaissance Olaszországban a legnagyobb művészetet, Angliában a legnagyobb drámairodalmat, vagy pedig a rococó Franciaországban a salonéletet a tökélynek többé utolérhetetlen mintájául.

A stylek ez egységének, e közös szellemvilágnak, mely nagy Európaszerte úrban és parasztban, az emberi tevékenység minden terén közösen nyilvánúlt, oka egyes egyedül a kereszténységben rejlik, ahogy már a bölcsek bölcse, alapítója is megjósolta, hogy tanaiból egy akol lesz, egy pásztor!

E közös tanokból származott a keresztény népek²⁾ közérzü-

¹⁾ Sajnálom, (különbén azt e helyen nem is tehetném) hogy kutatásaim e részben még nem teljesek annyira, hogy állításomat érvekkel támogathatnám.

²⁾ Csak a nyugati keresztényiséget értem ezúttal, mert hogy meny-

lete s közös gondolkodásmódja. Ez képezte kovászát minden stylnek e népeknél s ez magyarázza meg, hogy e stylek az egyes népeknél önállóan s egyszerre fejlődtek ki.

Vonjuk le ebből a következtetéseket a szintén keresztény magyar nemzet történetére, s még világosabban fogjuk látni a szóban forgó theória téves voltát.

Mert a mondottak után nemcsak az lehetetlen, hogy minden styl száz évvel később jutott el hozzánk, hanem hogy azt egyáltalán külföldről plántálták volna ide.

Nemcsak hogy »nálunk mélyebb gyökeret nem vert(!)« volna — mint *Pulszky Károly*¹⁾ mondja — a renaissance, hanem az itt, a hazában, önállóan az olasztól, a kereszténységgel átvett *ugyanazon elemekből*, véle egy időben fejlődött ki.

Mert a ki majd — félredobva magától minden chablont s csak önszemében bízva — nemzetünk történetét Róbert Károlytól Mátyás király koráig ebből a szempontból fogja tanulmányozni, mint nyugoton mindenütt, úgy hazánkban is egy fokozatos anyagi és szellemi fejlődést — melynek ma csak töredékeit látjuk — fog nyomon kísérhetni, s annak végeredményeül, a XV. század alkonján okvetetlen a *speciális magyar renaissance*-ot fogja találni.

Mátyás királyt, udvara pompáját, olasz művészeit mind, csakis e magyar renaissance *okozatául* fogjuk tekinteni s nem megfordítva *okul*, ahogy eddig mindnyájan hirdették.

Azután tovább megyünk, s kikeressük a renaissance szelleméből azokat az elemeket, melyek a mi fajbéli tulajdonságainkkal megegyeztek s vegyészek módjára kombinálni fogjuk ez elemeket, hogy megtudjuk melyik tért szabta ki tevékenységünknek a renaissance.

Csak ekkor fog állani előttünk tisztán, egész pompájában a magyar renaissance, XV. és XVI. századaink szelleme.

nyire áll ez elv a keletire nézve, mely szintén kiválóan fajbéli sajátosságokból keletkezett, arról mostanig — bevallom — nem vagyok tájékozva, mert a byzanci s még inkább az örmény és orosz művészetről írt könyvek főleg *Viollet-le Duc*-nek »L'art russe« munkája közkönyvtárainkból hiányzik.

¹⁾ A régészeti társulat 1881. évi márcz. 29-én tartott gyűlésén. *Archaeologiai Értesítő* új foly. II. köt. V. lap.

Akkor fogjuk megérteni művészetét, irodalmát, eseményeit és embereit!

Fájdalom! erre még sem históriánk, sem archeológiánkban egyetlen lépés se történt. A chablonok széles országútján járunk még mindig, s még a legkitűnőbb fők is csak tizedrendű kérdéseket, instútiókat, eseményeket, motívumokat s nem az embert, a magyar fajt látják.

Igaz! archaeológiánk e legfőbb dologra nézve valami kevés-el elébb jár történetírásunknál mikor a magyar zománcz kérdését fölvetette, de azt csakis a magyar faj psychológiájából fogja megfejthetni.

Az eddigi módszerrel sohasem. Hiszen ezt sínylik műtárgyaink is. Hiába hozta napfényre báró Radvánszky Béla leltáraink rendkívüli gazdagságát; hiába mutatták ki Deák Farkas és Ballagi Aladár ⁵⁾, hogy a XVI. és XVII. században hazánkban nem volt város vagy valamire való főúr, kinek ötvöse ne lett volna; hiába láttuk önnön szemeinkkel, hogy szinte belé káprázott, e nagy művészetet, ez óriási fényűzést az ötvösműkiállításon: archaeologusaink csak azt merik *magyar* műtárgynak mondani, amin éppen magyar fölírás van, vagy aminek véletlenségből magyar művészetet föl ismerik, és a magyar művészet számára legtöbbször csak az marad, ami senkinek sem kell, ami kontár-munka.

Szakítsunk hát a vellejítésekkel; tanulmányozzuk az immár ezer esztendő *magyar embert*, művészetében, irodalmában, politikájában s társadalmi életének minden nyilvánulásában, hogy megismerhessük múlt és jelen tevékenységének minden rúgóját, mert csak ezeknek ismerete fontos, csak ebből fog okulást szerezhetni a nemzet és a külföld.

TAGÁNYI KÁROLY.

1) *Archaeologiai Értesítő* új foly. III. 202. l.

JELENTÉS OLASZORSZÁGI KUTATÁSAIMRÓL.

Utolsó olaszországi utamban tett történelmi kutatásaim különböző irányúak és tárgyúak lévén, a szerint a mint az illető anyag feldolgozásra s az összegyűjtött oklevelek kiadásra kerülendnek, alkalmat veendek magamnak e kutatásaim eredményét külön-külön ismertetés tárgyává tenni; egyelőre csupán az összeredménynek főbb vonásaiban való vázolására kívánván szorítkozni.

Először is megbízatván a M. T. Ak. tört. bizottsága részéről bold. Mircse János hazánkfiának a velencei állami levéltárból származott Bethlenkori okmánygyűjteményének rendezésével és sajtó alá adásával, különösen a nem Mircse által eszközölt másolatok megbízhatlanságánál fogva szükségesnek mutatkozott e gyűjteménynek az eredeti oklevelekkel való pontos összehasonlítása.

Olaszországi utam első állomása tehát Velence volt, hol ez érdekes gyűjtemény collationálása, kijavítása s kiegészítése képezte foglalkozásom egyedüli tárgyát.

Van szerencsém e gyűjtemény érdekesebb részét illetőleg némi ismertetéssel szolgálni.

A Mircse gyűjtemény legnagyobb részét a Konstantinápolyban székelte velencei követek jelentései képezik 1621 — 1630-ig, mely jelentések nemcsak a Bethlen Gábor s a porta közti viszonyokról, hanem az akkori magyarországi állapotokról, Bethlen működéséről és terveiről s annak az európai hatalmakhoz való viszonyáról is, részint magától a portától, részint a Konstantinápolyban székelte európai követektől, részint Bethlen állandó vagy koronkint Konstantinápolyba küldött rendkívüli követeitől nyert értesítések alapján bő s fontos adatokat szolgáltatnak.

Bethlennek Angliával, Francia s Svédországgal s Németalfölddel való alkudozásai is nagyobbára a nevezett hatalmak konstantinápolyi követei révén történvén, e jelentések ezekre vonatkozólag is sok, teljesen ismeretlen adatot tartalmaznak.

Megvanak e gyűjteményben Bethlennek a velencei Signoriához 1620 s 1629 közt intézett összes levelei, melyek ama

nevezetes férfiú terveire, vállalatának indító okaira fényes világot derítenek.

Legfontosabb s legbecsesebb része e gyűjteménynek a Bethlen koronkinti követei s a velencei Signoria közt folyt közvetlen tárgyalások s alkudozásokra vonatkozó s a velencei tanács eredeti jegyzőkönyveiből kivont oklevelek; ugyancsak Bethlen követeknek a velencei tanács előtt tett előterjesztései s a Signoriának ezekre vonatkozólag hozott határozatai.

E követségek közül, némi szemelvény gyanánt bátor leszek néhányat fölemlíteni.

Igy 1621 nyarán, a nikolsburgi békét megelőzőtt háború alatt egy Szunyogh Gáspár, Vajnai Éliás s az olasz Agazia Lőrinczből állott magyar követséggel találkozunk a palazzo ducale fényes termeiben, hol ez a Velence által Bethlennek már régebben följánlott véd- és dacszövetség s egy külön kereskedelmi szerződés megkötése tárgyában folytat alkudozásokat. A véd- és dacszövetséget illetőleg azonban Velence úgy látszik már más nézetten volt. A háború esélyek előre nem láthatott kimenetele, s a császári hatalomtól való félelem várakozó és óvakodó magatartást látszottak tanácsolni a bölcs velencei Signoriának, mely is erre vonatkozólag sok szép szóval bár, de mégis kitérő, halogató választ adott a magyar követeknek. És hogy e válaszával valahogy Bethlen haragját magára ne vonja, az egyik követet, az olasz Agaziát, ki magyar követtársaival nem a legjobb egyetértésben állott, gazdag ajándékokkal arra bírta, hogy Bethlent, kinek barátságát Velence nagyra tartotta, minden áron kiengesztelni iparkodjék; mit ez annál könnyebben vélt elérhetni, mivel a küldetés másik tárgyát, a kereskedelmi szerződést illetőleg teljesen kedvező eredménnyel tértek haza a magyar követek.

E kereskedelmi szerződés részleteire, nevezetesen a Velenczébe szállított magyar árucikkek, mint viasz, réz, higany, marhák s juhok elárúsítására vonatkozólag érdekes adatok vannak. A magyar követség ez alkalommal állandó velencei magyar ügynököt is nevezett ki, Marc Antonio Velutello személyében, ki e minőségében nemsokára Bethlen által is megerősítettett.

Ugyanez év őszén, kevéssel a nikolsburgi béke megkötése előtt Bethlennek egy titkos követe érkezett Velenczébe Lucio Sándor személyében, ki kereskedelmi ügyek ürügye alatt igen fontos megbízatásokban vala eljárandó. Ezen olasz származású diplomata Bethlen legkiválóbb és leghűbb emberei közé tartozott. A velencei titkos tanácscsal több héten át folytatott tárgyalásai, a tanácsnak átnyújtott emlékiratai mind megannyi fényes bizonyítékai Lucio kiváló államférfiúi képességének s különösen Bethlen iránti rendkívüli hűségének. Midőn első szóbeli előterjesztésére a

titkos tanács fölolvastatta előtte írásbeli válaszát, Lucio a jegyzőkönyv szerint már felolvasás közben többször nyugtalanságának s méltatlankodásának adta jeleit; azután pedig így szólalt föl:

»Hallottam az uramnak királyomnak adott választ, és sajnálattal kell kijelentennem, hogy azt küldetésem fölényegére nézve tagadónak kell tekintenem, nem lévén abban elismerve uram ő fölségének, a hatalmas és nemeslelkű fejedelemnek istentől s a nemzet akaratóból birt királyi méltósága, melyet a velencei köztársaságnak megtagadni töle semmi joga sincsen.«

A tanács megdöbbenve hallgatá a követ kifakadásait, s egy tanácsos engesztelőleg válaszolt is, kit ő azonban végig se hallgatva, mély felindulással távozott a teremből.

Másnap ismét volt tanácsülés, melyben mindenkép megnyugtanni igyekeztek a magyar követet, erősítvén, hogy ha Velence Bethlen királyi méltóságának nyilvános elismerését az Ausztriával és Spanyolországgal a Valtellina ügyében megindított alkudozások miatt, egyelőre elhalasztani is kényszerül, azért nem szűnik meg a legnagyobb becsben tartani Bethlen barátságát, kinek diadalai beláthatlan előnyére szolgálnak magának a köztársaságnak.

Erre Lucio egy emlékiratot nyújtott át a tanácsnak, mely meggyőző érveivel, ékes nyelvezetével rendkívüli hatást gyakorolt. Ez emlékiratban Lucio megjelölvén a még független olasz hatalmak szerepét a spanyol osztrák uralom mind nagyobb elhatalmasodásának meggátlásában, olasz hazafias érzelmektől lelkesülten így kiált föl: »ki ébreszti fel a szunnyadó Italiát, mielőtt halálos álomba merülne? Most van itt az ideje, midőn a választott magyar király baráti jobbját nyújtja felénk, megszabadítani hazánkat örökre az azt saját maga ereje által leigázó barbár idegen zsarnokoktól. Mit is tehetne a spanyol király ugymond, ha Italia, egykor a világ ura, maga nem szolgáltatna neki haderőt a saját elnyomatására és saját keblén nem ápolná a szolgaság kigyóját.«

Egy másik emlékiratában erélyesen czáfolja Lucio az ura ellen Ausztria s más irigy hatalmak által a törökökkel a kereszténység kárára való szövetekezését illetőleg terjesztett rágalmakat. E rágalmaknak, ugymond, nincs egyéb célja, mint Bethlen elszigetelése a keresztény fejedelmek közt, hogy Ausztria és Spanyolország aztán annál könnyebben vihessék ki galád terveiket. Ily körülmények közt, ugymond, Italia végromlása csak úgy kerülhet ki, ha Velence a magyar királylyal egyesülten útját állja a barbár invasióknak. Félre tehát minden hamis híreken alapuló gyanúval, s álljon síkra Velence nyilt sisakkal, felhasználva e

soha többé nem kínálkozó alkalmat, s Italia ismét visszanyerendi régi szabadságát s függetlenségét. Velenceze azonban nem hajtott a tanácsra és Lucio is csak üres ígéretekkel tért vissza urához.

Nem kevésbé érdekesek a Hatvani István követségére vonatkozó adatok. Hatvani 1623 őszén járt Velenczében. Küldetésének tárgya volt Velenczét háborúra buzdítani a császár ellen. Ékes szónoklatai s a velencei tanács kitérő válaszai egész terjedelmökben vannak közölve.

Nevezetes még Thurn gróf levelezése Bethlennel s udvarával. Thurn gróf Bethlen ajánlatára mint a köztársasági hadsereg fővezére működött Velenczében; s folytonos összeköttetésben állott Bethlen Gáborral, kinek udvarában Strassburg kapitány személyében állandó követet is tartott. Kiváló beccsel bírnak ez úton nyert s a Bethlen iránt rendkívül érdeklődő Signoriának rendszeren beküldött jelentések.

Átalán véve a Mircse gyűjtemény sok ismeretlen s igen érdekes adatot szolgáltat a Bethlen kor történetéhez.

Nápolyi kutatásaim egyik tárgyát az ottani Farnese-levéltárban létező s III. Pál korabeli magyarországi nuntiusi jelentéseknek, lelkes főpapjaink által kiadott *Monumenta Vaticana* című nagyszabású mű számára való teljes összegyűjtése képezé; minthogy *III. Pál pápa dipl. lev.* című művemben azoknak csak kis része s ezek is nagyobbán csak kivonatilag vannak közölve.

Ebbeli fáradozásom eredménye közel 400 darab nunciusi jelentés s egyéb oklevél 1535-től 1545-ig, melyek az ellenkirályok versengéseire, békealkudozásaira, valamint általában hazai viszonyainkra sok fényt derítenek, de a melyeknek ismertetését más alkalomra tartom fönn magamnak.

Több ízben volt alkalmam értekezni a nápolyi állami levéltárban létező anjoui regestákról, melyek már annyi becces anyagot szolgáltatattak történetíróinknak. E regesta kötetek száma eredetileg 450 vala; az utolsó két században azonban 378-ra apadt le. Ezen, a közbejött forradalmak által okozott veszteséget megelőzőleg, a XVII. század elején egy DeLellis nevű nápolyi tudós az összes anjoui regesztákat áttanulmányozván, azokból kivonatokat készített s a fontosabb okleveleket teljesen lemásolta. De Lellisnek e nagybecsű és sok kötetre menő kézirata legújában egy ismerősöm, bizonyos Broccoli olasz parlamenti képviselő birtokába menvén át, lépéseket tettem az ama gyűjteményben levő s elveszett regestákból származó magyar érdekű oklevelek s adatok lemásoltatása iránt, időm rövidege nem engedvén hogy e munkát magam végezhessem. Broccoli ur szíves volt

megigérni, hogy az illető kutatásokat s másolásokat az általam megjelölt nyomok szerint avatott egyén által eszközöltetni fogja.

Az ez úttal tett anjoukori kutatásaimban a többi közt egy érdekes oklevelet találtam, melyre bátor vagyok a t. választmány figyelmét fölhívni. Károly nápolyi királyi hercegnek s helytartónak, Róbert nápolyi király fiának, Johanna atyjának levele ez, Róbert magyar királyhoz 1323-ból. Ugyanis, Mária nápolyi királynő, V. István magyar király leánya, elhalálozván, végrendeletileg két értékes tárgyat hagyományozott unokájának Róbert Károly magyar királynak. Nápolyban járván ez időben Miklós pannonhegyi apát, Károly a végrendelet másolatát s a hagyományozott tárgyakat e főpap által küldi meg a magyar királynak. E tárgyak egy rubinköves aranyűrű s egy igen értékes kettős kereszt valának. A kettős kereszt, melyet Mária alkalmasint mint családi ereklyét Magyarországból vitt magával, az oklevélben így van leírva: Egy kettős kereszt urunk sz.-keresztjének fájából 4 smaragddal, 4 nagy koczka alakú carbunculussal, az egyik — s egy koczka alakú smaragddal, carbunculussal s 8 nagy gyönggyel a másik oldalon. Egy arany talapzat melyre a kereszt illeszthető 6 nagy keleti zaphyrral, egy nagy rubinnal, 20 nagy smaragddal, 4 nagy, 20 kevésbé nagy gyönggyel, 33 apró rubin s ugyananyi apró smaragddal kirakva. Egy aranyozott ezüst doboz a talapzathoz s egy külön bördoboz a kereszthez.

Nápolyi könyvtári kutatásaim a Magyarországbán járt nevezetesebb pápai követek, különösen a mohácsi vést közvetlenül megelőzőtt korszakban oly nevezetes szerepet játszott Burzio báró életrajzára vonatkozó adatok összegyűjtésére irányultak. Ezenkívül még az általam 1865-ben lelt s bold. Scitovszky hercegprimás kívánatára lemásolt Margit legendát bizonyos kételemek földerítése végett újabban revideálván, egyúttal az ugyanabban a könyvtárban levő s Szt-Margit vallásos elmékedéseit olasz fordításban tartalmazó »*Specchio delle anime semplici*« címűt viselő codexből több lapot lemásoltam s egynek fényképi facsimiléjét is elkészíttettem, hogy e codex a bécsi császári könyvtárban létező hasonczímű codexxel összehasonlítottathassék. Ez összehasonlítás Károlyi Árpád tagtársunk szívessége által meg is történvén, e két codex azonossága constatálva lön. A XIV. századbéli nápolyi codex azonban legalább 80 évvel idősebbnek bizonyult a bécsi codexnél. A nápolyi codex az olasz nyelvészek által is mint XIV. századbéli olasz szöveg nagy becsben tartatik.

Végül flórenczi kutatásaimról leszek bátor néhány szóval megemlékezni. Itt különösen a Medici házból származott VII.

Kelemen pápa korabeli magyarországi nuntiusok jelentéseit s más magyar érdekű okleveleket kutattam a fönnemlített Monumenta Vaticana számára. Sikerült is több ily jelentést találnom Burgio nuntiusától 1524—25-ből, valamint több érdekes levelet II. Lajostól s Szalkay esztergami érsektől. A flórenczi Nazionale vagyis Magliabecchiana könyvtárban is találtam több igen érdekes magyar tárgyú oklevelet VII. Kelemen pápa idejéből, melyeket más alkalommal leszek bátor ismertetni.

Flórenczi bűvárkodásaim alatt egy igen érdekes XV. századbéli oklevélre akadtam, melyre bátor vagyok a t. választmány becses figyelmét különösen felhívni. Mátyás királynak a törökök ellen indított szárazföldi s vízi haderejének ismertetése ez. Kelete nincs, de az írás s Olaszországnak az akkori török háború iránt való különös érdeklődése után ítélve igen valószínűleg az 1479-ik háborúra vonatkozik. Tekintve ez irat fontosságát, bátor leszek azt hű fordításban előadni.

Czíme: A fölséges magyar király szárazföldi s vízi hadereje a törökök ellen.

1. Szárazföldi haderő.

Mindenekelőtt van ö felségének 3000 tábori szekere, melyek a tábor felszereléséhez szükséges tárgyakat tartalmazzák. 30 bombardája, melyek 50 magyar vagyis 100 olasz fontnyi köveket vetnek, a nélkül hogy a kerekekről leszedetnének, vagyis lemozdonyoztatnának; 30 nagy s hosszú ágyúja — cerbottana, dette pissime grandí; 24 kétkerekű szekere, melyek mindegyike 44 ágyú vagyis cerbottana kölöveget tartalmaz;

12 nagy bombárda szekere, melyek mindegyikén 6 bombárda 50 olasz fontnyi köveket vet;

8 falbontó bombárda, 8 falbontó gép, 10 tüzes köveket vető nagy bombárda s még több más gyújtó és tüzhányó gép.

A hadsereg létszámát illetőleg az olasz ismertető a következőket mondja:

Cseh, morva s sziléziai nehézlovas	6,000
gyalogos	10,000
magyar nehéz lovas	10,000
pajzsossal s balistákkal fölfegyverzett gyalogosa	4,000
lándzsával, pajzsossal s kézi íjjal fölfegyverzett székely lovasa, kik a keleten legjobb íjjazókúl vannak elismerve s igen sebes lovakkal bírnak,	16,000
Hason fegyverzetű székely gyalogos	16,000
Lövész, vagyis puskás	4,000
pattantyúsmester, maestri di bombardá	80
erdélyi urak s nemesek serege	10,000

erdélyi oláh, kik már a király atyja oldala mellett harczoltak	2,000
Ez utóbbiaknak a törökök elleni harczban való jártasságát különösen kiemeli.	
A havasalföldi vajdától van a királyi seregben lovas	12,000
gyalogos s nagyszámú pattantyús	20,000
az oláh vajdától van lovas	8,000
gyalog vitéz	30,000
Összesen	148,080

ember.

II. Vizi haderő.

A király hajóhada összesen 330 hajóból áll, melyeken a matrózokon kívül 10,000 harczos van elhelyezve, azaz 1700 lándzsás, 1200 vértés, a többi balistárius és íjjas.

E hajók közt van 16 igen nagy gálya, mindegyike 44 evezőre, 300 fegyveressel, 100 fontos lövegeket vető 4 nagy bombardával, 100 cerbottana s 200 kéz ágyúval, pisside mannali vagyis puska. « Mindegyik bombardánál 3 pattantyús teljesíti a szolgálatot.

E 330 hajón kívül van még Nándorfehérvárott 34 hajó, melyeket nyelvökön naszádoknak neveznek; mindegyik 18 evezőssel, 18 puskás katonával s két pattantyús mesterrel

Mindegyik naszád orrán, mely igen hosszú, egy cerbottana, vagyis pisside van elhelyezve, melyet nyelvükön *esfirizének* neveznek. Ez ágyú 40 fontos lövegeket vet.

Van még a királyi hajóhadban 8 nagy bombárda s 8 nagyobb baleszta, trabucco, vagyis gép és 4 magasra vető nagy bombárda, melyeket köznyelven mortari (mozsaraknak) neveznek; továbbá 20 dézsza alakú nagy bombárda, melyek 150 fontos gyújtó köveket vetnek.

Midőn e hajóhad parthoz közeledik, módjában áll az e célra hozott póznákkal, rudakkal s lánczokkal 2 óra alatt egy oly várat állítani föl, mely 7—8 ezer harczost foglalhat magába s a szárazföld felől az egész hajóhadat fedezi. E vár 40 bombárdával, taraczkokkal s serpentinákkal szerelhető fel. A víz felől erősen felszerelt 16 hajó fedezi a hajóhadat. A hajóhad matrózainak összes száma 2600.

A Duña hosszában követi a királyt 5000 válogatott szerb lovas, kik mint martalócok az ellenséges földön roppant károkat okozhatnak.

Eddig van a leírás, mely magában is háladatos tanulmány tárgyúl szolgálhat hazai szaktudósainknak.

ÓVÁRY LIPÓT.

KÜLÖNFÉLÉK.

BÁTHORY ISTVÁN EMLÉKIRATA

a muszka csárhoz 1581-ben.

Báthory István, a mit a lengyeleknek királylyá választatásakor megígért, hogy a muszkák által a Lengyelországtól elfoglalt területet és várakat visszaszerzi — annak szentelte legbuzgóbb törekvését lengyel királysága alatt. Igérete nem maradt pusztaszó, be is váltotta azt. Miután trónját elfoglalta s az ellenpártot részint leverte, részint szép szerivel meghódította s belügyeket rendezte, sietett személyesen hadat vezetni a muszka ellen, hogy az elfoglalt Livonia tartományt visszaszerezze. 1579-iki támadását évről-évre megújította 1580, 1581 tavaszán; fegyvereit győzelem kísérte mindig és mindenütt, — egymásután foglalta vissza a livoniai várakat és városokat s végre békekötetés által is biztosította azok birtoklását. Magyarok e hadjáratokban nagy szerepet játszottak, az erdélyi segédcsapatokon kívül állandó rendes magyar hadtesteik voltak, a hadászathoz értő ügyes magyar vezérekkel élükön. Ilyen volt Békési Gáspár azelőtt vetélytársa s testvére Gábor, kik a kiengesztelődés után véröket életöket áldozták a nemes királyért, ilyen Báthory Boldizsár, Székely Mózes, Kállai János, Kendi Péter, Vesselényi Ferencz, Károlyi István, Bornemisza János, Borbély György, Király Albert, Lázár István, Sibrik Gáspár, Vadasi Mihály, Rác Péter és többen. Magyar seregek ekkor harcoltak legmesszebb északon és hogy vitézül harcoltak, mutatják a fényes győzelmek, s a várostromok, melyekben az oroszán rész éppen őket illette, a mennyiben a lengyelek contingense többnyire lovas katonákból állott.

■ Megírta e hadjáratok történelmét az egykorú Heidenstein Reinhold (Báthory udvari historicus): *De bello Moscovitico* stb. cz. munkájában; az 1581-diki hadjárat történetét megírta egy magyar ember is, *Gyulai Pál*. (Munkájából egyetlen példányt ismerünk, melyet a marosvásárhelyi gróf Teleki könyvtár őrzött meg). De legélelkebben s legnagyobb közvetlenséggel maga Báthori

István ír eme hadjáratokról egy emlékiratában, melyet a hadjáratok derekán (1581. nyarán) intézett a muszka czárhoz, melynek egykorú másolatát a bécsi cs. és kir. titkos levéltár Polonicái között találtam meg s melynek legjellemzőbb részét itt bemutatni szándékozom.

Ez emlékirat eredete ez. A muszka czár, a gögös Vasziljevics Iván (a »rettenetes Iván«), eleinte figyelemre sem méltatta Báthoryt, a választott királyt, a ki még csak nem is királyi vérből származott; de a mint haddal támadta meg az elfoglalt Livoniáért s győzelemlől győzelemre haladt ellene, — egymást érték követői a lengyel királynál, hogy őt feltartóztassa fegyverszünet és béke alkudozásokkal. Báthori a békéről hallani sem akart, hacsak az egész Livoniát vissza nem bocsátja kezéből. A czár több sikertelen követség után, midőn Báthory 1581-ben újabb hadjáratot indított ellene, felindulásában szidalmakkal telt levelet küldött Báthorynak, a melyben minden kigondolható rágalmat szór reá, s gyáva, elvetemült, esküszegő, kegyetlen, istentelen stb. jelzőkkel illeti. Báthory erre terjedelmes memorandummal válaszolt, latin és orosz nyelven, a mely történeti szempontból azért is nevezetes, mert előszámlálja mindazt, a mi közöttük uralkodása kezdetitől (1576.) fogva történt. Jellemző világot vet ez Báthory önérzetes, büszke — s a czár alattomos gögös jellemére. Önérzetesen czáfolya a czár vádjait, éles gunnyal vágja vissza rágalmait s végül kihívja párviadalra.

Az emlékirat legjellemzőbb részei a következők:

»Midőn (1581) júl. 15-én Poloczka mellé érkezünk seregünkkel, megjött udvari emberünk, a kit hozzád követül küldöttünk volt s általadta leveledet, a mely a mi szidalmaztatásunkkal van tele. Megvetve hitványságodat, nem is kellene válaszolnunk, mert hisz neked válik szégyenedre, a mit irsz; de meggondolván azt, hogy hallgatásomat félremagyaráznád, válaszolok mégis; valamiképpen az oktalan állatot, szamarat vagy ökröt, ha a mocsárba esik, könyörületességből kihúzzák: úgy én is kezem nyujtom feléd, a ki a rágalom fertőjébe süllyedtél . . .«

Arra, hogy a czár Livoniához való jogát bizonyítgatja, Báthory István történeti tényekre és documentumokra hivatkozva kimutatja, hogy az a lengyel királyok hűbére volt századok óta:

»Az egész világ tudja, — úgymond -- hogy az hozzánk tartozik, okmányok és történeti könyvek szólnak arról, de a te butaságod oly nagy, hogy mindezekről nem tudsz semmit. Igyekezz, hogy ne csak zsoltárokat olvass, olvass egy kis történelmet is; hagyd el az üres meséket és hazudozásokat; hisz a te hazugságaid úgy is ismeretesek már az egész keresztyén világ előtt. Nincs jogod Livoniához, hacsak azt nem tartod annak, hogy nagyapád a novgoródi

városi tanácsost, előkelő embereket, lakoma ürügye alatt kihívatta a városhól s a népjog ellenére megkötözve elhurcolta s lemészároltatta őket. Így tesz a farkas a báránnyal, így a rabló az útasokkal. Ilyen a te jogczímed is; a minél az útonállóké is különb. — Hánytorgatod, hogy görög származású vagy: nem elég már a porosz származás? No ha görög vagy, úgy nem származhattál mástól, mint Thyestestől, a kinek rokonságával rokon a tied, a ki vendégeinek titkon elragadott gyermekeket találtatott fel; te nem csak gyermekeket, de egész városok lakosságát kor és nem különbség nélkül öletted le. — Livóniához az a jogczímed van, mint nagyapádnak volt: az öldöklés.

A kívánt 400,000 frt hadikárpótlásra, azt írod, hogy hallatlan kívánság, hogy még a tatárok között fordul ilyen elő, nemhogy keresztyén fejedelmek között. Szokatlan? Hát V. Károly császár nem fizetett-é Ferencz francia királynak a várak átadásán kívül 400,000 frtot? Neked, a ki őseiddel együtt annyi tartományt raboltál, soknak látszik ez? Megállj, ha isten kedvez és szerencsét ad ezután is, megládd, hogy elfogadhattad volna e feltételt: ezután majd mind nagyobb és nagyobb összeget rovunk ki rád béke fejében. Ebből is látszik, hogy még te akarod, hogy a háborút folytassuk ellened; pedig ne kérjen minket senki arra, eléggé ösztönöz a te vakmerőséged és gonoszságod. S még azt monod, hogy e pénzt ha megkapnám, ellened sereggyűjtésre használnám? Nem szorúltunk a te pénzerved, van magunknak is elég a veled való hadakozásra, a mint tapasztaltad és tapasztalni fogod!

Hátra van még, hogy szemtelen rágalmaidra válaszoljak, a mit nem tennék, de féktelenséged kényszerít. — Rágalmaidat vissza kell vernem. mert az én életem folyása nyilván való az egész keresztyénség előtt, míg te úzelmeidet ott a világ szögletében, erdők, mocsarak és sivatagok között rejtegeted; s mégis, mert oly hallatlanok, nem maradhatnak elrejtve. minden ember tudja és megveti. — Azt monod: őseim példáját követem?! Azt követnem is bátran, de te a tieiddel, a kik úgy tettek, mint a farkas midőn a juh nyájba beszabadúl, bizony nem nagyon kérkedhetsz!

Azért sem vádolhatsz engem, amiért nem küldtem követeket hozzád; annak kell követet küldeni, a kinek arra szüksége van. A keresztyén fejedelmek küldenek nemcsak szükségből, de olykor illedelemből is egymáshoz; úgy küldöttem én hozzád uralkodásom elején, a mit hogy te megvetendőnek tartasz, e felett veled nem vitatkozom, falra hánynám a borsót! Veled, ha angyalok, vagy istenek érintkeznének is, a te hitványságodtól még akkor sem térnél el!

Azt is kérded vakmerően, hogy miért halt meg országunkban követeid egyike! Nem akarsz tán istentelenül valami gonosz-

sággal vádolni, a mire akkor sem volnánk képesek, ha saját fejünk forogna veszélyben.?! Nem akarom viszont azt kérdeni tőled: *miért hagyott téged fivéred Vladimir az élők között?!* (akit megöletett.) Tudva van, hogy mindenkinek meg kell halni egyszer!

Felpanaszolod, hogy követeidet mint bábokat (tanquam pupillos aliquos), úgy vitettük magunk elé s a mi királyi fenségünket, mintha istenek volnánk, úgy tiszteltettük általuk. Mit beszélsz a világba? Követeid az ország marsalja által vezetettek elének — sépen ők beszéltek oly vakmerően, hogy kikellett őket vezetnünk. — Követeidnek, igaz, hogy azon címet kellett használniok velem szemben, a melyet használ a pápa s a legelső fejedelmek s a melylyel a keresztények császáriját s a keresztény királyokat megszólítani szokás; de hogy te a »felség« címéről azt mondod, hogy az egyedül az istent illeti: azt bizony tudatlanul mondod! Ugy hívják a keresztény királyokat, úgy hitták elődeimet s úgy hívnak engemet is. Szememre veted, hogy tanácsosaim jelenlétében fogadtam követeidet?! Bizony engem tanácsosaim, előkelő és bölcs férfiak szoktak körülvenni, nem úgy mint a zsarnokoknál szokás, hogy kivont karddal és bárdokkal állják körül. — Ezekkel bizony saját ostobaságodat, nem mint akartad a mi kevélységünket bizonyítád be. Nagy megbotránkozással azt is fel-emlegeted, hogy követeidnek nem elég méltóságosan kiállított útlevelet adtunk. — Nevetséges dolog, mintha bizony az út biztosítására az volna szükséges, hogy az útlevél mennél jobban ki legyen cifrázva! Azután fivérednek nevezesz. E nevet egyik keresztény fejedelemtől sem útasítanók vissza, de tőled igen, mert a testvérnek kötelessége testvérét védelmezni, nem pedig mint te teszed, jogsáttalansággal zaklatni.

Ezek azok, melyekkel megmutattad a te bölcsességedet: ilyenekkel gyermekek előtt is alig léphetnél fel, nem mielőttünk és tanácsosaink előtt. Továbbá, hogy szavaiddal éljek, azt irod: lovon ültünk Vielkilukum ostrománál s úgy fogadtuk követeidet. De hát ki ültetett lóra, ki miatt kellett háborúba indulnunk? Persze te, hogy mennél inkább feltartóztass követeid által, jogigényeidet elkezdted volna akár Ádám-tól is leszármaztatni. Csalárdságának nevezed, hogy Szokolow-várát tüzzel rontottuk le. Nem az én hibám, a tied, hogy nem ismered a hadviselés módját és eszközeit; *azzal a kötelezettséggel én nem tartozom, hogy téged hadakozni tanítsalak!* Azt irod, hogy Polock, Wladimir, Wielis és több váraidat árulók segítségével foglaltam el. Milyen hitvány ez állításod is, fennebb már bebizonyítottuk. Hisz két előtt (1579-ben) ott voltál magad is Pleskow alatt seregeddel, miért nem védelmezted hát a tiedet? jobbnak láttad odahagyni Sokolowot, azt parancsolván, hogy az ágyúkat rontsák el s a várat felgyújtván gyalázatos futás-

sal hagyják oda. Ha tagadnád, saját leveleddel bizonyítjuk be! Midőn pedig Vielkilukumot ostromoltuk, seregeddel Turopeciánál voltál ott közelben, miért nem siettél hát elénk seregeddel? *A leghitványabb tyúk a ragadozó sas rayy ölyv ellen védi és oltalmazza csibéit és te kétfejű sas (mert hisz ezt használod czimerül), hol lappangsz, hogy sehol sem mutatod magadat?*

Megesküdtünk koronázásunkkor, hogy az elvesztett tartományokat visszaszerezziük, — azt írod — tehát hiába esküdnénk meg a békére, úgy sem tarthatnók meg, mert a két eskü nem állhat meg egymás mellett. Az aljas rágalmazó más lelkiismeretének bírāja, a magáénak hűtlen őrizője! A lengyel királyoknak és litván nagy hercegeknek a mennyiérdekükben áll, hogy tőled visszafoglaltassék, azt nyilvános békében soha sem fogják eladni. — Mert te hóhéra vagy alattvalóidnak és nem fejedelme, a ki népeid felett, nem mint emberek, de mint vadállatok felett uralkodol; azt hiszed, hogy más is úgy tesz, mint te Muszkaországban? Tőlünk az távol áll. Amire én megesküdtem volna neked tanácsosaimmal a békekötésben, azt szentül és sértetlenül meg is tartottam volna!

Nem mulasztod el azt sem, hogy őseid bűnét s hagyományos szokását, a kegyetlenséget, reám fogjad, a miért veled hadakoztam s fegyverszünetet nem kötöttem, s katonáid közül többen megölettek. Te csináltad háborút, te kényszerítettél arra vakmerőségeddel, te ontottad a tied vérét, midőn minket igazságtalanul sértegetvén, fegyverünket rájok emeltesd s a ticedet nem védelmezted. — Arról, a mit a hullák megcsonkításáról írsz, mitsem tudunk s inquiráltatván küldt, hogy német orvosok bonczoltak köztük, a mit nem fognak csodálni, a kik tudják, hogy az emberi hulla sokszor a legapróbb részletekig felbonczoltatik tanúlság okáért. — Az a kegyetlenség: az élőket legyilkoltatni, a foglyokat kinoztatni, a mit mi soha sem tettünk; még követekkel is, a kik hozzánk kémeckül s minket feltartóztatni jöttek, tisztességesen bántunk, nem úgy, mint te szoktál.

Te mindent megengedsz magadnak, tanácsosainkat gyalázzod. minket kevélységgel, hitványsággal, elvetemültséggel, esküszegéssel, kegyetlenséggel, istentelenséggel vádolsz, elnevezel Szenaharibnek, Amelechusnak, Maxentiusnak, majd pogánynak, vagy amint te mondod »böszörménynek« (bissurmanos), idézed s ránk, vonatkoztatod a szentírásból, amit istentelen emberekre írtak. — Hát a te humanitásod, állhatatosságod, eskütartásod, kegyesség, igazságosságod, hűségod, jóságod vajjon hol van? Kevélységed ismeretes az egész világ előtt, tanúsítja azt végnélküli czímed is, melyet mindegyre elősorolsz, többek közt sok oly tartományt, a melyet nem bírsz s a melyhez semmi jogczímed nincs. Az egész Oroszország urának nevezed magad, pedig csak egy részét bírod. Tanúsítja hiúságodat nevednek örökös változta-

tása is, mert hogy van az, hogy most »*Joannes*«-nek nevezed magad nagyhirtelen, te, aki azelőtt *Iván* Vasziljevics voltál? Szeretsz kérkedni idegen származásoddal: görög, római, spanyol vagy-e hát, avagy csak muszka? Mit szóljunk címeid újabb szaporodásához, midőn magadat címedben mérsékeltnek és békeszeretőnek (*temperans ac pacificus*) nevezed?! *Oh ártatlan bányka!* (*innocens ovicula*). Áztán mit ismételed oly szokszor azokat az *atyai, ősi* szavakat, mintha bizony valaki kételkednék, hogy apádnak vagy a fia és anyádtól születél uralkodójává Muszkaországna! Senki sem kérdi tőled atyádat s nincs miért te ő miatta magadat annyira tisztázd, mert úgy is tudvlevő dolog, hogy mily apának vagy a fia s mely anyának vagy a szülőtte, azé t. i. a kinek atyja elődeink egyikét, Zsigmond királyt elárulta. Vagy tán azért emlegeted mindegyre őseidet, hogy nekünk szemünkre vesd, hogy nem királyi apától származtunk s választás útján jutottunk a királyságra? Voltak és vannak keresztyén országok most is, a hol a királyokat s fejedelmeket választják s mégis nem kevesebb haszonnal uralkodnak mint kipróbált jeles férfiak, bár nem születési előny juttatja őket a trónra. — Így választja a pápát a kardinálok testülete, így a római császárt a választó fejedelmek; így jutottunk mi is az összes lengyel rendek választásából a lengyel trónra. — Mi nem irigyeljük tőled, hogy téged nem az emberek ítélete és nem a kipróbált erény, »*sed uterus muliebrus*« tett a muszkák uralkodójává. — Mi nem királytól származtunk, mégis királyságot nyertünk; te veled az nehezen történt volna meg; ha nem születél volna annak, bizony soha nem jutóttál volna fejedelemségre, mert *téged erkölcseid inkább kondássá, vagy rablóvá érdemesítenének!* Annál kevésbé bánt, a mit felhánytorgatsz, mert nem lehet okos ember előtt kétséges, hogy mi szebb dolog: nemes és erényekben kitűnő atyától és nemes tiszta erkölcsű anyától, avagy bűnös királytól és erkölcstelen királynétől származni?!

Szemünkre veted, hogy mi a lengyel királyokat elődeinknek nevezzük. Nevezhetjük bátran, mert hisz előttünk uralkodtak; őseinknek nem mondjuk, mert nem tőlük származtunk. De te hol veszed címedhez azt az újabb toldalékot, »keletnek és nyugatnak ura«? Úgy teszel, mint a sátán, a ki az úristentől el akarta perelni északot, ime most te elveszed keletet és nyugatot, úgy hogy ti ketten, te és a sátán, az úristennek az ég és földtáj negyedik részén kívül mit sem hagytok. Továbbá még a Krisztus keresztsje hordozójának nevezed magad címedben; éppen te, a ki az úristentől a sátánnal együtt keletet, nyugatot és északot el akarod pörölni. De vajjon keresztsjét hordozod-e hát Krisztusnak, vagy inkább a te elviselhetlen keresztedet nem bírván el, mintegy a Krisztus keresztsjét hordozod?

Sokat mondhatnánk a te állhatatosságodról, becsületességedről, hittartásodról; hol van mindez? Hol van a te humanitásod? Hová lett a te fivéred, Vladimir? Hová lett nemeseid és mindenféle rangú alattvalóid közül annyi sok? Hová lett annyi katonád? — Te nemcsak férfiakon kegyetlenkedtél, de asszonyokon, sőt magzatokon, a kik még a világot sem látták; sőt mint egy pogány, magad parancsoltad, hogy szemed láttára tisztességes nőket megfertőztessenek. Mindez tudva van az egész világ előtt, hisz azokról könyvet írtak s úgy terjesztették el a híret. Ha nem hiszed, íme olvasd meg, küldünk neked egy példányt belőle; küldhetünk többet is, ha téged ilyen könyvek gyönyörködtetnének; csak írd, ha kell, tüstént küldünk, hogy azokból a te nemzetségedet mintegy tükörben szemlélhesd s magadat megismervén, úgy támadj majd másra elkeseredésben.

Te engem senatoraimmal Szenaheribhez s másokhoz hasonlitasz: te Kain, Falaris, Faraó, Nero, Herodes, Antiochus! Hát a te kevélységed?! Mikor Livoniát elfoglalni készültél, felemelvén dárdádat, hánytorgattad magad a foglyok előtt, hogy azzal fogod mellemet keresztül szűrni s Harabunda követünk előtt gögösen felkiáltottál, hogy: *tudják meg minden népek, hogy Vasziljevics Iván a világ istene s rajta kívül más isten nincs!* S aztán (mondja követünk) hogy vakmerően az oltárhoz lépett s áldozott az, aki az előtt hívérét megölette. Imádkozott Antiochus is, midőn az isten büntetése utólérte, sőt fogadást tett, hogy templomot emel. Mit mond erről a szentírás? ott van olvasd meg belőle, ami reád illik.

Fogj fegyvert hát, ha oly vitéz vagy, ülj lóra, jöjjünk össze mind a ketten meghatározandó helyen és időben; mutasd meg, hogy minő férfi vagy s mennyire bízol igazságodban. *Vívjunk meg ketten*, hogy kevesebb keresztyén vér folyjon. — Tudósíts, ha elfogadod, készen állunk a párviadalra. Megmutatja isten, a legigazságosabb bíró, kinek van igaza. Ha visszaútasítod, magad felett mondasz ítéletet, hogy nemcsak nincs igazad, de még gyáva is vagy, — hogy nemcsak császári méltóság nincs benned (a mit annyira arrogálsz) de hogy még férfinak, sőt asszonyuk sem vagy méltó. Bármit határoznál is; akár kiállasz, akár elrejtőzöl előlünk, nem kételkedünk, hogy isten velünk lesz s a mi igaz ügyünket diadalra, a tiedet végromlásra vezérli.«

Eddig tart a nevezetes emlékirat. A muszka czár jóvak látta azt a közkatonákra bízni, a mit Báthory hajlandó lett volna királyi karjával párviadalban elintézni. De úgy is az ő fegyvereinek szolgált később is a szerencse s diadalainak egyidőre a békekötés — majd örökre kora halála vetett véget.

SZÁDECZKY LAJOS.

BÁCS-BODROGMEGYE HELYSÉGEI NÉVTÁRÁHOZ.

I. D a u t.

Daut a hajdani Bodrog vármegyének egy igen régi helysége volt. Nevét talán első birtokosától kapta, mert Daut mint férfinév fordul elő régi okmányokban. Igy 1256-ban egy Stephanus, Daut fia, említettik, mint a *Mostonga* patak melletti *terra Csurg* birtokosa Bács vármegyében.¹⁾

Daut neve ily alakban fordul elő: *Daut*, *Dauuth*, *Dauch*, *Dawth*, *Dawch*, *Dauoch*, *Dauoth*, *Dawot*, *Dawoth*, meg *Danot*, sőt *Daved* is.

A XIV. század elején a *harasztiak* bírták Dautot, és ezek közül utóljára »Leustachius de Dauty, generationis Haraszth« volt ura. Ez fiörökös nélkül halván el, egyik birtokát²⁾ *Felső-Adriánt* (ma Adorján puszta Kanizsa és Martonos szomszédságában) még 1331-ben Magyar Pál gimesi várnagy kapta Károly királytól;³⁾ ekképen juthatott Daut is királyi adományképen Henrik bán birtokába, a kinek fia Herczeg Péter, Bodrog vármegyei főispán 1347-ben már mint *Daut*, *Szekcső* és *Töttös* helységek ura szerepel. Ugyanő 1351-ben márcz. 18-án többi között *possessio Daut*, *Zartou* sat. falvakra nézve tesz intézkedést azon esetre, ha fia nem születnék.⁴⁾

Dautnak már 1347-ben keddi napokon heti vásárjai voltak; s hogy Herczeg Péter ezeknek nagyobb közönséget szerezzen, még a Töttösnek *Báthmonostor* nevű falujába *hétfői* vásárra menő kereskedőket és vásáros népet is erőszakkal Dautba terelte.⁵⁾ — Viszont Péter özvegye 1366-ban meg arról panaszkodik, hogy Töttös fia, László a dauti vásárosokat erővel *Gara* nevű helységébe hajtotta, amely Dauttól csak egy mérföldnyire van (una leuca seu rasta).⁶⁾

1373-ban ifjabb Herczeg Péter dauti jobbágysai hatalmasodást követtek el Lászlónak *Tóti* nevű falujákoz tartozó erdeiben, a mi e két helységnek egymáshoz való közelségére mutat.⁷⁾ — Hogy Daut falunak másik szomszédja *Szántó* volt, kitűnik egy

1) Cod. Dipl. IV. 2. vol. 407. 1. — 2) Adrián in Bodrog már 1299-ben volt a Harasztiaké, (Monial. V. Bud. fasc. 28. nr. 2. az orsz. levéltárban), övék lehetett a mai *Rasztina* (hajdan Haraszti) puszta. — 3) Monial. V. Bud. fasc. 28. Nr. 7. az orsz. levéltárban. — 4) Cod. Patr. V. 125. — 5) Zichy okm. II. 262. — 6) Zichy okm. III. 287. és 293. — 7) Zichy okm. III. 485. 491. és IV. 283.

1384. évi pör- és határjárásból, a mely alkalommal határt jártak Daut és *Bénye* között is.¹⁾

Mindebből világos, hogy *Daut* nem volt távol *Báthmonostortól*, közel volt *Szántó*hoz és *Tóti*hoz, közel volt *Gardhoz* is.²⁾ — Ezen szomszédságból kétségtelen, hogy *Daut* alatt csakis a *Baja* és *Báthmonostor* alatt lévő ma már *Dautová*-nak nevezett helység értendő, valamint a hajdani magyar *Szántó* is a török korban beköltözött szerbektől *Szántova*-nak kereszteltetett és ezen nevével *Gara* helység. *Bénye* *Gara* alatt lehetett, talán a mostani *Gyurits* pusztának helyén; már 1345-ben lakatlan elpusztult hely volt, *Szántónak* szomszédja; neve ma ismeretlen. *Daut* éjszak felé *Tóti*val volt határos, a mely a múlt század elején még ismeretes volt mint elpusztult falu; *Marsigli* térképén³⁾ még fel van tüntetve *Báthmonostor* alatt *Totina* névalakban, alatta pedig *Dautova* *Toutva*-nak írva. — *Daut* nyugati határát hihetőleg a *Holt-Duna* képezte. Éjszaknyugat felé még *Gécs* említetik, *Isyph* is ezen tájon volt;⁴⁾ de ezeknek ma nincsen nyoma.

Daut nem lehetett csekély helység, mutatja ezt a heti vásárokon kívül még az is, hogy külön plebánia-temploma volt. Ezen helység legrégebb említését 1321-ben is papjának köszönhetjük, a midőn t. i. *Martinus* sacerdos de *Daved* bizonyos megbízást kap,⁵⁾ — 1391-ben ismét említetik egy plebanus de *Daroth*.⁶⁾ — 1447-ben még *Benedek* nevű dauti *castellanus*ról is van szó, akinek neje (*Katharina Benedicti castellani de Dauoth consors*) bizonyos ügyben mint felperes szerepel.⁷⁾ Ebből vagy kis erődre vagy talán urasági kastélyra következtethetünk.

Daut 1520 és 1521-ben *Bodrog vármegyei* dézsma jegyzékekben is előfordúl, *Sükösd*, *Kakucs* és *Báthmonostorral*.⁸⁾ Említetik még 1535-ben is.⁹⁾ Magyarországnak legrégebb térképén 1553-ból, melyet *Klössz* lefényképezett, szintén találjuk még bár megtoldott magyar néven, *Dauothatza*-nak írva; ez után *Kreckwitz* mappáján 1685-ből is ott látjuk *Báthmonostor* alatt *Davotháza* névalakkal.

A török korban nem pusztult el végképen, csak lakosságot cserélt; a magyarok helyett szerbek telepedtek itt le, s ezek változtatták meg nevét is *Dautovára*, mint *Szántóé*t *Szántovára*. — A török hódoltság dacára a magyar nemzet a török uralkodását

¹⁾ Zichy okm. IV. 277. és 282. — ²⁾ Zichy okm. III. 627. —

³⁾ Danubius Mys.-Pann. tom. I. — ⁴⁾ Zichy okm. IV. 226. — ⁵⁾ Zichy okm. I. 199. — ⁶⁾ U. ott. IV. 469. — ⁷⁾ Cod. Patr. IV. 344. — ⁸⁾ Az orsz. levéltárban N. R. A. fasc. 1710. Nr. 29. — ⁹⁾ Pray kézírata az egyet. könyvtárban 22. köt. Misc. profana VI. 34.

Magyarországban csak ideiglenes állapotnak nézték, és azért a török-lakta vidékben is folytatták a nemzeti törvények és szokások alkalmazását. Ezt főképen az adóztatás és a birtok adományozás által gyakorolták. Így Vesselényi nádor 1658-ban Duló Györgynek és Pápai Péternek adományozza a kir. jogokat »in possessionibus rascianis Cziczo, Datova, Zlokrusi, Velki Gyurici, Mali Gyurici, et Bobova,« csakhogy e helyeket és pusztákat hibásan már Bács vármegyébe helyezi.¹⁾ Nem valószínű, hogy a birtokbaigatás a helyszínén történt volna; bizonyára csak távolban végeztek »longa manu,« és az illetők megelégedtek, ha némi adót szedhettek ezen helyekről. — Egy 1679. évi jegyzék szerint²⁾ a dautoviak a kalocsai érseknek is adtak 3 frt évi adót. A törökök, a kik az alsó Duna-Tisza köznek kizárólagos birtokában voltak, nem akadályozták ezen adófizetéseket, melyeknek gyűjtésére rendszeren a *füleki* várkatonaság küldetett le; sőt még buzdították is a népet erre, nehogy fosztogatás és más bajok érvék a helységet, ha az adót megtagadnák. Természetesen a töröknek is kellett adózniok s így két urat ismerniök el, ami elég sajtáságos helyzet volt.

Szelepcsényi György kalocsai érsek 1665-ben régebbi okmányok alapján az érsekség birtokait összeírattván, nem tudni mily joggal, *Daut* is felvétellett ama jegyzékbe³⁾ s pedig *Daud*, *Dautho* és *Dauthova* alakban háromszor külön említve, mintha mindenik külön falu volt volna. A hiba a régi okmányok különböző írás módjából eredt, melyet ama jegyzék készítői talán óvatosságból megegyeztetni nem mertek.

Ezen helység (*Dautova*) egy 1700. évi összeírás szerint évenként 2 frttal szokott az érseknek adózni.⁴⁾ Kiállotta a Rákóczi-féle mozgalmakat is, és egy 1714. évi összeírás szerint egy bíróval és 26 adófizetővel bírt, akik a következő évben 14-re apadtak.⁵⁾ 1724-ben is falu volt, míg Jankovác és Mélykut csak mint puszták szerepelnek.⁶⁾ Lakosága mind szerb volt. — 1762-ben mintegy 100 magyar család tétellett ide, és a szerbek elköltöztettek; azóta ismét magyar falu. Nevének egy *Dejótó* nevű gazdag halastóról való származtatása gyermekes tréfa. — A falu határrészei: *Kajla*, *Böde*, *Igal*, *Kétágú hegy*, *Adókut* és *Homokmező*.

2. T ó t i.

Tóti hasonlóan igen régi helysége volt Bodrog vármegyének, és neve 1301 óta az okmányokban: *Toty*, *Tothy*, *Thoty*, *Touty*,

¹⁾ N. R. A. fasc. 1710. Nr. 29. az országos levéltárban. —

²⁾ Katona: Hist. Metrop. Coloc. II. 103. és 151. — ³⁾ U. ott. II. 91. —

⁴⁾ U. ott II. 149. — ⁵⁾ Bács vm. levéltárból. — ⁶⁾ Coboriana fasc. 1612. Nr. 16.

Thouty alakokban fordul elő. E helység a Duna mellett volt és egy Mihály arkangyalnak szentelt, téglából épült templommal bírt, a mely mellett a *Vajas* folyt el; 1347-ben említetik papja is: *Petrus sacerdos*.

Tóti fölött egy *Megyer* nevezetű földrész (possessio seu terra *Magare*, *Megerey* néven is) volt, Tótival közös földesúr alatt; itt egy poss. vagy terra *Antal* is említettik. — Tóti határszomszédai voltak északról *Megyer*, keletről *Tárnok* falu (éjszakkélet felé talán *Hölgytelek* és délkeletre *Danolcs*), délről *Daut* falu, nyugatról pedig a Duna.

Totinak hollétét ezen határokból is biztosan meg lehet állapítani, ha egyébb utbaigazításunk nem volna is. — A török időben talán elpusztult, de neve mégis fennmaradt és még a múlt század elején az *Olber*-féle összeírásban 1700-ból mint *Totin* possessio deserta fordul elő. — Marsigli nagy művéhez¹⁾ mellékelte térképen is *Totina* névalakban van *Toutva* (ma Dautora) fölött feltüntetve, ami vagy *Csatalja* vagy *Baracska* helyére esnék. Későbbi térképeken már nem találjuk; de lehet, hogy emléke még sem halt ki, talán Dautora fölött a régi *Toti* falu helyén elterülő földrész, *Csataljának* vagy *Baracsának* egyik határrésze tartotta fenn még nevét mostanig?

A régi Toti helyrajzát illetőleg *részletes* tudósításaink is vannak a régi okmányokban; csak hogy azokat egyelőre a helyszín pontos és közvetetlen ismerete nélkül a mai viszonyokra alkalmazni hiú tapogatózás, czéltalan conjectura volna.

Az *éjszaki* határokat egy 1347. évi határjárás²⁾ ekképen írja le: Kelet felől *Aczélós* nevű erdő sarkánál kezdve a határvizsgálók ezen erdő mentében haladtak az erdő végéig. Ezen irányt továbbra folytatván *Horhagh* nevű halomhoz értek, továbbá *Melen tóig*, és ezen által egy másik tóhoz: *Fövénnytóhoz*. Ennek déli sarkánál a *Sebes Vajason* átkelve egy *Burusta* nevű tó alsó végéhez értek el s innen végre bizonyos *Kengyelesnek* nevezett földre jutottak.

A *keleti* határokat *Tárnok* felől 1391-ben járták be³⁾ elkezdvén egy bizonyos *Koka* nevű folyótól nem messze, ahol *Tóti*, *Tárnok* és *Danolcs* határai egy pontban találkoztak. Innen indultak éjszak felé. — A *déli* határokat egy völgyben kezdték bejárni⁴⁾ bizonyos *turbagh* nevű halmok között. Innen nyugati irányban haladva *Tóti* mindig jobbra azaz éjszakra maradt, *Daut* (vagy Dautova) pedig balra, délfelé. Bizonyos *Szemere szapona foka*

¹⁾ Danubius Mys. Pannon. I. köt. — ²⁾ Zichy okm. II. 240. —

³⁾ U. ott IV. 464. — ⁴⁾ U. o. IV. 283.

(talán Szemerének szapora foka?) nevű érhez jutván ennek mentében a *Vajas* folyó partjáig mentek.

Tótiival talán ugyanegy az 1832. évben a Duna mellett egyszer említett possessio *Tothy zyget*,¹⁾ melynek lakosait szomszédjaik megverik és fosztogatják.

Egy 1366-ban szemmértékkel végzett becslés szerint²⁾ Tóti egész határa szántóföldeivel, réteivel és füzerdőivel valami 15 ekényi földet tett. — A templomot 55 márkára becsülték; a falu 50 sessióból állott. Említetik egy *Sebes Duna* is, a mely talán egy az előbb említett *Sebesvajassal*? — A falunak 11 halastava 400 frt. hasznót hozhatott évenként. Ezen *halastavak* között van — ugymond — öt *Gyalmastó* és *Holt-Duna* és hat *Veyzeh* tó és *Rekezes* tó. A tavak más helyen³⁾ részletesebben soroltatnak fel: *Holt-Vajas*, *Kakara*, *Kincses* (Kynchus, Quinthus) *Karazus Borustyan* (előbb Borusta-tó-nak iratott,) *Melentó*, *Apácza-Duna*. *Sebes-Vajas*, ismét más *Holt Vajas* egy *Gyékényes* nevű templom körül (circa ecclesiam *Gekenus*.) Ezen 9 tavon kívül más helyen⁴⁾ három *Holt-Vajas* van említve (a felsorolt kettő helyett,) s ha ezekhez még a már fentmondott *Fővénnyő* is járúl, teljes a tizenegyes szám.

Tóti erdői *füzfaerdőknek* mondataknak (fjuz-erdew.) Ezekből egyesek nevei:⁵⁾ *Aczélos* (Acelws, Acelus, Acilus, Acebews alakokban is,) *Kőös* (Kevthus, Kenthews, Keuthews, Kenthus, Kuthus alakokban,) *Karad*, *Kakara*. Az utóbbi név helyett másutt *Kynches* áll, különben *Kakara* és *Vinczes* tavaknak is voltak nevei. Felemlítetik még egy másik erdő is *Myzének Holt-Vajasa* mellett.⁶⁾

Mind ezen helynevekből maradt-e még valami életben napjainkig? nem tudom; de mindenesetre érdekes tanúi az itteni lakosság *magyar* és talán *kún* nemzetiségének.

II. Tóti végig mint Bodrog vármegyei helység említetik, és többnek volt itt birtokrésze. — Már 1301-ben Nicolaus de Lak és fiai 76 márkáért adják el részöket a templommal együtt Heysze bodrogi főispánnak.⁷⁾ Heyszének fivére pedig Eyzech, Myze fia, ezen részt 1334-ben ismét *Incsei Jánosnak* adja el; filio comitis Petri, Petri, filii Keled de Hynchee,⁸⁾ aki még 1333-ban fivérével Miklóssal kapott volt birtokrészeket *Tóti*ban és *Megyer*ben rokonaitól: Laki Miklós fiától, Salamontól és ennek fiaitól.

Megyer és Tóti más részét 1335-ben a *háji* káptalan bizony-

¹⁾ Zichy okm. IV. 233. — ²⁾ U. o. III. 318. — ³⁾ U. o. I. 105. és II. 529. — ⁴⁾ U. o. I. 476. — ⁵⁾ U. o. III. 319. — ⁶⁾ U. o. III. 485. — ⁷⁾ U ott I. 105, II. 527, 529. III. 307. — ⁸⁾ Zichy okm. II. 511, 527.

sága szerint Becsei Imre fia Töttös vette meg ¹⁾ több *tárnoki* nemestől 100 márkáért; a kalocsai káptalan azonos tartalmú okmánya 200 márka vételért emlit. — Töttös ezen új birtokát is nemsokára csere útján *Incsei* János kapta, aki Baranyában levő néhány birtokát adta érte Töttösnek; de 1343-ban ismét visszacserelelik, úgy hogy Tóti és Megyer újra Töttösé lett. Mindazonáltal Incsei 1344-ben hatalmaskodást visz ott véghez és Töttös tisztét Tótiról elúzi.²⁾ Töttös 1345-ben ismét egy részt vásárolt Tótiban, István és Gergely részét (filiorum Nicolai, filii Petri.)³⁾

1449-ben *Dersanolci* Gergely intézkedik Nicki Benedek javára *Tárnok*, *Tóti*, *Haraszti*, sat. ügyében;⁴⁾ de ez eme intézkedést úgy látszik nem vette igénybe, mert 1478-ban csak *Tárnok* és *Haraszti*, Bodrog vármegyei birtokát adja át fiainak.⁵⁾

1353-ban Laki Salamon fiai Töttöstől Tóti birtokát el akarták vitázni, de pörüket veszíték.⁶⁾ — Töttös halála után 1358-ban fiai Miklós és László⁷⁾ egymással czivódnak: ekkor leánya Klára, aki leány-negyedül *Tóti*, *Gara Bénye*, *Arany*, *Buked* (most Bikity) falut Bodrog vármegyében kapta volt, *Tótit* sógornőinek ajándékozta, a czivódó fivérek nejeinek (Mago és Klárának.)⁸⁾

1364-ben és 1384-ben még Töttös fia László van Tóti birtokában;⁹⁾ Sági Miklós fia Egyed el akarta ugyan tőle vitázni, de a törvény e keresetétől elütötte.

A XV. század közepén túl még csak egyszer van felemlítve egy század múlva, a midőn t. i. 1574-ben akkori birtokosai a *Készvárdaiak* óvást tesznek,¹⁰⁾ nehogy a török zavarok alatt valaki az ő birtokaikat elfoglalja, t. i. *Báthmonostor*, *Tárnok*, *Tóti* sat.

Végül még az 1700. évi összeírás említi fel *Tótit*.

Befejezésül említendő, hogy *Tóti* nevű helység még több van az országban. Egy van *Ozora* fölött *Veszprém* vármegyében: egy másik van *Bihar* vármegyében, mely már 1322-ben említettetik.¹¹⁾ Egy harmadik *Zala* vármegyében említettetik 1272-ben,¹²⁾ a negyedik pedig *Somogy* vármegyében van, már 1200 előtt említettetik és régi birtokosáról — *Lengyel Tóti*-nak neveztetett.¹³⁾

IVÁNYI ISTVÁN.

¹⁾ Zichy okm. I. 476. — ²⁾ U. ott. II. 100, 101, 107. —

³⁾ U. ott. II. 179. — ⁴⁾ Cod. Patr. IV. 346. — ⁵⁾ Cod. Patr. IV. 429.

— ⁶⁾ Zichy okm. II 532. — ⁷⁾ U. ott. III. 103. — ⁸⁾ U. ott. III 144.

— ⁹⁾ U. ott. 303. — ¹⁰⁾ Pray: Misc. Prof. VI. 14. — ¹¹⁾ Anjouk. okm.

II. 24., 42. — ¹²⁾ Cod. Dipl. több helyén. — ¹³⁾ Nagy Iván: Magy. család. VII. 90.

BENICZKY MÁRTON ALNÁDOR.

† 1622. JUN. 16.

Régezte jelesebb személyek temetése alkalmával a nagyobb mérvben divott gyászbeszédnek elmondása közben szokás volt a dicsőülteknek nemcsak fényes családi származását, de *életpályáját* is rövidebb-hosszabb vázlatban a hallgató közönség előtt feltüntetni. És ilyen alkalmakra a halotti beszédhez a szónokló lelkész számára a szükséges adatokat rendszerint a család valamely tagja szolgáltatta; és ha az adatokat szolgáltató egyén könnyelmű hiúság és léha elfogultság nélkül, szóval bona fides-sel járt az adatok közlése teljesítésében: a közérdek, a história is nyert általa. Természetes, hogy ez nem mindig történt ily lelkiismeretes scrupulositással, főleg a leszármaztatás csillogásának hiú kápráztatási vágyából. Azonban a megholtak kizárólagosan nyilvános életrajzára vonatkozó adatok előterjesztésénél nem igen volt ok a ferdítésre, és pedig annál kevésbé, mert az egykorú hallgatóknak, kik a megboldogultat s annak életpályáját ismerhették, feltételezett tudomása és bíráló ellenőrzése korlátolá a szerénytelenebb dicsekvéseket is. Különben is egy egyszerű életpálya főbb mozzanatainak, mint például a halott szülői nevének, az ő születési idejének és hivatalos pályáján előmenetele datumainak, halála körülményeinek előadásában alig akadhatott ok és tér a ferdítésekre. Pedig a történelemnek az eféle datumok hiteles forrása becses anyagot szolgáltat sokszoros tekintetben. Sok halotti beszéd ki is nyomtatott, de sokkal több csak kéziratban maradt, vagy el is veszett. Ennyit, vonatkozás nélkül az alábbira, csupán csak általában, czélszerűnek tartottam megjegyezni.

Egy ilyen halotti beszédhez életrajzi adatokat szolgáltató eredeti XVII. századbéli lapot volt szerencsém egy barátom Luka G. úrnak családi levéltárában találhatni, mely Beniczky Márton egykori alnádornak temetése alkalmával a gyászbeszédet mondó lelkész által iratott le, és az általa ügyes latin versekben fogalmazott epitaphiumot is tartalmazza. Ezekből megtudjuk a következőket, hogy:

Beniczky Márton 1554. mart. 3-án született. Szülői Beniczky Gáspár és Osztróluczky Erzsébet voltak. Két évig járt iskolába Bártfán, azután gyámjai által a gyakorlati életre alkalmaztatott és Szászgy András ítélőmesterhez került, hol hat évet töltött. Innen már Lévára jutott Dóbó Ferenczhez ügyigazgatónak, és az volt 16 évig, azou közben egyszersmind Turócz vármegye alispánja. Thurzó György és Forgách Zsigmond nádorok alatt három évig volt *alnádor*, és maradt volna tovább is, ha 1622. máj. 16-án

rablók kezeibe nem jut, kik által megkínóztatva, sebeiben egy havi szenvedés után meghalt 1622. jun. 16-án. Kétszer nősült. Első neje volt Czéczey Fruzsina, (ki M. Or. családai munkám II. lapján nincs említve), ettől leánya Abaffi Miklós tokaji várkapitányhoz ment férjhez. Ez tehát már genealogiai nyereség! Második felesége Bessei Farkas Magdolna volt, kitől három fia, és két leánya maradt, mind élők 1622-ben. E pont is különbözik az idézett családtörténeti mű tartalmától, mert ott ellenkezőleg (de e szerint hibásan) két fia, három fia említetik.¹⁾

Közli: NAGY IVÁN.

¹⁾ Az érdekes történelmi emlék szórúl szóra így hangzik:

Delineatio genealogica generosi quondam domini Martini Beniczky de eadem tempore exequiarum.

Generosus dominus condam Martinus Beniczky piae memoriae natus est die 3. Martii a. domini 1554. procreatus a patre Beniczky Casparo, matre vero Elisabetha Osztroluczky. In honesta literatura praesertim in schola Barthfensi informatus tempore Thomae Fabri rectore loci eiusdem per biennium. Postea a studiis remotus per suos tutores apud d. Andream Szaszy mansit prothonotarium per sex annos. Inde Levam promotus ad dominum Franciscum Dobo, cuius director causarum extitit per annos sedecim. Item hujus comitatus Thuroczciensis vicecomes extitit tempore comitis quondam Francisci de Reva antiqui. Item officium vicepalatine sustinuit sub duobus d. comitibus palatinis, illustrissimo quondam dno Georgio Thurzo per septennium et illmo quondam dno Sigismundo Forgach per triennium. Per modernum quoque illum dnum comitem palatinum Stanislaum Thurzo fuit designatus, quod duplices literae a sua illma Celsitudine ad condam dnum defunctum exaratae testantur. Vixit in conjugio cum duabus uxoribus: prima quondam Euphrosina Czeczey, cum qua vixit circiter annos quinque, ex qua suscepit filiam unam, quae elocata est domino Nicolao Abaffi supremo capitaneo praesidij Tokajensis. Altera vero Magdalena Farkas de Besse, qua cum vixit annos circiter 25; ex qua suscepit filios tres et filias duas, omnes superstites; una quidem ex filiabus elocata in matrimonium domino Francisco Fanczy de Denna et Bozok. Incidit in manus latronum et hominum malefactorum die 16 Maii, per quos tostus et inauditus cruciatus cera et pice tandem die 16. Junii circa horam octavam vespertinam in domino Jesu obdormivit et expiravit. Anno 1622.

*Ingenii quisquis cantârit facta decenter
Beniczky merito magnus Apollo fiet.*

Epitaphium in tumulum ejusdem.

*Martinus jacet hic post tristia fata, necenque
Beniczky, clarae, nobilitatis apex.*

Justitiae studiosus erat, jurisque peritus
Pannonii et vera religionis amans.
Sexaginta annos octoque sub axe in orbe
Vivens, in coelo nunc ovat ante Deum.
Hoc corpus veluti preciosum semen arenae
Tempus ad exiguum contumulare dedit.
Sedibus e superis Christo redeunte resurget,
Qui legis haec, iuste vive, beatus obi.

Fecit Jacobus Elekceni
ecclesiae B. M. V. pastor.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A MAGYAROK ÚTJÁRÓL AZ URALKRÓL LEBEDIÁBA.

Danilevszki N. J.-nak Gróth Jakabfi Szilárd »Nagy-Morvuország és a magyarok« című művére tett észrevételei, a Groth válaszképeni ellen-észrevételeivel együtt.

HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Kivonat a Danilevszky N. J. leveléből.

De hát mi is az a Lebedia? Az ön véleménye szerint (280. l.) ez egy a Don és Deneper folyóvizek közötti vidék (megközelítőleg a Voronezsi, Charkovi, Kurszki kormányzóságban.) A Don és Deneper között kétségkívül, de vajon ott-e, nem pedig tovább délre a Doni katonavidék (Doni kozákok) a Tauriai (krimi) Jekaterinoszlávi kormányzóság déli részén, a voronezsi, charkovi és poltavai kormányzóságnak pedig nem-e csakis a legdélibb részén? Miért? Azért mert nomádok erdős vidékeken meg nem élhetnek, a nem nomádok pedig (a milyeneknek kellett volna lenni az ugoroknak, ha az ön által kijelölt erdei uton mennek vala) erdős vidéken élve nomádokká soha nem váltak volna. A kurszki kormányzóság akkor egész erdőség vala, ma már nem az, mert a sűrű lakosság az erdőket szántóföldek nyérése végett kiirtotta, de nem azért ám, mintha ott hajdan erdő nem nőtt, hanem pusztá lett volna. (Általában azon észrevételt teszem itt, hogy lehetetlen elfogadni ama véleményt, mintha déli Oroszország azért volna ma sík pusztá vidék, mert éghajlati okok gátolják ott az erdők díszlését — ha a dolog így volna, akkor az ottani mester-séges erdők sem nőhetek volna ott, legalább öntözés nélkül nem, holott a legegyszerűbb eszközök alkalmazása mellett pompásan díszlenek.) Szintígy a charkovi kormányzóság éjszaki része erdős volt régentén. Még én magam is nagy erdőségeket láttam Ahtirka körül, Charkov körül pedig még látni az erdő maradványait, melyet az e városba délről — a régi posta úton menők még most is láthatnak. Mi Voronezst illeti, az »Erdei Voronezs« folyóvíz

neve, és a Nagy Péter alatt ott létezett hajó-építések tanúsítják, hogy a déli része a kormányzóságnak még csak nem oly régen is erdős vidék volt, arról pedig én magam is tanúskodhatom, hogy Osztrogozsknál, következőleg a kormányzóság déli felében, még csak a múlt század végén is oly tölgyfa erdők valának, hogy a lakosság tavasszal áthajtotta sertéseit a Dónon (vagyis annak keleti részébe), azok aztán ott makkolva szaporodtak, a fagyos idő beálltával pedig haza hajtották őket, a szaporúlattal együtt. Megismerés végett mindenik gazda megbélyegezte a maga disznát. Ezt nekem egy 90 éves öreg ember beszélte, a ki a 40-es években halt el, ez ifjúságában a rendőrség üldözései elől menekült oda, mint oly vidékre, mely a rendőrségnek megközelíthetetlen. De ha e kormányzóságok éjszaki részei erdős vidékek voltak, akkor a Tambov és Charkov kormányzóságbeli Lebedia, Lebedénj és Lebedin között levő hangegyezés semmire nem való. Csak úgy lehetséges: az, hogy a Lebedján és Lebedin nevet viselő helyesgekben oly helyi és kizárólagos jellegek léteztek, melyek okot szolgáltatottak az egész vidéket Lebediának elnevezésre. Vagyis nem ott volt Lebedia, a hol most Lebedján és Lebedin van, hanem Lebedján és Lebedin helységek ugyanazon sajátosságokat, azokat a jellemző ismertető jeleket tüntethették föl, melyek Lebedia vidékének sajátosságosságát képezik vala. Mi lehetett ez? Mindenekelőtt a »lebed« (hattyú) szó jut eszébe az embernek. Ha valahol Déloroszországban általában avagy Lebedján és Lebedin körül nagy kiterjedésű tavak találtak, melyeken bőségesen tanyáztak volna hattyúk, akkor (e szót) el lehetne fogadni, mert a hattyú jellemzetes madár, a melyről el lehetett volna nevezni a vidéket. De ott semmi ilyes nincs. Ha úgy tetszik, tehetünk egy másik ilyen erőltetett magyarázatot. Tegyük föl, hogy a szlávok egy másik madárfajnak az azovi tengeren való nagy bőségéről hallottak, mely nagyságra és színére nézve hasonló a hattyúhoz és leírás után hattyúnak gondolván Lebediának nevezte el róla az azovi tenger mosta vidéket. Ez a madár a pelikán, mely az azovi tengeren roppant sokassággal tanyázik (a Fekete tengeren pedig nincs.) De a mint mondom, ez csak erőlködés. Hanem van egy másik szó, melyet igen is el lehet fogadni a Lebedia szó gyökeréről. Ez a »lebeda« = laboda szó. De hogyan lehet a dél-oroszországi puszták nevét a labodától származtatni? A dolog lehetséges. On természetesen ismeri a közmondást: »Az magna nem baj, mikor laboda terem, hanem az baj, mikor sem gabna sem laboda nem terem.« Itt e szó laboda, dudva, paraj, gaz, vagyis azon magas fű értelmében van véve, mely a trágyás szántóföldeken szokott fölburjánozni és ez esetben Lebedián magas burjánnal benőtt vidéket, vagyis pusztát, mezőiséget lehet érteni. De a Lebedia szót sok-

kal közelebbi összefüggésbe is hozhatni a »lebeda« szó jelentésével. Régen észrevettem már, hogy ha nálunk fák ültetése végett jókora mély gödröt ásnak, ezt a mélyen föltúrt tért (1—1¹/₂ arsin) már az első évben az e néven ismeretes fű (atriplex) és egy másik ahhoz mind külalakjára mind növéseire nézve igen hasonló növény borítja be, névszerint a chenopodium, melyet a fűvészetel nem sokat törődő nép szintén mindig csak e néven labodának hív. A mult évben mind az én, mind a szomszédok szőlőt erősen föltúrták a filoxera miatt, és így a fölászott föld (1¹/₂ arsin mélységre) parlagon maradt, és mindazt, a mi a nyári forráság és szárazságig fölászódott, ember magasságnyi laboda nőtte be. Most menjünk át a pusztára, ma a múlt idők békés emlékeiül kurgánok állanak rajta, de akkor a IX. és ezt megelőző századokban ezek a kurgánok még mindenesetre új alkotások valának. Ezek hordott földből emelt halmok valának s úgy alkottattak, hogy körülöttük a föld kiásatott s a kurgánra hordatott, az egészet beborította a paraj és laboda, mely igen sokáig egész őszig megtartja a maga zöld színét (levelei kissé kövérek és sötét színűek) holott körülötte június hó elején már az egész pusztá ki van sülve. És így azon tárgyaknak, melyek a pusztán egyedül tünnek szembe, szükségképen magokra kell vonni a figyelmet, — már pedig a kurgánok magas zöld fűvel borítva tűntek föl, míg körülöttök minden el volt sárgúlva, barnúlva, kiszáradva. Lehet-e tehát csudálni, hogy a szlávság e kiváló tárgyról az egész pusztát »lebedá«-nak (labodának) nevezte el, mit aztán a történetírók is elfogadtak és a Lebedia név fejtett ki belőle.

Lebedia tehát annyit tesz, mint pusztá, és így semmi szükségé sem forog fenn annak, hogy azt a kurszki kormányzóságbeli Lebedján és a Charkov és Voronezs éjszakraészebeli Lebedina környékén keressük, hanem egyenesen a Tauriái, Jekaterinoszlavi, és a Charkovi, Voronezsi, Poltavai kormányzóságok déli részére vagyis ugyanazon vidékre kell tennünk, a hol mindig nomádok éltek, minduntalan kiútvén onnan egyik a másikat, honnan a magyarokat is kiúzték a bessenyők s ugyanezen pusztá egy másik részébe a deneperentúli »Atelkuzu«-ba átköltözni kényszeríték: de a Kurszki kormányzóságból, a Voronezsi és Charkoviból (ez utóbbiak éjszaki részéből) miért úzték volna ki őket, és ha csakugyan kiúzték őket, akkor a magyaroknak valóban úgy kellett volna menniök, a mint Nestor gondolta a Kárpátokon át Kiev alatt — egész nemzetül, nem pedig valami csapattörédkül. Valamit még most a *Χιγγυλοῦς* folyóról. Ön az gondolja, hogy ez az Ingul vagy Ingulec. Ez valószínűbb, de ön ehhez hozzáadja, hogy eleinte az ugorok az Ingulnál nem laktak, hanem talán valami csapatjuk vetődött oda. De ugyan miért nem lehetett volna nekik ott is

barangolni? hiszen a folyón átevezniök valami nagy fáradságukba épen nem került. Ezt ők tömlők segítségével szokták volt eszközölni, t. i. hólyag gyanánt fölfújít ökör — vagy lóbőrrel (nem pedig ladikokkal — valószínűleg Velenczébe is ily tömlőkön usztattak be, a nyugoti írók pedig ezt a szokatlan találmányt ladikoknak nézték), a mint még ma is így szoktak a Kúron átevezni, s mint még ma is így szoktak a tengeren menekülni az urali kozákok, mikor a jég, melyen halásznak, szétmegy alattok és az őket viselő jégdarab, olvadni kezd alattok: ilyenkor leölnék egy lovat, fölfujják a bőrét tömlővé s belekapaszkodnak.

A magyaroknak az ősi lakhelyeiről Lebediába erdős vidéken való utazásuk lehetetlenségére vonatkozó tagadó nézeteimet előadám. Ezek bizonyosak maradnak: 1. az átköltözés két ízben történt; első ízben lassankint, fokozatosan több század leforgása alatt költözködtek a vogul-osztyák ugor törzsek Biarmiából a Baskirföldre. Topografiai viszonyok és az ott barangoló török törzsek befolyása alatt életmódjuk s részben nyelvökre nézve is elbaskirosodva egy második költözésre határazák el magokat.

2. Ez a második költözködés a szamarai kormányzóságba az ufimi és orenburgi kormányzóságból lovaik- és egyéb barmaikkal hamarosan történt.

3. Ha a Baskirföldről nem üzték ki őket, úgy az úton szorongatták és üldözték őket a bessenyők.

4. A bolgárok engedelmével áteveztek a Volgán, megközelítőleg Szarátov körül és a Donon azon tájon, a hol a Medvedina és Choper beleömlik és egyenesen Lebediába mentek.

5. Lebedia nem más, mint a Don és Deneper közötti fekete tengeri, nem pedig a kurszki kormányzóságbeli és a charkovi és voronezsi kormányzóságok éjszaki részén találtató pusztavidék.

6. Lebediában már mint valóságos nomádok és lovasok jelentek meg lovaik- és egyéb barmaikkal.

Ime, ezek azok, a miket nézetem szerint multhatatlanul el kell fogadnunk, ha csak nem akarunk legyőzhetetlen akadályokba ütközni. Most még csak két külön észrevételt. Ön a 213. l. ezt mondja: »Utjok folytán a magyarok, minden valószínűség szerint, nehányszor huzamosb időre megállapodtak. Így van alap azt gondolnunk, hogy ily állomást tartottak az Ókánál, a mostani kalugjai kormányzóságban. E föltételezésre vezet bennünket az »Ugra« folyó.« Erre aztán mindjárt azt mondja: »Átmenvén az Ókától (valószínűleg az egész Upa folyón) a Donra stb. De hiszen fentebb azt mondotta ön, hogy a Biarmiából a harmadik út a Prónára esik, mi szükségök volt tehát a magyaroknak az Ugrán és Upán

áthatolniok még ha erdön utaztak is, hiszen az nagy kerülő ut. De mivel ők erdön soha nem utazhattak, az Ugrát el kell ejteni; hiszen ön is elejti a *Kaukazusi Madzsar*-t mint véletlen azonhangúságot, miért nem lehetne elejteni az Ugrát is? De hát ezt a Kuma melléki Madzsart talán nem is szükséges elvetni. Ugyanis e helyiséget a magyarok útjával összeköttetésbe hozni igen könnyű, ha t. i. elfogadjuk azon nézetet, hogy ők pusztai nem pedig erdei úton utaztak. Rajtok ütvén a bessenyők s úzvén őket, kétfelé választhatták az ő ordájukat és az alatt míg a nagyobbik fél a távolabb délnyugatra menekült, a kisebb rész kényszerülve lehetett délfelé vetődni, és fokozatosan eltávolodván a Kuma folyóhoz juthatott s így adta nevét ama tájnak. Valami ilyest mond is Konstantin; hogy a bessenyők által legyőzve részben Perzsiába tértek, azaz a Perzsiába vivő útra (ha kedvük tartotta volna a Kumától a Kaspi tenger partján átmehettek volna Perzsiába is.) Igaz, hogy B. sz. Konstantin ezt a Lebediából »Atelkuzu«-ba való átmenetelők idejére vonatkoztatja, de vajon az ily elbeszélésekben lehet-e szigorú chronologiai rendet követelni? Hiszen ő mindezt nem okiratok, hanem hallomásból elbeszélések után írta, hol minden összebonyolódik mind az elbeszélő előadásában, mind a hallgató elméjében. Am kísértsen meg egy a szebasztopoli útközetet tárgyazó elbeszélést meghallgatni (egyszerű emberek előadását értem, de sőt nem egyszerű emberekét is): idő- és sorrendje az eseményeknek mindeu össze van zavarva, jó ha magok a tények elő vannak adva — a tények rendje, az számba se jó. Egyik esemény a másikhoz egészen más összefüggésbe hozatik, mint a milyenben tényleg volt. Egyebiránt mért ne fogadhatnók el az előadást azon rendben, a milyenben az Konstantinnál találtatik; egy részök a Dónon túlra vetődhetett, ott a maga barangéletét folytathatta s nevét adta ama vidéknek, melyen akármily hosszú időn át tartózkodnak vala a *Madsarok*.

Groth J. K. válaszképeni észrevételei.

A tisztelt tudósnak, a magyarok, őshazájukból Oroszország déli pusztáira történt kimozdulását illető kérdésben tett eme nézetnyilvánítása teljes figyelmét megérdemli a történetbúvárnak. Nem lehet el nem fogadni, hogy a magyarok útja a magok ősi lakhelyeiről (Biarmiából) Baškírföld déli részére vagyis az Ufimi és Orenburgi kormányzóságba, (hol aztán nomád pásztornéppé lettek), innen pedig a szamarai és a Volgán át (Szaratov körül) a Donon a doni kozákság területére, végre a Donon át (a hol a Medvedina és Choper belé ömlenek) »Lebediába« valószínű — s azért komoly kifogás alá nem eshetik, hacsak az ellenkezőt bizo-

nyító kéznél nem levő egyenes bizonyítékok mást nem igazolnának. A Danilevszky J. N. különleges föld- és természetrajzi ismereteire alapított érvelései összeköttetésben a magyarok útja irányát tárgyazó saját nézeteink elmés czáfolgatásával oly logikailag és következetességgel tűnnek ki, hogy akaratlanul is magokkal vonják az olvasót.

Mindezt teljesen elismerem, valamint J. N. sok föltételezései és észrevételei igazságát, melyekkel elbírálás alá fogta az én nézeteimet (például a mi különösen »Lebedia« és annak hol fekvése és elnevezése kérdését illeti.) Ennek ellenére még sem tarthatom a magyarok költözködésének kérdését bírálóm által eldöntöttnek s kimerítettnek s még most sem tudok lemondani a költözködést illetőleg kimondott ama nézetemről, hogy az, mint előadám, Oroszország középtáján: a Volga és Oka felső részén, ezek mellékfolyóin s a Dón átevezésével történt, és pedig a következő okoknál fogva: Szabadságot veszek magamnak J. N. erősségeinek ellenében néhány ellenokot állítani, noha természetesen nem egy általa fölvetett kérdésre nézve nem tartom magam eléggé illetékesnek: a miközben egyébiránt a francia közmondást tartom szemem előtt: »du choc des opinions jaillit la vérité.« 1. Danilevszky J. N. azon esetre, ha a magyarok folyókon utaztak, táplálkozásuk lehetetlenségéről szólva, megjegyzi, hogy kevesen nem lehettek és Ibn-Dasta tanúságtétele alapján, ki 20,000-re teszi az általok kiállítható harczosok számát, az egész néptömeget családostúl 80,000—100,000 emberre számítja. Nekünk úgy tetszik, hogy J. N. erősen nagyítja a költözködők számát. Az eltörökösödött (vagy az ő kifejezése szerint elbaškirosodott) vagyis nomádokká és lovasokká lett magyarok nem igen lehettek valami sokan, valamint általában a pusztai nomád ordák soha sem voltak nagyon számosak. Azonkívül nagy kérdés: vajon kísérték-e a kiköltözött magyarokat családjaik is. A magyarok odahagyván hazájukat, a nőket és gyermekeket tömegestől otthon hagyák a velök való bajoskodás kikérelése végett, a mint tették ezt későbbben ugyanezen magyarok »Atelkuzu«-ban. Elpusztítván a földet és meghódítván a lakosságot új nőket vettek magoknak a meghódított lakosok soraiból, a jelen esetben kizárólag a szlávságból, és ime a valószínű oka annak, miért tükröződött oly korán és erősen a szláv befolyás a magyarok házi életében, műveltségökben, végre nyelvökben; már pedig ha a magyarokkal Lebediába költözködöttkor nagyszámú ház népek nem valának, úgy az ő számuk a 30, 40 ezeret semmi esetre sem haladhatta meg.

2. J. N. a költözködők tömegét nem képzei »nagy területen szétszóródottnak, hanem többé, kevésbé zárkozottnak, következőleg zajt és lármát támasztónak s ezzel a vadállatokat is eljiesz-

tőnek.« Nem tudom hogyan, de máskép látom a dolgot. A magyarok, ezek a félvad és természetes, hogy nem fegyelmezett lovasok aligha haladtak a katonaság módjára zárt sorokban. Nekünk, úgy tetszik, hogy az ő ordájuknak természetesb volt az erdőkön zsákmányszerzés végett szétszoródva utazniok, mire nézve nagy területeket leptek el, s ily módon elegendő tápszerre (vadak- és halakra) tehettek szert.

3. A mi magát az eleséget illeti, aligha a madarak szolgáltattak nekik elegendő táplálékot. Nem szólván arról, hogy azon vidék erdőségeiben azon időben lehettek bölények is, szükséges számításba venni egy más vadat is, mely akkoron minden valószínűség szerint fölös bőségben tenyészhetett a Volga és Oka mellékén. Értem a jávorszarvasokat. J. N. ezen állatokat az ugorok fő táplálékának tartja az őshazában, de e fölfogást, szerintünk a Volga s részben az Oka vize tájaira is ki kell terjesztenünk a magyarok kimozdúltának idejében. Őshazájukban jávorszarvas tenyésztők voltak, uton pedig szint ezen jávorszarvasok lehettek legfőbb zsákmányaik a vadászaton.

4. J. N. mint az oroszországi halipar- és halászat kitűnő ismerője azt állítja, hogy a halmennyiségről való fogalmat a torkolatoktól oly messze eső folyókban mint a Közép-Volga, Oka és ezek mellékfolyói, nagyítottam és hogy ez a halmennyiség a folyókon utazó ugorokat nem táplálhatta volna. Ezt lehetetlen el nem ismerni. De először is, egyéb táplálékoknak a kellő mennyiségben megléte mellett, (miről fentebb szölok vala) a hal csak pótlékul szolgálhatott, és ilyen gyanánt fogták is. Másodszor vajon e folyók mai halbeli gazdagságáról következtethetünk-e azoknak 1000 év előtti haltartalmára? Szükséges tekintetbe vennünk azon roppant veszteséget, melyet a folyók vidékén lakó lakosság szenvedett a hajózás kifejlesztésének következtében.

5. Danilevszky J. N.-nek egyik fő-ellenvetése, melyet a magyaroknak a Volga és Oka folyók hosszirányában való utazásuk ellen fölhoz, abban áll, hogy egy ily utazásnak akadályául szolgáltak a *rengeteg erdők*, melyek azon egész tájat, melyen a költözőkődőknek haladniok kellett egész a folyók ágyabeli víz kezdetéig elborították, következőleg átjárhatatlanok valának. De ez a fölfogás, úgy tetszik nekem, szintén inkább jelenkori megfigyelésen alapszik, és aligha alkalmazható a régi időkre. Oly folyamok, mint a Káma és Oka, sőt az utóbbinak jelentékenyebb mellékfolyói is hasonlíthatatlanul szélesbek és bővizűbbek lévén ama messze távol korszakban, sem mint ma, jókora távolságra meg sem tűrhették, kivált mindkét partjokon, főleg a sűrű erdőket, mert azt egyrészt a szünetnélküli áradások, másrészt a meder

gyakori változásai, kétségen kívül megakadályozzák vala. Azért tehát az ily folyóvizek partjain való utazás nem lehetett valami nagyon fáradságos, annyira nem, hogy még a lovas magyarok is akadály nélkül utazhattak az Oka egyik partján.¹⁾ És így én a magyaroknak az őshazából való utazásuk kérdését nem tekinthetem kimerítettnek; »Lebedia« hol fekvésének kérdésében pedig egész készséggel elfogadom Danilevszky J. N. kiigazítását, miszerint ő azt délebbre teszi, mint annak helye nálam ki van mutatva.

De a mellett mégis megmaradok, hogy erdőknek régen-tén a szóban forgó vidékeken való létezése, nekem a bírálóm által fölhozott okok ellenére még most is folyvást kétségesnek tetszik.

J. N. elmés magyarázata, melylyel Lebediát a »lebed« =fű szótól származtatja, igen megnyerő és nézetem szerint is valószínű. Annak annál inkább helyt adhatni, mert a »lebed« szó mint fűnek a neve a szláv nyelvből, melylyel a magyarok nyilván igen megismerkedtek, a magyarba is átment: »laboda« mely e fűhöz hasonlalkú növénynek — vad spenótnak a neve.²⁾ Ezzel a fejtegetésével azonban J. N. nyilván gyöngíti az előbb említettem azon nézetét, mely szerint Dél-Oroszországban ős időben erdők léteztek volna, ugyanis azon tájakon, melyeken a Lebedján és Lebedina neveket találjuk, saját szavai szerint is ugyanazon ismertető jelekkel kellett bírniok, melyekkel bír a déliebb Lebedia is vagyis a tényleges pusztá (steppe) (Lebedá félsziget) nem pedig erdőségekkel. Ezzel befejezem ezen egynehány észrevételemet. Midőn azokat mélyen tisztelt bírálóm elmés és a legnagyobb mértékben érdekes nézetei és erősségei (аргументы=argumentum) mellett az olvasó figyelmébe ajánlom, azon reménnyel kecsegtetem magamat, hogy ily képen az adott, kétségtelenül lehető legérdekesebb kérdésnek minden oldalról való és részletes megvitatására, eldöntésére valamint tudós bírálómat újból, úgy meglehet más, az elbí-

¹⁾ Az természetesen megessett néha, hogy egyik partról át kellett usztatniok a másikra, de nomádoknál ez egészen megszokott dolog, és az ehhez való készülék mindig készen állott nálók, a miről J. N. is szól egy helyen.

²⁾ Ez az utóbbi fű (magyarul laboda) a *Chenopodium* családhoz tartozik, melyhez közel rokonságban van a *lebedá* (*Atriplex*, kis orosz laboda) és a melyhez tartozik egy hozzá hasonló másik fű, melyet a nép Danilevszky szerint szintén lebedá néven nevez. A magyaroknál a lebedá füre van még egy másik nevezet is — *libatop* összetett szó (a német Gänsefuss fordítása) melynek a *lebedával* semmi közössége nincs.

rálendő tárgy megérintett különleges természetű oldalai megítélésére nálamnál illetékesb férfiakat is felhívtam. ¹⁾

A császári orosz Földrajzi Társaság Tudósításai XXIX. kötetéből vett különlenyomat után fordította :

BARNA FERDINÁND.

Horvát István életrajza. Írta Vass Bertalan. Pozsony 1884. Budapest. Kiadja Stampfel Károly.

Méltán dicséret illeti Székesfejérvár sz. kir. városát, miért hogy híres fiának, Horvát Istvánnak emlékét születésének százados évfordulóján megújítja. ²⁾ — Ez emlékünnep első megindítói közzé tartozik Vass Bertalan is, a ki mintegy az ünnepies alkalomra bocsátotta közre a nagy tudós rövid életrajzát a »Magyar Helikon egyik füzeteként.«

Horvát István mindenesetre helyet foglallhat azon jeles magyar férfiak sorában, kiknek életét és működését kívánja e hézagpótló vállalat az ifjúsággal megismertetni. — Az ismertetésben meleg rokonszenv vezérli Vass Bertalant; élénk vonásokkal rajzolja Horvát életét és jellemző képét festi, mint írónak, tanárnak és hazafinak egyaránt, s mindezt tömött magyaros nyelven, úgy, hogy művecskéje a Helikoni füzeteknek, melyek között sok felszínes dolgozat akad, jobbjaihoz számítható.

Valóban, Horvát István, akár mint ember, akár mint tudós és tanár, de kivált mint hazafi nagyon megérdemelte, hogy emléke föltámadjon. — Mert csak becsülnünk lehet azt az embert, a ki alacsony sorsból, ezernyi akadállyal harczolva, egyedül hő és hazafias tudományszomját követve az egyetemi tanár polczára és a legelső magyar tudós rangjára küzdi föl magát. Ilyen pályafutás ifjaknak csak lelkesítő példái szolgálhat.

Horvát Istvánnak nem halhatatlan művek adják meg írói dicsőségét s egyetemi székén sem hirdetett oly eszméket és elveket, melyek az összes, vagy csak a hazai tudományban is örökké megállhatnának; de sohasem felejthetjük, hogy fáradhatatlan munkássága, a »Tudományos Gyűjtemény«-nek buzgó szerkesztése által kortársai között talán leginkább tudta a magyar közönségben a tudomány érdekét felköltetni. Ez érdeklődés tanítványai-

¹⁾ Az első közleményben, a 357-ik lapon az ¹⁾ jegyzetben a (de genere Moksa) után kimaradt e szó »néven.« Ugyanazon jegyzet utolsó-előtti sorában e szavakat »innumerabilis multitudo confederatorum« »magna multitudo hismabeliarum«-ra igazítandó ki.

²⁾ Lásd: *Századok* XVIII. évf. IV. füz. 367 lp.

ban hő szeretetté fokozódik a szorosabban vett magyar nyelvészet, a nemzeti történet, és magyar oklevéltan iránt, a mely utóbbi tudománynak, mintegy Horvát a megalapítója.

De Horvát Istvánnak legnagyobb jelentősége — a miért folyton hálás tisztelettel kell róla emlékeznünk — abban nyilvánul, hogy Révay után a nemzetiségi eszmének ő a legfőbb képviselője irodalomban és tudományban. A magyar nyelv és nemzetiségért való lángoló lelkesedése — igaz — gyakran az álmok honába ragadja, és a magyar tudományban sok balfogalmat hosszú időre meggyökereztet, de oly erkölcsi eredményeket is szül, melyek mellett tudományos tévedései majdnem egészen elenyésznek. Egy nemzedék tanulta írásiból és szavaiból azt az eszmét szította magába és azt az érzést, a magyar nemzetiség eszméjét és szeretetét, a mely a század első felében hazánk majd minden politikai, társadalmi és irodalmi mozgalmába belejátszik. — Ne ítéljük tehát kicsinyléssel e férfúról, ha egy-két ábrándos szövege ma mosolyt is csal ajkunkra, mert a ki egy Vörösmartyuban, egy Szalayban, egy Eötvösben szította fel a nemzetiségért való lelkesedés tüzeit, az tiszteletet és hálát érdemel. — »Hibái elvesztek, hatása megmaradt.«

KARDOS ALBERT.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT JUN. 6-iki gyűlését *Ipolyi* Arnold elnök nyitotta meg. Minthogy azonban e mai napra egy más gyűlésen is elnökölnie kellett, az első felolvasás vége felé Tanárky Gedeon választmányi tagot kérte fel helyettes elnökül. Az első felolvasó Széll Farkas volt, ki egy ismeretlen codexet mutatott be s az abban foglaltató XVI-dik századi historiás és vitézi énekeket ismertette. Nagy tetszéssel fogadott felolvasására Beöthy Zsolt tett egy pár felvilágosító és kiegészítő észrevételt, nyomatékkal emelvén ki az egészen felolvasott historiás ének művészi becsét. Utána dr. Tergina Gyula Buda visszavételének emlékérmeiről értekezett, mindkét czikk a »Századok«-ban fog világot látni. Ezután titkár jelenti, hogy Balássy Ferencz tagtársunk választ küldött be Kandra Kabosnak a »Századok«-ban közölt értekezésére a »sombolyi főesperességről«, kérve annak felolvasását. Minthogy azonban az idő nagyon előre haladt az értekezés felolvasottnak tekintetett, különben is az a »Századok«-ban fog megjelenni.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, titkár jelenti, hogy Kellemesi Melezer István, mint a Horvát István emlékére Székesfehérvárt rendezett ünnepélyhez kiküldött bizottság vezetője, beadta jelentését s azt egész terjedelmében felolvasta. Az ünnepély lélekemelőleg folyt le. Társulatunk küldöttéit: Melezert, Kőváryt, Czobort és Szinnyeit meleg rokonszenvvel fogadták. Jelentéséhez csatolt egy kimutatást, melyben névszerént felsorolta mindazokat, kik Horvát István diplomatikai előadásait hallgatták 1825 és 46 között, s melyet ő az ünnepelt fia Horvát Árpád jegyzeteiből állított össze. S valóban e névsor érdekes. Számos kitűnő embert foglal az magába, kik később a hazának hasznos szolgálatokat tettek. Elnök a társulat köszönetét fejezi ki a küldöttségnek s elnökének ; s a bemutatott jegyzék a társulat irattárában fog megőriztetni.

Titkár jelenti, hogy a Bay Ilona-féle pályadíjra beérkezett, s dicsérettel kitüntetett egyetlen munkának szerzője jelentkezett. Késznek nyilatkozott művén megtenni a kívánt módosításokat s beleegyezését adta, hogy az a »Századok«-ban közöltesse. Felbontatván e jelíges levélke, kitént, hogy annak szerzője Zsatkovics Kálmán görög kath. segédlelkész.

A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat f. hó 15-ikén tartandó évi közgyűlésére társulatunkat is meghíván, Torma Károly, Emich Gusztáv választ. tagok s Szilágyi Sándor titkár bizattak meg, hogy azt a közgyűlésen képviseljék.

A pozsonyi jogakadémia igazgatósága Ortway Tivadarnak »100 év egy hazai iskola történetéből« című munkájának 10 példányát küldötte be. Köszönettel fogadtattak s a példányok kiosztásával az elnök és titkár bizattak meg.

Évdijas tagoknak bevélasztattak: *Mitták* Amália úrhölgy, Szokolczán, (aj. Franzen Alajos); *Zsatkovics* Kálmán, (aj. a titkár); *Ruzsicska* Imre, birtokos, Ghymesen, (aj. Bihary Géza); *Vass* Bertalan, főgymn. tanár, Székesfehérvárt, (aj. a titkár); *Dimitriovics* Milán, főgymn. tanár, Karlovicz, (aj. Szentkláray).

Végül a pénztárnok bemutatja múlt havi számadását.

E szerint a bevétel volt	7954 frt 76 kr.
kiadás	361 frt 19 kr.
Pénztár maradék	7593 frt 57 kr.

Ezután rövid zártülés tartatott s azzal a gyűlés véget ért.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁNAK június 3—5 tartott közgyűlése általános érdeklődés közt folyt le. A II-ik osztály értekezletét június 3-án tartotta meg. Határozott a jutalmak oda ítéltése, a pályamunkák s a tagválasztások ügyében. Ez évben kellett a Szilágyi István-féle 1200 frtos nagy jutalom ügyében határozni, mely 10 évenként adatik ki. Az Akadémia 10 év előtti intézkedése értelmében csak olyan történelmi munkák pályázhatnak, melyek: vagy Magyarország egyetemes történetét, vagy egyes részeinek történetét tárgyazzák, s általában minden monographia ki van zárva a versenyből. Pályabírákúl: Kerékgyártó Árpád, Pauler Gyula és Szilágyi Sándor nevezettek ki, kik

is tanácskozáásra összeülvén szemlét tartottak a 10 év alatt megjelent munkák felett. E szemle eredménye az lett, hogy történetíróink közül csak kevesen versenyezhettek, úgymint: maga Kerékgyártó, Marczali, Wertheimer és Szalay József. Természetesen felmerült a kérdés, hogy miután Kerékgyártó két munkával versenyez, pályabíró nem lehet, ő azonban ritka önzetlenséggel kijelentette, hogy megbízatásától lemondani nem akar s minthogy jelenlétében az ő munkája szóba nem jöhet, az osztályra akarja bízni, hogy döntsön e kérdésben. Ilyen módon a bírálók úgy találták, hogy tulajdonképpen két munkáról lehet szó a Wertheimeréről s Szalay Józseféről. De Wertheimer munkája csak egy félkötet lévén, azt nem találták megjutalmazhatónak s így a jutalmat Szalay Józsefnek ajánlják kiadatni, kinek munkája különben is, egyes tévedések dacára is, bír önálló becsessel s bár nem idézi a forrásokat, de levéltári adatokat is használt fel. Az osztályülés elfogadta a javaslatot s az akadémia megerősítette azt.

Ugyancsak az osztálygyűlés döntött a tag ajánlások sorsa felett. Az idej választások a történetíró akadémikusok számát szép contingenssel szaporították. Egy pár érdemes régebli író s a fiatalabb tehetségek közül is többen jutottak be. Nem mindennapi jelenség, hogy az osztály ajánlatait a plénum is mind elfogadta. E szerint megválasztottak a történetírók közül: *Ballagi Aladár*, *Bunyitai Vince*, *Fejérvataky László*, *Hampel József*, *Horvát Árpád*. Továbbá a jogtörténet írók közül: *Kováts Gyula*. Sajnálattal constatáljuk, hogy Marczali Henrik, egyike a tehetesebb fiatal íróknak, ki »a magyar történeti forrásokról« írt munkájával, továbbá »II. József történeté«-vel a hívatott történetírók sorába lépett, már az osztályülésben nem nyerhette meg a szükséges kétharmadot. Annnyival melegebben üdvözöljük a megválasztott új tagokat, kikben Akademiánk bizonynyal jó munkaerőt nyert. Az akadémia történeti pályakérdéseit az alábbiakban adjuk.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA következő történeti és irodalomtörténeti jutalomtételeket tűzött ki:

1.

Kivántatik Faludi Ferencz munkáiból, különösen a *Nemes ember*, *Nemes asszony*, *Nemes urfi* címűekből a nevezetesebb mondat- és jelentéstani mozzanatoknak rendszeres tárgyalása. Tüzetesen s a mai irodalmi használat kritikai egybevetésével tárgyalandók: 1. A szó és mondattani

szerkezetek (Levelét leghívebb szolgáljával, szolgáljától vagy szolgálja által küldötte el? Az ellenség kiűzését vagy kiűzetését a lovassággal vagy lovasság által hajtatta végre? A tanácstól vagy tanács által megszabott vagy megszabotott vagy a tanács megszabta föltételek? Gondolkodik rajta, róla vagy fölötte? Ez ünnepi napon minden rokonát jelen lenni óhajtotta, vagy óhajtotta, hogy, mikép, miszerint ez ünnepen minden rokona jelen legyen vagy jelen lenne? 2. A szokatlanabb képes kifejezések, nevezetesen mennyiben használta föl a meglevő analógiákat új fordulatok alkotására? 3. A segéd és módosító igék (*van, lesz, foy, kell, akar, tud, bír, talúl* stb.) helyzete a mondatban. 4. Fedezhetők-e föl e sajátságok alkalmazásában valamely idegen példakép hatásának nyomai?

Jutalma a Marezibányi alapítványból 40 arany.

Határnap 1885. szept. 30.

A jutalmazott munka szerző tulajdona marad, de ha ez egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

2.

Kivántatik a magyar hirlapirodalom története, kezdetől (1780.) fogva 1867-ik, tekintettel a politikai eszmék és pártok fejlődésére.

Jutalma az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársaság adományából száz arany.

Ezen föladat megoldására az Akadémia nyílt pályázatot hirdet. A pályázni kívánók fölhivatnak, hogy a munka tervrajzát és a kidolgozásra vonatkozó ajánlatot, 1885. szept. 30-ig küldjék be.

Tervrajz alatt az Akadémia nemcsak a megírandó mű történelmének vázlatát érti, hanem az író tárgyára vonatkozó nézeteinek, munkája főbb szempontja s irányának behatóbb és világosabb fejtegetését s legáltalább nevezetesebb forrásainak kijelölését.

A pályázók a tervrajzhoz készülő munkájukból okvetetlen mutatványt esatoljanak.

3.

Kazinczy Ferencz élete és munkái.

Jutalma a Lukács-alapítványból 1000 forint.

Ezen föladat megoldására az Akadémia nyílt pályázatot hirdet. A pályázni kívánók fölhivatnak, hogy a munka tervrajzát, és a kidolgozásra vonatkozó ajánlatot, 1885. szept. 30-ig küldjék be.

Tervrajz alatt az Akadémia nemcsak a megírandó mű történelmének vázlatát érti, hanem az író tárgyára vonatkozó nézeteinek, munkája főbb szempontja s irányának behatóbb és világosabb fejtegetését s legáltalább nevezetesebb forrásainak kijelölését.

A pályázók a tervrajzhoz készülő munkájokból okvetetlen mutatványt csatoljanak.

4.

Kölcsey élete és munkái.

Jutalma a Lévy-alapítványból 1000 forint.

Határnap 1886. szept. 30.

A jutalom csak önálló tudományos becsesel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona; de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémára száll.

5.

Adassék elő a magyarországi iskolák története és a magyarországi ifjak külföldi iskolázása a XVII. században.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap 1884. december 31.

A jutalom csak önálló becsü munkának ítéltetik oda.

A jutalmat nyercő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6.

Kivántatik a magyarországi Pálos-rend története, a mohácsi vészig.

Jutalma az Oltványi-alapítványból 600 forint.

Határnap 1884. december 31.

A jutalom csak önálló becsü munkának adatik ki.

A jutalmat nyercő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

Kivántatik egy magyarországi kath. főpapnak, a ki hazánk politikai eseményeire is jelentékenyebb befolyást gyakorolt, önálló forrástanulmányok alapján írt életrajza.

Jutalma Fraknói Vilmos r. t. adományából 100 arany.

Határnap 1884. december 31.

A jutalom csak absolut becsü munkának adatik ki.

A jutalmazott mű szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem nyomatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

Adassék elő a honfoglalás története.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany.

Határnap 1885. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsü munkának adatik ki.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

9.

Adassék Magyarország egyes területei megszerzésének, elvesztésének és visszakapcsolásának története.

Jutalma a Lukács Móricz-alapítványból 1000 ft.

Határnap 1886. szeptember 30.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

10.

Kivántatik az Anjoukor és a vegyesházi korszak magyar történeti forrásaink bírálata és ismerete.

Jutalma a Lévy-alapítványból 500 ft.

Határnap 1885. szeptember 30.

A jutalom csak önálló tudományos beccsel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona, de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

11.

Adassék elő a lengyel és magyar közjog fejlődése összehasonlítva és kölcsönhatásában Nagy-Lajostól a XVII. század végéig.

Jutalma Czartoryski herceg adományából 1000 ft.

Határnap 1886. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT apr. 30-án Ormos Zsigmond elnöklete alatt tartott ülésén *Pontelly István* főtitkár a délmagyarországi muzeum újabb gyarapodásáról tett jelentést. Utána *Odor Samu* mutatta be a pénztárnoki jelentést s végül dr. *Benedek Albert* főreáliskolai tanár tartott felolvasást e cím alatt: »A XVI. század kedélyhangulata és b. Balassa Bálint«, a mely az »Értesítő«-ben közölni fog.

— A BÉKÉSVÁRMEGYEI régészeti és művelődéstörténelmi társulat 1882/3-iki Évkönyve *Vallaszky Pál* arcképével s egy térképpel díszítve megjelent. Az Évkönyv első része Békésvármegyére vonatkozó irodalmi dolgozatokat hoz; *Zsilinszky Mihály* *Vallaszky* irodalmi méltá-

tását közli, röviden vázolván a nagy buzgalmú író életét; *Tatay* János leírja Tótkomlós történetét az 1864-iki inség alatt; *Kardosonyi* János Békés-Gyulának állapotát vázolja a Theököly-korban; *Huan* Lajos reges-tákat közöl múlt századi jegyzőkönyvekből; *Zsilinszky* a tótkomlói egyház történetét ismerteti s *Göndöcs* Benedek a békésmegyei méhészet történetét írja le. Mint e tartalom mutatja, az Évkönyv Békésvármegye történetéhez s ismertetéséhez becses adatokkal járul. Az Évkönyv II-ik részében hivatalos adatok vannak közölve: ezek szerint van a társulatnak 23 tiszteleti, 25 alapító, s 177 rendes tagja.

— »A FELSŐ-MAGYARORSZÁGI MUZEUM-EGYLET ÖTÖDIK ÉVKÖNYVE« a társulat derék titkára *Stöhr* Antal által szerkesztve megjelent. Három önálló cikk van benne: a kő, bronz és vaskorszak a »Felső-Magyarországi Muzeuumban« dr. *Tóth* Lőrincztől, mely egy szakember alaposságával, de egyszersmind a nagy közönség által is élvezhető alakban ismerteti az intézet gazdag gyűjteményeit, mindenütt festvén a kort is, melyben ez eszközök használatban voltak. *Görög* Gyula egy 1626-iki ismeretlen magyar nyomtatványt ez évi löcsei Calendariumot ír le prognosticonával együtt s bemutatva tartalmát, mindenütt kiemelvén az érdekes részleteket. *Dragóner* Béla tiz oklevelet közöl a kassai levéltárból. Az Évkönyvet hivatalos közlések zárják be, melyből látjuk, hogy van a társulatnak 30 tiszt. 36 alapító s 210 rendes tagja. E muzeum valóban nagy szükségét pótol s megérdemli a közönség pártolását.

VÁLASZ KANDRA KABOSNAK

a sombolyi főesperesség s a sárvári várispánság és apátság kérdésében.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Kandra Kabos tagtársunk azon főesperesi kerületet — mely okleveleinkben többször Archidiaconatus de *Sombon* vagy *Sumbun* nevezet alatt említették, s mely alatt Nováky János értelmezése és nyomozása szerint a Zemplénmegyében feküdt egykori *sombori* esperesség értetik — egynek tartja az állítólagos *sombolyi* főesperességgel s azt Zarándban keresi és véli föllelhetni.¹⁾ Továbbá a Várad Regestrum 124-ik §-ban *Sasvár* nevezet alatt említett várispánságot *sárvári* várispánságra magyarázza, s azt Szatmármegyében nyomozza, s annak bővebb felvilágosítá-

¹⁾ *Századok* 1883. VI. füz. 582. és követk. l.

tására felfödözi és felhossa a szinte szatmármegyei *sárvári* apátságot, s Várad Regestrum 32-ik §-át, melyben *ecclesia S. Petri de Sasvár* van említve, ezen apátságra magyarázza.¹⁾

Az első czikk által én vagyok érdekelve, a mennyiben Nováky értelmzése s útmutatása folytán a régi *zombori* főesperesi kerületet Zemplénmegyében nyomoztam *Zereucs* vidékén, mely egykor Zempléntől külön álló megyét vagy területet képezett, és t. tagtársunk ebből folyó tévedéseimet tárgyalja. A másik Pesty Frigyes barátunkat illetné, ki a kérdéses várispánságot, nem a *sárvárit*, hanem a *sasvárit*, Nyitra megyében, Pozsonymegye szélén, nyomozza, melyet t. tagtársunk egy kis névvaltoztatással Szatmárban talált fel; de, t. barátunk engedelmével, erre is megteszem észrevételeimet. Az elsőre azonnal felelhettem volna; de vártam a másíknak közlését, mely nagyon későre haladt, és csak ez évi április és majus-havi füzetben jelent meg. Vártam pedig e másíknak megjelenését azért, hogy mindakettőre egyszerre tehessem meg észrevételeimet; mivel e kettő egymással némi vonatkozásban van, amennyiben mindakettő egyszerre adatott be s olvastatott fel társulatunk gyűlésén.

I.

A sombolyi főesperesség.

T. tagtársunk a hibáson írt vagy olvasott *Sumbun* helynevet *Somboly*-ra magyarázván, e főesperességet Zarándban nyomozza, s azt *Somboly* zarándmegyei faluval hozza kapcsolatba, mely falu az 1261-iki új adománylevelben az egri püsdökség birtokai között van említve, hol az egri püspöknek ezen adománylevel szerint udvara vagy kuriája is volt²⁾, s a püspökök ezen kuriájától, hol a főesperes székel, vagy hivataloskodott, neveztetett e főesperesség szerinte *sombolyi*-nak, mely elnevezés későbbben *pankotai*-val cseréltetett föl, s így a *sombolyi* főesperesség egy volt a *pankotai*-val. Ez t. írónk e kérdésben megkísérlett nyomozásának vagy okoskodásának resultatuna és rövid kivonata.

No már vizsgáljuk az érveket, melyeket ezen okoskodásának támogatására felhoz.

a) Azt hozza fel kifogásúl, hogy ezen főesperes neve a nem-egykorú átírók és másolók által hibásan van Archidiaconus de *Sombou*, *Sumbun*, *Sumbon*, *Zomban*, és ritkán *Sumbul*-nak írva, s ezen hibásan másolt helynevet Nováky és az ő követői *Zombor*-ra magyarázván, csináltak vagy kihoztak abból egy oly főesperességet a (*zomborit*), mely soha sem létezett.

Itt mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy igen különösnek

¹⁾ *Századok* 1884. IV. és V. 339. és 426. l.

²⁾ Item villa *Sombol* cum *Sombolhegye* in toto, quae villa est *episcopalis locus curie*. *Fejér Cod. Dipl.* IV. III. 40. l.

találjuk, hogy t. írónk itt elhallgatja azt, hogy e főesperesség többször *Zombor*, *Zsumbur*, és *Sumbur* alakban is fordul elő.¹⁾ Igaz ugyan, hogy ezen helynév ily alakban két helyen Novákynak t. írónk által kifogásolt kézírata után van közölve; de az 1278-iki oklevél, melyben e főesperes *de Zsánbur*-nak van írva, Kaprinay kéziratából közöltetett, s így ezen a kifogásolt Novákynak hibás értelmezése semmi változást sem tehetett. — A t. írónk által fölemlített *Sumbul* alakban pedig, a mi egyet jelentene *Somboly*-lyal, ezen főesperes neve tudtomra csupán csak egyetlen egyszer fordul elő s akkor is Novákynak kifogásolt kézírata után közölve. — Mi különösnek, de igen természetesnek találjuk t. írónknak azon eljárását, miszerint *Zombort* elhallgatta, *Sumbult* pedig felemlítette; mivel neki feltett célja volt, hogy e főesperességnek *Zombor* nevét s azzal járó zemplénmegyei kerületét kifogásolja és kétségbe hozza és helyébe *Sombolyt* állítsa előtérbe: igen természetes, hogy neki e céljához képest el kellett hallgatnia amazt, mely őt tervében úgysis genirozta, és kiemelni emezt, hogy ennek segítségével a zarándi főesperességnek eddigelő ismeretlen nevét felföldözze.

E főesperesség neve *Sombon*, *Sumbun*, *Zumbun*, *Sumbun* alakban csakugyan hibásan van írva vagy másolva; de e hibát sem nehéz megfejteti. Ugyanis e hiba vélekedésünk szerint onnét származhatott: hogy a másolók a név végén az *r*-et *n*-nek nézték és vették s e két betűt egymással fölcserélték, a mi, tekintve e két betűnek alakját, igen könnyen megeshetett, s így lett azután a *Sumbur*-ból *Sumbun*; vagy pedig, a mi mi még hihetőbb, e név eredetileg *Sumbour*-nak lévén írva, a másolók az *o* után következő *u*-t *n*-nek írták s a név végén kis alakban elrántott *r*-et nem vevén észre, vagy csak caligraphiai ezifraságnak tekintvén, elhagyták, s így lett a *Sumbour*-ból *Sumbon*. Hogy a régi iratokban az *u* sokszor fölcseréltetett az *n*-nel, azt gyakran tapasztalhatni a régibb oklevelek olvasásánál.

Több ily hibásan írt vagy másolt helynevek jönnek elő okleveleinkben; de az értelmes olvasó vagy nyomozó a szöveg értelme és más ott megemlített helyi körülmények összevetése által könnyen eligazodhatik s el is igazodik az ily hibásan írt neveken; és t. írónk felakadt az itt tárgyalt s hibásan másolt helynéven, s úgy látszik, hogy azért akadt fel, hogy kifogásolhassa és kétségbe hozhassa az az alatt rejülő *zombori* főesperességet.

De hogy a hibásan másolt *Sumbun* alatt nem a zarándi *Sombolyt*, hanem a zempléni *Zombort* kell értenünk, azt világosan mutatják okleveleink. II. Endre egri püspök 1275-ben kelt levelében, melyben vissza ítéli vagy visszaadja az egri káptalannak az ő elődei által elidegenített vagy elfoglalt tizedeket, a többi között így ír: . . . invenimus etiam dictum capitulum decimis vini, quod ipsorum est, per totam dioecsim

¹⁾ Fejér *Cod. Dipl.* IV.: II. 26., V.: II. 484., VIII.: III. 254. l.

Agriensem spoliatum, praeter decimas vini de Nogoloczi, praecipue Potoka et de *Sumbun*¹⁾ Hogy itt a *Sumbun* alatt *Zombort*, a zempléni *Zombort*, kell értenünk, azt, úgy gondolom, nem szükség bővebben vitatnunk; mert az az oklevél szövege s az itt felhozott zempléni helyek megnevezése által is kellőleg igazolva van; mert nem szenved kétséget, hogy itt *Nogoloczi* alatt *Nagy-Olaszi*, ma *Bodrog-Olaszi*, *Potoka* alatt *Patak*, ma *Sáros-Patak*: értetik s így a *Patak* után következő *Sumbun* alatt földrajzilag is csak *Zombor* érthető, mely Zemplénben az említett helyektől nem messzire esik. Ezen oklevél itt felhozott passusát tehát bátorkodunk t. írónk becses figyelmébe ajánlani, hogy meggyőződjkék, hogy a hibáson másolt *Sumbun* helynév alatt korántsem a *Zarándi Somboly*, hanem a Zempléni *Zombor* értendő.

b) T. írónk azt hozza fel, hogy ha *Zarándmegye*, vagy annak nagyobb része csakugyan az egrí püspökségbe volt bekebelezve, úgy kellett főesperesének is lennie; már pedig a XIV. század közepéig *Zaránd* e tekintetben semmi életjelt sem ad magáról, a *zarándi* vagy *pankotai* főesperes sehol sincs említve; ellenben a *sombói* főesperesség szerepel ama korban, s 1332-ig említetik okleveleinkben, s akkor megszűnik vagy oltúnik és helyébe lép a *pankotai*, a mit ő úgy magyaráz, hogy addig a *sombói* vagy *sombolyi* főesperes képviselte *Zarándot*, s akkor a *sombolyi* nevezet megszűnik s azt a *pankotai* váltja fel, vagyis hogy az archidiaconatus de *Sumbun* alatt nem a *zombori*, hanem a *sombolyi* főesperességet kell értenünk, mely egy volt a *pankotai*-val, csak neve cseréltetett fel.

Úgy de hol vannak megemlítve a főesperesek, miből az ő kerületekre következtetést lehet vonni? A káptalanok kiadványainak záradékaiban. Azt pedig jól tudja t. írónk, hogy az ily káptalani kiadványok záradékaiban nem soroltatik elő minden kanonok és főesperes, hanem a dolog természeté szerint, csak azok említetnek meg, kik jelen voltak azon ünnepélyes cselekvényen, melyről a káptalan kiadványa szól. Abból tehát, hogy a *pankotai* főesperes, a felhozott időszakban, az egrí káptalan kiadványainak záradékaiban nincsen említve, nem az következik, hogy a *pankotai* főesperesség akkor, e nevezet alatt, nem létezett, hanem inkább csak az, hogy a *pankotai* főesperes nem volt jelen azokon a tárgyalásokon, melyekről azon korbéli felhozott káptalani oklevelek szólnak.

De azt is indokolhatni, vagy legalább alaposan gyaníthatni, hogy miért nem találhatik említve a *pankotai* főesperes az egrí káptalan ama korbéli kiadványainak záradékaiban. Ugyanis minthogy *Zaránd Egertől* nagyon távol esik, föltehető, hogy annak főesperese ha állandóul ott nem székelte is, de hivatala végett gyakran hűzamosan ottan tartózkodott, és távol eső megyéjét vagy kerületét a püspök megbízása vagy felhatalmazása folytán mintegy vicáriusi hatalommal vagy minőségben

¹⁾ Fejér *Cod. Dipl.* V.: II. 303. l.

igazgatta s az ott fölmerült pörök és kérdéseket, melyeket az érintett távolság miatt nehéz volt elintézés végett mindig a püspök eleibe vinni, eligazította, s így többször huzamos ideig távol lévén a megye székhelyétől, Egertől, nem igen lehetett jelen azokon a tárgyalásokon, melyekről a káptalani oklevelek szólnak: Ez lehet az oka annak, hogy a *pankotai* főesperesek nem találtak a mondott időszakig említve az egri káptalan kiadványaiban, melyek eddigelő világot láttak. Azonban lehetett e főesperesek hézagának más oka is; de lett legyen bármi oka is annak: igen különösnek találjuk t. írónknak azon eljárását, miszerint a *zombori* főesperességet *sombolyi*-ra változtatja, hogy a *pankotai* főespereseknek okleveleinkben fölmerült hézagát pótolja.

Ezen főesperesség régi nevének állítólagos megváltoztatására szintén megjegyezzük, hogy az egyház konservatív természeténél fogva valamint más intézvényeiben, úgy az elnevezésekben, az esperesi kerületek elnevezéseiben is, az ősi szokáshoz erősen ragaszkodott, és midőn több megye vagy várispánság újabb felosztás és alakulás folytán ősi nevét is megváltoztatta, ámbár ama változások vagy alakulások a főesperesi kerületeket is alterálták vagy érdekelték, ama változások dacára is a főesperességek ősrégi neveiket sokáig megtartották. Így p. o. a *borsovai* főesperesség (*Archidiaconatus de Borsua*) mely *Borsva* várától s az ottan alakult várispánságtól kölcsönözte nevét; mikor e várispánság ott megszűnt vagy átalakult és beleolvadt az ott keletkezett Beregvármegyébe: azért a főesperesség, mely már egész Beregvármegyére kiterjedt, még ezen változás után is igen sokáig, a XIV. század elejéig fentartotta régi nevét, mely felytononosan *borsvai* főesperesség néven említett, habár már akkor beregvármegyei főesperesség volt. A *kemeji* főesperesség (*Archidiaconatus de Kemej*), ámbár IV. Béla király e megyének nagy részét 1240-ben a kúnoknak adományozta, s annak folytán e megye régi nevét is elvesztette, *Kis-Szolnok* nevezet alatt annak megmaradt része a szomszéd *Szolnok*hoz kapcsolatván; mindamellett a főesperesség, habár megcsontva is, még azután két századig nemcsak fenmaradt, hanem régi nevét is fentartotta, habár a vidék, melyen elterült *Kis-Szolnok*-nak neveztetett, és csak a XV. században kapcsolatott a *hevesi* főesperesi kerülethez és vesztette el régi *Kemej* nevét. Miután az egyház annyira ragaszkodott a régi elnevezésekhez, hogy azokat a megyék átalakulásai és előbbi neveik megváltoztatása dacára is oly sokáig megtartotta: legyen szabad t. ellenfelemtől kérdeznem, hogy az állítólagos *sombolyi* főesperesség miért változtatta meg régi nevét és vette fel később a *pankotai* nevet, miután Zárandmegye még abban az időben nem ment át nevezetes változáson?

Azok után, a miket felhozánk, mi azt tartjuk, hogy a zárandmegyei főesperesség eleitől fogva *Pankotáról* volt nevezve, mely úgy látszik, egyházi tekintetben e megyét képviselte. *Pankota* ugyan ma csak kisebbszerű mezőváros, de úgylátszik, hogy hajdan nemcsak földrajzi

fekvésénél, hanem más tekintetnél fogva is nevezetesebb hely volt, mely a Várad Regestrum 43-ik §-a szerint már régi korban jeles apátsággal volt kitüntetve.

c) T. ellenfelünk itt prépostságot emelget; de téved, mivel itt apátság volt, s a prépostságnak semmi nyomát sem találjuk. És megemlítvén a prépostságot, úgy vélekedik, hogy e prépostságnak lehetett befolyása arra, hogy az itteni főesperesség második neve, a *pankotai* előtérbe nyomult.

Itt t. ellenfelünk összetéveszti és vonatkozásba hozza ezen főesperességet a *pankotai* prépostsággal vagy helyesebben apátsággal, s abból akarja e névcsereét megfejtteni, mintha t. i. valami vonatkozásban állott volna a *pankotai* apátsággal ezen főesperesség s attól kölcsönözte volna a *pankotai* nevezetet, mely azelőtt *sombolyi*-nak nevezetett. De a *pankotai* apátság ezen főesperességgel semmi összeköttetésben vagy vonatkozásban nem állott, mert az az apátság e főesperességtől egészen különböző szerzetesi institutio volt, mely némelyek szerint a cisterczita, Juxhoffer szerint pedig a Benedekrendű szerzetések részére volt alapítva. Ha tehát nem lehet ezen főesperességet a *pankotai* apátsággal vonatkozásba hozni: annál kevésbé lehet abból kimagyarázni: hogy miért cserélte föl ezen főesperesség állítólagos régiebb *sombolyi* nevét a *pankotai*-val. Annak ellenben okát lehet adni: hogy miért szűnt meg a *zombori* főesperesség és foglaltatott a *zempléni*-be? Azért t. i. mivel a régi Szerencs megye, melynek területén feküdt a *zombori* főesperesi kerület, egyesülvén Zemplénnel ezen egyesülés folytán főesperesség is beleolvadt a *Zempléni*-be és megszűnt régi neve.

d) Úgy de t. ellenfelem valamint a zombori főesperességet irodalmi tévelygésnek állítja: úgy Szerencsnek arra épített egykori megyei-ségét kérdésnek tartja és kétségbe vonja.

Hogy kezdetben, mikor a megyék alakultak és mikor az egri püspökség alapított, Szerencs Zempléntől egy külön álló terület vagy megyét képezett, azt már másutt valamennyire kimutattam, vagy legalább nyomoztam; de mivel t. ellenfelem azt újra kérdésbe hozta, késztetve vagyok ide vonatkozó nyomozásom eredményét röviden ismételni nem annyira az ő ellenvetésének megezőfálására, mint inkább a t. olvasók tájékozására.

1. III. Honorius pápa 1217-ben kelt levelében, melyben az egri káptalan a szerencsi tizedek birtokában megerősíti, Szerencset *parochiá*-nak nevezi.¹⁾

2. II. Endre egri püspök 1275-ben kelt levelében, melyben az

¹⁾ Dilectis filiis capitulo Agriensi salutem. . . nos vestris supplicationibus grato conniventes assensu, decimas *parrochie Szerencsi*. . . vobis et per vos ecclesie vestre auctoritate apostolica confirmamus etc. Theimer. *Vetera Monumenta Hung. Sacr.* I. köt. 6. l.

egri káptalannak az ő előde által elfoglalt vagy elidegenített birtokait visszaadja, Szerencset, melyben a visszaadott birtokoknak egy része fekiüd, szinte *parochiá*-nak nevezi.¹⁾ Már pedig írónk a *parochia* kitétel úgy értelmezik, hogy az tulajdonképeni megyét, provinciát vagyis polgári megyét, nem várispánságot, jelent.

3. Tamás esztergami érsek 1317-ben visszaitélvén az egri káptalannak az egri püspökök által elfoglalt birtokait és tizedeit, ezen ítéletlevélben világosan megnevezi Szerencset, mint *vármegyét, comitatust*, megemlítvén némely helyeket, melyek Szerencsben, mint *comitatusban*, estek²⁾.

Mint hogy ezek szerint Szerencs egyik oklevélben *parochiá*-nak, a másokban *comitatus*-nak van nevezve: alig lehet annak egykori megyeiségét kétségbe hozni. Ugyanazért Podhradczy József, Tamás esztergomi érsek oklevelére hivatkozva, azt írja, hogy Szerencs a XIV. században még különálló vármegyét képezett³⁾. Mi ugyan nem írjuk alá Podhradczyknak ezen állítását; mert vélekedésünk szerint Szerencs hamarább, a XIII. század elején, vagy pedig a XII. század végén, egyesülhetett Zemplénnel; de azért megemlítjük azt, mint Szerencs megyeisége mellett felhozható véleményt. És habár egyesítetett is Szerencs Zemplénnel, annak előbbi neve még azután is sokáig fennmaradt, és használtatott: innét magyarázható, hogy Tamás esztergomi érsek Szerencset 1317-ben, mikor az már régen egyesült Zemplénnel, még a régi felosztás és stylus szerint, és régi nevén, *megyének, comitatus*-nak nevezte. Még csak azt jegyezzük meg, hogy habár egyesült is Szerencs Zemplénnel, azért a Szerencs területén fekvő *zombori* főesperesség nem szűnt azonnal meg, hanem fennmaradt a XIV. század közepe tájáig, s akkor olvadt egészen bele Zemplénbe és szűnt meg régi neve.

E felhozott adatok, ha talán nem mutatják is annyira ki Szerencsnek egykori autonómiáját vagy különálló megyeiségét, amint azt t. ellenfelem követelni látszik: annyit mégis jelentenek, hogy Szerencs Zemplén-

1) . . . inuenimus et dictum praedecessorem nostrum alienasse in *Parochia Scenemeth (Sceremch)* villas *Bezegh, Hidreg, (Hidveg)* et *Szanthó* vsque fluuium *Aranos*. Fejér *Cod. Dipl.* V.: II. 304 l. *Bezegh* ma nincs meg. *Hidveg*, ma *Sajó-Hidveg*, ott van ma is a szerencsi járásban, *Szanthó* ma Abaújban van a gönczi járásban, a mi azt mutatja, hogy Szerencs egykor a mai Abaújnak egy részét is magában foglalta.

2) . . . decimas quarundam villarum in *Comitatibus* *Vjuar, Borsod, Vng, et Zerempch* habitarum etc. S alább: . . . Ac in *Comitatu Zerempch* decimas villarum, *Pyud, Keresztura, Kísfalu, Zeggy, et Ker-Benye* vocatarum, cum aliis villis ad eundem *Comitatum* pertinentibus vsque fluuium *Arauyus*, qui alio nomine *Mezespatak* apellatur. Fejér *Cod. Dipl.* VIII: II. 681. és 82. l.

3) *Béla király Névtelen Jegyzőjének ítlejkora és hitelessége*. Budán, 1861. 213. l.

től egykor különálló terület vagy megyét képezett, s ennek világos nyomai maradtak fenn a felhozott adatokban.

T. ellenfelem többi kifogásaira, melyek alig érdemelnek figyelmet, nem reflectálok, hanem a dolog érdemében újra azon meggyőződésemet nyilvánítom, hogy az Archidiaconatus *de Sumbur* alatt, mely hibásan *Sombon* vagy *Sumbun* alakban is fordul elő, a *Zombori* főesperesi kerületet kell értenünk, mely a régi Szerencs megye területén feküdt s e meggyőződésben maradok mindaddig, míg újabb nyomozás ki nem mutatja netaláni tévedésemet és bővebben fel nem világosítja régibb földíratunk ide vonatkozó kérdését.

BALÁSSY FERENCZ.

FOLYÓÍRATOK SZEMLÉJE.

— A »HAZÁNK« 5-ik füzeté, melylyel egyszersmind az első kötet be is van fejezve, jobbadán a múlt füzetekben megkezdett tanulmányokat folytatja: *Iványi* István a Turai-határörvidék történetének II-ik fejezetében a ráczok beköltözését vázolja 1690—98 közt, sok új a bécsi levéltárakból szerzett adattal illusztrálva. *Abaji* Lajos »A szabadkőmivesség és az uralkodóház« című cikkének II-ik fejezete, hasonlólag sok új adatot tartalmaz, főként Ferencz császár korából. *Torma* Károly folytatja *Rettegi* nagyon érdekes emlékiratait. *Gelich* R. István nádor tanulmányi utazásait rajzolja. Új közlések: a zalatnai vérfürdő *Cseh* Károlytól, *Szent-Tamás* ostromai *Thim* Józseftől, s II. Frigyes és az evangelicusok *Szokolty*től. A tárczában apróságok vannak.

— A »FIGYELŐ« májusi füzetében több irodalomtörténeti tanulmány van, mint *Jakab* Elektől Aranka, s *Csaplár* Benedektől Révai, kinek életéből azt a részlet tárgyalja, mely a nemzeti visszahatás korára esik. A füzetet kisebb közlemények s a két utolsó kötethez szóló tárgymutató zárják be.

— Az EGYHÁZMŰVÉSZETI LAP V-ik füzeté első cikke az országos ötvösműkiállításnak van szentelve. Ugy látszik hosszabb és beható tanulmány fog lenni, mely a kiállítás alatt nyert eredményeket összegezi. Ez első közlemény Sz.-László és Sz.-István hermáinak van szentelve s ezeket ábrákban is feltünteti. Főként az első a nagy hírű és nagybecsű Sz.-László koronára vonatkozólag minden történeti és műtörténeti adatot egy kis monographiává gyűjtött össze. *Csánky* Dezső egy XVI-ik századi leltárt közöl a zalavári egyházi szerelvényekről (1553) magyar nyelven, egy

registrumnak töredékét, melynek gazdag adatait kimerítő és bő jegyzetek magyarázzák. Következik a haluczi román templom leírása *Sándorfi* Nándortól. A rövid közlemények közt a Palóczy-féle szaru leírását olvassuk. A füzetet apróbb közlések zárják be.

— A MAGYAR SION aprilisi füzete a Monumenta Vaticana bevezetésének egy részletét közli *Fraknoi* Vilmos tollából: »Szalkai László esztergomi érsek és a cseh utraquisták« czim alatt, természetesen eddig épen nem ismert adatok alapján. Az irodalmi rovat Chantelaune R. francia történetírónak XVII-ik Lajostól írt munkáját ismerteti.

— A KERESZTÉNY MAGVETŐ II-ik füzete I. Rákóczi György korához szolgáltat érdekes adatokat. A zsidózók kiirtása után néhány főúr az unitarius jobbágyokat s alsóbbbrangú népet kezdte üldözni: ezek közül kettő, Nagy Pál és Dániel János ellen folyamodást adtak be az országgyűlésre (valószínűleg 1640). *Koncz* József a muzsnai reformatusok s unitáriusok viszályához mutat be három érdekes levelet.

— A MAGYAR NYELVŐR V-ik füzetében *Deák* Farkas közöl néhány érdekes nyelvtörténeti apróságot, melyeket régi levelekből gyűjtött össze.

— A REVUE DES ETUDES JUIVES VIII-ik kötetében (f. évi 1-ső f.) Kayserling »Riehelicu Buxtorf pére et fils Jacob Roman« czimű értekezésében Buxtorf egyik levele alapján egy érdekes erdélyi történeti adatot közöl. Tudva van ugyanis, hogy az erdélyi fejedelmeknek gyakran zsidó udvari orvosaik voltak, kiket Konstantinápolyból hívtak meg. Egy ilyen zsidó orvos volt I. Rákóczy Gy. udvarában Leo vagy Arié Yehuda Sian-Nasreddin ki a fejedelem hívására 1639. körül ment Konstantinápolyból Erdélybe s itt áttért a keresztyén vallásra. Kayserling idézi Buxtorf 1641. aug. 11-én Hottingerhez írott leveléből: »de hoc (Siaa Leo) auidi illum palam in Transilvania christianum religionem amplexum esse, ibique medicum agere in aula principis.«

TÖRTÉNETI REPERTORIUM, ÖSSZEÁLLÍTVÁ A HAZAI HIRLAPOKBÓL. 1884. MÁJUS.

Bács-Bodrogmegyei történelmi társulat alapszabályai. *Schmausz-*Endre, elnök; dr. *Margulit* Ede, titkár. *Bácska* 38. sz.

Barbarok: az antique művészetben. *Magy. és a Nappály* 17. 18. sz. rajzokkal.

»*Benke* *Istrán* Zwingli Ulrik élete és a helyét reformatió megal-

pítása. Sepsi-Szent-György. 1884.« Ism. *Farkas József. Prot. Egyh. és Isk. Lap* 17. 18. sz.

Dubay Miklós dr. A Gül-Baba siremlékének fenntartása. *Egyetértés* 119. sz.

Hampelmé-Pulszky Polixena. Kirándulásunk a régi Trója vidékére. *Egyetértés* 128. 130. sz.

Ipolyi Arnold elnöki megnyitó beszéde az orsz. magyar képzőművészeti társulat közgyűlésén. Nemzeti műeletünk. *Nemzet* 69. sz. — »Műtörténelmi tanulmányok 2-ik kiadás.« Ism. *Imrei Ferencz. Nemzet* 144. sz.

»*Kecskeméti W. Péter* ötvöskönyve. Sajtó alá rendezte és bevezető tanulmánynyal ellátta *Dr. Ballagi Aladár.* Budapest, 1884.« Ism. (K.) *Nemzet* 142. sz.

Mosel Antal, dr. Mozes genesise és észrevételek a vízözön felett. *Ellenzék* 124, 125. sz. Művészet története az őskorban. *Függetlenség* 146. sz.

Nagy Sándor (K.) Bihar-Ország. Ism. *P. Napló* 68. *Egyetértés* 68. sz. *Föv. L.* 59. sz.

Pesty Frigyes. A »Separatum corpus.« (Fiume czímere.) *Egyetértés* 127. sz.

Salamon Ferencz. Az ezeréves emlék. *Nemzet* 121. sz.

Takács Sándor. Adalékok Komárom városának történelméhez és ethnographiájához. *Komáromi Lapok* 21. és köv. számok.

Tóth Lőrincz. Szilágyi Erzsébet. Történelmi rajz. *Ország Világ* 18—22. sz.

Vadászat történetéhez. *Szemle* 19—21. sz.

Zrínyi Miklós gróf levele. Somogy és Zalamegyékhez 1660. okt. 25. *P. Hírlap* 125. sz.

I R O D A L M I É S V E G Y E S K Ö Z L É S E K.

— MÁJUS 15-İKÉN volt két esztendeje annak, hogy a magyar főpapok által kezdeményezett nagy vaticani történelmi vállalathoz a pápa beleegyezését adta. Nem szükség e füzetek olvasói előtt e vállalat kiváló fontosságát hosszasan fejtegetnünk, s hogy mi a vaticani levéltárnak mint történeti forrásnak becsé, bővebben magyaráznunk. Főpapjaink áldozatkészségének s a pápa nagylelkű liberalitásának, melylyel a levéltárat a tudósvilág s különösen a magyar nemzeti vállalat előtt megnyitá, — első gyümölcsét két kötetben nyújták be Frakuói és Tárkányi kánonokok a pápának, külön audientián. Az első kötet, mely Gentilis bibornok s magyarországi pápai legatus 1307—1311-ig terjedő iratait tar-

talmazza, összes középkori történetünk legelső rangú kútfője. A második kötet, Campeggio bibornok és Burgio báró magyarországi pápai követeknek a mohácsi vést megelőző 3 évből való jelentéseinek gyűjteménye, a nemzetünk életében tán legfontosb, következményeiben legnagyobb horderejű momentumot világítja meg egészen új oldalról s a legkisebb részletekig. Fraknói és Tárkányi az öröm, a nemes büszkeség s az őszinte hála érzelmeivel adták át a két kötetet a pápának a következő beszéd kíséretében :

Beatissime Pater.

Decimaquinta dies hujus mensis cunctis in Ecclesia litterarum cultoribus solemniter erit.

Hac enim die, in schola historico-palaeographica, ad Tabularium Vaticanum erecta, Sanctitas Tua novam eruditionis ecclesiasticae palaestram aperuit; quum antea jam Pontificium Tabularium, quod omnium gentium thesaurus recondit, universo litteratorum orbe plaudente, Sanctitatis Tuae auctoritate reclusum fuerit.

Sed nos hac ipsa die simul anniversarium recolimus fausti illius diei, qua ante biennium Sanctitas Tua, Praelatorum Cupitulorumque Hungariae votis et moliminibus, historiae ecclesiasticae patriae, vaticanis monumentis illustrandae intentis, annuere, et, vobis adstantibus, benedicere dignabatur.

Paternae gratiae filialis pietas gratam et dignam se reddere anhelans, summa qua potuit alacritate, operi manus admovit.

Addiderunt animum Sanctitatis Tuae litterae, tribus quidem S. R. E. Cardinalibus inscriptae, sed universo christiano orbi loquentes, quibus de historiae dignitate, deque historiographorum officii Sanctitas Tua deseruit; admirabili ea sapientia, quam Summo Pastori, de salute humani generis anxio paterna sollicitudo, et Pontifici eruditione claro, litterarum amor inspiraverat.

Maxime opportunum hoc accidit his acerbis temporibus; ut »dum tanta ubique mentitur iniquitas sibi, historia vindex veritatis vigil semper adsit, testis veritatis, serius ocyus triumphantis certe futura.«

Ideo summopere gratulamur, per molimina nostra, simul Sanctitatis Tuae votis, quae legum instar nobis sunt, obtemperare potuisse.

Diplomatarii Vaticani Hungariae duo volumina jam fere absoluta sunt.

Unum continet acta, decreta et constitutiones Cardinalis Gentilis, qui Clementis V. in Hungaria Legatus, (1307—11) principalis auctor fuit, quod exstincta regia stirpe Arpadiana, domus Andegavensis thronum Hungariae obtinuerit et gloriosam historiae nostrae periodum inauguraverit.

Alterum volumen complectitur relationes (dispacii) Cardinalis

Campegii et Baronis Burgii (1524—6). Clementis VII. in Hungaria oratorum, qui annis, fatalem cladem Mohacsianam praecedentibus, Hungariam a Turcarum impetu, Sacrae Sedis auxilio et auctoritate, salvam reddere contenderunt.

Monumenta virorum horum, arduis temporibus, de patria nostra optime meritorum, historiam eius temporis nova illustrant luce, simul insigne subministrant argumentum celebrandi Romanorum Pontificum in fata gentium, imprimis gentis nostrae, salutiferum influxum.

Gens enim Hungara, novem fere abhinc saeculis, patriae, armis victricibus assertae, in Petri petra fundamentum posuit.

Et magnus ille Sancitatis Tuae praedecessor, qui primum nostrum Regem sacro diademate insignivit, simul universae genti nostrae spiritum suum: spiritum civilitatis christanae et litterarum amorem afflase videtur.

Ideo terque quaterque beatos nos celebramus, quod fortuna nobis obtingat, operis nostri, Sacrae Sedis et Hungariae intimum nexum illustrantis primitias Tibi, Sancte Pater, offerre posse, qui cum Silvestri in patriam nostram, singulari propensione Gerberti quoque genium haereditasti.

Dignare, Beatissime Pater, conatum nostrorum tenues fructus benigne suscipere, et cunctis, qui huius operis participes sunt, divini auxilii auspice, apostolicam benedictionem impertire.

A szép heszédre a pápa a következő emelkedett szellemű választ adta:

Tabularium Vaticanum sponte et libenter eruditorum virorum industriae patere iussimus, ut veterum pervestigatio monumentorum disciplinis historicis maius lumen afferret. Volumus enim et debemus quantum possumus (quae est Apostolicae Sedis hereditaria laus) bene mereri de studiis optimis, et artes omnes, quae ad incrementa humanitatis pertinent, singulari cura patrocinioue tueri. Praeterea nihil est, quod Ecclesiae aut Pontificibus maximis ab inquisitione veri metuamus: quin immo non exiguam utilitatis spem in ea ipsa inquisitione positam certo scimus. Etenim monumenta rerum gestarum explorete cognita multum valere possunt ad illustranda Ecclesiae romanique Pontificatus benefacta, emendatis confutatisque pluribus, quas hominum aut incuria fudit aut invidia peperit, opinionibus. — Quod nunc idem confirmatum videmus, dilecti filii, testimonio vestro: qui cum monumenta Tabularii Vaticani Hungarica saeculi XIV ineuntis sedulo indaganda eademque publicanda curaveritis, aequalibus posterisque prodidistis quot et quanta illo ipso tempore fuerint Decessorum Nostrorum in Hungarorum genus merita.

Nondum depulsis aevi, quod medium appellat, tenebris, inflammatisque ad pernicioosa dissidia animis maiores vestri praeclara illa munera, quae a vobis commemorantur, ab hac Sede Apostolica adepti sunt, humanitatem et pacem, civilem et sacram disciplinam, mores, doc-

trinam, leges, constantiam in adversis, gloriam in prosperis. — Jamvero pro locorum temporumque varietate similia extiterunt romani Pontificatus in ceteras gentes beneficia: eaque, ut confidimus, meliore in lumine collocabuntur accurata rerum historicarum pertractatione, cui auctoritate auspiciisque Nostris diligens iam datur opera. Ad vos quod attinet, geminis voluminibus acceptis, laetamur his primitiis et quasi libamentis laborum vestrorum: simulque Episcopis, Capitulis et ceteris ex Hungaria Viris dignitate conspicuis, qui industriam vestram liberalitate sua complectuntur, gratulamur hos munificentiae suae fructus: atque operis utilitate perspecta, utrosque hortamur, ut retineatis, alteri in doctis laboribus, alteri in liberalitate constantiam. Vobis interim illisque universis, caelestium munerum auspicem et paternae benevolentiae Nostrae testem Apostolicam Benedictionem peramanter impertimus.

Méltó e szép allocutio ama példaszerű liberalitáshoz, mely a vaticani kincsek föltáráásával az összes keresztyénség multjára új világot lesz vetendő. S mi magyarok jogosan büszkék lehetünk arra, hogy az első mécszet annál a világnál mi gyűjtöttük meg: mert mindazok közül, kik a vaticáni levéltárban búvárkodnak, a mi főpapjaink nyújtják nagy vállalatuk e két kötetével a legelső eredményt.

— PALAEOGRAPHIAI MOZGALMAK A VATICANBAN. XIII. Leo pápa következő nagyfontosságú levelet intézte Hergenroether bibornokhoz a vaticani levéltár nagyérdemű öréhez, mely, ha a benne foglalt intentiok végrehajthatnak, mélyreható befolyással lesz a történet-kritikai irány fejlesztésére:

Bibornok ur! A históriai-kritikai tanulmányok különös fontossága, az egyház és az apostoli szék védelme tekintetében, már pápaságunk kezdetén arra határozott el minket, hogy a pápai vaticani archivumot megnyissuk a tanulmányozók kutatásainak. Ugy rendelkezünk, hogy annak igazgatását a szentegyház egyik bibornoka vegye át, azon megbízással, hogy hathatós ösztönzést nyújtson a történelmi emlékek és az apologeticus disciplinák tanulmányozására. Megengedtük a bibornoklevéltárnoknak, hogy a tudósok kényelmére mérsékelje a pápai archivumok régi használati szabályzatát, s úgy rendelkezünk, hogy egy szomszéd tanulmányozási terem nyitassék meg azok számára, kik a régi okmányok kritikai tanulmányozására adják magukat. Látván, hogy mennyire visszaélnék a történelemmel az igazság és a vallás kárára, ajánlottuk, hogy mozdítsák elő a részrehajlatlan tanulmányozást, s mult 1883. évi augusztus 18-iki levelünkkel igénybe vettük a szent collegium három kitűnő tagjának buzgalmát és tudományát, hogy előmozdítsuk a történelmi-apologetikai munkálatokat, s a pápaság hivatalos okmányainak kiadását. De hogy még gyümölcsözőbbé tegyük ezen tanulmányokat, elhatároztuk, hogy ugyanazon levéltár mellett egy paleographiai s összeha-

sonlító történelmi iskolát nyitunk, melyben a fiatal clerus kiképezhesse magát az egészséges kritika gyakorlataiban. — Egyszersmind, elérkezettnek látván a pillanatot arra, hogy a szükségnek megfelelőbb szervezetet adjunk levéltárunknak, alkalmas szabályzattal, elrendeltük egy új használati szabályzat kidolgozását. Ez szentesítettven e hó 1-én kiadott külön motuproprio-nkkal, magában foglalja azon szabályokat, melyek-alá esnek mostantól fogva a levéltár, a tanulmányterem, a történelmi és paleographiai iskola, s átszármaztatjuk önhöz bibornok ur, hogy gondoskodjék végrehajtásáról. Adatott vaticani palotánkban 1884. május 15-én. XIII. Leo pápa.

Ugyancsak fontos vállalatot indított meg Hohlhammer stuttgarti könyvkereskedő kiadásában Pflugh-Harttung Gyula jeles német palaeograph hét évi búvárlatai eredményeképp. Kiadja a pápai cancellariának 1200-ig terjedő jelesebb okleveleit, mintegy 100 válogatott, díszes kivitelű táblán. A pápai diplomatica nagy hatást gyakorolt az európai cancelláriákra s e mű, mint összehasonlító anyag forrása lesz a diplomaticának; ára — egy tábla 1 márkába kerülvén — 100 márka leend. A próbafüzet máris megjelent.

— MIT MÍVELNEK TÖRTÉNETIRÓINK? Érdekes lesz tagtársainkra nézve, ha a szüenidők előtt röviden összefoglaljuk mivel foglalkoznak történetiróink s kutatóink. *Bunyitay* Vince a nagy-váradai püspökség történetének III. kötetét rendező sajtó alá s mint értesültünk munkája második feléhez Lengyelországban tesz kutatásokat s a pétervári államlevéltárban fog dolgozni. — *Csánky* Dezső Magyarország XV. sz. művelődés történelmén dolgozik. — *Csontos* János Németországba fog utazni s a hazai középkori könyvtárak történetét írja. — *Dedk* Farkas »*Forgács* Zsuzsanna« című életrajzát készíti sajtó alá s a czéhszabályok szerkesztésével foglalkozik, mindkettőt társulatunk számára. — *Fraknoi* V. Buonvisi bibornok Bécsből küldött nunciusi jelentéseit gyűjti össze az 1686-iki ünnepély alkalmából. — *Fejérpataky* László a Kállay-Codexen és diplomatikáján dolgozik, nemrég Bécsben a királyi pecsétek sorozatát állította össze. — *Géresi* Kálmán a Károlyi-Codex III. kötetéhez gyűjt anyagot. — *Hampel* József a nyáron Erdélybe s az Aldunára tanulmányi kirándulást tesz és a szent-miklósi népvándorlás korabeli leletét vizsgálja, arról hosszabb tanulmányt írván. — *Hajnik* Imre Magyarország jogtörténetén dolgozik, s különösen a magánjog történetéhez rendkívül gazdag anyagot gyűjtött össze. — Elnökünk *Ipolyi* Arnold a szt. koronáról szóló díszes nagy monographiát írja, melyhez a pompás műmelléleteket a párisi

Didot cég már elkészítette. — *Károlyi* Árpád a magyarországi országyűlési emlékek IX-ik kötetén dolgozik. — *Kállay* Benjamin a »Szerbek történetének« II. kötetére nézve rendezi a rendelkezésére álló nagybecsű anyagot. — *Lipp* Vilmos a keszthelyi temető hírneves leleteiről írt kimerítő munkát. — *Marczali* Henrik II. József korának történetéből a II. kötetet befejezte, jelenleg a III. k.-en dolgozik, mely valószínűleg a jövő évben látand világot. — *Márki* Sándor Mária királynő életrajzát rendezi sajtó alá, mely társulatunk vállalatában fog megjelenni. — *Mayláth* Béla az 1642-iki szőnyi béke történetét fejezte be s Buda 1686-iki ostromára vonatkozó röpiratokat állítja össze. — *Nagy* Imre folytatja a nagybecsű Anjoukorit okmánytárt. — *Nagy* Gyula főmunkatársa a Károlyi-Codexnek, — *Nyáry* Albert Magyarország pénzügyi történetén dolgozik a XVI-ik században, s egyszersmind Czímerészetéből az I. kötet mintegy 29 4° ívnyi terjedelemben az idén fog megjelenni. — *Nyáry* Jenő bronzleletekről írt tanulmányt. — *Óváry* Lipót a Monumenta Vaticana cz. nagy vállalatnál működik s Beatrix királynő életéhez gyűjt adatokat. — *Pauler* Gyula az Akadémia megbízásából írja az Árpádkor történetét. — *Pesty* Frigyes Horvátország történetét és közjogunkat illető tanulmányokkal foglalkozik. — *Radvánszky* Béla Mívelődés története második felét készíti sajtó alá. — *Salamon* Ferencz Budapest történetén dolgozik, a II. kötet nemsokára kikerül a sajtó alól. Ugyancsak őt bízza meg a főváros a Budavár visszafoglalásának ünnepélye alkalmával írandó monographiával. — *Szádeczky* Lajos Báthory István erdélyi fejedelem s lengyel király történetén dolgozik az Akadémia megbízásából. — *Szalay* József a »Magyar Nemzet Történelmé«-nek Árpádkori részén dolgozik, melylyel a nép számára írt Magyarország történeti munkáját egészíti ki — *Tagányi* Károly Nyitra megye, Z. *Kiss* Béla Szolnok-Dobokamegye monographiáival foglalkoznak. — *Torma* Károly az idén is folytatja Ó-Budán az ásatásokat s mint értesültünk az összes ó-budai leleteket az országos kiállítás alkalmával kiállítja, ezekről terjedelmes, népszerű munkálatot írván. — *Torma* Miklós Batthyány Ignác erdélyi püspökről ír hosszabb tanulmányt. — *Thaly* Kálmán a Bercesényi család történetét írja. — *Vály* Béla a magyar színészet történetével foglalkozik. — *Wenzel* G. A földmívelés története Magyarországon című munkáján dolgozik az Akadémia számára. — *Wertheimer* Eduárd Ausztria és Magyarország 1800—1810-ig cz. művének II. kötetét rendezi sajtó alá, mely valószínűleg még az őszzsel megjelenik.

— A MAGYAR TÖRTÉNETI ÖTVÖSMŰ KIÁLLÍTÁS f. június hó 3-án ért véget, miután közel négy havi után 35,000 forint jövedelmet s a mi még ennél is több, a szaktudósok s a nagy közönség érdeklődését mutathatja fel, mint már mult füzetünkben említők, Pulszky Károly az ötvösmű kiállítás titkára, a kiállítás legérdekesebb darabjairól Lévy párisi kiadó közreműködésével nagyobb szabású vállalatot indított meg, melyre szép számmal jelentkeztek előfizetők. A kiállítás nagy katalógusa szintén megjelent, tömérdek rajzzal, de tömérdek sajtóhibával is, a minek főlemlítésével azonban nem akarunk a nagyfontosságú vállalat érdeméből levonni. Reméljük, hogy e kiállításnak maradandó hatása lesz úgy műiparunk emelésére, mint culturtörténelmünk ez érdekes ágának illusztrálására.

— A MAGYAR TÖRTÉNETI ARCKÉPCSARNOK ügye a megvalósulás stádiumába lépett. Trefort Á. minister az april 20-iki alsóházi ülésen válaszolván Fenyvesy Ferencz interpelláló képviselőnek, jelenté, hogy ő felsége e célra átengedte a budai várkeretbazár helyiségét, melyeket Ybl építész fog a célnak megfelelőleg átalakítani. Mint halljuk a történeti arcképcsarnok az orsz. képtárral leendő szerves összeköttetésben s a jövő évi orsz. kiállítás alkalmával fog megnyitattani.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA Értekezés sorában megjelent: »Kritikai tanulmányok a Frangepán család történetéhez« Wenzel Gusztávtól egy 65 lapnyi eredeti okirat búvárlaton alapuló s sok új becses adatot tartalmazó tanulmány; Bethlen Gábor fehérvári siremléke és alapítványai« Szilágyi Sándortól s Barna Ferdinánd bírálata Vámbéry Arminnak a »Magyarok eredetéről« írt nagy munkájáról. Mind három akadémiái felolvasás volt.

— Az ORSZÁGOS LEVÉLTÁR DIPLOMATIKAI KIÁLLÍTÁSA mult hóba ismét megnyitattott a közönség számára. Látható minden csütörtökön 11—1 óráig.

— WERTHEIMER EDÉTŐL, kit olvasóink a Századokban megjelent tanulmányairól ismernek, egy nagyobb önálló munkát adott ki *Ráth* Mór-Czime »Ausztria- Magyarország a tizenkilencedik század első tizedében.« A munka két vaskos kötetre van tervezve, s ezúttal az első kötet első fele látott világot, mely maga is jókora kötetet tesz ki. A mi főérdekét adja a munkának, az, hogy Wertheimer volt az első, ki Albrecht főhercegnek, a Károly fiának, családi levéltárát felhasználhatta (sem Beer, sem Fournier nem használták), mi által lehetővé lett neki az egész

kort új világlátásban tüntetni fel: főértékét pedig az teszi, hogy ez adatokat (kiegészítve a József nádor levéltárában, továbbá a berlini, bécsi, párisi stb. levéltárakban talált adatokkal) művészi kézzel tudta egyöntetű egészsze alakítani. Compositio tekintetében sem maradt fenn kivánni való: csak irányában van néhol némi idegenszerűség. E kor történetébe először van hazánk beillesztve: a befolyás, melyet ez Ausztriára s a napoleoni háborúra gyakorolt, kellően ki van tüntetve. De ki van emelve a mostoha bánásmód is, melyben hazánk részesült s az is, hogyan bosszulta meg magát az a politika, mely Auszterlitzhez vezetett.

— A »MAGYAR HELIKON« 29-ik füzete megjelent. Tartalmát teszi Kemény János, dr. Márki Sándortól. Rövidbe foglalt érdekesen írt élet és jellemrajz.

— »II. SYLVESTER BULLÁJA« felett hosszú harcz folyt irodalmunkban a múlt és a folyó században, melyben a tudósok és történetírók egész hosszú sora vett részt. Utoljára Horváth Mihály szólott hozzá tüzetesen. Legújabbán *Schönwitzki* Bertalan tette tanulmány tárgyává s 80 sűrűn nyomott lapra terjedő értekezést adott ki róla, melyben a kérdést, főleg diplomatikai, de egyszersmind históriai szempontból is tárgyalja s arra a Horváth Mihály által is vitatott, bár nem kifogástalan eredményre jut, hogy a bullának lényege, tartalma való, formailag tekintve azonban Levakovics által készített álmű.

— K. NAGY SÁNDOR tagtársunk »Bihar-ország« című útirajzai második javított és bővített kiadásban is megjelentek. E csinosan írt útirajzokban az egyes vidékek történetét is tárgyalja. A közönség főként e touristák jól használhatják e munkát, mely hogy a közönség tetszését megnyerte, az is mutatja, hogy rövid idő alatt két kiadást ért. K. Nagy Sándortól egy másik munka is elhagyta a sajtót: »A vámosi színészet története 1799—1884.« Szorgalommal s gondnal összeszerelte szerző az adatokat s azokból oly munkát állított össze, mely a hazai színészet történetének egyik forrását képezi.

— FEHÉREGYHÁZ (Ecclesia Alba) és Árpád sírja cím alatt Tholdt József Kristóf egy 41 lapra terjedő füzetkét adott ki. Szerző a helyszínén tanulmányozta e kérdést, a melyhez már többször hozzá szólott, s e füzetkében előrebocsátván 1882-iki votumát, elmondja a mi azután történt s bemutatja a főbb napilapok közléseit.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

- PULSZKY FERENCZ: Életem és korom, 2 k. 2-ik kiadás, a »Franklin-könyvtár«-ban. Budapest, 1884. 8-adr. I. k. 504 l., II. k. 541 l. Ára 5 frt.
- AUSZTRIA ÉS MAGYARORSZÁG a tizenkilencedik század első felében. Irta *Wertheimer* Ede. I k. 1-ső fele. Bpest, 1884. 8-adr. 255 l.
- OKLEVÉLTANI JEGYZETEK. A diplomaticai korton alapvonalai. Hallgatóinak kézirat helyett adja *Horvát Árpád* — Ára 1 frt 50 kr. — Bpest, 1884. 8-adr. 82 és 94 l. naptárakkal és évtáblákkal.
- KRITIKAI TANÚLMÁNYOK a Frangepán család történetéhez. *Wenzel* Gusztávtól. (Akad. Ért. Tört. o. XI k. V sz.) Bpest 1884. 8-adr. 65 kr.
- VÁMBÉRY ÁRMIN. »A magyarok eredete« cz. m. néhány főbb állításának bírálata *Barna* Ferdinándtól. (Akad. Ért. Nyelvt. o. XI k. X sz.), Bpest, 1884. 8-adr. 98 l. Ára 60 kr.
- A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁRRÁ VONATKOZÓ máig is érvényes törvények és rendeletek. Kiadja az orsz. levéltár. Bpest, 1884. 8-adr. 26 l.
- AZ ÉLETBIZTOSÍTÁS RENDSZERE. Irta *Kövérly* László, Budapest, 1884. 8-adr. VIII és 210 l. Ára 2 ft 50
- AZ INVESTITURA KÉRDÉSE a pápaság és császárság első küzdelmeiben (különnyomat.) Irta *Mika* Sándor. Kolozsvárt, 1884. 8-adr. 53 l.
- AZ ERDÉLYI MUZEUM-EGYELET bölcselet-, nyelv- és történelemtudomány szakosztályának kiadványai. Kolozsvárt, 1884. 8-adr. 76 l.
- A BÉKÉSVÁRMEGYEI RÉGÉSZETI és művelődéstörténelmi társulat évkönyve 1882/83. Szerk. *Zsilinszky* Mihály IX. k. B.-Gyulán, 1883. 8-adr. 205 l.
- A KIR. JÓZSEF-MŰEGYETEM TANÁRAI ÉS HALLGATÓI 1851/2-től 1881/2-ig. Bpest, 1883. 8-adr. 100 l.
- A FELSŐ-MAGYARORSZÁGI MUZEUM-EGYELET ötödik évkönyve. Szerk. dr. *Stöhr* Antal. Kassa, 1884. 8-adr. 121 l.
- KETHELY és környékének néprajza. Irta *Székely* Remig. Bpest, 1884. 8-adr. 85 l.
- KEMÉNY JÁNOS. Irta dr. *Márki* Sándor. (Magyar Helikon 29 f.) Pozsony, 1884. Bpest, 8-adr. Ára 20 kr.
- BOCSKAY ISTVÁN. Irta dr. *Szalay* József (a »Magyar Helikon« 30 f.) Pozsony 1884. Bpest, 8-adr. 24 l. Ára 20 kr.
- MADÁCH IMRE. Irta dr. *Tóth* Sándor (a »M. Helikon« 36 f.) Pozsony 1884. Bpest, 8-adr. 24 l. Ára 20 kr.
- EPISTOLAE PAVLI LINGVA HVNGARICA DONATAE. Az zenth Paal leveley magyar nyeluen. Budapest, 1883. kis 8-adr. 491 l. (Az eredeti krakkai 1533. kiadás típusának s betűinek megtartásával.)

AZ 1683-IKI HADVISELES ÉS IRODALMA.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A nyugoti szomszéd állam fővárosa az elmúlt őszi ünnepele kétszázados évfordulóját ama napnak, melyen a török ostroma alól fölszabadult s ezzel attól a szerencsétlenségtől, hogy a mi fővárosunk másfél százados sorsára jusson, megmenekült. Valóban méltó ok arra, hogy az utódok örömmünnepet üljenek s természetes, hogy mi magyarok kiváló érdeklődést tanúsítsunk. Hiszen mi első sorban vagyunk képesek érteni és érzeni ama nap jelentőségét.

De mint történelemmel foglalkozók is találhattunk ez ünnepélskor okot az érdeklődésre. Hiszen ezen alkalomból azon eseménynek, a melyet eddigelé is többen tettek tanulmány tárgyává, egész irodalma támadt.

Bécs főváros, mint azt másképp feltételezni sem lehetett, abból a felfogásból indult ki, hogy ily ünnepélyre nem elégséges alkalmi beszédet tartani a keresztyénség és izlám harczárol, díszbédet rendezni azt követő táncmulatsággal, vagy esetleg emlékkönyvet adni ki az ismertebb államférfiak és kedveltebb színésznők névaláírásával, jelmondataival, melyben a tudományos részt amaz eseménynek Brockhaus nyomán való elbeszélése képezné. Kötelességének tartotta ezen, első sorban Bécs, de másod sorban egész Európa történetében kiváló fontos eseménynek a tudomány mai állása szerinti s az általános történelembe illesztett leírását bocsátani közre, mely is » *Wien im Jahre 1683. Geschichte der zweiten Belagerung der Stadt durch die Türken im Rahmen der Zeiterreignisse. Aus Anlass der zweiten Säcularfeier verfasst im Auftrage des Gemeinderates der k. k. Reichshaupt- und Residenz-*

stadt Wien von *Victor v. Renner*. Wien 1883. Verlag von R. v. Waldheim.« czímmel jelent meg.

De nemcsak a város kívánta ekkép ünnepelni amaz eseményt. A közös hadügyministerium levéltára »Mittheilung«-jainak tavali 2-ik és 3-ik füzete szintén Bécs ostromát tárgyalta és pedig oly bőven, hogy az együttesen közrebocsátott két füzet egész kötetté nőtte ki magát, mely »*Das Kriegsjahr 1683* nach Acten und anderen authentischen Quellen dargestellt in der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. (még mindig így!) Kriegs-Archivs. Mit sechs Tafeln. Wien 1883. Im Verlage des k. k. Generalstabes. Druck von R. v. Waldheim in Wien.« czímmel bocsátott közre.

Hasonlókép cselekedtek a mi uralkodónk védelme alatt álló római német Campo Santo papjai. Ők ez alkalomból a szóban forgó eseményre vonatkozó vaticani s egyéb római anyag legérdekesebb részét bocsátották közre a következő czímű gyűjteményben: »*Rom und Wien im Jahre 1683*. Ausgewählte Actenstücke aus römischen Archiven zur II. Säcularfeier der Befreiung Wiens als Festgabe des unter allerhöchsten Protectorate stehenden Priestercollegiums von Campo Santo zu Rom herausgegeben von *Augustin Sauer* Caplan des Collegiums. Wien 1883. Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei.«

De nemcsak hatóságok és közintézetek, hanem magánosok is számos történelmi tárgyú dolgot bocsátottak közre. Ezek némelyike csak egyes apróbb s kevesebb jelentőségű részletet tárgyal: az ilyenek ismertetése természetesen nem lehet a »Századok« föladata. Őt munka van azonban köztük, a melyeket egy vagy más okból szükséges legalább némileg ismertetni. Ezek a következők:

»*Das Jahr 1683. und der folgende grosse Türkenkrieg* bis zum Frieden von Carlowitz 1699. von *Onno Klopp*. Graz Verlagsbuchhandlung Styria 1882.

Johann III. König von Polen. von *Georg Rieder* Pfarrer am Rennwege. Wien 1882.

»*Feldmarschall Ernst Rüdiger Graf Starhemberg*. Eine Lebens-Skizze von Grafen *A. Thürheim*. Wien 1882.

Die Türken vor Wien im Jahre 1683. Ein oesterr. Gedenkbuch von *Karl Toifel*. Mit einem Anhang 7. Beilagen und 100. Illustrationen. Prag und Leipzig 1883.

és végül egy névtelen műve a következő czímmel: »*Der Entsatz von Wien* am 12. September 1683. Aus einer kriegshistorischen Studie. Berlin 1883. Wilhelm Baensch Verlagshandlung.«

Tehát egy adatgyűjtemény és hét földolgozott munka. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy e hét közül csupán kettő van, a mely egészen történetirodalmi színvonalon áll, a melyeknél teljesen lehet a történetirodalmi kritikát alkalmazni: Klopp és Renner művei.

Klopp nem új ember a történetírás terén. Nehány év előtt jelent meg »*Der Fall des Hauses Stuart*« című nagyszabású műve, mely ellen nem egy kifogást lehet ugyan joggal emelni, de a mely kétségtelenül alkalmas volt arra, hogy szerzőjének a német történetírók között tisztes helyet biztosítson. Megmutatta, hogy lelkiismeretesen és észszerűen utána jár tárgyának, hogy éles ítélete van s hogy a földolgozás terén is megállja helyét, ha nem tartozik is épen a ragyogó tollú írók közé.

E munkája korántsem bír az előbbinek akár jelentőségével, akár jelességével. Szerző szemében ugyanis e mű, bár jelentékeny tárgyat ölel fel s nem is végez vele csak amúgy rövideden, lényegileg csak *mellék munka* (Nebenarbeit, mint a német műkifejezés tartja). Meg volt arról győződve, hogy a mostani alkalom fölkelte az érdeklődést ama kétszáz év előtti esemény iránt, hogy sokan lesznek, a kik olvasni ohajtának arról valamely beható munkát, más részt másik munkája előkészítése alkalmával számos adat került kezébe, mely e tárgy szempontjából hasznosítható vala: így támadt elhatározása, hogy az 1683-iki hadviselésnek, az azzal összefüggő diplomatai alkudozásoknak, valamint az azt követő tizenhat éves háborúnak történetét megírja.

De midőn magát e munka írására szánta, nem szánta el arra is, hogy e tárgyat oly beható tanulmány tárgyává tegye, mint amazt s így ez attól valóban úgy anyagi, mint erkölcsi függőségbe jutott. E munkája írása közben is ama más tárgy lebegett lelke előtt s ennek következtében sok oly dolgot, a mely amannak szempontjából fontos ugyan, de ezéből lényegtelen, sőt fölösleges, bőségesen tárgyal, ellenben oly kérdéseket, a melyek amavval nem függenek össze, de a kitűzött tárgyra érdekesek, sőt szükségesek, elmellőzött vagy alig érintett. Ez az ok, a miért Klopp

újabb művéről azt mondók, hogy a másiktól erkölcsileg függ. A munka anyagi függése pedig abban nyilatkozik, hogy szerző óriási adat gyűjtése mellett is jelen tárgyára nézve csak hiányos anyagkészlettel rendelkezik s ennek következtében számos oly hibát követ el, a minők elkövetését különben róla föltételezni sem lehetne.

Szerző például a magyar forrásokat teljesen elhanyagolta. Pedig az ő munkájából is láthatni, hogy az 1683-iki eseményeket a magyar kérdés ismerete nélkül helyesen tárgyalni nem lehet; hogy a majdnem folyton Magyarország területén folyt tizenhat éves háború a magyar források ismerete nélkül meg sem érthető, az bizonyos. Ha szerző csak a nyomtatott művekre, a magyar országos levéltár, a nemzeti muzeum s a Bécs szomszédjában levő kismartoni levéltár gyűjteményeire szorítkozik, akkor is egészen másképp adhatta volna elő tárgyát. Hasonlóképp áll a vaticani levéltárral s a lengyel forrásokkal.

De tovább kell mennünk. Ha szerző csak a bécsi levéltárakat a munka szempontjából s nem a másikéből kutatja át, tárgya megértésében s fölfogásában nagyobb sikert tanúsíthatott volna.

Egy tekintetben azonban a kutatást illetőleg nagy dicsérettel kell róla emlékeznünk. Szerző azon nézetből kiindulva, hogy Marco d' Aviano olasz barát után, a ki I. Lipótnak oly meghitt embere volt, okvetlenül kellett igen becses történelmi anyagnak maradni, fölkereste annak hagyatékát a velencei kapucinusok rendházában. Lipóttól 1680—99. nem kevesebb, mint 163 levél van abban és pedig egy híjján sajátkezű. Az uralkodó család többi tagjainak is számos levelei. Kétségtelen, hogy e gyűjtemény rendkívüli becsesül bír a kor történetére, különösen pedig Lipót királynak az események felőli gondolkozására s általában egész egyéniségére. Ezért is igen jó szolgálatot tenne a bécsi akadémia, vagy más osztrák közintézet, ha azt közrebocsátaná. ¹⁾

Földolgozási módja, irálya egészben véve élvezhető, ha nem tartozik is épen azok közé, a melyek lebilincselik az olvasót. E tekintetben leginkább megrovandó, hogy gyakran esik ismétlésekbe, így p. az első fejezetben bőven beszél oly 1676. utáni eseményekről, a melyek helye csak a második fejezetben van s a hol

¹⁾ E levelezésekről számot ad i. m. 544.

csakugyan újra szóba is kerülnek. I. Lipót jellemzését gyakran megkísérli, de azután egyszer sem viszi keresztül. Másik ilyen természetű hibája, hogy igen szeret jelentéseket, leveleket, okíratokat egész terjedelmükben idézni. Olyanokat is fölvesz a szövegbe, a melyeknek jóformán semmi jelentőségük sincs. Pedig igen helyes megtartani azon nem mai keletű, de az írók vérébe átmenni csak nehezen akaró elvet, hogy effélék közlése csakis ott van helyén, a hol vagy azok képezik az eseményt, vagy azon rendkívüli esetben, ha oly tökéletes rajzot adnak, hogy annál jobbat nyújtani nem lehet.

Ítélete általában értelmes, higgadt, csak az a baj, hogy igen sok oly eset van, a melyre ezen »általában« nem illik. Igen lényeges dolgokra nézve elfogúlt, a mi megakadályozza abban, hogy a tanulmánya tárgyává tett eseményeket a maguk valóságában foghassa fel. Különösen három irányban elfogúlt. Ő előtte a római udvar és Lipót mindig tökéletesek és törekvéseik szentek, a velők ellenkezők tisztességtelenek, XIV. Lajos pedig a gázság legfőbb megtestesülése.

A római curia iránti elfogúltsága annyira megy, hogy azt a katolikus egyházzal azonosítja. Míg az egyháznak számos kitűnő fia az úgynevezett gallikán czikkelyeket mindenkoron helyeselte, ő azokban nem lát egyebet, mint szennyes alkut XIV. Lajos és a francia papok között, a kik egyéni előmenetelek, kitüntetések s hasonló világi érdekekért eladták lelkiismeretüket s a katolikus ügy iránti nagy érdemnek tekintti, hogy a magyar primás ezek ellen nyilatkozott. Ha a pápai szék és valamely világi hatalom bármily világi kérdésben összeütkeznek, úgy az az ő szemében az utóbbinak túlkapása. Ily gondolkozásnak természetes következménye, hogy szemében a botrány követ képezik az oly papok, a kik hazájukat a diplomacia terén akkor is szolgálták, mikor annak politikája és a római udvaré nem egyezett meg. A francia egyházi férfiakról — hogy ízelítőt adjunk — egy helyt ekkép nyilatkozik: »A király szolgálatát többre becsülik, mint az egyházét s mint lelkiismeretük intéseit« (44.). Vajjon, ha A. franciaellenes pápa helyére B. francziabarát lépett, egyszerre tisztességesekké lettek a francziák s elvetemültek a spanyolok, osztrákok?

Dinastikus érzelmeinek túlzásai szintén szembeszökők.

Nem elégszik meg azzal, hogy szeme előtt annak érdekei lebegjenek, kötelességének tartja Lipót, sőt miniszterei baklövéseit, illetlenségeit minden módon szépíteni. Azt p. semmi áron nem akarja elismerni, hogy ezek magaviselete a lengyelek irányában helytelen volt, pedig a római udvar eljárásából megtanúlhatta volna, hogy valakinek ügyét magunkévá tehetjük a nélkül, hogy hibái iránt vakok legyünk. Ennyivel ő is beérhette volna.

Magyarországot ezen okból, s részben a magyar források nem ismerése következtében sehogy sem bírja megérteni. Az ő szemében nemcsak nem jogosult, de még nem is természetes, ha Magyarország oly visszaélések következtében, a melyeket maga is ilyenekül elismer, fegyvert fog; ez szerinte csak egyes a francziák és törökök által fölbérelt emberek nagyravágyásából származhatott. Eleinknek komolyan szemükre hányja, hogy nem bírtak az uralkodóház »eszméihez alkalmazkodni.« (33.)

Vannak oly kifejezései is, a melyek csakis a nemzetiségi kérdést mindenüvé becsempészni akaró ellenlábasai a német-liberalis osztrák írók útján juthattak hozzá, p. mikor (43. l.) magyarok és németek, meg szlávok közti nemzetiségi surlódásokat emleget az akkori Magyarországbán. Pedig akkor a szlávokkal semmi bajunk sem volt, a németek közül meg csak az ausztriaiakkal. Magyarország földrajzi viszonyai egészen ismeretlenek előtte: beszél (33. l.) száz megyéről a melyek közül 70 van a török kezében, a kinek hatalma azon felül még 20-ra kiterjed, úgy, hogy tulajdonkép csak 10 marad »császári Magyarországnak.« Erdélyről s az ahhoz kapcsolt részekről egészen megfeledeznek.

De midőn szerző a magyarokról elítélőleg nyilatkozik, nem teszi azt abból az okból, a melyből a legtöbb osztráknémet író. Ő nem hánytorgatja a németek missióját a közép Duna völgyér, nem igyekszik minden érdemet ezek számára lefoglalni, sőt gyakran hangsúlyozza, hogy a Habsburgház iránt a magyarok és szlávok sok érdemet szereztek. Ő előtte mindig e ház »világtörténeti missiója« lebeg, a mi annak érdekében történik helyes, a mi ellene, az helytelen s ha általában elítélőleg nyilatkozik a magyarok nemzeti törekvéseiről, a melyek az akkori bécsi politikával ellenkezésben voltak, a legnagyobb készséggel megragad minden alkalmat arra, talán hogy nemzeti törekvéseink elítélését

ne származtassuk nemzetiségi ellenszenvből, hogy a »hű« magyarokat kidicsérje. Dinasztikus érzelmei túlságából származik, hogy annak akkori képviselőjét I. Lipótot, a ki pedig házának épen nem tartozott kiváló alakjai közé, rendkívüli nagy embernek tekinti. A mit ez tesz, az mindig tanúsága bölcseségnek, okosságnak, vagy ha ezt már semmi mód nem lehet ráfogni, a becsületességnek, szívjóságnak. Az ő szemében Lipót volt a XIV. Lajos elleni küzdelem lelke, orániai Vilmos csak úgy mellette. (77. l.) Ha Lipót Thököly követeit úgy fogadja, a mint azt a tisztesség kívánja, már »Übermass von Gnade und Leutseligkeit«-ról beszél, (137. l.) meg nem foghatja, hogy Thököly erre a nagy megtiszteltetésre rögtön minden tervéről, szándékáról le nem mondott, s jólelkűség jelét látja Lipótnak 1671-ben Pöttinghez írott cinikus leveleiben. Az sem utólsó, ha komolyan idéz (36. l.) egy velencei követet, a ki Lipótról úgy nyilatkozik, hogy az utókor a legjobb és legokosabb császárnak fogja nevezni. De talán valamennyi koronája a 184-ik lapon foglaltatik: »E monarchia nem viselt támadó háborúkat. Ez nem mindig okosság, de lelkiismeretesség.« Ezt talán csak San-Marinóról lehetne mondani, nagyobb országról alig.

Óriási elfogultságot tanúsít XIV. Lajos irányában, a kit a maga módja szerint valóságos ördögnek vagy molochnak képzel, a ki egész Európát s azon felül a lelkiismereti szabadságot (értsd a pápák hatalmát) el akarja nyelni. Eszébe sem jut, hogy a Valois-Bourbon és Habsburg házak között százados volt a harc, ily harcok pedig sokkal mélyebben gyökereznek, semhogy egyes embert lehetne érték felelőssé tenni s azt minden becsületes tulajdonból kifogatni.

Azt sem lehet hallgatással mellőzni, hogy szerző a tárgyra nem jelentékeny dolgok körül mennyit vét. Egy helyt (309. l.) a törökök által a keresztyénekre gyakorlott hatszázados nyomást emlegeti, másutt azt mondja, hogy a törökök a keresztyének elleni harcaikban 1683-ig folyton győzedelmesek voltak. Hunyadi, Sobjeski, Don Juan d' Austria harcaikat talán még sem lehet semmibe venni? Az is különös midőn azt mondja, hogy II. Frigyes német császár nem tartotta meg a szentföldre menetel iránt tett ígéretét. I. János három évvel a mohácsi csata után a

török által tétetett Magyarország királyává. Gróf Rákóczi, Zrinyi Boldizsár. stb. — Néhol sajtószerű helyesírása van, mint Abaffy, Nymegen (Nymwegen helyett), Petrozzi (Petrőczy).

Ezzel végeztünk Klopp munkája első részével az 1683-iki események leírásával. Összegezve észleleteinket azt kell mondanunk, hogy modern színvonalon álló munkával van dolgunk, melyre ugyan elfogultsági miatt nem támaszkodhatik bizton az olvasó, de a melyet az e kor iránt érdeklődő még hosszú időn át mindig használni fog.

Nem mondhatjuk ezt a mű második részéről, a tizenhatéves háború történetéről. E rész feladatának éppen nem felel meg, ily tárgyról mai napság egész másforma monográfiát várunk. Arra meg mégis sok, hogy csak utószó gyanánt szolgáljon. Valóban nem értjük, hogy adhatott ki oly író mint Klopp ilyesmit kezéből.

A *másik* történetirodalmi színvonalon álló mű a *Renneré*. Szerzője új ember, a kinek első nagyobb szabású dolgozata a szóban forgó. Mondhatjuk, hogy kiállta a tűzpróbát s e művel egyszerre a jelentősebb történetírók sorába emelkedett.

Az anyag föl kutatása és kiválasztása tekintetében kiváló dicséretet érdemel. A legnagyobb buzgalommal utána látott, hogy a hol tárgyára való anyag van, oda eljusson, illetve az az ő kezébe kerüljön. Az összes e tárgygyal foglalkozó írók közül egyedül ő volt az, a ki úgy a magyar kiadványokat, mint a magyar levéltárakat bevonta kutatásai körébe. S az átkutatott anyagból igen helyesen tudta azt, a mi az ő tárgyára tartozik, kiválasztani. Világtörténeti érdekű akták által nem ragadtatta el magát, megmaradt a mellett, a mi Bécsre tartozik, habár a történelmi keretet is megadta, sőt sok részben jobban, mint Klopp, a kinél pedig az tulajdonkép nemcsak keret lesz vala.

Ha az adatok eltérőleg nyilatkoznak, helyes ítélettel választja ki a hitelre leginkább érdemest, s nem veszi az egyes részletet magában, hanem az egész összefüggésében. Így esik, hogy neki van leghelyesebb ítélete a török sereg nagyságáról, ő az egyedüli író, a ki Thökölyt a Bécs elleni harc szónöszölnöja és nem ellenzöjekép tünteti föl.

Ítélete egészben higgadt, elfogúlatlan. Ő nem szenved Lipót manióában, mint Klopp, s az osztrák kormány tetteinek magáévá

tevéseben sem megy annyira. Ultramontánság egyáltalában nincs benne, de a németszabadvü túlzásoktól is meglehetősen távol tartja magát. Mindazáltal nem hagyhatjuk megemlítetlenül, hogy a magyar kérdés tekintetében, habár kissé mérsékeltebb modorral, a hagyományos osztrák fölfogásnak hódol. Ő sem igen bírja megérteni, hogy a magyar fölkelések egész máskép ítélendők meg, mint egy francia vagy német úrnak árulása, s hogy egy Thökölyt és egy Tattenbachot a legkevésbé sem lehet összehasonlítani. A mi fölkeléseink jellege olyan volt, mint a németalföldieké, ha eredményök különböző lett is. Hiszen maga szerző is leírja, mint intézett Lipót király kormánya az 1670-es években irtó háborút nemzetünk ellen, azon minta szerint, a hogy II. Ferdinándé Csehország irányában járt el. Ily esetben pedig legalább is a magyarok szempontjából jogosult volt a lázadás s annak vezére nem volt egyszerűen »hütlén alattvaló«, a kitől uralkodója »aufichtige Reu-ét« kívánhat (461).

Azon hibás nézetet is utána mondja, mintha a magyarországi ellenreformáció németellenes irányzatú lett volna. Pedig e mozgalom határozottan kivüle állott minden nemzetiségi törekvésnek, hiszen ha az vezette volna katolikus főurainkat, főpapjainkat, nem lett volna ebből épen a magyaroknak legtöbb veszteségek s a tótoknak legtöbb hasznuk.

Földolgozása is egészben véve dicséretre méltó, leginkább azt lehet kifogásolni, hogy munkáját néhány óriási fejezetre osztja. Egy kissé részletesebb tagozás több életet adott volna. Dicsérhetjük, hogy világosan ír s többnyire helyesen találja el, hol van a közönségnek magyarázásra szüksége. Legföljebb a katonai dolgokra fért volna valamivel több.

Nem helyeselhetjük, hogy az idézést egészen mellőzi. Igaz, hogy a lapok alját eltöltő jegyzetek egy díszkiadásnak a legkevésbé sem válnak díszére, de lehetett volna a legszükségesebbeket a kötet végén adni. Két haszon lett volna ebből: elkerülheti vala a szövegben való idézést, s első forrásból merített, másokkal néha ellenkező állításait igazolhatja vala. — Nem hagyhatjuk még azt sem szó nélkül, hogy művét tárgymutatóval nem látta el. Oly munkánál, a melyet kétségkívül nemcsak olvasni, hanem tanulmányoknál is használni fognak, ennek hiánya igen nagy kár.

A tárgyára nem lényeges dolgokban is aránylag igen kevés hibát ejt. Egy helyt (170) a magyar megyék neveit hibásan adja, másutt Wesselényit Vessényinek írja (45), a mi talán csak tollhiba, s az sem lényeges fordítási hiba, ha Josa-t németül Josuának írja.

A mű kiállítása is megfelel egy díszmű igényeinek. Szép nyomása van, képei szintén sikerültek, ezek megválasztása is kevés kivétellel igen helyes. Az egykorú gúnyírat facsimile-jének közlését is csak helyeselhethük. Az effélékből inkább többet is lehetett volna adni.

Egészben véve azon nézetünknek kell kifejezést adnunk, hogy Bécs városa igen jól választott midőn e munka megírását Rennerre bízta, mert ő feladatát olyképp oldotta meg, hogy mind magának, mind megbízóinak becsületet szerzett vele.

A második csoportot képezi a két hadtörténeti munka. Ezek egyike a közös hadügyminiszterium levéltárának kiadványa, az egész hadviselés történetével foglalkozik.

E munkával nem szándékunk bőven foglalkozni. E levéltár kiadványai roppantúl hasonlítanak egymáshoz, jellemző tulajdonaik azonosok, úgy hogy a fődolgokra nézve e helyt csak azokat ismételhethetők, a mik a Századok egyik előbbi folyamában a Savójai Jenő herczeg hadviseléseit tárgyaló kiadványról elmondattak.

Valamennyinek legfőbb hibája, hogy nem írják őket, hanem csak íródnak. »Beosztott« tisztek »parancsra« végzik az egyes részek elkészítését, a miből természetesen következik, hogy az egyes részek »szerző«-i, ha lehet ily esetben e szóval élünk, nem bírnak, nem bírhatnak az egész tárgy fölött azzal az áttekintéssel, a mi egyedül képesít arra, hogy a kiosztott részt, annak jelentőségét megérthessék, fölfoghassák. Természetes, hogy ilyképen nem veszik észre, ha valamely tudósítás az egész keretébe nem illik, ha kettő egymással ellenmondásban van. Ily ellenmondásokra számos példát találhatunk e műben, p. a török hadsereg számát illető adatokban, vagy arra nézve, vajjon Batthyányi és Draskovics árulók voltak-e vagy nem. Az utóbbiakra nézve néhol határozottan azon véleménynyel találkozunk, hogy csakugyan árulók valának, másutt okmányilag bebizonyíttatik, hogy nem. De nemcsak ezen hátránya van e közös munkálkodásnak. Minden valóban írói munkánál főrűgő az egyéni felelősség érzete s az egyéni becsvágy.

De hogy támadjon az azoknál, a kiknek munkája így jelenik meg: »dargestellt in der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegsarchivs.« (előadva a cs. kir. hadilevéltár hadtörténeti osztályában). Ez teljes lehetetlenség!

E munkának mindamellett, hogy határozottan kútfői munka, forráskészlete épen nem kielégítő. Minden anyag el van banyagolva a közös hadügyministerium levéltárán kívül s mivel mégis szükségesekek néha egyéb adatok, ily dolgokban gyakran a legőcskébb tankönyvek vagy ismerettárak szerepelnek kútfő gyanánt. A miért is minden bevezeteskép elmondott, általánosságokkal foglalkozó részlet tele van hibával. Nem jellemző-e csak maga az a tény, hogy egyetlen magyar levéltár sem használtatott fel s a nyomtatott magyar kiadványok használata a minimumra szorítkozott.

A kútfő bírálat majdnem ismeretlen. A »Réponse d' un officier« című összefoglalt előadása az az évi eseményeknek úgy vétetik, mintha azon »officier« mindazt saját tapasztalatából közlené, s hűséggel utána mondatnak az oly naivságok, mint az, hogy Sobjeski úgy nyilatkozott a lorraine-i herczeg előtt: »Korán akarom fiamat a császár szolgálatára tanítani.« De hitelesnek elfogadtatik azon állítólagos »musterrolle« is, mely a török táborról kevéssel Bécs felmentése előtt készült volna. Az pedig nyilvános kohlmány.

Hemzseg a munkában a sok részlethiba, melyek gyakran nem jelentéktelenek. Komolyan állítja, hogy Kara Musztafa augusztus derekán kész volt Győr átengedése fejében Bécs ostromával fölhagyni. Azt állítja, hogy Spanyolország nem »küldhetett pénzsegélyt sem (11. l.), pedig csakugyan küldött. Csaknem minden német fejedelem küldött segítséget. Brandenburgon kívül (113. l.) Ha valaki megtekinti az összeállítást, láthatja, hogy mennyi hiányzott a »csaknem minden«-ből. Teljességgel nem értik az osztrák-magyar politikai helyzetet, de még a Lengyelországgal való viszonyokat sem.

A min azonban leginkább csodálkozhatni, a katonai dolgokban tanúsított vékony ítélet. A mit hadtörténeti munkától leginkább megvárhatnók, a saját és ellenséges hadseregnek teljesen pontos leírását, az egyes műveleteknek kritikai méltánylását, stra-

tegiai és taktikai szempontok szerint, azt e munkában hiában keresnök. Azt, hogy kit tart hadvezérnek és milyennek, az nem az események magyarázatából, hanem egyes phrasisokból tűnik ki. E feladatok közül a saját hadsereg ismertetése leginkább közeledik a helyes megoldáshoz. De itt is kevés történt arra, hogy a kimutatásokban netalán főnforgó hibák kijavíttassanak. Ugyanazon csapatok két kimutatás szerint két külön rovatban szerepelnek (p. 17. l.) Azon érdekes kérdésre is hiában kerestünk feleletet, mi volt tulajdonkép az a 33-ik lapon említett magyar hadi cancellaria. Mi volt annak hatásköre. Pedig nemcsak a magyarokat, de — úgy hisszük — a közös hadsereg összes tagjait is érdekelt volna láthatni, mily szervezete volt e seregnek akkori dualisticus korában, s hogy történt a fejlődés oda, hogy már-már semmi különbség nem maradt a két elem között a ruha szabásán kívül.

Mint nem egy író kezéből kikerült munkánál, igen bajos a földolgozás mikéntjéről szólni. Szerkesztésére azonban jellemző, hogy míg az állománykimutatások a szövegbe vannak fölveve, addig a különböző hadseregek szervezetének rendszeres ismertetései függelékben közöltetnek. Az is rosszul jön ki, a mint az egyszerű, sőt száraz előadásba itt-ott a legzikornyásabb phrasisok vannak szöve, vagy mikor elhúnyt uralkodókról, mint »Seine Majestät«, vagy »Allerhöchst dersselbe«-ről tétetik említés (60. 81. 83. l.). Szóvirágokkal különben a zárszó bővelkedik leginkább, melyek gyakran igen sajátságosan veszik ki magukat. E helyt csak egynek megemlítésére akarunk szorítkozni. Az mondatik, hogy az Ostmark föladatának Ausztria ekkor felelt meg legjobban. Miután az Ostmark a magyarok ellen volt fölállítva, nem tudják, vajjon azt akarják-e ezzel mondani, hogy Bécs fölmentésével Magyarországra a legszomorúbb korszak következett.

Azt hisszük, hogy ennyi is elég azon állításunk igazolására, hogy e munka nem áll történetirodalmi színvonalon. Miudazonáltal a kortörténettel foglalkozó haszonnal forgathatja a benne közlött adatokért. S ennyiből örömmel üdvözljük azt az eszmét is, hogy e levéltár a következő török háború történetét is aprónkint közre akarja bocsátani. De nem volna-e célszerűbb *ily* földolgozás helyett, rendszeresített anyag közlésre szorítkozni?

Sok tekintetben különbözik ettől a berlini névtelen szintén

katonai műve. Tárgya tulajdonkép csak a döntő csata, de általánosságban az egész hadviseléssel foglalkozik.

E mű magában nem képez önálló egészet. Már a címlapon jelezve találjuk, hogy »töredék« egy nagyobb hadtörténeti tanulmányból, az előszóból pedig megtudjuk, hogy szerző megakarja írni, milyen volt Németország hadügye a rendes hadseregek idején s ezzel kapcsolatban az akkori lengyel és török hadrendszert is ismertetés tárgyává tenni szándékozik. Nem lévén még kész tanulmányaival, egyelőre csak e töredéket bocsátja közre, nem akarván »megvonni« azoktól, a kiknek érdeklődését a két százados ünnep felköltötte.

Szerző ezen állítása nem csekély önérzetről tesz tanúságot, mert kétségkívül tudta, mint minden érdeklődő, hogy ezen alkalomra nem egy hasonló tárgyú munka fog megjelenni. Bizonyára meg volt arról győződve, hogy ő jobbat tud nyújtani. S gondolkozása nem volt egészen alaptalan. Míg a hadügyi levéltár kiadványa aggodalmasan kerüli minden katonai ítélet kimondását, e dolgozatban katonai szempontból való bírálattal, magyarázattal rendre találkozunk. A nagy eseményről is igen világos az előadása, úgy, hogy a döntő csatát illetőleg nemcsak megállhat előadása, de — a mit polgári írókkal szemben nem is csodálhatni — egyenesen nyereségnek is tekinthető.

Sajnos, hogy e jó képet igen rossz keretbe foglalta. Azon események, a melyek ezt környezik, általában hibásan vannak előadva, két okon: egyrészt mert szerzőnek igen kicsiny a korismerete, másrészt, mert igen nagy az elfogúltsága. Pedig e tekintetben is igen helyes elveket vall az előszóban magáéinak: elmondja, hogy nagy levéltári kutatásokat tett s »magától értetődik, hogy a korirodalmát sem mulasztotta el tanulmány és kritika tárgyává tenni. A földolgozást illetőleg különösen a pártatlanságra törekszik.«

Sajnos, hogy e szép elvek, csak elvek maradtak, de nem jutottak alkalmazásra. Szerzőnek még Klopp 1882-ben megjelent munkája is elkerülte figyelmét, pedig ha csak ez az egy munka megfordult volna kezében, már nem lett volna oly nagyon járatlan a kor diplomatiái helyzetében, s ismerte volna mily érdekek s irányok mozgatták az akkori külügyi hivatalokat. Azt is tudhatta volna, hogy Kara Musztafa föllépése nem éppen Thököly

indítására támadott. Még sajtáságosabb, hogy a maga által ízott katonai tanulmányok daczára a török hadseregről is annyira hitelt ad holmi mesés följegyzéseknek, s komolyan állítja, hogy a döntő csata alkalmával a töröknek több lovasuk volt, mint a keresztényeknek mindenféle katonájuk összevéve. Azon is csodálkozhatunk, hogy ő a ki Kantemirnek, az általa úgynevezett »moldvai fillents herczegnek«, általában kevés hitelt ad, mégis utána mondja azon minden észszerű gondolkozással ellenkező állítást, mintha Kara Musztafa nem Törökországnak akarta volna Bécsset meghódítani, hanem magának ott egy új kalifaságot alapítani.

De nemcsak a távolabbi, hanem a közelebbi keret is tökéletlen. Egy szóval sem említi a lengyel királynak s a lorraine-i herczegnek hollabrunni találkozását, a miért is azt képzei, hogy első megállapodásaikhoz a städteldorfi hadi tanácsnál jutottak. Komolyan állítja, hogy Nádasdy és Draskovich vezérlete alatt magyar csapatok is részt vettek Bécs ostromában (VII. X), pedig a török táborában volt Kuniz naplójából is tudhatni, hogy ezek csak tisztelegni jöttek és pedig már augusztus második felében. Április 24-ikéhez (13. l.) ezt írja: a lorraine-i herczeg Bisambergnél megveri az egyesült magyarokat, törököket és tatárokat. Azt hinné a laikus, hogy valamely nagy dologról van szó, pedig csekély ütközet volt, s magyarok épen nem vettek részt, törökök is alig. Azt a Leslie-t, a ki akkor szerepelt, azonosítja Wallenstein gyilkosával (18.). Az sem utolsó, midőn a törökkel Alsó Ausztriában 5000 helységet pusztított el, mikor ott összevéve sincs annyi.

Elfogultsága igen nagy a törökök ellen. De ez kevésé föltűnő, midőn egy törökellenes hadviseléssel foglalkozik, bár itt-ott komoly műbe nem illő kifejezésekre bírja. Annál feltűnőbb ellenben az a gyűlölet és lenézés, a melyet a lengyelek iránt minden alkalommal tanúsít. János királyt a 23-ik lapon charlatan-nak nevezi, »mivel, úgymond, két csúf tulajdona volt a legnagyobb mértékben: hiúság s az igazság szeretetének ellentéte.« Hogy hiúság ilyes kifejezésére nem jogosít, azt alig szükséges bizonyítani, az igazmondás tekintetében pedig legfőljebb azt lehetne mondani, hogy mindent túlzó kifejezéssel szokott leírni. (Megjegyzendő mások érdemeit is.) Ha a valóval ellenkezőt állít, bátran mondhatjuk, hogy az nem hazugság, hanem rossz tudomás. Az

sem rossz, midőn a következő lapon így nyilatkozik: »Sobjeski minden diadalai mellett is mint vezér jelentéktelen volt.« A 111-ik lapon ezt találjuk »a királyból (t. i. a fölmentő csata után) teljesen eltűnt a hadvezér s minden tekintet, melylyel az tartozik. Nem maradt egyéb, mint a birtokra és zsámányra vágyó polyák, dicsőségének hiú hirdetője, a kinek »ex tentoriis magni vezirii« kellett tetteit a bámúló Európának hírül adni.« — Elfogultsága azonban nemcsak ily nyilatkozatokban nyilvánul, hanem a dolog lényegére is kiterjed. Minden törekvése odairányúl, hogy a lengyel hadat, »a drágán és készpénzen megfizetett lengyel segélyt« (a mihez elfelejti azon magyarázatot adni, hogy ezt ép úgy a pápa fizette, mint magának Lipótnak hadait is) mint érték nélkülit tüntesse föl. A fölmentő csata leírásában is kevésbé méltatja a lengyel csapatokat, habár saját előadásából is kitűnik, hogy az ütközetet csakis a lengyelek erősebb föllépése döntötte el.

Íme ezek a névtelen katonai író jó és rossz tulajdonai. Az utóbbiak kétségkívül oly nagyok, hogy dolgozatát mint történeti művet, nem tekinthetjük a kellő színvonalon állónak. Mindazáltal ha nagyobb történelmi iskolázottságra tesz szert s enged elfogultságából, jót nyújthat az ő nagyobb hadtörténeti tanulmányában.

Hátra van még három »földdolgozott« munka: Riederé, Thürheimé és Toifelé. Ezek egyike sem áll azon a színvonalon, hogy vele behatóbban foglalkozni érdemes volna, egyik is, másik is egyszerűen dilettans munka s hogy róluk egyáltalában megemlékezünk, azt csak azért tesszük, mert az ily nagyobb terjedelmű munkákkal némileg kötelessége a kritikának foglalkozni, hogy helyöket az irodalomban megállapítsa.

Szerzők közös jellemvonása az írói gyakorlatlanság (bár Rieder már egyéb műveket is követett el), a másod-harmad kézből való dolgozás, a forrásoknak minden lehető és lehetetlen helyen keresése -- természetesen csak ott nem, a hol azoknak a dolog természete szerint lenniök kell.

A legconfususabb mű *Rieder* Sobjeskije. Ennek előadása jobban hasonlít pipaszó melletti beszélgetéshez, mint történeti munka előadásához. Az elbeszélés menetéből minden úntalan kizökken s most a chinaiak vallásáról, majd a madarak erkölcséről szó közbe tudósításokat. Fölfogásának ismertetésére elég

legyen ezen állításait idéznünk: »Az összes vezérek a lengyel királyra bízták a sereg vezérletét« (163. l.), Kolonics az »országos alaptörvényből« meggyőző ékesszólással bizonyította be a magyar korona örökös voltát (206. l.). Ezekhez nem kell magyarázat.

Szerző különben a világ legnaivabb compilatora. Művét e szavakkal bocsátja el: »a sok könyvből itt az új könyv«. Látszik, hogy ő hozzá még nem hatott el a »Nimm zwei Bücher und mach ein drittes.« Ily munka olvasására bárkinek is kár volna idejét vesztegetni.

A legnagyobb körben *Toifel* műve mozog. A czímen hazai emlékkönyvnek mondja magát, nagy terjedelemmel bír s nagyszámú illustrációkkal van díszítve. Mindezek után nagyobb várakozással áll eléje az olvasó. De csakhamar kiábrándul. Látjuk ugyan, hogy míg a több művet irt Riedernek fogalma sincs arról, hogy miként kell egy tárgyat beosztani, addig *Toifel*nek, a ki először lépett ezúttal a síkra, e tekintetben van némi ügyessége, azt is látjuk, hogy a nehézségeken sokszor ügyesen siklik át; mindazonáltal nem teszi komoly történeti munka benyomását.

Szerző kutatása másod-harmad kézből való, de még ebben is hanyag: Kloppnak az övé előtt egy évvel megjelent munkáját nem ismeri, hanem holmi Berman, Smetz s hasonlók által irt »népszerű« munkákat. Eredeti kutatása néhány követségi naplóra szorítkozott: ezekből puskáz is ugyancsak. Egyébként is igen szeret idézni, pedig az idézetek gyakran lefőzik: egy helyt előbb kivonatban, majd egész terjedelmében közli lorraine-i herczeg jelentését, csak hogy mindkét előadásnak más az értelme. Az is megesisik rajta, hogy egy helyt a Bécsben maradtakat »szemét nép«-nek, másszor »derék rész«-nek nevezi.

Ítéletei, bár itt-ott a természetes józan ész látszik, ezek után nem megbízhatók, irálya is elég tökéletlen. A 392-ik lapon p. ezt olvassuk: »erwischet worden waren«!

A közlött képek kivitele nem rossz, de mégis olyan, hogy a Klopp, különösen pedig a Renner által közölttekéhez nem is hasonlítható.

Az egész munka egy szóval nem üti meg a mértéket s miután e tárgyról alapos munkák jelentek meg, különösen Ren-

neré, arra sem szolgálhat, hogy jobb hiányában az érdeklődőknek alkalmi olvasmányúl szolgáljon.

A legszerényebben *Thürheim* Starhembergje lép fel. Szerző nem ír rendszeres életrajzot, erre magát (joggal) nem érzi hivatottnak, nem ír hazafiúi emlékkönyvet, beéri egyszerű életrajz vázlattal, a melynek írására nemcsak a hazafias, hanem a rokoni kegyelet is vezette — lévén szegről-végről a Starhemberg családdal atyafiságban.

Kutatása roppant hiányos. Hőse ifjúságáról alig tud valamit, de ha ez talán csakugyan kikutathatatlan is; kétségtelen, hogy bőven lett volna alkalma annak haditanácsi elnök gyanánt való működésével foglalkozni. De bizony arról is igen keveset bírt megtudni, s azt is csak egészen külsőleg fűzi össze. Legtöbbet bécsi működéséről tud, de azt sem képes Starhemberg egyénisége körül csoportosítani, hanem az ostrom naplóját adja az eddigi munkák után.

Szerző ítéletére jellemző, hogy azt a mesét, mintha a Starhembergek a stiriai őrgrófoktól és hercegektől származtak volna, komolyan elhiszi s még inkább az, hogy 1643. és 1711. közti oklevelekkel bizonyítja. Ezek után valószínű, hogy ő a »*Trophaeum familiae Estoras*«-nak is hívője. Művében legdicséretesebb, hogy számos Starhembergre vonatkozó dalt közzé tesz. Nem új felfedezések ezek sem, de így összeállítva nem érdektelenek.

Ezzel végeztünk ama három munkával, a melyek az alkalom föllhasználásával dilettans kezekből közrebocsáttattak. Ezek helye nincs az irodalomtörténetben, hanem csak a könyvészetben.

A hét feldolgozott munkához csatlakozik a római német Campo-Santo anyaggyűjteménye.

Igen nagy az a szolgálat, a melyet kiadói közrebocsátásával a történettudomány iránt szereztek, mert csak most, midőn e gyűjtemény kezünk között van, láthatjuk, hogy az 1683-iki viszonyoknak ismerete a vaticáni levéltár anyaga nélkül csak tökéletlen lehet. Most látjuk, hogy oly jelentékeny munkák is, mint Renneré és Kloppé, mennyit veszítettek, hogy azt nem ismerték.

Igaz, hogy eddig sem volt ismeretlen, hogy XI. Incze pápa nagy segítségére volt I. Lipótnak, de csak ezen adatokkal kezünkben tudjuk azt, hogy egyenesen ő volt a lelke Ausztria megvédé-

sének. Most látjuk, hogy az ő segélye nélkül Lipót pénztelenség miatt nem bír csapatokat kiállítani, hogy a pápa szava tette lehetővé, hogy a német birodalmi egyházi fejedelmektől, sőt hogy saját alattvalóitól segély pénzeket nyerjen, most látjuk azt az óriási diplomatai működést, melyet az apostoli szék egész Európában kifejtett, hogy Lipótnak szövetségeseket nyerjen, vagy legalább ellenségeit semlegességre bírja, most látjuk különösen azt a működést, a mely Lipót és Lengyelország között minden surlódásnak eligazítását tűzte ki célul. Hogy a részletes kérdésekre mennyi az érdekes e gyűjteményben, arra e helyt ki nem terjeszkedhetünk.

E becses anyag igen szépen rendezett gyűjteményben adatik elő, habár kissé nagyon is nagy a ragaszkodás a vaticani levéltár berendezéséhez. Van-e annak p. oka, hogy a bécsi nuntiatura jelentései két részben vannak közölve: mint bécsi nuntiusi jelentések és rejtek írásos jelentések (az utóbbiak a lengyelországiakkal stb. vegyest). Nem volna-e czélszerűbb együvé kapcsolni a hécsieket, akár közönséges, akár rejtek írással érkeztek Rómába?

A kivitelén gyakran megérezik, hogy sietve dolgoztak. Előfordúlnak olvasási hibák s olyanok, melyekről nem tudjuk vajjon olvasási- vagy sajtóhibák-e. Az okíratközlés bevett elveivel ellentétben föloldatlan rövidítésekkel is találkozunk. Még inkább találhatjuk sietséggel a kivonatok és a mutató elkészítésében. Némely kivonat (rubrum) csak igen töredékesen adja vissza a kivonatolt okírat vagy levél tartalmát, az is megesik, hogy míg a szövegben Maria-Zell áll, addig a kivonatban Maria-Hilfet találunk. A mutatóra épen sok gáncs fér. Czíme szerint »Namen- und Sachregister« volna, valósággal csak neveket tartalmaz, de mint ilyen sem tökéletes, Eperjest, a ragusai köztársaságot stb. hiában keresük bene. Kiadók a közlött iratokban helytelenül írt nevek kijavítására nem sok súlyt fektettek s ha tették, többnyire fonákul. A szövegben például Sieniawski-t Ciniashi-nak találjuk írva, az indexben mint Ceniaski szerepel. A mi Szécsényünk a kiejtésnek majdnem megfelelőleg van a szövegben olasz orthographiával Secinnek írva, a mutató mint Setzin-t közli.

Ilyenek a kiadvány hibái. Egész őszinteséggel mutattunk azokra, nem mintha azzal a gyűjteményt silányolni akartuk volna,

hanem épen azért, mert anyagát rendkívül becsesnek találván, ohajtjuk, hogy az előszóban megígért s minden ezen kor iránt érdeklődőtől várvavárt második kötet a szerkesztői teendők helyesebb elvégzése által még inkább használható legyen.

E munkák képezik Bécs második ostromának legújabb irodalmát. Nem nevezhető ez meddőnek, mert számos kérdést találunk bennök helyesen megoldva s anyaguk — különösen a római gyűjteményé — még másokét is lehetővé teszi. Ez indít bennünket arra, hogy a következőkben elmondjuk az ezen munkák tanulmányozása közben támadt reflexióinkat. S annál kevésbbé vélünk olvasóinknak terhére esni, hisz' ezen események története, a mi történetünknek igen jelentős részét képezi.

SZALAY JÓZSEF.

EGY XVI-IK SZÁZADI CODEX

HISTORIÁS ÉNEKEI.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Könyvészeti kutatásaim közben egy colligatum birtokába jutottam, mely nemcsak könyvészeti, de irodalomtörténeti érdekel bir.

A könyvészeti érdek ez alkalommal mellékes levén, csak röviden említem, hogy tartalmazza a Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárában 848., 1594., 910., és 661. sz. a. leírt »*Fortunatus historiája*«, »*Jeplita historiája*«, »*A fenyő fának hasznos voltáról*« és »*A tékozló fiú historiája*« című, eddig egyetlen példányban ismert nyomtatványokat, valamint az ugyanott 1155. és 1363. sz. a. foglalt »*Magyar Aesopus*«-nak Szabó Károly által nem említett, sem az ő alapvető munkájának pótlékaiban elő nem forduló, úgy látszik 1630. évi, lőcsei képes kiadását.¹⁾

Irodalom-történeti érdeket kölcsönöz a colligatumnak az a 76 levélből álló, 4-r. alakú kézirat, mely az említett nyomtatványokhoz hozzáfűzve s pergament borítékba együvé kötve foglaltatik, és a XVI. századból hat verses elbeszélést tartalmaz.

Ezek közül négy közkincset képez ; egy azonban csak címéről ismert, de van olyan is, mely egészen ismeretlen.

¹⁾ Példányom címlapja hiányzik. Az említett (1155. és 1363. sz.) művekkel való ugyanazonosságot, Konez József marosvásárhelyi tanár szíves közvetítése folytán, az ő tulajdonát képező Szabó K. által 1363. sz. a. leírt kiadással való egybevetés alapján állítom. Lőcsén, 1630 év körül megjelent nyomtatványnak tartom azért, mert *Szeucz* Molnár Albertnek ekkor ott nyomtatott »*Discursus de summo bono*« munkájában előforduló initialék és vignettek a példányomban levőkkel teljesen megegyeznek. Tartalmának *menyiségére* nézve is elűt az eddig ismert kiadásoktól, mert Aesopus életét A—L íven adja ; a fabulák újon jelzett A—L ívet töltenek be. Tehát a mű összesen 22 ívből áll ; sőt ennél is bővebb lehetett, mert hátul csonkának látszik.

I.

Kéziratunk Volter és Grizeldis historiájával kezdődik, mely itt »*Egi Volter nevő kiraliról és Grizeldes olasz leániról való igen szép Historia*« címet visel és az 1—27 lapot foglalja el.

Az ismert három kiadásból Szilády Áron által nagy gondal egybevetett szöveget a Régi Magyar Költők Tára II. kötete tartalmaz.

Összehasonlításaimnál alapszövegül ezt a kiadást választottam, és a hivatkozást R. M. K. T. jellel fogom megjelölni.

Szövegünk mindegyik váriánstól eltér. Ez az eltérés külsőleg egyes versszakok előbb vagy hátrább tétele, egyes verssorok felcserélése, vagy egészen újakkal való pótlásában nyilvánul, belsőleg azonban nem csak a magyar rythmust visszaadó sormetszetek élénkebb használatában, az ódon kifejezések megtartásában, hanem a cselekmény egyes fordulatainak érthetőbb, kerekdedebb előadásában, a jellemelek kiszínezésében mutatkozik.

A külső szerkezetre vonatkozólag már az figyelmet érdemel, hogy szövegünkben előjönnek mind ama sorok, melyek egyedül a kolosvári kiadásban vannak meg; .. de e sorok is más változatban és lényeges értelmi eltéréssel. Összehasonlítás végett a kolosvári kiadás kérdéses sorait kiírtam:

R. M. K. T. 133—136. sor:

Azt is elvégeze, hogy ötet elvenné,
Senki egyéb neki házasa nem lenne;
Ha neki az áldott isten engednéje,
Mikoron ő dolgát annyira végezhetnéje.

Szövegünkben:

Ezt is elvégeze, hogy ötet elvenne:
Felel neki: hogy egyéb házasa nem lenne.
Ha neki az Isten, az idő engedne:
Mikoron ő dolgát arra végezhetne.

R. M. K. T. 143—146. sor:

És arany láncokat sokat készíttete
Sokféle pártaövet és drága násfákat.
Az örvendetes nép, a kit várnak vala,
Az nap fényességében el-felterjedt vala.

Szövegünkben:

És arany láncokat szép párta öveket,
Ehez sokfélélt szerze össze eleget.
Az örvendetes nap, kit kívántak vala,
Egy nagy fényességben el-fel-tetszik vala.

R. M. K. T. 317—320. sor:

Asszont paraszt nemből ők nem szeretnek,
Mert természet szerint egymás ellen járnak,
Én reám is immár gonosz szemmel néznek,
Rólad ilyen szókat, mint mondom, beszélnek.

Szövegünkben:

Asszont paraszt nemből ők nem kedvelhetnek ;
Mert természet szerint egymás ellenségek ;
Én reám is immár gonosz szemmel néznek ;
Rólad ilyen szókat mindnyájan beszélnek.

R. M. K. T. 469—472. sor:

Mert én szerelmem uram, hogy megértsed,
Hozzád oly figyelmes, hogy meghal éretted,
Nagyobbat náladnál semmit nem szeretek,
Halállal ő hozzá hasonló nem leszek.

Szövegünkben:

Mert az én szerelmem uram, hogy megértsed,
Hozzád oly kegyelmes, hogy meghal éretted,
Nagyobbat náladnál semmit nem szeretett,
Halál ő hozzája hasonló nem lehet.

R. M. K. T. 723—724. sor:

Megáldá és monda: Isten hozza jóval.
Az én asszonyomat mind véle valókkal.

Szövegünkben:

Isten hozzon minden jóval, neki mondá,
»Vallak én asszonyomnak« többit is megáldá.

Hogy emez eltérések a szöveget mennyivel teszik világosabbá: az a részletes összehasonlításból tűnik ki.

A cselekmény egyes fordulóit illető jellemző eltérések néha csak más kifejezések használatában állanak ugyan, de ez által a kép érthetőbbé, teljesebbé válik, máskor pedig új sorok szerkesztése által a lazának tetsző szerkezet helyre áll, és a szereplő egyének jelleme részletesebben kidomborúl.

Ennek megvilágítására szolgáljon néhány példa.

Igy a Grizeldis családi élete, nevedése, foglalatossága, szorgalmas munkássága szövegünk által más képet nyer:

R. M. K. T. 113—116. sora szerint:

A szegény életnek nagy sanyarúságában,
Grizeldis nőtt vala nagy gyorsaságában,

Nem ül vala veszteg semmi lágyságában,
Semmi gyönyörűség nincs gondolatjában.

Ellenben kéziratunk szerint :

A szegény életnek nagy soványságában
Grizeldis nőtt vala nagy gyóntatásában ;
Semmi gyönyörűség nincs gondolatjában.
Nem ül vala veszteg semmi lágyságában.

Midőn Voltér közli Jankulával szándékát, hogy Grizeldist nőül veszi: a mennyire a nyelvre, annyira az értelemre is eltér variánsunk és szabatosabb rímeket ad ; ugyanis

R. M. K. T. 173—176 sor:

Ha te ez dologhoz jóakaró volnál
És ez mellé tisztán örömet állnál,
Ha engemet, kiért ezkedig uraltál,
Lányodat hozzám venném választanám.

Szövegünkben :

De tennen magadat arra gondolhatod,
Minden akaratod ahhoz szabhatandod,
Hogy engemet, kit te eddiglen urallott :
Vödnek választanál, adnál nekem leányodat.

A cselekménynek azt a mozzanatát, midőn Jankulával Grizeldishez megkérni a leányt bement Voltér, az eddigi variánsok így tükrözték vissza :

R. M. K. T. 185—188 sor:

El be menjünk ketten ! az Voltér azt mondja,
Grizeldist nevére előttd megkérjük.
Násznépe megállá, ketten bemenének,
Leánynyal akkoron ilyen beszélének.

Eme helyzetet közvetlenebbül állítja elénk szövegünk :

Bemenének ketten ; monda vén embernek :
Grizeldist előttd nevére megkérjük.
Násznépe csodálja ketten való bementek,
Lánynyal akkor ketten ilyen beszélgetnek.

Lényeges az az eltérés is, mely nem csak a sorrend megváltoztatásában, de a »késik« helyett »kicsiny« szónak használatában nyilvánul.

R. M. K. T. 197—200 sor:

Ilyen nagy csodában Grizeld reszket vala,
Magát bátorságban nem veheti vala.

Mert nagy vendég házát megszállotta vala,
Nem késik, kérdésre igyen felelt vala :

Szövegünkben :

Ilyen nagy csodában Grizeldis reszket vala,
Mert nagy vendég házát megszállotta vala,
Magát bátorságban nem veheti vala :
Nem kicsiny kérdésre ő így felelt vala.

A sietve felelés ellentét volna Grizeld jellemével; a »nem kicsiny kérdés« a Grizeldishez Voltér által intézett »jeles« kérdésre czéloz.

Grizeldis öltöztetése, Voltér által való eljegyzése, a nászmenet és a torna leírása szövegünkben hasonlóképpen más színezettel van adva; míg az eddigi variánsokban Grizeldist drága koszorúval »vötte magához« Voltér, kéziratunkban »drága szép gyűrűvel jegybe vette vala«, a mi a magyar népi szokásnak jobban is megfelel; valamint a nászmenet ünnepélyes méltóságát hívebben tükrözi vissza szövegünk, mely szerint, szép öltözött lóra felültették vala (Grizeldist t. i.)

Az ló fejr vala; násznépe indúla,
Az palota felé lassan léptet vala,
Harminczkét leánya mind selyemben vala,
Sok jó nemes asszony lovon udvarol vala.

A nász örömére tartott tornáról nyújtott kép az ismeretes variánsokban összefüggés nélküli és alig érthető szerkezetben elként tárul elénk:

»Jó hamar lovakat pályára vitete
És gyalog-futókat futáshoz készítete.
Erős ütökzetek akkor ott valának,
Jeles kedvő népek akkor elhullának,
Hatalmas követek rendet ott állának,
Hirös székestülök mind ott maradának.«

Szövegünk ellenben így festi a tornát, és gyalog, valamint »szép öltözött« lovakon levő bajnokok összeroppanását — kidomborítva állítja elénk:

Jó lovakat hamar pályára vitette,
Az gyalog futókat ő mind megüzette.
Erős ökleletök közöttök valának,
Köztek jeles népek földre lehullának,
Hatalmas követek rendet mind állának
Szép ezüst esillagok lovokról hullának.

A cselekmény ama fordúlatainál, hol Grizeldis mint anya, legkeményebb próbára tétetik, gyermekei elvitele által, szintén lényeges és jellemző eltérést tapasztalunk az eddigi variánsoktól nem csak abban, hogy (R. M. K. T. 361. és köv. sor) a leánygyermeket elvivő szolga magaviselete kerekdedebben domboríttatik ki:

Szavat ott az ember rövideden ejte,
Nagy kegyetlen dolgot titkon beszélgete,
Kit keserves asszony eszébe vehete,
Többet ott nem szóla, lön csendesség közte . . .

hanem abban, hogy a Grizeldis által erőszakolt kemény magatartáson átszűrődik az anyai érzelem melege, midőn leányát odaadja a szolgának: azt »idesdeden nizegeti vala.«

Az alapszöveg szerint kis leányát azzal a parancsolattal adta át szolgájának Voltér, hogy

A kis gyermeket ruhában kötözve,
Szekrénbe szegezné, öszvérré feltenné
Nagy lassan és félve utában viselné,
Gazdag Bononiában mentiben bevinné.

Szövegünk ellenben azt tartalmazza, hogy azt az utasítást adta Voltér, hogy:

Az kis gyermeket ruhában kötözné,
Öszvérré felvetné, nagy lassan elmenne,

a mely utasítás Voltér leplezett tervének és a cselekmény végki-fejlésének jobban megfelel, mint hogy szekrénybe szegezve, a leány gyermek élve aligha tehette volna meg a nagy utat.

Reánk nézve különös érdeklél bír, hogy szövegünk localizálja azt a helyet, a hol Voltér gyermekeit elrejtette, — ugyanis kéziratunkban Bononia helyett mindenütt »Pannonia« fordul elő.

Eme localizálással összefüggésben van Voltér névjének személyisége is, kinél a gyermekek elhelyeztettek, és kit az eddigi variánsok Kende Panitné, Konde Panitné, Pantue eltorzított néven jelölnek; mert szövegünkben e nő következetesen Companitné névvel jeleztetik, s a mennyiben szövegünk Companit és Kapitány nevet felcserélve használja: illetőleg nyíltan kifejezi, hogy a Voltér gyermekeit a *Kapitány* szállította haza: semmi kétségünk nem lehet az iránt, hogy Companit név nem a Comes de Panico egyszerű magyarosítása, hanem az szövegünkben nem egyebet jelent, mint a Kapitány fogalmát, és így a szövegben többször előforduló compani pedig azt a csapatot fejezi ki, mely a kapitány hatalmi köre alatt állott, és a mely a ma is használatos compánia szónak megfelel. Szövegünk gondosan megis különbözteti a »Companit« szótól a »compani« kifejezést.

Igy szövegünkben az is tisztábban látható, hogy midőn Voltér egy részről a Griseldis végső próbájául új házasságra kelését hirdettette: más felől intézkedett, hogy gyermekei haza hozasának (Pannoniából) és ennek eszközésére Companitot kereste meg; akkor a Companit nem resten hűségét jelenté (R. M. K. T. 545 sor) és a gyermekeket, nem mint R. M. K. T. 548 sorban foglaltatik: *az végezett napra szép néppel készíti*, hanem szövegünk szerint: *szép néppel kísérteté* és azokkal együtt Voltérhez maga is megérkezett.

E megérkezés az eddigi variánsokban teljesen elmosódott. R. M. K. T. 721 s köv. sor:

De nagy vidámsággal leányt befogadá,
Mindaz *kapuiglan* elejben indúla,
Megáldá és monda: »Isten hozza jóval,«
Az én asszonyomat mind véle valókkal.

Szövegünkben a mese szerkezetének jobban megfelelőleg, e sorok helyett ez foglaltatik:

De nagy vigassággal leányt ő fogadta,
Mikor *Kapútnak* ő elejben juta.
»Isten hozzon minden jóval« neki monda,
»Vallak én asszonyomnak« többit is megáldá.

A cselekmény további menetét illetőleg is majd minden sorban mutathatnék még eltérést az eddigi variánsoktól. Ennek példájára felemlítem összehasonlítás végett azt a részt, mely a végkifejlésre vonatkozik:

R. M. K. T. 781 sor:

Te vagy az én társom, Voltér mondja vala,
Nem lesz énnékem egyéb te helyedben,
Az kit jegyesemnek te állítasz vala,
Az az te lányod, kit elvittek vala.

Ez szókat Grizeldisz hogy hallotta vala,
Ő nagy örömében csak meg nem holt vala,
Nagy kegyességében esze veszett vala,
Drága szolgáljának nyakán csüggett vala.

Szövegünk e sorokat így adja:

Te vagy az én társom, Voltér mondja vala,
Nem volt más énnékem, sem leszen, azt mondja,
Az kit jegyesemnek te állítasz vala,
Ez az te leányod, kit elvittek vala,

Ezen szókat Grizeldes hogy hallotta vala,
 Ő nagy örömben csak meg nem holt vala,
 És nagy kegyességében esze veszett vala —
Szerelmes magzattjoknak nyakokon csak vala.

Nem hagyhatom említés nélkül, hogy variánsunk szövegével mennyire talál Szilády Áronnak az eddigi szövegekre vonatkozó magyarázata.

Igy p. o. az 566 sor. *Helt adj mástoknak.* Szilády szerint talán hiba *másiknak* helyett. Valóban szövegünkben így van :

»Helt adj az *máséknak* minden tisztességben.

291 sor.

Sok jó birodalma nagy csendesben vala.

A »*csendes*«-ben kifejezést Szilády Á. nem tartja megfelelőnek; e helyett egész új sort ad szövegünk :

»*Sok váradalma után nagy örömbé vala*«

a mely Grizeldisnek az említett helyen festett várandós állapotával megegyező.

358 sor.

És az éjjel ütet még oly helyre tennem :

Szilády szerint a *még oly* helyett valami más kifejezés lehetett az eredetiben.

Szövegünkben e sor így van :

Még ez éjjel ötet oly helyre temetnem.

519 sor.

Ezzel ünnön maga *letött* híres vala.

Sziládynak feltűnik, a »*letött híres*« kifejezés, kijelenti, hogy nem ismeri.

Szövegünkben :

Ezzel ünnön maga *lehet* híres vala ;

a mely kifejezés helyessége a többi sorokkal való egybevetésből kitűnik. Ugyanis : szövegünk szerint

Nem szép hír Voltérhez kezdé serkedezni,
 Gonosz híre neve mindenütt folamni,
 Hogy szerelmes társát ő kesergetnéje,
 És az ő magzatját el rekentetnéje.

Mert az gyermekeit nem láthatják vala,
 Senki hol volnának nem tudhatja vala,

Ezzel önnön maga *lehet* híres vala,
Gonosz névbe evvel magát hozta vala.

Egyébiránt szövegünk eredetisége mellett bizonyít, hogy az alapszövegben *kiterjedni* áll *serkedezni* helyett; »gonosz híre neve mindenütt *folamni*« sorban pedig a »folamni« régi kifejezés értelmét is vesztette és e helyett az egész sor így szerkeztetett: *Gonosz neve neki mindenütt kelmie.*

526 sor:

Leány lette után akkor is gondolá . . .

Debreczeniben *lete*, K. és Lőcseiben *léte*. Sziládinak a *lette* helyesebbnek teszik.

Szövegünkben:

Leán léte után akkor is gondola.

521 sor. *De mind egy.* stb. Szilády egyik váriánst sem tekinti eredetinek, az általa megállapított szöveg következő:

De mint egy állatban, az kegyetlen Volter,
Semmit meg nem tágít: mint az gonosz ördög,
Kisértő mérgében előbb előbb hörög,
Miként az fellegben az menny igen dörög.

Eme helyet szövegünk így adja:

De mindazonáltal az kegyetlen lélek,
Semmit meg nem enged, mint az gonosz ördeg
Kisért ő mérgében előbb előbb minket,
Miként az felhőben a meny igen dörget.

Ez a variáns Voltér lelki állapotából értelmezhető.

680 sor. Salutiába ütöt tudni akarta vala. Nagyon hihető, hogy az eredetiben: *Salutiába jöttét* állott — jegyzi meg Szilády. E sejtelennek szövegünk megfelel:

Immár az *Compani* elkészülék vala,
Az új menyegzőnek oly nagy híre vala,
Egy embert *Companit* elől küldött vala
Salutiában *jönni* tudni adta vala.

Talán kellenél bővebben foglalkoztam ide vonatkozó kéziratunk ismertetésével. Mentse ki az, hogy szándékom volt kimutatni, hogy kéziratunk Voltér históriájának eddig ismeretes kiadásai egyikéből sem vétethetett, hogy az eddigi szövegekben előforduló homályos helyeket és értelemzavaró kifejezéseket felvilágosítva, a mese egyes mozzanatait kerekdedebben és Istvánffy

Pál egyéniségének inkább megfelelő nyelven és technikával állítja elénk, ugyanazért az eredetihez közelebb áll; és mint ilyen, a XVI. századbéli eme kiváló költői elbeszélésünk szövegének helyreállít-hatására szolgálatot tehet.

II.

Voltér históriája után következik kéziratunkban »*Igen szép historia az vitéz Franciskorul es az ő Feleségirül*«, mely a 27—48. lapot tölti be.

E históriás ének sokkal ismeretesebb, mintsem annak tartalmával foglalkoznom szükség lenne, de nem is volt módomban az ismert első (1574-ik évi) debreczeni, sem a második, 1579. évi kolosvári kiadást kézhez vennem, így a szövegre nézve egybevetéseket nem is eszközöltem. Az az irodalom-történeti szempont tetszett előttem lényegesnek, hogy codexünk nyújt-e bizonyítékot arra nézve, hogy a vers szerzője: *Vasfai* vagy *Ráskai* Gáspár volt-e? mely kérdés mai napság sem tekinthető teljesen eldöntöttnek, minthogy a minap egyik ismertető kételyét jelezte¹⁾ Szabó Károlynak ama véleménye iránt, hogy az ide vonatkozó versszakban a *Vasfai* név, éppen úgy mint az »első időben« megjelölés, *sajtóhiba* — *Ráskai*, illetőleg *Alsó-Lindva* helyett.

Szövegünkben az erre vonatkozó utolsó versszak következőleg fordul elő:

»Krisztus urunk után kit vallunk hitünkben,
Ezer ötszáz ötven és hét esztendőben,
Immár, hogy irának az első időben,
Az vas fái Gáspár szerzé ezt énekbén.«

Már első tekintetre szembeötlő, hogy az első (1574-iki) kiadásban a szerző neve nagy V — betűvel és a fái — y-nal, a Vas szóval együvé van írva, míg itt a vas szó kis betűvel, a faitól elkülönítetten, és a fái szó — i betűvel jön elő.

Codexünk orthografiája szerint a *vas* itt tulajdon nevet nem jelenthet, mert codexünk a tulajdon neveknél következetesen megtartja a nagy betűvel való jelzést; tehát a *vasfai* szót helynévre szövegünk sem engedi eredeztetni, minthogy pedig az *i-t* helyett is használja: — tehát szövegünk orthografiája szerint a »vas fái« *vas faj*nak volna olvasandó.

Noha nyelvünkben a faj szót nemcsak származék, ivadék, törzsök jelölésére használjuk, p. o. magyar faj, fajló; de átvitt

¹⁾ Egyet. phil. közlöny, III. évf. 100. lap.

értelemben minéműség, osztály, rend megnevezésére élünk vele: p. o. jó faj magyar, kemény faj stb. mégis az a magyarázat, hogy itt a *vas faj* a szerző családi eredetére, vagy talán személyi minőségére vonatkozik, erőltetett lenne, mert nyelvünkéből vett hasonló példával nem támogatható.

Mint hogy a codex szövegében a szerző nevét megfejthetőnek nem találtam; figyelmem tárgyává tettem a verssorok fejeit, melyek eddig az ismertetők által mellőztettek, bizonyára azért, mert a kézen forgó variánsokban mi értelmet sem adtak.

Szövegünk 157. versszakának ugyanannyi kezdő betűi egymás után rakva, könnyen kiértelmezhető, 12 szótagos, következő hat sor verset adják: ¹⁾)

»Éljen Bánfi Istrán, az alsó Lindvában,
 Ő háza-társával Ország Magdolnával;
 Még isten akarja az ő kis fiával,
 Jó Bánfi Miklóssal és Bánfi Annával,
 Jövendőt kit várna: a nagy isten adjon,
 Az ő jó voltából lú azír ²⁾) majd akkor.«

Ime codexünk szövegének versfejei kezünkbe adják a fonalat, mely elvezet bennünket a Francisko historiájának nemcsak szerzőjéhez, de a helyhez és az alkalomhoz, hol és melyre készítettett.

Megújúlnak előttünk Alsó-Lindva várának századok óta porladó falai; a palotákban pezsgő élet nyüzsg a síri csend helyett; látjuk a vár urát, történelmünk jól ismert alakját, I. Ferdinánd király egyik leghűbb támogatóját, alsó-lindvai *Bánffi Istvánt* visszavonultan szerettei között, látjuk nejével a szép Guthi Ország Magdolnával és két kicsiny gyermekével boldog családi együtt-létben; nem harczy riadalmat jelentenek a várfokán előkészített álgyúk, de várják, hogy üdvözölhessék a »kis idegen«-t, kinek jövetelét a kobzos is lantján megénekelni készül.

A Bánffiak naplója feljegyzéseiből pontosan tudjuk: mikor ajándékozta meg Ország Magdolna férjét gyermekekkel; első gyermekük *Anna* 1544. évi február 28-án született, *Miklós* 1547. január 25-én; és 1551. évi december hó 21-én háromszorozódott meg családi örömük *Gáspár* fiok születése által.

¹⁾) A 157 betű egymás után ekképp van: Eliien Banfi Istian es also ciudaba u haza tarsával Orsag Magdolnaaal, maeg isten akarja as w kis fiawal io Bnfi Niklosal es Bakfi Annawal iwandat kit iarna a a a nag i sten agio as w o waltab. m. lw asiu maj agk.«

²⁾) azért.

A vers-fejek ezzel egyezőleg *Anna* és *Miklós* gyermekeket említik, és nyílt vonatkozást fejeznek ki a jövődő gyermekre, kit örömlövésekkel készülnek fogadni. Kétségtelen tehát, hogy Francisko historiája Bánffi István és neje Ország Magdolnának tiszteletére és családi boldogságának örömeire Alsó-Lindván készült, de nem előbb, mint Gáspárnak említett születésnapja (1551. évi december 21.); miért is úgy az eddig ismert variánsokban foglalt 1552., mint a codexünkben előjövő 1557. évet a vers szerzésének idejéül el nem fogadhatjuk.

Ha ily fényesen igazoltatott a kolosvári kiadásnak a vers készítésének helyére vonatkozó adata, nem férhet tovább semmi kétely ahoz sem, hogy a szerző nevét is ez a kiadás tartotta fenn helyesen a *Ráskai Gáspár* névben.

A Guthkeled nemből származtatott Ráskai család nemzedék rendjén két Gáspárt találunk; egyik *Ráskai Balázs* és Zubor Katától származott, a másik Ráskai III. *Mihály* és *Pivkoczi Zsuzsanna* fia. Ez utóbbi nem hozható versünkkel semmi összeköttetésbe, mert a nemzedékrendi adatok szerint 1551-ben nagyon gyermek lehetett; arra nézve is, hogy Ráskai Balázs fia I. Gáspár megfordult Bánffi István udvarában, és ott annak tiszteletére verset írt: tiltólag emelkedik elébünk az a körülmény, hogy genealogusaink (Nagy Iván) ezt a Gáspárt ugyanegynek tartják azzal a Ráskai Gáspárral, ki II. Lajos alatt főkamrás, tárnok és temesi főispán volt, mint ilyen, a mohácsi csatában részt vett, később pedig a Szapolyai pártjára állott. Valóban nem lehet rágondolni sem, hogy ez a Gáspár énekelt volna 1551-ben Bánffi István udvarában, ki Bánffi Istvánnál nemcsak korosabb, de az idétt nagyobb rangú, és vele homlokegyenest ellenkező politikai nézetű vala.

Mi azonban a most érintett Gáspárt nem tartjuk a Ráskai Balázstól származottnak, és e tekintetben nagytábori Ráttkay György történetíróval tartunk, ki a mohácsi csatában való részvételéről híres Ráskai Gáspárt saját családbeliének t. illik *Ráttkay* családból valónak állította és nyilván erősítette, hogy egy ugyanazon családból való származásukat oklevelekkel is támogatni tudja, valamint megjelölte nemzedék-rendét is Gáspárnak, azt adván elő, hogy annak a Ráttkay Lászlónak volt testvére, ki hősi halált halt a mohácsi mezőn.¹⁾

Elfogadtuk pedig Ráttkay György eme véleményét egyrésztől azért, mert magában véve is felettébb nyomatékos; olyan tanú adja ugyanis, ki úgy a Ráttkay, mint a Ráskai családot jól ismeri;

¹⁾ Memoria Regum et Banorum Regn. Dalm. Croat. et Slav. Viennae 1652. pag. 122.

a Ráttkay családból ered, a Ráskai családhoz pedig közeli kötelekek fűzik; Ráttkay György történetíró atyjának Ráttkay Péternek első felesége a Bánffi Ferencz és Ráskai Ilonától nemzett Bánffi Erzse volt,¹⁾ attól a Ráskai Ilonától, a ki édes testvér vala Ráskai Gáspárral a Ráskai Balázs fiával; tehát Ráttkay György — ha nem Bánffi Erzsétől származott is — az atya első nejenek családi viszonyait bizonyára jól ismerte, azokra nézve csalódásban nem lehetett, azt sincs semmi ok feltenni, hogy állításában bármilyen érdekelte volna.

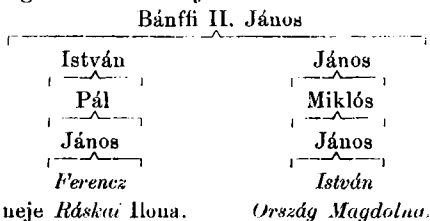
Elfogadtuk Ráttkay György véleményét másrésről azért, mert annak valóságát más tanú is igazolja. Ez a tanú: maga Francisko históriája.

Immár nem szenved kétséget, hogy Francisko históriáját Ráskai Gáspár írta; tudjuk, hogy a Ráskai Balázstól származott Ráskai Gáspárnak nővére volt Ráskai Ilona, a kit alsó-lindvai Bánffi Ferencz birt nőül; Bánffi Ferencz pedig szép apjáról unokatestvér volt Bánffi Istvánnal, Ország Magdolna férjével.²⁾ Ez a rokoni összeköttetés, a Bánffi Ferencz sógorsági viszonya Ráskai Gáspárral, egyedül ez adhat elfogadható magyarázatot az iránt, hogy miképen jutott Francisko szerzője Alsó-Lindva várába, a Bánffi István udvarába; ez fejti meg, miért viseltetett oly meleg vonzalommal Ráskai Gáspár Bánffi István és családja iránt, hogy azok *családi* örömét verses munka szerzésével örököltette meg.

Ellenben arra nézve, hogy a mohácsi csatában részt vett Gáspár a Ráskai családhoz tartoznék, és éppen a Ráskai Balázs fia volna: semmi oklevelés bizonyítékunk nincs, elannyira, hogy őt Budai Ferencz sem merészelté Ráskai Balázs fiának határozottan nyivánítani³⁾, egyedül az a körülmény szól a Ráskai családból való eredése mellett, hogy Istvánffy »Raicai« — Brodaryth

¹⁾ Nagy Iván. IX. 659. 1.

²⁾ Rokonsági fokukat mutatja e tábla:

Nagy Iván. I. k. 156—9. II.

³⁾ Budai F. polg. Lex. III. 134. 1

»Rascak«-nak írja, és szereplési idejénél fogva beillik a Ráskai Balázs fiaként a Ráskaiak nemzedék rendébe.

Hogy milyen zavaros különben a Ráskai család, onnan is kiténik, hogy sem Wagner, sem Nagy Iván nem volt képes a többször említett, általuk Ráskainak tartott Gáspár nővérét Magdolnát, Palóczi Antal özvegyét a családfán elhelyezni¹⁾; azt nem is említem, hogy Lehotzky²⁾ a Ráttkay György fentebb említett véleményének megfelelőleg a Ráttkay családba tartozónak fölveszi ugyan mind Ráttkay Lászlót, mind Ráttkay Gáspárt, de a nála megszokott felületességgel ez utóbbit is Mohácsnál elesettnek tartja.

Azt hiszem tehát, hogy a *mohácsi Ráskai Gáspár és a Franciskót-írta Ráskai Gáspár két különböző személy, és hogy az előbbi mint a nagytábori Ráttkay családhoz tartozó csakis tévedésből foglalt helyet eddig a Ráskaiak zavaros családfáján, mert ez a hely, a mi Ráskai Gáspárunkat, a Francisko históriájának szerzőjét illeti.*

Az újabb kutatások megállapították, hogy Francisko históriájának meséje Boccaccio Decameronjából vétetett³⁾, mely mese valószínűleg Bánffi István és neje előtt is ismeretes volt, mert Ráskai bizonyára oly tárgyat választott, mely iránt azok kíváncsiak érdeklődtek.

Az alkalomból és viszonyokból, melyek közt Ráskai Gáspár a kölcsönzött tárgy átalakítását eszközölte: szükségképen következett, hogy az esemény és a megtisztelt Bánffi család közti távolság legyőzessék, azért tette át Ráskai a cselekmény színhelyét Magyarországra, és ezért *Zebernyik* várába, mely vár alatt alighanem azt a *Zobor* várat kell értenünk, melyet Bánffi István egyik öse Buzád, IV. Béla király uralkodása alatt birt Nyitra vármegyében.

Sőt saját családi emlékeit is bevegýtette Ráskai munkájába, erre mutat a Francisko felesége által felvett Lorand név, mely a Ráskai családban nevezetes és emlékezetes volt azért, mert a család tulajdonképeni alapítója, *Lorand* nevet viselt.

SZÉLL FARKAS.

1) Nagy Iván, Wagner nyomán, Ráskai Balázs gyermekeiül a következőket említi: Tamás, Margit, Bora, Erzse, Gáspár, István, Dorko, Ilona, Zsófia. IX. k. 635. l.

2) Lehotzky: Stemmatogr. II. 337. l.

3) Philolog. Közl. 1879. 104. lap.

BUDA VISSZAVÉTELÉNEK EMLÉKÉRMEI.

— 1686. SEPT. 2. —

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A főváros hazafias érzületű és lelkes közönsége méltóan akarja megünnepelni azon nagy nap kétszázados évfordulóját, melyen az ország fővárosa Buda kétszázad előtt a töröktől visszafoglaltatott. S hogy e nemzeti ünnepnek maradandó emléke is legyen: a főváros egyuttal gondoskodik a Buda visszavételére vonatkozó történeti anyagnak egybegyűjtéséről és kiadásáról is, minek czélja leend a hazai történet fontos és nagy követelményű mozzanatát kellő világitásba helyezni. E körülmény indított arra engem is, hogy a nagy történeti anyagnak egy csekély s nem épen érdektelen részét összehordjam, midőn ez alkalomból azon emlékérmeket gyűjtém össze s ismertetem, melyek épen e nagy esemény megörökítésére verettek. Ez érmeek valóban »érczbe vésett« történetét képezik a nagy nemzeti eseménynek s nem csupán az ország szívének — Budának — visszafoglalását, hanem annak aprólékos körülményeit is tartalmazzák s egyuttal a kor nevezetesebb eseményeiről s szereplőiről is megemlékeznek; úgy, hogy azokból nem épen csak a jelzett momentumot értjük meg, hanem azon idők műveltségi állapotairól is hű képet nyerünk.

Az alábbiakban tehát Buda visszavételének történetét vázoló, mennyire ez a fenmaradt emlékérmekből összeállítható. A medailleur művészet, melynek kifejldésére ez ókori görög római vésetű érmeek és medaillonok szolgáltak előképekül önálló művészeti ággá fejlődött, s főleg a XV. és XVI. században hozott létre szépet s műbecscsel bírót, midőn a jeles festők, szobrászok és ötvösök tisztos serege foglalkozott e művészeti ággal, kifejldését elősegíté a festők és szobrászok ama szokása, melylyel a lefestendő portrait előbb fémer alakjában viaszba mintázták le, hogy így az előttök lévő minta után dolgozhassanak; s hogy azt maradandóvá tegyék később a mintákat a könnyen elromló viasz helyett a tartó-

sabb érczbe öntötték. Csak egy lépéssel mentek tovább, s hogy a fémer teljes legyen, a hátlapon a portraire vonatkozó eseményeket alkalmazták, azután a személyekről átmentek az eseményekre, melyeknek emlékét allegorikus és egyéb előállításokkal örökítették meg. Így keletkeztek a fémerek, melyeknek célja volt kiváló eseményeknek vagy historiai eseményeknek emlékét föntartani és megörökíteni, mely szokás a XIV. századtól napjainkig tartja magát. A legszebb fémereket Italia és Németországban a XV. és XVI. században készítették. Nálunk a XVIII. század már a medailleur művészetben is a hanyatlás szaka s legfeljebb az előző idők mestereinek ügyes tanítványai dolgoztak több technikával mint művészettel.

V. László királyunk arcképét tartja fön az első emlékérem, Mátyástól kezdve már gyakrabban jönnek elő, a Habsburgok közül pedig I. Miksa, V. Károly, I. Ferdinand, II. Miksa és II. Rudolf alatt több művészi becsú s hazánkat érdeklő fémer készült, innét kezdve alig van historiai esemény — koronázás, városok ostroma, trónralépés, trónörökösök születése, le egészen a legapróbb részletekig — melyekre a fémereknek egész sorozatát ne verték volna. — Más részt olvassuk, hogy a fémerek használata egyébként is divatos volt. — Olaszországi jeles művészek által készített fémereket kalap és süveg díszül is használták; Fülöp arschoti hercegről említ van Loon, hogy ő a csodatevő Mária képével ellátott medaillonokat veretett, azokat a saját és katonáinak fővegére erősítve használta. Egy másik szokás — mely a XVIII. századig tartá magát, hogy fejedelmi személyek s előkelő emberek a díszruhájok fölött arany lánczot hordottak, melyekről rendszeren egy fémer csüngött alá. Ezt rendszeren ajándéku kapták az érdemeket szerzett udvari személyek, katonák, tudósok vagy művészek, s a lánczon függő fémeren (Gnadenpfennig) az ajándékozó arcképe volt.¹⁾

Igy keletkeztek a fémerek (Medaillen.) A fémer medaille elnevezés maga kétségkivül a latin metallumból ered, mi általában érczet, tehát aranyat, ezüstöt, vasat stb. jelent, s ebből ment át a román nyelvekbe lassú áthasonulás utján a metal, médail, médaille a francziába, medaglia az olaszba, medalla a spanyolba; majd később ezen formájában s értelmében ment át a szó a germán nyelvekbe is.²⁾

Tehát az anyagból, melyből a művészet ezen tárgya készült kölcsönözték a szót, mely azt kifejezte. S az által, hogy a medail-

¹⁾ Bolzenthall: Skizzen zur Kunstgeschichte der modernen Medaillen-Arbeit. Berlin 1840.

²⁾ T. Lenormant: Monnaies et Médailles. Paris.

leur művészet nem közönséges mindennapi forgalomra szánt tárgyakat alkotott mint pl. az éremverés, fejlődhetett ki oly szabadon s önállóan, hogy már a XV. és XVI. századbeli művek műbecsök s szépségek által valóban bámúlatra keltenek.

Ilyen személyeket vagy eseményeket megörökítő fémerek a XVII. században is nagyon el voltak terjedve; sokat verettek a Habsburgok már előbb is, Lipót alatt pedig annyira ment e szokás, hogy például Buda visszafoglalását a törökök kezéből 1686. sept. 2. nem kevesebb mint 76. érem örökíti meg, melyek az ostromot, a város multját, a szereplő személyek viszontagságait tartalmazzák s így ezekből nemcsak a visszafoglalás eseményére, hanem már előzőleg a törökök kiűzése s megtörése céljából alakult fejedelmi szövethozások megismerésére is érdekes adatokat merítünk, mint az alábbiakból látni fogjuk:

A fémerek előállításí módja négyféle volt: az öntés, a trébelés (getriebene arbeit), a verés és niellozás. Az öntési módot először alkalmazták a XVI. században Németországban, Italiában. Az öntött példányt különösen a német művészek öntés után dolgozták ki gondosabban. Anyagúl az öntéshez vöröses sárga érczet használtak, ezt az érczevegyüléket harangércznek nevezték, majd rezet és horganyt is alkalmaztak; de idővel ez az érczevegyülék sokféleképen változott. A XV. század művészei ólmot is használtak az öntéshez, melyet előbb megtisztítottak, s hogy tartóssabbá tegyék kevés czinnt is keverték közé; az ólomnak az az előnye volt, hogy abba a legélesebben lehetett a mintákat kiönteni. Aranyat és ezüstöt ez időben kevésbé alkalmaztak a fémerek készítésénél, mert a nemes érczek ez időben ritkák és drágák voltak.

A másfél századig tartó török rabság nyomasztó helyzetét legsanyarúbban érezte hazánk, s annak főleg töröklakta vidékei. Az általános szolgaság alól való felszabadulás reménye akkor tölté el a nemzetet, midőn 1683. september 12-én Bécs alatt megtörtetett a félhold hatalma. Bécs visszafoglalása után Magyarországra tétettek át a hadműveletek, nemzet és fejedelem mondhatni közös erőfeszítésre határozta el magát. A nemzet egy időre szinte feledni látszott az alkotmány ellen folytonos harczot viselő uralkodóházzal való létérti küzdelmet, Lipót is erélyesen neki látott a háborúnak, szövetségesek után nézett: mindkét részről főczélúl tekintették a törökök kiűzését. Bécs visszafoglalását követte rövid idő múlva Esztergomé (1683. okt. 21.); egy év múlva Visegrád, Vác, Szentendre, Pest, megostromoltatott Buda is, bár ekkor még sikertelenül; a következő évben Érsekújvár, s mikor egy évre rá 1686. sept. 2-án a főváros is bevétetett; hódoltak meg egymás után a török kezén levő többi városok és várak.

A bécsi győzelem egész Európát örömmel tölté el, uralkodói a törökök elleni tettere készeknek nyilatkoztak s Lipót ügyes alku-
dozásai folytán szövetségesekül nyerte azokat, nyerve bőven anyagi
támogatást vagy hadi segítséget.

Az alább felsorolt érdemek egyikén a magyarországi elfoglalt
városokat látjuk felsorolva, a másikon a szövetségeseket.¹⁾ Már az
1682. évi laxenburgi egyezkedésben Bajorország, a délnémet ren-
dek, a frank és hannover kerületeket sikerült Lipótnak megnyerni
szövetségesekül. Ernő Agost hannoveri fejedelem havi 50,000 tallér
subventio fizetésére és egy 20,000 emberből álló hadsereg főtartá-
sára kötelezi magát, Miksa Emanuel bajor választó Lipót veje, Mária
Antonia leányának férje egy 8000 főnyi sereg kiállítását vállalja
el, melyben 5000 lenne a gyalogos, 3000 a lovas sereg létszáma ;
III. János György szász választó is meg van nyerve az ügynek.
A kereszténység feje az Odescalchiak családjából származó XI.
Incze pápa is szívéből óhajtja a pogányság teljes megtöré-
sét. Megengedi Lipótnak is, hogy örökös tartományainak pap-

1) A. POLONIA BELLAT. STARNBERG VINCIT. GRVEZIR
SVCCVMBIT. Kőrirat. A mezőben a lengyel király, Starenberg és a török
nagyvezér lóháton harcognak; a nagyvezér elesik. Alul 1683. $\frac{2}{12}$ SEPT.

R. A hátlaon 13 magyar vár látképe fölírtaikkal: középen felül
Fünfkirchen, Ofen, Segedin, Eperies, jobbról: Sarrafas Verovitiza,
Neuheusel, Novigrad, balról: Szolnok, Ungwar, Caschau, Tockay. Bronz-
öntvény. Átm. 46. mm.

A. + WIEN DAS ADLER NEST SICH FREVT. DAS DER
TURKEN HEER ZERSTREVT. DANKE GOTT O CHRISTENHEIT.
Kőrirat; a mezőben a bécsi csata, fölötte jobbra a lebegő koronás sas
kardot és egy keresztrel jelelt címer paizsot tart, e felett egy szivár-
vány íve látható, melyen pálmaágot tartó galamb ül.

R: Az érem kőrirata: WANN DIESE HELDEN SIEGEN, SO
MVS DER TÜRK ERLIEGEN, HVNGARN DER FRIED VERGNÜ-
GEN. A mezőben négy koronás fejedelem: balról Lipót császár, háta
mögött az osztrák címerpaizs; a bajor választó, háta mögött a bajor címer;
jobbról János lengyel király és a szász választó, hátok mögött címer-
paizsaik; térdelve segítségül hívják Jézust, kinek neve fényugarak közé
van foglalva; alul a földön egy lófark mellett keresztbe fektetett két kard
van, s M \triangleleft \equiv \square \equiv \square \square fölírat; oldalt 16—83 évszám.

Külkarimáján: WIEN BEDENCKE GOTTES GNAD: SO ER
DIR ERVISEN HAT: * DANKE IHM ALLEZEIT FRÜH VND
SPAT. $6\frac{3}{4}$ lat.

AR. 65. mm. Széch. C. 194. 12. † 33. n. 5.

Hasonlót láttam Diner József ur érmei közt, a külkarimán kör-
irat nélkül.

ságától török adót szedhet, Miksa Emanuelnek Lipót, szövetségesének is, a mely engedmény Bajorországnak épen 300,000 aranyat hozott e célra. Azonfelül a császár kincstárába Buonvisi internuntius által 1.200,000 forintot küld a magáéból; a templomokban imádkozást rendel el a törökök kiűzéseért, s ilyen irányban lelkesíti egész környezetét. Példáján buzdúl a cardinalok testülete is. Ludovisi összes ezüst készletét pénzzé vereti, hasonlót tesz Marescotti. Diplomatai összeköttetéseit arra használja fel, hogy Lipót ellenfelét XIV. Lajos francia királyt minden támadástól tartsa vissza, Mainz, Köln és Trier érsekeit pedig arra bírja, hogy hassanak fejedelmöknél a XIV. Lajosnál oda, hogy a Bourbonok és Habsburgok közt legalább ez időre béke jöjjön létre. Végre a lengyel király — Sobiesky János is aláírta az egyezséget, 1683. mart. 31-én, mely szerint a császár szövetségesi közé lép; érdekében is állott ez neki, mert ha Lipótot bukni engedné, akkor Lengyelország egy esetleges török háborúban egyedül állana s neki is buknia kellene. Egy másik 1884-ben kötött szövetségről, ugyancsak fémer utján is van tudomásunk.¹⁾

¹⁾ A: A mezőben egy növénynek három levelén áll a három fejedlem, mindegyik díszruhában fejéiken koronával, jobb kezökben kardot bal kezökkel egy lánczot tartanak; Lipót feje körül: LEOPOLDVS. I. ROM. I. balról János király feje körül IOH. III. REX. POLONIAE. jobbról a velencei doge feje körül M. A. I. DUX VENETI olvasható; az érem körfirata: DIE EINTRACHTS TREV. DIE HELDEN DREY. MIT SIEG ERFREV. alul a szelvényben: CONFOEDERATIO ET CONCORDIA. alul MB.

R. DURCH DIESEN BUND. DER TÜRCKEN HUND. MUSS GEHN ZU GRUND. A. 1684. körirat a mezőben egy kutya (török) két sas (ausztria és Lengyelország) s egy oroszlán által (Velence) megtámadtatik s leveretik; balról M. B.

3¹/₂ lat. Széch. c. 198. 25. t. 30. 8.

AR. 57. mm;

Egy másik szövetségi érem:

A. INNOC. XI. PONT. LEOP. I. IMP. IOA. III. REX. PO. M. A. IVS. VE. DVX. körirat; a mezőben a négy fejedlem, egybefogalt balra tekintő mellképe díszöltönyben.

R. VNIVIT PALMAMQUE DEDIT körirat. Az érem mezejében felhők között fényugaras kereszt, melyet az osztrák koronás kiterjesztett szárnyú sas felfelé emelkedve imád.

Nagy bronz emlékérem.

Széch. C. I. 199. 26.

Rajzát lásd a dr. Fraknói Vilmos által szerkesztett Monumenta Vaticanában.

Szövetkezési érem: 1684-ben Lipót császár II. János lengyel király Marcus Antonius Justinianus velencei herceg közt kötött szövetségre.

E látszólag ide nem tartozó történeti vonatkozásokat, s az egykorú eseményeknek rövid felemlítését, — melyeket Renner az ő művében behatóan tárgyal¹⁾ azért kell e helyen ez értekezés keretébe beszönnöm, mert mint látni fogjuk Bécs ostroma s felszabadítása után nem tekintették a szövetségesek művöket bevégzettnek; mikor Bécs után Magyarországra tétetett át a küzdelem, követték ők a császárt segédcapataikkal ide is, egyik-másik pedig vezér- mondhatni döntő szerepet is vitt a felszabadítás művében. Ezért illik róluk megemlékeznünk, de meg azért is, mert a Buda felszabadulását megörökítő emlékérmek között, találunk rájuk vonatkozókat is.

A magyarországi győzelmek kivívásában nagy rész jutott a bajor Miksa Emanuélnek, a szász hercegnek János Györgynek a bajor Frigyes Ágostnak, Lajos badeni örgrófnak, a lengyel királynak, s kit első helyen kellett volna felemlítenünk V. Károlynak lotharingia hercegének; kit családi körülményei is közénk állítottak. Ugyanis még atyja IV. Károly veszíté el hercezségét, kénytelen lévén azt átadni XIV. Lajos francia királynak; s midőn később a lengyel trónra lettek volna neki biztos kilátásai, még e törekvéseit is meghíúsítá a féltékeny francia király. Ezután lépett Lipót szolgálatába, kinek XIV. Lajos elleni harcaiban vitézségének több jelét adá.

Mikor időközben V. Lothringeni Károly rokona is lett a császárnak, eljegyezvén s nőül vevén Eleonora főhercegnőt, Lipót őt tiroli helytartóvá tette, s mint ilyen 1678-ban Innsbruckba tette székhelyét. 1683. elején Bécsbe hívta őt Lipót, még ugyanazon év ápril 21-én a magyarországi császári hadak főparancsnokává neveztetvén ki; hadvezéri tehetségeinek több jelét adá, midőn aránylag csekély számú hadtestével ki tudta vinni, hogy a törökök az erősebb pozíciókat nem foglalták el, azonfelül Győr és Komárom várát teljesen rendbe hozta és megerősíté. Övé a dicsőség, hogy 1684. jun. 18-án Visegrádot adták fel a törökök, s bár ez évben okt. 14—30. még eredmény nélkül ostromolta Budát, a következő évben aug. 19-én bevette Érsekújvárat, 1686-ban pedig az ő vezérlete alatti magyarok vitézségének sikerült a fővárost bevenni, nagy segítségével Miksa választófejedelemnek.

¹⁾ Wien im Jahre 1683. Geschichte der zweiten Belagerung der Stadt durch die Turken im Rahmen der Zeitereignisse von Viktor v. Renner. Wien 1883. Verlag von R. v. Waldheim.

E rövid bevezető sorok után áttérhetünk most Budavár ostroma és felszabadulása történeti elbeszélésének mellőzésével azon történeti anyag ismertetésére, melyet az emlékérmek nyujtanak. Az érme feliratai a kor szokása szerint itt-ott terjengősen bár, sokszor meg kevés ízléssel, vagy túlzó magasztalással, de mindig a korhűség megtartásával adják elő Buda viszontagságos történetét, a felszabadulás nevezetesebb mozzanatait, s a szereplők vitéz és kiváló tetteit.

Magáról a város történelmi viszontagságáról s az elfoglalás körülményeiről bőven szólnak az adatok az érmeek fölíratain. Tudjuk azokból, hogy Buda kilencz ostromot állott ki, míg végre rohammal bevétetett; Lipót kiváló buzgalma a bajor és lotharingiai vezérek ereje és vezérletével Isten segítségével és a győző hadsereg vitézségével, mert Istentől jön minden győzelem.

Ismét más érmeeken olvassuk, hogy 1526-ban a szerencsétlen Lajos király bukása folytán Soliman foglalta el Budát, 1541-ben csel által vette be, s Lipót 145 évi török birtoklás után 1686-ban német szövetségeseinek segítségével augusztus 23-tól, september 2-ig tartó kemény ostrom után foglalta vissza a kereszténység egyesült erejével, azon évnek sept. 2-án, mely évben Bécsben a szent István templom tornyának tetején (jun. 15-én) a török félhold helyét a kereszt foglalta el.

Az érmeek felírataiban a visszafoglalás alkalmából meg is találjuk Lipót dicsőítését megérdemlett, de sokszor nagyon is dagályos, a kor szokását és ízlését híven visszatükröző versezetekben és mondásokban. Magyarország restitutorának mondatik Buda visszafoglalásáért, egy másikon a birodalom nagyobbítójának, mivelhogy Lipót a föld napja letaszítá a holdnak császárját trónjáról.

Leopold der Erden Sonn
Den Monden Kayser sturtzt vom Thron
Gott Ehre sey gesungen
Dem Kayser ist gelungen
Der Ofen ist zersprungen ;

s ép ezért adassék meg az Istennek a mi az Istené, a császárnak a mi a császáré.

Buda visszafoglalását az ország török kézen lévő egyéb várai s városainak visszafoglalása követi; ezen reményüket is a budai érmeek felírataiban fejezik ki: *mox cetera membra sequentur*, majd ismét hoc (t. i. Buda) *recluso reliqua includentur* s egy német verses felíratban :

Gleich wie die Kron nicht ohne Stein
So ist die Hauptstadt nicht allein.

Sőt még Buda elfoglalása előtt való évben ezt olvassuk az egyik érsekújvári érmen: Ut mox frustra reluctans Buda sequare (Széch. I. 203. 36. t. 35. 18.)

A legtöbb budai érmen, főleg azok előlapjain ott találjuk a város és a vár látképét, magát az ostromot s annak részleteit is. E képek csekély pontosságának és megbízhatóságának azonban nem az az oka, mintha az aránylag kis átmérőjű érmeiken nem lehetett volna a város képét legalább főbb vonásokban előállítani, illetve kivésni, de mert az érmeek készítői ritkán dolgoztak eredeti felvételek után; a külföldi éremvésők nem itt vették az érmeiket, hanem jobbára a már meglévő kitűnő felvételeket s rézmetszeteket használták ők is mintakül, melyeknek bővében voltak, s válogathattak azokból; nem lehet tehát azon csodálkozni, ha a részletekben itt-ott eltérések mutatkoznak, melyeket az érmebe nem dolgoztak ki oly precisióval, mint a hogy azok az elő példányokon voltak. Különben is Buda régi látképeinek egykorú felvételeiből egész gyűjtemények állanak rendelkezésünkre, melyeket jó nevű művészek s ügyes emberek készítenek; így Hallart a bajor sereg vezérsegéde, Fontana János D. műépítész, és a francia Juvigny, az utóbbi kettő főleg azért, hogy fölvételeiket Caprara vezérnek ajánlják fel, s mert ezek jobbára ki is vannak adva, Bubics jeles és nagy szorgalommal s kiváló szakértelemmel összeállított művében¹⁾; az összehasonlítást tehát magunk is könnyen megtehetjük.

A főszereplő egyének arczképeit is feltűntetik az egykorú érmeek; így lotharingeni Károlyét, a bajor Miksa Emanuelét, azon városok felírataival, melyeknek ostrománál neki része volt (Buda, Pest, Esztergom, Bécs, Érsekújvár), III. János lengyel királynak a kereszténység védőjének (Christianorum defensor) s nejének mellképeit. Ismerjük azonfelül Frigyes Ágost bajor herceg fejedelem mellképét, s a szász János Györgyét, ki Buda ostroma alatt nyert sebei következtében Pozsonyban halt meg 1684. sept. 19-én; valamint XI. Incze pápáét is.

Ezek az érmeek kétszeresen nevezetesek, mert nemcsak a szereplő egyének hű képmásait látjuk azokon, hanem a gondos kidolgozás miatt costume-tani tekintetben is érdekléssel bírnak.

Mielőtt az érmeek pontos leírására és felsorolására áttérnék, szólnom kell még azok készítőiről is és művészi értékökről.

A XVII. század második felének művészi hanyatlását ugyan

¹⁾ Bubics Zsigmond: Magyarország várai és városainak aczél- és rézmetszetei a m. n. muzeum könyvtárában czímű művében Buda 1686. évi ostromáról 40 képet sorol fel, de ismerünk Budáról 86 ábrát, s az összes magyarországi városokról körülbelül 6000 ilyen lapot.

ezek is magukon viselik, s nem lehet azokat az előző idők jobb izlésű munkáihoz hasonlítani, melyek kétségtelenül jobb mesterek kezeiből is eredtek; a gondos kidolgozást s egyiktől másiktól a szorgalmas kivittl mindazonáltal elfogadnunk nem lehet.

Készítőik, tehát az éremvésők felsőbb támogatás és megbízásból dolgoztak, s általánosságban mondhatni nem magyarok, hanem külföldi mesterek voltak, kiknek kilétét az érmekre vésett nevek kezdő betűiből töredékesen a következőkben sikerült összeállítanom.

M. M. (Mittermayer Mátyás) bécsi vésnök.

M. H. (Hoffmann Mihály).

I. E. (Engelhardt János) boroszlói vésnök.

H. H. (Haffner Hermann † 1691, s fia Henrik nürnbergi vésnökök.)

I. L. (Lüder János III. János György szász választó számára dolgozott.

P. H. M. (Müller Fülöp Henrik) a legjelesebb éremvésnökök egyike. 1653-ban született, Nürnbergben tartózkodott 1718-ban halt meg Augsburgban; fiai Christian, Ernő és Kristóf szintén apjuk mesterségét folytatták. Bolzenthall i. m. 222. lap.

I. W. (Neidhardt János oelsi vésnök.)

I. W. (Wolrab János Jakab.) Ő hozta szokásba a francia és angolországban már divatos ama szokást, hogy az érmek külkarimájára feliratokat alkalmaztak, miáltal azok s érdekes történeti adatot, verset sat. lehetett ráviinni ez érmekre, mik különben máshol már nem fértek volna el.

Wolrab Johan Jacob nürnbergi származású éremvész, később János Frigyes anspachi örgróf szolgálatába állt; † 1690-ben; két jeles tanítványt hagyott hátra, Hautsch Györgyöt, ki már 1683-ban hírnévre emelkedett s 1711-ben még élt, és Brunner Mártont ki Prágában és Boroszlóban majd Nürnbergben tartózkodott, 1725-ben halt meg. Bolzenthall i. m. 221.

B. Breton párizsi vésnök.

I. H. (Höhn János) a brandenburgi udvarban élt éremvésnökök közt a legjelesebb, már 1646-ban jó hírnévre örvendett, később János Kázmér, Mihály és III. János lengyel királyoknak is dolgozott, valamint Croy Ernő Bogiszlavnak is; a némely érmeken előjövő Höhn Junior felirat azt sejteti, hogy fia is apja mesterségére adta magát. Bolzenthall i. m. 216. lap.

(Hamerani Giovanni) apjának Alberto Hameraninek utóda a pápai udvarnál, kinek a styl iránti érzéken és erőteljes alakításán kívül kiváló műzisége is volt főleg XI. Ince XII. Sándor VIII. és XI. Kelemen számára dolgozott, kinek uralkodása alatt 1705-ben halt meg; leánya Beatrice Hamerani is jó művész nevet hagyott hátra. Bolzenthall i. m. 210. lap.

P. S. (Scel P.) Salzburgi vésnök.

G. W. K. (Kittel G. W.) is egyike azon számos medailleüröknek, kik a bécsi, drezdai és berlini udvar számára dolgoztak, a későbbi korú Donner, Fuchs és Schegaval egyetemben. Bolzenthall i. m. 253. l.

I. K. G. (W. Kittel és Vinck) boroszlói vésnökök.

G. F. H. (Hoffmann) boroszlói vésnök.

C. I. L. (Leherr Jacob Kristóf) augsburgi vésnök, ki mint éremhamisító lefejeztetett 1707-ben. Bolzenthall i. m. 223. l.

G. H. (Hautsch) nürnbergi vésnök, Wolrab Jakab tehetséges tanítványa. Bolzenthall i. m. 211. l.

Jacobus Viechter de Grueb.

S. (Schmeltzing.)

M. B. (Brunner Márton) Wolreb Jakab tehetséges tanítványa. Bolzenthall i. m. 221. l.

M. (Maximiliano Soldani) Benzi florenci éremvéső, ki azonkívül a szobrászatban és basreliefek készítésében is kitűnt; főleg a florenczi udvar számára, de XI. Ince pápa Christina svéd királynő, a franczia király és számos magánosoknak is dolgozott. Bolzenthall i. m. 244 l.

S. t. Urbain Ferdinand de St. Urbain szül 1654-ben miután a háboruk által hazáját Lothringiát elhagyta Münchenbe ment, Német- és Olaszországban sokat utazott, s már 1673-ban a Bolognai pénzverde directorává neveztetett ki. Később Rómába jött, hol XI. Ince pápa a pénzverdét bizta godnaira azonfelül főéremvésővé és építészévé tette. 1703-ban Lipót meghívására hazájába jött s ott maradt 1738-ban bekövetkezett haláláig. Bolzenthall i. m. 261—262 l.

L. G. L. (Lauffer Lázár.)

Z. (Zeggin) müncheni vésnök.

S. Bensheimer.

H. G. Gebhard János.

DR. TERGINA GYULA.

KÜLÖNFÉLÉK.

ÉRDEKES EPIZOD BUDA 1686-IKI

vívásának történetéből.

Esztergomi Bottyán Jánosnak, Rákóczi fejedelem most már eléggé ismert híres tábornokának, — ki azelőtt tudvalevőleg kir. huszárezredes volt s az 1683-tól 1699-ig tartott nagy török háború minden hadjáratát végigküzdötte, — szerencsétlensége, hogy nevét a régibb történetírók s legkivált a külföldiek, a rokonhangzású Batthyány, vulgo »Bottyáni« névvel minduntalan összetévesztvén, számos vitézi tettét a vele egykorú gr. Batthyány Ádám, kanizsai vice-generálisra ruházták. És tőlük így szállt az át az új koriakra, kiknél a két név rokonhangzása még genealogiai zavarokat is okozott.

Több ily vitézi tettet volt már alkalmam revindicálni a különben saját érdemei által eléggé díszített, de ráadásul még a »heros incomparabilis« Bottyán János érdemeivel is illetéktelenül elhalmozott Batthyány Ádámtól, az esztergomi kapitány és huszárezredes számára, p. a Szerbiában 1689-ben Grabovánál vívott harczdöntő lovas-rohamot, melyről a fővezér Bádeni Lajos hg. hivatalos hadi jelentésében világosan írja, hogy Botthyáni »*Capitain von Gran*«, tehát Bottyán János és nem gr. Batthyány Ádám tábornok követte el.

Azonban még mindig fordulnak elő földerítetlen hasonló esetek. Így példának okáért csak most, Buda 1686-iki megszállásának s vívásának tüzetesebb tanulmányozásánál jöttem reá, hogy az ostrom kezdetén a Csepel-szigeten ejtett gazdag zsákmánynak s az ercsii és adonyi törökök vereségének hőse is Bottyán János, nem Batthyány Ádám. Lássuk a tényállást, s e czélból idézzünk egypár újabbkori tekintélyes író-t és néhány régi kútfőt.

Szalay László az érintett eseményt így adja elő: »Pálffy (Károly) a lovasság nagyobb részével (június 20-kán) Székes-Fehérvár felé küldetett, mind a városi őrség, mind az Eszékről közeledő török sereg mozgalmainak szemmel tartására. *Batthyány*

Ádám huszárai jó példával mentek elől. A budai törökök közül többek nejeiket és kincseiket, balfejlemény előérzetében, Csepel-szigetére küldötték, a szomszéd palánkok, névszerint Ercsi lovasainak meghagyván, hogy e drágaságokat biztos helyre szállítsák. Útban voltak már Székes-Fehérvár felé, midőn *Batthyány* a kísé-
röket megtámadta és kardra hányta, a nőket fogságba ejtette. Ezeket a huszárok rabnökkül eladogatták a táborban, s a zsákmány egyéb részletei talán kétszázezer forintot hoztak be nekik.«¹⁾

Horváth Mihály pedig ugyanezen epizódot ekkép beszéli el: »Midőn az ostrommunkák megnyittatának, Pálffy és Gondola egy lovasdandárral Fehérvár, *Batthyány* és Bercsényi egy más dandárral Adony felé küldetének, a várnak netalán segedelmére jövő hadak szemmeltartása végett. *Batthyány* a Csepel-szigetnél 20 nagy bárkát fogott el a Dunán, melyeken Abdi basa mintegy ezer asszonyt s gyermekeket, némi értékesebb podgyászszal Belgrádba akart szállítani. A martalék többre becsültetett 50 ezer tallérról.«²⁾

Így két legtekintélyesebb historicusunk. Mielőtt most az egykorú kútfőket idéznénk, tájékozásul meg kell jegyeznünk, hogy Bottyán János az Érsek-Újvár és Esztergom elleni bányavidéki tábornokságban s hasonlókép a győriben már 1683. előtt vakmerő vitézségéről ismert végbeli híres katonatiszt volt, az újvári törökök réme. 1683. őszén szülővárosa Esztergom a töröktől visszavívattván, Bottyán az ottani egyik lovassereg vezérletét vevé át, s az 1684-iki táborozásban annyira kitűnteté magát, hogy Lotharingi Károly herczeg a Buda megszállása előtt meghódított Vác erősített város kapitányává őt nevezte ki. Majd 1685-ben a budai vezér Esztergomot ostromolván, Bottyán mindjárt az ostrom első napján július 30-kán reggeli 6 órakor lovassal-gyaloggal kiűtött a városból a törökre, vitézül megharczola véle, miközben karján keresztül lövetett.³⁾ A mi azonban nem gátolá őt résztvenni a további védelemben; a minthogy a város megtartása főleg az ő buzgólkodásának, kitartásának vala köszönhető.⁴⁾

Ugyancsak 1685. vége felé az esztergomi lovassággal Budán alól lekalandozván, 200 törököt levág, 40-et foglyúl ejt és tetemes zsákmányt nyer.⁵⁾ 1686. júniusban már az összes esztergomi lovasságot, 400 huszárt ő vezette a Budát körülzárló táborba, —

¹⁾ Magyarország. Tört. V. köt. 325. l.

²⁾ Magyarország. Tört. VI. köt. 164. l. (Új dolg.)

³⁾ »In welchem Scharmützel der *Hungarische Capitain Budiani* einen Schuss in den Arm bekommen.« *Theatrum Europaeum*, 1685. 818. l.

⁴⁾ Leopold cs. diplomája Bottyán számára, 1698.

⁵⁾ *Theatrum Europ.* 1688. 841. l.

honnét aztán csakhamar ő küldetett ki a Csepel-szigetére s Ercsi, Adony felé, az ügyességét és vitézségét már jól ismerő Lotharingi hercegtől. Ezen expedícióról I. Leopold udvari történésze *Wagner* ekként emlékezik:

»Ercsinum aliquot passuum millibus Buda abest, cujus loci praesidium seruis ab Gubernatore (Abdurrahmán pasa) excitum, in Ungarorum velitum turmas inciderat, ab iisque ad nostra usque castra fugatum, cum penetrare nusquam posset, tribus demptis concisum est. Ea clades alteram traxit. Comperit *Budianius* (nem »Comes«!) *eorundem Ungarorum Ductor*, (nem »Generalis!«) Principes Turcarum foeminas cum auro et argento et rebus pretiosis ac Gubernatore, futurorum nempe praesago, in D. Margaritae insulam (hibásan, a Csepelsziget helyett) duodecim navigiis emissas, dataque proprioribus Palánkis ac Ertsiniensibus imprimis mandata, easdem ut in tuto collocarent. Nobilissimae spes praedae acuit *Budiani* diligentiam; quantum nancisci licuit navium armatis implet, celerrimis nunciis Comaromio Saichas Haidonibus onustas accersit¹⁾; ad insulae littus appulsus, pauculos Turcas praesidio additos invadit acriter, mulierumque ac infantum plorantibus territos facile profligat. Praeda ducentis minimum florenum millibus aestimata est; nobiles foeminae pleraeque captae magno Ungarorum quaestu, majore Budensium moerore, ad quorum plerosque pars aliqua iacturae pertinebat.«²⁾

A Buda ostrománál jelen volt angol hadmérnök-tiszt *Richards Jakab* Londonban *Simonyi Ernő* által lemásolt naplója is szól, még pedig pedig nehány becses új részletet említve, e nyereségekben gazdag harci kalandról:

»June 24. We had Intelligence, that severall Turkish Women embarked from Buda with a Designe to passe downe the Danube towards Belgrade, upon which 400 Husards were sent after them in two Boates, who boarded and tooke them; they were of the Bassa's Family, who had sent them with his treasure towards Belgrade. The Booty ammounted to 100,000 besides what the Women and Children will sell for.«³⁾

Az elfogó csapat vezérének nevét *Richards* nem említi. Kétségtelen bizonyosságra emeli azonban a tényt, hogy ez *Bottján János kapitány*, (és nem gr. *Batthány* *Ádám vice-generális*) volt, ama még kiadatlan katonai napló, melynek kézírata jelenleg *Köváry László* ismert történétírónk tulajdonát képezi, s melynek pontos

¹⁾ Ez úgy értendő, hogy a komáromi naszádosok már útban valának Buda felé.

²⁾ Hist. Leopoldi Magni, I. 689. l.

³⁾ *Londoni Okmánytár*, 223.

följegyzései Buda ostromának annyi új, érdekes részletével örvendtetnek meg bennünket, hogy mi e napló mielőbbi közzétételét kívánatosnak tartanók. Czíme: »*Beschreibung was bey der Belagerung Ofen Anno 1686. passirt hat.*« Szerzője ismeretlen, mint látszik, magas állású, nagy összeköttetésekkel bíró osztrák katoná. E naplóban június 22-ike alatt áll:

»Eine Parthey von Hussaren hat in der Insul St. Margaretha (Csepel!) gegen 20. von Ofen geflüchtete, beladene Schiff, mit Mann, Weib und Kindern bekommen, welche mit ehesten hieher gebracht werden sollen.«

Pár nap múlva, június 24-ike reggelén megérkezett a budai táborba maga a szerencsés expedíció vezére *Bottyán kapitány*, és Lotharingi Károly hg. fővezérnek személyes jelentést tón; vele jött egynehány a nyert zsákmányból immár tarka-barka selyembebársonyba öltözött sajkás hajdú is, kiknek keleti pompájú öltözetét az egész tábor bámulta. Naplónk erről ekként ír:

»Den 24. Junij. Ist Herr Rittmeister Budiani zu Ihre Durchlaucht dem Hertzog zu Lothringen kommen, und hat von seiner gemachten Parthey Relation gethan, aussagend, dass seine Leute auff den obgemeldten Schiffen eine unbeschreibliche Menge Kaufmans-Waaren, Geld undt andere Sachen bekommen, dass sie nicht gewust: wie solche mit fort zu bringen und schätzen sey? *Die Ducaten undt andere Müntz haben sie in Hauben undt Müntzen zusammen getragen*; die Heyducken so auff zwey Tscheucken Ofen vorbey ihnen nachgejaget (a komáromi naszádosok), sind mehreren theils in Tamaschken (Damasken) und Seyden bekleydet zuruckekommen, undt zwar in sovielen unterschiedenen Farben, dass sie Ihnen wie *Comoedianten* vorkommen, — wie auch drey davon allhier im Lager gesehen worden. Die Dragoner, so mit commendieret gewesen undt etwas zu spath darzu kommen, haben gleichfalls den drittentheil der Beuthe mit Ihnen genossen; undt berichtet *gedachter Herr* (nem »Graf«) Budiani weiter, dass wenigst über 1000 Türken, so in Adoni sich salvieret, niedergemacht, 100 Weiber aber zu verkaufen und 15 Türken zum examiniren gefänglich genommen worden.«

Tehát, nemcsak sisakkokkal, süvegekkel halomra hordatott tömérdek arany és ezüstpénzt, leírhatatlan sokaságú drága keleti selyem-kelmét, perzsa szőnyeget és egyéb sok becses portékát nyert; — nemcsak 100 előkelő szép török hölgyet — *köztük Abdurrahmán pasa feleségét s rabnőit*, — fogott el: hanem Adonynál az ezek fődözetére rendelt több mint 1000 fönyi török katonaságot is vágatott le Bottyán, mint íme e naplóból megtudjuk. Méltán sorolhatjuk tehát a későbbi híres kurucz tábornok nevét is a budai tábor hősei közé.

Hogy Abdi basát ez az eset, különösen nejének, családjának fogságba esése nagyon elszomorítá: arról a következő bejegyzésből értesülünk:

»Den 27. Junij. . . . Heut ist ein Überläuffer herauskommen (a várból), welcher berichtet, dass der Bassa wegen seines Weibes, so von des *Rittmeister Budiani* Parthey gefangen seyn soll, — sehr bestürzt sey.« (U. o.)

Ismét nem »*Graff*«, nem »*Vice-General*«: hanem »*Rittmeister Budiani*«, — vagyis az esztergomi kapitány és nem a kanizsai tábornok.

Azt hisszük, mindezekből kétségbevonhatatlanul kiviláglik, hogy a Szalay László és Horváth Mihály — s eddig majd valamennyi történetíró — által, névrokonságból eredet tévedés következtében gr. Batthyány Ádámnak tulajdonított Csepel-szigeti és ercsi-adonyi események voltaképeni hőse — *Vak-Bottyán*. Mint-hogy pedig azon idők hadi joga szerint az ejtett zsákmánynak egy harmada a nyertes csapat katonaságát, *egy harmada annak vezérét*, s egy s harmada a hadsereg főparancsnokát illeti vala: most már világossá lesz előttünk, hogy a Buda bevétele után Zsámbék vára kapitányává, majd ezredessé lett Bottyán, ezen Csepel-szigeti dús zsákmányból jutott osztályrészéből építtette föl 1686—87-ben Esztergom városa főpiaczán emelt kastélyát és szerzék meg zálogjogon magának 1687-ben a *bajnai uradalmat*, jelenleg Metternich herczegét.

Ebben tehát Abdurrahmán pasa kincseinek is része volt.

THALY KÁLMÁN.

KI VOLT GYUL-BABA?

Napjainkban, midőn Budapestnek a törökhódoltság 145 évig tartó idejéből eredetiségében fenmaradt *egyetlen* emlékének restaurálásáról van szó, okvetlen felmerül azon kérdés, ki volna Gyul-Baba, a kinek csontjai ezen türbe alatt nyugosznak?

Az időnként ájtatoskodni ide zarándokló hadschiktól tudjuk, hogy ők *Gyul-Babát* szent gyanánt tisztelik, ki Budán a török uralom idejében mint dervis élt volt. Ezen gyér adat ugyan elég ok arra, hogy a sírkápolnának megadassék az illő kegyelet; de nem elég arra, hogy a történetbúvárnak kellő garantiát nyújtson; azért a fentebbi körülmény arra serkentett, hogy e kérdést történeti adatokkal oldjam meg. Történt ugyan már részemről e kérdéshez hozzá-szólás, akkor midőn Budának egykori mecseteiről értekeztem¹⁾, de

¹⁾ *Némethy*, Török mecsetek Budán. 77. kk. II.

akkor főczélem Gyul-Baba türbéjének ismertetése volt, nem pedig, hogy magáról e mohamedán szentről szóljak. Ezúttal tehát a reá vonatkozó történeti adatokat kívánom csoportosítani.

Először találok Gyul-Babát említve Wernher György művében, melyet Magyarország gyógyvizeiről írt és mely első ízben 1551-ben látott napvilágot.¹⁾ Wernher élményeit nagy szorgalommal jegyezte fel. Midőn Budának éjszaki részén levő meleg forrásokról beszél, megemlíti, bár nevének elhallgatásával, Gyul-Baba sírját is és ezt írja róla: »Mohamed basa, a kit a szultán, Buda és Magyarország meghódítása után Buda parancsnokává tett, mindkettőnél (az alsó és felső hévizeknél), dervis lakokat, zárdákat építtetett és a felhévíz melletti dombon, melyen előbb szőlő tenyészett, kápolnát emeltetett, szentelvén e helyet ama szerzetes férjű emlékeztetnek, a ki már életében a törökök által mint valamely felsőbb lény becsültetett és halála után a nevezett kápolnába eltemetve mint szent tiszteltetik.« Mivel e könyv 1551. évben látott napvilágot, Gyul-Babának okvetlen ezen év előtti időben kellett meghalnia, annál is inkább, mert szerző említést tesz azon sírkápolnájáról is, melyet Mohamed basa emeltetett. Azonban Wernhernek azon állítása, hogy a szultán, Mohamed basát Buda és Magyarország meghódítása után tette Buda parancsnokává, téves, mert Mohamed, helyesebben: »*Muhammed Jahjapassade pasa*« Buda 98 kormányzója sorozatában a *harmadik* volt. Elődei voltak: vezir Szulejman pasa és Kutsuk Bali pasa. Muhammed Budán mint parancsnok 1543. év márczius hava 15-étől, 1548. év január hó végén bekövetkezett haláláig működött.²⁾ Az 1543—8-ig tartó öt évbe kell tehát Gyul-Baba sírkápolnájának építését, sőt halálozása idejét is helyeznünk.

Werner nem említi a török szentnek nevét. Annak neve konstatálása kedvéért más kútfőkhöz kell fordulnunk. Ilyen Browne Eduard³⁾ utazó, ki 1669. és 1671. között járt Budán. Ennek fel-

1) Czíme: Wernheri Georgii consil. reg. et apud Saros praefecti. De admirandis Hungariae aquis Hypomnemation stb. Végében: Viennae Austriae excudebat Egidius Aquila Anno MDLI. mense Septembri. 4° 20 l. 1595-ben Kölnben ismét megjelent. Én a Schwantner által, Scriptorum Rerum Hung. 1746. fol. I. 847—862. kiadottat használtam.

2) Gévay Antal. A budai pasák. 6. — Podhradeczy József. A budai török helytartókról. Függelék: Eredeti két magyar krónika 82.

3) A brief account of travels in Hungaria, Servia, Bulgaria etc. with fig. of labits and remark plan. London 1673, mely 1677-ben új kiadást ért. Lefordítatott más nyelvekre is. Mindezen kiadásokat felemlíti Szinnyei Otmár a »Vasárnapi Ujság« 1879. máj. 4. A könyvtáromban levő 1868-ik évi norinbergi német kiadásról nem tesz említést. 115. l.

jegyzéseiben találjuk ugyan a *Julpapa* elnevezést, de ebből nem bizonyos hogy a török szentet Gyul- vagy Gül-babának hívták volna, mint őt jelenleg is nevezik, mert Browne feljegyzései szerint a *Julpapa* név a zárdafőnököt, a dervisek előjáróját megillető elnevezés volt. Halljuk Browne feljegyzését: »Egy török zárdába mentünk, hogy azt megszemléljük, ott a prior vagy főnök »Julpapa« vagy rózsaatyának neveztetik, ez bennünket néhány testvére társaságában külön kápolna-féle helyiségbe vezetett, a hol dinnyével és gyümölcscsel jól tartott. Midőn tőlük távoztunk, néhány darab ezüstpénzt adtam nekik, melyeket köszönettel fogadtak. Julpapanak öve azelőtt fehéres kővel bírt, mely nagyobb vala mint tenyeremnek szélessége, e kő galactites tejkő volt, melyet ők igen nagyra becsültek, mivel Mohamed, hitők szerint, Arabiában egy egész folyót változtatott ily kővé.«

Browne feljegyzéseiből tisztán áll előttünk, hogy a Julpapa név, nem csupán tulajdonnév, hanem hivatal, vagy tisztség neve is volt. Bebizonyíthatjuk ezt Zenarolla János Pál feljegyzéseiből is¹⁾, ki a Budán létezett dervisek három zárdáját felemlíti, névleg: az »Idir Baba Techesi, Giul Baba és Miktár Baba« nevezetűket. Az első zárdá lakói »*Bektasi*«-knak neveztettek alapítójuk után.²⁾ A másodikat, mondja Zenarolla: »*P. Rosa*« alapította.³⁾ A harmadikat »*Miktár Baba*.«⁴⁾ Ebből az következik, hogy igenis magának az alapítónak neve is Gyul-Baba volt, de utódai is használták a »*Baba*« szó mellett, — mely Zenarolla szerint minden zárdafőnököt megilletett, — megkülömböztetésül a másik kettőtől, a »*Gyul*« elnevezést.

Ezen csekély bonyadalmon könnyen átlábaltunk volna: azonban nagyobb bajt látszik szerezni Hammer azon állításával, hogy Budán nem Gyul-Baba, hanem Kalaikof Alipascha van eltemetve a szőlőkertek között egy dombon: »*ott sírját* — mondja ő — *még mai nap is látogatják a törökök »Gül-Baba« azaz »rózsák*

¹⁾ Delle Monasterii, che vi erano dentro a fuori della Citta (Buda.) Függelék: Zenarolla, Effetti di Guerra e Trattati di Leopoldo I. 210. l.

²⁾ Il Monasterio dell' *Idir Baba Techesi*; Fabricato di Pietra, nel quale vi erano 15. Religiosi dell' ordine detto *Bektasi*, che e il Nome del *Fondatore*, comme appresso di Noi Francescani di S. Francesco. U. o.

³⁾ Il Monasterio de *Giul Baba*. Cive del Fondatore P. Rosa, che e o dire come appresso di noi il P. Giacinto. Questo fu un Vecchio di grandi ricchezze, mentre la Fondazione era di 60. Religiosi. In questo Monasterio, chi veniva, era ben veduto, e trattato per Carita lautamente.« U. o.

⁴⁾ In Monasterio del *Mikdar Baba*. Nel Quali vi erano 20. Religiosi; e questi pure fauvano grandi Carita al Popolo. U. o.

atyja» temetkezési helye gyanánt, ki a hitért bajnok és vértanú volt a szent hadjáratban.«¹⁾ Hammer terjedelmes művében »Kalaikof Alipaschá«-t több helyen felemlíti és »Ali Alaikoghli«-nak is nevezi, szerinte Budán mint a 14-ik helytartó 1581—83-ig kormányzott.²⁾

Gévay Antal, ki behatóbban tárgyalja a budai basákat, mint Hammer, »Vezír Kalaikoz Alipasá«-nak nevezi. Szerinte két ízben kormányzott. Első ízben kineveztetik 1580-ban május vége felé; rumeliai pasává tétetik 1583-ban, okt. 9-én. Másodízben kineveztetik 1586-ban, május első harmadában, meghalt 1587-ben febr. 22-én.³⁾ Mivel Ali Budán mint basa halt meg, kétségkívül itt lőn el is temetve, de nem ott a hol, mint Hammer véli, Gyul-Baba tiszteltetik, hanem valószínűleg azon türbében, mely Budának azon időbeli lát- és tér-képein, névleg Fontanaén is, gyakorta szemlélhető, mely a mai Rózsadombnak város felé lejtő oldalán állott.

Hammer, Gyul-baba sírjába helyezvén Kalaikof Ali basát, előbbit más helyre kellett áthelyeznie. És valóban talált számára helyet. IV. Mohamed szultán vadászati területének téréképen, Adrianápolytól másfél óra távolságban, a Bujukderbend felé vezető út mellett jeleli ki »Gül-baba« sírját s megjegyzi: »a monda ezen szent férfinak sírját a budai szőlőkertek közé áthelyezte.« Hammer ezen állítása merő ellentétben van Wernher feljegyzéseivel. Wernher 1551 előtt volt Budán, a sírkápolna pedig a törökszent számára 1543—8-ig készült, tehát ezen néhány év letelte után még mindenki élénken emlékezhetett arra, hogy kit temettek a türbébe s így ezen rövid idő alatt mondaszerű hagyomány terjedéséről szó sem lehet. Ezenkívül is hogyan láthatta volna Werher 1551. év előtt Kalaikoz Alipasa sírját, ki tulajdonkép csak ezután, legalább is 36 évvel később, 1587-ben február 22-én halt el. Így tehát bizonyos, hogy azon türbe, melyet Wernher látott Alipasáé nem lehetett. De mikép állíthatta Hammer, miszerint Gyul-baba sírja Adrianápoly mellett van? Ezen bonyodalmas kérdésre is, úgy hiszem, megfelelhetünk. Csak vegyük tekintetbe mit mond Wernher és mit mond Hammer Gyul-Babáról. Wernher őt szerzetes férfinak mondja, kit már életében a törökök mint valami felsőbb lényt becsültek. Hammer pedig azt mondja: hogy ő a hitért bajnok és vértanú volt a szent hadjáratban. Ebből világos, hogy két szent Gyul-babának kellett lenni, az egyik szerzetes férfit, ki szent élete miatt közbecsülés tárgyja. Másik hitért küzdő bajnok és vértanú, ki a szent háborúban esett el. Első Budán, a második Adrianápolyban bírja síremlékét. Ha azonban a »Gyul-baba« nevet mint valamely hivatal nevét vesz-

¹⁾ Hammer. Geschichte des Osmanischen Reichs IV. k. 103.

²⁾ U. o. IV. k. 703. l. — ³⁾ Gévay. A budai pasák.

szűk, akkor azon csodálkozhatunk, hogy csak két szent zárdafőnöknek síremlékét találjuk felemlítve. Hogy Hammer Gyul-babát hajnoknak és vértanúnak mondja a szent háborúban; ez nem zárja ki, hogy ő is lehetett szerzetes, s mint ilyen szenvedett vértanú halált. Holott a budai csupán szerzetes vala, sem hajnok, sem vértanú.

Wernhernek állításait nyomatékosan támogatja Bizzozeri Simplician történetíró és tábori lelkész, ki 1686-ban volt Budán.²⁾ Ez határozott szavakkal említi Gyul-babát: »Nem távol a falaktól (érti a Viziváros falait) erdőcske van, melyben a der-visek társodája áll, mely egy itt eltemetett és szentnek tisztelt, Gyul-baba, azaz Rózsák atyja nevezetű által alapított, a kinek sírjához a törökök különféle vidékről zarándokolnak.« Magok az ide zarándokló hadschik is megkérdeztettek a szentnek neve és kiléte felett. Kivált századunk harminczas éveiben történt ily interpellatio Buda város részéről, midőn a zarándokok őt »*Tyull-Babá*«-nak nevezték, ki dervis vala.²⁾

Már most felelhetünk a felsorolt történelmi adatok nyomán a kérdésre: *ki volt Gyul-baba!* Egy igen gazdag mohamedán volt, ki vagyonából Budán zárdát alapított, melynek lakói száma a 30-at elérte. Ezeknek ő maga is főnöke volt s mint ilyen szent élete és szigorú erkölcsi miatt a közbecsülésben részesült. Már 1548. előtt bekövetkezett halála után, Budának harmadik parancsnoka, Muhammed pasa által nyerte sírkápolnáját. Utódai, az általa alapított szerzetesek főnökei, magukat szinte Gyul-babának nevezték egész 1686-ig, midőn Buda a törökök kezéből visszafoglaltatott. Nem tévesztendő össze ama szinte Gyul-Babaszenttel, ki mint vértanú halt el és Adrianápoly mellett bírja síremlékét.

NÉMETHY LAJOS.

¹⁾ La Sacra Lega contro la potenza Ottomana. Lib. IV. 181. »In vicinanza delle mura vecchie, entro vn piccolo bosco, si truoua vn Conuento di Deruis, che sono gli Religiosi Maomettani, chiamato Gyulbaba, che significa Padre delle Rose, da vn certo Gyulbaba cola sepolto, e ruerito per Santo, concorrendoui da varie parti gli Turchi per diuocione.

²⁾ Podhradzky. Eredeti két magyar krónika. 84.

TORTÉNETI IRODALOM.

*A békésvármegyei régészeti és művelődéstörténelmi társulat Évkönyve 1882*³/₃-ra.
Szerkeszti Zsilinszky Mihály társulati főtítkár. Kilenczedik kötet. Békés-
Gyula, 1883. 205 lap.

Nulla dies sine linea. Végre is e társulat folytonosan működik. Hat, alkot, gyarapít s ha még csak néhány évig így folytatják ernyedetlen munkásságukat, Békésvármegye lesz az ország legjobban ismert része. Az előttünk fekvő munka is, mint a többiek, két részből áll. Az első rész olvasó könyv, a második rész a hivatalos közlemények tára. Első cikk a szerkesztő és társulati főtítkár Zsilinszky Mihály emlékbeszéde, melyet a magyar irodalomtörténet alapítója ama híres protestans pap Wallaszky Pál felett mondott Tót-Komloson 1883. szeptember 23-án. Valóban szép idők voltak mikor oly egyszerű faluhelyeken is olyan protestans lelkészek termettek mint Wallaszky Pál. Akkor a papok első dolga volt a tiszta szelid élet, a becsületes alázatosság, az önérzetes ártatlanság, a tanulás úgy a vallási mint más tudományok terén s ennek következtében a tudás és szerénység, a tekintély és jó hírnév, a nyugalom és megelégedés. Ma más képeket látok a palást alatt, ma más alakok ülnek és állnak a papiszékekbe, és katedrákba. Elmondhatnám, hogy ma főtulajdonsága a protestans papok nagy részének a lelki meghasonlás és lelki elégedetlenség, minek főoka a tudatlanságban, a tanulásra való restségben rejlik, elmondhatnám, hogy ez állapot miben nyilatkozik a belső- a vallásos-, a külső-, a társadalmi életben, elmondhatnám, hogy az illetők miket használnak orvosságnak . . de mind ennek most békét hagyok s inkább legeltetem szemeimet e szép sorokon, miket Zsilinszky a Wallaszky emlékének szentel. Szónok megismertem a néhányak szorgalmas gyermekkorával, munkás ifjúságával s termékeny férfi korával és tiszteletre méltó vénségével, Wallaszky született 1742-ben jan. 29-én Hontvármegyének Bagyán nevű falujában; atyja Wallaszky Jakab s anyja Tomsovicz Mária földművelők voltak, de nagy gonddal neveltették a helybeli elemi isko-

lában s 14 éves korában Selmeczre küldték 1753-ban; 1756-ban pedig a magyar nyelv megtanulása végett Rimaszombatba; később pedig Pozsonyban végezte iskoláit. Tanító lett a Sembery családnál, külföldi akadémiákra ment Lipcsébe, Halléba, Wittenbergbe és Berlinbe. Még pozsonyi diák korában írta *Werböczi élete ismertetését*, azután külföldön írta *Mátyás kora műveltség-történetét* s haza jövetele után *a magyar irodalom történetét*, mind latin nyelven ugyan, de a hazáját igazán szerető magyar lelkesült meleg hangján. Munkái külföldön úgy mint a hazában olvastatván, szép hírnevet és szép állásokat szereztek néki. Zsilinszky mind a három művet helyes fel-fogással ahogy úgy mondjam szeretettel ismerteti. Wallaszkyt, hazájába visszatérve, a virágzó Tót-Komlós községe papjává választotta 1769-ben. Tíz és fél évi papsága után Czinkotára ment papnak, onnan pedig Jolsvára Gömörvármegyébe, hol 1819-ben november hó 27-én advent első vasárnapján ünnepelte papságának 50 éves jubilaumát. 1822-ben Szontág Sámuel halála után superintendenssé akarták választani, de ő e megtiszteltetést 81 éves korára hivatkozva nem fogadta el; két év múlva 1824. szeptember 24-én 83 éves korában végelgyengülésben meghalt, három leányt hagyva maga után.

Sikeres irodalmi működését az irodalom akkori coripheusai Kazinczy, Horváth István is nemcsak hogy elismerték, de tisztelgő levelekkel s dicséretekkel halmozták el, nem különben Cornides és Horányi is barátai, tisztelői valának, és íme most az új nemzedék is méltó koszorút tett sírjára, Zsilinszky Mihálynak e valóban sikerült emlékezéséde által.¹⁾

Az évkönyv második czikke egy szomorú lap Tót-Komlós történetéből az 1863-ik évi szárazság idejéből. A harmadik cikket Wallaszky Pál latin jegyzeteiből fordította Gajdács Pál. A negyedik cikk, melynek czíme: Tököli viszonyai Békésvármegyé-

¹⁾ A jelen munka 5-ik lapján fölülről negyedik sorban ez áll: *meghívása folytán*, e helyett meghívására; a 17-ik lapon ez áll: *Fabó gondjai folytán*, általában értelem nélkül való kifejezés; sokkal jobb lenne így: Fabó által kiadva, vagy összegyűjtve stb.; 45. lapon ez áll: *engedélye folytán*, e helyett engedélyével, vagy engedélye mellett. Ugyan e lapon áll: *Száraz báró . . .* ha a Száraz szó mellék név akkor kis s-sel kellett volna írni; ha pedig a Száraz család bárói czímet viselő ágának egyik tagjáról van szó, akkor báró Száraznak kellett volna írni. Az 56-ik lapon ez áll: *késsen* e helyett késsék, de minthogy nem valami szép kifejezés, még jobb lett volna: későbbre maradjon. Ez észrevételek csak azért írtam ide, hogy olyan elsőb rangú írónak, mint Zsilinszky Mihály nem szabad megengedni, hogy a neve alatt szerkesztett munkában ilyen tollhibák maradjanak.

hez, különösen Gyulához, kissé magasabb igényekkel lép fel (írója Karácsoni János), de nem egészen kielégítő. Nehéz is így czímnak megfelelő formába írni a történelmet s a tárgyat tán behatóbban is kellene ismerni, mint írónk, hogy valamit lehessen és jól el lehessen mondani s különösen az eddig megírtakról kellene teljesen tájékozottnak lenni, de nekem úgy tetszik, hogy író Tökölinek Thaly Kálmán által kiadott Naplóját és a Történelmi Bizottságnak a gróf Teleki család levéltárából kiadott műveit (Tökölj Levelei és a Bujdosók Okiratai) nem ismeri.

Érdekesekek még e műben a Haan Lajos által közölt reges-ták, valamint Göndöcs Benedeknek, a szenvedélyes méhésznek, ama történelmi felfedezése, hogy Békésvármegyében a méhészet nemcsak most virágzik, hanem régi okiratok szerint már a XIII. század (1238.) elején is virágzott.

Az évkönyv második részét a hivatalos közlemények képe-zik. Ezeknek minden sora bizonyítja az egylet virágzását, a tagok tevékenységét s a közönségnek valóban megérdemelt pártfogását, mely hogy minden nappal fokozódjék, minden jó hazafinak meleg ohajtása.

—k —s.

A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve 1881 május hó 30-ától 1883 május hó 30-ig lefolyt társulati évekre. Második kötet. Szerkesztette az igazgatóság megbízásából Kún Robert társulati titkár. Arad, 1884. 8-adr. 122 l.

Az előttünk fekvő évkönyv a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat két évi működéséről ad számot. Két részre van osztva, melyek közül az első e két év alatt tartott értekezéseket és felolvasásokat részint kivonatban, részint egész terjedelmökben mutatja be, a második rész a társulat ez idő alatti működését ismerteti. E két év alatt összesen 17 felolvasás tartatott, melyek jobbadán Hunyadmegye történetére, régészetére, ethnographiájára s helyrajzára vonatkoznak. A társulat eddigi működésének két nagy eredménye van: a hunyadmegyei muzeum megteremtése, melynek különösen a Mythras cultusra vonatkozó gyűjteménye páratlanul áll s a biztos kilátás, hogy Hunyadmegye monographiája rövid idő alatt megírható lesz.

Valóban nincs vidéki társulat, mely fontosabb missióval bírna a hunyadmegyeinél, s nincs társulat, mely buzgóbban igyekeznék ennél betölteni missióját. Hiszen Hunyadmegye a csodák országa. A természettől oly dúsan megáldva, mint ritka táj, benyúlik multja a történelem ama régióiba, mely a tündérvilágban

vész el. S ha e tündérmesék értelmét nem tudjuk megfejteni, ott is hol a történelmi korszak kezdődik, minden lépten nyomon újabb talányra bukkan a történetbuvár. Avagy ki fejtette még meg Gredistye titkait, mely a Lysimachus és Coson aranyokkal elárasztá Erdélyt? Nem foglalkodtatja-e Európa tudósait ama relytélyes ország története, melynek ez volt központja, székhelye s melynek sorsa is hosszú és véres hadjáratok után e helyen dőlt el? S meg lettek-e oldva ama bámúlatos oszlop talányai, melyek világnak hirdeté a győző dicsőségét? Ismerjük-e azon institutiókat, melyek itt századokon át fentarták magukat s oly tudóst is, mint Kemény József annyit foglalkoztattak, s melyek sajátságoknál fogva méltán kutatások tárgyait teszik? Nem e földről eredett-e a nemzetség, melynek egyik tagja volt a keresztyenség felejtethetlen hőse és másik tagja Magyarország legnagyobb királya? Nem itt született-e Erdély Hunyadi Mátyása, Bethlen Gábor? S hány a történetben szerepelt fényes nemzetség hazája e föld? Nem itt van-e Vajda-Hunyad, régi építészetünk büszkesége? S nem szentelte-e meg a honfi vér minden barázdáját, nagy és erős küzdelmekben, melyeket maga felett elvonúltni látott?

A történeti nagyság ennyi emléke s a fényes mult ily hosszú láncolata nem csoda ha lekötve tartá, már hosszabb idő óta, a tudósok és kutatók figyelmét; s valóban égető szükség volt, hogy a kutatás és tanulmányozás végre valahára rendszeresen üzessék. Mert míg emlékeinek kincseivel Európa számos muzeumát elárasztá, magának is bőven maradt; s míg történeti emlékeivel a tudósok hosszú sorát foglalkoztatá, története mégis megíratlan maradt. Ezért van kettős feladata az egyesületnek s ez évkönyv arról tanúskodik, hogy azok megoldásához buzgón hozzá lát.

Az értekezések közül, melyek a választmányi üléseken tartattak, három van egész terjedelmében bemutatva: gr. Kúun egy elnöki megnyitója, Súlyom-Fekete értekezése a kenézségi intézményről, s az oláhok letelepedése Déván, Szóts Sándortól. Tizen- négynek csak kivonatát adja: óhajtottuk volna, hogy egynehány ezek közül is egész terjedelmében be lett volna mutatva, mert valóban megérdemelnék. A kenézségi intézményről Súlyom-Fekete egész új dolgokat mond. Röviden festi azt, mint hűbériségi intézményt, szól törvénykezéséről, jogi viszonyairól s a kenézek köteleltségéről, nyolcz kiadatlan okmánynyal támogatva állításait. Ez s még egypár kivonatilag ismertetett értekezése Súlyom-Feketének arra hagy következtetni, hogy ő e megye monographiáján dolgozik, mi ha úgy van, valóban hasznos szolgálatot tesz nemcsak megyéjének, hanem a magyar történetírásnak is. Mert ő megyéje institutióit részletesen ismeri, s azokat párhuzamba tette azon országok intézményeivel, melyekből importáltattak. Olyan diplo-

matáriummal rendelkezik, mely ezeknek részleteibe is beavatja. Mint jogtudós és történetíró be tud azok szellemébe is hatolni. Szóval minden kellékkal bír, a mely képesíti arra, hogy megyéjének monographusává legyen. Azért szeretjük hinni, hogy az értekezések, egyes kövei a megírandó monographiának.

Szöts Sándor a dévai reformált egyház archivumából vett okiratokkal igazolja, hogy Déva 260—70 év előtt még egész magyar város volt s az oláhok ebben az időben telepedtek ide, rajzolván azt a vizsályt, mely a dévai oláhok és a ref. község közt a XVII-ik század közepétől 1727-ig tartott.

A kivonatilag ismertetett felolvasásokat, Sólyom-Fekete, Szöts, Réthi Lajos, Kőnig Pál, Téglás Gábor stb. tartották, kik mindnyájan a megyére vonatkozó fontos kérdések megoldását tették feladatukká, így például Kőnig Pál a Mythras cultust, Téglás Gábor pedig a római bányászatot tanulmányozták behatóbban.

A második rész a hivatalos közleményeknek van szentelve s a tisztviselők jelentésein kívül gr. Kunn Gézának múlt évben tartott szép és tartalomdús elnöki megnyitóját tartalmazza, melyben értekező épen úgy, mint a korábbiakban egy-egy problémának magasabb szempontból megoldását tette feladatává.

Nem sok társulat mondhatja el magáról, mint a hunyadmegyei, hogy működése, legalább egyes mozzanataiban, magára vonja európai szaktudósok figyelmét. A Mythras-cultus bővebb ismeretéhez az új adatok egész halmazával járult. Nem rég tartott közgyűlésében pedig egy nagy problema megoldásának körvonalait mutatta be. Torma Károly értekezésére czélzunk, ki a Traján-oszlopon feltüntetett eseményeket localisalta, mi tudvalévőleg eddigelé meg sem kísértetett, mert a szakemberek által egyenesen lehetetlennek jelentetett ki. De Torma Károly ott fogta fel a kérdést, hol a localisálás mégis lehetővé vált, t. i. az események topographiáját, terrenumát tíztesen átkutatta s a megoldás ezáltal lehetővé vált. Ha munkája e könyvről meg fog jelenni, ez a kérdés egészen tisztába lesz hozva s a hunyadmegyei történelmi s régészeti társulat mindig büszkén fogja mondhatni, hogy annak bemutatása az ő kebelében történt. Sz. S.

La Vie d'un patricien de Venise au XVI. siècle par Charles Yriarte Paris 1883.
(Ára kötve 24 frc.) Nagy 8-adrét 375. lap.

Egyike a legérdekesebb díszműveknek, melyek valaha a közönség kezén forogtak, ékítve egykorú arczképek különféle lenyomataival s Veronese Pál fresco képeivel. Yriarte neve már régen ismerős a történet és különösen a műtörténet kedvelői előtt

s különösen híres Florenczről írt történeti munkája. E jelen művét ezelőtt 16 évvel írta, de most bővítve sokkal díszesebben adta ki s a francia akademia egyik nagy jutalmával koszorúzta meg. A munka, mint rendesen a francia művek kezdetétől fogva végéig figyelmet lekötő, érdekes s a XVI. századi velencei patricius, kinek írónk élet- és korrajzát igéri, Marc Antonio Barbaro a velencei köztársaságnak Franciaországban két évig s Törökországban 6 évig követe. S habár hivataloskodásairól úgyszólva napról napra egész halálaig számot adnak a köztársaság levéltáraiban fennmaradt jegyzőkönyvek és más hivatalos iratok, az egyéniség mégis csaknem merőben ismeretlen marad előttünk, pedig írónak annyira kedvezett a szerencse, hogy midőn munkáját már csaknem egészen bevégezte, hősének arczképére is rátalált a bécsi Belvedere képtárban. De azt nem tudjuk, hogy vajjon az egyéni életben jó ember volt-e vagy rossz, bőkezű volt-e vagy zsigori, szerett-e feleségét vagy nem, vig természetű volt-e vagy komor, mik voltak hajlamai, volt-e hite, vallása, vagy ama kor oly sok fiához hasonlóan túltette magát az afféle gyengeségeken és csak a szépnek, az ízlésnek hódolt, mondom előttünk Yriarte nagy munkájának áttanulmányozása után is csak a kimért, elég közönséges arczú, hermelinpalástos stereotip alak, a milyenek őt kortársa és Yriarte véleménye szerint barátja Veronese festette. Mindazáltal szerzőnk épen annyi adatot szedett össze, a mennyit csak talált, s a mennyi az ő céljára teljesen elegendő volt.

Néki ugyanis az volt célja, hogy a velencei patriciusok csaknem phalansterszerű életmódját írja meg s erre teljesen alkalmas az az adatgyűjtemény, mely Marc Antonio Barbaróról fennmaradt. Az ő élete oly szabályszerű, oly kifogástalanul szabatos, a törvényeknek és szokásoknak oly híven megfelelő, hogy csakugyan benne az egész kaszt élete visszatükrözik. Meglehet az is, hogy azért nem lehetséges kifejlett egyéniséget látni Marc Antonioban, mert a századok folytán alkotott szabályok szerint növekedvén s élvén át az életet, a valóéletben sem fejlődött mássá s nem volt egyéb mint a kitérést semmi áron meg nem engedő hatalmas rendszernek egy tökéletes láncszeme. Ósrégi családból származott s szerzőnk ismerteti ősei közül is azokat, kik hivatalokat viseltek s így nevek a hivatalos lajstromokban fennmaradt, ezek is mind egyforma, derék emberek voltak, egynek se volt semmi hibája (persze a hivatalos jegyzőkönyvekbe ezek nincsenek följegyezve) s így aztán ezek is mind stereotyp alakok, valami jellemrajzról szó sincs. Ezek szerint a Barbarók mind tanúlt emberek voltak, sőt voltak köztük írók is s olyan is, ki az államnak hivatalos történetírója volt, de majd mindenik hivatalt viselt,

még pedig a köztársaság legmagasabb hivatalait. És a hivatalos foglalatosságok mellett is ráérték az írogatásra, még pedig legtöbbszörre latin, néha olasz nyelven. Munkáik egy része ki is nyomtatott, francziára is fordítottatott s ma is megtalálható részint a Britt-Muzeum könyvtárában, részint a milánói és Velenczében a Szt. Mark könyvtárában; más része kéziratban maradt, de viszont vannak oly munkák, melyeknek más írók műveiben csak címök maradt fenn. Így például a maga korában híres munka volt *Barbaro Ferenczé* (élt 1398—1454-ig) *Libro de Re uxorica*. Olaszúl van írva. Latinra fordította Lollo Albert (Velence 1558); francziára Dupin Márton (Páris 1557, második kiadást ért 1560-ban); másodszer lefordította Jolly Claudius (1679-ben) ily cím alatt: *L' état du mariage*. E munka részint kéziratban, részint nyomtatásban megvan Európa minden nevezetesebb könyvtárában. A Bibliothéque national egy XVII. századi kéziratot bír. Írt e szerző több munkát is. Több munkát írt: *Barbaro Ermoleo* (élt 1452—1491-ig). Továbbá *Barbaro Miklós* (élt 1420—1494-ig): megírta Konstantinápoly ostromát; az eredeti kézirat Szt. Mark könyvtárában van Velenczében, közzétette az eredeti kézirat után Cornet Henrik Bécsben 1852-ben. *Barbaro Jozsáfát* († 1494.) többrendbeli utazási s ethnographiai munkát írt Persiáról. *Barbaro Márk* (élt 1511—1570-ig) megírta családja származási történetét, (genealogiáját); Szt. Mark procuratorainak krónikáját; s egy ily című munkát: *Libretto della famiglia de Barbaro* és végre ily címűt: *Nozze Nobili*. Az első, második és negyedik kézirat megvan eredetileg a Marcianában; a harmadik elveszett, de vannak történetírók, kik e század elején még ismerték. E Barbaro Mark Genealogiája nagyon nevezetes munka Velence történetét illetőleg. A Britt Muzeumban a kéziratnak igen szép másolata látható, mely a XVIII. században készült.

Barbaro Dániel, hősnünknek testvérbátyja, aquillei patriárcha (élt 1513—1570-ig) szintén több különféle munkát írt: *Exquisitae in Porphirium commentationis*. — *Prædica de Sogni*. Daniel e kéziratot R. P. D. Hypneo de Schio név alatt adta ki, Fevretti Juliának ajánlva hét lábú versekben. Ősének Barbaro Hermoleusnak Aristoteles Retorikája című művét latinra fordította s kiadta Velenczében 1544-ben. Ily című munkáját: *Dieci libri dell' Architettura di M. Vitruvio* 1556. és 1567-ben is kiadta Velenczében; egy másik művét: *La pratica della Perspectiva*, opera molto utile a pittori, scultori e architetti Veronában adta ki 1568-ban stb. stb.

Mark Antonio Barbaro (élt 1518—1595-ig) e munka hőse is írt több munkát pl. *Ritratto delle Forze Turchesche* 1577. továbbá: *Diario o Cronaca di cose accorse nel mondo del 1537*,

in poi. — Diario o Cronaca diaria. E kézirát — mondja Yriarte, mely nekünk oly becses lett volna, az ő élettörténetének naplója volt, melyet ő, mint előszavában elbeszélte, atyja tudta nélkül írt. Cigogna Emánuel beszéli, hogy a mult században még megvolt, ma már elveszett. Követi s más kiküldetési sürgönyök és jelentések.

Mark Antonio Barbaro tehát, mint említők, 1518-ban született s mint minden fúgy gyermek, élete első éveit anyja körében a női szobákban töltötte, aztán kilépven ez asszonyi körből, Dániel bátyjával együtt a veronai iskolába küldetett, hol több évig tanultak.¹⁾ Dániel különösen a matematikai tudományokat, a szép-művészetet s az őskor történeteit tanulmányozta. Mark Antonio pedig Veronából Paduába is átmenvén, főként a törvénytudományokat tanulta és művelte.

Ha hinni lehet a *La Ville et la Republique de Venise* (Páris 1680.) című munka írójának, Saint-Didier urnak: »A velencei ifjúság ez időben a bohóskodásnak (à la folie), az örömnék, a játéknak és a ruházatbeli fényűzésnek élt; a kicsapongásokba merülve, ez ifjú magas születésű patriciusok, teljesen biztosak lévén, hogy hazájok kormányzása úgy is rájok vár, bármily semmik legyenek, vagy személyesen bármily tudatlanok is, lemondtak a tanulásról és korhelységek közt bizony nem elmélkedtek az államra nézve talán káros újításokról, hanem türelemmel várták a rangot és méltóságokat, miket nékik a köztársaság, születési állások és korukhoz mérve, bizonynyal adni fog.« Meg kell azonban jegyezni, hogy e különben érdekes vizsgálódó, megfigyelő és pontos történetíró inkább csak a XVII. század végéről beszél, midőn már a patriciusi kar sok változáson és sok viszontagságon ment volt át. A XVI. században mindez másként volt s akkor, habár törvény szerint, a 25-ik évébe lépő ifjunak már részt kellett venni az ország kormányzásában, előtanulmányokat kivántak, mindazáltal feljegyzésre méltó ama kevesek száma, kik oly rendszeresen végezték tanulmányaikat, mint a Barbarok. Az 1443-ik évből kél az a nagytanácsi végzés, mely a főrangú ifjaknak az előző tanulást kötelességévé teszi s el is lehet mondani, hogy a XV. század a műveltség százada volt Velenczében is. Mikor 1470-ben Velenczében főiskolát nyitottak, a patriciusok műveltjei önként vállalkoztak a tauárkodásra. És oly sikerrel, hogy kezdték őket más egyetemekre is meghívni, de a tanács eltiltotta a külföldre menetelt. Így látunk a tanárok közt egymásután három

¹⁾ E két testvér azzal hálálta meg később Verona városának az ottvaló iskolázást, hogy a maig is fennálló híres fűvészkertet alapította, mely századok óta vonja magára a külföldi utazók bámúlását.

Bragadinot, két Foscarinot, egy Cornarot, egy Giustinianit, egy Trevisanit, egy Mocenigot stb. mind hercegi családok.

1533-ban a köztársaság Mark-Antonio Giustinianit küldötte követül Franciaországba I. Ferenc udvarához, ez a Giustiniani jó barátja volt a mi hősrünk atyjának. Az ily követeknek meg volt határozva fizetésök s bizonyos átalány asztaltartásra, lótarásra s az állam adott melléjük két állami fizetéssel ellátott titkárt. Ezen kívül vihettek magokkal annyi tiszteletbeli titkárt, a mennyi a főrangú ifjúságból vállalkozott a maga költségén elmenni s az udvarok fényéhez képest vittek aztán 6, 10, 15 sőt 24-et is. A követségek különben jövedelemre nézve kétfélek voltak: vagy olyanok, melyekben a követ csaknem ruinálta magát, mert habár a köztársaság nem igen adott többet a kitűzött összegnél s a végszámlák többletét nehezen fizette ki, fukarkodni nem volt szabad s a köztársaság fényét fenn kellett tartani; ilyen ruináló követség volt a francia is, ezért küldték ide legtöbbször a leggazdagabb patriciusokat; vagy olyanok voltak a követségek, hol az illetőnek nagy jövedelmei voltak, mint például a konstantinápolyi, hol a kereskedők bizonyos illetéket fizettek a követnek. Marc-Antonio Barbaro, mint 16 éves ifjú, a Giustiniani kíséretében volt franciaországi követsége alatt¹⁾ s később ennek leányát nőül is vette. Ennyi a valószínű tény. Ebből aztán — bevallva ugyan — Yriarte egy szép novellaszerű hypothesist állít fel, hogy az ifjak ez utazásban összeismerkedtek, egymást megszerették s végre összekeltek.

Minderről azonban adat nincs, tudni semmit se tudunk. És itt írja művének egyik leghatásosabb cikkét, melyben előadja, hogy a velencei patricius nőkről semmit se tudunk. Azt se lehet tudni, hogy a velencei követek ily alkalommal magokkal vitték-e családjaikat, vagy legalább feleségeiket. Nem tudjuk, milyen volt a nők nevelése, volt-e valami ismeretük, milyen volt családi állásuk, foglalkozásuk, levelekben, jelentésekben, jegyzőkönyvekben soha egy árva szó sincs róluk, nőkről semmi tudósítás, bár egyetlen levél maradt volna tőlük; azt se tudjuk: tudtak-e írni, olvasni s az utazók is csak a szabadnőkről (courtisánokról) tesznek egypár megjegyzést. Mikor a köztársaságnak nagy ünnepe volt, akkor kirendeltek egypár száz patricius nőt, hogy fehér selyembe öltözve, gyöngyökkel s aranycsipkével ékítve, az ünnepet megjelenésükkel emeljék s ezzel vége, csak Kornaro Katalinról tudunk valamit, de ezt is csak azért, hogy a tanács már 14 éves korában kitzúzte politikai czélok megvalósítására. Sőt a művészek is kevés oktatást adnak ez időből, van egy kép 1570-ből, mely egy cifrán öltözött

¹⁾ Lehet az is, hogy Giustiniani (előbbinek testvére) Ferencnek 1537-iki követségénél volt jelen az ifjú Barbaro, mint 19—20 éves ifjú.

nagy gallérú, hegyesen végződő mellénnyel vékonyra szorított courtesant mutat, a mint két tükörrel hajfonadékját szemléli; egy másik képen két courtesán ül egy terrászon, velök kis kutya, papagály, páva s lenéznek az utcán sétálókra. A XVII. századból írják a velencei nőkről, hogy hajokat világos sárgára festik s egy jól kinőtt hajnak a befestése a teljes megszáradásig 14 napot tart.

Hogy van Velenczében felnőtt patricius leány 1000 s fiatal asszony nyolcz-kilencszáz, ezeket soha senki se látja, van mintegy 100-ig való idősebb asszony, kik a nyilvános templomokba járnak, ezeket ismeri egész Velence, a többi csak a családi kápolnába jár. A férfiek nagyon féltékenyek. Továbbá megjegyzi ugyan az író, hogy a férfiak nagyon zárkóztak, hallgatva mennek el egymás mellett, csak a nyilvános gyűlésekben lehet szavokat hallani, társalogni nem szoktak, talán nem is tudnak s otthon házaikban soha fel se öltöznek, csak midőn gyűlésbe kell menniök.

Yriarte azonban szakértelemmel írja le a hivatalok hatáskörét, a Sage-ok, a Proveditorok, a Procuratorok (ezek a legfőbb hivatalok) s a követek és Doge jogait, kötelességeit. A mint Mark-Antonio Barbaro, mint 21 éves belép a nagy tanácsba, s mint 25 éves szavazási jogot is nyer, s a mint 41 éves korában senator lesz stb. mindig megismertet az újabb állás jelentőségével és teendőivel s mesterien állítja előnkbe az állami igazgatás és kormányzás bonyolult, de szorosán összefüggő szervezetét. Később 1570-ben ő is először franciaországi követ, hol az udvar nagy fényűzést folytat s nem lévén állandó lakhelye még egyszer oly költséges az élet. Csaknem riunálja magát. De azután kinevezik konstantinápolyi követnek, hol 6 évig marad s nagy vagyont szerez. Részletesen van ismertetve a törökökkel folyt harcok története, a Lepantó mellett vívott híres csata, hol a spanyol segédhadak vezére s az egésznek rendezője: Don Juan d' Austria, a velencei parancsnokkal összeveszván, a harc előestéjén akart seregével elvonulni s csak nagy kérésre maradt meg, hogy másnap a világhírű győzelmet kivívja. Marc Antonio békekötése s ennek a nagy tanács előtt védelmezése szebb pontjai a műnek. Később várat épít Friaulban a köztársaság számára, építi, rendezi az ársnált, felépíti a Riáltot s bár már öreg ember, csaknem utolsó órájáig szolgálja az államot. Halála előtt néhány nappal a nagy tanács jegyzőkönyvében, hol a hiányzók mindig feljegyeztettek, ez áll: Marc-Antonio Barbaro betegség miatt nincs jelen.

Még Konstantinápolyba menetele előtt építette bátyjával: Dániellel az aquileai patriarchával, a Masere (most falu Treviso mellett) nevű híres villáját, mely ma is fennáll s a renaissance egyik remeke; az épület tervét maga gondolta ki, s Palladio a híres építész készítette el, a szoborműveket Alessandro Vittirio

faragta s a frescokat Veronese Pál festette, a közvetlen felügyeletet pedig Daniel vitte, ki maga is műértő és festő is volt.

Yriarte mint leíró ama fejezetben tündöklük leginkább, midőn III. Henriknek Velenczében tett látogatását írja le, vagy midőn V. Sixtus pápát ismerteti; a maseri villa leírásában, mint jeles műtörténész mutatja be magát; e tulajdonsága azonban a munka minden részében észrevehető, s mely, mint Velence leírásában nélkülözhetlen tulajdonság az egész műnek sajátos színezetet ad és becsét emeli. E villában élt felesége és négy fia, ő maga örökös hivataloskodása miatt bizony nem hosszasaan s csak ritkán élvezte a felséges lakás szépségét és kényelmét. Érdekes végrendeletet hagyva hátra, meghalt 1595 nyarán július 4-én maséri villájában, egymást szerető négy fiától és unokáitól körülvéve.¹⁾

Mindezek mellett Barbaro Mark-Antalnak alakja csak tipikus vonásokban áll előttünk s így áll, atyja, neje s legnagyobb részben Dániel a patriarcha is, de végre ezen sok tipikus alak rajzából annyival inkább alkothatunk egy megközelítő hű képet a XVI. századi velencei patriciusról, mert szerzőnk a velencei köztársaságnak ez időbe eső történeteit is igyekszik híven előadni.

Csodálatos egy faj volt az a híres velencei főnemesség, sem a közép-európai lovagokhoz, sem az angol bárókhöz és lordokhoz nem hasonlít, még kevésbé az I. Ferdinánd, Miksa és Rudolf híveihez, sem a János király és a Báthoriak erdélyi főuraihoz. Volt bennük valami ordináre, valami vulgaris, amit ma a vasárnapi lovaglókon és vadászokon látunk, 10 napig ingben gatyában flanel-köpenyben guggolni a hálószobában s aztán arannyal szegélyezett lilaszin bársonyban parádézni a gyűlésen, bizony ez nem nagyurias. Egyenként mindenik nagyravágyó, tán még zsarnok is lenne, ha összegyűl, egymásra féltékeny, irigy, veszekedő, demagog az utálságig. Ezer egy pár százéves államéletén keresztül mindig azon törik fejöket, hogy miként alázzák meg a Dogét hivatalában úgy mint személyében.

Mikor ugyanis elhatározzák, hogy a hozzá intézett levelet fel se bonthassa, hogy ha az utczán jár, fiai ne kísérhessék, hogy kezét senki se csókolhassa, hogy semmi különös tisztelettel senki se illesse stb. stb. ezer ilyen apróságok, úgy, hogy kérdeni lehet, hogy valjon önérzetes ember elfogadta-e e hivatalt? Pedig gondoskodtak róla, hogy éppen mint a pápaságra, csak vén ember jusson a velencei trónra. Maga mindenken senator szívesen elhordozta volna a kézcsókot, a tisztelgéseket, s hordta magával, ha mutatni méltó fiai voltak, de a Dogétól irigyelték s eltiltották

¹⁾ Neje már néhány év előtt elhalt. A család pedig a múlt század elején halt ki.

amaz ürügy alatt, hogy hátha egyedurásra törekszik s az efféle külsőség elősegíti azt ; ily gondolkozásból foly intézményeik ama sajátossága, hogy pap nem foglalkozhatik semminémü államüggyel ; a mint az egyházba lép, le kell mondani a politikáról általánosan és kizárólagosan, kivétel nincs, nem is lesz soha, de épp így védekeznek örökké, megpihenés nélkül saját hivatalnokaik, követjeik, proveditorjaik, procuratoraik ellen is ; mindig hozzák a szabályokat, hogy mi tilalmaztatik, korlátoltatik stb. hivatalukban. Hát ha meggondoljuk, hogy tekintélyes írók szerint a néket egész a legújabb korig úgy tartották, mint a törökök, zárva, tudatlanul, örökös felvigyázat alatt, úgy hogy a rabszolgaságnak csak neve hiányzott, bizony nem valami rokonszenves képet nyerünk a gondolák és állítólagos szerenadok hazájáról. Mikor aztán az óvó szabályokból kifogytak, vége volt mindennek, szabadságnak, rabságnak, félelemnek, irigységnek, vége az egész államnak. Úgy látszik, mintha az az egész velencei állam és társadalom csak egy fata-morgána lett volna ott az ádriai tengeren, melyet egy kedvezőtlen vihar szétriasztott. Más államokra is nagy befolyással volt a kelet-indiai tengeri út s Amerika felfedezése, kilábolták, s ha kisebbedtek is, más terre fordultak s fennmaradtak, mert volt valami államalkotó eszméjük. Velenczének mikor cigány természetű arisztokráciája szűk észjárású szenatorpolitikája az argumentumokból kifogyott, nem menekülhetett meg, ugyan hogy lehetett volna ez arisztokracziáinak természetellenes megtestesülését szabadelvű demokráta alapokra fektetni ?

Yriarte azonban jó ember, neki minden tetszik, ha a Barbaro familiáról beszél ; minden Barbaro nagy ember, fényes, jeles tulajdonokkal, ha a Giustiniánikról beszél, ugyan az a fényes fehér szín a család minden tagjának festésére, a pápa, a Doge, a senator, a művész, a kiról éppen beszél, mind hibátlan, tökéletes ember, az intézmények és a hozott szabályok is mind-mind kifogástalan, úgy csoportosúlnak azonban az események, hogy gyakran tán az író akarata ellen is áttörnek a sűrűsége az igazság fénysugarai.

Mindezek mellett Yriarte műve számtalan adataival s a különböző irányú kitérésekkel s végre azok egy czélra törekvő összefoglalásával és mindenek felett szép írmodorával, nemes egyszerűségével, szeplőtelen tisztaságával még a kényes dolgok körül is, egyike a legkellemesebb olvasmányoknak s megérdemelte, hogy a francia akadémia nagyjutalmával tüntette ki.

DEÁK FARKAS.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A M. TÖRT. TÁRS. JUL. 3-ÁN *Hunfalvy* Pál elnöklete alatt tartott v. ülésében csak folyó ügyek tárgyalatnak. Évdíjas tagokká megválasztottak: *Kárffy* Ödön, (aj. *Thallóczy*); *Bakó* Géza, (aj. a titkár). Olvasott a főváros tanácsának jun. 19-én kelt levele, melyben tudatja a törv. hat. bizottság azon elhatározását, hogy a történelmi nevezetességű helyek emléktáblával fognak megjeleztetni s felhívja a társulatot, hogy a főváros által *Havas* Sándor elnöklete alatt kinevezett bizottságba részéről maga is néhány tagot nevezzen ki. Ennek alapján megválasztottak: *Salamon* F., *Thaly* K., *Thalóczy* L., *Szalay* J. és a titkár.

Bemutattatik a pénztárnok múlt havi számadása.

E szerint a bevétel volt	7688 frt 17 kr.
kiadás.	240 frt 56 kr.

Pénztár maradék 7447 frt 56 kr.

Több tárgy nem lévén a gyűlés eloszlott.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A »HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT«, e szépen virágzó egyesület, f. évi közgyűlését múlt jún. hó 15-én tartotta *Déván* *Kuun* Géza gróf elnöklete alatt. A társulat távoli vidéki tiszteletbeli tagjai közül is többen voltak jelen s a M. Történelmi Társulatot *Torma* *Károly* és *Szilágyi* *Sándor* képviselték. gr. *Kuun* *Géza*, szép tudományos értekezéssel nyitotta meg a közgyűlést, a mely *Torma* *Károly* indítványára egész terjedelmében a jegyzőkönyvbe felvételni határozott. Az elnöki megnyitó után *Kun* *Róbert* olvasta fel titkári jelentését a társulat egy évi működéséről. Ezután, minthogy a három évi cyclus lejárt, elnök a tisztikar lemondását jelenté be, kiknek a közgyűlés *Réthy* *Lajos* indítványára köszönetet szavazott buzgó fáradozásaikért; fölkérték egyúttal gr. *Kuun* *Gézát* az elnöki s *Kun* *Róbertet* a jegyzői teendők tovább vitelére a közgyűlés folyamán.

Első értekező volt *Torma* *Károly* tiszt. tag, budapesti egyetemi tanár, társulatunk vál. tagja. Értekezésének tárgyát a *Traján* oszlopán levő alakok magyarázata, illetőleg *Dácziának* a rómaiak által történt elfoglalása képezte. Bemutatta *Dácziának* általa készített térképét, 25

évi tanulmányozás eredményét. Érdekesen kifejté Traján hadi tervét, Dácia elfoglalásának történetét, Traján útját; leírja a Rómában levő Traján oszlopot s azután bemutatja a budapesti egyetemi könyvtárból való képeket, a Traján oszlopának egyes tábláit. A zajos éljenzéssel fogadott értekezést, elnök a közgyűlés nevében közönetet mondott értekezőnek.

Második értekező volt *Téglás* Gábor, ki a táblára rajzolva Hunyad-megye praehistoricus térképét mutatta be, az egyes helyek leleteiről tüzetesebben szólva.

Ezután titkár felolvasta a választmányból az alapszabályok értelmében kilépő tagok névsorát, a kik részben újonnan megválasztottak. Tisztviselőkké újra a régiek választottak, ú. m. elnökké gr. Kuun Géza, alelnökké dr. Sólyom-Fekete Ferencz, titkárrá Kun Róbert, könyvtárnokká König Pál, pénztárnokká Reichenberger Zsigmond, ügyészszé dr. Petco Lázár.

— A DÉLMAGYAROSZÁGI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULAT Ormos Zsigmond elnöklete alatt jun. 2-án tartotta f. évi közgyűlését Temesvárt a megyeháza nagy termében, fennállása óta a XIII-ikat. Az elnöki megnyitó után elhatározták, hogy a társulat a muzeum egylettel egyesíttessék. Az új társulat neve lesz: »*Délmagyarországi régészeti, történelmi s muzeum társulat*«. 30,000 frt alaptöke fölött fog rendelkezni, melyből 26,000 frtot a muzeum-egylet, 4000-et a régészeti társulat hoz. Azután *Pontelly* István titkár olvasta fel jelentését a társulat egy évi működéséről. Ezt követte *Boleszny* Antal értekezése: »Dáciának Malva tartománya és ennek nyugati várvonala« cz. a. — Majd a közgyűlés a társulat másod-elnökévé megválasztotta ifj. *Ormos* Zsigmondot s végül megállapította az új egyesült társulat alapszabályait.

VÁLASZ KANDRA KABOSNAK

a sombolyi főesperesség s a sárvári várispánság és apátság kérdésében.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

II.

A sárvári várispánság.

Kandra Kabos tagtársunk a sárvári várispánságot is nyomozza, mely szerinte Szatmár megyében feküdt, s azt azon vidék meghódításával hozza kapcsolatba, vagyis e várispánság bővebb felvilágosítására tárgyalja e vidék elfoglalását és nyomozza annak első megszállóit és birtokosait. A többihez semmi közünk, csak a várispánságra fogjuk röviden észrevételünket megtenni.

Hogy Tas vezér Szamos folyó mellett földvárat épített vagy hánya-

tott, mely eleinte az ő nevérol *Tasvárd*-nak, később *Sárvár*-nak nevezetett, azt tudjuk Névtelen Jegyzőnk előadásából; de hogy e földvár várispánsággá nőtte volna ki magát, vagy várispánsági szervezetet nyert volna, arra nincs biztos adatunk. Igen jól jegyzi meg Pesty Frigyes, hogy a mi magát *Sárvárt* illeti, ezt az ecsedi láp borítja, mely mai nagy kiterjedését csak a XIV. században, az ecsedi várnak a Báthoriak által történt építtetése után nyerte; Sárvár romjai e lápból csak igen nagy szárazság idején tűnnek ki.¹⁾

De mire alapítja t. írónk ide vonatkozó tudomását vagy tanulmányozását? Névtelen Jegyzőnk előadására s a Várad Regestrum 124-ik §-ra vagyis Névtelen Jegyzőnk ide vonatkozó előadását a Várad Regestrum említett szakaszával toldja meg s egészíti ki. A Várad Regestrum szakasza pedig, melyre t. írónk, mint második kútforrásra hivatkozik, így szól:

Uztras frater Tubul de uilla Hongun impeciit ioubagiones castri Sásvár, scilicet Zoboslou, Utesam, Bagdanum, Chequelen, Polonk, et castrenses de uilla Drancy, scilicet Kraznet, Coetan, Uisitán et alios de destructione predii sui, scilicet damno secundum estimationem uiginti marcarum argenti, iudice Demetrio magistro uice regis iudice, pristaldo Adriano de genere Kalatha de uilla Scily, quibus Uaradinum destinatis ad examen ferri candentis, homo predicti Uztras portato ferro iustificatus est.

T. írónk az itt előforduló helyneveket igyekszik vagy erőlködik önkényes értelmezcéssel vagy ráfogással kiigazítani s úgy magyarázni, hogy azok megközelítsék a szatmármegyei helységek neveit, s azokkal vonatkozásba hozattathassanak. Így p. o. *Sás*- vagy *Sasvárt* *Sárvár*-ra igazítja, *Hongun*-t különös magyarázás vagy ráfogással *Chegun* vagy *Chegen*-nek olvassa, hogy azt kapcsolatba hozhassa a szatmármegyei *Czégény*-nyel, a uilla *Drancit*-t *Drauch* vagy *Darócz*-ra magyarázza, *Scily* falu nevéből, hol Adorján pristald vagy bírói végrehajtó (nem segéd bíró mint t. írónk magyarázza) lakott, vagy a honnét való volt, nemzetiégi vagy családi nevet csinál, az említett pristaldot *Szilfalusi* s alább *Szili* Adorjánnak nevezvén. A ki ily szabadon és könnyen el tud bánni a nevekkal, annak igen könnyű nyomozni és sikerül nyomozásának kitűzött célját elérni vagy megközelíteni.

De Regestrumunk idézett szakaszát nem lehet a sárvári várispánság nyomozásában kútforrásúl felhozni, s az abban említett *Sasvárt* az ecsedi *Sárvár*-ra erőszakolni s azzal azonosítani; mert itt *Sasvár* értetik s az idézett szakasz arra vonatkozik; mely ma is fennálló, mezőváros Nyitra megyében a szeniezi járásban, közel Pozsony megye széléhez. Ugyanis e vár, mely elszlávosítva *Sassyn*-nak és németül *Schossberg*-nek nevezetik, hazánk történetében szerepelt s okleveleinkben, mint

¹⁾ *A Magyarországi Várispánságok Története.* Budapest, 1882. 399. l.

királyi vár van említve ¹⁾, melyet még Bél Mátyás is várnak nevez ²⁾, melyről Fényes Elek is azt írja, hogy az a régi vár, mely sánccokkal volt körükerítve, az ottan azelőtt virágzott kártongyár épületéül használtatott ³⁾. Igen alaposan tapogatódzik vagy vélekedik tehát Pesty Frigyes, midőn e várispánságot Nyitra megyében nyomozza, így írván ide vonatkozólag: Valószínűleg azonban a Nyitra megyében, Pozsony megye szélén, a *Miava* folyónál fekvő Sasvár volt e várispánság középpontja. E várnak a Morava folyó közelében és az ország szélén fontos feladata volt és a XIII. század harcaiban ennek meg is felelt. A Miava jobb partján, Sasvárral szemben fekvő *Sztrázsa* falu nevét szintén egykori rendeltetésétől nyerte. ⁴⁾ S alább csak annyit hoz fel nehézségül, hogy *Hangony*, és *Drancy* vagy, mint ő nevezi, *Dravecz* még Regestrumunk felhozott szakaszában említettnek, ma a nyitrai *Sasvár* vidéken nincsenek meg. Nyomozzuk tehát ezt a nehézséget vagy az erre ürügyül szolgáló helyeket.

a) Uilla *Hongun-Hangony*. Ily nevű helység most nincs Nyitramegyében vagy annak szomszédságában. Lehet, hogy volt egykor, de elpusztult, mert több régi helysegeink úgy elpusztultak, hogy azoknak semmi emlékezete vagy nyoma sem maradt fenn. De ha nem volt is Nyitrában *Hangony* nevű falú, az nem képez semmi nehézséget; mert a gömőri Hangonyban lakó Ustre pörlekedhetett a *sasvári* várjobbágyokkal és a *Sasvár*hoz tartozó *Darázsiban* lakó várnéppel; mert ezek a sasvári várjobbágyok és darázsai várnép valami hadjárat alkalmával Gömörben járván, a Hangonyban lakó fölpörös birtokában tehetek kárt, mely jelentékeny kár lehetett, mivel husz ezüst márkára volt becsülve, s így a nevezett gömőri lakos mint fölpörös, tehetett panaszt s indíthatott kártérítési pört az országbíró előtt a sasvári várjobbágyok és várnép ellen.

b) Uilla *Drancy*. E névben a *u* föl van cserélve az *n*-nel, a mi, mint följebb megjegyeztük, igen sokszor meg szokott történni, s így e név eredetileg *Draucy* vagy *Drausy*-nak volt írva, miből lett azután a magyar hangzású *Darázsai*, tótul *Drazsorce*, mely ma is feulévő helység Nyitrában a nyitrai járásban, s a mely igen fontos e várispánság nyomozásában. E helység neve, vélekedésünk szerint, a VII. században élt szent *Draussius*, *Draussinus*, *Drautis* püspök nevéből származott, úgy t. i., hogy *Draussinus* nevű férfiú volt e helységnek telepítője s első birtokosa, vagy pedig ott a templom sz. *Draussius* püspök tiszteletére volt állítva vagy szentelve, s innét neveztetett e helység uilla *Draucy* vagy helyesebben uilla *Draussij*; mert azt nem szükség itt bővebben mutogatni, hogy helysegeink nagy részben vagy az ő első birtokosaiktól vagy pedig a szentektől nyer-

1) Fejér *Cod. Dipl.* VI: I. 292. és VII. II. 196 l.

2) *Compend. Hung. Geograph.* Posonii et Cassoviae 1777. 68. l.

3) *Magyarország Geographiai Szótára*, Pest. 1851. IV. 17. l.

4) i. m. 398. l.

ték neveiket, a kiknek, mint védszenteknek, tiszteletére voltak ott a templomok állítva. A *Draussius*-ból vagyis a uilla *Drausij*-ből a magyar kiejtés szerint, mely az egymás után következő két mássalhangzót nem szereti, lett könnyebb magyar kiejtéssel a *Darászsi*; de a tót *Drazsorce* is megközelíti a *Draussius* vagy *Drautio* nevet. Eszerint tehát a uilla *Drancy* vagy helyesebben *Draucij-Draussij* annyi mint magyarosított kiejtéssel a *Darászsi*;

c) de uilla *Scilij*, e faluból való volt Adorján pristald, és e falu nevéből t. írónk, mint följebb is érintők, nemzetségi vagy családi nevet csinál, elnevezvén az itt említett pristaldot vagy bírói végrehajtót *Sziljalsi* s alább *Szili* Adorjánának. De a de uilla *Scily* a pristaldnak korántsem nemzetségi nevét, hanem jelentette egyenesen azt a falut, a hol ő lakott vagy a honnét való volt. És ime ott van ma is *Szill* nevű tót falu Nyitrában a galgócezi járásban.

Azonban mi erre nem nagy súlyt fektetünk; mivel itt az országbíró ítél: a nádornak és országbírónak pedig saját pristaldjaik voltak, kiket magukkal vittek, mikor igazságszolgáltatás végett a megyékbe kimentek s ott törvényszékeket tartottak. A pristaldok lakhelyei csak akkor szolgáltak biztos tájékozásul, mikor a fő- vagy várispányok vagy azok helytartói, a curialis comesek, bíráskodtak; mert akkor a pristaldok lakhelyei is jelzették a vidéket vagy megyét, melyben az ott tárgyalt pörlekedés és bíráskodás foly, minthogy a várispányok és curialis comesek pristaldjai az ő bírói illetőségük alá tartozó megyék vagy várispánságuk területén laktak. Nem merjük határozottan állítani, de úgy látszik, hogy kétféle pristaldok voltak, u. m. királyi és megyei pristaldok: amazok a nádor és országbíró rendelkezése alatt állottak; ezek pedig a fő- vagy várispányok és curialis comesek ítéleteit hajtották végre. Ezenfelül a püspököknek és apátoknak is, amennyire bírói hatalommal bírtak, voltak saját pristaldjaik.

Minthogy az itt említett Adorján pristald, ki *Scily* faluból valónak van írva, *Kalatha* vagy *Kalota* nemzetségbeli volt, de genere *Kalatha*: lehetett Biharmegyéből való is; mivel a *Kalota* nemzetség biharmegyei volt és Biharmegyében is volt *Szil* nevű helység, mely ma pusztá, a *tenkei* járásban *Görbed* helység mellett. Adorján tehát, ki országbírói végrehajtó volt, szintúgy lehetett a bihari, mint a nyitrai *Szil* faluból való. S ámbár kedvezni látszik állításuoknak azon körülmény, hogy Nyitrában ma is fennáll *Szill* helység, még sem akartam azt állításunk mellett különösen felhozni.

De van még egy más körülmény, mely szintén figyelmet érdemel: az t. i. hogy *Sasvár* és vidéke, habár Nyitra megyében fekszik is, a nyitrai föesperességtől eleitől fogva megkülönböztetett föesperesi kerületet képezett és képez tényleg most is. Nicolaus Archidiaconus de *Sasvár* már 1248-ban van említve¹⁾ s azóta többször jön elő okleveleinkben a

¹⁾ Fejér *Cod. Dipl.* IV.: II. 14. l.

sasvári főesperes. Ezen különálló főesperesség is arra látszék utalni, hogy azon kerület valamint egyházi, úgy hajdan politikai és katonai vagy honvédelmi tekintetben is Nyitra többi részétől egy külön álló területet vagy várispánságot alkotott.

Névtelen Jegyzőnk a XXXVII. fejezetben, az országnak Nyitra és Trencsén felé eső határszélén szintén említ egy Sárvár (Saruuar) nevű várat, és némelyek úgy vélekednek, hogy a névtelen Jegyzőnk által említett *Sárvár* azonosítható *Sasvár*-ral s a Névtelen Jegyzőnél hibásan másolt *Sárvár*: *Sasvár*-nak olvasható; de Névtelen Jegyzőnk előadása és Szabó Károly nyomozása szerint *Sárvár* Trencsin végső szélén feküdt és nagyon meszire esett *Sasvártól* s így e kettő nehezen azonosítható egymással.

De még két nehézségre kell felelnünk, melyet t. írónk felhozhat ellenünk.

a) Regestrumunk felhozott szakaszában e vár nem *Sasvár*, hanem *Sásvár* alakban jön elő. De ezt a másolók hibájának tulajdoníthatni, a mit úgy magyarázhatni, hogy e név eredetiben talán két *a*-val volt írva *Saasvár*-nak, s a megkettőztetett magánhangzó sokszor az ékezet hiányát pótolta, mit a régiek nem is igen használtak, a másolók tehát a kettős *aa*-t ékezetnek tekintvén, annak olvasták s írták s így lett a *Saasvár*-ból *Sásvár*, de a hibásan olvasott s írt *Sásvár* is közelebb áll a *Sasvár*-hoz mint *Sárvár*-hoz, és az itt említett *Sásvárt* nem lehet *Sárvár*-nak alakítani s olvasni azért, mert Névtelen Jegyzőnk is említ Szamos mellett egy *Sárvárt*.

b) Úgy de t. írónk Botka Tivadar jeles tudósunkra hivatkozik, ki szintén Tiszán túl nyomozta a *sárvári* várispánságot és nyomozásában ugyancsak Regestrumunk felhozott szakaszára hivatkozott s így az abban előjövő *Sásvárt* ő is *Sárvár*-nak olvasta.

Tisztelettel hajlom meg veterán tudósunk nagy tudománya s a hazai történetirodalom terén szerzett érdemei előtt, és remélem, hogy nem sokára ünnepélyesebben fogom e tiszteletemet kifejezhetni; de úgy hiszem, hogy nem fogok a tisztelet ellen vétetni, ha kijelentem, hogy itt e kérdésben, az ő nézetétől eltérek, és t. írónknak, ki ő rá hivatkozott, e várispánságra vonatkozó állítását elfogadhatónak nem tartom.

Ezek szerint nem lehet *Sasvárt* *Sárvár*-nak olvasni vagy venni s a nyitrai *sasvári* castrumot a Szamos mellett hányt *földvárral* össze tévesztetni, s az ecsedi lápvidéken *Sárvár* nevezet alatt oly várispánságot nyomozni, mely soha sem létezett.

III.

A sárvári apátság.

Kandra Kabos tagtársunk a sárvári várispánság tanulmányozása után mindjárt nyomozza a *sárvári* apátságot, mely Szatmár megyében szintén *Sárvár* közelében állott. Igen hihető, t. írónk ezen nyomozást

szintén a sárvári várispánság érdekében kísérli meg, hogy a várispánságot ezen apátsággal kapcsolatba hozza és bővebben felvilágosítsa. E nyomozás érdemét s eredményét nem szándékozunk kérdésbe hozni; mert a felhozott adatok szerint *Sárvár* nevezet alatt ott egykor valami apátság vagy legalább monostor csakugyan létezett; hanem csak az ellen van kifogásunk, hogy t. írónk ezen apátság — vagy monostorra alkalmazza s magyarázza a Várad Regestrum 32-ik szakaszát, s azt amaz apátság első kútforrásának nyilvánítja; pedig az, amint mindjárt fogjuk látni, nem szól az ő apátságáról.

A Várad Regestrum ezen szakasza így szól: Gense de uilla Semmartin, siue predio s Petri de Sasvar, impeciit Checham de uilla Ceunand et ioubagionem eiusdem ecclesie pro furto, qui Checa portato ferro iustificatus est iudice Chepan, filio Primi, pristaldo Chorna de uilla Jond. «

T. írónk feltett czéljához képest itt a *Sasvárt* ismét *Sárvár*-nak olvassa, s az ecclesia s. Petri de *Sasvár* kitétel alatt a *sárvári* apátságot nyomozza és véli feltalálhatni; de itt tévedésének kimutatására nyomozzuk *Sasvárt* s a többi itt előjövő helyneveket.

a) *Sasvár* alatt itt nem *Sárvár*, hanem *Sásvár* értetik, mely ma is fenlévő helység Bereg-Ugocsában, hol egykor vár is volt, nem várispánsági vár, hanem csak egyszerű vár, a milyen több volt hazánk különböző vidékein.

Ezen vár vagy hely elnevezését úgy magyarázza Szirmay Antal, hogy ez a Tisza szigetében épült vár *sásas* posványoktól levén körülvéve, *Sásvár*-nak neveztetett.¹⁾ És feljebb azt is mondja, hogy e várat az ő egyik őse, Miklós ugocsai főispán, a XIV. század első felében építette; de itt aligha nem téved, mivel e vár, Regestrumunk felhozott szakasza szerint, már a XIII. század elején állott, amint azt a *Sás-vár* elnevezése mutatja.

Továbbá hogy Regestrumunk idézett szakasza kizárólag az itt tárgyalt ugocsai *Sásvárra* vonatkozik, azt eléggé igazolja a Szirmay által ide vonatkozólag felhozott adat, mely szerint az ő nemzetisége levéltárában talált régi oklevél, melyre nincs a keltezés éve följegyezve, szórúl szóra Regestrumunk idézett szakaszát vagy annak másolatát tartalmazza, anélkül, hogy Szirmay felismerte vagy észrevette volna e két oklevél ugyanazonosságát²⁾. A mi igen fontos adat Regestrumunk commentálá-

¹⁾ »In hac insula castrum olim per antenatum nostrum erectum et vallis munitum stabat . . . et quia inaccessibilibus caricetis undique cingebatur, *Sás-vár* sive *ars Curicum* vocabatur.« *Notitia Comitatus Ugochiensis*. Pestini 1805. 115 l.

²⁾ » . . . et quod in veteri charta, quam dato anni carentem possidemus, Ecclesia haec *proedium* S. Petri de *Sasvar* vocetur, jobbaggioque ejusdem *Checha* nomine de furto per Pristaldum Choma iudicatus exponatur.« u. o.

sára ; mert azt mutatja, hogy a mi Regestrumunkba bevezettetett, az a feleknek másolatban ki is adatott, s ily másolat találtatott a Szirmayak levéltárában.

b) *Senmartin-Szent-Márton*, a sz. Péterről nevezett egyház prediuma vagy birtoka, hol *Gense* vagy helyesebben *Genze* ¹⁾ fölpörös lakott, ma nincs meg Ugocsában.

c) *Ceunand, Csenánd, Csánád* vagy ezt megközelítő nevű helység, hol t. i. Cséka, az említett egyház pörbefogott jobbágya lakott, szintén nincsen ma Bereg-Ugocsában.

d) *Jond-Jand* ellenben, a hol Csoma prisztald lakott, ma is fennlévő helység Bereg-Ugocsában, a beregszászi járásban, a mi habár a más két falu, a felhozott nevezet alatt, nincsen meg, mutatja, hogy az itt tárgyalt pör ugocsaiaiak között folyt.

Hogy *Sárvár*-nak egykor jelentékeny vagy jövedelmes egyháza vagy egyházi javadalma volt, azt nemcsak Regestrumunknak itt tárgyalt szakaszából, hanem a népnek arra vonatkozó régi hagyományából is következtethetni, a mit Szirmay is megérint ezen szavakkal: *Triditio vulgi est, hic celebrem Praeposituram fuisse ; de azt azonnal azzal akarja czáfolni, hogy ezen prépostság sem az oklevelekben és történetíróink munkáiban nincs említve, sem a naptári névkönyvekben (in Titulari Calendario) nem jön elő, s azért az érintett hagyományt oda módosítja, hogy ott valaha nevezetes káplánság volt ²⁾ s annak indokolására felhozza Szirmay Miklós szolnoki kapitánynak 1352-ben a *sárvári káplányhoz* (*Discreto viro et honesto Domino Petro Capellano de Sásvár*) intézett parancslevelét, melyben fövesztés büntetése alatt meghagyja, hogy a tatárok ellen indítandó hadi fölkelésen megjelenjék ³⁾.*

Minthogy az egyszerű káplányok nem igen köteleztettek nemesi fölkelés alkalmával hadba menni: ebből is csak azt következtethetni, hogy Sásvárnak sz. Péterről nevezett egyháza, s annak itt említett káplánya egy nagyobb állást vagy javadalmat képviselt, melyhez fölkelési és honvédelmi kötelezettség is volt kapcsolva és hogy azon javadalom 1352-ben talán üresedésben lévén, annak ideiglenes helyettese, vagy káplánya szólíttatott fel e kötelezettség teljesítésére.

¹⁾ T. írónk nagyon szabadon bánik el a nevekkel. Az itt előjövő *Genzé-t* vagy *Genzét-t* nem tudni, mily értelmezés szerint, *Gös-re* magyarázza és *Gös-nek* írja, pedig ez a *Gentius* vértanu nevének francia kiejtés szerinti variációja. S. *Gentius* frg. St.-Gence. Stadler *Heiligen-Lexikon* II. köt. 381 l. — ²⁾ I. h.

³⁾ »*Nicolaus de Zyrma Comes de Zownuk Capitaneus. Noveritis: quia Illustr. Rex et Dominus noster mandat gentes levare contra canes Tartaros penes Dominum Waydum. Ergo ad decimum quintum diem cum nobis veniatis, quia caput perdetis. Nec secus facturi. Dat. in Nyalab prima die in Pascha Domini, anno ejusdem 1352.*« i. m. 11. l.

Ezekből kitűnik, hogy *Sásvárnak* Sz. Péterről nevezett egyháza egy jelentékeny egyházi hivatalt vagy javadalmat képviselt Ugocsában és hogy az *ecclesia S. Petri de Sasvar* alatt nem lehet a szatmármegyei *sásvári* apátságot érteni.

T. írónknak itt felhozott tévedéseit a tudomány és történelmi valóság érdekében meg kelle igazitanom, hogy azok újabb tévedésekre alkalmat ne szolgáltatassanak és hogy Regestrumunk felhozott szakaszai hibásan ne magyaráztassanak, és régi hazai földiratuuk kérdései, melyekre azok vonatkoznak, össze ne zavartassanak és még jobban el ne homályosíttassanak.

BALÁSSY FERENCZ.

FOLYÓÍRATOK SZEMLÉJE.

— A »HAZÁNK« második kötetének első füzete Horvát István sikerült arcképét hozza. Közli Horvát életrajzát is Zsilinszky tollából, melynek Horvát történetírói működésére vonatkozó részleteit ugyan ő társulatunk júniusi ülésében mutatta be. Érdekes utóhang ez a fényesen sikerült ünnepélyhez, mely a munkás és eredményekben gazdag élet emlékéét újítja meg s melyet Zsilinszky kézirati forrásokból, vagy részint Horvát leveleiből állít össze. Ez első közlemény Horvát fiatalágát tárgyalja, öt pályája kezdetén mutatja be, úgyszólván addig, hol történelmi működését megkezdi. Forrás kritikával szépen írt dolgozat. — A második cikk is »Komárom 1848—49-ben« id. *Szinnyei* Józseftől hasonlólag bevezetés egy nagyobb rajzhoz. Szinnyei a mondott időben Komáromban volt, mint honvéd hadnagy részt vett a hadi műveletekben s élményeiről naplót vezetett. Ez első közleményben azonban még nem kezdi a naplót: ez még csak tájékoztatja az olvasót. Ez is igen gazdag érdekes részletekben, ebben is azt adja, a mit látott és tapasztalt, mondhatni egy darab történetet tár fel, mely annyival becsesebb, mert jól is van írva. Már az első közlés is mutatja, hogy munkája azon idők történetének becses forrása lesz. — *Torma* Károly folytatja Rettegi György emlékiratait 1761-ből s mennél tovább halad benne, annál bizonyosabb lesz, hogy ez emlékirat a múlt század legkitűnőbb munkái közé tartozik: Apornak és Csereinek folytatása az, s az idők történetének első rangú forrása. — *Gelich* Rikhard folytatja igen érdekes közleményeit István főherczeg életéből: ezúttal körútját s nádorrá választását és főispáni beigtatását festi, egyes érdekes epizódjait e kornak, elbeszélésébe fűzvé. — *Iványi* folytatja a tiszai határőrvidék történetét az 1699—1702-iki szervezési munkálatokat festvén. A Tárca egy pár apróságot hoz.

— A »TURUL« II-ik kötetéből a 2-ik füzet jelent meg szakszerű és igen jól szerkesztett összeállításban. *Thaly* Kálmán a Petneházy család származék rendét közli, általa napvilágosságra hozott adatok alapján. *Héthy* László a román királyság címere és színéről ír tanulmányt, kimu-

tatván, hogy a mai Románia színei tulajdonkép a régi erdélyi fejedelemségéi. Br. *Nyáry* Albert egy színezett czímerkép kíséretében a Hothvafői család czímeréről ír, mely 1315-ből kelt s melynek czímeralakja érdekesen illusztrálja, hogy a XV. században a szelidített párduczokkal való vadászat mikép ábrázoltatott. *Tagányi* Károly az orsz. levéltárban őrzött nemesi oklevelek jegyzékét közli folytatólag; a D. betűt fejezte be e közleményében. *Csergheő* Géza a czímernek fejlődéséről és nemeiről ír tanulmányt, melyből szerzőnek tájékozottsága, buzgótsága és jóakarata nyilván kitűnik. A *könyvismertetések* rovatában dr. Nagy Sándor bírálja Bakk Endre művét, buzdítván őt, hogy ilyen munkát többé ne írjon. Nagy Gyula Leiszt Fr. egy diplomatikai kiadványát bírálatosan ismereti. A *vegyesek* közt Szinva Lázár, gr. Lázár Miklós, Lehoczky Tivadar, Nagy Iván és Thaly Kálmán közölnek használható és becses adatokat. A »Turul« eddigi tartalmával határozott pozíciót vívott ki magának a magyar tudományos irodalomban, melyet történetíróink és kutatóink már is nagyra becsülnek.

— Az »EGYHÁZMŰVÉSZETI LAP« júniusi füzete folytatja az országos ötvösmű-kiállításról megkezdett cikksorozatot. Kezdi az aacheni káptalan nagyszerű kiállításán, melynek kincseit Bock és Ipolyi már leírták, s melynek épen ezért a füzet képeit adja a műkincsek pontos leírása kíséretében. Azután áttér Császska György szepesi püspök által kiállított tárgyakra, s annak minden egyes darabját (számszerént 24) leírja. Ezt követi a zalavári egyházi szelvények regestruma 1553-ból Csánky Dezsőtől, terjedelmes magyarító jegyzetekkel kísérve — igen sok becses adatot szolgáltatva hazai műtörténetünkhöz. — A »rövid közlemények« cikke leírja Palóczy Imre és neje Rozgonyi Dorottya kelyhét, mely ezelőtt általánosan, de hibásan, Migazzi-féle kehelynek neveztek. — A »lelkészkedő papság köréből« című rovat e vállalat gyakorlati rovata, jó tanácsokat osztogat azoknak, kik egyházi műtárgyat restauráltatni, vagy készíttetni akarnak. — Az irodalmi rovat Kecskeméti ötvöskönyvét ismerteti. — A füzetet apróságok zárják be. — A jul. füzetben Bogisich Mihály a Szent-István királyról szóló templomi énekeket ismerteti s illet hármat mutat be. Azt követi az ötvösmű-kiállítás ismertetésének 3-ik közleménye, tüzetesebben leírja az esztergomit s a Thúz Ozsvát-félt rajzban is közli, mely a XV. század második felében készült. Azután Thúz Ozsvátnak egy második egyházi tárgyát, a zágrábi dom szentelt-vízartóját írja fel. Végül a nyitrai székesegyház pásztorbotját ismerteti, bemutatván rajzban, Perényi Ferencz váradi püspök czímerét, mely e botról vétetett. Némethy Lajos a clarissák ó-budai zárdájáról értekezik, mely a Victoria téglagyár területén feküdt. A »rövid közlemények«-ben a Diplomatarium Vaticanum átnyújtása a pápának van leírva. Azután a vaticáni palaeographiai intézet felállítására vonatkozó pápai levelet közli s végül a zéltzi középkori falfestmények leírását adja. A »Lelkészkedő papság köréből« feliratú rovat egyház-

művészeti tárgyakra vonatkozó felvilágosításokat ad. Az irodalom Reusens »Keresztény archaeológiáját« ismerteti s a »Vegyesek«-ben érdekes apróságok vannak közölve.

— A »TÁJÉKOZÓ« VI-ik füzetében Guzmics Izidornak Zoltvány Irén által írt életrajzát meleg hangon írt ismertetéssel méltányolja.

— A »MAGYAR SION« májusi füzetében Békési folytatja Náray György életéről s irodalmi működéséről megkezdett nagybecsű tanulmányát s e füzetben legkivált mint szónokot méltatja.

— A »MAGYAR PROTESTANS EGYHÁZI S ISKOLAI FIGYELŐ«-nek rendes egyháztörténelmi rovatában »A régiek«-ben Katona három alumnus levelét közli, kik Nagy-Bánya város költségén külföldi egyetemekre mentek. Az elsőt Leleszi János írta 1639. sept. 11-én, a harmadikat Csehi András 1648. elején, mind kettő a franczerai egyetemről, a másodikat Enyedi János Eperjes 1608. aug. 9-ről, midőn épen külföldi egyetemre készült. Mind három levél érdekes adalék magyar tanulók külföldi iskolázásának történetéhez s következtetni enged arra, hogy a XVII-ik században Nagy-Bánya állandóan, legalább addig, míg erdélyi fejedelem alatt állt, küldött tanulókat a külföldre.

— A »LUDOVICA AKADEMIA« juniusi füzetében dr. *Melichár* Kálmán tagtársunk közli »A magyar hadügy történelmi fejlődése a mohácsi vésztől az állandó hadsereg felállításáig 1526—1715.« című cikkét, mely e folyóirat februári füzetében megkezdett művének folytatása. A cikk első része a gratuitus laborról szóló t.-cikkekben felemlített várakat szedi össze, felsorolván az annak kiállítására vonatkozó intézkedéseket; azután a honvédelemre vonatkozó törvényeket ismerteti Csak nyomtatott forrásokat használt, s a 190 év alatt hozott törvényeket és az azokból folyó állapotot festi. Kár hogy az országos levéltár adatait nem használta fel: szorgalommal összeállított dolgozatát azokból szépen kiegészíthette volna.

— A »FIGYELŐ« első cikke Horvát István emlékének van szentelve: Zsilinszky közli a »nagy ábrándozónak« egy levelét, melyet Kazinczynak írt, s melyben az Abrahámon kezdődő magyar pragmatica historiára vonatkozó tervét vázolja. — *Hénap* Tamás Kőszegi Rajnis József életét s verselését vázolja. — Dr. *Váczy* János folytatja Vachott Sándor életét s költői pályája méltatását; alapos és beható tanulmánynyal írt dolgozat. — *Csaplár* Benedek folytatja új és igen becses adatokban gazdag Révayját. — A kisebb közlemények adja Czuczor egy levelét Guzmicshoz, a junius és julius havi irodalmi naptárt s Szinyei irodalom történeti repertoriumát.

— A LECHFELDI CSATA körül Németország folyóirataiban a szakemberek nem érdektelen tollharczot folytatnak. *Wynnecken* a bajor Akadémia által kiadott Forschungen 1871-iki folyamában 239. s köv. ll. adott ki egy cikket »Die sogenannte Schlacht am Lechfelde« cím alatt. Az Internationale Revue 1883. jul.—sept. folyamában Köstler

ezredes adott ki egy cikket »Die Ungarnschlacht auf dem Lechfelde am 10. August 955. und die Folgen des Ungarnkrieges überhaupt« cím alatt. Köstler a fentebbi cikket akkor midőn fenírt dolgozatát kiadta még nem ismerte — minthogy pedig az az övétől eltérő nézeteket festetget, most az Augsb. Allg. Zeitung 130-ik és 135-ik számaiban a 2-ik mellékleten polemiát kezd Köstlerrel.

— A »REVUE CONTEMPORAINE« febr. 15-iki füzetében Fr. Marie-Joseph-Henri *Ollivier*: La Saint Couronne de Hongrie cím alatt a magyar szent korona leírását közli. Ugyancsak *Ollivier* az Année Dominicaine-ben is közölt egy szép tanulmányt a Margitszigetről és szűz Margitról; — mindkét munka külön lenyomatban is megjelent.

— A »REVUE INTERNACIONAL« nagyérdemű szerkesztője, De *Gubernatis*, elhatározta, hogy folyóiratában a folyó évi folyam második felétől kezdve rendes rovatot nyit a Magyar Tudományos Akadémia működésének s közleményeit a folyó évi nagygyűlése leírásával fogja megkezdeni, mely különlenyomatban is megjelenik s az Akadémia kültagjainak megküldetik.

TÖRTÉNETI REPERTORIUM,
ÖSSZEÁLLÍTVA A HAZAI HIRLAPOKBÓL. 1884. JUNIUS.

- Dudás* Ödön. Marczibányi család és Kamenicz. *Ujvidék* 22. sz.
Dáciának megyénkbeli helyrajzához. (Ujabb adatok —) *Hunyad* 29. sz.
- Dante-codex* Magyarországon. (Egy —) *Irod. Szemle* 6. sz.
Hazánk földje az ókorban. Oberon. *Rozsnyói Híradó* 23, 24. sz.
Hungadmegyei történelmi és régészeti társulat közgyűlése. K. *Hunyad* 25.
- Ilion* feltámadása. Publius Syrius-tól. *Magyar Állam* 179.
Jeszenszky Károly, ifj. Thurzó György özvegyének gyásza. (A XVII. századból.) *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 23. sz.
Károlyi Sándor gróf bucsúja Erdélytől. *Magy. és a Nagyv.* 25. sz.
Királyi neveltetése (Egy magyar —) 1450. *Agricola. Néptan. Lapja* 40, 41.
- Kiss* Áron, dr. A budai ref. egyház. *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 23. sz.
- Kiss* Kálmán (K.) Széchy Mária, a »Murányi Venus« *Nagy-Kőrös* 19—26. sz.
- »*Kohn* Sámuel. A zsidók története Magyarországon. I. köt. Bp. 1884 « Ism. dr. *Reinitz* Adolf. *Egyenlőség* 18—23. sz. — Ism. *Komáromy* András *Nemzet* 161, 162.
- Margó* Károly. Az ötvös-műkiállítás. *Zalamegye* 21, 22. sz.
- Némethy* Lajos. Adatok Árpádházi boldog Margit ereklyéinek történetéhez. *Religio.* 48. és köv. sz.

Osztrák-magyar monarchia írásban és képen. *Nemzet* 175. sz. A trónörökös könyve. *Egyetértés* 176. — A trónörökös könyve. *Jókai Mór Nemzet* 178. sz.

Pesthy Frigyes. Királyi biztos a múlt században. *Egyetértés* 170. sz.

Réthy László, dr. A román királyság címere és színei. *M. Polgár* 132, 133. sz.

Szádeczky Lajos, dr., *Báthory István* emlékirata a muszka czárhoz 1581-ben. *P. Hirlap* 173. sz.

Szóllósy Károly. Arad város közgazdasági viszonyai, 1715-ben és 1720-ban. *Aradi Hirlap* 138, 139. sz.

Tábori Róbert. A berlini városi archivumban. A Kaland testvérek. *Magy. és a Nagyv.* 25. sz.

Téglás Gábor. A magyar államvasutak szakasza. (Az első erdélyi vasut.) *Nemzet* 165—167. sz. — Aradtól Gyulafehérvárig. *Aradi Hirlap* 139—143. sz. — Ujabb adatok Dáciának megyénkbeli helyrajzához. *Hunyad* 24. sz.

Tewrewke Árpád. II. Lajos legrégebbi arcképe. *Vasárn. Ujság* 23. sz. arcképpel.

Török Aurél. Schliemann a marathoni hősök sírhalmáról. *Nemzet* 176. szám.

»*Wertheimer Ede*. Ausztria és Magyarország a XIX-ik század első tizedében. I. kötet 1. fele. Bp. 1884.« Ism. *Acsády Ignác*. *P. Napló* 161. sz.

IRODALMI ÉS VEGYES KÖZLÉSEK.

— **PULSZKY FERENCZ** ötven éves irodalmi jubileuma alkalmával az Orsz. Rég. és embertani Társulat b. Nyáry Jenő elnöklete alatt bizottságot küldött ki, mely a teendő lépések iránt intézkedjék. A bizottság egy album kiadását vette célba, mely az ünnepelt tisztelőitől s szakférfiaktól tartalmazna közleményeket. A felhívások az írókhoz szétküldettek, a cikkek beküldésének határidejéül augusztus vége tüzetett ki. Veretni fognak a jubiláns tiszteletére 50 \ddagger súlyú emlékérmét, bronzérmeket. Az album s a bronzérem előfizetési ára 6 forintban állapított meg.

— **GRÓF SZÉCHEN ANTAL** társulatunk vál. tagja Ő Felsége által udvari főmarsallá neveztetett ki s az esküt június 26-án tette le Ő Felsége kezeibe. Nincs kétség, hogy a tudós főúr, ki társulatunk folyóiratát magvas dolgozataival gazdagította, érdeklődését társulatunk iránt ezen új méltóságában is megtartandja.

— **AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA ÍRÁSBAN ÉS KÉPEN** cím alatt **Rudolf cs. és m. kir. főherceg trónörökös Ő Fensége** vezérlete alatt egy nagyobb szabású vállalat van meginduló félben, melynek magyar része

önálló szerkesztésben fog megjelenni. A magyar részt Jókai Mór szerkeszti, ki a munkát akkép óhajtja összeállítani, hogy abban »in nuleo« összesítve legyen mindaz, a mi hazánkra és népéletünkre nézve érdekes és tanulságos adat, és mindez irodalmi becsű és mulatságos olvashatósággá idomítva. A sajtó úgy, mint a közönség nagy leselkedéssel üdvözölte e munkát, részünkről annyival inkább osztozunk ez érzületben, mert megvárjuk, hogy a magyar nemzet politikai és culturfejlődése e műben pártatlanul s a valóságoknak megfelelően lesz feltüntetve. Reméljük, hogy a történelmi rész valójában történelem lesz, annyival is inkább, mert e munka a magyar szent korona jövődjé örökösének aegise alatt fog megjelenni. A munka tervezetéhez, mely június 26-án tétetett közzé, egyelőre nem szólhatunk, mert annak június 26-án közzétett felületes prospectusa csak vázlat s még nem ismerjük azon irodalmi erőket, a kiket kitűnő íróknak Jókai a szerkesztő közreműködésre fel fog szólítani.

— TÖRTÉNELMI ARCKÉPCSARNOK. A történelmi arcképcsarnok a megvalósítás stádiumába lépett. Junius hó 4-én d. u. adta át Pulszky Ferencnek, mint a muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelőjének a budai kir. vár kapitánya a várkert bazár alsó szárnyát, melyet Ő cs. és apostoli kir. Felsege a történelmi arcképcsarnok czéljára átengedett. A vallás- és közoktatásügyi minister Ybl Miklós műépítészt bízta meg az épület átalakításával. Az orsz. képtár újra szerveztetvén, annak második osztályát a felállítandó történelmi arcképcsarnok képezendi. Az intézet igazgatójává Ő Felsege május 29-én k. legf. elhatározásával Dr. Pulszky Károlyt, az orsz. képtár eddigi örét nevezte ki, elismerésül azon kiváló működéséért, melyet az ötvösműkiállítás rendezése alkalmával tanúsított. Pulszky Károly a hivatalos esküt letette s a történelmi arcképcsarnok előmunkálatait augusztus havában kezdi meg.

— A MAGYAR TÖRTÉNETI ÖTVÖSMŰKIÁLLÍTÁS bezárója alkalmával Ő Felsege a végrehajtó bizottság elnökségének s a rendezőknek legmagasabb elismerését fejezte ki. Ugyancsak Ő Felsege »A magyar ötvösség remekei« című díszmunka ajánlását elfogadta s a kérdéses műből egy magyar és egy francia példányt megrendelt. E munka iránt, — mely dr. Pulszky Károly szerkesztése mellett készül — fokozódó érdeklődés mutatkozik; legújabbban Trefort Ágoston minister saját maga és a vallás- és közoktatásügyi miniszterium számára rendelt meg 1—1 példányt.

— PESTY FRIGYES választmányi tagtársunk nagyszabású munkájából, »Krassó Vármegye Történeté«-ből, megjelent a II-ik k. első fele, mely Krassó vármegye egyes helyiségeinek betűrendes leírását tartalmazza A—L-ig bezárólag. E monographiát Krassó-Szörény vármegye közönsége adja ki, s a jelen fél köteten kívül már a III. és IV. az Okirattár is megjelent. Pesty részint hogy időt nyerjen, részint hogy hivatkozahasson az egyes oklevelekre, előbb ezeket adta ki; másodsorban pedig az egyes helyek leírásával készült el, s végül az elejére az egyetemes történetre keríti a sort. Krassó vármegyének rendkívül érdekes múltja van. Az ország

határszélén feküdvén, viszontagságos múlton ment át: volt végvidék, hódoltság s részben legalább bántság is. De érdekes történetéből mennél kevesebbet tudunk: s történetének megírása annál nehezebb volt, mert családaival levéltárai is elpusztultak, s rendszeres monographusa nem is volt. Nagy és fáradságos munka várakozott hát Pestyre: ő az ilyesmitől nem szokott visszaradni. S valóban ismert nagy szorgalmával a szélrózsa minden irányából összehordott okiratok s nagymérvű kutatások alapján oly munkát készített, melyet eddig nemismert adatok tárházának lehet mondani — a minthogy e kötete a kisebb-nagyobb monographiák egész sorát foglalja magában, melyek közül pl. egy maga Lugos is több ívet foglal el. Valóban elismeréssel kell megemlékeznünk Krassó-megye derék közönségéről, mely történeti irodalmunkat e nagybecsű monographiával gazdagítja.

— KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR EMLÉKEZETE LONDONBAN. Dr. Duka Tivadar, ki már 1849. óta gyűjti Körösi Csoma Sándor működésének adatait s kinek sikerült Körösi egyik leghívebb barátjától kéziratait is megszerezni, a mely kéziratosokat legközelebb a magyar akadémiának meg fogja küldeni, múlt hó 15-én a londoni Akademia Royal Asiatic Societyben emlékbeszédet tartott Körösi fölött, kifejtve, hogy Körösi Csomának nem az volt célja, hogy Ázsiában a magyarok rokon nemzetét keresse, hanem, hogy ott nyelvészeti tanulmányokat tegyen. E cél után való törekvése és a mily nagy mérvben ez neki sikerült, Körösi nevét egészen más világításban tünteti fel és emlékét a nyelvkutatás terén halhatatlanná teszi. Az emlékbeszéd után, szemlére bocsátotta Körösi munkáit, melyek eddig az angol kormány költségein megjelentek, s bemutatta Körösi kéziratait; melyek hatalmas két csomagban mintegy 40 füzetet képeznek.

— TAGTARSAINK A KÉPVISELŐHÁZBAN. Folyó évi juniusi képviselő választások alkalmával következő társaink választattak meg: Abonyi Emil, Andaházy Pál, br. Andreanszky Gábor, br. Bálint József, gr. Bánffy Béla, br. Bánffy György e. (alapító tag), Bárczay Gyula, Bernát Dezső, dr. Berzeviczy Albert, Bubics Zsigmond, Busbach Péter, gr. Csáky László (alapítótag), Csernátony Lajos, Daniel Gábor, dr. Degen Gusztáv, Desewffy Kálmán, Deutsch Lipót, Döry Dénes, Emich Gusztáv (v. tag), Éber Nándor, Enyedi Lukács, Falk Miksa, Farkas Balázs, Farkas Sándor, Fáy László, dr. Fenyvessy Ferencz, Ferencz József, Grünvald Béla, Hegedüs József, dr. Hegedüs Sándor, Hevessy Bertalan, Horváth Lajos (alapítótag), Inkey László, Keczer Miklós, br. Kemény Gábor (másodelnök), Kricsfaludy Vilmos, dr. Kuncz Adolf, dr. Láng Lajos, Latkóczy Imre, Lázár Ádám, Lipovniczky Nándor, br. Nyáry Béla, hg. Odescalchi Gyula, br. Orbán Balázs (vál. tag), dr. Pauler Tivadar Pogány Károly, Pulszky Ágost, Pulszky Ferencz (harmadelnök), Pulszky Károly, Román Sándor, Rostaházy Kálmán, Szilágyi Virgil (alapító tag), Sztányi Bernát, Szlávy Olivér, Szontágh Pál (alapító tag), gr. Teleki Géza, gr. Teleki Sámuel, Teleszky István, Thaly Kálmán

(alapító és választmányi tag), Tisza Kálmán (alapító tag), Tolnay Gábor, Tóth Ernő, Törs Kálmán, br. Üchtritz Zsigmond, Várady Gábor, Veres József, Visolyi Gusztáv, Wenrich Vilmos, br. Wodianer Albert, Zay Adolf, gr. Zelenszky Róbert (alapító tag), gr. Zichy Antal (alapító tag), gr. Zichy Jenő, Zsilinszky Mihály (választmányi tag). Összesen: 74-en. Ezen szám a képviselők összes számának még egy ötöd részét, összes tagtársaink pedig egyharmad részét sem teszi. Eddigi tapasztalataink szerint nem mindig volt kedvező az, ha vidéki tagjaink bejutottak a házba — nem egy kiváló és történelmi névvel bíró tagunkat éppen akkor veszítettük el. Reméljük azonban, hogy az új ház összeülvén, az arány is kedvezőbbé lesz.

— A MAGYAR NEMZETI MUZEUM könyvtárából Mayláth Béla a szünetidők alatt Bécsbe rándul s az udvari könyvtárban a XVII-ik századbéli könyveket tanulmányozza. Csontos János segédőr a drezdai, göttingai, kasszeli és weimári könyvtárakban folytatja tanulmányait a külföldi könyvtárakban őrzött Corvinákra vonatkozó nagy biographiai munkájához. Dr. Szinnyi József őrségéd a müncheni udvari könyvtárban tesz kutatásokat. A régiségtárból dr. Czobor Béla segédőr műrégészeti tanulmányok céljából hosszabb utat tesz a külföldön. Dr. Tergina Gyula őrségéd szintén külföldre megy; dr. Réthi László pedig Berlinbe és nagyobb német városokban a muzeumokat fogja tanulmányozni.

— HOROVITZ FÜLÖP ismert antiquáriusunk a M. Tud. Akadémia könyvtárában kapott alkalmazást, becses könyvkészletit Graf helyb. antiquarius vette át.

— A MONUMENTA VATICANA sajtó alól kikerülő kötetének feldolgozása gyorsan halad. »Magyarország három évi története a mohácsi vész előtt« *Fraknoi* Vilmostól már sajtó kész s nem sokára szét fog küldetni. Gentilis bíbornok okmánytárát *Pör* Antal dolgozza fel, ennek alapján elkészítvén a bíbornok életrajzát. A vatikáni bizottság m. decz. hóban kelt határozata folytán 1886-ban Budavár visszafoglalásának ünnepére külön kötetben fogja közrebocsátani a pápai követeknek ez eseményre vonatkozó jelentéseit, melyeket a vatikáni levéltár hiány nélkül megőrzött. Ezek feldolgozására szintén *Fraknoi* vállalkozott.

— GELICH R. nagy művéből »Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben« megjelent a 11-ik füzet: honvéd csapatok színyomatú képeivel.

— CSUDAY JENŐ »A magyarok történelme« cím alatt tankönyvet írt a gymnasiumok 3-ik osztálya számára. Könnyű folyékony nyelven van írva, munkáját hazafias szellem lengi át: cath. gymnasiumoknak ajánlhatjuk.

— »I. ULÁSZLÓ ESKÜSZEGÉSE ÉS A VÁRNAI VESZEDELEM« cím alatt Vaszary Kolozs egy 204 l.-ből álló terjedelmes történelmi kritikát tett közzé, melyben a várnai veszedelemre vonatkozó forrásokat s főként a régebb és újabb írók e tárgyra vonatkozó megjegyzéseit tüzetes és beható

birálat alá veszi. Nagy nemzeti szerencsétlenségek alkalmával, ilyen volt a várnai veszedelem is, a túlzások sohasem szoktak elmaradni. S e tárgyakra vonatkozólag is igen érdekes az egykorú források szavait s az újabb írók nyilatkozatait párhuzamba tenni. Hogy a várnai veszedelem nagy dolog volt, az bizonyos, de az is bizonyos, hogy az a történeti írók által olyas valamivé fúvatott, a mi az nem volt. Hogy ez az egész túlzás a »Romuli de Cannas« kezdetű versből származott, szintén kétségtelen. Ez a vers pedig határozottan a mohácsi vész után íratott s csaknem bizonyos, hogy az újabb írók nyilatkozataira ez, s nem a régibb források hatottak. Vaszary fáradságos, de hasznos munkálatot tett a kérdés tüzetesebb fejtegetése által.

— LENGYEL KÖNYVEK MAGYAR VONATKOZÁSSAL. A lengyel történetírók csak úgy ontják a magyaréradékú könyveket. Rövid pár hét lefolyása közben négy ilyen lengyel munkát küldöttek meg íróik, melyeknek teljes czíme »Történelmi Könyvtár« rovatunkban olvasható. Az első: *Szent Kynga (Kunegunda) krakói hercegnő élete és csodatételei*, IV. Béla királyunk leányáról szól, a ki »Szemérmetes« Boleslawnak lön a neje, s a kit a lengyelek egyik védszentjökül tisztelnek s reliquiáit a szandeczi apáczakolostor templomában őrzik. Dr. *Kętrzyński* Wojciech, a lembergi gr. Ossoliński intézet tudós könyvtárigazgatója, adta ki e szent életét több régi kéziratból összeszerkesztve, a Monumenta Poloniae Historica IV. kötetében s önálló külön munkában is. A második: *Szent Salomea halicsi királynő életét* tartalmazza. Salomea (Lestko krakói és sandomiri herceg leánya) II. Endre királyunk Kálmán fiának a halicsi királynak volt a neje. Nővére volt »Szemérmetes« Boleslawnak, a szent Kunegunda férjének, s Salomea volt az, a ki Kunegundát Magyarországból Lengyelországba vitte. Ezt is dr. *Kętrzyński* adta ki a Monumenta Poloniae Historica IV. kötetében s külön munkában; méltó hálára kötelezvé azzal a magyar történetírást is. A harmadik egy fiatal lengyel történetírónak *dr. Leniek Jánosnak* a munkája a híres *visegrádi congressusról 1335-ben*, eredeti források s kútfők ajapján tanulságosan írva. A negyedik történet-bibliographiai munka: *dr. Wislocki* Władislaw-tól a krakói egyetemi könyvtár szorgalmas bibliographusától, a lengyel »Bibliographiai Szemle« szerkesztőjétől. Tartalmát a bécsi 200-ados jubilaem és a Sobieski ünnepélyek alkalmával megjelent munkák, emlékiratok, hírlapi cikkek, színművek, költemények, képek, emlékérmek stb. felsorolása képezi, bármely nyelven s bárhol jelentek is meg. Így össze vannak állítva a magyar hírlapokban megjelent alkalmi cikkek is. E munkák magyar történeti érdeküknel fogva megérdemlik, hogy később tüzetesebben foglalkozzunk velük.

Sz. L.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— KRASSÓ VÁRMEGYE TÖRTÉNETE. Írta *Pesty Frigyes*. Második kötet. (Első rész.) Kiadja Krassó-Szörényvármegye közönsége. Budapest, 1884. 8-adr. 414 l.

— KECSKEMÉTI W. PÉTER ÖTVÖSKÖNYVE. Bevezetéssel és glossariummal ellátta *Ballagi Aladár*. Bpest, 1884. n. 8-adr. 192. l.

— PULSZKY KÁROLY. *A magyar történelmi ítvösmű-kiállítás* lajstroma I. füzet. Bpest, 1884. n. 8-adr. IV. 180 l. Ára 1 f.

— BIHAR-ORSZÁG. ÚTIRAJZOK. Írta *K. Nagy Sándor*. Budapest, 1884. 8-adr. 261 l. Ára 1 frt.

— A VÁRADI SZINÉSZET TÖRTÉNETE 1799—1884. Írta *Nagy Sándor*. Nagy-Várad 1884. 12-edr. 130 l. Ára 60 kr.

— KÁLDI GYÖRGY NYELVE, dr. *Kis Ignác*tól, Akad. Értek. XI. k. VIII. sz. 1883. Budapest, 1884. 8-adr. 73 l. Ára 50 kr.

— MAGYARORSZÁG FÜGGETLENSÉGI HARCZA 1848—49-ben. Írta *Gelich Rikhard* tábornok 11-ik füzet. Budapest, 1884. 8-adr. 129—192 l. Ára 40 kr.

— A GYULAFEHÉRVÁRI KÁPTALANI LEVÉLTÁRNAK CZÍMJEGYZÉKE. Készítette *Beke Antal*. Budapest, 1884. 8-adr. 72 l.

— FEHÉREGYHÁZ (ECCLESIA ALBA) ÉS ÁRPÁD SÍRJA. Írta *Thóldt József* Kristóf. Budapest, 1884. 8-adr. 41 l.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE 1881—1883. II. k. Szerk. *Kun Róbert*. Arad, 1884. 8-adr. 124 l.

— A MAGYAROK TÖRTÉNELME, a gymn. III. osztálya számára. Írta *Csuday Jenő*. Szombathely, 1884. 8-adr. 125 l.

— SOUVENIRS D'UN VOYAGE EN HONGRIE. L'île Marguerite et la bienheureuse Marguerite de Hongrie, par le R. P. Ollivier. Extrait d' l'Année Dominicaine. Paris, 1884. Kis 8-adr. 31 l. Ára 60 c.

— VITA ET MIRACULA SANCTAE KYNGÆ ducissae Cracoviensis. Kiadta dr. *Kętrzyński Wojciech*, a lemberg gr. Ossoliński intézet könyvtárigazgatója. (Különlenyomat a »Monumenta Poloniae Historica« IV. kötetéből). Lemberg, 1884. nagy 8-adr. 84 l.

— VITA SANCTAE SALOMEAE reginae Haliciensis auctore Stanislao Franciscano. Kiadta dr. *Kętrzyński Wojciech*. (Különlenyomat a »Monumenta Poloniae Historica« IV. kötetéből). Lemberg, 1884. nagy 8°. 30 l.

— 1683 * * 1883. SOBIESCIANA. Bibliografia jubileuszowego obchodu dwóchsetnej rocznicy pótrzeby Wiedeńskiej z. r. 1683. (Bécs 1683-iki ostroma kétszázados emlékünnepeinek bibliográfiája). Kiadta a »Przewodnik Bibliograficzny« szerkesztősége (dr. *Wislocki Władislaw*). Lemberg, Krakó, 1884. nagy 8-adr. 107 l.

— DR. JAN LENIEK. Kongres Wyszegradzki w roku 1335. Lwów (Lemberg) 1884, 8-adr. 42 l.

AZ 1683-IKI HADVISELÉS ÉS IRODALMA.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

I.

A XVII-ik század második felében két majdnem egykorú uralkodó ült az oly régóta versengő Bourbonok és német Habsburgok trónján. Ott XIV. Lajos, itt I. Lipót. A majdnem egyidős fejedelmek szinte egyszerre kezdtek uralkodni, Lajos ugyan 1643. óta király volt, de tényleg csak 1661-ben vette át a kormányt. A két fejedelemnek közös vonása volt uralkodói tisztük lelkiismeretes fölfogása és a maguk személyének nagyratartása. E közös tulajdonok mellett azonban teljesen különböző egyéniségek voltak.

Már hiúságuk igen különbözött. Lajos a maga egyéniségére volt büszke, meggyőződve arról, hogy ő azzal az első uralkodó, Lipót nem személyeért tekintette magát elsőnek, hanem mert császári méltóságát minden mások fölött állónak képzelte.

Lajos rendkívüli szellemi tehetségekkel volt megáldva, Lipót családjának legközepszerűbb tagjai közül való. Mindenik igen tevékeny részt vett az uralkodói teendőkbén. Csakhogy tevékenységek igen különböző volt. Lajos, bár minisztereit a legkiválóbb emberek közül választotta, nem függött tőlük, hanem irányt adott nekik, egész Franciaországnak, sőt egész Európának. Lipót nem nagy ügyességet tanúsított emberei megválasztásában, de azért nagyon is függött tőlök, ő mindig arra hallgatott, a ki egyidőre hatalmába tudta keríteni, s ha valamikor eltért, nem azért tette, mintha önálló ellenkező nézete lett volna, hanem hogy valamely rendesen elmellőzött tanácsosának is egyszer kedvét teljesítse.

Lajos sok tekintetben Macchiavelli tanítványa volt. Azt tartotta, hogy az állam érdekében minden jogosult. Megvesztegetés, jogelcsavarás, lázadó alattvalók segélyezése, új lázadások szítása, alattvalóiktól függő, vagy szegény fejedelmeknek segélypénzekkel lekötése, esetleg mézszárlások, vidékek elpusztítása: alkalmilag mind fölhasználtatik. De mindig tudta, hogy mit tesz s kétségtelen, hogy azt sohasem tette nyomós ok nélkül.

Máskép Lipót. Ő talán megborzad, ha ily elveket hall fejtegetni. De két dologgal mindenre rá lehetett venni: az egyik, hogy császári méltósága kívánja, a másik, hogy ettől vagy attól ennyi szivességet megtagadni nem lehet. Ő a jó emberek legveszedelmesebb fajtájából volt: kész, csak azért, hogy valamely körülötte élők szomorúságot ne okozzon, a legnagyobb méltatlanságot elkövetni. Így esett, hogy ő, a kit mindazok, a kik személyesen ismerték, barátságosnak, szelidnek, engedékenynek írnak le, a ki a legjámborabb magánéletet folytatta s szórakozását beszélgetésben, olasz szonettek költésében találta, a ki hetenkint gyönt, minden két hétben áldozott, a jezsuita befolyás következtében fölkapott rendkívüli isteniszteleteket oly buzgalommal látogatta, hogy a legszükségesebb mozgásra is alig maradt ideje s a ki süvegét az utolsó káplán előtt is levette: oly kormányt folytatott, hogy a távol állók nem tekinthették másnak, mint királyi esküjével nem törődő zsarnoknak.

Sajátságos, hogy Lipót egyénisége még az újabb történetíróknál is gyakorta hibásan van föltüntetve. Klopp valóságos nagy uralkodó gyanánt állítja elének s még a higgadt Renner is utána megy sok esetben. Pedig áll az, a mit róla, hogy német írókkal németet állítsak szembe, a jó öreg Rotteck mondott.

Ilykép különbözvén a két uralkodó, országaikat nem is vonván a hasonlításba, nyilván való, hogy Lajos kormánya tevékenyebb szerepet fog viselni, mint Lipóté.

Lipót kormányának első nagy eseménye az 1663—4-iki török háború volt. A magyarok megfeszítették erejüket, az egyetemes keresztyén solidaritás tettekben nyert kifejezést. A német birodalomból szép segély érkezett, a svédek löszert küldtek, a pápa pénzt, de a mi legnagyobb: XIV. Lajos is küldött egy minden tekintetben kitűnő csapatot. S nem eredmény nélkül.

Montecuccoli Szentgotthárdnál fényes diadalt aratott a törökök felett, a kik európai háborút rég nem viselvén, a harminczéves háború hadtudományi vívmányait nem alkalmazták.

De e szép győzelmet a silány vasvári béke követte. Európa-szerte nagy volt a megbotránkozás. A németek dühösek voltak, hogy még Érsekújvár, Bécs elővara (az ő szemükben) is török kézben maradt s a regensburgi birodalmi gyűlésen fölhangzott a vád, hogy csak azért kötöttek ily elhamarkodva békét, hogy Lipót háborítlanul ülhesse meg lakodalmát. De legnagyobb volt nálunk a keserőség. A közvélemény azt tartotta, hogy török és német megegyeztek abban, hogy bennünket közös erővel elnyomnak, a politikai köröket különösen még az is bosszantá, hogy e béke kötésekor az alkotmány újból megsértetett.

A magyarok elégtelensége egyelőre lappangott, miután 1665-ben a jó viszony köztük és Lipót között külsőleg helyreállított. Ennek kormánya azért egy időre könnyen érezve magát, minden nagyobb tevékenységgel fölhagyott, Lajosé ellenben nagy tevékenységet fejtett ki. Egyik iránya országa segélyforrásainak gyarapítása volt, a másik azon államok hatalmának aláúsása, melyekkel összeütközések voltak kilátásban.

E részben első sorban a Habsburgok birodalmi jöttek tekintetbe. Két dolog volt, melyeknek megszerzésére Lajos ezekkel szemben törekedett. Az egyik a római császári méltóság, mely viselőjének ugyan mondhatni semmi hatalmat nem adott, de a közvélemény szerint, mégis első méltóság volt a keresztyén világban, a másik a spanyol korona. IV. Fülöp halálakor (1665.) ugyanis a gyöngye II. Károly lépett trónra, a kinek senki sem adott néhány évnél többet s ő utolsó férfi sarjadéka volt V. Károlynak.

A Habsburgok meggyöngítésére legelőször is egymástól való elidegenítésöket kísérlette meg a francia politika. S nem siker nélkül. Lipóton ez időszert Lobkowitz herczeg uralkodott, a kinek az volt a véleménye, melyben a francia évdíj még megerősítette, hogy szakítani kell azzal a politikával, a mely a Habsburgok német ágát Spanyolország holdjává teszi. Így jött létre az osztozási szerződés II. Károly halála esetére. Lajos ezen sikeres politikai tény után 1667-ben megindította első hódító hadjá-

ratát a devolutio címén. A spanyol Németalföld nagy részét gyorsan meghódította, mire 1668. elején Franciaország régi szövetségesei, ettől most már jobban félve, mint a Habsburgoktól, megkötötték a hármasszövetséget s kényszerítették hódításai legnagyobb részéről lemondani. De az európai jog rendőrének (Klopp szerint) hiába keresnők a szövetségesek között.

Lajos nem tekintette az aacheni békét oly valaminek, a mely törekvéseiben végkép útját állja. A hármasszövetséget sikerült szétrobbantania s 1672-ben megkezdte a bosszúló háborút Hollandia ellen. E támadása Európaszerte fölzúdulást hozott létre s 1673. augusztus 30-ikán a császár és a spanyol király szövetséget kötöttek a köztársaság védelmére. Lipót ezen tényre Lobkowitz veresége volt, a ki a következő esztendőben egészen meg is bukott.

Miután Lipót Lajos ellenségei közé állott, elhatározta az utóbbi, a ki eddigelé csak igen kis mértékben foglalkozott a keleti ügyekkel, azokra nagy figyelmet fordítani s az által a viszonyokat odavinni, hogy a Habsburgok német ága nyugoton ne szerepelhessen. Legelőször is a lengyel trónért vívott meg a két hatalom: 1674-ben ugyanis meghalt Korybut Mihály lengyel király, Lipót sógora, a Habsburgok most Károly lorrainei herceget, a kinek országa azonban tényleg XIV. Lajos kezében volt, akarták a trónra segíteni. Ez ellen a francziák, az igaz nagy pénzáldozattal, keresztül vitték a korona nagyvezérének: Sobjeski Jánosnak megválasztását.

E győzelmet a francziák nagy sikernek találták. Nem annyira Lengyelország tényleges szövetségéért, mert arra az ország alkotmánya következtében nem igen lehetett számítani, hanem mert ebben vélték keleti archimedesi pontjukat föllelhetni. Innét akarták a magyar fölkelést erősíteni és a törököt Ausztriára uszítani.

Magyarország helyzete ekkor egész más volt, mint a vasvári béke után: nyílt fölkelésben állott uralkodójával szemben. A Habsburgház I. Ferdinándtól kezdve elhibázott politikát folytatott hazánkban, nem alkalmazkodott nemzetünkhöz s folyton úgy kormányzott, hogy kormánya idegen uralom színével bírt. Innét van az, hogy nemzetünk sem viseltetett oly ragaszkodással e ház-

hoz, mint előbbi uralkodóihoz, nem tekintvén azt egyébként, mint oly rossznak, a melytől nem bír szabadúlni.¹⁾

Legmérsékeltebb volt e kormány a harminczéves háború idejében, azután újra kezdte az elnyomást s midőn a vasvári békét követett főúri összeesküvés elfojtatott, teljesen alkotmányellenessé lőn. Azt tartották Bécsben, hogy most már Magyarországnak is ép úgy megsemmisíthetik egyéniségét, mint a hogy II. Ferdinánd alatt Csehországgéval tették. Ez a politika hozta magával a bujdosók fölkelését. Eleinte ezek sehol sem találtak támogatásra, a mi leginkább mutatja, mennyire nincs igaza Klopznak, midőn az egész mozgalmat francia és török bujtogatásnak tulajdonítja. Hanem igenis, mikor kitűnt, hogy a bujdosók harcza tizszer leverve, tizenegyszer is újra kezdődik, mert a nép elkecserevése fenntartja minden Kobbok és Sporcok ellenében, akkor jutott a francia politikának eszébe, azt is bevenni működése körébe. Határozattá lett e mozgalomnak Lengyelországon keresztül való segítése, melynek ügyében már 1675-ben egyezés jött létre a francziák és magyar felkelők között.

A francia udvar másik törekvése volt Lengyelország útján keresztül vinni, hogy a török Lipót országait megtámadja. Ez már nehezebb dolog volt, az akkori fölfogás szerint, mint a szabadságért harczoló keresztyén magyar fölkelőkkel való szövetkezés. A török nem tartozott az európai államok családjába, vele szövetkezni nem lehetett csak úgy egyszerűen. Egész Európa — katólikusok úgy, mint protestansok — közös ellenségnek tekintette s a vele együtt harczoló állam nem számíthatott arra, hogy szomszédai tényleg segítsék, biztos lehetett arról, hogy győzelmét úgy mint bukását az egész nyugoti keresztyénség magáénak tekinti. De nemcsak a szomszéd államok közvéleményétől kellett ily esetben tartani, minden a törökkel szövetkezni akaró kormánynak

¹⁾ Sajátságos, hogy a velencei követek, bár itt-ott utalnak a magyar és német nemzetek közti nagy gyűlöletre, még se igen látnak — köztársasági létükre — a magyar mozgalmakban egyebet, mint irtózást a rendezett kormánytól. Alkotmányunk s nemzeti létünk védelmét nem veszik észre. Ez is mutatja, hogy az ő ítéleteikre is nagyon reá fér a kritika, kivált ha olyanokról szólnak, a kik az ő szövetségeseiknek ellenségei.

készen kellett arra lenni, hogy saját népe is legnagyobb ellen-szenvvel fog viseltetni vállalata iránt.

Midőn XIV. Lajos a törököt fel akarta Lipót ellen használni, úgy kellett a dolgot igazítani, hogy az európai közvélemény előtt, különösen saját népe szemében, ne álljon úgy, mint a »pogányok« szövevényese. Eszébe sem jutott tehát ezekkel közös működés iránt egyezkedni. Törekvése oda irányult, hogy a török föllépését lehetővé tegye. Sztambulban ugyanis különösen 1676. óta nagy volt erre a hajlandóság, a mikor Kara Musztafa lett nagyvezérré, egy nagyravágyó ember, a ki égett a vágytól, oly hírhez jutni, mint Szulejmán, Magyarország meghódítója. Ő Németország meghódítója dicsőségét szomjúhozta.

XIV. Lajos tehát első sorban arra törekedett, hogy fölhasználva a Lengyelországban szerzett befolyást, Lengyel- és Törökország között békekötést hozzon létre. Úgy állították föl a kérdést, helyes-e, illő-e a keresztyénség esküdt ellenségét egy barátságos keresztyén hatalom nyakáról elvonni s inkább egy ellenséges ellen indítani? Az volt a felelet: helyes. Ezen alapon a francia diplomácia egész bátran működhetett. S nem eredmény nélkül. De a béke még létre sem jött, háborúba keveredtek a törökök az oroszokkal, mely egész 1681-ig tartott.

Ilykép megbukott a francia kormány azon terve, hogy a törököt még a második hódító hadjárat idején Ausztria ellen fölhasználja. Csak annyit ért el, hogy a törökök most már jobb indulatot tanúsítottak a magyar fölkelés iránt s nem elleneztek, hogy Erdély annak védője gyanánt föllépjen. Ennek folyománya volt az 1677-ki varsói szerződés Franciaország, Erdély és a bujdosók között. Franciaország bővebb segílyt helyezett kilátásba, s a bujdosók, a kiknek e szerint Teleki Mihály kővári kapitány lett vezérökké, erélyesebb föllépést.

Még nagyobb jelentőségre tettek a bujdosók szert, a mint vezérletöket a fiatal Theökölly Imre vette át. Hódítását a dunai felföldre is kiterjesztette, kézrekerítette a bányavárosokat, pénzt veretett. Nagyobb eredményekben csak az gátolta meg, hogy fölléptek a második háború lángja már kialvóban volt: 1678. augusztus 10. megkötötték a béke Franciaország és Hollandia

között, nem sokára hozzájárult Spanyolország, 1679. február 5. Lipót és a római (német) birodalom is.

Általánosan óhajtották és szükségesnek találták a békét. Az államok pénztárai ki voltak merülve. S ennél talán még nyomósabb ok volt, hogy mindenik fél abban bízott, hogy béke idején az ellenfél egyik vagy másik szövetségését elhódíthatja. A békét ugyanis senki sem óhajtotta tartósnak, mindenki arra számított, hogy rövid pihenés után kedvezőbb föltételek alatt kezdheti meg a harcot.

XIV. Lajos számításaiban kiváló részt foglalt el a kitörendő háború Törökország és Lipót között. De a nyugotot sem hanyagolta el. A Rajna melléki választófejedelmeket teljesen hatalma körébe vonta, ezeken kívül Brandenburgnak kitűnő hadserege költötte fel figyelmét. S nem is volt szüksége arra, hogy ő igyekeznék azt megnyerni: a háború még véget sem ért, már is följánlotta a szövetségeseivel elégtelen választófejedelmek szolgálatait. Lajos ekkor még nem fogadta el, szövetségese Svédország irányában levén kötelezettségei, de 1679. októberben megtörtént a megegyezés.

Német szövetségeseeknek sem levén híjjával, a háborúig terjedő időre megindította a reuniókat. Részben talán csak azért, hogy a török-osztrák háború esetére mindig készen legyen a casus belli, mert bizonyos, hogy az ez úton szerzett területek igen csekélyek voltak. — Természetes, hogy e dolgokra nem jelentőségükért, hanem a módért, a melyen véghez vitettek, ma is keserűen gondol vissza minden német, de nem nevetséges-e, ha úgy beszélnek róla, mintha valamely nagy területről volna szó? Klopp épen komolyan emlegeti a Németbirodalom $\frac{1}{8}$ -át!) Pedig ugyancsak meg volna bármelyik is akadva, ha azt a térképen kellene megmutatni. Csak afféle zsummeráki kérdés ez.

Ez az egyetemes európai helyzet határozta meg Theököly magatartását is. A mint a második háború hanyatlani kezdett, Franciaország figyelmeztetésére fölküldte Szalay Páit Bécsbe békealkudozások iránt. Ezek az alkudozások elhúzódtak 1682. derekáig, Theököly ugyanis, tekintettel a háborús kilátásokra, csak

1) Pl. 272.

azon esetre lett volna hajlandó békét kötni, ha a magyarok öszszes politikai és vallási kívánságai kielégítettnek s ezen felül Magyarország éjszakkeleti részét önálló fejedelemségül megkapja. A bécsi kormány is inkább csak arra törekedett, hogy az alkuvást kihúzza, gondolván, hogy a Lajos fölötti győzelem után majd eljön az idő Theököly leverésére.

XIV. Lajos és Theököly egyre a török támadó föllépését várták. Az alatt Orániai Vilmos és a Habsburgok nem voltak tétlenek, 1681-ben létrejött az associatio, melyből a következő évi júniusra a laxemburgi szövetség nőtte ki magát, melynek czélja volt a francia király nagy hatalmának megtörése. S Lajos nem volt aggodalom nélkül. Minden áron meg akarta gátolni, hogy ez a háború a töröknek már nem sokáig késhető föllépéseig ki ne törjön. Meg volt győződve, hogy ha az egyszer létrejön, egészen meg fog változni a helyzet. Ezért is 1682-ben fölhagyott minden kihívó ténynyel. Márcziusban abban hagyta Luxemburg ostromát, azon kijelentéssel, hogy midőn a török támadásra készül, nem szabad a keresztyén államoknak egymással harcban állani, a német birodalmi gyűlésen pedig ajánlatokat tett az iránt, hogy a tényleges birtokállapot alapján béke vagy legalább fegyverszünet köttessék.

A bécsi udvar is vette némi neszt a török mozgólódásoknak. De semmi sem volt tőle oly távol, mint a török háború gondolata. A bécsi udvar nem bánta, hogy a török Budán ül, csak az osztrák határ közelébe eső rész maradjon kezében, a fennálló viszonyokat elég tűrhetőknak találta, azért is azon volt, hogy azok XIV. Lajos áskálódásai ellenére — azt föl sem tételezték, hogy a török nagyvezérnek magától is legyenek Bécs-ellenes terveik — fenntartassanak.

A keleten való béke kedvéért történt az is, hogy a bécsi kormány jónak látta fölhagyni Magyarországon a hetvenes években folytatott politikával. Ampringen a törvénytelenül kinevezett kormány feje ugyan már 1675-ben tarthatatlannak találta ezt a rendszert, de visszavonása elhúzódott 1681-ig. Az ekkor tartott országgyűlésen a magyar alkotmány helyreállított s ez által, ha nem sikerült is Theökölyt és közelebbi híveit lefegyverezni, megbékéltették az udvarhoz mindig szított elemeket. A vallás-

ügyi törvények, — melyek minden méltánytalanságuk mellett is némi modus vivendit képezhettek, a protestánsok lefegyverzésére voltak hivatva. De hogy mily kevésbé voltak a bécsi hatalmasok őszinték e tekintetben, azt az tanúsítja, hogy mihelyt látták, hogy Theököly s vele a protestáns faj nagy része folytatni szándékozik a harczot, a vallásügyi törvényeket azonnal kezdték semmibe venni. A részletes viszonyok rendezésével megbízott királyi biztosok a törvénnyel egészen ellenkező szellemben működtek, kirakván a protestánsokat a hivatalukból.¹⁾ De ha ezt talán csak a rosz kormányzatnak tulajdoníthatjuk is, lehetetlen magát Lipótot, Klopp szerint a vallásszabadság megalapítóját Európában²⁾, nem tennünk felelőssé azért, hogy már 1682. június 14-ikén azon örömhírral kedveskedett Kollonics Széchenyi Györgynek, hogy ő felsége elhatározta a vallásügyi viszonyokat az 1681-iki országgyűlés előtti állapotba visszahelyezni s így a soproni országgyűlés e tárgyú végzéseit megsemmisíteni.³⁾

Magyarország legalább egyik pártja lefegyverezésén kívül a bécsi udvar a török tartományt is meg akarta nyerni a békének, illetőleg meghosszabbításának. E végből Caprara 1682. elején Sztambulba küldetett alkudozások megkezdésére. Még területi engedményekre is készek voltak, abból a nézetből indulva ki: mi jelentősége van egy-két magyar megye birtokának a római császári méltósággal szemben, melyet XIV. Lajos veszélyeztet?

II.

Az levén a bécsi kormány törekvése, hogy a francia király ellen visel háborút, a törökkel pedig kiegyezik: emberi gyarlóságból azt is képzelte, hogy ezt kiviheti. Ezen nézetben volt akkor is, mikor már igen sok oka volt arra, hogy lássa, mikép a törökök határozottan el vannak szánva a föllépésre. Elmondhatni, hogy az 1682. elejétől nyilvánvaló volt. Caprara, a ki ekkor utazott Sztambulba a béke meghosszabbítása érdekében, egész útja alatt nem látott egyebet hadikészülődésnél. S ha ez nem volt elég a meggyőzésre, az a viselet, a melyet iránta Konstantinápolyban

¹⁾ Renner 61.

²⁾ Id. m. 87., 88.

³⁾ Renner 63.

tanúsítottak, mindenkit meggyőzhetett. Caprara teljesen meg is volt erről győződve, a miért egyre tanácsolta, igyekezzék az udvar nyugaton békét biztosítani, mert itt teljesen túlsúlyban van a harcziaspárt. Ő csak egy esetben vélte a békét fönttarthatni, ha a bécsi kormány egész erélylyel föllép Theököly ellen s ezen erőnyilvánítással lehetővé teszi a békepárt fölülkerekedését.

De nemcsak Caprara tapasztalatai és tanácsaiból láthatták a veszedelem közeledését. Paresics, a magyar rendeknek Caprarával ment követe, Szófiában találkozott Theököly embereivel, ezek is ekkép nyilatkoztak. Április végső napjaiban Budára ment a bujdosók vezére s megegyezett az ottani vezérrel. S ez annál kevésbbé volt titok, mert magának Theökölynek volt gondja arra, hogy a béketárgyalásoknál szerepelt megbízottja: Szalay Pál hírül adja Strassoldo tábornoknak.

De ha még akkor is hittek a béke lehetőségében, meg kellett az ellenkezőről akkor győződniök, mikor Theököly — pár napra esküvéje után (június 24.) — fölmondta a fegyverszünetet, július 19-ikéről 20-ikára virradó éjszakán a kassai fellegrát kézrekerítette s onnét kiáltványt intézett a nemzethez, az ősi szabadság helyreállítására czéljából sorakozásra híva föl. Nem sokkal czután pedig Füleknél Theököly seregében harczoltak a török által kirendelt erdélyiek, sőt török csapatok is. September 17-ikén megjött Theököly részére az athname a magyar királyságra, mely czímet nem fogadta el s magát csak Magyarország fejedelmének czímezte, Bocskay példáját követve.

A bécsi kormánynak a török békébe vetett bizalmát, mely csak is XIV. Lajos iránti elfogúltságán alapúlt, mindez nem volt képes megingatni: miben nagy részük volt Lipót nyugoti szövetségeseinek, különösen Borgorrayneronak, a bécsi udvarnál nagy befolyású spanyol követnek. Erről tesz tanúságot, hogy akkor, midőn e veszedelem már oly nyilvánvaló — megköttetik a laxemburgi szövetség, mely Ausztriát egy kétségtelenül évekig tartó háborúba volt döntendő. Augustus 11-ikén még mindig a francia háború a jelszó, habár keleten való átengedések árán is. Augustus 28-ikán a Bécszet keletről fenyegető veszedelem szóba jött a titkos tanácsban, de september 3-ikán Lipót a Franciaország elleni háborúra való szándékának adott Crockow brandenburgi követ előtt kifejezést s a

következő napon arról tudósíthatta Waldeck orániai Vilmost, hogy kilátás van a magyarokkal való kiegyezésre.

Bécsben ugyanis mind az eddigiek daczára azt képzeltek, hogy még a törökkel való háború esetére sem lesz lehetetlen Theökölyvel kiegyezni, vagy épen az ő közvetítése útján békülni meg a törökkel. Oly lehetetlen ideák, a mik csakis oly helyt keletkezhetnek, a hol azt, a mit óhajtanak, valóságnak is képzelik. Ez a hit okozta, hogy novemberben jól fogadták Theököly követeit, mely dolog igen természetes volna és magától értetődő, de Bécsben azt hitték, hogy ezzel úgy lekötelezik a fejedelmet, hogy minden eddigi törekvéseinek isten áldjon-t mond.

A béke föntarthatásába vetett hit megmaradt akkor is, hogy octóber 6-ikán a szultán nagy ünnepélyességgel Drinápolyba vonúlt a hadsereg szervezése végett; sőt, hogy január 21-ikén a lófarkak kitűzettek. Igaz, hogy ez csak háborút általánosságban jelentett s szólhatott Lengyelországnak is, de Caprara jelentéseiből, melyekben egyéb sem volt, mint arról való tudósítás, hogy mennyire látszik az alkudozások egész meneteléből, hogy megalakudni nem akarnak, — bizton lehetett következtetni, hogy e készületek Ausztriának szólnak.

Drinápolyból április 1-én indúlt meg a szultán seregestül. Caprara internuntius is jelen volt. A kifejtett fény és pompa nagy hatással voltak reá, de a sereg nem nagyon tűnt fel előtte veszedelmesnek. A valódi csapatokat kevésnek is találta ahhoz képest, hogy e hadjáratra az ozmánok birodalma évek óta minden ereje megfeszítésével készült. Jellemző azonban, hogy ő az ott uralkodó renddel, fegyelemmel egészen meg volt elégedve, a mi — ha egyebet nem is — annyit mindenesetre tanúsít, hogy még ekkor az európai hadseregek, különösen pedig a német Habsburgoké elég hátra valának.

Május 3-ikán ért a szultán és a vele volt csapatok, természetesen nem az egész hadsereg, mert annak több napra volt szüksége, Nándor-Fehérvárra. Itt fogadta el Theököly követeit, a kik különben egész Filippipolyig mentek eléje s bocsátotta el őket természetesen szíves válaszszal.

A nagy úr tovább nem vett részt a hadviselésben. Itt átadta a nagy vezérnek a szent zászlót, kinevezte szeraszkierré, azaz:

teljhatalmú fővezérré, elbocsátotta seregestül. Maga itt maradt, várván annak sikereit. Május utolsó s június első napjaiban érkezett a sereg Eszékre. Idáig hurczolták magukkal Caprarat s innét bocsátották el június 12-ikén, miután Theököly fogadtatásának tanúja volt. A kezébe adott hadüzenő levél elmondja, hogy nem a törökök, hanem a németek szegték meg a békét s azon nézetének ad kifejezést, hogy valamint eddig minden háborújában növekedett a török birodalom hatalma, úgy bizonyára ezúttal is akkép leszen. Kunitz császári residenst azonban továbbra is maguknál tartották. Ez a barbár szokás jó részt abban találta magyarázatát, hogy az illetőben mintegy túszt akartak maguknak tartani, pedig nem volt czélszerű, mert az ilyenek módját tudták ejteni, hogy hazájuknak kém-szolgálatokat tegyenek.

Theököly június 10-ikétől 12-ikéig volt Eszéken. Célja nem üdvözlés volt, ha azt akarják, Nándor-Fehérvárra kell vala mennie, hanem tanácskozás a hadjárat ügyében. A nagy haditanács, ha a tudósításoknak hitelt adhatunk, nem ment egész simán véghez. Mint írják, a pasák közül igen sokan ellene voltak a Bécs elleni hadjáratnak s a nagyvezér őket csak a sic volo, sic jubeo-val hallgattathatta el. Mennyire igaz ez, közvetlen tudósítások hiányában nehezen eldönthető, lehet, hogy igen túlozva van azok által, a kik, mint p. Marsigly, mindig Kara Musztafa hibáinak túlzott leírásában találták kedvüket.

Többen azt írják, hogy Theököly is ellenezte volna a Bécs elleni hadviselést. Kantemir moldvai fejedelem, az ismeretes hazug, azt állítólag Theökölytől hallotta. A magyar fejedelem azt tanácsolta volna, hogy mivel Magyarország egészen föllázadt, legjobb lesz egyelőre a magyar várak bevételeire szorítkozni.

De ha Kantemirnél szavahihetőbb ember írná is ezt, kevésbé volnánk arra hajlandók, hogy ez állításnak hitelt adjunk. Legkevésbé sem kételkedünk abban, hogy egyes, a koczskáztatástól tartó török államférfiak és hadvezérek, a minő Ibrahim budai pasa is volt, csakugyan ellenezték Bécs megtámadását, attól tartva, hogy ezzel a keresztyénség nagy részét magukra zúdítják, de mi oka lehetett erre Theökölynek, a ki előtt a török birodalom java, gyarapodása nem volt cél, hanem eszköz, még pedig elég kényelmetlen eszköz. Mint gondolkozott a törökkel szövetkező magyar

párt e szövetségeséről, arról Szepesy Pálnak, a nagy németgyűlölőnek szavai tesznek tanúságot. »A német, a nemzet kebelén táplált kigyó, a török annak vérét szívó, telhetetlen medve.«

Theököly céljába illet kemény vágást, ha lehet halálosat mérni a német Habsburgokra. Azt pedig tudta, hogy Győrnek vagy Komáromnak bevétele ilyen nem lehet, hanem csak Bécsé. Theököly, a ki független Magyarország létrehozásán törekedett, csak károsodott volna, ha a török magyar várakat vesz be, mert ekkor bizonyára török kézben maradnak azok, minden ígéretek ellenére, míg ha a török Bécset beveszi, majdnem harcz nélkül az övéi lesznek.

De még ha ezen okok nem lesznek is annyira döntők, Theököly, tudva Kara Musztafa szándékát, nem tanácsolhatott volna ellenkezőt, tekintettel az óriási előkészületekre, a melyeknek csakis úgy volt értelmök, ha ily elhatározó harcz vőtetik célba. Hiszen Győr megszerzésére, az ismertetett viszonyok mellett, egypár határszéli tartomány csapatai is elegendők lesznek.

Így tehát nem lehet okunk Kantemirnek, hanem az ellenkező tudósításoknak, melyek Bécs melletti nyilatkozatáról tesznek tanúságot, hinni. Egyszersmind fölemlíthetjük, hogy Szepesy Pál a hadjáratok tényleges menetele alatt egyike volt azoknak, a kik a Bécs elleni harcz mellett izgattak s azt könnyen keresztül vihetőnek hirdették, hogy ez által minden lehető ellenkező irányú befolyást ellensúlyozzanak.¹⁾ Tette volna-e, ha Theökölynek nem célja ez?

Azt hisszük, a francia udvar és a Theököly-párt törekvéseit legjobban adja elő Guillaeraques francia követnek, Caprara tudósítása szerint, Proski lengyel követ előtt tett nyilatkozata. »Arra törekeshnek, úgymond, hogy Németország kénytelen legyen (erre természetesen Bécs bevétele szükséges) a francia királyt megmentésére fölkérni. Mikor Lajos német császárrá választatik, segélyt ad Theökölynek, mint Magyarország királyának, hogy azon oldalról elűzze a törököt, míg ő a másik oldalról támadván meg, együttesen megtörnék véglegesen az ozmánok hatalmát.«

Mennyire el volt e nézet Európaszerte terjedve, arról az

¹⁾ Klopp 201.

tesz tanúságot, hogy Konstantinápolyban élő catholikus papok, a kik Klopp botránkozására jobban szitottak a reájuk gondoló francia királyhoz, mint Lipóthoz, úgy nyilatkoztak, hogy a keresztyén ügyre jobb, ha Bécs egy időre török kézbe kerül.

Az eszéki megállapodások vége mindenestre Bécs ostromának elhatározása volt. Június 14-ikén innét bocsátott ki a fejedelem nyílt levelet a nemzethez, másnap Dárdáról a nagyvezér: mindkettő fölhívta, csatlakozzék az ősi szabadság érdekében s a végső veszedelem elkerülése végett Theökölyhez. Hogy a magyarok bizalmát inkább megnyerjék Theököly, hatszáz embert adott Barkóczy, Szalay és Szepesy vezetése alatt a török táborba.

Eszékig való útja alatt a török sereghez csatlakozott legtöbb csapata, ezért is innét fogva gyorsabban haladt előre. Jún. 25-ikén már Székes-Fehérvárt állomásoztak. Másnap ugyanitt csatlakozott a tatár khán, 29-én Győr-Sz.-Márton alatt Ibrahim budai vezér. Július elsején Győr alatt szállott meg a török. Eddigelé semmi ellenállásra nem találván (Pannonhalma védelme alig jöhet számba), a vár lőtávolában helyezkedtek el. Nehány ágyúlövés után azonban jobbnak látták kissé hátrább vonulni. A Rába túlsó partján pedig velük szemben állott Lipót hadserege. E kerülmény szükségessé teszi, hogy néhány sorban elmondjuk, mily készüléteket tettek Bécsben a kétségtelenül hatalmas és rettegett ellenség fogadására.

Mint följebb említők, a bécsi udvar igen el volt abban a hitben fogúlva, hogy nem lesz a török részről egyéb a fenyegetőzésnél. Még akkor sem vették a dolgot valóban komolyan, a mikor azok szándéka kétségtelen volt, azzal vigasztalták magukat, hogy bizonyára nem lesz más, mint egy kis magyarországi harc, azt pedig nem tekintették valami nagy veszedelemnek. Hogy Bécs ellen legyenek a készülétek, minden Lengyelország felől való figyelmeztetések mellett sem hitték el.

Innét van az, hogy alig történt valami előkészület, pedig arra a Habsburgok monarchiájának viszonyainál fogva kétszerezsen nagy szükség volt, mivel itt semmit sem lehetett hirtelenében előteremteni.

Nem fogunk itt Magyarországról szólani s az ottani elhibázott politikával foglalkozni. Egyedül az »örökös tartományokra«

fogunk szorítkozni. Sok nehézségbe ütközött itt, ha a kormánynak pénzre volt szüksége, mert központosított parlamenttől félve, nem hozott azok között semmi alkotmányos kapcsolatot létre s így minden tartománynyal külön-külön kellett pénzért veszekedni.

Ezen felül az osztrák, (ha szabad akkoriban e szóval élnünk) hivatalok a képzelhető legrosszabb igazgató hatóságok voltak. Ugy a pénzügyi, mint a katonai hivatalok. A csalás, lopás mindennapi dolgok voltak, maguk az udvari kamara elnökei mentek jó példával elő. Lipót nem ok nélkül mondta, alig van udvaromban ember, a ki ne volna »érdekelt.« Ennek következtében nem volt csoda, ha 400 frt. fizetésű hivatalnokok úri módon éltek s még szépen félre is tehettek. Abraham a Santa Clara, a híres szónok, éles szavakkal ostorozta e visszaéléseket, de természetesen nem változtathatott rajtuk. A borra valózás ily rendszer mellett föl sem tűnő dolog s Bécs város számadásaiban minden tartózkodás nélkül föl vannak azok az összegek jegyezve, a melyet a város »ő felsége tanácsosa,« »titkos előadó« (referendarius) s hasonló uraknak fizetett, hogy a város ügyeiben serényen járjanak el.

A legrosszabb karban épen az volt, a mi háborúban legszükségesebb: a hadsereg. Egyáltalában nem volt ez nagy, azonfelül mondhatni: egy csapat sem volt teljes számú s a magyar fölkelők ellen alkalmazottak kivételével, a hadi mesterségben járatlan.

A mi pedig a katonai igazgatást illeti, annak rosszasága minden képzetet felülhaladt. Minden hatóságnál, a melynél pénz megfordult, megragadt annak egy része. Az ezredtulajdonosok is, a kik pedig tekintélyes emberek voltak, annyira rendszeresen üzték e gazdaságot, hogy kimondott elv volt, mikép közülök senki sem lehet a hadi tanács tagja, mert — mint hivatalos iratokban olvasható — »nem igen léphet fel valaki oly visszaélések ellen erélyesen, a minőket maga is üz.« Hogy ennek nem lehetett más következménye, mint az, hogy a katonák minden illetményüket a legrendetlenebbül kapták meg, de az ezredesek néhány év alatt, Giustiniani velencei követ tanúsága szerint, kétszázezer forintot is félretettek: az természetes.

De hogy mennyire egész a szemtelenségig ment e gazdálkodás, annak legszebb példája az, hogy egy élelemkezelő (proviand-

verwalter), a mint hamis kezelésére rájöttek, ekkép nyilatkozott: »az elődök is ekkép cselekedtek, ő nem akarja utódait károsítani s roszt szokást hozni be.« A hamisított nyugtatókat csak alakúságnak tekintik. Hamis aláírás és pecsét előfordul ugyan, de nem újság, e hivatalnál rendszeresen használták.¹⁾

Ilyenek levén az állapotok, a bécsi kormánynak kétszeresen oka lett volna jókor és minden erővel készülni, de a megátalkodott birodalom a békében csak igen kismérvű készülleteket engedett meg. Egy és más történt ugyan, de igen kevés a szükségesség képest. Szeptemberben némi gyakorlatokat tettek a bécsi polgárokkal, november 18-ikán meghagyatott a városnak élelemmel ellátása. December 20-ikán 300,000 mázsa liszt beszerzése határoztatott el, melyből 200,000-et Bécsnek, 70,000-et a magyarországi váraknak szántak. Az alsó ausztriai rendeket január 11-ére összehívták, de addig is »török adó« czímen adót vetettek ki. A rendek, kiváltkép erre való tekintettel, nem voltak hajlandók a rendesnél többet ajánlani, csak robotosok kiállítását és palliszádoknak való fa adását ígérték meg.

Szorosabban véve katonai előkészületek voltak Bécsnek a télen történt erősítése s az, hogy újév után a kellő javítások előkészítése végett a hadi tanács elnöke beúta az a magyarországi fővárakat: Gyórt, Komáromot. Ezeknek tényleges jobb karba hozatala azonban csak áprilisban kezdetett meg.

Áprilisban még egy dolog történt, a mi a hadviselés szempontjából igen fontos volt. Lipót elhatározta, hogy csapatai zöméből egy főhadserget alkot s annak élére Károly lorraine-i herceget állítja. Ez igen nagy határozat volt. Sokan ugyanis azon tábornokok közül, a kik nagy hadsereg vezetésére maguk sem tartották magukat képeseknek, de alárendelve sem akartak lenni, olyan hadviselés mellett nyilatkoztak, a minő száz évvel később II. József hadseregét rontotta meg, t. i. szétszórt, védelmi fölállítás mellett. A vezér választása is helyes volt. A lorraine-i herceg ugyanis, minden hibái mellett, egészen véve jeles hadvezér volt, azonfelül uralkodó hercegi rangjánál fogva képes arra, hogy a hadi tanácscsal szemben önállósággal bírjon.

¹⁾ Renner 95.

A főhadserg föllállítása elhatározásából következett egy nagy szemle tartása. Május 6-ikán tartatott meg Köpcsény mellett. Ilyesmi abban a korban nem volt oly mindennapos dolog, mint most, azért is Bécsből külföldi követek, előkelők s mások is nagy számmal mentek megnézésére. Az ünnepély emelésére Magyarország primása mondta a misét. A szemlében részt vett mintegy 32,000 császári és 6—8000 magyar katona.¹⁾

Másnap hadi tanács volt, melyen a közvetlen teendők iránt határoztak. Megállapodtak abban, hogy miután a török megérkezése július előtt nem várható, a szép számú csapatokkal addig valamit kell tenni. De ez nem abban az értelemben vétetett, a hogy a nádor s az öt követő királypárti magyarok óhajtották. Ezek törekvése ugyanis az volt, hogy a királyi Magyarország védelmeztessék meg s a háború, ha csak lehet, a hódoltságban folytattassék, mert igen jól tudták, hogyha Magyarországot nem védik, az mindenestől Theökölyhöz fog pártolni. Ezért is sürgették, hogy a háború első sorban a magyar király háborúja legyen, ne a császáré s nagy részben magyar csapatokkal folytattassék.

A bécsi kormánynak ez nem levén szándéka, csak egész időtöltés kedvéért határozattak el ama mozdulatok, meg hogy a magyaroknak port hintsenek szemükbe. E szerint történt is minden. Hol Érsekújvár, hol Esztergom alá mentek, sehol semmit nem végeztek, a mi még a német katonák között is lehangoltságot idézett elő. De ez nem épen a lorraine-i herczeg hibája volt. Utasításba adatott neki, hogy figyelmét első sorban csak az örökös tartományok védelmére fordítsa, s ha május 27-ikén arra nógatták, hogy tegyen már valamit, június 6-ikán »bedenken« voltak, minden további mozdulat ellen. A dolog vége az volt, hogy június 20-án megkezdődött a visszavonulás Győr alá. A hadsereg a Rába balpartján foglalt állást s ott állott először szemben a török sereggel.

Ilyen volt a helyzet július 1-én. Másnap sikerült számos törökcsapatnak, különösen tatároknak, a Rábán levő gázlók felhasználásával átkelni. A császári és királyi sereg arról vette észre

¹⁾ Nem lehetetlen, hogy a katonák száma ennyi sem volt, mivel a csapatok soha sem voltak teljes számban.

közeledésüket, hogy jobb szárnyán számos fölgyújtott falu lángja csapódott az égre. Még az nap haditanács tartatott. Megállapodás abban történt, hogy a fővezér a Duna jobb partján visszavonúl a lovassággal a Lajtáig, a gyalogság pedig a Csallóközbe vonúl. E határozatok célja az volt, hogy a sereg minden esetre használható legyen, akár Győr ostromához fognak a törökök, akár Bécs ellen indulnak.

A török táborban sem voltak teljesen elhatározva, vajjon Győrt a hátuk mögött ellenség kezében hagyják-e vagy nem? Ibrahim, a pár nap előtt csatlakozott budai pasa, a Bécs elleni vállalat ellensége, Győr ostroma mellett volt. Maga a nagyvezér sem lett volna ellensége a dolognak, ha hamarosan véghez lehet vinni, ezért is néhány lövést tétetett s felszólította a parancsnokot megadásra. Miután azonban az semmi készséget nem tanúsított, elhatározta, hogy nem fogja idejét Győr alatt vesztegetni, hanem egyenesen Bécs alá megy s csak Ibrahim csapatát hagyja hátra megszállására.

Mielőtt tovább mennénk, lehetetlen e helyt egy kitérést nem tennünk. A Rába vonal védelme gróf Batthyányi Adámra, illetőleg az ő vezérlete alatti végbeliekre volt bízva. Ezek számszerint valami 6000-en őrizték volna a Győrtől Körmendig illetőleg Szent-Gothárdig terjedő hosszú vonalat.

A Rábán átkeltek a törökök minden harcz nélkül, legalább minden nagyobb harcz nélkül, s foglyúl ejtették az ott volt német csapatokat. E körülmény a történetírókat — mivel ők a foglyúl esett s ennek következtében Batthyányi iránt ellenséges Marsigly után beszélnek — arra indította, hogy a viszonyok vizsgálata nélkül kimondják reá az árulót. Így többé-kevésbé erélyesen a berlini névtelen, Klopp, Renner. A hadi levéltár kiadványa is hasonlóképp ír, midőn először foglalkozik e dolgokkal.¹⁾ . . . A lázadók (vagyis inkább a helyi viszonyokkal ismerős és erre kényszerített parasztok) alkalmas gázlókat árultak el az ellenségnek. Az azoknál föllállított Batthyányi-féle csapatok az ellenség megjelenésére elhagyták állomásaikat vagy csatlakoztak a tatárokhoz.*

A viszonyok tanulmánya azonban sok tekintetben másról

¹⁾ Mittheilungen 54.

tesz tanúságot s e sorok írója kedves kötelességének tekintené azok alapján ezen árulási históriát kritika alá venni, ha a hadi levéltár kiadványa maga el nem végezné később e feladatot. Azt mondja ugyanis ¹⁾, hogy magától értetődik, mikép ily hosszú vonalon szétosztott 6000 emberből sehol sem lehetett annyi, hogy képes legyen az ellenséget az átkelésben gátolni, kivált ha a helyi viszonyokkal ismerősök megmutatták az alkalmas gázlókat. »Ily helyzetben komoly ellenállásnak a legkevesebb kilátása sem lett volna eredményre, csak arra szolgálhatott, hogy a vidéket minden haszon nélkül az egészre, a barbár ellenség dühének kitegye. Batthyányi Á. és Draskovics grófok úgy vélték, hogy nem tehetnek egyebet, mint letenni a hűségesküt Theökölynek s le is tették. Gróf Batthyányi különben Herberstein altábornagyot írásban tudósította, »hogy Theököly védelme és protectiója alá adta magát.« Ő és Draskovics Moll ezred-auditorral is értekeztek, minek alapján gróf Trautmansdorf, a két grófnak ő felsége iránt tanúsított hűségéről és devotiójáról jelentést tett.«

Ezek minden további magyarázatot fölslegessé tesznek. Ha maguk a császáriak a háború idején is elismerték, hogy nem árulás ez, hanem kényszerűség, akkor nekünk itt semmi teendőnk nincs.

Miután a dunántúli magyarok fejei is meghódoltak Theökölynek, a ki már eddig is jóformán egész a Dunáig bírta az országot és Schultz visszahívásával a balpartnak teljesen urává lön, egész Magyarország elveszett Lipótra nézve. A városok siettek Theököly-féle őrségeket befogadni (hasonlót tett az osztrákok közül Lajta-Bruck), az urak hűséget esküdni, hogy a végső pusztulást elkerüljék. Esterházy nádornak, a szent korona elszállítása után, nem maradt egyéb teendője, mint külföldre menni, »hogy a nádori méltóság csúfjára Theököly kezébe ne essék.«

¹⁾ Mittheilungen 76., 77.

EGY XVI-IK SZÁZADI CODEX

HISTORIÁS ÉNEKEI.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

III.

Kéziratunk 48—60. lapján bejegyezve találjuk Telamon históriáját ily cím alatt: *Jeles szép Historia egi Telamon nevő kirákirul, az ő egyetlen egi fiarul, és egi Nestorcius fűrdus Catharista nevő lanniarul.* A XVI. század e költői termékét már Toldy felemlíté Jankovich jegyzetei után, s azt a görög mondakörből vettnek állítá, azonban magát a művet nem látta. Szabó Károly felemlítette 143. sz. alatt Régi magyar könyvtárában a Nagy István birtokában volt, amaz egyetlen nyomtatott példányt, mely később List és Francke antiquarius céghez Berlinbe került; fáradhatatlan tudósunknak sikerült azt is kinyomozni, hogy eme példány jelenben a brit muzeum birtokában van, és Felméri feljegyzése nyomán közölte annak teljes címét, mely következő: Szép Historiás ének az Telemon királyról és az ő fiának Diomedes szörnyő haláláról. Ad notam: Hatalmas Wram etc. Nyomtatott Colosuarat Heltaj Gáspárné műhelyebe 1578. esztendőben. 4.r A-B=2 iv 8 sztlan levél.

A brit muzeumban levő eme példány tartalma mindekkorig ismeretlen levén, nem vélek felesleges dolgot cselekedni, ha a mű tartalmát codexünk szövege után röviden ismertetem:

Görögországban Antiochiában élt Telamon király, kinek csak egy fia volt Diomedes.

Nem messze az vártul, szomszéd faluban
Egy néhány szegény nép lakik vala abban,
Fördösök is vagyon közöttök az faluban,
Nestorcius neve közöttök az faluban.

Annak egy leánya vala szép termetiben,
Szegény nemzetiben nagy szép ékesitvén,
Catharista neve az görög nyelveken,
Leány alázatos, böles ő erkölcsiben.

Jártában-keltében megszerette Diomedes a fördös leányát
és elvégezte magában, hogy »ötet elvenné törvény házasságban.«
Közli szándékát az atyjával, a ki azt haraggal fogadja :

Vaj te Diomedes alítasz bolondnak
Ily szegény nemzetet, hogy kívánsz magadnak,
Csak but szerez ezzel nekem, és magadnak.

Kijelenti, hogy nem egyezik választásába, — s igyekszik
reá beszélni, hogy vagy valamelyik herceg, vagy császár leányt
vegye el. Diomedes nem engedi magát lebeszélteni, ragaszkodik
feltett szándékához :

Kiket megnevezél nekem nem kellenek,
Gazdag királyöknak az ő szép leányok,
Császárnak, királynak az ő szép leányok,
Kit már megszerettem, mást már nem választok.

Nestorcus fördös látom igen szegény,
Azon Isten vagyon véle ha ő szegény ;
Nem gondolok azzal hogy ő ilyen szegény.
Az szegényekkel is véle vagyon Isten.

Kijelenti, hogy Katharistáról le nem mond és előérzetében
atyja ravaszságának figyelmezteti :

— — megölsz engem ezzel
Hogyha fortélyt gondolsz igyekezetteddel ;
Ha én azt érteném tőled eltávoznám,
Szerelmes mátkámmal most én elballagnám.

Telamon »országos had«-dal elküldi fiát hazúlról, a ki elme-
nete ele előtt, atyja tudta nélkül, meglátogatja-fürdőséket, és

Egy kézfogó gyűrűt leánynak mutata,
Atyja anyja előtt jegyül gyűrűt ada.

s ekként eljegyezvén Catharistát :

Elölök kimene, zászlókat lobogtata,
Haddal elindula, király hou marada.

Telamon nem tudott nyugodni fia állapotján; tanácsot kért Polidorustól; ez a »Királnak mindenbe jó tanácsadója, és az szent irásnak értője tudója« azt a választ adta a királynak, hogy

Nestorcus lányát ha ő megkedvelte
Törvén házasságra ha ő megszerette;
Ellen ne tarts benne, jobbat nem tész véle,
Mert a szeretetért változik erkölces.

Mert mindent felől nyul az nagy szép szeretet,
Nyilván nem kisebejtí meg ezzel felségedet,
.
Ha te fiad veszi az szegény nemzetet.

Telamon azután hívatta a jövendőmondókat; ezek is Diomedesnek fogták pártját és helyeselték szándékát:

Mert ha te fiadnak nagyságos nemzetet
Szörzenél és hoznál, ha császár nemzetet:
Ő el nem felejtí kit előbb szeretett;
Gyülölségben lesz ott az nagy szép szeretet.

Majd megjövendölik: ha Telamon nem egyez fia szándékába, Diomedes vízben fog meghalni, és azért őt, az atyát is közel éri a halál. A jövendőmondókat Telamon elűzte maga elöl, és fia dolgát addig forgatta elméjében, hogy a fördös leányát megfogatta és bevettette a Xantus vizébe.

Diomedes király álmában meglátá,
Hogy az ő magzatját király az ő atyja
Megölette volna, álmában meglátta,
Hogy megrettent vala, ő felugrott vala.

Minden teste igen meghidegült vala,
Az országos haddal ő haza indula,
Hadat beszállita, igen busult vala,
Az ő apródjával el haza indula.

Az fördös házához nagy bánattal mene,
Mindjárt szeretőjét, mátkáját megkérde,
»A te atyád — úgy mond — vízbe bevettette,
Xantusnak vizében vagyon mátkád teste.«

Az Telamon királyt megátkozta vala ;
 Az ő édes atyját megutálta vala ;
 Nestorcius fördöst ölelgeti vala.
 »Te vagy az én atyám« sirva mondja vala.

Kijelenti Nestorcius előtt, hogy nem éli túl ezt a nagy bánatot ; majd fölmege királyi atyjához, azt fentszóval megátkozza és azután eltitkolva mély fájdalmát, az udvarnéppel mulatni indul, midőn a Xantus partjára értek, azzal az ürügygyel, hogy Catharistát a vízből kivéetni és eltemettetni szándékozik, megmutattatta, hol vettette a vízbe atyja a fürdős leányát ?

Köztök egy kövecskét vízbe bevetének.
 »Ez aránt vetette« urak úgy szólának.
 Azt jól megaránzá. Szóla az uraknak :
 »Menjete el tölem, maradjatok magatoknak.«

Szent keresztnek jegyét Xantusnak vízébe
 Diomedes király háromszor rávette ;
 Imádságot kezdé, égre feltekinte,
 Urakat tekinte ; szökellék a vízbe.

Az urak siettek hírt adni Telamonnak ; a ki midőn meghalotta fia halálát : »*az leányhoz való szerelmét jól érté.*«

Hamar szereztete király buárokát,
 Xantusnak vízébe hamar küldé őket,
 Vizben megtalálák királyt és leányt,
 Ölelve össze vannak, azt igen csudálák.

Telamon egy koporsóba, egy sirba temettette el mindkettőt, és megalázta magát ; Nestorcius fördöst udvarába vette, halálával pedig örökében hagyta.

Eddig a mese. A befejezés a mű erkölcsi tanúságát, vallási ihlettel tükrözi vissza.

Az Telamon király azért így járt vala,
 Az szeretet miatt vízben hala fia,
 Hiszem csak királynak lön az példájára,
 Hogy megismernéje, hogy istennél volna.

Az nagy úristennek az ő szent ígését
 Nem kell társul venni az ő teremőjét,
 Mert szegényt s gazdagot egyaránt ő szeret,
 Mert lám mindenekért kin-halált szenvedett.

Senkit ő nem utál, az irás azt mondja,
Szövény válogatást nem néz az úristen;
Az kik benne biznak hozzája fogadja,
Örökkön-örökké szent országát adja.

Tehát a mese tisztán erkölcsi, és a classikai mondanakörrel legkisebb összefüggésben nincs. — Toldyt, ki a művet nem is látta — egyedül a szereplők nevei ejthették tévedésbe.

Tárgyából látszik, hogy idegen talajban termett, és átültetés folytán került birtokunkba.

Ki volt átültetője? E kérdésre nem ad feleletet a vers; nem lehet értelmet a vers-fejékből sem kibetűzni, ekként magából a versből nem lesz mód megállapítani a szerző nevét. Ez csak más, hasonló korból való versek egybehasonlításából remélhető. Az összehasonlításra önként kínálkozik Voltér históriája.

Telamon tárgya: Volter és Griseldis történetének iker hajtása. Ott a női-, itt a férfi hűség megkapó példája énekeltetik. Vajjon e találkozásnak nincs-e közelebbi oka? Ki választhatta Griseldis történetének ellen-darabjául eme mesét?

A keret, melybe a két mese — Voltér és Telamon meséje — beleillesztve van, hasonló technikára vall. Voltér ismerettségének kezdete Grizeldissszel: ugyanaz Diomedesnek Catharistával való ismerkedésével. Egyik is — másik is járása-kelése közben látta és szeretete meg a szegény leányt.

Diomedesnél ugyanaz a motívum, a mi szerelmet gerjeszt, mely Voltér tüzét felgyulasztá: Voltér 111. sor: Termeti szépsége neki ékes vala, de jó erkölcsivel felülmúlja vala, Telamonnál:

Leány Catharistát naponként ott látja,
Járását, erkölcsét, természetét csudálja.

Sőt a mint kimagyarázza Istváni Voltérjában, hogy mi módon történt a megismerkedés Grizeldissszel (125. sor).

Az leánra szemét Volter vette vala:
Mert azon gyakorta vadászni járt vala...

hasonlóképp indokolja Telamon szerzője a Diomedes ismeretségét Catharistával:

Ott az kis faluban gyakorlatossággal
Mint királynak szokás minden mulatsággal,
Azon s fel alájár nagy gazdagsággal...

Voltér ipát Jankulát a mint magához emeli, úgy bánik Telamon az öreg fördőssel.

E közös vonás még másban is nyilvánul.
 Voltér azzal indokolja Grizeldistól való elválását, hogy

»Paraszt nemzet rajtunk tehát uralkodik,
 És mi nemes házunk nekie lefekszik,
 Voltér holta után, hogy udvarlanának,
 Az Jankulának sok unokájának.

Telamon ekkép adja okát annak, a miért fia választásába nem egyezik:

Nekem az nem tetszik, a király azt mondja,
 Hogy ilyen felségből kiöltöznénk, mondja,
 Hogy szegény nemzetre jutna fiam dolga.

Voltérnál ám csak felvett ürügy a leánynak »paraszt nemzetből« való származása, de ott is, *Telamon*nál is ez a kifogás tekinthető a vers góczpontjává. A drámai hatás ugyanazonos rugója, egyszersmind ugyanazon hatás utáni törekvést jelenti úgy Voltérnál, mint *Telamon*nál, és aligha csalódunk, ha nem tartjuk eme hatás utáni törekvést, véletlennek, hanem azt hisszük, hogy mindkét mű, tekintettel a XVI. század első felében való helyzetre, midőn éppen nagyobb szükség volt mint valaha, balzsamot csepegtetni úgy a nemesség, mint a »paraszt nemzet« seibeire: öntudatosan választatott az idegen kútfőkől akként, hogy ne csak mulatságul, de vigasztalásul is szolgáljon:

»Szömély válogatást nem néz az úristen.«

A két vers közötti hasonlatosságot még növeli a versnek külformában, rythmusban, közép rimekben egyező alakja, és a *Telamon*nál is szintén felismerhető az a sajátság, mely Voltér költőjénél az elterülő gondolatoknak kevés helyre való beszorításában egyéni tulajdonná magasult.

Ezt hadd bizonyítsák a példák:

- Voltér*nál: (rythmus és közép rímre)
 Hamar eljutának, mert közel valának,
 Étkeket fogának, nagy vigan lakának,
 Ebéd után estig ők mind tánczolának,
 Minden mulatságban vigan megállának.
- Telamon*nál: Szóla ő atyjának, *Telamon* királynak.
- Másutt*: Elölök kimene, zászlókat lobogtata,
 Haddal elindúla, király hon marada,
 De fiának dolgát annyira nem tudta.

- Voltérnál* : (a gondolatok tömör kifejezésére)
 Régi nagy nyájasság, szokott nagy serénység,
 Urához hallgatás, nagy szerelmetesség.
- Telamonnál* : Imádságot kezd, égre feltekinte,
 Urakat tekinte : szököllék a vízbe. stb.

Még meglepőbbé teszik a két elbeszélő versnek hasonlatosságát a csaknem szóról szóra egyező eme kifejezések :

- Voltérnál* : Nem messze hozzájuk egy kis falu vala,
 Egy néhány szegény nép kiben lakik vala.
- Telamonnál* : Nem messze a várban szomszéd faluban,
 Egy néhány szegény nép lakik vala abban
- Voltérnál* : Vagy szegény, vagy gazdag, kit én megkedvelek ;
 Miként asszontokat ugyan tiszteljétek.
- Telamonnál* : Vagy szegény, vagy gazdag, kit én megkedvelek,
 Istennek engedek, csak aztat elveszek.
- Voltérnál* : Ott Voltér akará, hogy levetkeztetnék,
 Aranyas ruhába ötöt öltöztetnék.
- Telamonnál* : Öelve össze vadnak, egymástúl elvevék,
 Aranyas ruhába leányt öltözteték.

Mikor Grizeldistől kis leányát elvitték, codexünk szerint :

Szent keresztnek jegyét rávetette vala.

Telamon, midőn utánna ugrott volna mátkájának :

Szent keresztnek jegyét Xantusnak vízében
 Diomedes király háromszor rávette.

Mint hogy tehát a két verses munkában nemcsak egy közös alapvonás fedezhető fel, nemcsak a technikai keretben, de a nyelvezetben is hasonlóság felismerhető, egyes kifejezések pedig csaknem szóról szóra egyezők — az erkölcsi czélzat ugyanaz ; a vers forma is, középmeteszetével, elég gyakran előforduló közép ráütéseivel, erősen lüktető rythmusával, és a rímeknek elég jól csengésével, egyezik : ugyanazért hiszem, hogy a kül- és belső szerkezetből merített ennyi hasonlóság nem lehet véletlen ; miből folyólag szabadjon abban a véleményben lennem, hogy Telamonnak Voltérhez való rokonsága sem véletlen, hanem közeli, s *ezt is, mint amazt, ugyanegy kéz ültette át a mi földünkbe : az Istvánfi Pál keze.*

IV.

A kézirat negyedik darabját *Enyedi* Györgynek ismeretes *Gismunda* és *Giscardo* históriája képezi; mely itt a 60—106. lapot tölti be, és »*Jeles szép historia az Tancredus kiralinak leaniarul Gismundarul es Diskvardusrul kiral Cancelariusarul, szerelem miatt mind a kettüinek szornô halalokrol*« címet visel.

Eme cím teljesen egyezik a Monyorókeréken 1592-ben megjelent kiadás címével (Szabó Károly Régi magy. könyvtár 261. sz.) s hogy csakugyan ennek a kiadásnak másolata: arra látszik mutatni még az a körülmény is, hogy az 1582-ki kolozsvári kiadás latin címet visel, a szeretetről szóló magyarázat az 1582-ki kiadásban szintén latin fejezettel vezetetik be, míg szövegünkben, következetesen a mű magyar címéhez, az említett argumentum fejezete *magyar*, s ekként szól:

Boccatiusnak hatodik könyvének részéből, Homerusbul és Didimusbul és egiebek irasukbul, kik Troja varosanak retenetes veszedelmeről irtak rövid somaia, az szeretetnek rövid voltarul.

Maga a próza szövege is eltérő az 1582-ki kiadásban a codexünk-adta szövegtől. Mindjárt a kezdetben mutatkozik ez eltérés; az említett kiadás kezd: Peleus kiralinac és Thetis aszszoninac stb. szövegünk ellenben: *Egyjkor* Peleus kiralinak stb.

Lényeges eltérés az is, hogy az 1582-ki kiadás *Athlas* királyt emleget, míg codexünk e helyett *Achilles* királyról szól. A próza végéről az 1582-ki kiadásban elmaradt a szövegünkben előforduló »értsd meg ezeket« mondat, mely által pedig az argumentum beszövéésének igazolása és a versbeli előadásra való átmenetnek kerekdedsége veszít.

Összehasonlítás végett adom az átmenetet képező sorokat, szövegünk szerint:

Érts meg ezeket

Hogy mindenüt az Cupidon és Venuson az szerelmet kel érteni, mert az poganiok ezeket tartiak vala az szeretettnek Istennének.

A versbeli előadásban is fordulnak elő eltérések, melyekre azonban szükségtelennek tartom bővebben kiterjeszkedni, mint-hogy az eddig előadottak által beigazoltnak vélem, hogy szövegünk az 1582-ki kiadásból nem vétethetett, a későbbi kiadások pedig az összehasonlításnál szóba sem jöhetnek, minthogy a többször említett prózai szöveget nem tartalmazzák.

V.

Codexünk 107—112. lapján, egy eddig teljesen ismeretlen XVI. századbeli verses elbeszélést őrzött meg.

Már a mű ismeretlen volta irodalomtörténeti értékkel bír ezt még fokozza a tárgy, melyről az ének szól, s a nyelv, az alak melybe az ének foglalva van.

Egy »trufa« az egész, egy szépségében, ügyességében bízó bájos leánynak az ifjú Béla királylyal való tréfája, mely előttünk folyik le egymást gyorsan felváltó jelenetekben, balladaszerű előadásban festve a váltakozó helyzeteket, és kidomborítva a szereplők alakjait.

A XVI. századbeli verses elbeszélőktől meg nem szokott népies felfogás elevensége árad itt felénk, a népies előadás üdőségében folyja át az egész művet és gömbölyíti kerek egészszé a cselekményt.

Minden további ismertetés helyett beszéljen maga a verses elbeszélés, melynek teljes szövege következő :

AZ BELA KIRALIRUL VALÓ,

és

AZ BANKO LEÁNIAROL SZÉP

HISTORIA.

Halljátok meg mostan régi dolgot mondok,
Az Béla királynak ideirül szollok,
Éz az vén Bankónak leányárul szollok,
Kit emlékezetért előtekben adok.

5. Parancsolatja lón az Béla királynak,
És utána való sok fő fő uraknak,
Száz és hetvenhét szentelt vitiezeknek,
Hogy ők hamarsággal udvarhoz gyölnének.

- Ezt adák tudtára az vitéz Bankónak,
10. Ki vénsége miatt megnehezült vala,
Firfiú magzattja nekie nem vala,
Kit küldhetett volna király udvarába.

- Kilencz hajadon szép lánya nekie vala,
 Mely között ifjabbik az legszebbik vala,
 15. De járása neki firfi módra vala,
 Felele atyjának, ő ezt mondta vala :

»Én szerelmes atyám, borotváltasd hajamot,
 Huszármodra mostan csináltasd ruhámot,
 És én velem adjad te jó lovaiddot,
 20. És velem bocsássad sok jó szolgálidot.

Én te fiád levén : Budára felmegyek,
 Királyhoz udvarban helyetted felmegyek ;
 Minden téisztességet én ott megjelentek,
 Mint illék fiadnak, én ott ugyan téiszek.«

25. Hamar felkészétté leányát az atyja,
 Bankó elereszté király udvarába.
 Mikor jutott volna király udvarába,
 Béla király látá : nekie égy szóla :

»Mely igen iffiú vagy, kin nagy csodám vagyon,
 30. Te szép tekintésed leány módra vagyon,
 Te járásod neked firfi módra vagyon,
 Hogy én megérthessem : akaratom vagyon.

- De honnat való vagy, és kicsoda vagy te ?
 Én nekem megmondjad és megjelented te !
 35. Mert ha leány volnál : igen szeretnélek,
 Budánál, mindeneknél inkább becsülnélek.«

Király parancsolja az fő fő uraknak,
 Hetven-hét ötvenegy szentelt vitézeknek,
 Buda piaczára hamar kimennének,
 40. Orsót rokkát mind vennék, vegyenek.

Ugymond : »iffiú vitéz hogyha leány leszen,
 Orsóra, rokkákra tekinteti leszen ;
 De ha firfi leszen : mellette elmegyén,
 És fényes fegyverre neki szeme leszen.«

45. Hetven-hét ötven egy vitézek menének,
 Buda piaczára mulatni jövének.
 Orsóra, rokkára nem akara nézni,
 Hanem az szép fines fegyverre szemléli.

- Ifjú vitéz felvön egy szarvas kéz-íjat,
 50. Az idegben vette nagy szép hosszú nyilat;
 Hamar által vonta két ujjal az nyilat;
 Ezt művelte vala vitézek láttára.

- Ismeglen mondanak vitézek mindnyájan :
 »Jer lőjünk az czilhez, zálogért mindnyájan.«
 55. Vitézek az czilhez lövének mindnyájan,
 Ő közölek az czielt senki nem tanálván.

- Legutolszor löve vén Bankó leánya,
 Az czél közpében egyenest találá,
 Övé lön mindjáraást vitézek zálogja,
 60. Mondának vitézek mingyáraást azomba :

»Te vitéz iffiu, jer vessünk most követ.«
 Mindnyájan vitézek elvették a követ;
 Legutolszor vette vén Bankó leánya;
 Vitézeknél tovább egy singnyivel hajta.

65. Az hetvenhét vitéz ötvenegy magával,
 Mondanak mindjáraást : »jertek fussunk pályát.«
 Mingyáraást megfuták vitézek az pályát,
 Utolszor indula : előre az pályát.

- Harmadszor felvéve az vitézek zálogját,
 70. Az Bankó leánya így jelenté magát.
 Vitézek moudának ismeglen az iffiúnak :
 »Jer eölönk mindnyájan mi az boritalnak.«

- Vitézek fejenként aszthalhoz ülének,
 Vén Bankó leányát köztök leöltetének,
 75. Az Bachus istennek áldozni kezdének,
 Mind fejenként hamar elrészegedének.

- Vén Bankó leánya még józanon vala,
 Felvön egy szép kupát, kiben jó bor vala,
 És az vitézekre azt köszönte vala,
 80. Király egészségeirt azt megitta vala.

Mindnyájan vitézek királyhoz menének,
 Felsőges királynak ingyen felelének :
 »Nem leány az vitéz, hanem kurvafia,
 Mert minket meggyőze az vín Bankó fia.

85. Az czilhez lövésben ő minket meggyőze,
A pályafutásban, abban is meggyőze,
Az kőhajtásban is felette meggyőze,
Az boritalban is ő minket megnyere.«

Ezt hallván az király, igen csodálkozék

90. Nagy csuda tétetén az ifjú viteznek.
Végre ő magában sokat gondolkodék,
Bankó leányának hogy ő megmondaték.

Végre monda király mind az vitezeknek :

»Az fördőben menjünk mindnyájan vitezek,«

95. Fördőben ölének mindnyájan vitezek,
Fölséges király is ott vala közötttek.

Fördeni nem akar vén Bankó leánya ;

Az fördőben király ott ül, ígyen szóla :

»Miért nem föriddel vén Bankó leánya ?«

100. Fördödni együtt vélek parancsolja.

Felele királynak vén Bankó leánya ;

»Te hatalmas király csodálkozom rajta,

Ne talám nem tudod én keserő búmat :

Az én vén atyámra való nagy gondomat ?

105. Im látod kezemben atyámnak levelét,
Kiben írja nekem nagy keserűségét :
»Törökök tatárok minden váraimot
Égették, rabolják minden tartományimot.«

Ezt hallván az király hamar felszökölék,

110. Hatvan férődösét rajta emelkedék ;
Fenszóval ezt mondja Bankó leányának,
Az vitezek előtt, ő jó szolgájának :

»Siess fiam haza, oltalmazd földedet,

Te szép váraidot, te szép örökségedet,

115. És az te atyádnak tápláljad vénségét,
És engedelmes légy, hallgassad beszédét.«

Ezt jó neven véve király ő felségétül,

Szép ajándikokat von királyi felségtül ;

Az Bankó leánya hamar elkészöle,

120. Az ő szolgálival mingyárást erede.

Mikor beszöorzöde szép könnyö gályában
 Az Duna vizének aláfolyásában,
 Hamar kapcsolja komoka dolmányát,
 Királynak mutatá szép két almáját.

125. Az Bankó leánya ezt mondta királynak :
 »Teremnek-e király te birodalmodban,
 Az te szép kertiben (!) ilyen drága almák,
 Mint az én kertemben, kik előtted voltak ?

Budára hoztam volt az két drága almát,
 130. De nem tudtad király megszegni az almát.«
 Felszóval kiálta, utána indíta,
 Minden népének sokaságát indíta.

- »Utána, utána, vitézek ! utána,«
 Nagy szép folyó sajkán sietnek utána.
 135. »»Örök feleségem lész !«« Király azt mondja,
 »»Tinektek fejenként királyné asszonytok.««

Jó Duna mentiben oly sebest megyen vala,
 Mint az láthatatlan sebes szél futása,
 Bikével atyjához vén Bankóhoz juta ;
 140. Minden ő járását ő neki megmondta.

Az ő leányátúl Bankó ezt hogy hallá,
 Felséges királynak mint udvarlott volna :
 Nagy fen hahottával azon nevet vala,
 Az ő leányának igen öröli vala.

145. Horváltul magyarra nem régen fordéták,
 Sebes Vág mentiben Semphe városában,
 Rendelé egy iffú gondolatjában,
 Az istenhez való szerelmet mutatván.

Mikoron irnának ennyi esztendőben
 150. Az ezeröttszázban és hetven esztendőben,
 Kisasszony havának legelső hetiben,
 Dicsértessék isten az magos menyekben.

Ime, ez a vén Bankó leányának története ; oly mese szövé, melynek úgyszólván vége sincsen, de épen ebben van művészete és egyik érdeme. Mert nem mondja el, sőt nem is sejteti, hogy Béla király később rátalál-e a démoni szép leányra, nejevé, vagy

kedvesévé teszi-e? vagy pedig ki akarja kerülni a kaland befejezését.

Az ily férfi-alakban való próbálkozása szép leánynak a mi középkori elbeszélő irodalmunkban nem igen fordul elő. De a külföldiben sincsen rá példa ily helyzetben. Még leginkább hasonlít tárgyunkhoz Shakespeare »What you will« című színművének Violája, a ki szintén férfinak öltözve jelen meg az illyr fejedelem udvarában és szerelmissé teszi magába a herceget, ki szintén nem tudja, hogy egyik lovagja nő. De Viola, Shakespeare ez egyik költői alakja, lényegesen különbözik Bankó leányától. Az női természetet megőrzi a darabban, mert midőn a véletlen párbajba sodorja: egész leányi ügyefogyottságának kedves komikumát előáll, míg Bankó leánya a vitézi harci és férfias gyakorlatok mindegyikében nemcsak kitűnik, de a kiválasztott lovagokat is meggyőzi. Azonkívül Viola pajzánosságába elegikus vonások vegyülnek; hősünk amazon, ki még a királylyal szemben is csak az öntudatos diadalt ismeri.

Jelleme oly férfias, hogy bizton vállalkozhatik arra, a mit elbeszélésünkben megtesz. S ez az aczélos character a legutolsó mozzanatban, a hajóra szállás alkalmával domborodik ki legteljesebben, midőn kamoka dolmányát megbontva, szépségének egész tudatában és büszkeségében tárja ki keblét, hogy a királylyal ingerlés közben is dacoljon.

A boszorkányszépségek egyike!

Ez érdekes női jellemhez híven idomúl az elbeszélés hangja, rövidsége és tüzes rohamossága. A férfi-leány búcsúszavai, a király szenvedélyes kitörése és házassági ígérete oly költői festés, mely bármely műköltőnek becsületére válnék.

Ime a Mátyás-korabeli hegedősök *mestersége* a »teljes idom iránti fogékonyság« még nem enyészett ki a XVI. században »az énekmondó és hallgató ízléséből.«

Ám lényeges kérdést képez: az énekekben nyilvánuló teljes idom iránti törekvés a horvát eredeti, vagy a magyar költő sajátosága-e? Fordította-e vagy az általa adott eme kifejezést a mese átvételére értve — átdolgozta-e az éneket?

E kérdésre határozott feleletet csak a horvát eredeti adhat, ha ugyan felfedezni képesek a horvát régi irodalom kutatói.

Legyen e kérdés majdan bármikép eldöntve, az a műből magából most már megítélhető, hogy a magyar költő önálló ízléssel bírt, és oly magyar zamattal, oly nyelvezettel és technikával adta vissza tárgyát — ha nem átalakította — milyet rajta kívül a Balassa Bálint felléptét megelőző időben hiába keresnénk.

Igy az ének méltán tekinthető magyarnak, azzá teszi tárgya, cselekményének központja, Béla király, az esemény helye: Buda;

a leány útjába gördített akadályok népmeséink sajátságai; Bankó jelleme is magyaros; nem ütközik meg leánya magaviseletén, tudja hogy leánya *kicsoda*, s hogy ártatlansága nem forgott veszélyben, haragot sem érez a király illetőn megtréfálása miatt. Nagyot nevet a jóízű elbeszéléshez, mint régi nemes emberhez illik, a ki szereti a jó tréfát és örül leánya szépségének és diadalmának.

Az a közvetlenség, mely énekiünkön elejétől végig előmlik, történeti színezetet ad a mesének. A naiv anacronismussal emlegetett »törökök tatárok« beütése arra mutat, hogy itt a dévaj leány IV. Bélával űzi veszedelmes tréfáját; a *Bankó* név szintén arra a *korra* utal, mert történeti adataink¹⁾ éppen IV. Béla idejéből hagyták fen Ibraim fiának, Bankó-nak emlékét.

Am a *mesék* Béla királyának *történeti* alakját meddő dolog volna meghatározni akarni; mindössze énekiünk és Franciskó historiája egybevetéséből az állapítható meg, *hoggy létezett a XVI. században Béla mondakör*, hogy együtt zengették Béla király nevét Zách Klára, Hunyadi János stb. nevével.

Szinte felesleges megemlékezni a mű verses jellemzéséről.

Csak is azt emlitem meg, hogy a magyar rythmust adó középmetsetek, egy-két kivétellel, a verssorokban mindenütt megvannak, s ez az alak népballadáink legrégebbjeire emlékeztet²⁾. rímei is szokatlanul jobbak mint kortársaié, és nem mindenütt maradnak meg négysoros egyhangú összeütésben, de külön rímelésre imitt-amott két sor kiválik, mint ez a 46—47. és 63—64. sorban is kitűnik.

Alliteratiók is bővebben fordulnak elő, mint e korbeli más verses elbeszéléseknél tapasztalható p. o.

12. sor. *Kit küldhetett volna király udvarába,*

66—67. sor. *Mondanak mindjárt »jertek fussunk pályát.*

Mindjárt megfuták vitézek az pályát

86. sor. *A pályafutásban abban is meggyőze,*

109—110. sor. *Ezt hallván a király hamar felszökölék,*

Hatvan förödését rajta emelkedék

123—4. sor. *Hamar kapcsolja kamoka dalmányát,*

Királynak mutatja szép két almáját. stb.

Figyelemre méltó az elbeszélő közhelyek ismétlése, mint ez népballadáinknál gyakorta előfordúl. Ilyen közhelyek énekiünkben »király udvarába«, »hetvenhét ötvenegy szentelt vitézek.« »Király ő felsége« és »Bankó leánya« stb.

¹⁾ Budai F. Polg. L. I. 147. lap.

²⁾ Barcsai, Kőműves Kelemenné stb.

A kiváló tehetségű költő személyisége örökre rejtve marad előttünk; ennek kikutatására nem nyújt semmi támpontot az elbeszélés reánk maradt szövege; meg kell elégednünk azzal a sovány tudattal, hogy Semphte városában készítette gyönyörű művét, hol, a csak egy évvel előbb a szigetvári hős Zrinyi Miklós leányával egybekelt Thurzó Elek udvarába — és ezen a réven Sempthére is, mint Thurzó birtokra — elkerült végbéli horvát vitézek által ismerhette meg Bankó leánya történetét.

VI.

Az utolsó ének codexünk 113—152. lapján van bejegyezve, ily cím alatt: »*Aeneas királynak Troia veszedelemkor almarul és minekutána az Görögök Troiat megvetik volna az ő idestova való nafi sok faradsagos buidosasérül égen sép historia.*«

Nem egyéb e mű, mint Huszti Péter ismeretes *Aeneis*-e (Szabó Károly i. m. 185. 192. 542. sz. a.) Szövegünkben (a bártfai 1582-ki kiadást véve összehasonlítás alapjául) elmaradt a 97. első vers, úgy hogy itt a »Prima Pars« kezdete a bártfai kiadás 98-ik verse, eképen van átídomítva:

Hogy már Görögök Troiat megh vetec vala
Retenetes romlas ott kezdetet vala,
Estveli bor mindent elhiomot ölt vala,
Egyk kirali varban illien almot lata.

A többi versszakok, melyek kéziratunkban foglaltatnak, lényegileg — itt amott kevés, számba alig vehető eltéréssel, — egyeznek az említett kiadás szövegével.

Codexünk az egész éneket teljesen nem tartalmazza, a második részből 13, a harmadikból 24, és a negyedikből 1 $\frac{1}{2}$ versszak hiányzik, az ötödik rész pedig teljesen oda van.

Érdekes kéziratunk ez énekre vonatkozólag annyiban, hogy be enged pillantani a Huszti *Aeneis*-ének népi hatására; ugyanis a 97. kezdő versszak elhagyása azt tanúsítja, hogy az énekmondó és hallgató ízlése unalmasnak találta a hosszú száraz, semmi cselekvényt nem nyújtó bevezetést, és ott ragadta meg a tárgyat, hol a krónikai száraz nyelv mellett is az előadás az érdeklődést felkeltetni képes vala.

A codex belső tartalmának e hézagos ismertetése is, úgy vélem, elegendő arra, hogy kéziratunk a XVI. századbéli historiás énekeket illetőleg nem mindennapi kútforrásnak tekintessék.

De a nyelvészeti tanulmányozást is megérdemli, a mire nézve az eddig elmondottakon felül csak azokra a hangtani sajátosságokra figyelmeztetek, melyek codexünkben előfordúlnak: p. o. *sziena*=széna, *kiet*=két, *kietelkednek*=kételkednek, *harmat*=harmad, *viszontak*=viszontag, *in*=én, *inekem*=énnekem, *kés*=kis, *kemin*=kemény; *firfi*=férfi, *filelem*=félelem; *magath*=magát, *aiandikoth*=ajándékot; *feienként*=fejenként; *fajtalansághbúl*=fajtalanságbúl; *makzatiat*=magzatját, *orszak*=ország; *közöl*=közeli; *kösergetneie*=kesergetnéje, *kötöle*=kötele; *tergeszti*=terjeszti; *aganlja*=ajánlja; *ejtette*=ejtette; *thi*=ti; *rendbieli*=rendbéli, *véz*=viz stb.

Sajátságai közé tartozik codexünknek az is, hogy az *is*-t többnyire *es* alakban a szóhoz összekapcsolva írja, p. o. *iamborsugathes*=jamborságát is; a *pedig*-et különböző alakban *pedik*, *pennik*, *penék*, *kedék* használja.

Külső alakját illetőleg, mint fentebb előadtam, codexünk 76. levélre terjed, melyet a könnyebb kezelés végett számokkal én láttam el. Az egyes énekek egy folytatásban vannak másolva, p. o. a Voltér és Griseldis historiájának utolsó versszaka a 27-ik lapon végződik, és nyomban utána kezdődik a Francisko historiája; kivételt csupán a Huszti »Aeneise« képez, mely — noha »A Bela királyról való es az Bankó leányáról szép historia« végső sorai után volt volna még üres hely, másik levélen kezdődik. Ez az eltérés abban leli magyarázatát, hogy az *Aeneis* nemcsak külön kéz által, de nem is oly minőségű papírra íratott, mint a többi ének. Az 1—112. lapon foglalt szövegnél két kéznek írását lehet megkülönböztetni, 1—24 és 29—112. lapot ugyanegy kéz írta, a közbeeső 25—28 lapon más kézírás van, mely nemcsak a vonásokból ismerhető fel, hanem azért is, mert a verssorokat a 25. lap utólján, a 26. egész lapon és a 27. lap elején egész prózai alakban összeszorította, ellenben az 1—24. és 29—112. lapokon a kézírás igen gondos, mely a vers alakjait szabatosan kitünteti. Ettől a kézírástól elüt a 113—152. lapon foglalt szöveg; tehát kézíránk három különbözőféle kéz munkája.

A papír mint érintém, kétféle, az 1—112. lap durvább és vízjegye száron álló háromlevelű lóhere, a többi lap vízjegye pedig szétterjesztett szárnyú koszorús kétféjű sas, közepén a 3 hegyből kiemelkedő kettős kereszttel. A vízjegy egyszerűbb volta tanúsítja, hogy az 1—112. lapok papírja régebbi, mint a 113—152. lapokéi; és hogy régebben is írtak be ama lapok, a mellett szól az elütő orthographia.

Kik, mikor írták össze codexünk énekeit? Arra nem nyerehetünk feleletet, mert a leírók egyetlen darabnál sem tettek semmi jegyzetet. Talán a végső lapokon lehetett erre vonatkozó feljegy-

zés, eme lapok azonban, fájdalom, nincsenek meg; az írás betűinek jellege a XVII. század elejére vall, a nyomtatványok pedig — melyek mellé kéziratunk kötve van — szintén mind a XVII. század közepéről származnak, így abban a vélelemben vagyok, hogy codexünk származása a XVII. századnál feljebb nem vihető.

Codexünk történetét illetőleg is hiányzik minden adat; az a forrás, honnan én szereztem, előbbeni tulajdonosához visszavitt ugyan, de itt már minden további fonál megszakadt, mert ide szintén más kézből jutott, és nem kaphattam oly biztos feleletet, hogy a további eredet kinyomozható volt volna.

Lehet, hogy egy *igriczes* könyve volt? Legalább erre mutatnak az énekek, melyek egymásután, és úgy látszik *emlékezetből* irattak össze, azt engedik gyaníttatni a mellé kötött nyomtatványok. Bár ki volt légyen, ki ez énekeket egybegyűjtötte, bár soha napfényre nem kerül is neve: a magyar irodalom-történet bizonyára *hálával* fogja említeni a *névtelent*!

SZÉLL FARKAS.

AZ EGRÍ BEFOLYÁS

ÉS AZ EZ ELLEN VÍVOTT HARCZ A MUNKÁCSI GÖRÖG
SZERTARTÁSÚ EGYHÁZMEGYE TÖRTÉNELMÉBEN.

— Történeti tanulmány. —

BEVEZETÉS.

Korunk, a történetírás szempontjából méltán nevezhető a monographiák korának, miután ellentétben a mult századok azon gyakorlatával, hogy mindazok, kik a történetíráshoz csak némi képességet is éreztek magokban, vastag foliánsokba rakták le kutatásaik s elmélkedéseik gyümölcsét, — ma igen elvétele, s mondhatjuk, csak a valódilag hívatott elmék merészkednek hozzáfogni egy nép egyetemes történelmének megírásához, — míg a történelembüvárok java része megelégszik a politika, társadalom, ipar, művészet, kereskedelem egy-egy ágának, vagy egy-egy korának részletesebb kidolgozásával. — Arra a kérdésre, melyik a helyesebb a két irány közül, könnyű megadni a feleletet, ha meggondoljuk, hogy a történelem, mint egy jeles férfiú mondja, harcztér, s ha nem feledjük, hogy annál jobban ismerünk egy harczterét, mennél több s így változatosabb szempontból látjuk azt vászonra vetve! E monographicus iránynak köszönheti hazánk történetírása is azt, hogy évről-évre egyes hívatott tollak a legérdekesebb, mert legigazabb képen állítanak eléink multunkból egy-egy jól sikerült képet. Ez örvendetes jelenség barátainak azonban, még mindig fájdalommal kell látniok, hogy az általános történelem egy-egy oly lapjának nem akad gondos színezője, mely fényt volna vetendő úgy a haza egyetemes történelmére, mint az abban szereplők különös viszonyaira. Hazánk általános történelmének egy ily elhanyagolt lapját képezi a magyarországi, vagy mint sokan mondják, kárpátalji oroszok történelme, mely pedig úgy önmagában, mint a köz-haza egyetemes történelméhez való sokféle vonatkozásában nem-

csak sok érdekost, de meglhatót és tanulságost is nyujt a vele foglalkozónak. Ez állításom valótlannak látszik, miután többen említhetők, kik az általános hazai történelem ezen különös részével foglalkoztak, mint pl. Basilovics »Fundatio Koriatovichiana«, — Lucskay »Historia Carpatiorum Ruthenorum«, — Duliskovics »Isztoriceszskija Cserti« czimü műveikben közvetlenül, — Hevenessy, Szirmay, Bárdossy, Balugyánszky, Mészáros közvetve; — e példák azonban, állításomat meg nem dönthetik, miután az említettem írók egy része inkább csak becses anyagot halmozott össze, mintsem rendszeres történelmet írt, másik része pedig oly nyelven írta műveit, melyet a jelen nemzedék nagy része csak elemeiben ismer. A kárpátaljai oroszok történelmére vonatkozó művek e felsorolt hiányai bírtak engem arra, hogy csekély tehetségemet annak a magyar történelem kedvelőivel való megismertetésére fordítsam. Miután azonban, egy oly csekély számú fajnak is, mint a kárpátaljai oroszok, általános történelmét megírni túlhaladja az oly szerény tehetséget, minövel én rendelkezem, azért a jelen dolgozat célja lesz: rövid, de világos vonásokban csak azon harc kezletkezését, okait s lefolyását adni elő, melyet a kárpátaljai orosz nép, mint a munkácsi görög szertartású egyházmegye híve, az egri latin szertartású egyházmegye főpásztoraival s papságával függetlenségeért vivott 1689-től 1771-ig. E harc előzményei, lefolyása s következményei oly sok érdekes vonást nyujtanak nemcsak a kárpátaljai orosz nép történelméhez, de a kornak, melyben a harc lefolyt, politikai, társadalmi s művelődési viszonyaihoz is, miszerint a történelem kedvelője böven kárpótolva érezheti magát a tanulmányozására fordított időért s fáradságért.

Mielőtt azonban e harc részletes leírásához fognék, elengedhetetlennek tartom, habár dolgozatom arányosságának s kerekdedségének rovására is talán, több oly dolgot mondani el, melynek ismeretét e harc megértéséhez s a szereplő személyek álláspontjának pártatlan megítéléséhez feltétlenül szükségesnek látom.

I.

Ha igaz Pálmának azon állítása, hogy a jelenleg Magyarországon élő nemzetiségek közt a szlávok legrégibb lakói a hunnak, ugy bátran állíthatjuk, hogy a kárpátaljai oroszokat is már itt találták őseink bejövetelök alkalmával. Ez állítást sokan túlmerésznek találhatják, ha olvasták vagy azon írókat, kik az első oroszokat a magyarokkal egyszerre bejötteknek állítják, vagy azon szerzőket, kik a kárpátaljai oroszok őseit a Koriatovics Tódor száműzött podoliai herczeg kísériben látják. A túlmerészség e

látszata azonban csakhamar eltűnik, ha meggondoljuk, hogy egyrészt őseink már bejövetelek alkalmával Munkács és Ungvár környékén szláv nyelvű népet találtak, mely szláv nyelvű népnek elvándorlásáról vagy elűzetéséről semmi történelmi adat sem szól, s a mely szláv nyelvű nép alatt tehát csakis a jelenlegi kárpátalji oroszok ősei érthetők, s hogy másrészt azon sokáig divott felfogás, mintha Koriatovics 40 ezer emberrel, sőt némelyek szerint ugyanannyi családdal jött volna be 1360 körül a Nagy Lajostól podoliai örökségeért cserébe kapott munkács-makoviczai herczegségbe, most már csak mosolyra indíthat bennünket, tudva azt, hogy Koriatovics, ha 40 ezer embere lett volna, nem hagyta volna oda oly könnyen szülőföldjét s nem lett volna kényszerítve idegen földön keresni lakhelyet. De midőn azt állítom, hogy a bejövő magyarok már itt találták a jelenlegi kárpátalji oroszok őseit, korántsem szándékozom tagadni azon ismert történelmi tényeket, melyekből az tűnik ki, hogy a bejövő magyarok által itt talált kárpátalji oroszok ugy a magyarok bejövetelénél, mint pedig a későbbi századokban s főleg a Koriatovics belépésekor újabb meg újabb oroszországi bevándorlók által gyarapodtak, — miután csak is így magyarázható ki azon ismert körülmény, hogy ámbár a kárpátalji oroszok eredetileg csakis Bereg megyét és talán Ung és Ugocsa megyék széleit lakták, jelenleg e három megyén kívül a lakosság jelentékeny s részben túlnyomó részét képezik Zemplén, Marmaros, Szatmár és Sáros megyéknek. A kárpátalji orosz nép a magyarok bejövele alkalmával már a keleti egyház hívei közé tartozott s egyikét képezte bizonyára a pannoniai hét püspökségnek. A kárpátalji orosz nép ragaszkodása a keleti egyházhoz közmondásossá vált, miután őt ettől sem a nyugati egyház latinizáló propagandája, sem a protestantizmus erőszakos fellépése elszakítani nem bírta. Ha netalán ez általános állítással szemben egyes áttérési eseteket említenének, úgy ezek bizonyára csak a szabályt megerősítő kivételek lesznek. A kárpátalji oroszok ragaszkodása a keleti egyházhoz legjobban onnét tűnik ki, hogy a nagy egyházszakadás alkalmával a kárpátalji oroszok is elszakadtak a nyugati egyháztól s ez elszakadásukban egész 1646-ig megmaradtak, holott jól tudjuk mindnyáján, mily gondot fordítottak s mily eszközökkel éltek királyaink közül többen, — kik közül elég legyen N. Lajost említenem, a római szék ellenségeinek megtörésére. Helyén találok itt jegyezni meg azt, hogy sokan abból, miszerint N. Lajos a kárpátalji oroszokat vallásuk miatt nem háborgatta, holott a szomszéd oláhoknak ép vallásuk miatt kellett elhagyni ősi lakhelyüket, — azt következtetik, hogy a kárpátalji oroszok egységben éltek a római egyházzal egész a reformatioig s illetve a felkelések koráig, s csak ekkor szakadtak

el a protestánsok erőszakoskodásai folytán a római egyháztól. E következtetés azonban, alig lehet helyes. E nézetemet nem támogathatják ugyan szembeötlő történelmi adatok, — miután a kárpátaljai oroszok viszonyaira vonatkozó legrégebbi okmányok, mint pl. Koriatovics alapító-levele s Erzsébet szabadalom levelei a XIV-ik század végéveiből erre vonatkozólag mit sem tartalmaznak, — de mindazáltal nézetem helyessége mellett nem kis érvek tartom először azt, hogy N. Lajos azért nem léphetett fel a kárpátalji oroszok ellen oly szigorúsággal, mint pl. az oláhok ellen, mivel a lengyelországi politika szempontjából nagy szükségé volt a Lengyelországban nagy számban lakó nem egyesült vallású oroszok jóakarására, kiket pedig a kárpátalji nem egyesült oroszok sanyargatásával kétségkívül elidegenített volna magától, — másodsor pedig azt, hogy a N. Lajos által befogadott Koriatovics Tódor herczeg s kísérete kétségbe vonhatlanul nem egyesült keleti vallásúak voltak. E nézetem mellett bizonyít még azon körülmény is, hogy, ha, a mint az ellenfelek állítják, csak a felkelések korában hagyták volna el az uniót a kárpátalji oroszok, ez elválás nem történhetett volna meg oly általánosan, a minő általános volt már az 1646-ban, a midőn az unio helyreállításán fáradoztak egyes hívatott tagjai a nyugati egyháznak. Hogy pedig a kárpátalji oroszok csakugyan a keleti egyház tömegével együtt hagyták el a római egyházat, onnét tűnik ki legjobban, hogy már 1614-ben, tehát a fölkelések korának nyolczadik évében, Homonnai György lépéseket tett, bár sikertelenül az unio helyreállítására. ¹⁾

A kárpátalji oroszok közt az unio helyreállítására kétségkívül legtöbbet tettek azon római kath. főpapok, kiknek egyházmegyéjében e nem egyesült nép lakott, t. i. az egri püspök és az esztergomi érsek, s kiket tehát egyaránt megillet e dologban úgy a kezdeményezés — mint részben legalább a keresztúlvitelben való fáradozás dicsősége is. Ez állítás igazsága mellett szól azon ismert körülmény, hogy az unio megkötésére legelőbb s legtöbb hajlandóságot mutatott a kárpátalji oroszok azon része, mely az esztergomi érsek fenhatósága alá tartozó szepesi káptalan szomszédságában és az egri püspökség székhelyéhez közel eső területeken lakott, mint azt az 1646-ban megkötött unioról szóló okmány²⁾ aláírásából láthatjuk, hol csakis Zemplén, Ung, Szepes és Sáros megye küldötteinek neve olvasható. — A kárpátalji oroszok egyesítésére való komoly törekvések egyébiránt, egyidejűek a Jesuita-rend betelepítésével az országban s talán nem csaló-

¹⁾ Kazy. Hist. Reg. Hung. II. 114.

²⁾ Basilovicnál I. 86.

dom, ha azt mondom, hogy a Jesuita rend elterjedésével Európában, — miután ismert dolog, hogy az unio helyreállítván a Lengyelországban lakó oroszok közt a jesuiták működése folytán, ezek egyes kiválóbb unitus szerzeteseket s világi egyéneket küldtek be időnkint a magyarországi oroszok közé az unio hirdetése végett. Hogy a jesuiták Báthory Zsófia által Munkácsra és homonnai Drugeth György által Ungvárra telepítve fontosabb feladatuknak tartották az oroszokat az unióra vezetni, mintsem tulajdonképeni céljukat, t. i. a protestansok megtérítését — legjobban mutatja az a körülmény, hogy a jesuiták működése folytán hagyták el az orosz nép előbbkelői nem a schismát, de a keleti egyházat végképen úgy, hogy méltán mondhatta Bacsinszky püspök,¹⁾ hogy a jesuiták több kárt okoztak a kárpátalji oroszoknak minden tekintetben, mint a kálvinisták, — s hogy másrészt a protestansok közt való térítésök eredményéről aligha olvashatunk valahol. A jesuiták ez irányban való működésök főterétül Munkácsot választották, miután ez volt a kárpátalji oroszok székvárosa, itt lakván püspökük. A Koriátovics által Munkács város északi részén s így a Latorcza folyó jobb partján fekvő Csernek-hegyen alapított szt. Bazil-rendű zárda volt ugyanis lakhelye a nem egyesült keleti püspöknek, ki a keleti egyház fegyelmének megfelelőleg vagy a szerzetesek közül választatott a papság képviselői által, vagy ha a választás világi papra esett, le kellett tennie a szerzetesi fogadalmat s a zárdába vonúlania. A keleti egyház ezen fegyelme egyrészt, másrészt pedig az ezen kor világi papságának tulajdonsága s azon körülmény, hogy a püspök összes jövedelmét az egyes templomoktól szedett 4 rhénes forint, úgy nevezett »cathedraticum« illeték s az egyes főpapi ténykedésekért, mint pl. papszentelés. hérma-olaj- és templomszentelésért járó illeték képezte csak, többnyire azt javalták, hogy szerzetes választassék püspökké, kinek már fogadalmánál fogva sem volt szüksége külfényre s az ez által kívánt nagy bevételekre. A jesuiták is tehát legelőször a munkácsi zárda lakóira vetették szemüket s azokat igyekeztek megnyerni elveiknek, jól tudva, hogy a munkácsi, mint anya-zárda példáját követni fogják nem csak a többi, akkor még nagy számban fenálló zárdák, de maga az összes orosz nép is, melynek ragaszkodása s csaknem valknak nevezhető bizalma a szerzetesek iránt mai napig is közmondásos. Hogy a jesuiták e működését korán, s talán reményökön felül korán siker koronázta, Taraszovics Bazil (1634—1648) püspök szomorú sorsa bizonyítja, kint részint közvetlenül, részint közvetve lengyelországi unitusok által annyira vittek, hogy ez, ámbár

1) Püspöki levéltárban levő kézirat.

tudta, miszerint az unio elfogadása által magára vonja a püspökké való választatását megerősítő I. Rákóczy György fejedelem haragját, — mégis áttért az unióra s ez által kitette magát annak, hogy Rákóczynak munkácsi várkapitánya Ballingh János által 1640. deczember 15-én, mint a keleti egyház által szt. Miklós püspök ünnepéül rendelt napon, misézés közben az oltártól elragadtatott s Munkács utczáin keresztül főpapi díszruhába öltözött a munkácsi vár börtönébe hurczoltatott.¹⁾ E fogságából III. Ferdinánd király erőlyes föllépésére²⁾ kiszabadult ugyan 1642-ben, de csak rövid időre, miután még ugyanezen évben Ballingh által újból rabságra vettetett.³⁾ E második fogságából is kiszabadította őt ugyan III. Ferdinánd közbenjárása, de püspökségét meg nem tarthatta, hanem a III. Ferdinánd által kirendelt 200 frnyi évpénzből élt 1648-ban bekövetkezett haláláig Nagy-Kálló városában.⁴⁾ S itt egy időre meg kell állapodnunk, miután igen sok homályos, s ép azért magyarázatlan dologgal állunk szemben Taraszovics püspök életíratában.

Vannak kik Basilovics után⁵⁾ azt állítják, hogy Taraszovics püspök megválasztatása alkalmával unitus volt s csak Ballingh erőszakoskodásainak kikerülése végett tért el egy időre az uniótól, — s hogy Ballingh azért fogatta és záratta el, mert megbánva lépését, visszatért volt az unióra. Ez állítás azonban aligha lesz alapos, ha meggondoljuk, hogy az erdélyi fejedelmek minden erővel azon működtek, hogy az oroszokat az uniótól visszatartsák, könnyebben remélvén proselytákat szerezni a reformationnak a védetlen, mert senki által sem pártfogolt nem egyesültek, mint pedig a római cath. clerus és maga az udvar által támogatott unitusok közt, — s ha tudjuk, hogy Rákóczy minden ellenzés nélkül megerősítette Taraszovicsot a püspöki széken, mit nem tett volna, ha Taraszovics megválasztatása alkalmával unitus lett volna, és hogy Taraszovics Jassyba, tehát nem egyesült püspökhöz járt felszentelés végett, mit semmi esetre sem tett volna meg unitus létére. E nézet helyessége mellett bizonyít végre Lippay primás ama nyilatkozata is, melynek 1654. július 2-án kelt⁶⁾ s a de propaganda fide congregatiohoz intézett emlékiratában kifejezést adott s mely szerint 1648. előtt a munkácsi püspökök mindannyian

1) Basilovics I. 71.

2) Basilovics I. 68.

3) Basilovics I. 82.

4) U. o.

5) Basilovics I. 65.

6) Duliskovics II. 103.

nem-egyesültek voltak. Ámbár általánosan szólva, kevés s igen hiányos adat maradt fel Munkács egyházmegye történelmére vonatkozólag a XVIII-ik századig, oly annyira, hogy pl. 1458-ig említés sincs téve semmiféle eddig ismert okmányban a munkácsi püspökség létezéséről, s hogy még ezentúl is egész 1689-ig t. i. az apostoli helynökség felállításáig nem csak a püspökök névsora és azok uralkodásának kora s körülményei meg nem állapíthatók biztosan, hanem magok a fenmaradt adatok is inkább növelik mintsem oszlatják, mint látni fogjuk, a munkácsi egyházmegye e korbéli történelmét illetőleg a homályt, daczára, mondom, mindennek, a Taraszovics püspökségére és az ő halála után beállott nagy fordúlatra vonatkozólag oly bő adatokkal rendelkezünk,¹⁾ hogy nem csak a fő események okát s lefolyását ismerhetjük meg alaposan, hanem még elég bő magyarázatot nyerhetünk a mellékes eseményekről is. Taraszovics püspök esetére vonatkozólag legtöbb fényt derítenek az elfogatása alkalmából kiadott tiltakozások, u. m. Marinics János szabolcsi főesperesé és Varró István egri nagy préposté, — továbbá a III. Ferdinánd király által az ő érdekében Rákóczyhoz, Ballinghoz írt levelek és Jársy Zsigmondnak, Szatmármegye akkori alispánjának, mint a Taraszovics ügyében Rákóczyhoz küldött királyi követnek adott útasítások, — s végre azon 1641. július 12-én kelt s Taraszovics által aláírt nyilatkozat, melynek alapján Ballingh hajlandó lett Taraszovicsot szabadon bocsátani.²⁾ Nem tartozhat ugyan e dolgozat, mint a munkácsi egyházmegyében az egri püspökök befolyása ellen vívott harcz előadását czélzó írat keretébe e felsorolt okmányok ismeretése, mindazáltal megengedhetőnek hiszem, hogy különösen a legutóbb említetttel, ha futólag is, foglalkozzam. Taraszovics e nyilatkozatot³⁾, mint említettem, azért írta alá csak, hogy fogságát elhagyhassa, — miért is abban mindazt kerülni ígérte, mi a fejedelemnek nem tetszését vonná maga után. Első helyen, természetesen, azt kellett megígérnie, hogy az unióval felhagy, de ezt nyíltan a fejedelem iránti tekintetből ki nem mondhatta, hanem az olvasónak félreérthetlenül tudtára adta, midőn írja: »Hogy az utóbbi időkben magamra vontam volt az én kegyelmes uramnak, Erdély méltóságos fejedelmének méltó neheztelését; — két panasz lett általa ellenem megvizsgálva s bebizonyítva, — és bírói uton kiderült, hogy vétkes voltam.« — s midőn ehhez azt ígéri hogy »az ő (t. i. a fejedelem és Ballingh) akaratok ellen

¹⁾ Basilovics és Lucskay kutatásai folytán birjuk e korra vonatkozó oklevelek másolatait bő számmal.

²⁾ Basilovics I. 71—81.

³⁾ Lucskay kézírata.

a régi szokások és rend ellenére semmit sem fogok tenni.« -- Hogy pedig ez ígéretének annál nagyobb hitelt szerezzen, a nyilatkozat III. pontjában megígérte, hogy Lengyelországból sem papokat, sem tanítókat be nem fogad, míg az előbbi pontban azt fogadta, hogy Lengyelországgal minden összeköttetést megszakít. E két utóbbi ígéretet azért kellett nyilatkozatába felvennie, mert, mint említve volt, Lengyelországból jöttek a jesuiták útmutatása folytán unitus papok s tanítók a kárpátalji oroszok közé az unió terjesztése végett, s így midőn Taraszovics a lengyelországi oroszokkal való közlekedésről nyíltan lemond, lemond egyszersmind hallgatagon a fejedelemnek nem tetsző unió terjesztéséről is. Meg kell itt azonban azt is jegyeznem, hogy e nyilatkozat bizonyossága szerint Taraszovicsot annál könnyebben zaklathatta az uniohoz való hajlama miatt a fejedelem s illetve Ballingh, mivel Taraszovics még oly hibákban is szenvedett, mik állásával nem igen fértek össze.

A Taraszovics esete egyrészt, a jezsuiták s a Lengyelországból bejött unitus papok és tanítók működése másrészt, azon meggyőződésre vezették a kárpátalji nem egyesült orosz nép papságának értelmesebb részét, hogy csak úgy menekülhet meg a protestantismus sanyargatásaitól és csak úgy remélheti siralmas anyagi és szellemi helyzetének javulását, ha félretéve a tudatlanság szülte makacsságot, visszatereli a gondjaira bízott nyáját a katholika anyaszentegyházba s így a lelki javakon kívül megszerzi annak nemcsak a hatalmas és befolyásos katholikus főpapság támogatását, hanem magának a királyi udvarnak jó akaratát is. A clerus e meggyőződésének adtak kifejezést még Taraszovics életében t. i. 1645-ben Rosztosinszky Parthén Péter és Korniczky Demeter orbovai Jakusich György egri püspök előtt, kit arra kértek fel, hogy vegye kezébe az unio megkötésének ügyét az oroszok közt ¹⁾. Jakusich e kérelem következtében 1646. april 24-re az ungvári várba hívta össze a munkácsi clerust. Ez összejövetelnél 63 pap képviselte a munkácsi clerust, kik is Jakusich fellívására az uniót elfogadni készeknek nyilatkoztak s az apostoli hitvallást Jakusich kezeibe le is tették. Ambár e gyűlés jegyzőkönyve mai napig is lappang, azt azonban még is tudjuk, hogy az unió nem föltétlenül lett 1646-ban elfogadva, hanem csak azon három feltétel alatt, hogy 1-ször biztosítva legyen az unitusok részére a keleti egyház szertartása, hogy 2-szor szabadon választhassák püspökeiket s azokat a pápa erősítse meg, s hogy végre 3-szor élvezzék az egyháziak mindama előjogokat, mikkel a róm. kath. clerus bír. Egyébiránt az unió miként való

¹⁾ Duliskovics II. 95.

megkötésére legtöbb fényt vett Lippay primásnak már említettem memoranduma s hét unitus főesperesnek 1652. jan. 15-én Ungvárt kelt azon irata, melyben X. Ince pápát értesítik az unio megkötéséről s kéri, hogy az új hiveket atyai gondjaiba fogadja.

Az 1646-iki unio megerősítése céljából Rosztošinszky, kit ezentúl egyszerűen csak Parthén Péternek fogunk nevezni, s kit mint Taraszovics helynökét, az összes papság késznek nyilatkozott Taraszovics utódjául választani, — 1648-ban megjelent a nagyszombati nemzeti zsinaton is ¹⁾ s ott Lippay primás jóakarátába ajánlotta az ügyet. Lippay nemcsak a zsinattal közölte ez örvendetes hírt, hanem azt is megígérte, hogy mindent el fog követni Rómában, miszerint egyrészt az unio három feltétele elfogadtassék és másrészt Parthén, kihez az összes munkács megyei clerus köti magát, Taraszovics halála után a püspökségben megerősíttessék, — s hogy végre az unitus papság részére kieszközli mindazon előjogokat és kiváltságokat a királytól, mikben a latin szertartású papság részesül. A primásnak jó hamar alkalma nyílt ezen ígérteét beválthatni. Míg ugyanezen év folyamán ugyanis elhalálozott Taraszovics s a papság többsége, t. i. hatszáz közül négyszáz, tekintet nélkül az unióval szemben elfoglalt álláspontjára, részint meggyőződésből, részint a Taraszovics átkától való félelemből, melylyel ez halála előtt a Parthénra szavazataikat nem adókat fenyegette, Parthént választá püspökkül. E választás az unio feltételei következtében csak úgy válhatott érvényessé, ha Parthén megnyeri a pápai megerősítést s e megerősítés után felveszi a püspöki rendet valamely latin szertartású vagy egyesült görög szertartású püspök kezéből. A körülmények azonban olyanok voltak, hogy Parthén még a pápai megerősítés kinyerése előtt kényszerítve volt püspökké szenteltetni, még pedig schismaticus püspöktől. Taraszovics elfogatása után ugyanis, Ballingh néhány Munkács vidéki pap által valami Juszka Sophroniust választatá meg püspökkül, kiről alig találunk egyebet feljegyezve s ki igen rövid ideig viselhetette a törvénytelen úton nyert méltóságot, miután még ugyanazon évben Ardán Porphyst választatá meg Ballingh püspökké s rendelt számára minden templomtól két forint illetéket ²⁾. E két creaturáját azonban Ballinghnak igen kevesen ismerték el Taraszovics éltében püspöknek, annál is inkább, miután tudva volt, hogy az amúgy is törvénytelen megválasztásukban több része volt Ballinghnak és a Munkács vidéki kálvinista praedicatoroknak, mint a saját clerusuknak, s miután a törvénytelen megválasztás után minden

¹⁾ Duliskovics II. 100.

²⁾ Duliskovics II. 104.

felszentelés nélkül működtek, Lippay tanúsága szerint. Parthén belátta, hogy csak úgy biztosíthatja magának a püspöki széket a fejedelem által pártfogolt Ardánnal szemben, ha Ardán előtt sikerül magát felszenteltetni. E szándéka azonban alig teljesülhetett volna, ha bevárja a pápai megerősítést, miért is arra határozta el magát, hogy még a megerősítés kinyerése előtt szentelteti fel magát. Miután pedig arra, hogy valamely latin vagy görög szertartású egyesült püspök szentelje föl a megerősítés előtt, nem számíthatott, — azért Taraszovics halála után nem sokára Erdélybe ment s ott Simon belgrádi, Szába beszterczei és Gergely moldvai schismaticus püspökök által felszenteltetett, mint azt Simon belgrádi püspöknek 1651-ben kiadott ez iránti oklevele bizonyítja. ¹⁾ Parthén ezen okmánnyal Lippayhoz sietett s kimagyarázta előtte érthetlenné látszó eljárását, ki is nemcsak elismerte őt munkácsi püspöknek, hanem 1651. szept. 5-én kelt oklevelében ²⁾ a kedélyek megnyugtatósa czéljából a római szék utólagos jóváhagyásának reményében a Parthén megválasztását megerősíté s Munkács megye híveinek s papságának az iránta való engedelmisséget megparancsolta. Ezek után Lippaynak természetesen Rómába kellett írnia az unio elismertetése és Parthén megerősítettése végett. Mielőtt azonban, ezt megtehetette volna útasította Parthént, hogy miután az 1646-ban Ungvárt megköttött unioról az illetők a római széket közvetlenül nem értesítették s ott a katholika egyház keblébe való befogadásukat nem kérelmezték, — hívja össze az uniora hajlandó papság előbbkelőjeit s intéztessen velök egyenest Rómába e tárgyban egy felterjesztést. E tanács folytán gyűlt egybe az unitus papságból hét főesperes Ungvárt s írta meg 1652. január 15-én orosz nyelven a X. Incze pápához intézett s már fent említett emlékiratot. Ez emlékirat azonban, az unio megkötéséről értesítve a pápát, egyúttal azt is kérelmezte, hogy Parthén erősítették meg a Taraszovics halála által megürült püspöki széken. Az emlékirat felterjesztése után Lippay is hozzá fogott az unio s illetve a Parthén érdekeinek biztosításához, a mennyiben már 1652. júl. 19-én tett ez ügyben a de propaganda fide congregatiohoz felterjesztést, melyben arra kéri a congregatiót, hogy ez járjon közbe a pápánál a végett, miszerint az unio elismertessék, Parthén pedig egyrészt megerősítettessék, másrészt felmentessék azon schizmatikus püspök által szenteltette fel magát. E felterjesztésre a congregatio 1652. október 2-án tartott ülésében Trivulti bíbor-

¹⁾ Duliskovics II. 97.

²⁾ U. o. II. 98.

nok indítványára kimondotta, ¹⁾ hogy a Lippay kérelmét pártolól fogja ugyan a pápa elé terjeszteni, de előbb részletes előterjesztést vár ez ügyben. A congregatio e határozata következtében Lippay 1654. július 2-ről keltezte egy terjedelmes s a munkácsi egyházmegye történelmére nézve megbecsülhetlen értékű emlékiratot terjesztett be a congregatiohoz. Ez emlékiratban, mely Lucskay szavai szerint: »tanto gratior, quod de dioecesi Munkács publica et officiosa descriptio Lippaiana sit prima«, Lippaynak a congregatio által elébe adott kérdőpontokra kellett ugyan fektetni a fősúlyt, de mindazáltal az ezen kérdőpontokra adandó válasz előtt jónak látta hű és részletes képét adni a munkácsi egyházmegye akkori helyzetének s e képre a hozzácsatolt statistikai táblázat által, melyben az egyes polgári megyék szerint az egyesült és nem egyesült papság számát mutatja ki, a hitelesség bélyegét nyomja. Ez emlékiratból tudjuk meg, hogy a munkácsi nem egyesült püspökség alá tartoztak mindazon keleti szertartású hívek, kik Máramaros megye kivételével a jelenlegi munkácsi, eperjesi és részben nagy-váradi püspökségekben laktak. Ugyanez emlékirat érdekes, bár szomorú képet nyújt a munkácsi egyházmegye e korbéli papságának anyagi és szellemi nyomoráról. E kép azonban csak úgy lesz élénk s kellően színezett, ha a Lippay emlékiratához hozzáolvassuk még a Volosínovszky (1670—1675) püspök által kiadott okleveleket ²⁾ s De Camelis József (1689—1706) első apostoli elnök (vicarius) híres »Diarium«-át ³⁾. « Ez iratokból tanuljuk meg azt, hogy a papság anyagi helyzete e korban a munkácsi egyházmegyében miben sem különbözött a földhöz ragadt jobbágyság sorsától, a mennyiben a papság is ép úgy volt kötelezve a jobbágyi terhek lerovására, mint hívei, s e terhek rá nézve annál súlyosabbak voltak, mivel mint számos adat bizonyítja, a nagyjórészt protestáns földesurak a keleti vallás iránt való ellenszenvből a vallási villongások e korban még súlyosabban éreztették földesúri jogaikat a papokkal, mint a köznéppel, oly annyira, hogy az urasági hajdú gyakorta az oltártól hurcolta el a papot az úrdolgához. Vegyük ehhez még azt, hogy a papok összes jövedelmét e korban egy kis föld és híveik szerény adományai képezték, mely adományok már azért sem lehettek sehol tetemesek, mert alig volt község, melyben csak egy pap lett volna, hanem a községek nagyságához mérve 2, 3, 4, 5 sőt 8 pap is volt egy községben, vagyis, mint a nagy nevű Bacsinzky püspök szokta volt mondani: »a hány pata-

¹⁾ Duliskovics II. 102.

²⁾ Püspöki levéltárban.

³⁾ U. o. s részben közölve Basilovics II. 88—96.

kocska annyi papocska.« E szomorú anyagi helyzetnek az volt a legközelebbi következménye, hogy a papság, elenyészőleg csekély kivétellel csak annyival állott feljebb műveltségre nézve híveinél, hogy a nyomtatott ó-szláv betűkkel olvasni, ugyan ily betűkkel valamicskét írni s az egyes egyházi functiókat végezni tudta. Hogy pedig ez valóban úgy volt, könnyen meggyőződhetünk, ha olvassuk, miszerint a papnevelés egész XVIII-dik század közepeig csak annyiból állott, hogy az egyes papok a saját fiukat, vagy ha ilyen nem volt, a kántornak vagy valamely gazdaembernek a fiát maguk mellett olvasni, nyomtatott betűkkel írni s az egyházi functiókat végezni megtanították, s alkalom adtán a már többnyire nős és a 30-ik életévet túlhaladt fiatal embert, ki különben földműveléssel kereste be a mindennapját, bemutatta a püspöknek s ez vagy rögtön áldozárrá szentelte s valamely üres javadalomba küldte, vagy pedig csak diaconussá szentelte s azzal küldte valamely idősebb lelkészhez segédül, hogy pár évig működve e minőségben, méltóvá tegye magát az áldozári rendre. E szabály alól a világi papságban igen kevés kivétel volt egész 1701-ig, mely évtől kezdve Kollonich primás engedélyével Jahu Jakab pécsi kanonok alapítványára három munkács-egyházmegeyi papnövendék kezdett neveltetni a nagy-szombati papnöveldeben. A világi papság közt e szabály alól tehát csak azok képeztek a ritka kivételt, kik nemes és jómódú szülék gyermekei levén nyilvános iskolákat látogathattak. Ebből érthetjük meg aztán azt is, hogy miért nem szerepel munkács-egyházmegeye történelmében egész a XVIII-ik századig egy világi pap sem, valamint megmagyarázhatjuk magunknak azt, miért vitték munkács-egyházmegeyében a főszerepeket a szerzetesek, kik hívatásuk egyik lényeges részének tartották mindenkor a tudomány különös művelését s így a szellemi hegemonia megszerzéséhez szükséges műveltség ápolását. Ha pedig ezek után képzelni akarjuk egy a XVIII-ik század előtt élt munkács-megeyi pap képét, nem igen kell képzelő tehetségünket megerőltetni, miután azt Bereg vagy bármely megeye felső vidékének akármely orosz emberében megtaláljuk, egy jókora szakál hozzágondolása mellett. S hogy e kép nem lesz torz, bizonyíthatja De Camelis püspök »Diariuma«, melyből megtudjuk, hogy még az általa tartott megeyi zsinaton is, saját szavai szerint, a legtöbb pap gubában, subában, hocskorban s tarisznyával az oldalán jelent meg s alig akadt egykettő, ki olyan a milyen papi öltönyt viselt, — mi arra indította De Camelist, hogy elrendelje, miszerint ezentúl tisztességes papi öltönyt hordjon az, ki az oltárnál szolgálni kíván. Lucskay szerint De Camelis korától kezdett az alpapság állásának megfelelőleg öltözködni, — de hogy még sok idő telt bele ezután is alba, míg

a papság közt a papi öltöny közhasználatúvá lett, bizonyítja a következő a munkács-megyei papság közt stereotíppá lett s a jelen század elejéről vagy legkésőbb a múlt század végéről származó adoma, mely ha nem is megtörtént dolog, tagadhatlanul jellemző: « Püspökéhez készül a pap. » Feleség — szólítja meg nejét — hol a reverendám? — » Különös kérdés; hisz tudod, hogy a kürtő van bedugva vele. — » Hát az övemét hová tetted? — » Hová tettem? hisz magad kötötted meg rá a borjút. — » No, már csak a kalapom hiányzik! — » Azt ne is keresd, mert ép ma ültettem bele a kotlót. »

E rövid kitérés után, melyre azonban, dolgozatom folyamában még vissza kell térnem, tekintsük meg közelebbről, mily pontokra nézve kért a de propaganda fide congregatio Lippaytól feleletet? Az első pont az volt: nem fogja-e Parthén püspökké való megerősítése a szomszéd catholicus püspökök jogait megsérteni? E kérdésre az volt a Lippay felelete, hogy miután a munkácsi nem-egyesült püspökség emlékezetet meghaladó idők óta létezik s miután mint ilyen nem képezte sem az egri sem az esztergomi szomszéd püspökség tulajdonát, nem hiheti, hogy e kettő bármily sérelmet is szenvedhetne az által, hogy egy előbbi nem egyesült püspökség egyesült püspököt nyer főnökül. A második kérdőpontra: nem jó volna-e Parthént csak apostoli-vicariussá nevezni ki, — azt válaszolta Lippay, hogy, ámbár a tudatlan papság s a még tudatlanabb nép előtt ez fel sem tűnnék, — mindazáltal a terv elvetendő, miután azon esetben, ha Parthén más, in partibus lévő egyházmegye címére szenteltetnék püspökké, egyrészt a nem egyesült püspökök továbbra is bitorolnák a »munkácsi püspök« címet, másrészt pedig Parthénak nem lenne jogcíme visszakövetelni II. Rákóczy Györgytől azon javakat, miket ez a munkácsi szt. Bazil-rendű zárdától, mint a munkácsi püspök fentartójától, lefoglalt volt. Megadva ily módon a kért választ s leírva terjedelmesen az egész ügy mibenlétét és állását, a Lippay véleménye oda megy ki, hogy feltétlenül szükséges mielőbb Parthént a munkácsi püspökségben megerősíteni, — miután ez ügy halogatása miatt már többen az 1646-iki uniót elfogadott papok közül is visszatértek a nem egyesültekhez, s miután ez ügyet úgy kell tekinteni, mint egy valóságos nemzeti megtérést, mely tehát az apostoli szék figyelmét s gondjait a legnagyobb mértékben megérdemli. E minden tekintetben jeles emlékirat következménye az lett, hogy az időközben elhalt X. Incze pápa utódja, VII. Sándor az egész ügy elintézését Lippayra bízta.¹⁾ Lippay e megbízás folytán Parthént feltételesen újra

¹⁾ Duliskovics II. 111. 112.

püspökké szentelte, a szakadár püspököktől kért felszentelés miatt reá nehezedő szabálytalanság alól felmentette, és 1655. július 23-án kelt s az összes magyarországi gör. katolikusokhoz intézett körlevelében őt valóságos és törvényes munkácsi püspöknek nyilvánítja s egyúttal az iránta tartozó kánoni engedelmességet szigorúan elrendeli. Mielőtt azonban még Lippay ez ügydöntő okirata megjelent volna, Drugeth György, önszántából-e vagy Lippay közbenjárására — nem tudni, 1655. martius 31-éről kelt oklevelében¹⁾ megadja a birtokán lakó unitus clerusnak mindazon előjogokat, mikkel a róm. cath. clerus bír, azon föltétel alatt mégis, hogy az eddig teljesített úrbéri munka helyett 6 frtot fog fizetni évenként váltságdíjúl. Feltűnő lehet az olvasó előtt azon körülmény, hogy egy ily fontos és következménydús ügyben sem a király, sem pedig a fejedelem közbelépéséről vagy beszólásáról idáig sehol említés nem történt, holott jól tudjuk, hogy Parthén koráig egy püspök sem foglalta el hívtalát addig, míg ki nem kérte a király vagy a fejedelem megerősítését a szerint, a mint a felső megyék a király vagy a fejedelem birtokában voltak a választás idején. E körülményt feltűnőnek tartom magam is s magyarázatát sem tudom adni a király közbe nem lépésének, miután I. Lipót által 1659. november 10-ről kelt²⁾ s Parthénak a munkácsi püspökség javait adományozó okiratában, valamint Lippaynak 1660. jan. 14-én kelt³⁾ azon rendeletében, melylyel a pozsonyi kamarát oda útasítja, hogy ez a munkácsi püspökség s illetve a munkácsi szt. Bazil-rendü zárda javainak visszaadását sürgesse II. Rákóczy György özvegyénél, — említés sem tétetik arról, hogy Parthén már 10—12 éve kormányozza a munkácsi egyházmegyét, valamint arról sem, hogy miért adatnak ki csak ily későn ez oklevelek részére. A fejedelem hallgatását azonban ez ügyben magyarázni tudom, miután ő, mint Lippay megjegyezte, ellenséges álláspontot foglalván el az unioval szemben s így annak képviselőjével Parthénnel is, ez álláspontjának megfelelőleg nem meddő tiltakozásokkal mutatta ki érzelmeit, hanem azzal, hogy a schismaticusok részére Árdán püspök halála után újabb püspököt nevezett ki Zékány Joannicus személyében, ki aztán 1684-ben bekövetkezett haláláig szülőhelyéről, a beregmegyei Miszticze községéből, hol szt. Bazil-rendü zárdát is alapított, kormányozta a schismaticus híveket, kiknek száma még a Parthén megerősítése és installációja után sem igen fogyott volt megannyira, a mennyire Lippay remélte volt, a mennyiben 600

¹⁾ Daliskovics II. 114.

²⁾ U. o. 114.

³⁾ U. o. 118.

pap közül, Andrella Mihály e korbeli unitus pap szavai szerint¹⁾ még 416 volt schismaticus a Parthén uralmának végéveibe n. Parthén halálának éve még idáig nincsugyan pontosan kiderítve, de De Camelis »Diariuma« nyomán 1663—4-re tehető. A midőn fejtegetéseimben ide értem, sokan szükségesnek találnák talán, hogy egy kissé a Parthén személyével bővebben foglalkozzam. Ehhez azonban felette kevés adattal rendelkezünk, oly annyira, hogy nagyon halvány vonású képet nyerhetünk csak róla, ki Szabolcsmegye Szakoly községében született s korán a szt. Bazil rendbe lépve megnyerte Taraszovics püspök jóindulatát s ez által az alpagság szavazatát a Taraszovics halálával megürült püspökségre. Mint püspök, aligha töltötte be Parthén a hozzákötött várakozást. Ez állítás alaposága mellett a legpraegnansabb bizonyíték az, hogy még élte vége felé is nem csak megyéjének két harmada schismaticus volt, hanem e nagyobb rész annyira irtózott az uniótól és annyira nem tűrhette az unitusokat, hogy helyenkint a legbotrányosabb kihágásokra ragadtatta magát, a mennyiben az unitus papok által megkeresztelteteket újra keresztelte, az unitusok szertartásos könyveit nyilvánosan elégette s még más efféle módon igyekezett türelmetlenségét kimutatni. Tudva ezt, igazat kell adnunk Lucskaynak, ki e szavakkal fejezi be Parthén élettörténelmét: »laudabiliter coepit et obscure finivit.«

Fentebb említvén, hogy a munkácsi püspökség történelmére vonatkozó adatok a Parthén koráig oly hézagosak s oly csekély számúak, hogy azokból nem csak a püspökség alapításának idejét s körülményeit, de még a püspökök névsorát s életviszonyait sem vagyunk képesek egész bizonyossággal meghatározni. Midőn, azonban ezt említettem, nem zártam ki annak lehetőségét, hogy a Parthén kora után is találkozhatunk hézagokkal a munkácsi püspökség történelmében, — s valóban ha szabad e hasonlattal élnem, míg a Taraszovics és Parthén korát, az utolsó évek kivételével, majdnem teljes fényben láthatjuk a reánk maradt emlékekből, addig a Parthén végéveinek s a halálát követők évek, t. i. az 1689-ik évig terjedő kornak történelme itt-ott vetélkedik homályosságra nézve a Taraszovics korát megelőzőt évek történelmével. E homály okát több körülményben találják e kor történelmével foglalkozó írók. Én részemről a homály legfőbb okát abban találom, hogy ámbár e rövid 16—18 évről több mint tíz oly oklevéllel bírunk, melyek a munkácsi megye főpásztoraitól vagy ezekre vonatkozólag másoktól keltek ez oklevelek e rövid időre oly sok főpásztort, kilenczet említenek,

¹⁾ Kézirat a püspöki levéltárban.

hogy, meg nem adva a fenmaradt adatok közt az összefüggést, inkább növelik mintsem oszlatják a különben is nagy homályt. E homály azonban, némileg oszlatni fog, ha a Duliskovics álláspontját foglaljuk el e kor történelmének vizsgálásánál, ki¹⁾ a főpásztorok e nagy számának magyarázatát abban találja, hogy Taraszovics halálától egész 1689-ig, sőt mint látni fogjuk egész 1734-ig), két püspöke t. i. egy unitus és egy schismaticus volt állandóan a munkácsi egyházmegyének, — bár még ezután is elég nagy marad a homály arra nézve, hogy pl. meg ne magyarázhatjuk magunknak, minő jogon rendelkezik Maurocordati Theophán fehér-tenger-melléki nem egyesült érsek 1677. ápr. 13-án, a munkácsi zárdában kelt magyar nyelvű oklevelében²⁾ a papi rendek felvételének idejéről és a papi nőstülésről a nélkül, hogy említést avagy vonatkozást tett volna a még akkor életben lévő s uralkodó Zékány püspökről. Hasonlókép nem magyarázhatjuk meg magunknak azt sem, minő jogon viselhette Angelo Raphael spalatói érsek az »administrator Munkaciensis« czímet s még kevésbé tudhatjuk, mily jogon idézhette 1688. jun. 15-én³⁾ Szatmáron maga elé Monastelli Demeter szatmári unitus lelkészt, midőn olvassuk, hogy egyrészt Monastellit I. Lipót 1685. apr. 4-én Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Bereg és Ung megyék gör. kath. hiveinek »moderátorává« nevezte ki,⁴⁾ s hogy másrészt ép ez időben nem is egy, de két unitus püspöke volt a munkácsi megyének, talán a zavar növelése végett, u. m. a nép s illetve a papság által választott Rakoveczky Method, ki Munkácson székelt, és a király által kinevezett Lipniczky Jeromos, kit azonban senki sem ismert volt el püspöknek. Legjobban látjuk azonban okodatulva e homályt az akkori politikai események által, miután tudjuk, hogy ép a munkácsi egyházmegyét alkotó területek voltak a legpusztítóbb események színterei, mint pl. a Kemény János által való megsarczoltatásnak, a Vesselényi s Boham által vivott ütközeteknek a Kobb labanczai által véghezvitt kegyetlenkedéseknek. Ezek után érteni fogjuk, miért kell ez időszakot munkács-egyházmegye legszomorúbb korának nevezni és pedig nem csak a kikerülhetlen anyagi romlás miatt, mely a zárdákat is annyira sujtotta, hogy a püspökök is csak faluról falura járva tengették életüket,⁵⁾ hanem főleg a szellemi téren történt nagy visszaesés miatt.

1) Duliskovics II. 122.

2) Duliskovics II. 128.

3) U. o. 130.

4) U. o.

5) Duliskovics II. 123.

Megjegyeztem volt, hogy azok, kik Parthéntól az unio teljes diadalra segítségét remélték, csalódtak, és hogy Parthén halálakor az unitusok száma aligha nem kisebb volt, mint püspöksége első évében. Hogy az unio Parthén halála után csak veszteségeket szenvedhetett, azt talán bizonyíthatni is fölösleges, ha tudjuk, hogy e korszakban legnagyobbára a felső megyék az erdélyiek vagy a felkelők birtokában voltak, kik pedig legnagyobb bűnül az unialást rótták fel a népnek, egyértelmű lévén az előttiük a király pártjára való átmenettel. Az unio hanyatlása pedig legelőször is azt eredményezte, hogy a papság közül többen, a zavarosban óhajtván halászni, oly tetteket engedtek meg magoknak, melyeket a keleti és nyugati egyház egyaránt a legérzékenyebb büntetésekkel sújt. E tettek közt az első helyet foglalja el a papok másodszori nősülése, a mint az Szerbin Mihály archimandrita s egyházmegyei administratornak 1675-ben¹⁾ Csepák János závidfalvi lelkész ügyében és Báthory Zsófiának 1671. jan. 10-én²⁾ László sztrabicsói pap érdekében kiadott okleveleiből kitűnik, — továbbá a papi rendből való kivetkőzés, a canon jog minden rendelkezésével homlokegyenest ellenkező bírászkodás a házassági ügyekben és még több más kihágás, mint az De Camelisnek többször említett »Diariuma« mutatja. Ha tehát olvassuk az e korbéli papság szellemi korlátoltságát, valamint az alája rendelt nép erkölcsi balvéleményeit, és ha tudjuk, hogy a tudatlanság nem szokott lenni erős erkölcsi érzék szülőanyja, aligha írjuk alá a mindent dicsőítő Basilovicznak az e korbéli papságra vonatkozó következő ítéletét, melyben azt mondja, hogy »kegyes és példás élete, a szertartások pontos megtartása és a szentségek szorgalmas kiszolgálása által oly állhatatossá igyekezett e papság az alája rendelt népet nevelni, hogy az készebb volt bármily viszontagságokat eltűrni és minden javaitól megfosztatni engedni magát inkább, mint atyáinak szertartásaitól és az orthodox hittől elszakadni.«³⁾

ZSATKOVICS KÁLMÁN.

¹⁾ Duliskovics II. 127.

²⁾ U. o.

³⁾ Basilovics VI. 16.

BUDA VISSZAVÉTELÉNEK EMLÉKÉRMEL.

— 1686. SEPT. 2. —

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

A. HEROVM TVMVLVS CLARO ET BVDA VDA CRVORE,
CÆSAREO TANDEM FVLGINE STRATA IACET. Kőrirat. Az érem
mezejében Buda várának ostrom alatti látképe; alúl A. 1686. ^{2. SEP}_{23. AVG}¹⁾

Az előlap Széch. 36. 29.

R. SPINIS ATQVE MINIS LETHI HORRIDA LAESIT. AR-
MANT PVRPVREVM SAEVA PERICLA DECVS Kőrirat. PER TOT
DISCRIMINA RERVVM. Felül egy szalagon. Az érem mezejében
rózsatő rózsákkal, melyek után mindkét oldalról egy egy kéz nyúlik; a
rózsa tövénél kigyók és patkányok vannak. Az érem külkarimáján a
következő kőrirat van: QVAM DOLO MALO SOLYMANNVS RAPV
IT. LEOPOLDVS MARTIA VIRTVTE MAHOMETI QUARTO
ERIPVIT.

¹⁾ A gyakori hivatkozások miatt a használt érmészeti művekre
való idézeteknél a következő rövidítéseket fogom használni: W. Welzl
v. Wellenheim: Verzeichniss der Münz und Medaillensammlung
Wien 1844.

Széch. Catalogus Numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti
Nationalis Széchényiani. Pest 1807.

Hess. Collectio Montenuvo. Verzeichniss verkäuflichen Münzen aus
der fürstlich Montenuovoischen Münzsammlung. Bogn. 3—17. Frankfurt-
Main 1882.

Ap. Appel Joseph: Münzen und Medaillen. Pest, 1820.

Wesz. Leyser. Weszerle érmészeti táblái. Pest 1873.

Schoennis: Notitia Hungaricae rei Nummariae. Budae, 1801.

A. E. Archaeologiai Értesítő.

Neumann: Joseph Beschreibung der bekanntesten Kupfermünzen.
Prag 1558.

Ezüst. Átm: 57 mm. súlya 76 gr. hátlap Széch. t. 36. 30. Széch. c. t. 209. 49. W. 7263. Hess. 977.

Az előbbivel teljesen egyező emlékérem Hess. 978. W. 7264. Széch. t. 36. 30. Átm. 57 mm. súlya 72 gr.

Ugyanazon emlékérem bronzban. Átm. 57 mm. Hess 979.

A. Az érem előlapján a következő tizenegy soros fölirat: OFEN | GEHÖRT FÜR | LEOPOLD! | MAHVETH IST DAS | GLÜCK ABHOLD | DAFÜR MANN FRIEDEN | KAUFFEN SOLT. | AN 1686.

R. WER DISTILIRT NUN GELD ZUM FRIED. WEIL TÜRCK UND IVD DES KRIEGES MÜD Körirat. Az érem közepén olvasztó kemenceze, mellette jobbról egy zsidó a fújtatóval, balról egy török a tűzfogóval. A külkarimán: DURCH DIESEN STREICH. DAS TÜRKEN REICH STEHT AUF DFR NEIG. Ezüst. átm. 41 mm. súlya 30 gr.

W. 7274. Leyer 342.

Ugyanazon emlékérem bronzban. Hess 981.

A. CVM DEO TRIVNO ET VICTRICIBVS ARMIS. Körirat. Buda vára és Pest egy része közben a Duna, a pesti oldalon ágyúk láthatók; a budai vár fölött egy repülő sas, kormánypálczát és pálmagat tartva, fölötté babérkoszorúba foglalt L (Leopold) betű.

R. BUDA | A SOLYMANNO | OCCVPATA A 1541—POST ANN 145 | LEOPOLDO RECUPERATA | A. MDCLXXXVI | D. 2. SEPT. Körirat.

Az érem külkarimáján: DURCH GOTTES GNAD. LEOPOLDS THAT. UND KLUGEN RATH.

Ezüst. Átm. 38 mm. súlya 23 gr.

Appel IV/2. 675. 2432. W. 7276. Hess 983.

Ugyanazon emlékérem kisebb eltérésekkel.

A. Az érem elő lapján oltár, ettől balra egy jobbra fordult térdelő koronás női alak (Hungaria) jobbájában szőlő firtöt, baljában pedig zászlót tart; a zászlón UNG | ERN fölirat olvasható; jobb oldalt egy balra fordult férfi alak (Danubius folyamisten) feje fölött egy táblácskán

A = (Avers) = előlap; R (Revers) = hátlap.

Racz: Raczinszky (E) Le Medaillier de Pologne. Breslau 1838.

Mon. en arg. Catalogue des monnoies en argent du cabinet Imperial depuis les plus grandes pieces jusqu'au . . florin inclusivement. Nouvelle édition. A Vienne MDCCLXIX.

A további rövidítések. *A* = arany; *R* = ezüst; *Br.* vagy *.E* = bronz átm. = átmérő. A leírt emlékérmek — legnagyobb része a budapesti Nemzeti Múzeumban, van meg, a többieknél rendszeren kitétem a gyűjteményt, melyben az érem található. — Az érnek gipsz másolatai kaphatók Molnár Victor m. n. muzeumi gipszöntőnél Budapesten.

DON | AU fölírat olvasható. Az oltár előlapján egy koronázott paizson a magyar czímer van, oldalain 16—86 évszám.

Alul D. 2. SEPT. Az érem körírata: GOTT WAS GOTTES IST. Alul CV (Kittel és Winck boroszlói éremvésők iniciáléi).

R. Buda várának látképe, minden oldalról ostrom alatt, fölötte koronás paizson a magyar czímer, a korona oldalain szalag; jobbról OFEN felírat, e fölött egy kardot tartó sas és koronás L., fölötte: DEM KEISER WAS DES KEISERS IST

Arany. Átm. 47 mm. súlya 34, 5 gr.

Hess. 991. W. 7271. Wesz. fej. XI. 7. Leysner 338.

Ugyanazon emlékérem ezüstben. Átm. 47 mm. súlya 1. 27^{1/2} 2) 25, 3, 24 gr.

A. Mint az előbbi GOTT WAS GOTTES IST

R. DEM KEISER WAS DES KEISER IST. Buda tájképe a dunai oldalról tekintve, fölötte a sas (hanem az előbbi éremtől eltérőleg az ellenkező (Heraldice bal oldalon és nem az érem közepén.)

Ezüst. Átm. 47 mm. súlya 30 gr. Hess 993.

A Buda vára ostrom alatt; felül BVDA

R. IPSA DIE QVA FVIT A TVRCIS CAPTA ANNOS CXXXXV A LEOPOL.—DO. I. CAESARAE(sic) VI EXPVGNATA ET RECEPTA. 2 SEPT. körírat kettős körben. A mezőben a császár jobbra fordult babérkoszorús mellképe; alatta G F H (Hoffmann boroszlói vésnök iniciáléi) és nem G H M mint Welzl olvasta. Hess. 996. W. 7278.

Ezüst; öntött. Átm. 33 mm. súlya 99 gr.

A. Az érem előlapjának mezejében erős kapuzat, melynek ajtaja kifesztve a földön hever; balról felhőkből kinyúló vaskar szekerczét tart; a távolban város látható STAMBUL fölírattal; e fölött szalagon a következő fölírat: VIRTVTI NIHIL IMPERIVM: a szalag végén P H M (Müller vésnök iniciáléi)

R. A hátapon fonott körben tizenhárom soros felírat: BVDA | DIE. II SEPT. A. C. MDXII | SOLYMANNI | ASTV INTERCEPTA | HACTENVIS IN EXPVGNABILI | EODEM DIE | LEOPOLDI IMP AVGVSTI | TRIVMPHATORIS TVRCICI | ARMIS | SOCIO GERMANO | MILITE | A. C. MDCXXCVI | EXPVGNATA | F. C. | S. P. A. (Senatus populusque Austriacus)

Ezüst. Átm. 50 mm. súlya 1) 48.3 gr. 2) 34.5 gr. Hess 999. W. 7268. Wesz. fej. XI. 8. Leysner 328.

A. VIRTVTE RESOLVIT. körírat.

Buda vára és vidéke, fölötte egy egyenes kard által ketté vágott gordiusi csomó.

R. Babér és gránátágból szalaggal összekötött koszorún jobbról a

bajor-pfalcezi, balról az osztrák címér; e fölött kiterjesztett szárnyú sas; a koszorúban négy sorban: HAUT | RESOLUBI | LIS | UNQUAM. Az érem külkarimáján: IN VNGARIA VIRTUTE HEROVM BVDA FELICITER RESTITVTA (Chronosticon) H. I. W. (Wolrab vésnök initialéi.)

Ezüst. Átm. 52 mm. súlya 1 49 2 52, 8 gr. Hessnél 1002.

Ezen ritka darabot Dobóczy úr ajándékozta a m. n. muzeumnak. Ezenkívül létezik még egy példány a müncheni muzeumban, egy példányt Bayerlein müncheni polgár bír, s egy a Montenuvo hercegi gyűjteményből került nyilvános árverésre.

A. Austria dicsőítése: a szokott módon stilizált kétéjú sas karmai közt a félholdat tartja. Körirata: FORTITVDO ET LAVS MEA-DOMINVS. PS. 118. V. 14. alul S. F. N. B. (a vésnök initialéi.)

R. BVDA POTENS CAPTA. Körirat.

A háttérben Buda és környéke; az előtérben török fegyverekből összerakott trophcum alatt földön ülő török fogoly.

A szelvényben: 2. SEPT. A. 1686.
23. AVG.

Ezüst. Átm. 27 mm. súlya 4.99 gr.

Hess. 1004. XIV. 89.

Appel IV/2. 2437. W. 7279.

A. HOS FORNAX ARDET IN USUS körirat. A mezőben a város és vár környékének képe az ostrom idején, fölötté felhők között korona látható.

R. Az érem bátlapján a következő tizenhárom soros felirat olvasható:

OFEN, | DIE KÖNIGLICHE | HAUPTSTADT IN HVNGARN
A. 1526. NACH K. LUDW. DES II. TOD, | VON SOLYMAN EINGE-
NOMMEN, | A. 1529. DEM WEYWODEN JOHANN | ÜBERLASSEN
UND A. 1541. VON SOLYMAN MIT BETRUG BEHAUPT | FOL-
GENDS VON K. K. LEOPOLD | D 23. AUG. A. 1686. DEN TÜR-
2. SEPT.

KEN, | MIT STÜRMENDER HAND, | ENTRISSEN I. C. L. (Leherr augsburgi vésnök initialéi.)

Az érem külkarimáján: IN OFEN FEUERGESCHIMDTE KRO-
NEN DES LEOPOLDI SIEG BELOHNEN.

Arany. Átm. 40 mm. súlya 11 1/2 gr.

Ezüst. Átm. 40 mm. súlya 24 gr.

Bronz.

Hess. 1007. Schönvicsner t. X. 286. W. 7273. Széch. C. I. XLVI.
39. t. 35. 27.

Ugyanazon emlékérem a külkarimán körirat nélkül bronzban Hess 1008. Átm. 40 mm. súlya 19 gr.

A. EHCITUR NIDO, NIDUM QVI CEPIT INIQUE. NON PARIT OVA DRACO SED RAPIT ERGO CADAT körirat. Az érem mezejében sas fészek tojásokkal, e fölött egy kiterjesztett szárnyú kétfejű sas, balra egy szikláról lezuhanó sárkány, mögötte egy szalagon a következő fölírat: EXESTOR RAPTOR INIQUUS. balról G. F. H. (Hoffmann.)

R. BUDA ASTU CAPTA. A SOLY | MANO. 1541. D. 2. SEPT. VI RECUPERATA A LEOPOLDO. 1686. A mezőben Buda várának ostrom alatti látképe.

Ezüst. Átm. 46 mm. súlya 26, 3 gr.

W. 7265. Széch. c. I. XLVI. 44. t. 35. 25.

Arneht p. 37. 63. Leyser 332.

A. THRAX SVDA, SIT FORNAX BVDA. körirat. Az érem mezejében Buda és vidéke.

R. Az érem hátlapján következő kilenez soros fölírat. VON SOLYMAN MIT | LIST ERRONNEN | 1541. 2. SEPT. | DURCH | LEOPOLD | MIT STVRM | GEWONNEN | 1686. ^{2. SEPT.}
_{23. AUG.}

Bronz. Átm. 29 mm.

Hess. 1015. Széch. C. I. XLVI. 42. t. 34. 23.

Hasonló ezüst Hessnél 1013. Átm. 28 mm. súlya 10, 6 gr. C. L. (Leherr vésnök) betűivel; hanem a külkarimáján DAS OFEN WIRD OFFEN sat.

A. IBIT FAVORE DIVINO LEOPOLDI INDVSTRA BAVARI VI ET LOTHARINGI körirat chrrostikont tartalmazva. Az érem mezejében a király babékoszorús hajfürtös fővel, fegyverzetben és paláttal, jobbájában egy vállára támasztott kormánypálczát, baljában egy keresztet gömböt tartva egy négy ló által vont diadalkocsin halad a török foglyok és fegyverek között; előtte egy nemtó a lotharingiai címerpaizsot veszi. A földön heverő félhold meg van törve; felül egy felhőből kisugárzó istenszem van.

R. AVSTRIACIS BVDA VRBS AQVILIS SVBSTERNITVR ARMIS. Az érem hátlapjának chronosticont tartalmazó körírata. A mezőben Buda városa ostrom alatt, fölötté egy repülő koronás sas, karmaival kardot és villámokat tartva; alúl a szelvényben: IA. VIECHTER D. G. MO. C. CAMERGRAF (Jacobus Viechter de Grueb Montanarum Civitatum camergraffius)

Arany. Súlya 5 \square , 34.8 gr. Átm. 52 mm. Hess 1020.

Hasonló ezüst; súlya középszámítással 30—35 gr. Hess 1017. Átm. 52 em. Széch. t. 36. 31. W. 7267. Schönw t. X. 288.

Hasonló ezüst másfél tallérnyi. Hessnél 1018. Átm. 53 mm. súlya 38.1 gr.

Hasonló ezüst kettős tallérnyi. Hessnél 1019. Átm. 54 mm. 52, 8 gr.

A: BVDA CVM DEO RECVPERATA 2. SEPT. A. 1686. körirat. Az előlapon Buda városa ostrom alatt, fölötté egy lebegő angyal, jobbujában keresztet, baljában pálmaágot tartva.

R: AVXILIUM CHRISTIANORUM körirat.

Az érem hátlapján egy félholdon álló koronás és fénykörös fejű Mária, hosszú kiterjesztett palástjával védi az előtte térdelő győzőket: XI. Ince pápát, Lipót császárt, lotharingiai Károlyt és a lengyel királyt. A földön jobbról: keresztés gömb, kard és sisak, balról: kormánypálcza, alul P S (éremvésnök iniciais).

Ezüst, ovalis érem. Átm. 38/44 mm. súlya 19 gr. Hess 1021. Wesz. fej. XII. 3. W. 7286.

Hasonló érem sárga rézből. Hessnél 1022.

A: MOX CLETERA MEMBRA SEQENTVR Körirat. Az érem előlapján Buda városa és a körülötte elterülő tábor látható, fölötté koronázott sas lebeg, karmai közt villámsomót tart, s abból az alatta elterülő Budára szórja az Isten nyilait.

R. Az érem hátlapján fénysugarak közt Istenszem a szokásos háromszögű előállításban, alatta a következő tízsoros fölirat: BVDA | SVB | IVGO BARBARO | PRESSÆ | DEO FORTUNANTE LIBERTAS | RESTITVITVR | A | LEOPOLDO | E 1686 F |

Ezüst. Átm. 38 mm. súlya 24 gr.

Hess. 1015. Széch. C. I. XLVI. 43. t. 35. 24 W. 7277.

A: LEOPOLDUS FAVENTE • DEO • GLORIOSVS BVDE EX-
PUGNATOR • Az érem körirata a mezőben Lipót jobbra fordult mellképe.

R: ANNO QVO REX BV DAM IN SVLTV RECVPERAT Az érem körirata két sorban, a mezőben Buda ostroma.

Ezüst átm. 29 mm. Berlin.

A: BVDA TVRCARVM IVGO EXSOLVTA. Buda ostroma, fölötté a sas.

R: IN SPEM PRISCI HONORIS körirat.

A mezőben a bécsi sz. István templom tornyának keresztje, oldalt Genius és a következő fölirat: AN—NO | QVO IN TVRRI—SANCTI STEPHANI | VIENNAE AVST—RIAE SVBLATA | LVNA. 15. IVN CRVX REPOSITA | 14 SE. LEOPOL—DO AVGVSTO | RESTI | TVTA—EST. 2. SE. BVDA | REGNI—HVNGA | RICI—CAPVT

Ezüst. Átm. 50 mm. súlya 38 gr.

Hess 980. W. 7266.

A: LEOPOLDVS FAVENTE DEO—GLORIOSVS BVDAE EXPVGNATOR körirat. Az érem mezejében Lipót babérkoszorús mellképe.

R: CONSILIO, AC | INDVSTRIA LEOPOLDI | CAPITUR BUDA. CABALA. 2. SEP. körirat kettős körben.

G. F. II. (Hoffmann vésnöktől)

Ezüst. Átm. 46 mm. súlya 29.8 gr. Hess 997.

A: Fama istenasszony Buda vára fölött; a szelvényben:

OVEN A REGE OVO | DICTVM LEPOLDO | ARMIS AD DICTVM | A. 1686. 2. SEPT.

R: HOC RECLUSO RELIQUA INCLUDENTUR körirat. A mezőben koronázott kétfejű sas, karmai közt egy tojást és egy kulesot tart. Az érem külkarimáján: URBIS EXPUGNATIO URBIS EST OVATIO

Bronz. Átm. 44 mm. Hess. 988

A: LEOPOLDVS D: G: ROM: IMPERATOR: S: A. G. II. B. REX Körirat. A mezőben Lipót jobbra fordult mellképe babérkoszorús fővel, hosszú lehulló hajfürtökkel, mellén az arany gypjas rendjellel; alúl II.

R: Felül OCCASUM LUNE BUDÆ ORTUM DAT | LEOPOLDUS egy szalagon; a mezőben Buda és Pest látképe a Dunával s azon 2 hajóval, a város fölött a koronás kétfejű sas palmaágot és kardot tartva, alatta egy címerpaizson kereszt, két oldalt szalagon: OCCASUS IN ORTU ORTUS IN OCCASU elől a szelvényben: BVDA FIT AVSTRIA CIS | VBI POST IVGA LONGA | ITRIVMPHVVS 2. SEPT. óta 53 mm. 5—68, 5 gr. Leyser 329. Hess 900.

A: LEOP: I. D. G. ROM: IMP: S. A. REST: HVNG. körirat. A mezőben Lipót jobbra fordult babérkoszorús mellképe.

R: ASTRORUM OFFUSCAT RADIOS körirat.

A mezőben az égő város fölött a sas; a szelvényben: BUDACAPTA | 1686.

Bronz. Átm. 59 mm. Hess 989.

A: Egyhelyt felhőkkel körözött hatágú csillag és két helyt stylizált levél díszítmények által megszakasztva következő felirat: NOTANT—ADVER SA—VALOREM. Kettősvonalkeretben bezárt várkapu előtt Buda kulcsa fölött viaskodó két vitéz, egyik keresztény, másik török. Az előbbi a pogányharcost leszúrja, míg az halálra sebezve baljából puskáját elejti. A várkapu fölött: PORTA OTTOMANICA, alól F. I. vésnöki jegy. A szelvényben RESERAT

R: Pont és vonalkörben a következő 15 soros felirat: BVDA | HVNGARIAE REGIA | A: MDXLI | A TVRCIS FRAVDE CAPTA | FRVSTRA SAEPIVS OBSESSA | AVSPICIIS | LEOPOLDI AVGVSTI IMP | IVNCTIS

IMPERII VIRIBVS | PROFLIGATO HOSTE | VICTRICIBVS | GERMANORVM
 ARMIS | VI EXPVGNATVR | A : MDCXXCVI II SEPT | OVANTE | S. P. Q. A.
 Átm. 50 mm. súlya 47·7 gr.

A : LEOPOLDVS IMP. AVG. XXXXV. REX. HVNGARIÆ
 10! VIVAT 10. Körirat. Középen Lipót jobbra fordult babérkoszorús
 mellképe.

R : OFEN VON DEN CHRISTEN IN DER IX BELAGR—MIT
 STVRM—EROBERT. Körirat.

A város ostrom alatt, fölötté egy lebegő nemtő jobbujában koszorút
 tart, melynek közepén L betű van ; baljában a magyar ezímerpaizsot tartja.
 Alúl a szelvényben :

DIE HAVPT-STADT OFEN ZEIGET AN, DAS TVRKEN IOCH
 SEY ABGETHAN.

Ezüst. Átm. 41 mm. súlya $\frac{7}{8}$ lat. W. 7275.

A : EIN VEISER GEWINNET DIE STADT | DER STARKEN.
 SPR. W. 21, 22.

Körirat; a mezőben Buda látképe, alúl CV (Kittel és Vinck)
 W. 7284.

R : DER GVTE VND GETREVE GOTT SEI FÜR DEN SIG BEL
 OFEN EWIGLICH GEPREISET; az érem körirata; az érem közepén a
 következő 11 soros fölirat: DVRCH | GERECHTE WAFEN | ERO-
 BERT | LEOPOLD DER I DEN 2. SEPTEMBER | OFEN | WEL-
 CHES | SOLIMANN DER II | FÜR CXLV IAIREN | DURCH
 BETRUG | GENOMMEN | alúl I. K. (I. Kittel érem véső.)

Arany. Átm. 34 mm. súlya 13·8 gr.

Ezüst. Átm. 34 mm. súlya 10·6 gr.

Leysner 330. Hess 994.

Egy oldalú ólomlenyomat. Körirata :

OFEN. A. 1529. D. 20. AUG. VERLORN — A. 1686. D. 2.
 SEPT. MIT STURM EROBERT. A mezőben Buda ostroma.

Átm. 44 mm.

A : NVMINIS AVXILIIIS BVDA VI CAPTA. 2. SEPTEMB. kör-
 irat. A mezőben Buda ostroma, fölötté az Atyaisten.

R : SOLI DEO-GLORIA körirat. A mezőben Kristus és két térdelő
 szent; alúl a pápa és a császár kíséreteikkel együtt.

Ovális alakú sárgaréz emlékérem

Átm. 43/41 mm. Hess. 1023.

A : HEROVM TVMVLVS CLARO ET BVDA VDA CRVO. I
 CÆSAREO TANDEM FVLMI NE STRATAIACET. Körirat. Az érem

mezejében Buda vára ostrom alatt, ágyúkkal sánczkosarakkal és sátrakkal, jobbról kétféjű sasos zászló leng, a Dunán hajó úszik; alúl A. 1686. 2. SEPT.

23. AVG.

R: MALO NODO MALUS CUNEUS ET EIICIEBATUR SERPENS ANTIQUUS körirat. A mezőben a sas lábaival villámcsonmót tart s a tüzet lehellő sárkányt sujtja, az érem külkarimáján QVAM DOLO MALO SOLYMANNVS RAPUIT. LEOPOLDVS MARTIA VIRTUTE MAHOMETI QUARTO ERIPUIT.

AR. 60 mm. 108 gr.

Hasonló hanem a külkarimáján felírat nélkül Széch. C. I. XLVI. 48. t. 36. 19.

Átm. 57 mm. súlya 76 gr.

A: o IMP o CAES o LEOPOLDVS o AVG o körirat. A mezőben Lipót balra fordult babérkoszorús mellképe hosszú lehulló hajjal, mellén az arany gyapjas rendjellel; alúl a válla alatt K (Kittel vésnök)

R: PANNONIAM o CHRISTO o RESTITVEBAT o MDCLXXXVI körirat. A mezőben kivont kardot tartó vitéz bal lábával egy török fejére hág, s az előtte térdelő bilincseiből kiszabadult nőnek (Hungaria) keresztet nyujt.

Bronz. Átm. 11 mm.

A. Az érem előlapján tizenkét soros felírat olvasható: BVDA | LEOPOLDI CECIDIT | VICTRICIBVS ARMIS | TARTARVS. HAN. TEKELI | TVRCA RVERE SIMVL | LOTHARVS ET BAVARVS QVOD | CAESARIS AGMINA SEPTEM | FRVSTRA TENTARVNT. IAM | POTVERE DVCES | 1686. | $\frac{9}{2}$ | DIS

R: Az érem hátlapján Buda várának és Pestnek látképe a Dunával; felül baloldalt: MONS S. GERARDI; a vár felett: ARX BVDA: a Dunán DONAV F. a túlsó oldalon PEST felíratokkal jelölvék; a mezőben a várat ostromló tábor, tüzelő ágyúk s egy vágató kivont kardot tartó lovas láthatók. Alúl a szelvényben: D. LOTRINGE

Ezüst. Átm. 45 mm. súlya 40.25 gr.

A: Az érem körírata: LITES VICTORIA TOLLIT. Az érem előlapján egy híd boltozatának felső része látható, a hídon a török és lengyel követek átnyujtják az osztrák követnek a koronát; fölöttök a korona felé repülő sas.

R: Az érem hátlapjának főlírata: BVDA | DISSIDIIS CHRISTIANORVM | IACTATA | A.C.M. DXXIX. | INSIDIIS SOLYMANNI | CAPTATA | A. C. MDCXLI. | VNITIS CHRISTIANORVM | VIRIBVS RECVPERATA | A. C. M. D. CLXXXVI. | IC 2. SEPT. | Alúl CIL (Leherr augsburgi vésnök)

Ezüst. Átm. 44 mm. súlya 1. 39 2. 27 gr.

Széch. C. I. XLVI. 52.

A. IVNGVNT POST BELLA LABELLA körirat.

A mezőben egy két ló által vont kétkerekű diadalkocsiban két női alak ül, jobbról a pálmaágot tartó Béke, balról a mérleget, kardot és gyepőt tartó Igazság; alul különféle fegyverek hevernek.

R. AQVILA ROM. RESERAT BUDÆ PORTAS!

Körirat. A mezőben Buda ostroma; fölötte egy lebegő nemtő koronát és pálmaágot tart. Alul a szelvényben: ANNO 1686. | 2. SEPT.

Puszpángfába metszett gömbölyű éremalakú darab. A. DER CHRISTEN RVHM körirat. A mezőben Buda vára és környéke a csata térével; fölötte egy lebegő nemtő kardot és pálmaágot tart.

R. Az érem hátlapján következő tizenegy soros felirat: OFEN | A, 1526. VON | SOLYMAN EROBERT. U: | A. 1541. MIT LIST
BE | SETZT: | HERNACH | VON K.K.M. LEOPOLD, | D. $\frac{23. AVG.}{2. SEPT.}$
A. 1686. IN | ANGESICHT DES | GROSS VEZIERS, | DURCH
STURM BE | ZWUNGEN

Leyser 336. Széch. t. 35. 26.

Ezüst. Átm. 29 mm. súlya 8.3 gr. Hasonló W. II/I. 7287. Leyser 336-nál csak a hátlapon IN ANGESICHT DES FEINDES. N. W, 30. $\frac{15}{32}$ lat.

Hasonló bronz.

W. 7280. App. IV/2. 2 4 3 4 W. 7287.

Széch. C. I. XL. VI. 40. Appel IV/2 2435 ezüst és bronz.

DR. TERGINA GYULA.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A katolikus iskola-ügy Magyarországon. I. A magyar katolikus alapítványok jogi természete különös tekintettel a katolikus iskola-ügy körül újabb időben felmerült téves nézetekre. Irta Dr. Városey Gyula. Kalocsán 1882. 44 lap. II. Litterae Authenticae 1. f. 192. 2. f. 341 l. Kalocsa 1884.

A mint a cím is mutatja e kis mű annyira a napi kérdések megvitatásával foglalkozik, hogy különösen e tekintetben folyóiratunk semmiképen sincs hivatva vele karöltve menni vagy szembe állani. A terjedelemhez aránylag sokat foglalkozik történeti adatokkal, de itt a történet, a mint szokták mondani, a polemia ancillája. Szerzőnk Szepessynek hasonló tartalmú munkájával foglalkozik legtöbbet s a legmervebb katolikus szempontokból indul ki s azok mellől nem is látszik elmozdúlni — mind e mellett a vallás — a tanulmányi és egyetemi alapok kezelésére mind megannyi választott vagy kinevezett bizottságot óhajt, pedig alig hiszem, hogy e bizottságokat akár az egyházi kánonok, akár pápai rendeletek, akár a magyar egyházjog történet tanítaná; tehát végre Dr. Városey is némileg az oportunitas terére lép. Mi a Szepessy munkáját, mely szerzőnkkel úgy látszik homlok-egyenest ellenkező, modern nézeteket vall, nem olvastuk, de ép e kezeink közt levő könyvből úgy tetszik, fogasabb munka, hogyan 44. lapos röpírat elbánhassék vele.

Részünkről meg vagyunk győződve, hogy e valóban fontos kérdések — majd idővel, ha egyszer csakugyan napi rendre kerülnek, sem a Dr. Városey, sem a Szepessy nézetei szerint. hanem az államférfiúi bölcsesség, a keresztyén lelkiismeretesség vezér fáklyái mellett, a modus-vivendi elvei szerint fognak megoldatni.

E kis munka egy pár szót (fosztogatások, merénylet stb.) leszámítva, szép magyarsággal s hangulatos melegséggel, sőt lelkesültséggel lévén írva, írójának becsületére válik. Elégtétel érzetével olvassuk, hogy régi királyaink adományairól, szándékolt czéljairól s még a soha meg nem koronázott II. József császár apostoli és kegyúri jogairól is mily kegyelettel szól szerzőnk. De

uram az idők megváltoztak s ma midőn látjuk, hogy dicsőségesen uralkodó, felkent koronás királyunk mily plena gratiával ajándékozta meg a katolikus, a protestáns, a keleti egyházi templomokat és iskolákat egyaránt, úgy tetszik s úgy érezzük, hogy a tanítandó minden népek számára a szeretet vallásának ismét egy új parancsa jutott érvényre.

Ama nagy vagyoni kérdés, melyet a katolikus statussal szemben az új idők politikai elméletei hoztak szőnyegre, az oportunitás alapján több kevesebb szerencsével már csaknem minden európai-, sőt más világrészi keresztyén államokban is megoldatott.

Mi kevés kivétellel maradtunk a régi mellett. És ez igen jól van így. Ama nagy vagyon igen jó kezekben van s maradjon is ott ad multos annos. . . .

Ha én katolikus író volnék, végig néznék a többi keresztyén államokon, aztán hazánkra tekintenék s azt mondanám: Hála istennek, hogy így vagyunk, legyünk nyugodtak!

A műnek 2-ik és 3-ik füzete nagy becsű okirattár, mely sok becses történeti adatot tartalmaz.

—k—s.

Louis XIV. et Strasbourg. Essai sur la politique de la France en Alsace, d'après des documents officielles et inédits. Par A. Legrelle Docteur ès lettres. Paris. 1883. 796 lap. Ára 7 franc 50 c.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A francia politikusoknak a sok között az a csodálatos bogara is támadt, hogy valódi republikánusokat csak úgy lehet nevelni, ha a nemzeti történetet vagy egészen elhallgatják s csakis 1789-en kezdve tanítják, vagy ha elkészítik republikánus nevelési czélokra s nemcsak a királyságot és egyáltalában a monarchiai államformát, hanem magokat az egyes uralkodókat, Nagy Károlytól kezdve III. Napoleonig = tehát IX., XI. s XIV. Lajost, I. Ferenczet, II. és IV. Henriket, I. Napoleont stb. stb. mind egyaránt ugyanazon fekete színnel bemázolják, elrútítják. Igaz, hogy ez eljárási mód nem egészen új, mert a XVII. században a francia trónörökösök számára készítettek külön tankönyveket, részint illem, részint más tekintetekből, elhagyva az elhagyandókat s színezve a *szükséges* helyeket és a könyvek címlapjára oda nyomtatták: *ad usum Delphini*, hanem ennek volt egy parányi mentsége: a tanítványok gyermekkorá; — hisz ma is készítenek külön könyveket gyermekek és ifjúság számára s a mi a Dauphin-ek számára készült könyvek tudományos, vagy az igazság elburkolását célzó átdolgozásait illeti, már kezdetben is ép oly gúnyos nevetés tárgya volt, mint most a XIX. században.

De a mostani republicanus urak drastikus rendszere, nehogy IV. Henrik nemzeti- vagy XIV. Lajos katonai és irodalmi tekintetekben egyaránt dicsősséges kormányzása magát a monarchiát kedveltesse meg a francia ifjúsággal, és hogy csak Robespierret meg Dantont, St. Just-öt és Lebast stb. tartsa nagy embereknek; meghamisítja a nemzeti történetet, ez szájalmat és utálatot gerjeszt mindenkiben, ki a francia nemzet iránt rokonszenvet érez s az emberiség fejlődéséről és a nemzetek történeteiről gondolkozni szokott. Még nem volt módom, hogy ilyen új divatú historiát vagy tankönyvet által olvashassak s létezéséről is csak a parlamenti vitákból van értesülésem; de egy kis izelitőben közvetlenül részesültünk néhányan itt Budapesten. A hetvenes évek elején ugyanis ide hozzánk menekült volt a tudós Rogeard s itt hogy másnak terhére ne legyen, némi csekély belépti díj mellett érdekes conference-okat tartott a francia irodalom történetéből.

Valahányszor azonban kénytelen volt egyik vagy másik francia uralkodó nevét megemlíteni, soha el nem mulatta egy egy oldalba lökést adni úgy a személynek, mint a monarchiának, s míg irodalmi fejtegetéseit nagy figyelemmel és gyönyörűséggel hallgattuk, ártatlan kitörései felett mosolyogtunk, az erősebbeken neveltünk, gondolván, hogy ez a jó öregnek olyan megszokott tücske, bogara. Ő azonban ezt nem igen szerette s egy alkalommal ülés után épen engemet interpellalt, hogy valjon a dámák mit nevettek, mikor ő IV. Henrikről beszélt? Én tisztán megmondtam, hogy mi komikusnak tartjuk, ha egy francia kitöréseket enged meg magának nemzete legnagyobb királyai ellen. Ah! önök nem republikánusok! mondá Rogeard kissé izgatottan. Nem uram, mondám én komolyan, mi monarchisták vagyunk mindnyájan a kik ide járunk.

Az előttünk fekvő könyv, melyről szólani akarok, megnyugtatásunkra szolgálhat, hogy Franciaország komoly tudósai nem szegődtek a történetírás hamisításának szolgálatába, s nem igen veszik számba a túlzó republikánusok csodálatos bogarait.

Legrelle műve igaz história, kellemes olvasmány, komoly munka. Eddig megjelent művei nem voltak szakszerű történelmi munkák, inkább irodalomtörténettel és politikával látszott foglalkozni. Újabb időben azonban a német tudósok, kik szakmájukban mindenik Bismarknak és Moltkenak képzele magát s az 1870-ik évi nagy hadsereg összes kevélységét érzi magába mikor íróasztala mellé ül erősen rátámadtak XIV. Lajosra és politikájára. hogy Elsászt és különösen Straszburtot a XVII. század második felében megszerezte, Franciaországhoz csatolta és mind-

ezeneken felül anyira francziává tette, hogy például I. Napoleon bukása és a Waterloonál elvesztett csata után is még hónapokig fenntartották magokat a németek ellen némely elsászi kerített városok s Elsászban vívták elsászi polgárok ellen az utolsó csatákat, hogy a francziákat végkép legyőzhették és napjainkban is, íme tizenöt évi porosz simogatás után is az állítólag germán származású nép semmi vonzalmat sem mutat a porosz császársághoz s vágyai és érzelmei összeségét a francziákhoz való rokonszenv oltárán áldozza fel. Természetesnek találom, hogy a dolgok így állása bosszantja német uraimékat. Ezért kell lakolni XIV. Lajosnak és kormányának s különösen Ponponne és Louvois, ministereinek, valamint Turenne, Crevis és Montclar tábornokainak.

Maga a király: szörny, hitszegő, zsarnok, az oly emberek mint Louvois és Montclar az utolsó végrehajtók, csak arra méltók, hogy fajuk egytől egyig kiirtassék, mert a mit elkövettek: rablás, árulás, gonoszság, megrohanás, kijátszás, gyalázat, szemtelenség¹⁾; no hiszen ha ezeket a szidalmakat elszavalta a német tudós történet, hiszem, hogy megenyhült; egyébaránt mi magyarok eléggé ismerjük a német harag és német boszszúság szótárát, századok óta volt alkalmunk eleget olvasni s eleget hallani, ha akár mint győzőkkel, akár mint legyőzöttekkel volt dolgunk velök.

Legrette úgy látszik megelégette a német tudósok hánykolódásait s hosszú éveket szentelve az eredeti hivatalos okiratok tanulmányozására, írt egy higgadt, tárgyilagos munkát, kerülve minden szenvedélyességet, különösen azokat a hangzatos káromkodásokat, melyek a német uramék munkáiban csak úgy tündökölnék, de azért leverve és megczáfolva őket teljesen s be mártogatva a járatlanság, a tudatlanság, a ferdítés, a roszakarat pocsolójába, úgy, hogy olykor a fülök se látszik.

A munka kilencz nagy fejezetre oszlik. Az *elsőben* Straszbург város eredetét s történetét írja meg a XVI. század végeig, a *másodikban* a harmincz éves háború történetét, talán egy kissé bőven is részletezve az ide vonatkozó okiratok, jegyzékek ismeretetését, úgy, hogy ha valami kifogást lehetne tenni a mű ellen csak az volna, hogy a trojai háború leírását a két tojáson kezdi. A ki a hadászatnak csak kezdetleges fogalmaival bír is, ha egy közönséges földabroszra tekint s számba veszi Francziaország helyzetét a többi szomszéd államok közt és a Rajna vizének folyását, a mint Helvecziából éjszaknyugatra fordulva a franczia és

¹⁾ Raub, Verrath, Frevel, Ueberrümpelung, Schandthat, Frecheit stb. A király pedig: monstre, infidél, tyranne etc.

német föld között Köln felé halad: lehetetlen észre nem vennie, hogy Elsász és vele Straszburg Franciaországnak földtanilag, de mindinkább hadtanilag organikus kiegészítő részét teszi s főképp ez utolsó tekintetben nélkülözhetetlen földrész. Ha van európai egyensúly s ez egyensulynak tiszteletre méltó értéke, ugy ennek mellözhetlen feltétele — *conditio sine qua non* — hogy Elsász és Straszburg Franciaországhoz tartozzék. Oda is fog tartozni bizonytal elébb vagy utóbb. És e meggyőződésünknek nem az az alapja, hogy a párisi gaminok az utczai tüntetések alkalmával: *Revancheot* szoktak kiabálni. — Ő hisz annyi mindent kiabáltak már Párisban az útczai és parlamenti gaminok, hogy ezekre bizony nem sokat lehet építeni! — hanem az, hogy így kívánja ezt az európai nemzetek nyugalma.

Legrelle is először a geográfiai helyzettel s aztán az őstörténettel ismertetvén meg, a viszonyt kezdi fejtegetni, mely a kis strasburgi köztársaság és francia udvar között századokon át fenn állott. A francia királyok mindig a leggyöngédebb érzésekkel viseltettek a tanács és egyes tagjai iránt, »kedves és tiszteletreméltó barátjaiknak nevezik« (*tres chers et reverends amis*) a tanácsot, küldöttjeiket mindig kitüntetéssel fogadják akár a *st.-cloudi*, akár a *fontainebleau*i, akár végre a *versailles-i* udvarban, a francia ministerek és nagy urak ebédeltetik, ünnepeket rendeznek számukra, a királyok megajándékozzák őket, elfogadják ajándékaikat s akárhányszor tetemes kölcsönöket adnak a városnak. A város kereskedőinek nagy szabadalmakat adnak a francia földön, szóval a lehető legbarátságosabb viszony áll fenn a hatalmas Monarchia és a kis *Respublica* között, melyből egy kis anyagi hasznot mindig a *respublica* húz.

Maga Elsász mint Landgrófság a német birodalomhoz (vagyis a császársághoz) tartozott; azonban már régi idő óta egy egy osztrák főherceg bírta, ki több ízben egyszersmind strasburgi püspök is volt s az ily személyek által a püspöki és Landgróf-i méltóság egyesítetett, különben Straszburg maga köztársaság s olyan birodalmi város volt önálló kormányzással és igazgatással; valami nagy ragaszkodással soha se viseltetett a császári kormány iránt, mert a központtól távol esvén, bajaiban soha se nyert kellő segítséget, sokat fizetett adóba, a császári biztosok nagyon telhetetlenek voltak, sokba kerültek s ha háború ütött ki, a sok katonaszedés, táborok eltartása, átútczó csapatok élelmezése, vezérek ajándékozásai s több effélék temérdek sokjába kerültek a városnak s az ígélet meg volt, de a fizetés soha se következett be, ellenben a francia királyok ajándékozták a várost, ha valamikor eleiséget kértek és nyertek, mindannyiszor megfizették. És úgy hiszem, hogy még IV. Henrik óta, de különösen XIII. Lajos (Mazarin)

óta czélzatosan dolgoztak arra a francziák, hogy a straszburgi urakat megnyerjék.

A harmincz éves háború szerencséje nagyon kedvezett Franciaországnak, Elsászt már tényleg évek óta meghódította s katonailag kezében tartotta s midőn végre 1648-ban a béke megkötetett, magok a hadakozó felek annyira meg voltak győződve a fenntebb hangsúlyozott állításról, hogy Elsásznak Franciaország-hoz kell tartoznia, hogy úgyszólva ellene sem mondtak¹⁾ annak az ajánlatnak, melyet már 1646-ban maga a császár tett a francia királynak s ezek szerint a híres *westphali béke okiratában* e tárgyra vonatkozólag a következő §§-k állanak, a lehető hű fordításban:

»73. §. A császár ép ugy a maga személyét, mint a felséges osztrák házat illetőleg és hasonlókép maga a birodalom lemondanak minden jogaikról, tulajdonaikról, hatalmukról, birtokukról, törvényhatóságukról (jurisdictio), mely az előtt a császárságot vagy az osztrák házat illetve Brissák város felett. Alsó- és Felső Elsász felett, Sundgau felett, az Elsászban fekvő tíz birodalmi város u. m. Haguenau, Colmar, Schlestadt, Winembourg, Landau, Obernheim, Rosheim, a szentgyörgy völgyi Münster, Kaiserberg és Türkheim helytartósága (Prefectura) felett és átadják mindazokat, (a mikről t. i. lemondanak) a legkeresztényebb királynak úgy mint a francia kiáltságának. Úgy hogy az említett Brissák város Hochstaett, Niederimising, Harten és Acharren falvaival megtarthassa a császárról nyert kiváltságait.«

»74. §. Hogy e szerint az említett Alsó és Felső Elsász Landgrófsága, Sundgau, valamint a tíz tartományi város helytartósága s a tőlük függő helységek, a vasallok, országlakók (manants), alattvalók, jobbágyok, szabad emberek, várlakok, mezők, majorok, kastélyok, ligetek, erdők, arany-ezüst s más ércz bányák, folyók, patakok, rétek, minden királyi jogok, tartozások, *minden tartalék nélkül* minden nemű joghatósággal, felsőségi joggal, és souveraini hatalommal ezentúl *örök időkre*, a legkeresztényebb királyt és a francia koronát illetik és úgy tekintetnek mintha a francia koronába bekbeleztettek volna, a nélkül, hogy a császár, a birodalom, az osztrákház vagy bárki is annak ellene mondhatna. Oly formán, hogy sem valamelyik császár, sem valamelyik osztrák herczeg semmi módon, semmi időben soha sem igényelheti és bitorolhatja a jogot és hatalmat, bármely részecskéjében az elsorolt tartományoknak, legyenek azok innen vagy túl a Rajnán.«

»79. §. Az említett átengedés és átruházások nagyobb erős-

¹⁾ Legfennebb kissebb urak, földbirtokosok /mint pl. a bási püspök s mások is) tettek kifogásokat, de ezek a francia király dírscretiójára bíztak.

ségéül a császár és a birodalom a jelen szerződés erejénél fogva a megelőző császároknak és a római szent birodalomnak minden végzéseit, intézkedéseit, szabályait és szokásait, még ha esküvel erősítették is, vissza vonják, névszerint a császári hitlevelet is, s jövőre a javaknak és császári jogoknak mindennemű átruházása eltiltatik; egyszersmind örök időkre kizáratnak minden kifogások s vissza helyezési utak bármi némű jog vagy jogcím gondoltassék is ki.«

Íme mindez oly világos, oly szabatos, a mint csak lehetséges. Ritkán olvashatni az ismétléseknek és záradékoknak ily pazar bőségét, mely egy terület átadását teljesebbé tegye s annak nagyobb erőt adjon. Minden visszavonhatás, beavatkozás ki van zárva; de íme elég szerencsétlenül következik a 87. §., melylyel az osztrák követek pár nap múlva állottak elő.

»87. §. Tartozik mindazonáltal a legkeresztyénebb király nemcsak a straszburgi és baseli püspököt, Straszburg városával együtt, hanem a többi rendeket is, a kik a két Elsászban közvetlen a római birodalom alá vannak vetve, a lure-i és mürbachi apátokat, az andlan-i apátnőt, a szent Benedek rendiek szentgyörgyvölgyi zárdáját, a herczeg Lützelsteinokat, a gróf és báró Hanaukat, Fleckensteinokat, és Obersteinokat, alsó Elsász egész nemességét, továbbá a tiz várost, melyek a Haguenau-i helytartóságot alkotják ezen szabadságukban és *közvetlenségükben, melyben eddig a római birodalomhoz voltak, meghagyni*: oly módon, hogy ott semmi királyi felsőséget (regiam superioritatem) nem követelhet, hanem megelégszik azon jogokkal, melyek eddig az Osztrákházat illeték s ezen szerződés által a francia koronára ruháztattak. Ugy hogy ezen nyilatkozat által semmiben sem gyengítetik a souverain hatalom fennebb említett joga.« Mit jelent e csodálatos toldalék? kérdi Legrelle, nekünk pedig a legjobb akarat mellett is, melyet német uraimék iránt viseltetünk, lehetetlen, hogy eszünkbe ne jusson az a sok »nisi« meg »absque tamen praejudicio« etc. féle záradék, melyekkel a régi időben a törvények és szerződések kedvező §§-sait claudalni s olykor megsemmisíteni szokták.

Meg akarták-e gyengíteni az egész engedményt, mit eddig tettek ezen szavakkal: *possessio immedietatis erga imperium romanum?* vagy csak a francia királyt kötelezni akarták a helyi kiváltságok megtartására? A következmények azt bizonyították, hogy a németek e záradékkal az egész átengedést semmissé akarták tenni. A francziák azonban támaszkodva az előbbi §§-k kétségbe vonhatatlan szabatoságára és világosságára s minthogy a németek makacsokdtak, nem akarták az értekezéseket még továbbra nyújtani s végre is az aláírást nem tagadták meg.

Legrelle nem mondja ugyan, de én úgy hiszem, a francziák-

nak is volt utógondolatjok, ez t. i.: ha ti ily hosszú és kínos háború után sem akarjátok őszintén az állandó békét s a mi diadalmas hadjáratainkkal szerzett új területünk visszafoglalására aspiráltok akkor, mikor a béke okirat még alá sincs írva, ám lássátok ezt a két nyelvű záradékot, mi még egynehányszor szívesen megpaskolunk, hogy háborítlan birtoklásba maradhassunk.

Franciaországnak azonban az volt szerencsétlensége, hogy a münsteri béke fent jelzett §§-t Elsászban azonnal és teljesen nem hajthatta végre, mert a Fronde első zavarai éppen ez időben mutatkozáván, az ország tevékenységi szabadsága a belzavarok által megbénult. Aixben Bordeauxban ütöttek ki a zavarok. Magában az udvarban a nyugtalan főurak és nagyra vágyó dámák cselszövényei s a tartományi parlamentek erőszakoskodásai megakadályozták, hogy Richelieu nagy műve a westphali béke befejeztessék. Legközelebbiről a volt a baj, hogy a győzelmes seregeket hirtelen vissza kellett vonni Elsászból, mert másutt nagyobb szükség volt rá; továbbá éppen ezért Ausztria sem ürítette ki Freiburg és Brisgau városokat; a francziák elvonultak, a németek a vidéken maradtak, a nép nem tudta mit tegyen, a császári kormány minden apró cselszövényt elkövetett, hogy a maga tekintélyét tartsa fenn továbbra is, mintha a francziáknak ott semmi keresetők se volna s a münsteri és osnabrücker békekötés pontjai csak valami betegálmadozásai volnának. És csaknem tíz esztendő telt el, míg XIV. Lajos a belviszályokat legyőzvé, a leggyöngédebb modorban, finom de szabatos formák közt, kesztyűs kézzel, de határozottan s csak lassan haladva, de biztos eredménnyel elfoglalta újból az elsászi tartományokat, azaz végrehajtotta a westphali béke pontjait. Eleget ellenkeztek a német elemű városkák s az ígéretek által csalogatott nemesség, kik mind Bécs felé kacsingattak a nyilvános és titkos császári diplomaták által folytonos izgalomban tartattak, de a vége is az volt, hogy elébb-utóbb minnyájan letették a hűség esküt a francia királynak.

Csak Straszburg városa a tartomány közepében volt a hely, mely nem tartozott még a francia királysághoz s önállóságát felhasználva kaczérkodott folytonosan Párisal és Béccsel, a nyelv s némi érzelmi rokonság, az emlékek, hagyományok Bécshez vonzották. És oda vonzotta az a hit, hogy ily módon nagyobb értékök van a francziák előtt s ha végre meg kell lenni, drágábban adhatják el magokat. Párishoz vonzották a személyes hajlamok, a biztosabb, békésebb polgári élet, a haszon stb. A francia udvar és diplomacia rég kimondotta, legalább rég kifizte magában, hogy Straszburgnak francia birtokká kell lenni, de tudott várni, tudott élni az idővel, s végre teljes sikert aratott.

DEÁK FARKAS.

T Á R C Z A.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

A szünet után első v. gyűlését okt. 2-án tartotta *b. Kemény* Gábor elnöke alatt. Először a folyó ügyek tárgyalattak. Titkár bemutatta az új tagajánlásokat, amelynek alapján évdijas tagokká választottak: *Bálint* Ferencz, Budapesten; *Kovács* István, Kisvárdán; *Havas* Sándor, Budavárban, (aj. a titkár); *Baán* Kálmán, Zala-Szoboron; *Kollár* János, Pacsán, (aj. Makay Dezső); *Rozvány* György, N.-Szalontán; *Mléssy* Jánót, Budapesten, (aj. Széll Farkas); *Nádudvary György* Árpád, Bécs, (aj. Szádeczky L.); *Bing* Rezső, Bécs, (aj. Márki S.); *Herritz* Rudolf, Besztercebányán, (aj. Mennyei János); *Palugyay* István, Bodafalván, (aj. Majláth Béla); *Lenthe* Gusztáv és *Vikár* István, Veszprémben, (aj. Véghelyi Dezső).

Ezután Zólyom megye alispánjának egy hiv. átíratát olvasta fel titkár, a melyben a megye törvényhatósága felkéri a társulatot, hogy a megye községeinek neveit, melynek lajstromát mellékelve küldik, vizsgálta át a társulat a czélból, hogy az esetleg előforduló régi magyar történelmi helyneveket Zólyom megye területén érvényesíthessék a helynevek czélbavett hiv. megállapításánál. *Thaly* Kálmán a legmelegebben szólal fel e kérdés mellett, több példát hoz fel, részben a parlament köréből, midőn falvak neveit régi magyar történelmi neveikre változtatták át törvényesen. Az ő indítványa értelmében a társulat kész örmel vállalkozik e hazafias munkára s az illető zólyom megyei helynevek átvizsgálására bizottságot küld ki, melynek tagjaivá: Pesty Frigyes, Odescalchi Arthur hg. és Majláth Béla választottak.

Bay Ilona úrnő 30 db aranyat ajánlott fel a megindítandó monographiák vállalata költségeihez.

A társulat az országos kiállításon képviseltetni fogja magát kiadványaival. Érintkezésbe is lépett már e czélból a kiállítási bizottsággal, a mely a bejelentést elfogadta.

A pénztárnoki kimutatás szerint a múlt (juu—sept.) évnegyedben bevétel volt.	7535 frt 01 kr.
kiadás	1038 flt 95 kr.

Pénztarmaradvány 6496 frt 06 kr.

Ezután *Thaly* Kálmán tett indítványt, Budavár visszavételének jubilaemára és az irandó monographiára vonatkozólag. Ugyanis a b. Sennyey levéltárban az ungmegyei kirándulás alkalmával Bunyitay Vinceze Buda ostromára vonatkozó leveleket talált, nevezetesen pedig a két Battyányinak leveleit, a kik Buda ostromában részt vettek. E levelek lemásoltatására, vagy a társulatnak való kikölcsönzés kieszközlésére, indítványozza, hogy Bunyitayt kérje fel a társulat. Az indítványt elfogadták. A folyóügyeket követte *Borovszky* Samu felolvasása: A longobárdok vándorlásáról, mely általános tetszéssel fogadtatott.

Végül a titkár bemutatta Ungmelye monographiáját, Mészáros Károlytól, melyet azon kéressel küldöttek meg a társulatnak, hogy bíráltná meg. A társulat a bírálatra felkéri: B. Nyáry Jenő, Pesty Frigyes és Nagy Gyula v. tagokat.

Ezzel a gyűlés eloszlott.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTENELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT f. évi sept. 3-án tartá meg Déván *gróf Kuan Géza* elnöklete alatt a szünetek után első rendes választmányi ülését, mely igen látogatott volt. A vendégek közt ott volt Kolozsi Antal gyulafehérvári prépostkanonok, ki a társulat alapító tagja lett. Az elnök megnyitó beszédében hangsúlyozta, hogy a választmány munkássága a szünidők alatt sem szünetelt, mert több tagja a választmánynak ezen időt kutatásokra és búvárlatokra használta fel. Első értekező volt *Mayland* Oszkár főreáliskolai tanár, ki a hunyadmegyei román népdalokat, mondákat, találós meséket stb. gyűjti össze, ethnographiai, történeti és szépészeti szempoutból méltatva az eddig összegyűjtött románczokat, balladákat és gúnyverseket, eredetiben is bemutatva némely töredékeket. Azután *Téglás* Gábor muzeumi igazgató tett szóbeli jelentést szünidei kirándulásairól, melyeknek kettős czélja volt: a római és esetleg dák őrtornyok és castrumok felkutatása, és a római bányászat tanulmányozása; működése eredményét néhány

későbbi felolvasásban fogja részletesen bemutatni. Végül Kun Róbert társulati titkár számolt be nagyszombeni kiküldetéséről. A válaszmány ugyanis őt bizta meg a megye zarándi részeiben épen száz évvel ezelőtt (1784.) kitört Hóra lázadásra vonatkozó s eddig nem ismertett okmányok föl kutatásával, s az egész mozgalomnak Ilunyadmegyére vonatkozó monographicus földolgozásával. Kun e jelentésében kiemeli, hogy nagy reményekkel lépett a katonai levéltárba, s bárha sok eddig nem közölt adatra talált is, még sem talált annyit, mint a mennyit remélt. Különösen hitte, hogy a Hóra lázadás egyik rejtélyes alakjáról, Satis-ról fog bővebb felvilágosításokat nyerhetni, de épen erről alig talált a semminél többet. Érdekesek a lázadás elnyomására tett katonai intézkedések s az egyes parancsnokok jelentései, melyek eddigi ismereteinkre nem jelentéktelen világot vetnek. Ez ülésen gr. Kuun Géza a régi piskii hidnak egy darabját s egy a csata színhelyén talált ágyúgolyót szolgáltatott be a társulati muzeumba.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULAT sept. 24-én d. u. 5 órakor a temesvári vármegye háza kistermében Ormós Zsigmond főispán elnöklete alatt rendes havi válaszmányi ülésen Pontelly István titkári jelentése után, Dr. Márka Sándor aradi főreáltanodai tanár tartott felolvasást »Mágócsi Gáspár öröksége« cz. a.

— A SZÉKELY MIVÉLŐDÉSI ÉS KÖZGAZDASÁGI EGYLET sept. hó 25-én Marosvásárhelyt tartott évi nagy gyűlésén Szabó Károly kolozsvári egyetemi tanár nagyérdekű felolvasást tartott: *Királyi telepítvényesek-e a székelyek?* cz. a. A munka elé, mely már sajtó alatt van, minden oldalról nagy érdeklődéssel tekintenek.

TÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK ISKOLAI ÉRTEŚÍTŐKBEN.

Évek óta figyelemmel kísérjük az iskolai értesítőkben meg-megjelenő történeti értekezéseket. Tartsunk szemlét most is az 1888/4. isk. évek felett:

1. *A székely vagy régi magyar írás eredetéről* találunk igen érdekes értekezést (14 l.) a pozsonyi főreáltiskola értesítőjében Hódolgyi Lászlótól. — Szerző a székely vagy régi magyar írás eredetét kutatja, összehasonlítja azt az ó-kori *elbászai* népek betűivel s közös eredetre viszi vissza a *moábi*, a *phönikiai* és az ebből származó *kárthágói* vagy *ujpuni*, a *makkabäusok* pénzein lévő, az *aramüi*, a *babyloniai*, a *hauraniai*

és *nabathüi* végre a *hímjari* írásokkal. Ezen írások pedig a közös *akkad* forrásokból vették eredetüket, egy oly népnek az írásából, melyet még nevérol sem ismertek addig, míg a hajdani Assyria és Babylonia helyén tett ásatások napfényre nem hozták nyelv emlékeiket. Az ott talált írástörödékek egynémelyikének szerkesztése Kr. e. a IV-ik söt talán az V-ik évezredre vezethető vissza. Ezen nyelvet az assyrológok legnagyobb része az ural-altaji nyelvcsoporthoz számítja, a melyhez a magyar nyelv is tartozik. Az *akkad* nép alapítá nyugoti Ázsiának legelső polgárosult álladalmát. Ezen őskori néptől származott át a vele közelebbi érintkezésbe jött népekhez is a betűírás ismerete is. Ezen közös forrásból származott a székely írás is az őshazában, az *akkad* néppel való érintkezés következtében. Azon írások közül, melyek eredetüket a közös *akkad* forrásból vették, a székely betűk leginkább hasonlítanak a fent említett *előázsiai* írásoknak legrégebb alakjaihoz. Összehasonlítva szerző ezen előázsiai írás csoport jegyeit a székely betűkkel s azon nevezetes eredményre jut, hogy bár több eltérés mutatkozik: a székely és eme közös eredetű írások között a különbség nem nagyobb, mintha azokat egymással hasonlítjuk össze. Végeredményül kimondja, hogy ez írásjegyek, melyekkel az ó-korban nemcsak a székelyek és magyarok, de valószínűleg az uralaltaji népek legnagyobb része élt, ugyanazon forrásból merítvék, a honnan valamennyi előázsiai culturnép írásjegyeit vette, t. i. az *akkad* néptől. A hasonlatosság e betűk jellegét és alakját tekintve oly nagy, hogy ezen állítást kétségbe vonni alig lehet.

A székely írás, úgy mond, a mely eddig mint műveltségtörténeti curiosum még a magyar tudományos körökben is, sokaktól igen gyanakodó szemmel tekintetett, őstörténelmünk legtisztelteméltóbb és igen fontos ereklyéje, ennek behatóbb tanulmányozása által oly szakaiába pillanthatunk be a magyar fajú népek őstörténelmének, a hová eddig semmi világosság nem hathatott és a melyről nemcsak a történelmi kútfők hallgatnak mélyen, de a melyre a legkorábbi hagyomány sem emlékezik vissza. — A szép tanulmány írója meggyőzi olvasóját, hogy a székely írásjegyeket nem lehet sem kohlmányynak, sem pedig a székely földön kigondolt titkos írásjegyeknek tekinteni, a hasonlatosság az előázsiai alphabetek és ezen írás között oly szembeszökő, hogy annak, ki e jegyeket koholta volna, valóságos látnoki tehetséggel kell vala az elmúlt évezredek homályába betekintenie, mert a székely írással rokon

alphabetek ősmerege csak a legújabb kor régészeti kutatásainak eredménye.

Még egy csekély figyelmeztetés után, hogy az az idézett Samosius Steph., »Analecta lapidum vetustorum in Dacia« stb. cz. mű írója nem Szamosi, de Szamosközi István: nincs más hátra rövid ismertetésünk után, minthogy szerencsét kívánjunk szerzőnek e téren teendő további kutatásaihoz s óhajtsuk, hogy ne rejtse úgy el, mint ezt, a mely nagyobb olvasókört érdemelne, mint egy iskolai értesítőé.

2. Az esztergomi főgymnasium értesítőjében *Az Árpádház nemzetségiája és családi viszonyairól* találunk értekezést Horváth Bálinttól. Szép és érdeemes téma a történetíró és geneologus kutatásaira; de próbára is teszi íróját. Sokan fíradoztak már az Árpádok családfájának megállapítása körül, régibb és újabb historicusok és geneologusok egyaránt, de igen sok kérdés maradt még megoldatlanul, sok hézag kitöltetlenül. — Szerzőnk is arra a meggyőződésre jutott tanulmányai közben, hogy az Árpádház több tagját fedő homályt alig lehet kellően megvilágítani. És az természetes is forrásaink a krónikák és okmányok hiányos tudósításai mellett. De ha egészen teljes és minden tekintetben kimerítő geneológiát nem is lehet összeállítani: legalább a lehető legtöbbet, főbb vonalaiban összegezni az eddigi kutatások eredményeit, kiegészíteni azokat a hazai és külföldi összes kútfők segítségével s az újabban napfényre hozott okleveles adatok alapján, szóval a lehető teljes geneológiát összeállítani, — már magában is szép és elismerésre méltó törekvés. — Hogy írónk nem sajnálta a fáradságot s avatott kézzel nyult a kútfőkhöz s felkutatta mindenünnen az adatokat: arról munkája minden egyes szakasza s az idézett számos kútfő tanúskodik. Így aztán természetes is, hogy lelkiismeretes kutatásának eredménye el nem maradt s sok hézagot sikerült kitöltenie s nem egy nyílt kérdést megoldania hosszú (160 lapot tevő) munkája folyamán.

3. A nagyváradai kath. főgymnasium értesítőjében *Cseplő Péter a nagyváradai várban tett kutatásokat* írja le. Élénken emlékezzünk, milyen általános érdeklődést keltett országszerte a hír 1881. aug. havában, hogy a nagyváradai várban, építkezés alkalmával szent László templomának alapjaira akadtak. Társulatunk épen sárosmegyei kirándulását tartotta, midőn távirati értesítést kapott a nagyfontosságú felfedezésről. A közoktatási minster szakértőket küldött Váradra az ügy mibenlétének megállapítására. A szakértők jelentése alapján a hadügyministerhez for-

dúltak, hogy a kaszárnya tovább építését szüntesse be addig, míg a szükséges ásatásokat megteszik. Ez nem lévén keresztülvihető, az ásatásokhoz való engedélyért ő felségéhez folyamodtak, a ki azt sept. folyamán meg is adta. Az ásatás költségeire szükséges 4—5000 forintot a nagyváradai püspök és a káptalan vállalta magára. Az ásatás vezetése a váradai vár kaszárnya udvarán Römer Flórisra bízott, a ki az ásatásokat két év múlva a kaszárnya fölépültekor (1883. sept. 25-én) meg is kezdette. Az ásatás számos régészeti leletet hozott felszínre, ezek közt több síremléket is, így az 1410-ben meghalt Florenczi András váradai püspök sírkövét, majd az 1512-ben eltemetett Thurzó Zsigmond püspök síremlékét, a mikről felírásaik tanúskodnak. — Az ásatások bebizonyították, hogy a hajdani várad székesegyház még romokban, vagyis alapjaiban sem létezik többé, de egyszersmind megmutatták a helyet, a hol hajdanta állania kellett. Hogy szent László templomát, a mely századokon át újra meg újra építettet, a Várad látta nehéz idők folyamán alapjaiban felforgatták, az alig meglepő arra nézve, a ki e hatalmas végvár zivataros történetét ismeri. A mit tűz, háborúk s ellenséges kéz tán megkíméltek is: arra a végszükség rátette a várvédőinek kezét s a szent király egykor fényes templomának faragott köveit beleépítették a vár bastáiba, melyben annyi tagozatos faragott kő látható még napjainkban is.

4. A gyöngyösi nagygymsium értesítőjében: *Sádr és kegyvárnak: Aba Sámuelnek történetéről értekezik Mihályi Caesar.* A saári monostort Aba Sámuel király építtette 1042-ben a benzecések számára. Ezek azzal hálálták meg a monostor alapítójának kegyét, hogy mikor Aba Sámuel Henrik ellen vívott szerencsétlen csatája után futás közben megöletett s eltemettetett, a saári szerzetesek testét felkeresték s az általa alapított monostorban helyezték örök nyugalomra. A monostor és sírboltja az idők folyamán elpusztult, nyomát sem mutatja más, mint egy köszikla oldalába vésett mintegy 8 láb hosszú és 4 láb széles mély üreg, egy pinczehelyiség, melynek nyílása felett egy 5 láb hosszú vöröses színű márványtábla áll latin felirással, melyet 1773-ban b. Haller Sámuel tábornok tétetett oda. A latin felírást magyar fordításban így közli szerzőnk: *Ezen sírűregben volt elhelyezve Aba Sámuel, Magyarországnak harmadik királya, sőt inkább az országnak kegyetlen pusztítója, bálványozás és kegyetlenséggel beszennyezett király, ki a zajongó nép által a Tiszánál megöletett. Bámúljátok a dolog fonák változtát, a királyi sírboltból keletkezett boros pinczét. Hol a halál véres zsákmánya feküdt, ott a kedvet adó boroshordók*

duzzognak. E miatt vörösödik el Bacchus, e miatt a saári bor vörösebbé lesz a falernuminál. Most igyál, hogy megpirosodjál! Romjából kiemelte b. Haller Sámuel tábornok 1773. — A saári monostor történetéről keveset tudunk a későbbi századokban is. Legfőlebb Saár földesurait ismerjük időről-időre. I. Endre idejében az Aba Sámuellel rokon *Csobánka* család hirtokában látjuk, a mely család azt 3 századon át bírta. Robert Károly idejében a Csobánkák rokonaira, a szintén Aba nemzetségbeli *Kompolthy* családra száll. Zsigmond király 1421-ben Kompolthy István országbíró oklevéllel megerősíti a saárvári apátság kegyúri jogaiban. A zárda hihetőleg a mohácsi vész után következett válságos időben pusztult el. Napjainkban a kolostorból az említett pinczeüregen kívül nem áll fenn semmi. Sic transit gloria mundi.

5. A győri főgymnasium értesítőjében *Vaszary* Kolos: *I. Ulászló magyar király esküszegése és a várnai veszedelem* cz. a. hosszú (202. l.) történeti tanulmányt közöl, a melyet szerző kifejezett intentioja alapján történeti védíratnak nevezhetnénk Ulászló mellett az esküszegés, — s Julian bibornok mellett az esküszegésre buzdítás vádja ellen. A munkáról folyóiratunk történeti irodalmi rovatában már megemlékeztiünk, a mennyiben a munka önállóan is megjelent; itt csak is azért említjük fel, mert iskolai értesítőben jelenvén meg eredetileg, szemlénk keretébe tartozik. Általánosságban csak annyit kívánunk itt megjegyezni, hogy mint történelmi tanulmánynak árt egyoldalúsága s darabossága, midőn minden lépten-nyomon a kútfőket beszélteti feldolgozatlanul, egymás mellé állítván elbeszéléseiket. Mi szükség van pl. arra is, hogy Ulászló 1444. aug. 4-én Szegeden kibocsátott hosszú okmányát négyszeres paralel szövegben közölje 1, mint latin eredetű, 2, mint saját fordítását, 3, mint Teleki — s 4, mint Fessler fordítását. Elég lett volna azt összehasonlítani, a mire súlyt fektet a szerző. A hosszú munka különben nagy szorgalomról tanúskodik.

6. A rozsnói kath. főgymnasium értesítőjében *Gödér* István: *Hollók Imre rozsnói nagyprépost kanonok irodalmi működését* méltatja. Hollók Imre 1796. nov. 5-én született és 1871. márcz. 18-án halt meg, szép eredményű munkás élet után. Irodalmi munkásságát a történelem és költészet muzsájának szentelte leginkább. Történeti művei közül 1831-ben Kassán jelent meg a Magyar és Lengyelország tört. érintkezéseit tárgyaló munkája (*Nexus nationis Hungariae cum Polonia* cz. a.), a mely történeti irodalmunkban e még mindig írójára váró kérdés fejtege-

tésével — maig is számot tevő munka. A 2-ik: *Lineamenta perretusti archidiaconatus Tornensis* (Rosnaviae 1832,) történeti adatokkal azt bizonyítja, hogy a tornai archidiaconatus régente a mostaninál nagyobb kiterjedésű volt. 3. »*Conamina regum apostolicarum de augusta domo Austriaca natorum ad felicitendam nationem Hungaram impensa*« (Posonii 1833.) A történeti tényeknek ily módon való összeállításával szerzőnek az volt a célja, hogy egykori hallgatóinak szívébe vésse a trón és haza iránt való hűséget és szeretetet. 4. *Azon jótékony befolyásról, melylyel riseltettek a római pápák a magyar nemzethez.* (Megjelent az általa szerk. »Rozsnyói egyházi töredékek« 3. 4. 5. kötetében). Czíme megmondja, hogy mit tartalmaz. 5. *A jolsvai régi és új templom leírása.* A jolsvai régi gothikus templomot, mely 1646-ban restauráltatott, írja le. (U. o. 6. k.) 6. *A rozsnyói székesegyháznak viszontagságairól* (Tudományos gyűjtemény 1830. III. k.). E székesegyház még a XIII. sz. végén vagy a XIV. sz. legelső éveiben építettett (1304-ben már fennállott) s az idők folyamán sok viszontagságon s változáson ment át. 7. *Azon magyar királyiakról, kik még atyjuk életében megkoronáztattak* (Tud. Gyűjt. 1830. X. k.) történetírók műveiből chronologice et pragmatice összeállítva. 8. *A gömöri burkók szójárájáról* (Tudománytár IX. k.). 9. *Hol tartattak régente Gömörben a közgyűlések?* (»Társalkodó« 1837. 86. sz.); levél-töredék. 10. *Szigetvár religiói tekintetben* (Religio és Nevelés 1841. 7. sz.) azt fejtegeti némely lapok ellenében, hogy a Szigetvárt évenként tartott miseáldozat a szigetvári vértanúk lelkiüdvéért még azon esetben is helyén való, ha Zrinyi Miklós protestans volt is. 11. »*Egy pillanat a dézsmákra s különösen a gömöriek czélszerű használataira*«, 3 részben. Az I. rész a tizedek eredetéről általában; a II. a magyarországi — s a III. különösen a gömöri tizedekről szól. 12. »*Syllabus illustrium virorum ecclesiasticorum intra ambitum nunc dioecesim Rosnariensensem efficitentem condam natorum aut ad minus morantium*« (Rozsnyói egyh. Tört. VIII. k.); 4 püspök és 67 más állású kiváló férfiú életrajzát s működésük rövid méltatását tartalmazza, köztük Kaprinay István, Pray György, Spangár András életrajzát. Van egy értekezése Hollóknak arról is, hogy a vármai ütközet nem tekinthető a római pápa befolyásának eredményeül. Van több nem történeti szakba vágó értekezése s több latin költeménye is. — Minket a fennebb elősoroltak érdekelnek leginkább. — Szerencsés gondolat volt s irodalomtörténeti becsű Gödér Istvántól ezek összeállítása.

7. A nagyváradi főreáliskola értesítőjében *Talaphorics Antal*

értekezik »*A pragmatica sanctio, mint az európai politika sarkpontja*« cz. a. s főképen azon küzdelmeket fejtegeti, a melyekbe a *pragmatica sauctionak* a külhatalmakkal való elismertetése került s azon viszonyokat és következményeket, melyeket ez itthon s főképen az európai nagyhatalmak közt előidézett. Jellemzi az európai államok állásfoglalását a Habsburgokkal szemben s hosszasan foglalkozik az osztrák örökösödési háború történetével. (14. l.)

8. A nagy-kanizsai kath. főgymnasium értesítőjében *Pap János. Néhány állat és növény szereplése a magyar mythológiában és költészetben* cz. a. érdekes mivelődéstörténeti themát tűzött ki értekezése tárgyául. Összeállítja egyes állatokról és növényekről, melyek népünk ősi hagyományai-ban, mondáiban, a mythológiában, a nép és mű-költészetben szerepelnek, lehetőleg mindazt, a mit krónikákban, népmesékben, mondákban, regékben, népszokásokban, régibb és újabb költeményekben rájuk vonatkozót talált. Kezdi a *sárkányon* (nem feledkezve meg a sárkány-rendről); ezt követi a *lidércz*, a *grifnudár*, *aranyfarkú madár*, a *pelikán*; aztán a történeti mondák *turulja*, (kár hogy a kronikák *turulja* s Garay »Árpád«-jának *turuljai* mellett nem ismeri Nagy Gyula jeles értekezését a *turulról*, a mely a »Turul« I. füzetében 1883. jelent meg.) Nem marad el a magyar mythos sajátos alakja a *tátos sem*; a hadjelenítő *keselyű* és *sarku* (ez utóbbi a néphit szerint inkább tán *vendéget* jelent?); a mondák jós és tüzet jelentő madara a *golya*, mely a legendák szerint Atillának megjövendölte Aquileja bevételét, a mint fiát czipelve menekült; a tavaszt hirdető *fecske*; s a nyár postája a *cserebogár*. Mint jós madarakat említi a *hollót*, *sarkát*, *baglyot*, *kakukot*, *pávát*, *kakast*, *varjút* (ez nem inkább halál madár? legalább a varjú káromgásról, mint a bagoly sivitásról azt jósolja a nép); a *récze*, *lúd* s *galamb* is mind szerepel a népmondákban. Átváltozásáról híres a *főnic* madár: A *nyúl* és *róka* átszaladása az útas előtt szerencsétlenség, a *pók* változó szerencse hírnöke. Szt. Lászlónak a mogyoródi ütközet előtt hófehér *menyét* jósol győzelmet. A *ligyó* és *fehértó* baljóslatú állat. A *fiastyúl*nak is mythologiai értelme lehetett stb. stb. A növényvilágból szerepel a *fűzfa*, *díófa*, a *hárs*, *tölgy*, *bükkfa*, *almafa*; az ó-kor és a távol kelet jelképes fái: a *pálma*, *myrthus*, *cedrus*, *borostyán*, *olajág*; a *ciprus* és a *rozmaring*, a hüverejű *vasfű* vagy *zárnyítófű*; a nép kedvelt virága a *fodormenta*; a gyógyító erejű *tisztesfű*, a *sz. László füve*, a *Csaba őr*; *körösfa*, *fügefű*; *áldottfű*, *eszerjőfű*, *istenfűje*; továbbá a gyászos *búfa*, *jávorfűcska*, *árvulányhaj*; a védlerejű *harkafű* stb.

A néphit mennyi minden tulajdonsággal ruházta fel s mennyi költészettel veszi körül az állat és növényvilág egy némely alakjait.

9. A keszthelyi r. kath. gymnasium értesítőjében *Dr. Lipp Vilmos* értekezik: *Ötvösműipar Pannoniában a népvándorlás korában* cz. a. Értekező a Balaton mellett Keszthely vidékén több régi temetőt ásott fel. A sírokban talált ötvösműtárgyakat oly néptől származtatja, a kik mint barbárok, de római fenhatóság alatt, tehát a rómaiakkal egyidejűleg laktak ott. A temetőkben (Keszthely, Dobogó és Alsó-Páhol határában) talált ötvösmunkák, nevezetesen az ékszerek, egy a rómainál sokban elütő, új, a germán irányt követő műipar termékei. Talált férfi ékszerek közül karpereczet, csattot, övkapcsot, boglárt, gombot, szíjpántot stb. Női ékszerek közül két csoportot tart különösen kiemelendőnek: a nagy függőket és a ruhatüket, melyek oly tökélyvel vannak kiállítva, hogy a mai ötvöstechnikának is becsületére válnának. A kosárcsák függők oly nagy tömegben mint Keszthelyen, eddigelé még sehol sem kerültek elő. A bronz és ezüst tűk alakja és készítése eredeti germán és a római tűktől mindenben elütő. A leletekről hosszabban értekezvén (12 l.) s összehasonlítván más leletekkel, végeredményül kimondja, hogy ott, a Dunán túl, a IV. században a kihálófélben levő római ötvösműipar a friss életerős barbár elemek magába szívása folytán egy új sarjat hajtott, mely ugyanannak a századnak végén már is virágzásnak indult, de a mely készítményeiben még nem tudott önálló stylusra vergődni, hanem egyesítvén magában a római és barbár formákat, a germán műizlésre való átmeneti korszakot jelzi Pannoniában. Különben a keszthelyi leletek megtekinthetők a nemzeti muzeum régiség osztályában, a hol azok közszemlére vannak kitéve.

10. A székesfehérvári k. főgymnasium értesítőjében *Vass Bertalan* a *Horvát-ünnep történetét* írja le. A szép hazafias ünnepélyt f. é. május 11-én rendezte Székesfehérvár városa, emléktáblával jelölvén meg dicső emlékü szülőtte, a magyar nemzetiség eszméjének lelkes apostola, a nagynevű történetíró *Horváth István* szülőházát. A szép ünnepélyen az összes hazai tudományos és szépirodalmi egyesületek képviselői között ott voltak Társulatunk képviselői is. Sokkal élénkebben áll emlékezetünkben még a hazafias ünnepély lefolyása, hogyszem azt ismételnünk kellene; álljon itt a helyett az emléktábla felírása: *Itt született Horvát István tudós nyelvünk és történelmünk előharcosa a magyar közművelődés buzgó terjesztője a hazafiság apostola Születése százados énsfordulóján*

Székesfehérvár közönsége MDCCCLXXXIV Május III. — Társulatunk is megünnepelte nagynevű történetírónk születésének százados évfordulóját, májusi havi ülésünkön Zsilinszky Mihály r. tagtársunk méltatta irodalmi működését.

A Nyitrai r. k. főgymnasium tudósítványában *Budaváry József* Magyarország ezredéves fennállását dicsőítő latin verseket közöl, »*Præ-sagium ad millenarium Hungariæ*« cz. a. És pedig következőket: 1. Prologus. 2. Attila præcursor. 3. Árpád regni fundator. 4. Ad S. Stephanum regni servatorem. 5. Huagaria sub augusta stirpe Habsburg. 7. Ad Franciscum Josephum regem. Qui jura Hungariæ restituit. 8. Vatis auguria.

12. A rév-komáromi kath. kis-gymnasium értesítőjében *Magyary Szulpicz* közöl *Adatokat a komáromi szent-András-templom történetéhez*, a mely a templom története köré csoportosítva mintegy Komárom város vallásügyi története. A templom építésének idejét biztosan meghatározni nem lehet, de van a miből következtethetni lehet arra. Komárom királyi birtok volt már első királyaink idejében s ily telepen első királyaink buzgósága mihamar gondoskodott egyház építéséről, a mely itt valószínűleg a szent András temploma lehetett. E feltevésben megerősít IV. Béla király 1228. oct. 14-én kelt oklevele, a mely nemcsak e templomról, hanem egy róla nevezett községről is emlékezik. — Ezután hosszú ideig nem emlékeznek forrásaink e templomról. 1594-ben Szinán nagyvezér ostromolta a várost, Pálffy Miklós felmentette ugyan azt, de a templom romba dőlt s három évtizedig romokban hevert. A helyreállított templomot 1624. jun. 29-én szentelték fel újra. 1748-ban újra építették a templomot; 1763-ban földrengés rongálta meg; 1848. sept. 17-én tűzvésznek lön áldozatává; 1852-ben közadakozásból fölépíteni kezdvén 1860. oct. 28-án szentelték újra fel. (38 l.)

13. A kassai állami főreáliskola értesítőjében *Az intézet 25 éves történetét* találjuk. Az absolut kormány idejében 1858-ban keletkezett az intézet. Negyedszázados története érdekes tanügyi adalék, főkép az 50-es évek végének tanügyi viszonyait illetőleg, mikor ez iskola hivatalos nyelve is a német volt s tanárai legnagyobbrészt németek és csehek, a kik az új korszak felderültével 1860 végén, midőn tannyelvűvé a magyar lett, elhagyták az iskolát. A mult év óta saját pülete van e virágzó reáliskolának.

Sz. L.

A többiekéről a jövő füzetben.

IRODALMI SZEMLE.

Az őszi könyvpiaczon, talán már e soraink megjelenésével egyszerre, két nagy munka fogja a történetírás kedvelői figyelmét lekötni. Az egyik: a »Monumenta Vaticana« második seriesének első kötete s a másik: »A váradi püspökség történeté«-nek III-ik kötete. Minthogy mindkettőt irodalmi rovatunk tüzetesebben fogja méltányolni, most csak egyszerűen regisztráljuk megjelenésüket. A »Monumenta Vaticana« 78 quart íve oly vaskos kötetet képez, mely már terjedelmével is meglepi az olvasót. Hátha még meglátja, hogy tulajdonképen harmadfél évről szólnak a jelentések, melyeket Campeggio és Burgio küldöttek Rómába, s melyek úgyszólván e nagy fontosságú évek diplomatai működését tárják fel. Ez iratok egy része nem volt ismeretlen. Pray és Theiner többet közöltek belőlök; az egyik latin fordításban, a másik az általa kiadott Monumentákban; de csonkán és hibásan. Sőt újabb időben Balan is adott ki egy nehanyat; de mindeniket teljesen, úgy mint az oratorok írták, csak itt veszi az olvasó. Ipolyi előszava eszmegazdagságával, tömörségével a renaissance íróinak előszavait juttatja eszünkbe. Fraknoi bevezetése amaz idők történetét foglalja magában. Ha már magában az a tény is, hogy a pápa a tudós világ számára megnyitotta a vaticani levéltárt, oly fontos esemény, mely a történetírásban forduló pontot jelez (csak arra gondoljunk, hogy Rankenak a pápáról irt mukája mily nagy hatást tett): hát most midőn e liberalitásnak oly fényes eredményét látjuk magunk előtt, nem kell-e örömmel üdvözlőnünk azt a tényt, mely egy nemzet történetére vonatkozólag sem oly fontos, mint a mienkre, mert minden nemzet sokkal több diplomaciai forrással rendelkezik, mint épen mi. Szegény Pray, Kaprinai és Hevenesí, kiknek bámúlatos szorgalma összegyűjtötte azt a collectiot, mely az egyetemi könyvtárnak legföltettebb és ma is folytonosan aknázott kincsét képezi, nem dohogna e fel szívetek, hogy a miről ti álmodni sem mertetek volna, az ma megvalósítva áll! Legyen hát szabad nekem, a történetírás egyszerű munkásának, köszönetet szavazni nektek, a magyar történetírás nevében, kik oly fényes áldozatot hoztatok annak oltárára! És fogadd el te is nemes barátom, kinek buzgalma és szorgalma adott tetet az igének, elismerésünket a nyert kincsekért. A másik könyv a váradi püspökség története alapításától a jelenkorig Bunyitay Vinczétől. Ez az első résznek befejező III-ik kötete, mely az egyházaknak reformatió előtti történetét adja elő számos képpel van illusztrálva. Az első rész ezzel véget ért, s mint a meg-

előző kettő új adatokban gazdag. E munkát a váradi püspök áldozatkészségének köszöni irodalmunk s ez által még csak annyit jegyzünk meg, hogy kiállítás tekintetében is a legszebb munkák közé tartozik.

— A »KOMÁROMI MAGYAR SZÍNÉSZET TÖRTÉNETÉ«-NÖL, melyet id. Szinyeyi József vál. tagtársunk ír, megjelent a IV. füzet. Az 1834—35-iki cseményeket tárgyalja. E könyvben azonban sokkal több van, mint a mennyit címe árul el. Komáromban minden nevezetesebb társulat, minden színész megfordult s ez Szinyeyinek alkalmat szolgáltat a komáromi színészet történetét összekapcsolni a hazai színészet történetével, kidolgozni a jelesebb színészek biographiáját, szóval oly képet állítani elő, mely a magyar színészet történetét mutatja be. E füzetben van Czuczornak egy kevésbé ismert s munkái gyűjteményébe fel nem vett verse is, melyet Komlóssyné jutalomjátéka alkalmából írt.

— A »ZRINYIEK A MAGYAR TÖRTÉNETBEN 1566—1704« cím alatt Csuday Jenőtől egy díszes kiadású és elég terjedelmes monographia látott világot, mely a Zrinyiek történetét ott kezdi, hol Salamon elhagyta, a szigetvári hős halálánál s folytatja a család kihaltáig. Csuday a közkezen forgó, illetőleg a sajtó útján megjelent adatok mellett kéziratokat is használt, legkivált azokat, melyek a titkos levéltárban őriztetnek s így könyve az ismert adatok mellett újakat is tartalmaz. De Csuday nem annyira az adatok, vagy felfogás újságára, mint inkább az előadásra fektette a súlyt s valóban munkája jó magyarsággal van írva. Bővebben is fogjuk ismertetni.

— MAGYARORSZÁG TÖRTÉNELME közép iskolák számára, két tankönyvvel szaporodott a szünnapok alatt. (A harmadikról, mely még a szünnapok előtt küldetett be hozzánk, a Csuday Jenőéről, már szoltunk) Mindkettőt gyakorlott tanférfiú írta: az egyiket H. Kiss Kálmán, a másikat Dr. Török István. Az első kisebb terjedelmű, a másik bővebb. Mindkettőt hazafiás irány tünteti ki, gondot fordít a műveltségi viszonyokra s igyekszik az újabb kutatások eredményeit is felölelni. Amaz a magyarországi, ez az erdélyi protestans iskolák számára van írva.

— MARCZALI HENRIK nagybecsű munkájának »Magyarország története II. József korában« egyszerre jelent meg az első könyvnek több pontban átdolgozott második kiadása s a II. kötet első kiadása. A változtatások amannak javára váltak, mert szerző a bírálók észrevételei közül többet elfogadott. A II. kötet II. József egyházi alkotmányos reformjainak történetét s az ezek által támasztott visszahatást vázolja.

A munka I. kötete már nagy érdeklődést keltett s ennek köszönhető szerző, hogy olyan levéltári anyag is rendelkezésére bocsátatott, melyet még akkor, mikor munkáját kezdte, nem használhatott fel. Ilyen pl. a császári cabinetnek levéltára, mely által, mint mondja, betekintést nyerhetett József kormányzása eszméinek műhelyébe és az államtanács tevékenységébe. Szükségtelen e nagy fontosságú munkát bővebben ajánlani olvasóink figyelmébe. Teljes mértékben megérdemi az azt, mert a roppant anyagot, melyet szerző átbúvárlott, teljesen fel is dolgozta.

FOLYÓÍRATOK SZEMLÉJE.

— Az »EGYHÁZMŰVÉSZETI LAP« aug. száma folytatja az orsz. ötvös-műkiállítás ismertetését. A IV. közl. a régi kelyhek ismertetésének van szentelve, kezdvén a legrégebbsen, mely körülbelöl a VIII. sz. származik s Paur Iván tulajdona. A felíratot a kiállítás kalauza hibásan oldotta meg azt »Scindpald fecit«-nek olvasván. Közlő szerint az »Cundpald fecit«-nek olvasandó. Azután áttér az eddig elveszettek tartott böi kehelyre, melyet újabban a kiállítás hozott napfényre. Továbbá tüzetesen vannak ismertetve az egri, a szepesegyházi, a Bornemissza Pál-féle kiváló szépségű kelyhek, mindnyáját rajzban is adván. Czobor, e czikk írója ez ismertetésében reflectál a kelyhekröl írt alapos tanulmányára. A füzetnek egyik leghesesebb és érdekesebb közlése »Frangepán Ferencz kalocsai érsek és egri püspök leltára«, mely közlő szerint 1543-ban írtott össze. E füzet első közleménye a 103. sz.-ig terjed s e közlésnek kiváló becsét az ad, hogy az egyes tárgyak tüzetes és magyarázó jegyzetekkel vannak ellátva. Sok régi magyar szó van ebben felelevenítve, magyarázva — s ha a szerkesztő azon ígérteét, a mit e közlésre vonatkozólag tesz, hogy egyházműtörténeti szótárt állít össze, befogja váltani. nemcsak műtörténet íróinknak, de nyelvészeinknek is hasznos szolgálatot fog tenni. De vajjon nem volna-e czélszerű e tervet akkép módosítani, hogy e szótár ne csak az egyházi, hanem az egyetemes műtörténelem tárgyait ölelje fel. A rövid közleményekben le van írva a szakolczai gobelin, mely jelenleg a hercegprimás egyik féltettebb kincsét képezi. Továbbá leír egy pöstyéni műemléket s közli a »Gilde de st. Thomas et St. Luc« XVIII. gyűlésnek programját, mely aug. 27-én tartatott meg. Az irodalom Vautrey munkáját ismerteti a baseli püspökség történetéről s a »Vegyesek«-ben néhány apró hír van közölve.

— A »HAZÁNK« sept. füzetének első cikke Kossuthot mint szónokot és író-t méltányolja, tényleg Csengery Antallal polemizál. Zsilinszky folytatja Horvát István életrajzát, bírálván Horvát István történeti felfogását s válaszolván Horvát István polemiáját az »új iskola« embercivel. Zsilinszky gondosan áttanulmányozta a Horvát István életére vonatkozó adatokat s monographiája több új vagy rég elfeledett részletet elevenít fel. Id. Szinyei József »Komárom 1848/49.« című cikkéből a második közleményt hozza s ebben már megkezdí naplóját, tulajdonképpen naponkénti feljegyzéseit, a hol szükségét látta, magyarázó, felvilágosító, kiegészítő jegyzetekkel kísérvén azt. Az ilyen naplóközléseknek a történetíró jó hasznát szokta venni, nemcsak az új adatokért, a melyek abban vannak, hanem azért is, mert ezek alapján jobban fixirozhatja az eseményeket. Azután az ilyenek történelmi beccsel is bírnak, s ha tekintetbe vesszük, hogy Komáromra vonatkozólag hiányosak ismereteink, legalább a részleteket illetőleg el fogjuk ismerni, hogy Szinyei hasznos munkát végzett. Iványi István folytatja a tiszai határőrvidék történetének ismertetését. A Tárczában könyvismertetés és történeti repertorium van.

— A »FIGYELŐ« sept. füzetében Hénap Tamás folytatja Kőszegi Rajnis József életrajzát s irodalmi történeti munkásságának ismertetését. Rajnis elkeseredett és mérges polemiáit, melyeket Ráthtal, Kalmárral, Baróthival folytatott, írja le, s megkezdí a Magyar Muzeummal, illetőleg Bacsányival folytatott tollharczának rajzát. Igyekezett lehetőleg tárgyilagos maradni s cikkének az irodalomtörténetíró jó hasznát veheti. Révai életrajzához Csaplár Benedek a »Váltság« című cikkében sok becces érdekes adatot szolgáltat. Abafi Lajos a nemz. színház levéltárát ismerteti s a Kisebb Közleményekben egy pár apróság s irodalomtörténeti repertorium van.

— A »MAGYAR SION« juliusi füzetében Békési Emil befejezi szép tanulmányát Náray Györgyről, s e közlemény Náray énekeinek, a Lyra Coelestisnek van szentelve, néhány megragadó s igazi ihlettel írt magyar és latin énekét bemutatván. Az augustusi füzetben az andácsi magyar kápolnára vonatkozó hagyományok érvénye históriai adatokkal van illusztrálva.

— A »PROTESTANS FIGYELŐ« jul.—aug. száma megkezdí Csurgó történetének leírását, különös tekintettel levén a ref. gymnasium alapítására. A gonddal írt tanulmány szerzője Csira István. Ez első közlés Feste-

tics Györgyig megy, kinek atyja Pál mint egyszerű nemes 40000 frtért vette meg a roppant uradalmat. A »Régiek« című rovat három egyház-történelmi adatot közöl I. Rákóczy György korából.

— A »MAGYAR NYELVÖR« jul.—sept. füzetében Feleki Sándor folytatja Nyelvtörténeti adatait, melyeket Mikes Mulatságos napjairól vett, s a »Csabairé«-re vonatkozó vitás kérdéshez hozzá szól Fialovszky.

— A »KERESZTÉNY MAGVETŐ« 4-ik füzetében Kőváry László egy újabb még kiadatlan munkájából »Magyarország történetének philozóphiájából« közöl egy töredéket a Magyarok honfoglalása cím alatt, s az egyház történelmi adatokban P. Horváth Milósnak van egy levele közölve.

— Az »UNGARISCHE REVUE« május—juniusi füzetekben Pulszky Rézkorát közli német fordításban, s Hunfalvy Wislovsky cikkére reflectalva az oláhok bevándorlására vonatkozólag Hurmuzakiból idéz egy részletet.

— AZ ERDÉLYI HONISMERTETŐ EGYLET »ARCHIV«-JÁNAK ez évi második füzete két megkezdett monographiát fejez be. Az első Keresztúri Demeter naplója Szeben 1660-iki ostromáról. Rendkívül érdekes és oly részletes munka, mely minden nap történetét adja. Keresztúri naplóját latin nyelven írta, de az ostrom alatt Barcsaytól Rákóczynak a városba küldött s a Rákóczynak Barcsaytól kiküldött leveleket az eredeti nyelven, magyarul iktatta be a naplóba. Úgy látszik azonban, hogy még ugyanabban az időben e levelek lefordítottak németre s a példány, melyből a napló közölve van, csak a német szöveget tartalmazta. Ezáltal ez a sajtósági levelezés sokat veszített eredeti zamatjából, sőt némelyik levél, mely az eredeti szövegben egészen megvan, itt csak kivonatban van meg. Valószínű, hogy a kiadók nem bírtak tudomással Keresztúri munkájának ilyen variánsáról, mert különben ha nem is egész terjedelmében, de legalább a lényegesebb variánsokat közölték volna a levelekből. A másik monographia, mely e füzetben véget ért, Teutsch Fritztől van s a szebeni ág. hitv. gymnasium történetét adja elő 1756-tól, tehát az intézet átalakításától egész 1850-ig, a Thun rendszer által előidézett változásokig. Kellő tudományos apparátussal s nagy gonddal dolgozott tanulmány, mely mindenütt visszamegy az eredeti forrásokig s a függelékben néhány érdekes okíratot közöl.

TÖRTÉNETI REPERTORIUM,

ÖSSZEÁLLÍTVA A HAZAI HIRLAPOKBÓL. 1884. JUL.—SEPT.

Ásatásosok a Kuti pusztán, Schläger Jánosné szül. gróf Zichy Paulina birtokán. *P. Napló* 271. sz. — Ásatások alparvidéki Szelevényen. — Ásatások Boszniában. *P. Hírlap* 271. sz.

Berlini Rathhausban 550 év előtt. *Columbus. P. Hírlap.* 214.

»*Bihari Péter.* Általános és hazai művelődéstörténet. 2. kötet. Bp. 1884. « *Ism. P. Napló* 261. sz. *Egyetértés* 261. sz.

Böhl Eduard A dordrechti zsinat. *Szabad Egyház.* 3. és köv. sz.

»*Bunyitay Vincze.* A váradi püspökség története, alapításától jelenkorig. I—III. kötet. Budapest, 1882—84 « *Ism. Szilágyi Sándor. Nemzet.* 266. sz.

Censura a ref. egyházban. z. Xy. *Szabad Egyház* 4. sz.

»*Csulay Jenő.* Zrínyiek a magyar történelemben 1566—1704. Szombathely, 1884. « *Ism. Egyetértés* 220.

Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat XIII. évi közgyűlése június 28-án. *Délmagyarországi Lapok* 163. és köv. sz.

Dolezsal S. E. Liturgiai ereklye. *Erang. Egyház és Iskola* 27, 28. sz.

Dudás Gyula. Szerbjeink a XVI. század második felében. (Vázlat a magyarországi szerbek történetéből.) *Szegedi Híradó* 172—196. sz. *Eufratvölgyi őseink.* Irta: *Publius Syrus. M. Állam.* 250 sz.

»*Élekönyve.* (A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat —) Szerk. *Kun Róbert.* « *Ism. Nemzet* 207. sz.

Gellért Jenő. A munkácsi vár. *P. Hírlap* 212. sz.

Göndöcs Benedek egyleti elnök beszéde a békésm. régész-és művelődéstörténelmi egyesület 1884. szept. 15. közgyűlésén. *B. Gyulán. Békésm. közl.* 76. és köv. sz.

Hangszerei. (A régiek —) *Tolnamegyei közlöny* 26. sz.

»*Harts I.* Az autobiography of Judas Iscariot. London, 1884. « *Ism. Egyetértés* 252. *P. Hírlap.* 252. sz.

Hentaller Lajos. Rákóczy-legendák. *P. Hírlap.* 212. sz.

Hercules szülővárosa. *Nemzet* 218.

Höke Lajos. Drégel. *Nemzet* 185. sz. — A százsz. ünnepek után. *Főv. L.* 202. sz.

Hunyadmegyei tört. és régészeti társulat *K. Hunyad* 27. sz.

Jakab Elek. Héderváry-Khuen gróf és Horvátország bánja. *Nemzet.* 220, 221. sz.

Jankovits János. A szeged-alsó-városi Havi-Boldogasszonyról nevezett fejedelmi templom története. *Szegedi Hírlap* 182. sz.

Kardos Albert. A magyar egyházi költészet kezdete. *Nemzet* 228. — I. Balassa Bálint és Losonczy Anna. *Nemzet* 223. sz.

Katholicismus befolyása Magyarországnak nevelésügyi viszonyaira. Az Árpádházi királyok alatt. *Religio* 33. sz.

Kőhatoni vára. Vasárn. Ujság 26. sz. Képpel.

Kőváry László. Szent-István. M. Polgár 192. sz.

Lathóczy Mihály. A Herkópáterről. P. Hírlap 256. sz.

Lehoczky Tivadar. Valami a Herkópáterről. P. Hírlap 261. sz.

Lettenhoven Kervyn báró után. Szent-Bertalan éjéről. Egyetértés 234. sz.

Majláth Béla. Buda visszavételének egykoru irodalma. P. Napló 247. sz.

»*Máriássy Béla. A magyar törvényhozás történelme 1000-től 1880-ig. I. kötet. Bp., 1885. Ism. B. Kaas Ivor. P. Napló* 228. sz.

Márki Sándor dr. A történelmi arczképesarnok. Aradi Hírlap. 148—150. sz.

Mihályi Caesar. Saár és kegyurának Aba Sámuelnek története. Gyöngyösi Lapok 27—29 sz.

Mikulicz József. Andrassy Péter megszerzi Krasznahorkát. Eddig még fel nem használt levéltári adatok nyomán. Rozsnyói Híradó 37. és köv. sz.

Pajor István. A »Herkópáterről.« Nemzet 261. sz.

Pécsi székesegyház restaurálása. Nemzet 255. sz.

Petry Lőrinczné Petröczy Kata. Vasárn. Ujság 29. sz. Két arczképpel.

Pest a régi századokban és legrégebb müemléke. Vasárn. Ujság 30. szám.

Pesty Frigyes. Magyarország hódított részei. (Partes subjectae, partes adnexae, regna socia.) Egyetértés 222, 223. sz.

Rácz Károly. Suraklini Petrovics Péter. Szabad Egyház 3. sz.

Radics György. Hunyadi Mátyás a délszláv költészetben. Föv. Lapok 188. sz.

»*Specimen Monographiae Capituli Vaciensis. Vacii, 1884.* Ism. *ABC. M. Allam* 251. sz.

Steiner Ignác. Egy ó-kori város maradványai. (Aquincum.) P. Hírlap 257. sz.

Szendrei János. Archeologiai séták. P. Napló. 206, 213, 235, 241 sz.

Szilágyi Sándor. A deési complanatio s a szombatosok kiirtása 1638-ban. M. Polgár 171—172. sz. — II. Rákóczy György fejedelem lakodalma. (Egykorú források alapján.) *Föv. Lapok* 207—209. sz. — A fejedelem bosszúja. *Vasárn. Ujság* 43, 44. sz.

Szoboszlai Géza. Kirándulás a bihari Sárretra és a magyar izlés a reformátusok ekkleziáinál. Prot. Egyh. és Isk. Lap 37—39. sz.

Tábori Róbert. A danzigi polgármester háborúja P. Hírlap 226. sz.

Tóth Elemér (K.) Ovidius tornya. Római emlék magyar földön.
Bud. Hírlap 226. sz.

Történelmi okmányok. A catholicismusnak II. Rákóczy Ferencz
alatti üldöztetéséről. Közli *Babura László.* *M. Állam* 211, 212. sz.

Történeti esemény (A legrégebb —). *Nemzet* 264. sz.

Váradí főiskola. Szabad Egyház. 1. és köv. sz.

IRODALMI ÉS VEGYES KÖZLÉSEK.

— Társulatunk kapcsolatban a M. Tud. Akadémia Tört. bizottságával, még ez év folyamában új vállalatot fog megindítani, a »Magyar Történelmi Életrajzok«-at illusztrációkkal. Néhány nap múlva a programm a közönség kezében lesz s akkor módjában lesz tájékozni magát e vállalat iránt. Társulatunk e kiadványa által egy rég érzett hiányon akar segíteni azáltal, hogy a magyar történet szereplő egyéneinek életrajzeit feldolgoztatja, azokat arcképekkel s hasonmásokkal illusztrálja, s történetiünknek azon részeivel is meg akarja a közönséget ismertetni, mely eddigelé csak a történetbúvárok által műveltetett s azok által is csak annyiban, mennyiben tárgyukhoz mérve szükségesnek tartották. Ha a közönség a szereplő egyéneknek életrajzával megismerkedik, közelebb jut hozzájuk s jellemök és társadalmi viszonyaik megismerése által lélektanilag is jobban meg fogja ismerni őket, s megbírálni tetteik rúgóit. Az első kötethez szükséges munkák már elkészültek, a rajzok nevezetes része készen van s az első füzet december elsején már a megrendelők kezében lesz.

— A bizottság, mely Budavár visszavétele 200-dos évfordulójának megünneplése alkalmából küldetett ki, folyó hó 26-án a városházán gyűlést tartott. E gyűlésen dr. Károlyi Árpád is részt vett, mint a ki a monographia megírásával bízott meg s aki ezúttal a munka tervét részletesen előadta. Terve változatlanul elfogadtatott. Eszerint a monographia terjedelmes bevezetéssel lesz ellátva, mely az ostromot megelőző diplomatiái tárgyalásokat is felölelende; a mennyire az adatok engedik, Károlyi Budapest akkori viszonyait fogja ismertetni s az ostromok egyes eseményeit localisálandja. Hogy az adatok a munkához lehetőleg beszerzessenek, a bizottság elhatározta felkérni Fraknoi Vilmost, hogy azon avisákat, melyek a táborból a nunciussnak megküldettek, a vaticáni levéltárból másoltassa le. A bécsi burgban őriztetnek Lothringeni Károly gobelinjei, melyek az ostrom történetét ábrázolják. A bizottság meg-

teendő a lépéseket, hogy ő felsége e gobelinok közül a legnevezetesebbeket engedje meg lemásoltatni oly czélból, hogy azok egy diszmunkában adassanak ki. A szöveg megírására Ipolyi Arnold püspök fog felkérteni.

— A VALLÁS ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTER pár hó előtt egy enquetet hívott össze, tanácskozni azon kérdés felett, hogy eljött-e egy hírlap könyvtár felállításának ideje, s hogy lenne azt legczélszerűbb felállíttatni. A tanácskozást maga a miniszter vezette s az enquet megállapodása alapján elhatározta, hogy a hírlapkönyvtár a muzeumi könyvtár mellett állíttassék fel, a muzeum gyűjteménye egészíttessék ki s a könyvtár mellett, mint annak kiegészítése kezeltesék, teljesen a könyvtár s a muzeumi igazgatóság alá rendelve. Hogy pedig a másfelé is igénybe vett könyvtári személyzet e fárasztó munkával ne terheltesék, a miniszter id. Szinnyei Józsefet bízta meg a szükséges előmunkálatok megtételével, mint hírlap-irodalmunk legalaposabb ismerőjét. Szinnyei már meg is kezdte működését, s a teendők sorozatára vonatkozó tervezetét felterjesztés végett benutatta a muzeumi igazgatónak. A hírlapok repertoriuma az Akademia kiadásában Szinnyeitől szerkesztve még ez évben meg fog jelenni. A régi hírlapokban sok nagyfontosságú tudományos értekezés látott világot, elsőrangú írók dolgoztak azokba s a repertorium és hírlapkönyvtár az íróknak egy eddig elisott kincset fog hozzáférhetővé tenni.

— WEBER SAMU tagtársunk szepes-bélai ev. lelkész, egyházközsége 1886-ban tartandó százados jubiläumára megírta annak *monographiáját*, a mely a szepesi egyházak képét is fel fogja tüntetni, mint-hogy azok ugyanazon viszonyok között éltek, kivált a lengyel elzálogosítás alatt 1412—1772-ig. A műhöz az iskolai és egyházi életre vonatkozó 28 credeti okmány lesz csatolva. A mű legalább 20 ívet fog kitenni s 1 frt 30 krért lesz kapható. A tiszta jövedelem a jubilaris alapra fog fordíttatni. Az előfizetések szerzőhöz Szepes-Bélára küldendők.

— TÁRSULATUNKNAK közelebbi időben két nagyérdemű tagja hunyt el. Az egyik gróf Pálffy Daun Lipót, a ritka finom műérzékkel bíró főúr, ki maga is gazdag mütörténelmi gyűjteménnyel bírt s hasonlólag igen gazdag ismereteit szívesen közlé azokkal, kik tanácsért hozzá fordultak. A másik Pompéry János, a jeles író, publicista és nemzetgazda, ki a 40-es években lépett fel s választékos stíljével s finom ízlésével hatást gyakorolt irodalmunk fejlődésére. Az 50-es években egy darabig szerkeszté a »l'esti Napló«t, majd önálló lapot alapított s mint publicista is sokat adott arra, hogy lapja a társadalmi finom hang terjesztője legyen.

Társulatunk iránt melegen érdeklődött s midőn felmerült az eszme, hogy a biographiák tára megindíttassék, kivitte az Első Hazai Bizt. Társulatnál, hogy az e célra 100 frt segélyt szavazott meg.

— LICHNER PÁL pozsonyi evang. lyceumi tanár s kitünő nyelvész, az »Ofner Stadrecht«, »Annales Evangelicorum«, »Liebergotts Tagebuch« s egy sereg történelmi emlék tudós kiadója: Pozsonyban sept. 4-én meghalt. Alapos és lelkiismeretes bűvár volt.

— A TISZAZUGI RÉGÉSZETI TÁRSULAT az őstörténelemre érdekes régészeti ásatást rendezett szept. hó 24—26-án az Alpár-vidéki Szelevényen, Pusztá-Gyaluban s a göböljárás pusztán. *Szelevényen* az őskori (bronzkori) lakástelepről és temetőről híres »menyasszonypart« egy részét ásták fel, melyben számos érdekes régi csont eszközt, cserépedényeket és bronz tárgyakat s egy teljes épségű fiatal női csontvázat találtak. A *puszta-gyalui* ásatások alkalmával egy keresztyénkori tetemet ástak ki, mellette bronz- és vasmaradványok és ruhakapcsok feküdtek. A *göböljárás* ásatásnál egyik csontváz lábánál egy urnát, elrozsdásodott vasrészeket és egy átlukasztott fenkőt találtak, a melyet az őskori népek nyilaik hegyezésére használtak. — A talált tárgyak egy része a tiszazugi társulat birtokába került, a másik rész a budapesti egyetem embertani muzeumába. — Az ásatásokat ez ősszel még folytatni készülnek.

— RÉGÉSZETI ÁSATÁSOK KUTIBAN. Kuti femérmegyei falu határában (mely hajdan a Guth Keled nemzetség birtoka volt) Schläger Jánosné sz. Zichy Paula grófnő ásatásait szép siker koronázza. Újabban egy régi templom alapjaira, majd egy sírboltra akadt, melyben sok régi csontvázat, fegyverdarabokat, pénzeket, bronzgyűrűket, sarkantyúkat találtak, majd egy faragott oszlopfő került felszínre s az oszlopfő után 1—2 m. magasságú szép vörösmárvány oszlopokat találtak, eddig vagy 18 darabot. Szakértőket várnak a leletek megvizsgálására s meghatározására.

— REIZNER JÁNOS buzgó tagtársunk, a szegedi Somogyi-könyvtár könyvtárnoka »A régi Szeged« című munkájára hirdet előfizetést, melyben Szeged gazdag multjára vonatkozó több mint 20 évi tanulmányait fogja közrebocsátani. A munka igen nagy szabásúnak ígérkezik, XI kötetet fog kitenni. Az I. kötetnek, a mely november hóban jelenik meg, címe: A negyvenévesek s a forradalom nappjai Szegeden. II. k. Adalékok Szeged város egészségügyi történetéhez. III. k. A nyomdászat története

Szegeden. IV. k. A boszorkány üldözések és perek. V. k. A szegedi várispánság s a királyi vár története. VI. A szab. kir. városi jog és a polgárrend kifejlődése, a polgárország története. VII. Az iskolák s az oktatásügy története. VIII. A magyar színművészet történelme Szegeden. IX. A czéhek, az ipar s kereskedelem története. X. Küzdelmek a török kiűzése után. (1686—1840.) XI. Szeged a forradalom után. (A Bach-korszak.) Az I. kötetre, a mely nagy 8-ad alakban, 18 ivnyi terjedelemben fog megjelenni, az előfizetések (1 frt 70 kr.) oct. 12-éig beküldendők.

— KOVÁCS ALBERT budapesti ev. ref. theol. tanár előfizetési felhívást közöl a »*protestáns theologiai könyvtár*« 1884., 85. és 86. évi hároméves cyklusára, a mit azért említünk itt fel, mert történelmi érdekű munka is van felvéve programjába. Két csonkán maradt művet óhajtana befejeztetni ez által és pedig *Zsilinszky Mihály*: a »*Magyar (és erdélyi) országgyűlések vallásügyi tárgyalásai*«-t (a melynek még 3 kötete van hátra) és *Baur* »*Egyháztörténelmének*« még hátra levő két kötetét. Az előfizetési ár évenként 4 frt. Az említett művek terjedelme 120-ívre van tervezve. Előfizetések a szerkesztőhöz küldendők Budapesre a ref. theológiára.

-- DOLESCHALL S. ev. lelkész tagtársunk a helybeli evang. egyház levéltárában ismét egy nevezetes ereklyét fedezett fel: »Az új praedicatorok fölszentelésének rendi és ceremonijája« czím alatt, melyet »*leturgini ereklye*« czím alatt a pozsonyi evang. egyház és iskola 27. és 28. számaiban az invocationnak facsimilijével s terjedelmes commentárral ellátva közzé tett. Szerinte ez nem egyéb, mint felszentelési rend s úgy hiszi, hogy annak szerkesztője nem más, mint Sztáray Mihály.

— KISS LAJOS értekezése »Szulejman első hadjárata Magyarországra ellen« mely eredetileg a pancsovai reálgymnasium értesítőjében jelent meg, külön lenyomatban is megjelent.

— A MAGYAR ORVOSOK S TERMÉSZETVIZSGÁLÓK ez évi vándorgyűlésüket Temesvárt tarták. Ez alkalomból a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 13 éves működésének vázlatát Pontelly István társulati titkár egy érdekes kis röpiratban összeállítá, s Temesvárt kiadta.

— FELHÍVÁS. Az újabb időben oly hatalmas lendületet vett hazai történelmi kutatás még eddigelé igen mostohán bánt a régi magyar mértékekről szóló adatokkal. Vagy éppen nem figyeltek rájuk, vagy félreértették, vagy nem találó összehasonlítások alapján hibásan határozták

meg belőlök az időnként dívott mértékek mekkoraságát. Ez különben természetes is. Helyes eredmények csak úgy remélhetők, ha minden adat együtt van és egyszerre áttekinthető. Főleg azonban egybe kell gyűjteni azokat a fenmaradt emlékeket, a melyek a legbiztosabb tanúságot teszik csupa létezésökkal; ilyenek: 1. Valóságos ösmértékek, a melyek valamikor mértékHITELESÍTÉSRE szolgáltak, még pedig hossz-, ür- és súlymértékek. Ezekről tudni kell nevöket, korukat, idomukat és mekkoraságukat a mai mérték szerint. 2. MértékHITELESÍTÉSRE vonatkozó rendeletek, a melyek nem csak mértékneveket és mértékarányokat tartalmaznak, hanem főleg az iránt adnak felvilágosítást, mekkora pontosságot követeltek a mértékHITELESÍTÉSben. 3. Oly adatok, a melyek hazai mértékek arányát idegen mértékekhez tarották fenn. — A jellemeztem adatok kétségen kívül nem csekély számmal léteznek még ma városi és törvényhatósági levéltárakban, tanácsházak, megyeházak, bányahivatalok, zárdák gyűjteményeiben és lomtáraiban, de magán gyűjteményekben is. Csak ki kell keresni. A magyar tud. Akadémia megbízásából alólírt vállalván el a magyar metrologia kidolgozását, bátor vagyok hazafiúi bizalommal felkérni mind azokat az ügybarátokat, a kik hazai mívelődésünk történelmének ez ágát kellő figyelemre méltatják, hogy ha ily adatok birtokában volnának, vagy hozzájuk férhetnek, azokat velem közölni sziveskedjenek, előre bizosítván a t. közlő urakat, hogy nem mulasztom el annak idején hálámat a nyilvánosság színe előtt kifejezni. Kolozsvárt september 11-kén 1884. Dr. Finály Henrik, kir. egyet. tanár, és akad. tag.

— BORSOS GYÖRGY kolozsvári tanár a Philotheus Bryenius által 1875-ben felfedezett s 1056-ból származó codexet ismerteti egy kis röpiratban, s ez eredetiből bamutatja a tizenkét apostol tanítása kivonatát az editio princeps alapján. Az érdekes röpirat 30 krért minden könyvárúsnál megrendelhető.

— A NEMZETI MUZEUM könyvtárának nagyszámú többes példányait megvette *Petrik Géza és társa* könyvkereskedése (V. k. fürdő utca 4. sz.) s ezeket jutányos áron egyenként bocsátja forgalomba. A mint tudjuk, a gyűjteményben az újabb s régibb magyar irodalom minden szaka gazdagon képviselve van, miért is melegen ajánljuk azt a hazai irodalom iránt érdeklődők figyelmébe. A jelentékeny készletről szak-katalogusok kerülnek sajtó alá, melyeket előfizetőink, ha ez iránt nevezett czégghez fordulnak, megkapnak ingyen.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN Naplói. Adalék a nagy hazafi jellemrajzához. A M. Tud. Akadémia megbízásából összeállította Zichy Antal. Budapest, 1884. 8-adr. 670. l. Ára 4 frt.

— ZRINYIEK A MAGYAR TÖRTÉNELEMBEN 1566 – 1704. Írta Csulay Jenő. Szombathely, 1884. 8-adr. VIII. és 371 l.

— II. ULÁSZLÓ MAGYAR KIRÁLY ESKÜSZEGÉSE ÉS A VÁRNAI VESZÉDELEM. Írta Vaszary Kolozs. Győr, 1884. 8-adr. 204 l.

— A KOMÁROMI MAGYAR SZINÉSZET TÖRTÉNETE. Írta *id. Szimgei József*. IV. f. 1834—35. (különleny. a »Komáromi Lapok«-ból.) Komárom, 1834. kis 8-adr. 193—246 l.

— GESCHICHTE BOSNIENS von der ältesten Zeiten bis zum Verfall des Königreiches. Nachdem kroat. des Prof. Vjekoslav Klaić von Dr. Iván von Bojničić. Leipzig 1885. 8-adr. V. és 464 l.

— DIE SYNODALVERHANDLUNGEN der Evan. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen im Reformationsjahrhundert. Von D. Georg Daniel Teutsch. Zur Feier des vierhundertjährigen Geburtstages von D. Martin Luther. Herausgegeben von Landescousistorium der genannten Kirche. Hermannstadt, 1883. (Az Urkundenbuch der evang. Landeskirche in Siebenbürgen II-ik kötete) 8-adr. XV. és 275 ll. Ára 1 frt 80 kr.

— FESTSCHRIFT herausgegeben zur Feier des Luther-Jubilaeums 1883. Von Schelker Capitel der ev. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen. Mediasch 1883. (Die historische Bedeutung des Jahres 1530 von Johannes Höchsmann, 8-adr. 94 l.)

— DIE LUTHER FESTTAGE der evang. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen in Hermannstadt, am 10 und 11 November 1883. Hermannstadt, 1883. 8-adr. 56 l.

— KATALOG der von der Kronstädter Gymnasial-Bibliothek bei der 400 jährigen Luther-Feier in Kronstadt ausgestellten Druckwerke aus dem Reformationszeitalter. Von Julius Grosz. Kronstadt 1883. 64 l.

— ZUR ÄLTESTEN GESCHICHTE des Mediascher Kapitels von Joh. Mich. Salzer. Hermannstadt, 1883. 8-adr. 38 l.

— AUS HELTAUS Vergangenes und Gegenwärtiges. Von Heinrich Witstock. Hermannstadt 1883. 77 l.

— DIE GENERALSYNODE der evang. Kirche A. B. in Siebenbürgen im Jahre 1708. Von C. Werner. Hermannstadt 1883. 8-adr. 50.

— DAMASIUŠ DÜRR ein evang. Pfarrer und Dechant des unterwilder Kapitels. Von Dr. Adalbert Amlacher. Hermannstadt, 1883. 8-adr.

— DIE REFORMATION in Hermannstadt, und dem Hermanstädter Capitels. Von Heinrich Herkert. Hermannstadt, 1883. 4-adr. 68 l.

— DIE TÜRKEN im Peltolchs Dorf im Jahre 1683. Von Ad. Latschka. Wien, 1883. 8-adr. 34 l.

A HARTVIC-LEGENDA ÉS PESTI CODEXE.

Hartvic legendája egyik legnevezetesebb emléke régi történelmi irodalmunknak. Nemcsak az országot alapító szent Istvánnak legbővebb életrajza, hanem sokfélekép össze is függ a Sylvestér-féle bulla, a pannonhalmi szent István-féle oklevél hitelességének és az első esztergomi érseknek kérdésével. Régente majdnem canonszerű tekintélye volt; *most* alig veszik figyelembe tanúságát. Interpolált álműnek tartják és meg kell vallanunk, hogy e vád legalább egyik codexe ellen, nagyon is alapos. Szerencsétlenségre ez a codex az, melyet a tudományos közvélemény a legjobb codexnek tart, s ezzel magának oly nehézségeket teremt, melyeket történetünk régi coriphaeusai, a Prayok, Katonák nem ismertek, telát meg sem oldottak. Ez a Frankfurthból 1814-ben a nemzeti muzeumba került, most pestinek nevezett codex, mely a XII. század elejéről való.¹⁾ Ezt adták ki Podhraczky, Endlicher, ezt legújabbán M. Florianus, Mátyás Florián, kiváló tudósunk, azzal a megjegyzéssel, hogy ez a legrégebb és legjobb codexe a Hartvic legendának. Hogy a legrégebb, oly értelemben, hogy meglevő példánya korábban íratott, mint a Hartvicféle legendának eltérő, többi ismert példányai: megengedem. De hogy a legjobb volna, oly értelemben, hogy az tartalmazná leghívebben Hartvicnak munkáját: el nem ismerhetem. A legbővebb, igen; de csak azért, mert interpolalva van, mint azt maga M. Florianus is kimutatja; miből azonban vele nem következtethetem, hogy ennél fogva a *Hartvicféle* munka *nem* érdemi meg a hitelt, melyet eddig élvezett: hanem csak azt,

¹⁾ M. Florianus, Vitae Sanctorum Stephani regis stb. III. Wattenbach, u Mon. Germ. SS. XI. 225. l.

hogy a pesti codex nem tartalmazza tisztán Hartvic püspöknek valódi legendáját. Épen az ő gondos, majdnem minden ismert codexet felölelő, variansait jegyzetekben, *külön összeállításokban* feltüntető kiadása teszi lehetővé, hogy e kérdésben tisztán lássunk, és constatáljuk, hogy a muzeumi, vagyis pesti codex, nem az igazi Hartvic, hanem annak helyenként igen ügyetlen kibővítése a *Legenda maior* némely adataival, fordúlataival, melyeket az igazi Hartvic munkája szerkesztésénél, nem ok nélkül, mellőzött. ¹⁾

Nincs szándékom tüzetesen értekezni Hartvic püspök legendája koráról, hitelességéről. Csak a most említett tételemet kísérem meg bebizonyítani, s ezzel, ha sikerül — úgy hiszem — úgy s sok, sőt legtöbb nehézség elenyészik, melyeket nem is annyira általában véve a mű, mint annak pesti codex ellen, szoktak támasztani. Röviden tehát csak azt jegyzem meg, hogy előszava szerint Hartvic művét Kálmán király parancsára írta, ki — köztudomás szerint — litteratus ember, sz. Istvánnak nagy tisztelője és törvényeinek fejlesztője volt, vagy legalább akart lenni. ²⁾ Ajánlása olyan, hogy nem igen gondolhatunk idegen íróra, ki nem volt a királynak alattvalója, és nem csalódnunk talán, ha — mire nagy a valószínűség — ama győri püspöknek tartjuk, ki két történelmi emlékekben Arduin-nak nevezetik, és a XI—XII. század forduló pontján élt. ³⁾ Forrásai közül, kettőt ismerünk, úgyszólván teljes terjedelmükben: az úgynevezett *Legenda maiort*, melyet valami külföldi írhatott, és a *Legenda minort*, melyet a legnagyobb valószínűség szerint magyar ember írt, töredékesen, hallomás után, de a valóságnak és életnek színével. ⁴⁾ A

¹⁾ M. Florianus i. h. II. és 190. l. Szintügy Wattenbach a Mon. Germ. SS. XI. 225. l.

²⁾ V. ö. péld. *Decretum Colomanni regis*. Endlichernél 359, 360, 362 l.

³⁾ Ki volt Hartvic püspök? Századok, 1883. 803. l., az ottani adatokhoz még felemlíthetvén, hogy a XII. század közepén az Ann. S. Disibodi, a regensburgi I. Hartwicot Artuinusnak nevezik M. G. SS. XVII. 23. l. mi még valószínűvé teszi a Hartvic, Hartwin, Arduin neveknek azonosságát, vagy legalább azonosul való használatát.

⁴⁾ M. Florianus 2. k. 1—27. l. Az okok közül, melyeknél fogva a *Legenda Maior* íróját külföldinek tarthatjuk némelyeket már érintett, csakhogy Hartviera érteve, Podhrazky, kiadása előszavában, VI.; mi még

mit ő maga írt e forásokhoz, nem czáfolja meg a feltevést, hogy magasabb állású, magyarországi ember volt, ki egyben másban többet tudott, szabatosabban fejezett ki mint forrásai. Ismeri a somogyi tizednek egy jellemző sajátosságát. Tudja, hogy Sebestyén volt az első esztergomi érsek. Részletesen elmondja a székesfehérvári egyház szabadalmaait s a hol a *Legenda maior* szent Imrét »bonae indolis viri«-nek. »jóindulatú férfinak« nevezi, — a »férfiút« »viri«-t — a magyar felfogás szerint — »puerre« — gyerekre igazítja. Végre, gondosan kijavítja majdnem mindenütt »dux«-ra szent István címét a koronázás előtt, hol a *Legenda maior* és minornak tudatlan vagy gondatlan írói már a király nevet — »rex«-et — használják.¹⁾

hozá tehetjük e kitételeket: Mária mennybemenetele »ipsorum lingua (t. i. magyarok) dies reginae vocitetur (M. Flor. i. h. 19.), mit magyar nem így írt volna, s a Hartvic legendába is csak a szolgálai kiírás következtében juthatott; és — főleg — hogy: Geza »hungarie primatibus cum ordine sequenti (u. o. 15.) hívta össze, mely szavakban külföldi fogalmakat látunk a magyar viszonyokra igen helytelenül alkalmazva. Ha pedig külföldi volt az író, elenyésznek az okok, melyeknél fogva M. Florianus i. h. 164—170. l. a XII. század második felére, jelszen az 1157—1213. közti időszakra véli valószínűséggel teendőknek a mű szerkesztését. Mert — ha magyar nem is, mint nevezett tudósunk szépen bebizonyítja — de külföldi igen használhatta már korábban is a »trans-sylvanus« és »mons sacer« kifejezéseket. A *Legenda minorra* nézve, helyes észrevételeket tartalmaz ugyancsak M. Florianus i. h. 162. és kk. 11. A varsói codexre nézve azonban nem oszthatom a tudós kiadó véleményét, (i. h. 183—187.) mert nekem úgy látszik, hogy az nem egyéb, mint a Hartvic féle legendának — még pedig az elő beszédből következtetve, nem a pesti codexből készült — kivonata, a *Chronicon mixtum* számára. Ennélfogva annak, hogy Asericust úgy odavetve, kétszer »presul strigoniensis ecclesie«-nek (Endlichernél Mon. Arp. 69. 71. l.) nevezi, nem tulajdoníthatok valami öntudatosságot, sem nem tarthatom valami különös forráson alapuló tudomásnak, hanem úgy látszik, magyar püspökről lévén szó, önkéntelenül rá járt az írójának vagy talán csak másolójának tolla az esztergami névre és botlott, valamint botlott, mikor »Leo«-nak hívja Sylvester pápát, sőt botlik folytonosan, úgy szólván egész dolgozata alatt, melyhez hasonló férczet keveset tud felmutatni a középkornak e genre-ben különben igen gazdag irodalma.

¹⁾ M. Florianus gondosan feljegyzett variánsai azon kívül pedig 41, 47, 48. l. A régi magyar — még Anonymus előtti, de a XIII. század elejéig fennmaradó felfogásnak felel meg az is, hogy Hartvic Gézáat a

De vegyük sorra a pesti codex interpolatioit, mert azt hiszem, interpolatioknak lehet, sőt kell is mondanunk, minden olyas sajtószertűségét, mely a többi codex kiadások közös szövegétől különbözik, ha csak nem akarjuk feltenni, hogy minden egyéb codex a Hartvic legendának egymásból folyik, hogy egybehangzásuk egymással és különbözésük a pesti codextól, mind csak egy — a pestinél rosszabb — codexnek hibája, mit nem tehetünk fel, már csak azért sem, mert e közös szöveget találjuk a pesti codex betoldásai nélkül ama töredékben, melyet a XIV. század derekán a fehérvári, váczi, esztergomi, győri, nyitrai káptalanok szent Istvánnak hiteles legendájából — legenda Sanctissimi regis Stephani per sanctissimos papas approbata et authenticata — hiteles alakban kiadtak¹⁾ s e közös szöveg a legtöbb esetben jobban is illik Hartvic püspökhöz és a mű egészéhez, mint a pesti codex variansai.

Ennek nevezetes példáját látjuk mindjárt — a Florianus-féle kiadást követve — az I. fejezetben. A pesti codex egyetértőleg a *többiekkel* röviden említi, — mi a Legenda maiorban nincs meg, — hogy isten kegyelmét, mely minden embert üdvözíteni akar, a magyar nemzetre is kiterjeszté, mely hajdanában a kereszténység ostroma volt, s azután, a fejezet végén, hozzá teszi: mikép történt ez: szándékozunk elmondani. Ennyi van a Hartvic codexekben. A Legenda maiorban azonban e helyett egy hosszú fejtegetés foglaltatik, a kereszténység fokozatos fejlődéséről, mely végre: in filios perdicionis et ignorantiae, populum rudem et vagum, creaturam dei esse se nescientem, ungaros videlicet pannonie patriam inhabitantes« azaz: — Szabó Károly magyar fordítása szerint — »a kárhozat és tudatlanság fiaira, az isten tiszteletet nem ismerő vad és kóbor népre, a Pannoniába lakozó

negyedik magyar fejedelemnek és nem ötödiknek tartja, mint a Legenda maior, csakhogy e számításnál, nem Álmos marad el, kit még a XIII. század derekán is — Alberius Monachusnak tanúsága szerint — az első vezérnek tartottak, hanem Zoltán, mint azt a régi felfogást sokban vissza tükröző Zágrábi Krónikában (Tkalčič Mon. Eccl. Zagrabiensis II. 2. l. és M. Florianus Font. Domest. III. 251. l.)

¹⁾ E kiadványokat Wenzel Cod. Nov. Arpad, XI. 3 és kk. l. M. Florianus i. h. 79. és kk. II. A 16. századbeli esztergomi Breviarium I. Lectioja is e szöveg után készült. (Florianus i. h. 87. l.)

magyarokra¹⁾, kiket a gondviselés titkos útai a keresztények megbüntetésére szólítottak ki ősi lakhelyükről a nyugoti részekre, is kiterjedt. Azt hiszem, természetesnek kell találnunk, hogy magyar vagy legalább magyarországi író, a magyar királynak ajánlott műben forrásának e szavait nem írta le változtatlanul, hanem az amúgy is legnagyobb részt felesleges bevezetés gondolatmenetét röviden a magyar nemzetet nem sértő kivonatban adta. A pesti codex interpolatora azonban megtartá *e kivonatot*, de a *Legenda maior* egész szövegét is újra betoldá, nem gondolván azzal, hogy ezzel ugyanazt a gondolatot kétszer, röviden és hosszabban, fejezi ki.²⁾

A II. fejezetben, hol a Hartvic-féle legendák a *Legenda maior* szavaival elmondják Géza álmát születendő fiáról, és Adalbert eljövételéről, van egy passus a pesti codexben, hogy Géza: »timore perditionis ultime perterritus et amore raptus jugiter manentis spei que non confudit« »rettegvén a végkárhozat félelmétől s gerjesztetvén a rendületlenül maradó reménynek, mely nem csal, szerelmétől«³⁾ hallgasson a hittérítő szavaira. Hartvic minden egyéb codexében ki vannak hagyva e szavak, melyek Gézára nézve nem épen hizelgők, mert ijesztgetéssel mintegy pressiot látszanak rá gyakorolni: a pesti codex ellenben újra felveszi a *Legenda maior* teljes szövegét.

Némileg talán stylaris okoknak lehet tulajdonítani, de mégis jellemző, hogy a Hartvic-féle codexek mind a III. fejezetben elhagyják a *Legenda maior* szavait, melyek szerint Géza a megérkező Adalbert iránt »propter *timorem* et *amorem dei*« tanusított minden módon készséget: a pesti codex azonban visszaállítja.⁴⁾

1) Emlékiratok a magyar kereszténység első századából 4. l.

2) M. Flor. i. h. 10. illetve 33. ll.

3) M. Florian. 13. l. Szabó Károly fordítása i. h. 6. l.

4) M. Florianus i. h. 14. l. A pesti codex e fejezetben foglaltatik a *Legenda maior*nak az az adata is, hogy Adalbert szent Istvánnak *susceptor*a volt a keresztésnéél, mi már hiányzik a legtöbb Hartvic-féle codexből, de meg van a XIII. századbéli reiniban, — s azért e kimaradást nem tekinthetjük olyanoknak, mely a szövegben c'soroltak közé tartozhatnék.

A *második* III. fejezetet — mert a III. szám *két* fejezet előtt van — a pesti codex a *Legenda maior* szavaival kezdi: »Regnoque Pannonico ipsius beati juvenis nutum attendente«: míg a többi Hartic-féle codexek ezt elhagyják, bizonyosan azért, mert nem illik e kezdet oly fejezethez, melyben nyomban a Koppány féle felkelés mondatik el, még pedig Hartvicnál, ki a *Legenda minor* elbeszélését is felhasználja, — sokkal erősebb színezéssel, mint a *Legenda maior*ban.¹⁾ Ugyancsak e fölkelés történetében Hartvic — mint mondám — a *Legenda minor*t használván, a *Legenda maior* elbeszélését annak leveretéséről a codexek mind mellőzik: a pesti codex azonban azt újra betoldja, mi, mint sok tekintetben pleonasmus, nagyon is kirí, s e két rendbeli betoldás az, melyek a hiteles legendából vett XIV. századbeli káptalani kiadványokban nem foglaltatnak²⁾ A legfeltűnőbb betoldást azonban a IV. fejezetben találjuk, a melyben a híres hely is foglaltatik Ascricus kalocsai püspökségéről. Az összes Hartvic codexek, elmondván, hogy István tíz püspökségre osztá birodalmát s az esztergomit tévé metropolissá, folytatják: »Cognoscens vero prudens dux predicti Ascrici religionem pontificalis ipsum dignitatis infula decoratum electione canonica sublimavit, et ei colocensis episcopatus dignitatem obtulit«, s azután mindjárt Ascricus római követségére térnek át.³⁾ A *Legenda maior* ellenben, ugyanazokkal a szavakkal említvén a tíz püspökség felállítását, és Esztergomnak metropolitaságát, így ír: cui — tudnillik az esztergomi székeknek — iam dictum venerabilem Ascricum abbatem pontificatus dignitatis infula decoratum electione canonica praefecit. Azután folytatja, hogy tanácsával betölté a többi püspökségeket, egyéb egyházi intézeteket állított, mit bővebben leír, és végre még elmondja, hogy István Pannonhalmán Szent-Márton tiszteletére kolostort épített, és azt gazdagon megajándékozván »a legyőzöttek tizedével«, hasonlónak tette a püspökségekhez.⁴⁾ Kézzel fog-

¹⁾ M. Flor. i. h. 39. l.

²⁾ Florianus i. h. 40. l.

³⁾ Florianus i. h. 43. l. Kiismervén a bölcs fejedelem említett Ascricus vallásosságát, püspöki méltósággal feldíszítván kanoni választás útján felmagasztalta, és rá a kalocsai püspökség méltóságát ruházta.

⁴⁾ Florianus i. h. 17. l. melynek — tudnillik az esztergomi metro-

ható, hogy a Hartvic-féle mű használta a *Legenda maior*: de az eltérés is természetes. Hartvic műve későbbi folyamában Sebestyént mondja első esztergomi érseknek; módosítania kellett tehát a *Legenda maior* ellenkező tudósítását és Ascricot talán a Sylvester-féle bulla alapján? kalocsai püspöknek kellett mondania.¹⁾ Ki kellett továbbá hagynia azt, mit annak befolyásáról, a püspökségek betöltéséről, egyházi intézetekről mond a *Legenda maior*, részint mint valószínűtlent, részint mint korait, mert ő csak a következő fejezetben beszéli el a püspökségeknek pápai megerősítését, míg a *Legenda maior* azt már egy pár szóval mindjárt a püspökségek felállításánál említi. Ki kellett végre hagynia e helytt a pannonhalmi zárdának alapítását, mert a *Legenda maior*nak erre vonatkozó tudósítását már korábban, természetesebb helyen, a Koppány-féle felkelésnek legyőzése után használta fel. Mit tesz azonban a pesti codex, hogy a Hartvic-féle szöveget ismét a *Legenda maior* szerint vissza corrigálja? A *legenda maior* tudósítását Ascric esztergomi érsekségéről nem fogadhatja el, mert felveszi Hartvic elbeszélését — még pedig nem betoldáskép — Sebestyén érsekségéről; de meg akarja menteni legalább a *Legenda maior* szavait, és azért a »cui... electione canonica praefecit« szavakat akkép módosítja, hogy az esztergomi érsekségre vonatkozó »cui«-t elhagyja, a »praefecit« szót a Hartvic-féle *sublimavit*-tal helyettesíti, és — mert a helyből kifogyott — a szélére írja: »et colocensi episcopatus praefecit.« Továbbá: egyszerűen visszaállítja, a püspökségek betöltéséről, egyházi intézetekről, sőt még a pannonhalmi kolostor alapításáról szóló szöveget is, úgy hogy ez utóbbi eseményt ilykép kétszer beszéli el, majdnem ugyan-

polisnak — élére az említett tisztelendő Ascric apátot helyezte kanoni választás útján püspöki méltósággal feldíszítván.

¹⁾ Nem tartozik szorosan a tárgyhoz, azért itt bővebben ki sem fejttem, csak érintem, hogy én a Sylvester-féle bullát teljesen *authenticus*-nak tartom, melyben lehetnek az eredetitől eltérő leírási hibák, vagy eltérések, de nincs még valamire való *interpolatio* sem. Maga az, hogy a levélben nincs meg, mint Hartvicban, a lengyel hercegnek neve Misca, mutatja, hogy írója nem használta Hartvicot, hogy jobban volt mint ő értesülve az akkori lengyel herceg személye iránt, kit egyébiránt más írók is, p. o. Kálmán király kortársa Cosmas is. *Mon. Germ. SS. IX. 56. 67.* Il Boleslo helyett tévesen Miscának neveznek.

azokkal a szavakkal, mit Podhraczký és Endlicher kiadásai azzal simítanak el, hogy ez ismétlést egyszerűen kihagyják.¹⁾ Meg kell vallanunk, hogy e fejezet maga elég bizonyítéka annak, hogy a *pesti codexben* foglalt Hartvic legenda általjában erősen és meglehetősen ész nélkül van interpolálva, ily interpolatio lévén még e fejezetben az is, hogy a míg a Hartvic codexek — a reini kivételével — a fejezet elején a püspökségek alapítása mellől e szókat »per consensum et subscriptionem romane sedis apostolici« valamint a »ceterarum ecclesiarum« szavakat is kihagyják, mert erről később, bővebben szólnak az V. fejezetben Ascric római utjának elbeszélésénél: a pesti codex, bár ez V. fejezetet szintén közli, mégis visszaállítja, a Legenda maiornak, a maga helyén illő, de Hartvic művében majdnem ellenmondást képező szavait.²⁾

Nem lényeges, de igen jellemző variánssal találkozunk a VI. fejezetben, a hol a Hartvic codexek, mint magyar vagy magyarországi írótól természetes, a Legenda maior abbéli tudósítását, hogy a magyarok a Boldogságos Szűz Mária mennybemenetelének napját tiszteletből egyszerűen: »királyné« napjának »reginae dies« nevezik, szabatosabb fordítással: »dominae« vagy »magnae dominae« dies-re, »Asszony« vagy »Nagyasszony« napjára, mint még ma is mondjuk, változtatják; a pesti codex azonban a Legenda maior szavait ismét helyre állítja.³⁾

Lényeges és jellemző a X. fejezetben, hogy a Legenda maior tudósításából István haláláról, a Hartvic-féle *codexek* mind kihagyják azt, hogy *P'étert* nevezte utódjává. Meg van bennük, hogy a beteg István, mindenek előtt utód végett beszélt nagyjaival, — »tractavit de substituendo pro se rege«, de nincs meg egyikben sem az, mi a Legenda maiorban következik: petro videlicet sororis sue filio, quem in venetia genitum, ad se vocatum, iam dudum exercitui sui praefecerat ducem.«⁴⁾ És ez csak természetes. A magyar felfogás szerint Péter bitör volt, kit testvére Gizella királyné csempészett a magyar trónra.⁵⁾ Ha tehát a Hart-

¹⁾ M. Florianus i. h. 43. ki a codex kérdéses helyének facsimilejét is adja.

²⁾ M. Florianus i. h. 43. l.

³⁾ M. Florianus i. h. 48. l.

⁴⁾ M. Florianus i. h. 27. l.

⁵⁾ Nem is említvén krónikáinkat és okleveleinket, csak a Knauz

vic legenda csakugyan. a XI—XII. fordulóján, Kálmán király parancsára, tehát 50—60. évvel Péter halála után mintegy hivatalosan készült, nem adhatott vagy nem akarhatott hitelt adni a Legenda maior elbeszélésének, melynek igaz voltát mellesleg mondva, egykorú külföldi források kétségtelenné teszik.¹⁾ Ha benne volna, méltán kételkedhetnénk, vajjon a Hartvic legenda csakugyan az-e? a minőnek külsőleg látszani akar: s a pesti codexben mégis ott találjuk, visszaállítva a Legenda maiorból, a Péter kinevezéséről való elbeszélést.

Péter kinevezésével és István intésével, hogy a betegágya köré gyűlt országnagyok maradjanak hívei az igaz hitnek: meg szakad a Legenda maior. A többi — összesen csak két — eltérésre nézve tehát nem vagyunk képesek kimutatni, hogy a Legenda maior szövegének restituálásából származtak-e? mi a fennforgó két esetre nézve úgysem valószínű; annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a többi Hartvic-féle codexeknek van igazuk, s a pesti codexnek e betoldásai sem lehettek meg Hartvic eredeti művében. Ilyen betoldás a XI. fejezetnek az a megjegyzése, hogy szent István teste szentté avatásáig annyi évig nyugodott a sírban, a hány esztendeig viselte a földi koronát — »quot annos spiritus mole carnis indutus terreni coronam imperii per donum gratie spiritualis gestare merebatur, tot corpus« vagyis tehát: hogy 45. esztendeig uralkodott. Ez állítás ellenkezik magával a pesti codex szövegével is, mely szerint István atyjának 997-ben történt halála után jutott uralkodásra, és 1038-ban halt meg, tehát csak 41. esztendeig uralkodott: de megfelel több más forrásunk felfogásának, melyek már a XIII. század elején a Szent-király uralkodási korát 44—46 esztendőre teszik. Íróink már sokat törték ezen fejüket, és azzal vélték a dolgot megmagyarázhatni, hogy szent István már atya mellett is uralkodott, és azzal az idővel együtt töltött 45—46. évet a trónon. De a legendákból nem lehet az ilyen társuralkodást kiolvasni, mint M. Florianus is a kiadása

N. által feltalált XI. században esztergomi kis krónikára. Századok 1875. 624. l. hivatkozom, melyben a királyok közt nem fordul elő.

¹⁾ Hermannus Contract. MS. SS. V. 12. Wippo, u. o. XI. 273. Annals A'tahenses. u. o. XX. 794. l.

mellé csatolt egyik disquisitiójában helyesen megjegyzi¹⁾ s a krónikákban sem találunk semmi nyomot, mely erre utalna. Az tehát egyszerűen íróinknak tévedése, melyben a pesti codexnek interpolatora is osztozott, s melynek oka véleményem szerint az a körülmény, hogy a legrégebb kimutatható, a XIII. század elejéről való *nagyobb* krónika, melynek töredékeit legtisztábban a zágrábi krónika tartotta fenn,²⁾ szent István uralkodását 41. év, hét hó, és 14. napra teszi, mi megfelelhet a legendák adatának, a 997—1038. közt levő időnek. Minthogy azonban ugyanott, a zágrábi krónikából következtetve és némely Hartvic codexben is, a halálozás 1034. volt téve, mikor észrevették, hogy tulajdonképpen négy évvel később 1038-ban halt meg István: a négy évet hozzátoldották és kihozták a a 44—46. évet a szerint, amint a hónapokat szabatosabban, vagy kevésbé szabatosan számították. Különben, bár mint legyen is: a 45. év tévedés, melyet a valódi Hartvicről feltenni nem lehet, hanem az interpolator egyébiránt menthető tévedésének kell felrónunk.³⁾

A másik eltérés az, hogy az összes Hartvic codexekben említett bizonyos Machtildis matrona neve mellé, ki szintén szent István sírjánál, csodálatos módon gyógyulást lelt, a pesti codex egy maga azt a megjegyzést teszi, »comitis albi udalrici socia regis wladislai sororis filia.⁴⁾

¹⁾ M. Florianus i. h. 214.

²⁾ Tkalčič i. h. II. 1. és kk. II. és M. Florianus i. h. 250. és kk. II. A szövegben kifejtett állítást a krónika minőségről itt, minthogy irreveláns, nem fejtegetem.

³⁾ Az 1034-ik év tartatván általában szent István halála évének, érthető lesz krónikáinknak, legszabatosabban a zágrábi krónikában foglalt ama tudósítása, hogy szent István halálától I. Endre király uralkodásának első évéig 11 év, 4. és fél hónap telt el, mi teljesen megfelel az 1034. aug. 15-től 1046. évig terjedő időnek — máskülönben pedig egészen érthetetlen számítás. A kis pozsonyi krónikának (M. Flor. 1. k. III. 212.) 44. éve pedig — ha nem tollhiba 45 helyett — a szövegben érintett okoskodásnak gyümölcse, de annyiban módosulást szenvedett, hogy nevezett krónika Gejzának halálát egy évvel későbbre, 998-ra tévén, szent István uralkodási idejének is 45-ről 44-re volt kénytelen leszállítani.

⁴⁾ M. Florianus i. h. 68. l.

Ez adat nem épen lehetetlen, de nem is valószínű ; semmi-estre sem pedig olyan, hogy abban a valódi Hartvicnak megjegyzését kellene feltennünk, és ne tarthatnók azt is csak, mi egyéb iránt egészen irrevelans dolog a jelen kérdésre nézve, a későbbi interpolator betoldásának.¹⁾

A mondottak alapján tehát — úgy vélem — kimondhatjuk, hogy a Hartvic legenda pesti codexe erősen interpolálva van ; s ha e mellett tekintetbe vesszük, hogy :

az interpolatiók közül több a magyar felfogással, a magyar érzéssel ellenkező dolgokat tartalmaz ;

hogy ez interpolált műnek csak egy példányát ismerjük, az is Németországban találtatott, Magyarországon pedig, a legújabb időnkig teljesen ismeretlen maradt : még hozzátéhetjük,

hogy ez interpolatiokat külföldi ember tette, külföldön, ki ezzel, — megengedem — jóakaratólag Hartvic munkáját tökéletesebbé akarta tenni ; valójában azonban mind stylaris tekintetben mind adataira nézve csak megrontotta, meghamisította. Valóban kívánatos volna, hogy Mátyás Florián, kinek a Hartvic kérdés tisztázása már annyit köszön, a rendelkezésére álló nagy kézirati apparatusal a Hartvic-féle legendának nem a pesti codexen alapuló kiadását is eszközölné, hogy így multunknak e nevezetes emlékét a maga való alakjában is, könnyen és teljes megnyugvással használhatnók, mert a Schwandtner-féle kiadás, melyhez talán még leginkább férhetni, számos, bár nem lényeges, önkényes változtatása miatt nem felel meg egy kritikai kiadás irányában támasztható igényeknek.

PAULER GYULA.

¹⁾ M. Florianusnak i. h. 219. l. ellenvetései csak azt bizonyítják, hogy nevezett Machtild nem volt szent László király Zsófia testvérének ivadéka, mi egyébiránt nem is állítatik ; de nem zárnák ki, hogy az valamely más előttünk ismeretlen testvérének ne lett légyen leánya.

AZ 1683-IKI HADVISELÉS ÉS IRODALMA.

HARMADIK KÖZLEMÉNY.

III.

A török elhatározta, hogy Bécsset fogja megtámadni. Két lehetőség volt Lipót seregére nézve: Bécsre támaszkodva nyílt csatát kísérteni meg ellene, vagy arról lemondva, Bécsre bízni kifárasztását s csak azután kísérteni meg a nyílt harcot. A lorrainei herceg sokkal kevesebbnek találta a maga erejét, semhogy az elsőre vállalkozhassék, így a másodikat kellett elfogadni. A dolgot kétszeresen érdekessé teszi, hogy ekkép nemcsak a katonáktól, de a polgároktól is függött e dolog.

Bécs alatt ez időben csak a mai belvárost, a Ringen belüli részt kell értenünk. Voltak ugyan külvárosai is, de azoknak kevés jelentőségük vala s a vár védelmi rendszerébe nem voltak annyira sem bevonva, mint ahogy Magyarországon szokás vala.

A kor fogalmi szerint elsőrendű erősség volt, olasz módorban kiépítve. Építésére első török ostroma (1529-ben) adott okot, 1540-ben vette kezdetét s csak 1672-ben készült el. Mire azonban a munka bevégeződött, a régi részekből sok romlásnak indult. Már 1674-ben kimerítő jelentést nyújtott be Wymes mérnök báró Lobhoz, a város parancsnokához, a hibák és hiányok ügyében. Így történt, hogy a tizenegy év előtt befejezett erődítmény elsőrendű volt ugyan, de elhanyagolt állapotban.

A tél folyamán egyet-mást tettek jókarba hozatalára, de e munka is abba maradt, midőn parancsnoka Starhemberg a sereghöz ment, mint a tüzérség parancsnoka, helyettesének Daun-

nak ugyanis nem volt meg a kellő tekintélye, hogy a mit akart, keresztül is vihesse.

Az erődítési munkálatokon kívül is voltak előkészületek. Ezekre nézve jellemző, hogy ugyanazon rendelet ismételten kiadott. Még 1682-ben meghagyatott, hogy mindenki lássa el magát élelemmel, márczius 19-ikén megújított e rendelet s 26-ikán bizottság küldetett ki, hogy utána nézzen, vajjon csakugyan megfogadták-e? Márczius 13-ikán gabnakiviteli tilalmat bocsátottak ki. Ismételten elhatározott az idegenek, különösen a francziák eltolonczozása, de hogy nagy eredménye nem volt, mutatja az a körülmény, hogy még a július 5-iki előterjesztésekben is mint teendő fordul elő. A készülétek komoly folytatása helyett kiadott június 26-ikán a rendelet, hogy a negyven órás imádkozásban mindenki részt venni tartozzék.

Az udvarnál igen nagy volt a bizalom, hogy ha a török jön is, Győr villámhárítótól fog szolgálni. Voltak ugyan olyanok, a kik mint a pápai nuntius, már májusban féltették Bécset, de a többség mit sem adott erre. Így maga Lipót még június 30-ikán. Július 4-ikén már inkább hittek neki (a törökök igen közel jártak) s a pápai nuntius e napi jelentéséből megtudjuk, hogy akkor az uralkodó s a hivatalok elmeneteléről szó volt. De az uralkodó a végső veszedelemig ki akart tartani, hogy a nép félelmét mérsékelje, a hivatalok meg nem akartak elválni uruktól, félvén, hogy mások befolyása kiszorítja az övéket.

A nép között már ekkor zavargások voltak. A közvélemény megítélésére rendkívül érdekes minden ily alkalommal, kit tesznek a szerencsétlenségért felelőssé, mert ilyennek okvetlenül kell lenni. A bécsi s általában az alsó-ausztriai nép a papságot okozta, azt tartván, hogy a törökök jövedele isten büntetése a magyar protestánsok üldözéseért. Már 5-ikén bevették a bécsi püspök ablakait, habár ő nem tartozott a tulajdonképi üldözök közé. Menekülő papokat a parasztok megtámadtak, sőt meg is vertek, kiabálván: »gazemberek, ti hoztátok nyakunkra a törököt a ti átkozott reformálástokkal.« Különösen nagy volt a jézsuiták elleni gyűlölet, a kiket nem ok nélkül tartottak leglevelesebbeknek.

Míg a kormány még mindig oly vontatva dolgozott, mintha száz mértföldre volna az ellenség s míg a közönség között óriási

izgatottság uralkodott, megérkezik július 7-kén a hír, hogy Petronellnél nagy csata volt, melyben a törökök teljes győzelmet arattak.

E hír hatása alatt, a legnagyobb gyorsasággal határozta el az udvar s a központi hivatalok elszállítását egyelőre Linzbe, onnét Passauba. A nép átkai kísérték Lipótot útjában. Itt is, ott is fenyegetőzések hallatszottak, sőt mint a pápai nuntius július 9-iki leveléből értesülünk, neki és az özvegy császárnénak holmiját is lefoglalták, hogy »nagyobb gondjuk legyen a város megsegítésére.«

Az udvar elmenetele történetével összefügg a megoldatlan kérdések egyike. Zrinyi János Antal, Thökölyné testvére, az udvar kíséretében volt, azonban elfogatott s a nuntius július 21-iki jelentése szerint vasban vitetett Linzbe. Később Passauba szállították, ott Strattman és Abele kihallgatták, ezután valamely tiroli várba vitetett, a hol hosszú fogság után, mint a Zrinyiek utolsó sarja, nyomorban végezte életét.

Zrinyi szomorú sorsa méltán kelt részvétet. Ugy látszik, hogy az udvar emberei gyanúsítással üldözték. Caprara Sztambulból egy ízben azt jelentette, hogy ott fölajánlotta 3000 emberrel való szolgálatát. Ez nem hatott, a visszavonulás közben azonban — mivel, mivel nem — sikerült Lipóttal elhitetni, mintha a tatárok kezébe akarta volna szolgáltatni s ezen az alapon kellett fogságban elvesznie minden ítélet nélkül.

Klopp eljárása itt is hű magához. Az ő előadása így hangzik: »azt hitték, hogy föl kell tételezni, hogy árulásra törekszik.« Tehát ő sem tud bizonyosat állítani, mégis szemére hányja Fesslernek, hogy e vád ellen erősen kikel, a nélkül, hogy ellenérvei volnának. De mióta kell azt bebizonyítani, hogy valaki ártatlan, a kit soha sem ítélték el?

Július 7-ikén oly kevésbé voltak a kormány intézkedések a támadás esetére megtéve s annyira elvesztette mindenki a fejét, hogy egy jóra való hadosztály meglepéssel bevehette volna Bécset. Szerencséjére, Kara Musztafa erre nem gondolt. A helyett megjött a lorraine-i herczeg tudósítása, hogy csak kis csata volt, az ellenség messze, s ő holnap megérkezik az egész lovassággal. Így is lőn. Ugyanaz nap megérkezett gróf Starhemberg Rüdiger,

a város parancsnoka, a ki a város védelmi állapotba helyezését egész erélyvel munkába vette.

A törökök csak 14-ikén értek Bécs alá, ilykép egy hét állott a készülétek végett rendelkezésre. Ezeket elég összehágólag intézték Starhemberg parancsnok, a gróf Caplirs (Kapliř) vezeteése alatti kormánytanács, s a városi hatóság Liebenberg András-sal élén.

Legelső dolog volt a nép elhelyezése. Mert míg egyrészt tömérdeken vándoroltak ki, addig mások részint a külvárosokból, melyeket a főparancsnok, hogy az ellenségnek hasznára ne váljanak, fölégettetett, részint vidékről Bécsben kerestek menedékét. A viszonyokra jellemző, hogy míg 1529-ben a polgárság ugrott meg s a nemesség állott helyt, addig most a nemesség cselédestül majdnem teljes számmal elköltözött, ellenben a városi tanács tagjai közül egy sem hagyta el helyét.

A másik kiváló szükség volt erődítési munkálatok végezésé. E tekintetben igen bénítólag hatott, hogy az alsó-ausztriai rendek által kiállított robotosok a 7-iki ijedség alatt megszöktek. E végből a polgárságból minden használható embert kiharancsoltak, s hogy nagyobb legyen a buzgalom, a polgármester maga ment ásóval, talicskával elől.

Kiváló szerencse volt, hogy a város élelemmel elég jól el volt látva, bornak meg épen bővében voltak. Ez lehetővé tette, hogy mind a katonáknak, mind a munkásoknak erősítő italt adhassanak.

A nervus rerum gerendarum szűkebben telt. A kormány nem tudott annyit parancsnoka rendelkezésére adni, hogy az képes legyen két havi ostromot requisitio nélkül kiállani. De oly szerencsés körülmények adták elé magokat, a melyek azt mégis lehetővé tették.

Ez ügy eddigelé kevésbé volt ismeretes. Csak annyit tudtunk, hogy Kollonics kerített pénzt, a ki ez időszert németújhelyi püspök vala, de bejött az ostromlott városba, hogy a betegek ápolását intézze. Klopp e tudósításokra azon kérdést teszi: honnét, hiszen Kollonics köztudomásúlag minden jövedelmét kiadta, gyűjtő nem volt. S miután néhol azt is találja, hogy Kollonics Szelepehényi primástól szerzett pénzt, arra a meggyőződésre jut, hogy a pri-

más a németújhelyi püspök közbenjárására, odaadta kincseit s ezért nem kis dícséretekkel halmozza el.¹⁾ Hasonlóképp cselekszik, az ő nyomán, a hadi levéltár kiadványa. Valóban méltán lehetne ez esetben Szelephényit Bécs megmentői sorába iktatni s ki tenné nálunk szívesebben, a kik, mint magyarok, örömmel jegyzé-
nénk ezt föl nemzetünk egyik tagjáról. A viszonyok azonban, Newald és Renner kutatásai szerint, egészen mások voltak. Szelephényinek esze ágában sem volt pénzét e célra adni. hanem egyszerűen biztonság okáért helyezte el Bécsben.

Kollonicsnak erről, valamint arról, hogy Széchenyi kalocsai érseknek is ott van pénze, tudomása levén, azt a tanácsot adta, hogy e kincseket foglalják le. Úgy is történt. Az utóbbinak pénze meghaladta a 61,000 forintot, az előbbié közel járt a félmillióhoz. Mindezekről Kollonics vezetett számadást. Tehát igaz, hogy Szelephényi pénzének volt nagyrészt köszönhető, hogy a védelem e tekintetben nem szenvedett hiányt, de a primásnak nem lehet érdemül fölróni, mert tudtán és akaratán kívül fordított e célra.

Némileg másképp volt Széchenyi pénzével. Igaz ugyan, hogy az övét is csak úgy foglalták le, akaratát nem kérdezve, mint a primását, de előbb, mintsem ez történt, július 14-ikén följánlotta segélyül az uralkodónak s csak a közlekedés rossz volta okozta azt, hogy Bécsben erről nem értesültek.²⁾

Végül Bécs őrsegéről kell megemlékeznünk. Ez két elemből állott, úgy mint rendes katonaságból és polgári csapatokból. A lorraine-i herczeg eleinte csak 7000 emberre menő rendes csapatokat akart odaadni, de később reá állott, hogy (13-ikán megérkezett) összes gyalogsága a várba helyeztessék. De így is, mindent összevéve, legföljebb 20,000 ember állott Starhemberg rendelkezésére. Érdekes, hogy a tanulók legiójára a legtöbb adat a bécsi egyetemen tanuló magyar nemzet jegyzőkönyvében maradt fen, melynek ügyésze Dr. Altmann, e seregnek kapitánya volt.

A török hadak július 14-ikén szálltak Bécs alá. A lorraine-i

¹⁾ Klopp id. m. 211.

²⁾ Renner id. m. 265. s. kk.

herceg még egy napig tartotta magát a Lipótvárosban, hogy egy s más útban levő szállítmány bejuthasson. Ezt elvégezvén, elvonult s 16-ikán az ellenség teljesen körülvette Bécsset.

Mekkora volt a törökök serege, pontosan nem tudjuk. A jelentések igen különböző számokat tartalmaznak. Leginkább várhatnók e kérdés megoldását az e hadjáratot tárgyaló katonai munkától, a hadi levéltár kiadványától. De hiában. Nemcsak hogy megoldva nincs, de még csak arra sincs gond, hogy a munka különböző részeiben ugyanazon, habár hibás szám álljon. Úgy voltak az ellenség számával, mint Hány János az »Obsitos«-ban, a ki azt, csakhogy kerek számot mondjon, 200,000-re becsülte. Az 53-ik lapon a Réponse d'un officier után több mint háromszázezerre van téve, a 153-ikon az áll, hogy Kara Musztafa serege lehetett 230,000 ember s abból 160,000 Bécs alatt, a 160-ik szerint 200,000 ember táborozott ott. De hogy nemcsak kritikátlanságot tanusít e mű, hanem lelkiismeretlenséget is, annak legfényesebb bizonyossága az, hogy a 152-ik lapon levő jegyzet Kunitzra is hivatkozik, mint a ki 170—180,000 emberre teszi a törökök számát, de nem veszi figyelembe, hogy ugyanaz a Kunitz három nap múlva a következő tudósítást írta: »A minap 180,000 emberről írtam. Lesz is annyi összevéve, de azok száma, a kik itt működnek, nem megy százezerre. Mintegy 10,000 ember Ibrahim vezérlete alatt Győrnél van, Thököly és Apaffy s a velük levő három pasa csapatai 40,000 emberre rúgnak, a moldvaiak és oláhok, számra tízezeren, fegyver nélkül vannak (ezek csak robotos szolgálásokat tesznek), a tatárok, a kiket 30,000-nek híresztelnek, de húszezeren sincsenek, Bécs ellen nem működnek. Há tehát összegezzük az adatokat, nincs 90,000 ember, a ki itt szolgálatot tesz.«¹⁾

Nem tesszük-e a leghelyesebben, ha Rennerhez csatlakozva, nem a harmad kézből való mesés tudósításokat fogadjuk el, hanem oly ember higgadtan írt közleményeit, a ki maga is a táborban volt. Természetes, hogy ez nem jelenti, mintha néhány ezerrel több vagy kevesebb nem lehetett volna: ez csak hozzávetőleges szám. Megjegyzendő még, hogy Kunitz előadását Caprara tudósításai is támogatják, a ki az ellenség erejét épen nem találta

¹⁾ Renner Id. m. 276.

nagynak s a janicsárok számát még nála is kevesebbre teszi.¹⁾ Sajátságos különben, hogy nemcsak a hadi levéltár kiadványa, hanem a berlini névtelen is a mesés számoknak ad hitelt. Vele jár az ilyesmi a komoly katonai előadással is?

A nagyvezér eleinte abban is bízott, hogy a megriadt város talán minden komolyabb ostrom nélkül megadja magát. 7-ikén lehetséges lett volna, de 16-ika után hiába vetette oda a fölszólításokat, ekkor már rendszeres védelem volt ott, a melyet ezekkel s egyszerű futó árkokkal és ágyúzással nem lehetett földadatától eltántorítani.

Miután ezt látták, komoly munkára határozták magukat. Az volt a kérdés, hova összpontosítsák az ostromot. Az 1529-iki megghiúsult ostromnak főtárgya a karintiai bástya volt, azt tehát már csak azért sem választották, hanem kettő között ingadoztak, hogy a Burg- és Löwelbástyát válasszák-e, vagy pedig, a Duna és a Wien nevű folyócska közti részt. Bécs szerencséjére az első mellett döntöttek, főleg a capucinus barátból lett főintendáns javaslatára, a következő okobból: egyrészt mert a Wien vadvíz s időnkint hatalmasan kiárad, másrészt, mert az előbbi bástyák tájéka igen alkalmas a törökök által igen ügyesen űzött aknászatra. De az a rész volt épen a leghatalmasabban megerősítve.

Mind a védők, mind az ostromlók egész buzgalommal vették teendőiket. Kara Musztafa gyakran utána nézett a munkásoknak, mindenfelé személyes jelenlétével buzdított, bátorított. De minden figyelmét kizárólag az ostromra fordította, arra nem is gondolt, hogy ellene támadás intéztessék. Még a serege ellen igen alkalmas támadó pontok megszállását is elmulasztotta. Az őt mindenkép megszólalni akarók mindenfélét beszélnek arról, mi mindent állított föl saját kényelmére. Ez azonban tévedés. Ő egyszerűen egy szép kertí lakban ütötte fel sátorát s ott mindent épen hagyott.

Starhemberg a legnagyobb buzgalommal viselte tisztét. Mindenütt jelen volt, mindenről személyesen intézkedett, a hol érdemet látott nem késett az elismeréssel, de ellenkező esetben a büntetéssel sem. Három gyors-akasztót (schnellgallgen) állítta-

¹⁾ Klopp Id. m. 182.

tott föl a polgárság figyelmeztetésére s 10—15 éves gyermekeket fölakasztatott, a kik az ellenségnek kém szolgálatokat tettek.

Fáradalmaiban a városi hatóság, különösen a polgármester buzgón támogatták. Az utóbbi áldozatául is esett a szokatlan fáradalmaknak.

A polgárság is rövid időn magához tért ijedségéből, sőt annyira neki hátorodott, hogy gondatlanságaira kellett büntetést szabni. Különösen szerettek kirohanni, már csak azért is, mert ez alkalom volt marhák behajtására. Ily alkalmaknál a Daun által hadiszerré alkalmazott kaszákat is gyakran használták, habár a törökök azok használata, mint népjogellenes ellen tiltakoztak.

Sajnos, hogy kevésbé tudunk megismerkedni azzal, minő volt a polgárság belső élete. Hogy gondolkozott az s mily jelene- teket idézett elő egy-egy rossz- vagy örömhír. Renner egy egész hosszú fejezetben foglalkozik ugyan azzal, de jobbára csak a ható- ság belső működésére tudott anyagra szert tenni. Látszik, hogy ez időben még Bécs monografusa is kénytelen az anyaghiány miatt szenvedni.

Az első időben igen nagy nehézség volt a külvilággal való összeköttetés hiánya. Az első hírt július 21—22-ikén kapták, kevéssel előbb száz aranyat tűztek ki annak, a ki kimenetelre vállalkozik, de nem akadt senki. Az első kimenő Gregorievics nevű tiszt volt (augusztus 4), de ez sem vállalkozott a visszajövetelre. Az első kimenetelre és visszajövetelre vállalkozó Kolcsiszky volt, a ki augusztus 13-ikán ment ki és 17-én tért vissza a lorraine-i herczeg levelével.

Az idő multával rosszabbodott a helyzet. Az élelmi sze- rek kezdtek szűken lenni és drágulni, mint arról az is tanús- kodik, hogy az árszabások mind magasabb tételeket mutatnak s a közönség mindamellet panaszkodik, hogy még annyiért sem kap. Különösen a friss hús fogyott meg, a minek követ- keztében irtóháború támadt a macskák ellen, a miket »olasz pecsenye« és »nyúl a háztetőről« néven ettek. Az élelmszer hiánnyal beköszöntöttek a betegségek. Különösen a vérhas ragadt el sokakat. Ezen fölül a harciban elesettek száma is igen nagy volt. Némely csapat augusztus második felében már felére olvadt.

Ezen felül az ostromlók munkája is kezdte meghozni eredményét. A törökök elfoglaltak egyes védő műveket s nagy volt a kilátás, hogy a város sokáig nem lesz képes ellenállani. Maga Starhemberg is érezte ezt. Augusztus 19-ikén kiküldte Mihajlovics-ot Kolcsiszky szolgáját, a ki vele volt kimenetelekor, egy levéllel, melynek közönséges írással való része bátor hangon volt ugyan tartva, de a chiffrirozott végső veszedelemről adott hírt. Hasonlót küldött ki augusztus 27-ikén.

Még egy veszedelem fenyegetett. A polgárság kezdett kétségbe esni a segély iránt s fölmerült már a gondolat a várat a benne levők élet- és vagyon biztossága kikötése mellett föladni. Klopp közli¹⁾ az erre vonatkozó adatokat és sokan a becsületérsz túlzása által ragadtatva, megtámadták érte, mint a bécsiek rágal-mazóját. Egyrészt »igaz mondás nem emberszólás«, másrészt nem is oly szégyenletes. Lehet-e a bécsieknek rossz néven venni, ha kezdett bennük az a gondolat támadni, érdemes-e reménytelenül véröket ontani, hogy a vége városuk fölprédálása legyen. Hiszen mást a kor szokása szerint nem várhattak, a mint arról Budának három évvel később történt kiostromlása leginkább tanúságot tesz.

Másrészt természetes Strahembergnek eljárása is, a kinek nem a bécsiek érdeke volt vezérlő szempontja, s a ki sietett e törekvéseknek elejét venni. Ő magasabb érdekből a végsőig kívánta kihúzni s csak arra szorítkozott, hogy röppentyűk kibocsátásával figyelmeztesse a kint levőket mikép »periculum in mora.«

IV.

Bécs tehát nem tarthatta már sokáig fenn az ellenséget. Most már a kiűnlevőktől függött a háború további sorsa. Fölhasználták-e a bécsi ostrom által nyújtott két havi időt.

A lorraine-i herczeg vezetése alatti sereg természetesen nem lett volna képes az ostrom által kifárasztott török sereggel sem fölvenni a harczot. Szerepe az ostrom idején nem is állott másból, mint gátolni a törökök tovább terjeszkedését, mely szerepet igen megkönnyítette az a körülmény, hogy a törökök e tekin-

¹⁾ Id. m. 246. s kk.

tetben igen keveset tettek, különösen pedig meggátolni Thökölyvel való egyesüléseket. Erre komolyan törekedtek, mert habár a Duna balpartján Thököly, jobb partján a törökök uralkodtak, a dunaparti erősségek — Pozsony, Győr, Guta és Komárom — által egészen el voltak egymástól vágva.

Thököly többféle okból Pozsony bevételét kívánta megkísérteni. Ez volt legközelebb Bécshez, vidékénél fogva legjobban megközelíthető s ebben volt a legjelentékenyebb polgárság, a melynek nagy része, a protestánsság, Thökölyhez húzott.

A magyar fejedelem, a kinek serege nem volt a vele levő törökökkel együtt sem nagy, még kevésbé pedig rendszeresen szervezett, legjobbnak látta csak úgy lopva közeledni Pozsony felé. Útnemetét Renner az országos levéltár adataiból egészen összeállította, míg a többiek, a kiknek tárgyánál ez nemcsak keret lett volna, ilyesmit meg sem kíséreltek. Thököly kivitte, hogy a polgárság magyar csapatokat fogadott a városba. De ezzel a vár nem volt kezében, hozzá fogott tehát annak ostromához.

Itt azonban nem volt oly szerencséje, mint a város megüresésénél. A lorraine-i herczegnek tudomására jutván, előbb egy kisebb csapatot küldött, majd, midőn az visszaveretett, egész seregével Pozsony ellen indúlt. Thököly jobbnak látta nem állani ki a harczot keresztűz között, t. i. a várbeliek s a várost ostromlók részéről. Visszavonta tehát hadait a cseklézi táborba, a városban alig hagyván néhány embert. (július 28.)

Másnap megérkeztek a lorraine-i herczeg csapatai. Fölszólitották a polgárságot a város átadására. Erre nem engedtek, de egy kis erős fenyegetésre beercsztették a badeni Lajos által vezetett csapatokat. A mindössze 50—60 emberre menő Thököly-féle csapat elfogatott.

Thököly nagyon jól tudta, hogy az ő csapatainak ereje nem a kiállásban van, hanem oly mozdulatok tételében, a melyek az ellenséget minden rendes harcz nélkül tönkre teszik, legkevésbé sem szándékozott tehát nyílt harczba ereszkedni a Pozsonyra támaszkodó ellenséggel. Ezért tüzéségét a császáriak közeledése hírére átküldte a Vágon s egészen vissza akart vonúlni. A vele levő török csapatok vezére Huszejn azonban minden áron harczolni kívánt s megveretett s vereségébe belerántotta a magyarok egyrészét is.

Másnap visszavonúlt a lorraine-i herceg a Morva mezőre, miután a dunai hajókat, malmokat és a röplő hidat elpusztította s a város és megyei hatóságot maga elé idézte és megleckéztette, a miért Thökölynek hódoltak, habár arra királyi részről is fel voltak hatalmazva.

Ez volt a lorraine-i herceg legnagyobb hadi ténye az ostrom idején. Második az augusztus 27-iki bisambergi csata, melyben némely a Dunán átkelt török és tatár hadosztályokat vert meg.

Egyébiránt a pozsonyi csata jelentősége egyáltalában nem mondható nagynak, a miről az a körülmény tesz legigazabb tanúságot, hogy alig ment el a lorraine-i herceg, már is előnyomult Thököly s még Morvát is sarczolta.

A lorraine-i herceg csapatainak csekély jelentősége mellett, nem az ő működésén, hanem egész más dolgokon fordult meg, hogy lesz-e a török győzni képes vagy nem.

De Lipót kormányának tevékenysége sem volt erre képes. Hol vegye a szükséges mennyiségű katonát, különösen a szükséges pénzt, mikor senki sem akart hitelezni, sőt inkább minden tartozást, a mennyire csak lehetett, fölmondtak. Az egyes előkelőknél való koldulás, zaklatás sem sok eredménnyel járt, mivel igen sokan azzal álltak elő, hogy ennyi és annyi adót fizetnek s annak fejében még biztonságuk sincsen.

A mi Lipótot megmentette, az volt, hogy a pápai széken ekkor XI. Incze ült, az a pápa, a ki utóljára mutatta meg, mily hatalom az politikai dolgokban is, a melyet a katolikus egyház az apostoli székre ruházott. Ő teljesen magáévá tette Lipót ügyét. Sok oka volt reá. A pápa nem hagyhatta el azt a házat, a mely hosszú ideje vezetője volt a német katolikus világnak. Nem tűrhette békével, hogy a török Ausztriában elhatalmasodva szabad utat szerezzen nemcsak Német-, hanem Olaszországba is. A Habsburgok bukásáért az sem lett volna szemében kárpótlás, ha a török győzelme után XIV. Lajos lép fel Németország megmentője gyanánt. Egy részt kétes volt az eredmény, más részt Lajos Francia- és Németország birtokában föleleveníthette volna azt a viszonyt, a mely egykor császár és pápa között volt. S benne meg is volt arra a hajlam.

Még egy ok volt ezeken kívül: Magyarország kérdése. Tudták Rómában nagyon jól, hogy hazánk a Habsburgok bukása után Thököly kezébe kerül. Azt is, hogy ennek természetes következménye nem lehet más, mint az, hogy, ha Thököly nem lép is a visszatörlés terére, abba kell hagyni az irtó háborút a magyar protestánsok ellen, a mely már akkor is annyi eredményt mutathatott fel.¹⁾

Ennyi oka volt a pápának arra, hogy Lipót ügyét a magáévá tegye. Már pedig, a mely ügy az ő kezében volt, az jó kézben volt. XI. Incze azon emberek közé tartozott, a kik legtöbbször képesek. Magától kész volt mindent megvonni, de mástól is mindent kívánt az általa képviselt ügy érdekében.

A pápa Lipót ügyét a magáévá tevén sokoldalú tevékenységet fejtett ki érdekében. A legelső oda irányult, hogy Lipót kormánya segélypénzek által képesítsék saját ereje kifejtésére. Adott a pápa saját pénztárából, gyűjtést rendezett az olasz államokban s az egyes olasz előkelők között, kivitte, hogy Portugália is nyújtott segítséget, engedélyt adott az egyházi javak megadóztatására, illetőleg egyenesen megadóztatta őket, erélyesen fellépett az olyanok, mint a salzburgi érsek ellen, a kik nem akartak ez ügyben tenni. De még magukat az osztrákokat is ellenőrzés alá vették s a bécsi nuntius május 16-iki levelében azt olvassuk, hogy ő addig nem fog a pápának az egyházi edények eladhatására való engedélyével élni, a míg a bécsi udvar és nemesség áldozatkészséget nem tanúsítanak.

Arra törekedett továbbá az apostoli szék, hogy XIV. Lajost minden Lipót ellen irányuló tevékenységben meggátolja. Azt könnyű volt elérni, hogy Lajos ne lépjen föl a török szövetségese gyanánt, miután az neki egyáltalában nem volt esze ágában sem, hisz ő, mint említők, abban a hitben élt, hogy mint a török elleni védelmező léphet fel. E tekintetben az volt az egyedüli nehézség, hogy Lajos egyelőre legalább annyi hasznot akart, hogy a reünioék ismertessenek el, Lipót pedig, a ki Bécs szerencsés fölmentése esetén nem a török, hanem a franczia ellen kívánt fordulni, meg-

¹⁾ A pápai udvarnak a magyarok iránti véleményére l. a július 21-iki és augusztus 25-iki nuntiusi jelentéseket.

bicsakolta magát, hogy ő Lajossal csak úgy egyezhet ki, ha abba szövetségesei is bele foglaltatnak. Rómában csakugyan úgy vélekedtek s ebben a német egyházi választófejedelmek véleménye is megerősíté őket, hogy ennyit Lipót engedhetne, de miután látszék, hogy arra semmi áron nem hajlandó, a francia királyt igyekeztek féken tartani. Lajos szeptember elsejéig csakugyan engedett várakozzási időt, akkor is csak pro forma lépett fel.

De nemcsak ennyiből állott a XIV. Lajossal való ügy. A pápai követek, a francia ügyvivők, követek lépteit mindenfelé nagy figyelemmel kísérték, hogy minden Lipót ellenes tetteteket akadályozhassák és ellensúlyozhassák. Nagyon jól tudták ugyanis, hogy ha Lajos nem tesz is Lipót ellen, igyekezni fog tőle szövetségeseit elvonnai. Ez sikerült is Brandenburgnál, a mely mindvégig alkudozott s utóbb sem adott segítséget.

Majdnem hasonló diplomáciai háborút kellett Spanyolországgal folytatni, legalább Bécsben. Spanyolországnak nem állott érdekében, hogy Lipót nagyon bele menjen a török háborúba. Borgomaynero sajtáságos bizalommal a török béke szeretetébe még júliusban is megbékélhetni vélt s ennek következtében oly tanácsokat adott, hogy minden »kihívó« lépéstől tartózkodjanak. Sőt még az ostrom idején is ellene működött, támaszkodva az udvarnál igen nagy pártjára, a pápai követnek, úgy hogy ez aug. 11-iki tudósítása szerint csak ekkor ment Passauba a császár különös kívánságára. Ekkor sem volt kedve, »tudván, hogy tanácsai köves talajra hullanak.« A miért visszahívását is kérte. Mindazonáltal Spanyolország valamit mégis tett Lipót érdekében. Arra ugyan hiába akarta a pápa, régi szerződésekre támaszkodva, rábírnai, hogy valamely részben tényleg föllépjen, de némi pénzsegélyt mégis nyújtott.

A római udvar további törekvése oda irányult, hogy Lipótnak szövetségeseket szerezzen. A figyelem ez iránt első sorban Lengyelország felé fordult, a melynek szintén érdekében állott a török visszaverése. Igaz, hogy meg volt az a nehézség, hogy a lengyel király a francziák segélyével választatott meg, s azon felül az a másik, hogy midőn négy év előtt Lengyelország Lipótnak szövetséget ajánlott a török ellen, visszaútasította. De azért nem volt az ügy reménytelen. A versailles-i és varsói udvarok

közi jó viszony elhidegült s Sobjeski János király élete föladatának tekintvén a török elleni harcztot, nem volt idegen a pápa szavaira hallgatni, miután az a maga részéről is segedelmet ajánlott s a lengyel papság megadóztatásába beleegyezett.

A lengyel király márczius 31-ikén megkötötte Lipóttal a szövetséget, melynek értelmében Lipót 60,000 emberrel tartozott volna segítségül menni, ha Krakó megtámadtatik, János 40,000-el, ha Bécs. Ez egyezséget a lengyel rendek április 27-ikén hagyták helyben, mind a mellett, hogy a francia követség mindent megmozdított, hogy eredménytelenül oszoljanak szét. Az igaz, hogy másrészt az osztrák kormány ügynökei is szétosztottak néhány ezer tallért captandae benevolentiae. Sajátságos, hogy a szövetség elfogadásának okai között egy olyan is szerepel, a melylyel Kara Musztafa és a francia király ügyüknek használni vélték. A törökök ugyanis mind Eszékig nem nyilatkoztatták ki, hogy ki ellen készülnek, a francziák egyre terjesztették, hogy Lipót az utolsó pillanatban is kész megbékélni: a lengyelek előtt a szövetség mellett volt az érv, hogy Lipót az ő kárukkal békét ne köthessen.

A lengyel királyon kívül Németországból nyert Lipót szövetségeseket. Január 26-ikán köttetett meg a bajor választófejedelemmel az egyezség, csak hogy még inkább a francziák, mint a törökök ellen. Továbbá a sváb és frank rendek, a szász hercegek, végül a szász választófejedelem csatlakoztak. Az előbbieknél nem igen szerepelt a pápai közbenjárás, de igen az utóbbinál. A választófejedelem ugyanis tudván, hogy e veszedelem okai között a bécsi kormánynak a protestánsok elnyomására irányozott törekvései első sorban szerepeltek, nem akarta kardját kirántani a nélkül, hogy Lipótnál ezek érdekében föltételeket ne szabjon. Ekkor jött el a pápai udvar föllépésének ideje: az egyformán ellenzé, hogy akár protestánsoknak akár a töröknek consessiók engedtesse s minden követ megmozdított, hogy e dolog »bele ne kevertessék.« Csakugyan sikerült is megakadályozni s a választófejedelemet mégis rábírní a segélyadásra.

A szövetségkötéssel azonban még nem volt minden elintézve. Szükség volt mindenféle részletes szerződésekre azok fogantatásánál, s ekkor is nagy szerepe volt a pápai udvar közbenjárásának.

A pápa szövetsége volt az, a mi Lipótnak lehetővé tette küzdelmet kísérteni meg a Bécsset ostromló ellenség ellen. Valóban sikerről nem beszélve, a küzdelem lehetősége is tőle származott, mert hiszen Lipótnak még szeptember elején is alig volt több embere húszezernél, pedig még ennyit sem volt képes a maga erejéből kiállítani, ezeket sem tudta volna a pápa pénze és gyűjtése nélkül összehozni.

Mindezzel természetesen nem akarjuk azt mondani, hogy Lipót és kormánya, semmit sem tettek, habár ennek számos tagja Borgomaynero befolyása alatt inkább csak gátúl szolgált. Különben Lipótnak ez időszert minden miniszterénél inkább meghallgatott tanácsadója egy Marco d' Aviano nevű olasz barát volt. Abban a ravasz, mondhatnók rókaszerű ábrázatban alig láthatjuk azokat a vonásokat, a melyek kortársai szemében szentnek tűntették föl. Mégis kellett ilyeneknek lenni: nemcsak Lipót és családja ragaszkodott hozzá valóban gyermeki bizodalommal, de az egész nép lelkesült az ő idegen nyelvű beszédén s a lengyel királyra is oly hatást tett, hogy azt írta nejének: »valóban isten embere.« Lipót igen nehezen nélkülözvén, július 18-ikán egész elkeseredett levélben kérte, hogy jöjjön. Augusztus 14-ikén érkezett meg a kedvező válasz, nem sokára maga a barát is követte.

Lipótnak és kormányának elég gondot adott seregük kiállítására, a szövetségeseikkel való részleges megegyezések, azok föltételeinek teljesítése. Nagy gondot adott különösen az a körülmény, hogy a lengyeleket és szászokat szeptember előtt nem várhatták, attól pedig tartani lehetett, hogy Bécs nem fogja addig kiállani. E nézetet igen vitatta a lorraine-i herceg, részben a lengyel király iránti ellenszenvből. Nem is lett volna attól idegen, hogy azokat be nem várva csupán a bajor választófejedelem csapataival egyesülve kísérték meg a fölmentést. Tett is ez irányban az udvari haditanácsnak jelentést, de az nem egyezett e merész vállalatba.

A szövetségeseik közül először a bajorok érkeztek meg: aug. 16-án már Mautern-nél a Duna jobb partján, Lipót csapatai mellett táboroztak, a Waldeck vezetése alatti sváb és frank hadi népek részint augusztus 17-ikén, részint 21-ikén voltak Passauban, a

szászok szeptember 3-ikán értek Maissauba, a hol is, mint Kremshez elég közel, bevárták a végleges szervezkedést.

A lengyel sereg fölkészülése ment ez ország viszonyainál fogva legnehezebben. Mindazonáltal augusztus 14-ikén már nagyobb csapatot indított útnak a király Sieniawski vezérlete alatt. De tudván a helyzet veszélyes voltát, maga is nem sokára megindult mindazon csapataival, a melyek elkészültek. Augusztus 24-ikén már Ratiborból (Sileziában) írt a pápának. E levélben kifejezi, hogy sietve akar előrehaladni, úgy hogy előbb legyen Bécs alatt, mint levele a pápa kezében.

Csakugyan gyorsan is haladt. Utolérte előcsapatait s a hó utolsó napján Ober-Hollabrunnba érkezett, a hol a lorraine-i herczeggel tanácskozott. Az egykori ellenfelek, mint egy ügy bajnokai szívesen üdvözölték egymást s e tekintetben különösen a lorraine-i herczeg magatartása érdemel dicséretet. Sobjeski nem is fukarkodik azt neki feleségéhez intézett leveleiben megadni. E találkozásban, melyen a lorraine-i herczeg német és magyar urak kíséretében jelent meg, határozottat el a teendők iránya; a részletek megállapítása, a három nap mulva tartandó grosztetteldorfi haditanácsra hagyatván. Még itt megállapodtak abban, hogy a lengyelek és császáriak zöme Tulln-nál, a többiek Kremsnél kelnek át s mindannyian Tullnánál egyesülnek.

A tanácskozást víg poharazás követte. A lorraine-i herczeg, a ki általában bornemisza volt s ha ivott is, csak moselle-melléki borokat ivott, a lengyel király kedviért hozzá látott a magyar terméshez. Kisérője Taaffe ismételten figyelmeztette, míg végre az utóbbi is fölhagyott a vigyázattal s mindketten »emelkedett hangulatba« jutottak a magyar hegyek levétől.

SZALAY JÓZSEF.

AZ EGRI BEFOLYÁS

ÉS AZ EZ ELLEN VIVOTT HARCZ A MUNKÁCSI GÖRÖG SZERTARTÁSÚ EGYHÁZMEGYE TÖRTÉNELMÉBEN.

— Történeti tanulmány. —

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

E szomorú állapota az unionak a munkácsi püspökségben a legnagyobb fájdalommal bizonyára az ország primásait töltötte volt el, kik magas állásuknál fogva mindenütt kötelességöknek ismerték támogatni az unio ügyét, de a munkácsi püspökségben még különösen is kötelezve érezték magokat erre, mint a Lip-pay által hagyott örökségre. Ez érdeklődés az unio ügye iránt s így a fájdalom annak szomorú sorsa fölött azonban a zavaros politikai viszonyok közt nem engedett oly működést az ország főpapjainak, mint a minót kifejtteni óhajtottak volna, s meg kellett elégedniök azzal, hogy miután a zavaros idők miatt püspök választásról alig lehetett szó a papság közt, a király által egy lengyelországi unitus papot neveztettek ki a munkácsi püspökségre, azon hitben, miszerint a lengyelországi unitus clerusban jobban lehet megbízni az uniot illetőleg, mint a munkács megyeiben. Ilyen meggyőződésből Széchenyi primás, I. Lipót által Lipniczkyt nevezteteti ki munkácsi püspökké. Midőn azonban, a politikai zavarok a Tököly leveretésével egy időre megszűntek, elérkezettnek látta az időt Kollonich, ki mint bibornok ez idő szerint Rómában tartózkodott s ott érdemeket igyekezett szerezni valamely dúsabb jövedelmű egyházmegyéjére Magyarországnak, gyökeres reformokat hozni be az unio diadalra segítése végett a Munkácsi egyházmegyébe. Kollonich ismerte jól Munkács egyházmegye helyzetét, tudta, hogy az ügyek rendbeszedéséhez egy képzett s erélyes, az unio diadalra segítéséhez pedig egy kipróbált hűségű egyént szükséges a munkácsi püspöki székre ültetni, —

de az sem volt titok előtte, hogy ily tulajdonokkal felruházott egyént aligha találhat a munkács egyházmegyei papság közt. E meggyőződés jó hamar arra a gondolatra hozta Kollonichot, hogy mitután a Lengyelországból behívott Lipniczkyvel sem sokat értek az unitusok, közvetlenül Rómában fog igyekezni a kívánt tulajdonságú férfiút feltalálni. E gondolatot azonban a tett azért nem követhette oly gyorsan, mint gondolnók, minthogy Kollonichnak tudomása volt arról, hogy a munkácsi zárdában lakik Rakoveczky Method, kit a clerus választott s így teljes joggal nevezette magát püspöknek, a mint valóban gyakorolta is a főpásztori jogokat. De e körülmény, mely gátolta őt szándéka kivitelében, egész váratlanul elvesztette a neki tulajdonított fontosságot. Élt ugyanis ez időben, mint házfőnök, a munkácsi zárdában egy Kaminszky Petrónius nevű szerzetes, ki működésével egész új irányt nyújtott Kollonichnak terve végrehajtásánál, s a ki azért megérdemli, hogy közelebbről is foglalkozzunk személyével. Kaminszky Lengyelországban született s valószínűleg valamely jesuita zárdában nyerte neveltetését. E föltevésemet arra alapítom, hogy ő oly feltűnő képzettséggel s oly lángoló uniálási vágygyal bírt, a minőt csak is egy jesuita zárdában lehetett ez idő szerint elsajátítani. Kaminszky jó korán a szt. Bazil rendbe lépett s mint sok, tíz nyelvet beszélő egyén főnökei által Horvátországba küldetett az unio hirdetése végett. 1678-ig működött Horvátországban, a midőn hasonló czélból a munkácsi püspökségbe jött s itt a szintén lengyelországi származású Szerbin vagy talán Lipniczky által az ungvári unitusok papjává neveztetett ki. Ungvárt csak egy évig működött, mert az 1679-ik évi pestis, mely hívei közül csak hat családot kímélt meg, oly hatással volt rá, hogy elhagyta javadalmát s a szt. földre indult. Utazásának czélját azonban el nem érthette, mert útközben török kalózok által elfogatott s mint tolmács Konstantinápolyba eladatott. Konstantinápolyból sikerült csakhamar megszöknie, mire Lengyelországba tért vissza. Hallván itt, hogy Munkács a Tököly párt uralma alól felszabadult, a munkácsi zárdába jött s itt házfőnökké választatván, megkezdte azon szerepet játszani, mely maga után vonta Rakoveczky bukását s az apostoli vicariatus felállítását, minek első következménye az egri befolyás és az ez ellen vivott harc lett. — Kaminszky e tekintetben való szereplésének oroszlánrésze azon terjedelmes emlékiratot illeti, melyet ő 1688. majus 20-ról keltezve ¹⁾ Fenessy György egri püspökhöz intézett. Ez emlékirat főczélja volt, meggyőzni Fenessyt, hogy az unio csak úgy fog gyarapodhatni a munkácsi püspök-

¹⁾ Duliskovics II. 132—137.

ségben, ha a munkácsi püspök az egri püspök ritualis vicarius-sává tétetik s Egerben fog székelni. E merész állítását azzal indokolja s így a támadható jogos ellenvetéseket azzal czáfolja, hogy munkácsi püspökség jogilag úgy sem létezik, miután csak az egyes munkácsi zárdafőnökök kezdték e címre felvenni s könnyű szerével a schismaticus püspökök által e címre felszentelődni, — s hogy Rakoveczky azért sem képezhet e tekintetben akadályt, mert egy schismaticus és kóbor püspöktől szenteltetvén fel, felszentelése kétes, és mert »e defectu scientiae« irregularis, míg erkölcsi tekintetben csak botrányként szolgál, amennyiben egyrészt mérhetlen pénzvágya folytán a leggonoszabb tetteket is elnézi, de másrészt az unióra tett esküjét semmibe sem veszi s csak alig várja az időt, hogy az unio oszlopát, Monastelli Demetert megdöntse s ismét a chismát tegye uralkodóvá. E terv megvalósítására szükségesnek tartja, hogy Fenessy vegye magához és szenteltesse püspökké Lipniczkyt, ki eddig csak a czímet viselte, — vagy, ha Rakoveczkyt helyesen mellőzni nem lehet, vegye Rakoveczkyt magához, de az unitusok részére nevezzen ki Rakoveczky vicariussává egy kipróbált lúségű férfiút. Ez emlékirat hatása különböző lehet ugyan az egyes olvasókra nézve, az általok elfoglalt álláspont különféleségénél fogva, — a mint pl. Duliskovics is egészen más véleményben van fölöle mint Esterházy püspök, — de mindazáltal, úgy hiszem, egy közös vonást fog találni benne mindenki, s ez az, hogy ez emlékirat szerzőjében a tudományos készültséget s az unio ügye iránti lelkesedést aligha felül nem multa a nagyravágyás, mely kiméletlenül támadja meg azt, kit útjában gondol állani. Ez emlékirat, ugyanis, kétségtelen bizonyítékot képezhet arra nézve, hogy ha vezette is annak megírásánál Kaminszky kezét az unio ügye iránti lelkesedés, mindazáltal az ambitionak is meg volt abban a maga része, — miután a Rakoviczky megbuktatásával s illetve a lengyelországi származású Lipniczky emelkedésével, nézete szerint elválhatlanul össze volt kötve az ő emelkedése is, még pedig legalább a »generalis vicarius« tisztségéig. Kaminszky czélt ért, ha csak Rakoveczky megbuktatását czélozta, de nem ért czélt, ha a saját emelkedésére is számított, a mennyiben a Fenessy által informált Kollonich csakugyan az ő adatai alapján feljogosított-nak érezte magát röviden elbánni Rakoveczkyvel, ámbár a Rakoveczky utódjául nem Lipniczkyt nevezette ki, mint Kaminszky javasolta, s az utód lakhelyéül sem Egert jelöltette ki. Kollonich ugyanis, 1689-ben a de propaganda fide congregatio-nál kieszközölte, hogy VIII. Sándor pápa említést sem tévén Rakoveczkyről, a vaticani könyvtár görög kéziratainak őret, névleg De Camelis János József alsó-italiai származású szt. Bazil

rendű szerzetest Munkácsmegye kormányzójává nevezte. E kinevezésnek, az eddigi gyakorlat szerint, a munkácsi püspökségre kellett volna szólni, de nem arra szólott, hanem csak a munkács-egyházmegyei hívek fölé rendelt »apostoli vicariatus«-ra.

Emlékezni fogunk, hogy midőn Lippay Rómában a Parthén megerősítését sürgette, e megerősítés előtt a de propaganda fide congregatio többi közt az iránt is megkérdezte volt Lippayt: nem lenne e czélszerű apostoli vicariussá nevezni ki Parthént. Tudjuk, hogy apostoli vicariust akkor szokott a pápa az egyház jog követelményeinek megfelelőleg valamely egyházmegye részére kinevezni. ha annak püspöke jogtalanul akadályozva van hivatala teljesítésében, vagy ha az egyházmegyében oly rendkívüli körülmények adták elő magokat, melyek megkívánják, hogy ne rendes püspök, ki csak érseke útján s így közvetve van alárendelve a pápának, hanem apostoli vicarius, ki az egyház jog szerint közvetlenül a pápa s illetve a de propaganda fide congregatio rendelkezése alatt áll, neveztessek ki. E két eset közül az utóbbi volt jelen úgy a szóban forgó mint a Parthén-féle esetben, s ez utóbbiban talán még inkább, — de hogy Parthén még sem lett apostoli vicariussá kinevezve, ezt egyedül a Lippay tapintatos és czélszerű felvilágosításának lehet tulajdonítani, — valamint az, hogy Rakoveczky helyére apostoli vicarius küldetett, a Kollonich működésének tulajdonítandó, ki az apostoli vicariatus szükségességét az unionak, Kaminszky által feltüntetett szomorú helyzetén kívül, igen jellemzőleg ép azzal indokolta, a mivel Lippay megátolni igyekezett annak behozatalát, hogy t. i. a munkácsi zárda javai a felkelők kezében vannak, de mig Lippay ebből azt következtette, hogy csak a munkácsi püspökség címére felszentelt főpásztor követelheti jogosan vissza e birtokokat, addig Kollonich ezt elég oknak találta arra, hogy egy ideig ne neveztessek ki rendes püspök a munkácsi egyházmegye részére, hanem csak valamely in partibus lévő egyházmegye címére fölszentelendő apostoli vicarius. Az apostoli vicarius kinevezése adván alkalmat a leírandó harcra, szükségesnek tartom a harczoló felek álláspontjának alapos megítélése czéljából jó előre két dologra hívni fel az olvasó figyelmét, az első az: hogy az apostoli vicarius kinevezése nem törli el a püspökséget, hanem csak egy időre felfüggeszti a rendes püspök kinevezését, s hogy e miatt az apostoli vicarius kinevezését igénylő okok elmúltával, ismét rendes püspökkel látandó el az egyházmegye; — a másik pedig az: hogy csakis a zsinati törvények, a pápai constitutiók és a jogerejű közszokás megsértésével igényelhet a pápától nyert különös megbízás s illetve felhatalmazás nélkül bárki is a de propaganda fide congregatióon kívül az apostoli vicarius felett joghatóságot.

II.

1689. nov. 5-én VIII. Sándor pápa egyik bullájában apostoli vicariussá a munkácsi egyházmegyébe, a másikban Sebastei in partibus püspökké nevezi ki De Camelist¹⁾, — míg I. Lipót 1690. mart. 11-én a munkácsi püspökséget és a királyi tanácsosi méltóságot adományozza De Camelisnek²⁾. E két kinevezés ellentmond ugyan egymásnak, miután a pápa apostoli vicariussá, a király pedig püspökké nevezi a munkácsi egyházmegyébe, — de csak látszólag, a mennyiben a király csak annak adományozza a munkácsi püspökség javait s a velök egybekötött polgári előnyöket, a kinek a pápa már előbb oda ajándékozta a munkácsi püspökség főpásztori székét más czímen. Hanem, ha e tekintetben nincs is ellentmondás e két kinevezési oklevél közt, de van egy, nagy és elkeseredett harcz közvetlen okául szolgált különbség a két okirat közt. Ez elhatározó különbség az, hogy míg a pápai kinevező okmányban egy szóval sem tétetik, a mint a fent érintett oknál fogva nem is tétethetett említés a kinevezett apostoli vicarius függéséről az egrí püspöktől, addig a királyi kinevezésben félremagyarázhatlanul kimondatik a függés e szavakkal, »minden igazságos és megengedett dologban és ügyben azon megye püspökének s utódjainak, mint azok helyettese, kellő engedelmisséggel s tisztelettel fog tartozni, — s azoktól függni.« Ha ezen az egyházjoggal homlokegyenest ellenkező szavak közbeszúrásának okát keressük, aligha meglegszünk Duliskovics okadatolásával³⁾, mely szerint I. Lipót nem azért vétette be e szavakat a kinevezési okmányba, mintha valóban aláakarta volna rendelni De Camelist s utódjait az egrí püspököknek, hanem csak azért, hogy az egrí püspök tekintélyére támaszkodva annál nyomatékosabban léphessen fel De Camelis a munkács megyei papság előtt, a mely De Camelist, mint idegen s nem általa választott főnököt, nem nagy szeretettel ígérkezett fogadni; — miután az okadatolás csak akkor lenne kifogástalan, ha e szavak közbeszúrása a De Camelis utódjainál elmaradt volna, kiknek — mint a papság által választott főpásztoroknak, nem volt szükségük papságukkal szemben az egrí püspök tekintélyére, — holott e szavak ott vannak Bacsinszky koráig minden munkácsmegyei főpásztor királyi kinevezésében De ha nem ez volt oka az említett szavak közbeszúrásának, úgy legelfogadhatóbbnak találom azt az okot, hogy a De Camelis kinevezésébe a Kollonich és a többi kath. főpa-

1) Basilovics II. 72.

2) Duliskovics III. k.

3) Duliskovics III. 24.

pok azon aggodalma juttatta, bár az egyházjog törvényeinek nyílt megsértésével, e szavakat, hogy felette tág lévén a közvetlenül Rómából jövő felügyelet, az unio csak úgy menthető meg az elhanyaglásától, ha az egri püspök jogosítva lesz beleszólni a munkácsi megye kormányzatába, — míg a későbbi apostoli vicariusok kinevezésénél, midőn már az unio mindenkép virágzásban volt, már inkább az egri pöspökség uralomvágya és képzelt védnöksége tartatta meg e szavakat.

De Camelisnek 1689—1706-ig tartott vicariatussága a munkácsi püspökség történelmének egyik legszebb lapját képezi, miután benne tiszteli az egyházmegye legnevezetesebb organisatorát, ki a beléje helyezett bizalomnak teljesen megfelelni óhajtván minden idejét arra fordította, hogy az uniot megerősítse, a papság anyagi és szellemi érdekeit előmozdítsa s így az egyházmegyének belül jólétet és rendet, kívül pedig az eddigi megvetetés és lenézés helyett tiszteletet szerezzen. Nem lévén czélom az egyes apostoli vicariusok működésének minden oldalú jellemzése, ezt De Camelisnél is el kell hagynom, s úgy itt mint utódainál is csak azon momentumokat kell figyelemmel kísérem, melyek az apostoli vicariusok által az egri befolyás ellen viselt harczra befolyással voltak. E momentumok, előre is elmondhatom, az apostoli vicariusok számával fokozatosan szaporodnak, oly annyira, hogy az utolsó apostoli vicariusok alatt ezek már teljesen átszövik a kormányzás minden ágát.

De Camelis érezve s tudva, hogy mint apostoli vicarius jogilag nem lehet kötelezve az egri püspök főnökségét elismerni, a királyi kinevezés említettem szavai daczára sem viselte úgy magát, mint az egri püspök vicarius, miután sem a hűségeskü letételére nem sietett Egerbe, sem joghatóságának gyakorlatához ki nem kérte az egri püspök engedélyét, — ámbár másrészt mind azt megtette a mi a latin s az egyesült görög egyház híveit közelebbi viszonyba hozhatta, vagyis inkább, a mi azokat külsőleg uniformisabbakká tehette, így pl. a latin szertartású ünnepeket az unitus híveknek is megtartani rendelte, a schismaticus püspökök által szentelt papokat újra szentelte, sőt még a két naptár egyesítését is, bár eredménytelenül, megkísérelte. Daczára azonban De Camelis fáradhatlan működésének, melylyel az uniot virágzóvá tenni igyekezett s melylyel bebizonyította, hogy az egri püspököknek sem támogatását, sem ellenőrzését az unio nem igényli, — mindazáltal Fenessy támaszkodva a királyi kinevezés szövegére azon panasszal fordult¹⁾ Kollonich primáshoz, hogy De Camelis annyira nem veszi figyelembe az ő, mint főnökének tekintélyét,

1) Duliskovics III. 27.

miszerint nemcsak be nem mutatta magát nála, hanem még az ő tudta és beleegyezése nélkül tizedet is mert szedni a munkácsi és iványi szőlőhegyeken, holott e tized az egri püspököt illeti, mint ordinariust. Meg kell itt jegyezni, hogy az iványi és munkácsi szőlőhegyek tizedét Koriatovics herczeg az általa 1360-ban alapított szt. Bazil rendű zárdának adományozta volt, mely adományozást maga Korvin Mátyás király is megerősítette volt, s így könnyű belátni, mily tág jogcímen követelte az egri püspök e tizedet. Fenessy e panasza folytán Kollonich, ámbár De Camelisnek, mint azt római működése s még inkább a Rákóczy által lefoglalt zárdajavak visszaadása körül kifejtett tevékenysége mutatja, őszinte jóakarója volt, — mégis következetes akarván talán maradni a királyi kinevezés szavaihoz, melyek bizonyára nem az ő tudta s beleegyezése nélkül vétettek fel, De Camelist az egri püspök külhelynökévé (vicarius foraneus) nevezte ki. Ámbár e kinevezésnek De Camelisre nézve semmi tényleges következménye nem volt, — de, miután ez újabb fegyvert képezett Fenessy utódainak kezében az apóstiti vicariusok ellenében, mégis lehetetlen attól a kellő figyelmet megtagadni. De Camelis az 1706-ik év július havában Eperjesen hunyt el, hova a Rákóczy párt üldözései elől menekült volt, s ha halálos ágyán visszatekintett 17 évi működésére a szigorúan betöltött kötelesség boldogító tudatában nyugodtan nézhetett eléje a pártatlan történelem ítéletének, miután bizonyára nem az ő erélytelenségének vagy lanyhaságának tulajdonítandó, hogy Máramaros megyét és a többi megyék néhány községét nem sikerült az unióra vezérelnie, és hogy nem tudta magát névleg is emancipálni, vagy talán inkább emancipáltatni az egri befolyás alól, — a mit némelyek az ő terhére rónak fel.

Az unio megkötése után, mint említve volt, Lippay kijelentette ugyan ünnepélyesen, hogy az unitus papság ép oly előjoggal bír, mint a latin szertartású papság, — de a kijelentésnek gyakorlatilag igen kevesen vették hasznát, miután mint láttuk, csakis Drugeth György alkalmazkodott ezen elvhez a birtokán lakó unitus papokkal szemben, míg a többi birtokosok annyira nem méltatták figyelemre Lippay kijelentését, hogy De Camelis, mint tudományosan művelt s a katolikus világ központjában növekedett férfiú, keble legmélyében megbotránkozott midőn látta, miszerint az unitus papság legnagyobb része nemcsak egyenlő módon munkálja híveivel az uraság földjét, hanem igen sokszor még híveivel együtt húzzák le az urasági hajdúk a deresre is, — mint azt az e korbéli adatok kétségbenvonhatlanul bizonyítják.¹⁾ De Camelis látva mindezt, nem nyugodott addig, míg ki nem

¹⁾ Duliskovics III. 6.

eszközölte a királynál az unitus papság egyenjogúsításának kimondását a latin szertartású papsággal, s így a világi forumon szenvedhető büntetéssel el nem rettentette az egyházi forum által rég kimondott egyenjogúsítás ignorálóit. E nevezetes, mert a munkácsmegyei alpapság anyagi és szellemi előhaladásában forduló pontot képező oklevelet I. Lipót király az 1692-ik év augusztus 20-án adta ki, ¹⁾ — de hogy a százados visszaéléseket egy tollvonás nem törölheti el rögtön, habár e tollvonás kemény büntetést is helyez kilátásba a visszaélés folytatására, — mutatja az, hogy az urak közül ezután is többen ignorálták ezen egyenjogúsítást s a régi módon bántak el az unitus papokkal, mint pl. Nehéz János ungvári bíró, ki 1693-ban az egri sz. szék elé idéztette, miután, az idézés szavai szerint, Prokop pázikai unitus papot elfogatta, bezáratta és kínoztatta. ²⁾ Ebből magyarázhatjuk meg aztán azt a feltűnő körülményt, hogy I. Lipót ez oklevelét minden apostoli vicarius sietett a király által újból megerősíttetni.

De Camelis halála oly harcra adott alkalmat, a minőre az akkori viszonyok közt aligha számított valaki. E harc annál feltűnőbb és érdekesebb, mert azt az apostoli vicariatust betöltése körül az egri befolyás az udvar ellen vívta, még pedig, mint látni fogjuk, ez utóbbi határozott vereségével. I. József király ugyanis a papság választása alapján Hodermarszky János József sz. Bazil rendű szerzetesnek adományozta 1707. szept. 22-én ³⁾ a munkácsi püspökséget, mely adományozás megerősítését azonban az egri püspök minden áron megakadályozni igyekezett Rómában. Ezen különösnek látszó körülmény az alábbiakban leli magyarázatát. Lácskay feljegyzései alapján tudjuk, hogy Hodermarszky az 1707-ik év tavaszán Bécsbe járt volt, több orosz ifjú társaságában és pedig, a mint a következmények mutatják, a De Camelis halálával megüresedett püspökség elnyerése végett. Mit vagy mit nem végzett Hodermarszky Bécsben, arról hiteles adatok hiányában semmi bizonyos nem mondható, de mindazáltal aligha tévedünk, ha azt hisszük, hogy kedvező kilátásokkal tért onnét vissza, miután talán ép e kedvező kilátások következménye volt az, miszerint visszatérte alkalmával egy labancz csapathoz csatlakozott kíséretével s segített ennek meggyőzni egy kisebb kurucz csapatot. E személyes részvét a királpártiak harczában, valamint az ezek érdekében már előbb is kifejtett hatályos tevékenység, melyről a bécsi hadi tanács 1707. szept. 20-án ⁴⁾ oly feltűnő elismeréssel nyilatkozik,

1) Basilovics II. 97—103.

2) Duliskovics III. 13. 14.

3) Basilovics II. 121.

4) Basilovics II. 121.

oly kedvenczévé tette Hodermarszkyt az udvarnak, hogy ez, mint látni fogjuk, éveken át fáradozott kedvenczének érdekében. De ép az, hogy Hodermarszky, mint apostoli vicarius, az udvarra támaszkodhatott volna, ha eszébe jut valamikor kényelmetlennek találai az egri befolyást, eredményezte azt, hogy az egriek, bár kinevezési okmányában ott voltak a »cum dependentia ab Ordinario suo« szavak, mégis mindent elkövettek, hogy a megerősítés soha meg ne érkezzék Rómából. Az egriek a megerősítést azzal akadályozták meg Rómában, hogy Hodermarszky személyesen vévén részt a harcban, szafálytalanná lett »ex defectu lenitatis.« Midőn azonban, a Hodermarszky megerősítésének meggátlásán fáradoztak, egyszersemind egy oly férfiú érdekében kívántak működni, ki nézetök szerint mindenek felett alkalmasnak látszott az egri befolyás teljes uralmát biztosítani a munkácsi püspökségben. E férfiú Bizanczy György nagy-kállói lelkész volt, kit De Camelis még 1703. május 20-án ¹⁾ szatmári főesperessé nevezett volt ki. Az egri püspök ez irányban való működésének azonban már a Hodermarszky kinevezése előtt látjuk nyomát, midőn XI. Kelemen 1707. apr. 7-én ²⁾ Viniczky György przemysli püspököt nevezi ki Munkács-egyházmegye administratorává. E kinevezéssel az egriek nem egyebet czéloznak, mint azt, hogy Viniczky legyen a névleges, Bizanczy pedig a tényleges főnök, — miután jól tudták, hogy negyven mértföldnyiről igen csekély befolyást fog Viniczky gyakorolhatni a munkácsi püspökség ügyére. S hogy e befolyást Egerben csakugyan ily csekélynek ítélték, onnét tűnik ki, hogy a Viniczky kinevezése után az egri püspök haladéktalanul Bizanczyt nevezte ki generalis vicariussá, ámbár Viniczkynek jogában állott volna ezt a kinevezést megsemmisíteni, miután az ő kinevezési bullájában szó sincs az egri püspök főnökségéről, ép úgy, mint nem volt arról említés a De Camelis kinevezésénél sem. Az, hogy Viniczky e kinevezésnek semmi hasznát sem vette és az általa adott jogokkal nem élt, kétségtelen, — valamint az is, hogy e pápai kinevezés úgy az udvarnál, mint a munkácsmegyei papságnál a legnagyobb visszatetszésre talál. Azt, hogy az udvarnál e kinevezés rossz benyomást szült, talán fölösleges is az előbbiek után bizonyítani, ámbár feltűnő lehet sokak előtt, hogy idáig legalább e kinevezés ellen az udvar részéről sehol tiltakozás nem olvasható, — ámbár ennek okát talán abban lehetne találni, hogy az udvar előre látva e kinevezés sikertelenségét, úgy terjesztette be öt hónappal később Hodermarszky kinevezését a pápához, mintha a Viniczky kinevezéséről tudomással sem bírna. Azt

¹⁾ Duliskovics III. 29.

²⁾ U. o. 33. — 34.

azonban, hogy a papság hallani sem akart Viniczkyről, világosan mutatja Blazsovszky János zempléni főesperesnek 1707. jul. 10-én, tehát még a Hodermaszky kinevezése előtt kelt s a de propaganda fide congregatiohoz intézett kérvénye ¹⁾ a Viniczky kinevezése ellen. E kérvény az által nyer fontosságot, hogy az nem személyes műve Blazsovszkyknak, hanem műve az öszes munkácsmegeyi papságnak, mely püspökválasztás végett gyűlvén össze Munkácsra, Blazsovszkyt bízta meg e kérvény felterjesztésével. E kérvénynek azonban positiv oldala is volt, a mennyiben Hodermarszkyt ajánlotta a congregatio jóakaró figyelmébe, miből kitűnik, hogy a királyi kinevezést valóban megelőzte a clerus választása, és hogy ennek következtében méltán írhatta a király a kinevezés megerősítését kérelmezve a pápának Hodermarszkyról: »apud Nationem hanc acceptum.« Hogy a papság e kérvényének, tekintve annak negativ oldalát, kedvező eredménye volt, onnét következtetem, mert nem hallani többé Viniczkyről, — ámbár e kedvező eredményt is sokan talán csak látszólagosnak fogják tartani, midőn olvassák, hogy XI. Kelemen 1710-ben, körülbelül ismét az egriek működése folytán, Philippovics Polycarp lengyelországi származású szt. Bazil rendű szerzetest nevez ki apostoli vicariussá a munkácsi egyházmegyébe s bodoni in partibus püspökké, ²⁾ — s így mintegy tudomást sem látszik venni I. József királynak felterjesztéséről a Hodermarszky megerősítése ügyében. A Philippovics kinevezésével azonban hasonlóképek kudarcot vallott a római szék, vagy talán inkább az egri püspök, miután I. József király 1711. január 5-én kelt s római ügyvivőjéhez intézett útasításában erre vonatkozólag határozottan kimondja: Miután mi a királyi kegyuraság sérelme nélkül semmiféle hitküldért, főleg pedig olyat, a ki kétségkívül örökös királyságainkon és tartományainkon kívül született görög szertartású egyén, főleg Magyarország jelenlegi körülményei miatt, a nevezett püspökséghez be nem bocsáthatunk, s annyi népet egyáltalán ki nem nevezett, ismeretlen s idegen nevelésű egyénre rá nem bízhatunk.« ³⁾ — Philippovics kinevezésének e határozott visszaútasításával egyidejűleg az iránt hívja fel ügyvivőjét József király, hogy a pápánál a már régebben bemutatott Hodermarszky kinevezését s illetve megerősítését igyekezzék kieszközölni. Említésre méltó körülmény ez útasításban az említettekén kívül még kettő van: az egyik az, hogy József rendes munkácsi püspökké és nem apostoli vicariussá kívánja a pápa által Hodermarszkyt

¹⁾ Duliskovics III. 34.

²⁾ Püspöki levéltár.

³⁾ Basillovics II. 120—125.

praeconisáltatni; a másik pedig az, hogy a római curiának azon, félreismerhetlenül az egriek által sugalt ellenvetésére, miszerint idáig munkácsi püspökség nem létezett s így annak címére püspök nem praeconisálható, — nem felel az ellenvetés valótlanágának bizonyításával, bár ezt könnyű szerrel megtehetette volna, hanem arra óhajtja rábírní a pápát, hogy canonisálja a munkácsi püspökséget s így praeconisálja arra Hodermarszkyt. Érdekes e kérelem indokolása is, összehasonlítva azt a Mária Terézia korában folyt canonisálási per írataiban előadott okokkal, de még inkább a Hodermarszky korát követő állapotokkal. Míg ugyanis Mária Terézia, mint alább látni fogjuk, a canonisatio szükségességét leginkább azzal indokolta, hogy a canonisatio véget fog vetni az egri befolyásnak és az e miatt támadt harcznak, — addig József király, hogy az egrieket megnyerve könnyebben segítse elő az ügy diadalát, a canonisiatiot »cum dependentia ab episcopo Agriensi« kérelmezi. Ámbár a munkácsi püspökségre vonatkozó adatokból kétségtelenül kitűnik, hogy Blazsovsky Gábor (1738—1742.) apostoli vicarius volt az első, ki 1000 fírtot kapott pro mensa episcopali e generali cassa parochorum ¹⁾; — mégis I. József többi közt azzal is indokolja a munkácsi püspökség canonisatiójának méltányos voltát, hogy, saját szavai szerint: »idem episcopatus sufficienti mensa provisus est«, — s így sejtetni engedi, hogy e provisio csak a Hodermarszky személyére adatott volt meg. Daczára azonban mindezeknek, sikertelen volt a József működése a Hodermarszky érdekében, — ámbár maga a primás is, Ágost Keresztély szász választó-herczeg, aligha nem a Hodermarszky ügyét pártolta, miután Hodermarszky még 1708-ban a saját és az összes papság nevében egy terjedelmes felíratot intézett volt a primáshoz, ²⁾ melyben előadva, mily súlyos veszteségek érték De Camelis halála óta az uniót s mily megpróbáltatások várnak még arra Sztoyka János mármarosi schismaticus püspök részéről, arra kéri a primást, hogy a Kollonich példájára, ki De Camelist szentelte volt fel püspökké, szentelje fel önmaga őt püspökké.

I. József király halálával nem vesztette el Hodermarszky az udvar kegyét, sőt még talán az elhunyt király emlékének vélték az udvarbeliek azzal tartozni, hogy a Hodermarszky ügyét diadalra segíteni igyekezzenek, — miután csakis ily feltevés magyarázhatja meg azon feltűnő körülményt, hogy az özvegy Eleonora császárné egy év alatt két ízben, 1711. szeptember 25-én és okt. 5-én, — fia pedig III. Károly király hasonlóan két

¹⁾ Duliskovics III. 115.

²⁾ U. o. 35.

izben egy év alatt, t. i. 1712. mart. 11-én és april 6-án sürgeti római ügyvivőjét Hodermarszky megerősítésének szorgalmazására. ¹⁾ Mindez azonban szintén sikertelen maradt, mert Rómából folyton azt az egy választ adták, hogy Hodermarszky irregularis levén »ex defectu lenitatis«, nem szentelhető fel püspökké. Hogy nem ez volt valódi oka Hodermarszky visszaútasításának, könnyű belátni, tudva azt, hogy a pápának jogában áll minden, az emberi jogból származó szabálytalanság alól, minőben Hodermarszky is szenvedett, dispensálni, a mint pl. ép ez időben dispensálta is volt hasonló szabálytalanság alól Telekessy István egri püspököt, a ki pedig, mint Rákóczy párthíve, a római szék előtt alig lehetett oly érdemes a dispensatióra, mint Hodermarszky. De hiába, az egri befolyás, melylyel Hodermarszky semmi solidaritásra sem akart lépni, győzött: és Hodermarszky, mint a papság által megválasztott s a király által kinevezett, de a pápa által meg nem erősített és fel nem szentelt püspök nyolcz éven át kormányozta a munkácsi egyházmegyét. Arra a kérdésre: nyert-e vagy vesztett a munkácsi egyházmegye azzal, hogy Hodermarszky nem lett a pápa által megerősítve, — szerintem a felelet csak az lehet, hogy nyert, — miután, ha az I. József indítványa szerint történt volna e megerősítés, t. i. kapcsolatban az egyházmegye canonisatiojával s így az egri püspök főnökségének kimondásával, — ez esetben a munkácsi egyházmegye jogerejűleg alá lett volna vetve az egri püspök főnökségének, mi kikerülhetlenül visszaterelte volna az unitusokat is a schismába, — mint az úgy az eddiegiekből, mint főleg az alább mondandókból kétségtelenül kitéűnik. Hodermarszkyt a pápa visszaútasítása nem igen ingathatta volna meg állásában, de megingatták az egriek, kik mindaddig nem nyugodtak meg, míg Hodermarszkyt a munkácsi megye élén látták. Az eddigi sikerek ugyanis arra bírták gróf Erdődy Gábor egri püspököt, miszerint meg nem elégedve azzal, hogy valami külföldi főpap névleges kormánya alatt Bizanczy kezelje a tényleges kormányt, — mire Viniczky és Philippovics kinevezetésével elődei törekedtek, — nyíltan oda működött, hogy Bizanczy névleg is, tényleg is fejevé legyen a munkácsi egyházmegyének. E működésében a primásnál keresett támaszt, kibén azt sikerült is megtalálnia, a mennyiben Kisdy János egri nagy prépost azt a megbízást nyerte a primástól, hogy generalis vicarius választása végett hívja egybe a munkácsmegyei papságot ²⁾ Kisdy 1715. május 4-re hívta össze a papságot, de ez ragaszkodva az általa választott és a király által kinevezett Hodermarszkyhoz,

¹⁾ Basilovics II. 126 -- 137.

²⁾ Duliskovics III. 44.

nem igen látszott hajlandónak e felhívást elfogadni. Hogy pedig e felhívást sikerteleunek ismerte fel a határidő közeledtével maga Erdődy is, onnét látjuk, hogy még a választásra kitűzött nap előtt t. i. 1715. april 20-án Bizanczyt önhatalmúlag generalis vicariussá nevezte ki.¹⁾ Erdődy e lépése arra enged következtetni, hogy Bizanczynak Telekessy által 1713-ban történt kineveztetése generalis vicariussá nem igen lett respectálva a clerus által, ámbár Bizanczy gyakorolta hivatalát az egyházmegye déli s így a Hodermarszky székhelyétől, Munkáctól távol fekvő vidékein, mint az Hodermarszkynek 1714. junius 25-én kelt s a szatmármegyei esperesekhez intézett körleveléből kitűnik,²⁾ melyben keményen megróvja s elítéli Bizanczy törvénytelen működését s hivatalába vissza helyezi a Bizanczy által elmozdított síkárloi esperest. De nemcsak első kineveztetését Byzanczynak generalis vicariussá tartotta törvénytelennek a munkácsmegyei papság, hanem annak tartotta a másodikat is, mint azt a Munkács vidéki papságnak 1715. aug 20-án kelt s Erdődyhez intézett tiltakozása mutatja.³⁾ E tiltakozás azonban már nem segíthetett a Hodermarszky ügyén, kinek ekkor már körülbelől az udvartól is ajánlva lett a további zavarok kikerülése céljából a lemondás, — miután Erdődy e tiltakozásra 1715. aug. 30-án és szept. 1-én kelt és a munkácsi zárda lakóihoz, s illetve az összes papsághoz intézett körlevelében azzal válaszolt,⁴⁾ hogy e tiltakozás, melyet ő egyenesen a Hodermarszky izgatásainak tulajdonít, sérti az ő főnöki jogát, sérti a primás rendelkezését s ellenkezik a canoni engedelmességgel, — miért is arra hívja fel a papságot, hogy ismerje el »a nos — ugymond — denominatum et constitutum vicarium generalem.« Ugyanezen két rendbeli körlevélből azt is megtudjuk, hogy a papság nem elégedett meg a pusztá tiltakozással, hanem, lehetetlenné akarván tenni a Bizanczy uralmát, több rendbeli súlyos vádat emelt Bizanczy ellen a primás előtt, bár eredménytelenül, miután mint Erdődy írja: »in punctis accusationum coram principe primate abunde excusatus existit.« Hasonlókép e két körlevélből meritjük azt a meggyőződést is, hogy Erdődy jól tudta, miszerint a Hodermarszky bukásáért az egri püspököt fogja okolni a papság, mivel csakis ennek alapján tarthatta szükségesnek mentegetni magát a papság előtt s magára Hodermarszkyra hárítani a bukás okát, midőn írja: »sapiant tandem aliquando et sibi non noceant propter talem, qui se ipsum

1) Duliskovics III. 44.

2) U. o. 43.

3) U. o.

4) Duliskovics III. 44.

iuuare non potest.« Ezek után végre be kellett látnia Hodermarszkyknak is, hogy az udvar jóakarata daczára sem tarthatja fenn tovább magát a püspöki széken, miért is 1715. nov. 15-én Pozsonyban a primás közbenjárásával a király kezeibe tette le méltóságát és kárpótlásul a szt. Miklós püspökről nevezett csernekhegyi apátságot nyerte. Ha visszatekintünk a Hodermarszky érdekében folyt harcra, mi is azt fogjuk mondani róla, a mit mondott Lucskay művének egy olvasója, (ha nem csalódom, a b. e. Popovics püspök ki ezt jegyezte a kézirat szélére: »non fuit politicus, azaz oportunitás embere«, — de hozzátesszük, hogy épen e tulajdonsága szerzé meg neki a részrehajlatlan történelem ítélőszéke előtt azt a jelzót, mely legjobban díszíthet egy férfit, hogy t. i. iustus et tenax propositi vir.

Hodermarszky lemondása után csakhamar megérkezett az egriek kegyenczének, Bizanczynak, apostoli vicariussá és sebastopoli in partibus püspökké való kinevezése Rómából 1716. febr. 3-ról keltezve ¹⁾, s így, miután ugyanezen év november 8-án a királyi adományozás is megtörtént részére ²⁾, az egriek diadala teljes lett. De, ámbár a Hodermarszky lemondása tényleg is jogilag is megszerezte Bizanczynak a főnökséget, mégis jónak látta Bizanczy biztosítani magának a Hodermarszky jóakarátát, kinek nagy befolyása lévén a papságra, lemondása daczára is sok kellemetlenséget és zavart okozhatott volna Bizanczynak, — a mint talán eleinte kezdett is cselekedni, miután csakis erre vonatkozhatnak Kiss János egri nagy-prépostnak Koropeczky János munkácsi espereshez 1716. martius 11-én intézett e szavai: »Semmibe se függjön Hodermarszky uramtól, — hanem ő kelme a miben vagyon, azon auctoritását másutt folytassa.« Bizanczy e célját az által vélte elérni, hogy 1716. april. 10-én szerződésre lépett Hodermarszkyval Egerben³⁾, melynél fogva Hodermarszkyt nevezi ki generalis vicariusává, neki engedi át a munkácsi zárda összes jövedelmeit és a többi bevételek egy harmadát, — míg ezekért cserébe csak annyit nyer Hodermarszkytól, hogy ez elismeri őt főnökének s átengedi neki a zárda udvarán bírt lakását. E szerződést, mely a lehető legnagyobb kedvezményeket biztosítja Hodermarszkyknak, jónak látta királyi megerősítéssel is ellátni Bizanczy, mely megerősítés 1716. nov. 8-án íratott alá III. Károly király által. Csak e megerősítés leérkezte után indult el Bizanczy Lengyelországba, hol decz. 9-én Septiczky érsek által püspökké is szenteltetett. Visszatérve Lengyelországból Bizanczy, mint

¹⁾ Basilovics II. 144—147.

²⁾ Duliskovics III. 49—51.

³⁾ Basilovics II. 139—143.

hű vazallusa az egri püspöknek, rögtön t. i. 1717. január 20-án, Egerbe küldi kegyenczét, Koropeczky János munkácsi esperest, referálni a felszentelésről s kikérni a további parancsokat. E parancsok azonban aligha voltak kedvezők Bizanczyra nézve, miután már 1717. május 16-án maga is Egerben van s ott egy terjedelmes reversalist kénytelen aláírni, ámbár még 1715. ápril 20-án letette az ünnepélyes hűségesküt¹⁾, mely szerint: »*moderno episcopo Agriensi eiusque successoribus fidelis et obediens*« ígérkezik lenni, — és ámbár a királyi adományozó oklevélben nemcsak ki van mondva az egri püspök főnöksége Bizanczy felett, hanem ismételve és hangsúlyozva csak »*districtus*« és nem »*diocesis*« néven említettik a munkácsi egyházmegye s így a Bizanczy függése okadatoltatik is. Bizanczy e reversalisban, miután VIII. Kelemennek 1595. augusztus 31-én kelt, — de, mint látni fogjuk, ez esetben ép nem alkalmazható, — bullájával bizonyítja az egri püspöktől való függésnek jogosultságát és törvényességét, — ünnepélyesen igéri, hogy szükség nélkül papokat nem fog szentelni, hogy a felszentelendők Hodermarszky előtt vizsgálatot fognak tenni, hogy a schismaticus püspök által felszentelteket föltételesen újra fogja szentelni, s hogy végre a kellő tudomány nélkül felszentelt papokat mindaddig nem engedni működni, míg be nem bizonyítják a kellő készülségüket. No, de e reversalisnak csakhamar megadta az árát Bizanczy! A reversalis aláírása alkalmával ugyanis Erdődy püspök lemondott azon, VIII. Kelemen említett bullájában neki biztosított előjogról, hogy a gör. cath. papokká szentelendő egyének az ő tőle nyert elbocsátó levél alapján legyenek csak felszentelhetők, — s *imc, canonica visitatione* lévén, még ugyanezen évben egyházmegyéje északnyugati részeiben, hallja, hogy ez engedékenységét arra használta fel Bizanczy, miszerint az adott reversalis ellenére minden válogatás, szükség és vizsgálat nélkül szentelt fel több mint hatvan olyan egyént, kikre Erdődy legillőbbnek tartja a »*stupidissimus*« jelzöt. Ez az egy ok maga is elég lett volna egy korholó levél írására, de *imc, ugyanezen visitatio* alkalmával arról is értesül Erdődy, hogy Bizanczy a második házasságra lépett papokat sem fel nem függeszti, sem ágyasaik elbocsátására nem kényszeríti, hanem csak pénzbírsággal sújtja, — hogy továbbá az ő, mint »*diocesanus*« püspök, engedélye nélkül az unitusok templomokat építenek s a latin szertarsású ünnepeket elhanyagolják, — s hogy végre az unitus papok, kik közül ötöt sőt hatot is megtűr Bizanczy egy javadalomban, minden jog és törvény ellenére nemcsak a latin szertartású hívek házassági ügyeibe avatkoznak, hanem minden

1) Duliskovics III. 47.

előleges vizsgálat és minden hirdetés nélkül esketnek össze holmi, állítólagos özvegy egyéneket. Mindezen visszaélésekért egyes egyedül Bizanczy teszi felelőssé Erdődy 1718. február 9-én kelt levelében ¹⁾, kinek kiméletlenül kimondja, hogy e visszaélések legnagyobb részét az ő mértéktelen pénzvágya okozza, — tudtára adja, hogy visszavonja a papok felszentelését illetőleg mult évben tett engedményét s az elbocsátó levél nélkül felszentelteket előre is felfüggeszti hivataluktól s ha netalán a felfüggesztés után is működni merészelnének, irregulárisakká lesznek »ex abusu ordinis«, mi alól csak a pápa dispensálhat, — s végül felhívja, hogy bizonyítsa mielőbb: »quod re vera plus Deum et animas, quam pecuniam curet«, — mert ellenkező esetben: »ad ea corrigenda et declaranda Viennam ascendam, augustissimum atque clementissimum dominum nostrum genuine de omnibus informabo et (si opus erit) cum eius annuientia per nuntiaturam Romanam recurram.« Erdődy e fenyegetését igen is gyorsan beváltotta, a mennyiben, be sem várva a fenyegetés hatását, nem ugyan Bécsbe, de a primáshoz fordult panaszával, ki 1718. május 18-án kelt levelében azt tanácsolja Erdődynek, hogy jó lesz haladéktalanul Rómába terjeszteni fel az ügyet, nehogy Bizanczy megelőzőleg lépéseket tehessen Rómában. ²⁾ Hogy e tanácsot megfogadta Erdődy, mutatja az, hogy a congregatio de propaganda fide már 1718. június 20-án a következő pontok szigorú megtartására utasítja Bizanczyt: az unitus hívek tartsák meg a latin szertartású ünnepeket, a második házasságra lépett papokkal járjon el az egyházjog szabályai szerint, senkit fel ne szenteljen, lelkészszé ki ne nevezzon, valamiut templomot se építsen, se ne szenteljen »sine consensu ordinarii Latini.« ³⁾ Lehetetlen be nem látni e végszavak nagy horderejét az elbeszélendő harcban, miután idáig csak a királyi adományozó oklevél fentérintett szavaira támaszkodhattak az egri püspökök az apostoli vicariusok felett igényelt főnökségük gyakorlatában, míg e rendelet kelte óta főnökségük látszólag semmi oldalról sem volt többé megtámadható. Látszólagosnak mondom e nézetet, miután, mint az a munkácsi püspökség canonisatioja ügyében folyt per írataiból kitűnik, az apostoli vicarius jogai csak a Bizanczy személyére nézve szorítottak meg Erdődy följelentése folytán a de propaganda fide congregatio által, de nem egyúttal utódjaira nézve is, — a mennyiben az utódjait kinevező bullákban megadatik ezeknek az apostoli vicariust megillető teljes joghatóság, minden megszorítás nélkül, — holott jól

¹⁾ Duliskovics III. 54—58.

²⁾ Duliskovics III. 59.

³⁾ U. o. 59—60.

tudják, hogy az apostoli vicarius a nevezett congregationnak lévén közvetlenül alárendelve, a congregatio, ha a Bizanczyval szemben Erdődynek engedélyezett előjogokat a Bizanczy utódjai alatt is biztosítani kívánta volna az egri püspök részére, — azt Bizanczy minden utódjával szemben kötelezve lett volna hivatalosan kijelenteni, a mi pedig, köztudomásúlag, soha meg nem történt. Miután Bizanczy ily módon teljesen az egriek hatalmába esett s miután ez időtől kezdve egész Bizanczy haláláig az egriek beavatkozását jogosnak kell tartanom, — talán el is hagyhatnám e Bizanczy személyével való foglalkozást, ha nem látnám szükségesnek néhány szóval ecsetelni Bizanczy működését ez új helyzetben. Bizanczy, talán tetteivel akarván megczáfolni az egri püspök vádjait, mindenekelőtt erőlyesen hozzá látott az egyházmegyéje területén még elég buján terjeszkedő schisma kiirtásához. E működése azonban csak úgy lehetett sikeres, ha előbb Máramaros megyét, mely főfészke volt a schismaticusoknak 1661-óta, midőn Apaffy külön püspököt nevezett ki oda részökre, sikerül az unióra vezérelnie. Bizanczy azt vélte, hogy e célzt legsikeresebben úgy érheti el, ha canonica visitatiót végez Máramarosmegyében, miért is az ez iránti engedélyért Erdődyhez folyamodott, ki azt 1721. augusztus 5-én meg is adta.¹⁾ Érdekesnek tartom közbevetőleg megjegyezni azt a csekélynek látszó, de e harcban jellemző körülményt, hogy míg Rómából »illustrissimus ac reverendissimus dominus« czímmel szólítják Bizanczyt, addig Erdődy következetesen csak egyszerűen »reverendissimus«-nak szólítja őt, mit utódjai is hasonlóan cselekedtek, különösen a nekik nem tetsző apostoli vicariusokkal szemben. Bizanczy 1721. végén és 1722. elején ejtette meg az Erdődy által engedélyezett visitatiót, s ámbár sok üdvös intézkedést tett az unio érdekében, még sem sikerült azt neki általánosan elfogadtatni, miután még ekkor Uglya község zárdájában élt Theodorovits Dositheus schismaticus püspök, kinek pártfelei azt vitatták, hogy Máramarosmegye soha sem tartozott a munkácsi püspökök joghatósága alá. Ámbár ez állítás alaptalanságát fényesen bebizonyította a Bizanczy kérelmére az egri sz. szék által ez ügyben elrendelt s az 1725. év martius havában a helyszínen megejtett vizsgálat,²⁾ — mindazáltal az unio még Theodorovits püspöknek 1734-ben bekövetkezett halála után sem lett teljesen elfogadva Máramarosban, miután olvassuk, hogy még 1764-ben is voltak elegendő a schisma mellett Máramarosban, és hogy csak 1769. július 11-én írhatták Máramarosmegye

¹⁾ Duliskovics III. 62.

²⁾ U. o. 63—73.

rendeit: »non-unitos in suo sinu iam non dari.«¹⁾ A marmarosi unio ügyének némi rendezése után Ugocsa megyére fordított némi figyelmet, mely megye az egriek előtt azon gyanúban állott, hogy Mármaros szomszédsága miatt papjai nem őszinte hivei az unionak. E gyanú elhárítása czéljából 1727. február 3-án Nagy-Szöllösiön gyűlt össze az összes görög szertartású papság s itt a Bizanczy elnöklete alatt ünnepélyesen letette s aláírta a professio fideit s így elnémította roszakaróit.²⁾ Bizanczy, ki apostoli vicariussá történt kineveztetése után, mint világi pap, a keleti egyház szabványainak megfelelőleg a szt. Bazil rendbe lépett, Hodermarszky életében nem érhetette el azt, hogy elődjei példájára ő is a pöspöki hatalommal a szt. Bazil rendű szerzet tartományi főnökségét is egyesítse személyében, — midőn azonban Hodermarszky 1729-ben elhalt, a szerzetesek megválasztották ugyan Bizanczyt tartományi főnökké, de csak súlyos feltételek mellett. A két méltóság előnyeit együttesen csak alig négy évig élvezhette Bizanczy, miután már az 1733-ik év július havában elhunyt.

Ha ítéletet akarunk mondani Bizanczy felett, az aligha lehet más, minthogy ellentéte volt ugyan Hodermarszkynek t. i. az opportunitás embere volt, — de míg önmaga gyengéi miatt nem igen élvezhette az opportunismus előnyeit, addig a munkácsi egyházmegyét teljesen kiszolgáltatta az egrri befolyásnak.

Bizanczy halála után az egriek jó előre tudták, ki lesz az apostoli vicarius. Bizanczy ugyanis Hodermarszky halála után Olsavszky Simont, addigi udvari papját, nevezte ki, természetesen az egrri püspök előleges engedélyével, generalis vicariussá, s így körülbelül egyszersmind praesuntiv utódjává. Olsavszky 1733. augusztus 5-én tudatta Erdődyvel Bizanczy elhalálozását³⁾, Erdődy pedig haladáktalanul az udvari kancelláriához fordult abbéli kérelmével, hogy ez Olsavszkyt ajánlja a fölség kegyébe. Az udvari kancellária hajolt az Erdődy kérelmére s 1733. okt. 16-án csakugyan fel is terjesztette a királyhoz Olsavszkyt, mire III. Károly 1734. aug. 26-án a papság által már előbb megválasztott Olsavszkynek adományozta a munkácsi püspökséget.⁴⁾ Olsavszky működéséről, ki 1737. decz. 24-én, tehát rövid négy évi uralkodás után elhalt, igen keveset találunk feljegyezve az egykorú emlékekben, oly annyira, hogy még az is kétséges, ki volt-e nevezve a pápa által apostoli vicariussá, — ámbár én részemről valószínű

¹⁾ Duliskovics III. 163.

²⁾ U. o. 77—91.

³⁾ Duliskovics III. 99—100.

⁴⁾ U. o. 102.

nütlennek tartom azt, hogy e kinevezés nélkül püspökké szentelte volna őt Septiczy lengyelországi érsek. De e kevés adat daczára is annyit bizonyossággal állíthatunk Olsavszkyról, hogy annyiban hasonlított Bizancyhoz, a mennyiben az egriek engedelmes szolgája volt, — annyiban pedig különbözött tőle, a mennyiben sem ellenségei, sem hibái miatt nem voltak nagy keserűségei.

Olsavszky halála után a püspöki szék körülbelől az elhunyt-nak öcscsét, Olsavszky Mihály munkácsi lelkészt és generalis vicariust illette volna, azt azonban a püspökség elnyerésében megelőzte egy fiatal, de a mint sejtjük, kitünő tehetségű s magas ambíciójú férfit, Blazsovszky Gábor, az elhunyt Olsavszkynak titkárja s udvari papja. Blazsovszky ugyanis, be sem várva főnökének halálát, több vidéki pap ajánlatával Egerbe sietett s ott oly ügyesen működött, hogy ámbár Erdődy 1738. január 12-én megerősítette volt Olsavszky Mihályt a generalis vicariusságban, az egri sz. szék mégis már január 14-ről Strabo János munkácsi latin szertartású lelkész s beregi esperesnek azt az útasítást adta ki, hogy haladéktalanul hívja össze Munkácsra a környékbeli papságot, nem ugyan generalis vicarius választása végett, hanem csak azon oklevél meghallgatása végett, melyben Blazsovszky az egri sz. szék által generalis vicariussá neveztetett ki.¹⁾ Az egri sz. szék ezen útasítása azon gondolatot ébreszti a legtöbb olvasóban, hogy a Strabo által egybehívandó unitus papság vagy nem bír kellő tudatával jogainak, vagy hiányzik nála a kellő erély, azok gyakorlathoz. E kérdésre könnyen nyelhetünk feleletet, ha meggondoljuk, hogy az alpapság kevés kivétellel még most is csak azon a fokán állott a szellemi fejlettségnek, melyen elődjai az unio megkötése korában állottak, s ha nem feledjük, hogy e kevés kivételt csak azon ifjak képezték, kik vagy a Jahn-féle alapítvány folytán, vagy szüleik jó módja következtében rendszeres theologiai képzettséget nyertek. Tudva ezt, könnyen beláthatjuk, hogy a papság legnagyobb része ragaszkodott ugyan püspökválasztási jogához, de e jog gyakorlatában mindig követte valamely képzettebb társának vagy főnökének tanácsát. Ugyanezen okból történt az is, hogy az alpapság csak igen későn, t. i. Olsavszky Manó püspök korában, a midőn már többen voltak soraiiban, kik kellő tudományos készültséget nyertek, — vette észre az egri befolyást és segítette püspökét ezen befolyás ellen harczolni.

Az egri sz. szék elérte célját, a mennyiben az 1738. január 20-án Munkácsra egybegyűlt papság szó nélkül tudomásul vette Blazsovszky Gábor által a generalis vicariusságra történt kinevezését, mely kinevezetést aztán Erdődy is meg-

¹⁾ Duliskovics III. 106 — 107.

erősítette 1738. február 9-én kelt körlevelével.¹⁾ Ily kedvező menete a Blazsovszky ügyének nem eredményezhetett egyebet, mint azt, hogy Erdődy támaszkodva az elmondottakon kívül arra is, miszerint a marmaros-szigeti kir. kamara is 1738. martius 28-án kelt feliratában a Blazsovszky érdekében kérvényezett a kir. kancelláriánál²⁾, igyekezett mielőbb kieszközölni kegyencze részére úgy a királyi adományozást, mint a pápai kinevezést. Erdődy e törekvése gyorsan sikert aratott, alig terjesztette fel ugyanis az udvari kancellária 1738. april. 1-én a királyhoz Blazsovszky ügyét pár nap mulva megtörtént részére a királyi adományozás, juliusban pedig az apostoli vicariussá és anognei in partibus püspökké való kinevezése.³⁾ Ezek után tehát már csak a felszentelésre kellett Blazsovszkyknak gondolnia, mi azonban rögtön azért nem teljesülhetett, mert pénzhányban szenvedvén, előbb Erdődyhez volt kénytelen 1738. nov. 18-án azon kéréssel fordulni, hogy eszközölje ki neki az utalványozott 100 frtnyi segély második részletének folyósítását. Miután ez Erdődynek gyorsan ment, Blazsovszky már deczember 18-án püspökké szenteltetett Septiczky lemergi érsek által.⁴⁾ Blazsovszky nem soká örvendezett az oly mohón keresett méltóság-nak, miután már 1742. deczember 21-én, óltének tehát alig negyvenedik évében, utol érte a halál. Ha a Blazsovszky halála veszteség volt az egyházmegyére nézve, pedig talán annak kellett volna lennie, miután nemcsak az I. Lipót-féle szabadalomlevél megerősítését eszközölte ki Mária Teréziánál 1741. október 21-én⁵⁾, hanem kieszközölte az alpapság részére 2000 frt. subsidiomot is »e generali cassa parochorum«, a mi, jóllehet a Blazsovszky saját szavai szerint csak: »gutta respectu maris aquae« volt, nagy jótétemény lehetett az eddig csak hívei szerény adományaiból élő papságra nézve; — úgy halála kétszeres veszteség volt az egriekre nézve, miután ő volt az összes apostoli vicariusok közül a legengedelmesebb és leghívebb szolgája az egrieknek, mint az fényesen kitűnik gróf Eszterházy Károly püspök e szavaiból: »kinél, mint az unio buzgó ápolójánál és olyanál, ki a saját püspöke iránt tartozó tisztelet ellen soha s a legkisebb dologban sem vétett, — semmi egyéb nem hiányzott, csak a hosszabb élet, mert róla valóban el lehet mondani: »keveset élt és sok időt

1) Duliskovics III. 107.

2) U. o.

3) U. o. 108—110.

4) Duliskovics III. 111—114.

5) Basilovics II. 188—204.

töltött be.«¹⁾ De ugyanazon ok, mely neki Eszterházy e dicséretét megszerezte, az egyházmegye történelmének egyik legnépszerűtlenebb alakjává teszi, miután igaznak kell tartanunk Pásztyei Jánosnak, a canonisált munkácsi püspökség első nagy prépostjának († 1799.) e szavai: »ki, ámbár a ruházatban, a háztartásban, a szavakban, a lovakban és az ünnepélyekben a nagyszerűséget szerette, mégis az egriek iránt való engedelmeségben a leghitványabb rabszolgánál is hitványabbúl viselte magát. Az oldala mellett levőket is hasonló rabszolgaságra kényszerítette. Teljesen érzéketlen Galatának kellene lennem, ha nem méltatlankodnám, midőn hallom, hogy az ő elnöklete alatt tartott sz. széki ülésen első helyen Strabo Ferencz munkácsi latin szertartású parochus és ennek káplánja, Furrchen Simeon ültek.«²⁾ — mely szavak igazságát legjobban Blazsovszkynek Erdődyhez írt levelei bizonyítják, a mennyiben e levelek hangját nem egy püspökhöz, de csak egyedül a pápához írt kérvényekben tudnók igazoltnak tekinteni, igen gyakori levén ily kitétel: »dum sacram ac benedicentem dexteram humillime exocularer« vagy: »vi humillime obligationis meae« stb. efféle. Ha hitelt adunk Lucskaynak, Blazsovszky sem látta mindvégig s mindenkor rózsásnak helyzetét az egriekkel szemben, a mennyiben e viszonyra vonatkozólag gyakorta szokta volt mondani: »malle se regnare ut asinum, quam subesse ut leonem.«

¹⁾ Basilovics IV. 89.

²⁾ Püspöki levéltár.

ZSATKOVITS KÁLMÁN.

BUDA VISSZAVÉTELÉNEK EMLÉKÉRMEL.

— 1886. SEPT. 2. —

HARMADIK KÖZLEMÉNY.

A. LEOPOLDO VITTORE RESVRGES. Kőrirat.

A császár jobbra fordult mellképe vértben és palástban, hosszú göndör álhajjal, jobbájában az előtte térdelő női alak (Hungaria) felé kormánypálczát tart; feje fölé egy lebegő angyal koronát és palmaágot helyez. A térdelő női alak mögött egy másik női alak (Religio) kettős keresztet és egy kelyhet tart a szent ostyával. A földön a térdelő nő lábainál egy paizson: LVDOVICVS REX UNGAR • s a szelvényben a következő három soros fölírat olvasható: RESTITVTORI VNGARIE | OB BYDAM RECEPTAM | MDCLXXXVI.; alúl G. H. (Hantsch nürnbergi vésnök).

R: HOS FORNAX ARDET IN USUS. Kőrirat.

Az érem mezejében Buda város és vidékének látképe; alúl I. C. I. (Leherr augsburgi vésnök.)

Ezüst. Átm. 44 mm. súlya 38 gr.

Hasonló bronz. Széch. C. I. XLVI. 45. b.

Hasonló ezüst, hanem az érem külkarimáján a következő fölírat olvasható: WAS LVDWIGS VNFALL LÄNGST VERNICHT DVROH LEOPOLD WIRD AVFGERICHT.

Széch. C. I. 206. 35. t. 27.

A. Az előlapon Buda vára és vidéke, fölötte Lipót jobbra néző mellképe palmaág és babérkoszorú közé foglalva; melléről az arany gyapjas rendjel függ le; alúl a szelvényben ötsoros fölírat: INFELIX BYDAM | LVDOVICVS PER | DIDIT OLIM | HÆC ARMIS CÆDIT NVNC | LEOPOLDE TVIS | A. 1686. D. 2. SEP. |

R. Az érem hátlapján két szemközt álló hadsereg között egy sisakos emberi alak látható, kinyújtott jobbájában pálczát, baljában paizsot tartva, előtte a nap, mögötte a hold. A szelvényben öt sorban: STAT SOL LVNA FVGIT DVM | IOSVA PVGNAT ET ORAT. | SIC EGO

PELLO DVOS! | SIC LEOPOLDVS ERO! Az érem külkarimáján pedig:
LVNA CADIT. NIL ÆRA INVANT, NIL TYMPANA FESSAM.
SOL CAVE! DVM MINVIT SIDERA IVNCTA VIDES, I. W. (Wol-
rab niirnbergi yésnök)

Ezüst. Átm. 48 mm. súlya 37 gr.

Hasonló bronz. Széch. C. I. XLVI. 46. t. 36. 28.

Wesz. fej. t. 1. 9. W. 7269.

A: DONEC AVFERATVR LVNA PSL. 71. V. 7. Körirat.

Az érem mezejében Buda vára, fölötte kiterjesztett szárnyú két-
fejű koronás sas, jobb lábában félholdat, a balban keresztet tart; alúl a
szelvényben: BVDA: CAPTA

R: Az érem hátlapján egyenes oldalú alúl hegyes paizs három
áttört dülénnyel; a paizs fölött sisak, e fölött sas, melynek kiterjesztett
szárnyai között egy felemelkedő emberi alak látható; (Madoets Jakab
belga báró czimere) a paizs két oldalán: 16—86.

Bronzból. Át. 30 mm. Loon III. 271.

Orden. n. 1398. W. 7290.

Neuman: kupfermünzen VI. 35120.

A: A mezőben Buda vára és vidéke; fölötte hat sorban: OFEN
VOM | TÜRKEN MIT LIST. | EINBEKOMMEN. A. 1541 | VON R.
K. M. LEOPOLDO WIEDER ER | OBERT A. 1686. 2. SEP.

R: LEOPOLD DEN ERDEN SONN. DEN MONDEN. KAYSER
STURZT VOM THRON. Körirat.

Az érem mezejében egy felfordított trónus, melyből a török csá-
szár a földre bukott; felül fénysugarak közt L látható. A külkarimán:
GOTT EHRE SEY GESUNGEN. DEM KAYSER ISTS GELVNGEN.
DER OFEN IST ZERSPRVNGEN.

Ezüst, de a külkarimán körirat nélkül s az elő lapon. A^o 1541 sat.
Átm. 33 mm; súlya: 1.) 17 gr. 2.) 14. 6. gr.

Hasonló bronz, a külkarimán körirat nélkül.

Átm. 33. mm; 13. gr.

Arany. Átm. 33 mm. súlya 6 ⅔

Hess. 985. Appel IV/2. 2436. W. 7282. Széch. C. I. 209. 53 t.
36. 34. Leyser 331.

A: Budavár látképe.

R: BUDÆ | REGG • QVONDAM • UNG • SEDIS | A^o • MDXXVI •
A • TVRCIS • FERRE • DEVASTATÆ | A^o • MDXXIX • IOHANNI • EX
ERDELLÆ BANO | IN • REGEM UNGARIÆ • ETECTO • | AS-
SERTÆ • RESTITUTAE • | A^o • MDXCI • EIUSDEN FILIO • IOH •
SIGISMUNDO | • A • SULTANO • EREPTÆ • | SIMILI • SINONIS • PE-
RIVRI • ARTE | POST • TOTIES • FRUSTRA • TENTATAS • OPPUG-

NATIONES | AUSPICE • TRIVNO | INVICTISSIMI • IMP • LEO-
POLDI • I • A • P • F • | ELECTORALIBUS • SOCIALIBUSQUE • |
ARMIS • | IN • FACIE • HOSTILIS EXERCIT, TVRCICI |

11. sep.

A° MDCLXXXVI • PORT • FELIC • | VINDICATÆ |
XXIII. aug.
ETER • MONUM alul G. F. N. Az érem fölírata, a külkarimán: NOS •
VERO • TEMPUS • HABENTES • VINDICAMUS • HEREDITATEM •
PATRUM • NOSTRORUM. MACCAB • 15. Ezüst átm. 45 mm.; súlya
2¹/₄ lat. München. Kiadatlan.

A: WARM VERGOSNES TVRKEN BLVT • KVHLET DIESES
OFENS GLVT az érem fölíratában a visszafoglalás éve (1686); ez alatt
a város látképe. Ez Buda várának legjobb képe, melyet érem őriz meg
számunkra.

R: DASS | WIR NACH ZEHEN WOCHN | DES OFENS
HIZIGS • POCHEN | MIT STÜRMEM DURCHGEBROCHN • | DASS
MAN DIE HÜLF ZU IAGEN | DER TÜRKEN ROSS UND WAGEN |
DREYMAL ZURUCK GESCHLAGEN • | DASS LEOPOLDENS
SIEGEN | VND DER VERBVNDNEN KRIEGEN | MÖG UNVER-
GESSEN LIEGEN • | DASS MAN HAB GOTT GEPRIESEN | FÜR
DIESES SIEGS GENIESEN | WIRD DIESES AUFGEWIESEN • |

23. AVG.
16

86. C. L. Az érem fölírata: a külkarimán: SOLL DIE-
SER OFEN CHRISTLICH SEYN + SO LANG DIE SONN DER
WELT HEIZT EIN.

Ezüst; átm. 48 mm; súlya 2 lat; München. Kiadatlan.

A: DER GROSS: LEOPOLDT • IAT OFEN NUN GEVON-
NEN • | DA DVRCH DER TÜRCKEN MACHT • | IN UNGARN MEIST
ZERRONEN. Az érem fölírata félkörben három sorban; alább a város
látképe, alúl a szelvényben: ANNO • 1686 • | DN: 2 SBT: ST:
N feljebb P. P.

R: NACH STREIDT UND KRIG • GIBT GOTT D̄: SIEG. Az
érem felírata két sorban, a mezőben csata, alúl a szelvényben: KEYSER
BRANDEB: U: BËYREN • | TATEN DVRCH D: SCHWERT |
VND FEVREN • | DEN ENDTSATZ | DER TVRCKEN | STEWREN |

Ezüst; átm. 48 mm; 2 ¹⁵/₁₆ lat. München.

A: OFEN felül; ez alatt a város látképe, alúl G. L. betük az
éremvéső jegyei.

R: QVAM | TRVX HEV! CAEĆO | FRAVS TVRCICA | CEPERAT
ASTV | 1541. D. 2. SEPT. | EXPVGNATA SACRAE | FAMVLATVR

BVDA | VIENNÆ • | 1686 $\frac{2. SEPT.}{23. AVG.}$ Az érem fölírata ; a külkarimán :
 NVNC AVE CÆSAR . . OVA . . CÆSAR AVE FAVSTA kopott, rész-
 ben olvashatlan felírat.

Ezüst, 34 mm ; München

A : LEOPOLDVS FAVENTE DEO GLORIOSVS BVDAE EXPVG-
 NATOR Az érem körírata ; középen a császár babérkoszorús mellképe.

R : Kettős köríratban : CONSILIO AC INDVSTRIA LEOPOLDI |
 CAPITVR BVDA . CABALA . 2. SEPT.

A mezőben a város ostrom alatt G . F . H . (offman.)

Hess. 997. átm. 46 mm. sulya 29, 8 gr.

A : CONCORDIA KRISTIAN. Az érem fölírata, a mezőben oszlo-
 pok között — melyekre a szövetségesek cimerepajzsza fölragasztva —
 egy nő ül villámokat és bőségszarut tartva, a háttérben tenger, jobbra egy
 lelánczolt török, alúl G. H.

R : LEOPOLDI MAGNI | ROM • IMPERATORIS | IOHAN •
 III • POLON • REGIS | ET | REIPUBLICÆ VENETÆ | CONCOR-
 DIBVS ARMIS | ADVERSUS TURCAS | EXERCITVS | MOSCOVI-
 TARUM | STABILI FOEDERE | IVNGITVR | MDCLXXXVII • |
 L. G. L.

R. átm. 44 mm ; sulya 38.4 gr. München.

Hess, 1059. Széch. 37. 36. W. 7300 Racz. 222.

Hess 1060. Ugyanaz bronzból.

A : SERVIAT • QUI SÆ—VIIT. Az érem körírata, a mezőben
 török foglyok és fegyverek között Victoria, pálmaágat és babérko-
 szorút tartva.

R : BUDA D. 2. SEPT • TURCIS EXTORTA • | A. 1686. az
 érem körírata, a mezőben a város ostroma,

R : átm. 33 mm ; München,

Av : LEOP : I . D • G • ROM : IMP : S • A • REST : HUNG.
 Jobbra fordult babérkoszorús mellképe. Rv : ASTRORUM OFFUSCAT
 RADIOS az égő város fölött sas ; a szelvényben : BUDA CAPTA 1686.
 Ön ; vert példány. Hess 989.

A : LEOPOLD DER SONNEN GLEICH • STURZT DAS MON-
 DEN KAYSERREICH. Az érem körírata, a mezőben felül fény sugaras
 nap alatt földgömb EUROPA és ASIA fölíratokkal, ez alatt a ketté tört
 félhold ; oldalt 16—85.

R : LEOPOLD THUT KRAFFTIG SIEGEN MAHOMETH
 MUSS UNTEN LIEGEN.

Az érem körirata; a mezőben felül fény sugaras istenszem, alatta két keresztbe fektetett kard fölött

L
M

Ezüst; átm. 44 mm; súlya 1¹⁵/₁₆ lat. München.

A: I. EOPOLDVS FAVENTE • DEO • GLORIOSVS BVD. E. EXPVG-NATOR. Az érem körirata; a mezőben Lipót jobbra fordult mellképe.

R: ANNO QVO REX BVDAM IN SVLTV RECVPERAT. Az érem körirata két sorban; a mezőben Buda ostroma.

R átm. 29 mm; Berlin.

A magyar országi győzelmek s a török kezéből visszafoglalt magyar városok emlékére vert érmek; jobbra Lipót mellképével »Vermehrer des Reichs« felirattal, s az elfoglalt városok koszorúba foglalt látképeivel; nevezetesen Esztergom, Szolnok, Szarvas, Verőcze, Ungvár, Érsekujvár, Kassa, Tokaj, Nógrád, Eperjes, Pest, Hatvan, Szeged, Pécs, Csáktornya, Kaposvár, Kalocsa, Siklós, az eszéki híd, majd az 1687-ben elfoglalt Pozsega, Walpó, Pétervárad, Palota és Eger jönnek elő azokon. A meny nyiben a főszerepet Buda játsza, s rendesen a legelső helyen említetik, a sorozat teljességeért a kiválóbbakat ide soroztuk.

A: I. Lipót jobbra fordult vértezett és palástos mellképe. Babérkoszorús fejét hosszú fodor álhaj fűdi, melléről lánczon függő aranygyapjas rendjel lóg alá. Alul P. H. M. körülötte babér és palmaágakkal körülfont tíz monorú paizson az osztrák, kölni, burguudi, felső szász, felső és alsó rajnai tartomány, sváb, frank, westphali, bajor és alsószász címerek.

R: Hat lépcsőzetből álló talapzaton jobbról balról tropheumokkal díszes trónon a király ül, fején koronával, vállain a koronázási paláttal jobbában babérággal körülfont kormánypálcát tartva. Mellette jobbról egy nyugvó oroszlán; előtte balról egy földön térdelő alak, gyöngyfűzérékkel körülfont hajzattal, jobbát kinyujtva, baljával a magyar címerre támaszkodik. A legelső lépcsőzeten: 1683. VIENNA LIBERATA |; a másodikon: 1684 VICTORIA PROSECVTA |; a harmadikon: 1685 STRIGONIVMCAPTVM |; a negyediken 1686 BVDA RECVPERATA |; az ötödiken 1687 OSSEK EXPVGNATVM |; a legfelső lépcsőzeten 1688 NANDOR ALBA SVPERATA. • Fölül szalagon: IL PIV BELGRADO. A szalag végein balról két pont között gránátalma, jobbról P. H. M. F. Philippus Henricus Miller fecit, (Nagler IV. No 3036) a szelvényben négy sorban: DE ALBA GR. ECÁ SVPERATA | D • XVI • SEPT • A • MDCLXXXIIX | GRATVLA TVR | S. P. Q. A.

Arneth: Münz und Med. S. 52. N. 211.

Wesz XIII. Tab 4.

Welze II. 1. 377. 7310.

Súlya 55 gr. átm. 60 mm.

Németalföldi emlékérem Buda várának visszafoglalására és az osztrákoknak a törökök fölötti győzelmére, II. Károly spanyol király arczképével és a spanyol czímerével PONTE SUB IIO sat. fölírrattal.

Ezüst. Átm. 30 mm. W. 7291.

A: A DOMINO VE-NIT VICTORIA körirat. A mezőben lovas ütközet.

R: Budának s még más 12 visszafoglalt magyar városnak látképe Zinnből vert példány. Átm. 48 mm. Hess 1026.

A: LEOP. I. D. G. CAES. GERM. S. A. TURC. VICTOR. 1686. Körirat. Lipót jobbra fordult mellképe. fején babérkoszorúval; ugyanezen koszorúba hat magyar visszafoglalt városnak tervrajza van foglalva.

R: IOVI HYNG: | REBELL: | ULTORI: | 1686. körirat.

Az érem mezejében Jupiter jobbában villámokat, baljában a birodalmi almát tartva egy sason felfelé emelkedik; alatta kopár kösziklák, a rájuk kapaszkodó gigásokkal, körös körül másik hat visszafoglalt magyar városnak tervrajza. Az érmet a leydeni J. Smeltzing vésnök készítette. Ezüst. Átm. 60. mm. súlya 78.6 gr. Hess. 1029. Hasonló Zinnből. Hess 1030. W. 7292.

Az érem hátlapjának körirata a Tököli felkelés elnyomására vonatkozik, kit Sulejman fővezér 1686. évnek elején bocsátott szabadon fogságából, s a ki kiáltványokban fegyvere szólította híveit. Bár nem ez eseményre vonatkoznak, hanem ezzel kapcsolatosan érdekesnek találjuk fel- említeni, hogy Tököli az ő érmén magát: Tököli princeps, partium Hungariae dominusnak czímezi, s ugyanezen érme hátlapja XIV. Lajos »Protector Hungariae« fölíratot visel. Tököli tragikus bukására azután a császáriak is vettek érmeket. V. ö. Wesz. XIV. II. XII. 9. Hess. 1198. Hess. 1197. Wesz. XIV. 10. Hess. 1199. Érdy VI. T. XIV. 12.

A: Az érem előlapján Lipót mellképe.

R: REUNIO — IUSTISSIMA. Körirat.

Az érem mezejében tizenhárom visszafoglalt magyar városnak kerethe foglalalt látképe, fölöttök két genius által tartott korona.

A külkarimán: † NON ALIENA PETIT.

Ezüst. Átm. 48 mm; súlya 46, 5 gr.

Hess. 1028. Leyser 343.

A: Lipót mellképe babérkoszorúban, jobbról balról egy angyal LEOPOLDVS I. TVRC. VICTOR. fölírat; aiúl Bécs városának látképe.

R: VERMEHRER DES REICHS 1686. Tíz elfoglalt magyar

város és vár látképe fölírataikkal: Haupt-Stadt Ofen, Pest, Hatvan, Szegedin, Fünfkirchen, Simontornya, Kaposvár, Colocza, Siklos, Esseker Brucken. Az érem külkarimáján: GLEICH WIE DIE KRON NICHT OHNE STEIN. SO IST DIE HAUPTSTADT NICHT ALLEIN.

Ezüst. átm. 40 mm.

Széch. C. I. 210. 54 lt. 35..

A: Az érem előlapján Lipótnak babérkoszorúba foglalt s két angyal által tartott mellképe, LEOPOLDVS • | • TVRC • VICTOR fölírattal, alúl Bécs város és környékének látképe.

R: A hátlapon: VERMEHRER DES REICHS; az érem mezejében tíz visszafoglalt magyar városnak és erősségnek keretbe foglalt látképe; nevezetesen: PEST, HÖTVAN, SZEGEDIN, FYNFKIRCHEN, SIMONTORNA, KAPOSVAR, COLOCA, SIKLOS, ESSEKER BRÜCKEN. (Hautsch vésnöktől.)

Ezüst. Átm. 40 mm; súlya 26, 2 gr.

Hess. 1027. Széch. t. 36. 35. W. 7289.

Wesz. XII. 4. Schönv. +. X. 284.

A: A DOMINO VENIT PAX ET VICTORIA. Az érem körírata: a mezőben lovas ütközet.

R: LEOP • | • IMP • ROM • SEMP • AUG • VI BUDAM EX-PUGNAT; a második sorban: AN. CHR. 16..86 $\frac{23. AV}{2. SE}$ Az érem

fölírata két sorban; a mezőben a vár ostroma, fölötte palmaágot tartó galamb, alúl M. B.

Ezüst, átm. 48 m; Bécs.

A: SOLIS ADORTVS LVNA RVIT. Az érem körírata; egy viaskodó férfi: a napot tartó Lipót, legyőzi a holdat tartó törököt, alúl: LEOPOLDVS és MAHOMET.

R: A háttérben tíz visszafoglalt magyar város és vár látképe: GRAN, SEGEDIN, SIMONTORNA, KAPOSVAR, HATVAN, FÜNF-KIRCHEN, KOLOZA, SIKLÓS, ESSEKER BRÜCKEN s a közepén VERMEHRER | DES REICHS | 1686. |

•Ezüst: átm. 47 mm. Berlin.

A: LEOPOLDVS AVG • PANNON • DAC • ILLYR • TVRC • MAX

A király jobbra fordult mellképe, palástban, hosszú haját babérkoszorú fűdi.

R: PANNONIIS DACIA ILLIRICO HEREDITARIIS REGNIS ADAUCTIS. A közepén álló király palástban jobbujában kardot, baljáj-

ban gömböt tart, bal felől egy repülő nemtó feje fölé koszorút helyez. Előtte jobbról balról két két alak látható.

Bronz.

A: IMP · CES · LEOPOLD · PIUS FEL · AUG · RESTITUT · HUNG · BARBAR · TRIUMPHAT · P. P. Jobbra fordult mellképe födetlen, hajfűrtös s babérkoszorús fejjel spanyol szakállal. Fegyverzetén palást, mellén az arany gyapjas rendjel, alúl. HIW. 1686.

R: Fénysugaraktól körülvevett s angyalok által tartott korona alatt négy sorban várak: GRAN, OFEN, ZOLNOK | VEROVITIZ NOVIGRAD, EPERIES, VNGWÁR, NEUHEUSL | TOKAY, SARAVAS CASCHAV | SEGEDIN, FUNFKIRCH oldalainál a térben REUNIO IUSTISSIMA alúl félhold, külkarimáján: NON ALIENA PETIT, REPETIT REX RAPTA CORON.E: AD DOMINUM UT REDEANT VIS TRAHIT · VNIT AMOR

Leyser 343.

I. Lipót AR N W 19 1685 évi török győzelmekre.

A: VTINAM TOTAM DISCERPAT egy szalagon. A mezőben sas, karmaiban a megcsonkult félholdat viszi, hogy azt széttörje, alatta a török tábor. R: AMISSA RECVPERAT VICTOR. A mezőben két kéz koronát tart alatta az elfoglalt városok és várak nevei: EPERIES VNGWAR SARRAVAS TOCKAY CASCHAV NEUHEUSEL (a tervrajzban a vésnök neve E. F) ZOLNOK VEOVITISA SIGETIE NOVIGRAD W. II/1. 374. 7261 a hátlap Széch I. t. 35. 20.

A: TE TANDEM DOCEAM SUCCUMBERE szemközt álló női alak hosszú leeresztett hajzattal, koronázott fejjel, hosszú ruhában és palástban, jobbában paizsot tart, melyen az osztrák címér van, baljában kettős kereszt; jobb lábával félholdon áll; alúl: E

R: AMISSA RECVPERAT VICTOR felhőkből kinyúló karok koronát tartanak, alatta dombos vidékek, melyeken az egyes városok, nevei SARRAVAS, VNGWAR, TOCKAY, VEOVITIZA, EPERIES, CASCHAV, ZOLNOC, SIGETH, NEVHEUSEL, NOVIGRAD, alúl E. F. Ezüst. sulya 30 gr. N 43 mm.

R: Átm. 43 mm. sulya 30 gr.

Széch. Cat. I. XLVI. 38. — t. 35. 20.

A: DER AUGENSCHEN BEZEUGET FREY · DAS · L · MEHR ALS M · SEY. Az érem körírata a mezőben felül fénysugaras Isten szem, ez alatt két keresztbe fektetett kard fölött $\begin{matrix} L \\ M \end{matrix}$.

R: IHR | RECHENMEISTER | EUCH VERZEHLET, | DAS

L FÜR 50 M FÜR 1000 | IHR ERWLEHLET, | IHR SCHAUET
KLAR U. WAAR | DASS L DIE STERCKSTE ZAHL | DAS M ZU
BODEN DRUCKT | L FLORIRT ÜBERALL. • | 1686.

R: átm. 43 mm; sulya 30 gr. München; az érem külkarimáján:
LEOPOLD THUT KRAFFTIG SIEGEN MAHUMETH MUS UNTEN
LIEGEN.

Hess 966.

W. 7259.

A: IMP • CAES • LEOPOLDVS • AVG • körirat. A mezőben Lipót
balra fordult babékoszorús mellképe hosszú hajjal, palástban, az arany
gyapjas rendjellel.

R: PANNONIAM CHRISTO RESTITVEBAT MDCLXXXVI.

Körirat.

Az érem mezejében a bilincseiből felszabadult Hungaria a földön
térdel, a bal kezében bőségszarut tart s jobb kezével a felszabadító
Lipót által feléje nyújtott keresztet fogja, hogy azt megcsókolja. Lipót
teljes hadi ruhában áll, fején sisak, kezében kard, ballábalával egy félhol-
das török fejére hág. Átm. 110 mm; Wesz. k. XII. 1.

A sorozat teljességéért ide sorozandók továbbá a Buda ostro-
mánánál és visszavételénél tevékeny részt vett fővezérek érmeit is
főleg azért, mert azok nem csak portraite és costumetani tekintetben
szolgáltatók érdekes adalékokat, de mert az azokon levő allegorikus
előállítások s feliratok épen a visszafoglalásra vonatkoznak.

Az érmeek a következők:

A: CAROLVS DVX. LOTHARINGIÆ. Körirat.

Az érem mezejében Károly mellképe.

R: IVNCTA. PLE. FORTIS — FORTIOR. Körirat.

A mezőben felhőkből két kéz nyúlik ki, az egyik egy keresztet, a
másik egy kardot tart, melyre egy török fej van felszúrva; a két kéz a
félholdat töri szét. Az érmet Leherr vésnök készíté.

Ezüst. Átm. 33. mm; sulya 22.5 gr. Hess. 1038.

Hasonló az előbbihez, az előlap köriratában CAROLVS. DVX.
LOTHARINGIÆ eltéréssel.

Átm. 16 mm; 2.7 gr. Hess. 1039.

A: CAROLVS. V. D. GRATIA — LOTHARIN. ET. BARRI.
DVX. körirat. A mezőben Lotharingiai Károly mellképe; alul 1686.

R: Allegorikus előállításban a fejedelem a keresztény hitet ragadja
ki a pogány kezéből. (A florenzei M. Soldani vésnöktől.)

Bronz. Átm. 87 mm; Hess. 1035.

A: Az érem cló lapján lothringeni V. Károly szemközt álló
mellképe.

R. INFIDELIBVS HVNGARIA PVLSIS. Körirat. Allegorikus előállításban, Hungária a győző fejedelem feje fölé babérkoszorút tesz. Zinnből verve. Átm. 59 mm; Hess. 1025.

A: CAROLVS · V · D · G · DVX · LOT · MAR · D · C · B · G. Mellképe.

R: VIRTVS GERMANORVM. Villámokat szóró sas egy tájkép fölött alúl: PANN · VINDICA. St.-Urbaintól.

Bronz, átm. 57 mm. Hess, 1036.

A: C · V · D · G · L · B · D · REX · I · VICTOR · BARRA · NA Károly herceg feje

R: ET · VALIDE · ET · SVBITO. Egy tájkép fölött villámokat szóró sas, a szelvényben: PANN · VINDI | CATA. St.-Urbaintól.

Bronz Jeton, átm. 25 mm; Hess 1037.

Bajor Miksa Emanuel.

A: HINC · ALIGER · LEO. Az érem körirata. A bajor oroszlán egy kutyát tép szét, oldalt C. H.

R: HINC REGIVS ALES. Az érem körirata; a mezőben egy sas az alatta levő törökre villámokat szór.

Á. átm. 42 mm;

A: Miksa bajor fejedelem jobbra fordult mellképe egy állványon két virágág között.

R: MAXIMIL · EMAM | S · R · I · EL · ARCHIDAPIFER · | POLIORCETES VICTORIOSVS | CVM FORTIVM GERMANOR · EXERCITV | BVDAM HVNGARLE REGIAM | EXPVGNATA FELICITER ARCE | SOCERO IMP · D · II · SEP · MDCLXXXVI · | RESTITV | DAPIFERVM · POTENTEM · | OVI · DAPES · TAM ALTE · TVRRITLE | MENSÆ INFERT IMPERATORILE | felül egy csillag van, alúl két keresztbe fektetett pálmaág

Széch. C. I. 209. 51 t. 36. 32.

Á. átm. 27 mm;

A. MAXIMIL. EMAN. DVX. BAVAR. SRI. ARCHID. AP. ELECT. E MARIA ANTON. ARCH. AVST. LEOP. AVG. FIL. Körirat. A mezőben Miksa és neje szemben álló arczképei.

R: A hátlap mezején öt korona és koszorú köriratokkal. A középső korona körirata: HANC SORS NASCENDI ILLAS ENTĦEA VIRTVS a korona alatt DEDIT; alul egy koszorú: MVLTIS CHRISTIANORVM MILITIBVS SERVATIS körirattal; felül egy koszorú: VINDOBONA LIBERATA körirattal; jobbról egy koszorú IVSTO BARBARORVM EXERCITV DELECTO körirattal; alatta egy ötágú korona: SVPERAT CASTRIS VALLOQ. TVRC. AD. STRIGON körirattal; a baloldalon

felül egy nyílt korona: STRIGON. VIVAR. ET BYDA RECEP.TIS körirattal; alatta egy koszorú: HOSTIBYS VARYS AD BYDAM PRÆL. COESIS körirattal. Brunner vésnöktől.

Ezüst. Átm. 48 mm; súlya 47 gr.

Wesz. Szem. XI. I. Hess. 1033.

Hasonló bronzból. Hess. 1034.

A: EMANVEL körirat. A mezőben Miksa Emanuel lóháton, a háttérben Buda és Pest látképe; a szelvényben: CHUR BAIRISCHE HILFF | IN UNGARN 1686.

R: Fölül: GOTT MIT VNS; alul WERMAG WIDER UNS | SEIN; A mezőben hadi jelvényekből és fegyverekből összeállított trophœum München, Bécs é. Buda városok neveivel. Az érem külkarimáján: MAXIMILIAN EMANUEL.

Ezüst. Átm. 47 mm; súlya 47 gr.

A: MAXIMIL. EMMAN. ELECT. RAVAR. TVRCAR. VICTOR körirat. Az érem mezejében Miksa jobbra fordult mellképe, hosszú hajfürtökkel; alul I. L. (Kittel).

R: GLORIA BAVARIE körirat. Az érem mezejében egy ágaskodó koronázott oroszlán előlábaival egy földgömböt tart, melyen a következő városok nevei — győzelmeinek színterei — olvashatók: PEST, OFEN, GRAN, WAITZEN, WIEN, NEUHEUSEL.

Ezüst. Átm. 42 mm; 31 gr. Hess. 1031.

IOAN · III · P · G · REX · POLONIARVM. Az érem körirata; a mezőben a király jobbra fordult mellképe, fején babérkoszorúval

R: A hit istenasszonya kezében kulcsot és paizst tart, lábával egy sárkányt nyom a földre, melyet két sas és egy szárnyas oroszlán is megtámad egy szalagon: MISIT DECOELO ET LIBERAVIT ME.

Raczinszky II. 309. N. 219.

A: VIVAT IOANNES TERTIVS — REX POLONIAE — CHRISTIANORVM — DEFENSOR. Körirat. A mezőben a király jobbra fordult babérkoszorús mellképe.

R: VIVAT PROTECTRIX — MARIA REGINA POLONIAE — DIV-TVRNA. Körirat. A mezőben a királynő jobbra fordult mellképe. J. Höhn vésnök műve.

Ezüst. Átm. 51 mm. súlya 75.3 gr.

Hess. 1040. Racz. 205.

A: az 1684-ben kötött szövetségre: Lipót császár III. János lengyel király, az orosz czár és a velencei doge között:

A: IOANNI III. REGI POLONIARUM ORTHODOXO FIDEI

DEFENSORI EXERCITUUM CRISTIANITATIS | GENERALIS-
SIMO DUCTORI TURCARUM DEBELLATORI TARTARORUM
FUGATORI VIENNÆ AVSTRLE AB | OBSI DIONE TURCICA A.^o
1683. DIEI 2. SEPT. LIBERATORI HUNGARIE RECUPERA-
TORI POLON. | CONSERVATORI M. D. MOSCOV ET REIPUBL.
VENETIAR. AD BELLUM COMMUNE INDUCTORI | PATRI
PATRIÆ DIVO PIO. IUSTO. FELICI. AUGUSTO. SACRUM. Az
érem körirata öt sorban; közepén a király jobbra fordult mellképe, babér-
koszorús fovel, palásta, két pálmaág által képezett koszorúban, feje
fölött korona; alúl a vállá alatt: I. H.

R: Felül a félhold, alatta egy szalagon: DONEC. AUFERATVR
PS főírat, ez alatt balról az osztrák kétfejű koronás sas, a Habsburg,
középen a jobbra tekintő koronás egyfejű sas lengyel, jobbról a kétfejű
koronás orosz sas az orosz címerekkel, ezek alatt felhők között a velencei
oroszlán egy nyitott könyvön PAX | TIBI | MAR | CE | EV | AN |
ME | — legalul négy város látképe, főírataikkal:

BUDA • CAND. CAMN. CONST.

Az érem külkarimáján: INGENTIBUS AUSIS QUO VIS MON-
STRAT ITER A.^o 1684.

AR. átm. 57 mm;

A: CLEMENS • X • PONT • MAX • ANNO • V.

Az érem körirata a mezőben jobbra fordult mellképe.

R: TVRCAR • SIGNA A POLONIS RELATA a szelvényben
MDCLXXIV. a mezőben a pápának, ki egy trónuson ül, a lengyelek a
török hadi jelvényeket adják át.

II. Racz 266. 189.

XI. Incze I. Lipót III. János és Markus Antoninus. Justiniani féle
törökök elleni szövetségre.

A: INNOC • XI • PONT • LEOP • I • IMP • IOA • III • REX P O
M • A • IVS • VE DVX. Egybe foglalt jobbra ford. mellképek.

R: VNIVIT PALMAMOVE DEDIT a császári sas, a felső kereszt
felé néz.

Racz. II. 306. No 217.

A: XI. Incze pápa mellképe.

R: IN • PERPETVVM • CORONATA • TRIVMPHAT. Köirrat.
A mezőben allegorikus előállítás az egyház erősségének egy kősziklán
álló kereszt alakjában.

AR. átm. 32 mm; súlya 15 gr. Hess. 1041.

A: INNOCEN • XI | PONT • OPT • MAX | LEOPOLDVS • AVG
| IMP • CAESAR • P • F | CAROLVS • V • DVX | LOTHARINGIE •

ET • | BARR • G • E • | MAX • EM • S • R • I • E • L • | ARCHIDAP •
 fölül lombdisz.

R: VINCIT POTENTIA FAT, fölül körirat. Háborgó tengeren két bárkában a pápa Lipót és a fejedelmek halásznak s a hálba bekerült birodalmi almát huzzák ki; s mellette néhány törökfej úszik.

Lochner Sammlung merk. M. 6. 326.

INNOCEN XI • PONT MAXIM. Az érem körirata, a mezőben jobbra fordúlt mellképe fején tiarával.

R: SVBTVVM PRÆSIDIVM. Az érem körirata. A mezőben a loretoi templom, melyen a bold. szűz áll, ez alatt egy török zászló, alább egy csata látható, a szelvényben: TVRCIS • AD • PARKAN • CE • |
 SIS • A • IOANNE • III • POL • | REGE • A • 1684 |

Racz. 341. No. 240.

A: NAT. 29. Octob: MDCLXIII. MORT. Posoniae ex Vulnere Budae accepto 19. Sept MDCLXXXIV. Körirat. Az érem mezejében koszorúk között IOH. GEORG | DVX. SAX. IVL. | CLIV. et MONT FILIO | NATV MAIOR | I. G. F. F. hatsoros fölirat.

R: FRID. AVG. D. S. I. C. et M. DVX FORTIS apud BAVAROS CONTRA TVRCAS. Körirat.

A mezőben balra fordúlt mellképe hosszú hajfürtökkel.

Wesz. szem. XII. 8. Mon en arg. 324.

DR. TERGINA GYULA.

KÜLÖNFÉLÉK.

BUDA KÉTSZÁZADOS OSTROMÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ.

Épen 200 év előtt, midőn azon hosszú háború, mely az ország elfoglalt részeit a török járom alól felszabadította, megindult, 1684. jul. 13. Károly lotharingiai herczeg Buda alá vezette hadait s hozzá fogott a vár ostromához. Egész a roszt idő beálltáig tartott az ostrom, de eredménytelenül. A nádor dandárai is élénk részt vettek az ostromban. Ez időből fennmaradt levelei korra és eseményekre nézve nagyon jellemzők. Az alábbiakat Bubits apát-kanonok úr szivességéből, az ő általa eszközölt másolatok után közöljük, ki azokat egy olyan csomagból választotta ki, melyre a mult századi rendező e szavakat írta: »nullius valoris.« Természetesen az ő szemében, a mi nem volt perirat, nem is bírt értékkel.

A levelek itt következnek.

I.

Isten Kgddele.

Már megírtam volt leveletem, hogy Kgd 3. praesentis írt levelét vettem, bár jőne az fűzetés, mert valóban oszlik az magyarság. Kgd ellen panaszolkodik Maholány uram, hogy összeveszett volna ő kglmével, mire nézve nem tudom, ki miatt dolgainknak is csorbája következhetik, jobb azért a nélkül az mennyire lehet el lenni, mint az dolgoknak az által vesztegetődni. Kgd azon legyen, hogy az fizetéssel alá jöjjen, mert éppen desperál az vitézlő rend. Isten Kgddele. Datum ex castris Budens. 14. Septembris 1684.

Ezterházy Pál m. p.

Külsőm: Generoso domino Matthias Benyovszky officii nostri secretario, nobis observandis.

(Ercdeti. Esterházy kezével.)

II.

Isten Kgddel.

Itt az dolgok ebben vannak, hogy die 25. huius ide jövéen az succursus Seraskir basával négy felől ütött meg bennünket, az Dunán túl Pest táján semmit nem nyert, innét pedig Sz.-Pál völgye felé Apermon regimentjét csaknem mind levágta. Az német tábor felől is nem sokat nyert; azonban az Isten-kutjánál voltunk mi, ott istennek hála noha nagy dühösséggel jött reánk, de mégis ̄elszaladt, száznál több esett el benne, vagy kétszáznál; zászlót is nyertünk tőlök, lovakat, rabokat; bizony éppen isten dolga volt, mert az legveszedelmesebb helyen voltunk. Buda állapotja csak az egy élő isten akaratjától függ; mi úgy látom meg nem vesszük; vagyunk már hat ezer ember héával. Az magyar fizetést ne is sollicitálja Kgd, mert majd nem lesz kinek fizetni; ha akkor nem atták, az mikor köllött, most bár ne agyják. Draskovich uram elmene, úgy Battyáni Ádám uram is cum omnibus suis, az többi is annyira eloszlott, hogy alég vagyunk in universum ezeren. Im midön ezt írom, jöve az ő fölsége parancsolatja az vármegyékre, énnékem penig semmi nec pro opinione, nec pro notificatione, hanem csupán csak directe az vármegyékre az téli quartély végett, ki úgy látom resolváltatott már, az mint az intimatoriából kitetszik, anni gratiám nem volt, hogy az nemes cancellaria intimálta volna énnékem is. Ám Magyarország oda lész, agyjon isten előtt számot az, ki oka. Ezek is az magyarok harmadnap alatt el akarnak mind menni; atta volna isten, ide ne jöttem volna; már nem is tudom, mit csináljak itt harmad-negyed magammal. Az ellenségre menének tegnap, hogy már megütközzünk velle, azonban megállapodott az herczeg; addig Fejérvárfelé ment ő is, és így re infecta jöttünk vissza. Én itt költök, fáradok, s úgy látom: punior, quia fidelis sum; ha téli quartély léssen rajtam, énnékem nem köll több annál. Im most küldök követséget az quartély végett a herczeghez, ki Abele uramot várja ide az mi megnyuzásunkra. Isten Kgddel.

Budai tábor, 21. Septembris 1684.

Ezterhas Pál m. p.

Külszím: Generoso domino Mathiae Benyovszky officii nri palatinalis secretario nobis observando Viennae.

(Eredeti. Esterházy kezével.)

III.

Isten Kgddele.

Az oda föl szóló levelekből megérti Kgd az ide való dolgokat; bizony inkább volnék innét száz mérföldnre, mint hogy ezeket az rút állapotokat köll szemlélnem; agyja isten jó végét; immár nem elég, hogy semmit nem füzetnek, hanem erővel marháinkat elhajtják, lovainkat elveszik erővel az németek, füzetés nincs, már magam annyira jutottam, hogy szekérbéli ökröm tíznél több nincs, az németek az fűrül elvonják; contoit (!) hatot-hetet küldök, husz-harmincz fegyveres megy reá, mint a törökre, s úgy vonja el; az pedig mindennap van; panaszolok, sed nihil efficio, egy szóval ki nem írható dolog, az mint bánnak velünk; mégis dühös nevetem akarják ottfön költeni; az téli quartély állapotja is csak úgy vagon. Abele uram semmit nem szól, onnét vár udvartúl, ő felségének úgy látom több ingyen szolgálja nincs nálamnál. Batai püspök uram ide jöve ednehányad magával e napokban Budát látni, az is elmene, én csak magam kutyorgok itten. — Kgd ezeket repraesentálhatja. Isten Kgddele. Ex castris Budens. 12. Octobris 1684.

Ezterhas Pál m. p.

Külezim: Generoso domini Mathiae Beuyovszky, officii nostri secretario etc. nobis observando.

(Eredeti. Esterházy kezével.)

Közli: BUBICS Zs.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Louis XIV. et Strasbourg. Essai sur la politique de la France en Alsace, d'après des documents officielles et inédits. Par A. Legrelle Docteur des lettres. Paris. 1883. 796 lap. Ára 7 franc 50 c.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Legrelle a 113 lapon e tárgyról megjegyzi, 1638 körül mikor a harmincz évi háborút, már husz éves korában be akarván végezni, a lehető béke feltételeiről gondolkoztak, hogy: »Lotharingia magában véve is szép elégtételnek mutatkozott, hogy sem többet is akart volna kívánni. Fel lehet tenni, hogy Beruard haláláig Elsászról csak mint eshetőségről volt szó a francia kormánynál, nem mint határozott és követelő akaratról. »De persze nem sokkal azután a francziák diadalai megváltoztatták a helyzetet.

Bekövetkezett a hollandi háború, ennek lefolyása alatt azonban a város a legimpertinensebb kétszínkedést űzte a francia kormánnyal szemben. Straszbург maga abban az időben hatalmas erősség volt, s nevezetes előnye rajnai hídjá és a hídfők erősségei a két parton. A francia kormány szigorú semlegességet követelt a kis köztársaságtól, hogy t. i. a háborúzó felek közül egyiket se segítse se élelemmel, se hadi szerrel, se újonczczal, hídját katonai közlekedésül egyiknek se adja el, a Rajnát mindenik elől zárja el. Vagy ha jobban tetszik, mindkét hadakozó felet egyenlő kedvezményben részesítse. Engedje, hogy hídját alkalom szerint mindenik fél használhassa, pénzért mindkettőnek adjon élelmi czikkeket, hadi szereket stb. Straszbург diplomatái által meg is ígérte a királynak, de Bécsbe küldött engedélyért a szigorú neutralításra. Ez volt a nyilvános állapot. Bécsben a császári udvar azt a politikát követte, hogy kedves Straszburg városa követét még nagyobb kitüntetéssel fogadta, mint a francia udvar Párisban s ott tartotta és 19 hónapig nem adott választ, de titkon kéz alatt más követet küldött Straszburgba s szép szóval, ígérettel, fenyegetéssel s néha pénzzel is kivitte, hogy semmiképen le ne kötelezzék magokat a francziáknak s míg a háború folyt, az

osztrák és birodalmi seregek szabadon jártak a hídon, a francziáknak soha sem volt megengedve, amazok temérdek élelmi és hadi szert kaptak hitelbe (melyek árával most is adós a német birodalmi kormány!), a francziák pénzért sem; használták a hajókat, a dereglyéket. Szabadon jártak-keltek a Rajnán, a francziák soha; a császári kormány nagy raktárakat állított, szénát, zabot, buzát felhalmozott tábora számára, a malmok öröltek, a pékek hónapokig sütöttek a birodalmi sereg számára, a város elszállította a temérdek elcséget, fegyvert, port s mindent sokszor a francia vezérek szeme láttára; ha a király biztosai és residensei a semlegesség megsértését emlegették, a straszburgi tanácsurak azt felelték, hogy ők jó szívvel megtartanak a semlegességet, de a nép német érzelmű, nagy jogokkal bír, fenyegetőzik, ők félnek a lázadástól, szóval a perfídiát anarchiával mentegették. Az illető tábornokok Turenne és utóbb Créquy mérgelődtek, boszszaukodtak, jelenték hogy 48 óra alatt övök a híd, a város stb. A király nem engedett, elszenvedett mindent, csalfaságot, kijátszatást, néha megaláztatást is, de nem engedte, hogy erőszakhoz nyuljanak, míg el nem jön ennek az órája.

Legrelle ez események minden részletét mesterileg adja elő. És e helyen meg kell emlékeznünk arról is, hogy a francia udvarnak ez időben folytatott diplomacia összeköttetéseit ismertetvén, megemlíti sőt néhol részletezi is a magyar felkelőkkel folytatott tárgyalásokat is. A német historikusok ugyanis egyebek közt azzal is vádolják XIV. Lajost, hogy a törökkel is szövetkezett a birodalom ellen. Legrelle ezt határozottan tagadja s különösen két esetet hoz fel, a legháborúsabb időkben, mikor a francziák és császáriak szemben állottak, hogy a király fegyverszünetet kötött csak azért, mert a császárt a törökök nagyon fenyegették, az egyik 1664., mikor a király egy hatalmas lovas csapatot küldött a császár segítségére¹⁾, mely Szent-Gothardnál dicsően és nagy sikerrel harczolt. A másik 1683. elején történt, mikor a király a Luxenbourgot ostromló sereg diadalmas parancsnokához egy szép s nagyon jellemző levelet (híven közölve) küldött, hogy egy időre minden ellenségeskedéstől tartózkodjék, hogy a körül fekvő seregeket a császár vihesse a törökök ellen, stb. stb. . .

Rólunk magyarokról a következők fordulnak elő Legrelle munkájában. A 416 lapon, midőn az európai helyzetet írja, le a francia király előnyei közé számítja, hogy: 1677 óta szövetségben volt Erdély fejedelmével, kinek feladata volt a császárt kelet-

¹⁾ Megjegyezvén, hogy ez a rakoncátlan főurakból s nemesekből álló sereg menet, jövet vagy zsarolásokat engedett meg magának Németországon át. (270. lap.)

felé foglalkoztatni, kinek egyébaránt elég bajt szerzett a nagy magyar vallási és politikai forradalom, melyet Tököli kezdett.«

1797. 1798-ban a császár fegyverkezni kezdett, sokan nem tudták miért, azt hitték keleten van a baj — pedig nem *Magyarországról* jött a fenyegetés, hisz azt akár mikor lecsendesíthette egy kancellariai rendelettel, ha helytelen s erőszakos intézkedéseit visszavonja, hanem egyenesen Franciaország ellen készült . . . stb. Csak azt ohajtották Bécsben, hogy Tökölit akár békével, akár haddal lerázhassák a nyakukról, hogy a francziák ellen fordúlhassanak, ezért aztán Versaillesban ép oly érdekekkel kísérték a soproni országgyűlés (1797.) folyamát, mint akár Bécsben, akár a Tisza mellett. Később is 1798-ból emlegeti Legrelle Apaffit, Tökölit s Dr. Akakiát, kit hozzájok küldött stb. Emlékezetes, hogy ebben az időben nem volt a francia udvarnak Bécsben nagykövete, mert az valamely alkalommal megsértve érezvén magát, visszahívatott. Hanem küldött XIV. Lajos egy gróf Sebbeville nevű fiatal embert, kinek az volt útasítása, hogy: »Önök nincs semmi útasítása, ne igyekezzék semmit keresztül vinni, vagy meggátolni, ne igyekezzék még representálni se, viselje úgy magát, mintha csak mulatna Bécsben, de a mit lát és hall, arról írjon minél többet és minél gyakrabban.« Sebbeville Versaillesban senki sem tartotta diplomatának, Bécsben sem sokat adtak rá. Ő maga pedig legelőször is meghódított valami Pio nevű szép hercegnét, ki az udvarhoz tartozott s aztán írt, írt folytonosan írt királyának s levelei az utolsó betűig megmaradtak s Legrelle azt mondja, hogy egyike a legérdekesebb okiratgyűjteményeknek s Leopold udvarát oly igaz hű szíűben mutatja veszedő tábornokaival, tehetetlen minisztereivel és cselszövényes udvarhölgyeivel, mint azt sehol sem olvashatni. Legrelle közöl is néhány részletet, többek közt, hogy Leopold udvara Sopronban mulatott, mikor 1797. október 6-án meghallotta először, hogy XIV. Lajos elfoglalta Straszburot, Catinat francia tábornok elfoglalta Casalt, Tököli elfoglalta Kállót, gróf Rosenberg meghalt, és a törökök Stiria szélein mutatkoznak, e hírek mind ugyanazon egy nap érkeztek, de Leopoldot nem zavarták, ő, amint előre tervezte udvarhölgyeivel, elment vadászni, még pedig pacsirtát vadászni, s a vadászat eredményével nagyon meg volt elégedve . . .«

De lássuk Straszburog végleges elfoglalását.

Mikor a hollandi és spanyol háborúnak a Nimègué-ben kötött béke véget vetett, az osztrák küldöttek ismét záradékot akartak becsempészni, de a francia küldöttek kijelentették, hogy e béke-pontok helyesen magyarázván s egészítvén ki a westphali béke pontjait, semminémű záradékra sincs szükség, s az előterjesztett szöveget, bármily ártatlannak declarálják is az osztrák

urak, ők semmiképen sem fogadják el. Nehány nap múlva az osztrákok némi változtatással újra előhozták ez Elsászra vonatkozó clausulát. A francziák erre azt mondták, ha valami záradékot akarnak betenni, ők inkább összeszakgatják, mintsem aláírják s a francia király később még húsz évig folytatni a háborút, mintsem az Elsász felett őt egyedül jogosan illető souverainitási jogából csak egy hajszálnyit is engedjen. « E nyilatkozatra aztán elhallgattak az osztrákok, s tudván hogy urok mennyire ohajtja a békét, csak annyit mondtak, hogy majd az aláírások után, egy külön declaratiót tesznek. De ez is elmaradt. Erre aztán megint elkezdődtek a cselszövények, a császár császári biztost küldött Straszburgba s ott alkudozott az urakkal, kéz alatt el akarta foglalni a várost, őrséggel megrakni s kész volt új háborút kezdeni. A francia residensek ha kérdezték hogy mit keres itt a császári biztos, azt felelték, pár nap múlva elutazik, de hónapok múlva is ott volt, töltötték a raktárokat, készítették a hadi szereket, lelkesítették Bécs iránt a polgárokat, habár sok francziabarát is volt a városban. A birodalom minden irányából seregek készültek és húzódtak Straszburg felé. Versaillesba kimondották 1681 nyarán, hogy itt az óra. Louvois szabatosan kidolgozta a tervet, a parancsok nagy titokban s mint Legrelle még az akkori anecdotákat is elmondja, majdnem regényesen küldettek, Montclar marechal s a többi vezérek mindent a legpontosabban hajtottak végre. Távol-vidékeken gyűjtötték az élelmi szereket, Párisban örültek és sütöttek, egy helyt spanyol, más helyt angol háborúról beszéltek. Maga Louvois vadászatot rendezett s ebédre meghívást fogadott el két három napra, mikor már egy pár segédje kíséretében a helyszínére érkezett. Maga az udvar is egész váratlanul valami más ürgy alatt kelt útra. Előbb egy békés hangulatú körjegyzéket küldvén Európa fejedelmeihez úgy intézve, hogy mikor azt kézhez veszik, már akkor az ostromnak is vége legyen.

Szeptember 28-án egy 900 főnyi sereg Freiburgból közeledvén, elfoglalta egy pár puskalövés után Kelt a rajnai híd fő erősségét, és minden irányban közeledtek a királyi seregek. Este felé Louvois is megérkezett Montclár táborába, Straszburgban nagy volt az ijedtség, némelyek, mint Jáneck ezredes, védelmet ajánlotnak életre halálra, az okosabbak ellenezték, habár a francia barátok nem igen merték befolyásukat érvényesíteni. Felhívták a kéhli francia parancsnokot, hogy húzódjék vissza, mit akar, hisz katonái a városi kertben szedik a gyümölcsöt; azt felelte, neki parancsa van e helyen maradni. Akkor a straszburgiak levelet küldtek a császárhoz, melyben *segítséget* kérnek, leírván állapotukat, a francziák elfogták a futárt, a levelet elolvasták s tovább hocsátották. Ugyancsak Mantelárhoz is követséget küldtek, megkérdeni

hogy: hát ez mi? Ott aztán megtudták, hogy a király kívánsága a város feladása. Másnap aztán délelőtt kihozták a békepontokat, Louvois csak két pontot változtatott s délután 4 órakor a francia sereg bevonult egy ágyúlövés s egy kardcsapás nélkül.

Érdekesen adja elő szerző, hogy e tény híre milyen hatást tett a különböző német udvaroknál. — Berlinben, hol a választó maga francia évpénzt húzott s a miniszterek ez alkalomból is megajándékoztattak, örvendettek, sok helyt persze bosszankodtak. Aztán eljött a király is s vége hossza nem volt az, ünnepélynek Straszburbban, jelen lévén sok kisebb fejedelem is. Érdekes, hogy a Louvois által megváltoztatott egyik pont az volt, hogy a híres kathedrale a katolikusoknak visszaadassék.

Minő eszközökkel s mily okok által indíttatva szerezte meg XIV. Lajos Straszburgot véglegesen, e kérdésre nézve az ellen-és rokonszenv befolyása alatt a francia történetbúvárok azt mondják, hogy a város feladása önkéntes volt, a németek azt, hogy pénzzel vásároltatott meg.

Nézetünk szerint, mondja Legrelle, sem az egyik, sem a másik, egyiknek sem volt főszerepe, a főszerepet XIV. Lajos kormánynak hódító hatalma játszta.

Ranke elismeri, hogy volt francia párt Straszburbban, melynek központját a katolikus káptalan képezte, de az a néhány vagyonos, nemes egyházi úr még megmaradt a régiek közül, mind kívül lakott a városon saját ősi falusi birtokán, a francia pártnak tehát nem igen lehetett központja. Sokkal biztosabban számíthatunk, ha azt mondjuk, hogy francia párti volt minden straszburgi, akik egy vagy más okból többé kevésbé ösztönszerűleg Franciaország felé mint az emelkedő nap felé tekintettek. És ez átalakulásra sokkal kevesebbet tettek a mi ügyviselőink, mint más körülmények, mint például a békevágy, az hogy sok helyi intézmény már régi s az új korban már elhordozhatatlan durva volt s végre a természetes vonzalom, mit szokásaink és észjárásunk reájok gyakorolt; magok az események a mi előnyünkre dolgoztak inkább mint az emberek és sok barátot szereztek az utolsó órában.

Kifáradva a háborúzásokban és annak terheiben, már évek előtt sok békés polgár ohajtotta, hogy a király pártfogásába adják magokat. 1678. június 23-án írta a francia residens Laloubère: »A nép azt mondja, ideje volna elfogadni les compliments de la langue française és ha majd Lajos lesz a polgármester (Ammeister), minden jobban lesz mint eddig. Mesteremberek mondják, ők szeretnék, ha a város a királyé lenne, mert itt olyan törvény van, mely megtiltja a mesternek, hogy két legénynél többet tartson, nehogy egy ember magának szerezzen minden nyereséget s e törvény ugyan bántja azokat, kik mesterségükben ügye-

sebbek.«¹⁾ A straszburgi törvényhozás a maga türelmetlen s néha bátor szigorával szaporította az elégtelenek számát s növelte azok csoportját, kik nem vonakodtak a dolgok új rendjétől s megvalának győződve, hogy Franciaország tartja kezében a város nyugalmát, kereskedelmét és jövőndő szerencsését. Voltak e kis köztársaság alkotmányának bámúlói is, mint Erasmus, Machiavel sőt Montesquieu is, de az is bizonyos, hogy engesztelhetetlen szigorú mély gyűlöletet támasztott a polgárok keblében.

A jogtudós *Obrecht*, ki »*Prodromus rerum Alsaticarum*« című művében 1681-ben állította, hogy a királynak nincs igazságos joga az egész Elzászhoz, egyike volt az elsőeknek, ki az új viszonyokhoz csatlakozott. Nem felejtette el, hogy atyját 1673-ban holmi haszontalan vád miatt lefejeztették és csoda, hogy a drákói törvények miatt sok becsületes polgár fel nem lázadott. Sokaknak úgy tűnt fel, mintha a jelen boszszúja volna a multak gonoszságainak. Mit kellett érezniök és gondolniök, ha e kegyetlenségeket összehasonlították a mi meszszióról ragyogó eleganciánkkal, a mi irodalmi fejlettségünkkel, a mi vidám udvariasságunkkal, műveltségünkkel, melyeket az elsázi arisztokratia fiatalsága mind jobban megízlelt és eltanúlt. Ily benyomások alatt történt, hogy az ifjú Ditrich, kinek családja Lorraineből származott, de straszburgivá lett, Szent-Germáinben báró Vangen társaságában 1681. marczius hónapjában vígan üritvén a champagne-it, így szónokolt: *Straszburg igaz barátjának drágya egészségéért!* Hatalmas előhaladást tett a francia nyelv is az ifjúságnál, sőt az iskolában, mintegy tájékozván az új nemzedéket stb. stb. Érdekesen adja elő Legrelle a legfőbbek személyes viszonyát, magának a népnek rendes kereskedését, mely nyugatra s délfelé vezette és végre fényesen bizonyítja amaz állítások hamisságát, mely egyesek (Güntzer, Frischmann, báró Vangen stb.) megvesztegetéséről beszél, s munkája rendjén ismét a birodalmi és bécsi emberekre térvén; szemükre veti (leur incorrigible duplicité) javíthatatlan kétszíniségöket stb. stb. s végre így végzi be hatalmas polemiáját: »Nem, XIV. Lajos elfoglalván 1681-ben Straszburg városát, nem menekülhet minden szemrehányástól. Straszburg határozott kifejezéssel soha sem adatott át Franciaországnak s nem is adathatott, mert a város saját lakosainak volt tulajdona. Ennek következtében midőn XIV. Lajos 1681. szeptember 30-án seregeit oda bevezette, az eszményi igazság és a nemzetjog szempontjából nem teljesen szabatos és kifogástalan tettet követett el. És ennél fogva, ha szintén az erkölcsbíró lázong is e sokáig halogatott

¹⁾ Íme az iparszabadság után való vágy; úgy látszik Franciaországban már ekkor meglazult volt ez a híres czéhszabály.

merész tett miatt, az államférfi, ki az emberi gyengeségeknek bővebb ismerője, türelmesebben ítél; s a történész, ki ma már jól értesült az eseményekről, könnyűséggel megsemmisítheti ellenségeink ama sűrű vádjait, melyekkel ez alkalomból nagy királyunk emlékét elhomályosítani törekednek!»

Oly szavak, melyeknek szerző teljesen megfelelt. És megfelelt a nélkül, hogy ő maga történetírói méltóságáról csak egy perczig is megfedekezett volna, s a német történetírók szenvedélyes kifakadásait bármi kis részben követte volna.

Hexameterek vagy jambusok csattogása nem hozza valami különös állapotba az olvasót s mégis az egész műnek oly hatása van, mint egy víg hőskölteménynek, melyet szép nyári estén, valami hangversenyen olvasott fel az ékes szavú költő, s melyben néhol a francia történetírás legszebb lapjaira találunk.

Mi magyarok egyfelől elismeréssel tartozunk szerzőnek, hogy az illető korbéli történeti viszonyainkat, eseményeinket kellemőleg méltatja s nem holmi divatos kaczerkodással, hanem történetírói komolysággal szól az akkor szereplő elődeinkről; másfelől örvendetes jelenségnek tartom, hogy ma a politikai epigonok silány korszakában találkozik ily kitűnő francia író, ki nemzetének nagy királyairól nemcsak kegyelettel emlékezik meg, de azokat a szenvedélyes ellenségek alaptalan támadásaitól diadalmasan meg is tudja védelmezni.

DEÁK FARKAS.

T Á R C Z A.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A nov. 6-ára hirdetett választmányi gyűlés gr. Lónyay Menyhért temetése miatt, kiben társulatunk egyik legelső és kiváló alapítóját gyászolja, nov. 8-ára maradt. A gyűlésen Pulszky Ferencz elnökölt. *Dr. Lindner* Gusztáv tagtársunk kolozsvári egyetemi tanárnak a »Ruland-oszlopok a szepesi és erdélyi szászoknál« cz. értekezését Barabás Sámuel olvasta fel. *Deák* Farkas meleg szavakkal üdvözölte az értekezést, de figyelmeztette a szerkesztőséget, hogy a Ruland-oszlopról a Századokban Rómer Flóris is értekezett; óhajtanó tehát, hogy midőn e czikk a Századokban ki fog adatni, Rómer fejtegetései is figyelembe vétessenek.

Folyóügyekre kerülvén a sor, titkár jelenti, hogy József főherczeg ő fensége első, ki a Magyar Történeti Életrajzok alapító tagjai sorába lépni méltóztatott. Ő fenségének társulatunk ez újabb vállalata iránt tanúsított hazafias érdeklődését hálás köszönettel fogadta, s megbízta az elnökséget, hogy azért, valamint Bay Flonának e czélra újabban felajánlott nagylelkű adományáért (a ki most ismét 30 db. aranyat küldött e czélra) köszönő íratban fejezze ki háláját.

Titkár jelenti továbbá, hogy *Dr. Stiller* Mór eddig évdíjas tag az alapító tagok sorába lépett.

Évdíjas tagokul megválasztattak: *Cserny* Ernő, Szolnok (aj. Varga Emil); *Retzegi* Sándor, Tötör u. p. Nagy-Iklód (aj. Torma Miklós).

Zólyomgye közönségének azon átirátára, melylyel a Zólyomgyei helynevek régi magyar neveik helyreállítása érdekében társulatunkhoz intézett s mely a múlt választmányi gyűlésben egy bizottságnak adatott ki, a jelentések beérkeztek. *Odescalchi* Arthur hg. gyöngélkedése és távolléte miatt a bizottság együttes ülést nem tarthatván, mind *Odescalchi* hg., mind *Pesty* és *Majláth* külön tették meg jelentéseiket, a melyek

felolvasatván, határozatba ment, hogy a jelentések némi eltérések egyeztetése végett újra kiadatnak a bizottságnak.

Ginzely Nándor egy csomó oklevelet küldött be esetleges felhasználás végett a társulatnak, mely Majláth Béla tagtársunknak adatott ki jelentés végett.

Pénztárnok bemutatja múlt havi számadását, mely szerint a	
bevétel volt.	10,551 frt 66 kr.
kiadás	8,574 frt 81 kr.

Pénztármaradvány 1,976 frt 85 kr.

Életrajzok alapja:

bevétel	1548 frt — kr.
kiadás	384 frt 88 kr.

Pénztármaradvány 1163 frt 12 kr.

Ezzel a gyűlés eloszlott.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT NOV. 5-ÉN választmányi ülést tartott Déván gr. Kuuu Géza elnökle alatt. A felolvasások sorát dr. *Hankó* Vilmos nyitotta meg »Az erdélyi ásványvizekről, különös tekintettel a Hunyadmegyebeliekre és azok kezelésére.« A második felolvasó *König* Pál volt, ki »Egy Mithra relief« czímen újból egy érdekes fejezetet mutatott be, készülöben levő nagy Mithra tanulmányából. Azután *Kun* Róbert a Hora és Kloska lázadásra vonatkozó nagyobb tanulmányának egy részletét mutatta be. Végül *Téglás* Gábor ismertette munkatervét, a megyei összes régészeti leletek leírásáról és az erre vonatkozó térképekről. A felolvasások iránt a közönség is nagy érdeklődéssel viseltetett.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT okt. havi választmányi ülést 29-én tartotta Temesvárt *Ormos* Zsigmond elnökle alatt. — *Pontelly* István főtktár terjesztette elő jelentését, elősorolván a Délmagyarországi Muzeum számára tett újabb adakozásokat. Indítványozza, hogy a felolvasásra készített dolgozatok ezután honoráltassanak. Ez egyelőre tudomásul vétetett, végleges határozat hozatalra a közgyűlés illetékes. Felolvasást *Karácsonyi* János tartott »A Csanád nemzetség birtokairól Délmagyarországon.«

TÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK ISKOLAI ÉRTESÍTŐK BEN.

14. Az eperjesi k. k. főgymnasium értesítőjében Ágoston Károly közöl egy talpraesett értekezést: *Eperjes alakulása és hajdani jogi szervezete* cz. a. — Sárosmegye, városaival egyetemben, egyike azon kevés megyéknek, melyek legjobban megőrzött s emellett nem köznapi multtal dicsekedhetnek. Annál érdekesebb és tanulságosabb Sárosmegye fővárosának történetéről avatott tollal írott ilyen értekezést olvassunk. A középkori művelődés központjai és oszlopai, mint egyebütt, úgy nálunk is a városok voltak. Legtöbb ma virágzó városunknak igazi városi alapját a XIII. s még inkább a XIV. században vetik meg. Eperjest II. Endre idejében halljuk először okmányokban említeni. Első lakói magyarok kellett legyenek. A II. Endre alatt Thüningiából beköltözött szász települők, ezektől vették át a magyar Eperjes nevet. Régi emlékeink nyomán bizton állíthatjuk, nemcsak hogy Eperjes közvetlen környéke magyar volt, hanem azt is, hogy Sárosmegye hajdani lakosságára nézve legmagyarabb volt az északi megyék között. A magyarság érezte is befolyását az itt keletkezett német telephelyekre, de legkivált Eperjesre, mely a XVI. és XVII. században, midőn a városnak igen jelentékeny részét a vidékről beköltözött magyarok képezték, lakosságban és nyelvben annyira átalakult, hogy a magyar nyelvet (a latin és német mellett) harmadik hivatalos nyelvül fogadta el a németiségére még az előbbeni századokban oly féltékeny városi tanács. Eperjes II. Endre és IV. Béla alatt többször fordul elő oklevelekben. 1248-tól fogva azonban az Árpádok kihaltáig történeti emlékeink mélyen hallgatnak Eperjesről. Róbert Károly uralkodása alatt kedvező időszak köszöntött be Eperjesre. Királyi szabadalma nyerését 1324-re kell tennünk, midőn Róbert Károly a város polgárait önálló bíraskodási joggal ruházta fel. E szerint Eperjes 4 évvel később lett szab. kir. város, mint Bártfa. Róbert Károly szab. kir. városi privilegiumát utódja Nagy Lajos mindjárt 1346-ban megerősítette. Ez időtől kezdve sűrűn követik egymást a kir. kiváltságlevelek (1347—1374-ig 21 kir. privilegium), melyek a régebbi szabadalmakat megerősítik és újakkal tetézik. Hogy Eperjes kereskedelme nagyobb lendületet vegyen, N. Lajos sűrű egymásutánban adja a polgároknak a vámmentességi jogot. Erzsébet királyné 1371-ben kiterjeszti e jogot Lengyelországra is egész Krakóig. Nagy Lajos 1374-ben Eperjest a kézműipari czikkek adás-vevésében ugyanazon szabadalmakkal ruházta fel,

melyekkel az ország első városa Buda bír. Ennek okául hangsulyozza, hogy kiváló óhaja és szándéka Eperjest újjá alakítani, körülsánczoltatni, falakkal, bástyákkal és őrtornyokkal megerősíttetni, szóval erősített várossá tenni. Ez bizonyára N. Lajosnak lengyelországi politikájával függött össze. Zsigmond Király 1404-ben Lócsére maga elé hívatta Eperjes képviselőit, hogy velök az erődítés gyors befejezését tárgyalja. 1407-ben az ország összes rendeihez és városaihoz leiratot intéz, hogy Eperjest teljesen benépesíteni ohajtván, ott bárki szabadon letelepedhetik. Ezek és hasonló privilegiumok virágzó várossá tették Eperjest. Eperjes békés munkáját e század derekán csupán a rakoncátlan cseh hadak féktelenségei zavarták, kik ellen sokat kellett küzdenie. De ez sem bénította meg a serényen folytatott építési munkát úgy, hogy a XV. sz. végén bevégzett erődítményeivel, csinos csúcsíves kőházaival és díszes templomával külsőleg is az ország elsőrangú városai közzé emelkedett. Mai házai között is alig van néhány, a mely a XVI. és XVII. században átépítésen ne ment volna keresztül. Templomának is már a XIII. században kellett lennie. Mai alakjában a templom kiépítése N. Lajos korára esik, midőn Erzsébet anyakirálynő védelme alatt 1347-ben annak kiépítéséhez a városiak hozzá fogtak. 1391-ben Zsigmond kibővíteti a templomot, mely teljesen a toronynyal együtt csakis II. Ulászló idejében készült el. Az egyházat szent Miklósról nevezték el, kiben a németalföldiek és vendek, a hajósok és kereskedők védszentjét tisztelték. A XV. század elejétől fogva Eperjes az országos oklevelekben mindig ott foglal helyet Magyarország hét első rangú városa: Buda, Pest, Kassa, Pozsony, Nagy-Szombat, Bártfa, Sopron közt; úgy az 1514. évi 3. t.-ez. ezekkel egyetemben elsőrendű koronajavaknak nyilvánítja. Eperjes a XIV. sz. első felében 216. aranyforinttal adózott. A XV. században, midőn Mátyás király az adózást újonnan szabályozza, adaja 500 db. aranyra (2000 aranyforintra) emelkedik; a mi szembeötlő bizonyítéka a polgárok emelkedő jólétének. Eperjes, Buda és Kassa privilegiumait nyerte s önkormányzata berendezésében ezek mintájára szervezkedett. Legrégibb (Zsigmond korabeli) törvénykönyvében a magdeburgi-jogot találjuk átvéve. A polgárok legfőbb jogát a teljes önkormányzat alkotta, a mi a statutumok hozatalában és a városi tisztviselők választásában culminál. E jogot az összes polgárság a város piacznán népgyűléseken gyakorlák. Az esküdtek tanácsa mellett a *százak* tanácsa is szerepelt; ezek választották a bírót s a 12 esküdtet. A hivatalos actusokat jegyzőkönyvbe

(Stadtbuch) igtatták. 1424-ből van az első; 1450-ig latinul folytak a bejegyzések, azon innen németül s csak kivételesen latinul; magyar feljegyzések csak a XVII. században jönnek benne sűrűn elő. Nem kevésbé érdekes a városnak jogi élete is. A városnak szabad bíraskodási joga volt polgárai peres ügyeiben. Felebbezési fórumuk a király, ennek helyettesítője a tárnokmester volt. E mellett más városok is szerepeltek felebbezési hatóságként, így Eperjes többnyire Kassához és a szepesi városokhoz fordult felebbezésével — de megmaradt legfőbb fórumul mindig a király. A városi törvénykönyv tüzetes büntetőjogi szabványokat tartalmaz a gyakori bűnesetekre és pedig nagyon szigorúakat. Az erőszakosságok a bűnök közt kiváló helyet foglalnak el. Az arczülesapást, a haj vagy szakálmegtépést súlyos pénzbírsággal bünteti a törvény. A női erény megszeplősítésének a városon végig vonszoltatás és fejvesztés volt a büntetése; ugyanúgy büntették a nőrablót is. A házasságtörés esetére a férj fel volt jogosítva nejét és büntársát in flagranti megölni. Lopást enyhébb esetben testi fenyítéssel, megcsónkítással vagy száműzetéssel büntettek, súlyosabb esetben bitófával. A templomrablást élvemegégetéssel lakoltatták. Orgazdák a tolvajjal egyenlően bűnhődtek. A gyujtogatásnak tűzhalál volt a megtorlása. A bűbájosságra és boszorkányságra tűzhalál volt szabva. Boszorkányper elég volt Eperjesen is. Jellemző, hogy az elítélt leányoknak, ha időközben kérőjük akadt, megkegyelmeztek. — Kevés város van, a mely bírát, illetőleg polgármestereit annyi időtől fel tudná mutatni, mint Eperjes. Bírái neveivel szétszórtan az okmányokban találkozunk már a XIV. században (1347-től kezdve), de 1424-től fogva, tehát 460 évről szakadatlan sorban felsorolhatók, a mint az érdekes értekezés végén csakugyan elősorolva is találjuk őket.

15. Az ungvári k. kath. főgymnasium értesítőjében a *főgymnasium történetének* befejező közleményét találjuk, folytatását a mult isk. év értesítőjében közölt I. közleménynek, *Barua* Mihály tollából. — A gymn. történetének fonalát ott veszi fel, a mint a jezsuiták kezéből e rend eltörlésével kikerült a Homonnai Drugeth János által épített jezsuita collegium s 1773. nov. hóban kinestári birtokká lön. Mária Terézia a collegiumot a templommal és várral együtt 1775-ben a görög kath. püspökségnek adományozta s az a tanulmányi alapból tartatott fen. Érdekes az iskola belső története, főkép II. József óta, ki a Mária Terézia által kiadott »Ratio educationis«-t azzal toldotta meg 1784.

máj. 18-án kibocsátott rendeletével, hogy a tanítás nyelve minden gymnasiumban a német legyen. E szerint egy tanuló sem vétetett fel, a ki németül legalább írni és olvasni nem tudott. A tanulók száma így rendkívül megcsappant. A tanárok is köteleztettek, elmozdítás terhe alatt, hogy 3 év alatt a német nyelvet elsajátítsák. A tandíj behozatala is csökkentette a tanulók számát. Bármily szigorúak voltak is e rendeletek, keresztülvitelük szinte lehetetlen volt. A nagy reformátor halálával az egész rendszer rohamosan romba dült. Alig hunyta be szemét József 1790. febr. 20 án, márcz. 8-án már az ungmegyei gyűlés kimondta, hogy a német nyelv, úgy a politikai és közigazgatási, mint az iskolai életből kizárassék. Az elnémetesítő rendszer fölötti elkeseredést jellemzi, hogy ugyanezen megyei közgyűlés határozata következtében márcz. 8-án d. u. 5 óraker minden németnyelvű iratot összeszedtek és azokat hajdúk kísérete mellett ünnepélyesen megégették, a német kalapokat és főkötőket pedig a tűzbe dobálták. Másnap a kir. biztoshoz is követeket küldtek a német iratok kiadásáért, minthogy azonban ő azokat kiadni vonakodott, az iratokat erővel elkobozták és hasonlóképen elégették. II. Lipót alatt a tanügy terén a legnagyobb vívmány volt a magyar nyelv kötelezővé tétele. Az ő tanrendszere némi módosításokkal érvényben volt 1850-ig. Midőn a német idő beálltával a nemzetiségek egyenjogosítása kimondott (1849, nov. 22.), a nemzetiségi aspiratiók Ungvár vidékén is érvényesülni igyekeztek. A ruthének mindent elkövettek a gymnasium ruthenisálására. Elősegítette e törekvést Dobránszky Viktor az iskolák ideiglenes inspectora. Az 1849/50-ik tanév beálltával megkezdetvén a ruthén nyelv tanítása, az oly dimenziót vett, hogy a gymnasium jellegét veszélyeztette. Nagy küzdelembe került, míg a ruthén tannyelvet kiküszöbölték és rendes medrébe terelték vissza (1850/51-ben). A germanisatiótól is megvédelmezték a gymnasiumot. Az 1856. máj. 24-én kelt rendelet szerint a gymnasiumot német-magyar gymnasiumnak declarálták. Az 1861. okt. 21-iki rendelettel ruthén segéd tannyelvvél a vegyes gymnasiumok közzé osztatott be. Az alkotmányos acraval új korszak derült az ungvári gymnasiumra is, melynek története érdekes adat nevelésügyünkhöz a XVIII. és XIX. század folyamán.

16. A löcei főiskola értesítőjében *Dr. Demkó Kálmán* közöl egy talpraesett értekezést *Lőcsének erődítéséről és védelmi rendszeréről*, a legrégibb időtől a legújabbig. Lőcse mint határszéli erődített város s mint a Szepesség fővárosa, nevezetes szerepet játszott hazánk történetében.

Alig van város hazánkban, a mely amnyira megtartotta volna napjainkig is középkori jellegét, mint Lőcse. Körfalai, bástyáinak egy része, két kapuja maig is fennállanak. Utczáinak felosztása a régi, templomai a XIII.—XV. század stýljeiben építvék, lakóházai közül sok fentartotta az említett századok építészetének nyomait. Henszlmann Imre érdem szerint méltatta »*Lőcse régiségei*«-t; Demkó az ő adatait kiegészítve az erődítés és védelmi rendszerről nyujt hű képet. Külön-külön veszi az I. szakaszban : a *sánczok*, a »*Zwinger*« (protychion), a *körfalak*, a *kapuk*, és a *bástyák* leírását s az idők folyamán történt átalakulásaik történetét. A II. fejezetben : *Lőcsének jegyverzetéről*, a III-ikban *Lőcsének polgárőrségéről és védelmi rendszeréről* értekezik, s végül, hogy értekezését szemléltetővé is tegye 1. *Lőcse helyszínrajzát* és 2. *a város dombjátak és az erődítményeknek átmetszetét* is adja.

Lőcse mai helyén a tatárok kivonulása után 1245 táján alapított, az előtt a hagyomány szerint más helyen, a mostani várostól délre fekvő dűlön fekiúdt, a melyet most is »Alt Leutsch«-nak neveznek. Legelső erődítése a városnak földsánczolás lehetett. Mikor kezdték meg a város körfalainak építését, határozottan nem lehet kimutatni, de Róbert Károly egyik oklevelében Lőcsét 1312-ben már mint megerősített várost találjuk említvé. A XIV. sz. folyamán legalább a kőfalaknak készen kellett állniok, mert másként a város alig állhatott volna ellent István nádor ostromának 1400-ban. A város erődítésének főalkatrészei voltak : a sáncz-árkok, melyek a várost körülvették ; a sánczok belső szegélyén körfalak emelkedtek lőrészekkel ; ezeken belül emelkedtek aztán a város falai ; a két fal közötti tér szélessége 4 $\frac{1}{5}$ —6. méter. A sánczárkok szélessége 14—15 m. volt, mélysége 3—4. m. A sáncz-falak magassága a védők elfedésére 2 m. körül, szélessége nem volt egy egész méter. A valódi erődítés, a város körfalainak építési módját a domb alakja, melyen a város fekszik, határozza meg. A meredek oldalakon függélyesen levágták a domb oldalát s tömör kőfalat állítottak mellé. Ezen oldalakon a város telepétől számítva csakis 2—3 m. magas falat kellett állítani a védők fedezésére ; míg az aláépített sziklafal magassága e mellvéddel együtt 6—8. m. lehetett. A kevésbé lejtős oldalakon egészen szabadon álló falakra volt szükség ; de itt is a falak külső és belső magassága helyenkint különböző : a külső magasság csaknem egyenletesen 5 $\frac{1}{5}$ m., míg a belső 5 $\frac{1}{5}$ —7 $\frac{1}{4}$ m. közt váltakozik. A falak vastagsága 1 $\frac{1}{8}$ m. — A falakon 2, 3, 4 lépcsnyire vannak a lőrészek. Lőcse körfalait két nagyobb

és két kisebb kapu törte keresztül. A két főkapu (az alsó és felső) nagy gondnal volt megerősítve, sánczárokkal, körárokkal, pallisade-dal s előerőddel, kaputoronnyal s felvonó hidakkal. A város erősítésére szolgáltak még a *bástyatornyok* a körfalakon. Nem lehet határozottan megállapítani, mikor építették Lőcsén a körfalakhoz az első bástyákat; de a XVI. sz. elején az ellenkirályok harczaiban már szerepelnek Lőcsén a bástyák. E század második felében 13. bástyát említenek az iratok. Ezek a falak és bástyák sok ostromot állottak ki a XVI. és XVII. sz. folyamán. Az 1710—11-iki ostromok nagyon megrongálták a város erődjeit. III. Károly 1717-ben erősen hangsúlyozta Lőcse erődjei kitarozását; több rendelet sürgeti ezt e század folyamán. De a városnak nem állott módjában a roppant költséget igénylő munka végrehajtása s csak a kisebb részletekben eszközölt javítgatás mentette meg napjainkig a középkori város-erődítésnek hazánkban eme páratlanul álló maradványait.

Az így megerősített Lőcse magamagát látta el fegyverzettel is. Fegyvertára kétségkívül régi időktől fogva volt Lőcsének is; már a XV. században volt ágyúöntője, mestereinek híre a XVI. század elején messze túlszárnyalta a város határát; messze földről kaptak lőcsei mesterek megrendeléseket fegyverekért és ágyúkért. A város állandó fizetéssel tartott puskaműveseket. A királyok is elősegítették Lőcsének, mint fontos védelmi helynek, felfegyverzését. III. Károly 1712-ben a város ágyúit (50-et?) Bécsbe vitette. Lőcse fővédelmi erejét a polgári őrség képezte. Minden polgárnak teljes fegyverzettel kellett ellátva lennie. A polgárság (1641—) évenként köteleztetett a lövészekkel együtt czéllövésre kivonulni. A bástyatornyok ágyúinak kezelése a czéhekre volt bízva. A lőcsei lövészegylet a XV. században már virágzott. 1810-ben állandó lövész-csarnok építtetett. Időközönként mustrát tartottak: 1532-ben 350 főből álló polgári őrsége volt, 1660-ban 650 főből. Ha a polgárság nem bízott saját erejében, zsoldos sereget fogadott a tanács. Az állandó hadsereg szervezése után megszűnt a városi polgárság polgárőri kötelezettsége.

Demkó Kálmán eme tanulságos értekezése nemcsak Lőcsének erődítéséről és városi hadi szervezetéről nyújt érdekes képet: analogiat vonhatunk abból több felsőmagyarországi erődített város védelmi rendszerére is s annál több méltánylattal tesszük le kezünkől e jeles értekezést.

17. A marosvásárhelyi cv. ref. collegium értesítőjében *Koncz* József

folytatja, melyet a mult évben megkezdett: *A marosvásárhelyi partikula (a collegium keletkezése előtti iskola) monographiáját*. Közli 1642-től fogva az iskola igazgatóinak lajstromát, azok életrajzeit; külön lajstromozza, hogy kik jártak, mikor és hol külföldi egyetemeken; külön sorozatot szentel közülök az íróknak és munkáik czímének; majd a *partikula törvényeit* közli s a *törvényt áthágók büntetéseit*; végül egy igazgatói beköszönő beszédet közöl, melyet Fogarasi Mátyás, Apáczai Csere János tanítványa és Páriz Pápai Ferencz tanítója, írt és elmondott 1662-ben Marosvásárhelyt igazgatói széke elfoglalása alkalmával. E beszéd érdekes adalék az erdélyi iskolák XVII. századi tanügyéhez. Kiegészíti *Koncz* emez érdekes monographiáját: »*Az iskola két helyiségéről: a vártemplom mellett és a Szent-Miklós utcában*«, szóló értekezésével s a *Partikulának 1557—1716-ig tett adományok összeállításával* s végül a *contra-skríbák és seniorok lajstromával 1652-től 1705-ig*. A tanútságos monographia — tanügyünk ez érdekes adaléka — megérdemli, hogy különlenyomatban is megjelenjék, a miről úgy tudjuk az érdemes szerző gondoskodott is.

18. A panesovai reálgymnasium értesítőjében *Kiss* Lajos történelmi tanulmányát olvashatjuk *Szulejman első hadjáratáról Magyarország ellen*. Ez 1521-iki hadjárat egyike a legnevezetesebbeknek a török hódítás történetében s hazánk történetében egyike a legmesszebb kiható hadjáratoknak, mert ez nyitja meg Magyarország kapuit a török hódító hadak előtt s a másfélszázados törökvilágnak ez vetette meg alapját. Szerzőnk »teljesen egyetért Salamon Ferenczcel (nem nehéz elbiennünk!), a ki Nándorfehérvár és Szabács elvesztését nagyobb országos csapásnak tekinti a mohácsi vésznel«. Tanulmányát a török birodalom és hadseregvezet virágzó állapotának festésével kezdi Szulemán trónra léptével s ezzel szemben a magyar birodalom zilált belállapotát vázolja II. Ulászló és Lajos alatt; majd a hadjárat megindítását, a magyarok készültségét, s egymásután Szabács, Zimony és Nándorfehérvár ostromát és megvételtét beszéli el az ismeretes nyomatott források és feldolgozott munkák alapján, melyeket ugyan nem idéz, de tanulmánya elején elősorol »nem levén elegendő hely az adatok részletes laponként való idézésére.« (Ez eljárást legfőlebb az értesítőre s az abban talán kiszabott szűk helyre való tekintettel találjuk menthetőnek.) A tanulmány különben jól és szépen van írva.

Sz. L.

FOLYÓÍRATOK SZEMLÉJE.

— A »TÉRUL« e kitünően szerkesztett folyóiratban 1884. III. füzetét Thaly Kálmán nyitja meg egy nagybecsű értekezéssel »A Rákoczi-ház utolsó tagjairól és kihaltásáról. (Adalékokkal a felső-vadászi Rákocziak régebbkori geneológiájához.«) Felfedi azt a homályt, mely a Rákoczi-ház utolsó tagjai életviszonyait s haláluk idejét s helyét eddig födé. Kimutatja, hogy Rákoczi György herceg 1756. június havában (élte 55-ik évében) hunyt el La Chapelle St. Denisben, Paris mellett; Rákoczi József munkácsi herceg leánya, Josephe-Charlotte pedig 1780. jul. 3-án a párisi de la Visitation st. Marie zárdában. — Ez után Dr. Szendrei János érdekes czikke következik »A Miskóczi nemzetség«-ről két pecséttrajzzal Szopori N. Imre: *A Kisfaludyak címéres levelét közli 1419-ből színezett czimerképpel.* Gr. Lázár Miklós: A két Laczk család eredetéről értekezik (két pecséttrajzzal.) *Tagányi* Károly folytatja »Az orsz. levéltárban őrzött vagy följegyzett nemesi oklevelek jegyzékét« (Ecsedi alias Asztalos családtól — Huttli-ig). Nagy Iván pecsétani adalékokat közöl és pedig 1. A Palásthi Bagonya János pecsétjét 1368 — 1373-ig; 2. A szeghi bírák pecsétjét 1606-ból. *Nemes-Tacsikánti Csereghéő* Géza: Pótlékokat nyújt a Csonka bégről s fiáról szóló előbbi három közleményhez. A Tárczában a Heraldikai és Genealogiai Társulat okt. gyűléséről, — egy magyar család címerék gyűjteménye megindításáról olvasunk s szakirodalmi repertoriumot találunk id. Szinnyey Józseftől.

— A »HAZÁNK« októberi füzeté Deák Ferencz arczképét hozza s ezzel kapcsolatban igen érdekes kis czikket közöl Kellemesi Melczer Istvántól, mely helyreigazításokat foglal magában Csengery »Deák békekövetsége Windisgrätznél« című cikkére vonatkozólag, mely még 1878-ban a »Budapesti Szemlé«-ben jelent meg. E békekövetségben ugyanis nem Majláth György, hanem gr. Majláth Antal vett részt. A következő cikk »Kossuth a szónok és író« hasonlag polémia, bár másnemű, Csengery ellen. Gelich folytatja közleményeit István főherceg életéből, mely eddig nem ismert, igen érdekes adatokat tartalmaz. Iványi István a »tiszai határörvidék 1702-diki« történetét ismerteti, új adatok alapján. Következik egy becses adat a »Mak-féle forradalmi mozgalom« történetéhez, mely eddigelé igen kevésbé van felderítve. Idősb Szinnyey József folytatja 1849-ben Komáromban írt naplójának közlését, melyek azon idők történetéhez annyival becsesebb adatokat tartalmaznak, mert

a tábori belső élettel s a kisebb rangú katonák állapotával ismertetenek meg. E közleményt, mely 49 januárral kezdődik, Szimyei tájékoztató bevezetéssel látta el. Torma Károly folytatja Rettegi emlékiratait, mely a magyar *mémoire*-irodalomnak egyik legbecsesebb terméke. A »*tárcza*« Szalaynak egy ismeretlen levelét közli.

— A »TÁJÉKOZÓ« szeptemberi füzete a vaticani levéltár leírását adja, ugyanennek octóberi füzete a Monumenta Vaticana kész I. kötetét ismerteti.

— »AZ EGYHÁZ MŰVÉSZETI LAP« szeptemberi füzetében, folytatja a régi templomi énekek ismertetését s ezúttal szent István királyról szóló énekeket mutat be, jelesül: Szentmihályi Mihály, Bozóky Mihály énekes könyveiből s egy névtelenét kézírati példány után. Czobor Béla a »Gilde de Saint-Thomas et de St-Luc« folyó évi congressusát ismerteti, melyen maga is jelen volt. Az első fejezetben áttekintését adja a Gilde eddigi történetének s congressusainak. A Gildet huszonegy év előtt alapították azon kor legkiválóbb archeologusai és műgyűjtői, kik oly czéllal állottak össze, hogy évi kirándulások alkalmával kiválóbb műemlékeket megtekintsenek, beható tanulmány tárgyává tegyék, s a szükséghez képest publicálják. A Gilde nevezetes eredményeket ért el s a keresztyén archologia sokat köszönhet neki. A második fejezet megkezdí a folyó évi kirándulás történetét s a viandeni kirándulást írja le. Ezt követi Fransepán Ferencz leltárának második és befejező közleménye hasonló nagybecsű jegyzetekkel ellátva. A »rövid közlemények« többi közt, két, a muzeumban őrzött imakönyv tábláját írja le s mutatja be rajzban, melyek annak idejében az ötvösműkiállításán is szerepeltek, s melyek közül az elsőt a varannói egyház sírjai egyikében s a másodikat debreczeni templomi sírban találták. — Az októberi füzetben Heid János az egyházi zene emelése érdekében emel szót s a régi énekek visszaállítását sürgeti annak emelése érdekében. Némethy Lajos a nyulakszigetebeli s óbudai apácák peccéit ismerteti s rajzokban is bemutatja s az elsőt a XIV-ik század elejéről származtatja, az utóbbit ugyancz század közepéről s azon véleményét nyilvánítja, hogy az ezeken ábrázolt szobor a Clarissák templomának főoltárán állott szobor alakját tünteti fel. A szerkesztő befejezi Gilde de St.-Thomas et St-Luc f. évi congressusának leírását. A rövid közleményekben le van írva egy belgiumi díszes hártya codex, melyet a primás vásárolt meg. Az irodalom Paulus munkáját ismerteti a maulbrunni apátságáról. Az apró hírekből értesülünk, hogy Szent-Benedeken Storno felfedezte az ottani kora-román keresztlő medenczét,

mely még a XII-ik századból származik, továbbá hogy az egi egyház-megye irodalmi egylete sikerrel folytatja működését s 9 helység monographiájának megírására már is akadt vállalkozó.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT közlönyének, az »Értesítőnek« ez évi negyedik és utolsó füzeté megjelent. Dr. Márki Sándor »Mágócsi Gáspár öröksége« cím alatt egy érdekes családtani történetet közöl, melyhez az adatokat egy, az aradi lyceumban őrzött s periratokat tartalmazó codexből merítette, melyeket czikke függelékéül egész terjedelmökben közöl. Az utolsó Mágócsynak özvegyét, mint tudja van, Esterházy Miklós vette el s e periratokból kitűnik, hogy az eddigi köztudomással ellenkezőleg, Esterházy csak a Dersffy s nem egyszersmind a Mágócsy jószágokat is tartotta meg. Benedek Albert a XVI-dik század kedélyhangulata és Balassa Bálint czím alatt közöl egy cikket, mely azt ecseteli, hogy a költők, s főleg Balassa Bálint, hogyan gondolkodtak korukról. Igaza van, midőn azt mondja, hogy Balassa kifejezte kora kedélyhangulatát. Az »Egyveleg« többé kevésbé érdekes apróságokat közöl. Ezek közt vannak Temesmegyére vonatkozó apróságok, melyek egészen az eredeti írás contractióival közöltetnek: helyesebb lett volna ezeket feloldva közölni. Különben a szakember így is hasznokat veheti. Végül a társulat tagjainak névsora közöltetik. E szerint van a társulatnak 22 alapító s 270 évdíjas tagja.

— A BUDAPESTI SZEMLE aug. füzetében Hampel József »Műtörténetünk és az ötvösműtárlat« cím alatt tanulmányt közöl, melynek végén critica alá veszi és czáfolja Tagányinak a Századokban kiadott »Stil és történetírás« cz. cikkét. Tagányi erre a Szemle octoberi füzetében válaszol — melyre ugyanott Hampel néhány sornyi utószót közöl. Oda útasítjuk az olvasót, kit az érdekes eszmecsere érdekel, melynek ártatlan kezdője a Századok volt. A novemberi füzetben Pauler Tivadar mutatóványt közöl a budapesti egyetem története című nagy műve II-ik kötetéből s Marczali Henrik épen alkalomszerűleg az erdélyi Óra-világot ismerteti, melyről különben két nagyobb munka jelent meg, részben új adatok alapján s ezeket ügyesen összeállítva. Higgadt, de igaz ítéletet mond a porlázadás felett s keletkezését és lefolyását rövidre szorítva, de érdekesen adja elő.

— A »FIGYELŐ« októberi füzetében Erdélyi K. a murányi kalandról írt költői műveket állítja össze. Hénap folytatja Rajnis életét, Abafy a nemzeti színház levéltárának ismertetését, Csaplár Benedek Révai életét.

A »kisebb közlemények«-ben Csanádi Sámuel adatokat közöl Katona életéből s a füzetet Szinnyi Repertoriuma zárja be.

— Az »ÚJ MAGYAR SION« septemberi füzetében Wenzel Károly a magyar egyházi írók csarnokához járul új adatokkal. Pótlékot közöl a Némethy Lajos által összeállított »Szent István beszédek írói«-hoz s egy pár győrmegyei jelesebb szónokot mutat be.

— A »MAGYAR PROTESTANS FIGYELŐ« folytatja Csurgó történetét s Medgyessy Pálnak 1637-ben Rákóczyhoz írt votumát közli.

— Az »UNGARISCHE REVUE«-ben Pulszky Ferencz a magyar ötvösök-ről értekezik. Thallóczy Keglevich grófné naplóját mutatja be, melyet először a Szemlében ismertetett. Dr. Hofman igen ügyesen bírál egy Erdélyről írt német férczinunkát, Fejérpataky Fiume címéről értekezik s Rosenfeld a bánsági olasz telepekről szól.

— A MITTHEILUNGEN des Institutes für oester. Geschichtsforschung ez évi 4-ik füzetében Zimmermann Ferencz a szász nemzeti levéltár igazgatója terjedelmes czikket közöl a II. Endre által 1206-ban a szászoknak adott oklevélről, mely legelőször a Milcoviában látott világot egy mult századi másolat alapján, azután sokszor reproducáltatott, de a melynek hitelességét Müller, Teutsch s legutoljára Amlacher kétségbe vonták. Zimmermann tüzetes vizsgálat alá veszi az oklevelet, melynek az országos levéltárban újabb másolatát fedezte fel, s annak hiteles voltát kimutatja.

— A MITTHEILUNGEN des k. k. Kriegs-Archives ez évi 4-ik füzete megjelent. *Angali* az 1684-iki magyarországi török hadjárat történetéről egy terjedelmes s azt részleteiben is előadó czikket közöl a nyomtatott munkák és levéltári adatok felhasználásával. Minden egyes ütközetet, táborozást s ezek közt Pest visszafoglalását jun. 30-án s Budának jul. 15—oct. 31-ig terjedő ostromát hadtanilag írja le. Másik érdekes czikke a füzetnek az 1761-iki hadjáratnak Sziléziában és Szászországban, leírása. Utolsó czikke: a főnemesség a hadseregben ma és egykor.

TÖRTÉNETI REPERTORIUM,
ÖSSZEÁLLÍTVA A HAZAI HIRLAPOKBÓL. 1884. OKT.

Ábrányi Kornél, id. A hegedű hangszer történetéhez. *Ország-Világ* 40, 41. sz.

»*Bihari Péter.* Általános és hazai művelődéstörténet. 2 kötet. Budapest, 1884.« Ism. (*álkp.*) *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 41. sz.

»*Bunyitay Vincze*. A váradai püspökség története. III. kötet. Nagyvárad, 1884.« Ism. *Egytérítés* 282. sz. — *Acsádi Ignác*. *P. Napló*. 301. sz.

Debreczeni Szilva István. *Szabad Egyház* 7. és köv. sz.

Frangepánok vára Tersattóban. *Ország-Világ* 42. sz. Képpel.

Istváni G. A magyar kultúra. Egy kis eszmecsere Pulszky Ferencz-czel. *Bud. Hírlap* 272—274. sz.

Magyar történelmi életrajzok programmja. *Pesti Napló* 281. sz.

Magyarország állapota a török hódoltság korában. *Vasárn. Ujság* 31. sz.

Mátyás királyról szóló Krizsman-féle jóslat *Csopey László*: *Vasárn. Ujság* 33. sz.

Rápolthymé. Adalék Erdély történetéhez. *H. J. Ország-Világ* 42—44. sz.

Reformált egyház keletkezési alapja. *Szabad Egyház* 7. sz.

Régi jó időből. *Tornai Szabadság* (Nagyvárad) 235. sz.

Salamon király *Ország-Világ*. 42. sz. Képpel. (Nemes Mihály eredeti rajza.)

Szülgyi Sándor. Magyar történelmi életrajzok. (Programm.) *Bud. Hírlap* 296. sz. *Nemzet* 296. sz.

Tökölgy szerelme. *Bibliophíl*. *Aradi Hírlap* 233. sz.

IRODALMI ÉS VEGYES KÖZLÉSEK.

— A »MAGYAR TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK«-nak, melyet Társulatunk s az Akadémia Történeti Bizottsága közösen adnak ki, I. füzeté már csaknem teljesen elkészült s december hó 1-én szét fog küldetni. Csak történeti becsesel bíró képek fognak benne helyet foglalni, melyek közül mindenik egy-egy emlék a régi időből. A szöveget jó nevű írók kiváló gondtal készítették, hogy a közönség élvezetes olvasmányt nyerjen, művészi és irodalmi tekintetben minden méltányos követelést ki fognak elégíteni.

— A KASSAI SZÉKESEGHÁZ RESTAURÁLÁSA érdekében Trefort Ágoston vallás és közoktatási miniszter úr leíratot intézett Kassa város közönségéhez, melyben közli a város közönségével Schmidt Frigyes bécsi építészeti főtanácsos véleményét és Steindl építész terveit, melyek szerint a kassai székesegyház restructiója 513,308 frtba (néhány megtakarításokkal 477,292 frtba) kerülne. Erre mintegy félmilliónyi kölcsönt kellene felvenni, a mire nézve felszólítja a miniszter Kassa város közönségét, hogy szavazzon meg évi járulékul a restructiora 15,000 frtot,

mint a kölcsön törlesztési évi hányad fele összegét, a másik fele a műemléki javadalomból s a kassai püspök évi 4000 frtos járulékából fedeztetnék. Nagy elismerést érdemel a miniszter úr az egész nemzet részéről, azon buzgalmaért, melylyel legszebb műemléküink sorsát szíven viseli s hisszük, hogy Kassa városa is meg fog hozni minden áldozatot eme legelső büszkesége érdekében.

— HUNYADMEGYE közönsége elhatározta, hogy a kenyérmezei csatatérre emlékoszlopot állíttat s közelebb tartott közgyűlésén elhatározta, hogy azt a vasúthoz közel fogja felállíttatni, hogy onnan is szemlélhető legyen.

— SZABÓ KÁROLY, ki, mint tudjuk, a székelyekre vonatkozó adatokat évek óta gyűjti s már két kötet okmánytárt ki is adott, e tárgyra vonatkozó értekezéseit egy kötetbe összegyűjtve még ez év folytán sajtó alá adja. Ez értekezések a következők: 1. Az Andrassy-család 1569-diki csiki adománylevelei. 2. Egy székely örökségi per 1535—1538-ban. 3. A székely nemzeti névről. 4. A magyarországi székely telepekről. 5. Királyi telepítvényesek-e a székelyek? 6. A székelyek régi törvényei és szokásai. Ezek közül az utolsó még sehol sem látott napvilágot. Az egész mintegy tíz ívat fog kitenni.

— SZTACHOVICH REMIG tagtársunk, pannonhalmi bevezetés, s apátsági levéltárnok oct. 26-án 72 éves korában meghalt. A gondjaira bízott gazdag és jól rendezett levéltárnak hű és lelkes öre volt, kiváló kedvét találta benne, mondhatni egyetlen öröme volt, s bizonyos önérettel és kedvvel tárt fel kincseit a kutatók előtt. Épen e vonzalma a levéltárhoz vitte őt irodalmi munkálatokra, s jelesül a »Registrum anni MDCCCXXXII. tabularii monasterii Sancti Martini de Sacro Monte Pannoniae« kiadására, mely a pannonhalmi apátság restaurálása alkalmából 1876-ban látott világot. A gyermekmeséket és játékokat összegyűjtve Bécsben 1872-ben kiadta. Szándékozott Bars megye monographiáját is megírni s ahhoz jókora halmaz adatot gyűjtött össze, de e kedvencz tervét gyakori betegeskedése miatt nem hajtotta végre. Mint levéltárnok feledhetetlen érdemeket szerzett magának, s a ki csak megfordult Pannonhalmán, soha sem fogja elfeledni a nyájas és szíves öreget, ki annyi kedvvel és örömmel segítette munkálkodásában. Nyugodjék békében!

— »VOLT-E SZERENC S VÁRMEGYE?« cím alatt Kandra Kabos tagtársunk még sept. végén egy czikket küldött be, mely e kérdést tárgyalva, felelet Balassynak a juniusi s júliusi füzetekben megjelent

ezikkére. Mintán azonban a még hátralevő füzetekben a megkezdett cikkeket kell közlenünk: Kandra tagtársunk cikkét csak a jövő évi folyamban közölhetjük.

— VERESS SÁNDOR mérnök, a magyar emigratio történetének írója, oct. 26-án Bukarestben 56 éves korában meghalt. Szépen írott derék munkája, mely maga idejében méltó feltűnést keltett, az emigratio történetének egyik elsőrangú forrása.

— THUN ALFONZ nagy feltűnést keltett munkáját az orosz nihilistákról, mely az orosz forradalmi mozgalmak történetét foglalja magában, Szentgyörgyi Vörös Dezső fordításában a Pesti Napló apróbb cikkekre osztva közölte. Most e kisebb cikkek egy kötetbe összegyűjtve megjelentek s az Athenaeum kiadásában 1 frt. 80 krért kaphatók.

— POSSEVINI Transsylvaniaja végre valahára világot fog látni. Kiadására a nagytudományú Pierling Pál vállalkozott, ki az eredeti olasz szöveget francia jegyzetek kíséretében fogja közzé tenni. A kiadás alapjául az eredeti kézirat szolgál s a munka Erdély földrajzi, ethnographiai, történeti ismertetését tárgyalja sok érdekes részlettel Báthory István idejéből. Pierling, kitől már eddigel is kitűnő munkák láttak világot (La Sorbonne et la Russie, Rome et Mosca, Un Nonce du Pape en Moscovie) sokat foglalkozott Possevinival s ennek »Missio Moscovitica«-ját kiadta. Possevini iratait a vaticani levéltárból szerezte meg. Örömmel nézünk e nagybecsű irodalmi munka elé.

— AZ ERDÉLYI HONISMERTETŐ-EGYLET szétküldte folyó évi jelentését. Van e szerint az egyletnek tiszteleti tagja 35, alapító 16, rendes 699. Tartaléktőkéje 10500 frt, alaptőkéje 3100 frt. Jövedelme a múlt évben (tagilletmények, kamatok) 340 frt. Folyóírata az »Archív«, kiadásában megjelennek az egyházi műemlékek s a számadási könyvek. Az elsőbből 3 füzet, az utóbbiból — már évek előtt — egy kötet jelent meg.

— BIBLIOPHILE JAKAB, valódi nevén Lacroix Pál, október 17-én 57 éves korában meghalt. Hosszas munkás és eredményekben gazdag élet után szállt sírjába, megoldva a feladatot, melyet maga elé kitűzött s oly munkákkal gazdagítva hazája irodalmát, melyek nevét fenn fogják tartani, míg a történetnek kedvelője lesz. Huszonnyolcz éves volt, midőn első nagyobb munkájáért a XVI-dik század történetéért a becsületrend keresztjét megkapta s a mit azóta írt, az mind becsületére vált a rendnek, a melynek tagja s a nemzetnek, melynek fia volt. A mióta a francia s mondhatni az európai történetírásnak Thierry Amadé irányt adott,

nem volt francia történetíró, ki ne e nyomokon haladt volna. Lacroix Pál szélesíté ez irányt. A művelődéstörténet megírását tette feladatává s egy oly nagy nevű kiadóval, mint Didot, egyesülve, közzétette a munkák azt a sorozatát, mely nevét halhatatlanná fogja tenni. Nemcsak az, a mit írt, vall kiváló mesterre, hanem az is, a hogy azt kiadta. A munkák illusztrálásában e század elején, bizonyos izléstelenség harapózott el: a rézmetszetek kora volt ez. A történetet olyan képekkel illusztrálták, melyek, ha tetszetősek voltak is a szemnek, de alapjokban hamisak voltak. Lacroix Pál minden kor művelődéstörténetét magának a kornak képeivel illusztrálta s ezáltal a kort felfoghatóvá, érthetővé tette. Nagy fáradságot, gondos tanulmányt, izlést és szakismeretet igénylő munka volt ez, kiválasztani a kép tárgyait s híven visszaadni. Így illusztrálta egymásután a középkor irodalmát, katonai és családi életét, mindeniket külön kötetben, azután a XVI-dik majd a XVII-dik s végre a XVIII-dik századot. Legutoljára a forradalom és directorium történetét írta meg és illusztrálta s ezzel befejezte a kötetek hosszú sorát, mely nevét fenn fogja tartani, tanulmányul fog szolgálni minden kutatónak s épen oly érdekes mint hasznos olvasmány marad a nagy közönségnek. Csak így lehetett a kort s annak műveltségét igazán megértetni. A kiadás ezen módja ma már általánosan el van fogadva minden művelt nemzetenél.

— LÁNG LAJOS egyetemi tanár Keleti Károly és Jekelfalussy József közreműködése mellett »Magyarország Statistikája« cím alatt egy nagyszabású munka kiadásához fogott, mely három kötetre van tervezve: az első a népességi, a II-ik a gazdasági, a III-ik a culturalis és politikai statistikát fogja magában foglalni. Az első kötet Magyarország népességi statistikája, egy 500 lapra terjedő vaskos kötetben 20 színnyomatú térképpel ellátva megjelent. Az országos statisztikai hivatalból merítvén az adatokat, természetesen, hogy szerzők a legmegbízhatóbbakat használták fel, azokból pedig átlátszó tiszta rendszer szerént egy nemcsak jeles, hanem valódi horderővel bíró munkát állítottak össze s hogy a szöveget szemléletesen is érthetővé tegyék, annak credmőnyeit színes térképeken tüntették fel. A vállalat az Athenacum kiadásában jelenik meg.

— A többi beküldött könyvekről irodalmi szemlének jövő füzetében fogunk szólni.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— **MONUMENTA VATICANA HUNGARIAE.** Relationes oratorum pontificiorum. Magyarországi pápai követek jelentései 1524—1526. Budapest 1884. 4-cdr. CLIII és 472 l. és 2 levél facsimile.

— **MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE II. JÓZSEF KORÁBAN.** Írta *Dr. Marczali* Henrik. I. k. Második javított kiadás. Budapest, 1885. 8-adr. 442 l. II. k. kiadja a M. Tud. Akademia Történelmi Bizottsága. Pest, 1884. 8-adr. IV. és 533 l.

— **A VÁRADI PÜSPÖKSÉG TÖRTÉNETE,** alapításától a jelenkorig. Írta *Bunyitay* Vince. III. k. Egyházak a püspökség alapításától 1566. évig. Nagyvárad 1884. 4-cdr. 536 l. XXXIV. tábla rajz és egy térkép.

— **A MAGYAR TÖRTÉNETI ÖTVÖSMŰ KIÁLLÍTÁS LAJSTROMA.** Megnyitott 1884-ik év febr. 27-én. Budapest. Nagy 8-adr. 108 + 180 + 174 + 120 + 56 + XXIV. ll.

— **MAGYARORSZÁG A MOHÁCSI VÉSZ ELŐTT.** A pápai követek jelentései nyomán írta *Fraknói* Vilmos. Budapest, 1884. (A Hízi Könyvtár XLIX-ik kötete.) 12 cdr. 304 l.

— **A MAGYAR TÖRVÉNYHOZÁS TÖRTÉNELME.** 1000-től 1860-ig. Írta *Márjássy* Béla. Budapest, 1884. 8-adr. 437 l. Ára 5 ft.

— **SZÁZ ÉV EGY HAZAI FŐISKOLA ÉLETÉBŐL.** A pozsonyi kir. akademiának 1784—1884-ig való fennállása alkalmára írta tanártársai megbízásából *Dr. Ortvay* Tivadar. Budapest, 1884. nagy 8-adr. 324 l.

— **MAGYARORSZÁG STATISZTIKÁJA.** Keleti Károly és Jekelfalussy József közreműködésükkel szerkeszti: *Lány* Lajos. Első kötet. Magyarország népesedési statisztikája. Írta *Lány* Lajos és *Jekelfalussy* József. 20 színnyomatú térképpel és 2 graphikai rajzzal. Budapest, 1884. 8-adr. 491 l. Ára 5 ft.

— **ERDÉLYI ORSZÁGGYÜLÉSI EMLÉKEK.** Történelmi Bevezetésekkel. A magyar tudományos Akademia Történelmi Bizottsága megbízásából szerkeszti Szilágyi Sándor. Tizedik kötet (1637—1648.) Budapest, 1884. 8-adr. 534 l. Ára 3 ft.

— **A PÁRBÉR MAGYARORSZÁGON** jogtörténelmi fejlődése és jelen állása szerint Oklevéltári nyomozások alapján írta *Timon* Ákos. Budapest, 1885. 8-adr. 410 és 103 ll. Ára 4 ft.

— **A PROTESTÁNSOK VISZONYAI A PÁRBÉRHEZ** az 1790—91-ki törvényhozásig. Jogtörténelmi tanulmány oklevéltári nyomozások alapján. Írta *Timon* Ákos. Budapest 1884. 8-adr. 32 l. Ára 40 kr.

— **MAGYARORSZÁG FÜGGETLENSÉGI HARCZA 1848—49-BEN** Írta *Gelich* Rikbárd 12. füzet 192—256 l. Ára 40 kr. 13 f. 257—... l. Ára 40 kr. Budapest, 1884. 8-adr.

— **MAGYAR PLUTARCHUS.** Új magyar Athenas. Újabbkori magyar protestans egyházi írók életrajz gyűjteménye. Gyűjté *Sz. Kiss* Károly. VII. füzet. 385—488 l. Ára 50 kr.

SZÁZADOK. 1884. IX. FÜZET.

— A NIHILISTÁK. (Az orosz forradalmi mozgalmak története.)
Írta *Thun* Alfonz. Fordította Szentgyörgyi Vörös Dezső. 12-cdr. 381 l.
Ára 1 frt 80 kr.

— A NAGYVÁRADI ÁSATÁSOK. Tanulmány. Írta *Dr. Henszlmann*
Imre. Budapest 1884. 8-adr. 281 l. Egy térképpel.

— LŐCSÉNEK ERŐDÍTÉSE ÉS VÉDELMI RENDSZERE. Írta *Demkó*
Kálmán. Lőcse, 1884. 8-adr. 32 l. két térképpel.

— EGY XVI-İK SZÁZADI CODEX HISTORIÁS ÉNEKEI. Írta *Szell*
Farkas. Budapest, 1884. 12-cdr. 63 l. Ára 40 kr.

— A TÖRTÉNELEM ELŐTTI IDŐ. Írta *Dr. Tóth* László. Kassa,
1884. 8-adr. 61 l.

— A MAROSVÁSÁRHELYI EV. REF. FŐISKOLA ISMERTETÉSE
1857—1718-ig. Írta *Koncz* József tanár. Marosvásárhely 1884. 8-adr.
112 l. Ára 80 kr.

— MAGYAR KÖNYVÉSZET 1860—1875. Jegyzéke az 1860—
1875. években megjelent magyar könyvek és folyóiratoknak. Összeállí-
totta *Petrik* Géza. V. füzet. Budapest, 1884. 8-adr. 385—467. és XII.
l. Ára 1 frt. 20 kr.

— A KÉSMÁRKI ÁGOST. hitv. evangélikus lyceum könyvtára. Ismer-
teti *Kudora* Károly. Késmárk. 1884. 8-adr. 16 l.

— MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE. Középtanodák és tanítóképez-
dékek számára, írta *Dr. Török* István. Kolozsvár 1884. 8-adr. 157 l. Ára
80 kr.

— DÁVID KIRÁLY ZSOLTÁR KÖNYVE, magyarban versekre írta
Kálmán Károly. Budapest, 1883. 8-adr. XVI és 320 l.

— TELEGDY MIKLÓS MESTER MAGYAR KATECHISMUSA 1562-ik
évből. *Majláth* Bélától. Akad. Értekezések, nyelv- és széptud. köre XI. k.
VII. sz. 1883. Budapest, 1884. 8-adr. 10 l. Ára 10 kr.

— BETHLEN GÁBOR fehérvári síremléke és alapítványai, *Szilágyi*
Sándortól (Akad. Ért. Tört. o. XI k. VI sz.) Bpest, 1884. 8-adr. 21 l.
Ára 10 kr.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI történelmi és régészeti társulat tizen-
három éves működésének vázlatja. *Pontelly* Istvántól. Temesvár, 1884.
8-adr. 40 l.

— A TIZENKÉT APOSTOL tanítása. Az »editio princeps«-ből.
Fordította s bevezetéssel ellátta *Boros* György. Kolozsvár, 1884. 8-adr.
17. l. Ára 30 kr.

— SZULEJMÁN első hadjárata Magyarország ellen. (Történelmi
tanulmány) *Kiss* Lajostól. Pancsova, 1884. 8-adr. 33. l.

— MAGYARORSZÁG TÖRTÉNELME. Kézikönyv középiskolák és
tanítóképezdékek számára. Írta *H. Kiss* Kálmán. Budapest, 1885. 8-adr.
112 l. és III. l.

AZ 1683-IKI HADVISELÉS ÉS IRODALMA.

NEGYEDIK KÖZLEMÉNY.

V.

Szeptember 7-ikén tekintélyes keresztyén sereg volt együtt Tulnnál, hogy megharcoljon a »keresztyénség esküdt ellenségével.« Mekkora volt e sereg, pontosan meg nem mondhatjuk. Még ebből az időből is oly különbözők a tudósítások, oly megbízhatlanok a számok, hogy azok csak nagyjából tájékoztatnak. Az adatok a keresztyének összes számát illetőleg 65,000—82,700 között ingadoznak. Hasonló ingadozás van, természetesen az egyes államok által adott seregek számát illetőleg. Nem akarjuk azt a meddő munkát végezni, hogy ezeket összehasonlítgassuk. Annyi bizonyos, hogy a hadsereg három eleme, úgymint a lengyelek, a németországi segédcsapatok s a császáriak körülbelől egyegy harmadát képezték az egésznek, a németeknek ismét egy harmadát a bajorok, egy harmadát a szászok, egy harmadát pedig a kisebb csapatok.

A lengyeleket királyuk vezette, a szászokat a választófejedelem, Lipót csapatait a lorraine-i herczeg, a kisebb német államokéit Waldeck, a bajorokat Degenfeld tábornagy. A választófejedelem maga is jelen volt ugyan, de mint fiatal ember nem akart vezérkedni, hanem csak mint önkéntes vett részt. Voltak még más fejedelmi és előkelő származású önkéntesek a seregben, ha nem is annyian, mint három év mulva Buda ostrománál.

Több oldalról szemükre vetik a lengyeleknek, hogy seregük nem volt 40,000 ember, mint a hogy a márczius 31-iki szerződés-

ben ki volt kötve, még a megkésve érkezett litvánokkal együtt sem. De ha ítéletet akarunk mondani, figyelembe kell azt is vennünk, hogy Lipót serege sem volt felényi, mint a mennyit ama szerződés szerint Lengyelországnak segélyül kellett volna küldenie. Ez tehát csak azt mutatja, hogy ama számok túlzottak voltak. Vagy talán akad valaki, a ki elhiszi, hogy Lipót a maga végső szükségében nem állított ugyan ki 30,000 embert, de Lengyelországnak 60,000-et küldött volna?

Még több vitára ad alkalmat a hadsereg fővezérletének kérdése. A lengyel király magának igényelte a fővezérletet, de Lipót udvarának számos tagja minden módon meg akarta gátolni. E törekvések annál könnyebben látszottak érvényesülni, mivel Lipótnak magának is nagy kedve volt a vezérkedésre. Nem mintha ennek az uralkodónak valami katonás hajlamai lettek volna, ilyesmi őt nem háborgatta, hiszen nem is kívánt ő tényleg parancsnokolni, hanem csak névleg: hogy a maga személye kockáztatva ne legyen, két mértföldnyi távoból akart vezéri szerepet vinni. Okúl azt adták, hogy a bajor és szász választófejedelmeknek rosszúl esnék, ha őket egy királynak alárendelnék, a valódi ok az udvar befolyásos embereinél, különösen a lorraine-i herceg híveinél az volt, hogy ők akartak a császár nevében parancsolni, magánál Lipótnál pedig a féltékenység, mondhatnók gyerekes féltékenység. »Nem akarom, hogy nálam más előbb bemenjen Bécsbe, nehogy alattvalóim szeretete tölem affelé fordúljon.«¹⁾

A vezérlet kérdése mondhatni az utolsó napig eldöntetlen maradt. Lipót még mindig vezérkedni kívánt s csak annyiban engedett, hogy a táborba ment Marco d' Avianonak útasításba adta, nézzen utána, vajjon hasznos lesz-e az ő oda menetele. A barát nagy érdemet szerzett az ügy körül, mert ő kivitte azt, a mire az apostoli szék követe hiába törekedett: lemondatta Lipótot oktalan tervéről. Nem tanácsolta ugyan neki, de tudósításában mindenre felelt, csak e kérdésre nem. Lipót megértette az intést s föl hagyott tervével.

Az osztrák udvarbelieknek engedniök kellett, de nem tették

¹⁾ Klopp id. m. 314.

jó szívvel. Minden eljárásukon megérezett neheztelésök. Ezt különben érteni lehet. De nem lehet érteni azt, hogy a mai osztrák írók teljesen magukévá teszik a sértődött udvaroncok álláspontját s panaszolkoznak az ellen, hogy a lengyel király magát vezérnek »föltolta«, sőt Klopp annyira megy, hogy nem áttal »fremde Anmassung«-ot emlegetni.¹⁾ A hadi levéltár kiadványa meg Lipót »hoche Selbstverleugnung«-járól beszél.²⁾

Nem árt ezekkel szemben a pápai nuntiusi jelentéseket megolvasnunk. Ezeknél nem igen kereshetünk elfogúlatlanabb tanúságot, a pápai udvar föltétlen jóakarata Lipót iránt, de mégis higgadt ítélete biztosít erről.

A bécsi nuntius július 21-iki jelentésében ezt találjuk: »Nagyon szükséges, hogy a lengyel király személyesen vezesse seregét, hogy a császári sereg vezetését is átvehesse, a lorraine-i herceg ugyanis annyira lehangolt lelkű (tanto abbatus di animo), hibái miatt a katonák előtt annyira hitelevesztett, hogy ha neki kell az egészet vezetni, kockáztatva van a csatának oly elvesztése, a minőből nincs feltámadás.« Még érdekesebb az augusztus 25-iki. »A szász és bajor választók nem szívesen engedelmeskednének a lorraine-i hercegnek, de igen a lengyel királynak, a ki annyira fölttük áll rangban és tapasztalatban.« Folytatólag elmondja, hogy a miniszterek s a spanyol követ azon munkálkodnak, hogy a császár menjen a sereghez, mivel nem illik, hogy ő nyugton legyen, míg mások érte harcolnak. Ez, úgymond, elég tisztességes (decoroso) tanácsnak látszik, de vékony ítéletem szerint igen rossz, s még a decorumot sem találom benne, mert azt mondják, hogy a császár két mértföldnyire fog lenni. Mindezeknél fogva egyedül azt találja célravezetőnek, ha a fővezérletet a lengyel királyra bízzák s a bizalom tanúsításával kedvet csinálnak neki.

Igaz, hogy ezen diplomáciai iratok sem Klopp, sem Renner előtt nem voltak ismeretesek, mindazonáltal mint történetírók a rendelkezésükre álló adatokból is megítélhették volna a helyzetet, ha az a törekvés, hogy a lengyel király segélyének értékét mind csekélyebbre szállítsák, ítéletüket el nem homályosítja.

1) Klopp id. m. 304.

2) Mittheilungen stb. 324.

Visszatérve az események egymásutánjához, a gyülekező helyen nagy haditanács tartatott. Itt elhatározták, hogy a bécsi erdőségen keresztül fognak előnyomúlni. Szóban forgott ugyan, hogy Bécsen alól keljenek át a Dunán, de az előbbi fogadják el, azon fölfogásból indulva ki, hogy habár a bécsi erdön átvezető út nehézkesebb, de rövidebb és hogy a Bécsen alóli átkelésnél az elvágatásnak is ki volnának téve.

A keresztyén sereg megkezdte előnyomulását. A török nagyvezér igen megkönnyítette ezt. Csodálkozva látták, hogy a törökök a legfontosabb stratégiai pontok megszállását is elmulasztották, oly pontokét, a melyek birtokában tömérdek gátot vethettek volna az előnyomulás elé. Ez jó részt azon elbizakodottságnak tulajdonítható, a melylyel a törökök a keresztyének minden tettét nézték.

Pedig teljes okuk lett volna arra, hogy összeszedjék magukat. Majdnem bizonyosra vehető, hogy a török sereg kisebb volt a keresztyénekénél, vagy legföljebb akkora. Igaz, hogy a hadi levéltár kiadványában s a berlini névtelennél közlött szeptember 7-iki »musterolle« hatalmas számokról beszél s maga Sobjeski is 180,000 combattansról ír a pápának, de e musterolle nyilvánvaló hamisítás s a Sobjeski által közlött szám csak hírek után van írva s minden jelentőséget nélkülöz. Ellenben Kunitz tudósításai szerint a török sereg — mint említők — sohasem volt akkora s a veszteségek után nem igen rúgott többre 60,000-nél. Legföljebb ha Ibrahimnak Győr alól ide vont csapataival elérte a 70,000-et. S e sereget a hosszú ostrom-munka teljesen kifárasztotta, demoralizálta, oly annyira, hogy az utóbbi időben csak egy szent dervis buzdító beszédei bírták őket arra, hogy a harczczal föl ne hagyjanak.

A keresztyének közeledtére nagy haditanács tartatott. Ibrahim a bécsi ostrom régi ellensége azt tanácsolta, hogy hagyják egészen abban az ostromot s minden erejüket összeszedve igyekezzenek a keresztyén sereget legyőzni s a legrosszabb esetben biztonságban visszavonúlni. De Kara Musztafa azt hitte, hogy az ellenséget serege egy részével legyőzheti s a mellett az ostromot is folytathatja. Azt tartotta ugyanis, hogyha ezt megszünteti, minden eddigi eredménye kárba vész. Az a gondolat eszébe sem jutott, hogy csatát veszthet.

Az egyesült keresztyén hadak 11-ikén délután érték el a hegy gerinczét. A mint a lengyel király a törökök gondatlanságát látta, biztosnak érezte a győzelmet. Mindjárt meg is írta feleségének, hogy a nagyvezér tudatlan ember, a kiről meg van írva, hogy meg fog veretni.

Másnap reggel megkezdték a levonulást. A jobb szárnyon a lengyelek voltak, középütt a bajorok, kisebb birodalmi hadak és a császáriak egy része, balon a más rész és a szászok. Egész ünnepeységességgel ment a dolog. Marco d'Aviano misézett s a lengyel király személyesen ministrált. Azt is mondják, hogy ennek befejeztével a lengyel király fiát vitézzé ütötte volna, mint a legnagyobb napon, a melyet érhet. Ez állítás azonban nem igen valószínű, hogy esnék különben, hogy erről a lengyel királyi családot első sorban érdeklő eseményről sem III. János, sem fia egy szóval sem emlékeznek írásaikban.

A lengyel király azt hitte, hogy Bécs alatt napokon át fognak harczolni. Ez azonban nem teljesült. Sokkal hamarabb véget ért a csata. Kinek volt legtöbb érdeme a harczban, bajos volna eldönteni s a mi szempontunkból legalább fölösleges a reá fordított munka. Az eldöntést két dolog idézte elő: egyrészt a jobbszárnynak (lengyelek) a Sobjeski által előszeretettel alkalmazott sakk-táblaszerű harczmóddal való tömeges előnyomulása és a velük szemben álló Ibrahim pasának gyáva visszavonulása. Ettől kezdve a törökre nézve lehetetlenné vált a harcz.

De az nem jelentette a sereg tönkretételét, annyira nem, hogy a keresztyén vezérek attól tartottak, hogy a visszavonulás csak színlelt, a miért is, tekintettel az alkonyatra, nem engedték meg az üldözést. Legnagyobb serénységet természetesen a török sereg előfutárai, a tatárok, tanúsítottak s velük a hiában fáradt csatatéri hiénák, t. i. a zsidók, a kik számos kocsival jelentek meg a bécsi rablás eredményének összevásárlására.

A diadal csak másnap reggel lőn a maga teljességében nyilvánvaló. Abban a korban még nagy részt a »nyereség« után ítelték meg a győzelmet: ebben a tekintetben is kiváló volt. Legtöbb jutott a lengyeleknek: a király mint fővezér magának igényelte Kara Musztafa sátorát mindenestül, a legénység pedig minden tilalom ellenére még az éjszaka hozzá látott a rabláshoz. Ezzel

nem akarjuk azt mondani, mintha a többieknek nem jutott volna ; még a polgárságnak is annyi maradt, hogy egészen hozzá szoktak s köztük a sok nélkülözés után egész jólétet hozott létre. Megemlítendő, hogy a zsákmányul ejtett kávé Kolesiczkynak adták s e körülmény szolgált alkalmúl az első bécsi kávéház nyitására. A zsákmányt a bécsiek annál inkább megérezték, mert annyira kifogytak mindenből, hogy a lengyel király véleménye szerint öt napnál tovább nem tarthatták volna magukat.

Másnap megtartotta a lengyel király bevonulását (ha ily látogatásra e nevet alkalmazni lehet) Bécsbe. Volt pár templomban hálát adni istennek és Starhemberg-nél ebédelt. A hatóságok Lipót elleni sérelmet találtak e látogatásban s a mennyire lehetett, meggátolták a nép tiszteletnyilvánítását. Ez természetesen csak részben sikerült. De a várparancsnok kedvtelenül adta a házi gazdát, Caplirs betegséget tettett, a mi nem akadályozta meg, hogy a lengyel király meg ne látogassa, a bécsi püspök sem mutatkozott.

A következő napon (14-ikén) volt magának Lipótnak bevonulása, 15-ikén látogatta meg a lengyel királyt, a ki táborát még 13-ikán Schwechathoz helyezte át, hogy a pestisessé vált levegőtől megszabadítsa. E látogatás is szerencsétlen volt. A ceremonia nehézségei akkorák voltak, hogy azokról már 14-ikén írt a nuntius Rómába. S Lipót nem volt az az ember, a ki azokat eloszlatni képes lett volna. Az általa tanúsított magaviselettel megsértette a királyt, de különösen a királyfit és az előbbkelőket olyannyira, hogy a pápai nuntius november 9-iki jelentése szerint többet ért volna, ha meg sem mozdúl. — Hogy Sobjeskinek mindez zokon esett, az annál természetesebb, mivel e király azon emberek közül való volt, a kik mások irányában sem fukarkodnak az elismeréssel, de maguknak is megkívánják.

Különben nemcsak őt, de a szász választófejedelmet is sértette a bécsi udvar magatartása, a miért is 15-ikén búcsúvételten eltávozott.

Az udvar és kormánykörök oly fonák magaviseletet tanúsítottak a lengyel király irányában, hogy innét kezdve a pápai udvarnak egy újabb terhes faladata támadt: a szövetségeseknek békéltetgetése.

Még a felsőbb körökben e dolgok sok kellemetlenséget idéz-

tek elő, közönségesen nagy volt az öröm. Első sorban Bécs városában, a mely egy római mintára készült díszkocsit ajándékozott a lengyel királynak s azon felül az összes nagyobb szerepet vittek irányában leróttá egy vagy más módon hála adóját. Bécsen kívül Rómában és Velenczében idézett legnagyobb lelkesedést elő, de egyebütt is megünnepelték. XIV. Lajos is üdvözölte a pápát a keresztyén seregek diadala alkalmából, habár ő egészen más eredményt remélt. Mennyire magáénak tekintette a pápa ez ügyet, mutatja az, hogy ő köszönte meg, hogy Nápolyban és Palermóban ünnepélyeket tartottak.

Rövid időn egész irodalma támadt ez eseménynek német s méginkább latin és olasz nyelven. A kezdetet a Starhemberg, Lorraine-i Károlyra és a lengyel királyra csinált dicsérő dalok (Lipótra vonatkozót hiában keresnénk) és a törököket csúfoló gúnyiratok tették. Azután »rendszeres« leírások következtek. Számos mese is került forgalomba, p. az, hogy a törökök azért nem győztek, mert kapuczinusból lett tüzér főparancsnokuk lelkiismereti furdalásokat érzett s nem jól járt el tisztében stb.

Csak mikor a keresztyén seregek elvonultak, az ünnepélyek véget értek, a zsákmány elfogyott, akkor álltak Bécsben helyre a normális viszonyok. Akkor érezték csak mennyit vesztek emberben, vagyonban. Akkor kezdődött meg a helyreállítás munkája, de az oly lassan haladt, hogy évek teltek belé, míg Bécs arra az állapotra jutott, a melyben az ostrom előtt volt. Kiválóan jellemző e tekintetben, hogy Alsó-Ausztria adója még 1695-ben sem érte el az 1683-i mennyiséget, a míg a többi osztrák tartományoké addig óriásilag növekedett.

VI.

A török sereg nagy vesztesége mellett nem ment tönkre. A nagyvezérnek sikerült Győr alatt rendbe hoznia, miután azok között, a kiket a bukás okainak tartott, valóságos vérfürdőt rendezett. Ibrahimnak mit sem használt a szultán rokonsága, kegyelem nélkül megfojtatott. Hasonló sors érte a pozsegai pasát.

Az ellenség új szervezkedéséről a keresztyén táborban is tudtak valamit, jónak látták tehát üzöbe venni, egy vagy

más vár bevételére is alkalmasnak látszottak a viszonyok. De e dolog nem ment oly könnyen. A szász választó már visszavonult, a többi németországi csapatok sem mutattak semmi kedvet a további részvételre. Mindazonáltal Lipót serge és a lengyelek előnyomultak Magyarországra. A lengyel király Budát szeretne volna ostromolni, de ezt a császáriak igen merész vállá lkozásna találták: végre is Esztergom elfoglalásában állapodtak meg.

A keresztyén sereg 18-ikán indult meg, Pozsonynál átkelt a Dunán s útját a Csallóközben és a balparton folytatta, miután a jobhpart a törökök által elpusztított. Különben a keresztyének is hasonlóan jártak el, különösen a litvánok pusztítottak borzasztóan, még a templomokat sem kímélték, a miért is Sobjeski nehányat közülök megégettetett.

Október 9-ikén sikeres csatát vívtak Párkánynál, melynek eredménye ezen fontos helynek bevétele volt. Ezután hozzá fogtak Esztergom ostromához. A város őrsége vitézül tartotta magát de midőn látta, hogy a Budán levő nagyvezér nem tesz fölmentésére kísérletet, hanem tovább vonúl: elvesztette fejét s október 25-ikén a város, másnap a vár is megadta magát.

A harcokat megriadt törökök ellen tovább is lehetett volna folytatni, ha a keresztyén seregek kifáradva nem kívánják téli szállásra helyeztetésöket. Lipót hadait alsó Magyarországra (a Duna vidékén) helyezték el, a lengyeleket, miután királyuk beleegyezett, hogy a további hadviselésben is részt vegyenek, felső Magyarországra.

E hadsereget is követték előnyomulásában sakáljai. Belchamps kamarai tanácsos vezette őket el kezdvén foglalni a Thökölynek hódolt előkelők jószágait. Szerencséjükre még ekkor nem volt Esterházy Pál az az ember, a ki 1711-ben, s buzgón működött azon, hogy a kik csak kényszerűségből szakadtak el, fogadtassanak vissza az uralkodó hűségébe s ne büntetessenek. — A jószágok elfoglalásán kívül még egy büntetési nemet találtak ki Bécsben. Elhatározták, hogy a seregbeli majdnem kizárólag ragályos kórságokban szenvedő betegek azon helységbe helyeztessenek el, a melyek Thökölynek hódoltak. Hogy miért? aligha kell magyaráznunk s a megválasztás módjával is tisztában lehetünk tudván, hogy e kijelölési munkálat — Kollonicsra volt bízva.

Az 1683-iki hadviselés főrésze ilyképen befejeztetett. A bécsi udvar nem lett volna, hála a spanyol párt befolyásának, attól idegen, hogy ezzel a háború egészen befejeztessék. Klopp igen csekély főnmaradt emlékből egészen világosan kimutatja, hogy a bécsi udvar békére akart lépni s azt csak a törökök visszautasítása tette lehetetlenné.

Kapóra jött ez a pápának, a ki azon véleményben volt, hogy a török fegyverek prestigeét ért eme csapás igen alkalmas kiindulási pont a törökök ellen intézendő nagy háborúra. Az volt a pápa eszménye, hogy mentül több keresztyén államot bele vonjon az e célból alakítandó szövetségbe.

Természetes, hogy ily szándék által vezérelve legelőször is a már oly sikeresnek mutatkozott lengyel szövetséget kívánta föntartani és erősíteni. A mi nem volt oly könnyű dolog, mindamelllett, hogy a lengyel király lelkesült a török elleni harcért s késznek nyilatkozott azt folytatni. Három oldalról fenyegette ezt veszedelem. Egyrészt a bécsi udvarnak a lengyel király és a lengyelek ellenében tanúsított magatartása veszélyeztethette. Másrészt a Thököly ügy, harmadik részt a tervek Sobjeski Jakabbal. A pápai udvarnak legnehezebb teendői közé tartozott az 1683-ik év végén e nehézségek elhárítása.

A bécsi udvarnál a lengyelekről igen rosszul nyilatkoztak. Különösen az özvegy császárné környezete még a szokásos illedelemről is megfeledkezett. A pápai udvar a nuntius által ismételtett figyelmeztetéseket. »Gondolja meg a császár, mennyi érdemet szerzett e király a vallás, Németország és első sorban az ő irányában. Hiszen ott hagyta fiait, országát s kitette magát minden veszedelemnek Bécs megmentéseért.« A bécsi püspökre reá parancsoltak, hogy ha sem nem tisztelgett, sem nem írt a lengyel királynak, az utóbbit legalább pótlólag teljesítse. S hogy a nuntius nem mulasztotta el ezen üzenetek átadását, tanúsítja az, hogy Bécsben kényszerülve érezték magukat »elismerni, hogy az ő jövele mentette meg Bécset.«

Nem volt könnyű a Thököly-féle ügy, a melyre nézve nekünk is megnehezíti ítéletünket, hogy annak számos oldala mindez ideig nincs megvilágítva s addig nem is lehet, míg igazi alapos magyar monographusa nem akad e kornak.

Állott-e Thököly már Bécs ostroma alatt összeköttetésben Sobjeskivel, oly összeköttetésben, hogy érte — mint Klopp teszi — a török irányában »áruló«-nak nevezhetnénk, arra nézve bizonyítékok nincsenek. Bécs ostroma után azonban csakugyan élénk összeköttetés volt köztük. A magyar fejedelem érezte, hogy a török csillaga hanyatlóban van, hogy az azzal való szövetségre alapított tervek megbuktak, óhajtott volna Lipóttal békére lépni s ilyképen törekvéseinek legalább egy részét valósítani, a többit pedig kedvezőbb időkre halasztani. E törekvésből folyt, hogy Thököly tétlenül nézte Léván a párkányi csatát s annak bevégeztével Absolont és Homonnayt a táborba küldötte alkudozás végett. A lorraine-i herczeg nem mutatott erre kedvet. Mintha csak egy újabb kor vezérének ajakáról hallanók, úgy hangzott el a »Mit Rebellen unterhandeln wir nicht«, habár Lipót kormánya néhány hónap előtt nemcsak alkudni volt kész vele, hanem még közvetítőnek is meg akarta nyerni.

De a lengyel király nem hagyta ennyiben a dolgot. Mint alkotmányos országnak királya és pedig oly királya, a ki élte nagyobb részén át csak főúr volt, föl tudta fogni a magyar törekvéseket s ennek folytán rokonszenvezett is velök. Talán ígéreteket is tett Thökölynek: egyszóval azon működött, hogy Lipót és Thököly között kiegyezést hozzon létre a magyar alkotmány teljes helyreállítása s a lengyel király és köztársaság által biztosítása alapján

Bécsben legfeljebb is birtokok visszaadására és amnestiára voltak hajlandók. De minden egyéb ígéretről, különösen pedig a közvetítéstől irtóztak. Ezen felül azt akarták, hogy addig is vegyenek részt a téli szállásra a Felföldre menendő lengyel csapatok a magyarok elleni harczban. Tehát itt is nagyok voltak az eltérések, itt is lehető volt a komolyabb összetűzés. A római udvar ez ügyben a bécsi oldalán állott, álláspontjánál fogva a magyar protestánsokat csak oly ellenségnek tekintvén, mint a törököket. Oda működött tehát, hogy János királyt lebeszélje a Thököly érdekében való közbenjárásról s az ellene való harczra bírja. A pápa október 16-ikán Jánoshoz intézett levelében figyelmezteti, hogy Thököly föltételei elvetendők és biztosítja, hogy érdemeit öregbíti, ha elnyomására segédkezet nyújt. Midőn Buonvisi október 21-ikén megköszönte a pápa nevében a neki

küldött zászlót, alkalmat vón figyelmeztetni, hogy a magyar fejedelem iránt ne tanúsítson jó indulatot. »A míg annak csapata lesz és országa, mely szavára hallgat, biztosíthatom Fölségedet, nem lesz nyugalma sem vallásunknak, sem az államnak.« A későbbi nyilatkozatok is hasonlóan hangzanak. Arra is nagy súlyt fektettek, hogy bebizonyítsák mikép a Thököly hívei — mint a török szövetségesei — elleni harcz, szükségképi folyománya a ligának, sőt mikor a lengyel királynak a török háborúra való kedvét látták, azzal is fenyegetöztek, hogy ez Lipótnak a liga fölmondására szolgáltathatna alkalmat. Mintha nem ennek érdekében lett volna az kötvé.

A lengyel király minden ellenzés mellett is tett kísérletet a békéltetésre. De a lorraine-i herczeg elfogadhatatlannak találta a magyarok kívánságait, ezek meg nem voltak arra hajlandók, a mit nekik jóindulatuk tanúsítására tanácsolt t. i. Kassa átadására. De a lengyel király, habár közvetítése dugába dőlt s habár igen neheztelt, hogy csapatait magyar csapatok tüzzel fogadták, még sem volt hajlandó Thököly ellen föllépni, s így a lengyelek alig egy két helyen vettek részt az ellene való műveletekben. Seregét leginkább a Szepességen szállásolta el, míg Dünewald Abaujban és Sárosban Thökölyék ellen harczolt.

A szövetséget veszélyeztető harmadik ügy: Sobjeski Jakab herczeg ügye volt. A lengyel udvarnál valószínűleg magának a tervekre mindig kész királynénak agyában merült fel az az eszme, hogy a Magyarország és uralkodója közti viszálynak legjobb megoldása az volna, ha Jakab herczeg nőül venné Lipót első házasságából való leányát Mária Antóniát s vele »hozományúl« nyerné Magyarországot. Ez az eszme már 1682. óta kísért a nuntiusok levelezésében.¹⁾ Mikor a szövetség megkötéséről volt szó, a királyné szerette volna e házasságtól függővé tenni, de a pápa és Lipót ellenzésén s Jánosnak a harczra való készségén elmarad.

Bécs fölmentése után ismét elkezdett ez a terv kísértetni. A varsói udvarnál mindenféle híreket hoztak forgalomba, hogy ezek módot nyujtsanak tájékozásra a hangulat iránt. Most az a hír merült fel, hogy Thököly hívei Jakab herczeget urukká akarják választani, majd hogy Lipót megbízásából a lorraine-i herczeg

¹⁾ Rom und Wien 154.

tett ajánlatot a házasság ügyében. A pápai követek a legnagyobb érélylyel harczoltak emez »a király tisztessége ellen való, igazságtalan és oktalan« tervek ellen s nem eredmény nélkül: november 26-ikán azt jelenthette a varsói nuntius, hogy a királyné letett magyarországi terveiről.

Az 1683-ról író osztrák történészek előtt ez ügy ismeretlen, pedig ezeket tudni épen nekik állott volna érdekökben. Mert ha van valami, a mi ha nem is igazolja, de megmagyarázza a bécsi udvar illetlen magaviseletét, valamint minden közvetítés ügyében tanúsított idegességét: csak az lehet, hogy attól félték, mikép Sobjeski utóbb is elszakítja a szövetség fejében Lipóttól Magyarországot.

* * *

E sorainkban, fővonásaiban, előadtuk az 1683-ik évi hadviselés előzményeit, lefolyását és azon diplomatai alkudozásokat, a melyek az év végén folytak s azt eredményezték, hogy Bécs fölmentése nem áll mint elszigetelt esemény a történelemben, hanem mint egy nagy vállalat kezdete.

Hogy az eseményeknek ily lefolyásuk volt, az sokaknak érdeme. Szívesen csatlakozunk azokhoz, a kik a lengyel király, a lorraine-i herczeg, Starhemberg nagy tetteinek elismeréssel adóznak. Még Lipótnak is szívesen megadjuk, hogy hozzájárult a sikerhez, bár nem egy tette gátlólag hatott. De nem tartozunk azokhoz, a kik ama három vagy négy egyénnek tulajdonítják az egész hadviselés eredményét. Az ő szerepök, bármily kiváló, mégis csak másodrendű vala. Hogy ez a hadviselés így ütött ki, annak érdeme első sorban annak szellemi intézőjéé XI. Incze pápáé. Az ő keze volt az, mely mindezeket egy közös cél érdekében mozgatta.

E dolgozatunkat első sorban azon munkákra alapítottuk, a melyek ismertetése megírásukra alkalmúl szolgált. Hogy itéletünk sokban eltérő, az részint a mi elfogúlatlan álláspontunkból származó fölfogásnak a még mindig részrehajló osztrák fölfogástól való különbözőségén alapúl, részint azon, hogy a vatikáni adatokból közrebocsátott kötet sok dolgot világosabban engedett látnunk, mint a hogy az azokat nem ismerő Rennernek és Kloppnak lehetséges vala.

SZALAY JÓZSEF.

AZ EGRI BEFOLYÁS
ÉS AZ EZ ELLEN VIVOTT HARCZ A MUNKÁCSI GÖRÖG
SZERTARTÁSÚ EGYHÁZMEGYE TÖRTÉNELMÉBEN.

— Történeti tanulmány. —

HARMADIK KÖZLEMÉNY.

III.

Azt, hogy mit vesztek Blazsovszkyban, csak akkor kezdtek teljesen belátni az egriek, midőn utódjában egy vele teljesen ellenkező jellemű férfiúra ismertek. Blazsovszky halála után ugyanis a jog és a méltányosság is azt követelte, hogy Olsavszky Mihály, ki már két püspök alatt volt generalis vicarius s kit csak az egriek működése következtében előzött meg a nálánál fiatalabb Blazsovszky a püspöki széken, választassék s illetve nevezessék ki apostoli vicariussá. Meg kell itt jegyezni, hogy az alpapság, mely már helyzetének tudatára kezdett ébredni s mely Blazsovszky életében szomorúan tapasztalta alárendeltségét a latin szertartású papsággal szemben, oly férfiút óhajtott a püspöki széken látni, ki akarni is fog és képes is lesz e szegényletes helyzetnek véget vetni. E férfiút Olsavszkyban vélte a papság feltalálni, mint olyan egyénben, kit tudományos készültsége, — a theologia doctora volt, — a világi ügyekben való jártassága — és sok oldalú bő tapasztalásánál fogva a legreményteljesebb vezérré tehet a vívandó harcban. A papság megválasztván csakugyan Olsavszkyt püspökké, Erdődy csak akkor adta beleegyezését e választáshoz, midőn Olsavszky 1743. február 18-án letette az elődjei által is elfogadott hűségsküt.¹⁾ A hűségskü letétele után nem sokára t. i. martius 19-én ki lett állítva részére

¹⁾ Basilovics IV. 89.

a királyi adományozás és szeptember 6-án apostoli vicáriussá és rossii in partibus püspökké való kinevezése IX. Benedek pápa által.¹⁾ Ez okiratok leérkezte után Olsavszky belépett a szt. Bazil rendbe s Emmanuel név alatt báró Klein János által püspökké szenteltetett. Érdekes lesz tudni azt, hogy Olsavszky volt az utolsó munkácsmegyei főpásztor, kit a papság is választott s ki a szt. Bazil rendbe lépett kineveztetése után. Olsavszky uralkodásának első t. i. 1645-ig terjedő éveiből semmi adatunk sincs arra nézve, hogy az egriekkel valami különös ügye vagy baja lett volna, — mit valószínűleg annak a körülménynek kell tulajdonítani, hogy Erdődy ismervé jól az Olsavszky elveit s jellemét, került minden olyast, a mi vizályra adhatott volna okot, — midőn azonban Erdődy halála után báró Barkóczy Ferencz neveztetett ki egri püspökké, ez első intézkedésével elvetette azon üszköt, mely lassan ugyan, de véglegesen elhamvasztotta az apostoli vicariatust s vele az egri befolyást. Említettem volt talán már, hogy Parthén püspök még 1662-ben a Szepes megyében fekvő gör. cath. községeket, miután azok óriási távolra feküdtek Munkáctól s így nehezen is voltak oly távolról kormányozhatók, a szepesi társas káptalan kormányára alá rendelte. Ezen községeket De Camelis követelte volt ugyan vissza a káptalantól, bár sikertelenül, míg Barkóczy, mint e káptalan prépostja, az Olsavszky tudta s beleegyezése nélkül még három községet Torna, s illetve Gömörmegyéből csatolt a fenti szepesi községekhez. Míg e ténye az Olsavszky jogait sértette meg csak, addig azon rendelkezése, hogy a gör. kath. hívek a latin szertartású papoknak fizessék a stoláris-tartozást és egyházi tizedet azon községekben, melyekben nem lakik gör. szertartású lelkész, felébresztette az addig meglehetősen egykedvű papság érdeklődését is s őket egyszerre az egri befolyás halálos ellenségévé tette. Barkóczy e rendelete sikertelen volt, a mennyiben Eszterházy nyilatkozata szerint e rendelet folytán sok helyt tettegességre is került a dolog a latin és görög szertartású papság közt.²⁾ E sikertelenség arra bírta Barkóczyt, miszerint Olsavszkyval egyetértőleg szándékozott ez ügyet rendezni s így annak a gör. kath. papságnál az elismerést kívívni. Barkóczy e szándékának megvalósítása végett 1746-ban Egerbe hívta Olsavszkyt, ki azonban e felhívásnak rögtön eleget nem tehetett, miután királybiztosi minőségben Erdélybe volt küldve az ottani unitusok közt kitört zavarok lecsendesítése végett. Visszatérve Erdélyből Olsavszky 1747. elején Egerbe sietett s itt sikerült ugyan kieszközölnie azt, hogy a stoláris díj és

¹⁾ U. o. III. 6—10.

²⁾ Basilovics IV. 119.

egyházi tized azt illesse, ki a functiókat végzi, de ez engedély azon lealázó magyarázattal adatott ki Barkóczy által, miszerint a görög szertartású lelkészek csak a latin szertartású lelkészek káplánjai levén, ezek jóakaratóból fogják a stolát s tizedet szedni.¹⁾ Ezen engedmény, melyet »auctoritate Ordinarii« mind a két szertartású lelkészekkel közölt Barkóczy, kedvezni látszott ugyan a görögszertartású papságnak az előbbi rendelkezéssel szemben, de ha meggondoljuk, hogy a fentérintett magyarázaton kívül azt is eredményezte, miszerint Olsavszky 1747. május 8-án újabb hűségesküöt volt kénytelen aláírni, melyben mindazt kötelezőnek ismeri el magára nézve, a mit Bizanczy 1717. május 16-án aláírt s mit a de propaganda fide congregatio a Bizanczy említett ügyében rendelt volt.²⁾ Hogy e hűségeskü ki lett erőszakolva Barkóczy által, azt a munkácsi püspökség canonisatiója alkalmával folyt perben a királynő római ügyvivője egy, 1764. október 13-án Munkácson kelt s Papp János királyi harminczados (tricesimator) által kiállított nyilatkozattal igyekszik bebizonyítani, miután e nyilatkozatban az állítatik, hogy midőn 1747. május 8-án Olsavszky az egri sz. szék előtt megjelent s itt a hűségeskü aláírására ösztönöztetett, az aláírás megtagadását azzal indokolta: »Ego iuravi regi et pontifici; amplius non teneor: interim adursus legam et recitabo hoc scriptum, sed nunquam animo iurandi.«³⁾ Barkóczy mintegy kárpótlásúl e hűségesküért ugyanezen a napon jogot adott Olsavszkynak három éven át engedély nélkül tenni mindazt, mihez máskülönbön kikérendő volna esetről esetre a Barkóczy beleegyezése. Miután az említett hűségeskü kierőszakolt volt, Olsavszky nem is érezte magát kötelezve ahhoz ragaszkodni, minek aztán egy oly csemény lett következménye, mely élénk világot vet úgy a benne szereplők jellemére, mint a kor szellemére. Barkóczy ugyanis, 1648. nyarán egyházmegyéje keleti részének canonica visitatiójára indult egy oly fényes s nagy számú kísérettel, a minőt csak középkori egyházfejedelmek látogatásánál szokott volt a világ látni. A canonica visitatiót azonban Barkóczy nem annyira a latin, mint inkább a görög szertartású parochiákra terjesztette volt ki, mint azt az ezen látogatásokról felvett s 1748. július 15-én Munkácson aláírt terjedelmes jegyzőkönyv mutatja.⁴⁾ Julius 14-én Munkács alá érkezett Barkóczy s ott kíséretével táborot ütött. Miután Olsavszky hallani sem akart arról, hogy Barkóczy a görög szertartásúak munkácsi parochiá-

1) Duliskovics III. 133—134.

2) Duliskovics III. 134—136.

3) Basilovics IV. 186—187.

4) Duliskovics III. 139—147.

ját *canonice* megvizsgálja, — tudomást sem látszott venni a Barkóczy megérkeztéről, oly annyira, hogy midőn másnap, t. i. július 15-én Barkóczy a város alatti táborból a latin szertartású *parochia* *visitatio*ja végett ünnepélyes menetben bevonúlt, sem Olsavszky, sem más görög szertartású pap nem volt látható »*cum grandi*, — mint az említett jegyzőkönyv mondja, — *et pathetico haereticorum agminatim in occurso dioecesiani effusorum scandalo et meliora sententientium unitorum moerore.*« Olsavszky e tüntető magatartásának az lett a következménye, hogy Barkóczy magához idéztette őt, és pedig először három kanonok által, midőn pedig ennek sem engedett, sajátkezű levele által. E második felhívásnak engedett csak Olsavszky, de alig lépett a Barkóczy sátrába, midőn oly zápora hullott rá a szemrehányásoknak és vádakra, hogy azokra rögtön válaszolni vagy mentegetőzni képtelenség lett volna. Elmondta itt neki egy folytában Barkóczy, hogy papjai oly tudatlanok, hogy a *canonica visitatio* alkalmával az examináló kanonoknak kellett azokat a hit elemeire megtanítani; hogy az általános tudatlanság következtében nemcsak balvélemények, de valóságos eretnokségek is hívőkre találhatnak papsága soraiban; hogy papjainak nagy része nem tudja kellően kiszolgáltatni a legfontosabb szentséget, a töredelem szentségét; hogy papjai többen vadházasságban élnek s ez ellen semmi intézkedést sem olvasott; hogy az unitus nép nem tartja a latin szertartású ünnepeket s inkább otthon henyél, mintsem latin szertartású templomba menne; s hogy végre a papság közt az Olsavszky kormányáról sem egy körlevél, sem egy pásztorlevél, sem egy látogatás nem tesz tanúbizonyságot, oly annyira, hogy a papság alig tud felmutatni egyebet Olsavszkytól, mint a birságokat elrendelő ítéleteket. Ezek elősorolása után Barkóczy azt a kemény szemrehányást tette Olsavszkynak: »*ez ama buzgalom, ez ama pásztori éberség és gondoskodás, melyet az apostoli széknek esküvel, szentséges urainknak pedig, a fejedelmeknek, szentül ígért.*« A ki azonban azt hinné, hogy a felsorolt hibák ingerelték Barkóczyt a haragra, meglehetősen csalódnék, miután maga a jegyzőkönyv csalhatatlan bizonyítékot szolgáltat arra nézve, hogy a Barkóczy haragjának főoka az volt, miszerint Olsavszky: »*oppositam antecessoribus suis viam inire et ab obedientia dioecesiani et ordinarii sui desciscere*« határozta el magát, mely szándékát azzal árulta el, hogy papjainak eltiltotta az egri püspök nevét a sz. misében emlegetni; hogy továbbá azzal szokta embezeit fogadni: »*vos ab Agria amplius nihil boni expectetis*«; s hogy végre az unitus papság javáért élő-haló egri püspöknek: »*scandalosis fere schismaticis et seditioem spirantibus dictis ausus est refragari*« — s így a »*hactenus male tactam indepen-*

dentiae machinam« nyíltan felfedte. E vádakhöz, melyek csak az alattvalót terhelték, egy újabb járúlt, mely már az embert is érintette, s ez az volt, hogy, Barkóczy szerint, Olsavszky meghamisított alakban küldte ki papjai közé Barkóczynak a stolaris díj fizetés tárgyában kiadott s fentemlített rendeletét. E súlyos vádak hallatára, ha hitelt adhatunk az említett jegyzőkönyvnek, magába szállt végre Olsavszky s egy újabb hűségesküt írt alá, melyben a szokott engedelmisségen és hűségen kívül azt is megígérte, miszerint a lehető legrövidebb idő alatt igyekezni fog a vádak alapjáúl szolgáló visszaéléseket kiirtani. A hűségeskü aláírása azonban magában nem volt kellő elégtétel Barkóczy részére, miután Olsavszky: »crudissima — mint a jegyzőkönyv mondja — malesomniatae independentiae et aversionis signa edendo« főnökével szemben, méltó lett volna arra, hogy követőivel együtt a legsúlyosabb egyházi büntetéssel fenyíttessék, sőt a jegyzőkönyv szerint: »invocato saeculari brachio et carceribus mancipando« taníttassék meg a kellő tiszteletadásra, — de hogy erre még sem került a dolog, annak tulajdonítja a jegyzőkönyv, hogy: az említett apostoli vicarius úr szívének nagy szomorúságával, lehajtott fejjel, vétkét nyíltan megvallotta s magát büntetésre méltónak nyilvánította, alázatosan bocsánatért könyörgött, kísérői is mindnyájan térdre hullva bánkódtak a multak felett, engedelmisséget ígértek és szakadozott lélekzettel irgalomért esedeztek; mindnyájan teljes bűnbocsánatot nyertek. Mindezek daczára a nyilvános elégtételt még sem engedte el Barkóczy, mert jul. 16-án, midőn Barkóczy a gör. cath. parochia visitatiója végett a városba vonúlt, a püspöki diszöltönybe öltözött Olsavszky-nak kellett a menet élén haladnia papjaival, kik hálaadó egyházi hymnusokat énekeltek. — A jegyzőkönyv azonban, melyből a felsorolt adatokat vettem, sok valótlanyságot tartalmaz. Az, hogy Olsavszky szeretett volna minden áron menekülni az egri befolyás alól, való, valamint valónak kell tartanunk legalább részben azon vádat is, mely a papság tudatlanságát és hibáit hányja az Olsavszky szemére. Ellenben teljesen valótlanoknak kell tartanunk az Olsavszky s kíséretének megható bűnbánatáról és szolgai alázatosságáról szóló előadást, miután Mária Terézia római ügyvivőjének, Coquelines Alajosnak alább részletesen előhozandó emlékiratából, melynek minden állítása okmányokkal van beigazolva, kitűnik, hogy mielőtt Olsavszky megidéztetett volna, Coquelines saját szavai szerint (Barkóczy) »szigorú fenyegetések terhe alatt maga elé idézi az általános helynököt, a főesperestet és még néhány papot az éj tizenegyedik gyanús órájára. Gondolkoztak ugyan ezek arról, hogy alkalmas eszközökkel védhessék magukat, ha találhatnának ilyeneket, — de mit tehettek a nyomorúltak a

hatalmas ellen? A nagyobb rosztól való félelem által vezérelve megjelennek előtte, ki a munkácsi mezőkön levő s kettős katonai csapat által védett sátrában börtönnel s rablánczczal ijesztve ezeket, oda kényszerítette őket, hogy a hűségesküt letegyék, — midőn pedig másnap Olsavszky megjelent Barkóczy előtt, csak azért írta újból alá a mult évben eléje terjesztett hűségesküt, hogy botrányra ne adjon alkalmat a sok protestansnak. ¹⁾

Barkóczy ezen despoticus eljárása azonban, mint előre lehetett látni, nemhogy megnyugtatta volna a kedélyeket, hanem még jobban elkeserítette, oly annyira, hogy Olsavszky 1749. február 26-án a királynőhöz írt fel e szégyenletes állapot megszüntetése végett, — míg a papság még előbb t. i. február 6-án egyenesen Rómába fordult püspökének emancipálása végett az egri püspök súlyos és jogtalan befolyása alól. ²⁾ E két felterjesztésnek nem lett Olsavszkyra nézve kedvező eredménye, miután Barkóczy feleletre hívatva fel a királynő által, a helyett, hogy eljárását igazolta volna, a legsötétebb színekkel ecsetelte a királynő előtt azon visszaéléseket és kihágásokat, mikben az unitus papság s általa Olsavszky is bűnös. A Barkóczy válaszának az lett az eredménye, hogy az udvari kancellária 1750. april 21-én kelt leiratában szemére hányta Olsavszkynak a Barkóczy által felhozott visszaéléseket, a vitás ügy eldöntését pedig akkorra helyezte kilátásba, midőn az üresedésben lévő primási méltóság betöltetik. ³⁾ Olsavszky azonban, jó előre értesítve levén a Barkóczy válaszá-
nak tartalmáról, az udvari kancellária említett leiratát megelőzőleg azon kéréssel fordult a királynőhöz, hogy a Barkóczy állításainak mibenlétét csak canonica visitatio által levén lehetséges megismerni, engedjék meg neki e canonica visitatiót egyházmegyéjében megejteni. Mielőtt azonban Olsavszky a kinyert engedély alapján canonica visitatiót tarthatott volna, válaszolnia kellett a nuntiusnak, kihez a congregatio de propaganda fide az unitus papság említett felterjesztése tekintetében felvilágosításokért fordult volt, s ki e felvilágosításokat Olsavszky utján kívánván beszerezni, 1750. martius 22-én arra hívta fel Olsavszkyt, hogy feleljen különösen arra a kérdésre: »quo iure d. episcopus Agriensis tales (melyek miatt a felterjesztés történt) dispositiones fecerit et Rssma D. V. illis dispositionibus adhaeserit« — mely körülményt bűnül rótták volt neki papjai a nevezett feliratban. ⁴⁾ Arról, megadta-e Olsavszky a kért felvilágosítást,

¹⁾ Basilovicus IV. 162.

²⁾ Duliskovicus III. 150 — 152.

³⁾ Püspöki levéltár.

⁴⁾ Duliskovicus III. 152.

kételkednünk nem szabad, — valamint nem fogunk azon sem csodálkozni, hogy ez ügynek semmi következménye sem lett, ha meggondoljuk, hogy Barkóczynak meg voltak Rómában is a maga emberei, kik ki tudták eszközölni vagy agyonhallgatását a dolognak, vagy legfeljebb egy szelíd figyelmeztetést Barkóczyhoz. De ha Rómában így bántak is el a papság felterjesztésével, Olsavszky tovább bolygatta az ügyet az udvarnál és hogy a megejtett canonica visitatio után mily tartalmú felterjesztést intézett az udvarhoz, onnét gyanítjuk, — hogy a helytartótanács 1752. martius 16-án azt a rendeletet adta ki, miszerint az unitus papság ügyeiben Olsavszkyn, mint törvényes főpásztoron kívül, senki intézkedni ne merészkedjék. ¹⁾ Barkóczy bizonyára elérte e rendeletet, de mint tapintatos és ügyes diplomata mégis úgy tétette magát, mintha e rendelet az ő befolyását az unitus papság ügyeibe legkevésbé sem érintette volna, — miután még ugyanazon év april 16-án, említést sem téve a szóban forgó rendelet intézkedéseiről, azon kérdéssel fordult a királynőhöz, hogy tiltassék meg az unitusoknál az ő tudta nélkül papokat szentelni, s hogy hat görög szertartású ifjú neveltetése végett ösztöndíj s illetve alapítvány folyósíttassék e generalis cassa parochorum. Barkóczy ugyanis látva azt, hogy főnökségét nem gyakorolhatja többé oly nyugodtan az unitus papság felett, mint elődjei, miután az öntudatára ébredt papság már az apostoli szék előtt is panaszt emelt az ellen, — arra a gondolatra jött, hogy az Egerben s így a latin szertartású papság szellemében nevelendő unitus papok buzgó támogatói lesznek majd az egri püspök főnökségének. Barkóczy e gondolata azonban nem volt annyira új, mint a mennyire első tekintetre látszik, miután az egri sz. szék még 1726. martius 11-én kinyilvánította, miszerint szükségesnek tartja az unitusok részére papnövelde-t állítani fel Egerben, ²⁾ — de mégis annyiban új volt a Barkóczy gondolata, a mennyiben megfelelőbb eszközöket választott céljainak elérése végett, mint az egri sz. szék. Míg ugyanis, az egri sz. szék az unitus papság áldozatkészségét kívánta egyedül felhasználni a célzott papnövelde fellállításánál, — addig Barkóczy lemondva a teljes papnövelde felállításának eszméjéről, csak hat unitus ifjú részére kért alapítványt kiutalványozni az egri papnöveldehez a királynétől. Barkóczy, ha első célját tekintjük, hogy t. i. Egerben unitus ifjak neveltessenek, — sikert aratott, mert a királynő 1754. július 28-án kiutalványozta a kért 1200 frtot a hat unitus ifjú

1) Püspöki levéltár.

2) Püspöki levéltár.

részére ¹⁾, — ha azonban második célját, hogy t. i. az Egerben nevelendő unitus ifjak támogatói legyenek főnökségének, — tekintjük, teljes kudarcot vallott. E kudarc még ugyanazon évben megkezdődött, miután az 1754—55-ik tanév beálltával a kívánt hat ifjú közül csak egy jelent volt meg Egerben. E körülmény arra indította Barkóczyt, hogy 1754. november 20-án kelt levelében, miután azon gyanújának adott kifejezést, hogy Olsavszky önmaga tiltotta el az ifjakat az Egerbe való meneteltől, — nyíltan kimondja Olsavszkynak, hogy e gyanút csak úgy fogja elhárítani, ha haladéktalanul Egerbe küldi a még meg nem jelent öt ifjút. ²⁾ De hogy Olsavszky nem egyedül félt annak bekövetkezésétől, a mit az Egerben való nevelés által Barkóczy elérni remélt, — s hogy e miatt nemcsak önmaga akadályozta az ifjaknak Egerbe való menetelét, — onnét tűnik ki, miszerint Barkóczy jónak látta Bacsinzky András dorogi lelkészt is figyelmeztetni, hogy ne akadályozza a kívánt ifjak Egerbe való menetelét. ³⁾ Barkóczy e leveleinek azonban semmi eredménye sem lett, miért is az udvari kancelláriánál panaszt emelt e miatt. Barkóczy e panasza folytán Nádasdy Lipót gróf kancellár önmaga hívta fel december 24-ről Olsavszkyt a kívánt számú ifjak beküldése végett. ⁴⁾ Meg kell itt jegyeznünk azt, hogy Olsavszky nemcsak azért ellenezte az ifjaknak Egerben való nevelését, mert féltette őket az egriek befolyásától, hanem azért is, mert ama 1200 frtot az általa még 1744-ben Munkácson, saját költségén, alapított papnevelő iskolának kívánta volna megszerezni. — A püspök és a megye jelesebb fiainak ezen idegenkedése az egri neveléstől azt eredményezte, hogy egy részt majdnem erőszakkal kellett bevinni minden tanév elején a hat ifjút Egerbe, — s hogy másrészt az ily módon Egerbe jutott ifjak már kezdetől fogva oly gyűlölettel viseltettek minden iránt, a mi Egerből jött, hogy e gyűlöletet nemhogy csökkentette volna az Egerben való tartózkodás, hanem még inkább növelte. Egyébiránt e gyűlölet növekedésére legtöbbit tett talán maga a papnöveldei előjáróság tapintatlan és sokszor talán jogtalan eljárása a gör. kath. növendékekkel szemben, mire nézve több példát találunk Pásztélyi János feljegyzéseiben, ki az egri papnöveldeben végezte a hittudományokat. A Pásztélyi által feljegyzett példák közül elég legyen fentebbi állításom okadatolásául a következőt hozni fel. Az egri papnöveldeben az a szabály dívott ez időszerint, hogy az első éves növendé-

1) Duliskovics III. 159.

2) U. o.

3) U. o. 160.

4) Püspöki levéltár.

keknek az unitusok közül az első félv befjeztével mise alkal-mával az áldozás előtt le kellett tenni s illetve egy könyvből felolvasni s aláírni a professi fideit s az engedelmességi esküt. 1764-ben ily első éves növendék volt bizonyos Makranczai András, ki, midőn az említett eskü-tételre került a dolog, — ámbár jó előre figyelmeztette volt, miszerint a javított szöveg szerint olvassa fel a formulát, — mégis az eredeti szöveget olvasta, mely így szóllott: »Ego filius dioecesis Munkácsiensis«, s nem a javítottat, melyben a »Munkácsiensis« szó helyébe az »Agriensis« volt téve. Makranczai e felolvasása botrányra szolgált okúl miután a »Munkácsiensis« szó kiejtése után az épen miséző rector-kanonok félbeszakította az olvasást, figyelmeztette Mak-ranczait, hogy hibásan olvas. Midőn, azonban, Makranczai az ismételt figyelmeztetés daczára sem olvasta a javított szöveget, a haragra gyuladt rector-kanonok egész dühvel kiáltotta oda neki: »non datur Munkácsiensis dioecesis sed Agriensis.« Ily esemé-nyek természetes következménye az lett, hogy, mint Pásztélyi írja, a gör. cath. ifjak naponkint csak azért imádkoztak, miszerint kiszabadúlva mielőbb e fogságból, nyíltan harczollhassanak az egri befolyás ellen. Egyébiránt az egriek is jóhamar belátták, hogy Barkóczy a gör. cath. ifjak bevételével az egri papnöveldebe ép az ellenkezőt érte el, mint a mire törekedett, — s azért gyakorta adtak kifejezést annak: »viperam se in sinu educasse.«

A fentebb elmondottak arról győzték volt meg Olsavszkyt, hogy, ámbár az udvar szeretné megkönyíteni az ő helyzetét, még sem akar határozottan fellépni Barkóczyval való viszálykodását illetőleg. E meggyőződés következtében azzal a kéréssel fordult Olsavszky a királynőhöz, miszerint főkegyúri jogánál fogva sem-sítse meg Barkóczynak a papi járandóságok szedése tárgyában kiadott sérelmes rendeleteit. Olsavszky e kérelmét teljesítendő a királynő 1756. szept. 16-án kelt rendeletében kimondta, miszerint a gör. cath. lelkészek minden megszorítás nélkül kiszolgálhatják híveiket a lelkiekben és szedhetik ezért a megállapított stoláris díjjakat.¹⁾ Ezen rendeletért, valamint a királynő anyai kegyének összes nyilváníásaiért is, melyek hatályos elégtételt nyujtot-tak az unitus papságnak Barkóczyval szemben úgy erkölcsi mint anyagi tekintetben, hálás akart lenni úgy Olsavszky mint az összes papság. E hála kimutatására meg volt adva az alkalom Olsavszkynak és papságának a hét éves háborúban, mely alkal-mat csakugyan fel is használta Olsavszky s papságának segélyével 1757-ben tizenhét lovas, 1758-ban 25 gyalogot küldött a harc-zérre, készpénzben pedig 3451 frt 5 krt szolgáltatott be a hadi

¹⁾ Püspöki levéltár.

pénztárba.¹⁾ Csekélynek látszik ez áldozat a latin szertartású főpapság ez időben tett áldozataival szemben, de ne feledjük, hogy sokkal nagyobb volt a két szertartású papság anyagi helyzete közt a különbség, mint a minőt az általok tett áldozatok közt találunk.

A királynő említett rendelkezése azonban, nem vetett véget az egriek beavatkozásának a papi járandóságok ügyében. Kineveztetvén ugyanis Eszterházy Károly gróf a primássá előléptetett Barkóczy helyére egri püspökké, nem csak Olsavszkyt erősítette meg 1763 május 28-án hivatalában egész czéltalanul, miután e megerősítésre sem ok sem szükség nem volt, — hanem még ugyanazon év szept. 25-én kelt rendeletével megújítja Barkóczynak a papi járandóságok ügyében tett összes intézkedéseit.²⁾ E jogtalan és a Barkóczy intézkedéseinél még törvénytelenebb, mert a királynő határozott rendeletével ellenkező, — eljárás arra bírta Olsavszkyt, hogy 1764. január 29-re gyűlést hirdetett papságának Munkácsra.³⁾ A gyűlésen megjelent papság nyíltan s határozottan kimondta, miszerint nem hajlandó tűrni többé az egri befolyást, s annak megszüntetése végett a királynőnél esedezni fog. Okúlva az előzményeken, azt határozta a papság, miszerint nem írásban terjeszti fel kérelmét a trónhoz, hanem egy teljes felhatalmazással ellátott ügyvivőt küld Bécsbe az ügy szorgalmazása végett. Ügyvivőül a gyűlés egyhangúlag Bradács Jánost, a munkácsi papképző iskola tanárát s beregi főespereset jelölte ki. Bradács megválasztását jeles képzettségén s a közügyekben való jártasságán kívül az is ajánlotta, hogy kedvencze levén nagybátyjának, Olsavszky püspöknek, oly szigorúan ragaszkodott ennek az egri befolyást illető összes elveihez, miszerint teljes garantiát nyújthatott küldőinek arra nézve, hogy szigorúan fog ragaszkodni letett esküjének minden betűjéhez s nem fogja engedni magát sem fenyegetések sem ígéretek által eltántoríttatni a kötelességteljesítés útjáról. Bradács bécsi működésének gyorsan mutatkozott az eredménye, miután még 1764-ben egyrészt a királynő a pápához fordult a munkácsi püspökség függetlenségének kimondása végett, másrészt pedig az udvari kancellária arra hívta fel Eszterházyt, hogy igyekezzék békében s egyetértésben élni Olsavszkyval.⁴⁾ E felhívás nem hogy javított volna az ügy állásán, hanem még több keserűséget szerzett Olsavszkynak, miután e felhívás után Eszterházy az unitus papság egyes tagjait igyeke-

1) U. o.

2) Püspöki levéltár.

3) U. o.

4) Püspöki levéltár.

kezett Olsavszky ellen felhasználni. Ezek közé tartozott első sorban Habina Lukács homonnai lelkész s zempléni főesperes, ki Eszterházy izgatása folytán azzal kívánta megkeseríteni az általa személyes okokból gyűlölt Olsavszkyt, hogy 1765. ápril 15-én az udvari kancelláriához a saját és paptársai nevében intézett felíratban arról vádolja Olsavszkyt, miszerint Bradácsot a munkácsi papképző iskola nagy hátrányára csak azért küldte fel Bécsbe, hogy annál könnyebben biztosíthassa részére a püspöki széket, — és arra kéri az udvari kancelláriát, hogy Olsavszky utódául Richalyszky György esztergomi kanonok neveztessek ki a királynő által.²⁾ A helytartó tanács útján közölve lett e felírat Olsavszkyval, ki is előadva, hogy Habina régóta engedetlenkedik és a nép nagy botrányára gyalázó hírekkel rontja az ő tekintélyét, a mint pl. legközelebb is több szerzetes előtt oda nyilatkozott, miszerint ő t. i. Olsavszky, hunczvt, non episcopus, kujon, subulcus, porcos debuisset pascere et non episcopus esse, cani est episcopus et non mihi« — okát is igyekszik Habina e tetteinek adni, mely ok nem más, mint az, hogy Habina maga szeretne utódja lenni a püspökségben, mit kétségtelenül bizonyítanak az említett szerzetesek előtt mondott e szavai: »det Deus, ut quo citius acquiram promissum pastorale, dissipabitur corrupta Olsina et tota illius familia.¹⁾ Habínáról már itt találom jónak, ámbár sokan talán korainak fogják tartani, megjegyezni, miszerint Olsavszky életében nem volt ugyan semmi bántódása, de mihelyt Bradács, ki ellen első sorban volt intézve a Habina támadása, jutott a püspöki székre, rögtön Munkácsra idézte be Habinát s a miszticzei zárdában töltendő fogásra ítélte. Habina ez ítéletet azzal játszotta ki, hogy Egerbe futott, a honnan neki egykoron »promissum erat pastorale,« — és ott a latin szertartásra térvén át, mint az ó-szláv nyelv tanára a papnöveldeben végezte be nyugtalan életét.

Olsavszky érintett felterjesztésének s Bradács működésének az lett a legközelebbi eredménye, hogy az udvari kancellária 1765. szept. 15-én kelt felterjesztésében a viszály végleges kiegyenlítése céljából a munkácsi püspökség canonisatióját ajánlja a királynőnek.²⁾ Neszét véve a felterjesztésnek Eszterházy, azzal akarta útját vágni, hogy 1765. szept. 30-án kelt emlékiratában azt igyekszik a királynő előtt bebizonyítani, miszerint Olsavszky csak azért kíván önállóvá lenni, hogy annál könnyebben visszatérhesen a schismára.¹⁾ Eszterházy ez állításának minéműségéről igen

²⁾ U. o.

¹⁾ Duliskovics III. 173—174.

²⁾ U. o.

¹⁾ Duliskovics III. 174.

könnyen meggyőződhetünk, ha tudjuk, hogy a királynő még 1746-ban Olsavszkyt, mint királyi biztost, Erdélybe küldte volt a megzavart unio ügyének helyreállítása végett, — és ha olvassuk Olsavszkynak a Papp Jophonis karloviczi vicarius által felizgatótt szatmármegyei unitusok megnyugtatása végett 1761-ben Szatmáron tartott classicus szónoklatát¹⁾, melyről maga Eszterházy oda nyilatkozott Bécsben, hogy »kegyes, tanult s a nyáj üdvéért aggódó pásztorra mutat, bővelkedik fensőbb világosságban, mely azonban alkalmazkodik a műveletlen népség alacsony szempontjához«,²⁾ valamint Olsavszkynak azon leveleit, melyekben a még Bereg és Marmaros megyék felső részén szórványosan jelentkező schisma kiirtásáról intézkedik, s a melyekben nemcsak a szellemi, de az anyagi fegyverek használatát is elrendeli, midőn azt írja »miután más módon nem tudom megfékezni a marmarosi vakmerő népet, veresse karhatalommal bilincsbe és — a mint ő maga Szatmárban tette volt — vesse börtönbe, kinozza éhséggel és szomjúsággal a kihágó világiakat és a népet félrevezető papokat.«³⁾ Ily jellemű és elvű férfiút schismáról vádolni a királynő előtt, hasztalan munka volt ugyan, mert a királynő e vád daczára is 1766. január 16-án újból megtiltotta Eszterháznak az unitus papság belügyeibe avatkozni,⁴⁾ — mindazáltal még számtalanszor ismételték az egriek e vádat, miután e korban a kölcsönös elkeresedés és gyanúsítás oly fokra hágott volt a két szertartású papság közt, hogy Pásztélyi szavai szerint »ha az orosz ember megkerülve a latin szertartású lelkészt a saját lelkészéhez vitte gyermekét megkeresztelni, ha elhagyva a latin templomot a saját lelkészét hívatta az utolsó szentségek kiszolgálása végett, ha halála esetére úgy rendelkezett, hogy a közel levő latin lelkész helyett a saját lelkésze temesse el, ha a latin lelkészt a görög szertartású egyének erőszakos keresztelésétől, esketésétől vagy temetésétől elűzte, ha a saját lelkészének fizetendő bért a latin lelkésztől megtagadta, ha tudva latinul olvasni orosz könyvből imádkozott, ha a saját és nem a latin szertartású ünnepeket tartotta, ha a görög szertartású böjtökről vagy a szakálról vagy a papi nősülésről tisztelettel beszélt, ha a curiának valamely visszaélését vagy dolgát csak egy szóval is érintette, szóval, hogy röviden foglalják össze mindent, ha csak egy kissé is vonakodott testestül és lelkestül átadni magát az egrieknek, rögtön azt

1) Basilovicus III. 48—79.

2) U. o.

3) Duliskovicus III. 163.

4) Püspöki levéltár.

kiáltották: »íme a titkos (t. i. szakadár), íme hogy elárulta magát stb.«¹⁾

Miután a királynő legutóbb említett rendelete sem szüntette meg a papi illetékek beszédese körül támadt visszás helyzetet, a királynő Olsavszky s illetve Bradács esedezésére 1766-ik év elején egy harmincznégy pontból álló újabb kérvényt terjesztett fel római ügynökei által a pápához a munkácsi püspökség canonisatioját illetőleg.²⁾ E kérvény beterjesztését sokban előmozdította, mert Bradácsnak hatalmas fegyvert szolgáltatott az egriekkel szemben, az ugynevezett doroghi ügy. 1765-ben ugyanis, több előkelő hajdú-doroghi lakos, azzal a kéréssel fordult a karlovicz-i nem egyesült érsekhez, hogy ez részökre papot küldjön. Bacsinszky András doroghi unitus lelkész, a később nagynevű püspök, bejelentvén a helytartótanács-hoz az ügyet, vizsgálat rendeltetett el. A vizsgálat folyamán kiderült hogy a szándékolt áttérésnek egyetlen oka az volt, miszerint a népet a reformatusok azzal bosszantották, hogy az unitus püspök csak az egri püspök szolgálja, s az unitus papok csak a latin szertartású papok káplánjai. A vizsgálat eredménye, kétségtelenül, sokban előmozdította Bradács bécsi működésének sikerét.

A királynő ezen, már másodízben beadott kérelmet a munkácsi püspökség canonisatiója iránt egyszerűen azzal indokolta, hogy e canisatio véget fog vetni a schismaticusok idegenkedésének az unio iránt, mely idegenkedést azon tapasztalás szülte, hogy az önálló keleti püspökökből és papokból az unio által csak a latin szertartású püspökök és papok vicariussai s illetve káplánjai lesznek. Coquelines Alajos és De Angelis István, a királynő római ügyvivői, a canisatiót kérelmező emlékiratukban tartózkodnak az egri befolyás jogos vagy jogtalan voltának bizonyítgatásától s megelégednek azzal, hogy tapasztalati tényekkel bizonyítják be a királynő abbeli állításának igazságát, miszerint az unitusok püspökének önállósága előmozdítja, függése pedig hátráltatja az unio virágzását. E tapasztalati tényeket Coquelines és társa a lengyelországi és a Nagy-Várad vidéki unitusok körülményeiből vették. A míg ugyanis a lengyelországi unitusok, kik VIII. Kelemen korában (1592—1605) két püspök alatt alig néhány ezer lélekből állottak, jelenleg már hat ezer lelkészettel és 150 zárdával bírnak, miután önálló püspökök alá voltak rendelve kezdettől, — addig a Nagy-Várad vidéki unitusok, mihelyt észrevették, hogy püspökük csak vicariussa a latinak, tömegesen oda hagyták az uniot. Még e tapasztalati tények

1) Duliskovics III. 231—222.

2) Basilovics IV. 44—75. Duliskovics III. 187—189.

felsorolása előtt azonban kimutatták s kétségbevonhatlan okmányokkal igazolták az emlékirat szerzői azon, már I. József királyljal szemben Rómából hangoztatott állítás valótlanágát, mintha Munkács egyházmegye soha sem létezett volna, — miután a munkácsi egyházmegye, ámbár első püspökéről csak 1491-ben történik említés, oly ősrégi eredetű, hogy határozottan merik állítani, miszerint egyike volt a VIII. János pápa (872—882) korában sz. Method szláv apostol érseksége alá tartozott panonniai hét egyházmegyének.¹⁾ Bebizonyítva ezt, be lett bizonyítva az is, hogy nem új püspökség felállításáról van szó, mint azt az ügy ellenségei elhitetni szerették volna, — de mindazáltal, hogy egy ponton se legyen az ügy védetlenül hagyva, kimutatták Coquelines s De Angelis azt is, hogy még azon esetben is, ha csakugyan új püspökség felállításáról volna szó, alapos a királynő kérése, miután a fenforgó esetben meg van ama három kellék, a mi egy új püspökség felállításához az egyházjog által megkívánatik. Megvan ugyanis a hívók kellő száma, miután 858 egyházhhoz 145,107 gyónóképes hívő tartozik; — nem hiányzik továbbá a püspöki méltóságnak megfelelő székhely és a püspök ellátására szolgáló kellő jövedelem, miután egyrészt Munkács városa idáig is püspöki székhely volt s miután másrészt a pontosan meg nem határozható bevételeken kívül a püspök 3300 firtot kap »e generali cassa parochorum,« — nem lesz végre e püspökség felállítása által senkinek a joga megsértve, miután a munkácsi püspökséget görög szertartású hívek képeznék, ezekhez pedig a legkisebb jogot sem formálhatja sem az egri püspök, sem pedig az esztergomi érsek. Ezen, okmányokkal bőven támogatott kérvényére a királynőnek nem akart a pápa addig elhatározólag válaszolni, míg nem ismeri az egri püspöknek, mint ez ügyben az egyik legérdekeltebb félnek véleményét, mely vélemény beszerzésére a bécsi nuntius utasította, ki aztán 1766. június 23-án kelt levelében felhívta Eszterházyt vélemény adásra.²⁾

Mielőtt azonban ezen ügy véget érhetett volna, a királynő Olsavszky ismételt esedezésére 1767. július 17-én kinevezte Bradácsot, ki Olsavszky által már előbb t. i. martius 27-én generalis vicariussá neveztetett volt ki a még teljes erejében levő Szabados György helyére, az Olsavszky utódjává s azzal a kéréssel fordult a pápához is, hogy nevezze ki Bradácsot apostoli vicariussá s valamely in partibus levő egyházmegye címére püspökül.³⁾ A

¹⁾ Basilovics IV. 49.

²⁾ U. o. 75—76.

³⁾ Duliskovics III. 190—101.

pápa elhatározását azonban már nem várhatta be Bradács Bécsben, miután Olsavszky napról napra mind jobban érezve ereje hanyatlását, őt 1767. szeptember 27-én kelt levelében haza hívta.¹⁾ Olsavszky abbeli hitének ad kifejezést e levélben, hogy, ámbár az egriek minden úton s módon hozzák és halasztják a canonisatio iránt megindult per lebonyolítását, a királynőnek mégis sikerülni fog azt megnyerni Rómában, — és miután ugy a canonisatio mint a Bradács kinevezése ügyében az okmányok már fel vannak terjesztve Rómába, úgy véli, hogy az eredményt Munkácsra is bevárhatja Bradács. A visszahívást különben nem csak betegeskedésével indokolja Olsavszky, hanem azzal is, hogy egyrészt a Bradács jelenléte meg fogja félemlíteni nagyszámú ellenségeit, kik nem hisznek kinevezetésében s azért napról napra a legnagyobb méltatlanságokkal halmozzák el úgy őt, mint Bradácsot, — s hogy másrészt annyira kiköltötte magát ez ügyben, miszerint továbbra nem láthatja el Bradácsot pénzzel. Levelét Olsavszky e szomorú s kedély állapotára világot vető szavakkal fejezi be: »venias, magna adhuc instructione indiges, — contra osoros tuos armari deberes, ne adulationibus decipiaris; scit qualem me reliquit, sed qualem inveniet stupebit.« E vég-szavak igazabbak voltak, mintsem Olsavszky önmaga hitte, mert midőn Bradács 1767. november 5-én délután Munkácsra érkezett, már csak a terítőn láthatta főnökét, jötevőjét, sőt elmondhatjuk, valódi atyját, ki ugyanaznap reggelén halt el.

Olsavszky Munkács-egyházmegeye történelmének talán legnagyobb alakja. Olsavszky fölé helyezik ugyan sokan Bacsinszky András püspököt, — de ha többet jelent a harcokban lenni nagy-nak, mint a békében, akkor az első hely Olsavszkyt illeti, ki egy negyed századra terjedő kormányzása alatt annyit tett papságának anyagi és szellemi javára a heves és folytonos harc daczára is, a mennyit csak egy, hivatását kellőleg átértzett s azt szigorúan betölteni igyekvő férfiútól várni lehet. Ha valaki e sorok után olvasni találja Babilja Andrásnak, Bacsinszky püspök néhai gyón-tató atyjának, Olsavszkyról irt jellemzését, kedvező ítéletemet vagy az elfogultságnak, vagy talán inkább a nem kellő készült-ségnek fogja tulajdonítani. De hogy e két hibának legalább elsejétől inkább ment voltam mindenkor, mint Babilja, ki azt írta, hogy Olsavszky elhunytával nem a felett sajnálkoztak a mege jelesebb fiai, hogy püspökük elhalt, hanem a felett, hogy e halál oly későn következett be, — s a ki az Olsavszky képzettségének kisebbitése céljából még a fentemlített jeles beszéd szerzőségét is elvitatni igyekezett Olsavszkytól: — leg-

¹⁾ U. o. 184—195.

jobban mutatja az, hogy ámbár maga az egriekkel való harcz és a rendes püspöki teendők is eléggé igénybe vették volt úgy idejét mint erejét, mégis képes volt a híres pócsi zárdát felépíteni, Munkácson saját költségén papképző iskolát alapítani, papságának érdekében a királynő előtt ismételve közbenjárni. Annak, hogy jeles tervei, mint pl. könyvnyomda felállítására Munkácson, felsőbb iskolák rendszeresítése egyházmegyéje főbb helyein és több más ilyen, nem valósúlhattak az egyházmegye nagy szellemi s anyagi hátrányára, — bizonyára nem ő, de a kedvezőtlen idők s körülmények voltak az okai. Vegyük még ezekhez azon nagy kegyet, melyben az udvar előtt állott s mely őt a titkos tanácsosi méltósággal s több ízben a királyi biztosi hivatallal tüntette ki, — azon nagy népszerűséget és szeretetet, melylyel korának jelesebb férfiai viseltettek iránta, s vegyük tekintetbe azt is, hogy mind ezt nem azon az úton szerezte, melyen Blazsovsky, ki e tekintetben talán szerencsés volt az egriek közbenjárása folytán : és be kell vallanunk, hogy igaza van Duliskovicznak¹⁾ midőn azt állítja, hogy a Babilya tollát Olsavszky jellemzésénél a sértett ambíció vezette, a mennyiben Bradácssal szemben elhanyagolta volt őt Olsavszky. Igaz ugyan, hogy Olsavszky minden követ megmozdított volt a Bradács érdekében s nem igen kímélte azon férfiakat, kik ebben ellene működni látszottak ; úgy, hogy körülbelül igaza van Babilyának abban, miszerint »Bradacsianum aliquid non adprobare« annyit tett, mint »pupulam Olsavszky tangere,« — de ne feledjük, hogy Olsavszky csak is Bradácsban látta azon férfiút a püspökségre számítók közt, ki az egriek ellen vívott harczban méltó utódja lesz s nem lesz hajlandó soha a Blazsovsky szerepét játszani, holott vetélytársai közül többen válakoztak volna erre is a püspökség elnyerhetése végett, mint az különösen Habináról föltétlenül elhihető.

Olsavszky halála után Bradács, mint a királynő által kinevezett utódja az elhunynak, rögtön elfoglalta a püspöki széket, melyen azonban rövid, alig négy évre terjedő püspöksége alatt sokkal több tövist talált, mint rózsát. E tövist legelőször maga a papság kezdte szórni a Bradács útjára. A világi papság azért neheztelt Bradácsra, mert előleges választás nélkül neveztetett ki Olsavszky utódjává s kineveztetése által sok jeles ember lett mellőzve, — míg a szerzetes papság azt vette zokon, hogy Bradács nem lépett be elődjei példájára a szerzetbe s így mindenkorra véget vetett a szerzetesek befolyásának az egyházmegye kormányára. 1768. január 27-én nevezte ki XIII. Kelemen Bra-

¹⁾ Duliskovics III. 185—186.

dácsot apostoli vicariussá s in partibus rossii püspökké¹⁾, mely kinevezés következtében ugyanazon év april 20-án Pócson püspökké szenteltetett magát Kovács Melesnis nagy-váradi görög szertartású püspök által. Még ugyanezen év két nagy keserűséget is hozott Bradácsra. Az egyik keserűség az volt, hogy a helytartótanács, bizonyára a Habina által felkért egri püspök bejelentésére, megróvta a Habinával és Szabados Györggyel szemben tanúsított szigorúságáért és nyíltan tudtára adta, hogy nem felel meg a hozzá kötött várakozásnak. A másik, az elsőnél még sokkal nagyobb keserűség Rómából s illetve Bécsből jött. A királynő s illetve római ügyvivőinek emlékirata a canonisatio iránt, mint említve volt, véleményezés végett Boromei bibornok, bécsi nuntius által Eszterháznak adatott ki. Eszterházy véleményét a királynő ismételt szigorú sürgetései folytán 1767. martius 31-ről keltezte 113 pontban terjesztette fel Rómába.²⁾ E véleményvel okvetlenül részletesen kell foglalkoznunk, miután a leg-hívebben visszatükrözi az egriek véleményét és az általok elfoglalt álláspontot a canonisatiot illetőleg. A bevezetésben mentegeti Eszterházy késedelmezését s azt azzal indokolja, hogy az alesperesek, kiktől ez ügyben a szükséges adatokat bekérte, a megye nagy terjedelménél fogva igen sokára terjesztették be jelentéseiket. A bevezetés után a következő kérdéseket teszi fel önmagának Eszterházy: mikor és ki vezetése alatt kezdődött az oroszok közt az unio, mi módon tartották fen az egri püspökök a munkácsi apostoli vicariusok heves ellenkezése daczára is főnhatóságukat az unitus nép és papság felett, mily előnyére vált e főnhatóságuk az unionak és végre mily nagy az unitusok száma az egri megyében? Az előzményekből könnyű lenne ugyan, bárkinek is megadni a feleletet a feltett kérdésekre, — de a felelet aligha egyeznék meg az Eszterházy által adott válaszzsal. Eszterházy ugyanis, miután elődjeinek példájára megtagadta azt, mintha 1646 előtt munkácsi püspökség létezett volna, — az unio behozalát és virágzóvá tételét egyesegyedül az egri püspököknek s az egri káptalannak tulajdonítja, s ebbeli állítását, valamint azt is, hogy az unio elfogadásánál a görög szertartásúak által kikötött azon feltétel, miszerint a megválasztandó püspököt a pápa erősítse meg, nem önálló, hanem csak az egri püspöknek alávetett ritualis püspökre vonatkozhatott, — Kaminszkynak fentemlített emlékiratával igazolja. Az utóbbi állítását különben azzal is indokolja, hogy az unio aláírásánál szereplő 63 unitus pap bizonyára ismerte azon törvényeket s rendeleteket, melyek tiltják egy megyében két

1) Basilovics IV. 39.

2) Basilovics IX. 76—125.

katholicus püspöknek lenni, s így nem is beszélhetett önálló püspök megerősítéséről. Valamint az unio ügyének virágzását, úgy az apostoli vicariatus behozatalát is a munkácsi megyébe az egri püspök befolyásának tulajdonítja Eszterházy, s miután előadta, mily előnyös és üdvös volt idáig az unio ügyére az egri befolyás, — a második kérdésre, hogy t. miként gyakorolták az egri püspökök e befolyást, — azt a feleletet adja, hogy az egri püspökök e befolyást, melyet 1646-tól kezdve mindenkor gyakoroltak, csakis az unio virágzóvá tételére és az unitus papság anyagi és szellemi javára igyekeztek felhasználni. Arra a kérdésre, mi módon vannak az unitusok az egri megyében elterjedve, azt válaszolja, hogy az unitusok kevés helyen laknak tisztán, ha nem a legtöbb helyen latin szertartásúakkal és protestansokkal vegyesen. Megadva az előzetes kérdésekre az eléggé bő, de, a mint láthattuk, nem eléggé kimerítő és alapos feleletet — azt az elhatározó kérdést veti fel Eszterházy, hogy, ha az előzmények tanúsága szerint az egri püspökök intézkedései a legüdvösebbek voltak az uniora nézve, czélszerű lesz-e a jövőre nézve más intézkedéseket léptetni életbe? Hogy azonban, e kérdésre kielégítő feleletet adhasson, bonczkés alá veszi Eszterházy a királynő által a canonisatio ügyében beadott emlékirat érveit. Ezen érvek közt a legfontosabbnak azt találja Eszterházy, hogy a canonisatio elő fogja mozdítani az unio terjedését, miután — az emlékirat szerzői szerint — az unitusokat az unio megkötésénél a pápa által is elfogadott feltétel szerint önálló püspök illeti, miután továbbá a schismaticusok idáig is csak az unitus püspök függése rettentí vissza az uniótól, s miután végre az apostoli vicariusok oly nagy érdemet szereztek az unio terjedésénél, hogy a canonisatio nem csak jutalom lesz ez érdemért, de buzdítás a további működésre is. Ezen érv ellenében azt igyekszik Eszterházy kimutatni, hogy az unio idáig csak azért gyarapodott, mert az apostoli vicariusok alá voltak rendelve az egri püspöknek, mint azt a zsinati törvények és a pápai rendeletek is megkövetelik, — és nyíltan kimondja, hogy a canonisatiót nem a »rudis plebecula« óhajtja, melyet legkevésbé sem érdekel ez ügy, hanem azok, kiknek kényelmetlen a »provida ecclesiae ordinatio« s a kik szabadon óhajtának gazdálkodni, mely gazdálkodásnak pedig az lenne egyedüli eredménye, hogy lassan lassan ismét a schismára térne vissza az egész unitus nép. Azon érv, hogy a schismaticusok csak azért irtóznak az uniótól, mert az unitusoknak nincs önálló püspökük, Eszterházy szerint, csak ráfogás, — miután az egri megyében lévő unitusok sokkal távolabb laknak a schismaticusoktól, mintsem ezeknek alkalmuk lenne az unitusok függését észre is venni, s miután csakis a gonoszság által félre-

zetett elme képes a roppant vagyonú, kitüntetésekkel elhalmozott és nagy befolyású egri püspököt egy schismaticus püspökkel összehasonlítani. De még az az érv sem állhat meg Eszterházy szerint, hogy az unitusok főleg a szertartás különbsége miatt óhajtanak önálló püspököt, — miután ez óhaj a mily illőnek és méltányosnak látszik első tekintetre, ép oly végzetes következményeket szűlne teljesítése. Ez állítást azon másik állítással okadattolja csak Eszterházy, hogy a munkácsi püspök, ha fel fog szabadúlni az egri püspök fenhatósága alól, jóhamar megunja úgy a primás mint maga a pápa főnhatóságát is s csakhamar visszatér a régi, schismaticus függetlenségre. Annak igazolására pedig, hogy mily üdvös a latin szertartású papság befolyása az uniora nézve, a szepesi tizennégy unitus hitközséget hozza fel Eszterházy, melyek, ámbár a szepesi káptalan prépostjának főnhatósága alatt állanak, soha e függés ellen panaszt nem emeltek, sem az alól megszabadúlni nem igyekeztek. Itt, miután röviden említette a sok fölvel bíró társulatok szomorú helyzetét, egy szerény tanácsal szolgál Eszterházy magának a királynőnek. E tanács oda megy ki, hogy jó és üdvös volna az unio előmozdítása czéljából a latin szertartású püspökök alá rendelni a schismaticus püspököket is, nem pedig kivenni a munkácsi apostoli vicariust is az egri püspök főnhatósága alól, mely főnhatóság egyedül képes az unio-ban megtartani a munkácsi egyházmegyét. Elismeri Eszterházy, hogy az unitusok száma nagy az egri megyében, de tagadja, mintha ez az apostoli vicariusok érdeme volna, miután az e tekintetben való érdem oly kizárólagosan az egri püspököket illeti, hogy Munkács egyházmegye canonisatiója csak büntetés volna az egri püspökre nézve a megérdemelt jutalom helyett, — s miután ezekből bárki is beláthatja, hogy azok, kik Munkács egyházmegye önállóságát sürgetik: »háládatlan gyermekek, kik szüleiket lenézik, — méltatlan árvák és kiskorúak, kik kilépve a serdülő korból, nem háladosak gyámjaik s gondnokaik iránt, s azon tanácsokat, melyek segélyével előre haladtak, megvetik.« De nem csak az unio gyarapítása, hanem az unitusok közt dívott visszaélések és hibák kiirtása is, Eszterházy szerint, egyedül az egri püspökök érdeme, mint azt az Erdődy eljárása Bizanczyval és a Barkóczyé Olsavszky Manóval szemben bizonyítja, — és miután a latin szertartású esperesek jelentése szerint e hibáktól még mostanáig sem szabadult meg teljesen az unitus papság, bárki is beláthatja az egri főnökség fentartásának szükséges voltát. Arra az érvre, hogy az önálló püspökkel bíró unitus megyékben a tapasztalás szerint a legszebben gyarapszik az unio, azzal felel Eszterházy, hogy a mily méltányos és üdvös, hogy a külön területen lakó unitusok önálló püspökkel bírjanak, ép oly veszedelmes lenne, ha a latin

szertartásúakkal vegyesen élők láttatnának el önálló főpásztorral, miután ez esetben számtalan összeütközésre nyilna alkalom a görög és a latin szertartású püspök közt, a mint ő azt a például felhozott lengyelországi esetben is okvetlenül fenforogni hiszi. Az emlékirat szerzőinek azon érve, hogy a munkácsi püspökség önállósítása véget fog vetni az egri püspök és az apostoli vicarius közt egyrészt, a latin és görög szertartású papság közt másrésztől fenforgó vizálynak, szerinte, ki a békét mindenképpen felett szereti, nem lehet alapos, miután nem hiheti, hogy a független munkácsi püspök és papsága tartózkodjék a béke megzavarásától akkor, midőn nem fél az egri püspöknek alávetett apostoli vicarius és papsága jogtalan lépésekre ragadtatni magát, holott ezért minden egyes esetben gyors megtorlástól tarthat. El nézetét azzal a tapasztalt ténnyel kívánja támogatni, hogy midőn a királynő a béke helyreállítása czéljából megsemmisítette Barkóczynak a papi járandóságok szedése tárgyában kiadott intézkedését, a remélt béke helyett még nagyobb egyenetlenség és keserűség támadt a két szertartású papság közt. Köszönetét fejezi ki ugyan Eszterházy a királynőnek abbéli kijelentéséért, miszerint a munkácsi püspökséget az egri püspökség anyagi és szellemi megkárosítása nélkül kívánja canonisáltatni, — de nem hisz ennek lehetőségében. Nem történhetik meg ez önállósítás az egri püspökség szellemi megkárosítása nélkül, miután egyrészt a nagyszámú unitus nép elvonásával, mely népet »Christo et ecclesiae episcopi Agriensis genuerunt« s mely nép »semper fuit sub indubitata episcoporum Agriensium iurisdictione«, az egri megye mintegy szívének felétől fosztatnék meg, — s miután másrészt a hívók ily nagy számának elszakítása nem csak az eretnekek megtérését fogja megakadályozni, hanem apasztani fogja magát, a latin szertartású hívek számát is. Az anyagi megkárosodást hasonlóképpen nem kerülheti ki az egri püspökség a királynő által kért canonisatio megadása esetén, — miután, ha De Camelis és Olsavszky generalis s illetve ritualis vicarius létükre követelni merték az unitus hívektől a királyi adományozások alapján csakis az egri püspököt megillető tizedet, előre is tudni lehet, mily mértékben fogják ezt az önálló munkácsi püspökök gyakorolni, és ha Olsavszkynak ritualis vicarius létére sikerült a királynőnél kieszközölni, hogy a papi járandóság Barkóczy rendelkezései ellenére teljesen oda ítéltsék az unitus papságnak, bizonyára sikerülni fog az önálló munkácsi püspököknek azt is kieszközölni, hogy a görög szertartású hívektől szedett tizednek azon nyolczada, melyet az egri püspök a latin szertartású lelkészeknek engedett volt át, a görög szertartású lelkészeknek adassék oda. Mindezek alapján határozottan kimondja Eszterházy, miszerint lelkiismerete nem engedi azt állítani, hogy

a munkácsi apostoli vicarius függetlenítése az egri püspök joghatósága alól előnyére lesz az unionak, véget vett az egyenetlenkedéseknek, és megtörténhet az egri püspökség anyagi és szellemi megkárosítása nélkül.

Eszterházy e válasza azt eredményezte, hogy XIII. Kelemen 1767. november 14-én kelt brevejében nem csak helyeselte a munkácsi püspökség canonicisatiója ellen felhozott érveket s így megtagadta a királynő kérelmének teljesítését, hanem még dicséretekkel is elhalmozta Eszterházyt az unio érdekében kifejtett fáradozásaiért.¹⁾ A pápa, különben helyeselve Eszterháznak a canonicisatio ellen felhozott indokait, — nem látta czélszerűnek, egyszerűen értesíteni a királynőt erről, hanem meghagyta Eszterháznak, hogy menjen fel mielőbb Bécsbe s ott személyesen igyekezzék meggyőzni a királynőt a canonicisatio felesleges sőt káros voltáról, még pedig annál is inkább, mert nincs senki, »qui — a pápa saját szavai szerint — gravius et uberius et luculentius exponere haec quaeat« mint Eszterházy maga. Eszterházy azonban, a pápa kedvező ítéletét nem csak a tárgyalt válasznak köszönhető, hanem annak is, hogy az önállósítás iránt benyújtott emlékiratban a királynő ügyvivői nem fejtették ki sem az egri püspök működését, sem a canonicisatiót sürgető okokat oly részletesen és oly behatóan, mint az az ügy érdekében szükséges lett volna. Meg kell itt még jegyeznem azt is, hogy a hivatalos emlékiraton s illetve a pápához küldött válaszon kívül Eszterházy több előkelő és befolyásos egyénhez is intézett Rómába az ügy érdekében leveleket, mely levelek válaszra is lettek méltatva, mint azt Bradácsnak alább előadandó látogatása alkalmával Egerben maga Eszterházy is elismerte, hivatkozva e válaszokra.

A pápai brève és Eszterházy személyes közbenjárása a királynőnél azt eredményezte, hogy a királynő 1768. augusztus 24-én két, majdnem egyenlő tartalmú rendeletet adott ki, melyek közül az egyiket Eszterházyhoz, a másikat Bradácshoz intézte.²⁾ E rendelet, melylyel a királynő véget akart vetni a surlódásoknak, míg egyrészt határozottan megparancsolja Bradácsnak, hogy »az egri püspököt valóságos és törvényes főnökének elismerni, neki minden igazságos tisztességes és megengedett dologban, s az egri egyházmegyét illető minden ügyben a kellő tiszteletet s engedelmességet megadni, joghatóságának gyakorlásában, mint annak helyettese, tőle függni« kötelességének ismerje, — addig másrészt Eszterháznak sem igen szavaz bizalmat, midőn a fentieket csak azon föltétel alatt rendeli, hogy »a mi hú s a római egyházzal az

¹⁾ Basilovics IV. 125—126.

²⁾ Basilovics IV. 127—133.

igaz hitnek egyességét valló papságunk s népünknek ne legyen alkalmas jogosan panaszkodni, és ha panaszkodott, ne hiányozzék az alkalmos orvosszert, — és alapos sérelmeinek oka mozdíttassék el.« Ha ehhez hozzá vesszük még azt is, hogy a papi járandóságokat az általa 1756-ban kiadott rendelet értelmében parancsolja szedtetni, hogy továbbá a görög szertartású papságot egyenrangúnak nyilvánítja a latin szertartású papsággal, s hogy végre komolyan figyelmezteti Eszterházyt, miszerint »a fentnevezett görög egyesült püspökkel és apostoli vicariussal úgy igyekezzék bánni, mint az az egyesült papság és nép fejét megilleti:« — be fogjuk ismerni, hogy az Eszterházy diadala nem igen volt teljes, főleg miután ott függött, mint egy Damocles kard, folyton feje felett a királynő abbéli kijelentése is, miszerint főnöksége csak addig fog tartani »quamdiu aliud quid statuendum esse necessarium aut utile visum non fuerit.« De ha nem is volt az Eszterházy öröme teljes az ügy ily módon való intézése felett, annál teljesebb volt a Bradács és az összes unitus clerus levertsége, ha meggondoljuk, hogy e királyi rendelet úgy csapott le Bradácsra, ki alig egy év előtt a legszebb remények közt hagyta volt el Bécset, mint a villám a felhőtlen égről. Ambár Bradács és az unitus clerus e rendelet által ha nem is örökre, de bizonyára igen messzire elodázva látta Munkács egyházmegye függetlenségének kimondását, mindazáltal az talán még gyorsabban következett be, mint Bradács Bécsből való távozása alkalmával remélte.

E váratlan fordulatot közvetlenül a királynő említett rendeletének egyik pontja, közvetve pedig Eszterházynek Bradács-csal szemben tanúsított kíméletlen s erőszakos eljárása szülte. A királynő, ugyanis, meghagyta volt az említett rendeletben Bradácsnak, hogy a közte és Eszterházy közt, valamint a két szertartású papság közt fenforgó egyenetlenkedések és viszályok elintézése végett mielőbb jelenjék meg személyesen Egerben. Bradács e parancsnak nem igen sietett eleget tenni, tudva jól elődjei példájából, hogy e parancs teljesítése csak újabb megaláztatást és keserűséget hozhat rá. Eszterházy azonban, folyton sürgette e parancs teljesítését Bradácsnál, azon reményben, hogy támaszkodva a királynő rendeletére sikerülnie fog e látogatás alkalmával kicsikarni Bradácstól a hűségesküt s így még jobban biztosítani befolyását az unitusok felett. Daczára Eszterházy háromszori fenyegetésekkel támogatott sürgetésének, Bradács csak 1769. szeptember első felében indult el Szabados György beregi, Zsetkey András marmarosi, Bacsinszky András szabolcsi és Boksay János cseréháti főesperesek, — továbbá Pásztélyi János kerekenyei, Bónyi Elek n.-károlyi, Labancz Bazil pátfalvi és Sztankovszky János ungvári lelkészek, — valamint Kasper Martyr

Szt.-Bazil rendű pócsi házfőnök társaságában Egerbe, hova szeptember 15-én, egy pénteki napon, d. u. három órakor érkezett meg. Bradács ezen egri látogatása ép oly hírhedtté lett Munkács egyházmegye történelmében, mint Barkóczynek 1748. július 15-én s 16-án Munkácson tartott, s fentebb kellőleg méltatott canonica visitatója, de míg e visitatio történetét leginkább csak az egriek által ez alkalommal felvett jegyzőkönyvből ismerjük, addig Bradács látogatásának legapróbb részletét is Bacsinszky Andrásnak, mint szemtanúnak, feljegyzéseiben találjuk megörökítve.¹⁾

Bradács Eger alá érkezve nem ment be kíséretével a városba, hanem a város szélén levő s az egri káptalan tulajdonát képező vendéglőben szállt meg. Megérkezése után rögtön Eszterházyhoz küldte Szabados és Boksay főespereseket, miszerint egyrészt védelmet kérjenek Habina ellen, ki nyilvánosan megöléssel fenyegette volt Bradácsot, — másrészt pedig a királynő rendeletének megfelelőleg tudakolják ki azon időt, melyben a vitás és közös kérdések elintézhetők lennének. Eszterházy tudomásul vette, ugyan a Bradács megérkezését s viszont üdvözlétét küldte a két főesperes által, de a tanácskozás ideje iránt mit sem nyilatkozott. E nyilatkozatot Torner Mátyás, levéltárnoka által sem küldte meg Bradácsnak, miután e levéltárnok csak azt a megbízást nyerte volt Eszterházytól, hogy hívja meg nevében Bradácsot és kíséretét vendégeinek. Bradács gyöngélkedését hozva fel okúl, nem fogadta el e meghívást, hanem az iránt tudakozódott Tornernél, mikorúra van kitérve a közös tanácskozás ideje? Torner a kérdésre azzal válaszolt, hogy nincs ugyan tudomása a közös tanácskozás idejéről, de miután másnap délelőtt sz.-széki ülés lesz, talán ekkor lehetne e tanácskozást megtartani. A következő napon püspöki szolga jelent meg a Bradács szállóján, ki ura nevében ebédre hívta meg Bradácsot és kíséretét. Miután e meghívást is visszaútasította Bradács, Zsetkey és Bacsinszky főespereseket a véghől küldte be Eszterházyhoz, hogy egyrészt köszönetét fejezzék ki a kétszeri meghívásért, s hogy másrészt határozott választ hozzanak a Habina ügyére és a tanácskozás idejére vonatkozólag már tegnap előadott kérdésére. Bradács összes kíséretével óhajtott részt venni a tanácskozásban, és ez óhajjától csak úgy volt hajlandó elállani, ha Eszterházy a négyszemközti tanácskozást fogja kívánni. Eszterházy azzal a felelettel bocsátotta el a Bradács küldöttjeit, hogy Habina nincs jelenleg Egerben s így nem kell tartani fenyegetéseitől, és hogy a tanácskozáson jelen lehetnek ugyan mindnyájan, de a tanácskozás rögtön nem történhetik meg, mert a tanácskozás tárgyát képező dolgok bővebb megfon-

¹⁾ Duliskovics III. 199—206. Basilovics IV. 134—137.

tolást igényelnek. E válasz vétele után jónak látta Bradács személyesen tisztelkedni Eszterházynál azon reményben, hogy így siettetni fogja talán a tanácskozás idejének kitűzését. Bradács tehát a délutáni órákban magához véve kíséretéből Szabados, Zsetkey, Bacsinszky, Boksay főespereseket és Kasper házfőnököt megjelent Eszterházynál.

Eszterházy Bradács és kíséretének udvarias köszöntésére azzal válaszolt, hogy »de hisz én délelőttre tűztem volt ki a tanácskozás idejét.« Midőn Bradács e váratlan fogadtatásra azt felelte, hogy ő arról mit sem tud, Eszterházy a délelőtt nála járt főesperesek egyikéhez fordult azzal a kérdéssel: »quid retulerit episcopo:« A kérdezett azt válaszolá, hogy ő azt jelentette, a mit Eszterházytól hallott volt, hogy t. i. az ügy fontos és meggondolást igényel. Bradács véget vetendő e kellemetlen felvilágosításoknak közbe szőtt, hogy ő nem tanácskozás végett jött jelenleg Eszterházyhoz, hanem csak legmélyebb tiszteletének nyilvánítása végett. E közbeszólás láthatólag jó hatással volt Eszterházyra, mert elhagyva a további kérdezgetést, azzal fordult vendégeihez: »ergo sedeamus.« Alig foglaltak azonban helyet, jónak látta Eszterházy más oldalról támadni meg Bradácsot. a mennyiben, mielőtt még a kíséret tagjai be lettek volna mutatva, szemére hányta Bradácsnak, kit az egész látogatás alatt következetesen csak per »reverendissime domine« czímezett, hogy megvetette a felajánlott szállást, holott az magát ő felségét is kielégíthetné. Bradács mentegetőzése és a kíséret bemutatása után egész váratlanul azzal a kérdéssel fordult Eszterházy Bradácshoz, hogy mikép viseli magát a munkácsi róm. kath. lelkész? E kérdés folytán Bradács a munkácsi róm. kath. lelkésztől és káplánjáról, Bacsinszky pedig a nagy-kállói lelkésztől úgy nyilatkoztak, hogy ha mind ilyenek volnának a róm. kath. lelkészek, akkor véget érne csakhamar a két szertású clerus közt dülöngő egyenetlenkedés és az ebből származó botrány. Eszterházyra e nyilatkozat kellemetlenül hatott, mert nem minden szemrehányás nélkül azt válaszolta, hogy, ha Bradács előbb jött volna el Egerbe, ezen egyenetlenkedések már rég kiirtattak volna. Bradács újból betegkedésével mentegette késedelmezését, de midőn e betegség okául a munkácsi püspökség önállósítása iránt táplált reményben való csalódást nevezte meg, Eszterházy is elismerte e csalódás fájdalmas voltát Bradácsra nézve s azzal vigasztalta, hogy »commitamus nos Deo, ex cuius s. voluntate haec sunt per summum ecclesiae caput ordinata.« E vigasztalásból értesült csak Bradács teljes bizonyossággal arról, hogy Rómában buktatták meg az önállósítás ügyét, — miután Eszterházyt az azt felelte, hogy ő Rómából semminemű rendeletet sem kapott. Eszterházy erre nyíltan

kijelentette, hogy Bradács nem is várhat egyenesen Rómából semmiféle rendeletet. miért is előhozatta gróf Batthyány oldalkanonok által XIII. Kelemennek említett brevéjét s azt Bacsinszky főesperesnek adta át felolvasás végett. Alig olvasott azonban Bacsinszky pár sort a brevéből, Bradács s kíséretének egy része azon kijelentéssel szakították félbe az olvasást, hogy e breve őket nem érdekli, míg Bacsinszky affeletti fájdalomának adott kifejezést, hogy Eszterházy az unitusokról az unitusok nélkül adott informatiót. Miután Eszterházy abbeli kijelentésére, hogy e breve a sz. lélek sugallata lévén vitatás alá nem jöhet, Bradács azt felelte, hogy a sz. lélek nem mondhat ellent önmagának, a meny nyiben az ő kinevezési bullájában szó sincs az egri püspök főnökségéről, — Eszterházy azzal vágott vissza, hogy Bradács ezen szavaival a sz. léleknek akar ellent állani. Bradács figyelemre sem méltatva e vádat, határozottan kimondta erre, hogy, ha Eszterházynek e brevén kívül egyéb érve nincs, akkor nem éri magát kötelezve az engedelmességre. Bradács e kijelentésére azzal válaszolt Eszterházy, hogy előhozatta Batthyányival a pápának a királynőhöz intézett brevéjét, s azt felolvasni rendelte. Szótlanul hallgatták a jelenlévők ezen érdekes, mert az ügyre teljesen új fényt vető breve felolvasását mindaddig, míg e szavak nem hangzottak el: »ipsam securitatem regis et regni erectionem episcopatus Munkacsiensis non admittere,« — mert e hűtlenségi vád hallatára, mint a derült égből jött váratlan vilámcsapásra, ugráltak fel Bradács s kísérei helyeikről s elősorolva a magyarországi oroszoknak századokon át kitüntetéssel ismert hűségét, ünnepélyesen tiltakoztak Eszterházy informatiója ellen, melynek alapján e vád leíratott, s határozottan követelték Eszterházytól, hogy példákkal igazolja be állításait. Eszterházy azonban úgy ezen követelésre, mint Bradács abbeli nyilatkozatára, hogy ép ily méltatlan gyanúsításokat szórtak Eszterházy elődjei is a korukbeli munkácsi főpásztorokra, — csak azzal felelt újból, hogy Bradács ellent áll a sz. léleknek. Bradácsot e kíméletlen sértegetés annyira elkeserítette, hogy égre emelve kezeit ünnepélyesen kimondta: »moriemur excellentissime domine atque coram tribunali Salvatoris nostri terribili consistemus, tunc quid ego, quid Exc. V. egerimus, apparebit.« Ezen, átoknak is beillő szavak oly haragra lobbantották Eszterházyt, hogy képéből kikelve s öklével az asztalra csapva kiáltotta oda a körülállóknak: »hallgassanak meg uraságtok, titkoltam, nem akartam mostanáig kimondani, de most kimondom, ítéljék meg, minő ember ez (Bradácsra mutatva): íme arra akarta rábírní ő felségét, hogy a saját tekintélyével, a pápa befolyása nélkül, döntse el ezt az ügyet; illett ez egy püspökhöz.« Bradács erre azzal védekezett, hogy ő

akkoriban, midőn ezt javasolta, még nem volt püspök, hanem csak a munkácsi papság ügyvivője, s hogy az ő nézetét a kancellária is pártolta, holott abban mindig egy praelatus is van alkalmazva. Midőn pedig Eszterházy e védekezést nem respectálva oda nyilatkozott, hogy az illető praelatus is vétkezett, — Bradács nyíltan kimondta, miszerint panaszt fog emelni a királynő előtt tekintélyének megsértése miatt. Eszterházy hasonló fenyegetésére Bradács csak annyit mondott, hogy jogtalanul állítja róla Eszterházy, mintha a szent léleknek mondana ellen akkor, midőn e brevét el nem fogadja, — miután ő jól ismeri a római utakat, melyek a körülmények szerint igen is gyakorta szoktak más irányt venni, s miután a jelen esetben is az ő bulláit bizonyára nagyobb figyelemmel állították ki, mint az Eszterházy által felolvasztatott bréveket, melyeken különben is csak a pápai cancellaria pecsétje látható s melyek semmiféle elhatározó rendelkezést sem tartalmaznak az Eszterházy által igényelt főnökség tekintetében. E megjegyzést válasz nélkül hagyta Eszterházy, s ámbár tudta, hogy Bradács csak tisztelkedni s nem tárgyalni jött hozzá, a következő kérdésekre követelt választ: mikép intézkedett Bradács az egeri papnöveldeben tanuló görög szertartású ifjak részére kinevezendő szertartás tanára ügyében; mikép gondolkozik Bradács az Egerben felállítandó orosz könyvnyomdára vonatkozólag; mikép lehetne az Egerben lakó schismaticusokat az unióra vezetni; s végre mikép kellene a két szertartású papság közt felforgó egyenetlenkedéseknek véget vetni? Az első kérdésre vonatkozólag Bradács oda nyilatkozott, hogy ámbár őrend a felett, hogy a görög szertartású ifjak Egerben is tanulhatják saját szertartásukat, — mindamellett inkább azt óhajtaná, hogy Eszterházy, ki oly fennen dicsekszik az unio előmozdítására tett fáradozásával, lenne segélyére egy rendszeres papnövelde felállításában Munkácson, — a mi legjobb hatással volna az unio előmozdítására. Bradács ehez még afeletti kétkedésének is kifejezést adott, hogy a tanítás Egerben sikeres lehessen, — miután az illető szertartás tanár azt sem igen tudhatja, hogy mire, hol, mikor és hogyan tanítsa a növendékeket. Eszterházy ez aggodalmakra egész gúnyosan azt felelte, hogy az illető tanár tanítani fog szertartást, az iskolában, a tanórák alatt, oroszúl. Midőn pedig erre Bradács fejtegetni kezdte a nehézségeket, melyekkel e szak tanítása a görög szertartásúaknál jár, Eszterházy oda sem figyelve, rögtön a második kérdésre kívánt választ, arra t. i. hogy mint vélekedik Bradács az orosz szertartásos könyveknek Egerben való nyomtatása felől. E kérdésre ép oly velős, mint lesújtó feleletet kapott Eszterházy, midőn leplezetlenül kimondta neki Bradács, hogy »ha

Excellentiad a legfinomabb velencei papírt szerzi is be s arra nyomatva az orosz könyveket minden szó elejére aranyos betűt tesz is, még sem lesz semmi haszna.« Ezen erős állítását Bradács azzal okádatolta, hogy e könyveket sem az unitusok sem a schismaticusok nem vásárolnák, miután egyaránt gyűlöletes előttök még az egri név is, — holott ha Munkácson a legroszabb papírra fabetűkkel nyomathatná le ugyanazon könyveket, azok csakhamar elterjednének az unio nem csekély előnyére még a schismaticusok közt is. Eszterházy e nehézséget az által vélte elhárítani, ha a szóban forgó könyvek a Bradács approbatiója mellett fognak megjelenni. Bradács azonban, megtagadta beleegyezését e tervhez, azon, Eszterházyra legkevésbé sem hízelgő okot adva elő, hogy az ő approbatiójának egyedüli eredménye az lenne »ut prout Exc. V. quam nullam hactenus habuit, etiam a me Graeci ritus populus subtrahat omnem confidentiam.« E kellemetlen ügyre nézve az volt az Eszterházy végleges nézete, hogy mindez csak színlelés Bradács részéről. Bradács e sértést azzal vágta vissza, hogy midőn Eszterházy azt kérdezte tőle, hogy mi módon lennének az egri schismaticusok az uniora vezethetők, — csak annyit mondott, hogy »reductionem huiusmodi Rascianorum ad. s. unionem ut Exc. V. sine me incoepit, ita sine me dignetur eandem continuare: sacra enim unio carceribus non procuratur.« Eszterházy erre Bradácsot okozta azért, hogy önmaga látott hozzá ez ügyszó, miután Bradács vonakodott Egerbe jönni s így vele együtt működni. A negyedik kérdésre, hogy t. i. mint lehetne a két szertartású papság közt fenforgó egyenetlenségeknek véget vetni, az volt a Bradács nézete, hogy erre legjobb út, a királyi rendeletekhez való szigorú ragaszkodás mind a két részről, — míg Eszterházy abbéli kijelentésére, hogy semmiféle panasz ily ügyben nem tétett ez idő szerint, Bradács oda nyilatkozott, hogy a lehetetlenséggel határos minden egyes sérelemmel Egerbe sietni. Közbevetőleg az iránt kérdezte meg Eszterházy Bradácsot, hogy magával hozta e szertartásban tanításához szükséges könyveket és szerelvényeket? E kérdés alkalmat adott Bradácsnak kifejezni nézetét Eszterházy eljárását illetőleg Habinával szemben, miután nyíltan kimondta, hogy elhozta ugyan a kérdéses tárgyakat, de nem a Habina részére, kit Eszterházy az ő tudta s beleegyezése nélkül nevezett ki szertartástán tanárává a görög szertartású növények részére.

Idáig, mint láttuk, éles volt ugyan a párbeszéd, de teljes szakításra még nem került a dolog, miután oly ügyekről volt szó, mik nem adhattak alkalmat a főnökség kérdésének nyílt feltevésére, ámbár a beszéd folyamából okvetlenül következtetni lehetett előre is annak gyors megtörténtére. Megtörtént pedig a főnökség

kérdésének e nyílt felvetése akkor, midőn Eszterházy abbéli kérdésére, miért nem válaszolt Bradács két rendbeli levelére, azt a választ nyerte, hogy az elsőre azért nem, mert fenyegető hangon volt írva, holott Bradácsnak a királyi rendeletek értelmében nincs mit tartania az Eszterházy fenyegetéseitől, — a második pedig azért maradt válasz nélkül, mert Bradács előtt nem emeltetett panasz azon ügyekben, melyekről felvilágosítást kér Eszterházy. Eszterházy erre azt felelte, hogy a panaszokat nem is Bradács előtt kell megtenni, hanem ő előtte, ki főnöke lévén Bradácsnak, élni is akar főnöki jogával. Midőn Bradács erre oda nyilatkozott, hogy el nem ismerheti Eszterházyt a főnökségi jogát s az ellen a királyi s pápai kinevező okmányok alapján határozottan tiltakozik, — Eszterházy nemcsak újból ismételte abbéli vádját, hogy Bradács ellent mond a sz. léleknek, hanem ez ünnepélyes szavakkal fordult a Bradács kíséretéhez: »Ego sum V. D. episcopus, sua autem dominatio est tantum meus vicarius.« Erre a Bradács kíséretétől kapta meg Eszterházy a választ, miután nyíltan kimondták a főesperesek, hogy az unitus papság sem el nem ismerte, sem el nem ismeri soha az Eszterházy főnökségét, miután csak azt tarthatja törvényes főpásztorának, kinek felszentelésénél a királyi kinevező és a pápai megerősítő oklevelek felolvasását hallotta. Ezen alapos évrre az volt Eszterházy válasza, hogy leültette a felszólalót s figyelmeztette, hogy több tisztelettel tartozik főnöke iránt. Eszterházy a végletekig óhajta vinni a dolgot, azzal támadta meg erre Bradácsot, hogy tegyen eleget a királynő rendeletének. Bradács e gyanúsítás ellen lelkiismeretére hivatkozott s midőn Eszterházy erre azzal válaszolt, hogy »tuum malum habet conscientiam«, Bradács színében elváltozva ugrott fel székéről s ellagyni indult a termet, míg a vele volt főesperesek Eszterházyhoz fordulva kimondták, hogy a kánonokkal ellenkezik, miszerint egyik püspök a másikat megítélje, és hogy nem hihetik, miszerint a királynő kinevezhetett és az apostoli szék megerősíthetett volna egy rossz lelkiismeretű egyént a püspöki méltóságra. Eszterházy erre szépíteni kezdte ugyan előbbi kifejezését, de Bradács oda sem figyelve ajánlani kezdte magát s az ajtó felé indult. De nem volt oly könnyű véget vetni e kínos látogatásnak, mert Eszterházy útját állta Bradácsnak s felolvastatva a királynőnek ismert leiratát azt követelte, hogy Bradács tegye le a hűségesküt neki. Midőn Bradács e követelésre azzal válaszolt, hogy ő már letette a pápai bulla értelmében megkövetelt hitvallást és hűségesküt, s hogy csak egy pápát ismervén el, újabb hűségeskü által csak esküszegést követne el, — hosszas vita támadt Bradács és Eszterházy közt azon kánoni törvényeket és pápai rendeleteket illetőleg,

melyek alapján Eszterházy a hűségeskü letételét követelte, s a vitának csak Bradács azon nyilatkozata vetett véget, hogy Eszterházy törvénytelen követeléscivel nemhogy előnyére, de a nagyváradi és erdélyi esetek példájára végtelen hátrányára lesz az unio ügyének. Midőn pedig Bradács az ügy békés elintézését remélve azt ajánlotta, hogy ha három évi független kormányzás után virágzóbbá nem teszi az unio ügyét, akkor leteszi a hűségesküt, — Eszterházy megfordítva a dolgot azt indítványozta, hogy tegye le Bradács a hűségesküt most s kérjen három év múlva a pápától felmentést az alól. Eszterházy e valóban phariseusi indítványa felett nemcsak szánakozólag mosolyogtak a Bradács kísérői, hanem ketten közfűlök nyíltan ki is fejezték útálatukat ezen indítvány felett, a mennyiben a marmarosi főesperes köpve egyet azt mondta: »ergo ita luditur cum iuramento«, — míg a munkácsi főesperes oda nyilatkozott, hogy »scandalizat nos Exc. D. V. scriptum enim est: non assumes nomen domini Dei tui in vanum, et iterum: jurabis in veritate, in iudicio et in iustitia, — quae conditiones hic locum non habent.« Midőn erre Eszterházy azzal felelt, hogy Bradács látogatásával nem tett eleget a királynő rendeletének s hogy előbb-utóbb le kell tennie a hűségesküt, — Bradács ünnepélyes hangon kimondta, hogy egy rendszeresen kinevezett s törvényesen megerősített püspök az apostoli székek letett hűségeskün kívül még egy másik hűségesküt is tett le, mint az egri püspök vicarius, — s e nyilatkozatát e szavakkal zárta be: »nagy és hatalmas ugyan a kitűnő Eszterházy család, de még sincs abban a helyzetben, hogy kárpótlást adhasson — bocsánat reményében mondom — ama károkért, miket Excellentiád okozott az egyesült papságnak és népnek, megakadályozván ő felségének szándékait; ha csak hibáját meg nem javítja.« Eszterházy, ugyan, azt felelte erre, hogy nem mint gróf Eszterházy, hanem mint 300 latin és 700 unitus lelkész püspöke beszél, — de Bradács vissza nem vonta előbbi nevezetét, sőt még megerősítette azt, e csaknem tragicusnak mondható szavakkal válva el Eszterházytól: »Excellentiád hatalmas mind a két tekintetben, van útja és módja engem kínozni, és a saját előnyére sokat értelmezni; de azért remélem, hogy sem az isten el nem hagy engem s enyéimet, sem pedig ő felsége nem fogja túrni, hogy annyi hü alattvalóját kínozzák.«

Ezzel ért véget a hirhedt látogatás, melyből sok jellemzőt lehetne kiemelni a benne részt vett egyénekre nézve, de ámbár a tér szűke s a tárgy gyűlöletes volta tartózkodnom parancsol e jellemző vonások kiemelésétől, még sem tehetem, hogy szembe ne állítsam az európai műveltségű, dúsgazdag és hatalmas egri püspök és gróf dolyfős fellépését, *dúrva sértegetéseit* s az illemt

teljesen ignoráló kifejezéseit az egyszerű, szegény és lenézett orosz püspöknek határozott ugyan, de szelid, illedelmes és tisztelet parancsoló modorával és kifejezéseivel.

E látogatás szombaton délután történnén, Bradács kíséretével még a vendéglőben töltötte az éjt s csak másnap t. i. vasárnap délelőtt, miután jelen voltak a minoriták templomában mondott misén, hagyta el Égert. Az első pihenő hely Sájó-Petri községe volt, melynek templomában az ügy megbeszélése végett egybegyűlt papokhoz azzal a kérdéssel fordúlt Bradács, nem lenne-e czélszerű visszatérni Egerbe s így eleget tenni a királynő parancsának? E kérdésre a jelen voltak nevében Bacsinszky főesperes adta meg a választ, kimondva határozottan, hogy szükséges ugyan engedelmeskedni a királyi parancsnak, de nem szükséges önkényt az egri iga alá hajtani a nyakát. Bradács látva e felelettől a jelen voltak idegenkedését az Egerbe való visszatérés-től, lemondott arról maga is, s elbocsátva kíséretét Munkácsra ment. Az elbocsátott kíséret nem oszlott el addig, míg Bacsinszky főesperes hűen s pontosan le nem írta az egri látogatást s az ott történt dolgokat, mely okmányt aztán az összes jelen voltak saját kezűleg aláírtak és megpecsételtek. ¹⁾

IV.

Tudjuk az előzményekből, hogy Bradács nem dicsekedhetett papságának szeretetével, miután ez zokon vette, hogy válasza nélkül neveztetett ki püspökké. Bradács papságának szeretetét az által vélte megszerezhetőnek, ha kivívja függetlenségét az egri befolyás alól. Midőn tehát a királynő említett leírata ebbeli reményét csaknem mindenkorra megsemmisíteni látszott, nem csoda, ha az egri látogatás által szült levertség nyomása alatt arról kezdett gondolkozni, hogy lemond a püspöki méltóságról, mely idáig tövist mennél többet, de rózsát talán egyet sem hozott számára. Bradács e szándékát talán csakhamar végre is hajtotta volna, ha a karácsonyi ünnepek után meg nem jelenik Munkácson Bacsinszky főesperes, kinek nemcsak reményt sikerült önteni a csüggedő püspökbe, hanem azt is sikerült kivinnie, hogy mint a püspök és az összes papság ügyvivője 1770. február havában a függetlenség sürgetése végett Bécsbe küldetett egy terjedelmes folyamodvánnyal, melyben előadva azt, hogy mindaddig béke nem lehet, míg az egri püspök bármily csekély jogot is formálhat a főnökségre, kéri a papság, a munkácsi püspökség

¹⁾ Püspöki levéltárban.

függetlenségének kimondását megengedve az egri püspöknek a »protector unionis« czímet viselhetni. ¹⁾

Ísmertve az előzményeket, tudhatjuk, hogy nem könnyű feladat megoldására vállalkozott Bacsinszky, de e feladatot csaknem kivihetlennak fogjuk találni, ha meggondoljuk, hogy Bradács abbéli jelentésére, miszerint ügyvivőt küld az udvarhoz, két helyről is t. i. az udvari kancelláriától és külön Bajzáth József tanácsostól azt az értesítést kapta, hogy az ügyvivőt nem fogja a királynő elfogadni, miután az ügy, melynek érdekében az ügyvivő küldetett, otthon intézendő el az egri püspökkel. Bradács, ki különben sem nagy reményeket fűzött a Bacsinszky működéséhez s a ki, mint láttuk, csakis a Bacsinszky állhatatos rábeszélésére adta beleegyezését Bécsbe való meneteléhez, — a két értesítés vétele után teljesen lemondott minden reményről s visszavonta a Bacsinszkyknak adott megbízást. Bacsinszky azonban ennek daczára is felment Bécsbe, el levén határozva, mindent megkísérteni az ügy érdekében. Ez erős elhatározás folytán nem szűnt meg Bacsinszky mindaddig ostromolni az udvari főméltóságokat, míg Plimegen miniszter hathatós közbenjárása folytán 1770. april 1-én a királynő által kihallgatáson nem fogadtatott. E kihallgatásnak váratlan eredménye lett, miután Bacsinszky talán maga sem hitte volna, hogy ezen egy kihallgatás az általa képviselt ügy diadalát hozhatja meg. A királynő ugyanis a kihallgatás alkalmával megígérte, hogy mindent el fog követni Rómában a függetlenség kimondása érdekében, s azt az utasítást adta Bacsinszkyknak, hogy informálja alaposan az egész ügyről Plimegent, kinek utóbb azt írta maga a királynő »avertant superi, si modo tumultuante populo deputatus cleri et episcopi Munkácsiensis absque omni rediret responso.« Plimegen, kit már előbb megnyert volt Bacsinszky, gróf Haller Ferencz illyr-kancellárhoz küldte Bacsinszkyt, kit ép oly gyorsan sikerült az ügynök megnyerni, mint a királynő gyóntatóit, Müller bencés és Kampmüller jesuita atyákat, kiket Haller tanácsára keresett fel Bacsinszky. Meglevén ily módon nyerve mindazok jóakarata, kiknek tanácsával a királynő élni szokott volt, egész természetesen fogjuk találni, hogy midőn april 3-án a Bacsinszky által képviselt ügy feletti tanácskozásra a királynő egybehívta tanácsosait, azok egyhangúlag a canonisatio szükségessége mellett nyilatkoztak, Paksy János zágrábi püspök e döntő érvére tamazzkodva: »dum stagnanti lacui via aperitur, foetorem aqua exinde exmissa, in alias quoque aquas solet propagare.« ²⁾

1) Basilovics IV. 137—143. — Duliskovics 214.

2) Duliskovics III. 24—213.

E fontos tanácskozás legközelebbi eredménye az lett, hogy a királynő újból útasította római ügyvivőjét, Coquelines Alajost, miszerint a munkácsi püspökség canonisatiójának kimondását sürgesse a curiánál. Coquelines, ki első emlékiratának sikertelenségét, mint említém, az emlékirat felületes kidolgozásának tulajdoníthatta, most alapos és kimerítő dolgozat készítéséhez látott. Ezen újabb, negyven pontból álló emlékiratban, melylyel fontossága miatt közelebről is kell foglalkoznom, félreismerhetlen nyomait látjuk a Bacsinszky informatioinak, valamint az egész ügy behatóbb tanulmányozásának. Az emlékirat alapos és kimerítő voltát nem csekély mértékben mozdíthatta elő azon körülmény is, hogy Coquelines az emlékirat szerkesztésénél alapul vehette Eszterházy emlékiratát s ép úgy bonczolhatta ennek a canonisatio ellen felhozott érveit, mint tette azt Eszterházy az általa a canonisatio érdekében-felhozott okokkal. ¹⁾

Coquelines azzal kezdi ezen újabb emlékiratát, hogy kimondja, miszerint az előző emlékiratnak csak azért nem lett sikere, ámbár kétségbevonhatlanul beigazolta volt a munkácsi püspökség létezését 1689 előtt s annak az apostoli szék által való megerősítését, mert az egri püspök s annak római pártfogói nem a legtisztességesebb indokból és nem a legkifogástalanabb érvekkel megtudták azt akadályozni. Ebből kifolyólag kimondja Coquelines, hogy kötelességének tartja mindenekelőtt kimutatni azon érvek alaptalanságát, melyekkel az egri püspök a függetlenség kimondását leginkább meg tudta akadályozni. Az első érv, mely az egri püspök szerint a függetlenség kimondása ellen szól az, hogy e függetlenség kimondása által sérelmet szenvedne az egri püspök úgy szellemi mint anyagi tekintetben, miután úgy ő mint elődjei föltétlen joghatóságot gyakoroltak az összes unitus nép s annak feje felett. Coquelines, mielőtt ez érv megdöntetéséhez fogna, kimutatja előbb Eszterháznak saját szavaiból azt, hogy alaptalan azon már sokszor hangoztatott állítás, mintha a munkácsi püspökség 1689 előtt nem létezett volna, — s bebizonyítja az egyházi közjogból, hogy téves Eszterházy azon állítása, mintha az unio megkötése előtt nem valóságos, csak címzetes püspökök székelték volna Munkácson, és hogy alaptalan azon nézete, mintha az unio elfogadása által a püspöki következés (successio) megszakított volna. Ezek után Eszterházy egyes állításaihoz tér vissza Coquelines s kimutatja Munkács egyházmegye történelméből, miszerint hiábavaló az egri püspök azon dicsekvése, mintha egyedül az egri püspök fáradozásai folytán kezdett volna terjedni s erősödött volna meg a kárpátalji orosz nép közt

¹⁾ Basilovics IV. 143—195.

az unio, miután a leghitelesebb tudósítások szerint e tekintetben igen kevés dicséret érheti az egri püspököket, de annál több az esztergomi érsekeket s magát Munkács-egyházmegye papságát, mely a mily önkényt fogadta el az uniot, ép annyira buzgólkodott annak terjesztésén is. A mi az egri püspök által említett joghatóság gyakorlatát illeti, erre nézve Coquelines három időszakot különböztetett meg t. i. az 1646-ik év előtti időszakot, az 1646-tól 1689-ig terjedő kort, és az 1689-ik évtől a jelen napig terjedő időt. Hogy az első időszakban semmiféle joghatóságot sem gyakorolt az egri püspökök egyike sem a munkácsi püspökség hívei s papsága felett, az kétségbevonhatlan, miután e püspökség akkor még schismaticus volt, — de hogy a második időszakban sem gyakorollhatták az egri püspökök e joghatóságot, onnét látjuk, mert az ezen korból fennmaradt okmányokban sehol sem tétetik említés e joghatóság gyakorlatáról. A harmadik korszakra vonatkozólag kimutatja Coquelines az egyházjogból és a legkitűnőbb jogtudósok műveiből azt, miszerint az apostoli vicarius ép oly joghatósággal bír, mint egy rendes püspök, — sőt némileg még nagyobbal, miután a rendes megyés püspök az illető metropolitának van alá vetve, míg az apostoli vicarius közvetlenül csak az apostoli széktől s illetve a de propaganda fide congregatiótól fogadhat el parancsokat. Ezeknek megfelelőleg az apostoli vicariusokat kinevező pápai bullákban De Camelistól egész Bradácsig, semmi legkisebb említés sem tétetik, a mint az egyházjog és a közszokás sérelme nélkül nem is tétethetett, az egri püspök joghatóságáról az apostoli vicarius felett. Igaz ugyan, hogy az egri püspökök mindent elkövettek a végből, hogy a munkácsi apostoli vicariusokat saját ritualis vicariusaikká tegyék, — de hogy ebbeli működésük nyílt sérelmet képez úgy az apostoli székre, mint a királyi méltóságra nézve, — azt kárki is beláthatja. De ha az elmondottak valót tartalmaznak, akkor okvetlen valótlan az egri püspök azon állítása, hogy a munkácsi püspökség függetlenségének kimondása sértené az egri püspök szellemi vagy anyagi érdekeit.

A második érv, mely Eszterházy szerint a munkácsi püspökség önállósítása ellen szól, az, hogy az egyházjog szerint tiltva van egy megyében két, önálló joghatóságú püspöknek lenni. Ezen ok Coquelines szerint azért nem lehet ez esetben alapos, mert XIV. Benedek »Etsi pastoralis« kezdetű híres constitutiójában nyíltan ki van mondva: »Episcopus latinus latinorum, episcopus vero graecus graecorum dumtaxat curam, regimen et iurisdictionem respective habeant et excerceant.« De alaptalan ezen ok már csak azért is, mert az ezen ok támogatására Eszterházy által felhozott tekintélyes érvek u. m. IV. Piusnak »Romanus Pontifex« kezdetű constitutiója és a laterani zsinat »Quoniam in perlisque«

kezdetű fejezete egyes különös esetekre szóltak t. i. az egyik az alsó-italiai, a másik a sicíliai görög katholicusokra nézve.

A harmadik érv, melyet Eszterházy az önállósítás ellen felhoz, az, hogy azon hibák és bűnök, melyekben az unitus papság és nép szenved, csak úgy lesznek kiüríthetők, ha az egri püspök joghatósága továbbra is fennmarad az unitus nép és papság felett. Mielőtt ezen érvvel részletesen foglalkoznék Coquelines, megjegyzi, hogy az ezen évrre alapúl szolgáló vádak oly forrásból származtak, mely ismeretes az unitusok iránti gyűlöletéről s mely az unitus clerus önállóságának kimondásával saját anyagi érdekeit látja megtámadvá. E forrás a latin szertartású alesperesek, kiknek jelentéseit minden bíráló nélkül hordja elő Eszterházy emlékiratában, holott ezek magok sem siettek sokszor teljesen valószínűtlen állításaikat legalább némileg okadatolni. Egyébiránt annak, mi bűnül rovatik fel Eszterházy által az unitus clerusnak, legnagyobb része olyan, hogy bűnnek csak az minősítheti, a ki nem ismeri a keleti egyház szertartásait, gyakorlatát és fegyelmét. Legfőbb bűnül különben az rovatik fel Eszterházy által az unitusoknak, hogy a Symbolumból a »filioque« szócskát kihagyták; hogy a keresztelés alkalmával a csecsemőknek és a mise alkalmával a serdületlen gyermekeknek az oltári szentséget egy vagy két szín alatt kiszolgálják; hogy a latin szertartású ünnepeket meg nem szentelik; hogy az oltári szentséget két szín alatt és kovászos kenyéren veszik magokhoz; s hogy végre a szombati napot nem bőjtölik meg. A mi a »filioque« szónak a symbolumból való kihagyását illeti, erre vonatkozólag érvényesnek s így az ügyre nézve döntőnek hiszi Coquelines XIV. Benedeknek »Etsi pastoralis« kezdetű constitutióját, miután abban e szavak is olvashatók: *Etsi autem Graeci teneantur credere etiam a Filio Spiritum Sanctum praedere, non tamen tenentur in symbolo pronunciare.* Hasonlóképp helyesli XIV. Benedek a keleti egyház szokását a csecsemők és gyermekek áldoztatását illetőleg, midőn így beszél többször említett constitutiójában: *»Cum administratio sacramento Eucharistiae, quod sub una vel sub utraque specie infantibus in baptismo et pueris in missa solent Graeci exhibere, nihil contra orthodoxam fidem, bonosque mores continet.* Az ünnepek megülésére vonatkozólag nincs olyan törvény, mely a görög szertartásúakat azon helyeken, hol állandóan s többségben laknak, a latin szertartású ünnepek megülésére köteleznél, — de különben is a méltányosság és a nép anyagi érdeke megköveteli, hogy ne két, hanem csak egy ünnepet legyen kötelel megülni. A szombati nap helyett szerdán és pénteken bőjtölnek a görög szertartásúak, még pedig oly szigorúan, hogy nemcsak a tojásos és tejes eledelektől tartózkod-

nak, hanem még az olajat, bort és halat sem élvezik. Az oltári szentség az egyházjog értelmében az úgynevezett »parochialis« szentségek közé tartozván illetlen és jogtalan dolog volna, ha a görög szertartású hívek abban az esetben is latin szertartás szerint áldoznának, midőn azt saját szertartásuk szerint tehetik. Mindezen vádak azonban, Coquelines szerint, csak kifolyásai levén a görög egyház iránt tudatlanságból és roszakartából származott gyűlöletnek, mindaddig fogják a népek közt folytonos czáfolatok daczára is zavarni a békés egyetértést, míg a latin szertartású papság meg nem tanulja s be nem ismeri, hogy a keleti egyház, mely az apostolokat nevezi alapítóinak s mely oly sok szent és tudós férfúval dicsekszik, egykorú s egyenrangú a nyugati egyházzal, s ezzel egyenlő módon harczolt mindenkor az eretnekek és tévelygők ellen. Miután tehát ily tisztátlan forráshól származtak e vádak, kétségtelennek tartja Coquelines, hogy e vádak nem hátráltatni, de siettetni hivatvák az önállósítás kimondását az apostoli széknel, mely az elmondottakból könnyen beláthatja, hogy az unitus nép nem alaptalanúl fél szertartásának és ősi fegyelmének elrontásától azon esetre, ha latin szertartású püspök főnhatósága alatt kell maradnia.

De mindezek felett a legfőbb ok, mely miatt az egri püspök s pártfelei a munkácsi püspökség önállósítását ellenzik, Coquelines szerint az, miszerint az egri püspök, valamint káptalanja s lelkészei attól félnek, hogy a munkácsi püspökség önállósításával elvesztik azt a tizedet, melyet idáig a görög szertartásúaktól szedtek. Miután kétféle tized van t. i. világi és egyházi, s miután itt az elsőről szó sem lehet, tagadhatlan, hogy az egri püspök, valamint annak káptalanja és lelkészei csak bitorlást követtek el akkor, midőn a görög szertartású hívektől egyházi tizedet szedtek, ki levén mondva törvényileg régen, miszerint az egyházi tizedet azon lelkészeknek tartozik fizetni a nép, kitől a szentségekben részesül. S hogy ez valóban így van, mutatják a magyar országos törvények, melyek azon czímen mentették fel a tized fizetése alól az oroszokat, hogy úgy is fizetnek püspöküknek s lelkészeiknek tizedet, — mutatja Parthén kinevezési okmánya, melyben a munkácsi püspökséggel együtt az ahoz tartozó tizedet is neki adományozza I. Lipót király, — de mutatja legjobban Mária Terézia királynőnek azon rendelete, mely a tizedet az unitus néptől még azon helyekről is az unitus lelszeknek ítéli, a mely helyek nem bírnak önálló unitus lelkészszel.

Mindezekhez még azt ajánlja Coquelines, hogy meg lenne kérdezendő az egri püspök az iránt, vajjon elvesztené-e valamely schimaticus püspök az őt eddig megillető tizedet, ha történetesen híveivel együtt áttérne az unióra? — miután az igenlő felelet

botránykőül szolgálna s örökre útját vágná a schismaticusok megtérése iránti reménynek, — míg a tagadó felelet azt mutatná, hogy a munkácsi püspöknek csak azért kell rozabb helyzetben lennie, mint a minőben a schismaticus püspökök vannak, mert már régóta elfogadta híveivel együtt az uniót. Mindezekből az tűnik ki Coquelines szerint, hogy az egri püspök azt tartaná a legjobb jutalomnak a munkácsi püspökre nézve az unio előmozdítása körül kifejtett fáradozásaiért, ha a latin szertartású papság kedveért megfosztatnék még híveinek csekély adományaitól is.

Mindezek alapján határozottan kimondja Coquelines, hogy a jog és méltányosság megköveteli, miszerint az unitus nép részére a munkácsi püspökség, mely emlékezetet meghaladó idők előtt állapítottatott s 1689-ben az apostoli vicarius kinevezésével egyidőre supprimáltatott, — helyreállítassék s így az unitus nép élére oly püspök neveztessek, ki függetlenül kormányozhassa nyáját minden latin szertartású főpap befolyásától, ki ne legyen a schismaticus püspököknél rozabb s alacsonyabb helyzetben, a ki továbbá példájával a schismaticusokat is az unióra vonhassa, s a ki végre támogatva az apostoli szék és a koronás király tekintélyétől, zavartalanul működhessek a catholicus hit előmozdításán és a keleti egyház tiszteletre méltó szokásainak s figyelmének megőrzésén.

Bacsinszky elérve mindazt Bécsben, a mit csak óhajtott, és pedig sokkal előbb, mintsem remélte volna, sietett oda hagyni Bécset, hogy egyrészt személyesen informálhassa püspökét s a papságot működésének eredményéről, s hogy másrészt jelen lehessen a II. József császár, akkor még csak trónörökös, fogadtatásánál Munkácson. Könnyen elképzelhetjük, mily örömet s bátorságot öntött Bacsinszky információjá Bradácsba és papságába, s mily élénk remény váltotta fel az előbbi csüggedést. Ezen öröm, bátorság és remény még fokozódott mindnyájukban, midőn 1770. év májusának végén Munkácsra érkeve a trónörökös II. József, nemcsak ünnepélyes kihallgatáson fogadta Bradácsot s papságának jelen volt tagjait, hanem még a latin szertartásúak nem csekély bámulatára s talán boszankodására, junius elején, mint a keleti egyház pünkösdjének vasárnapján, egész kíséretével végig hallgatta a munkácsi zárda templomában a Bradács által teljes pompával celebrált ünnepélyes szent misét, mely alkalommal Bacsinszkyt érte azon kitüntetés, hogy a keleti egyház magasztos szertartásait magyarázhatta a trónörökös császárnak. ¹⁾

A Bacsinszky küldetésének sikere és a II. József látogatása által okozott öröm és remény azonban sokkal rövidebb életű volt,

¹⁾ Basilovics III. 115—117.

mint azt bárki is hitte volna. Eszterházy ugyanis neszét vevén a Bacsinszky bécsi működése által elért sikernek, oda kezdett hatni úgy Bécsben, mint Rómában, hogy a Bacsinszky-nak Bécsben tett ígéretnek ne teljesülhessenek. Bradács ennek szomorú tudatára csak akkor jött, midőn a canonicatio ügyének sürgetése végett szeptember közepén Bécsbe ment s ott Plimegentől, a ki előbb oly buzgó támogatója volt a Bacsinszky által képviselt ügynek, azt a lesújtó nyilatkozatot kellett hallania, hogy miután az ő és az Eszterházy uralomvágya a pápai és a királyi udvart háborgatja, a népet botránkoztatja és a kormányt terheli, az a királynő határozott akarata, hogy Bradács továbbra is alá legyen rendelve Eszterházy-nak.¹⁾ El lehet képzelni mily csapást mért Plimegen ezen szavaival Bradácsra, ki e pillanatig biztosnak tartotta már az önállósítás kimondását, — miért is elkeseredésében csak annyit felelt Plimegennek, hogy ezek után már csak a jó istentől kell kérnie e kemény ítélet megváltoztatását. Daczára azonban e kedvezőtlen fordulatnak, mely Bacsinszky eltávozása óta az önállósítás ügyére nézve az udvarnál beállott, — Bradács lankadatlan fáradozásainak s könyörgéseinek ismét oda sikerült vinnie a dolgot, hogy a királynő római ügyvivője által megsürgette az apostoli széknél az önállósítás kimondását. Esürgetésnek azonban kedvezőtlen eredménye lett, miután XIV. Kelemen, bizonyára az Eszterházy római pártfogóinak működése következtében, 1770. október 10-ről kelt levelében arról értesíti a királynőt, hogy a munkácsi püspökség önállósítását nem engedélyezheti.²⁾ Ezen újabb visszaütésről döntő elhatározásra bírta a királynőt, a mennyiben a november 7-én tartott minisztertanácsban kimondotta, hogy támaszkodva legfőbb kegyúri jogára, rendszeresíti a munkácsi püspökséget s azt az egi püspökség alól kivonja. Ez erélyes lépés, melyet már Bradács is tanácsolt volt a királynőnek ügyvivő korában, mint azt Eszterházy a leírt látogatás alkalmával szemére hányta, sikerre vezetett, a mennyiben Visconti bécsi nuntius jelentéséből, kivel e határozat rögtön közöltetett, látva a pápa az ügy kellemtlen s összeütközésre vezető állását, visszavonta tagadó válaszáat s november 24-én kelt levelében erről a királynőt is értesítette.¹⁾

A pápa ezen engedékenysége folytán a de propaganda fide congregatio is kimondotta 1771. martius 26-án tartott ülésében az önállósítás szükségességét. A munkácsi püspökség önállósítását elrendelő ünnepélyes pápai bullát azonban csak 1771. szept-

¹⁾ Duliskovics III. 214.

²⁾ Basilovics IV. 196.

tember 18-án adta ki XIV. Kelemen. ¹⁾ E bulla, melynek szerkesztésénél félreismerhetlen több helyen az Eszterházy információinak hatása, meghozta végre az egyenetlenkedésektől és igaztalanságoktól elkeseredett unitus clerusnak és népnek a rég várt békét és nyugalmat, s most már csak annak gyakorlati kivitele volt hátra. A gyakorlati kivitelhez az első lépés természetesen az volt, hogy az újonnan önállósított egyházmegye püspöki székére, az önállósítást elrendelő pápai bullában fentartott legfőbb kegyúri jognál fogva, Bradácsot nevezte ki a királynó, s a kinevezést XIV. Benedek is megerősítette, felmentvén még 22-én Bradácsot a rossii püspökség kötelékétől. ²⁾

Az öröm, melyet Bradácsnak ezek felett élvezhetett volna, reá nézve sem teljes, sem tartós nem volt. Nem volt teljes, vagy talán inkább tiszta ez öröm Bradácsra nézve azért, mert az önállósítást elrendelő pápai irat a szokott intézkedéseken kívül még egy különös s Bradácsot mélyen sértő intézkedést is tartalmazott. E rendelkezés abban állott, hogy Bradács és utódjai arra köteleztettek, miszerint minden évben egyszer a székesegyházban ünnepélyesen tegyék le a professio fideit a papság tekintélyesebb tagjainak jelenlétében s azt a saját valamint a jelen voltak aláírásával és pecsétjével megerősítve küldjék be a nuntiushoz. Ezen, a Bradács és utódjai hithűsége iránt a legnagyobb bizalmatlanságot elérülő intézkedésnek közvetlenül az Eszterházy alaptalan informatioi, közvetve pedig egy egész különös eset szolgált alapul. Még mielőtt ugyanis az önállósítás iránti per véget ért volna, Bradács, mint híveinek anyagi és szellemi előhaladását őszintén előmozdítani óhajtó főpásztor, egy orosz ABC-és és egy ugyanoly nyelvű imakönyvet nyomtatott 1770-ben Bécsben, mely könyvek, tudomásom szerint legelső zsengei voltak a kárpátalji orosz irodalomnak, miután ez ideig a lengyelországi oroszok irodalmi termékei terjesztették csak a műveltség elemeit a kárpátalji orosz nép közt. E könyvekből először egy ABC-és könyv került Bosischkovics Vazul körösi püspök, mint a szláv nyelvű könyvek censorának kezébe. Bosischkovics nehány, a latin eredetitől némileg eltérő ének vagy rövid ima tartalmából, a milyen énekek s imák még most is felvételnek az olvasó könyvekbe, schismaticus szelleműnek nyilvánította a könyvet s e nyilatkozatát a helytartótanácsal is közölte. E nyilatkozat folytán a helytartótanács a Bradács által nyomtatott imakönyvből bírálathoz végett több példányt átküldött Bosischkovicsnak, ki ezt is, néhány kétes eredetű szent nevének alapján,

¹⁾ Basilovics IV. 197—206.

²⁾ Basilovics IV. 208—24.

schismaticusnak nyilvánította. E bírálat alapján a helytartótanács eltiltotta Bradácsot a köyvek terjesztésétől s elrendelte azoknak átadását megsemmisítés végett, mit Bradács fájó szívvel teljesített is. Eszterházy informatioi e körülmény által támogatva több hitelt nyertek ezután az apostoli széknél, minek következtében nemcsak belejött az önállósítást elrendelő bullába a fenti rendelkezés, melyet a bécsi nuntius még egy külön leiratban részletezett s hangsúlyozott, hanem Bradács reputációjának nem kis sérelmével kénytelen volt Rednik Athanás fogarasi püspök előtt újból letenni a professio fideit. E sérelmes intézkedés mindazáltal csak 1777. april hó 9-éig volt érvényben, a midőn VI. Pius pápa felmentette Bacsinszky püspököt s utódjait az évenkinti professio letétel alól, s elrendelte a következő püspök kinevezési bullájából az említett intézkedés kihagyását.¹⁾

De a mily kevésbé volt zavartalan Bradács öröme az önállósítás kivívása felett, ép oly kevésbé volt az hoszú is rá nézve, miután az alig 38 éves férfiú már 1772. julius 4-én Munkácson rövid betegség után elhunyt. Visszatekintve Bradács szereplésére a munkácsi püspökség történelmében, aligha lehetünk más véleményben felőle, mint a minőben Eszterházy Blazsovsky felől volt, hogy t. i. »nihil ei aliud defuisse videtur, quam longior vita, de hoc cum veritate dici potest: vivens brevi tempore, explevit tempora multa.«

* * *

S ezzel végeztem kitűzött tárgyammal, miután azoknak elmondása, mik Bradács halála után az újonnan önállósított püspökség érdekében a pápa és a királynő által tétettek, — teljesen kívül esnek már az általam felvett tárgy keretén. Lehetetlen azonban befejezésül fel nem hívnom az olvasó figyelmét azon tapasztalati tényre, hogy az önállósítás óta elmúlt évszázad, mindenben az önállósítás mellett harczolt férfiaknak adott igazat, míg Eszterházyznak az önállósítás ellen felhozott aggodalmait pusztá agyrémeknek mutatta; — minek okát Bradács utódjainak mérsékletén és bölcsességén kívül főleg azon körülménynek vagyok hajlandó talajdonítani, hogy a szepesi és szatmári püspökség felállítása véget vetett mindenkorra az egri és munkácsi püspökök szorosabb érintkezésének és az ezekből származható surlódásnak.

¹⁾ Basilovics IV. 206—207.

KÜLÖNFÉLEK.

RÉSZLET BUDA 1684-IKI OSTROMA IDEJÉBŐL.

Általában ismeretes, hogy az erdélyi fejedelem 1683-ban mint a török szultán vazallusa, habár nem jó kedvvel, részt vett a Bécs ostromára indított hadjáratban. A nagy hadi események lefolyását és végzettségét a törökre nézve meg nem változtathatta, de a győri híd őrzése s a megmaradott főserg menekülésének fedezése által jó szolgálatokat tett a töröknek. De sorsának kétlakiságánál fogva míg ott a török táborban fegyverben állottak a jámbor erdélyiek követjök Vajda László a császári udvar körében tartózkodott, oly útasítással, hogy az irányadó főemberekkel az összeköttetést fentartsa s ha netalán a török Bécs alatt csatát vesztené, a magyar király protectorságának megnyerése végett kezdetl tárgyalásokat tovább folytassa.

Hagyományaink, mondáink gyakran emlékeznek a törökről, mint erőszakos, de rövidlátó, hatalmas, de kevés eszű, haragos, mérges, s könnyen kijátszható lényről, mindamelll alig hihető, hogy ne ismerte, ne tudta volna az erdélyi politika kétkulacsosságát s intézkedéseiben arra ne számított volna.

E feltevéssel teljesen öszhangzó ama körülmény, hogy midőn 1684-ben a német-magyar seregek Budavár megvételére sorakoztak, a török nem kényszerítette Apafit, hogy a védelemben részt vegyen. De sőt talán a keresztyén hadak várhatták volna, hogy a tudományosság és míveltség hírében álló, buzgóan vallásos magyar fejedelem néhány ezer vitéz katonával az ostromló sereget fogja megszorítani. Valószínű, hogy a kötelességnek valami efféle sejtelmé szállt Apafi fejedelem lelkiismeretére is, mert a mint az alább közlendő sorokból látni fogjuk, a Buda várát ostromló császári seregek fővezéréhez 1684. nyár közepén ha nem is valami nyilvános nagy fényes követséget, de olyan előkelőbbféle futárt küldött mind a nádor Esterházy Pálhoz, mind pedig a generallissimus Károly herczeghez. E futártól küldött levelek szövegét nem ismerjük, de tartalmukat ez alább közlendő jegyzetekből megérthetjük. A fejedelem mentegetőzik a keresztyén vezérek

előtt, hogy válságos helyzet miatt őket nem segítheti s úgy látszik, hogy mehetségét elfogadták s már maga a levél írás is jól esett mind a magyar, mind a német vezérnek.

A futárrol magáról annyit tudunk, hogy *Zsarnoczaynak* ¹⁾ hívták s valószínűleg fiatal ember volt és szerény, mert azt mondja magáról, hogy azokkal a nagy urakkal úgy beszélt, a hogy tudott. Maga kedveltető rokonszenves ember is lehetett, mert hivatalos ügyeit végezve néhány napig még a táborban marasztották, s megengedték, hogy a táborokari tisztek közt az ostromot s egypár csatát a fővezér köréből szemlélhessen. És így mint közvetlen szemtanú írja azt a keveset, a mit írt. *Zsarnoczayt* a fejedelem kiválasztván 1686. július 2-án indult Buda alá s épen egy hónap mulva augusztus 2-án érkezett vissza Gyulafőhérvárra. E hónapról szól ez a kis naplószerű jelentés, mely a fejedelemhez beadatván, a többi tanácsurak is lemásoltatták maguk számára s így kerülhetett aztán egy példány a Teleki Mihály levelei közé is. A napló rövid, egyszerű, de közvetlensége annyira megkapó, hogy az olvasó mindenütt ott képzei magát az író mellett s igaza volt Thaly Kálmánnak, midőn azt mondta (a Tört. Társ. egyik gyűlésén), hogy Buda ostromainak leírása akkor lesz tőkéletes, ha a szemmel látó közvetlen tanúk tudósításait össze tudjuk gyűjteni.

A kis napló így következik:

Memoriale.

Az mi Kegyelmes urunk ő nga parancsolatjából indultam 2-ik Julii Buda alá. 3-án érkeztem Kolozsvárra. 6-án indultam Kolozsvárról, mentem 7-én Somlyóra. 8-án Somlyóról megindulván, 9-én mentem Debreczenbe. 13-án indultam Debreczenből, 14-én mentem által a Tiszán Csegény-Réven alól két mértfölddel. 15-én érkeztem Jászberénybe. 16-án érkeztem Vácra, magam mentem a commendans elibe, jó szívvel látott ebédre a debreczeni emberekkel, de én magamot meg nem jelenttem nekik. Az holott másfél ezer rabot láttam buljával és gyermekkel együtt. Azokat csak vasnélkül mecsetben tartották. Ugyanaz nap általmentem Tótfaluba a szigetben; a két Duna köz. Vácznál vagyon általkötte a Duna, 86 hajón fekszik a híd; az más Dunának a hídja 43 Ó-Budához közel. 19-én déltájban érkeztem Buda alá. Az nap a német tábor által szállott szőlőhegyekhez igen szoros helyekre. A palatinus ő nga, herczeg ő felsége parancsolatjából szállott a német tábor

¹⁾ A Zsarnoczai (vagy Sarnoczay) családot nyitra vármegyei nemes családnak írja Nagy Iván.

helyre Ó-Budához. Ugyan azon nap déltájban lett szemben velem a palatinus maga sátorában az ágyban hevervén, ő nga útban igazított az herceghez és maga szerszámos lovát alám adván, Csáky István uramat ő ngát küldvén a herceghez és ő nga által presentált. A holott jártunk 4 óráig, a míg feltalálhattuk az hadak között, maga sátorában mindjárást engemet behívatott, igen becsülettel látott és én a leveleket kivévén a kebelemből elsőbben szóval köszöntöttem ő felségit a mint legjobban tudtam urunk ő nga nevel és megkövettem ő nga neve alatt, hogy ő felsége meghocsásson, hogy csak ilyen csekély ember által láttatja ő felségit ő nga. Nagy rendek közül is jó szívvel küldött volna eddig is, de nem lehetett, mert még most is meg nem szünik Tököli (Tökeli), valamiben tud mindenekben vádolja a porta előtt ő ngát, hogy ő felségével ő nga correspondéal.

A herceg ezeket mind meghallgatta, monda: nincsen semmi vétek a méltóságos fejedelemtől, tudjuk mi a dolgot, méltó ő kemének magára vigyázni, mi és császáruk ő felsége nem úgy tartjuk a méltóságos fejedelmet, mint idegent, hanem mint barátunkat s atyánkfíát. Úgy kezdette kérdeni osztánon: mint hagytam ő ngát, van-e parancsolatja, hogy táborba szálljon, avagy nem? Igaz-e, hogy az adót vissza küldötte a török, el nem vette?

Én azt mondtam: ő ngának parancsolatja arra nem volt, hogy táborba szálljon, de az adót igen is jó néven vette. Ezt monda a herceg arra: az jól esett hogy táborba nem kényszeríti a méltóságos fejedelmet. Ezeket elvégezvén, mindjárást lóra üle. Valami szökött jancsár mutatott valami helyet a hunnan Budát lühetik. 20-án az alsó városnak a falát mintegy 12 ölnyire lelőtték, azon estve ostromot bocsátván nekie. Magyar és német gyalogot, tüzes szerszámokat hányván, egy óra alatt megvették és egészen felégették, az holott veszett három vagy négyezer jancsár. Ugyanakkor éjszaka az egész ágyúkat kivitték az sánczokból és által vitték Szt. Gellér hegye alá. A német tábor is mint 21-én által ment hegyek közül épen Szent-Gellér hegye alá és akkor estve ostromolván Szent-Gellért, viradtig ki szökött a török belöle, másnap reggel a német bele szállott. Ugyanaz nap estve felé a herceg bizonyos számú lovas haddal, hatszáz német gyaloggal, és kétezer magyart kérvén az palatinustól, kétezer lengyellel és ezer horvással, hat taraczkkal, közel lévén a török tábor, oda ment hogy megnézze az ellenséget. Saruszberge így: talán Schwarzenberget?) pedig az gyalogsággal a vár alatt hagyván.

21-én általment a palatinus Pest felé, be akarván menni Pestre, a német be nem bocsátotta a hercege híre nélkül; megszegyelve magát, nem várta az ordinantiát, ismét csak visszajött a maga táborára. Úgy hallottam, azért is volt nehézség reája, hogy Sopronyvármegyének főispánja lévén otthon hagyta és pénzt vett volna fel; azt a magyarokban is a németre fogták hamisan.

Magam az nap általmentem az hercegehez és déltájban szemben lett velem, a levelet urunknak szólót kezembe adta és szóval tisztességesen köszöntötte urunkot ő ngát és azt izente, hogy: császár ő felsége és maga is egyebet nem kívánnak ő ngától, hanem azt igen kedvesen veszik, ha az portai dolgokról ő nga tudisitja ő felségöket, kéri is azon, hogy ő nga el ne mulassa, ök is a miben tudnak kedveskedni és szolgálni, el nem mulatják, eddig még ő ngára nincsen panaszuk. Evvel vállamra letette a kezit elbocsáta: a több dolgokról magam tudom az bizonyásgot tenni, azt mondá.

Onnan általmentem az palatinus táborára és elmenvén ő ngához, megmondám, hogy vagyon az hercegtől válaszom. Ő nga is levelet írta urunknak ő ngának, én levclét elhoztam, de láttam mi vagyon benne írva. Hogy Szolnoknál visszahajtnak vala bennünket elszakgattam a levelet, mert féltem ha kezekben akad a levél, mind magam oda leszek, mind ő ngának is leszen valami baja érette. A levclben pedig nem volt egyéb írva, hanem azt intimálja a palatinus urunk ő ngának, hogy most volna az ideje, hogy ő nga melléjek állana, mert netalán azután késő ne legyen, hogy mind magának, mind posteritásának ő nga securitást szerezne; ezeket pedig szóval is izente. Én azt mondám arra, hogy: ő ngától bizony az lehetetlen dolog, hogy most azt cselekedje, holott most is Havasalföldiben, Moldvában török, tatár táboroz és erről az pártról is sok károkat teszen az pogány, mint jára az moldvai vajda az lengyellel. . . azt csak ebben hagyta. Ha pedig ő nga correspondálni akar ő felségével, azt mondá, hogy Badensis herceggel nem igen kell közleni az dolgot, mert egyáltaljában most is igen fog Tököli mellett, mert most is csak azt mondja, ha Tököli a törököt megsegítette volna, ök nem mehettek volna elé dolgukban. Maga pedig úgy mint eddig mindenekben jó szívvel ért egyet ő nagyságával és a miben tud, jó szívvel szolgál ő ngának, t. i. a palatinus.

Azon éjjel kétszer küldött az palatinushoz, hogy menjen utánna, de nem tudom mire nézve. 22-ikén virradóra a török eszébe vette a németet

rendelt seregben, eleiben jött. A német is tanácsot tartván, azt tanálták, hogy szégyen lesz és szívet adnak az ellenségnek, ha elmennek előtte. A herceg csak resolválta magát, elrendelvén a seregeket előbbre nyomuldogált. Én nekem meg volt parancsolva az hercegtől, hogy úgy mint az nap jó reggel ő felségéhez menjek. Én is jó hajnalban felkelvén, általmentem az magyar táborról német táborra; a herceg sátorához mentem és tudakoztam hol légyen, mondják vala az szolgálói, hogy kiment volna még az este. Valami lengyelek is készülnek vala utánna, én is azokhoz adám magamat, villek együtt menvén egy hegyen által, hát immár mind az két fél rendben seregben állanak vala. A töröknek pedig a sátorai is látszottak, mivel csak egy kis mélyföld volt Budához. A török nem várta azt, hogy a német közelebb menjen a tábora helyihez, két szárnyat csinálván, az német is az balszárnyának neki ment, az lengyel pedig csak ott volt, az lengyel is csak nekie igen hamar, megnyomta (az török) a lengyelt, de az német elvetette róla. A nimét az ágyúkkal kezdett löni, a jobb szárnyára bontani kezdte seregeit, a bal szárnya megijedvén, hogy a Dunának ne szorítsák, megfutamodott és egészen csak eszköz veszett, csak szaladni kezdtek, a ki jobban szaladott. Úgy hogy az gyalogjára szaladott, de az gyalogja egyszersminden tábori készületivel, sátoraival, szekereivel, tevéivel, juhaival, barmaival minden illetivel, lövő szerszámával egészen oda maradt. Még a szerdárságra adott császári levél confirmatioja, tiszta vont arany nyusztal bélelt subája is, három szép boncsokja oda maradt.

A német a tábora helyinél az törököt tovább nem üzte, a magyar egy mélyföldig Erse nevé végvárig üzte és vágta, az holott az herceg is utánuk üzent, hogy térjenek vissza, mert bizony ha az ellenség megnyomja őket, egy németet sem küld segítségükre, úgy meg is fordulásnak, az holott az egész tiszték és a herceg nagy dicséretet mondtak a magyarok felől és meg is vallották publice, hogy: csak nem hadakozhatnak magyar nélkül a török ellen. A palatinusra pedig volt nehézség, hogy el nem ment a herceg parancsolatjára. Esterházy Jánosnak (Esterhas) nagy becsületire szolgált az ott való létel.

Az nap az herceg bizonyos számú hadakkal az harez helyén hált, mivel hogy sok gyalog és egyéb rendbéli ember pródáért kioszlott az táborról, hogy valami formában az ellenség meg ne tréfálja őket. Másnap vasárnap déltájban begyüve az herceg az egész hadakkal és ebédet éven lefeküdt, egész estig mind aludt. A palatinus is oda jött

volt, de csak visszatért, szemben nem lehetett vele. Én azon éjjel ott háltam az német táboron, másnap úgy mint hétfőn az szerdár sátorát felvonták a tábor közepén nagy ezerelemiával, sok muzsika szóval, misét szolgáltatnak az sátor alatt és Saruszbereg is ekkor kezdete lövetni az vár oldalát három felől 32 ágyúval. És az zászlót és bonesokokat egy török rab által kifüggesztvén a sánczokra, háromszor ellőtték a várfokáról a bonesokokat. Ezután frissen vendégeskedtek mindenütt az tiszték az egész táboron. Akkor estve 14 török egy zászlóval a megvert török táborról oda jött a herezeg táborára.

Az franczia ellen való hírek így folytak, hogy: Luxenburg nevű imperialis várost ostrommal megvette, a holott 20 ezer ember elveszett, mivel hogy csak arra vágyott, immár minden bizonynyal armisticiumot csinálnak. Most azt mondják, hogy a belgák és angliai király is összedadtak ellene magukat, hogy az esászárnak békét hagyjon. Az electorok készen vannak az hadakkal, de csak is reája vigyáznak, a bavarus küldött 6 ezer embert, immár azt mondották, hogy Pozsonynál vannak. A mikor én eljöttem, szemem láttára is jött 4 ezer gyalog német, valami püspök segítsége.

Ila Budát megveszik, bizonyosan Nógrádot szállja meg, mivel közel vagyon a Dunához. Egret is igen emlegetik.

Profutot az egész hadaknak mind németnek, magyarnak egyaránt osztanak, végbelieknek és a vármegyéknek. A bórnak 13 pénzen az iczéje, a sernek is úgy; tehén húsnak fontja 4 pénzen, ninesen szükebb mint az abrak.

(Julius) 26-án megindúltunk Buda alól.

27-én jöttünk Szolnokra. 29-én érkezünk Debreczenbe. 31-én Somlyóra. (aug) 3-án Fejérvára.

Az egri pasa két révnél lesetett bennünket, hogy híre nélkül mentünk a német táborra, de váradi pasa levele lévén nállunk, úgy boesátottak Szolnoknál békével, másképen ott is az ő parancsolatjából megarestáltak volna bennünket.

Kivül: Zsarnoczai uram relatiója.

(Ívrét, két ív. 7 oldal beírva, 8-ik lapon a fentebbi címzés. Egykorú másolat, a gróf Telekies marosvásárhelyi levéltárában.)

DEÁK FARKAS.

TORTÉNETI IRODALOM.

A zsidók története Magyarországon. Részben kiadatlan kútforrások nyomán írta dr. Kohn Sámuel. I. köt. A legrégebb időktől a mohácsi vészig. Budapest, 1884. 8° XXXII. és 487. l.

Dr. Kohn Sámuel már évek óta buzgalmasan foglalkozik a zsidók történeteire vonatkozó kútforrások, okiratok, krónikák, utleírások s egyéb irodalmi művek tanulmányozásával, s az ide vágó történelmi adatok kutatásával és összegyűjtésével.

E munkásságának első eredménye és gyümölcse volt a »*Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez*« című munkája, melyet elsőben a Történelmi Tár 1879—1881. évi füzetekben tett közzé s aztán külön lenyomatban is kiadott.

A figyelem és érdeklődés, melylyel könyvét úgy a napi sajtó mint a szakirodalom — habár ez utóbbi inkább csak *curiositásképen* ¹⁾ — fogadta, további munkásságra ösztönzé szerzőnk szorgalmát, s rövid három év múlva megjelent tőle a magyarországi zsidók történetének első kötete, a hol már azokat az adatokat állítja össze és igyekszik feldolgozni, melyek csupán csak a magyarországi zsidók vallásos vagy községi életére vonatkoznak, s itteni különféle viszonyaik és viszontagságaik megvilágosítására szolgálnak.

Az előttünk fekvő első kötet a legrégebb időktől a mohácsi vészig hozza le a hazai zsidó események fonalát.

Az egész munka, az ország általános történetének s az abban korszakot alkotó eseményeknek és változásoknak is szemmel tartásával, de természetesen fő tekintettel azokra a forduló pontokra, melyek magának a zsidóságnak életében bírtak kiváló fontossággal és befolyással, nyolcz fejezetre vagy könyvre van tervezve.

Az első könyv a magyar honfoglalás előtti időket tárgyalja; s szól, először azokról a zsidókról, kiket a honszerző magyarok már itt leltek, a régi Pannónia zsidó lakosairól, — másodsor pedig azokról, kik a költözködő magyarság- vagy inkább a ma-

¹⁾ Századok, 1881. 269. l.

gyarokhoz csatlakozott kozárság sorai közt, ezekkel együtt jöttek be s telepedtek meg hazánkban.

A második könyv ismerteti a magyarországi zsidók állapotát a szabolcsi zsinatig; szereplésüket történetünk első két századában, újabb bevándorlásukat, jogi, társadalmi és vallási viszonyaikat.

A harmadik könyv a szabolcsi zsinattól a zsidók száműzéseig, helyesebben kiűzetéseig terjed, tüzetes tárgyalásával a keresztes hadjáratok véres eseményeinek, a II. Endre és IV. Béla uralkodása alatt elkövetkezett zavaros viszonyoknak, s méltatásával az Árpád-házbeli királyok által hozott zsidó-törvények jótékony hatásának.

A negyedik könyvet Nagy Lajos uralkodásának vége, Zsigmond, Hunyadi Mátyás, s a Jagellók kora tölti be; s ezzel végződik egyszersmind a meglehetősen nagyra szabott munka első kötete.

A következő négy könyv, mely a befejező második kötetet fogja képezni, a mohácsi vésztől a karloviczi békéig, innen II. József uralkodásáig, II. Józseftől a zsidók emancipációjáig, s az emancipációtól napjainkig terjedő korszakokra osztja fel tárgyát.

A munka terve — mint látjuk — eléggé helyes; a beosztás, a mint azzal maga a szerző ismerteti meg bennünket előszavában, cleve is jó tájékozást nyújt az olvasónak; de ép ezért — habár a jelen első kötet ismertetésében nem lehet feladatunk a még csak ezután megjelenendő második részről is szólnunk, — engedje meg a tisztelt szerző, hogy mégis tegyünk egy megjegyzést a jövőre nézve: nem volna-e helyesebb a magyarországi zsidók *külön történetét* az 1867-iki emancipációval befejezni, mint azt még azontúl is tovább, napjainkig folytatni? A szerző saját szavaival figyelmeztetjük őt erre: »Nem könnyű dolog zsidó történetet írni, kivált egy ország zsidóságának különleges történetét. Az efféle monographiákban gyakrabban és kirívóbban ismétlődik amaz ismeretes jelenség, hogy események és viszonyok, *a szemlélő álláspontjához képest*, más-más színben tűnnek fel. A hol a felekezeti-ség sérelmekre utal, ott a hazafiság helyes intézkedést, a körülményekkel igazolható jogos eljárást lát; a semleges bíráló pedig egyiküknek sem ad igazat. Mert máskép ítél a felekezeti érzület, máskép a nemzeti tudat, meg máskép az elfogulatlan tárgyilagosság. — Kevesen vannak, kik az úgynevezett zsidókérdéssel szemben nem foglaltak állást. Mindenütt élénken, rendszerint szenvedélyesen foglalkoznak vele. — Az ilyen heves, zajos küzdelem közepette különös nehézséggel jár szóhoz juttatni a tárgyilagosságot, mely pedig a történetírás első és nélkülözhetetlen kelléke.« — Vajjon hiszi-e szerzőnk, hogy ő, ki az imént felvetett scrupu-

lusok tudatában szándékosan kerülte, hogy könyvében párhuzamot vonjon a mult meg a jelen közt, s tartózkodott attól, hogy az új magyar zsidó-kérdést megvilágítsa a magyar zsidók régi történetével, — képes lesz ezt a hangoztatott tárgyilagosságot megőrizni akkor, mikor a saját élete és kora eseményeiről lesz szó, viszonyokról, melyeknek pusztá szemlélője nem maradhatott, sőt bizonyára maga is egyik tényezője volt; emberekről, a kikkel ugyanazon eszmék, ugyanazon napi kérdések és jelszavak, s talán ugyanazon szenvedélyek hatása és vezetése alatt állott?

Azt hiszszük, az emancipatio oly pont, melynél a magyarországi zsidók külön történetének nemcsak dr. Kolm Sámuel művében, hanem a valóságban is véget kellett volna érni. Azonban hagyjuk ezt; nehogy arra a térre lépjünk, a melyről épen a szerzőt akarjuk visszatartóztatni.

Bocsásson meg nekünk ez előre való figyelmeztetésért; talán nem tettük volna, ha a föntebb általánosképen mondott okok mellett, a tisztelt szerzővel szemben még különös okaink is nem volnának reá.

Munkája előszavában, mely mindvégig bizonyos szerénység hangján van tartva, ismételve is mondja, hogy csupán a történelmi tények száraz elősorolására szorítkozott, úgy a mint hiteles kútfők szerint egymásután lefolytak, hogy egymásközt, valamint az országos viszonyokkal való összefüggésüket kiderítse. A történelmi tények hadd álljanak száraz számok gyanánt; az eredményt maga az olvasó vonja le belőlük. stb.

Valóban, az egész munka elejétől végig, egyike a legszárzabb olvasmányoknak, miket a magyar történetírás producált; e részben tehát beváltotta szerzőnk, a mit az előszóban ígért. Csakhogy az a baj, hogy nem mindenütt szorítkozik csupán a történelmi tényekre, hanem gyakran hozzávetésekre is ragadtatja magát; azonban forrásait sokszor nem jól érti, vagy félreérti, egyszer lényeges dolgokat nem vesz észre, másszor minden csekélységben vagy semmiségben nagyot lát, apró adatait felfújja, kevés alapra sokat épít, s mindezt bizonyos fontoskodással végzi, a miben nem annyira a tárgy iránt való szeretetének mint inkább elfogultságának adja számos jelét.

De hajlandók vagyunk, mind e hibákat nem a felekezet emberének, hanem csupán a gyöngé historicusnak róni fel.

Azt jól mondja a szerző, hogy habár Pannoniában már a magyarok megérkezése előtt is éltek zsidók, a magyar zsidók története mégsem ezekkel az Árpád hadai által itt talált zsidókkal indul meg, hanem — s itt már egy nagy mondás következik: — még a honfoglalás előtti időkben és hazánktól távol eső vidékeken. A magyarok és a zsidók ugyanis — úgymond — történeti

szemkörünk legvégső határain találkoztak, és már azokban a régi időkben, a midón írott tudósításaink a magyarokról egyáltalán legelőször tesznek említést, igen közel érintkezésbe jutottak egymással.

Azt hiszszük, hogy a *találkozás* és *érintkezés* alapján e régi honfoglalás előtti korban, épen oly joggal lehetne *zsidó magyarokról*, mint *magyar zsidókról* történetet írni. — Azonban értsük meg, miről van szó. — Szerzünk a magyar és kozár kapcsolatok fejtegetésébe bocsátkozik, s elmondja a mit a két vándor nép egymásközi viszonyairól a historia valamennyire tisztába hozott.

Ismeretes dolog, hogy a pogány kozárok, egyfelől a perzsák-másfelől a görög keleti birodalom hatása és befolyása alatt, a fejlettebb s értelmet és szívet jobban kielégítő pozitív vallási tanokkal jövőn érintkezésbe, azokat az egyszerű ősi pogány hittel könnyen és hamar felcserélték, vagy legalább egybe vegyítették. Egy részök az izlám követője lett, más részök a keresztiséget vette föl, míg talán sokan közülök részint a keleti császárságból elmenekült zsidók — részint a mai Oroszország déli vidékeinek Ázsiából bevándorolt zsidó lakossága által Mózes tanaihoz szegődtek; s azon vallási közönyösségnél fogva, mely a nagyobbára sátor alatt pusztázó, baromtenyésztő, s inkább harcos mint földműves népeket általában jellemzi, igen érthető, hogy a három monotheistikus vallás a kozárok közt is korán és akadálytalanul terjedhetett, s a mennyire elterjedt, békében megfért egyik a másik mellett. Arab, orosz és zsidó források állítják, hogy a kozárság már a VIII-ik században ismerte mind a három vallást s ki keresztyén, ki mahomedán, ki meg zsidó térítői és oktatói után imádta az egy istent.

A magyarok, mint tudjuk, ősi telepeikről felkerekedvén, legelsőben a Dnieper mellékén, a Konstantin császár által Lebediának nevezett tartományban szállottak meg, s itt lón ismeretőségök és szövetséges viszonyuk a hatalmasabb kozár törzsekkel, a mit még azután is fentartottak, midőn a besenyők ellenséges támadása elszakítá őket egymástól.

Őseink tehát kevéssel a honfoglalás előtt, a IX-ik század közepe táján találkozhattak zsidó vallású kozárokkal, s megismerkedhettek a zsidó vallással.

Ennyi, s nem több, a mit a magyar-kozár-zsidó összeköttetésekről bizvást elmondhatunk.

De dr. Kohnnak ez kevés. Az ő szemei előtt egy erős és hatalmas, kozár nemzetiségű ugyan, de mindenestől *zsidó birodalom* lebeg; zsidó fejedelmekkel, zsidó hadvezérekkel, zsidó kormány-körökkel (!) és zsidó állami hivatalnokokkal!! Természetes, hogy ennek a nagy állapotnak nagy befolyással kellett volna

lenni a hazát és szövetségeseiket kereső vándor magyar népre. S hogy ezt világosan megértesse velünk a szerző, hosszas fejtegetésébe bocsátkozik annak, mikép alakult meg a zsidó-kozár állam.

Az izlám és a keresztyénség mindinkább terjeszkedő befolyása közzé beékelt kozár fejedelmek soká ingadoztak az országokban meghonosult különféle vallások között; de minthogy, ha a koránt fogadják el, Perzsia-, ha pedig a keresztet, Byzanczium nyert volna kiváló befolyást országukra, 740 körül a semleges zsidó vallást választották *állam vallásnak* (!), mivel önállóságuk a két szomszéd birodalom között így volt leginkább biztosítva; innen az a jelenség, hogy a kozár állam fejei, továbbá a törzsfők, az előkelők s a magasabb rangú katonák, stb. tán kevés kivétellel, mind zsidóhitűek voltak. A zsidó hitnek tehát a kozárok közti elterjedése, vagy helyesebben *walma*, nem annyira vallásos, mint *politikai* okokból történt. Ebből azután könnyen megérthető az a tevékeny buzgalom is, melyet a kozár államfők a zsidó hit érdekében kifejtettek. A khagánok minden módon azon voltak, hogy héber könyveket szerezzenek, országukba zsidó tudósokat édesgessenek, népüket a zsidó hitre taníttassák, zsinagógákat építsenek, más országokban lakó zsidó hitfeleiket megvédjék, vagy a rajtuk esett sérelmeket meghosszúlják, első sorban pedig azon, hogy a zsidó vallást a szomszéd népek közt terjeszszék.

Itt azután összeállítja szerzőnk mindazt, a mit csak a kozár zsidó hittérítőkre vonatkozólag az általa ismert forrásokban található, s végül ezt mondja: »Ha most tekintettel vagyunk e messzeterjedő és tartós zsidó-vallási mozgalomra, mely a kozároktól eredt, és szem előtt tartjuk, hogy a kozárok, kik már politikai tekinteteknél fogva is a zsidó vallás terjesztésén annyira buzgólkodtak, hogy még a tőlük távolabb eső, irányukban ellenséges s egészen más fajú orszokat is meg akarták téríteni, más népeket pedig tényleg meg is térítettek: elképzelhetjük-e, hogy ugyanezt meg ne kísérelték volna a tőszomszédságukban lakó, szövetséges és fajrokon magyaroknál is? S a magyarok, a kik kezdetleges pogányságukat oly könnyen (?) elhagyták, e térítési kísérleteknek erősebben ellent álltak volna-e, mint a többi szomszéd népek, olyannyira, hogy e kísérleteknek éppen náluk nem volt volna semmi foganatja?« S erre mintegy feleletül, folytatja: hogy a kozárok »különös súlyt vetettek arra, hogy a magyarokat megnyerjék, s mentül szorosabban magukhoz fűzzék. Viszont a magyarok határozott előzékenységgel viseltettek a kozárok e törekvése iránt, s egész készséggel engedtek a kozár befolyásnak. Az első magyar fejedelem választása közvetve a kozár állampolitika műve volt. A kozár khagán, csak hogy befolyását a magyarokra annál inkább biz-

tosítsa, a fejedelemségre nekik eredetileg Elődöt ajánlotta, a kinek már előbb egy előkelő kozár nőt adott feleségül, és nem lehet semmi kétség benne, hogy Előd, ha az ajánlatot elfogadja, csakugyan meg is választatik. Magát Árpádöt, Előd vonakodása után, szintén ugyancsak a kozárok ajánlata folytán és kozár szokások szerint emelték a fejedelemségre. S a magyarok, a kik a rendezettebb állami viszonyok közt élő és náluk hatalmasabb kozároknak ily kiválóan nagy befolyást engedtek állami életükben, egyáltalán ne fogadták volna el a zsidó hitet, melyet a velök szövetséges, gyakran még sógorságban is élő kozárok mérvadó körei, különösen khagánjai s törzsfőnökei vallottak? *Nagyobb vagy kisebb részük e hitet, habár csak külsőleg, bizonyára elfogadta, vagy a pogány népek módjára, legalább a maga hitével egybe vegyítette.*»

Megvalljuk, az előzmények után sokkal határozottabb és merészebb conclusiót vártunk volna. Látszik, hogy a tisztelt szerző maga is érzi a kozárok zsidó-hitűségére épített hypothéziseinek gyöngé és ingatag voltát, midőn csak ily félve és határozatlanul meri kimondani, a mire czélt, hogy t. i. a magyarok a kozár befolyás alatt szintén nagyrészt zsidókká lettek, s mint zsidók foglalták el mai hazájukat. S még inkább elárúlja gyöngeségét akkor, mikor a bártortalan »*vagy, habár csak, bizonyára, legalább*» szavakkal megtűzdelt állítást némely újabbkori történetíróknak csöppel sem határozottabb vélekedésével támogatja. Mert legtekintélyesebb tudósaink sem mondanak többet, mint, hogy a magyarok közt már ősi székeikben különféle felcekezetek *léteztek*, de ezt is főleg a keresztyén vallásra nézve hangoztatják. Így p. o. Szalay László, constatálván a különböző vallás-gyakorlatok otthonosságát a kozár birodalomban, bajosan hiszi, hogy a magyarok a kilenczedik század utolsó tizedeiben a keresztyén cultust egyáltalában nem ismerték, — sőt, hogy közöttük keresztyének is nem találkoztak volna. ¹⁾

Még bajosabban hiszi ugyanezt dr. Kohn a zsidó-cultusra nézve; mert »ha — úgymond — a Kaspitenger mellékén lakó magyarok közt, legjelesebb hazai történetíróink szerint keresztyének *is* voltak, vagy legalább a keresztyén tanok *is* el voltak terjedve, akkor bizonyára *még sokkal több zsidó volt közöttük*, illetőleg a zsidó tanok még sokkal inkább el voltak köztük terjedve.« — Hogy miért *sokkal több*, és miért *még sokkal inkább*?, arra nincs felelet. Kohn úr egyszerűen rálicitál Szalayra.

Hunfalvy Pál, a kit szerzőnk több ízben is megszólaltat a fenforgó kérdésben, szintén *csak lehetségesnek* tartja, hogy Árpád honszerző hadaiban, részint tán maguk a magyarok- részint

¹⁾ Magyarország Tört. I. 55. l.

pedig ezek kozár bajtársai közt, olyanok is voltak, a kik a zsidó hitet vallották. ¹⁾ — Egyszóval a *lehetségnél* tovább vinni e kérdést a legnagyobb erőmegfeszítéssel sem lehet.

De lássuk már, hogy voltaképen hányadán áll a dolog magának a kozárságnak zsidó-hitűségével: Kohn úr — mint láttuk — azt állítja, hogy a kozárok már 740 körül Kr. u. a zsidó vallásra tértek, sőt úgy tünteti fel a dolgot, mintha ez egyenesen a fejedelmek intézkedésére, politikai okokból történt volna, s a zsidó vallás egyszerre mint a kozár birodalom uralkodó *államvallása* lépett volna életbe. Ez állításhoz azonban a mennyi szó, annyi kétség fér. Azon kezdjük, hogy oly egykorú forrás, melyből a kozároknak már a VIII-ik század közepén zsidó hitre térése bizonyítható lenne, nem áll a historia rendelkezésére. Ibn-Dasta (vagy Ibn-Dusteh) arab író, ki egyikét a legbővebb leírásoknak hagyta ránk a kozárokról, magyarokról, s a többi fajbeli rokon népekről, s a ki világosan mondja, hogy a kozárok legnagyobb része a zsidó hitet vallja, tudvalevőleg a IX-ik század vége felé, tehát több mint száz évvel a dr. Kohn által fölvetett időpont után élt és írt; már pedig az ő tudósításai egyenesen az ő korabeli állapotjába helyeznek bennünket az általa leírt országotoknak és népeknek; s ha figyelembe vesszük még azt a megjegyzését, hogy *azelőtt a kozárok hite hasonló vala a törökök hitéhez* ²⁾, — át kell látnunk, hogy Ibn-Dasta sokkal inkább ellene, mint mellette szól a Kohn úr chronologiai meghatározásának.

A másik forrás, melynek adataiból szerzünk a 740-ik évet kiszámította, még későbbi eredetű, s annál kissébb hitelű és bizonyosságú: Jehudah há-Lévi híres spanyol zsidó költő és philosophus, 1140 körül arab nyelven írt egy később héber, latin és német nyelvre is lefordított nagyobb munkát, melynek czélja volt a zsidó vallás igazságának bebizonyítása, abból indulván ki, hogy egy kozár király a pogányság hiábavalóságát megismervén, az igazi vallást keresi. A könyv szerkezetére nézve: párbeszéd a kozár király- és egy zsidó tudós közt. Ennek a bevezetésében fordul elő egy passus, mely így hangzik: »Eszembe jutott, a mit hallottam amaz érvek fölött, melyeket a zsidó bölcs felhozott, ki a 400 évvel ezelőtt a zsidósághoz áttért kozár királynál volt, a mi a különféle krónikákban mint ismeretes dolog van fölemlítve.«³⁾ — Való igaz, hogy Jehudah há-Lévi adatai szerint a kozárok áttérése 740-re esnék, de kérdjük, lehet-e a költő és theologus író vallás-bölcsészeti munkájához a bevezetésben csak úgy melles-

¹⁾ Magyarország Ethnographiája 518. l.

²⁾ Hunfalvynál, id. m. 200. l.

³⁾ Kohn S. Héber Kútforrások, 26. l.

leg odavetett évszámokat kétségtelen hitélű és pontosságú történeti datumok gyanánt fogadnunk? Bizony alig ha lehet; kivált mikor más hitelesebb adatok nyilván mutatják, hogy bölcsészünk legalább száz esztendőlt hibázott a maga időszámításában.

Kr. u. 860—870 táján nagy mozgalom indult meg a hittérítés terén. Ekkor történt, hogy több, eddig a pogányságban tévelygő népek fejedelmei papokért küldtek, hogy övéiket a keresztyén vallás tanaiban oktatták. A kozárok közt már egy idő óta zsidó, mahomedán és keresztyén tanítók forgolódtak, s most a khagán egyenesen Konstantinápolyból, III. Mihály császártól kért megbízható keresztyén hitoktatókat a maga népe számára. A császár az ez időben nagy hírnevű két testvért, Constantinust és Methodiust bocsátá a kozárokhoz missióba. Tudjuk, hogy Constantinus egy ideig Cherson városában tartózkodott a kozár nyelv megtanulása végett; úgy látszik azonban, hogy törekvéseit nem koronázta a kívánt siker, mert a khagán már 862-ben vissza küldé a tudós keresztyént Konstantinápolyba, maga pedig ugyan ez idő tájban a zsidó hitre tért.

Az elmondottak után elég világos lehet előttünk, hogy a kozárok zsidóságról, előbb mint a kilencedik század második felében, komolyan szó sem lehet.

Még egy tekintélyes író van, kinek idevágó nézeteit szerzőnk — mint műve idézetei mutatják — szintén a magáévá tette, és saját állításai támogatására felhasználta: Dr. Graetz »Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart« című munkájában a kozárok áttérését 740 tájára teszi, még pedig a X-ik század közepén élt József kozár királynak vagy bégnek Chásdái kordovai fő zsidóhoz intézett válaszoló levele alapján, melyben el van mondva, hogy Bulan, a bég egyik előde, 731-ben legyőzte az arabokat és örményeket, országába fogadta a keleti birodalomból III. Leó császár által kiűldözött zsidókat, kik a kozárokhoz menekülvén, őket a zsidó hitre térítették.

József kozár bég s a kordovai zsidó Chásdái ismeretes levél-váltására alább még visszatérünk; itt csupán azt jegyezzük meg, hogy az egész Bulan- és III. Leó-féle történetet igen homályossá és kétséssé teszi az a körülmény — s erre Graetz, úgy látszik, nem figyelt, — hogy ugyanaz a Leó császár a kozár khagán leányát jegyezte el feleségül fiának V. Constantinnak, a ki azután keresztyénné lévén, az Iréné nevet vette fel. Tudjuk, hogy Constantin szintén nagy üldözője volt a zsidóknak, s szinte nehéz elképzelni, hogy a zsidó ipa, a kozár khagán, és leánya, habár maga keresztyén lett is, ne gátolták vagy legalább ne enyhítették volna a császár dühét a zsidók ellen; holott szerzőnk már föntebb idézett szavai szerint is, a khagánok minden módon azon voltak,

hogy más országokban lakó zsidó hitfeleiket megvédjék, s a rajtuk esett sérelmeket megbosszúlják. Hol van itt a hatalmas független zsidó kozár állam? — De ha már 860 körül rég buzgó zsidók voltak a kozár fejedelmek, miért kértek épen akkor — mint láttuk — keresztyén tanítókat Konstantinápolyból? Pedig — jegyzi meg találóan Hunfalvy ¹⁾ — a missionarius Constantinus és Methodius utazása a kozárokhöz nem kevésbé hiteles, mint a kordovai zsidó Chásdáinak levele József kozár királyhoz, s ennek felelete.

Azt hiszszük, sikerült egy századot, bőven számítva, visszaalkudnunk a történeti igazság javára; s most már csak az a kérdés, hogy a kilenczodik száz év hetedik tizedében is még, lehet-e olyannyira uralkodó zsidó jellegű kozár birodalomról beszélnünk, mint a minőnek azt a tisztelt szerző képzeli és hirdeti?

Kohn úr és a vele egy nézetben levők egész ide vonatkozó előadása a már érintett Chásdái-féle levelezésen alapszik. Chásdái ben Jiczhák ibn-Sáprút, nagy műveltségű zsidó, Kordovában III. Abdarráhmán udvarában, 940 óta kiváló szerepet vitt. E hiteért buzgó ember hírét vévén a zsidó kozárok országának, mindenképen azon törekedék, hogy a kozár fejedlemmel valami úton módon összeköttetésbe léphessen. Ez végre sikerült is neki akként, hogy 955 körül egy héber nyelven fogalmazott terjedelmes levelet juttatott az akkor uralkodó József kozár bég kezéhez, még pedig, mint maga beszéli, a Horvát- és Magyarországon lakó zsidók segítségével és közvetítésével, a mely levelében szorgalmasan és részletesen tudakozódik Kozárországról s annak minden viszonyairól. József bég 960 táján írta vagy íratta meg válaszát, s küldte ugyanazon az úton Kordovába. S e válaszlevél az, melyet jelenleg a zsidó történetek kutatói egyik legbecesebb kútforrásuk gyanánt tekintenek és használnak.

Nem tehetjük feladatunkká ezúttal, hogy a szóban forgó két levél hitelességét vizsgáljuk, s kútfői becsét méltassuk; csupán annyit jegyezzünk meg, hogy hitelesség és eredetiség szempontjából épen nem hozzáférhetetlen történelmi emlékekkel van dolgunk; a mi pedig e levelek kútfői becsét illeti, mindenesetre csak a legnagyobb óvatosság mellett, csak a legszigorúbb kritikával használandók. És talán nem is leszünk túlságosan szigorúak, ha kimondjuk, hogy József bég levelét főleg csakis a maga kora viszonyaira és állapotaira nézve tartjuk elfogadható forrásnak, melyből a száz és száz év előtti kozár birodalom zsidósága mellett bizonyosságot meríteni alig lehet.

Ezek után visszatérve már most a magyarokhoz, látjuk, hogy akkor, mikor a kozároknál a zsidó vallás már valósággal gyöke-

¹⁾ Id. m. 397. l.

ret verhetett és virágozhatott, fejedelmük udvaránál mint államvallás uralkodhatott, mikor tehát a kozárok zsidósága valóban befolyást gyakorolhatott volna rájuk, akkor a magyarok már rég itt tanyáztak a Tisza Duna síkjain, elszakadva a régi szövetségesektől, és sokkal inkább kitéve a nyugati keresztyén befolyásoknak, mint hogy a száz év előtti futólagos érintkezések és találkozások az akkor bizonyára még csekély számmal lévő zsidó kozárokkal, csak legkissebb nyomot is hagyhattak volna életükben, szokásaikban vagy vallásos hitükben.

Tisztelt szerzőnk jó maga is körülbelől ide jut el végül, midőn megvallja, hogy a zsidó vallás, illetőleg a zsidó vallású bajtársak valami nagyobb, állandóbb befolyást nem gyakorolhattak a magyar nép szokásaira; hogy a magyarok aligha törődtek sokat a saját feleik, vagy a hozzájuk csatlakozott kozárok zsidóságával; hogy azok, kik a magyarok vagy kabarok közül a zsidó hitet vallották, nem-zsidó testvéreiktől semmiben sem különböztek, és hogy zsidó hitük aligha gyökerezett mélyen lelkükben, hanem nyilván csak némi külsőségekre szorítkozván, elég felszínes lehetett; stb. (1. a 25. lapon.)

Egyébiránt egészen eltekintve is a kozárok zsidóságától, az a nagy politikai befolyás, a mit állítólag a költözködő magyarokra gyakoroltak, az a majdnem alárendelt clientelai viszony, melyben a magyarok állítólag a kozár fejedelemmel szemben voltak, s a mit a tisztelt szerző annyira hangoztatni szeret, — magában véve is nagyon kétséges valami, és teljességgel nem történelmi bizonyosságú tény. Ibn Dasta p. o. semmit sem tud arról, hogy a magyarok valami függésben lettek volna a kozároktól, sőt az arab író értesülései szerint inkább a kozárok voltak kénytelenek védeni magukat a magyarok ellen, kiknek ugyancsak az ő tudósítása szerint hadi erejük is két annyi vala mint a kozároké.

És most még néhány szót a kabarokról: mert tudni kell, hogy az úgynevezett kabarok a kozár nemzetből valók. Belháború támadván a kozárok közt az uralkodás miatt, a fellázadt de legyőzött törzs egy része a magyarokhoz menekült s velök egyesült; ezek a kabarok. Szerzőnk ebben az eseményben a magyar-kozár szövetségnek megújítását s mintegy szorosabbra fűzését látja. Mi az ellenkezőt látjuk benne; mert ha a kozárok akár egyenlő szövetség, akár valami uralkodó fenhatósági viszonyban állottak volna a magyarokhoz, aligha történhetett volna, hogy a szökevény kabarok velök egyesüljenek.

Azt hiszszük, eléggé megmutattuk, hogy a honfoglaló magyarok zsidósága merő hypothezis, melynek semmi komoly történelmi alapja nincsen, s a miből egyáltalán semmi sem követ-

kezik; oly kérdés, melynek tárgyalása teljesen hiábavaló, s belé-erőszakolása nemzetünk őstörténeteibe egészen ok nélkül való dolog. Annyi bizonyos, hogy zsidók már a magyar királyság leg-
elején mutatkoztak nálunk, sőt valószínű, hogy az Európát szerte fosztogató magyar csapatok által tetemes ingó jószág kerülvén ide, a minek értékesítése kereskedést támaszta, már a X-ik szá-
zadban is sok zsidó lehetett, s részben meg is telepedhetett hazánkban. És itt kezdődik a zsidók története Magyarországon.

Ezúttal nem megyünk tovább a munka ismertetésében, de érdeklődve várjuk második kötete megjelenését, a mikor alkalmunk leend még az első kötet többi fejezeteire is visszatérnünk.

NAGY GYULA.

Száz év egy hazai főiskola életéből. A pozsonyi kir. akadémiának 1784-től 1884-ig való fennállása alkalmából írta, tanártársai megbízásából, dr. Ortway Tivadar, pozsonyi akad. tanár. Budapesten, nyomtatott a magy. kir. egyetemi könyvnyomdában. 1884.

A huszonegy oktávivet tanúságos és gazdag tartalommal betöltő díszes kötet egyike a legkiválóbb *alkalmi irodalmi termékeknek* közoktatásügyi történeti irodalmunkban. Molnár Aladár és Pauler Tivadar e nemű munkái mellé nemcsak azonos irányánál, de tartalmi értékénél fogva is méltán sorakozik a pozsonyi jogakadémia története; a magyarországi tanintézetekről eddigelő közzétett összes többi monographiákat pedig terjedelemre, feladatra és sikerre nézve jóval felülmúlja.

A pozsonyi kir. akadémia tudvalevőleg az idén ünneplé fennállásának s nyilvános működésének századik évfordulóját. Az ünnepelet az intézet történetének megírására által akarta jelentőssé tenni az akadémia derék tanári kara. Fennkölt szellemű *közoktatásügyi miniszterünk* a megünneplés súlypontját egyenesen az intézet történetének megírására fektetvén, arra is vállalkozott, hogy e munkát a budapesti egyetemi nyomdában államköltségen kinyomassa és közzétegye. A munka provenienciájának ezen örvendetes mozzanatán kívül nem kevésbbé volt szerencsés a pozsonyi tanári kar tapintata is, hogy a jogakadémia történetének megírására hazai tudományos irodalmunk azon fáradhatlan munkását szemelte ki, kinek ritka munkaereje, lelkiismeretessége és széles látköre bizonyára legtöbb garantiát nyújtott egy ilyen sok bibelődéssel, kutatással és nagy felelősséggel járó munkához.

Ortway teljesen megfelelt tanártársai bizalmának, bizonyára eleget tett a miniszter várakozásának is, és a mi mindezeknél több, a magyar okatásügy történeti irodalmát olyan becses ter-

mékkal gazdagította, mely akár mint önálló kutatások és levéltári adatokon épült kútfő, akár pedig mint egyik kiegészítő fejezete hazai művelődéstörténetünknek, mindig a keresett és jól használható könyvek közé fog tartozni. S bár a szerző szerényen csak »emlékirat« számba kívánta vétetni munkáját, miután — úgy mond — a dolog természetében feküdt, hogy az előadásba sok localis érdekű anyag is került: mindazonáltal bizvást elmondhatni, hogy az elkerülhetetlen helyi részleteket hasonlíthatlanul túlhaladó általános érdekű anyag oly bő, annyira új és olyan gondosan van összeválogatva, hogy a culturtörténetíró egykor, hazánk egyetemes tanügyi története megírásánál, épen nem nélkülözheti azt.

Az anyag legnagyobb részét a jogakadémia levéltárából meríté a szerző. A hol a levéltárban hézagokat tapasztalt, azt — a mennyire lehetett — a pozsonyi káptalani és városi levéltárakból pótolta. Az anyag kiválasztásában és közlésében a *közoktatásügyi miniszter óhaját* tartotta szem előtt, ki az intézet történetét úgy kívánta tárgyaltatni, hogy abban a következő, valóban bölcs előrelátással formulázott kérdések nyerjenek megoldást: a) Mikor és ki, vagy kik által alapított az intézet? b) Minő terjedelmű volt az keletkezésekor? c) Hány tanár tanított benne? d) Mi volt a legrégebb tanrendszer és minő változásokon ment az át? e) Kik voltak tanárai s mi azok irodalmi működése? f) Minő változásokon és emelkedésen ment át kezdetétől fogva az intézet? g) Milyen volt népességének koronkinti változása? h) Mikor és minő új tanszékek lettek felállítva? i) Vannak-e kebelében stipendiumok vagy jótékony intézetek és kik alapították azokat?

A *Trefort* miniszter úr által feltett ezen kérdések köré csoportosúl a munka egész tartalma, melyet szerző *négy fejezetre* osztott fel, tárgyalván az első fejezetben az akadémia keletkezésének és fejlődésének történetét; a másodikban az akadémia igazgató és tanító személyzetének múltját s jelenét, — irodalmi munkásságukkal együtt; a harmadikban az akadémia tanító személyzetére vonatkozó egyéb adatokat, milyenek például a tanárok kinevezése, képesítésök, a tankönyvek stb., a negyedikben az akadémia népességének statisztikája, földrajzi, nemzetiségi és vallásfelekezeti viszonyai, társadalmi és egyleti elete, stb.

Előnyére válik a munkának, hogy nem ragaszkodik szorosan az intézet százéves múltjának kikerekített határaihoz, hanem *szélesebb történeti háttére* van és az *egyetemes hazai tanügygyel* is összeköttetésbe van hozva.

Az intézet alapítását illetőleg visszaidézi szerző emlékeztünkbe a kathol. tőkén létrejött nagyszombati egyetem megszűntét, mely az azon tanító jezsuita-rendnek feloszlataása után 1777-ben az ország fővárosába Budára lett áthelyezve, legérzékenyebben

sujtatván ez által nyugoti Magyarországnak ama városa, mely — mint szerző helyesen megjegyzi — jelentőségét sem földirati fekvésének, sem iparának és kereskedelmének, hanem egyrészt a török elől oda menekült primási aulának, másrészt és főleg felvirult hírneves egyetemének köszönhetette. Nagyszombat, a barbár invasió óta a magyar egyházi, a tudományos és irodalmi életnek évtizedeken át irányadó centruma, elvesztette egyetemével szellemi és erkölcsi életének, de sőt anyagi jólétének is leggazdagabb tápláló forrását. A magyar Róma gyászba borult és sírva panaszkodott fájdalmanak nagysága fölött.

De szomorúságában csakhamar megvigasztalta őt Mária Terézia dicső fejedelemszónynak amaz elhatározása, melynél fogva Nagyszombat még 1777-ben az áthelyezett tudományegyetem helyett *akademiát* kapott, mely ugyanazon év november havában kezdte meg működését. Ezzel Nagyszombatban újból tekintélyes értelmi elemek gyűltek együvé, újból jelentékeny számban serglett össze e városban a tudományt szomjazó ifjúság.

De a kárpótlásul adott ezen akademiának napjai is csak nagyon múlt tartamúak voltak. Ugyanazon évben, mikor az egyetem Budáról Pestre került, az újon alapított nagyszombati akademiát is áthelyeztette József császár Pozsonyba, hol az átköltözött intézet 1784. évi májusban kezdé meg működését.

Helyén volt, hogy szerző rectificálta művében a pozsonyi akadémia alapításáról és az alapítás idejéről elterjedt téves állításokat, a milyenek Pauer Jánosé, ki ezen tanintézetet Pázmány alapításának mondja; Mangoldé, Lubriché és Kerékgyártóé, kik a pozsonyi akademiát Mária Terézia által alapították; végre Szekcső Tamásé, ki azt hiszi, hogy ezen főiskola töredék-maradéka a Hunyadi Mátyás »Istropolitana«-jának.

A pozsonyi akadémia első szervezete az 1777-ik évi »*Ratio educationis*«-nak 94—110 paragrafusain alapult. Ezen tanügyi rendszer előtt úgy a nagyszombati egyetem, valamint hazánk más kath. tanintézetei általán a jezsuiták »*Ratio Studiorum*«-jának alapján sarkallottak. E rendszer az ismeretes Aquaviva Claudius jezsuita generálistól való, ki azt 1591-ben adta ki Rómában. Azonban e rendszer nem egyéb, mint a Németalföldön és Németországban érvényre emelkedett humanismusnak a jezsuiták tanigényeihez alkalmazása. A »*Ratio Educationis*«, főleg annak 1806. évi másodikban megjelent kiadása által a régi tanulmányi szervezetben lényeges változás állott be, mely a realis és practicus tárgyaknak felkarolásában, az értelmi önállóság fejlesztésében, a specialis hazai igényeknek és a sajátlagos nemzeti geniusból folyó okoknak számbavételében nyilatkozott. A vallás erkölcsi alapnak, mint az élet szabályozójának és az emberi boldogság kútfejének

rigorosus fejlesztésén kívül a bölcseleti, természettudományi, jogi, a történeti és közgazdasági ismétagoknak rendszeresebb megismerésére, de sőt oknyomozó vizsgálatára törekedett.

E magas feladatok valóztatását már kezdetben kellett volna a pozsonyi akadémiának is teljesítenie. A kezdet nehézségei azonban újtjában állottak e feladatoknak.

A harmadik fejezet XXII. szakaszában kimerítön foglalkozik szerző a »Ratio Educationis« történetével. A könyv ezen részét képező szép tanulmány tudtommal most először tárgyalja nyilvánosan azon tanrendszer kritikáját, mely két emberöltőn át nevelt hazánknek értelmiséget. Érdekes főleg, mit az új tanrendszer első nehézségeiről olvasunk.

Kezdetben ugyanis a »Ratio Educationis« gyakorlati végrehajtásával oly egyének bíztak meg, kik még a kiküszöbölt régi rendszer regimeje alatt nevelkedtek. Ezek az új tanrendszerben is a réginék képviselői voltak: idegenek maradtak a reformok intenciótól. Továbbá a »Ratio Educationis« iránt, kezdetről fogva, érezhető ellenszenv nyilvánult országszerte. Sokan politikai okokból vonakodtak megbarátkozni vele: idegen, osztrák, reactionarius művet véltek benne felismerhetni. Tudva volt, hogy Mária Terézia a hazai főiskolákat mindenben a bécsi egyetem miutájára kívánta szervezni, és hogy a »Ratio« készítésénél a bécsi udvar akkori irányadó corifeusai: egy Sonnenfels, Martini, Van Swieten stb. nem voltak tétlen szereplők. A protestánsok szintén állást foglaltak a »Ratio«-val szemben. Nem voltak megelegetve az új tanügyi rendszabályzattal. De még a Mária Terézia utáni idők sem kedveztek sokkal jobban e rendszernek. A kitűzött nagy célét tehát a múlt század végén és a jelen század elején alig érte el a »Ratio« s az arra fektetett iskola. És ez nemcsak a pozsonyi tanügyre vonatkozik, hanem az országban tett általános tapasztalat tanúsága.

Ha tehát a pozsonyi akadémia mindezen kedvezőtlen befolyások és korviszonyok daczára is, főleg a jelen század első tizedén innen, oly nagy sikereket tudott a lefolyt száz esztendő alatt felmutatni: az kétségkívül első sorban azon örvendetes körülménynek tulajdonítandó, hogy e főiskola kezdetről fogva a legjobb értelmi erők cél és gyülekezési helye volt. Ugyanis egyes kiválóbb egyének nagy sikerrel ellensúlyozták az országos tanügyi állapotokkal közös helyi visszasságokat. Az egyetemen kívül aligha jelölhető ki oly hazai tanintézet, melyen aránylag annyi kiváló tanár működött volna, mint éppen Pozsonyban. S valóban alig van az ismeretágak közt oly tanszakma, mely Pozsonyban elismert tekintélyű képviselőt nem mutathatna fel. Így névszerint a magy. magánjog Fleischhackert, Hajnikot és Szlemenicsot, a politikai

tudományok Gyuriánt, Topulát és Borsiczkyt, az észjog Brezanóczyt és Virozsilyt, a statistika Mészároost, a bölcsészet Nagy Pált, a természettan Jedliket és Rómert, a mennyiségtan Hadalyt, a történelem Peert, Belvayt és Weszerlét, a magyar nyelv és irodalom Ferenczyt, stb.

Mindezek irodalmi munkálkodás által is érvényesítették tehetségöket. A pozsonyi akadémia néhány kiváló tanára által kezdettől fogva a nemzeti nyelvnek is hathatós tényezője volt. Pozsony tehát, melynek várfokáról — mint szerző írja — az első eszméltető és buzdító szó hangzott el a magyar színügy érdekében, és melynek országházi termében a »*Magyar Tudós Társaság*« epochalis működésre hívatott intézetének eszméje is testet öltött: az a Pozsony a magyar nyelv érdekei körül tetteleg érdemesítette magát. El tettek előtt, melyek az akadémia száz éves multját betöltik, nem haladt el szótlánul a szerző. Ortvay az akadémia igazgatóinak és tanárainak irodalmi munkálkodását egyenként mutatta be és talpraesett általános bírálatban is méltatta. A munkának ezen szakaszai kiváló érdekűek, szerző ritka szorgalmáról tanúskodnak és irodalom- s culturtörténeti szempontból is oly nagybecsűek, hogy *a könyv értékének fűsúlyát képezik*. Szerző megbízható pontossággal keresett össze minden irodalmi mozzanatot, még a legapróbb dolgozatokat is, melyek a pozsonyi akadémia valamelyik igazgatójának vagy tanárának tollából kerültek ki és nyilvánosságra lettek bocsátva. Registrálta e dolgozatok nyomtatásának keltezetét és helyét, sőt még a folyóiratokat, újságokat és egyéb vállalatokat is felvette, melyekben azon dolgozatok megjelentek. Takaros kis repertórium a ez a pozsonyi irodalomnak, melynek hosszú sorozatán nemcsak a pozsonyi akadémia történetét megismerni óhajtó tudós fog megelégedéssel végig tekinteni, hanem örülni fog neki a magyar közönség is, hogy azon városban, mely Bécs hathatós befolyása elől nem térhetett ki egészen, létezett egy szerény intézet, egy szellemi bástyavár, melybe sem a nyelvi, sem az érzelmi germanisatio nem hathatott be soha, és mely a hazai tudomány s a magyar irodalom gyarapítására, csak egy század alatt is, egész kis *bibliothekát* állított elő saját termékeiből. Közéletünk fényes nevű vezérférfiai között nem egy nyerte kiképeztetését a pozsonyi akadémian, s van köztük nem egy, kinek ép Pozsonyban tartózkodása idején kifejtett tanműködéséhez még kiváló irodalmi tevékenység is járul, a mi bizonyára legkitűnőbb bizonyítéka annak, hogy a pozsonyi akadémia tanító-személyzete mindig hívatásának magaslatán állott.

Sokat szeretnénk ez ismertetésbe átvenni Ortvay könyvéből, ha a rendelkezésünkre álló szűk tér megengedné. Azonban ezen

általános ismertetés is eléggé tájékoztathatja az olvasót az előttünk fekvő becses munkának gazdag tartalma és hasznavehetősége felől. Magyarország felső részeinek történetírója, főkép culturtörténésze, épen nem nélkülözheti e forrásunkat, mely a hazai közmívelődési és közoktatási állapotok iránt érdekekkel viseltető minden művelt hazafinak is felvilágosító, kellemes olvasmányt nyújt.

A lefolyt száz év alatt 26,416 (évenként átlag 264) hallgatója volt a pozsonyi akadémiának, kik az ország minden megyéből ugyan, de leginkább Pozsony, Nyitra és Trencsén megyékből gyűltek egybe, sőt Alsó- és Felső-Ausztria, s kiválólag Bécs, Morvaország, Csehország, Galiczia, Stiria, Szilézia is bőven szolgáltatnak növendékeket. A pozsonyi akadémia most is legnépesebb főiskola a hazai akadémiák közt és Pozsony fekvésénél s kedvező körülményeinél fogva az fog maradni jövőre is.

A könyv correct nyelve és világos könnyű stílje tekintetében irodalmi színvonalon áll. Kiállítása oly elegáns és ízléses, hogy a jelen év legcsinosabb nyomdai termékei közt foglal helyet s az egyetemi nyomdának becsületére válik.

SZENTKLÁRAY J.

T Á R C Z A.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Decz. 4-én Ipolyi Arnold püspök elnöklete alatt tartott választmányi ülésben két felolvasás volt: *Acsády*-tól a Széchyek Murányban s *Kápolnai*-tól Miksa császárnak Bécs és Székesfehérvár elfoglalására vonatkozó följegyzései. Mindkettő a Századokban fog megjelenni.

Bunyitay Vincze v. t., ki a múlt október havi ülésben Thaly Kálmán indítványára fölkérte, hogy báró *Sennyey* Pál családi levéltárából kérje ki Batthyány Kristóf és Ádám levelezését, mely Buda visszavételére fontos adatokat tartalmaz: most jelenti, hogy elment Csörgöre s b. Sennyey engedélyével elhozta a kért levelezést, melyet a titkári hivatalban tett le. Az iratok ki fognak adatni a budavári bizottságnak, báró Sennyeynek pedig a választmány köszönetét fejezi ki; valamint Bunyitaynak is a szíves közvetítésért.

Thaly Kálmán egy a Bercsényi-családra vonatkozó felíratos kőről tesz jelentést, mely a pöstyéni szolgabírói hivatal udvarán van s melyre őt Horváth Lajos képviselőtársa tette figyelmessé. Ez ügyben írt b. Mednyánszky Dénesnek, ki Pöstyén közelében lakik s ki csakugyan kimerítő értesítést küldött a kőről. A követ első sorban Thaly Kálmánnak ajánlották fel, mint Rákóczi monographusának, másod sorban a M. N. Muzeumnak. Thaly szívesen átengedi azt a N. Muzeumnak, melyet a jelen levő muzeumi igazgató Pulszky Ferencz köszönettel fogadott s megígérte, hogy a többi felíratos kövek között el fogja helyezettetni. Ezt a követ 1883-ban találták a pöstyéni fürdőszigettel szemközt, a Vág-part hegyoldalán a Bánka falú felé vezető út szélesbitésénél, hol a munkások egy épület maradványára akadtak, melyben ez a kő, mint sarkkő volt alkalmazva. A 20 cm. vastag, 45 cm. széles, 75 cm. magas kővön egy dombor kereszt alakja látható, eme felírással: *Salvator mundi miserere nostri, Sancta Maria Patrona Hungar. | IN RI | ora pro nobis Ladislao*

Emerico et Nicolao Berezeni. Anno 1652. — Thaly Kálmán azt hiszi, hogy az illető épület fürdőház volt ott a Vág partján, melyet a Beresényiek maguk használatára építettek, s később lett uradalmi kocsrnává.

Majláth Béla a *Ginzery* Nándor által megvizsgálás végett béküldött s a mult gyűlésben neki kiadott okíratról tesz jelentést.

A gyűjteményben — ugymond — 166 darab írat van s 1601-től 1720-ik évig terjednek; tartalmuk szerint van közöttük 1 árjegyzék, 48 zálogfelvállás, 26 okírat Petrasko Miklós oláh vajda birtok követelése iránt Nyitramegyében, 7 királyi kiadvány, 13 missilis, 1 zálog jegyzék, 14 nyugtatvány, 2 bizonyítvány, 5 elismervény, 1 computus, 3 egyezség, 1 végrendelet, 1 geneologia, 14 adóslevél, 1 bíró kihallgatás, 12 tót okírat, 11 káptalani kiadvány, s egynehány fogalmazási inpurum. Tartalmuknál fogva vonatkoznak a következő családokra: a Petraskoéra, a Wartenberg, Boka, Chorba, Szigyártó, Merczy, Rigó, Csabaházy, Erdélyi, Pisky, Thurzó, Hölgyi, Antl, Motesiezky, Beniczky, Révay, Bossányi, Kerekes, Berényi, Ghillányi, Pongrácz, Nagybanyai, Elevenkuthy, Prileszky, Kémendy, Samarjai, Wesselényi, Széchenyi és Gasparovics család tagjaira.

Történelmi szempontból sem állami, sem politikai, sem hadászati, sem általános történelmi irányban érdekl nem bírnak; s leginkább magános személyek között fenforgott ügyek elintézéséről szólnak, s legnagyobb részét zálog, adós levelek, nyugtatványok képezik; a missiliksek teljesen érdektelenek; a Petrasko Miklós oláh vajda özvegyének Radulia Annának nyitramegyei birtokviszonyaira vonatkozó okíratok, illetőleg a Szász kihalt család birtokjogait érintő igényei, annak, ki a Petrasko család monographiájával foglalkozik, nyújthatnak tájékoztató adatokat, de történelmi érdekesség a Tört. Társulat szempontjából azokban sem található.

Társulatunk elismeréssel vette *Ginzery* szívességét, hogy e gyűjteményt társulatunknak bemutatta s a családtanilag érdekesekeket igyekezni fog értékesíteni.

Titkár jelenti, hogy Zólyom megye megkeresésére az ottani helynevek visszamagyarosítása ügyében kiküldött bizottság még nem tehette meg végjelentését. Thaly K. felszólalása, ki ez ügynek horderejét meleg szavakkal ecsetelte, érdekes eszmecserére adott alkalmat, s többi közt *Ipolyi* néhány esetet hozott fel, arra nézve, hogy a régi historiai jelentésű helynevek történelmi értelmét mennyire meghamisítják, mikor azokat,

az eredeti jelentést nem értvén önkényűleg változtatják meg. Elhatározottatott, hogy a bizottság megkéretik, hogy elkészítendő jelentését Ipolyi Arnold elnöknek mutassa be, s azután küldessék el Zolyom megye közönségének.

Következtek a tagajánlások. Ipolyi Arnold püspök, gr. Apponyi Sándor s Horváth Lajos képviselő — száz-száz forinttal a M. Történelmi Életrajzok alapítói sorába léptek.

Érdijas tagoknak megválasztottak: Dudás Gyula, Zentán; dr. Puky József, Budapesten, (aj. a titkár); Thaly Zsigmond, Szent-Mihályon; Pólya Lajos, Nagy-Ötveden; Rapolti Nagy Dezső, Budapesten; Török Árpád, Budapesten; Okolicsányi Lajos, Laskodon; Okolicsányi Menyhért, Nyiregyházán; Mátis Kálmán, Budapesten; Gáspárdy Gyula, Egerben, (aj. Némethy Kálmán honv. őrnagy); Dr. Kossáczky Arnold, Bpsten, (aj. Dr. Horváth János); Krupec István, Pozsonyban, Jakobei Dezső, Felső-Ábrányon, (aj. a pénztárnok); Domján István és Fech János, Kolozsvárt, (aj. Szabó Károly).

Titkár bemutatja a Bay Ilona ő nga által történelmi életrajz vagy korrajz írására kítízott pályadíjra a M. Történelmi Társúlathoz beérkezett következő pályamunkákat:

I. V. István magyar király élete és jellemrajza.

Jelíge: In magnis et voluisse sat' est.

II. Az utolsó Árpádok kora. V. István király.

Jelíge: A kor emel, a kor sujt.

III. Magyarország belállapota 1680. Történelmi korrajz.

Jelíge: Si quid etc. nec dictum esto.

IV. Egy trónkövetelő a XVI-ik században.

Jelíge: »Nem rövidült meg az Úr karja!«

Bírálat s jelentéstétel végett kiadatnak *Pauler* Gyula és *Thaly* Kálmán választmányi tagoknak.

Sigray Pál bírálati ügyvéd jelentést tesz a néhai Zsivora György úr által tett ezer frt hagyomány tárgyában: Horváth Árpád és Deák Farkas v. tagok fölkéretnek e tárgyban jelentést tenni.

Az 1885. évi budapesti általános kiállítás országos bizottsága fölkérte a társulatot, hogy a jövő év folytán Budapesten tartsa meg szokásos vándorgyűlését. Az átírat akkor fog tárgyalatni, mikor a kirándulás ügye szőnyegre kerül.

Az 1885. évi nagygyűlés jan. 2-án fog megtartatni. Ezúttal az

1882-ben választott választmányi tagok lépnek ki, s ezek helye fog betöltetni. A közgyűlés tárgysorozata következőkben állapíttatik meg:

1) Elnöki megnyitó. 2) Titkári jelentés. 3) Választás. 4) Thallóczy Lajos értekezése a dalmát történetírásról. 5) Folyóügyek.

Pénztárnok bemutatja múlt havi számadását, e szerint

bevétel	2,383 frt 05 kr.
kiadás	179 frt 60 kr.

Pénztármaradvány 2,203 frt 45 kr.

A Történeti Életrajzok alapja:

bevétel	1,663 frt 12 kr.
kiadás	636 frt 76 kr.

Pénztármaradvány 1,026 frt 36 kr.

melybe az előfizetések nincsenek befoglalva.

Az ezután következett zártülésben a választmány egyhangúlag elhatározta, hogy a Magyar Történeti Életrajzokat az 1884⁴/₅-iki első folyam letelte után is folytatni fogja, s a szerkesztőt felhatalmazza, hogy a készítendő munkákról jólevele gondoskodjék.

Ezzel az ülés eloszlott.

A LŐCSEI NYOMDA TÖRTÉNETÉHEZ S A PÁPAI PÁRIZ FERENCZ ÉLETÉHEZ ADALÉK 1709-BŐL.

A Rákóczy- és Beresényi-levéltárnak a kir. kamara archivumába került romjai között a következő irodalom- s nyomdászattörténetileg érdekes, még ismeretlen adatokat találok:

Rákóczy egyik hadfőlszerelő biztosa *Englmajer Jakob* 1709. sept. 27-én Lőcséről Lengyelországba fegyvervásárlás végett tett útja eredményéről jelentést tévén gr. Beresényi Miklós fővezérnek, — ugyane levélben írja:

»A melly nyomtatást kelletik Excellentiád parancsolatjából készíttetnem, annak *mustráját*: *micsoda betűkkel fog lehetni?* alázatosan elküldtettem Exciádnak. *Az egész könyv 25 arcusból való leszén*, ha úgy tetszene Exciádnak, és *hány exemplár kívántatik?* arrúl elvárom Exciáid parancsolatját, — tudhassak idein papirosrúl provideálni. Hogy pediglen eddig haladott, oka az, hogy *az íttvaló typographia egészen el van rakva*

egymástól s Bártfán más olyan munkájok volt kezek között, ki miá más hoz, nem foghattak; ugyan ottan fogják nyomtatni.»

Kiderül e nevezetes végsorokból, hogy 1709-ben a *lőcsei* (Brémer-féle) nyomda vitetett volt át *Bártfára*, s innét 1710 tavaszán Beresényi parancsából (I. »*Első hazai hírlap*,« 43—44. l.) Kassára, honnét csak a szathmári békekötés után kerülhetett vissza Lőcsére.

Micsoda könyv volt az a 25 árkusos, melyet Beresényi ekkor nyomtatott? — meghatározásra vár; mi csak jelezni akartuk e helyütt.

A Páriz-Pápaira vonatkozó adat pedig ez. Az enyedi ev. ref. collegium ifjúsága, tanáraival együtt, 1707. ősztől fogva, a császári hadsereg elült bújdosóban volt, s II. Rákóczi Ferencz jótékony védszárnyai alatt Magyarországon vonta meg magát. Hogy a tudománykedvelő és bőkezű fejedelem mily összegekkel segélyezé koronként a nagyenyedi tudós tanárokat s köztük Pápai Párizt is bújdosó sorsukban, — arra nézve érdekesen tanúskodik a Kis-Marjay Albert erdélyi és máramarosi vicepraefectusra szóló s Munkácsen 1709. február 10-én kiadott fejedelmi parancs mintája, úgymint:

»Nemzetes Vitézlő Dobozy István debreczeni bíró hívünk parancsolatunkból adván Tiszteletes *Enyedi István és Pápai Páriz Ferencz nagy-enyedi professorinoknak 600 rhénes forintokat*; vévén azért Hűségden ezen kegyelmes parancsolatunkat: adjon említett hívünknek a megírt summáig sőt, s annak felette bonificálja 300 kősoval.«

Az irodalomtörténész ily aprólékos adatoknak is hasznát veheti, — közre kell tehát juttatnunk, ha mire akadunk másnemű kutatásaink közben.

THALY KÁLMÁN.

FOLYÓÍRATOK SZEMLÉJE.

— A HAZÁNK novemberi füzete túlnyomólag a szabadságharcz történetét felvilágosító eseményeknek van szentelve. Görgei, 1849-iki arcképét hozza, s kapcsolatban ezzel két okiratot közöl, melyeket *Schrauff* másolt le Bécsben az eredetiekről, és Gellichtől »a világsi fegyverletételt«. *Szinnyei* cikksorozatát »Komárom 1848—49-ben« folytatja; czúttal bevezetését közli a következő napló részletnek, mely Mack Komáromba érkezését és működésének kezdetét vázolja. A »Kossuth, a szónok és író« című cikksorozat harmadik közleménye Kossuth

szónoki pályájáról értekezik. *Irányi* István »A tiszai határőrvidék« történetét új kiadatlan adatok alapján állítja össze: e hatodik közlemény a szervezési munkálatokat ismerteti. A tartalmas füzetet Rettegi naplójának egy igen érdekes fejezete (1762) zárja be.

— Az EGYHÁZMŰVÉSZETI LAP novemberi füzetében *Majláth* Béla tekintettel *Németly* Lajos cikkére (mely a X-ik füzetben jelent meg), felel a kérdésre, »milyen volt a nyulak-szigetbeli apácák pecsétje« s bemutatja az Arch. Ért. 1877-iki évfolyamának 111-ik lapján közlött pecsétet s három ez apácák történetére vonatkozó okiratot közöl. Következik a Gilde de St. Thomas et de St. Luc congressusáról a III-ik és befejező közlemény a szerkesztő tollából, folytatván a kirándulások gazdag eredményeinek leírását. Ugyancsak a szerkesztő befejezi szemléjét az országos ötvösmű-kiállításról, mely természetesen annak egyházi részére terjedt ki s e tanulságos cikkhez sok szép metszet van csatolva, részletesebben a váradi ampolnát s a Kárász Géza tulajdonát képező keresztet vázolván. A rövid közleményekben a Soyter-féle árverésről van szó. Az »irodalom« Paulus munkáját ismerteti a maubronni cistercita apátságról. A vegyesek rovata apró híreket közöl.

— A FIGYELŐ novemberi füzetében *Abafi* Lajos Édes Gergely és fia Albert életét s munkásságát festi, *Jancsó* Benedek a Mondolat-pert ismerteti s *Csaplár* Benedek folytatja Révayról írt nagybecsű tanulmányát.

— A MAGYAR NYELVÖR novemberi füzetében, egy állítólag I. Apafi korabeli tréfás supplicatio van közölve, mely a székely nyelvjárás sajátágaiból van összeállítva.

— Az »UNGARISCHE REVUE« novemberi füzetében *Henckel* Jánosról, Mária királyné udvari papjáról, nagybecsű értekezés jelent meg, nagyrészt új, eddig nem ismert adatokkal egészítve ki Fraknoi értekezését Henckelről, s felhasználva az azóta megjelenteket. Többeket ezek közül Burscher Spicilegia Autographorum-jából vett. Igen becses dolgozat, mely a XVI-ik század művelődéstörténetét nagybecsű részletekkel gazdagítja. Munkája elején néhány sort szentel Henckel őseinek, kik löcsei patriciusok voltak, s végül megemlíti, hogy a donnersmarcki gróf Henckel-család egyenes vonalban Henckel János unokaöcscsétől hozza le származását.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM,
ÖSSZEÁLLÍTVA A HAZAI HIRLAPOKBÓL. 1884. NOV.

- Attila* kincse. (A régészeti és embertani társulathól.) *R. Bul. Hírlap* 326. sz.
Budapest 1617-ben. *Ország-Világ* 45. sz. képpel.
Fraknói Vilmos. Újabb adatok úrpádházi boldog Margit cultusa és canonicusátija történetéhez. *Religio* 37. 38. sz.
Hunyadmegyei tört. és régészeti társulathól. *Hunyad* 45. 46. sz.
Jalovics Aladár. A tihanyi apátság története. *Veszprémi Közlöny* 20 és köv. sz.
Kolozsvár 1617-ben. *Ország-Világ* 47. sz. képpel.
Komárom város monografiája. II. *Kom. Lapok* 46. sz.
 »*Magyar Történeti Életrajzok*. Bp. 1884. 1. füzet.« *Ism. Egyetértés*
 330. *Nemzet* 330. *Főv. L.* 282. *P. Napló* 331.
Majláth Béla. Öt polturás grófok. *P. Napló* 309. sz.
Mikulik József. Dobsina 1584. okt. 14. *Rozsnyói Híradó* 41. sz.
 »*Miletz János*. Gizella első magyar királyné. Temesvár, 1884.«
Ism. Bars 33. sz.
Pesty Frigyes. A zágrábi püspökség jószágai. *Nemzet* 309. 316. sz.
Pozsony 1650-ben. *Ország Világ* 46. sz. képpel.
Rácz Károly. Krassó-Szörény vármegye viszonya a reformációhoz. *Szabad Egyház* 9. 10. sz.
Radó Antal. Adalékok nápolyi András magyar herezeg történetéhez. *P. Hírlap*. 330. sz.
Rakits Wladimir. Mikor épült a rév-komáromi rácz templom?
Komáromi Lapok 46. sz.
 »*Szabó Károly*. A székelyek eredete. Kolozsvár, 1884.« *Ism. M. Polgár* 226. sz.
Takács Sándor. Mikor épült a rév-komáromi rácz templom?
Komáromi Lapok 47. sz.
 »*Timon Ákos*. A párbér Magyarországon, jogtörténeti fejlődése és jelen állása. Oklevéltári nyomozások alapján. Bp. 1885.« *Ism. Acsády Ignác*. *P. Napló* 327. sz.
Vajda Viktor. Sziléziai tárcza. (Régi időkről, régi emlékekről.) *Főv. Lapok* 274. sz.
Weber Samu. Fecht Fülöp vagyis az ev. lelkeszi állomás fényes és árnyoldala a Szepességen 1670. körül. *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 47. sz.

M. TUDOM. AKADEMIAI KIADVÁNYOK.

— AKADEMIAI KIADVÁNYOK. A Corpus Statutorum első kötete jelent. Ez az erdélyi törvényhatóságok jogszabályait foglalja magában. Kolozsvári és Óváry szerkesztették. Nagy, vaskos kötetet képez ez első

kötet s három részre van osztva, székely magyar és szász statutumokra. Nagy gonddal van szerkesztve, a statutumok legnagyobb része eredeti vagy egykorú példányokról van közölve, felvilágosító jegyzetekkel bőven ellátva. De a mi fő, valóban mintaszerű gondos indexszel van ellátva, mely tárgyak szerint csoportosítja az anyagot s ennek használatát végetlenül megkönnyíti. Jognak és történetnek egyiránt gazdag forrása, s mi a tudomány érdekében őszintén óhajtjuk, hogy a többi kötetek is mennél hamarébb következzenek.

A II-ik osztály történelmi tárgyú értekezései közül megjelent: »Egy állítólagos római mediterrán-út Pannoniában«, *Ortvaytól*, melylyel Salamonnak egy állítását czáfolja, s a keszthely-dobogói sírmező, melyet *Lipp Vilmos* ismertet. — Az I-ső osztály által kiadott értekezések sorában *Vámbéry* felel Hunfalvynak a magyarok eredetére vonatkozólag s *Ballaqi Mór* a nyelvfejlődés történeti fontosságáról értekezik polemikázva e kérdésben a Nyelvőrrel.

A II. és III-ik osztály közösen vállalkozott egy nagy és hézagpótló munkának kiadására Péch Antaltól, kinek egy másik műve »A selmeczi bányavállalatok története« ez év elején hagyta el a sajtót s általános figyelmet ébresztett. A munka címe »Alsó Magyarország bányamívelésének története« ezúttal az első kötetet mutatja be, mely nyolcz fejezetre van osztva s a XV. és XVI-dik századból függelékül 41, részben terjedelmes okíratot foglal magában. Részletesen tárgyalja bányaiparunk fejlődését különböző korszakokban, a fuggerek és Thurzók idejét, az 1546—71 közti nevezetes időszakot, a Brenner-szövetkezetet stb. Péchnek mindkét munkáját irodalmi rovatunk tüzetesen fogja ismertetni.

Az akadémia könyvkiadó vállalata azt az okos határozatot hozta, hogy jövőre a könyvkiadó vállalat munkálatait félévenkint, két ízben fogja megküldeni. Ezúttal annak három osztályából 4 kötet látott világot. A történelmi osztály Thierry Amadé munkáinak fordítását kezdé meg s az első kötetben adja »Elbeszélések a római történetből az V-ik században«. Thierry nagyírú munkáját dr. Öreg János fordította le s oly szép magyarsággal, híven az eredetihez, annyi gonddal, hogy e tekintetben e fordítás a vállalat legsikerültjebbjei közé tartozik. Öreg kitünően kezeli a magyar nyelvet, érti a tárgyat, szóval Thierry művét az eredeti értékének megfelelőleg adja vissza. Hasonló méltánylattal emlékezhetünk meg Csiky Gergely fordításáról is: »Az angol irodalom története«

Taine után, melynek ezúttal IV-ik kötetjét vesszük, s ebben a classikus és az újkor tanulságos rajzát. A nemzetgazdasági osztály két kötetten van képviselve; egy eredetivel s egy fordítással. Az eredeti valóban hézagpótló munka Concha Győzötől, »Újkori alkotmányok« első kötete, mely két részből áll: Belgium s az Északamerikai államok alkotmánya. A másik munka: »Az angol mezőgazdaság« Lavergne Leoncétól, fordította Beksics Gusztáv

— A »NYELVEMLÉKTÁR«-ból hosszabb szünet után egy újabb kötet a XI-ik jelent meg, két codexet tartalmazva: a debreczenit és a Gömörty. Sajtó alá Wolf György rendezte, aki előszót is írt hozzájuk, egész tanulmányt a két nagybecsű nyelvemlékről, melyek közül az elsőnek nevezetes részét kiadta már Toldy is: de az utóbbiból alig volt valami kiadva. Wolf tanulmánya tüzetesen bírálat alá veszi a két codex provenientiáját s íróik kérdését, s e kérdésekre tüzetes feleleteket ad. Ohajtandó volna, hogy e Tár többi kötetei is különösen a körből elmaradt 9. és 10-ik kötet mennél előbb világot látna.

— Az AKADEMIA II-ik osztályának kiadásában megjelent »Aemilius Papinianus pályája és művei« Vécsey Tamástól, ki e munkáját az Akademia márcz. 10-iki ülésében mutatta be. A munka két részre oszlik: az első Papinianus életét, a második munkáit tárgyalja. Vécsey szép felolvasása annak idején méltó figyelmet ébresztett az Akademiában s mint e felolvasás mutatta, a munka valóban becses termékkel gazdagítja jogtörténeti irodalmunkat. Dr. Vécsey-nek ez már második jogtörténeti értekezése, melyet az akademiában a római jog köréből tartott: az első Lucius Ulpino Marcellinus volt, mely még 1882-ben jelent meg, s mind kidolgozásáért, mind gazdag kútfőismerteért méltó elismerésben részesült. Mindkettőre még visszatérünk.

IRODALMI ÉS VEGYES KÖZLÉSEK.

— TIMON ÁROS jogtanártól, ki már eddigelé is néhány becses értekezéssel s kisebb monographiával gazdagítja irodalmunkat, most egy terjedelmesebb egyháztörténeti munka jelent meg, mely actualis érdekekkel is bír: »A párbér Magyarországon jogtörténeti fejlődése és jelen állása szerint« czím alatt. Akármely alapos munkának emeli becsét, ha az a napi kérdésekkel kapcsolatban áll — Timon munkájáról pedig mindkettőt

el lehet mondani. Adja a párbér historiai fejlődését úgy, mint az a congruából fejlődött, az őskeresztyén szervezetből bejött hozzánk s adja fejlődésének minden phasisában. Önállóan az első forrásokból tanulmányozván a kérdést s túlnyomó részben levéltárakból vett adatokból meritvén, alkalma volt a dolog mélyébe hatni s vázolni egy nevezetes institutionak, mely napjainkig fentartá magát, minden phasisát, a »laudabilis consuetudo«-nak egész fejlődését. Nagy fontosságú ez magára a köztörténetre is: a XVII-ik században oly nagy szerepet játszott kegyúri jog, s II. Józsefnek egyházi reformjai is jobban érthetővé lesznek e könyv fejtegetései által. A munka végéhez becses okirattár van csatolva: de sajnosan nélkülöziünk egy indexet. A könyv Hajnik Imrének van ajánlva. Ugyannak egy önálló részlete, egy jogtörténelmi tanulmány külön is megjelent: »A protestansok viszonya a párbérhez, az 1790/91. évi törvényhozásig,« mely a »Magyar Igazságügy« folyó évi 4. és 5. füzetéből külön lenyomat s eredeti oklevéltári nyomozások alapján készült. Ajánljuk e füzetkét a jogtörténelmi tanulmányokban gyönyörködők figyelmébe, kik azt Zilahi Sámuelnél 40 krért megszerezhetik.

— DUDÁS GYULA tagtársunktól egy kis, öt ívre terjedő monographia hagyta el a sajtót a zentai csatáról; monographiai részlet Zenta város történetéből. A hadügyi levéltár által kiadott nagy vállalat Savoyai Eugénről annyi adatot összehordott e csatára vonatkozólag, hogy szerzőtől új adatokat nem is várhattunk. De a már ismerteket ugyesen használta fel e kis monographiai részletben.

— MIKULIK JÓZSEF, kit olvasóink mint szorgalmas bűvárt a Századokban és Történelmi Tárban közlött cikkeiből ismerhetnek, egy nagyobb monographiához fogott, mely a magyar kisvárosi életet mutatja be a XV-dik és XVII-dik században. Ebből egy kis részletet »a török iga« cím alatt mintegy mutatvány képen kinyomatott. Rozsnyó városa gazdag levéltárát használta leginkább szerző s a mit ebben, és más helyütt szétszórva talált, akkép állította össze, hogy e szomorú korszaknak valóban hü képét nyújtja. Óhajtható volna, hogy az egész munka napvilágot lásson.

— HRADSKY JÓZSEF tagtársunk a Kárpát-Egyesület 1875-iki Évkönyvében a Lapis refugii-ról, melynek közelében ma a szepesi püspök regényes kastélya áll, érdekes kis rajzot adott. Hosszas hallgatás után ugyane helyen megkezdte szepesi tanulmányai folytatását s az Évkönyv-

nek X. és XI-ik kötetében »Vándorlások a Szepességen« cím alatt Szepesvár és környéke leírását közli. E munkát, önálló, 130 lapra terjedő füzetben kiadta — Lőcse és Szepesvár látképeivel s ez utóbbinak nagy és pontos helyrajzával. Nagy szorgalommal, leginkább a nyomtatott kútfők felhasználásával készült munka, mely gondosan összeállítja a történeti adatokat s írja le Szepesvár szép és regényes környékét. Maga a vár legnagyobb pontossággal s részletességgel van leírva, s a munkának igen becses részét képezi, — melynek megértésére a nagy térkép igen becses szolgálatot tesz. Szepesmegye monographiájának hasznos szolgálatot fog tenni Hradszky úr, ha vándorlásait folytatja, még pedig levéltári kutatásokra is kiterjesztve azt.

— A HAZAI FŐISKOLAI MONOGRAPHIÁK száma egy igen életre valóval szaporodott. Ez a marosvásárhelyi ref. főiskola története Konez Józseftől 1557—1718-ig. Bizonyos tekintetben alkalmi írat, mely a Bolyai-ünnep alkalmából adatott ki. Örvendetes jelenség, hogy egyik másik hazai tanintézetben koronként akad egy-egy olyan történetkedvelő, ki az intézet levéltárát, s ha ez nem nyújt elegendő adatot, több levéltárat is beható tanulmány tárgyává tesz, hogy azokból a hazai tanügy egyik fészkének, néha változatos, de mindig tanulságos eseményeit összeállítsa: csak ezekből lesznek a hazai tanügy történetének részletei felderíthetők. Konez a vásárhelyi levéltárakban nem sokat talált, ezért idegen levéltárakat is át kellett kutatnia s ő e munkát nagy szorgalommal, odaadással és előszeretettel végezte. E kötet, monographiájának csak első részét foglalja magában, épen a kevésbé ismert részt s az erdélyi tudósok életéhez ebben is sok eddig nem ismert adatot nyújt, mint például: Laskay Csókás Péter, Decsy Czímor János, Bojti Veress Gáspár, Dálnoky Benkő Márton stb. Igen érdekes része e könyvnek, melyben Konez az iskola törvényeit magyar fordításban közli.

— A FOLYÓ ÉVI ŐRVÖSMŰKIALLÍTÁS lajstroma, melyből az első füzet megjelenését annak idejében jelentettük, immár egy vaskos kötetben s számos ábrával ellátva megjelent. Híven az eredeti programhoz termenként írja le a kiállított tárgyakat s igen sokat azok közül illusztrációval lát el. Nagy fontosságú munka főként culturtörténeti tekintetben s nagybecsű emlék azoknak, kik e kiállítást látták. Bevezetést, mely a kiállítás történetét mondja el, Szalay Imre írt hozzá.

— FRANKÓI Vilmos azt a szép s nemcsak új adatokban gazdag, hanem kidolgozása által is méltán feltűnést keltett tanulmányt, melylyel

a Monumenta Vaticana II-ik kötetét bevezeti, a nagy közönség számára is hozzáférhetővé tette, s bevezetéssel ellátva mint önálló munkát is kiadta a Szent István Társulat Házi Könyvtárában. Tüzetesebben is fogjuk ismertetni.

— MÁRJÁSSY Béla volt országgyűlési képviselő egy nagy terjedelmű munka megírásához fogott: »A magyar törvényhozás történelme 1000-tól 1880-ig« cím alatt, mely öt kötetre van tervezve. A most megjelent első kötet II. Ulászló haláláig, tehát a XVI-ik század végeig terjed: s a törvényhozás történelmét magukból a törvényekből állítja össze. Ez első kötet ára 5 frt.

— SZABÓ KÁROLY ez ősszel Maros-Vásárhelyt a székely-egylet közgyűlésén tanulmányt olvasott fel e kérdés felett: »Királyi telepések-e a székelyek?« mely most önálló füzetben megjelent. Tulajdonképp Hunfalvynak felel, ki a székelyeket királyi telepéseknek jelenté ki, melylyel ellentétben Szabó Károly ragaszkodik régi álláspontjához s azt tüzetesen fejtegeti. Hiszen ha telepések lettek volna, Anonymusnak tudnia kellett volna, s az nem hallgathatott volna el olyan dolgot, melyet akkor mindenki tudott s nem írhatott volna olyant, mely a köztudomásúnak egész ellentéte. Álláspontját jogtörténeti adatokkal is védi.

— WERTHEIMER EDE, a napoleoni harczok alapos tanulmányozója, tanulmányt adott ki a bécsi Akademia Archivjában Károly főhercegről, mint a haditanács elnökéről (1801—5) s ez most külön lenyomatban is megjelent. Egészen új, eddig nem ismert adatok alapján dolgozta fel tárgyát, melyeket Albrecht főherceg levéltárából vett. Nem minden előszeretettel nélkül, de elfogultságtól menten dolgozta fel tárgyát, mely becses adalékokat szolgáltat a kor történetéhez.

— KLAJČ VJEKOSLAVNAK Bosznia történetéről szóló mintegy 30 ívre terjedő horvát munkája Bojničić Iván fordításában németül is megjelent Lipcsében. Míg e figyelmet érdemlő munka tüzetes bírálatát közölnök, megjegyezzük, hogy Klajč munkája a latin, német és szláv nyomtatott forrásokat rendszeresen és lehető teljességgel felhasználta. Klajč munkája a legrégebb időktől 1463-ig, a bosnyák királyság megszűnéséig terjed. Az előadás hangja komoly, felfogása tárgyilagos akar lenni, de mégis kilátszik, hogy a tudós szerző az eseményeket mindenütt horvát szemüvegen át nézi. Nála Twarkó illyr tendenciákat követ, Dalmátia s a régi Slavonia mind Horvátország, a XV. század olygarcháiban horvát érzelmeket fedez fel s kivált kiesinyes részleteket következetesen hor-

vátos modorban tárgyal. Eredeti az is, hogy szerző, a ki munkájában általában véve tisztességes és tudós hangot használ, egy helyen Zsigmond király hadait hordáknak, a bosnyákokat meg hősöknek mondja. A mű ára 10 márka.

— JÓKAI MÓR »A magyar nemzet története regényes rajzokban« című munkájának első, a mohácsi vészig terjedő részét még az ötvenes évek elején kiadta. Azóta az négy kiadást is ért; — most Jókai megírta a II-ik, a szathmári békéig terjedő kötetet, nem annyira a historiai igazságokat kutatva, mind inkább regényes és vonzó előadásra törekedve.

— DR. MARINESCU »Cultula paganu si crestinu« cím alatt egy nagy terjedelmű és nagy fontosságú munkának kiadásához fogott. Pogány és keresztyén cultus az általános cím. Ebből az épen most megjelent első kötet a régi római ünnepek és szokások leírását adja, még pedig új és tervének egészen megfelelő rendszerben. T. i. a római ünnepeket és szokásokat naptári rendbe szedte, előre bocsátván egy rövid kimutatást az egyes napok ünnepeiről. A kötet különös érdekléssel bíró függeléke: jegyzetek a régi római dák mythológiáiról. A II. sajtó alatt levő kötet a régi keresztyén ünnepeket és szokásokat fogja tartalmazni. A III-ik kötet már kiváló érdekléssel bír s azokat a régi római pogány ünnepeket és szokásokat írja le, melyek mai napig fentartották magukat Erdélyben. A IV-ik kötet a daco-román mythologia elemeit írja le. Marinescu több mint 30 év óta gyűjti az adatokat s teszi a tanulmányokat e nagy munkához; Schullernek Kolindája már az ő kutatásait mutatta be a hatvanas évek elején. Tárgyalni fogja bővebben e munkája folyamán, hogy a boszorkányok hogyan tartották fenn a pogány szertartásokat babonáikban.

— A POZSONYI KIR. JOGAKADEMIÁNAK 1784-től 1884-ig feunállása alkalmából kiválóbb érdekű monographia jelent meg dr. *Ortway Tivadar* jeles történetírónk tollából ily címen: »*Száz év egy hazai főiskola életéből.*« A derék munkát, melyhez a kiadó közoktatásügyi miniszter úrnak, valamint a szerzőnek és magának a pozsonyi jogakadémiának is melegen gratulálunk, jelen füzetünkben tüzetesen ismertetjük.

— A DÉLSZLÁV MONUMENTÁK XIV-ik kötete megjelent. Ez a Scriptorok első kötete s két XVI-ik századi évkönyvet foglal magában, egy raguzai névtelenét s a Nicolaus de Raguinaét, melyek közül mindenik a XVI-ik század közepéig terjed s a mi történetünkhöz is becses adatokat foglal magában. A kötetet Nodilo Speratus szerkezté.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló cikkek.

	<i>Lap.</i>
Dr. ÁBEL JENŐ.	
Szinűgy Bártfán a XV. és XVI. században	22
Dr. ACSÁDY IGNÁCZ.	
Gróf Wesselényi Ferencz nádor halála	482
BALÁSSY FERENCZ.	
Válasz Kandra Kabosnak a zombolyi főesperesség stb. kérdésében I. II. közl.	543, 626
Dr. BALLAGI ALADÁR.	
Határőrvidék és legújabb monographusa	52
BARNA FERDINÁND.	
A magyarok útjáról a Uralról Lebediába I. II. III. közl.	353, 449, 527
BUBICS ZSIGMOND.	
Buda kétszázados ostromának történetéhez	800
DEÁK FARKAS.	
Részlet Buda 1684-iki ostroma idejéből	878
Dr. DEMKÓ KÁLMÁN.	
Lőcse levéltárának regestruma	179
Dr. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.	
A pápai levéltárak	66
Dr. FINÁLY HENRIK.	
Inditvány egy magyar glossarium ügyében I. II. III. közl.	271, 372, 461
Dr. FRAKNÓI VILMOS.	
Évi jelentés a Magyarországi Vaticani Okirattárról	89
Dr. HAMPEL JÓZSEF.	
Történeti szakoktatásunk az egyetemen s azon túl	167

IVÁNYI ISTVÁN.

Bács-Bodrogvármegye helységei névtárához 518

JAKAB ELEK.

Erdély országgyűlései története II. József alatt I. II. közl. 226, 324

KANDRA KABOS.

Erne bán és fiai 114

A sárvári várispánságról I. II. közl. 339, 426

KARDOS ALBERT.

I. Balassa Bálint és Losonczy Anna 241

Dr. KÁROLYI ÁRPÁD.

Nemesi Akademia terve a mult század első feléből 1

MAJLÁTH BÉLA.

Liptó-Újvár történetéből 127

NAGY IVÁN.

Beniczky Márton alnádor 524

Dr. NÉMETHY LAJOS.

Tábori lelkészek Budavár bevételénél 1686-ban 346

Ki volt Gül-Baba ? 608

ÓVÁRY LIPÓT.

Jelentés olaszországi kutatásaimról 504

Dr. PAULER GYULA.

A Hartvic-legenda és pesti codexe 739

Dr. SZABÓ KÁROLY.

III. Endre fogsága 97

Az 1290-iki ó-budai országgyűlés végzései 473

Dr. SZÁDECZKY LAJOS.

I. Lipót mátkájának bevonulása Bécsbe 142

Magyar ereklyék Krakkóban 269

Báthory István emlékirata a muszka cászához 1581-ben 511

Történelmi értekezések iskolai értesítőkből I. II. közl. 717, 812

Dr. SZALAY JÓZSEF.

Az 1863-iki hadviselés és irodalma I. II. III. IV. közl. 561, 643, 750, 827

SZÉLL FARKAS.

Egy XVI. századi codex historiás énekei I. II. közl. 580, 662

Lap.

THALY KÁLMÁN.

Székesi Bercsényi Imre I. II. III. közl.	193, 289, 386
Érdekes epizód Buda 1686-iki vívásának történetéből	604
A lőcsei nyomda történetéhez és Pápai Páriz Ferenc életéhez adalék 1709-ből	903

TAGÁNYI KÁROLY.

Styl és történelem (Jegyzetek az ötvösműkiállításról)	493
---	-----

Dr. TERGINA GYULA.

Buda visszavételének emlékérméi I. II. III. közl.	594, 697, 787
---	---------------

ZSATKOVICS KÁLMÁN.

Az egri befolyás és az ez ellen vívott harc a munkácsi görög szertar- tású egyházmegye történelmében I. II. III. közl.	680, 766, 839
---	---------------

NÉVTELEN CZIKKEK.

Történeti seminarium felállítása egyetemünkön	166
II. Ulászló utolsó órái	177
Történeti ötvösműkiállítás megnyitása	265
Az 1886-iki ünnepély	460

II. Könyvismertetések és bírálatok.

DEÁK FARKAS.

Die Türken in Perchtoldsdorf in J. 1683. von A. Latschka, ism.	155
Adatok az 1825. évi országgyűlés történetéhez, közli Vaszary Kolos, ism.	257
La vie d'un patricien de Venise au XVI. s. par Ch. Yriarte, ism.	617
Louis XIV. et Strassbourg ; írta A. Legrelle, ism. I. II. közl.	707, 803

Dr. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.

A váradi püspökség története I. II. k., írta Bunyitay Vincze, ism.	438
--	-----

KARDOS ALBERT.

Horvát István életrajza, írta Vass Bertalan, ism.	535
---	-----

NAGY GYULA.

Anjoukori okmánytár II. és III. k., szerk. Nagy Imre, ism.	246
A zsidók története Magyarországon, írta dr. Kohn Sámuel, bír.	884

Dr. PAULER GYULA.

Hist. Hung. fontes domesticæ vol. III. Chronicon Dubnicense, kiadta M. Florianus, bír.	363
---	-----

Dr. SCHWICKER J. II.

Felelet Ballagi A. úr bírálatára	275
Válasz a főntebbiekre, Ballagi Aladártól	277

Dr. SZÁDECZKY LAJOS.

- A házasságkötés Magyarországon, egyházi és polgári jog szerint, írta Kováts Gyula, ism. 444

Dr. SZALAY JÓZSEF.

- Die Deutschen in Ungarn und Siebenbürgen, írta Schwicker, ism. 74

Dr. SZENTKLÁRAY JENŐ.

- Száz év egy hazai főiskola történetéből. A pozsonyi k. akademiának 1784—1884. való fennállása alkalmából írta dr. Ortway Tivadar, ism. 894

Dr. THALLÓCZY LAJOS.

- Bosnyak föld és népe, írta Strausz Adolf, ism. 79

Dr. VERSÉNYI GYÖRGY.

- A selmezbányai ág. h. ev. egyház és lyceum története, írta Breznyik János, ism. 78

NÉVTELENŰL.

- A gr. Károlyi család oklevéltára, kiadja gr. Károlyi Tibor, sajtó alá rendezi Géresi Kálmán II. kötet ism. — — D. 149
 Das alte u. neue Kronstadt von G. M. G. v. Hermann, bearbeitet von O. Meltzl I. k. ism. — d. 151
 Az erdélyi szászok által a Luther-ünnepély alkalmából kiadott »Festschriften« ism. — r. 153
 Studien über die Geschichte Ungarns im Zeitalter der Arpaden von A. Huber, ism. — F. 159
 A békésvármegyei régészeti társ. évkönyve 1882—83-ra, szerk. Zsilinszky Mihály, ism. — k— s. 613
 A hunyadmegyei tört. és rég. társ. évkönyve 1881—82-re, szerk. Kun Róbert, ism. Sz. S. 615
 A kath. iskolaügy Magyarországon stb. írta dr. Városi Gyula ism. — k — s. 706

III. Állandó rovatok.

- M. Tört. Társulat 81, 161, 263, 367, 457, 537, 625, 715, 810, 900
 Magyar Tudományos Akadémia 87, 369, 538, 906
 Vidéki társulatok 91, 181, 269, 370, 458, 542, 625, 716, 811
 Irodalmi Szemle 726
 Folyóiratok szemléje 183, 279, 376, 464, 550, 633, 728, 819, 904
 Történeti repertorium, a hazai hírlapokból összeállítja id. Szinnyey József 186, 283, 378, 465, 551, 636, 731, 822, 906
 Irodalmi és vegyes közlések 94, 187, 284, 380, 466, 552, 637, 733, 823, 908
 Történeti könyvtár 96, 192, 288, 384, 472, 560, 642, 738, 825

- IV. A M. Történelmi Társulat Névkönyve a jul. (VII.) füzethez 642. l. után.

— Az »*UJ MAGYAR ATHENAS*« 7-dik füzete, mely a 385-dik laptól a 448-ig, Szász Károlytól Tóth Ferenczig terjed, megjelent. Hasznos munka, mely a protestans írók életrajzainak közlését ott kezdi, a hol Bod végezte s így annak mintegy kiegészítő részét képezi.

— PETRIK GÉZA »Magyar könyvészet 1860—1875.« című nagy gonddal összeállított munkájából megjelent az ötödik füzet, melyben maga a tulajdonképeni könyvészet be van fejezve s megkezdett a névés tárgymutató. Ez, mint a megjelent rész mutatja, igen használható s czélszerűen rendezett munka. Az első lajstrom a szerzőket s fordítókat állította össze, még pedig feltüntetve a folyóiratokban s önállóan megjelent munkákat. A tudományos szakmutató pedig tudományágak szerint állítja össze a munkákat. Könyvtáraknak, íróknak épen oly nélkülözhetetlen munka, mint könyvárusoknak — mert egyforma gond van benne fordítva a gyakorlati és tudományos igényekre.

— KÜLÖN LENYOMATOK. A »Váradi püspökség történetének« III-ik kötetében *Henszlmann* tanulmánya a nagyváradi ásatásokról külön is kiadatott. A hozzáadott térképen fel vannak tüntetve az alapfalak kiásott részei s ezek alapján Henszlmann reconstrualta az egész régi templomot. — *Szell* Farkas tagtársunk tanulmánya az általa felfedezett Cseley historiás énekeiről, mely e nyár folytán a Századokban látott világot, s melyben Bankó leánya egész terjedelmében befoglaltatik, külön lenyomatban 40 krért megszerezhető. — *Tóth Lőrincz* beható tanulmánya a történelemelőtti időről, mely a Felső-magyarországi Muzéum-egylet Évkönyvében látott világot, mint önálló munka szintén elhagyta a sajtót. — *Demkó* Kálmán tagtársunk a lőcsei főreáltanoda ez évi értesítőjében Lőcse erődítéséről s védelmi rendszeréről írt beható tanulmányt, két térrajzot mellékelve hozzá, mely külön lenyomatban is megjelent. Az értesítők ismertetése között novemberi füzetünkben méltányoltuk e derék kis munkát.

— »*A MAGYAR HELICON*«-ból újabban három füzet jelent meg, a 38—40: Báró Kemény Zsigmond életrajza dr. Tóth Sándortól, Berzsenyi Dánielét dr. Kőrösy Lászlótól, Bessenyei Györgyét dr. Zólyomi Lajostól. Minden füzet ára külön 20—20 krajczár. Sikerült élet- és jellemrajzok, különösen a dr. Tóth Sándoré.

— KUDORA KÁROLY a kézmárki ágost. hitv. evangélikus lyceum könyvtárát, melyet e nyáron rendezett, egy rövid kis röpiratban ismereteti. 11,349 művet foglal magában, melyek közül a régi magyar nyom-

tatványokat, a nem magyar nyelvű hazai nyomtatványokat, a magyar vonatkozású nyomtatványokat 1711-ig s az inculabulumokat külön felsorolja.

— EGY ÉRDEKES POLEMIKUS IRAT küldetett be hozzánk: »Vertheidigung der Ungarn gegen Prof. Dr. Johann Sepp's Angriffe,« melyet Tóth Gáspár selmeczbányai ügyvéd írt. Azok között a pamphletek közt, melyek Németországon egy idő óta divatban vannak s melyek közül a Bergner »Siebenbürgen«-jét az »Ungarische Revue« kollőleg méltatta, kétségtelenül egyik legmocskosabb a hírheft Sepp úré, ki, ha lehet, még Pičen is túl tesz gorombaság és hazugság tekintetében. Hogy mit nem követnek el ezek a nagynémet urak, vagy legalább néhányan közülök, az nagyon bántó volna, ha nem volna olyan nevetséges. Az ő jelszavok calumniari audacter s ehhez ugyancsak értenek. Tudományos apparatussal, komoly studiummal fognak a magyar történeti kérdések tanulmányozásához, de elfogultságuk s ellenszenvük útját állja, hogy igazán lássanak. S Sepp is így tett — de ez eljárással szemben legjobb volt a Tóth úré, ki Seppet ízről izre szedi; idézi állításait s érvekkel és okokkal czáfolja. Polemiájának históriai része épen oly erős, mint a politikai. A hazugságokkal és ferdítésekkel szemben állítja az igazat, mindenütt czítálva Sepp szavait és mindenütt czáfolva azokat. Hogy ő is éles és erős, azt nem lehet csudálni, Sepp maga provocálta; de ő legalább a ferdítésekkel szemben igazságokat igyekezett állítani. Ajánljuk a derék munkát olvasóink figyelmébe.

— A WOLFENBÜTTELI hercegi könyvtár kéziratai Catalogusának első kötete megjelent nagy díszkiadásban, 379. l. tartalommal s számos gyönyörű facsimilével ékesítve. Ez I. kötet a helmstedti kéziratok egy részét foglalja magában, melyek valaha Helmstedtben őriztettek, onnan azonban az egyetem feloszlatása után elvitettek, s csak e században kerültek vissza. A Catalogust Heinemann főkönyvtárnok állítá össze szakismerettel s gondosan leírva minden egyes codexet. A minket közelebből érdeklő darabok e következők:

125. l. 152-ik sz. Acta, documenta sat. 20., f. 82—3. Utasítás a magyar királytól, a morva rendekhez küldött követi számára s azok válasza a követeknek. 1526. — 35. f. 124. Ferdinand a szász választónak a tokaji győzelemről, Buda 1527 sept. 29. — 37. 148—151. Jelentés a budweiszi országgyűlésről 1529. (a török veszedelemről) 38.) 152—67. A ker. fejedelmek hádi terve a török ellen, a szász választóhoz intézte Buchholtzi Pusch Máté. 39, 168—175. Buda elfoglaltatása

és Bécs ostroma a török által 1529. 53, 229—238. Tudósítások 1532-ből (főkép a török háborúról). 55, 243—260. Kőszeg városa és vára megszállása (igy = »Belagerung«). Jurischitz Miklós által 1532, aug. 114, 911—912. Solimann török szultán támadása Ferdinand király ellen.

130. l. 153. sz. Collectanea Heinrici de Peinen inde ab a. 1629 usque ad annum 1630 collecta et conscripta. 8, 233—242. Tudósítás Magyarországból és Bécsből.

284. l. 387. sz. XV. sz. gyűjtemény. 25, 272—285. Brocarda Damasi Ungari. Záradék: Expliciunt Brocarda Damasi per Wyll. Imum scriptorem.

287. l. 389. sz. XV. sz. gyűjtemény. 1, 2'—3'. Tabule longitudinis multarum urbium Germanie, Austrie, Moravie, Ungarie, Servie, Bolgarie, Walachie, Russie parve, Litvanie, Polonie, stb. stb. 4, 128—131'. Brevis delineatio vel conspectus omnium in orbe terrarum regnorum imperatorum et regum.

292. l. 396. sz. XV. sz. collectio. Scripta varia maxime ad concilium Pisanum spectantia: 5, 5. De ambasiata super dissensionem inter summum pontificem et collegium cardinalium per dom. Sigismundum regem Ungarie.

— KÁLMÁN FARKAS gyüdi ev. ref. lelkész egy nagyobb általános érdekű irodalmi munkán dolgozik, a mely magában foglalná az egész XVI. és XVII. század vallásos költészetének regisztrálását s a források teljes ismertetését, a mire nézve ő az adatokat az ország különböző könyvtáraiból gyűjtötte össze. Címe lesz: *Adalékok a XVI. és XVII. század irodalom-történetéhez*, a minek az irodalomtörténet írók nagy hasznát veendik.

— ÚJ CORVIN-CODEXET fedeztek fel a hamburgi városi könyvtárban, mely eddig teljesen ismeretlen volt. A díszes pergament-kézirat Tibullus, Propertius és Catulus műveit tartalmazza és 164 levélből áll. A Corvin codexeket díszíteni szokott ékes címnap és az eredeti kötés hiányzik, de a Corvin-czímer megvan az elején; a pergament és az írás szintén arra vallanak, hogy ez a codex egykoron Mátyás király könyvtárában foglalt helyet. A becses felfedezés érdeme dr. Istert, a könyvtár igazgatóját illeti, a ki a codexet a »Centralblatt für Bibliothekswesen«-ben ismertette.

— A KASSAI DOM restaurálása ügyében újabb lépés történt. Trefort miniszternek általunk is említett leiratát egy értekezlet tárgyalás alá vette. Az eredmény, melyre az értekezlet jutott, örvendetesnek mondható. Kimondatott ugyanis, hogy hazafias szempontból, jól tudva azt, mivel tartozik a nemzeti becsületnek, kész a város a restauráció költségeit

elvéllalni, miután már évek óta nagyobb összegeket utalványoz egyes részek restaurálásának költségeire.

— A FELSŐ-REGMECZI ÁRPÁDKORI TEMPLOM restaurálása be van fejezve s a templomot nov. 30-án szentelték fel. A jelenlegi ref. templom a hagyomány szerint eredetileg a pálosok temploma volt, román stílusban épült a XIII. században s egyike e nemű legritkább műemlékeinknek. Társulatunk kassai kirándulása alkalmával Comáromy László alispán felhívta társulatunk figyelmét e szép műemlékre, a mely akkor már nagyon meg volt rongálva. Misskovszky Viktor tagtársunk tett róla jelentést a műemlékek országos bizottságának. Ő felsége 300, a cultus-ministerium 1500 frtnyi adománya s a Comáromy alispán ügybuzgósága következtében megindított gyűjtés alapján 1880-ban meg kezdték a templom stilszerű restaurálását, a mi szép sikerrel befejeztetvén, a becses műemlék ünnepélyesen átadatott rendeltetésének.

— A KÚNHALMOK egyikében P.-Pákán Kada Elek nemrégiben többféle régiségekre és két teljes csontvázra akadt, melyeket a budapesti antropologiai intézet igazgatójának, dr. Török Aurélnak küldött be megvizsgálás végett. Török e csontvázakat tudományos vizsgálat alá vette s megállapította, hogy azok koponyahosszúságuknál, de meg más tekintetben is lényegesen eltérnek az Alpár vidékén talált csontvázaktól. E nem várt eredmény új rendszeres ásatást tett szükségessé, mely a tulajdonos *Schweiger* Nándor jelenlétében meg is történt, még pedig Török Aurél vezetése alatt. Első nap a halom északkeleti részén egy családi sírboltra bukkantak, melynek hossza 7 és szélessége 4 méter volt. Egy elrozsdásodott vasdarabon kívül azonban mitsem találtak benne, a mi arra mutat, hogy a kriptát már régebb idő előtt kirabolták. E sírbolttól északdéli irányban két árkot ástak, melyek hosszában rendszeresen egymás mellett sírokat találtak. A legtöbbnél a koporsók elkorhadt farészei is felszínre kerültek, maguk a tetemek pedig arccsal kelet felé feküdtek. Összesen 22 sír ásatott fel, melyekből 7 teljes női csontváz került elő, melyek mind a hosszúfejű típushoz tartoznak s kiváló nevezetességük az, hogy rajtuk a régibb fajokat jellemző harmadik tompor kimutatható.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— MAGYARORSZÁGI JOGTÖRTÉNETI EMLÉKEK. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. I. kötet: az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai. Összeüjtötték s jegyzetekkel ellátták Dr. *Kolozsvári Sándor* és Dr. *Óváry Kelemen*. Budapest 1884. 8-adr. VIII. XLIX. 639. ll.

— EGY ÁLLÍTÓLAGOS RÓMAI MEDITERRÁN ÚT Pannoniában. Írta Dr. *Ortvay Tivadar*. Egy térképpel. Budapest 1884. 77 l.

— A KESZTHELY-DOBOGÓI SÍRMEZŐ. Írta Dr. *Lipp Vilmos*. 8-adr. 24 l.

— A NYELVFEJLŐDÉS történeti folytonossága és a Nyelvőr. Dr. *Ballagi Mortól*. 8-adr. 32 l.

— A MAGYAROK EREDETE és finn-ugor nyelvészet. I. Válaszom Hunfalvy Pál bírálati megjegyzéseire. *Vámbergi Armintól* 8-adr. 52 l.

— NYELVEMLEKTÁR. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Kiadja a Magyar tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. XI. kötet Debreczeni Codex. Gömöry Codex. Budapest 1884. 8-adr. XXIX. és 383 ll. Ára 2 frt.

— ALSÓ MAGYARORSZÁG BÁNYAMÍVELÉSÉNEK TÖRTÉNETE. Írta *Péchl Antal*. A M. T. Akadémia II. és III. osztályának kiadványa. I. k. egy térképpel. Ára 3 frt 50 kr. Bpest, 1884. 8-adr. XII. és 502 l.

— ELBESZÉLÉSEK a római történetből az V-ik században. A nyugoti birodalom végső napjai. Írta *Thierry Amadé*. Fordította dr. *Öreg János*. Bpest, 1884. kis 8-adr. XXVIII. és 520 l. (A M. T. Akadémia könyvkiadó vállalatában.)

— AZ ANGOL MEZŐGAZDASÁG. Írta *Lavergne Léonce*, Fordította *Béksics Gusztáv*. Bpest, 1884. kis 8-adr. VIII., XX. és 463 l. (A M. T. Akad. könyvkiadó vállalatában.)

— ÚJKORI ALKOTMÁNYOK. Írta *Concha Gyöző*. I. k. Bpest. 1884. kis 8-adr. XII. és 314 l. (A M. T. Akad. könyvkiadó vállalatában.)

— AZ ANGOL IRODALOM TÖRTÉNETE. Írta *Taine Hippolit Adolf*. Ford. *Csiky Gergely*. IV. k. Bpest. 1883. kis 8-adr. 336 l. (A M. T. Akad. könyvkiadó vállalatában.)

— MAGYAR KISVÁROSI ÉLET a XVI. és XVII. században. Írta *Mikulik József*. Rozsnyó, 1884. 8-adr. 33 l.

— AEMILIUS PAPINIANUS pályája és művei. Írta *Vécsey Tamás*. Budapest 1884. 8-adr. 143 l. Ára 90 kr.

— TÓTH KÁLMÁN. Írta *Szana Tamás* (a »M. Helikon« 37 f.) Pozsony 1884. Bpest, 8-adr. 24 l. Ára 20 kr.

— BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND. Írta Dr. *Tóth Sándor* (a »M. Helikon« 38. f.) Pozsony, 1884. Budapest, 8-adr. 24 l. Ára 20 kr.

— BERZSENYI DÁNIEL. Írta *Kőrösy László* (a »M. Helikon« 39. f.) Pozsony, 1884. Budapest, 8-adr. 24 l. Ára 20 kr.

— **BESSENYEI GYÖRGY.** Írta Dr. *Zólyomi* Lajos (a »M. Helikon« 40 f.) Pozsony, 1884. Budapest, 8-adr. 20 l. Ára 20 kr.

— **KIRÁLYI TELEPÍTÉVÉNYESEK-E A SZÉKELYEK?** A székely művelődési és közgazdasági Egylet 1884. sept 25-én Marosvásárhelyt tartott közgyűlésén olvasta Szabó Károly. Marosvásárhely 1884. 8-adr. 33 lap.

— **VÁNDORLÁSOK A SZEPESSÉGEN.** Szepesvár és környéke. *Iradszky* Józseftől. Igló, 1884. 3-adr. V. és 130 ll.

— **ÜBER DIE ORIENTALISCHE POLITIK NAPOLEONS I.** vom Pressburger Frieden bis zum Frieden von Tilsit. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Philos. Doctorwürde. Von Armin Freiherr Popper von Podhrágy. Heideberg 1884. 8-adr. 51. l.

— **KAISER MAXIMILIAN I.** auf urkundlicher Grundlage dargestellt von Dr. Heinrich *Ulmann.* I. B. Stuttgart, 1884. 8-adr. X és 870 lap.

— **SIEBENBÜRGEN.** Eine Darstellung des Landes und der Leute. Von Rudolf Bergner. Leipzig 1884. 8-adr. VI 410 l. Ára 3 frt 60 kr.

— **DER LETZTE ILLYÉSHÁZ.** Von Graf Arnold *Pongrácz.* Wien, 1884. 8-adr. 44 l. Ára 75 kr.

— **OESTERREICH-UNGARN** im neunzehnten Jahrhundert. Gesebildert von Moriz *Bermann.* Wien 1884. Nagy 8-adr. 982 l. Ára 7 frt 60 kr.

— **GRAF HEINRICH MATTHIAS THURN** in Diensten der Republik Venedig. Eine Studie nach Venetianischer Acten von Dr. H. v. Zwiedineck-Südenhorst. Wien, 1884. 8-adr. 20 l. (Különnyomat az »Archiv f. oest. Geschichte« LXVI. k.)

— **LUDWIG I. VON UNGARN** und die ung. Vasallen-länder, von Alfons *Huber,* Wien, 1884. 8-adr. 44 l. (Különnyomat az »Archiv f. oest. Geschichte« LXVI. k.)

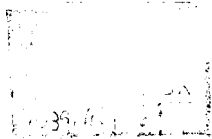
— **VERTHEIDIGUNG DER UNGARN** gegen Prof. Dr. Joh. Sepp's Angriffe. Als Erwiderung auf die im Werke: »Ein Volk von zehn Millionen oder der Bayernstamm, eine Kampfschrift gegen Czechen und Magyaren« erhobenen Anklagen von Kasp. *Tóth.* Pressburg, 1884. 8-adr. 183 l.

— **DIE ENTSTEHUNG VON BUDAPEST** mit besonderen Rücksicht auf die Geschichte der Festung Ofen. Von Béla *Ujhegyi.* Budapest, 1883. 8-adr. 50 l.

— **ANNALES RAGUSINI ANONYMI** item Nicolai de Ragnina (a Mon. Hist. Slav. Merid. XIV. k. Scriptorum vol. I.) Zagrabiae, 1883. 8-adr. XII. és 328 l.

— **ERZHERZOG KARL** als Präsident des Hofkriegsrathes. Nach ungedruckten Quellen von Eduard *Wertheimer* Wien 1884. 8-adr. 381 l.

— **HERZOG FRIDRICH II.** der letzte Babenberger von Adolf *Fischer.* Innsbruck, 1884. 8-adr. 177 l. Ára 1 frt 60 kr.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

NÉVKÖNYVE.

1884.

BUDAPEST,

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

1884.

Budapest, 1884. Nyomatott az Athenaeum r. társ. könyvnyomdájában.

I.

A Magyar Történelmi Társulat alapszabályai.

I. A társulat czíme és székhelye, czélja és munkaköre.

1. §. A társulat czíme: »Magyar Történelmi Társulat«; székhelye Budapest.

2. §. A Magyar Történelmi Társulat czélja: a hazai történettudomány minden ágának művelése, megkedveltetése, és iránta minél szélesbkkörü érdekelttség ébresztése.

3. §. Ezen czél elérésére nemcsak a szakképességek és szakkedvelők egyesítése, történettudományi dolgozatok írása és kiadása; hanem nyilvános gyűlések és kirándulások tartása, levél- és könyvtárak, műemlékek tanulmányozása és ismertetése által törekszik.

4. §. A társulat munkássága kiterjed a hazai történelemre és annak minden segédtudományaira: nevezetesen a palaeographiai és archaeologiai csoportozatokra.

II. A társulat tagjai és tisztriselői.

5. §. A társulatot képezik: a) az alapító, b) az évdíjas, c) a tiszteleti külföldi tagok.

6. §. Alapító tagokúl tekintetnek mindazok, kik a Történelmi Társulat czéljának előmozdításához legalább 100 o. é. forintnyi alapítvánnyal járúlnak, és pedig akár készpénzben, akár a választmány által megítélendő biztosítékkal bíró kötelezvényekben, és legalább 5 százalékot jövedelmező értékpapírokbán. Az alapító tagok taggá választatásukról díszoklevelet nyernek.

7. §. Taggá választathatik minden hazai történetkedvelő, a ki magát kötelezi, hogy legalább három éven át a társulat pénztárába Budapesten évenként 5 forintot tagdíjúl befizet. Ezen tagok taggá választatásukról, saját kívánságukra, 3 forint befizetése mellett, díszoklevelet nyernek.

8. §. Külföldi tiszteleti taggá választathatik minden külföldi történettudós, ha a) a M. Történelmi Társulat, b) a hazai történetírás, vagy c) a hazánkat érdeklő történeti kutatások iránt különös érdemeket szerzett.

Minden tagnak jogában áll tiszteleti tagok ajánlatát javaslatba hozni, s ezeket a választmány abszolút többséggel választja meg. Az ilyenek megválasztásukról oklevelet nyernek.

9. §. A társulati elnökség áll az elnökből és két alelnökből, kik — és pedig első sorban az elnök, akadályoztatása esetében pedig az alelnökök egyike — a társulatot a választmánynyal egyetértve vezetik és igazgatják.

10. §. Elnökké és alelnökké oly férfiak választatnak, kik a hazai történettudomány művelése vagy előmozdítása által kitűnő érdemeket szereztek. A társulatot a hatóságok és mások irányában az elnök, vagy gátoltatása esetében az alelnökök egyike képviseli; a gyűléseken s üléseken ők elnökölnek, jogukban áll — ha a társulat érdekei sürgetőleg kívánják — rendkívüli üléseket is hirdetni. A tagok egyenlő szavazatai esetében az elnöklő döntő szavazattal bír.

11. §. Az elnöknek, illetőleg a társulat ügyeit vezető alelnöknek jogában áll a pénztár állapotát bármikor megvizsgálni.

12. §. A társulat titkára — ki a választmány által meghatározandó tiszteletdíjt élvez — úgy az évi, mint a havi üléseken előterjesztői hivatalt visel; a határozatok végrehajtásáról gondoskodik; a jegyzőkönyvet, melyet az elnöklővel együtt aláír, vezeti; a társulat közlönyét a választmány befolyása mellett szerkeszti; levelezéseit folytatja s könyvkiadásaira, valamint az irattárra felügyel.

13. §. A társulat jegyzője a titkárnak segítségére van, és őt gátoltatása esetében helyettesíti.

14. §. A pénztárnak a társulat vagyonát híven és pontosan kezeli; a pénztár állapotáról a havi üléseken általános jelentéssel, az évi közgyűlésnek pedig részletes számadással tartozik. Pénzt a választmány határozata alapján az elnök, ügyvezető alelnök, vagy a rendes havi kiadásokat illetőleg a titkár által aláírt utalványokra — a melyekkel azután beszámol — szolgáltat ki; kivéven a rendkívüli eseteket, a midőn az elnök saját határozatából is utalványozhat 50 forintig való összeget, a legközelebbi választmányi ülés utólagos jóváhagyása mellett. A pénztárnok — ki rendesen díjaztatik — bármikor is tartozik az elnöknek, illetőleg a társulat ügyeit vezető alelnöknek módot nyújtani arra, hogy a pénztár állapotát megvizsgálhassák; a választmány elé minden havi ülésen pénztári kimutatást, s minden év végén pontos számadást terjeszt, melynek megvizsgálásáról a választmány intézkedik, s netaláni felülvizsgálat végett az évi közgyűlés elé bocsátja.

15. §. Az ügyész a társulat jogait védi.

A titkárségedet, vagy a szükséghez képest más tisztviselőt vagy napidíjast a választmány fölhatalmazása alapján az elnök nevezi ki.

16. §. Az elnökök, titkár, jegyző és ügyész a választmányi üléseken szavazattal bírnak. Az elnöklő szavazata, egyenlő szavazatú eredmények esetében, döntő.

III. A választmány.

17. §. A választmány — mely az elnökökkel együtt 60 tagból áll — havonként Budapesten tartja üléseit, kivéven a szünidőt: augusztus és szeptember hónapokat.

18. §. A választmány, az elnökök egyikének vezérlete alatt, ezen havi üléseken igazgatja a társulat ügyeit, meghatározza a tisztviselők díjait, a kiadványokat s az azokra fordítandó összegeket; az évi közgyűlés tárgyait és napjait, úgy a vidéki kirándulás idejét és helyét megállapítja; a társulat vagyonának biztos kezeléséről gondoskodik, gazdasági ügyeinek vitelére, kiadványai szerkesztésének vezetésére, benyújtott munkák megbirálására, beküldött régiségek, műtárgyak meghatározására, s a társulati számadások megvizsgálására stb. bizottságokat nevez ki, mely bizottságok a havi üléseken tesznek jelentést.

19. §. Választmányi taggá a társulat bármely tagja megválasztható, különös tekintettel még is a szakférjakra.

20. §. A választmányi tagoknak jogukban áll a havi üléseken a társulat szakába vágó felolvasásokat tartani; okmányokról, műtárgyokról, akár írásból, akár élőszóval értekezni, ily tárgyakat bemutatni, másoktól írt értekezéseket fölolvasni; a társulat ügyeit illető indítványokat tenni, azokra határozó szavazattal be is folyni. Kötelességek pedig, kivált a Budapesten lakóknak, a havi ülésekre rendszeren eljárni, s az ügyek vitelében — megbízatás szerint — ezen üléseken kívül is munkás részt venni.

IV. Társulati választások.

21. §. Az elnököt és alelnököket a közgyűlés — titkos szavazás útján — a jelenlevő tagok abszolút szótöbbségével — választja meg három évre.

22. §. A választmány szintén a közgyűlés által választatik, oly mód szerint, hogy tagjainak legrégebben választott egyharmada minden évben kilép, kik helyett a közgyűlés újakat választ, vagy az illetőket újra megválasztja.

23. §. A titkárt, jegyzőt, pénztárnokot és ügyészt* az összes tagok közül a választmány választja meg, szintén titkos szavazás által és pedig mindnyáját állandólag. A választó gyűlést az elnök mindig egy hónappal előbb tűzi ki, s az ilyen gyűlés meghívóján a tárgy is kiteendő.

24. §. Társulati tagok, valamely tag indokolt ajánlatára, a választmány által, havi üléseken, szavazattöbbséggel választatnak.

V. Társulati ülések, gyűlések és kirándulások.

25. §. A társulat havonként egyszer — kivéven augusztus és szeptember hónapokat — nyilvános ülést tart Budapesten, rendes helyiségében. Ez ülésen minden tag jelen lehet, szavazattal azonban csak választmányi tagok bírnak. Határozathozatalra az elnökön kívül legalább hat, tisztviselők választására legalább tizenkét választmányi tag jelenléte szükséges.

26. §. A havi ülések tárgyait képezik: tudományos felolvasások, értekezések; bejelentések, előterjesztések a társulat ügyeiről s körébe vágó tárgyokról; okiratok, műemlékek bemutatása, ismertetése; indítványok; társulati kiadványok fölötti határozás; pénztári kimutatás stb.

27. §. E havi üléseken kívül a társulat minden évben, — eshetőleg választmányi üléssel kapcsolatban — közgyűlést tart, melyen minden tag egyforma szólás- és szavazatjoggal bír. E közgyűléseken határozathozatalra legalább 20 tag jelenléte szükséges; ennyi számú tagnak meg nem jelenése esetén újabb közgyűlés hirdetendő, melyen aztán a kitűzve volt tárgyak fölött a jelenlévők szavazata dönt.

28. §. Ezenkívül évenként társulati, tudományos célú kirándulás rendeztetik, lehetőleg a szünidőben, az országnak történelmi és régészeti szempontból nevezetesebb helyeire, fölváltva.

29. §. A közgyűlés tárgyait képezik: az elnökök és választmányi tagok választása; az alapszabályok netáni módosítása — a mi azonban a közgyűlés egybehívásakor előre és különösen tudtúl adandó léssen; — nyílt számadás előterjesztése, és ennek a többség kívánatára felülvizsgálása, a társulat anyagi állapotáról; továbbá tudományos közlések, melyeknek tárgyát — valamint a közgyűlés egész programját a választmány állapítja meg.

Az alapszabályok módosítására nézve megjegyeztetik, hogy a tagok eleve alávetik magukat mindazon módosításoknak, melyek tagsági idejük tartama alatt az alapszabályokon, rendes úton — közgyűlésileg — netalán tétetnek, ha ezek a társulat kitűzött célját s feladatát meg nem változtatják.

30. §. A vidéki kirándulások tárgyai: nyilvános ülés tartása megnyitó- és zárbeszédekkel, szakértekezésekkel és jelentésekkel; továbbá e vidéki kirándulások főcéljának valóstítása — a mire különös súly fektettedik — tudniillik: levél- és könyvtári buvárlatok, műrégiségek kutatása és ismertetése, s általában mindaz, a mi a szakkedvelő közönségben a hazai történet-tudomány és archaeologia iránt részvétet gerjeszthet, vagy részvétére emelő hatást gyakorolhat.

31. §. A vidéki kirándulás helyét, napját és tervezetét a választmány havi ülésben határozza meg s a titkár a társulat közlönyében idejében közzéteszi.

32. §. A kirándulásban részt venni a társulat minden tagjának jogában áll, — a mennyiben az eszközlendő tudományos búvárlatokban munkás közreműködésüket a társulat céljaira följajánlják.

33. §. A kirándulásban részt vevők a munkálatok megkezdése előtt értekezletet tartanak, melyen a helyi viszonyokhoz képest bizottságokra oszolván, egyszersmind e bizottságok elnökeit és előadóit kijelölik.

34. §. A bizottságok kutatásaik eredményéről a társulat közlönye számára jelentéseket készítenek.

VI. Társulati kiadványok.

35. §. A társulat közlönyének havonként egy-egy füzete jelenik meg, a titkár szerkesztése mellett, — kivéve a kéthavi szünetet, a mikor e folyóirat is szünetel.

36. §. Ezen közlöny képezi a társulat hivatalos értesítőjét, mely annak ügyeiről értesítéseket ad; tartalmazza — kivonatilag — az ülések tárgyait, a pénztári kimutatást; megemlíti a működő tagok történelmi búvárokódásait; folytonos figyelemmel kíséri a hazai történelem terén fölmerülő jelenségeket; e szakba tartozó kérdéseket tesz, megfejtéseket hoz, stb. E folyóirat legtermészetesebb munkatársaiul a társulati választmányi tagok tekintetnek; de szívesen fogad megfelelő közleményeket a többi tagoktól, sőt a társulaton kívül álló történetkedvelektől is.

37. §. A havi közlönyben megjelent dolgozatok tiszteletdíjban részesülnek. Az intézkedés e tekintetben a választmánynak tartatik fenn.

38. §. A havi közlönyt a társulat minden tagja díj nélkül megkapja. E közlönyre külön előfizetés is nyitattik.

39. §. A társulat ezenkívül önálló történelmi munkát is adhat ki. E köteteket csak a választmányi és azon alapító tagok kapják, kik legalább 200 o. é. forintnyi alapítvánnyal járultak a társulat céljához. A többi tagok azon kedvezményben részesíttetnek, hogy e társulati kiadványokat 25 százalék levonása mellett szerezhetik meg.

VII. A társulat anyagi forrásai, vagyona.

40. §. A társulat bevételeit képezik a főntebb meghatározott alapítványi összegek és 5 forintos tagdíjak, a társulati oklevelek díjai, a kiadványok jövedelmei, továbbá a lelkes ügybarátok részéről a társulat számára történő adományok és hagyományok.

41. §. A tagdíjak a társulat költségeinek fődözésére fordíttatnak, valamint az alapítványi kamatok is: de maguk az alapítványi összegek alaptól kéül biztosan elhelyeztetvén. gyümölcsöztetnek; elkölteni ezeket nem szabad.

42. §. A megtakarításokból és adományokból — a mennyiben ez utóbbiak alapítványi természettel nem bírnak — a választmány, ha a körülményekhez képest jónak látja, szintén tőkét alakíthat; azonban az ily tőke az alapítványok természetével nem bír, s ha a célszerűség úgy kívánja, folyóvá tehető.

43. §. A társulat vagyonát képeznék még a részére gyűjtött és ajándékozott okmányok, könyvek, műtárgyak, régiségek; de a mennyiben a társulat saját gyűjteményt rendezni nem szándékozik, az ily adományok valamely hazai közintézetnek ajándékozása felől a választmány intézkedik, főtékintettel az okmányokat és könyveket illetőleg a Magyar Tudományos Akadémiára, s a műtárgyakat és régiségeket illetőleg a Magyar Nemzeti Múzeumra.

VIII. A társulat pecsétje s történető felozslása.

44. §. A társulat czíme: »M a g y a r T ö r t é n e l m i T á r s u l a t « lévén, e köriratot viseli a titkár őrizete alatt álló pecsétjén is, melylyel kiadványait jelöli, s történelmi búvárlatokra kiküldött tagjainak megbízó vagy ajánló leveleit stb. hitelesíti. A pecsét közepén, góth styllú díszítményekkel környezett papirkerccsen »E m l é k e z z ü n k r é g i e k r ő l « jelmondat áll. A körirat után pedig a társulat alakulási éve 1867. van bevésve.

45. §. A társulat mindenrendű tagjai és tisztviselői fel vannak jogosítva az őket megillető társulati címek használhatására.

46. §. A társulat felozslását csak oly közgyűlés határozhatja el, mely egy havi előleges kihirdetés folytán e czélből hivatott össze, s a jelenlevő tagok kétharmada a felozslás mellett van.

47. §. A társulat felozslása esetében annak alaptőkéje s minden egyéb vagyona, a felozslást elhatározó közgyűlés rendelkezése szerint, hazai, és pedig kizárólag magyar történelmi tudományos czélokra fordíttatik.

48. §. Az alapszabályok módosítását, vagy a társulat felozslását, s ezen esetben vagyona hovaforítását czélzó közgyűlési határozatok, fogantatás előtt — megerősítés végett — a magyar királyi belügyminiszter elé terjesztendők.

49. §. Az esetben, ha az egylet az alapszabályokban meghatározott czélt és eljárást illetőleg hatáskörét meg nem tartja, — a kir. kormány által a mennyiben további működésének folytatása által az állam, vagy az egyleti tagok vagyoni érdeke veszélyeztetnék, haladéktalanul fölfüggesztetik, s a fölfüggesztés után elrendelendő szabályos vizsgálat eredményéhez képest végleg fel is oszlattatik, vagy esetleg az alapszabályok legpontosabb megtartására felozslatás terhe alatt köteleztetik.

A Magyar Történelmi Társulat ügyrendi szabályai.

I. A társulati iroda.

1. §. A társulat határozatainak végrehajtója a titkár, kinek ügykört általában az alapszabályok 12. §-a írja körül.

2. §. Hogy a titkár különböző természetű feladatainak megfelelőhessen, az Alapszabályokban megszabott korlátokon belül, jelesül a 13-ik, s a jegyző hatáskörét körülíró 14. §-nak épségben tartása mellett, a titkár vezetése alatt iroda szerveztetik, melynek tagjai a titkáron kívül: a másodtitkár

s a titkárság, kiket az Alapszabályok 15. §-a értelmében az elnök nevez ki.

3. §. A titkári iroda ügykezelését a következő szabályzat állapítja meg:

a) A titkár.

1. A szerkesztő bizottság közreműködésével felelős szerkesztője a Századoknak s a Történelmi Tárnak; ezenkívül a társulat minden kiadványának szerkesztésére befolyása van. A Századok s a Történelmi Tárnak kéziratait nyomdába adás előtt irály, alak s egyöntetű helyesírás szempontjából átvizsgálja s a revisióknál az utolsó áttekintést és az imprimaturt gyakorolja.

2. A közgyűléseken, és választmányi üléseken előadói tisztet visel, a jegyzőkönyveket vezeti s a hozott határozatokat végrehajtja.

3. A gyűléseken függőben maradt tárgyakat nyilvántartja.

4. A levelezéseket hatóságokkal és intézetekkel a másodtitkár segítségével viszi.

5. A Társulat irattárára felügyel.

6. A Társulat anyagi ügyeit vezeti, a költségvetés keretében meghatározott összegeket nyilvántartja, az utalványokat kiállítja és ellenjegyzí.

7. Gondoskodik arról, hogy a többi tisztviselők kötelességüket pontosan teljesítsék.

b) A másodtitkár.

1. A titkárnak a szerkesztésben segítségére van. E minőségében különösen a Századok tárczarovatait, lehetőleg a hazai történetirodalom minden felmerülő jelenségeinek fölemlítésével, továbbá e szakba vágó apró közleményekkel ellátni tartozik. A Századok íveit revideálja.

2. Az irodai teendőket vezeti, a jegyzőkönyvi határozatokról nyilvántartási könyvet vezet, s a levelezéseket fogalmazza.

3. Kirándulásoknál az előmunkálatokat intézi.

c) Titkárság.

1. A Társulat kiadványainak expedíciójára felügyel s az ezzel kapcsolatban álló levelezést végzi, a miről nyilvántartó könyvet vezet.

2. A Társulat kiadványaiból meglevő készletre felügyel.

3. Az előforduló tisztázásokat végzi.

4. A Századok, esetleg a Történelmi Tárnak íveinek II. correcturáját végzi.

5. A Századok s Történelmi Tárnak borítékára a fizető tagok lajstromát a pénztárnoktól nyert adatok alapján összeállítja.

6. A társulati ülésekre a meghívókat elkészíti, azoknak szétküldéséről s az ülések napjának és tárgyának a lapokban is közzétételéről gondoskodik.

4. §. A pénztár koronkinti megvizsgálásának joga az Alapszabályok 11-ik §-a értelmében az elnök hatáskörébe tartozik, ki a pénztárt vagy maga vizsgálja, vagy a pénztárt revideáló vál. tagok egyike s a társ. ügyésze által vizsgálattatja meg.

II. A társulat bizottságai.

5. §. A társulat választmányára irodalmi s kezelési ügyeit következő bizottságok által intézi :

- a) a szerkesztő
- b) a pénzügyi
- c) az ipartörténeti
- d) az alkalmi bizottságok által.

6. §. Az a), b), c) alatt említett bizottságok tagjait a választmány a közgyűlések alkalmával választja meg és pedig három évre. Ha a három év tartama alatt új bizottsági tagok választása mutatkoznék szükségesnek, ez bármely választmányi ülésen megtörténhetik, de az ekképen megválasztott tagok megbízatása az egész bizottságéval egyidőben jár le.

7. §. A megválasztott bizottságok ugyancsak három esztendőre elnököt és — az a) alatti kivételével, melynek előadója a titkár, vagy helyettese — jegyzőt választanak.

A b), c) alattiaknál mindegyiknek saját elnöke megállapítja a tartandó ülések rendjét, azokon elnököl, a jegyző pedig a bizottsági ülések jegyzőkönyveit vezeti, jelentéseket szerkeszt, a határozatok foganatosítására ügyel s a titkárral együtt az esetleges számlák és utalványok kifizetése iránt intézkedik.

A szerkesztő bizottság minden vál. ülést közvetlen megelőző hét-köznapon ülést tart. Bizottsági határozatok meghozatalához legalább 3 tag jelenléte kívánatik.

Alkalmi bizottságok minden egyes felmerülő esetben a választmány által meghatározandó hatáskörrel és időtartamra választathatnak; ezek elnökét és jegyzőjét a választmány jelöli ki, s úgy mint a többi bizottságok megbízatásuk eredményéről, ezek is a választmánynak tesznek jelentést.

8. §. A bizottságok az a) alatti, szerkesztő bizottság kivételével, esetleg a társulati választmány körén kívül álló tagokat is választhatnak tagokká, de ezeknek csak tanácskozási joguk van.

9. §. A bizottságok évenként egyszer a közgyűlés előtt működésükről részletes jelentést tesznek a választmánynak, mely jelentések a Századokban közzétételnek.

III. Ülések.

10. §. A társulat havonként — a szünetet kivéve — tartatni szokott vál. üléseinek (Alapsz. 25. §.) tárgyai :

- a) Felolvasások.

- b) Társulati folyó ügyek.
- c) Indítványok.
- d) Pénztári kimutatás előterjesztése.

11. §. A társulati vál. tagoknak minden vál. gyűlésre meghívó küldendő s az ülés tárgyai hírlapilag közzéteendők. (Alapsz. 23. §. és Ügyrend I. c. 6.)

12. §. Az évenként egyszer az év elején tartandó közgyűlés tárgysorozatát a választmány állapítja meg (29. §.)

13. §. Minden olyan indítvány, melynek elfogadása s életbe léptetése a társulat jelen szervezetén bárminemű módosítást vonna maga után, ha a társulat titkára, vagy valamelyik tisztviselője által tétetnék, előlegesen bejelentendő az elnöknek, ki azt a legközelebbi választmányi ülés elé terjeszti. Ezen választmányi ülés azonban végleg nem határoz az indítvány felett, hanem azt egy erre választandó bizottságnak adja ki előleges megvitatás végett. Ezen bizottság jelentését, esetleg javaslatát az elnök napi rendre tűzi ki. Ily esetben az ügy a meghívón az ülés tárgyai közt külön fölemlítendő.

A választmányi ülések alatt, vál. tagok által tett hasonló természetű indítványok hasonló eljárás alá esnek.

IV. Társulati kirándulások.

14. §. A Társulat kirándulásai ügyében a következő szabályzat intézkedik:

A magyar történelmi társulat alapszabályainak 30—34. §§. a kirándulásokat azon fontos eszközök közt sorolják fel, melyek segítségével a társulat kitérített céljának akar megfelelni.

Hogy a kirándulások ezen cél minél jobban előmozdíthassák, a következők határozottak:

1. A magyar történelmi társulat az országnak csak oly vidékére tesz testületileg kirándulást, melyre az ottani hatóságok, valamely intézet, morális testület stb. által írásbeli meghívást nyert, és az illető vidék levél-és könyvtárgyújteményeinek használata felajánlatott.

2. A meghívások elfogadása, vagy el nem fogadása, vagy netáni elhalasztása a társulat nyilvános havi üléseiben történik.

3. Valamely meghívás elfogadásának esetében, a társulat erről az illető hatóságot vagy testületet azonnal hivatalosan értesíti, felkérvén az illetőket, hogy a helyszínen előkészítő bizottságot alakítsanak, mely a kirándulás idejéig a társulattal érintkezésben legyen.

4. Az előkészítő bizottság felkérheti, hogy időnként a társulattal közölni sziveskedjék: mely családok, egyének vagy intézetek jelentették ki készségüket, hogy gyűjteményeiket stb. a történelmi társulatnak megnyitják; a mennyire lehet: a levéltárak terjedelméről, minőségéről adjon ismertetést s járjon annak is utána, vajjon van-e az engedély ezen tudományos források használatát illetőleg időhöz, személyekhez vagy másnemű feltételekhez

kötve, vagy nincs. Az előkészítő bizottság feladata befolyását azon irányban is érvényesíteni, hogy kisebb oklevélgyűjtemények, könnyebb fölhasználás céljából, a társulat kirándulásának középpontjára összegyűjtessenek, és e tekintetben az illető tulajdonosok beleegyezését kinyerni.

5. A kirándulás vidékén a tudományos gyűjtemények, az előkészítő bizottság által biztosítva lévén, a társulati titkár ezekről a kirándulókat a »Századok«-ban tájékoztatja.

6. Mielőtt az előbbi pontokban körvonalozott intézkedések valamely kirándulásra nézve fogantatba vétetnének: a kirándulás tudományos sikerének biztosítása céljából okvetlenül megkívántatik, hogy a választmányból s a szakérteők köréből, legalább tíz tag kötelezze magát a kirándulásban leendő munkás részvételre. E kirándulásokban részt vehetnek mindazok, kik az Alapszabályok 32. §-ban foglaltaknak eleget tesznek, mely §. a kirándulásra felhívásban idézendő.

II.

A Magyar Történelmi Társulat 1884-ben.

1) A Magyar Történelmi Társulat igazgatósága.

A) Elnökség és tisztviselők.

Elnök :

Dr. IPOLYI Arnold, besztercebányai püspök, valóságos belső titkos tanácsos, az orsz. közoktatási tanács s a képzőművészeti társulat elnöke, az »Orsz. Régészeti és Embertani társulat« tiszt. elnöke; pápai tiszt. kamarás, a vaskorona-rend I. oszt. lovagja, a Magyar Tud. Akadémia igazg. és rendes tagja, s II. oszt. elnöke, a Kisfaludy-társaság és számos más bel- és külföldi tudós társaság tagja. stb., stb. B u d a p e s t, Szt.-István-társulat.

Alenőkök :

B. KEMÉNY Gábor, m. k. közmunka és közlekedési miniszter, orsz. képviselő, a M. T. Akad. lev. tagja, a vaskorona-rend I. oszt. lovagja, stb. stb. B u d a p e s t, IV. Sándor u. 10.

Dr. PULSZKY Ferencz, a M. N. Múzeum igazgatója, az összes magyarországi múzeumok és könyvtárak főfelügyelője, a M. Tud. Akadémia igazg. s tiszt. tagja, az »Orsz. Rég. Társ.« elnöke. stb. stb., B u d a p e s t, VIII. Nemzeti Múzeum.

Titkár :

SZILÁGYI Sándor, a budapesti kir. tud. egyetemi könyvtár igazgatója, akadémiai r. tag., az Orsz. Rég. Társ., a Heraldikai és Genealogiai Társ., a Székely-egylet, valamint a Kemény Zs. társ. vál., a Békésmegyei, továbbá a Hunyadmegyei tört. és rég. társ. tiszt. tagja, stb. B u d a p e s t, IV. Egyetemi könyvtár.

Jegyző :

DEÁK Farkas, m. kir. igazságügyminiszteri cz. osztálytanácsos, a M. Tud. Akad. lev. t., a székely közmiv. egylet alelnöke, az Orsz. Rég. és Emb. Társ., a Kemény Zsigmond-társulat választm. tagja sat. B u d a p e s t, IV., Egyetemter 6.

Ügyész :

'SIGRAY Pál, köz- és váltó-ügyvéd, B u d a p e s t, Múzeum-körút 17. sz.

Másodtitkár :

Dr. THALLÓCZY Lajos, m. kir. orsz. levéltári fogalmazó, egyetemi magántanár, a M. Tud. Akadémia lev. tagja, a M. Heraldikai és Geneal. Társ. v. tagja. B u d a p e s t, Vár, Úri-u. 60.

Titkárségéd :

Dr. SZÁDECZKY Lajos, m. kir. egyetemi könyvtártiszt, egyetemi magántanár, a M. Heraldikai és Geneal. Társ. jegyzője. B u d a p e s t, Egyetemi könyvtár. (József-körút 49. sz. I. e.)

Pénztárnok :

Dr. BALTHAZÁR Béla, a m. jelzáloghitelbank tisztviselője. B u d a p e s t, Erzsébet tér, 9. sz.

B) Igazgató-választmány.

BALÁSSY Ferencz, esperes-plébános, a Magy. Tud. Akad. lev. tagja, T ö r ö k - S z e n t - M i k l ó s o n.

Dr. BALLAGI Aladár, egyetemi ny. rk. tanár, akad. l. tag. B u d a p e s t, Kinizsi-u. 29.

BÁNÓ József, országgyűlési volt alelnök, B u d a p e s t, nyáron: Osztrópataka (Sáros m.) u. p. Kis-Szeben.

BOTKA Tivadar, a M. Tud. Akad. r. tagja. K i s - V e z e k é n y e n.

5 BUNYITAY Vincze, püspöki könyvtárnok, szentszéki ülnök, N a g y - V á r a d o n.

Dr. CSÁNKY Dezső, orsz. levéltári tisztviselő, a M. Herald. és Geneal. Társ. v. tagja. B u d a v á r, Orsz. levéltár.

CSAPLÁR Benedek, a m. kegyesrend történetírója. B u d a p e s t e n, Kegyesrendiek társháza.

CSONTOSI János, a M. Nemzeti Múzeum könyvtárában segédőr, a »M. Könyvszemle« szerkesztője, a M. Herald. és Gen. Társ. v. tagja, akad. lev. tag. B u d a p e s t, VIII. N. Múzeum.

Dr. CZOBOR Béla, muzeumi segédőr, egyetemi magántanár, akad. lev. tag, az »Orsz. Rég. Társulat« v. tagja s az »Egyházművészeti Lap« szerkesztője. B u d a p e s t, VIII. N. Múzeum.

10 DEÁK Farkas l. tisztikar.

DOBÓCZKY Ignác, az »Orsz. Rég. Társ.« v. tagja, B u d a p e s t, Sándor-u. 7.

EMICH Gusztáv, orsz. képviselő, cs. és kir. asztalnok, a vaskoronarend vitéze. B u d a p e s t, Sebestyén-tér s. h.

Gr. ESTERHÁZY János, a M. Tört. Társ. kolozsvári áll. bizottságának elnöke. K o l o z s v á r.

Dr. FEJÉRPATAKY László, n. muzeumi levéltárnok, egyetemi magántanár, akad. l. tag, a M. Herald. és Geneal. Társ. titkára, a »Turul« szerk. B u d a p e s t, N. Múzeum.

- 15 Dr. FRAKNÓI Vilmos, szekszárdi apát, nagy-váradi kanonok, a M. Tud. Akadémia főtitkára, a tört. és könyvkiadó biz. előadója, az Orsz. Rég. Társ. vál., a délmagyarországi, a békésmegyei, felsőmagyarországi és pozsonyi régészeti egyletek tiszt. tagja, s a közoktatási tanács tagja, stb. B u d a p e s t e n, Akadémia.
- GÉRESI Kálmán, főiskolai tanár, D e b r e c z e n b e n.
- HAÁN Lajos, ev. lelkész, a M. Tud. Akad. levelező tagja, a békésmegyei műv. tört. társulat alelnöke, a Ferencz-József r. lovagja B é k é s - C s a b á n.
- Dr. HAMPEL József, muzeumi régiségtári őr, egyet. rk. tanár, a M. Tud. Akadémia lev. tagja és az arch. biz. tagja. B u d a p e s t, VIII. Muzeum.
- Dr. HAJNIK Imre, a k. m. tudomány-egyetem nyilv. r. tanára s a M. Tud. Akad. r. tagja, stb. B u d a p e s t e n, Barátok tere 4.
- 20 Dr. HENSZELMAN Imre, a k. m. tudomány-egyetem ny. r. tanára, a M. Tud. Akad. r. s a Kisfaludy-társaság tagja, a M. Tud. Akad. rég. és az orsz. műemlék-biz. előadója, az »Orsz. Rég. Társ.« II. szakoszt. elnöke, stb. B u d a p e s t e n, Vas-u., 10. sz.
- Dr. HORVÁT Árpád, a k. m. tudomány-egyetemen az oklevéltan ny. r. tanára, akad. I. tag. B u d a p e s t e n, Muzeunkörut, 21. sz.
- HUNFALVY Pál, a M. Tud. Akad. r. tagja és könyvtárnoka, valamint több tudós társ. tagja, B u d a p e s t e n, Akadémia.
- JAKAB Elek, m. k. országos allelevéltárnok, a Tud. Akad. lev. tagja és kéziratárának őre. B u d a p e s t, Viziváros, Toldy F. u. 32. sz.
- LEHÓCZKY Tivadar, urad. főügyész, M u n k á c s o n.
- 25 Székhelyi MAYLÁTH Béla, a M. Nemzeti Múzeum könyvtárának őre, a M. Tud. Akadémia levelező, az Orsz. Rég., a Herald. és Gen. Társ. vál., valamint több tudós társ. tagja. B u d a p e s t, M. N. Múzeum.
- NAGY Gyula, m. k. orsz. levéltári fogalmazó, a M. Herald. és Geneal. Társ. vál. tagja. B u d a p e s t, Budavár, Orsz. levéltár.
- Alsó-Szopori NAGY Imre, a m. k. legf. törv. bírása, M. Tud. Akad. I. s a tört. biz. s az Orsz. Rég. Társ. vál. tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. elnöke. B u d a p e s t, Muzeum-körut 39.
- NAGY Iván, a m. országgyűlés képviselőházának nyugal. Naplószerkesztője, a Magy. Tud. Akad. r. és a tört. s arch. biz. tagja. a M. Herald. és Geneal. Társ. elnöke. H o r p á c s o n.
- NÁTAFALUSSY Kornél, prem. r. áldozár, főgymnasiaumi igazgató R o z s n y ó n.
- 30 Br. NYÁRY Albert, a M. Tud. Akad. I. s a milánói Akad., valamint az akad. tört. és rég. biz. tagja, s a sz. Móricz- és Lázár r. lovagja, az Orsz. Rég. Társ. III. oszt. elnöke, a M. Herald. Társ. v. tagja, a »Turul« szerk. B u d a p e s t e n, Ujvilág-u. 1.
- Br. NYÁRY Jenő, cs. és k. kamarás, a főrendiház jegyzője, minisz-

- teri osztálytanácsos, a M. Tud. Akad. arch. bizotts. kültagja, az Orsz. Rég. Társulat alelnöke, valamint több bel- és külföldi tudományos társ. tagja. B u d a p e s t e n, IV. gr. Károlyi-u. 4.
- Szerémi hg. ODESCALCHI Arthur, az »Orsz. Rég. Társ.« vál. tagja, stb. S z k i c z ó n, Bars megye.
- Br. ORBÁN Balázs, orsz. képviselő, az Orsz. Rég. Társ. vál. tagja, a székely közmiv. egyeslet v. tagja, stb. B u d a p e s t, Kigyó-u. 1. sz.
- Dr. ORTVAY Tivadar, jogakadémiai tanár, s a M. Tud. Akad. l. tagja, P o z s o n y b a n.
- 35 Lg. ÓVÁRY Lipót, orsz. allevéltárnok, a nápolyi akad. lev. tagja, s az olasz korona-rend lovagja. B u d a p e s t, vár, orsz. levéltár.
- Dr. PAULER Gyula, m. kir. orsz. levéltárnok, a M. Tud. Akad. r. és a tört. s könyvkiadó biz. s a budapesti k. tud. egyetemen az államvizsg. biz. tagja, a Herald. és Gen. Társ. vál., a Hunyadmegyei tört. és rég. társ. tiszt. tagja, köz- és váltó-ügyvéd, stb. B u d a p e s t, II. Klusemannház. Lánchíd-u.
- PESTY Frigyes, kir. tan., a M. Tud. Akad. r., a tört. biz. s több tud. társ. tagja, az Akad. II. oszt. titkára, B u d a p e s t, Istvántér 3.
- Br. RADVÁNSZKY Béla, Zólyom megye főispánja, a M. Tud. Akad. l. tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. elnöke, s az Orsz. Rég. Társ. vál. tagja, stb. B u d a p e s t e n, József-utca 4.
- Dr. RÓMER Flóris Ferencz, jánosii cz. apát, nagy-váradi kanonok, kir. tanácsos, m. tud. akadémiai r. tag, az Orsz. Rég. Társ. I. oszt. elnöke s számos külföldi tud. társ. tagja, valamint több bel- és külföldi érdemrend tulajdonosa. N a g y - V á r a d.
- 40 Dr. RÓNAY Jácint János, belső titkos tanácsos, a szent-István-rend lovagkeresztese, szkodári vál. püspök, pozsonyi nagyprépost, a M. Tud. Akad. r. s több tud. társ. tagja. P o z s o n y.
- Dr. SALAMON Ferencz. tud. egyetemi r. tanár, a M. Tud. Akad. r. s tört. bizottságának tagja, a Kisfaludy-társ. r. tagja, a »Budapesti Közlöny« szerk., a M. Herald. és Geneal. Társ. és az Orsz. Rég. társulat v. tagja, stb. B u d a p e s t, Damjanich-u. 52.
- Dr. SZABÓ Károly, a kolozsvári k. Ferencz-József-egyetem ny. r. tanára, a M. Tud. Akad. r. tagja, az Erdélyi Múzeum könyvtárnoka, stb. K o l o z s v á r.
- Dr. SZALAY József, orsz. levéltári fogalmazó, egyetemi magántanár, a Herald. és Geneal. Társ. v. tagja, stb. B u d a v á r, Orsz. levéltár.
- Temerini gróf SZÉCSÉN Antal, udvari főmarsall, val. belső titk. tanácsos, aranygyapjas vitéz, a M. Tud. Akadémia igazg. és a Kisfaludy társ. rendes tagja, stb. P o z s o n y, Ventur-utca 105.
- 45 SZILÁDY Áron. Kis-Kun-Halas ev. ref. lelkésze, az Akad. és Kisfaludy társ. r. tag, a nyelvtudományi bizottság tagja, s Akad. irod. tört. biz. előadója, B u d a p e s t, Hatvani-utca 10. I.

- SZILÁGYI Sándor, I. tisztikar.
- SZINNYEI József, a budapesti k. egyetemi könyvtár első őr, B u d a p e s t, Egyetemi könyvtár.
- TAGÁNYI Károly, orsz. levéltári tiszt, a M. Herald. és Geneal. Társ. v. tagja B u d a v á r, orsz. levéltár.
- TANÁRKY Gedeon, a vallás- és közokt. m. k. miniszt. államtitkára. orsz. képviselő, a M. Tud. Akad. I. tagja, a dunamelléki helyhitv. egyházkerület ülnöke. B u d a p e s t e n, vár, uri-utca 2.
- 50 Dr. TÁRKÁNYI Béla, egri főegyh. kanonok borsmonostori apát, a M. Tud. Akad. I. s a Kisfaludy társ. r. tagja, a sz.-István-társulat alelnöke. B u d a p e s t, Lövész-utca 13.
- Dr. THALLÓCZY Lajos, I. tisztikar.
- THALY Kálmán, orsz. képviselő, min. osztálytanácsos, a Szent-Móricz és Lázár olasz kir. rend lovagja, a M. Tud. Akad. r., a tört. biz., a műemlékek orsz. bizottsága, a M. Herald és Geneal., és az Országos Rég. és Embertani Társulat vál., valamint több külföldi akadémiák s belföldi tud. társulatok és egyletek tagja. B u d a p e s t, Ősz-utca 29.
- Dr. TORMA Károly, a budapesti k. m. tudomány-egyetem ny. r. tanára, a M. Tud. Akad. r. a bukaresti akadémia tiszt. tagja ; a magyarországi műemlékek orsz. bizottságának, valamint több bel- és külföldi tud. társ. tagja, B u d a p e s t, Ferencz-József rakpart 26. sz.
- VÉGHELYI Dezső, Veszprémmegye alispánja, V e s z p r é m.
- 55 Kövesdi Dr. WENZEL Gusztáv, kir. tanácsos, a k. m. tudományegyetem ny. r. tanára, a M. Tud. Akad. r., s több bel- és külföldi tud. társ. tagja. B u d a p e s t, Hunyady-utca 6.
- VILLÁNYI Szaniszló, szt. Benedek-rendi főgym. igazgató, E s z t e r g o m b a n.
- ZSILINSZKY Mihály, orsz. képviselő, a M. Tud. Akadémia I., az Orsz. Rég. Társ. vál. tagja s a Békés-megyei régész, és művelődés-történelmi társulat főtitkára. B u d a p e s t e n, Magyar-u. 22. sz.

C) A Társulat Albizottságai.

Szerkesztői bizottság.

DEÁK Farkas, FRAKNÓI Vilmos, br. NYÁRY Albert, PAULER Gyula. THALY Kálmán, titkár, másodtitkár.

Ipartörténeti bizottság.

T. elnök : RÓMER Flóris.

Elnök : DEÁK Farkas.

Tagjai : CSONTOSI János, NAGY Gyula, MAJLÁTH Béla, TAGÁNYI Károly.

Számvizsgáló bizottság.

DEÁK Farkas, HORVÁTH Árpád, TAKÁCS Lajos.

Budavári jubilaem előkészítő bizottság.

Elnök : IPOLYI Arnold.

Tagjai : BUBICS Zsigmond, MAJLÁTH Béla, PAULER Gyula,
SZILÁGYI Sándor, THALLÓCZI Lajos, THALY Kálmán, TORMA Károly.

2) A Magyar Történelmi társulat tagjai.

A) Külföldi tiszteleti tagok.

- ALMBERG (Jařava) Antal, Helsingforsban.
 Lg. ARNETH Alfréd, a cs. és kir. titkos levéltár igazgatója, Bécsben.
 DUDIK Beda, b. r. áldozár, a morva tart. rendek által kinevezett historigraphus, Brünbenben.
 FETIS Ferencz, a kir. könyvtár őre, Brüsselenben.
 5 FIEDLER József, a cs. k. titkos levéltár aligazgatója, Bécsben.
 FLEGLER Sándor, tanár, Norinbergában.
 FOUCARD Caesar, állami ltvári igazg. Modenában.
 GACHARD Lajos, a belga orsz. levéltár igazgatója, Brüsselenben.
 Dr. KOLLMANN Gyula, egy. tanár, Münchenben.
 10 Lg. Camillo MINIERI Aiccio, a nápolyi levéltár igazgatója, Nápolyban
 ROUELENS Károly, a kir. könyvtár levéltárnoka Brüsselenben.
 SAYOUS EDE, a Charle-Magne lyceum tanára, Párisban.
 SCHRAUF Károly, cs. és k. titkos levélt. fogalmazó, Bécsben.

B) Alapító tagok.

- Ő cs. és kir. Fensége JÓZSEF főherczeg, Alcsúth.
 ABAÚJ megye közönsége, Kassa.
 ALMÁSY Pál. †
 gr. ANDRÁSSY Gyula, Budapest, II. ker. főutca, s. p.
 5 br. APOR Károly, Maros-Vásárhely.
 gr. APPONYI Sándor, Bonyhád, u. p. Lengyel (Tolna m.)
 ARAD vármegye közönsége, Arad.
 ARAD sz. kir. város.
 BÁCS-BODROG megye közönsége, Zombor.
 10 Papi BALOGH Péter, Mezöhegyes, (Csanád m.)
 gr. BÁNFFY György, Budapest, József u. 9.
 BARCZA Sándor, Csab-Rendek, u. p. Sümeg.
 BARS megye közönsége, Aranyos-Maróth.
 BARTAKOVICS Béla, egri érsek. †
 15 gr. BATHYÁNY Elemér, Budapest, József u. 7.
 BAY Ilona, Debreczen.
 BÉKÉS megye közönsége, B.-Gyula.
 dr. BELLAÁGH József, Budapest, Gyár u. 3. sz.
 BEREG megye közönsége, Beregszász.
 20 BERNÁTH Dezső, Ungvár.
 br. BÉSÁN N. János, Gicz, u. p. Kisbér-Varsány.

- gr. BETHLEN Márkus, Radnóth (Küküllő megye.)
 BIHAR megye közönsége, Nagy-Várad.
 BITTÓ István, Budapest, Sugár-út 84.
- 25 BONNAZ Sándor, csanádi püspök, Temesvár.
 br. BORNEMISZA János, Kolozsvár.
 BOTKA Tivadar, Kis-Vezekény, u. p. Aranyos-Maróth.
 BREZNYIK János, Selmezbánya.
 BUDAPEST sz. kir. főváros közönsége, (Új városház.)
- 30 BUDAPESTI ref. főgymn. ifjusági önképző társulata, Kálvin-tér 6.
 BÜK László, Budapest, Széchenyi u. 14.
 gr. CSÁKY Albin, Lőcse.
 gr. CSÁKY László, Budapest, takarékpénztári épület.
 CSAPÓ Vilmos, Budapest, Árpád u. 6.
- 35 CSÁSZKA György, szepesi püspök, Szepes-Várallja.
 CSENGERY Antal, †
 CSÍK megye közönsége, Csík-Szereda.
 DAMASZKIN János, Németh-Gyertyámos. †
 DANIELIK János, ezimzetes püspök, Eger.
- 40 DEÁK Ferencz. †
 DEBRECZEN sz. kir. városa.
 gr. DESSWFFY Lajos, Vác. †
 DOBÓCZKY Ignác, Heves.
 DULÁNSZKY Nándor püspök, Pécs.
- 45 EBERGÉNYI Sándor, Bük (Sopron m.)
 EDELSPACHER Antal, Arad-Szent-Szent-Márton.
 Első hazai takarékpénztár igazgatósága, Budapest, Egyetem u.
 Első magyar általános biztosítótársaság, Budapest. (Biztosító társaság palotája.)
 br. EÖTVÖS József. †
- 50 gr. ERDŐDY Ferencz, Galgóc.
 gr. ERDŐDY István, Vörösvár, u. p. Felső-Őr (Vas m.)
 gr. ERDŐDY Sándor. †
 gr. ESTERHÁZY János, Kolozsvár.
 hg. ESTERHÁZY PÁL, Sopron, (és Léka, Vasm.)
- 55 FEKETE Samu (Nagykedei). †
 gr. FESTETICH György. †
 Ifj. gr. FESTETICH Taszilo, Berzencze (Somogy m.)
 FISCHER Kálmán, Budapest.
 FIUMEI tengerészeti hatóság.
- 60 FOGARASSY Mihály, püspök †
 dr. FRAKNÓI Vilmos, akadémiai főtítká, Budapest.
 GHICZEY Samu, Budapest, IV. Magyar u. 20.
 GHICZY Ignác. †
 GHICZY Kálmán, Kis-Igmánd, u. p. Nagy-Igmánd.

- 65 GOROVE István, †
 GÖMÖR és KISHONT t. e. vármegye közönsége, Rimaszombat (levéltár.)
 GÖRGEY Gusztáv, Görgő, u. p. Lőcse.
 GÖRÖG Gyula, Kassa, főreáltanoda.
 GYŐR sz. k. város közönsége.
- 70 GYŐR vármegye közönsége, Győr.
 GYÓRFFY László. †
 HADIK-BARKÓCZY Ilona grófnő, Varannó.
 ifj. HAJÓS József, Budapest, Sugár-ut 114.
 HAMAR Pál. †
- 75 HAYNALD Lajos, érsek, Kalocsa.
 HAZAI I. biztosítótársaság, Budapest.
 HEVES megye közönsége, Eger.
 HÓDMEZŐ-VÁSÁRHELY sz. kir. város közönsége.
 HORVÁTH Döme, Budapest, Szerb-u. 2.
- 80 HORVÁTH Elek. †
 HORVÁTH Lajos, Miskolcz.
 HORVÁTH Mihály. †
 HUNFALVY Pál, Budapest (Akadémia palota).
 HUSZÁR Imre, Rác-Almás.
- 85 IPOLYI Arnold, Bars-Szt.-Kereszt, és Budapest, Szt.-István társulat
 palotája.
 JÁSZAI prépostság.
 JÁSZ-NAGY-KÚN-SZOLNOK-megye, Szolnok.
 KANDÓ Kálmán, Budapest, Háznégyszög, Kováczház.
 gr. KARÁCSONYI Guidó, Budapest, Krisztina-város s. p.
- 90 gr. KÁROLYI György. †
 gr. KÁROLYI Gyula, Budapest, Egyetem u. (s. p.)
 KECSKEMÉT sz. k. város közönsége.
 Lipóczi KEZSER Miklós, Kassa.
 br. KEMÉNY Gábor Budapest, Sándor u. 10. sz.
- 95 KENDEFFY Árpád. †
 KERKÁPOLYI Károly, Budapest, IX. Csillag-utca 3 sz.
 Ifj. KISS Miklós, Nagy-Becserek.
 KOLOZSVÁR sz. k. város közönsége.
 KOMÁROM vármegye közönsége, Komárom.
- 100 KOMÁROM sz. k. város közönsége.
 KOVÁCS Béla, Budapest.
 KOVÁCS Eduárd, (Berzenczei), Homok (Szatmár m.)
 dr. KOVÁCS Gyula, Budapest, Városháztér, Rottenbiller ház.
 KOVÁCS István, (Nagy-Ajtai) †
- 105 KOVÁCS Zsigmond püspök, Veszprém.
 KOVACSÓCZY István, Eger.
 KÖVÁRY László, Kolozsvár, és Budapest, Kerepesi bazár 4.

- KRAJCSIK János Nyitra.
 KRUESZ Chrysostom, Győr-Szt.-Márton.
- 110 gr. KÚN Kocsárd, Algyógy (Hunyad m.)
 gr. KUUN Géza, Maros-Németi, u. p. Déva.
 gr. LÁZÁR Miklós, Kolozsvár, nyáron Szász-Erked, u. p. Teke.
 Kisteleki LÉVAY Henrik, Budapest, V. Aldunator. Lévyay-báz.
 LÉVAY Sándor. †
- 115 LIPOVNICZKY István, püspök. Nagy-Várad.
 LIPTÓ megye közönsége, Liptó-Szt.-Miklós.
 LÓNYAY Gábor, Deregyó, u. p. Butka, (Zemplén m.)
 gr. LÓNYAY Menyhért, Budapest, I. k. s. p.
 LUKÁCS Móríc, †
- 120 MAJLÁTH György, †
 gr. MAJLÁTH József, †
 br. MAJTHÉNYI László, Leszenyén, u. p. Balassa-Gyarmat.
 MÁRIÁSSY Ferencz, Markusfalva (Szepes m.)
 MÁRIÁSSY Tiborc, Markusfalva (Szepes m.)
- 125 MAROSVÁSÁRHELY sz. k. város közönsége.
 br. MEDNYÁNSZKY Dénes, Rakovicz (Nyitra m.)
 MELCZER István, Budapest, Vár, Űri-utca 15.
 MIHÁLOVITS József, bíbornok-érsek, Zágráb.
 gr. MIKÓ Imre, †
- 130 MILKOVITS Imre, Nagy-Igmánd, P.-Szt.-Mihály (Komárom m.)
 MOSONY megye közönsége.
 MURÁNYI Ignác, †
 NAGY Elek, (Káli), Kolozsvár.
 NAGY Ferencz, Jászberény, †
- 135 NAGY József, Budapest, Kötő u. 2.
 gr. NÁDASDY Lipót, †
 NÓGRÁD megye közönsége, Balassa-Gyarmat.
 br. NYÁRY Albert, Budapest, Ujvilág u. 19.
 br. NYÁRY Alfonz. †
- 140 NYITRA megye közönsége, Nyitra.
 Szerémi hg. ODESCALCHI Arthur, Szkciczó, u. p. Kis-Tapolcsány.
 PÁLFY Sándor, Arad, Deák Ferencz u. 36.
 PAUER János, Székes-Fehérvár.
 gr. PÉCHY Manó, Budapest, Sebestyén-tér 3.
- 145 PÉCS sz. k. város közönsége.
 PEST-megye közönsége, Budapest.
 PESTY Frigyes Budapest, István-tér 3.
 PETROVAY György, Nagy-Körű, u. p. Fegyvernek.
 POZSONY sz. kir. város közönsége.
- 150 POZSONY vármegye közönsége.
 PULSZKY Ferencz, Budapest, N.-Muzeum.

- br. RADVÁNSZKY Béla, Radvány, (Zólyom m.)
 br. RADVÁNSZKY János, P.-Varsány, u. p. Hátvan.
 RADVÁNSZKY Károly, Sztárnya, u. p. Tornallya.
- 155 RÁTH György, Budapest, IV. Kecskeméti ház.
 REVICZKY-BAY Ilona, Pusztá-Bagos, télen Debreczen.
 dr. RÓNAY Jácint, cz. püspök, Pozsony.
 RÓZSAFY Antal, Budapest, IV. Városháztér 6. sz. III. em.
 SAMASSA József érsek, Eger.
- 160 SÁROS megye közönsége.
 SCHLAUCH Lőrincz püspök, Szatmár-Németi és Budapest Zerge u.
 24. sz.
 SCHUSTER Konstantin püspök, Kassa.
 Id. SIMON Elek, †
 SIMON Elek, Kolozsvár.
- 165 SIMOR János hg. primás, Esztergom (200 ftos.)
 br. SINA Simon, †
 SOMOGY vármegye közönsége, Kaposvár.
 SOMOGYI Károly, Esztergom.
 SOMSICH Pál, Budapest, Károly-körút, Huszárház.
- 170 SOPRON sz. kir. város közönsége.
 SULYOK Mór. †
 SZABADKA sz. kir. város közönsége.
 SZABÓ Albert, Budapest, Sugár-ut 54.
 SZABÓ Imre, †
- 175 SZALACSY Farkas, Vente, u. p. Nagy-Kanizsa.
 SZANISZLÓ Ferencz, †
 gr. SZAPÁRY Géza, Budapest, IV. Szép-utca s. p
 SZATHMÁR megye közönsége, Szatmár-Németi.
 SZATHMÁR-NÉMETI sz. k. város közönsége.
- 180 SZEGED sz. kir. város közönsége, (a »Somogyi könyvtár« számára).
 SZENDE Béla, †
 SZENT-ANDRÁSSY Lajos, Eperjes.
 SZEPES megye közönsége, Lőcse.
 gr. SZÉCHENYI Imre és Dénes, Horpács.
- 195 gr. SZÉCHENYI János, †
 SZÉKES-FEHÉRVÁR sz. kir. város közönsége.
 SZILÁGYI Virgil, IV. Reáliskola u. 14.
 SZINNYEI József, Budapest, egyetemi könyvtár.
 SZMRECSÁNYI Emil, Tereske, Rétság.
- 200 SZONTÁGH Pál, (nógrádi) Horpács, u. p. Nagy-Oroszi.
 SZÖGYÉNYI-MARICH László, Budapest, V. Bálvány u. 13. I. e.
 gr. SZTÁRAY Antal, N.-Mihály.
 TÁRKÁNYI Béla, Budapest, Lövész u. 11.
 gr. TELEKI Sándor, Nagy-Bánya.

- 205 Özv. gr. TELEKY Domokosné, Gernyeszeg, u. p. Sáromberke
 Id. gr. TELEKY Domokos, †
 gr. TELEKY Géza, Budapest, József-tér 1.
 gr. TELEKY Géza, Gernyeszeg, †
 TEMES vármegye közönsége.
- 210 TEMESVÁRI társaskör.
 THALY Kálmán, Pozsony, Apácza u. 77.
 THOMASEK Tekla, †
 TISZA Kálmán, Budapest, Vár, miniszterelnöki palota.
 TOLDY Ferencz, †
- 215 TOLNA megye közönsége. Szegszárd.
 TOMORY Anasztáz, Budapest, Kecskeméti u. 14.
 TORMA Károly, Budapest, Ferencz-József-rakpart 26.
 TÓTH Lőrincz, Budapest, IX. Csillag u. 8.
 TRENCSEN vármegye közönsége.
- 220 TURÓCZ vármegye közönsége.
 TÜRR István, Budapest, V. Gizella-tér 5.
 VAS vármegye közönsége, Szombathely.
 br. VAY Béla, Alsó-Zsolca (Borsod m.)
 br. WENCKHEIM Béla, †
- 225 WEISZ Bernát, Budapest, IV. Deák-utca 12. sz. I. e.
 dr. WENZEL Gusztáv, Budapest, Hunyadi u. 6. sz.
 br. WODIÁNER Albert, Budapest, IV. Deáktér.
 Bajai VOJNICS Jakab, Raglatica, u. p. Omorovicza.
 ZALA megye közönsége, Zala-Egerszeg.
- 230 ZALKA János, püspök, Győr.
 gr. ZAMOYSKI József, Motesicz, u. p. Baán (200 frt.)
 gr. ZELENŠKY Róbert, Arad.
 ZICHY Antal, Budapest, VII. Muzeum u. 8.
 gr. ZICHY Károly, †
- 235 gr. ZICHY Nep. János, Budapest, VIII. Muzeum u. s. p.
 ZIRCZI apátság.

Az alapító tagok száma, az alapító választmányiakkal együtt : 236.

C) Évdíjas tagok.

Abaffy Ágost, Felső-Lehotán,
u. p. Árva-Váralja.	5 Ács Károly, Budapest, VIII. k.
Bodzafa-u. 27. sz.
Abday Asztrik, Győr-Szent-
Márton.	Ács Rudolf, Veszprém.
dr. Acsády Ignác, Budapest,
dr. Abel Jenő, Budapest, Ötvös-
utca 10. sz.	Athenaeum, Pesti Napló sz.
Adamis Károly, Pozsony.
Abonyi Emil, Budapest, Stáció-
utca 4. sz.	Adler Samu, Rekeház, H.-Szo-
boszló.

- 10 Aigner Lajos, Budapest, IV. k. Váci-utca 18. sz.
dr. Alexander Bernát, Budapest, Epreskert-u. 3. sz.
Andaházy Géjza, Bölcsháza, u. p. Liptó-Szt-Miklós.
Andaházy Pál, Budapest, VIII. ker. Országház.
Andraschowszky Adolf, Kolozsvár, Külmagyar-u. 1.
- 15 dr. Andrásovics Béla, Budapest, Vámház-körút 12. sz.
Andrássy Gyula, Kőbölkút, (Esztergom m.)
Andrássy János, N.-Várad.
Andrássy Jenő, Pozsony.
br. Andreánszky Gábor, Petény, u. p. Pencz.
- 20 dr. Angyal Dávid, Budapest, Nádor-u. 14. sz. I. e. 2. a.
Angyal Gyula, Buda, II. ker. báró Liphay-ház II. e.
Angyal József, Budavár, Tárnok-u. 22. sz.
dr. Antal László, Maros-Vásárhely.
- Aradi I. ált. ipartársulat.
- 25 Aradi kir. főgymnasium.
Áray Károly, Jászberény.
Bacskády Károly, Ghymes, u. p. Nyitra.
Ifj. Badinyi Gyula, Rima-Szombat.
Baja sz. kir. város közönsége.
- 30 Bajai kir. főgymnasium.
Bajusz József, S.-A.-Ujhely.
Bakó Géza, Jászberény.
Bakó Pál (Kürthi), Gyöngyösön.
Baksay Sándor, Kún-Szt-Miklós.
- 35 Balás Ignác, Gyöngyös.
Balás József, Balassa-Gyarmat.
Balassa Lajos, u. p. Pápa, Nagy-Acsád.
Balásfalvi g. kath. főtanoda.
- Balássy Dénes, u. p. Téglás.
40 Balássy Ferencz, Maklár.
Baligó János, Szeged.
Bálint Béla, Kassa, Malom-u. 20. sz.
br. Bálinttitt József, u. p. Maros-Vásárhely, N.-Ernye.
dr. Ballagi Aladár, Budapest, Kinizsi-u. 29. sz.
- 45 Ballay Valér, Győr-Szt-Márton.
Balló Lajos, Liptó-Szt-Miklós.
Balogh Arthúr, Budapest, VI. k. Sugár-út 100. sz. II. e. 13. sz.
Balogh Imre, Szabadszállás.
Balogh János, Szeged, Széchenyi-tér, saját háza.
- 50 Balthazar Béla, Budapest, Erzsébet-tér 9. sz.
Baltzár Ágost, Modor, (Pozsony megye).
Balugyánszky Béla, Zsolna.
gr. Bánffy Béla, Budapest, VIII. ker. Sándor-u. Degenfeld palota.
gr. Bánffy Miklós, Kolozsvár.
- 55 dr. Bangha Sándor, Nyitra.
Bánó Árpád, Osztrópataka, u. p. Kis-Szeben.
Bánó Géza, Ternye u. p. Eperjes.
Bánó György, Zsálmány, u. p. Girált.
Id. Bánó József, nyáron : Osztrópataka, u. p. Girált, télen : Budapest, Zöldfa-u. 15. sz.
- 60 Ifj. Bánó József, Budapest, Zöldfa-u. 15. sz.
dr. Bánóczy József, Budapest VII. Csengeri-u. 32.
Bányay Árpád, Szászváros, (Hunyad m.)
Barabás Domokos, Sz.-Udvarhely.
Barabás Samu, Budapest, Egyetemi könyvtár.

- 65 Bárány Gyula, Csurgó.
Baráth Ferencz, Budapest, Sándor-utca 7. sz.
Baresák Lajos, Szeged, Reáltanoda.
Bareza Gábor, Budapest, Kétnyúl-u. 18.
Bárczay Gyula, Jász-Kisér.
- 70 Bárdossy Jenő, Szombathely.
Barkassy Géza, Budapest, Fürdő-utca 1. sz.
br. Barkóczy Sándor, Budapest, Vár, Cultusminiszterium.
Barna Ferdinánd, Budapest, Muzzeum.
Barna Mihály (Mellőthei), Nagy-Várad.
- 75 Baross László, Kassa, Fő utca 14.
Baross Miklós, u. p. Szántó, Deménd.
Bartakovics Flóris, Pozsony.
Bartalus István, Budapest, Ország-út 28. III. em.
Bartók Géza, Budapest, Kerepesi-út 24. sz. I. e. 3. a.
- 80 Bartos József, Budapest, Városháztér, Piaristák háza.
Basch Gyula, Bpest, Sugár-út 40. saját ház.
Batka Tivadar, Pozsony.
dr. Báltaszék Lajos, Békés-Csaba.
gr. Batthyányi József, Felbár, (Pozsony m.)
- 85 Batthyányi-könyvtár, Gy.-Fehérvár.
Bauer Simon, Szeged.
Baumgarten Izidor, (Bongárdi) Konstantinápoly, Galata, (Agenzia, Frankl.)
Beck Antal, Pozsony.
Beck István, Szeged, (Városház).
- 90 Bécsi k. u. k. Kriegsarchiv-Direction.
Becske Bálint, S.-A.-Ujhely.
Bedő Albert, Bpest, Hold-u. 28.
Beervaldszky János, Odorin, u. p. Márkusfalva.
Bejczy Sándor, Sopron.
- 95 Beke Antal, Gyula-Fehérvár.
Békeffy Károly, Bpest, Kegyesrendiek társháza.
Békefy Remig, Szent-Gotthárd.
Békey István, Budavár, Uri-u. 62. sz.
Békés-csabai casinó.
- 100 Belényesi g. kath. gymnasium.
Beliczay Jónás, Kecskemét.
Bella Lajos, Sopron.
Benda Kálmán, Beregszász.
Bene Károly, Mohács.
- 105 Beöthy Lajos, Jász-Apáti.
dr. Beöthy Zsolt, Budapest, Stáció-utca 32.
Berczik Árpád, Budapest, Kerepesi-út 10. sz.
Berecz Ábel, Sopron.
Bereczky Otto.
- 110 Beregszászi polg. főiskola.
Beregszászi tanári olvasókör.
Beretvás Endre, Bpest, Sugár-ut 18. sz.
Beretvás János, Nagy-Körösön.
Berghoffer Vilmos, Máramaros-Sziget.
- 115 Berkeszi István, Bpest, IX. Csepel-rakpart 6., fdsz. 3.
Bernáth Dezső, Ungvár.
Berzay Elek, N.-Kanizsán.
dr. Berzeviczy Albert, Budapest, Dalszínház-u. 6.
Berzeviczy Béla, Eperjes.
- 120 Berzeviczy Edmund, u. p. Héthárs, Berzeviczén (Sáros m.)
Berzeviczy Egyed, u. p. Kassa, Bárcza.
Berzeviczy Tivadar, Eperjes.
Bésán Mihály, Lugos.

- Besztercebányai kir. főgymnasium.
- 125 Besztercebányai ág. hitv. ev. algymn.
Besztercebányai püspöki papnövélde.
gr. Bethlen András, Brassó.
gr. Bethlen Bálint, Gyéres.
gr. Bethlen Emil, Budapest, Kallap-u. 13. sz. I. e.
- 130 Bethlen Károly, Bethlen.
Bethlen Pál, Bethlen.
Bethlenfalvi Antal, Szepes-Szombat.
Bezerédy Pál, Székes-Fehérvár, megyeház-tér 5. sz.
dr. Bezerédy Péter, Veszprém.
- 135 Bezerédy Viktor, Veszprém.
Bibó József, u. p. Kovászna, Barátos.
Bihari Géza, Nyitra.
Bihari Kálmán, Hajdú-Szoboszló.
Bihar-megyei casinó, N.-Várad.
- 140 Bihar-megyei tört. és rég. egylet, N.-Váradon.
Bihari ref. egyház könyvtára, N.-Várad.
Bihary Sándor, M.-Vásárhely.
Bikessy Károly Béla, M.-Óvár.
Binder Lajos, Heidelberg, Burgweg nro 3.
- 145 Biró Mór, Pécs.
Bittera Miklós, Nagy-Szalathna (Zólyom m.)
Bloch Henrik, Budapest, Bodzafa-u. orsz. rabbi képző intézet.
Boksay István, u. p. Beregszász, Déda.
dr. Bobok József, Mocsanak, u. p. Tornócz, (Nyitra m.)
- 150 Bock János, Budapest, II. Lánchíd u. 1.
Bod Péter, Nagy-Enyed.
Ifj. Bodinyi Gyula, Rimaszombat.
- Bodnár Zsigmond, Budapest, Damjanich-u. 27.
Bodó Lipót, u. p. Aranyos-Máróth, Szelezsény.
- 155 Bodroghy Dénes, Szombathely.
Boér Sándor, Budapest, Mészáros-u. 3. sz.
Bogisich Mihály, Budapest, vár, plebania.
Bokross Lajos, u. p. Nagy-Iklód, (Szolnok-Doboka m.) Szűkerek.)
Boleman Ede, Léva.
- 160 Bolemann István, u. p. Léva, Győröd.
Bolkay Vilmos, Nagy-Várad, (Premontreiek társháza).
Boncz Ferencz, Budapest, Stáció-u. 30. sz.
Borbély Sámuel, Zilah.
Borostyán Sándor, Székes-Fehérvár, Sz.-István-u. 13.
- 165 Borovszky Samu, Bpest, Akadémia palotája.
Borsod-megye közönsége Miskolcson.
Bory K., Bpest, Lipót-u. 30. sz.
Boskó Lajos, Budapest, Markó utcza, főgymnasium.
Bossányi József, Budapest, szerviták háza.
- 170 Bosnyák László, Kaposvár.
Ifj. Bölönyi Sándor, N.-Várad.
Börzsönyi Arnold, Győrött (Szt-Benedek r. székház).
Böszörményi Elek, Szatmár.
Briestyánszky József, Detva, (Zólyom. m.)
- 175 Broncs István, Rimaszombat.
Brunner János, Sopron.
Bubits Ede, u. p. Kőszeg, Lukács-ház.
Bubics Zsigmond, Bpest, Sándor-u. 4.

- Budai állami főreált. igazgató-sága, Budapest, Viziváros.
- 180 Budai kir. egy. főgymn. igazgató-sága, Budapest, II. k. Ilona-utca.
- Budai tanító egylet, Budapest. II. Nagymedve-u. 480.
- Budapesti állami tanítónő-képző intézet, Sugár-út.
- Budapesti belvárosi reáltanoda, Reáltanoda-u.
- Budapesti egyetemi könyvtár Ferencziek-tere.
- 185 Budapesti ev. gymn. könyvtára, Deák-tér, Evang. épülete.
- Budapesti I. k. állami tanító képezde, Vár, Országház-u. 13. sz.
- Budapesti V. k. kath. főgymn. ifj. könyvtár. (Novák Lajos tanár cz. a., Budapest, VIII. Ősz-u. 22. sz.)
- Budapesti VI. kerületi állami főreáltanoda, Gyár-utca.
- Budapesti írók és műv. társ. Nemz. színház palota.
- 190 Budapesti kegyesr. főgymnasium, Városháztér.
- Budapesti kereskedő ifjak társulata Gizella-tér 2. sz.
- Budapesti kir. kath. főgymnasium, Markó-utca.
- Budapesti papnövéndékek m. egyházirodalmi isk., Bpest, Papnövelde-u. Seminarium.
- Budapesti Ludovica Académia, Üllői-ut.
- 195 Budapesti országos kaszinó (Hungária sz.)
- Budapesti országos levéltár, Vár, Cultus-ministerium.
- Budapesti Tanárképző intézet, VII. Kerepesi-udvar.
- Budapesti tud. egy. olvasókör.
- Budaváry József, Nyitrán.
- 200 Budenz József, Bpest, I. Krisztinaváros, Mozdony-u. 9.
- Bujanovics Gyula, Budapest, gr. Károlyi Alajos bérháza.
- Bula Theophil, Zircz.
- Bulyi Dezső, Kassa.
- Bulyovszky Aladár, Budapest, Zöldfa-u. 12. sz.
- 205 Bunyitay Vincze, N.-Várad, püspöki udvar.
- Burián László, Budapest, Hatvani-u. 2. sz. I. e.
- Busbach Péter, Budapest, Bálvány-utca 2. sz.
- Butykay József, Miskolcz.
- Buzna Alajos, Budapest, Ludovica Academia.
- 210 Buzogány Áron, Budapest, I. Bécsikapu-u. 149.
- Bydeskuthy Gyula, Kápolna. (Ahn-Speyer Lajosné, született Schwarz Jeni a., Bécs, Universitát-Str. Nr. 5.
- Chabada József, Kőrmöczbányán.
- Chernel Ignác, Kőszeg.
- 215 Chernel Kálmán, Kőszeg. dr. Cherven Flóris, Budapest, Markó-u., Allamgymnasium.
- Chorényi József, Nyitrán.
- Chovan Lajos Besztercebányán.
- Concilia Emil, N.-Szombat.
- 220 Conlegner Károly, u. p. Nyitra-Ghimes, Néver.
- Crausz Vincze, Nyitrán.
- Crouy Endre gróf, u. p. Pencz, Alsó-Petény.
- Csacskó István, Nyitrán.
- Csanády György, Bpest, Lipótcza 37.
- 225 Csánky Béla, Szeghalom, Békésmegye.
- dr. Csánky Dezső, Budapest, Vár, Orsz. levéltár.

- Csányi Ferencz, Nagy-Szeben.
Csaplár Benedek, Bpest, Kegyes-
rendiek társháza.
Csapó Kálmán, u. p. Enying,
Pusztá-Bogárd.
- 230 Csávássy Gyula, Kolozsvár.
gr. Csekonics Endre, Budapest,
Kecskeméti-u. saját palo-
tája.
Csemegi Károly, Budapest, Szer-
vita-tér 4.
Csemniczky Géza, Nyitra.
Cséplő Péter, Nagy-Váradi.
- 235 Csepicsányi Ferencz, u. p. Sztub-
nya-fürdő, Kis-Csepicsány.
Cserhalmi József, Nyitra.
Csermelényi Iván, Szeged, Vá-
rosháza.
Csernátoni Gyula, Bethlen.
Csernátony Lajos, Bpest, Ná-
dor-u. 6.
- 240 Csiky Kálmán, Bpest, Pipa-u. 3.
dr. Csiky Viktor, Kolozsvár.
Csillaghy György, Nyitrán.
Csipkay Károly, Besztercze-
bánya.
br. Csollich Géza, Budapest,
Vár, Uri-u. 59.
- 245 Csoma József, u. p. Forró,
Devecser.
Csongvay Lajos, Maros-Vásár-
hely.
Csontos János, Budapest, N.
Múzeum.
Csornai prépostság, Csornán.
dr. Csósz Imre, Nyitrán.
- 250 Csurgói ref. gimnázium könyv-
tára.
Czakó János, Budapest, VII. k.
Kazinczi-u., polg. leányiskola.
Czaun Ambrus, Pozsony-Szt.-
György
Czeizel Venáncz, Soóskút.
Czékus István, Rozsnyón.
- 255 Czékus László, Kölcse (Szatmár
megye).
Czelláth Bálint, Miskolcz.
Czerjék Imre, Sima, u. p. Nagy-
Gécz.
Czímer Károly, Kistelek, (Csong-
rád-m.)
dr. Czobor Béla, Budapest, N.
Múzeum.
- 260 Czorda Bódog, Budapest, Szé-
chenyi-ú. 12. sz.
Dancs László, per Feled, u. p.
Kövecses.
Dániel Gábor, Sz.-Udvarhely.
Dánielik József, Pozsony.
Dánkánics Jeremiás, Mária-Pócs.
- 265 Dankó József, Esztergom.
Daray Vilmos, Kis-Kőrös.
Dárdai Casinó-egylet, (Baranya
megye).
Daróczy Mihály, Sajó-Szent-
Péter.
Özv. Darvas Albertné, szül. Bay
Erzsébet, Debreczen.
- 270 Darvas Gábor, Karczag.
Darvas Orbán, Sopron.
Deák Farkas, Bpest, Egyetem-
tér 2. sz. földszint.
Deák Lajos, Maros-Vásárhely.
Debreczeni ref. főisk. könyvtára.
- 275 Debreczeni főiskolai felsőbb ifjú-
sági olvasó-kör.
Debreczeni János, Karczag.
Dedinszky Elek, Beregszász.
dr. Dégen Gusztáv, Pozsony.
Dégen Titusz, Bpest, VII. k.
Árvaház-tér, plébánia.
- 280 gr. Degenfeld József, u. p. Cso-
maköz, Reszege-Szaniszló.
Deil Jenő, Kassa.
Dékány Lajos, Podolin.
Délmagyarországi történelmi és
régészeti társulat, Temesvár.
Demkó Kálmán, Lőcse.

- 285 Dercsényi Kálmán, Homonna.
Dervarits Kálmán, Alsó-Lendva.
Desseffy Kálmán, Budapest,
Havas u. 5.
Desseffy Pál, Margonya, u. p.
Girált, (Sáros-m.).
Deutsch Lipót, Mohács.
- 290 Dévai m. kir. áll. alreáltanoda.
dr. Dévay Gyula, Kisujszállás.
Dezseóffy Gyula, Szentmárton-
káta (Pestm.)
Dimitrievics Milán, Karlovicz.
Diner József, Bpest, Nádor-u.
34. sz. I. e.
- 295 Dingha Árpád, Nyitra.
Diváld Károly, Eperjes.
Doba István, Kún-Szent-Márton.
Dobay Vilmos, Dobsina.
Dobóczy János, Egyek, (Haj-
dú-m.)
- 300 Doby Antal, Homonna.
Dókus Gyula S.-A.-Ujhely.
Dolánszky Alajos, u. p. Eger,
Felső-Tárkány.
Doleschall Sándor E., Budapest,
Deák-F.-tér, evang. paplak.
Dolinay Gyula, Budapest, Zöldfa
utca 32. sz.
- 305 Domaniczky István, Budapest,
I. k. Karácsonyi-u. 15. sz.
Domján Pál, Balassa-Gyarmat.
Domokos József, Homonna.
Dósa Gábor, Csik-Szereda.
Dosztál Gaudencz, Budapest, IV.
k. Barátok-épülete.
- 310 Dömötör Károly, Budapest, VI.
Sugár-út 95.
Dőry Dénes, u. p. Zomba, Pusztá-
Paradicsom.
Drach Antal, Hódságh.
Drágos Elek, Kézdi-Vásárhely.
Drahotuszky Ferencz, Zsolna.
- 315 Draskóczy Lajos, H.-M.-Vásár-
hely.
- Dregály Gyula, Budapest, Vár
országház-u. 25., I. e.
Duschótzky Károly, Budapest,
igazságügyminisiterium.
Ebenlőch Ferencz, Győr.
Éber Nándor, Bpest, Borz-u. 7.
- 320 Eggenberger könyvkeres., Bu-
dapest, Barátok-tere.
Egri Ferencz, Szathmár.
Egri Casinó-egylet.
Egri kir. kath. főgymnásium.
Egri növ. papság egyháziro-
dalmi iskolája.
- 325 Egri érseki joglyceum igaz-
gatósága.
Elek Salamon, u. p. Kún-Szt.-
Márton, Szelevény.
Emich Gusztáv, Budapest, Se-
bestyén-tér 6. sz.
Endrényi Antal, Szeged, Vá-
rosháza.
Endrődy Gyula, Nyitra.
- 330 Enyedi Lukács, Szeged, Zsó-
tér-láz.
Eötvös Károly, Budapest, Feren-
cziek-bazárja I. e.
br. Eötyös Lóránt, Budapest,
Sándor-u., Dégenfeld-ház.
Eperjes sz. k. város közönsége.
Eperjesi ev. colleg. könyvtára.
- 335 Eperjesi Széchenyi-kör.
Eperjesi kir. kath. főgymnásium.
Erdélyi múzeum-egylet, Ko-
lozsvár.
Erdélyi József, Zay-Ugróc.
Erkel Ödön, Budapest, Szép-u.
3. sz.
- 340 dr. Erődi Béla, Fiume.
Érsekújvári kath. algymnásium.
Ertl Nándor, Budapest, Margit-
sziget.
Esterházy hercegi könyvtár,
Kismarton.
Esze Gábor, Tisza-Ujlak.

- 345 Esztergomi casinó.
Esztergom város közönsége, Esztergom.
- Esztergomi főegyházi könyvtár.
Esztergomi nőv. papság magyar kath. irodalmi iskolája.
gr. Eszterházy István, u. p. Nyitra, Ujlakon.
- 350 gr. Eszterházy Miklós, Csákvár. (Fehér m.)
Evva Ernő, Miskolcz.
Fabinyi Gyula, Kassa.
Fábry Lajos, Budapest, Zergeutca 28.
Fábry Pál, Keszthely, (Zala m.)
- 355 Fajka János, Szeged, Városháza.
dr. Falk Miksa, Bpest, Lloyd-ép.
Farkas Józsa., Bpest, Kálvintér 6.
Farkas Sándor, Budapest, Stáció u. 7. sz.
Fáy László, Nyustya.
- 360 Fazekas Sándor, Debreczen.
br. Pechtig Imre, u. p. Szolnok-Tisza-Kürth, Tisza-Ug.
Fehér Sámuel, Sopron.
Fehértemplomi állami főgymnásium.
Fehérvári Zsigmond, Budapest, Dunasor, Stein-ház III. e.
- 365 Feiler Mór, Dráva-fok, (Somogy m.)
dr. Fejérpataky László, Bpest, N. Múzeum.
dr. Fekete Alajos, Lugos.
Fekete Ferencz, Eger.
Fekete Fidél, Tata.
- 370 dr. Súlyom-Fekete Ferencz, Déva.
Fekete Zsigmond, Bpest, Tigris szálló.
Felméri Albert, Kún-Félegyháza.
Felső-lövői evang. tanító-intézet.
dr. Fenyvessy Ferencz, Budapest, Zöldfa ú. 40. sz.
- 375 Ferencz József, Kolozsvár.
- Ferenczy Imre, Egerben.
Ferenczy Jakab, Esztergom, (Szt.-Benedek-r. társház).
dr. Ferenczy József, Budapest, Kerepesi-udvar, tanárképezde.
Feretzy Béla, Girált (Sáros m.).
- 380 gr. Festetich Bennó, Nagy-Becskerek.
gr. Festetich Géza, Budapest, Lipót-u. 13. sz.
dr. Fésűs György, Pozsony.
dr. Fialowski Lajos, Sopron.
br. Fiáth Ferencz, Veszprém.
- 385 dr. Finály Henrik, Kolozsvár.
Findura Imre, Budapest, Zöldfa u. 41. sz. földsz. 4. a.
Firtinger Jakab, Szeged.
Fischer Ferencz, Visegrád.
Fittler Béla, Székes-Fehérvár.
- 390 Flesch Fülöp, Budapest, Dorottya-u., saját ház.
Fluck Ferencz, Szeged, Sóház.
Rozánska Focken Klára asszony Budapest, Krisztina város, Városmajor-ú. 58. sz.
Fodor Antal, Pécs.
Fodor Géza, Budapest.
- 395 Fogarasi Albert, Segesvár.
Foltin János, Alsó-Ábrány (Borsod megye).
gr. Forgách Károly, u. p. Nyitra, Ghymes.
Forintos István, Veszprém.
Forray János, Vámos-Család, u. p. Répce-Lak (Vas m.).
- 400 Forster Antal, Csáktornya.
Forster Gyula, Bpest, Lánchíd-u. Liptay-ház.
Földes Gyula, Pozsony.
Földi János, Sümeg.
Francsics Norbert, Győr.
- 405 Frank Antal, Bpest, Árpád-u. 6.
Franzen Alajos, Szakolcza.

- Freund Károly, Budapest, Rudolf-rakpart 9. sz.
- Frideczky Timót, u. p. Galgóc, Kápláth.
- Fuchs Bonifác, Sopron.
- 410 Fuhrman Andor, Eperjes.
- Fülöp József, Bpest, Megyeház.
- Fülöp Kálmán, u. p. Maros-Vásárhely, Vaja.
- Füssy Tamás, Budapest, Szent-István-társulat.
- Gaal Endre, Kjs-Kún-Halas.
- 415 Gál Ernő, Budapest, Ujvilág-utca 12. sz.
- Galgóczy János, Bpest, Szerb-utca 2. sz.
- Gálócsy Dezső, u. p. Bánhorvát, Borsod-Bánfalva.
- Garam Jenő, B.-Gyarmat.
- Gebauer Miklós, Esztergom.
- 420 Géczy István, Homonna.
- Gelléri Mór, Budapest, »Egyetértés« szerk.
- Geréb János, Szepsi-Szt.-György.
- Géresy Kálmán, Debreczen.
- dr. Gergely Samu, Kolozsvár, Belső-Monostor ú. 4.
- 425 Gergelyffy Tamás, Déva.
- Gerold et Comp., Bécs.
- Gervay Mihály, Bpest, Nákó-ház, keresk. min.
- Gervay Nándor, Pozsony.
- Ghillányi József, Eperjes.
- 430 Ghyczy József, u. p. Nagy-Igmánd, Szent-Mihály.
- Glós Kálmán, u. p. Horka, Kis-sócz (Szepes m.).
- Góbi Imre, Sopron.
- Gódor Gyula, Aranyos-Maróth.
- Goldberger Samu, Nagy-Szombat.
- 435 Gombóc Miklós, Sopron.
- Gond Ignác, London, Belgrave-Square 18.
- Gonda György, Besztercebánya.
- Gödér István, Rozsnyó.
- Göllner Frigyes, Besztercebánya.
- 440 Gömörly Antal, Bécs I. Ballplatz 2. Minist. der Aussern.
- Gömörly Oszkár, Bpest, Ősz-utca 23.
- Gönyey Károly, Nagy-Károly.
- Görgey István, Budapest. Régi-posta-utca 10.
- Görög Gyula, Kassa.
- 445 Görömbei Péter, N.-Kálló.
- Grácz m. olvasó-kör, Grácz.
- Græenzenstein Béla, Budapest, Vámház.
- Graven Lajos, Deregnyő (Zemplén m.).
- Grócz Béla, Csorvás (Békés m.).
- 450 Gróf Lajos, Kún-Szt.-Miklós.
- Gróh Vilmos, Rimaszombat.
- Grosschmidt Pál, Mármaros-Sziget.
- Grüber Béla, Budapest, Fő-posta igazg. II. e. 3. sz.
- Gruber György, Zircz.
- 455 Grünwald Ágost, Bártfa.
- Grünwald Béla, Besztercebánya.
- Grünwald Frigyes, Márm.-Sziget
- Guba Pál, Kolozsvárt.
- Gyárfás József, Maros-Vásárhely
- 460 Léczfalvi Gyárfás Zsigmond, Déva.
- Gyöngyösi kath. nagygymn.
- Gyönki ref. gymnasium, tanári kara.
- Győri m. kir. áll. főreáltanoda
- Győri m. kir. jogakadémia.
- 465 György Endre, Budapest, Aldunaszor 20. II. em.
- Győry Lajos, Kis-Ujszállás.
- Győry Vilmos, Budapest, Evang. paplak.

- Győrviskay György, Veszprém.
Gyubek Ferencz, Győr.
- 470 Gyulafehérvári kath. nagygyim.
Gyulai Pál, Budapest, Sándor-
utca 17. I. e.
Gyurátz Ferencz, Pápa.
Jókosfalvi Gyurgyik Gyula, Bu-
dapest, Vadász-u. 34.
Gyurikovics Mátyás, Nyitra.
- 475 Gyurinka Antal, Nagy-Kőrös.
Gyürky Medárd, Szelény, u. p.
Balassa-Gyarmat.
Haan Adolf, Budapest, Kere-
pesi-udvar. 8.
Haan Béla, B.-Csaba.
Haan Lajos, B.-Csaba.
- 480 dr. Haaz Jakab, Turóc-Szent-
Márton.
gr. Hadik Endre, Kassa, Fő-
utca 50.
dr. Hagara Victor, N.-Szöllös
Hahnenkamp Sándor, u. p. Ne-
zsider, Védény.
Hajla Mátyás Körmöcbánya.
- 485 dr. Hajnik Imre, Budapest, Ba-
rátoktere 4.
Hajós János, Budapest, Vár,
Úri-utca 31.
Halassy Lőrincz, per Szolnok,
u. p. Gyoma, Déva-Ványa.
Halász Ferencz, Marmaros-
Sziget.
dr. Halász Géza, Budapest, Zöld-
fa-utca 3. I. e.
- 490 Halász Ignác, Székes-Fehérvár.
Halász László, Lőcse.
Halmi János, Hód-M.-Vásárhely.
dr. Hampel József, Bpest, N.
Museum.
Hamzus Gellért, Székesfehérvár.
- 495 Hanthó Lajos, Arad.
Hanzély Lajos, u. p. Balassa-
Gyarmat, Szügyi.
Harmath Károly. Pozsony.
- Harmos Gábor, Balassa-Gyar-
mat.
dr. Hatala Péter, Bpest, Dam-
janics-u. 74.
- 500 Hatfaludy István, Kolozsvár.
Hatvani Ferencz, Kismarton.
dr. Haudek Ágost, Győr-Szt.-
Márton, Pannonhalma.
Havas Béla, Körmöcbánya.
Havlicsek Vincze, Pozsony.
- 505 Havriday Sándor, Kis-Szeben.
Hayek Vincze, Nyitra.
Heckel Károly, Miskolcz.
Hecsér István, Nagy-Szalatna,
Zólyom m.
Hegedűs János, Budapest, Or-
szágház-u. 94.
- 510 Hegedűs József, Nagy-Károly.
Hegedűs Sándor, Bpest, Egye-
temtér 6. sz.
Hegyessy Márton, Nagy-Várad.
dr. Heinrich Gusztáv, Budapest,
Akadémia.
Helcz János, Nagy-Szombat.
- 515 Hell Jenő, Bpest, II. k. Lán-
cshíd u. 2. sz. III. em. 4. a.
Hellebrant Árpád, Budapest,
Akadémia.
Helmár Ágost, Pozsony.
Hemmen Ferencz, Uj-Arad.
dr. Henszlmann Imre, Bpest,
Vas-u. 10. sz.
- 520 Herbst János, per Pápa, Deve-
cser.
Herczeg Ferencz, u. p. Bél,
Ágris.
dr. Hérics-Tóth János, Sopron.
Hérits Antal, Czinfalva (Sop-
ron m.)
Herr Ödön, Nagy-Becskekerek.
- 525 Hetényi Kálmán, Márm.-Sziget.
Hetényi Károly, Znió-Várallya.
Hevessy Bertalan, Bpest, VII. k.
Kerepesi út 55. sz.

- Heyduk Ambrus, Tokaj.
 Hidassy Kornél, Szombathely.
 530 Hincz Gábor, Bpest, Calvin-tér,
 Első hazai takarékpénztár.
 Hindy Árpád, Budapest, Sugár
 út 113. sz.
 Hlatky József, Körmöcbánya.
 Hód-m.-vásárhelyi iparegylet.
 Hód-m.-vásárhelyi Casinó.
 535 Hód-m.-vásárhelyi ref. tanítók
 könyvtára.
 Hód-m.-vásárhelyi ref. lyceum
 könyvtára.
 Hodoly László, Pozsony.
 dr. Hódossy Lajos, Kaposvár.
 Hofer Károly, Bpest, Gyár-utca
 reáltanoda.
 540 Hoffer Endre, Szeged.
 Hoffmann Arnót, Bécs I. Schön-
 latern-G. Nr. 15.
 Hofmeister Juda, Kis-Kun-
 Halas.
 Holdházy János, Alcsuth.
 Homolay Ker. János, Eszter-
 gom.
 545 Homolya István, Békés-Gyula.
 br. Hornig Károly, Budapest,
 Vár, Cultus-ministerium.
 Hornyák Endre, Jász-Ladány.
 Hornyik János, Kecskemét.
 Hornyik József, Kecskemét.
 550 Horovicz Lipót, Világos.
 dr. Horvát Árpád, Budapest,
 Múzeum körút 21.
 Horváth Bálint, Esztergom.
 Horváth Dauó, B-Gyarmat.
 Horváth Dénes, Nagy-Károly.
 555 Horváth Emil, Bpest, Képiró
 u. 6. sz. III. 12.
 Horváth Ferencz, Nyitra.
 dr. Horváth János, Bpest, Uj-
 világ-utca 9. I. 6.
 dr. Horváth József, Budapest,
 Vas-utca 7.
 Horváth Kálmán, Veszprém.
 560 Horváth Kristóf, Sopron.
 Horváth Lajos, Pápa.
 Horváth Lajos, Győr.
 gr. Horváth-Toldy Lajos, Di-
 cső-Szent-Márton (Küküllő m.)
 Horváth Róbert, Budapest.
 565 Hosszú Pompejus, Deés.
 Högyes Endre, Bpest, Múzeum
 körút 23. sz. I. e.
 Hőke Lajos, Duna-Földvár.
 Hörk József, Eperjes.
 Hradczki Antal, Szepes-Olaszi.
 570 Hradszky János, Szepes - Vár-
 alján.
 Hrubiszko József, Nyitra.
 Hubert János, Eger.
 Hubert Vilmos, Léva.
 Hudra János, Temesvár.
 575 Hummer Nándor, Bpest, Király-
 utca 91.
 Hunfalvy János, Budapest, II. k.
 Ilona-u. s. h.
 Hunyadmegyei Történelmi és
 Régészeti Társulat, Déva.
 Huszár Flóris, u. p. N.-Mihály,
 Vinna.
 Iglói ág. hitv. főgymnasium.
 580 Ilosvay Sándor, u. p. Máté-
 szalka, Nyirmedgyes (Szat-
 már m.)
 Imecs Fülöp Jákó, u. p. Csik-
 Szereda, Csik-Somlyó.
 Imrich Győző, Kis-Szeben.
 Incze Károly, Zovány (Kraszna
 megye.)
 Inkey Ádám, Kőszeg.
 585 Pallini Inkei László, Nagy-
 Récse (Zala m.)
 Ipolyi Arnold, Bpest, Lövész-
 utca 11. és Bars-Szt.-Kereszt.
 Ivánfy Béla, Somorja. (Pozsony
 m. Csallóköz.)
 Ivánfy Ede, Magyar-Óvár.

- Ivánka Zsigmond, Bpest, Zöldfa-u. saját ház.
- 590 Iványi István, Szabadka.
Jakab Elek, Bpest, II. k. Toldy-F.-utcza 32.
Jakab Péter, Mármaros-Sziget.
Jakobovics József, Balassa-Gyarmat.
Jambressics János, Szatmár.
- 595 Jamniczky Lipót, Bpest, Kecskeméti u. 5. sz. I. e. 1. a.
dr. Janits Imre, Nyitra.
Jankó Miklós, Konstantinápoly.
Jánoki Viktor, Nyitra.
dr. Jánosi Sándor, Veszprém.
- 600 Járossek János, u. p. Lubochna, Sztankova (Liptó m.)
Járvás Mihály, Debreczen.
Jászai prépostság.
Jászberényi Casinó.
Jászberényi kath. főgymnasium.
- 605 Jedlicska Pál, u. p. Nádas, Felső-Diós, (Pozsony m.)
Jékey Zsigmond, u. p. Jékerje, Ókörítő.
Csetneki Jelenik Elek, Budapest, Kötő-u. 6.
Jencsik János, Homonna.
Jeney Ernő, Komárom-Füß.
- 610 dr. Jeney Viktor, Kolozsvár.
Jeszenszky Alajos, Nyitra.
dr. Jeszenszky Sándor, Budapest, Haris-bazár.
Joannovics György, Bpest, Király-u. 52. II. e.
Joós János, Szántódon át, Kőröshegy.
- 615 Jordán István, Pomáz.
br. Jósika Géza, Branyicska. (Hunyad m.)
br. Jósika Leó, Kolozsvár.
br. Jósika Sámuel, u. p. Bánffy-Hunyad, Zentelke.
Józsa Menyhárt, Sopron.
- 620 Kacziány János, Halle a/S. Schulgasse Nro. 7.
Kállay Béni, Bécs, Seilerst. 28.
Kálmán Imre, Szenicz (Nyitra megye.)
Kalmár Endre, Budapest, Kegy. rend. társház.
Kalocsa Balás, N.-Kőrös.
- 625 Kalós Pál, N.-Széllős.
Kammerer Ernő, Bpest, Sándor-utcza 16.
Kandra Kabos, Eger.
Kanitz Ágost, Kolozsvár.
Kanizsai József, Karczag.
- 630 Kanizsai Károly, u. p. Tisza-Örs, Tisza-Füred.
Kantai r. kath. algymnasium, Kézdi-Vásárhelyen át.
dr. Kanyurszky György, Bpest, Üllői út 24.
Kápolnai P. István, Bpest, Király-u. 85.
Kaposvári államgymnasium.
- 635 Káposztás Ferencz, Alsó-Lendva.
Káposztássy Jusztinián, Eger.
Kapy Ede, Budapest, Uri-u. 43.
Karácsonyi János, N. - Várad-Olaszi.
Karagyéna Mihály, Bpest, Vár, Orsz. levéltár.
- 640 Karancsi Dániel, H.-M.-Vásárhely.
Karap Ferencz, Budapest, Újvilág-u. 13. sz.
Karbula Emil, u. p. Nyék-Lád-háza, Ónod.
Karcú Arzén, Vác.
Kardos Gusztáv, Trencsén.
- 645 Kárfy Ödön, Budapest, Vár, belügyministerium, orsz. levéltár.
Károly Gy. Hugó, Bpest, Zöldfa-u. 30. sz.
Károly János, Tétény.

- dr. Károlyi Árpád, Bécs, Hofburg, Staatsarchiv.
- gr. Károlyi László, Bpest, Muzeum ú. gr. Károlyi palota.
- 650 gr. Károlyi Tibor, Bpest, Soroksári utca, saját palotája.
- Kárpáthy Gusztáv, Homonna.
- Kersay Albert, Bpest, Sugár-u. 57.
- Kassa sz. k. város közönsége.
- Kassai áll. főreáltanoda.
- 655 Kassai főgymn. önképző-egylet.
- Kassai jogakadémia.
- Kassai prémontrei főgymn. igazgatósága.
- Kassits Péter, Budavár, Régi posta-épület.
- Kasztner Géza, Budapest, Korona-hg. u. 11. sz. I. em.
- 660 Kautz Gyula, Bpest, Zöldfa-u. saját ház.
- Kaviák Ignác, Esztergom.
- Kazár Emil, Budapest, Egyetem tér 6. Vasárnapi Ujság, szerk.
- Kecskeméti áll. főreált. igazgatósága.
- Kecskeméti jogakadémia.
- 665 Kecskeméti községi polg. leányiskola.
- Kecskeméti népiskolai tantesület.
- Kecskeméti ref. lyceum.
- Kecskeméti róm. kath. főgymn. igazgatósága.
- ifj. Keczer Bertalan, Bogdány. (Sáros m.)
- 670 Keczer Imre Eperjes.
- gr. Keglevich István, Kis-Tapolcsány (Bars m.)
- Kelemen Kálmán, Szeged, Városháza.
- Kemény Nándor, Szeged. (Városháza.)
- Kemenes Ferencz, Veszprém.
- 675 Kemény D. Bpest, Sugár út 70.
- Kempelen Imre, Sz.-Fehérvár.
- Keömley Pál, Budapest, Vár, Úri-u. 19.
- Kerekes Sámuel, Maros-Vásárhely.
- dr. Kerékgyártó Árpád, Bpest, Sörház-u. 6. sz. II. e. 10. a.
- 680 Kertész Károly, Bpest, Egyet. u., takarékpénztár.
- Keszthelyi grófi könyvtár.
- gr. Khuen-Héderváry Károly. Zágráb.
- Kilián Frigyes, Bpest, Váci-u, Kincs Gyula Zilah.
- 685 Szathmári Király Domokos. Üszküb (Albánia.)
- Király Ernő, Bpest, Nádor u. 17 sz.
- Király János, u. p. Nagy-Mihály Sztára.
- Királyi Pál, Bpest, Lövész-u. 10.
- Kirchner Lajos, Bpest, Lipótcza 16.
- 690 Kiss Bálint, Magyar-Igen. Zilahi Kis Béla, Budapest, orsz. levéltár.
- dr. Kis Ernő, Pápa.
- Kyss Géza Eperjes.
- Kiss Gusztáv, H.-M.-Vásárhely.
- 695 Kiss István, Ujkér, (Sopron m.)
- Kiss Kálmán, N.-Kőrös.
- Kiss Lajos, ref. lelkész. Abaujvár u. p. Göncz.
- Kiss Lajos, tanár, Pancsova.
- Kiss Mihály, Nyitra.
- 700 Kiss Péter, u. p. Mező-Csáth, Nemes-Bükk.
- Kiss Sándor, Bpest, Lipót-u. 33.
- Kisfaludy Á. Béla, Győr. (Nagyobb papnövelde.)
- Kisfaludy Zsigmond, Illésháza, u. p. Nagy-Magyar.

- Kis-kún-halasi Casinó.
- 705 Kis-kún-halasi reform. iskola
könyvtára.
Kisladnay (Kotunovics) Győző,
Trsztena (Árva m.)
Kisovics Ferencz, Veszprém.
Kis-várdai Casinó.
Kiszelák Sándor, Nádudvar.
- 710 Kiszely Endre, Bpest, Vas u. 6.
Kleczár Ferencz, Veszprém.
Klika Sándor, Esztergom.
Klimkovics Béla, Kassa.
Klinger István, Bpest, Múzeum
ú. 5. sz.
- 715 Klobusiczky János, u. p. Vere-
bély, Zsitva-Ujfalu.
Klopp Károly, Pancsova.
Knauz Nándor, Esztergom.
Knoll Károly, Bpest, Akadémia.
Kocsner József, Nyitrán.
- 720 Kodor Sándor, Budapest, Szar-
ka-utca 5.
Kohn Sámuel, Budapest, Holló-
utca 4. sz.
Kohut János, Besztercebánya,
(Seminarium).
Kolacskovszky Elza, Kassa.
Kollányi Ferencz, Esztergom.
- 725 Koleszár Mihály, Kismarton,
(Sopron m.)
Kolozsvári kör, Kolozsvárt.
Kolozsvári ref. colleg. tanári-
kara.
Kolozsvári ref. colleg. ifju-
sága.
Kolozsvári kir. főgymnasium.
- 730 Kolosvári Antal, u. p. Kolozs-
vár, Ajton.
dr. Kolossváry Sándor, Ko-
lozsvár.
Koltai Virgil, Győrött, szt. Be-
nedek r. székház.
Komáromi szt. Benedek rend.
gymnasium.
- Komáromy András, Budapest,
N.-Múzeum.
- 735 Komjáthy Anzelm, Balassa-
Gyarmat.
Komjáthy Béla, Bpest, Básty-
utca 3.
Komlósy Kálmán, Loos, (Sop-
ron megye).
Koncz Antal, Szeged, Városháza.
Koncz József, Maros-Vásárhely.
- 740 Koos Ferencz, Brassó, Bolgár-
szeg, szt. Katalin-ú. 134. sz.
Kopácsy Árpád, Veszprém.
Kopácsy József, Veszprém.
Kopácsy Viktor, Veszprém.
Korányi Frigyes, Máramaros-
Sziget.
- 745 Magyar Kossa Sámuel, u. p.
Tápió-Bicske, Tápió-Szent-
Márton.
dr. Kossutányi Ignác, Pécs.
Ófalvi Kosztka Vilmos, Maros-
Ujvár.
Kovács Albert, Szeged, Fekete-
sas-ú.
Kovács Ferencz, Maros-Vásár-
hely.
- 750 Özv. Kovács Ferenczné, Szeged.
dr. Kovács Gyula, Budapest,
Borz-u. 1. sz.
Kovách Imre, Sasvár, Sztrázsa.
Kovács János, H.-M.-Vásárhely.
Kovács János, Szeged, Távirda-
hivatal.
- 755 Kovács Kálmán, Pest, Zrinyi-
utca 3.
Kovács Károly, Csokonya, (So-
mogym.)
Kovách Nándor, Bpest, Állam-
nyomda.
Kovács Ödön ügyvéd, Budapest,
Lövész-ú 16. sz.
Kovacsics Lajos, Pécs, Siklósi-
utca 18.

- 760 Kovalóczi Rezső, Felbár, (Pozsonym.).
Kozma János, Tokaj.
Köberl János, Sárvár (Vas m.).
Kölcssey Sándor, Szathmár.
König Mór, Székesfehérvár.
- 765 König Pál, Déva.
Körmöczbányai állami főreált. igazgatósága.
dr. Körömy Árpád, Bpest, gr. Károlyi-u. 12. I. e. 8. a.
Köszöghy Mihály, Mező-Kövesd.
Kővágó-őrsi olvasóköri, u. p. Köves-Kállá (Zala m.).
- 770 Kőváry László, Bpest, Kerepesi-bazár 4., nyáron Kolozsvár.
Köves Ede, Veszprém, u. p. Felső-Eörs.
Kövessy József, Szöregyh.
Kövessy Kálmán, Nagy-Kanizsa.
- 775 Krausz Jakab, Bpest, Deáktér 15.
Krausz Jenő, Sárospatak.
Kreskay Antal, u. p. Győr, Győrsziget.
Kricsfaludy Vilmos, M.-Sziget.
Krikay Gusztáv, Szeged.
Kriston László, Rimaszombat.
- 780 Ifj. Kristyory János, Arad.
Krivány János, Arad.
Križkó Pál, Körmöczbánya.
dr. Kronos X. Ferencz, Grácz, k. k. Universitát.
Kropf József, Szombathely, Kiskar-ú. 21. sz.
- 785 Kubicza Pál, Trencsén.
Kubinyi Aladár, Rima-Szombat.
Kubinyi Abert, Eperjes.
Ifj. Kubinyi Miklós, Árva-Várallya.
Kubinyi Zsigmond, Budapest, Sándor-u. 7.
- 790 Kudelka József, N.-Várad.
Kudora Károly, Bpest, Egyet. könyvtár.
- Kugler Nep. János, Budapest, Váci körút 6.
Kun Pál, Miskolcz.
dr. Kuncz Adolf, Szombathely.
- 795 Kuncze Imre, Török-Sz.-Miklós.
Kutsovsky Lajos, N.-Várad.
Küffer Béla, Budapest, VIII. k. Országház.
Kümmer Henrik Ján., N.-Várad.
Lahner Gyula, Bpest, Vár, Uri-utca 61.
- 800 Lakat István, Veszprém-Rátót.
dr. Laky Mátyás, Temesvár.
Lámer Ágost, Besztercebánya.
Lánczy Gyula, Budapest, Nádor-utca 34. sz.
Landauer Ede, Budapest, V. k. Kálmán-u. 24.
- 805 Láng Antal, Rozsnyó.
dr. Láng Lajos, Bpest, Vigadó-tér, Ált. bizt. társ. palotája.
Lányi Bertalan, Liptó-Szent-Miklós.
Lányi Gyula, Pozsony, Óváros, 246. sz.
Laszáb György, Nyitra.
- 810 László Gyula, Szeged, városháza.
László István, u. p. Milleschoutz, Istensegits, (Bukovina).
László Mihály, Budapest, Ujvilág-u. s. h.
Latkóczy Imre, Nyitra.
Lattyák János, Martonvásár.
- 815 Lázár Ádám, M.-Vásárhely.
gr. Lázár Miklós, Nagy-Szeben, jogakadémia.
Lázár Miklós, N.-Várad.
Lazarovics Imre, Besztercebánya.
Szredistyei Lazarevics Vazul, Temesvár.
- 820 Dr. Lechner Ágost, Budapest, Egyetem, jogi-kar.
Lederer Béla, Bpest, Váci-u. 8.

- Lederer Dávid, N.-Várad.
 Ledniczky Ipoly, Eger.
 Lehoczky József, Szent-András
 (Békés m.)
 825 Lehoczky Tivadar, Munkács.
 Lehoczky Vilmos, Zaturecz, u.
 p. Turócz-Szt.-Márton.
 Lekly Gyula, Kassa.
 Leleszi prépostság.
 Lénárt József, Maros-Vásárhely.
 830 Lengyel Miklós, Eger.
 Lenner Emil, Körmöczbánya.
 Leővey Sándor, Budapest, Jó-
 zsef-u. 27.
 Lestyán József, Brassó.
 Leustách Lajos, Nagy-Szalatna,
 (Zólyom m.).
 835 Lévy Ferencz, Szeged.
 Orsz. Levéltár, Budavár.
 K. Lévy Gyula, Esztergom,
 seminárium.
 Libertiny Gusztáv, Nyitra.
 Lindner Gusztáv, Kolozsvár,
 Kül-Torda-u. 4. sz.
 840 Linner Béla, Beregszász.
 Lipovniczky Sándor, Nagy-
 Várad.
 dr. Lipp Vilmos, Keszthely.
 Liszka Nándor, Debreczen.
 Lombardini Sándor, Zsolna.
 845 Lonovics József, u.p. Kevermes,
 Dombegyháza.
 Losonczy államgymnásium.
 Losonczy tanítóképezde.
 Losonczy Gyula, u.p. Rimaszécs,
 Csobánka.
 Losonczy László, Nagy-Kőrös.
 850 Lőcsei Eötvös-csinó.
 Lőcsei kath. főgymn.
 Lőcsei áll. főreáltanoda.
 Luby Károly, u. p. Sima, Nagy-
 Gécz, (Szatmár m.)
 Luby Zsigmond, Felső-Daróc,
 u. p. Ökörító.
 855 Luczenbacher Jenő, Szobb,
 (Hont m.)
 Ludaics Miksa, Ráczekeve.
 Ludányi Antal, Eger.
 Lugosi kaszinó-egylet.
 Lugosi kath. főgymnásium.
 860 Lustig László, Mohács.
 Lusztig Ferencz, Szeged, (Neu-
 bauer-ház).
 Madách Emanuel, Budapest, V. k.
 Gizella-tér 6.
 Madách Károly, B.-Gyarmat.
 Magay Károly, Kisujszállás.
 865 Magyar Gábor, Szeged.
 Magyaróvári kath. kisgymn.
 Magyary Szulpicz, Rév-Ko-
 márom.
 dr. Maizner János, Kolozsvár.
 Majer István, Esztergom.
 870 Majer Móricz, Polány, u. p. Vá-
 mos-Lőd. (Veszprém m.)
 Major Lajos, Bpest, N. Muzeumi
 könyvtár.
 Major Tibor, Budapest, Közle-
 kedési ministerium.
 Majthényi Albert, Novák, u. p.
 Oszlány.
 Majthényi Géza, Esztergom.
 875 Majthényi Szeleczky Mária, Bu-
 dapest, Magyar-u. s. h.
 Makay Dezső, Nagy-Kanizsa.
 Makói Casinó egylet.
 Malonyay István, Nagy-Károly.
 Manassy Gyula, Murány, u. p.
 Piski, (Temes m.).
 880 dr. Mangold Lajos, Budapest,
 Gyár-u. 5. III. e. 41. a.
 Manheimer Mihály, Bpest, VI. k.
 Laudon-u. 6.
 Mankovics Alajos, Homonna.
 Manó Szilárd, Budapest, (Tetty
 könyvkereskedése).
 dr. Marczali Henrik, Budapest,
 Papnövelde-u. 2. sz. II. e.

- 885 Máriaffy Dávid, Maros-Szent-György, u.p. Maros-Vásárhely.
Máriássy Aladár, Batizfalva, u. p. Lucsivna (Szepes m.)
Márik Pál, Turócz-Szucsány.
Marikovszky Sándor, u. p. Sátorallja-Ujhely, Nagy-Toronya.
dr. Márki Sándor, Arad, Fő-tér 12.
- 890 Markhot Aladár, Nyitra-Ivánka.
Markovics Gyula, u. p. Gávosdia-Zsenna.
Mármaros-szigeti kath. algymu. Mármaros-szigeti tanító-képezde tanári-kara.
Maros-vásárhelyi ev. ref. collegium könyvtára.
- 895 Marschalkó József, Igló.
Marzó Géza, Budapest, IX. k. Üllői-út 9. sz. III. e.
Márton Mátvás, Kalocsa.
Mártony József, Sorki-Tótfalu, u. p. Dömötöri (Vas m.)
Marusák Pál, Budavár, Polgári leányiskola.
- 900 Marx Antal, Temesvár.
Masirevics Sámuel, Budapest, Régi-pósta-u. Görög-udv. II. e.
Maszárík János, Nyitra.
dr. Matta Árpád, Budapest, V. k. Zrinyi-u. 16. sz.
Matavovszky Artur, Budapest, Molnár-u. 20. II. e.
- 905 Matavovszky Béla, Pécs.
dr. Máté Sándor, Budapest, Egyet. könyvtár.
Matolay Mária, Beregszász.
Mattyasovszky Tamás, Eperjes.
Matuska János, Székesfehérvár.
- 910 Matyuga Emil, Alsó-Kubin.
dr. Mayer Ágost, N.-Várad, Közép-utcza s. h.
Mayláth Béla, Budapest, Nem. Muzeum.
- Mayr Aurél, Budapest, Nyár u. 25. sz.
Mecserý Kálmán, Német-Próna, (Nyitra m.)
- 915 dr. Medveczky Frigyes, Bpest, Pipa-u. 6. sz.
Méhes Gáspár, Esztergom.
dr. Melichár Kálmán, Budavár, Honvéd. min.
Melicskó József, Mosócza.
ifj. Meliorisz Kálmán, Kis-Sáros.
- 920 Menyey János, Alsó-Kubin, (Árva m.)
dr. Merényi Lajos, Kis-Martón.
Mérey Ágoston, Nyitra.
Mérey Lajos, Nyitra.
Mérey Mór, Nyitra.
- 925 Meskó Sándor, Kassa.
dr. Messinger Lipót, Budapest, Bálvány u. 25. sz.
Mészáros Amánd, Zircz, (Veszprém m.)
Mészáros János, Bpest, Wesselényi-utcza 2.
Mészáros János, u. p. Rétság, Felső-Petény.
- 930 Mészáros Nándor, Pécs.
Mezei Ferencz, Szakolcza.
Mezey Sándor, Bukarest, (Osztr.-magyar nagykövetség).
gr. Migazziné Marczibányi Antonia, Aranyos-Marót.
Mihálicska István, Znió-Váralja.
- 935 Mihalik Dezső, Nagy-Rőcze.
Mihalik János, Patvarcz, u. p. Balassa-Gyarmat.
Mihályfy József, Szarvas.
dr. Mika Sándor, Kolozsvár, Egyetem.
Mikó Bálint, Csikszereda.
- 940 Mikulik József, Rozsnyó.
Mikus László, Bpest, Bajnok-utcza 11. sz. 3. a.
Miladinovics Tivadár, N.-Mihály

- Milecz János, Bpest, Albrecht-út, Csónak-utca 13. sz.
 Milleker Bódog, Versecz.
- 945 Millich Péter, Mohács.
 br. Miske Imre, Bodajk, (Fehér megye).
 Miskolczi ev. egyház közkönyvtárának.
 Miskolczi polg. iskola.
 Miskolczi katolikus kegyesr. gymn.
- 950 Miskovich Elek, Baja.
 Mócsy László, Kengyel, Török-Szt-Miklóson át.
 Moszkovcsák Győző, Pozsony, Hosszú-utca 37. II. e.
 Moczkovcsák J. Tivadar, Besztercebánya.
 Id. Mogyoróssy János, Békésgyula.
- 955 Molnár Elemér, Szeged. Törvénytészék.
 Molnár Ferencz, u. p. Alba, Sárpentele.
 Leveleki Molnár György, u. p. Nagy-Kálló, Levelek.
 Molnár János, per Német-Lövő, Horpács.
 Molnár Károly, Hajmáskér, (Veszprém m.)
- 960 Molnár Zsigmond, Maros-Vásárhely.
 Mortinson Ede, Lőcse.
 Morva Miklós, u. p. Bajna, Héreg, (Esztergom m.)
 dr. Mosászky Győző, Eperjes.
 Mossóczy Lajos, Pozsony.
- 965 Munkácsi államgymnasium.
 Müller László, Konstantinápoly, (Osztr.-magyar nagykövetség)
 dr. Müller Frigyes, Nagy-Szeben.
 Myskovszky Viktor, Kassa.
 Nagy Alajos, Kolozsvár, (kegyesrendiek társháza.)
- 970 Nagy Barna, Tolcsva, (Zemplén megye.)
 Lázári Nagy Béla, u. p. Lázári, Szatmár.
 Nagy Elek, Debreczen.
 Nagy Ferencz, Szeged.
 Nagy Géza, Szepsi-Szt.-György.
- 975 Nagy Gyula, Budapest, Vár, orsz. levéltár.
 Nagy Ignác, Kapnikbánya, (Szatmár m.)
 Szopori Nagy Imre, Budapest, Muzeum-körút 39.
 Nagy Iván, u. p. Nagy-Oroszi, Horpács, (Nógrád m.)
 Nagy János, Sopron.
- 980 Nagy Nep. János, Verebély.
 Nagy Jenő, Német-Ujvár.
 dr. Nagy József, Nyitra.
 Nagy József, Erzsébetváros.
 Nagy József, Veszprém.
- 985 Szotyori Nagy Károly, u. p. Szepsi-Szt.-György, Szotyor.
 Nagy Károly, u. p. Kismarton, Okka.
 Nagy Lajos, Székely-Udvarhely.
 Nagy László, u. p. Szatmár, Puszta-Daróc.
 K. Nagy Sándor, N.-Várad.
- 990 Nagy Sándor, Arad.
 Nagy Sándor, Budapest, N.-Muzeum.
 Takácsi Nagy Sándor, Sopron.
 Nagy-enyedi főtan. igazgatósága.
 Nagy-kállói m. k. főreáltanoda.
- 995 Nagykanizsai polgári iskola. (előfizető).
 Nagy-károlyi kegyesr. gymnasiumi igazgatósága.
 Nagy-kikindai nagy gymn. tanári kara.
 Nagy-kőrösi ref. főiskola.
 Nagy-szebeni kir. főgymnasium.
- 1000 Nagy-szebeni kir. jogakadémia.

- Nagy-szombati érseki főgymnasium.
- Nagy-zöllösi állami polg. isk. tanári kar.
- Nagy-váradi állami főreáltanoda igazgatósága.
- Nagy-váradi főgymn. önképzőköre.
- 1005 Nagy-váradi jogakadémia könyvtára.
- Nagy-váradi premontrei főgymnasium igazgatósága.
- Nahlik Henrik, u. p. Eperjes, Sebes.
- Naláczy Géza, u. p. Mocs, Gyulatelke, (Kolozs megye).
- Naláczai Ödön, Budapest, Egyetem, jogi-kar.
- 1010 Nátafalussy Kornél, Rozsnyó.
- Nécsey Endre, Nyitra.
- Nedeczky Gáspár, Dömös, u. p. Pilis-Maróth.
- Némedy testvérek, Kún-Szent-Márton.
- Nemes János, Znyo-Várallya.
- 1015 Nemes József, Török-Szt-Miklós.
- Németh Ignác, Budapest, Vár, ministerelnökség.
- Németh Gy. Kálmán, Kolozsvár (minorita-társház).
- Némethy Kálmán, Bpest, Ludovica Akadémia.
- Némethy Károly, Debreczen. (Collegium).
- 1020 Némethy Lajos, Budapest, Víziváros, bombatér.
- Niederösterreichische Landeskunde Verein, Bécs, I. B. Herrng. nr. 13.
- Nikl Mihály, Bpest, Sugárút 60.
- Rudnai Nikolits Sándor, Bpest, Sugár-út 93. sz.
- Nogell István, Nagy-Várad.
- 1025 Novák Antal, Győr.
- Novák József, Szeged, Városháza.
- dr. Novák Sándor, Paks.
- Nuber Sándor, Besztercebánya.
- br. Nyáry Béla, Radvány.
- 1030 br. Nyáry Jenő, Budapest, gr. Károlyi-utca 4. sz.
- br. Nyáry Sándor, u. p. Jánosi, Rima-Szombat.
- Nyegre László, Szinevér.
- Nyeciczkey József, Budapest, Stáczió-u. 46. sz.
- Nyilassy Károly, Kecskemét.
- 1035 Nyiregyházi kaszinó egyesület, (előfizető).
- Nyitrai r. kath. főgymn. önkör.
- Nyitrai főgymnasiun könyvtár.
- Obelcz József, Nagy-Becskekerek.
- Obláth Lipót, Szeged, Dugonits-tér.
- 1040 Szerémi hg. Odescalchi Gyula, Bpest, Sándor-u. 14.
- hg. Odescalchi gr. Erdődy Valéria, Bpest, Sándor-u. 23.
- Okolicsányi László, Lipcse, Egyetem.
- Oláh Imre, H.-M.-Vásárhely.
- Olgay László, Somorja (Pozsony m., Csallóköz.)
- 1045 Olsavszky Jenő, Nyitra.
- Olsavszky Lajos, Budapest, IV. k. Képipró u. 8.
- Ónossy Mátyás, Klopodia (Temes m.)
- br. Orbán Balázs, Budapest, Kigyó-u. 1.
- br. Orczy Andor, Ujszász.
- 1050 Orczy Gyula, u. p. Hejő-Báha Sajó-Szöged.
- br. Orczy Thekla, Ujszász.
- Ordódy István Károly, Makófalva, u. p. Zsolna.
- Orem János, Ecsér, u. p. Maglód.

- Ormay Antal, Rétság (Nógrád megye), u. p. Vác.
- 1055 Ormós Zsigmond, Temesvár.
dr. Ortvy Tivadar, Pozsony.
dr. Ossikovszky Józs., Kolozsvár.
dr. Osváth Albert, Budapest, Vas-u. 19. sz.
Osztroluczky Géza, Pozsony, Kisfaludy-u. 25.
- 1060 dr. Óvári Kelemen, Kolozsvár.
lg. Óváry Lipót, Budapest, Vár. Orsz. levéltár.
Paál Lajos, Tata.
Paget János, Kolozsvár.
Pák Boldizsár, Gyulamező, u. p. Tót-Komlós.
- 1065 dr. Pákozdy Lajos, Hajdú-Nánás, (előfizető.)
Pál Károly, Budapest, Haltér és Torony-utca sarkán.
Palczer Ernő, Nagy-Károly.
gr. Pálffy Daun Lipót teanói hg., Budapest, Dorottya-u., Wurm udvar 3. sz.
gr. Pálffy József, Vittenz, (N.-Szombat felé).
- 1070 Pálffy Sándor, Arad, Deák-Ferencz-u. 36. sz.
Palm Miklós, Bpest, Városház-tér, piaristák háza.
Pálmay János, Szeged, Városháza.
Palotay Ferencz, Veszprém.
Pancsovai áll. főreáltanoda.
- 1075 Panghy Özséb, Rév-Komárom.
Pannonhalmi könyvtár, Győr-Szt-Márton.
Pánthy Endre, Eger.
Pápai casinó.
Pápay szt-benedekr. székház.
- 1080 Id. Pápay Ignác, Demén, (Hont m.) u. p. Szántó
Papp Samu, Budapest, Kerepesi udvar III. em.
- Papszász Károly, Nagykereki (Bihar m.)
dr. Pártos Béla, Budapest, (Korona hg.-u. Haris-bazár).
Párvy Sándor, Eger.
- 1085 dr. Pasteiner Gyula, Budapest, Hatvani-u. 18.
Pásztélyi János, Budapest, Üllői-út 4. I. 8.
Pásztói olvasó egyesület.
Patachich József, Bpest, Vár, Verbőczy-u. 164.
Patrubány Lukács, Budapest, Lipót-u. 18.
- 1090 dr. Pauler Gyula, Budapest, II. ker. Klusemann-ház.
dr. Pauler Tivadar, Budapest, Lipót-utca 42.
Paulovics József, Turócz-Szucsány.
Paúr Iván, Sopron.
Péchy Antal, Selmezbánya.
- 1095 gr. Péchy Contans, Alsó-Ábrány u. p. Tibold-Darócz.
Pécsy Imre, Budavár, Nándortér, Államnyomda.
Péchy Lajos, Budapest, VIII. k. Sándor-utca 28. sz. I. em. 3. ajtó.
ifj. Péchy László, Budapest, Magyar-u. 2.
Péchy Zsigmond, Eperjes.
- 1100 Pécsi áll. főreáltanoda.
Pécsi joglyceum igazgatósága.
Pécsi kath. főgymnasium.
Pecsner Emil, Zirc.
Peczek Gyula, Veszprém.
- 1105 gr. Pejachevich Julián, Bécs, Singerstrasse 32.
gr. Pejachevich Lattó, Hadersdorf, per Weidlingau.
gr. Pejachevich Miklós, Bécs, Michaels-Platz nr. 2.
Pekovich Sándor, Pozsony.

- Peőcz Elek, Budapest, Vár, Disz-
tér 12.
- 1110 Peregi Imre, Győr, (előfizető).
Peregi Mihály, Győr.
Perényi Ágost, Csány u. p. Cson-
grád.
br. Perényi Zsigmond, Nagy-
Szöllős.
Pereszlényi István, Varannó.
- 1115 Persay Ferencz, Czepléd.
Pesty Frigyes, Budapest, Ist-
ván-tér 3. sz.
Péter Dénes, Kis-Kun-Halás.
Jagócsi Péterffy József, Bpest,
Király-utca 77.
Pethes Pál, Jászberény.
- 1120 Petró József, Miskolcz.
Petrovay László.
Petrovics Ferencz, Nagy-Várad.
Pettkó Béla, Bécs, egyetem.
Pfeiffer Antal, Trencsén.
- 1125 Pfeiffer Ferdinánd, Bpest, Szer-
vitatér.
Pichler Armin, Bpest, Tüköri-u.
5. szám.
Pintér Sándor, Szécsény (Nó-
grád megye.)
Piry Czirjék, Budapest. Feren-
cziek bazárja.
Pitróff István, Besztercebánya.
- 1130 Platthy György, Nagy-Szalatna,
(Zólyom m.)
Pless Mór, Arad.
dr. Plichta Soma, Losoncz.
Podhorányi Nándor, Eperjes.
Podolini kis gymnasium.
- 1135 Pogány Károly, Maros-Vásár-
hely.
Csebi Pogány Kornél, Léva.
Pokorny Frigyes, Lázi (Vesz-
prém m.) u. p. Varsány.
Polczner Jenő, Szeged, Buda-
pesti sugárút.
- Polgár József, Fegyvernek.
- 1140 Polgár Mihály, Török-Szent-
Miklós.
Pollacsek Sándor, Bpest Deák-
Ferencz-u. 12.
Pólya Jakab, Bpest Deák-Fe-
rencz-u. 21.
Pompéry János, Budapest, So-
roksári-u. 18. sz.
Poór Antal, Pozsony, Pázmány-
utca 11.
- 1145 Porubszky Pál, Rozsnyó.
Popovics Jenő, Budapest Sán-
dor-u. 25.
Popovics Mladén, Bpest, Zöldfa-
u. Thököly-féle intézet.
Poszvék Sándor, Sopron.
Potenezsár József, Budapest,
Múzeum körút, Műegyetem.
- 1150 Pottyondy Elek, Lajosháza, u. p.
Istvándi.
Pottyondy Miklós, Sopron.
Pozsonyi m. k. akad. jog- és ál-
lamt. kar.
Pozsonyi ev. lyceum.
Pozsonyi kir. főgymnasium.
- 1155 Pozsonyi »Toldy-kör.«
Pozsonyi városi főreáltanoda
igazgatósága.
Pribék István, Veszprém.
br. Prónay Dezső. Acsa, per
Aszód.
br. Prónay István, Acsa (Pest m.)
- 1160 Puky Andor, Tomor (Abauj m.)
dr. Pulszky Ágost, Budapest,
Ősz-u. 41.
dr. Pulszky Károly, Budapest,
(Akadémia palota).
Pulszky Polyxena, Budapest,
N. Muzéum.
Punday János, Homonna.
- 1165 dr. Purgly Sándor, Veszprém.
Puschmann József, Besztercze-
bánya.

- Racsek János, Nagy-Várad.
 Rácز Athanáz, Temesvár.
 Radányi József, Brassó, Hosszú-
 u. 286.
- 1170 dr. Radda Ignác, Pancsova.
 Kutasi Radisics Jenő, Budapest,
 Sugár-út 66.
 Radnay Ferencz, Zsély, u. p.
 B.-Gyarmat.
 br. Radvánszky Béla, Budapest,
 József-u. 4. és Zólyom-Rad-
 vány.
 Radvánszky Károly, Sztárnya
 u. p. Tornallya.
- 1175 Rajner Gyula, Budapest, Úri-
 utcza 7.
 Rajnis Gyula, Zircz.
 Rakovszky István, Pozsony.
 Rakovszky Iván, Nagy-Rak, u.
 p. Pribócz.
 Rapcsányi István, Budapest,
 Kerepesi-ut 34. sz. I. e. 11. a.
- 1180 Ráth Mór, Bpest, Gizella-tér.
 br. Rauch Levin, Zágráb.
 Récsey Victor, Kőszeg.
 Regitkó János, Bpest, Egyetem
 bölcsészeti kar.
 Reinitz Adolf, Budapest, Eöt-
 vös-tér 1. sz. II. e.
- 1185 Reitzer Adolf, Szeged, Kiss-ház.
 Reizner János, Szeged.
 Reményi Károly, B.-Gyarmat.
 Rényi György, Tata.
 dr. Réthy László, Budapest,
 Muzeum.
- 1190 Réti Márton, Kolozsvár.
 Révai testvérek, Budapest, Váci
 u. 11. sz., (előfizető).
 Révay Vilmos, Trebosztó, u. p.
 T.-Szt-Márton.
 Révész Kálmán, Debreczen,
 Piacz-u. 1822.
 Ifj. Reviczky István, T.-Szent-
 Márton.
- 1195 Reviczky József, Pusztá-Bagos,
 u. p. Vámos-Pércs (Szabolcs m.)
 Rhódy Alajos, Bártfa.
 Ribíánszky Adolf, Selmeecz-
 bánya.
 Richlek Alajos, Alsó-Kubin.
 dr. Riedl Frigyes, Budapest,
 Tüköri-palota.
- 1200 Rieger Bálint, Kudritz (Temes
 megye.)
 Rieger Gottfried, Székely-Ud-
 varhely.
 Riesner Károly, Nyitra.
 Rimély Károly, Pozsony.
 Rodiczky Jenő, Kassa.
- 1205 dr. Román Sándor, Budapest,
 IV. Sörház-u. 6. sz. I. e. 7. a.
 Romanecz Mihály, Pancsova.
 dr. Rómer Flóris Ferencz, Nagy-
 Várad.
 Rósa Imre, per Szolnok, Tisza-
 Földvár, Pusztá-Kúnhalom.
- 1210 dr. Rósa Izsó, Szeged, Tisza-
 Lajos-körút.
 Rosenbach Sándor, P.-Szántó u.
 p. Rétság.
 Rostaházy Kálmán, Budapest,
 (Krisztinaváros, plébánia-ép.)
 Rosza János, Ivánkafalu.
 Róth Márton, Igló.
- 1215 Rózenbach Emil, Tereske, u. p.
 Rétság, (Nógrád m.)
 Rózsa Ferencz, Szeged.
 Rozsnyói r. kath. főgymnasium.
 Rozsnyói prémontrei kanonok-
 rend társháza.
 Róser Miklós, Budapest, Or-
 szág-út 4. sz.
- 1220 Rucska János, Kolozsvár.
 Rudnay Béla, Nyitra.
 Vircsalagi Rupprecht Lajos, Saj-
 tos-Kál (Sopron m.)
 Saenger Mór, Bpest, József-tér.
 Sáfrán József, Nyitra.

- 1225 dr. Salamon Ferencz, Budapest,
Damjanics-u. 52.
Salamon Vincze, Székes-Fehérvár.
Samarjay Emil, Pozsony.
Samarjai Károly, Pozsony.
Sándor Kálmán, Maros-Vásárhely.
- 1230 Sárhegyi Lajos, Trencsén.
Sárkány Imre, Aszód.
Sárkány Miklós, Bakony-Bél, u. p. Zircz.
Sárospataki ref. colleg. könyvtára.
Sárvári olvasó kör.
- 1235 Sašinek V. Ferencz, Prága, Klein Seite Barmherzige-Schwester nr. 336.
dr. Sass István, Szegszárd.
Sátoralja-ujhelyi kath. nagy-gymnasium.
dr. Schilling Lajos, Kolozsvár.
Scholcz Frigyes, Késmárk.
- 1240 Schöffmann Imre, Pozsony.
Schönherr Gyula, Bpest, Egyetem, jogi-kar.
Schönvitzky Bertalan, Lovrin, per N.-Kikinda.
Okányi Schwarcz Lajos, Budapest, Zrínyi-u. 14.
Sebestyén Gyula, Bpest, VI. Vörösmarty-u. 39. sz. I. e.
- 1245 Sebesztha Károly, Besztercebánya.
Seidl Károly, Szólád (Somogy megye.)
Seján Antal, Ökörmező.
Selmezbányai kir. kath. gymn. (előfizető.)
Semsey Ádám, Kassa.
- 1250 Sepsi-Szt.-Györgyi Mikó-tanoda.
Seregély Ferencz, Galgóc, (Nyitra megye).
Serfőző József, Miskolcz.
- Sidelszky Gyula, Felső-Vadász, (Abauj megye.)
- 1260 Sidó István, Somorja, (Pozsony megye, Csallóköz).
Sigray Pál, Bpest, Muzeum-körút 5. sz.
Simkó Frigyes, Balassa-Gyarmat.
Simon Béla, Czepléd.
Simonyi Kálmán, Domony, u. p. Aszód.
- 1265 Simor János, Veszprém.
Sinkovics József, Székely-Udvarhely.
Sipos Orbán, Székesfehérvár.
Sipos Sándor, Szarvas.
Skrovina Mátyás, Zólyom.
- 1270 Soltész-Nagy Kálmán, Miskolcz.
Somogyi Alajos, Kaposvár.
dr. Somogyi Miksáné, Budapest, Deák-u. 23.
Somorjai Casinó.
Somoskeőy Antal, Bpest, IX. k. Csillag-u. 8. sz. sz.; (nyáron Dab, u. p. Dömsöd).
- 1275 Saárdi Somssich Andorné, sz. Jeszenszky Zsuzsa, Sörnye (Somogy m.)
gróf Somssich Imre, Grác, Brandhofgasse Nr. 11.
Soó Gáspár, Székely-Udvarhely.
Soproni áll. főreáltan.
Soproni sz. Benedek-rendi székház.
- 1280 Soproni ev. lyceum magyar önképző köre.
Spelletich Bódog, Grác, Göthe-Strasse Nr. 1.
Sperlágh József, Hatvan, Heves megye.
Sporzon Ernő, Privigye.
Sréter Alfréd, Surány, u. p. B-Gyarmat.
- 1285 Srpsko Učeno društvo, Belgrád.

- br. Riese Stallburg Antal, Felső-Elefánt, u. p. Pereszlény.
- Stark Adolf, Békés-Csaba.
- Steindl Imre, Budapest, Kigyó-
utca 4. sz. III. em.
- dr. Steiner Fülöp, Nagy-Várad.
- 1290 Steingassner Kálmán, Török-
Becse.
- Stelczer Frigyes, Kiszác, Bács-
megye.
- Stern Pál, Kőszeg.
- Stessel József, Kis-Marton.
- Sthymmel Sámuel, Rozsnyó.
- 1295 Stiegler Gusztáv, Sopron.
- dr. Stiller Mór, Budapest, Sas-
utca 15. sz.
- Sulyok Zoltán, Ohaba-Mutnitz,
u. p. Szákul, Krassó megye.
- Sütő József, Nyiregyháza.
- Svaiczer Gábor, Arad.
- 1300 Sváby Frigyes, Lőcse.
- Szabadkai kir. főgymnasium.
- Vári Szabó Antal, Budapest,
Vár, Disztér 76.
- Szabó Ede, Budavár, Honvédelmi
miniszterium.
- Szabó Ferencz, Deés.
- 1305 Szabó Géza, Eperjes.
- dr. Szabó Gyula, Kolozsvár, Kül-
Torda u. 4.
- Szabó Imre, Veszprém.
- Vári Szabó István, Kis-Kun-
Halas.
- Szabó János, B.-Gyamat.
- 1310 Szabó János, Ferencz-József-tér,
Nákó-ház.
- Szabó József, KúnFélegyháza.
- Szabó Kálmán, Kaposvár.
- dr. Szabó Károly, Kolozsvár.
- Szabó Károly, Sopron.
- 1315 Szabó Lajos, Léva, Bars m.
- Szabó Sándor, Mármaros-Sziget
- dr. Szádeczky Lajos, Budapest,
Egyetemi könyvtár.
- Szádeczky László, Nyitra.
- Szádeczky Sámuel, Pusztafalu,
u. p. Filkeháza (Abaúj m.)
- 1320 Szájbély Henrik, Esztergom.
- Szakolczai k. kath. algymn.
- Szakonyi Kálmán, Sopron.
- Szalavszky Gyula, Nyitra.
- dr. Szalay József, Budapest, Vár,
Országház u. 94.
- 1325 Szalay József, Fertő-Szt.-Miklós
(Sopron megye.)
- ifj. Szalay Pál, Dad, u. p. Moór-
Bokod.
- Szalay Péter, Budapest, Doroty-
tya-u. 12.
- Szamos-ujvári örmény kath. al-
gymnasium.
- Szántó Menyhért, Kalocsa.
- 1330 dr. Szántó Sámuel, Debreczen,
felsőbb keresk. tanintézet.
- Szarvas Gábor, Budapest.
- Szász Gyula, Kolozsvár.
- Szász Károly, Budapest, Vár,
Tárnok u. 15.
- Szatmári kir. főgymnasium.
- 1335 Szatmári társaskör.
- gr. Széchen Antal, Pozsony,
Ventur u. 105.
- gr. Széchen Miklós, Róma, (Ho-
tel de l'Ambassade.)
- gr. Széchenyi Sándor, Nagy-Do-
rog (Tolna m.)
- A széchenyi casino és gazdakör,
Szécsény.
- 1340 Szegedi állami főreáltanoda ifju-
sága.
- Szegedi főgymnasiumi önképző
kör.
- Szegedi főreáltanoda.
- dr. Szeghy László, Detrekő-Csü-
törtök, u. p. Malaczka, (Po-
zsony m.)
- Székely Samu, Budapest, Egye-
tem, bölcsészeti kar.

- 1345 Székely-udvarhelyi főreáltan.
Székely-udvarhelyi ref. collegium.
Szekerák Ambrus, Homonna.
Székesfehérvári főreáliskolai önképzőkör, (előfizető).
Székes-fehérvári Vörösmartykőr.
- 1350 Széky Péter, Tisza-Igar.
dr. Szeless József, Kecskemét.
dr. Széll Ákos, Makó.
Széll Farkas, Budapest, Molnár-utca 36.
dr. Szely Lajos, Győr, püspökvár.
- 1355 Szemere Attila, Budapest.
Szende Béla, Lugos.
dr. Szendrei János, Budapest, Vár, Úri-u. 38. és Honv. Min.
Szendrőy János, Szeged.
Szentes városi polgári fitanoda, Szentes.
- 1360 Szent-gothárdi casinó.
Szentgyörgyi Lajos, Budapest, Fortuna u. 15. I.
Szentimrey Lajos, Bakta, (Abauj-megye.)
Szent-István-társulat Budapest, Lövész-u. 11.
Szentiványi Kálmán, Maros-Vásárhely.
- 1365 ifj. Szentiványi Márton, Szt.-Iván, u. p. Liptó-Szt.-Miklós.
Szentiványi Zoltán, Budapest, Üllői út 20.
Szentkirályi Károly, Tápió-Szt.-Márton, u. p. Tápió-Bicske.
Szentkláray Jenő, Török-Becse.
Szentmarjay Dezső, Budapest, Csillag-u. 8. I. 9.
- 1370 Szentpétery János, Torda.
Szentpétery Sámuel, Pelsőcz, (Gömör megye.)
Szeremley Sámuel, Hód-M.-Vásárhely.
- Szieber Ede, Ungvár.
Szigethy Miklós, Kolozsvár.
- 1375 Szijjártó Izidor, Kézdi-Vásárhely, Háromszék.
Sziklay Antal, Magyar-Óvár.
Szikszay Lajos, Zilah.
Szilády Áron, Kis-Kun-Halás és Bpest, Hatvani u. 10. sz.
Szilágyi Dániel, Konstantinápoly, (Rue Timoni 5. sz.)
- 1380 Szilágyi István, Mármaros-Sziget.
Szilágyi Jenő, Zirc.
Szilágyi Sámuel, Budapest.
Szilágyi Sándor, Budapest, Egyetemi könyvtár.
Szilágy-somlyói Casinó-egylet.
- 1385 Szily Dezső, Botfa, u. p. Zala-Egerszeg.
id. Szinnyey József, Budapest, Egyetemi könyvtár.
ifj. dr. Szinnyei József, Budapest, N. Muzeum.
Szitányi Bernát, Budapest, Náador-u. 16.
Szitányi Izidor, Budapest, Náador-u. 16.
- 1390 Szitnyai József, Selmezbánya.
dr. Szlávy Olivér, Budapest, Váci-u. 1.
Szluha Ágoston, Szeged, városháza.
Szmida Antónia k. a., Nyitra, Felsőváros 5.
Szmrecsányi Arisztid, Szmrecsány, u. p. Liptó-Szt.-Miklós.
- 1395 Szmrecsányi Dárius, Kis-Biszterecz, u. p. Alsó-Kubin.
Szmrecsányi Emil, Tereske, u. p. Rétság.
Szmrecsányi László, Kassa.
Szmrecsányi Ödön, Sáros-Daróc, u. p. Berzevicze.
Szmrecsányi Pál, Eger.

- 1400 Szoboszlai Ferencz, Rima-Szombat.
Szokol Gyula, Vazsecz, u. p. Vichodna (Liptó m.)
Szokol Károly, Ipolyság.
Szolnoki Casino.
Szombathelyi prémontrei r. főgymnasium.
- 1405 Szombathelyi prémontrei kanonok-rend székháza.
dr. Szombathy Ignác, Győr.
Szontágh Bertalan, Rimaszombat.
Szontágh Hugó, Nagy-Marton.
Szócs Ignác, Kerellő-Szent-Pál.
- 1410 Szölgvényi János, Temesvár.
Szöllősy Antal, Makó.
Sztachovics Remig, Győr-Szent-Marton.
Sztieszkál József, Zsolna.
Szumrák Pál, Besztercebánya.
- 1415 Szűcs Károly, Török-Sz.-Miklós.
Szűcs Miklós, Moór (Fehér m.)
Szűcs Sándor, Székes-Fehérvár.
Szüllő Géza, Turóc-Sz.-Marton.
Szűry Kálmán, Csákova (Temes megye.)
- 1420 Szvorényi József, Eger.
Tabódy Jenő, Budapest, Hattyu-utca 8.
Tagányi Károly, Budapest, Vár, Uri-u. 31.
Tahy József, Eperjes.
dr. Tahy Mihály, Eperjes.
- 1425 Tajnel Ödön, Beregszász.
dr. Takács Lajos, Budapest, Lipót u. 29.
Takács Lajos, Trencsén.
Tallián Lázár, Veszprém.
Tamaskovics József, Zay-Ugróc.
- 1430 Tanárky Gedeon, Budapest, Vár Uri u. 2.
Tankó János, Budapest, Zerge-utcai reáltanoda.
- Tarányi Ferencz, Veszprém.
Tariczky Endre, Tisza-Füred.
Tarnóczy Béla, Alsó-Lelóc, u. p. Oszlány (Nyitra m.)
- 1435 Tauszik B. Hugó, M.-Vásárhely.
Téglássy István, Budapest, közlekedési miniszterium.
Tejfalusy Jenő, Nyitra.
Telekessy Gusztáv, Eperjes.
Telekessy János, Hanusfalva.
- 1440 gr. Teleki Gusztáv, Drassó, u. p. Szerdahely.
gr. Teleki Sámuel, Maros-Vásárhely.
Teleszky István, Budapest, Petőfi-tér 1.
Télffy Iván, Budapest, Pannonszálloda.
Telkes Antal, Csanád-Apátfalva.
- 1445 Temesvári kir. főgymnasium.
Terhes Pál, Rimaszombat.
Tersztyánszky István, Szécsény.
Tersztyenszky István, Ostfi-Asszonyfa.
dr. Thallóczy Lajos, Budavár, Uri u. 60.
- 1450 Than Károly, Bpest, Muzeum-körut, vegytani intézet.
Thinagl János, Nagy-Szombat.
Thirring Albert, Sopron, Színház u. 17. sz.
Thuránszky József, Besztercebánya.
Thuránszky Károly, Budapest, Nyúl-u. 26. sz. 5. a.
- 1455 Tibáld Mihály, Fogaras.
Tihanyi Dénes, Radvány (Zólyom megye).
dr. Tiller Béla, Beszterbánya.
Timáry Imre, Detta, (Temes m.)
Timon Ákos, Győr.
- 1460 Tisza Kálmánné szül. gr. Degenfeld Ilona, Budapest, Vár, Miniszterelnöki palota.

- Tisza-füredi régészeti egyesület.
 Tocsek Kázmér, Nyitra-Vicsáp, 1490 dr. Trauschenfels Eugen, Bécs, u. p. Pereszlény. Wieden, Plösselgasse nr. 9.
 dr. Toldy László, Budapest, Rot- II. Th. 18.
 tenbiller, u. 30.
 Tolnay Gábor, Budapest, Ma- Treleszky József, Nagy-Várad.
 gyar u. 8. Trsztenai k. kath. algyimnasium.
 1465 Tolnay János, Boros-Jenő (Arad Trsztyánszky Ferencz, Pozsony.
 megye.) Prsztyenszky János, Ostfi-Asz-
 Tomann József, Nemesény, u. p. 1495 Turgonyi Lajos, Mező-Túr.
 Aranyos-Maróth. Turkevei casinó.
 Tomka Mór, Kassa. Turzó Miklós, Trencsén.
 Topán Sándor, Temesvár, Gyár- Udvardy Ferencz, Moór.
 város, III. Király u. 6. dr. Udvardy László, Eger.
 Torma Miklós, Felőr, u. p. Csi- 1500 Uhrinyi István, Békés-Csaba.
 csó-Keresztúr. Ujfalussy Sándor, Nagy-Károly.
 1470 Tormássy Bónis, Sümeg (Zala m.) Ujvárosi József, Uzon.
 Tormássy János, Sopron. Ujverbászi alreálgyimnasium.
 Tornya Sándor, Vajda-Hunyad. Ujvidéki kir. főgyimnasium.
 Tóth Elek, Budapest, Ország-út, 1505 Ullmann Károly, Budapest, Ál-
 13., Sebestiáni ház. talános bizt. társ.
 dr. Tóth Ernő, Budapest, Rózsá- Ulrich Sándor, Vác.
 tér 6. sz. Ungvári kath. főgyimnasium.
 1475 Tóth Ferencz, Nagy-Enyed. Ungvári főgyimnasiunai önképző
 Tóth István, Kecskemét. Dayka-kör.
 Tóth Lajos, Budapest, Kémény- br. Üchtritz Zsigmond, Üllői-
 seprő u. 1. út 5. sz.
 Tóth Ödön, Szegszárd. 1510 Ürmösi Miklós, Budapest, mi-
 Tóth Vilmos, Bécs. nisterelnökség.
 1480 Tóth Vilmos, Belgrád. Váci egyesült casinó.
 Tóth Zsigmond, Kolozsvár. dr. Váczy János, Bpest, Egye-
 Török Antal, Nagy-Enyed. temi könyvtár.
 dr. Török István, Kolozsvár, Vághy Béla, Sopron.
 Hidelve, Uj-utca. ifj. Vághy Mihály, Sopron.
 Török József, Bpest, Király-u. 7. 1515 Vagyon István, Szenicz (Nyitra-
 1485 Török Pál, Somorja, (Pozsony megye).
 m., Csallóköz). dr. Vajda Ignác, Bpest, Reál-
 Török Sándor, Budapest, Király tanoda-u. 19. sz.
 utca 7. dr. Vajda Gyula, Budapest, ke-
 Törs Kálmán, Budapest, Egye- gyesrendiek társháza.
 tem-tér 6. »Vasárnapi Ujság« Valkovszky Antal, u. p. Markus-
 szerkesztősége. falva, Porács (Szepes m.) (elő-
 Tőry Gusztáv, Budapest, Vár, fizető).
 Disztér 16. sz. Vály Béla, Aranyos-Maróth.

- 1520 dr. Vámosy Károly, Budapest.
V. Józseftér 5.
Vámosy Mihály, Bpest, Nyúl-
utca 13. sz.
Várady Gábor, Budapest, sugár-
út 47. sz.
Várady Kálmán, Nagylak, (Csa-
nád megye.)
Várallyai Sándor, Pancsova.
- 1525 Varázséji Gusztáv, Vác.
Varga Alajos, Mohács.
Varga Emil, Szolnok.
Varga Ferencz, Kistelek.
Varga Lajos, Sárospatak.
- 1530 Vargha Ottó, Arad.
Vargyas Endre, Győr.
Varju Mihály, Szatmár.
dr. Városv Gyula, Kalocsa.
Városi Tivadar, Zombor.
- 1535 Varságh Béla, Békés-Csaba.
Várzély János, Trszтина.
dr. Vásárhelyi Géza, Tinnye.
Vass Bertalan, Székesfejérvár.
Vass Pál, Szeged, Városháza.
- 1540 Vasváry Benő, Budapest, Zerge-
utczai főreáltanoda.
Vaszary Kolozs, Győr.
Vavrek Rikhard, Jászó, (Abaúj
megye).
br. Vay Aladár, Pozsony, Szt.-
Mihály-utca, br. Jeszenák-
ház.
br. Vay Dénes, Pozsony, Mihály-
u. Jeszenák-ház.
- 1545 Vajai Vay Kázmér, Darány.
br. Vay Sándor, Golop, u. p.
Tállya, via Szerencs.
gr. Vay Tihamér, Felső-Vadász
(Abaúj m.)
Vecsán János, Fogaras.
dr. Vécsey Tamás, Budapest,
Muzeum-u. Móricz-ház III. e.
- 1550 dr. Végh Arthur, Bpest, Sugár-
út 114. sz.
- Verebi Végh István, Vereb, u.
p. Pázmánd (Fehérm.)
Véghelyi Dezső, Veszprém.
Velics Alajos, Lászlófalva, per
Turócz, Rudnó.
Vellansits János, Pápa.
- 1555 Venczell Antal, Esztergom.
Venter Gerő, Arad, Kereszt-u. 29.
Veress Jenő, Rozsnyó.
Veres József, Orosháza.
Verzár István, Arad.
- 1560 Vértesaljai ref. egyházmegye,
Seregélyes.
Veszelinovits Bazil, Szeged, Vá-
rosháza.
Veszprémi növendék papság
Pázmányköre.
Veszprémi Vilmos, Veszprém.
Vetter Géza, Przemysl (Galiczia).
- 1565 Vida Aladár, Eperjes.
dr. Vikol János, Budapest, Ke-
repsi-út 13. sz. I. 7.
Villányi Szaniszló, Esztergom.
Vinczevidi Izidor, N.-Kikinda.
Vinkler József, Nagy-Várad.
- 1570 Viola Kálmán, Esztergom.
Virágh János, Nagy-Körű, u. p.
Fegyvernek.
Visi Imre, Budapest, »Nemzet«
szerkesztősége.
Visolyi Gusztáv, Budapest, Mu-
zeum-u. 8. sz. II. e.
Visontay János, Bpest, Gyár-u.
reáliskola.
- 1575 Vitális Mór, Ipolyság.
Vittnyédy József, Sopron.
Vizkeleti Vizkelety Imre, Pécs.
Vlád Alajos, Budapest, Stáció-
u. 18.
Vladár István, Turócz-Szent-
Márton.
- 1580 Vikolinszky Dániel, Rózsahegy.
Vojnics Simon, Topolya, u. p.
Buziás. (előfizető).

- Vosinszky Mór, Lengyel, (Tolna megye).
 Vöröss Kálmán, Budapest, József-u. 50. sz.
 Wágner József, Nyitra.
 1685 Wágner Lajos, Pozsony.
 Waiger János, Léva.
 Walkovszky Miklós, Székes-Fehérvár.
 Walther Géza, Bpest, Kecskeméti-u. gr. Károlyi-palota.
 Weber Samu, Béla (Szepes m.)
 1590 Wenrich Vilmos, Segesvár.
 Wertán Pál, Kolozsvár, Belső-Monostor-u. 19. sz.
 Wertheimer Ede, Nagy-Szeben.
 Wesselényi Miklós, Zsibó.
 Wieland Arthur, Budapest, Sándor-u. 36.
 1595 gr. Wilczek Ede, Erdőkürt, u. p. Szirák, (Nógrád m.)
 Wittinger Antal, Kőszeg.
 Wlassich Gyula, Bpest, Deák-utca 14. sz.
 Wodianer Béla, Bpest, Stáció-utca 17. sz.
 Wurmb Imre, Bpest, egyetem, régi épület földsz.
 1600 dr. Wutz Albert, Budapest, Bodzafa u. 33. sz. 4. a.
 Zachar Emil, Besztercebánya
 Zágrábi »Alterthums-Verein.«
 Zágrábi »Jugoslavesnki Akademia.«
 Zalavári apátság, Zala-Apáti. (előfizető).
 1605 Zarándy Gáspár, Budapest, Lipót-u. 18.
 Zay Adolf, Brassó, lópiacz, 33. sz., Bpsten Nagydíófa út. 3.
 Zay-ugróczy gr. Zay Albert, Zay-Ugróczy.
 gr. Zay György, Igló, (Szepes m.)
 Zelei János, Nagy-Várad.
 1610 Zeller Elemér, Vág-Sellye.
 Zentai községi gymnasium.
 dr. Zerich Tivadar, Brassó, Nagy-u. 506. sz.
 gr. Zichy Béla, Bpest, Muzeum-utca 5. sz. (Ráth Mórhoz.)
 gr. Zichy Jenő, Bpest, Verbóczy-utca, Vár, saját palotája.
 1615 gr. ifj. Zichy Ödön, Zákány (Somogy m.)
 Zilahi ref. gymn. tanári kara.
 Zilahy Lajos, Nagy-Várad.
 Zmeskal Lajos, Selmeczbánya. (Sipék).
 Znyó-váraljai olvasó-kör.
 1620 Znyó-váraljai tanítóképezde.
 Zombori állami főgymnasium.
 Zombory Antal, Szedeg, városháza.
 Zsatkovics Kálmán, Nagy-Rákócz, u. p. Bilke.
 Zsendovits József, Eger.
 1625 dr. Zsilinszky Endre, Szarvas, (Békés m.)
 Zsilinszky Mihály, Budapest, IV. ker. Magyar-u. 22. sz.
 Zsoldos Ignác, Veszprém.
- Összesen, a tiszteletbeli és alapító tagokkal együtt = 1876.

